

*Ми їстимось за те, чому
немає цін в усьому світі —
за Батьківщину.*
О. Довженко

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ"

СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"

СЕРІЯ "ПРАВО"

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

**Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея
докторів наук із державного управління»**

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 6(20) 2023

Київ – 2023

**Public scientific Organization «Ukrainian Assembly of Doctors of
Sciences in Public Administration»**

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

*(Series «Management and administration», Series «Law», Series «Economics»,
Series «Psychology», Series «Pedagogy»)*

Issue № 6(20) 2023

Kyiv – 2023

ISSN 2786-5274 Print

УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20))

**«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування»,
Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»):
журнал. 2023. № 6(20) 2023. С. 622.**

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 06.06.2023, № 2/6-23)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 24962-14902Р від 13.09.2021 р.*

Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290 журналу присвоєно категорію "Б" із права.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89 журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення результатів наукових досліджень.

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович - доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, проректор з наукової роботи Національного авіаційного університету, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Абуселідзе Георгій - завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)
- Балахтар Катерина Сергіївна - здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна)
- Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Беньковська Наталя Борисівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (м. Київ, Україна)
- Бондар-Підгурська Оксана Василівна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», (Полтава, Україна)

- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дачій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Дем'янишина Олеся Андріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- Дранус Любов Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, оцент кафедри менеджменту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
- Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Льїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
- Льїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Каламаж Руслана Володимирівна - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інститут автоматизації, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Калашнік Наталія Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова, (Вінниця, Україна) kalashnuknatalia@gmail.com
- Кобець Дмитро Леонтійович - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна)
- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охороною здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університет "Україна" (Хмельницький, Україна)
- Литвиненко Віктор Іванович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчального наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Новак-Калієва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Орлова Наталія Сергіївна доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Орлова Наталія Сергіївна - доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

- Пагута Тамара Іванівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, директор Інституту педагогічної освіти Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'ячука» (Рівне, Україна)
- Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України (Київ, Україна)
- Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна)
- Сапожніков Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Васиївна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Трушкіна Наталія Валеріївна - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Федоренко Владислав Леонідович — доктор юридичних наук, професор, DrHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Яковицька Лада Савеліївна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Якушева Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

Бурдонос Л.І., Виноградня В.М., Стеценко В.І. <i>ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ ВІЙНИ</i>	15
Василишина О.В. <i>ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ</i>	25
Гилка У.Л., Биковець Н.П. <i>ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ДЛЯ МОРСЬКОГО ТА РІЧКОВОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ: ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ</i>	33
Денисюк Л.М. <i>ВЗАЄМОДІЯ СУСПІЛЬСТВА, БІЗНЕСУ І ВЛАДИ ЯК МЕХАНІЗМ «БІЗНЕС-ПРОЦЕСУ» ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЛАНУ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД</i>	41
Кобржицький В.В. <i>ПРОФЕСІЙНІ ТА ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ МЕНЕДЖЕРА СУЧАСНОЇ СФЕРИ ПОСЛУГ</i>	47
Коваленко Н.О., Коломієць М.Р. <i>ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОРПОРАТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА</i>	56
Пантелєєв М.М., Леськів Г.З. <i>БЕЗПЕКОВИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ</i>	66
Піскун А.В., Серов М.Ю. <i>МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МЕНЕДЖМЕНТІ</i>	75
Адамовська В.С, Іщенко М.І., Поросла П.В. <i>ЕКОНОМІЧНА ДІАГНОСТИКА ТА СТАТИСТИКА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ТА АНАЛІЗУ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РІЗНИХ ФОРМ ВЛАСНОСТІ</i>	83
Волобуєв Р.В., Чуб В.І. <i>ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ</i>	91
Гурей І.І., Дзюрах Ю.М. <i>АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ</i>	99

Кінас І.О. <i>НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА</i>	108
Кінас І.О. <i>ПІДХОДИ ЩОДО РОЗРОБКИ АНТИКРИЗОВОЇ ПРОГРАМИ ЯК ОСНОВНОЇ СКЛАДОВОЇ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ</i>	118
Колесник Т.В., Собітнюк Т. <i>УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ В КОЛЕКТИВІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІМІДЖУ ПІДПРИЄМСТВА</i>	128
Станіславик О.В., Коваленко О.М. <i>ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА</i>	138
Шашина М.В., Мосійчук Д.О. <i>СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ</i>	147
Адамовська В.С., Голобородько Т.В., Єловський Д.В. <i>ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ</i>	157
Бурик З.М. <i>ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА СИСТЕМУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНУ</i>	165
Гасюк І.Л., Баюк М.І. <i>СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ЗМІСТ І СУТНІСТЬ ПОНЯТЬ</i>	172
Головчак М.І., Карковська В.Я. <i>НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В ПУБЛІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ МЕДСЕСТРИНСТВА</i>	181
Єманов В.В. <i>ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ</i>	188
Іськів І.Я. <i>ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В РОЗРІЗІ ЇЇ ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ</i>	198
Лапичак Н.І. <i>ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ Й СЕРТИФІКАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ</i>	203

- Пронь Л.М.** 208
ЕКО-ІНДУСТРІАЛЬНІ ПАРКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ
- Торічний В.О.** 218
ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДИ, ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
- Турило А.А., Архипенко С.В., Адамовська В.С.** 224
ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ І ВЛАДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРИ ФОРМУВАННІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

СЕРІЯ «Право»

- Вакуленко А.Е.** 234
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СПРИЯННЯ ГРОМАДЯН ОПЕРАТИВНИМ ПІДРОЗДІЛАМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
- Гаран О.В.** 241
ДАЙДЖЕСТ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ
- Зимянський А.Р., Скоробагатько Д.В., Петренко М.С.** 249
ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ
- Комісарова Н.О., Бейкун А.Л.** 256
ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ (ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ БАЗОВИХ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ)
- Лук'янішин О.О., Рубежов Б.С., Бойчук Д.С.** 264
ОБ'ЄДНАНА ЄВРОПА ОЧАМИ КЕРІВНИЦТВА НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ
- Магась В.О., Магась-Демидас Ю.І.** 275
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
- Марченко А.-М.А., Повзик Є.В.** 284
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ
- Обшалов С.В., Дараган В.В.** 289
ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА РОЗКРИТТЯ УМИСНИХ ЗБІВІВ

Степанов С.В. 297
НАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Христов О.Л. 305
*ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ
ГРОМАДСЬКОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ*

СЕРІЯ «Економіка»

Дмитришин Л.І., Костів І.Я., Катрич В.М. 314
*МОДЕЛІ ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ЄС В
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ СЕКТОРІ*

Кадикало О.І., Козьмук Н.І. 323
*ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УКРАЇНІ*

Крушинська А.В., Самарічева Т.А. 335
*НАДІЙНІСТЬ СТРАХОВИКІВ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
СТАНДАРТІВ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ В УКРАЇНІ*

Столярчук Я.М., Ільницький Д.О., Рудьковський С.М., Москалюк Н.П. 345
КЛЮЧОВІ ІНСТРУМЕНТИ ОЗЕЛЕНЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Шевченко А.В., Юрескул Д.Ю., Васильчук О.В. 354
*РОЛЬ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ У СИСТЕМІ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА
КОМПАНІЇ*

СЕРІЯ «Педагогіка»

Davydova N.V., Dekusar G.G. 363
*COMMUNICATIVE SITUATION AS A CONDITION FOR TEXT ACTIVITY
IMPLEMENTATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING*

Kazak Yu.Yu. 373
*FOREIGN EXPERIENCE IN WOULD-BE FOREIGN LANGUAGES TEACHERS
TRAINING ON THE BASIS OF ACMEOLOGICAL APPROACH*

Kornytska Yu.A., Dukhanina N.M. 382
*ACADEMIC INTEGRITY AND ETHICAL LEADERSHIP: SHAPING THE PATH FOR
FUTURE MANAGERS*

Авраменко О.О. 397
*ДИСЦИПЛІНА «ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РАНЬОГО
ДИТИНСТВА» У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ
ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ*

- Атаманчук П.С., Атаманчук В.П.** 397
БІНАРНІСТЬ ЦІЛЬОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА
- Біла О.О., Панченко І.В.** 408
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ БУДІВЕЛЬНИКІВ ТА АРХІТЕКТОРІВ
- Білер О.С., Бутенко В.Г.** 414
РОЗВИТОК 4К НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗДО ТА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
- Бурчак Л.В.** 422
ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЯК ЧИННИК ЇХНЬОГО ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ
- Бутенко О.Г., Зубко О.С.** 428
МОНІТОРИНГ ВИХОВАНOSTІ ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ
- Єщенко М.М.** 436
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
- Кінд-Войтюк Н.В.** 448
УЧИТЕЛЬ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: ПРИЙОМИ ТА ФОРМИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ
- Колечинцева Т.С.** 457
ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙНОВИХ СИМУЛЯЦІЙ З ФІЗИКИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ МОРСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ
- Костенко Д.В., Токуєва Н.В., Гречановська О.В., Вереш М.Т., Кланічка Ю.В.** 462
ВПРОВАДЖЕННЯ ВІРТУАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА У ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС
- Кузьма-Качур М.І., Горват М.В.** 472
ФОРМУВАННЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА САМООЦІНЮВАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ВПРАВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»
- Левун Г.Г., Костик Є.В., Петрик Л.В.** 480
ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ TASK BASED LEARNING У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Лесіна Т.М. <i>МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОГО ПРОФІЛЮ</i>	487
Мамчур О.І. <i>ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ТИПІЗАЦІЇ КРАЇН У ШКІЛЬНОМУ КРАЇНОЗНАВСТВІ І РЕГІОНОЗНАВСТВІ</i>	494
Марчук О.О., Сойко І.М. <i>ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ ІНТЕРГАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ</i>	502
Мельникова О.М. <i>СУЧАСНІ ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ У РОБОТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ</i>	510
Мізюк В.А., Дмитрієва М.В., Абросімов Є.О., Поголяшко К.В. <i>ПРО ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ MS EXCEL ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ РЕСУРСОЗАТРАТНИХ ЗАДАЧ</i>	518
Назаренко І.М. <i>ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСВОЄННЯ ЗНАТЬ (АНГЛІЙСЬКА МОВА) МАЙБУТНІМИ ІНЖЕНЕРАМИ ПРОГРАМНОГО ЗАПЕЗПЕЧЕННЯ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ. ЗНАЧЕННЯ УВАГИ</i>	528
Новак Г.Е. <i>НАСТУПНІСТЬ ЛАНОК СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ФАКТОР УСПІШНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ</i>	535
Паска А.В. <i>МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ</i>	544
Попович О.М. <i>РЕЗУЛЬТАТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ З УПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ РАННЬОГО ВІКУ В СЕНСОРНО ЗБАГАЧЕНОМУ СЕРЕДОВИЩІ</i>	553
Посудієвська О.Р., Цвітаєва О.В. <i>СУГЕСТОПЕДІЯ ЯК МЕТОД НАВЧАННЯ</i>	561
Прокопова О.П., Ляска О.П., Голіней В. <i>ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕТОДІВ БОРОТЬБИ З ПЛАГІАТОМ В НАУКОВИХ ТЕКСТАХ</i>	570
Райтаровська І.В., Максимченко В.І., Калитяк А.І., Пінчук Л.М., Дворніченко Л.Л. <i>САМОВИХОВАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ ПРИ ПРОФЕСІЙНОМУ РОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ</i>	583

- Резван О.О., Жигло О.О.** **591**
*ВПЛИВ РЕФЛЕКСІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННСВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ ІНЖЕНЕРНОГО ПРОФІЛЮ*
- Сє Юйдін, Маркович М.Й., Мацишина З.А.** **600**
*ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИК ТРЕНІНГ-НАВЧАННЯ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З
ДИЗАЙНУ*
- Станіна О.Д.** **609**
*ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН ІНОЗЕМНИМ
СТУДЕНТАМ*
- Шевченко З.В.** **616**
*ЕТАПИ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТЕКСТОВОГО ТА
ВІЗУАЛЬНОГО КОНТЕНТУ*

Шановні колеги!

Перед Вами черговий випуск фахового журналу категорії Б “Наукові інновації та передові технології”.

За останні кілька років, наука збагатилася новими дослідженнями, все ширше застосовуючи сучасні європейські практики освітнього простору. Розвиток загально-методологічних основ досліджень, з одного боку, та практичних рекомендацій щодо використання їх можливостей у вирішенні спеціально-наукових дослідницьких завдань - з іншого, сприяють глибшому осмисленню явищ і процесів.

Цей випуск видання представлений цікавими і змістовними статтями учених і експертів, що є прологом до подальших наукових дискусій з питань: опису підходів до формування необхідних для лікарської діяльності цифрових компетентностей у студентів вищих навчальних медичних закладів; аналізу концептуальних основ організаційно-економічного механізму екологізації землекористування з урахуванням їх інституціонального забезпечення; розробки моделі функціонування та розвитку механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України та ін.

Щиро бажаю Вам здоров'я, щастя, невичерпної життєвої наснаги та амбітного прагнення у Вашій корисній і важливій справі!

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим**

Ірина Жукова

Шановні колеги!

Вітаю колектив редакційної колегії та Видавничу групу «Наукові перспективи» із виходом чергового номеру фахового журналу «Наукові інновації та передові технології».

Започатковане у липні 2021 року, видання стало дійсно вісником сучасних наукових думок із питань управління та адміністрування, економіки, права, педагогіки.

На його сторінках друкуються видатні вчені і наукова молодь не лише України, а й ближнього та дальнього зарубіжжя.

Мені, як головному редактору, приємно, що це видання є вагомою підмогою наукового забезпечення інноваційних досліджень.

Бажаю редколегії, колективу редакції і всім читачам журналу подальших творчих успіхів.

З повагою,

**Головний редактор, полковник
Генерального штабу Збройних Сил України,
доктор наук з державного управління,
професор, Заслужений юрист України**

Євген Романенко

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

У ДК 345:11

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-15-24](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-15-24)

Бурдонос Людмила Іванівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Університет імені Григорія Сковороди у Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0000-0002-1084-0826>

Виноградня Віта Михайлівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Університет імені Григорія Сковороди у Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0000-0002-9028-6772>

Стеценко Володимир Іванович доктор філософії (PhD) зі спеціальності 032 історія та археологія, старший викладач кафедри менеджменту, практичної психології та інклюзивної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, тел.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0000-0002-4057-9796>

ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У сучасних умовах воєнного стану, що характеризується економічною та політичною нестабільністю в Україні, багато підприємств потерпають від погіршення результатів своєї господарської діяльності. Наразі налагодити сталі господарські зв'язки в економічних системах дуже складно, тому все більшої ваги набуває запровадження на підприємствах антикризового управління. Зважаючи на складну ситуацію більше третини вітчизняних промислових підприємств зазнали значних фінансових втрат, що проявляється в збитковості економічної діяльності, низькому запасі фінансової міцності, дефіциті ліквідних оборотних коштів, великої заборгованості перед бюджетом і кредитором.

Тим не менш, вітчизняні підприємства намагаються адаптувати й пристосувати підприємницьку діяльність до складних реалій, або ж шукають нові антикризові напрямки та можливості для роботи.

Ефективній реалізації програми антикризового регулювання діяльності підприємств багато в чому протидіє відсутність ефективних методичних підходів до організації внутрішньофірмового управління підприємствами в умовах воєнної кризи, що забезпечують захист господарської діяльності від впливу негативних факторів зовнішнього середовища, з одного боку, і неефективних управлінських рішень вищого менеджменту, з іншого. За цих умов зростає значення системи антикризового управління фінансовим станом підприємств. Серед показників фінансового стану перше місце посідають ліквідність і платоспроможність, а рівень і перспективи розвитку підприємства цікавлять не тільки власників і керівників підприємства, а й їхніх контрагентів.

Водночас основною проблемою ефективної діяльності українських підприємств залишається відсутність теоретико-методологічного обґрунтування та відпрацьованої практики використання комплексного методу управління ліквідністю та платоспроможністю, який, крім

розрахунку показників за типовими методиками, та їх інтерпретація дає можливість менеджерам виявити та пояснити сформовані тенденції, визначити резерви зміцнення платоспроможності, зрозуміти економічний механізм взаємозв'язку кроків управління та розглянути наслідки їх прийняття, забезпечити достатню ліквідність та платоспроможність у короткому терміні. і довгострокові.

Ключові слова: інноваційні інструменти, менеджмент, підприємство, фінансова стійкість, інформаційні технології, конкурентоспроможність, антикризові заходи, управління витратами.

Burdonos Lyudmila Ivanivna PhD in Economics, Associate Professor, of the Department of Management, Practical Psychology and Inclusive Education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400, tel.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0000-0002-1084-0826>

Vynogradnya Vita Mykhailivna PhD in Economics, Associate Professor, of the Department of Management, Practical Psychology and Inclusive Education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400, tel.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0000-0002-9028-6772>

Stetsenko Volodymyr Ivanovych Ph.D. in specialty 032 History and archeology, Senior Lecturer of the Department of Management, Practical Psychology and Inclusive Education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400, tel.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0000-0002-4057-9796>

INNOVATIVE TOOLS OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT AT THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. In the modern conditions of martial law, characterized by economic and political instability in Ukraine, many enterprises suffer from the deterioration of the results of their economic activity. Currently, it is very difficult to establish stable economic ties in economic systems, therefore, the introduction of anti-crisis management at enterprises is gaining more and more importance. Considering the difficult situation, more than a third of domestic industrial enterprises have suffered significant financial losses, which is manifested in unprofitable economic activity, a low reserve of financial strength, a shortage of liquid working capital, large debts to the budget and creditors.

Nevertheless, domestic enterprises are trying to adapt and adapt business activities to complex realities, or are looking for new anti-crisis directions and opportunities for work.

The effective implementation of the anti-crisis regulation program of enterprises is largely opposed by the lack of effective methodical approaches to the organization of intra-company management of enterprises in the conditions of a military crisis, which ensure the protection of economic activity from the influence of negative factors of the external environment, on the one hand, and ineffective managerial decisions of top management, on the other. Under these conditions, the importance of the system of anti-crisis management of the financial condition of enterprises is increasing. Liquidity and solvency rank first among indicators of financial condition, and the level and prospects of the enterprise's development are of interest not only to the owners and managers of the enterprise, but also to their counterparties.

At the same time, the main problem of the effective activity of Ukrainian enterprises remains the lack of theoretical and methodological justification and the proven practice of using a

complex method of liquidity and solvency management, which, in addition to calculating indicators according to typical methods, and their interpretation enables managers to identify and explain formed trends, determine reserves for strengthening solvency, to understand the economic mechanism of the interrelationship of management steps and to consider the consequences of their adoption, to ensure sufficient liquidity and solvency in the short term. and long-term.

Keywords: innovative tools, management, enterprise, financial stability, information technology, competitiveness, anti-crisis measures, cost management.

Постановка проблеми. В умовах війни підприємства повинні бути впевнені в надійності і економічній спроможності своїх партнерів, в іншому випадку вони мають можливість використовувати механізм банкрутства як засіб повернення боргу неплатоспроможними партнерами. У зв'язку з цим керівники підприємств, менеджери різних рівнів управління повинні проводити антикризову діагностику фінансового стану власного підприємства з метою уникнути б можливого банкрутства, а при загрозі банкрутства вишукати можливості фінансового оздоровлення підприємства. Тому актуальним завданням сьогодні є розробка підходів до вибору ефективних інноваційних інструментів антикризового управління підприємством на основі комплексної оцінки його економічного стану в умовах невизначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню застосування інноваційних інструментів забезпечення розвитку антикризового менеджменту присвячено чимало наукових досліджень. Значний внесок у дослідження окремих аспектів забезпечення антикризового менеджменту на підприємствах висвітлено у працях вітчизняних і зарубіжних науковців: К. Азар, К. Гамільтон, Х. Дейлі, У. Оутс, Л.І. Абалкін, Н.В. Родіонова, Р. Луцик, Л. Мельник, В. Степанков, В. Трегобчук, О. Царенко, А. Циганков, Г. Шматков, М.І. Деркач, М.З. Згуровський, С.В. Войтко, Л.Є. Довгань, Л.П. Артеменко та багато інших.

Мета статті - є розгляд сучасних методів та застосування інноваційних інструментів виходу підприємств з кризи та визначення можливостей і доцільності їх застосування в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Світова спільнота переживає критичну глобалізаційну фазу нової цивілізаційної формації, основою якого стає виробництво і споживання інформації та перехід до нової моделі господарювання. Такі виклики змушують менеджерів та управлінців вирішувати більш складні проблеми, налаштовувати правильне креативне мислення та розуміти, що готові вирішувати труднощі, гнучко управляти бізнесом, персоналом, займатися самовихованням, намагатися виконувати поставлену мету, намагатися розробляти та вдосконалювати антикризові стратегії управління бізнесом у кризових ситуаціях.

Натомість Україна, українське суспільство, сектор української економіки та й загалом український бізнес в умовах невизначеного сьогодні знаходиться в складних умовах психічної та фінансової нестабільності, які не є нормальними для життя та розвитку. Населення України вимушене працювати в умовах економічних та геополітичних ризиків вже не перший рік.

Початком економічної кризи був етап у 2000 році, причетний із появою пандемії Covid-19, яка ввела нові правила у роботі підприємництва і тим самим прискорив розвиток інноваційної діяльності, що дозволив перейти на дистанційну форму, диджиталізації виробництва та надання послуг. Другий етап кризи в державі відбувся 24 лютого 2022 року, коли росія вчинила акт військової агресії проти України і кожен житель країни, у тому числі і підприємці пристосували роботу до нових кризових умов.

Збитки спочатку від пандемії Covid-19, а далі і від війни складно поррахувати. Багато суб'єктів господарювання було зруйновано, інші збанкрутували та закрились, багато підприємців виїхали за кордон або зупинили свою діяльність, втратили можливість працювати через руйнацію майна та втрату фінансових, матеріальних чи трудових ресурсів.

У зв'язку з вторгненням росії на територію України потреба в рекламі для розвитку бізнесу втратила свої переваги, адже інформаційний медіа - простір був завантажений інформацією про воєнні події. Тому перед управліннями постало важливе завдання як в подальшому активізувати розвиток свого бізнесу, щоб надалі розвиватися і не стати збитковим: шляхом антикризової стратегії змін на підприємстві, щоб послабити негативний вплив, чи шляхом диверсифікації портфелю, аби його більша фінансова частка не була в руках одного стейкхолдера.

За 100 днів війни український бізнес втратив більше, ніж за два роки пандемії, обсяг завданих збитків поки що складно оцінити. Згідно з опитуванням, проведеним Європейською Бізнес Асоціацією, 42% малих підприємств в Україні не працюють зовсім, 31% призупинили діяльність, але планують її відновлювати, 14% обмежили географію роботи, лише 13% продовжують функціонувати у повному обсязі. Ще 13% перейшли в онлайн, а 4% планують завершувати діяльність [1].

Керівникам та менеджерам підприємств в кризових умовах невизначеності та зберегти свій бізнес під час війни потрібно діяти сплановано та організовано, налагоджувати частіше зустрічі з персоналом підприємства, визначити антикризову стратегію управління підприємством на період воєнного часу і перетворити антикризові ці плани дисципліновано реалізовувати з щоденним контролем. У своїх діях обов'язково керуватись з посиланням на закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який набрав чинності 24 березня 2022 року [2].

Краще, якщо менеджер визначить креативний антикризовий алгоритм організації своєї праці допоміжного персоналу: визначить антикризову мету подальшої діяльності підприємства, спланує як виконати антикризову програму управління підприємством, прийме відповідні рішення, організує роботу допоміжного персоналу, мотивуватиме персонал та контролюватиме виконання поставленої мети.

В умовах війни управлінці, менеджери мають сформувати і розвивати такі в собі компетентності як лідерство, емпатія та емоційний інтелект, що даватиме змогу бути стресостійкими, не панікувати, зберігати здатність ухвалювати ефективні рішення в кризових ситуаціях, знаходити оптимальні рішення, гуртувати навколо себе колектив, що надзвичайно важливо в умовах викликів війни.

В умовах сьогодення Україна внаслідок агресивних дій вторгнення Росії на територію всієї країни перебуває в дуже небезпечному стані, пов'язаному із значним зниженням ресурсного потенціалу. Оголошення воєнного стану рф нашій країні передбачає роботу вітчизняної економіки переважно в напрямку забезпечення потреб армії. Проте окрім безпосереднього успішного проведення бойових дій, не менш ключовим стає питання економіки, адже забезпечення національної оборони та відновлення роботи інфраструктурних об'єктів потребує чималих фінансів в умовах війни та у повоєнний час. Тому, надзвичайно актуальною стає проблема налагодження активізації антикризової роботи національної економіки, активізація діяльності якого стає ключовим фактором вдосконалення економічної витривалості держави.

Проте для української економіки також притаманні і внутрішні фактори, які негативно позначаються як на економічній безпеці держави так і на вітчизняній підприємницькій діяльності. До таких чинників можна віднести і політичну нестабільність, корупцію, ухилення від оподаткування та легалізації доходів, одержаних злочинним

шляхом, великий зовнішній борг та дефіцит бюджету, змінний регіональний економічний розвиток, та інші. З огляду на це, питання розроблення ефективної антикризової стратегії управління підприємствами в умовах сьогодення набувають особливої актуальності.

Розробка ефективної антикризової стратегії важлива для всіх типів підприємств: як для великих, так і для малих суб'єктів господарювання.

Захищеність нормального функціонування суб'єкта господарювання від дестабілізуючих чинників, внутрішніх і зовнішніх загроз в кризових умовах, коли стрімко перерозподіляється ресурсна база та змінюється ціна факторів виробництва є нормальною реакцією менеджерів до здатності виробляти стратегію, щоб визначати загрози підприємства, оцінювати їх дестабілізуючий вплив та наслідки, аналізувати і оцінювати стан безпеки підприємства та стабілізації ефективності подальшої діяльності. Підвищенням конкурентоспроможності підприємства є ефективно розроблена стратегія, яка є запорукою досягнення встановлених цілей, мети та забезпечення стабільної позиції, фінансової стійкості на ринку товарів та послуг.

Сутність антикризового управління підприємством полягає в забезпеченні таких умов функціонування підприємства, коли фінансові, виробничі, маркетингові, кадрові та інші труднощі не мають постійного характеру і досить швидко вирішуються за допомогою спеціальних заходів [3, с. 34].

Щоб забезпечити виживання підприємств у довгостроковій перспективі, необхідно прогнозувати антикризові тенденції розвитку шансів і загроз зовнішнього середовища, але в умовах війни для конкурентної боротьби та виживання на підприємствах необхідно робити швидкий, своєчасний та об'єктивний аналіз негативних факторів впливу на його діяльність, адже саме від прийнятих оперативних стратегічних рішень керівників та менеджерів залежить ефективність системи антикризового стратегічного управління підприємством в цілому та окремо обраної керівними ланками стратегії підприємства.

Прийняття підприємства до параметрів зовнішнього середовища господарювання в умовах повномасштабної війни вимагає створення антикризових команд, із чітко розподіленими ролями, для оперативного збирання й аналізу інформації, щоб швидко приймати рішення та здійснювати антикризові заходи для максимальної безперервної діяльності підприємництва. Тобто завданням антикризової команди полягає у період стабільності запобігати кризі, а у період настання кризових подій швидко протидіяти негативним факторам, а саме детально зробити діагностику ситуації, яка склалася, далі розробити антикризовий план та розподілити функції між виконавцями та здійснювати контроль за дотриманням плану.

Антикризова стратегія змін в умовах невизначеності є важливою складовою в антикризовому управлінні, яка є інструментом виходу підприємства з економічної та фінансової кризи за умов мінімальних втрат для бізнесу. Розкривати особливості антикризових стратегій на підприємствах почали ще з раніше породженою пандемією коронавірусу, яка стала рушійним фактором диджиталізації майже всіх господарюючих суб'єктів, в результаті цифрова трансформація стала масовим явищем і рушійною силою для формування нового типу системи антикризових змін, яка ґрунтується на досягненнях цифрової економіки.

У дослідженнях науковців та вчених, підвищити інтелектуальний рівень рішень та забезпечити їх своєчасність та адекватність, а також швидкість реалізації обраних заходів можливо за умови використання сучасних інтелектуальних технологій, системах підтримки прийняття рішень, впровадження автоматизованих систем управління [4, с.78].

На сьогоднішній день для того щоб вигідно вирізнятися серед конкурентів на ринку, підприємства вдаються до digital-маркетингу, який дозволяє швидко обирати необхідну

продукцію, оцінити її якості, зручно замовити в будь-який час та швидко отримати її. Мова йде про цифрові технології продажу сервісів чи продукції власного або чужого виробництва [5, с.67].

Тому і нині в умовах гібридної війни спостерігається яскраво виражене застосування цифрових інструментів і технологій, які мають великий потенціал в антикризовому управлінні підприємствами, оскільки сприяють як економії матеріальних так і людських ресурсів, забезпечуючи цим самим реалізацію великої кількості реорганізаційних заходів, що сприяє адаптації управлінського рішення до швидких змін зовнішнього середовища.

Сучасні вчені-економісти, дослідники вивчають систему антикризового управління підприємствами, організаціями, фірмами і т.д. з різних точок зору, що сформувались безпосередньо на підприємстві та впливають на розвиток його діяльності.

Наприклад такі вчені, як Рамазанов С. К., Степаненко О. П., Тимашова Л. А. зазначають, що антикризове управління підприємством – це система управління підприємством, яка має комплексний, системний характер і спрямована на запобігання та усунення несприятливих для діяльності підприємства явищ за допомогою розробки і реалізації на підприємстві спеціальних заходів, які мають стратегічний характер і дозволяють усунути тимчасові перешкоди, зберегти і примножити ринкові позиції [6, с. 25].

На погляд Желуденко К. В. – це процес установалення перспективних напрямів розвитку підприємств, аналізу і вибору ефективних стратегій та розроблення комплексу конкретних дій щодо їх реалізації, що забезпечить досягнення поставлених завдань та життєздатність організації в умовах, що змінюються [7, с. 90].

Антикризове управління має будуватися на основі використання збалансованих та обґрунтованих стратегій [8, с. 186-189]. Антикризове управління змінами проводиться з відповідною метою та на відповідні механізми і економічні відносини, що відбуваються на підприємстві, але насамперед за своєчасного розпізнавання кризи. Як наслідок, далі є вибір правильної антикризової стратегії, яка забезпечить зниження фінансових проблем, ризиків ліквідації подальшої діяльності підприємства та здійснення управлінських рішень для нормального та стійкого функціонування і зумовлює потребу у пошуку нових, інноваційних підходів до стратегічного управління розвитком підприємств.

Перехід до глобалізаційних способів життєдіяльності говорить про те, що під час війни інститути, явища, системи та механізми змінюються та підлаштовуються під воєнний час. Наприклад, система цивільного захисту населення починає працювати у режимі підвищеної готовності або надзвичайної ситуації. Прикладом також є розширення компетенцій місцевого самоврядування в період військового стану. Не виключенням є і механізм антикризового управління підприємством, функціонування якого в період війни зазнає змін та особливостей.

На сьогоднішньому етапі в умовах війни сучасним інструментарієм активного антикризового управління на підприємствах можна вважати реорганізацію, фінансову санацію та ліквідацію. Два перших інструмента мають функції відновлення прибуткової діяльності підприємства, його конкурентоспроможності на ринку товарів та послуг, платоспроможності та ліквідності. Ліквідація як результат проведення активної антикризової програми на підприємстві здійснює функцію захисту прав всіх учасників процедури ліквідації. Коли активів підприємства вистачає для погашення всіх вимог кредиторів і повного розрахунку з бюджетом, тоді проводиться ліквідація [9, с. 38-43].

Також головною особливістю антикризового управління в умовах невизначеності можна вважати нетрадиційний його механізм, адже основною метою стає мінімізація негативних економічних та соціальних наслідків війни у діяльності підприємства. Ця нетрадиційність обумовлюється такими чинниками як масштабність кризи на

підприємствах у воєнний час стає більш системним та у своїй тривалості має довгостроковий період дії, вимагає обов'язкової погодженості дій з представниками державних органів та військової адміністрації, також присутній фактор фізичної небезпеки для персоналу підприємства, стає обмеженою доступність інфраструктури особливо у фронтних регіонах. Вказані відмінності пов'язані із серйозністю і тривалістю війни, що й примушує підприємства виходити за рамки традиційного антикризового управління, адже у воєнний час, щоб подолати всі негативні фактори які впливають на нормальну діяльність підприємства потрібен час якого гостро бракує, тому головним завданням менеджменту підприємства є оперативне реагування, щоб досягти максимального результату з найменшою фінансовою та кадровою втратою і звичайно забезпечити безперервну роботу усіх структурних ланок підприємства.

Якщо взяти до уваги закордонний досвід антикризового управління підприємствами в стані війни то наглядним прикладом для менеджерів українських підприємств є Ізраїль, який постійно перебуває в умовах війни. Підприємницький сектор бізнесу Ізраїлю провадить свою діяльність з урахуванням того, що в будь-який момент можуть відбутися процеси які внесуть швидкі зміни в роботу підприємств.

Особливе місце серед антикризових стратегій управління підприємством в сьогоdnішніх умовах війни в Україні займає маркетингова стратегія, з допомогою якої можна визначити основний напрям виробничої та збутової діяльності на підприємств. Тобто вона являється головною складовою частиною загальної стратегії в розвитку діяльності підприємства. Але маркетингова стратегія також важлива і за нормальних умов функціонування підприємства на ринку, адже вона являється системою прогнозування і запобігання кризових явищ які можуть загрожувати розвитку бізнесової діяльності.

Для українського бізнесу період військового вторгнення РФ на територію України став справжнім викликом, яке дало можливість оцінити ситуацію через нові шляхи можливостей для розвитку в подальшому, побудови антикризової стратегії для фінансової ефективності.

Розроблення маркетингової стратегії – це складний процес, який передбачає етапи формування, зокрема [10, с. 447]:

- 1) визначення маркетингових цілей у відповідності до генеральної стратегії підприємства;
- 2) формування комплексу заходів щодо реалізації поставлених цілей;
- 3) коригування маркетингової стратегії у відповідності зі змінами в зовнішньому середовищі;

- 4) розроблення комплексу маркетингу;
- 5) контроль та оцінювання ефективності обраної стратегії

Маркетингові стратегії антикризового управління на підприємстві теоретично можна поділити на п'ять стратегій:

1. Підприємство завдяки ефективній маркетинговій стратегії повертається до початкового фінансово-стабільного стану тобто відбувається утримання позицій
2. Стратегія розширення товарів на ринку, вихід компанії на нові сегменти ринку
3. Стратегія націлена на розвиток продукту, захист від конкурентів
4. Стратегія диверсифікації портфелю
5. Стратегія ліквідації

Головною умовою для кожного управління на підприємстві стає правильно та ефективно реагувати на соціально-політичні події та комунікувати із зовнішнім середовищем, загалом воєнна комунікація має адаптуватися до поточних умов. Традиційні підходи до маркетингу та реклами втратили свій сенс, тому менеджерам підприємств

необхідно дуже обережно поводитися в інформаційному середовищі та ефективно розробляти маркетингові стратегії.

Менеджерам в успішному управлінні підприємством треба більше уваги приділяти для розробки маркетингових стратегій таким факторам як нові технології, інноваційні програми, моніторити соціальні мережі, вірусному маркетингу, ребрендингу і рекламі в інтернеті, традиційним інструментам директ-маркетингу. Зокрема, не треба відмовлятися від стратегії замовчування та уникнення суспільно-важливих тем, що «не стосуються» бренду, не заробляти на війні та не використовувати інфоприводи, пов'язані з нею, там, де це є лишнім та недоречним, використовувати у великій кількості синьо-жовтої національно-патріотичної гами у просуванні товарів та послуг на ринках, утримуватись від зайвих обіцянок, а конкретно вести чітку політичну, економічну, соціальну чи культурну позицію та підтверджувати це дієвими фактами, максимально ефективно спрощувати споживання продукту чи послуги, пропонувати нові фінансово-вигідні пропозиції для споживачів, щоб спростити їх умови життя й так в складних обставинах які принесла повномасштабна війна.

Ті підприємства в Україні, які знаходяться у відносній безпеці, що сприяє відновленню та подальшому розвитку бізнесу, повинні обирати маркетингові стратегії до розробки антикризових заходів управління на підприємстві. В першу чергу потрібно провести аудит та перевірити ефективність маркетингової стратегії за такими показниками, як наскільки максимально сфокусовані виробництво чи надання послуг, товарів на тих клієнтах, які приносять найбільший прибуток підприємству, які канали комунікації використовує компанія при реалізації своєї продукції чи послуг, далі провести коригування повідомлень та інструментів для збільшення їх результативності за результатами проведеного аудиту, робити висновки проведеного аудиту з чітким планом дій із зазначенням термінів виконання для подальшої розробки маркетингової антикризової стратегії управління підприємством.

Воєнні реалії суттєво змінили купівельну поведінку і купівельні звички споживачів. Оскільки новини війни транслюються постійно, споживачі «приклеєні» до своїх телевізорів. Багато з них не хочуть гортати електронні каталоги, ходити в ресторани чи спортзали, купувати велику чи малу побутову техніку, отримувати різноманітні послуги дозвілля тощо. Наскільки швидко реклама та споживчі витрати повернуться до нормального стану, залежить від перебігу війни, потенційних репресій терористів усередині країни, перспектив економіки на той час, зайнятості та інших чинників маркетингового мікро- та макросередовища [11, с. 447]

Стрімкий розвиток суспільства потребує від підприємства не лише управління ресурсами, а й управління змінами та здатності до адекватної та ефективної адаптації до змін зовнішнього середовища. Управління змінами на підприємстві набуває актуального значення, оскільки стійкий розвиток підприємства залежить від своєчасної та успішної системи інтеграції та адаптації управлінського рішення до змін зовнішнього середовища. Управління змінами є власністю результативного менеджменту та фундаментом прийняття ефективних управлінських рішень діяльності підприємства.

Важливою умовою забезпечення управління змінами на підприємстві є наявність потенціалу для реалізації змін, сприйняття персоналом підприємства та стейкхолдерами, а також ініціативність топ менеджерів. Управління змінами доцільно розуміти як сукупність принципів, методів і прийомів спеціального управління, у процесі якого запроваджується комплекс взаємоузгоджених заходів, спрямованих на реалізацію зміни з метою адаптації підприємства до нових умов господарювання.

У системі управління змінами необхідно вирізняти два взаємопов'язані напрямки:

1) управління господарською системою підприємства, що має на меті якомога швидшу й ефективнішу її адаптацію до нових умов діяльності;

2) управління персоналом, виявлення та подолання опору змінам.

Метою формування стратегії змін на підприємстві є досягнення цілей стратегічних змін за допомогою реалізації наявних стратегічних ресурсів. Об'єктами стратегії змін на підприємстві є: сигнал внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства щодо змін; ідентифікація можливостей стратегічних змін; внутрішній потенціал стратегічних змін; соціально- психологічний аспект реалізації змін.

Висновки. Результатом проведення ефективних змін на підприємстві є прийняття управлінських рішень, які мають відповідати таким вимогам: пріоритетністю виконання завдань та забезпечення ресурсами; досягненню результатів за рахунок раціонального використання ресурсів; формулюванню конкретних, досяжних, орієнтованих в часі, взаємодоповнюючих завдань, напрямів, шляхів, критеріїв реалізації змін; наявністю вертикальної та горизонтальної структури управління; економічністю, яка характеризується очікуваною вигодою від прийняття рішення при альтернативних варіантах реалізації змін; творчою роботою ефективною команди; стимулюванням, ініціативою, креативністю, мотивацією, зацікавленістю персоналу щодо впровадження змін на підприємстві.

Література:

1. Як розробити антикризову маркетинг стратегію у війну: три ключові кроки URL: <https://rau.ua/novyni/kak-razrobotat-antikrizisnuju-marketingstrategiju/>
2. Під час війни – особливі правила трудових відносин: опубліковано закон! URL: <https://news.dtki.ua/labor/labor-relations/75356>.
3. М.О. Багорка, В.В. Писаренко, І.Г. Кадирус, Н.І. Юрченко Антикризовий маркетинг Навчальний посібник Дніпро Журфонд 2022, 337 с.
4. Рамазанов С.К., Надьон Г.О., Степаненко О.П., Тимашова Л.А. Інноваційні технології антикризового управління економічними системами: монографія. Під ред. проф. С.К. Рамазанова. Луганськ. Київ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. 480 с
5. Оксанич А. І., Петренко В. Р., Костенко О. П. Інформаційні системи і технології маркетингу: навчальний посібник. Київ : «Видавничий дім «Професіонал», 2008. 320 с
6. Рамазанов С. К., Степаненко О. П., Тимашова Л. А. Методи антикризового управління: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. 192 с
7. Желуденко К. В. Стратегічне управління в забезпеченні конкурентоспроможності аграрних підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 14(1). С. 89–93.
8. Шершньова З.Є. Антикризовий стратегічний набір: характеристика основних складових та методичних підходів до обґрунтування. Актуальні проблеми управління економічними процесами промислових підприємств : матеріали 7-ї Міжнар. наук.-практ. конф. 2016. С. 186–189
9. Ватченко, Б., & Шаранов, Р. (2022). Антикризове управління підприємством в умовах війни. *Економічний простір*, (182), 38-43. URL <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-5>
10. Гелевачук З. Й. Концепція формування маркетингової стратегії розвитку підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Випуск 2. С. 444-449.
11. Вовчанська, О., & Іванова, Л. (2022). Особливості реалізації інструментів маркетингу в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, (38). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-32>

References:

1. Yak rozrobyty antykryzovu marketynh stratehiiu u viinu: try kliuchovi kroky Retrieved from <https://rau.ua/novyni/kak-razrobotat-antikrizisnuju-marketingstrategiju/> [in Ukrainian].
2. Yak rozrobyty antykryzovu marketynh stratehiiu u viinu: try kliuchovi kroky Retrieved from <https://news.dtki.ua/labor/labor-relations/75356>. [in Ukrainian].
3. M.O. Bahorka, V.V. Pysarenko, I.H. Kadyrus, N.I. Yurchenko (2022). *Antykryzovyi marketynh*. [Anti-crisis marketing]. Navchalnyi posibnyk. Dnipro Zhurfond [in Ukrainian].

4. Ramazanov S.K., Nadon H.O., Stepanenko O.P., Tymashova L.A. (2009). *Innovatsiini tekhnologii antykryzovoho upravlinnia ekonomichnymy systemamy*. [Innovative technologies of anti-crisis management of economic systems: monograph]. Pid red. prof. S.K. Ramazanova. Luhansk. Kyiv: Vyd-vo SNU im. V. Dalia [in Ukrainian].
5. Oksanych A. I., Petrenko V. R., Kostenko O. P. (2008). *Informatsiyni systemy i tekhnologii marketynhu : navchalnyy posibnyk*. [Information systems and marketing technologies: a study guide]. Kyiv : «Vydavnychyï dim «Profesional» [in Ukrainian].
6. Ramazanov S. K., Stepanenko O. P., Tymashova L. A. (2004). *Metody antykryzovoho upravlinnia: monohrafiia*. [Methods of anti-crisis management: monograph]. Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia [in Ukrainian].
7. Zheludenko K. V. (2017). Stratehichne upravlinnia v zabezpechenni konkurentospromozhnosti ahrarynykh pidpriemstv. [Strategic management in ensuring the competitiveness of agricultural enterprises]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*-Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy. 14(1), 89–93 [in Ukrainian].
8. Shershynova Z. I. (2016). Antykryzovyi stratehichnyi nabir: kharakterystyka osnovnykh skladovykh ta metodychnykh pidkhodiv do obgruntuvannia. [Anti-crisis strategic set: characteristics of the main components and methodical approaches to justification]. *Aktualni problemy upravlinnia ekonomichnymy protsesamy promyslovykh pidpriemstv : materialy 7-yi Mizhnar. nauk.-prakt. konf.*- Actual problems of managing the economic processes of industrial enterprises: materials of the International science and practice conf. (pp186–189). [in Ukrainian].
9. Vatchenko, B., & Sharanov, R. (2022). Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom v umovakh viiny. [Anti-crisis management of the enterprise in war conditions] *Ekonomichnyi prostir* -Economic simple (182), 38-43. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-5> [in Ukrainian].
10. Helevachuk Z. Y. (2014). Kontsepsiia formuvannia marketynhovoï stratehii rozvytku pidpriemstva. [The concept of forming a marketing strategy for enterprise development]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*- Global and national economic problems, 2, 444-449 [in Ukrainian].
11. Vovchanska, O., & Ivanova, L. (2022). Osoblyvosti realizatsii instrumentiv marketynhu v umovakh voiennoho stanu. [Peculiarities of implementation of marketing tools in the conditions of martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo*- Economy and society, (38), . Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-32> [in Ukrainian].

УДК 378(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-25-32](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-25-32)

Василишина Ольга Василівна кандидат педагогічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ, Соборна 87, м. Вінниця,
<https://orcid.org/0000-0001-9906-516X>

ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ

Анотація. У статті розглядаються особливості проблемних ситуацій як засобу розвитку творчого професійного мислення майбутніх менеджерів, їх готовності до управлінської діяльності. Зазначається, що метод проблемних ситуацій використовується в практиці викладання маркетингу, менеджменту, основ підприємництва, бухгалтерського обліку, реклами з метою набуття студентами знань і вмінь їх використання на практиці. Акцентовано увагу на критеріях відбору професійних ситуацій, необхідних для підготовки менеджерів до управлінської діяльності, якими виступають: типовість, моделювання ними обставин спілкування, взаємодії, що характеризують реальні події в різних установах. Проаналізовано особливості методу «кейсів», які допомагають студентам опанувати методи діагностичного аналізу, набути вмінь розробки управлінських дій для вирішення проблемних ситуацій. При вивченні предметів економічного циклу основним завданням є визначення форм і методів роботи з проблемними ситуаціями. Для цього необхідно забезпечити певний рівень знань, що вимагає певного мистецтва від викладачів, використання конкретних проблемних ситуацій. Метод створення проблемних ситуацій широко використовується в практиці викладання менеджменту з метою набуття студентами вмінь застосування отриманих теоретичних знань.

Проблемні ситуації (кейси) є ефективним інструментарієм, що застосовується з метою узагальнення отриманих знань і вмінь при дослідженні, що базуються на фактах реального життя. Переваги цього методу полягають у можливості всебічного розгляду проблеми із залученням матеріалу з різних, вже пройдених студентами, тем. Вирішення практичних ситуацій повинно поєднуватися з іншими активними методами навчання.

Ключові слова: проблемна ситуація, метод «case study», студенти, майбутні менеджери, управлінська діяльність, професійна підготовка, маркетинг, менеджмент, готовність, проблемне завдання, проблемне питання.

Vasylyshyna Olga Vasylivna Candidate of pedagogical sciences, associate professor,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics, STEU Vinnitsa, <https://orcid.org/0000-0001-9906-516X>

PROBLEMATIC SITUATIONS IN FORMING THE READINESS OF FUTURE MANAGERS

Abstract. The article examines the peculiarities of problematic situations as a means of developing the creative professional thinking of future managers, their readiness for managerial activities. It is noted that the method of problem situations is used in the practice of teaching marketing, management, the basics of entrepreneurship, accounting, and advertising in order for students to acquire knowledge and the ability to use it in practice. Emphasis is placed on the criteria for selecting professional situations necessary for preparing managers for managerial

activities, which are represented by: typicality, their modeling of the circumstances of communication, interactions that characterize real events in various institutions. The peculiarities of the "case" method, which help students to master the methods of diagnostic analysis, acquire the ability to develop managerial actions to solve problem situations, are analyzed. When studying subjects of the economic cycle, the main task is to determine the forms and methods of working with problem situations. For this, it is necessary to ensure a certain level of knowledge, which requires a certain art from teachers, the use of specific problem situations. The method of creating problem situations is widely used in the practice of teaching management with the aim of students acquiring the skills to apply the acquired theoretical knowledge. Problem situations (cases) are an effective tool used to generalize the acquired knowledge and skills in research based on real life facts. The advantages of this method are the possibility of a comprehensive consideration of the problem with the involvement of material from various topics already covered by students. Solving practical situations should be combined with other active learning methods.

Keywords: problem situation, "case study" method, students, future managers, management activity, professional training, marketing, management, readiness, problem task, problem issue.

Постановка проблеми. Професійно спрямоване навчання передбачає необхідність його організації як досвіду діяльності, що адекватно відображає психологічну структуру і зміст професійних умінь. Відповідно до концепції виховуючої професійної орієнтації, відповідність між людиною і професією досягається в процесі діяльності [7]. Виходячи з положень цієї теорії, формування професійного мислення і готовності майбутніх менеджерів організацій до виконання професійних функцій повинно відбуватися в умовах, максимально наближених до реальних [2].

Відомо, що професійна діяльність складається з низки ситуацій, у кожній з яких фахівець вирішує проблеми, що активізують його професійне мислення, виконує функції, що вимагають професійно значущих якостей особистості. Відповідно, в процесі навчання студент повинен під час навчальних занять здійснювати квазіпрофесійну діяльність в умовах, які моделюють типові професійні ситуації, що лежать в основі майбутньої діяльності менеджерів.

Найважливішою ознакою змістовного аспекту проблемної ситуації є відображення об'єктивних протиріч, що закономірно виникають у процесі пізнання і будь-якої діяльності, що є джерелом руху і розвитку у будь-якій сфері. Пропонуючи студентам готовий результат подолання протиріч, заклад вищої освіти не готує їх належним чином до майбутньої діяльності, яка завжди проблемна за своєю суттю. В процесі подолання протиріч проблемне навчання формує не лише волю студента, але і його творче мислення, особливо необхідне для вирішення нестандартних професійних завдань.

Таким чином, одним з інструментів формування готовності майбутнього професіонала до управлінської діяльності, що допомагає забезпечити організацію практичного використання студентами теоретичних знань в умовах, що моделюють форми майбутньої діяльності, предметний і соціальний її контексти, є система проблемних навчальних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування професійної компетентності майбутнього менеджера висвітлюються такими українськими ученими як Л. Афанасьєва, М. Карпушина, А. Фурман. А також проблеми підготовки менеджерів в економічних вищих навчальних закладах висвітлювалася в наукових працях О. Аксьонової, І. Беха, Н. Давиденко, А. Кудашева, Г.Я. Дутки, Е. Лисс. Дослідженню проблем формування управлінської компетентності присвятили свої наукові праці

І. Васюков, Р. Вдовиченко, Г. Єльнікова. Вивченню проблеми підготовки управлінських кадрів у системі підвищення кваліфікації приділили увагу Ю. Забродін, Д. Чемерис, А. Ліпенцев. Психологічна складова менеджменту в економіці та підприємстві відображена в дослідженнях І. Ладанова, Л. Орбан-Лембрик, Л. Столяренко, В. Танаєва, І. Карнауха, Ю. Швалба.

Мета статті - проаналізувати шляхи використання системи проблемних ситуацій як умови формування готовності майбутніх менеджерів до управлінської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проблема ситуація визначається в літературі [3; 5; 8] як психічний стан розумової взаємодії суб'єкта з об'єктом пізнання, що характеризується потребою і зусиллями студента виявити, «відкрити» і засвоїти нове, невідоме ще для нього знання, що міститься в навчальному предметі і необхідне для вирішення навчальної проблеми.

Таким чином, проблема ситуація не зводиться ані до характеристики суб'єктивного стану студента, що переживає деяке інтелектуальне утруднення, ані до особливостей навчального матеріалу. Проблема ситуація - це сукупність параметрів, що описують стан особи, що включена як суб'єкт у навчально-пізнавальну діяльність, організовану особливим чином. Інакше кажучи, проблема ситуація - це характеристика суб'єкта і його оточення. Таке оточення створюється викладачем (суб'єктом навчання), ним же опосередковується і активність студента відомо з [6].

Проблема ситуація виникає, коли є «динамічна суперечлива ситуація взаємодії суб'єкта і об'єкту, що обумовлюється усвідомлюваною особистістю необхідністю пізнати об'єкт. Взаємодія відображається в мисленні як образ, набуває властивості поновлювати об'єкт моделі в суб'єктивній формі».

За умов характеристики проблемної ситуації показником її складності стає не просто міра новизни засвоєваних знань, а та міра узагальнення, якої повинен досягти студент у процесі виявлення нового знання. Іншим елементом проблемної ситуації є можливості студента, що містять і досягнутий ним рівень знань, і його творчі здібності.

Застосування системи проблемних навчальних ситуацій покликане забезпечити розвиток творчого професійного мислення, пізнавальної мотивації, використання знань у навчальних і практичних умовах. Професійне використання знань – це вільне володіння мовою відповідної науки, наукова точність оперування формулюваннями, поняттями, визначеннями. Відомо, що професійна діяльність складається з низки ситуацій, в кожній з яких фахівець вирішує проблеми, які активізують його професійне мислення, виконує функції, що вимагають тих або інших професійно цінних якостей особистості. Отже, в процесі професійної підготовки майбутній фахівець у межах навчальних занять повинен здійснювати професійну діяльність, що моделює не умови передачі і прийому навчальної інформації, а ситуації професійної дії, що вимагають включення в аналіз цих ситуацій і ухвалення кваліфікованих професійних рішень мислення студента.

Проблема ситуація, що виникає перед студентом, стимулює його інтелектуальну діяльність, змушує по-новому оцінити ситуацію і свою позицію, скоригувати поведінку і реакцію у відповідь. Студенти – майбутні менеджери повинні навчитися виступати в ролі доповідачів і опонентів, володіти вміннями і навичками постановки і вирішення інтелектуальних завдань, доведення і спростування певних положень, що стосуються відстоювання своїх поглядів, демонстрації компетентності. Це означає єдність теорії і практики в роботі, використання отриманих знань як засобу діяльності в умовах, що моделюються на заняттях.

Метод проблемних ситуацій використовується в практиці викладання маркетингу, менеджменту, основ підприємництва, бухгалтерського обліку, реклами з метою набуття

студентами знань і вмінь їх використання на практиці. Все це вимагає від викладачів відповідних дисциплін акцентування уваги на тому, як допомогти майбутнім менеджерам навчитися самостійно здобувати знання. Розрізняють ситуації засвоєння знань, ситуації осмислення «чужого досвіду» і ситуації з набуття власного досвіду відомо з [8].

В першому випадку студенти просто «черпають» знання. В процесі ситуацій другого типу знання отримуються шляхом спостереження студента за діями інших. У ситуаціях третього типу джерелом цих, необхідних для реалізації цілей навчання, ситуацій є особиста діяльність і досвід студента, його взаємодія з іншими учасниками навчальної взаємодії.

Ключовим завданням менеджменту, формування готовності до управлінської діяльності є набуття студентами вмінь подолання складних життєвих ситуацій. Навчальні справи мають розкривати складність життєвих ситуацій, що покликане забезпечити досягнення мети отримання реальних практичних управлінських умінь. Реалізм модельованих ситуацій і труднощі, з якими студенти стикаються у межах цих ситуацій, мають свою «ціну»: вони можуть ще більше «заплутати» студента, позбавити його чітких уявлень щодо тих чи інших питань і тим самим зашкодити навчальному процесу. Так може статися, якщо викладач не управляє проблемними ситуаціями, не дотримується педагогічних умов їх впровадження в навчальний процес. У разі ж, коли викладач уміло управляє модельованою ситуацією, її складність є одночасно і стимулом до набуття знань, і засобом для їх засвоєння.

Проблемні ситуації виникають не завжди, а лише в певних випадках, передусім «тільки тоді, коли навчальний матеріал сформований особливим чином» [4, с.39]. Формулювання матеріалу, що виступає основою створення проблемної ситуації, повинне відповідати таким дидактичним вимогам: 1) рівню підготовленості і можливостям тих, хто навчається; 2) питання і завдання мають бути сформульовані з урахуванням інтересу, минулого досвіду студентів, засновані на раніше засвоєних знаннях, проте проблема має бути новою і спрямовувати пізнавальну діяльність на пошук, дослідження; 3) «проблемна ситуація повинна містити в собі властивості динамічності. Вирішення основної проблеми повинно відбуватися на тлі вирішення ланцюга супідрядних проблем, що впливають одна з одної і відображають причинно-наслідкові відношення між явищами, що вивчаються, і процесами»; 4) формулювання і постановка проблеми не мають бути штучним «нав'язуванням» студентам того або іншого завдання, а подані так, ніби викликані самим ходом вивчення матеріалу відомо з [8].

Проблемна ситуація – це динамічна ситуація взаємодії об'єкта і суб'єкта, що обумовлюється протиріччями, що виникають у ході цієї взаємодії: між відомими знаннями і новими фактами, між вже засвоєним способом мислення і тим «викликом», що міститься у конкретній ситуації, між необхідністю пізнати об'єкт і відсутністю можливості це зробити без відповідних нових знань відомо з [5].

Навчальну проблемну ситуацію можна охарактеризувати як психічний стан розумової взаємодії цього суб'єкта (студента, групи) з об'єктом (проблемою) під керівництвом іншого суб'єкта (викладача). У навчальній проблемній ситуації виникають відношення типу «суб'єкт – об'єкт – суб'єкт». Такі відношення можна описувати відповідно до загальних уявлень про структуру діяльності. Подібно до того, як в процесі діяльності можна визначити мотиваційну сферу і виконавчу, в проблемній ситуації виокремлюють мотиваційний і предметно змістовний аспекти [3].

Мотив – пускова ланка діяльності, він подібний до стартера, але «мотором проблемної ситуації є процес перетворення предмета, що відбувається в предметно змістовній сфері. У навчально-пізнавальному процесі, побудованому за ознаками проблемності, провідною групою мотивів є пізнавальні. Формування мотивів - лише одне

із завдань навчання, у тому числі проблемного, успішність же його визначається логікою і змістом діяльності студента. Найважливіша риса змістовного аспекту проблемної ситуації - відображення об'єктивних протиріч, що закономірно виникають у процесі пізнання і проектуються у професійну діяльність майбутніх менеджерів відомо з [3].

Основні зусилля викладачів зазвичай спрямовані на те, щоб стимулювати активне залучення студентів у процес навчання. Розумова, фізична й емоційна активність студентів зростають у міру поступового просування проблемних ситуацій від першого рівня складності до третього, найбільш складного. В даному випадку процес навчання відбувається на основі встановлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями і явищами, на основі глибокого осягання причин певної проблеми. У ситуаціях «чужого досвіду» викладач створює проблемні ситуації для набуття студентами досвіду з урахуванням їх інтересів і потреб. Студенти можуть попросити викладача виступити експертом за умов знаходження студентами несподіваних додаткових фактів, що суттєво впливають на розвиток подій. Таким чином, навчання не зводиться до простого одностороннього пасивного отримання знань, і джерела знань не є традиційно очевидними. У такому разі викладач розглядається як одне з джерел отримання знань, як «модель», на досвіді якої студенти вчаться, як учасник процесу набуття студентами власного досвіду. Студенти отримують можливість спостерігати дії інших, апробувати свої професійні вміння, тобто набувати власного досвіду.

При такому підході розвиваються творчі здібності майбутніх менеджерів, забезпечується адекватна підготовка особистості до вимог, що швидко змінюються. За словами М. Кноулза, «ми повинні витягати знання з усього, що ми робимо, ми повинні розглядати будь-який отриманий нами досвід як досвід набуття знань. Навчання означає використання всіх ресурсів - у навчальному закладі або поза ним - для нашого особистісного росту і розвитку» [9].

Більшість описаних проблемних ситуацій можна звести до випадків нестачі або надлишку теоретичної або фактичної інформації. Аналіз проблемної ситуації повинен перетворити її на проблемне завдання. У навчанні проблемне завдання розпочинається з проблеми, а остання - з проблемного питання. Зазвичай для вирішення складної проблеми необхідно розчленувати її на підпроблеми, побудувавши їх певну послідовність. Серія проблемних питань повинна перетворити проблемну ситуацію на проблемне завдання - в модель пошуку рішення.

Створення і використання проблемних ситуацій у навчанні повинно відповідати специфічним особливостям навчального предмета, тим дидактичним цілям, що формулюються навчальною програмою. Процес відкриття нових знань в основних типах проблемних ситуацій підкоряється загальним психологічним закономірностям процесу мислення, конкретні ж способи створення проблемних ситуацій у різних навчальних дисциплінах надзвичайно специфічні.

Метод професійних проблемних ситуацій використовується в практиці викладання менеджменту з метою формування в студентів-майбутніх фахівців готовності до управлінської діяльності, застосування теоретичних знань на практиці. У підготовці менеджерів поширення отримав метод «case-study», визнаний одним з найефективніших методів навчання. Проблемні ситуації («кейси») потрібні для аналізу й узагальнення інформації, заснованої на фактах реального життя. «Кейси» створюються для того, щоб стати предметом обговорення в аудиторії, а не для того, щоб виявити ефективність або неефективність керівництва. Вони допомагають приймати управлінські рішення в складних ситуаціях ринкових відносин.

З зарубіжного досвіду в практиці викладання менеджменту (Манчестерська і Гарвардська школи бізнесу) відомо, що ефективність методу «*easy-stady*» зростає, якщо він використовується поетапно, тобто з першого рівня складності ситуацій поступово студенти переходять до третього, найбільш складного. Зміни, які відбуваються в суб'єктові в процесі вирішення проблемної ситуації, в основному пов'язані з реконструкцією способів здійснення професійної діяльності. За цих умов великого значення набуває ситуативний рівень вирішення проблемної ситуації, пов'язаний із з'ясуванням причин виникнення протиріччя і способів його зняття і подолання. Ситуативний рівень проблемності характеризується, передусім, особливостями врахування певних емоційних станів особистості з метою успішного вирішення утруднення. Проте, необхідно також усвідомлювати необхідність зміни, вдосконалення деяких особливостей особистості. Проблемні ситуації, що виникають у ході практичної діяльності фахівця, змушують його «піднятися» на рівень, з якого він міг би проаналізувати самого себе не лише в ролі виконавця, але в ролі людини, що програмує виконавську діяльність інших. Такий стан суб'єкта відображається в пошуку засобів цілеспрямованого формування своїх професійно значущих особистісних якостей, розробці програм подальших фахових перетворень, саморозвитку, самоврядування особистісним ростом, тобто усвідомлення особистістю надситуативної проблемності. Реалізація надситуативної проблемності дозволяє не лише поставити діагноз власних особистісних і професійних проблем, але і гіпотетично пропрацювати конкретні способи активізації внутрішніх ресурсів, вольового й емоційного налаштування, виходячи зі свого досвіду. Таким чином, рівні вирішення проблемних ситуацій – це дослідження не характеристик фахівця як особистості, а виявлення характеристик його як суб'єкта діяльності, тобто суб'єктних характеристик. Навчання з використанням проблемних ситуацій спонукає студентів займати активну позицію, формує вміння брати на себе відповідальність за свої рішення, тим самим роблячи свій внесок у зміну психології людей, яким належить працювати в умовах ринкової економіки відомо з [1].

Критеріями відбору професійних ситуацій, необхідних для підготовки менеджерів до управлінської діяльності, є їх типовість, моделювання ними обставин спілкування, взаємодії, що характеризують реальні події в різних установах. Саме ці особливості «кейсів» допомагають студентам опанувати методи діагностичного аналізу, набути вмінь розробки варіантів дій для їх вирішення.

Реалізація методу проблемних ситуацій передбачає, що студентів, які виконують ролі членів управлінської команди, забезпечують даними про те, як йдуть справи у фірмі, установі, підприємстві. Це дозволяє управлінській команді прийняти зважене рішення щодо змін, які варто привнести у відтворену модель. Приймаються різні управлінські рішення, і менеджери вступають у раунд ухвалення рішень.

У нинішній виключно складній соціально-економічній обстановці особливо значущою стає здатність менеджера прийняти управлінське рішення в умовах невизначеності, коли необхідна інформація не лежить на поверхні. З цим пов'язана проблемна ситуація, викликана нестачею фактичної інформації. Замість детального опису ситуації студенти отримують коротке повідомлення про інцидент, що стався в керованій системі. Повідомлення може бути письмовим або усним. Отриманих відомостей явно недостатньо для ухвалення обґрунтованого рішення. Студенти, таким чином, постають перед необхідністю пошуку додаткової інформації. Цю інформацію студенти очікують отримати від викладача, ставлячи йому питання. За характером поставлених питань можна оцінити ефективність пошуку інформації різними групами студентів. Залежно від цільової установки заняття викладач може варіювати версію ситуації. Такий підхід дозволяє вдосконалювати вміння майбутніх менеджерів з одного боку, приймати рішення в умовах

недостатності інформації, з іншого, раціонально збирати і використовувати відомості, необхідні для ухвалення рішення.

Висновки. При підготовці майбутніх менеджерів до професійної діяльності дуже важливо залучити студентів до загальних способів міркування при аналізі типових, найчастіше виникаючих в діяльності менеджера проблемних ситуацій.

При вивченні предметів економічного циклу основним завданням є визначення форм і методів роботи з проблемними ситуаціями. Для цього необхідно забезпечити певний рівень знань, що вимагає певного мистецтва від викладачів, використання конкретних проблемних ситуацій. Метод створення проблемних ситуацій широко використовується в практиці викладання менеджменту з метою набуття студентами вмінь застосування отриманих теоретичних знань. Проблемні ситуації (кейси) є ефективним інструментарієм, що застосовується з метою узагальнення отриманих знань і вмінь при дослідженнях, що базуються на фактах реального життя. Переваги цього методу полягають у можливості всебічного розгляду проблеми із залученням матеріалу з різних, вже пройдених студентами, тем. Вирішення практичних ситуацій повинно поєднуватися з іншими активними методами навчання. Різноманітність видів діяльності на практичних заняттях (ділові ігри, ситуаційні завдання, перехресні опитування, економічні диктанти, тестування, використання різних форм позааудиторних самостійних робіт) дозволяє інтенсифікувати процес навчання, активізувати творчий потенціал студентів, формувати готовність до управлінської діяльності у студентів-майбутніх менеджерів.

Література:

1. Аносов І.П. Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: монографія. Київ. Твім інтер. 2003. 391 с.
2. Афанасьева Л. В. Формування професійної компетентності майбутнього менеджера [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.Rusnauka.com/23_D_2009/Economics.
3. Калаур С. Потенціал проблемного підходу та використання проблемних ситуацій під час професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. 2016. №5(7). С. 96 - 110.
4. Карпушина М.Г. Система методів та форм навчання у формуванні вмінь вирішувати проблемні ситуації. *Вісник Запорізького НУ*. Запоріжжя. Запорізький НУ. 2013. №2. 920): Педагогічні науки. С. 36-47.
5. Манько В.А. Проблемне навчання як актуальна науково-педагогічна проблема. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. Харків. 2006. Вип. 25. С. 102-106.
6. Ніколенко Л.Т. Особистісно орієнтована освіта: проблеми та шляхи реалізації в системі підвищення кваліфікації. Ученые записки. 2005. №3. С. 23-27.
7. Пономаренко О.Г. Вітчизняні підходи та загальноєвропейська традиція професійної орієнтації молоді. Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. 2016. Ч.1. С. 21-26.
8. Фурман А.В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект: монографія. Тернопіль. Астон. 2007. 164 с.
9. Knowles M.S. The Modern Practice of Adult Education. From Pedagogy to Androgogy. - Chicago, 1980.

References:

1. Anosov I.P. (2003). Suchasnyi osvittii protses: antropolohichniy aspekt: monohrafiia. Kyiv: Tvim inter. [in Ukrainian].
2. Afanaseva L.V. (2009). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho menedzhera [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu : http://www.Rusnauka.com/23_D_Kyiv:Economics. [in Ukrainian].
3. Kalaur S. (2016). Potentsial problemnoho pidkhodu ta vykorystannia problemnykh sytuatsii pid chas profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv u vyshchyykh navchalnykh zakladakh. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Pedahohichni nauky. №5 (Vols.7), (pp. 96 – 110). [in Ukrainian].
4. Karpushyna M.H. (2013). Systema metodiv ta form navchannia u formuvanni vmin vyrishuvaty problemni sytuatsii. Visnyk Zaporizkoho NU. Zaporizhzhia. Zaporizkyi NU. (Vols.2), (pp. 36-47). Pedahohichni nauky. [in Ukrainian].

5. Manko V.A. (2006). Problemne navchannia yak aktualna naukovo-pedahohichna problema. Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty. Kharkiv. (Vols.25), (pp. 102-1060). [in Ukrainian].
6. Nikolenko L.T. (2005). Osobystisno oriientovana osvita: problemy ta shliakhy realizatsii v systemi pidvyshchennia kvalifikatsii. Uchenye zapysky. (Vols.3), (pp. 23-27). [in Ukrainian].
7. Ponomarenko O.H. (2016). Vitchyzniani pidkhody ta zahalnoieuropeiska tradytsiia profesiinoi orientatsii molodi. Aktualni problemy pedahohiky, psykhologii ta profesiinoi osvity. (pp. 21-26). Kyiv: Ch.1. [in Ukrainian].
8. Furman A.V. (2007). Teoriia navchalnykh problemnykh situatsii: psykhologo-dydaktychnyi aspekt: monohrafiia. Ternopil. Aston. [in Ukrainian].
9. Knowles M.S. (1980). The Modern Practice of Adult Education. From Pedagogy to Androgogy. – Chicago. [in USA].

УДК 337.005.33

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-33-40](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-33-40)

Гилка Уляна Леонідівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління в транспортній галузі, Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія», вул. Фанагорійська, 9, м. Ізмаїл, 68600, тел.: (048)771-61-01, <http://orcid.org/0000-0003-1078-8623>

Биковець Наталія Петрівна кандидат технічних наук, доцент, завідувачка кафедри управління в транспортній галузі, Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія», вул. Фанагорійська, 9, м. Ізмаїл, 68600, тел.: (048)771-61-01, <http://orcid.org/0000-0002-6365-4701>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ДЛЯ МОРСЬКОГО ТА РІЧКОВОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ: ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ

Анотація. У статті розглянуті підходи до підвищення якості підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» освітньо-професійної програми «Менеджмент в галузі морського та річкового транспорту», які забезпечують управління підприємствами, портами, круїнговими компаніями та іншими структурами морегосподарчого комплексу. Дана стаття обґрунтовує шляхи забезпечення якості підготовки майбутніх менеджерів в закладах вищої освіти морського транспорту в умовах змішаної та дистанційної форми навчання та педагогічних технологій її реалізації. Наведено особливості формування фахових компетенцій майбутніх менеджерів морського транспорту з використанням інноваційних методів при дистанційній формі навчання, підготовки здобувачів освіти до виконання реальних виробничих завдань, прийняття самостійних рішень та професійного саморозвитку. Було визначено особливості освітнього процесу, який відбувається у інформаційно-освітньому середовищі за принципом паралельного і взаємопов'язаного оволодіння здобувачами освіти загальними елементами управління, ознайомлення із специфікою управлінського процесу в морській галузі, соціокультурними аспектами як на державному рівні, так і на рівні інших країн. Підкреслено, що пріоритетними в освітньому процесі вважаються види і форми контролю не стільки рівня сформованості управлінських навичок здобувачів освіти, скільки здатності розвивати свій менеджерський потенціал. У цій статті показано, що сформовані уміння і навички майбутніх менеджерів морського транспорту в умовах інформаційно-освітнього середовища, з використанням сучасних цифрових технологій при дистанційній формі навчання, надають можливості самостійно і якісно виконувати свої професійні обов'язки на усіх ланках морської галузі.

Ключові слова: морський та річковий транспорт, заклад вищої освіти, менеджмент в галузі морського та річкового транспорту, педагогічна система, менеджери морського транспорту, дистанційна форма навчання, інноваційні методи, якість підготовки, концепції управління на морському транспорті.

Gylka Ulyana Leonidovna PhD in Economics, Docent, Associate Professor, Danube Institute of the National University «Odessa Maritime Academy», Phanagorian St., 9, Izmail, 68600, tel.: (048)771-61-01, <https://orcid.org/0000-0003-1078-8623>

Bykovets Natalia Petrovna PhD in Technical Sciences, Docent, Associate Professor Head of the Department of Transport Sector Management, Danube Institute of National University «Odessa Maritime Academy», Phanagorian St., 9, Izmail, 68600, tel.: (048)771-61-01, <https://orcid.org/0000-0002-6365-4701>

FUTURE MANAGERS' TRAINING FOR MARITIME TRANSPORT OF UKRAINE: RESPONSE TO THE CHALLENGES OF THE TIMES

Abstract. Approaches for improving the quality of vocational education of future managers in the specialty 073 Management of the educational and professional program «Management in the field of sea and river transport», which provide management of enterprises, ports, crewing companies and other structures of the maritime complex are defined in the article. This article substantiates the ways of ensuring the quality of future managers' training in institutions of maritime higher education in the conditions of mixed and distance learning and pedagogical technologies for its implementation. Features of the formation of professional competences of future marine managers using innovative methods of distance learning, training education seekers to perform real production tasks, independent decision-making and professional self-development are given. The peculiarities of the educational process, which takes place in the information and educational environment based on the principle of parallel and interconnected mastering of general elements of management by education seekers, familiarization with the specifics of the management process in the maritime industry, socio-cultural aspects both at the state level and at the level of other countries, were determined. It is emphasized that the types and forms of control are considered to be priority in the educational process, not so much the level of formation of management skills of education seekers, but the ability to develop their managerial potential. This article denotes that the developed skills and abilities of future marine managers in the information and educational environment, with the use of modern digital technologies in distance learning, provide opportunities to independently and qualitatively perform their professional duties at all levels of the maritime industry.

Keywords: maritime and river transport, higher education institution, management in the field of maritime and river transport, pedagogical system, marine managers, distance education, innovative methods, quality of training, concepts of maritime transport management.

Постановка проблеми. На теперішній час рівень і якість підготовки фахівців є найважливішим чинником та необхідною передумовою ефективного вирішення завдань розвитку морського транспорту в Україні. Сучасні вимоги Міжнародної морської організації (ІМО) до будови суден, їх оснащення, експлуатації та ремонту, кадрового забезпечення, економічних, екологічних та соціальних показників діяльності, потребують якісно підготовленого управлінського персоналу, а саме – «менеджера сучасної формації», який має бути обізнаний на високому рівні зі здобутками сучасної теорії менеджменту та методиками професійної підготовки, концептуальними підходами до формування управлінської культури, бути здатним до технічної та соціальної творчості, самовдосконалення та навчання. Такий менеджер повинен, окрім зазначених вище характеристик, мати достатні професійні знання з інтегрованих професій та бути підготовленим до роботи у різних структурах морегосподарського комплексу.

Мета статті – визначення наукового підходу до розроблення та оцінки педагогічної системи забезпечення якості підготовки майбутніх менеджерів у галузі морського та річкового транспорту в закладах вищої освіти (ЗВО) за умов змішаної та дистанційної форм навчання та шляхів її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Традиційний підхід до підготовки менеджерів має відголосок радянського ставлення до управлінців на виробництві, які повинні були виконувати професійну діяльність, керуючись вимогами роботодавця щодо обізнаності, перш за все, у питаннях фінансово-економічної діяльності підприємства. За новою стратегією, ми уявляємо сучасного менеджера морегосподарського комплексу, як фахівця, який здатний: самостійно здобувати необхідні знання та застосовувати їх у різних виробничих ситуаціях; оволодівати різними способами і формами спілкування з персоналом компанії та вміти організувати працю у багатонаціональних екіпажах суден; бути обізнаним щодо особливостей виробничої психології для сприяння культурному розвитку та вмотивованості особистості до постійного самовдосконалення та навчання; виконувати професійну діяльність у мінливих соціально-економічних станах галузі.

З урахуванням зазначеного, є необхідність скорегувати освітню стратегію професійної підготовки менеджера морської та річкової галузі.

Слід підкреслити, що досягнення відповідної якості підготовки менеджерів у галузі морського та річкової транспорту в освітньому процесі гальмується відсутністю науково-обґрунтованої системи, в якій були б узгоджені цілі, зміст, методи, форми, засоби, педагогічні технології за даним напрямом. Через це майбутнім менеджерам дуже важко орієнтуватися у змінах в структурі управління, що відбуваються у теперішній час на підприємствах морегосподарського комплексу та пов'язані зі змінами у міжнародних та національних нормативних документах до безпеки судноплавства. Все це негативно позначається на здатності майбутніх фахівців виконувати професійні обов'язки, які потребують ефективного управління відповідними структурними підрозділами та чіткої роботи усіх ланок підприємств галузі.

Проведене дослідження виявило наступні суперечності, що потребують розв'язання, а саме:

– між потребою українського суспільства у кваліфікованих менеджерах з високим рівнем розвиненості професійної компетентності для морегосподарського комплексу й недостатністю досліджень, в яких розкрито інноваційні підходи до змін в освітньому процесі, що йому сприятимуть;

– між значним зростанням вимог морської міжнародної спільноти до рівня професійної компетентності персоналу підприємств морегосподарського комплексу та недостатньою розробленістю теоретичних основ розвитку професійних компетентностей майбутніх менеджерів морського та річкового транспорту у процесі їх підготовки у закладах вищої освіти морського профілю;

– між необхідністю вирішення проблем у цільовому розвитку професійних компетентностей майбутніх менеджерів для морського та річкового транспорту й невідповідністю використання традиційних методичних основ, що забезпечуватимуть цей освітній процес на сучасному професійному рівні підготовки, зокрема в умовах воєнного стану в Україні.

Розв'язання означених суперечностей потребує провадження нових досліджень і розроблення наукових підходів до підготовки менеджера сучасної формації з урахуванням змін, які відбуваються на морському та річковому транспорті, досягнень національної та зарубіжної практик в управлінні соціально-економічними процесами морегосподарського комплексу. Одним із шляхів реформування підготовки менеджерів у закладах вищої освіти відповідного спрямування визначено наукове обґрунтування нової концепції управління та відпрацювання на її основі інноваційної моделі підготовки з використанням таких цільових настанов, як: клієнтоорієнтованість, ефективна професійна діяльність, постійне підвищення управлінської компетентності, наявність культури професійного управління та цифрової

компетентності, а також розвитку особистісних якостей (наполегливість, ініціативність, адаптивність, саморегуляція, здатність до самоаналізу і організації праці, спрямованість на кінцевий результат та ін.). Слід підкреслити, що сучасна підготовка менеджерів для морського та річкового транспорту є нагальною, тому що усі складності та проблеми в судноплавних підприємствах і компаніях вирішується не системно, фрагментарно, шляхом проб та помилок, а в більшості випадків – на рівні практичного досвіду та самоосвіти керівників.

Аналіз національних та зарубіжних літературних джерел надав можливість визначити, що існує велика кількість різних підходів і точок зору відносно сутності менеджменту на морському та річковому транспорті, особливо з впровадженням системи менеджменту якості в компаніях та підприємствах галузі. Дослідники з теорії управління [1] зробили висновок, що робота менеджерів у різних галузях та на різних посадах має відрізнятися як за предметом дослідження, так і термінологією. Такі вчені, як М. Альберт, М. Мескон, Ф. Хедоурі, вважають, що менеджмент – це процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформулювати і досягти мети організації [2]. На думку дослідників В. Крижко, Є. Павлютенко, К. Сахновського, менеджмент визначається, як процес вироблення, прийняття і реалізації управлінських рішень [3]. В роботах таких вчених, як В. Маслов, В. Пікельна, Є. Хриков [4], поняття «менеджмент» розглядається, як формування перспективного бачення в соціальних системах, що передбачає створення оптимальних умов для розвитку (саморозвитку) об'єкта управління з урахуванням змін оточення. У найбільш загальному вигляді, менеджмент можна визначити, як соціальний вид діяльності, вплив суб'єкта, який управляє, на об'єкт, яким управляють, що реалізується в певних послідовних, взаємопов'язаних діях (функціях) з метою досягнення запланованого результату.

У цьому контексті, визначальним є використання інноваційних технологій в управлінні підприємствами морегосподарського комплексу. До них належать такі засоби інноваційного менеджменту, як маркетинг інновацій, інжиніринг та реінжиніринг інновацій, бенчмаркінг, бренд-стратегія інновацій, фронтування інноваційного ринку тощо [5]. У ході дослідження сучасних досягнень в менеджменті з'ясовано, що інновація в управлінні є не лише кінцевим продуктом застосування новизни в управлінському процесі з метою зміни суб'єкта та об'єкта управління й отримання економічного, соціального, науково-технічного, екологічного та іншого ефекту, а й процедурою їхнього постійного оновлення. На такому ж підході наголошує Постанова КМ України «Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року» від 20.10.2020 року № 1023, а саме:

- розроблення та виконання комплексного плану оновлення кадрового потенціалу морського транспорту відповідно до інноваційної моделі розвитку морської індустрії, відновлення системи післядипломної підготовки фахівців, забезпечення високих соціальних стандартів для моряків;
- підтримка і поширення у суспільстві морських традицій, пропаганда морської діяльності, забезпечення шанобливого ставлення до працівників морського транспорту на прикладі морських держав з найвищою оцінкою Світового економічного форуму щодо якості портової інфраструктури;
- надання режиму найбільшого сприяння інвестуванню у морський і внутрішній водний транспорт і забезпечення на законодавчому рівні захисту прав інвесторів;
- удосконалення системи управління морськими суднохідними компаніями, підприємствами та портами;
- створення умов для добросовісної конкуренції між портовими операторами та іншими суб'єктами господарювання, які провадять діяльність у морському порту, сприяння

залученню інвестицій, прогресивних технологій і нових вантажопотоків, використання синергії учасників морських кластерів [6];

– забезпечення комплексного обслуговування судна в порту, згідно з міжнародними стандартами, перетворення морських портів на сучасні транспортно-логістичні центри [7].

На сучасному рівні освітнього процесу підготовки менеджерів у закладах вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» освітньо-професійної програми «Менеджмент в галузі морського та річкового транспорту», ситуація значно ускладнюється у зв'язку з впровадженням дистанційної форми навчання, коли професорсько-викладацькому складу доводиться знаходити альтернативні шляхи до підвищення якості та результативності засвоєння здобувачами освіти матеріалу з освітніх компонентів. Проте, вирішити проблему формування управлінських навичок у майбутнього менеджера при такому підході не так просто, тому що позитивні результати залежать не тільки від вміло організованого викладачем освітнього процесу, але й від його особистого практичного управлінського досвіду. Саме поєднання педагогічної майстерності та керівного досвіду викладача формує умови для розвитку у майбутніх менеджерів талантів, здібностей, інтересів (у тому числі інтересу до управлінської діяльності); збагачення культурного та інтелектуального потенціалу; засвоєння системи управлінських норм, зразків поведінки та цінностей. За рахунок цього здійснюється закріплення теоретичних знань здобувачів освіти, формування вмінь і навичок, розвиток здатності до управлінської діяльності, розширення професійного світогляду – поєднання особистого досвіду, інтуїції, імпровізації, професійних задатків.

Виходячи з цього, зазначимо, що для формування високого рівня управлінських умінь майбутнього менеджера необхідно розробити і впровадити в освітній процес цілісну структуру педагогічної технології формування таких умінь як у процесі навчання, так і в самостійній роботі. Особливість такої педагогічної технології для підготовки менеджера у галузі морського та річкового транспорту полягає в тому, що вона впроваджує в освітній процес цільовий підхід, здатний гарантувати досягнення кінцевого результату. Якість впровадження педагогічної технології залежить від: чітко організованої освітньої діяльності викладача, який надає майбутньому менеджеру значні можливості для самопізнання, самовираження, самоствердження; розвитку творчого підходу при виконанні управлінських завдань; підвищення інтелектуального потенціалу; засвоєння управлінських норм поведінки, традицій та цінностей.

За аналізом наукової літератури та останніх публікацій [8, 9, 10, 11] в межах проведеного дослідження для менеджерів морського та річкового транспорту визначено поняття «управлінські вміння», як сукупність професійних здібностей, індивідуальних якостей, знань, умінь та навичок з управління, які відображають готовність і здатність здійснювати управлінську діяльність на підприємствах морегосподарського комплексу у відповідності з вимогами міжнародних та національних стандартів якості до забезпечення безпеки судноплавства. Слід зазначити, що до структури управлінських умінь менеджера відносять наступні:

– діагностико-прогностичні: вміння планувати та прогнозувати діяльність персоналу підприємства; визначати цілі та завдання, що стоять перед колективом і шляхи їх виконання; генерувати та впроваджувати нові досягнення менеджменту в діяльність підприємства; забезпечувати зростання соціального та професійного рівня персоналу підприємства;

– організаційно-регулятивні: вміння організовувати та мобілізувати персонал підприємства на виконання планових показників та завдань, тим самим забезпечуючи стабільну фінансово-господарську діяльність підприємства;

– контрольно-коригуючі: вміння контролювати ситуацію на підприємстві за допомогою впровадження сучасних форм організації праці та надавати допомогу персоналу у вирішенні проблем;

– лідерські вміння, що забезпечують формування колективу, як єдиного цілого організму, спрямованого на досягнення кінцевого результату: постійна взаємодія з колективом та створення сприятливого соціально-психологічного клімату; орієнтація на безперервний професійний розвиток кожного члена колективу; попередження та розв'язування конфліктних ситуацій; забезпечення співробітництва колективу підприємства з керівництвом;

– вміння організувати та вдосконалювати власну працю: аналізувати особисту управлінську діяльність, підтримувати постійне професійне зростання та самовдосконалення, мати витримку і стресостійкість.

Для формування управлінських вмінь майбутнього менеджера морегосподарського комплексу була розроблена спеціальна методика дослідження, що включає три етапи, на кожному з яких передбачалось поглиблення, узагальнення та систематизація знань щодо особливостей управлінської діяльності менеджера, поступове формування управлінських вмінь, розвиток та саморозвиток якостей менеджера, як управлінця в галузі морського та річкового транспорту. Методика дослідження складалася за принципами спрямованості, послідовності та систематичності, врахування рівня сформованості набутих вмінь, впровадження різних інноваційних форм та педагогічних технологій в освітній діяльності.

Перший етап передбачає ознайомлення з загальними поняттями теорії управління, надання первинних знань щодо діяльності менеджера та специфіки його праці в галузі морського та річкового транспорту, формування інтересу до професії менеджера та мотивації в отриманні цієї професії, зацікавленості у розвитку особистісних і професійних управлінських якостей. Цей етап потребує додаткових знань з таких дисциплін, як вступ до менеджменту, теорія організацій, психологія, логіка, ділова риторика, підприємництво і бізнес-культура та інших. Крім того, обов'язковим є введення практичних занять з менеджменту, які надають курсанту можливість:

- скласти посадову інструкцію для менеджера будь-якої ланки управління на підприємстві;
- розробити тижневий план роботи керівника підприємства;
- проаналізувати управлінські задачі та запропонувати власні варіанти їх розв'язку;
- обговорити власні дії в управлінських ситуаційних вправах;
- влаштувати дискусію щодо порівняння особливостей застосування на підприємстві тих або інших методів управління тощо.

Другий етап має завдання виробити у здобувачів освіти стійкий інтерес до поглиблення знань щодо управлінської діяльності менеджера, а також залучити їх до розробки різноманітних заходів курсантського самоврядування. На цій стадії слід визначитися з підбором та впровадженням в освітній процес спеціальних форм, методів і засобів пізнавальної діяльності, які пов'язані з проявом управлінських вмінь. Цей етап потребує можливість відпрацювання наступних дій:

- аналізувати виробничі ситуації та схеми процесу прийняття раціонального управлінського рішення, пропонувати альтернативи розв'язання проблем для вибору оптимального управлінського рішення;
- порівнювати основні шляхи застосування методів управлінської діяльності на підприємствах морегосподарського комплексу (сутність, особливості, сфера впливу);
- досліджувати особливості та структуру комунікативних зв'язків керівника з підрозділами апарату управління з визначенням того, яка інформація йому потрібна для ефективної роботи;
- планувати та організувати робоче місце менеджера (офісна ергономіка);
- аналізувати витрати свого особистого часу («самофотографія робочого часу»);

– відпрацьовувати особисті контакти менеджера з підлеглими: проводити ділові бесіди, прийом працівників і відвідувачів;

– виконувати індивідуальні ситуаційні завдання по критеріям оцінки особистого секретаря керівника підприємства тощо.

Третій етап передбачає саморозвиток специфічних якостей, характерних до обраної професії менеджера, як управлінця на різних ланках морегосподарчого комплексу, закріплення знань щодо виконання практичних управлінських завдань через розробку та проведення таких заходів:

– ділові ігри щодо проведення переговорів та організації наради [12];

– завдання по складанню кар'єрограми та відпрацювання технології кар'єрного менеджменту;

– презентація власного портфоліо кар'єрного просування перед потенційними роботодавцями;

– публічний виступ менеджера зі схемою самоаналізу та оцінкою виступу слухачами-експертами тощо.

При впровадженні кожного етапу формування управлінських умінь майбутнього менеджера передбачалося дослідження всіх аспектів цього процесу (від постановки мети, проектування, організації процесу до перевірки ефективності запропонованої системи).

Висновки. Запропонована методика дослідження формування управлінських умінь майбутніх менеджерів на кожному з етапів її впровадження пропонує розглядати їх у сукупності наступних компонентів: цільового, мотиваційного, змістовного, операційного та контрольо-оцінного. На основі визначених критеріїв, слід виділити три рівні сформованості умінь майбутніх менеджерів за відповідними показниками: високий рівень – професійно сформований; середній рівень – частково професійно сформований; низький рівень – професійно не сформований.

Нові вимоги до професійної підготовки майбутніх менеджерів у морських закладах вищої освіти направлені на створення нового механізму господарювання в Україні у післявоєнні часи, що потребує подальших наукових досліджень з даного напрямку професійної підготовки.

Література:

1. Механізми та інструменти менеджменту діяльності сучасного підприємства: монографія / Філіппова В.С., Харічков С.К., Акулюшина М.О., Панченко М.О. [та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 175 с.

2. Шатун В.Т. Основи менеджменту: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. 376 с.

3. Крижко В.В. Теорія та практика менеджменту в освіті: навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 256с.

4. Маслов В., Пікельна В., Хриков Є. Провідні ідеї сучасної підготовки менеджерів освіти: веб-сайт. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1790> (дата звернення: 28.04.2023).

5. Мармаза О. І. Менеджмент в освіті: дорожня картка керівника. Харків: Видавнича група «Основа», 2007. 448с.

6. Kovalenko S., Bykovets N., Kolmykova O. The «Lower Danube» Euroregion: Development Emergence of the Environmental Management Cluster Forms. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol.7, No.3, 2021. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», pp. 140-149. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-140-149>

7. Постанова КМ України «Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року» від 20 жовтня 2020 року. №1023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.04. 2023).

8. Стахів О. Г., Явнюк О. І., Волощук В. В. Основи менеджменту: навч. посіб. / за наук. ред. док. екон. наук, проф. М. Г. Бойко. Івано-Франківськ: ЛілеяНВ, 2015. 336 с.

9. Гуторова О.О. Стасенко О.М. Адміністративний менеджмент: навч. посіб. Харків: ХНАУ, 2014. 383 с.

10. Нісімчук А. С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. Київ : ВЦ «Просвіта», 2000. 368 с.

11. Інноваційні педагогічні технології: теорія і практика використання у вищій школі: монографія / за наук. ред. В. П. Коцур; укладач О. І. Шапран. Переяслав-Хмельницький: Видавництво С. В. Карпук, 2008. 285с.
12. Самоменеджмент : навч. посіб. / Леськів Г. З. та ін. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 280 с.

References:

1. Filyppova V.S., Kharichkov S.K., Akuliushyna M.O., Panchenko M.O. (2017). *Mekhanizmy ta instrumenty menedzhmentu diialnosti suchasnoho pidpriyemstva [Mechanisms and tools of modern enterprise management]*. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury [in Ukrainian].
2. Shatun V.T. (2006). *Osnovy menedzhmentu [Basics of management]*. Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
3. Kryzhko V.V. (2008). *Teoriia ta praktyka menedzhmentu v osviti [Theory and practice of management in education]*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
4. Maslov V., Pikelna V., Khrykov Ye. (2013). Providni idei suchasnoi pidhotovky menedzheriv osvity [Leading ideas of modern training of education managers]. *oldconf.neasmo.org.ua*. Retrieved from: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1790> [in Ukrainian].
5. Marmaza O. I. (2007). *Menedzhment v osviti: dorozhnia kartka kerivnyka [Management in education: the leader's road map]*. Kharkiv: Vydavnycha hrupa «Osнова» [in Ukrainian].
6. Kovalenko S., Bykovets N., Kolmykova O. (2021). The «Lower Danube» Euroregion: Development Emergence of the Environmental Management Cluster Forms. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 7, No. 3, pp.140-149. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-140-149>
7. Postanova KM Ukrainy «Pro zatverdzhennia Morskoї doktryny Ukrainy na period do 2035 roku». [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Maritime Doctrine of Ukraine for the period until 2035»]. (2020). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
8. Stakhiv O. H., Yavniuk O. I., Voloshchuk V. V. (2015). *Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of management]*. Ivano-Frankivsk: LileiaNV [in Ukrainian].
9. Hutorova O.O. Stasenko O.M. (2014). *Administratyvnyi menedzhment [Administrative management]*. Kharkiv: KhNAU [in Ukrainian].
10. Nisimchuk A. S., Padalka O.S., Shpak O.T. (2000). *Suchasni pedahohichni tekhnolohii [Modern pedagogical technologies]*. Kyiv : VTs «Prosvita» [in Ukrainian].
11. Kotsur V. P. (2008). *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: teoriia i praktyka vykorystannia u vyshchii shkoli [Innovative pedagogical technologies: theory and practice of use in higher education]*. Pereiaslav-Khmelnyskyi: Vydavnytstvo S. V. Karpuk [in Ukrainian].
12. Leskiv H. Z. (2021). *Samomenedzhment [Self-management]*. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

УДК 351.712.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-41-46](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-41-46)

Денисюк Людмила Миколаївна аспірантка, Класичний приватний університет, вул. Жуковського, 70 Б, м. Запоріжжя, 69002, тел.: (044) 486-07-91, <https://orcid.org/0009-0006-7473-8202>

ВЗАЄМОДІЯ СУСПІЛЬСТВА, БІЗНЕСУ І ВЛАДИ ЯК МЕХАНІЗМ «БІЗНЕС-ПРОЦЕСУ» ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЛАНУ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. План відновлення України складається з 15 національних програм: він практично всеохопний, детальний і відображає основні напрямки. Дані національні програми закономірно порівнюються аналітиками з відповідними програмами Пріоритетної програми реконструкції для Республіки Боснія і Герцеговини (1997 р.), яка продемонструвала свою високу ефективність у процесі післявоєнного країни відродження після закінчення балканських війн.

При цьому однією з основних позитивних характеристик плану є те, що він представляє собою потенційну синергію на шляху повноцінної інтеграції України до Євросоюзу.

Проте досвід України чітко показує, що основним недоліком щодо впровадження національних програм розвитку та проведення реформ є відсутність реального, а не формального діалогу між суспільством, бізнесом і владою.

При формуванні систем управління якістю діяльності механізму взаємодії суспільства, бізнесу і влади нагальною необхідністю є вироблення процесного підходу.

Відповідно пропонується розглядати взаємодію суспільства, бізнесу і влади як механізм так званого «бізнес-процесу» (саме у цьому розумінні дана дефініція вперше вводиться нами до наукового обороту) в безперервному циклі зворотного зв'язку. Діяльність «бізнес-процесу» має вхідний продукт (Національну програму відродження), додає вартість до нього і забезпечує вихідний продукт для внутрішнього або зовнішнього споживача (реалізація Програми).

Задля ефективної роботи механізму «бізнес-процесу» пропонується застосувати в повному обсязі цикл Шухарта-Демінга (PDCA) як модель безперервного поліпшення процесів. Цикл PDCA (*disambiguation*) складається з наступних складових – плану (Plan), роби (Do), перевіряй (Check), впливай (Act). При застосуванні в різноманітних областях діяльності (наприклад, управління якістю) PDCA дозволяє ефективно керувати будь-якою діяльністю на системній основі.

Виходячи з обґрунтованої актуальності порушеного питання, метою даної роботи є розробка загальних рекомендацій щодо налагодження результативних механізмів взаємодії суспільства, бізнесу і влади.

Ключові слова: «бізнес-процес», Національна програма відродження, механізми взаємодії суспільства, бізнесу і влади, цикл Шухарта-Демінга, управління якістю.

Denysiuk Lyudmila Mykolaivna Graduate student, The Classical Private University, Zhukovsky St., 70 B, Zaporizhzhia, 69002, tel.: (044)486-07-91, <https://orcid.org/0009-0006-7473-8202>

INTERACTION BETWEEN SOCIETY, BUSINESS AND GOVERNMENT AS A «BUSINESS-PROCESS» MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF THE PLAN FOR RECOVERY OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD

Abstract. The recovery plan of Ukraine consists of 15 national programs, it is comprehensive, detailed and reflects the main directions. These National Programs are compared with the corresponding programs of the Priority Reconstruction Program for Bosnia and Herzegovina (1997).

A positive characteristic of the plan is that it represents a potential synergy on the way to EU integration.

However, the experience of Ukraine clearly shows that the main shortcoming in the implementation of national development programs and reforms is the lack of effective dialogue between society, business and the government.

In the formation of quality management systems, the interaction mechanism of society, business and government encourages the development of a process approach.

Accordingly, it is proposed to consider the interaction of society, business and government as a business process mechanism in a continuous feedback loop, the activity of which has an input product (the National Revival Program), adds value to it and provides an output product for an internal or external consumer (Implementation of the Program).

For the effective operation of the business process mechanism (interaction of society, business and government) it is suggested to apply the Schuhart-Deming cycle, the model of continuous improvement of processes. The PDCA (disambiguation) cycle consists of the following components: plan (Plan), do (Do), check (Check), influence (Act). When applied in various areas of activity (for example, quality management), PDCA allows effective management of any activity on a systematic basis.

Keywords: «business-process», National revitalization program, mechanisms of interaction between society, business and government, Schuhart-Deming cycle, quality management.

Постановка проблеми. У липні 2022 р. на Міжнародній конференції з відновлення України, яка проходила в Лугано (Швейцарія), Україна представила системний та всеохоплюючий план відновлення країни. Реалізація цієї стратегії розрахована на 10 років.

Представлена стратегія отримала схвальні оцінки та підтримку від більшості міжнародних партнерів. Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль повідомив, що план відновлення України оцінюється у 750 млрд доларів США, а уряд ставить перед собою вкрай амбітну, втім в принципі реалістичну і економічно обгрунтовану мету: до 2032 року здійснити стрибок від перехідної (транзитної) економіки до ефективно діючої економіки, що розвивається високими темпами.

Для залучення в українську економіку іноземних інвесторів спеціально створено унікальну електронну платформу Advantage Ukraine, на якій зібрано понад 500 інвестиційних проєктів і можливостей у десяти галузях економіки.

Для значної частини західних інвесторів Україна традиційно багато років є в певному сенсі «чорною дірою» в контексті ризиків, до того ж війна в цілому з об'єктивних причин кардинально погіршила інвестиційний клімат. Таким чином, не можна очікувати найближчим часом велику кількість інвестицій. Якщо ж розглядати не окремих, навіть потужних, інвесторів, а інвестиції іноземних держав, то кінцевим продуктом має стати вже не тільки економічний інтерес, а безпека світу і сталий розвиток.

Існує нагальна необхідність конкретного визначення того, що саме потрібно

Україні, щоб реалізувати план національного відновлення України і надалі мати в стратегічних інвесторах держав-партнерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти теми створення і функціонування механізмів взаємодії бізнесу влади і суспільства розкриваються в ряді змістовних праць вітчизняних дослідників: А. Бержаніра, Б. Данилишина, О. Канової, В. Маслова, К. Павлюка, О. Пильтай та інших.

Також окремі важливі аспекти даної проблематики досліджуються в працях з маркетингу. Можна назвати роботи таких науковців як С. Гаркавенко, С. Ілляшенко, М. Баскакова, В. Руделіус, О. Азарян, О. Виноградов та інших.

Деякі правові аспекти механізмів взаємодії бізнесу влади і суспільства вивчаються в ґрунтовній роботі авторитетного дослідника в сферах державного управління і права Є. Романенка «Юридична природа державних цільових програм».

Монографія О. Оболенського, С. Борисевича і С. Коника надає можливість зрозуміти основи взаємовідносин влади та бізнесу в контексті формування основ громадянського суспільства в Україні.

Серед іноземних досліджень найбільш інформаційно насиченими, змістовними і корисними при практичній роботі, на нашу думку, є праці таких дослідників як Ю. Блондал, Г. Греве, Х. Ван Хам, Ю. Куппен'ян, Г. Ходге та інших.

Слід також виділити цікаву роботу Г. Амстронга і Ф. Котлера з маркетингу, у якій особливу увагу приділено його практичним аспектам в контексті взаємодії бізнесу і його партнерів в суспільстві та державі.

Цінним матеріалом, крім того, є узагальнюючі матеріали з різних практичних аспектів взаємодії владних інституцій, суспільства і бізнесу, що достатньо регулярно друкуються у ряді розвинутих країн.

Актуальну інформацію про програми державної підтримки та їх детальний аналіз можна дослідити на інтернет-сайтах: <https://worksection.com>; <https://osvita.ua> та інших.

Мета статті – розглянути взаємодію суспільства, бізнесу і влади як механізм «бізнес-процесу» в безперервному циклі зворотного зв'язку, діяльність якого має вхідний продукт (Національну програму відродження), додає вартість до нього та забезпечує вихідний продукт для внутрішнього або зовнішнього споживача (реалізація Програми). Виходячи з обґрунтованої актуальності порушеного питання, абсолютно необхідною вбачається розробка загальних рекомендацій щодо налагодження результативних механізмів взаємодії суспільства, бізнесу і влади.

Виклад основного матеріалу. За оцінками як вітчизняного міністерства економіки, так і Світового банку, для повоєнного відновлення Україні знадобиться щонайменше 411 млрд доларів США. Українські владні інституції розробили та презентували для країн-партнерів План відновлення України, який складається з 15 національних програм, які відповідають потребам розвитку країни у воєнний та післявоєнний періоди.

План відновлення України базується на п'яти основних принципах:

- негайний початок і поступовий розвиток;
- нарощення заснованого на основі соціальної справедливості добробуту;
- курс прискореної інтеграції до ЄС;
- відбудова народного господарства в національному та регіональних масштабах на принципах покращення довоєнного стану;
- стимулювання приватних інвестицій.

Відомий економіст Тетяна Богдан, директор з наукової роботи Growford Institute, аналізуючи План зазначає наступне: «Позитивним аспектом Плану відновлення України є те, що він представляє собою потенційну синергію на шляху до інтеграції в ЄС. У Плані

належним чином висвітлені завдання щодо інтеграції в ЄС, синхронізації українського законодавства із Копенгагенськими критеріями та забезпечення взаємного доступу до ринків. Післявоєнна відбудова розглядається як інструмент досягнення відповідності України правилам та стандартам ЄС».

Ряд науковців та посадовців в своєму аналізі Плану особливо відзначають, як безсумнівний позитив, наступні ключові фактори:

- конкретизацію в ньому потреб у фінансуванні різних галузей економіки та народного господарства;
- виділення першочергових потреб розвитку;
- зміцнення інституційної спроможності;
- «деолігархізацію»;
- цифровізацію;
- курс на інтенсивний розвиток систем освіти і охорони здоров'я.

Однак деякі науковці дотримуються протилежної точки зору, звертаючи увагу перш за все на відсутність в Плані системного підходу, що робить його, на їх думку, апіорі неприйнятним для стратегічних інвесторів.

Так, відомий економічний аналітик Ярослав Романчук, науковий керівник Українського інституту економічного лідерства, зауважив наступне: «Проаналізуємо представлений українською владою План (ПОУ) через призму економічної науки та історії системних реформ, оцінимо шанси його підтримки міжнародними донорами, визначимо його головних бенефіціарів, спрогнозуємо результати його реалізації для українців та України. Не вчасно, не доречно, не по темі». Економіст вважає цей документ фактично «планом повної поразки України».

Виходячи з цих діаметрально протилежних оцінок, вбачається необхідним визначитися у ключовому питанні потреб України з метою ефективної реалізації Плану національного відновлення і залучення інвестицій головних держав-партнерів для відновлення та подальшого розвитку національної економіки.

Досвід України чітко показує, що основним недоліком щодо впровадження національних програм розвитку і проведення реформ є відсутність ефективного, а не суто формального діалогу між суспільством, бізнесом та владою.

Відповідно пропонується розглядати взаємодію суспільства, бізнесу і влади, як механізм «бізнес-процесу» в безперервному циклі зворотного зв'язку. Діяльність останнього має вхідний продукт у вигляді Національної програми відродження, додає вартість до нього і забезпечує вихідний продукт для внутрішнього або зовнішнього споживача (реалізація Програми).

Задля ефективної роботи механізму «бізнес-процесу» пропонується застосувати цикл Шухарта-Демінга (PDCA, *Plan-Do-Check-Act* – планування, дія, перевірка, коригування), що є незмінно ефективно діючою моделлю безперервної оптимізації процесів, яка дає можливість керувати управлінською діяльністю на системній основі.

PDCA включає чотири етапи робіт у галузі менеджменту якості:

- планування - план (Plan);
- виконання робіт - виконання (Do);
- перевірка результатів - контроль (Check);
- коригувальні дії - дія (Action).

Застосування циклу Шухарта-Демінга дозволить отримати наступні системні можливості:

- налагодити сталий та ефективний діалог між владою, бізнесом і суспільством;
- розробити дієві і прозорі механізми їх комплексної взаємодії;

- сприяти налагодженню між всіма учасниками процесу партнерських відносин.

Висновки. Таким чином слід констатувати, що застосування означеного механізму сприятиме спільній меті: ефективному розвитку економіки країни в процесі післявоєнної розбудови. Останнє дозволить завершити відповідно до стандартів ЄС реформи з верховенства права та подолання корупції, у тому числі, що є особливо важливим, забезпечити дієву роботу антимонопольного комітету; корпоративне управління; прозорі, економічно і соціально обгрунтовані податки тощо.

При формуванні систем управління якістю діяльності механізму взаємодії суспільства, бізнесу і влади абсолютно необхідним також є вироблення процесного підходу.

При цьому під даною дефініцією необхідно розуміти застосування циклу Шухарта-Демінга в якості моделі безперервного поліпшення процесу механізму взаємодії суспільства, бізнесу і влади в особливостях післявоєнного відродження економіки України з їх ідентифікацією та взаємодіями, керуванням ними для одержання чітко визначеного результату, а також усвідомленням всіма сторонами взаємодії спільної відповідальності за ефективне виконання Програми національного відродження після перемоги над рашистськими агресорами.

Література:

1. Аналіз «Плану Відновлення України». Повернення старих порядків – це не відновлення економіки (+відео) // електронний ресурс: <https://www.ar25.org/article/analiz-planu-vidnovlennya-ukrayiny-vidnovlennya-staryh-poryadkiv-ce-ne-vidnovlennya>
2. Бержанір А. Л. Інституційна підтримка соціальної відповідальності бізнесу як необхідна передумова його розвитку. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. №1. С.12-14.
3. Бержанір А. Л. Соціальна звітність як елемент системи соціальної відповідальності компаній. *Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання*. 2017. № 16. С. 109-113.
4. Бержанір А. Л., Бержанір І. А. Соціальний аудит у системі соціальної відповідальності бізнесу. *Східна Європа*. 2019. Вип. 6 (23). С. 97-101.
5. Богдан Тетяна. План відновлення України: сильні та слабкі сторони // електронний ресурс: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukraini_silni.html
6. Данилишин Б. М. Аналіз регуляторного впливу при впровадженні Закону України. Про загальні засади розвитку держав но-приватного партнерства в Україні // Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності – URL: www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/system.
7. Канова О. А. Основні аспекти державно-приватного партнерства / О. А. Канова // *Управління розвитком*. – 2011. – № 21 (118). – С. 147-150.
8. Маслов, В. О. Сутнісна характеристика моделей державно-приватного партнерства // *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2021. № 1.
9. Оболенський О.Ю., Борисевич С.О., Коник С.М. Опорний конспект лекцій з навчальної дисципліни «Публічне управління»: навч. посіб. / Київ: НАДУ. 2018.
10. Павлюк К. В. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави / К. В. Павлюк, С. М. Павлюк // *Наукові праці КНТУ*. – 2010. – № 17.
11. Пильтяй О. В. Сучасні концепції та підходи до визначення державно-приватного партнерства / О. В. Пильтяй // *Економіка. Управління. Інновації*. –2011. – № 2.
12. Романенко Є.О. Юридична природа державних цільових програм. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 144-147.
13. Armstrong G., Kotler Ph. *Marketing: An Introduction (11th Edition)* Prentice Hal. – 2012.
14. Blondal J. R. *International Experience Using Outsourcing, Public Private Partnerships and Vouchers*. – Arlington VA: IMB Centre for the Business of Government, 2005. – 48 p.
15. *Building Better Partnerships: Executive Summary* – London: IPPR, Commission on UK Public Private Partnerships, 2001.
16. Hodge G. A., Greve C. *Public Private Partnership: An International Performance Review* // *Public Administration Review*, Vol.67, № 3, 2007. – pp. 545-558.
17. Van Ham H., Koppenjan J. *Building Public Private Partnerships: Assessing and Managing Risks in Port Development* // *Public Management Review*, Vol.4, №1, 2001. – pp. 593-616.

18. [worksection.com /: https://worksection.com](https://worksection.com/)

19. [osvita.ua /: https://osvita.ua](https://osvita.ua/)

References:

1. Analiz «Planu Vidnovlennja Ukraïni». Povernennja starih porjadkiv – ce ne vidnovlennja ekonomiki (+video) [Analysis of the "Ukraine Recovery Plan". The return of the old order is not the restoration of the economy (+ video)]. [www.ar25.org](https://www.ar25.org/article/analiz-planu-vidnovlennya-ukrayiny-vidnovlennya-staryh-poryadkiv-ce-ne-vidnovlennya) Retrieved from <https://www.ar25.org/article/analiz-planu-vidnovlennya-ukrayiny-vidnovlennya-staryh-poryadkiv-ce-ne-vidnovlennya> [in Ukrainian].
2. Berzhanir, A. L. (2017). Institucijna pidtrimka social'noï vidpovidal'nosti biznesu jak neobhidna peredumova jogo rozvitku [Institutional support of social responsibility of business as a necessary prerequisite for its development]. *Ekonomika. Finansi. Pravo - Economy. Finances. Right*, 1, 12-14 [in Ukrainian].
3. Berzhanir, A. L. (2017). Social'na zvitnist' jak element sistemi social'noï vidpovidal'nosti kompanij [Social reporting as an element of the system of social responsibility of companies]. *Global'ni ta nacional'ni problemi ekonomiki: elektronne naukove fahove vidannja - Global and national problems of the economy: electronic scientific publication*, 16, 109-113 [in Ukrainian].
4. Berzhanir, A. L., Berzhanir, I. A. (2019). Social'nij audit u sistemi social'noï vidpovidal'nosti biznesu [Social audit in the system of social responsibility of business]. *Shidna Ćvropa - Eastern Europe*, 6 (23), 97-101 [in Ukrainian].
5. Bogdan, Tetjana. Plan vidnovlennja Ukraïni: sil'ni ta slabki storoni [Recovery plan of Ukraine: strengths and weaknesses]. [lb.ua/blog](https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukraini_silni.html) Retrieved from https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukraini_silni.html [in Ukrainian].
6. Danilishin, B. M. Analiz reguljatornogo vplivu pri vprovadzhenni Zakonu Ukraïni. Pro zagal'ni zasadi rozvitku derzhavno-privatnogo partnerstva v Ukraïni [Analysis of the regulatory impact upon implementation of the Law of Ukraine. About the general principles of the development of public-private partnership in Ukraine]. *control* Retrieved from www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/system [in Ukrainian].
7. Kanova, O. A. (2011). Osnovni aspekti derzhavno-privatnogo partnerstva [Basic aspects of public-private partnership]. *Upravlinnja rozvitkom - Development management*, 21 (118), 147-150 [in Ukrainian].
8. Maslov, V. O. (2021). Sutnisna charakteristika modelej derzhavno-privatnogo partnerstva [Substantial characteristics of public-private partnership models]. *Visnik Sums'kogo derzhavnogo universitetu. Serija Ekonomika - Bulletin of Sumy State University. Economy series*, 1 [in Ukrainian].
9. Obolens'kij, O.Ju., Borisevich, S.O., Konik, S.M. (2018). *Opornij konspekt lekcij z navchal'noï disciplini «Publichne upravlinnja» [Reference synopsis of lectures on the academic discipline "Public Administration"]*. Kiïv: NADU [in Ukrainian].
10. Pavljuk, K. V. (2010). Sutnist' i rol' derzhavno-privatnogo partnerstva v social'no-ekonomichnomu rozvitku derzhavi [The essence and role of public-private partnership in the socio-economic development of the state]. *Naukovi praci KNTU - Scientific works of KNTU*, 17 [in Ukrainian].
11. Pil'tjaj, O. V. (2011). Suchasni koncepcii ta pidhodi do viznachennja derzhavno-privatnogo partnerstva [Modern concepts and approaches to the definition of public-private partnership]. *Ekonomika. Upravlinnja. Innovacii - Economics. Management. Innovations*, 2 [in Ukrainian].
12. Romanenko, Ć.O. (2013). Juridichna priroda derzhavnih cil'ovih program [Legal nature of state targeted programs]. *Chasopis Kiïvs'kogo universitetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 144-147 [in Ukrainian].
13. Armstrong, G., Kotler, Ph. (2012). *Marketing: An Introduction (11th Edition)*. Prentice Hal [in English].
14. Blondal, J. R. (2005). *International Experience Using Outsourcing, Public Private Partnerships and Vouchers*. Arlington VA: IMB Centre for the Business of Government [in English].
15. *Building Better Partnerships: Executive Summary*. London: IPPR, Commission on UK Public Private Partnerships [in English].
16. Hodge, G. A., Greve, C. (2007). Public Private Partnership: An International Performance Review. *Public Administration Review*, 67, 3, 2007, 545-558 [in English].
17. Van, Ham H., Koppenjan, J. (2001). Building Public Private Partnerships: Assessing and Managing Risks in Port Development. *Public Management Review*, 4, 1, 593-616 [in English].
18. worksection.com Retrieved from [worksection.com /: https://worksection.com](https://worksection.com/) [in English].
19. osvita.ua Retrieved from [osvita.ua /: https://osvita.ua](https://osvita.ua/) [in English].

УДК 338.46

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-47-55](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-47-55)

Кобржицький Всеволод В'ячеславович доктор філософії в галузі економіки, професор МКА, професор кафедри менеджменту, ННІУЕБ. Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, тел.: (044) 490-95-05 (дод. 12-56), <https://orcid.org/0000-0003-0980-8308>

ПРОФЕСІЙНІ ТА ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ МЕНЕДЖЕРА СУЧАСНОЇ СФЕРИ ПОСЛУГ

Анотація. Подальший розвиток української економіки вимагає від вітчизняних високопрофесійних менеджерів якісного управління. Керівники різного рівня мають володіти актуальними знаннями та практичними навичками, що спираються на досягнення сучасної науки управління та практичний досвід роботи на підприємствах і в організаціях різних форм власності та галузевого підпорядкування.

Менеджер повинен забезпечити стратегію і тактику організації, а через це він повинен володіти всіма якостями та навичками керівника. Його рішення впливають на весь процес праці трудового колективу, тому для того щоб організація працювала ефективно, він повинен мати професійно важливі якості. Крім них, фахівець менеджер має володіти низкою особистісних якостей, які максимально сприяють йому в досягненні поставлених цілей.

Проаналізовано значення і внесок у загальний успіх діяльності менеджера таких професійно значущих якостей, як інтелектуальних, комунікативних, підприємницьких, організаторських, мотиваційно-вольових.

Показано, що низка важливих відмінностей між управлінням підприємствами матеріального виробництва і сфери послуг висуває додаткові вимоги до професійної підготовленості та особистісних якостей менеджера сервісних галузей. Хоча їх наявність може розглядатись як позитивні риси будь-якого управлінця, але особливого значення вони набувають для менеджера сучасної сфери послуг.

Доведено, що наявність відповідних особистісних якостей менеджера сфери послуг позитивно впливає, перш за все, на ефективність комунікативного процесу як зі співробітниками організації, так і з різноманітними представниками зовнішнього оточення. Особливо чутливими до прояву подібних якостей менеджерів сервісних підприємств є клієнти, для яких важливими є не тільки сам позитивний результат отримання послуги, але і процес її надання, котрий супроводжується виявом привітності, гостинності, толерантності, доброзичливості, співчутливості, бажання та уміння бути корисним.

Ключові слова: менеджер, менеджмент, сфера послуг, професійно важливі якості, особистісні якості, ефективність менеджменту

Kobrzhytskyi Vsevolod Vyacheslavovych Doctor of Philosophy in Economics, Professor of International Personnel Academy, Professor of the Department of Management, ESIMEB, Interregional Academy of Personnel Management, Frometivs'ka St., 2, Kyiv, 03039, tel.: (044) 490-95-05 (add. 12-56), <https://orcid.org/0000-0003-0980-8308>

PROFESSIONAL AND PERSONAL QUALITIES OF A MODERN SERVICE FIELD MANAGER

Abstract. Further development of the Ukrainian economy requires high-quality management by highly professional domestic managers. Managers of various levels must possess

up-to-date knowledge and practical skills based on the achievements of modern management science and practical experience of working in enterprises and organizations of various forms of ownership and sectoral subordination.

A manager must ensure the organization's strategy and tactics, and because of this, he must possess all the qualities and skills of a manager. His decisions affect the entire work process of the labor team, therefore, in order for the organization to work effectively, he must have professionally important qualities. In addition to them, a specialist manager must possess a number of personal qualities that help him to achieve his goals as much as possible.

The importance and contribution to the general success of the manager's activity of such professionally significant qualities as intellectual, communicative, entrepreneurial, organizational, motivational and strong-willed are analyzed.

It is shown that a number of important differences between the management of enterprises of material production and the sphere of services put forward additional requirements for the professional training and personal qualities of the manager of service industries. Although their presence can be considered as positive features of any manager, but they acquire special importance for the manager of the modern service sector.

It has been proven that the presence of appropriate personal qualities of a manager of the service sector has a positive effect, first of all, on the effectiveness of the communication process both with the employees of the organization and with various representatives of the external environment. Customers are especially sensitive to the manifestation of similar qualities of managers of service enterprises, for whom not only the positive result of receiving a service is important, but also the process of providing it, which is accompanied by a display of friendliness, hospitality, tolerance, benevolence, compassion, desire and ability to be useful.

Keywords: manager, management, service sector, professionally important qualities, personal qualities, management efficiency

Постановка проблеми. Кількість менеджерів у сучасному світі постійно зростає. Це зумовлене в першу чергу необхідністю кваліфікованого управління на всіх рівнях суспільного життя. Такого, що спирається на управлінський досвід, котрий здобутий з використанням досягнень наукового менеджменту.

Державне чи комунальне управління, управління підприємствами матеріального виробництва, виконання робіт або надання послуг мають значну кількість спільних ознак. Але, водночас, між ними є низка відмінностей та особливостей, продиктованих саме специфікою об'єкта управління.

Стаття є спробою визначення якостей особистості менеджера сфери послуг, котрі є професійно значущими і мають помітний вплив на успішність та ефективність діяльності професійного управлінця, який працює в будь-якій з галузей сучасного сервісу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці ХХ-початку ХХІ ст. з'явилась значна кількість наукових праць, котрі присвячені вивченню професійних якостей тих фахівців, яких можна віднести до професій типу «людина-людина». Серед авторів таких робіт: О. Бабенко, І. Вітенко, І. Волков, А. Деркач, М. Діденко, Ю. Ємельянов, А. Журавльов, Л. Карамушка, В. Клименко, Т. Кондратенко, Н. Кузьміна, С. Максименко, В. Москалець, Л. Овсянецька, І. Пасічник, П. Пузирьова, В. Рубахін, О. Силкін, С. Столяренко, Л. Супрун, О. Тарновська, Л. Терлецька, Л. Уманський, Т. Федотюк, Н. Чепелева, В. Шепель, О. Янковський та ряд інших.

Проте в опублікованих матеріалах недостатньо висвітлені особливості роботи менеджерів сфери послуг та їх особистісні якості.

Мета статті – дослідження особистісних якостей менеджерів, що необхідні їм для успішної роботи на підприємствах сфери послуг, і які безпосередньо пов'язані з особливостями їх повсякденної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Менеджерів на посаду здебільшого призначають керівники вищої ланки управління чи власники бізнесу. Враховують при цьому належну професійну освіту та інші необхідні на конкретній посаді знання, уміння й навички, набутий досвід практичної роботи, наявність необхідних особистісних якостей. В деяких випадках на високі керівні посади фахівців обирають кваліфікаційні конкурсні комісії, котрі беруть до уваги ті самі факти та якості. Можна очікувати, що такий менеджер буде успішним і ефективним керівником.

Буває, що люди (виборці) обирають на вищі щаблі державного та комунального управління майбутніх менеджерів, далеко не завжди керуючись наявністю професійних знань та належних якостей претендентів, а спокусившись їх обіцянками, передвиборним іміджем, фотогенічністю чи іншими суб'єктивними чинниками. Нерідко вибір може бути зроблений за принципом «кого завгодно аби не Х!». І навіть якщо такий вибір більшості безглуздий та шкідливий для громади, його доводиться поважати й терпіти впродовж визначеного терміну. Погано, коли такі «топ-менеджери» призначають управлінців нижчої від них ланки, керуючись не знаннями про їх освіту, досвід і особисті якості, а спираючись на особисту чи корпоративну відданість, бажання «вирішувати» питання на високому рівні та необхідність розставити своїх людей на відповідальні пости.

У бізнесі ситуація інша. Тут менеджерів призначають, виходячи з їх позитивного досвіду, умінь і знань. Інакше менеджери вищої, середньої чи нижчої ланок управління не будуть працювати ефективно. Вони не зможуть виконати поставлених перед ними завдань, не справляться із складними задачами, що їх постійно створює реальний бізнес. Навіть дипломований, але бездарний невмілий менеджер довго не всидить у своєму кріслі, бо життя його швидко викине з нього. Власнику бізнесу потрібен результат, а не процес роботи над його отриманням.

Для самого ж менеджера процес управління підприємством є важливою невід'ємною частиною його роботи, взаємодії з підлеглими щодо найкращого виконання виробничих завдань. Для успішності сучасному менеджеру перш за все слід уміти створювати сприятливі умови для нормальної праці керованого колективу. Потрібна також здатність приходити на допомогу колегам по роботі та підтримувати їх у важку хвилину. Важливою є й готовність делегувати свої повноваження "вниз", необхідність впевненого володіння та прогнозування ситуації, поєднання слова й діла.

Менеджер – найважливіша людина в організації, тому що його рішення впливають на весь процес праці, він має забезпечити стратегію і тактику, тому й повинен мати всі якості та навички керівника для того щоб організація працювала ефективно і, насамперед, прибутково [1, С.223].

Кожний менеджер у першу чергу працює з людьми. У цій роботі неприйнятними є нав'язування своєї думки, придушення ініціативи, постійні підозрілість, недовіра до підлеглих, зловживання адміністративними методами. Неприпустимими також слід визнати ігнорування, підміну та втручання в діяльність керівників нижчої ланки, роздратування й невдоволення діями персоналу, грубощі та зауваження, постійне "виховання" працівників. Тобто, робота менеджера пов'язана з постійним спілкуванням з людьми.

До його численних обов'язків входить напрацювання клієнтської бази, ведення перемовин, проведення презентацій товару, укладання контрактів, контроль своєчасного постачання і оплати замовлень, відстеження дебіторської заборгованості тощо. Часто

менеджери також займаються продажами або закупівлями, управлінням проектами, PR-просуванням, підбором персоналу, рекламою, адміністративно-господарською частиною або забезпеченням життєдіяльності офісу (офіс-менеджери).

Можна стверджувати, що особистість менеджера є багатогранною. Як справедливо стверджує М. Діденко [2,С.202], «менеджери становлять таку категорію працівників, які професійно здійснюють управління людьми, вони відповідальні за отримання результатів від конкретних зусиль інших людей, котрі працюють як індивідуально, так і об'єднані в групи чи організації. Це висококваліфіковані спеціалісти, вмілі організатори виробництва, наставники підлеглих, які працюють як в системі «людина-техніка», так і в системі «людина-людина». Таким чином, менеджери є професійно підготовленими керівниками, фахівцями, які, спираючись на спеціальні методики, прийоми та процедури, організують і керують роботою колективу людей в організації.

Багато сфер діяльності залежить від менеджера. Звідси зрозуміло, що для процвітання підприємства необхідний такий керівник, який має ряд професійних якостей та навичок. Відомо [3,С.73], що для визначення найголовніших рис, важливих для сучасного менеджера вищого рівня управління, використовується оцінка його ділових якостей.

Якості менеджера є стійкими характеристиками, що впливають на управлінську діяльність. Вони залежать від таких чинників: характеру, структури особистості та її спрямованості, досвіду, здібності, умов діяльності. Слід погодитись з П. Пузирьовою [4,С.160], що талант менеджера визначається психологічними якостями, які є саме професійно важливими. Найголовнішими з них є такі: самокритичність; цілеспрямованість; контактність; вибірковість; гнучкість; працездатність; самостійність; дисциплінованість; ініціативність.

Під особистістю розуміють набір характеристик, котрі індивідуально впливають на пізнання та поведінку індивідуума в різних життєвих ситуаціях.

Риси особистості розглядалися дослідниками в різний час по різному. Зараз базовою вважається п'ятифакторна модель особистості, або модель «великої п'ятірки» Голдберга. Він визначив, що ця модель включає в себе таке:

- відкритість до досвіду;
- сумлінність;
- екстраверсію;
- приємність (мається на увазі доброзичливість);
- нейротизм (в сенсі емоційна стабільність).

Існує чимало професій, котрі вимагають конкретних рис особистості, та які безпосередньо пов'язані з атрибутами посадових вимог. Розвиток успішної кар'єри індивіда залежить від сумісності посади та наявності в нього ряду рис, що їх вимагає конкретна посада. Через це синергія певних особистісних якостей сприяє професіоналізму людини у певному виді професійної діяльності, а професійно значимі якості – це набір таких якостей особистості, що дозволяють їй успішно виконувати певний вид діяльності, і бути конкурентоспроможним фахівцем обраної сфери [2,С.204].

Сучасні провідні менеджери з ЄС, США та Японії вважають [5], що в якості найбільш важливих чинників успіху в роботі менеджера є наявність таких необхідних якостей:

- бажання й зацікавленість людини займатися діяльністю менеджера;
- комунікативні якості (уміння взаємодіяти, спілкуватись, переконувати, впливати на людей);
- оптимальне поєднання ризиковості та відповідальності;

- висока професійна компетентність і спеціальна професійна підготовка;
- оригінальність і нестандартність мислення, здатність знаходити оригінальні рішення;
- інтуїція та здатність передбачати майбутній розвиток подій, наслідки прийнятих управлінських рішень.

Як вважають С. Столяренко та М. Діденко [2, С.204], до цього переліку найважливіших чинників менеджерських якостей доцільно додати деякі інші необхідні особистісні психологічні якості, котрі необхідні сучасному менеджеру:

- впевненість у собі;
- емоційна врівноваженість і стресостійкість;
- домінантність – уміння впливати на підлеглих;
- прагнення до досягнення і підприємливість;
- відповідальність і надійність у виконанні завдань, чесність, вірність даним обіцянкам і гарантіям;
- незалежність, самостійність у прийнятті рішень;
- гнучкість поведінки в мінливих ситуаціях;
- товариськість, уміння взаємодіяти з людьми.

У сучасній теорії управління можна знайти низку необхідних для забезпечення ефективної діяльності менеджера якостей і характеристик. Але вони мають узагальнюючий характер, стосуються роботи управлінців бізнесу взагалі.

Проаналізувавши управлінську діяльність менеджерів, можна виокремити такі професійно значущі якості: інтелектуальні, комунікативні, підприємницькі, організаторські, мотиваційно-вольові.

Інтелектуальні якості є базовими щодо розвитку менеджера як фахівця в галузі та водночас як компетентного керівника. Інтелект може більшою чи меншою мірою фігурувати в ролі важливого чинника успішності менеджера залежно від акцентування його діяльності саме на інтелектуальних ресурсах професійного управлінця.

Комунікативні якості також мають непересічне значення для роботи менеджера. Вони включають:

- комунікабельність, що є одним із аспектів більш загальної особистісної якості – соціабельності (здатності встановлювати соціальні контакти і міжособистісні відносини);
- уміння працювати в кооперації з іншими та у групах;
- поведінкові орієнтації в умовах залагодження конфліктних виробничих ситуацій;
- соціальна компетентність при реалізації своїх цілей.

Підприємницькі якості необхідні для успішного управління бізнесом, що завжди пов'язано з ризиками, відчуттям і знанням реалій ринку, необхідністю прийняття швидких і точних управлінських рішень.

Організаторські якості, що характеризуються знанням і умінням забезпечити підприємство оптимальним портфелем замовлень, створювати належні умови праці для попередньо підібраних і підготовлених та вмотивованих кадрів, планувати роботу, забезпечувати чіткий контроль виконання прийнятих рішень. Набір організаторських якостей є похідною від ряду психологічних властивостей особистості менеджера.

Мотиваційно - вольові якості є своєрідним продовженням якостей організаторських і тісно з ними пов'язані. До них можна віднести:

- прагнення до успіху (що означає безумовну орієнтацію на досягнення та рішучість на шляху до нього);
- обережність (увагу, порядність, чесність, сумлінність, точність та визнання з боку оточуючих);

– соціальна компетентність (фахова компетентність, відкритість і готовність до обговорення проблем, товарищескість, приємність у спілкуванні, дружнє ставлення до організації);

– самовизначення (свобода і відкритість самовираження, впевнена манера тримати себе).

Більшість дослідників вважає, що стійкість до стресу є найважливішою якістю менеджера. Стресостійкість – це здатність індивіда протистояти сильним негативним емоційним впливам, котрі можуть викликати значну психічну напруженість, тому що робота менеджера нерідко відбувається в умовах великих психологічних навантажень.

Спостерігаючи за професійною діяльністю менеджерів сфери послуг, можна звернути увагу на ще більшу, ніж у випадку роботи менеджерів сфери матеріального виробництва, частку процесів комунікацій [6, С.34]. Крім необхідності спілкування з персоналом, менеджер сервісної фірми часто повинен контактувати з різноманітними людьми із зовнішнього оточення підприємства. Це і менеджери фірм-замовників, і представники фірм-постачальників, і колеги із субпідрядних організацій. З ними також спілкуються і менеджери виробничої сфери. Але особливістю роботи менеджера сервісного підприємства є постійні комунікації з індивідуальними клієнтами. Чи то з приводу вибору послуг, чи їх належного оформлення, чи термінів та умов надання, оплати тощо.

На перший погляд, чому ми розглядаємо такі аспекти діяльності менеджера сфери послуг? Справа в тому, що на підприємствах сфери послуг посада працівника, який безпосередньо працює з клієнтами, часто називається «менеджер». А до того ж він зазвичай керує одним-двома підлеглими. І такий співробітник, чия діяльність має безпосередній вплив на людей, повинен володіти відповідними особистісними якостями. Це сприяє кращому розумінню клієнта, відчуттю зацікавленості ним і швидшому розв'язанню його проблеми сервісною фірмою в особі її менеджера. У цьому випадку зростає довіра споживача до фірми-виконавця через встановлення особистого контакту з менеджером, успішне виконання замовлення сприймається клієнтом із більшим задоволенням і вдячністю.

Будучи досягнутим завдяки вказаним особистим якостям менеджера, такий результат ініціює появу відданості покупця конкретній сервісній фірмі, сприяє розширенню її клієнтської бази та активній взаємодії з реальними та потенційними споживачами послуг і супутніх товарів, зростанню ефективності роботи сервісного підприємства.

Ця частина роботи менеджера вимагає від нього не лише згаданих особистих якостей (інтелектуальних, комунікативних, підприємницьких, організаторських, мотиваційно-вольових), але й деяких інших, що реально сприяють йому в досягненні успіху при наданні послуг. Перш за все слід виокремити толерантність, доброзичливість, привітність, гостинність, співчутливість.

При безпосередньому контакті з клієнтом, який як відомо, «завжди правий», працівник сервісної фірми змушений виявити свої кращі якості терплячості й толерантності для кращого та повнішого порозуміння з кожним клієнтом. Треба вміти підлаштуватись під замовника таким чином, щоб він залишився задоволеним не лише самим фактом одержання необхідної йому послуги, але й якістю самого процесу обслуговування. Лише будучи привітним і доброзичливим від природи чи внаслідок виховання та якісної професійної підготовки, менеджер сервісної галузі може знайти такі тон, темп, акценти діалогу з клієнтом, коли обом буде все зрозуміло і виконання послуги відбудеться найкращим чином у відповідний час.

Цей аспект усієї практичної діяльності менеджера сфери послуг особливо важливий через те, що саме вміння спілкуватись (слухати та доносити до співрозмовника свої думки, вислуховувати опонента й уміти його переконати тощо) є вирішальними у досягненні професійного успіху такого фахівця. На цьому слід наголосити тому, що робота керівника сфери матеріального виробництва та управлінця сфери послуг мають істотні відмінності. Їх можна визначити як необхідність особливої адаптивності менеджера сфери послуг до швидкоплинних вимог ринку, потреба постійної тісної взаємодії з клієнтами та партнерами фірми, миттєву реакцію на найменші зміни їх смаку і попиту. Саме тому менеджер сфери послуг повинен [7, С.42]:

- добре розуміти галузевий і місцевий ринки;
- володіти основами психології;
- вільно володіти державною та хоча б однією іноземною мовою;
- володіти мистецтвом переконання.

Ця обставина є важливою через те, що послуги часто не є повністю уніфікованими, а мають індивідуалізований характер. Вони здебільшого неповторні навіть у випадку надання тим самим виконавцем тому ж клієнту. Але в інший час, що означає неминучу зміну певних обставин надання послуги. Якщо сюди додати таку необ'єктивну перемінну як настрій або самопочуття клієнта, то зрозуміло, що і його враження навіть від бездоганно виконаних операцій представником сервісної фірми, може бути не завжди об'єктивним і адекватним. А менеджеру слід і з цим імовірним ускладненням впоратись. І трапляється таке нерідко, а тому, знову, стресостійкість є вкрай важливою.

Яким привітним і гостинно-толерантним не був би менеджер сервісного підприємства, він має використовувати частину цих корисних якостей і для своїх співробітників. Його підлеглі потребують уваги і ввічливого та уважного ставлення до себе, виробничих і особистих проблем. І тут знову слід згадати про необхідні особистісні якості менеджера.

Серед них зараз прийнято наголошувати на таких важливих, як впевненість, порядність, чесність, справедливість до підлеглих, повага до оточуючих, гарне здоров'я, енергійність, життєстійкість, допитливість, емоційне здоров'я (для витримування перевантажень і стресів). Вільне використання своїх розумових здібностей, вміння аналізувати ситуацію, брати на себе відповідальність за прийняття та виконання управлінських рішень, глибоке розуміння цілей організації, вміння бачити й вирішувати проблеми - це професійні якості менеджера [5].

До них також належить ряд таких організаторських і ділових якостей, як цілеспрямованість (від менеджера в сучасних неозорих потоках інформації та швидкоплинних подій постійно вимагається постановка чітких і обґрунтованих цілей), висока працездатність, дисципліна та самоконтроль, комунікабельність і вміння налаштувати до себе людей так, щоб мати змогу переконати їх у своїй правоті. Зрозуміло, що він сам повинен бути не лише відповідальним і націленим на результат, цілеспрямованим і самоорганізованим, здатним швидко навчатися та уміти працювати в команді. Менеджер сервісної фірми постійно взаємодіє з іншими співробітниками, впливає на їх поведінку, керує їх роботою.

В усіх випадках прояву влади мається на увазі ступінь впливу керівника на підлеглого, але це суть процесу керівництва. Такий вплив може здійснюватися двома каналами: через владу менеджера та у вигляді переконання. Ці канали впливу відрізняються тим, що у першому випадку підлеглий відчуває примус до провадження діяльності у результаті його залежності від керівника, тоді як у другому випадку за підлеглим залишається свобода, бо його роботою керують шляхом переконання, а не прямого використання влади.

У менеджменті є й більш м'яке визначення впливу на підлеглих. Вплив – це така поведінка одного індивіда, котра вносить зміну в поведінку іншого. Конкретні методи такого впливу досить різноманітні. Виділяються дві великі групи управлінського впливу - емоційний і розумовий. У групі емоційних засобів впливу основне місце займають зараження та наслідування.

Емоційне зараження - це найдавніший спосіб впливу на людей. Він характеризується практично автоматичною, неусвідомленою передачею емоційного стану однієї людини іншій. Використовуючи механізм зараження, менеджер може значно підвищити згуртованість колективу, мобілізувати його на виконання цілей організації.

Наслідування - засвоєння дій, вчинків, манери поведінки чи навіть способу мислення інших людей. Якщо зараження характеризується передачею емоційного стану, то усвідомлене наслідування є способом запозичення того кращого, що є в інших. Виходячи з цього, можна стверджувати, що дії та вчинки менеджера не лише можуть, а насправді часто повторюються та копіюються його підлеглими.

Усе сказане має певний «універсалізм» щодо якостей, властивостей, поведінки менеджера, який працює в організації будь-якої сфери діяльності. Але якщо говорити про менеджера, який працює в сервісі, то він повинен мати те особливе, що обумовлене самою роботою щодо надання послуг. Специфічною тут є необхідність постійного контакту не лише з підлеглими та власним керівництвом, а й регулярне спілкування з клієнтами. Оскільки послуга виробляється там і тоді, де і коли зустрічаються виробник і споживач, вони знаходяться у постійно-перманентному контакті задля встановлення всіх можливих і необхідних параметрів послуги та й у самому процесі її надання.

Через це на чільне місце виходять такі якості менеджера, що притаманні йому завдяки власним або набутим корисним якостям. Саме вони є «відповідальними» за успіх менеджера сфери послуг, який безумовно володіє універсальними якостями та характеристиками сучасного менеджера. Серед таких сервісонеобхідних якостей можна виділити привітність, гостинність, толерантність, співчутливість, доброзичливість.

Без них не лише складно, але часом і неможливо забезпечити необхідний двосторонній комунікаційний процес між виконавцем і замовником, що дозволяє повною мірою зрозуміти потреби клієнта, оцінити наявний попит, визначити характер, обсяги, термін надання послуги [6, С.35].

Людина, яка хоче працювати менеджером сфери послуг, повинна розвивати в собі не лише загально корисні якості, необхідні успішному менеджеру, але й особистісні якості менеджера сервісних галузей.

Висновки. Сучасний стан розвитку нашого громадянського суспільства висуває до професіонала менеджера низку вимог у виді певного переліку професійно важливих якостей. Серед них слід виокремити інтелектуальні, комунікативні, підприємницькі, організаторські, мотиваційно-вольові.

Для менеджерів сучасного сервісу особливо потрібними є також особистісні якості, такі як толерантність, доброзичливість, привітність, гостинність, співчутливість. Саме вони допомагають менеджеру бути успішним у роботі в галузях сфери послуг.

Література:

1. Ушенко Н. В. Науково-теоретичні засади якості трудового життя персоналу підприємства / Н. В. Ушенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 4. – С. 219–225.
2. Діденко М. С. Професійно значимі якості особистості менеджера організацій. Теоретичний аспект / М. С. Діденко // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Вип. 13. – 2013. С.201-211.
3. Бачинська Ю. П. Особисті чинники успішної діяльності конкурентоспроможного менеджера / Ю. П. Бачинська // Вісник КІБІТ. – 2008. – № 2. – С. 72–74.

4. Пузирьова П. В. Базові підходи до формування принципів і методів управління персоналом підприємства / П. В. Пузирьова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 6. – С. 158–162.

5. Смирнова Т. А., Грановська Д. Д. Професійні навички та якості менеджерів вищого рівня управління. http://www.confcontact.com/2016-ekonomika-i-menedzhment/4_smirnova_granovska.htm.

6. Kobrzhytskyi V. Special meaning of communication management in the service branches of the economy / V. Kobrzhytskyi // Scientific collection "InterConf", (123): with the Proceedings of the Ist International Scientific and Practical Conference "Science in the Environment of Rapid Changes" (September 6-8. 2022). Brussels, Belgium: De Boeck, 2022. 351 p. P. 33-40. <https://www.interconf.top/documents/2022.09.6-8.pdf>

7. Кобржицький В. В. Комунікаційний менеджмент у підготовці фахівців міжнародного туризму та інших галузей сфери послуг/ В. В. Кобржицький // Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»): журнал. 2021. № 1(1) 2021. С.39-48 DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-1\(1\)](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-1(1))

References:

1. Ushenko N. V. Naukovo-teoretychni zasady yakosti trudovoho zhyttia personalu pidpryemstva N. V. Ushenko // Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini. – 2011. – No. 4. – P.219-225. [in Ukrainian].

2. Didenko M. S. Profesiino znachyni yakosti osobystosti menedzhera orhanizatsii. Teoretychnyi aspekt / M. S. Didenko// Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologia, psykholohia, pedahohika, menedzhment. Vyp. 13. – 2013. С.201-210. [in Ukrainian].

3. Bachynska Yu. P. Osobysti chynnyky uspishnoi diialnosti konkurentospromozhnoho menedzhera/ Yu. P. Bachynska // Visnyk KIBIT. – 2008. – No. 2. – P. 72–74. [in Ukrainian].

4. Puzyryova P.V. Basovi pidkhody do formuvannia pryncypiv i metodiv upravlinnia personalom pidpryemstva/ P.V. Puzyryova // Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini. – 2010. – No. 6. – С. 158–162. [in Ukrainian].

5. Smirnova T. A., Granovska D. D. Profesiini navychky ta yakosti menedzheriv vyshchoho rivnia upravlinnia. http://www.confcontact.com/2016-ekonomika-i-menedzhment/4_smirnova_granovska.htm. [in Ukrainian].

6. Kobrzhytskyi V. Special meaning of communication management in the service branches of the economy / V. Kobrzhytskyi // Scientific collection "InterConf", (123): with the Proceedings of the Ist International Scientific and Practical Conference "Science in the Environment of Rapid Changes" (September 6-8. 2022). Brussels, Belgium: De Boeck, 2022. 351 p. P. 33-40. <https://www.interconf.top/documents/2022.09.6-8.pdf>

7. Kobrzhytskyi V. V. Komunikatsiinyi menedzhment u pidhotovtsi fakhivtsiv mizhnarodnoho turyzmu ta inshykh haluzei sfery posluh // Perspektivy ta innovatsii nauky (Seriiia "Pedahohika", Seriiia "Psykhologhiia", Seriiia "Medytsyna"): zhurnal. 2021. № 1(1) 2021. С.39-48. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-1\(1\)](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-1(1)) [in Ukrainian].

УДК 621.797:621.664

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-56-65](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-56-65)

Коваленко Надія Олегівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту авіаційної діяльності, Льотна академія Національного авіаційного університету, Стапана Чобану, 1, м. Кропивницький, 25005, тел.: (066)770-27-52, <https://orcid.org/0000-0002-1651-9750>.

Коломієць Михайло Романович здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня, Льотна академія Національного авіаційного університету, Стапана Чобану, 1а, м. Кропивницький, 25005, тел.: (095)690-75-25, <https://orcid.org/0009-0001-5445-5858>.

ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОРПОРАТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність застосування інформаційної системи як потужного інструмента забезпечення конкурентоспроможності сучасного підприємства. З'ясовано, що інформація є одним із найважливіших елементів ресурсного потенціалу організації. Визначено сутність, структуру та основні критерії застосування інформаційних систем на сучасних підприємствах. Досліджено, що сучасні інформаційні системи дають можливість вести безперервний облік та контроль за станом і рухом товарно-матеріальних, фінансових, людських ресурсів на підприємстві, отримувати інформацію про результати діяльності підприємства в режимі реального часу, швидко здійснювати підготовку аналітичних документів, прогнозів і планів робіт на основі достовірної та повної інформації про діяльність підприємства, яка доступна у будь-який момент часу. Встановлено, що використання інформаційних систем і сучасних технологій у сфері управління підприємством сприяє підвищенню ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства внаслідок оперативнішого збору та раціональнішого механізму обробки і систематизації економічної інформації, скорочення часу реагування на зовнішні зміни, оптимізації організаційної структури підприємства, своєчасного отримання раціональніших варіантів вирішення управлінських задач, підвищення рівня продуктивності праці, раціоналізації структури виробництва, зменшення обсягу операційних та управлінських витрат, формування оптимальної стратегії розвитку в умовах конкурентного швидкозмінного ринкового середовища, підвищення рівня ефективності управлінських рішень за рахунок доступу керівників усіх рівнів до єдиної інформаційної бази тощо.

Ключові слова: підприємство, управління, інформація, інформаційні системи, інформаційні технології, ефективність.

Kovalenko Nadiia Olehivna Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D), Assistant Professor, Assistant Professor of Department Management of Aviation activity, Flight Academy of National aviation University, Chobanu Stepana St., building 1, Kropyvnytskyi, 25005, tel.: (066)770-27-52, <https://orcid.org/0000-0002-1651-9750>

Kolomiets Mykhailo Romanovych Student of higher education a second (master's) level graduate, Flight Academy of National aviation University, Chobanu Stepana St., building 1, Kropyvnytskyi, 25005, tel.: (095)690-75-25, <https://orcid.org/0009-0001-5445-5858>.

INFORMATION SYSTEMS AS AN ELEMENT OF IMPROVING THE CORPORATE MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

Abstract. The article substantiates the necessity of using an information system as a powerful tool for ensuring the competitiveness of a modern enterprise. It was determined that information is one of the most important elements of the resource potential of the organization. The practice of managing modern enterprises should be based not only on leading concepts and management tools, but also on the use of relevant information systems. It has been determined that information systems undergo significant changes throughout their existence, and the process of their evolution is inextricably linked with the development of information technologies and new models of corporate business. Modern information systems must meet the criteria for the minimum cost of hardware and software, maximum ease of use, flexibility, security and data security, compatibility of new technologies with existing equipment and software in the enterprise. Modern information systems make it possible to conduct continuous accounting and control of the state and movement of inventory, financial, human resources at the enterprise, to receive information about the results of the enterprise in real time, to quickly prepare analytical documents, forecasts and work plans on the basis of reliable and full information about the activities of the company, which is available at any time. Use of information systems and modern technologies in the field of enterprise management contributes to increasing the efficiency of production and economic activity of the enterprise as a whole due to more efficient collection and more rational mechanism of processing and systematization of economic information, reducing the time of response to external changes, optimizing the organizational structure of the enterprise, timely obtaining more rational options for solving management problems, increasing the level of productivity, streamlining the structure of production, reducing the volume of operational and managerial costs, forming an optimal development strategy in a competitive rapidly changing market environment, increasing the level of efficiency managerial decisions at the expense of access of managers of all levels to a unified information base.

Keywords: enterprise, management, information, information systems, information technologies, efficiency.

Постановка проблеми. В умовах трансформації національної економіки виникає необхідність зміни поглядів на управління діяльністю суб'єктів комерційної діяльності в нестабільному і важкопрогнозованому зовнішньому середовищі. Успішне управління сучасними підприємствами неможливе без мережових комп'ютерних інформаційних систем (ІС), складність яких обумовлюється необхідністю інтеграції даних за багатьма, на перший погляд, зовсім різних напрямків діяльності: фінанси, логістика, персонал, клієнти тощо. Адже, саме з інтеграцією всіх даних підприємства, менеджмент переходить на більш високий рівень конкурентоспроможного корпоративного менеджменту.

Сьогодні, в епоху постійних технологічних змін, уже багато суб'єктів господарювання у повній мірі усвідомили ті значні переваги, які дає використання інформаційних систем в процесі управлінської діяльності. Досвід функціонування успішних підприємств свідчить про те, що ефективно інформаційне забезпечення створює доступ до актуальної, своєчасної, достовірної та добре структурованої інформації, використання якої дасть можливість визначити оптимальну стратегію розвитку підприємства в умовах конкурентного швидкозмінного ринкового середовища. Запровадження ІТ в управлінні підприємством забезпечує прискорення обробки інформації, скорочення управлінського персоналу, забезпечення якісною інформацією керівництва, дозволяє своєчасно та якісно здійснювати діагностику господарської діяльності, підвищує швидкість прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку корпоративних інформаційних технологій досліджували такі вітчизняні вчені, як Н. Георгіаді [1], Р. Ільєнко [2], Н. Коваленко [3], А. Немченко [4], А. Онопко [5], В. Осталецький [6] та ін. В роботах доведено, що інформаційні системи є потужними інструментами для створення більш конкурентоздатних та ефективних корпорацій. Виконуючи функції групування, систематизації, обробки та аналізу даних, вони допомагають успішно реалізовувати функції корпоративного управління на підприємстві, та контролювати потоки інформації.

Взаємодія між інформаційними технологіями й корпораціями є дуже складною і піддається впливу великої кількості факторів, включаючи структуру організації, стандартну техніку експлуатації, політику, культуру, навколишнє середовище й рішення управління. Розвиток корпоративних інформаційних систем сьогодні зумовлений необхідністю у більш деталізованій інформації про ринок та споживачів; збором та використанням різнопланової інформації; потребі в інтенсивному взаємному контакті зі споживачем, тобто налагодженню внутрішнього зв'язку; інтенсивному розвитку інформаційних технологій. Тому проблема впровадження інформаційних технологій та їх роль у сучасному корпоративному управлінні є досить актуальною і потребує подальших глибоких теоретичних досліджень.

Мета статті – є теоретичне обґрунтування аспектів впровадження інформаційних систем як елементу вдосконалення корпоративного менеджменту підприємства.

Виклад основного матеріалу. Досягнення високого рівня ефективності роботи стає можливим за рахунок розвитку інформаційної діяльності та запровадження інновацій у сфері використання інформаційних технологій, що можливо лише за рахунок поглибленого та всебічного аналізу аспектів діяльності авіакомпанії в умовах інформаційної економіки, а саме вивчення та аналізу особливостей діяльності провідних західних авіаперевізників, розробки та впровадження нових технологій, оптимізації організаційної структури компанії.

Ефективність будь-якої управлінської технології значною мірою залежить від якості інформаційного забезпечення, адже наявність своєчасної та достовірної економічної інформації поряд із матеріальними, трудовими та фінансовими ресурсами є однією із найважливіших передумов успішної діяльності підприємства в цілому. Використання сучасних інформаційних систем і технологій у сфері управління підприємством дає можливість оперативніше забезпечувати підприємство необхідною економічною інформацією, раціоналізувати механізми її обробки та систематизації. У науковій літературі не існує єдиного загальноприйнятого визначення дефініції «інформаційна система».

Так, згідно з визначенням, що подане у Державному Стандарті України (ДСТУ), інформаційна система – це система, яка організовує накопичення і маніпулювання інформацією щодо проблемної сфери. На думку В.С. Пономаренка, метою інформаційної системи є нагромадження, передавання, збереження, оброблення, узагальнення та конкретизація інформації для використання управлінським апаратом [7, с.28]. Н. Георгіаді розглядає інформаційну систему як сукупність різних видів інформації, суб'єктів інформаційної діяльності, інформаційних технологій та зв'язків між ними [1, с. 30]. Колектив авторів, очолюваний О. Черняк, під економічною інформаційною системою розуміють внутрішні та зовнішні потоки інформації, які циркулюють як в прямому, так і в зворотному напрямках, а також сукупність методів, засобів і фахівців, які беруть участь у переробленні інформації та прийнятті управлінських рішень [10, с. 13].

В основі інформаційних систем лежать інформаційні моделі, які описують та регламентують інформаційні потоки в управлінні за допомогою певних алгоритмів і процедур фіксування й оброблення інформації. З технічної точки зору інформаційна

система може бути визначена як набір взаємозалежних елементів, які збирають, обробляють, зберігають і розподіляють інформацію з метою підтримки процесу прийняття управлінських рішень та забезпечення механізму управління організацією в цілому.

Проте, якщо при вирішенні будь-яких завдань з використанням ЕОМ потрібна наявність ряду компонентів (вхідної і довідкової інформації для виконання розрахунку; алгоритму рішення задачі, записаного у вигляді програми, яка може бути виконана на ЕОМ; самої ЕОМ як виконавця алгоритмів; користувачів, тобто осіб, які використовують результати рішення задачі в своїй професійній діяльності), то для функціонування інформаційної системи необхідні компоненти, аналогічні переліченим вище, але із значно складнішою організацією. Компонентами інформаційної системи є база даних, концептуальна схема й інформаційний процесор, які утворюють разом систему зберігання і маніпулювання даними [11, с.13].

Корпоративні інформаційні системи (КІС) – це відкриті інтегровані системи управління територіально розподіленою організацією засновані на автоматизації бізнес-процесів компанії всіх рівнів, зокрема, і бізнес-процесів ухвалення управлінських рішень [12]. У західній термінології поняттю КІС найбільше відповідає термін EAS – Enterprise Application Suite (дослівно – набір додатків для підприємства). Корпорація – об'єднання підприємств, що працюють під централізованим управлінням і вирішують загальні завдання.

Найбільш розвинені КІС призначені для автоматизації всіх функцій управління корпорацією: від науково-технічної і маркетингової підготовки діяльності до реалізації продукції і послуг.

Орієнтовний склад компонентів КІС [13]:

–ядро системи, що містить повний набір функціональних модулів для автоматизації функцій управління;

–у ролі ядра може виступати система управління ресурсами підприємства ERP;

–логістична система (наприклад, SCM-система);

–система управління продажами та взаємовідносинами з клієнтами (CRM);

–система управління даними про вироби на виробничих підприємствах (PDM);

–система автоматизації документообігу в корпорації та системи управління потоками робіт (WorkFlow);

–системи моделювання бізнес-процесів; системи аналітичної обробки інформації (експертні системи, системи підтримки прийняття рішень та ін.) на базі сховищ даних (data warehouse), технологій OLAP, data mining тощо; управлінські ІС для представлення даних керівництву (MIS);

–програмно-технічні засоби системи безпеки;

–сервісні комунікаційні додатки (електронна пошта, програмне забезпечення для забезпечення віддаленого доступу та ін.);

–компоненти Internet/Intranet для доступу до баз даних і інформаційних ресурсів, сервісних послуг;

–корпоративні портали та системи електронної комерції (ecommerce);

–офісні програми – текстовий редактор, електронні таблиці, СУБД настільного класу та ін.

–системи спеціального призначення: САПР – системи автоматизованого проектування (CAD/CAM), АСУТП – автоматизовані системи управління технологічними процесами (SCADA) та ін.;

–системи управління проектами;

–спеціалізовані продукти або системи для реалізації специфічних завдань (наприклад, ГІС – геоінформаційні системи) та ін.

Методологія розробки КІС – це сукупність засобів та процедур, призначених створити надійний автоматизований інформаційний простір з метою забезпечення ефективного управління бізнес-процесами на підприємстві. Кожна КІС включає програми та апаратуру [11].

Комплексна корпоративна інформаційна система охоплює всі бізнес-функції і всі управлінські процеси корпорації. За умов великих підприємств і корпорацій вона може бути ефективною, оскільки забезпечує взаємодію масових і добре організованих процесів швидкодіючими засобами сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій високого науково-технічного рівня.

Корпоративна інформаційна система (ІС) повинна успішно вирішувати три головні завдання [8]:

по-перше, забезпечувати максимально актуальною інформацією. Скорочення строків надання даних сприяє прийняттю більш гнучких і швидких стратегічних рішень. Сучасні вимоги полягають у тому, що члени ради директорів і керівники повинні отримувати відомості не більш, ніж двотижневої (а краще всього – тижневої) давності;

по-друге, діюча корпоративна інформаційна система повинна забезпечувати складання звітів у різних варіантах, орієнтованих на строго визначену цільову аудиторію – відповідно до кола повноважень конкретних осіб та їх потреб. У складі ради директорів створюються комітети для вирішення суто специфічних завдань (найбільш поширеними є комітет зі стратегічного планування, аудиторський комітет, комітет з призначень і винагород та ін.), тому кожному з них необхідна особлива, спеціалізована і профільна інформація;

по-третє, використання в усіх звітах базового набору показників, що охоплюють найбільш важливі складові частини корпоративного управління. Причому повинен використовуватися єдиний формат показників, що застосовуються. Більше того, необхідно стандартизувати і автоматизувати не тільки збір даних і формування звітів, але й розсилання керівникам компанії термінових інформаційних повідомлень про досягнення базовими показниками певних порогових значень, що свідчать про позитивні або ж негативні зміни ситуації. В даний час інформаційні корпоративні системи великої кількості компаній поки що не включають у себе ні загально-корпоративних базових наборів показників, ні працюючих на їх основі інформаційно-попереджувальних систем.

На сьогодні сформувалася думка про інформаційну систему як про систему, що реалізується лише за допомогою комп'ютерної техніки. Незважаючи на те, що на даний момент часу підприємства здебільшого використовують інформаційні технології на базі комп'ютерних рішень, інформаційні системи можуть функціонувати як із застосуванням технічних засобів, так і без них. У цілому сучасну інформаційну систему підприємства слід розглядати як певний програмний комплекс, що складається з окремих модулів, які охоплюють усі сфери діяльності підприємства і взаємодіють у режимі реального часу. Схема інформаційної системи для корпоративного менеджменту підприємства представлена на рис. 1.

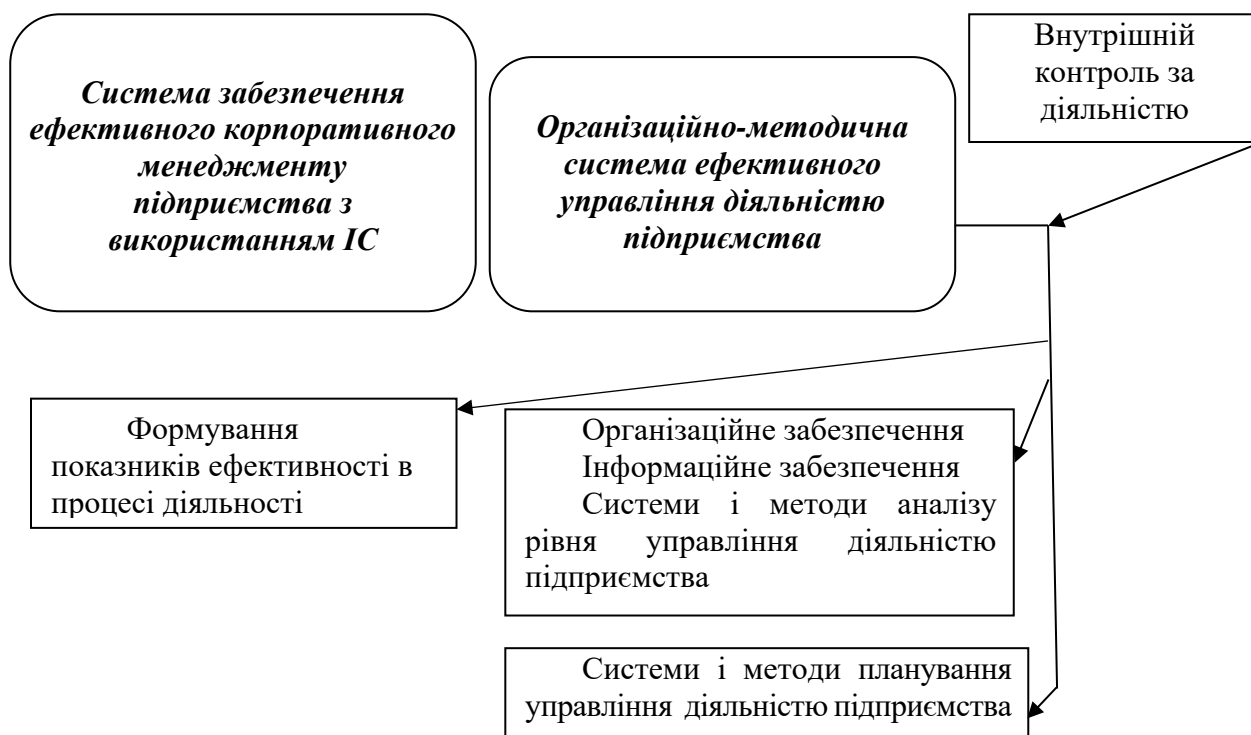

Рис. 1. Елементи ІС для ефективного корпоративного менеджменту
Джерело: систематизовано автором

В основі інформаційної системи підприємства повинен бути такий програмний продукт, який максимально відповідає вимогам щодо організації ефективного документообігу та інформаційного обміну.

Інформаційні системи зазнають суттєвих змін упродовж усього періоду свого існування, а процес їхньої еволюції нерозривно пов'язаний із розвитком інформаційних технологій і нових моделей корпоративного бізнесу. Саме із появою персональних комп'ютерів інформаційні технології отримали новий імпульс для свого розвитку, що дозволило налагодити швидкий та надійний зв'язок між елементами інформаційної системи і на цій основі перейти на нові методи ведення управлінської діяльності [9].

Структурна схема управління ЗЕД діяльністю авіакомпанії з використанням КІС наведена на рис. 2.

Рис. 2. Структурна схема впровадження ІС в корпоративний менеджмент підприємства

Джерело: сформовано автором

Використання інформаційних систем і технологій у процесі управління підприємством робить його більш конкурентоспроможним, зокрема за рахунок об'єднання усіх структурних підрозділів в єдиний інформаційний простір, підвищення оперативності процесу аналізу результатів фінансово-господарської діяльності, надання керівництву різних рівнів управління економічно значимої аналітичної інформації, кращої адаптованості до змін ринкової кон'юнктури, налагодження швидкого і надійного зв'язку між структурними елементами системи тощо.

Зокрема, у стратегічному менеджменті інформаційні технології застосовуються для експертного оцінювання конкурентних переваг, а також сильних і слабких сторін діяльності підприємства; у проектному менеджменті – для проведення аналітичних і прогностичних розрахунків, моделювання та прогнозування ситуацій, оцінювання альтернативних варіантів проектних рішень й вибору оптимального серед них; у сфері маркетингу – для збору, класифікації, аналізу та оцінки актуальної інформації з метою планування маркетингових заходів, а також прийняття і реалізації ефективних маркетингових рішень; у логістиці – для планування, контролю, аналізу й регулювання логістичної системи з метою управління матеріальними потоками як на рівні окремого підприємства, так і на території окремих регіонів чи країн; в управлінні персоналом – для планування, обліку, добору та атестації кадрів; у фінансовому менеджменті – для фінансового аналізу, планування і контролю за активами підприємства. Поряд з цим, автоматизація документообігу та служби діловодства в організації є одним із визначальних чинників ефективного виконання усіх функцій управління [12].

Створення інформаційної системи підприємства має базуватись на певних принципах, серед яких основними є: відповідність цілям організації та методам автоматизації ділових процесів; створення у відведений проміжок часу із дотриманням обмежень бюджету проекту; наявність можливостей для супроводження роботи системи, її модифікації та «нарощування» відповідно до динамічних змін зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства; забезпечення інтеграції новоствореної системи з базами даних і технікою, які вже існують на підприємстві; зниження трудомісткості шляхом застосування методів оптимізації на кожному етапі її створення та експлуатації [11].

Для ефективного управління підприємством інформаційні технології мають забезпечити: достовірний та повний облік в інформаційних системах усіх аспектів виробничо-комерційної діяльності підприємства; мінімізацію інформаційного шуму та відбір оптимального обсягу інформації; раціоналізацію системи оціночних показників; якісний взаємозв'язок між потоками зовнішньої і внутрішньої інформації; дієвий процес прийняття рішень на всіх рівнях ієрархії управління [7].

Незважаючи на складну політично-економічну ситуацію в державі, активне впровадження інформаційних технологій у сферу управління вітчизняними підприємствами забезпечило підтримання певного рівня їх конкурентоспроможності за рахунок появи додаткових можливостей для скорочення термінів проектування, підвищення рівня якості продукції та зростання рівня продуктивності праці тощо. Сьогодні на ринку програмного забезпечення існує безліч автоматизованих інформаційних систем, які задовольняють найвибагливіших користувачів [15].

Найвідомішими зарубіжними виробниками корпоративних інформаційних систем є SAP, IBM, Oracle, PeopleSoft, REAL Application, Hewlett-Packard та інші. Серед найпоширеніших корпоративних інформаційних систем доцільно виокремити Scala, BAAN, «Галактика», Oracle Applications, System Aurora (Business/400), Infor SyteLine ERP, Microsoft Dynamics AX «Microsoft Dynamics NAV, «Компас», «АСТОР», Business Control, Global ERP та інші [13, с. 56].

Запровадження їх у практику управління сучасними підприємствами забезпечує безперервний облік та контроль за станом і рухом товарно-матеріальних, фінансових, людських ресурсів на підприємстві, отримання даних про результати діяльності підприємства в режимі реального часу, оперативну підготовку аналітичних документів, прогнозів і планів робіт підприємства, підвищення ефективності прийняття управлінських рішень на основі достовірної та повної інформації про діяльність підприємства, яка доступна на будь-який момент часу [6].

Стан фінансово-господарської діяльності підприємства напряму залежить від рівня використання ним інформаційних систем і технологій, основною метою яких є ефективне управління інформаційними ресурсами з метою підвищення рівня ефективності підприємницької діяльності. Проте, значна кількість українських підприємств ще до сьогодні використовують інформацію несистемно, а невдале впровадження інформаційних технологій зазвичай пов'язують із недосконалістю технічних засобів. Зазначені проблеми актуалізують необхідність ІТ-модернізації більшості українських підприємств. Вибір інформаційної системи, а також постановку завдань слід проводити виходячи з рамок довгострокового економічного планування діяльності організації.

Структура інформаційної системи та її функціональне призначення повинні відповідати цілям, які стоять перед конкретною організацією, а процес впровадження нової інформаційної технології має враховувати надзвичайно високу швидкість її змінюваності новими видами або версіями. Нехтування цим фактом може призвести до швидкого морального старіння інформаційної технології та необхідності вживання заходів щодо її

модернізації. Оскільки основне завдання інформаційної системи підприємства полягає у підпорядкуванні всіх внутрішніх процесів головним цілям організації, то виконання поставлених завдань має відбуватися у єдиному інформаційному полі, адже лише за таких умов інформаційна озброєність організації починає безпосередньо впливати на ефективність її діяльності.

Висновки. Процес становлення інформаційного суспільства та стрімкий розвиток інформаційних технологій привів до того, що за останні декілька років суб'єкти господарювання почали з великою інтенсивністю застосовувати найрізноманітніші інформаційні технологічні рішення у процесі своєї життєдіяльності.

Сучасна інформаційна система повинна створюватися як складова частина підприємства, що включає бізнес-архітектуру, персонал та інформаційні технології. Впровадження та ефективне використання інформаційних систем і сучасних технологій у сфері управління підприємством стає його реальною конкурентною перевагою, адже забезпечує інтеграцію і зв'язок підприємства із зовнішнім середовищем, сприяє оперативнішому збору та раціональнішому механізму обробки і систематизації економічної інформації, скорочує час реагування на зовнішні зміни, забезпечує своєчасне отримання більш ефективніших варіантів вирішення управлінських задач, підвищує рівень продуктивності праці, зменшує операційні та управлінські витрати, сприяє формуванню оптимальної стратегії розвитку підприємства в умовах конкурентного швидкозмінного ринкового середовища, підвищує рівень ефективності управлінських рішень за рахунок доступу керівників усіх рівнів до єдиної інформаційної бази тощо.

Література:

1. Георгіаді Н.Г. Інформаційні системи управління: сутність, види, функції, принципи побудови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2019. № 7. С. 28–34.
2. Ільєнко Р.В. Впровадження та використання інформаційних технологій у системі вищої освіти ЄС. *Економіка і управління*. 2022. №1. С. 134–140.
3. Коваленко Н.О. Впровадження корпоративної інформаційної системи як елементу вдосконалення управління діяльністю авіакомпанії. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Економіка, менеджмент та право: збірник наукових праць*. 2020. №2. С. 106–113.
4. Немченко А.Б. Бізнес-інкубатори у сфері сучасної державної підтримки розвитку регіональної інноваційної інфраструктури. *Наукові праці КНУТ*. Економічні науки. 2022. Вип. 17. С. 25–34.
5. Оношко А.С. Застосування інформаційних технологій в управлінні підприємством. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2022. № 11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/viewFile/102782/97865>
6. Остапчук В.Б. Теоретичні підходи до класифікації інформаційних систем управління підприємством. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»* : збірник наукових праць. 2021. Вип. 12. С. 294–299.
7. Павлик В. П. Систематизація методів у інформаційному забезпеченні управління підприємствами. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 95–100.
8. Юдкова К.В. Особливості визначення поняття «Інформаційна система». *Інформація і право*. 2022. № 2(14). С. 39–44.
9. Юрчук Н.П. Інформаційні системи в управлінні діяльністю підприємства. *Агросвіт*. 2020. №19. С. 53–58.
10. Черняк О. І. Нечіткий підхід до оцінювання рівня інформаційних ризиків у CRM-системах. *Нейронечіткі технології моделювання в економіці*. 2023. № 5. С. 199–232
11. Янчук Т.В. Значення механізму впровадження інформаційних технологій у господарській діяльності підприємств. *Економіка і організація управління*. 2023. №4. С. 269–276.
12. Яремко С.А. Розробка критеріїв оцінювання сучасних інформаційних систем обліку та управління бізнес-процесами підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. №1 (208). С. 158–163.
13. Davis, K. The case for and against business assumption of social responsibilities. *Academy of Management Journal*. 16 (2), 2020. pp. 313–321.

References:

1. Heorhiadi, N.H. (2019). Informatsiyni systemy upravlinnya: sutnist', vydy, funktsiyi, pryntsyipy pobudovy [Management information systems: essence, types, functions, construction principles]. Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politehnika», vol. 7. pp. 28–34 [in Ukrainian].
2. Il'ienko, R.V. (2022). Vprovadzhennya ta vykorystannya informatsiynykh tekhnolohiy u systemi vyshchoyi osvity YES [Implementation and use of information technology in higher education in the EU]. Ekonomika i upravlinnia [Economics and Management]. no. 1. 134–140 [in Ukrainian].
3. Kovalenko N.O. (2020). Vprovadzhennya korporativnoyi informatsiynoyi systemy yak elementu vdoskonalennya upravlinnya diyal'nisty aviakompaniyi. [Implementation of the corporate information system as an element of improving the management of the airline's activities]. Naukovyy visnyk L'otnoyi akademiyi. Seriya: Ekonomika, menedzhment ta pravo: zbirnyk naukovykh prats'. №2. S. 106–113 [in Ukrainian].
4. Nemchenko, A.B. (2022). Biznes-inkubatory u sferi suchasnoyi derzhavnoyi pidtrymky rozvytku rehional'noyi innovatsiynoyi infrastruktury. [Business incubators in the field of modern state support for the development of regional innovation infrastructure]. Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky. vol. 17. pp. 25–34 [in Ukrainian].
5. Onopko A.S. (2022). Zastosuvannya informatsiynykh tekhnolohiy v upravlinni pidpryyemstvom. [Application of information technologies in enterprise management]. Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnya. № 11. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/viewFile/102782/97865> [in Ukrainian].
6. Ostalets'ky V.B. (2021). Teoretychni pidkhody do klasyfikatsiyi informatsiynykh system upravlinnya pidpryyemstvom. [Theoretical approaches to the classification of enterprise management information systems.]. Ekonomichnyy visnyk NTUU «KPI» : zbirnyk naukovykh prats'. Vyp. 12. pp. 294–299. [in Ukrainian].
7. Pavlyk V. P. (2020). Systematyzatsiya metodiv u informatsiynomu zabezpechenni upravlinnya pidpryyemstvamy. [Systematization of methods in information provision of enterprise management.]. Ekonomika APK. 2020. № 1. pp. 95–100. [in Ukrainian].
8. Yudkova K.V. Osoblyvosti vyznachennya ponyattya «Informatsiyna sistema». [Features of the definition of the concept «Information system»]. Informatsiya i pravo. 2022. № 2(14). S. 39–44. [in Ukrainian].
9. Yurchuk N.P. Informatsiyni systemy v upravlinni diyal'nisty pidpryyemstva. [Information systems in the management of enterprise activities]. Ahrosvit. 2020. №19. pp. 53–58. [in Ukrainian].
10. Chernyak O. I. Nechitky pidkhid do otsinyuvannya rivnya informatsiynykh ryzykiv u CRM-systemakh. [Fuzzy approach to assessing the level of information risks in CRM systems]. Neyronechitki tekhnolohiyi modelyuvannya v ekonomitsi. 2023. № 5. pp. 199–232. [in Ukrainian].
11. Yanchuk T.V. Znachennya mekhanizmu vprovadzhennya informatsiynykh tekhnolohiy u hospodars'kiy diyal'nosti pidpryyemstv. [The importance of the mechanism of information technology implementation in the economic activity of enterprises]. Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya. 2023. №4. pp. 269–276. [in Ukrainian].
12. Yaremko S.A. Rozrobka kryteriyiv otsinyuvannya suchasnykh informatsiynykh system obliku ta upravlinnya biznes-protsesamy pidpryyemstva. [Development of evaluation criteria for modern accounting information systems and management of business processes of the enterprise]. Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. 2022. №1 (208). pp. 158–163. [in Ukrainian].
13. Davis, K. The case for and against business assumption of social responsibilities. Academy of Management Journal. 16 (2), 2020. pp. 313–321.

УДК 658

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-66-74](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-66-74)

Пантелєєв Микита Мурадович аспірант, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, <https://orcid.org/0000-0002-3305-8634>

Леськів Галина Зіновіївна кандидат технічних наук, доцент, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, <https://orcid.org/0000-0002-4900-9466>

БЕЗПЕКОВИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

Анотація. Основною метою статті є дослідження особливостей застосування безпекового підходу до управління туристичним підприємством. Об'єктом дослідження виступає система управління туристичним підприємством. Визначено, що сприятливі перспективи розвитку компаній туристичного бізнесу поки що реалізуються над повною мірою внаслідок недоліків у менеджменті. У цьому актуальним є дослідження можливостей вдосконалення управління, передусім, у частині використання спеціалізованих методів стратегічного управління ресурсами туристичної компанії під час впровадження інновацій в рамках безпекового розвитку. Встановлено, що система безпеки туристичного бізнесу має складну архітектуру, одночасно будучи складовим елементом національної безпеки держави та спираючись на сукупність підприємницьких структур, що мають свою систему економічної безпеки. Методологія дослідження передбачає використання сучасних методів. В результаті встановлено, що найважливішими елементами безпекового підходу є моніторинг, аналіз та прогнозування ризиків, що визначають загрози економічній безпеці. Під моніторингом безпеки розуміється організоване системне спостереження за перебігом та характером якісних змін у системі, пов'язаних з реалізацією її цілей та завдань. Визначено, що безпековий підхід є принципом виживання та основою працездатного стану організації. Вона відображає такий стан фінансових ресурсів, при якому туристичне підприємство, вільно маневруючи грошима, здатне забезпечити безперервний процес виробництва та реалізації, а також витрати на подальший розвиток. Теоретична цінність отриманих результатів представлена у вигляді розкриття ключових сутнісних безпекових аспектів управління туристичним підприємством. Проведено тенденційний аналіз діяльності туристичних підприємств України. Представлено основні характеризуючі аспекти безпекового підходу до управління туристичним підприємством. Визначено основні етапи впровадження безпекового підходу в рамках управління туристичним підприємством. Встановлено ключові загрози управлінню туристичним підприємством.

Ключові слова: безпека, безпековий підхід, управління, туризм, підприємство.

Panteleiev Mykyta Muradovych Postgraduate student, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, <https://orcid.org/0000-0002-3305-8634>

Leskiv Halyna Zinovievna PhD in Technical, Associate Professor, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, <https://orcid.org/0000-0002-4900-9466>

A SAFE APPROACH TO MANAGING A TOURISM ENTERPRISE

Abstract. The main purpose of the article is to study the features of applying the approach to managing a tourism enterprise. The object of the study is the management system of a tourist

enterprise. It has been determined that the favorable prospects for the development of tourism business companies are still fully realized due to shortcomings in management. At the same time, it is relevant to study the possibilities of improving management, primarily in terms of using specialized methods of strategic resource management of a travel company when introducing innovations in the framework of security development. It has been established that the security system of the tourism business has a complex architecture, at the same time being an integral element of the national security of the state and relying on a set of business structures that have their own system of economic security. The research methodology involves the use of modern methods. As a result, it was found that the most important elements of the approach to security are monitoring, analysis and forecasting of risks that determine threats to economic security. Security monitoring is understood as an organized systematic observation of the progress and nature of qualitative changes in the system related to the implementation of goals and objectives. It is determined that the approach to safety is the principle of survival and the basis of the working state of the organization. It reflects the state of financial resources, in which the tourist enterprise, freely maneuvering money, is able to ensure a continuous process of production and sale, as well as the costs of further development. The theoretical value of the results obtained is presented by revealing the key essential aspects of the security aspects of tourism enterprise management. A biased analysis of the activities of tourist enterprises in Ukraine was carried out. The main characterizing aspects of the approach to the management of a tourist enterprise are presented. The main stages of the implementation of the approach to security in the framework of the management of a tourism enterprise are determined. The key threats to the management of a tourism enterprise have been identified.

Keywords: security, safety, approach to safety, management, tourism, enterprise.

Постановка проблеми. Потенційно сприятливі перспективи розвитку компаній туристичного бізнесу поки що реалізуються над повною мірою внаслідок недоліків у менеджменті. У цьому актуальним є дослідження можливостей вдосконалення управління, передусім, у частині використання спеціалізованих методів стратегічного управління ресурсами туристичної компанії під час впровадження інновацій в рамках безпекового розвитку.

Грамотне управління безпековим потенціалом у діяльності туристичних підприємств завжди вкрай необхідне. Воно дозволяє кожному підприємству максимізувати ефективне управління, досягти високого рівня рентабельності та сталої стабільності даного сегмента на ринку обслуговування. Дуже важливо знаходити рівновагу між зовнішніми та внутрішніми умовами середовища, а також між балансами інтересів та матеріальних ресурсів туристичного підприємства, що дозволить вирішувати актуальні завдання у сфері управління ризиками.

Для виживання за умов ринкової економіки та недопущення банкрутства підприємства необхідно з допомогою фінансового та економічного аналізу своєчасно виявляти і усувати недоліки у фінансовій складовій діяльності, і навіть шукати резерви вдосконалення безпекового стану туристичного підприємства і його платоспроможності.

У сучасних умовах господарювання можливість туристичного підприємства вистояти в конкурентній боротьбі та посилити ефективність своєї діяльності залежить від її здатності своєчасно реагувати на зміну макросередовища (політичного, економічного, соціального, екологічного), приймати управлінські рішення щодо ліквідації негативних факторів та зміцнення своїх позицій, а також при виникненні загроз. Щоб забезпечити стійкість підприємства у нинішніх умовах, менеджерам необхідно, переважно, вміти справді аналізувати фінансовий стан підприємства, щоб своєчасно і точно оцінювати його можливі перспективи розвитку. У цьому аналізуються як внутрішні, і зовнішні стосовно

підприємству негативні чинники. Кожен із них вимагає особливих управлінських рішень, тому єдиного правильного рішення для дієвого управління безпековим потенціалом немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій й практичній літературі зазначається, що доцільним є вивчення та застосування зарубіжного досвіду впровадження систем управління ризиками на туристичних підприємствах, зокрема, шляхом проведення тренінгів та стажування вітчизняних представників туристичного бізнесу за кордоном, оскільки головний бар'єр формування та застосування ризик-менеджменту на туристичних підприємствах регіону – відсутність кваліфікованих фахівців у цій сфері. Іншою проблемою є необхідність залучення значних додаткових ресурсів для організації сучасної комплексної системи ризик-менеджменту. Особливо затратними є системи ідентифікації ризиків та їх факторів, а також професійні пакети кількісного оцінювання ризиків підприємства [1-3].

Важливими бар'єрами є методологічний та організаційний, тобто відсутність методів та безпекових підходів для практичного впровадження системи менеджменту на туристичних підприємствах. З урахуванням того, що на сьогоднішній день все ще не повністю сформована наукова школа безпекології, яка була б здатна забезпечувати як підготовку фахівців із сучасними теоретичними знаннями та практичними навичками, так і обґрунтування безпекових підходів до управління туристичними підприємствами, окреслений напрямок наукових досліджень набуває особливої актуальності [4-6].

Не рідко в літературі зазначається, що система безпеки туристичного бізнесу має складну архітектуру, одночасно будучи складовим елементом національної безпеки держави та спираючись на сукупність підприємницьких структур, що мають свою систему економічної безпеки. Національна та регіональна безпека, у тому числі туристичного бізнесу, будуть забезпечені за рахунок досить потужної виробничої бази суб'єктів господарювання, здатних ефективно та своєчасно реагувати на зовнішні та внутрішні загрози, вирішувати завдання ресурсного забезпечення, узгоджувати власні інтереси з інтересами основних стейкхолдерів, успішно вирішувати завдання та досягати поставленої мети функціонування. Суб'єкт господарювання, що є учасником туристичного бізнесу, є одиничним осередком економічної системи, перебування в стані економічної безпеки якої безпосередньо впливає на стійкий і динамічний розвиток даної системи. Таким чином, важливим є використання саме безпекового підходу для туристичного бізнесу [7-10].

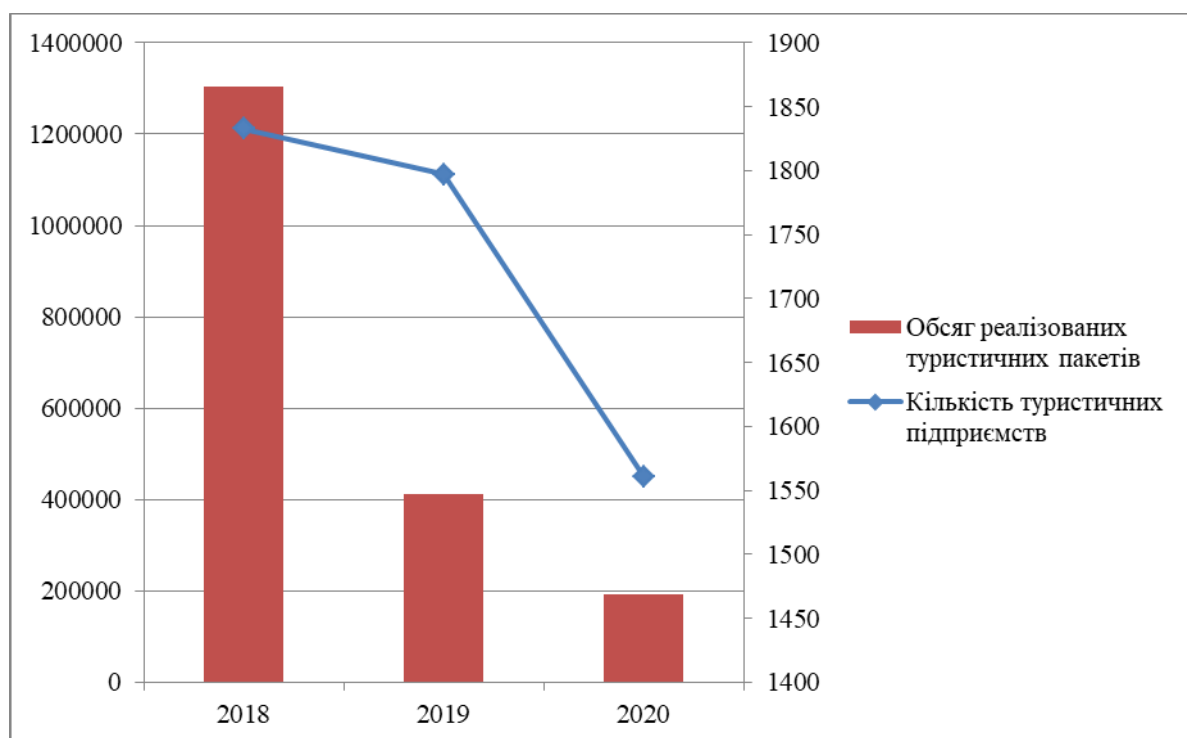
Методологія. Для визначення безпекових аспектів управління туристичним підприємством застосовані такі методи: індукції та дедукції, порівняння і систематизації — для характеристики сучасного розуміння суті управління туристичним підприємством; синтезу і аналізу — для виявлення ключових загроз, які пов'язані із управлінням туристичним підприємством; морфологічного аналізу — для уточнення напрямів в управління туристичним підприємством; графічний — для чіткості подання результатів дослідження; абстрактно-логічний — для формування теоретичних узагальнень і висновків дослідження.

Виклад основного матеріалу. Облік міжгалузевих зв'язків в управлінні територіальним розвитком дозволяє виявити ключові галузі економіки регіону та забезпечити їхню пріоритетну державну підтримку. Крім того, зростає необхідність розвитку механізмів державного регулювання у сфері розвитку туризму в рамках безпекового підходу. У туристському бізнесі ще склалося чіткої системи маркетингових досліджень, нерозробленими залишаються багато суттєвих у теоретичному і практичному відношенні питань туристського маркетингу, чимало недоліків й у організації рекламної діяльності. Однак сфера туризму являє собою напрямок економіки, що швидко розвивається. Такі поняття, як надійність, конкурентоспроможність та безпека туристських послуг, вимагають дотримання закону про захист прав споживача, що свідчить про зміну

ставлення до якості, причому як з боку споживачів, так і туристичних підприємств.

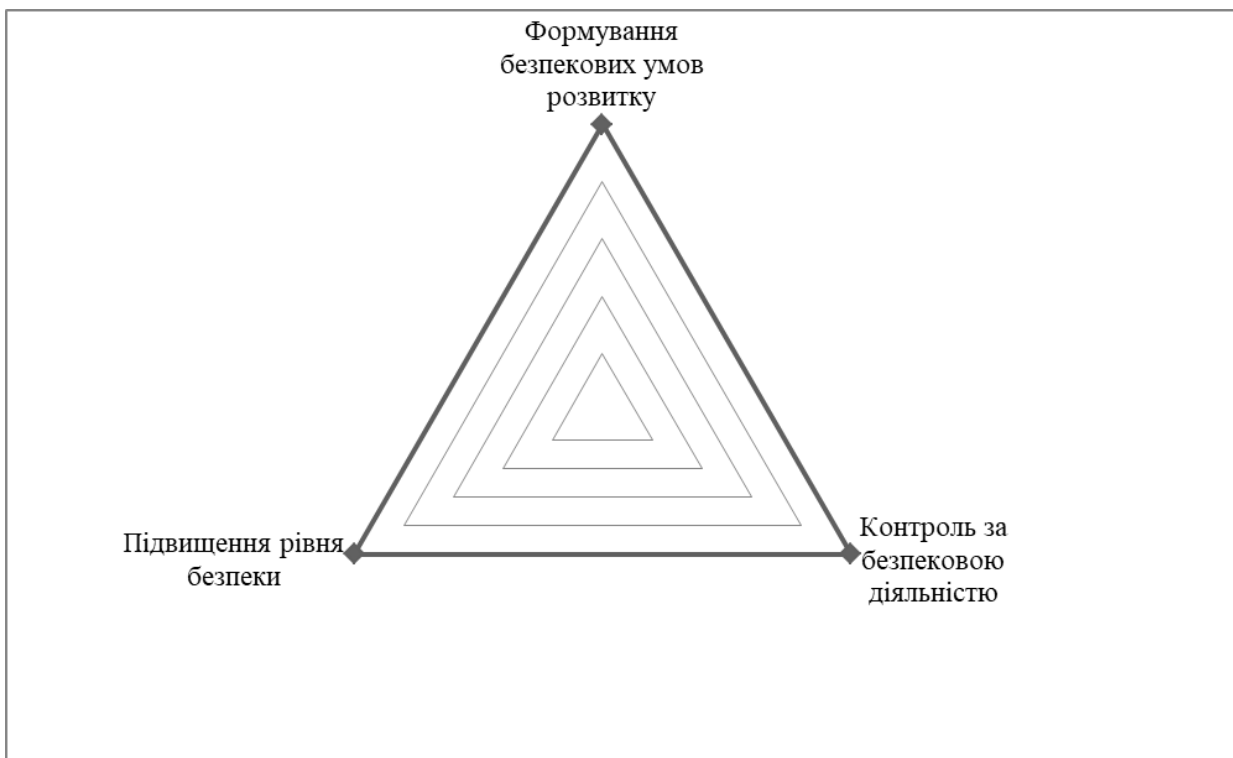
Аналіз діяльності туристичних підприємств України показує що на період настання пандемії COVID-19 проблема забезпечення безпеки ставилася дуже гостро, оскільки показники суттєво знизилися (рис.1).

Рис.1. Тенденційний аналіз діяльності туристичних підприємств України за період 2018-2020 рр.

В даний час туризм серйозно впливає на стійкий сталий розвиток територій. Це пов'язано з сукупністю різних унікальних умов: географічним розташуванням, кліматом, ступенем забезпеченості культурно-історичною спадщиною, чисельністю населення, розвиненістю інфраструктури та ін. Для ефективного безпекового розвитку туризму важливо насамперед забезпечити економічну безпеку територій. Вона визначається сукупністю умов та чинників, що характеризують поточний стан економіки даної території, її стабільність, стійкість, ступінь незалежності та інтеграції з економікою країни загалом. Економічна безпека території характеризується його здатністю функціонувати в режимі сталого розвитку для забезпечення конкурентоспроможності, ефективного використання ресурсного потенціалу, створення гідних умов життя населення, щоб протистояти дестабілізуючій дії внутрішніх та зовнішніх загроз.

Можна виділити декілька ключових аспектів безпекового підходу до управління туристичним підприємством (рис.2).

Рис.2. Основні характеризуючі аспекти безпекового підходу до управління туристичним підприємством

Безпечовий вплив діяльності туристичних підприємств в розвитку територій відбувається через збільшення виробництва туристичного продукту, залучення особистих заощаджень туристів, створення активного територіального споживчого ринку України і зростання інвестиційної привабливості місцевої туристської промисловості. Зростання виробництва та продажу туристичного продукту призводить до створення нових об'єктів туристичної індустрії (готелів, підприємств громадського харчування, дозвілля та розваг), модернізації та підвищення ефективності виробництва існуючих об'єктів туристичної інфраструктури та супраструктури (транспортних вузлів, комунальних служб, медицини та охорони здоров'я). Зростання кількості туристичних підприємств вимагає збільшення кількості зайнятих у сфері туризму людей. Крім того, в рамках безпекового підходу, необхідне постійне підвищення кваліфікації, оскільки підвищення якості туристичних послуг неможливе без залучення все більшої кількості нових, висококваліфікованих працівників.

Основні етапи впровадження безпекового підходу в рамках управління туристичним підприємством, представлено на рис.3.

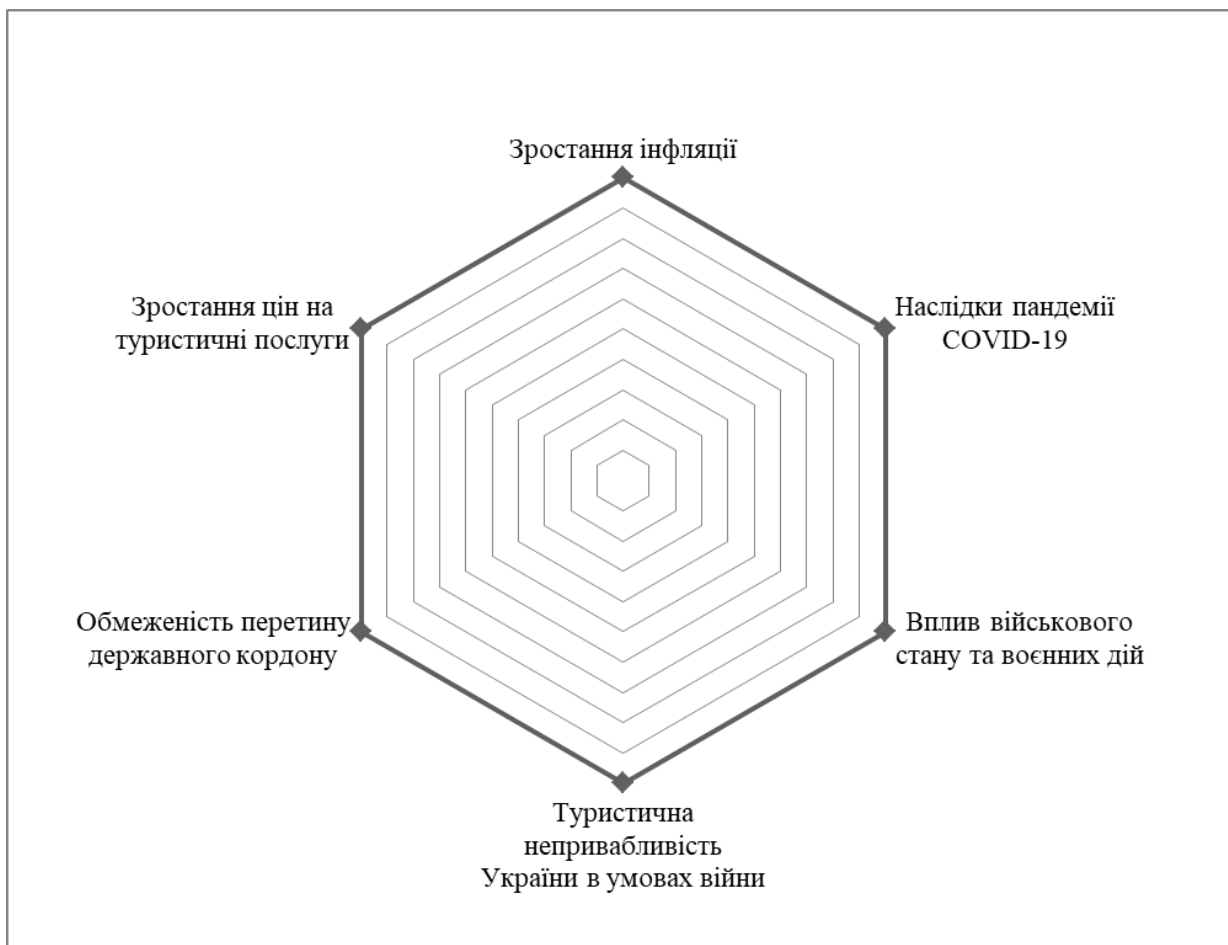
Рис.3. Основні етапи впровадження безпекового підходу в рамках управління туристичним підприємством

У рамках безпекового розвитку туризму відбувається залучення коштів туристів, що прибувають, викликане необхідністю здійснення ними витрат під час відпочинку. Під час відпочинку людина витрачає набагато більше грошей, ніж у повсякденному житті та схильна до демонстративного (підвищеного) споживання, тому туризм здатний забезпечити місцевий ринок додатковими валютними коштами, покращити платіжний баланс конкретної території.

Крім того, слід також відзначити вплив на сталий розвиток туризму техніко-технологічних факторів, пов'язаних з науково-технічним прогресом, які відкривають нові можливості для вдосконалення та виробництва нових видів туристичних послуг (підвищення швидкості та комфортабельності транспортних засобів, безпеки перевезень, постійне впровадження інформаційних технологій) і т.д.). Внутрішні чинники, які впливають на сталий розвиток туризму територій, формуються і діють у самій сфері туризму.

В цілому, основні загрози управлінню туристичним підприємством, представлено на рис.4.

Рис.4. Основні загрози управлінню туристичним підприємством

Особливе місце серед факторів, що впливають на сталий безпековий розвиток управління туристичними підприємствами, займає фактор сезонності. Під сезонністю розуміється властивість туристських потоків концентруватися у певних місцях упродовж невеликого періоду часу. Сучасна система управління туристичним підприємством, за якої керівництво та координацію туристичної діяльності здійснюють комітети (департаменти, відділи) з туризму у складі місцевих адміністрацій, повною мірою не здатна забезпечити сталий розвиток туризму. Особливо це стосується тих територій, де туризм не є основою місцевої економічної системи.

Обговорюючи результати дослідження слід зазначити, що у сучасних умовах проблема забезпечення безпеки підприємств сфери послуг виходить на перший план, оскільки частка сфери послуг у загальному обсязі ВВП є найбільшою і неухильно зростає. Туристичні підприємства є складовою сфери послуг, отже їх діяльність підпорядковується загальним принципам і законам які у цій сфері. Але туристичний бізнес є не лише специфічним, через надання унікального товару - туристичних послуг, а й високо ризикованим, що зумовлює необхідність дослідження особливостей безпекового підходу для підприємств у сфері туризму.

Слід зазначити, що незважаючи на те, що інфраструктура внутрішнього туристичного бізнесу не відповідає світовому рівню, за останні роки вона значно розвинулася – що підтверджується зростанням кількості колективних засобів розміщення, збільшенням протяжності доріг із твердим покриттям, а також інвестиціями у цю сферу.

Як правило, базою досліджень, які проводяться в галузі економічної безпеки підприємств, є найбільші промислові підприємства галузей машинобудування та металургії. Однак, у зв'язку з розвитком світового туризму, сприятливим природно-ресурсним та історико-культурним потенціалом і інтересом до пошуку шляхів ефективного функціонування сфери туризму, є актуальними питання діагностики рівня та забезпечення економічної безпеки туристських підприємств. Забезпечення економічної безпеки підприємства можливе за допомогою діагностики, аналізу та оцінки внутрішніх та зовнішніх загроз підприємства, а також пов'язаних з ними підприємницьких ризиків.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що туристична галузь тривалий час розвивалася хаотично, беручи як зразок європейські країни. І за розвитку туристичної галузі над повному обсязі розглядалося питання безпекового підходу. Завданням діяльності туристичних фірм є організація комплексного обслуговування туристів. Послуги різноманітні: перевезення, розміщення, харчування, екскурсійне обслуговування, страхування, допомога в оформленні віз та ін. Туристична компанія повинна гарантувати своїм клієнтам максимальний рівень безпеки під час подорожі. У разі недотримання умов незадоволені клієнти можуть звернутися зі скаргою до суду, що значно знизить статус підприємства; а так само може завдати матеріальних збитків. Заходи щодо забезпечення фінансової безпеки повинні бути спрямовані на запобігання негативним наслідкам та повинні здійснюватися заздалегідь.

Проведено тенденційний аналіз діяльності туристичних підприємств України. Представлено основні характеризуючі аспекти безпекового підходу до управління туристичним підприємством. Визначено основні етапи впровадження безпекового підходу в рамках управління туристичним підприємством. Встановлено ключові загрози управлінню туристичним підприємством.

Дуже важливо, щоб питання забезпечення безпеки бралися до уваги. Починаючи з моменту реєстрації підприємства, заснування органів управління та побудови бізнес-процесів. Заходи щодо безпеки мають бути виправдані стабільною роботою підприємства. Безпековий підхід є принципом виживання та основою працездатного стану організації. Вона відображає такий стан фінансових ресурсів, при якому туристичне підприємство, вільно маневруючи грошима, здатне забезпечити безперервний процес виробництва та реалізації, а також витрати на подальший розвиток. У зв'язку з цим дуже актуально постає питання аналізу діяльності підприємств та виявлення факторів, що сприяють підвищенню ефективності життєдіяльності організації.

Література:

1. Pushak, Y., Lagodiienko, V., Basiurkina, N., Nemchenko, V., & Lagodiienko, N. Formation the system for assessing the economic security of enterprise in the agricultural sector. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 2021, 80-90.
2. Lemy, D.M., Pramono, R., Juliana. Acceleration of environmental sustainability in tourism village. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 4, pp. 2022, 1273-1283.
3. Shynkar, S., Gontar, Z., Dubyna, M., Nasypaiko, D., & Fleychuk, M. Assessment of economic security of enterprises: theoretical and methodological aspects. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 261-271.
4. Edgell Sr, D.L. *Managing Sustainable Tourism: A Legacy for the Future*. Routledge. 2016.
5. Windarti, Y. Local government attitudes toward sustainable tourism development (case of Bandung City, Indonesia). *International Journal of Social Science and Humanity*, 6(7): 2016, 551-556.
6. Melnyk, S., Shuprudko, N., Kolosovska, I., Berest, I., & Pasichnyk, M. Anti-crisis personnel management in the process of ensuring the economic security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 272-281.
7. Prayuda, R., Syafrinaldi, Akbar, D, Nurman, Sary, D.V. Development of Penyengat Island area as an international tourism area based on heritage tourism. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 4, 2022, pp. 1367-1371.
8. Candia, S., Pirlone, F., Spadaro, I. Integrating the carrying capacity methodology into tourism strategic Plans: A sustainable approach to tourism. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 15, No. 3, 2020, pp. 393-401.

9. Fafurida, F., Daerobi, A., Riyanto, G. Implementation model of community based tourism on rural tourism. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 2, 2022, pp. 507-512.

10. Bazyliuk, V., Shtangret, A., Sylkin, O., & Bezpalko, I. Comparison of institutional dynamics of regional development publishing and printing activities in Ukraine: methodological and practical aspects. *Business: Theory and Practice*, 20, 2019, 116-122.

References:

1. Pushak, Y., Lagodiienko, V., Basiurkina, N., Nemchenko, V., & Lagodiienko, N. (2021). Formation the system for assessing the economic security of enterprise in the agricultural sector. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 80-90. <https://doi.org/10.3846/btp.2021.13013> [In English]

2. Lemy, D.M., Pramono, R., Juliana. (2022). Acceleration of environmental sustainability in tourism village. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 4, pp. 1273-1283. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.170425> [In English]

3. Shynkar, S., Gontar, Z., Dubyna, M., Nasypaiko, D., & Fleychuk, M. (2020). Assessment of economic security of enterprises: theoretical and methodological aspects. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 261-271. <https://doi.org/10.3846/btp.2020.11573> [In English]

4. Edgell Sr, D.L. (2016). *Managing Sustainable Tourism: A Legacy for the Future*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315688343> [In English]

5. Windarti, Y. (2016). Local government attitudes toward sustainable tourism development (case of Bandung City, Indonesia). *International Journal of Social Science and Humanity*, 6(7): 551-556. <https://doi.org/10.7763/ijssh.2016.v6.709> [In English]

6. Melnyk, S., Shuprudko, N., Kolosovska, I., Berest, I., & Pasichnyk, M. (2020). Anti-crisis personnel management in the process of ensuring the economic security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 272-281. <https://doi.org/10.3846/btp.2020.11438> (In English)

7. Prayuda, R., Syafrinaldi, Akbar, D, Nurman, Sary, D.V. (2022). Development of Penyengat Island area as an international tourism area based on heritage tourism. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 4, pp. 1367-1371. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.170434> [In English]

8. Candia, S., Pirlone, F., Spadaro, I. (2020). Integrating the carrying capacity methodology into tourism strategic Plans: A sustainable approach to tourism. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 15, No. 3, pp. 393-401. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.150317> [In English]

9. Fafurida, F., Daerobi, A., Riyanto, G. (2022). Implementation model of community based tourism on rural tourism. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 2, pp. 507-512. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.170215> [In English]

10. Bazyliuk, V., Shtangret, A., Sylkin, O., & Bezpalko, I. (2019). Comparison of institutional dynamics of regional development publishing and printing activities in Ukraine: methodological and practical aspects. *Business: Theory and Practice*, 20, 116-122. <https://doi.org/10.3846/btp.2019.11> [In English]

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-75-82](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-75-82)

Піскун Альона Валеріївна кандидат економічних наук зі статистики, старший викладач кафедри менеджменту, Одеський національний економічний університет, вул. Преображенська, 8, м. Одеса, 65000, тел.: (048) 723-80-73, <https://orcid.org/0000-0001-9990-6854>

Серов Микола Юрійович студент, Одеський національний економічний університет, тел.: (097)791-10-65

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МЕНЕДЖМЕНТІ

Анотація. Вивчення штучного інтелекту – це інструмент системи для отримання, обробки та використання певних знань та навичок, а також нових форм та вмісту. Враховуючи вплив пандемії COVID-19 на людські можливості, штучний інтелект створює нові горизонти та перспективи для вирішення низки проблем у різних сферах людської діяльності.

Можливості застосування штучного інтелекту, спрямовані та орієнтовані саме на вивчення, та на удосконалення деяких «іноваційних» дій. В кінцевому порядку всі можливості їх практичних реалізацій переходять до двох цілей: допомогти людям у їх розвитку приймати певні рішення або замінити їх в певних діях.

Штучний інтелект може бути корисним для менеджменту в різних сферах, таких як аналіз даних, прийняття рішень, автоматизація процесів та покращення продуктивності.

Системи штучного інтелекту можуть використовуватися для аналізу великих обсягів даних, щоб знайти корисну інформацію та тренди, що можуть допомогти у прийнятті кращих рішень. Такі системи можуть використовувати машинне навчання та інші алгоритми, щоб знаходити зв'язки між даними та передбачати майбутні тенденції.

За допомогою аналізу даних, можна визначити ефективність рекламної кампанії, підвищити продуктивність працівників, покращити обслуговування клієнтів та зменшити витрати на виробництво.

Штучний інтелект також може допомогти у автоматизації процесів, що зменшує час та зусилля, потрібні для виконання завдань. Використання ботів для відповідей на запитання користувачів, що допомагає зменшити навантаження на службу підтримки та забезпечує більш оперативне реагування на запитання користувачів.

Також, штучний інтелект може бути використаний у системах контролю якості та безпеки, що дозволяє забезпечити постійний моніторинг та швидку реакцію на небезпеку.

Інші приклади використання штучного інтелекту в менеджменті включають прогнозування виробничих запасів та прогнозування попиту, що допомагає зменшити витрати та підвищити ефективність. Також штучний інтелект може допомогти у виявленні шахрайства та захисту від кібератак.

Загалом, штучний інтелект може стати важливим інструментом для менеджменту, який може допомогти зменшити витрати та підвищити ефективність діяльності підприємства. Однак, разом з всіма перевагами, застосування штучного інтелекту у менеджменті також стикається зі своїми викликами та обмеженнями.

Вчені та різні дослідники прогнозують, що багато спеціальностей стануть самостійними в найближчому майбутньому. Штучний інтелект може бути корисним у

багатьох галузях, але він не може замінити творчості та інноваційності, яку може надати людина. Людина здатна до абстрактного мислення, розуміє контекст, відчуває емоції та вміє творити щось нове. Навіть найбільш розвинений штучний інтелект зараз не може створити щось абсолютно оригінальне та унікальне, як це роблять люди.

Тому важливо розвивати творчі здібності та інноваційний потенціал людей.

Ключові слова: штучний інтелект, автоматизовані інтелектуальні системи, менеджмент, сучасні технології, оптимізація управлінських процесів.

Piskun Alyona Valeriivna PhD in Statistics, Senior Lecturer at the Department of Management, Odesa National Economic University, Preobrazhenska St., 8, Odesa, 65000, tel.: (048) 723 80 73, <https://orcid.org/0000-0001-9990-6854>

Sierov Mykola Yuriyovych Student, Odessa National University of Economics, tel.: (097)791-10-65

POSSIBILITIES OF APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MANAGEMENT

Abstract. Learning artificial intelligence is a tool of the system to acquire, process and use certain knowledge and skills, as well as new form and content. Given the impact of the COVID-19 pandemic on human capabilities, artificial intelligence is creating new horizons and perspectives for solving a number of problems in various areas of human activity.

Possibilities of applying artificial intelligence, directed and oriented specifically to the study and to the improvement of some "innovative" actions. In the final order, all the possibilities of their practical implementations go to two goals: to help people in their development to make certain decisions or to replace them in certain actions.

Artificial intelligence can be useful for management in various areas such as data analysis, decision making, process automation and productivity improvement.

Artificial intelligence systems can be used to analyze large amounts of data to find useful information and trends that can help make better decisions. Such systems can use machine learning and other algorithms to find connections between data and predict future trends.

With the help of data analysis, it is possible to determine the effectiveness of an advertising campaign, increase the productivity of employees, improve customer service and reduce production costs.

Artificial intelligence can also help automate processes, reducing the time and effort required to complete tasks. The use of bots to answer user questions, which helps to reduce the load on the support service and provides a faster response to user questions.

Also, artificial intelligence can be used in quality control and safety systems, which allows for constant monitoring and quick response to danger.

Other examples of the use of artificial intelligence in management include inventory forecasting and demand forecasting, which help reduce costs and improve efficiency. Artificial intelligence can also help detect fraud and protect against cyber attacks.

In general, artificial intelligence can become an important tool for management, which can help reduce costs and increase the efficiency of enterprise operations.

However, along with all the benefits, the application of artificial intelligence in management also faces its own challenges and limitations.

Scientists and various researchers predict that many specialties will become independent in the near future. artificial intelligence can be useful in many fields, but it cannot replace the

creativity and innovation that humans can provide. A person is capable of abstract thinking, understands the context, feels emotions and knows how to create something new. Even the most advanced artificial intelligence cannot now create something completely original and unique, as humans do.

Therefore, it is important to develop creative abilities and innovative potential of people.

Keywords: artificial intelligence, automated intelligent systems, management, modern technologies, optimization of management processes.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть вчені та дослідники з різних куточків земної кулі активно вивчають, та обговорюють поняття та принципи штучного інтелекту та доводять його до практичного застосування. Найбільш наочне просування штучного інтелекту можна спостерігати у високотехнологічних напрямках, які пов'язані із використанням комп'ютерних інновацій.

У цих галузях планування виробничої рентабельності та формування спектра послуг, що надаються, буде здійснюватися в цих областях враховуючи потреби споживачів та тенденції автоматизації та роботизації.

Суворе розгортання новітніх технологій свідчить про те, що найближчим часом зміни доторкнуться функціонування майже всіх сфер людського буття. При цьому темпі розвитку менеджмент стоїть на одній з першій сходинці впровадження та використання штучного інтелекту. Слід розуміти важливості ефективності управлінської ланки у сфері практичного використання штучного інтелекту в організаціях, необхідності формування достатньої обізнаності менеджерів, а саме його практичного застосування та усвідомлення всіх наслідків прийнятих певних рішень та дій.

Тому на сьогодні тема важлива для дослідження можливості використання штучного інтелекту в сфері менеджменту, а його практичні аспекти не викликають сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заходи створення та використання штучного інтелекту, його наслідки доцільного застосування розглядали такі дослідники: С. Гокінг, Н. Вінер, А. Тьюрінг, П. Вінсон, В. Глушков, Д. Попов, О. Швирков. До проблем впровадження технологій штучного інтелекту як в Україні, так і в інших країнах у своїх наукових роботах вивчали: Є. Бабич, М. Шишкіна, В. Білик, О. Баранов та інші. Поряд з цим потребується детальне вивчення питання забезпечення умов та розвитку штучного інтелекту, визначення основних напрямів його активізації, а також визначення готовності менеджерів до впровадження штучного інтелекту в практичну сферу.

Мета статті – проведення дослідження на основі теоретичних та практичних аспектів впровадження штучного інтелекту в сфері менеджменту, як альтернатива майбутнього.

Виклад основного матеріалу. Розвиток новітніх технологій штучного інтелекту, потенціал використання яких як у глобальному розвитку, так і в бізнесі, є беззаперечним, є науково-прикладною проблемою, що характеризується значною складністю та неоднозначністю. З одного боку, впровадження штучного інтелекту може сприяти вирішенню нагальних економічних, соціальних та екологічних проблем в умовах цифрової трансформації економіки, з іншого боку, воно пов'язане зі значною кількістю невизначеностей, дискусій та неоднозначностей, які потребують вирішення вже сьогодні. Таким чином, глибина між дисциплінарністю проблеми, її важливістю у сучасному контексті та необхідність швидкого вирішення спільними зусиллями вчених з різних галузей знань, зокрема комп'ютерних наук та економічної науки, роблять розробку та прикладні дослідження технологій штучного інтелекту більш актуальними.

Штучний інтелект (ШІ) – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом

використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань. Галузь штучного інтелекту – це напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту [2].

Впровадження елементів штучного інтелекту стає все більш популярним серед керівників та власників бізнесу, незважаючи на високий рівень витрат, складність впровадження та ризики у використанні. Експерти оцінюють ступінь впливу штучного інтелекту та інших інноваційних технологій на економіку більше, ніж вплив політичних ризиків, або зміни клімату.

Однак, разом з багатьма перевагами, використання штучного інтелекту також вносить свої виклики та проблеми, які необхідно враховувати при прийнятті рішень про впровадження цієї технології.

Величезна кількість дискусій пов'язана з застосуванням штучного інтелекту в умовах великого підприємства, на якому працює велика кількість людей, де персонал виконує роботу в умовах напруженого графіка, при впливі на здоров'я працівників шкідливих та небезпечних виробничих факторів. Використання штучного інтелекту в таких умовах може допомогти підприємствам оптимізувати свої бізнес-процеси та забезпечити більш ефективну роботу персоналу. Наприклад, автоматизація рутинних процесів та використання ботів можуть зменшити навантаження на працівників та звільнити їх від рутинних завдань.

Проте, використання штучного інтелекту в умовах великого підприємства також має свої обмеження. Наприклад, потрібна підготовка персоналу до роботи з новими технологіями та алгоритмами, що може бути витратоємним процесом. Інтеграція штучного інтелекту в існуючі бізнес-процеси може вимагати зміни або реструктуризації цих процесів, що може бути складно та затратно.

Важливо враховувати етичні та соціальні аспекти використання штучного інтелекту на підприємстві. Наприклад, важливо забезпечити захист персональних даних працівників та клієнтів, а також забезпечити безпеку використання нових технологій та алгоритмів.

Прогнозування є важливою складовою бізнес-аналітики, що використовує аналітику даних та машинне навчання для передбачення майбутніх подій та результатів діяльності компанії. Прогнозування може використовуватися для різних цілей, таких як передбачення попиту на продукти, прогнозування прибутковості проектів та інвестицій, оцінювання ризиків та багато іншого.

Одним з важливих застосувань прогнозування є передбачення попиту на продукти. Це дає змогу оптимізувати процеси виробництва та поставок, щоб забезпечити достатню кількість продукції для задоволення попиту ринку. Крім того, прогнозування може допомогти зменшити залишки товарів на складі та знизити витрати на зберігання.

Прогнозування також може використовуватися для планування бюджету та управління фінансами компанії. Наприклад, прогнозуючи витрати та прибутки на майбутні квартали, компанія може розробити більш ефективний план бюджету та використовувати ресурси ефективніше.

Крім того, воно може допомогти компаніям визначити найкращий час для введення на ринок нових продуктів та послуг, щоб забезпечити максимальну прибутковість. Може також використовуватися для оцінки ризиків, пов'язаних з різними факторами, такими як фінансова стабільність компанії, економічна кон'юнктура та інші.

Не можна не згадати автоматизацію процесів. Це важливий аспект цифрової трансформації підприємств. Це означає використання роботів, програмних засобів, систем автоматизації бізнес-процесів та інших технологій для автоматизації повсякденних рутинних завдань та оптимізації бізнес-процесів. Автоматизація процесів може допомогти підприємствам заощадити час та кошти, знизити кількість помилок, покращити якість продукції та послуг, а також збільшити ефективність використання ресурсів. За допомогою автоматизації процесів можна здійснювати моніторинг даних, створювати звіти, опрацьовувати замовлення, відстежувати запаси та виконувати інші завдання.

Крім того, цифрова трансформація полегшує збереження клієнтських даних. За допомогою штучного інтелекту можна легко отримати інформацію про споживачів чи продукти. У таких сферах як банківська справа, охорона здоров'я, сфера автоматизації тощо. ШІ покращує операційну діяльність. Користь полягає не тільки у масштабуванні процесів, але й у вдосконаленні продуктів та послуг. Застосування технологій штучного інтелекту може зменшити собівартість виробництва, але збільшити ризики підприємств з погляду кібербезпеки (керування роботами за допомогою комунікаційних мереж). У зв'язку з цим з'являються функціональні та комерційні ризики.

Існують також і інші проблеми пов'язані з використанням штучного інтелекту в менеджменті. Наприклад, можливість дискримінації при прийнятті рішень на основі алгоритмів штучного інтелекту. Якщо модель навчання машин не буде правильно підібрана та забезпечена достатньою кількістю різноманітних даних, то можуть виникнути помилки, що можуть призвести до несправедливості та соціальної нерівності.

Також виникають питання про прозорість роботи алгоритмів штучного інтелекту та відповідальність за прийняті рішення. Коли алгоритми використовуються для автоматичного прийняття рішень, то може бути складно визначити, як саме були зроблені ці рішення та хто несе відповідальність у разі помилок.

Аналітика даних також може допомогти компаніям виявити ризики та потенційні проблеми з різних напрямків діяльності, що дасть можливість вжити належних заходів щодо їх усунення. Окрім того, аналітика даних може допомогти компаніям вирішувати проблеми, що пов'язані з виробництвом, такі як зменшення відходів, покращення якості виробів та забезпечення вчасної доставки продукції.

Згадаємо ще роботів. Застосування їх для автоматизації робіт у виробництві та логістиці є одним з найбільш ефективних використань штучного інтелекту в менеджменті. Роботи можуть виконувати багато різних завдань, від завдань збірки та упакування до завдань вантажоперевезення та складської логістики.

Одним з прикладів застосування роботів є їх використання в автомобільній промисловості. Роботи можуть виконувати завдання збірки та зварювання частин автомобілів з високою точністю та швидкістю. Це знижує витрати на робочу силу та збільшує продуктивність. Крім того, роботи можуть виконувати завдання, які є небезпечними або неможливими для людей, наприклад, роботи, які потрібно виконувати у зоні високої температури або в зоні радіації.

Загалом, застосування роботів для автоматизації робіт у виробництві та логістиці дозволяє компаніям знижувати витрати на робочу силу, збільшувати продуктивність та підвищувати безпеку робочих процесів.

Сучасний менеджмент знає великих змін у порівнянні з менеджментом ХХ ст. і навіть початку 2000-х. Це пов'язано з появою і вдосконаленням високих технологій, цифровою трансформацією організацій і цілих країн, підтримкою інновацій і впровадженню технологій, здатних автоматизувати процеси. Менеджмент на сучасному етапі розвитку суспільства є одним з найбільш актуальних сегментів для впровадження технологічних інновацій [1].

Одним із найважливіших напрямків змін у сучасному менеджменті є перехід від традиційного менеджменту до менеджменту на основі даних. Сучасні менеджери використовують аналітику даних та машинне навчання для прийняття рішень, що забезпечує більш точне і ефективне управління організацією.

Інший важливий аспект сучасного менеджменту - це підвищення ролі та значення людського капіталу в організації. Керівники компаній розуміють, що ключовим ресурсом є люди, тому зосереджуються на розвитку та підтримці талановитих співробітників, створенні комфортних умов для праці, що дозволяє підвищити ефективність та продуктивність роботи організації.

Крім того, сучасні менеджери активно використовують такі концепції, як соціальна відповідальність бізнесу, зелений бізнес, економіка спільного споживання. Організації дбають про свою репутацію, здійснюють соціальні проекти, активно взаємодіють з громадськістю та враховують потреби суспільства в своїй діяльності [4].

З метою аналізу впровадження штучного інтелекту в менеджмент, був проведений аудит економіки держави, на основі якого урядом була підготовлена концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. Концепцію було розроблено відповідно до плану пріоритетних дій Уряду на 2020 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України. Основні напрямки реалізації Концепції, зокрема це: зайняття Україною значного сегмента світового ринку технологій штучного інтелекту та провідних позицій у міжнародних рейтингах (AI Readiness Index by Oxford Insights, AI Index by Stanford University тощо); впровадження технологій штучного інтелекту у сфері освіти, економіки, публічного управління, кібербезпеки, оборони та інших сферах для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності України на міжнародному ринку [2].

Але штучний інтелект уже проник у наше життя, видатні вчені розробники та практики активно ведуть дискусії стосовно того, чим він є для людства – допомогою чи загрозою. Одні винахідники застерігають від розробки штучного інтелекту, а інші, навпаки, вбачають користь у його використанні. Слід зазначити, що при цьому розвиток робототехніки набирає повних обертів. Потрібно відзначити, що швидке проникнення робототехніки у життя людей викликає певні побоювання щодо можливого настання ряду негативних наслідків.

По-перше, технологічне безробіття, адже на даний момент потреба в людських ресурсах зменшується завдяки роботам, комп'ютерам тощо.

По-друге, змінюється характер роботи та вимоги до працівників. Завдяки автоматизації та іншим технологіям, деякі види робіт стають менш вимогливими до фізичної працездатності та навичок, а зростає значення розвитку комп'ютерної грамотності та знань з програмування. Водночас, поява нових технологій вимагає від працівників навичок швидкого вивчення та адаптації до змін.

По-третє, впровадження нових технологій вимагає великих інвестицій з боку компаній та держави. Це створює певні фінансові труднощі для тих, хто не має достатнього капіталу для впровадження нових технологій. Також, виникає проблема нерівного доступу до нових технологій між країнами та окремими групами населення.

Враховуючи ці наслідки, важливо забезпечити соціальний захист для працівників, які стають безробітними через автоматизацію та інші технології, а також забезпечити можливості для перекваліфікації та навчання новим навичкам.

Також існує загроза, що штучний інтелект може стати військовою зброєю, оскільки його можна використовувати для автоматизованого проведення бойових дій. Це може стати причиною нових конфліктів і збільшити кількість жертв.

Це може викликати різні наслідки, від використання його для захисту до зловживань у військових конфліктах. Існують такі концепції, як "розумна зброя" і "автономні збройні системи", що означають використання штучного інтелекту для підвищення ефективності зброї. Однак, зброя зі штучним інтелектом може бути небезпечною, якщо вона виявиться недостатньо контрольованою або стане об'єктом кібератак.

Тому важливо розробляти етичні принципи використання штучного інтелекту у військових конфліктах та обговорювати можливі наслідки використання такої зброї на міжнародному рівні. Також необхідно враховувати те, що штучний інтелект може допомагати вирішувати військові проблеми без використання зброї, наприклад, за допомогою аналізу даних і прогнозування, інших методів, які не завдають шкоди життю людей.

Іншою проблемою є ризик збільшення нерівності між людьми. Це може призвести до збільшення геополітичної та економічної нерівності між країнами, що може бути дуже небезпечним для стабільності світу в цілому.

Потрібно контролювати процес розроблення та впровадження нових технологій, а не перешкоджати їх розвитку чи відмовлятися від них. Варто усвідомлювати, що основне завдання штучного інтелекту – це підсилення людського інтелекту, інтегруючи його з нашими знаннями та досвідом для досягнення кращих результатів в різних сферах діяльності. [3].

Однак, необхідно бути обережними та враховувати правові та соціальні аспекти використання штучного інтелекту. Керівники та власники бізнесу повинні розуміти, що впровадження штучного інтелекту може мати вплив на робочі місця, забезпечення конфіденційності даних та безпеку.

Технології штучного інтелекту можуть виступати надзвичайно важливими важелями зміни способу ведення бізнесу й багатьох інших сфер людської діяльності. Вони покликані значно полегшити процес розроблення та прийняття рішень й оптимізувати управлінську діяльність загалом. Управління вищими ланками діяльності завжди повинно залишитися за людиною. Варто також виділити ті галузі, де штучний інтелект варто широко впроваджувати, а де використання робототехніки має бути досить обмеженим [1].

На наш погляд, застосування штучного інтелекту у менеджменті може бути спрямовано на запобігання ризикам, що супроводжують бізнес процеси, на оптимізацію руху товарних, матеріальних і фінансових потоків підприємств і публічних організацій, на аналіз інформації щодо нових ринків і можливих нових стратегічних цілей для бізнесу і держави. За умов застосування розумних регламентацій і обмежень у використанні штучний інтелект може бути залучений до розробки досконалих стратегій розвитку бізнесу, галузі, регіону. Завдяки штучному інтелекту стратегії розвитку соціальних систем можуть здобути нової якості його застосування [1].

Висновки. Отже, перспективність застосування технологій штучного інтелекту в системі менеджменту сьогодні та у майбутньому є очевидною.

Він може допомогти знизити витрати на робочу силу та покращити якість обслуговування клієнтів, завдяки автоматизованій системі обробки замовлень та відповіді на запити. ШІ може також допомогти знизити ризики управління, забезпечуючи точніші прогнози та аналіз ринку.

Також дозволяє більш ефективно використовувати дані та інформацію для прийняття рішень. ШІ може обробляти великі обсяги даних та виявляти складні зв'язки та закономірності, що можуть бути важко виявити вручну. Це допомагає менеджерам приймати більш обґрунтовані та ефективні рішення, що можуть позитивно вплинути на бізнес.

У підсумку, можна стверджувати, що штучний інтелект є невід'ємною складовою сучасного менеджменту. Однак, необхідно уважно вивчати та розуміти всі можливі наслідки впровадження штучного інтелекту та розвивати етичні стандарти, які допоможуть забезпечити його ефективне та безпечне використання.

Література:

1. «Актуальні проблеми менеджменту в умовах сучасних викликів» (ІваноФранківськ, 7-8 квітня 2021 року): Матеріали I Міжнародної науковопрактичної конференції, Івано-Франківськ, 2021. 165 с.
2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.
3. Дослідження управлінських аспектів використання штучного інтелекту. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/57/601.pdf>.
4. Головна Є. М. Соціальна відповідальність бізнесу: концепції, реалії, виклики // Соціально-економічні проблеми і держава. 2018. 94-102 с.

References:

1. «Aktual'ni problemi menedzhmentu v umovah suchasnih viklikiv» (IvanoFrankivs'k, 7-8 kvitnja 2021 roku) ["Actual problems of management in the conditions of modern challenges" (Ivano-Frankivsk, April 7-8, 2021)]. *Materiali I Mizhnarodnoi naukovopraktichnoi konferencii- Materials of the 1st International Scientific and Practical Conference* [in Ukrainian].
2. Pro shvalennja Konceptii rozvitku shtuchnogo intelektu v Ukraini [On the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Doslidzhennja upravlins'kih aspektiv vikoristannja shtuchnogo intelektu [Study of managerial aspects of using artificial intelligence]. *galicianvisnyk.tntu.edu.ua* Retrieved from <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/57/601.pdf> [in Ukrainian].
4. Golovna, E. M. (2018). Social'na vidpovidal'nist' biznesu: koncepcii, realii, vikliki [Social responsibility of business: concepts, realities, challenges]. *Social'no-ekonomichni problemi i derzhava - Socio-economic problems and the state*, 94-102 [in Ukrainian].

УДК 338:658

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-83-90](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-83-90)

Адамовська Вікторія Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (096) 747-92-20, <https://orcid.org/0000-0001-8911-1388>

Іщенко Микола Іванович доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (056) 409-06-37, <https://orcid.org/0000-0002-6820-9455>

Поросла Поліна Вадимівна здобувачка вищої освіти за другим (магістерським) рівнем, галузь знань 07 «Управління та адміністрування», Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел. (097) 300-82-24

ЕКОНОМІЧНА ДІАГНОСТИКА ТА СТАТИСТИКА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ТА АНАЛІЗУ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РІЗНИХ ФОРМ ВЛАСНОСТІ

Анотація. Ускладнення діяльності підприємств, спричинене кризовими явищами у вітчизняній та світовій економіці, ставить нові вимоги до методів управління та дослідження їх діяльності. У цьому контексті виникає потреба у поліпшенні існуючих та розробці нових теоретичних та прикладних рішень, спрямованих на підвищення ефективності аналітичної та управлінської діяльності підприємств у ринкових умовах. Саме тому, на сьогоднішній день, створено передумови для використання економічної діагностики як інструменту управління діяльністю підприємств, що дозволяє проводити детальне дослідження та отримувати достовірну і повну інформацію про їхню діяльність. Це служить основою для розробки та прийняття ефективних управлінських рішень. Використання економічної діагностики у системі управління господарською діяльністю підприємств дозволяє вчасно виявляти й аналізувати стан підприємства за непрямими ознаками, що особливо актуально в умовах змінливого й невизначеного зовнішнього економічного середовища. Фінансово – економічний стан – питання, яке актуальне і буде актуальним для кожного підприємства завжди. Під час відносин на ринку може зрости автономія підприємства, його економічна і правова відповідальність. Будь – яке підприємство може самостійно відповісти по своїй роботі і може ухвалити рішення відносно подальшого розвитку. Фінансовий аналіз являється процесом, що може базуватися на тому, щоб вивчити дані відносно фінансового становища підприємства і результат його діяльності в минулому періоді для того, щоб спрогнозувати майбутню умову і результат діяльності. Головне завдання по фінансовому стані це знизити неминучу невизначеність, що має пов'язуватися з тим, щоб прийняти управлінське рішення, яке буде орієнтоване на майбутнє.

Фінансовий аналіз може дати можливість здійснити оцінку: майнового стану підприємства; підприємницький ризик по відношенню до можливості погасити зобов'язання перед третьою особою. У статті визначено зміст поняття «фінансовий стан». Розглянуто особливості проведення фінансового стану підприємства на основі експрес-

аналізу. Розкрито взаємозв'язок фінансового аналізу та експрес-аналізу підприємства. Досліджено існуючі методики експрес-аналізу фінансового стану підприємства, визначено головні завдання даного виду аналізу стану підприємства. Проведено аналіз і оцінено фінансовий стан досліджуваного підприємства, проаналізовано фінансово – господарську діяльність підприємства за вказані періоди, оцінено ймовірність настання банкрутства підприємства.

Ключові слова: діагностика, фінансовий стан, експрес-аналіз, горизонтальний аналіз, вертикальний аналіз, оцінка ймовірності настання банкрутства, статистичні показники, управління.

Adamovska Viktoria Serhiyivna, PhD (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Accounting, Taxation, Public Management and Administration, Kryvyi Rih National University, Vitaliya Matushevycha St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (096) 747-92-20, <https://orcid.org/0000-0001-8911-1388>

Ishchenko Mykola Ivanovych, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Accounting, Taxation, Public Management and Administration, Kryvyi Rih National University, Vitaliya Matushevycha St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (056) 409-06-37, <https://orcid.org/0000-0002-6820-9455>

Porosla Polina Vadymivna, student of higher education at the second (master's) level, field of knowledge 07 «Management and administration», Kryvyi Rih National University, Vitaliya Matushevycha St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (097) 300-82-24

ECONOMIC DIAGNOSTICS AND STATISTICS IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT AND ANALYSIS OF ENTERPRISES ECONOMIC ACTIVITIES OF DIFFERENT OWNERSHIP FORMS

Abstract. The complication of the activities of enterprises, caused by crisis phenomena in the domestic and world economy, sets new requirements for the methods of management and research of their activities. In this context, there is a need to improve existing and develop new theoretical and applied solutions aimed at increasing the efficiency of analytical and managerial activities of enterprises in market conditions. That is why, today, prerequisites have been created for the use of economic diagnostics as a tool for managing the activities of enterprises, which allows conducting detailed research and obtaining reliable and complete information about their activities. It serves as a basis for the development and adoption of effective management decisions. The use of economic diagnostics in the system of management of the economic activity of enterprises allows timely detection and analysis of the state of the enterprise by indirect signs, which is especially relevant in the conditions of a changing and uncertain external economic environment. The financial and economic condition is an issue that is relevant and will always be relevant for every enterprise. During market relations, the autonomy of the enterprise, its economic and legal responsibility may increase. Any enterprise can independently respond to its work and can make decisions regarding further development. Financial analysis is a process that can be based on studying data regarding the financial position of the enterprise and the result of its activity in the past period in order to predict the future condition and result of activity. The main task of the financial situation is to reduce the inevitable uncertainty that should be associated with making a management decision that will be oriented towards the future.

Financial analysis can make it possible to evaluate: property status of the enterprise; entrepreneurial risk in relation to the ability to repay obligations to a third party. The article defines the meaning of the concept of "financial condition". The features of conducting the financial state of the enterprise on the basis of express analysis are considered. The relationship between financial analysis and express analysis of the enterprise is revealed. The existing methods of express analysis of the financial state of the enterprise are studied, the main tasks of this type of analysis of the state of the enterprise are determined. The financial condition of the investigated enterprise was analyzed and evaluated, the financial and economic activity of the enterprise for the specified periods was analyzed for the specified periods, and the probability of bankruptcy of the enterprise was assessed.

Keywords: diagnosis, financial condition, express analysis, horizontal analysis, vertical analysis, assessment of the probability of bankruptcy, statistical indicators, management.

Постановка проблеми. Адекватна оцінка фінансового стану, залучення і високоефективне використання фінансових ресурсів потребує постійного контролю, маючого за довгострокову мету досягнення та утримання сучасного рівня конкурентоспроможності підприємства. Експрес-аналіз є одним із напрямів оцінки фінансового стану підприємства, який проводиться за даними бухгалтерської звітності, його перевагами є швидкість і простота розрахунків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців досліджено питання аналізу фінансового стану підприємства. Вагомий внесок у дослідження даного питання зробили В., Громова А.Є., Отенко І. П., Приймак С.В., Ткаченко І. П. Шляхи покращення фінансового стану підприємства виступає об'єктом аналізу в роботах Готрої В. В., Животока Е. Б., Ладунка І. С., Панасюка Б. М., Петренка В. С.

Зважаючи на значну кількість досліджень провідних учених щодо методик і підходів досліджуваного питання, дана інформація потребує детальнішого аналізу та виділення основних методів і підходів проведення аналізу фінансового стану підприємства на основі експрес – аналізу.

Мета статті – узагальнення результатів діагностики та статистичних досліджень у системі управління та аналізу господарської діяльності КП «НАУКА».

Виклад основного матеріалу. За умов ринкової економіки фінансовий аналіз є одним з найважливіших функцій системи управління, який визначає конкурентоспроможність суб'єкта підприємницької діяльності, здійснює контроль за його майновим станом, платоспроможністю, ліквідністю та фінансовою стійкістю, допомагає розробляти заходи щодо запобігання банкрутству. Ефективна діяльність підприємства здійснюється на основі інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансово-господарською діяльністю, складовими якої є облік, аналіз і контроль фінансово-господарських операцій, процесів та явищ [6].

Найбільш доцільним є виділення процедур експрес-аналізу та поглибленого аналізу фінансового стану.

Предметом оцінювання фінансового стану підприємства є результати його виробничо-господарської та фінансової діяльності, що складаються під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників та які отримали відображення у системі економічної інформації [2].

Головна мета аналізу фінансового стану суб'єктів підприємницької діяльності – об'єктивне і комплексне його оцінювання, виявлення реальних можливостей підвищення ефективності формування і використання фінансових та інших видів ресурсів [1].

У цілому аналіз фінансового стану підприємства поділяється на два взаємопов'язані напрями (блоки):

- експрес-аналіз (попереднє оцінювання) фінансового стану;
- деталізований (поглиблений) аналіз фінансового стану.

Експрес-аналіз – це оперативне оцінювання основних показників, які характеризують фінансовий стан підприємства [4].

Основними цілями експрес-аналізу фінансового стану є загальна оцінка діяльності підприємства, його фінансового стану, виявлення "слабких місць" і напрямів подальшого поглибленого оцінювання.

Економічна сутність експрес-аналізу ґрунтується на постійних змінах величини й структури активів і пасивів підприємства в процесі розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів при здійсненні виробничо-господарської діяльності [3].

Експрес-аналіз завершується висновком про стійкий, нестійкий (передкризовий) або кризовий фінансовий стан суб'єкта господарювання, а також про доцільність чи необхідність проведення поглибленого аналізу [7].

Таким чином, приступимо до вертикального та горизонтального аналізу балансу досліджуваного підприємства за період 2021-2022 років (Табл. 1).

Аналіз проведених розрахунків в таблиці 1 свідчить про наступні висновки про господарську діяльність підприємства у 2021 році:

1. Підприємство взагалі не має необоротних активів, а оборотні активи представлені тільки дебіторською заборгованістю, грошима, іншими оборотними активами.
2. Загальна сума активів збільшилася на 1419,5 тис. грн. Це збільшення відбулося завдяки значному зростанню величини дебіторської заборгованості за продукцію, товари, послуги і збільшенню грошей.
3. Якщо говорити, про аналіз пасивів, слід відмітити, що поточні зобов'язання, зокрема, – кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги, зовсім трохи зменшилася.

Таким чином, підприємство в 2021 році продовжувало вчасно розраховуватися з постачальниками за виконані роботи та надані йому послуги.

Таблиця 1

Горизонтальний аналіз балансу КП «Наука» за 2021-2022 роки

Активи	2021 рік	2022 рік	Абсолютне відхилення	Відносне відхилення
Необоротні активи	-	-	-	-
Оборотні активи:				
запаси	-	-	-	-
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	1519,4	550,0	-969,4	-63,8
Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом:	0,2	0,3	0,1	50,0
Інша поточна дебіторська заборгованість	-	140,7	140,7	-
Активи:				
Гроші і їх еквіваленти	226,5	338,7	112,2	49,5
Витрати майбутніх періодів	-	3,7	3,7	-
Інші оборотні активи	90,3	-	-	-
Усього за розділом II	1836,4	1033,4	-803	-43,7
Баланс	1836,4	1033,4	-803	-43,7
Пасив	1,5	1,5	-	100

Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	266,3	603,4	337,1	126,5
Усього за розділом I	267,8	604,9	337,1	125,8
II. Довгострокові зобов'язання і забезпечення	-	106,9	106,9	-
Поточні зобов'язання				
Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	169,5	100,0	-69,5	-41,0
Розрахунками з бюджетом	130,1	221,6	91,5	70,3
В тому числі з податку на прибуток	7,4	31,9	24,5	331
Розрахунки з оплати праці	3,4	-	-	-
Доходи майбутніх періодів	1265,6	-	-	-
Усього за розділом III	1568,6	321,6	-1247	-79,4
Баланс	1836,4	1033,4	-803	-43,7

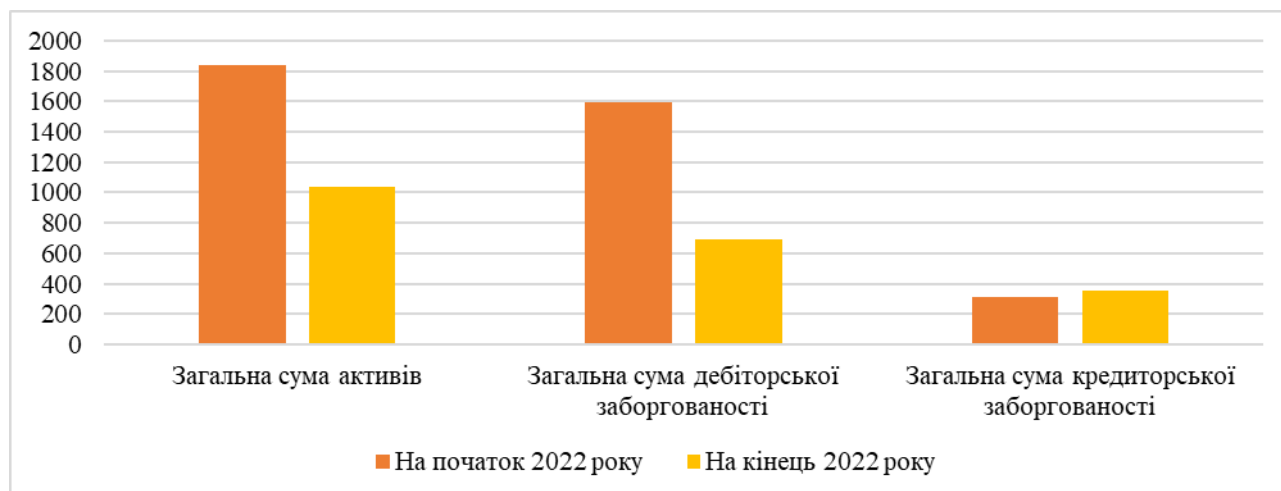
Аналізуючи показники діяльності підприємства, яке взято за основу дослідження, можна зробити такі висновки за результатами 2022 року:

1. Підприємство взагалі не має необоротних активів, а оборотні активи представлені тільки дебіторською заборгованістю, грошима, іншими оборотними активами.

2. Загальна сума активів зменшилася на 803 тис. грн. Це зменшення відбулося завдяки зменшенню величини дебіторської заборгованості за продукцію, товари, послуги.

3. Якщо говорити про аналіз суми пасивів підприємства, то слід відмітити, що поточні зобов'язання, зокрема, – кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги, зменшилися, але завдяки збільшенню поточної кредиторської заборгованості по розрахункам з бюджетом і по податку на прибуток, рівень кредиторської заборгованості збільшився. Таким чином, хоча підприємство й зменшило кредиторську заборгованість перед постачальниками, однак, відбулося збільшення його заборгованості перед бюджетом, що не може бути позитивним явищем.

На рис. 1 графічно зображено результати горизонтального аналізу балансу КП «НАУКА» у 2022 році.

Рис. 1. Короткий горизонтальний аналіз балансу досліджуваного підприємства в 2022 році
Джерело: Систематизовано, узагальнено та згруповано авторами

Вертикальний аналіз балансу може дозволити зробити висновок відносно структури балансу в поточному стані, а також здійснити аналіз динаміки даної структури (Табл. 2).

Таблиця 2

Вертикальний аналіз балансу КП «Наука» за 2021-2022 роки

Активи	2021 рік	2022 рік	Частка % до суми балансу на початок періоду	Частка % до суми балансу на кінець періоду
1	2	3	4	5
Дебіторська заборгованість, за продукцію, товари, роботи, послуги	1519,4	550,0	82	53
Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом	0,2	0,3	0,01	0,02
Інша поточна дебіторська заборгованість	-	140,7	-	13
Гроші і еквіваленти	226,5	338,7	12	32
Витрати майбутніх періодів	-	3,7	-	0,3
Усього за розділом I.	1836,4	1033,4	100	100
Баланс	1836,4	1033,4	100	100
Пасив:				
Зареєстрований (пайовий) капітал	1,5	1,5	0,08	0,1
Резервний капітал	-	-	-	-
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	266,3	603,4	14	58
Усього за розділом I	267,8	604,9	14	58
II. Довгострокові поточні зобов'язання	-	106,9	-	10
Поточні зобов'язання:				
Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	169,5	100,0	9	9
Розрахунки з бюджетом	130,1	221,6	7	21
В тому числі з податку на прибуток	7,4	31,9	0,4	3
Розрахунки з оплати праці	3,4	-	0,1	-
Доходи майбутніх періодів	1265,6	-	68	-
Усього за розділом III	1568,6	321,6	85	31
Баланс	1836,4	1033,4	100	100

Провівши вертикальний аналіз балансу КП «Наука» за 2021-2022 роки, можна зробити певний висновок: 1. Підприємство не має необоротних активів, а серед оборотних активів найбільшу частку складає дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги (у 2021 році – 82 %, у 2022 році 53 %. Крім того, ми спостерігаємо збільшення дебіторської заборгованості. 2. Власний капітал підприємства знаходиться на рівні 14 % у 2021 році та 58 % у 2022 році. 3. Частка власного капіталу є незначна (на кінець 2021 року – зменшення до 14 %), а це могло б сказати відносно того, що підприємство могло мати велику ймовірність банкрутства.

Проведемо оцінку ймовірності настання банкрутства КП «НАУКА» за різними загальновідомими моделями (Табл. 3).

Таблиця 7

Аналіз оцінки ймовірності настання банкрутства КП «НАУКА»

Модель оцінювання ймовірності банкрутства	Формула розрахунку	Ключі інтерпретації	Значення підприємства
За Г. Спрінгейтом	$Z = 1,03 X_1 + 3,07 X_2 + 0,66 X_3 + 0,4 X_4$	$Z > 0,862$	0,848
За О. Терещенко	$Z = 0,213X_1 + 2,208X_2 + 0,67X_3 + 1,13X_4 + 1,48X_5 + 0,515X_6 + 0,467X_7 - 2,599$	$Z > 0,51$	-0,66
За Е. Альтманом	$Z = 1,2*1 + 1,4*0,145 + 3,3*0,02 + 0,6*1,17 + 1,54 = 1,2 + 0,203 + 0,066 + 0,702 + 1,54$	$Z \geq 2,9$	3,711

Внаслідок проведеного аналізу економічних показників діяльності КП «НАУКА», коефіцієнтів оцінювання його фінансового стану та діагностики ймовірності настання банкрутства, можна підсумувати, що керівництву підприємства необхідно вжити термінових заходів щодо покращення його фінансового стану. Це сприятиме уникненню кризи на підприємстві та ймовірності відкриття процедури банкрутства відносно нього.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що експрес-аналіз є невід'ємною частиною загального (повного) фінансового аналізу. Цей вид аналізу доцільно використовувати в якості проміжного етапу фінансового контролю за рахунок швидкості проведення та простоти. Експрес-аналіз може бути використаний у якості методу попереднього етапу дослідження. За допомогою нього можливо визначити основні напрями фінансово-господарської діяльності та, на основі цього, визначити пріоритетні напрями поглибленої оцінки.

Головне завдання діагностики господарської діяльності КП «НАУКА» є удосконалення його фінансового стану, зокрема:

- забезпечити мінімальний фінансовий ризик і максимальну рентабельність власного капіталу;
- оптимізувати ліквідність підприємства;
- створити заходи, які допоможуть зменшити фінансові зобов'язання;
- збільшити грошові кошти;
- розробити нові види послуг.

Оскільки, дане підприємство є малим, і на ньому працює всього 4 працівники, для того, щоб зменшити витрати підприємства, доцільним буде скористатися послугами аутсорсингової компанії, яка буде вести детальний облік витрат на підприємстві. Рекомендується покращити фінансовий стан в частині зменшення величини витрат підприємства, завдяки створенню та використанню гугл таблиці, до якої буде мати вільний доступ бухгалтер. Такий захід є потрібним для того, щоб будь яка сума витрат класифікувалася не тільки по бухгалтерському рахунку, а також чітко по контрагенту, постачальнику тощо. Дана інформація буде доречною та важливою, адже, завдяки їй собівартість, а також інші витрати, які мають бути зменшені, будуть чітко описані та згруповані. Вказана деталізація дасть змогу акцентувати увагу на слабкому «вузькому» місці в діяльності підприємства, зокрема, в частині його витрат, а також втримати на тому ж рівні показники, які можуть дати найбільший прибуток.

Література:

1. Вартісно-орієнтоване управління підприємствами на основі стейкхолдерського підходу: звіт про НДР(остаточний)/ кер. О.О. Захаркін. – Суми: СумДУ, 2018. – 79 с.

2. Громова А.С. Аналіз фінансового стану підприємства з огляду ефективного використання фінансових ресурсів [Електронний ресурс] / А.С. Громова, К.В. Крамаренко, Т.О. Рудик // Молодий вчений. – 2016. – № 5 – (32). – Режим доступу: <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2016/5/12.pdf>

3. Експрес-аналіз фінансового стану підприємств. URL: https://pidru4niki.com/86682/finans/ekspres-analiz_finansovogo_stanu_pidpriemstv

4. Сокольська Р. Б. Фінансовий аналіз: Ч. 2. Спеціальні методи фінансового аналізу / Р. Б. Сокольська, В. Д. Зелікман, Т. Акімова // Дніпро: НМетАУ, 2016. – 76 с.

5. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: Монографія. 2ге вид., без змін. К.: КНЕУ, 2006. 268 с.

6. Фінансовий аналіз : навч. посіб. / за заг. ред. Школьник І.О. Київ : Центр навчальної літератури, 2016. 368 с.

7. Фінансовий аналіз – навчальний посібник/ М. Р. Лучко, С. М. Жукевич, Фаріон А. І., – Тернопіль: ТНЕУ, – 2016 – 304 с.

8. Чібісова В.І. Методи оцінки і прогнозування банкрутства підприємств // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2012. Вип. 22 (2). С. 389–394.

References:

1. Zaharkin, O.O. (2018). *Vartisno-orientovane upravlinnja pidpriemstvami na osnovi stekholderskogo pidhodu: zvit pro NDR(ostatochnij) [Value-oriented management of enterprises based on the stakeholder approach: report on the NDR (final)]*. Sumi: SumDU [in Ukrainian].

2. Gromova, A.S. (2016). *Analiz finansovogo stanu pidpriemstva z ogljadu efektyvnoho vikoristannja finansovih resursiv [Analysis of the financial state of the enterprise based on the effective use of financial resources]*. *Molodij vchenij - Young scientist*, 5 – (32). Retrieved from <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2016/5/12.pdf> [in Ukrainian].

3. *Ekspres-analiz finansovogo stanu pidpriemstv [Express analysis of the financial state of enterprises]*. *pidru4niki.com*. Retrieved from https://pidru4niki.com/86682/finans/ekspres-analiz_finansovogo_stanu_pidpriemstv [in Ukrainian].

4. Sokol's'ka, R. B. (2016). *Finansovij analiz: Ch. 2. Special'ni metodi finansovogo analizu [Financial analysis: Part 2. Special methods of financial analysis]*. Dnipro: NMetAU [in Ukrainian].

5. Tereshhenko, O.O. (2006). *Antikrizove finansove upravlinnja na pidpriemstvi [Anti-crisis financial management at the enterprise]*. (vol. 1-2). K.: KNEU [in Ukrainian].

6. Shkol'nik, I.O. (2016). *Finansovij analiz [Financial analysis]*. Київ : Centr navchal'noi literaturi [in Ukrainian].

7. Luchko, M. R., Zhukevich, S. M., Farion, A. I. (2016). *Finansovij analiz [Financial analysis]*. Ternopil': TNEU [in Ukrainian].

8. Chibisova, V.I. (2012). *Metodi ocinki i prognovuvannja bankrutstva pidpriemstv [Methods of assessing and forecasting bankruptcy of enterprises]*. *Naukovi praci Kirovohrads'kogo nacional'nogo tehničnogo universitetu. Ekonomichni nauki - Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, 22 (2), 389–394 [in Ukrainian].

УДК 354: 340.133:340.134

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-91-98](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-91-98)

Волобуєв Роман Васильович старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки командно-штабного факультету, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (057) 732-37-56, <https://orcid.org/0000-0002-0218-4996>

Чуб Віталій Іванович, курсант командно-штабного факультету 249 навчальної групи, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (067) 248-76-20

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

Анотація. Органами (підрозділами) Національної поліції самостійно або у взаємодії з підрозділами Національної гвардії України та іншими правоохоронними органами проводиться сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем та часом дій з пошуковими, превентивними та іншими заходами, які реалізуються у поліцейських операціях. Будь-яка операція вважається успішною, якщо по результаті її проведення були досягнуті поставлені цілі з витратами та втратами, які дорівнюють або менші за ті що були прогнозованими відповідно до плану проведення операції. Успішність проведення поліцейської операції будь-кого типу, залежить від своєчасності та повноти попереднє проведеного аналізу по визначенню чисельності порушників (злочинців), їх озброєності та технічного оснащення. В деяких умовах підготовки та проведення поліцейських операцій вказану інформацію майже не можливо отримати. Тому, необхідно мати певні технічні можливості моніторингу оперативної обстановки в районі виконання завдання для швидкого управління підрозділами під час проведення спеціальної операції в умовах раптової зміни обстановки. З цією метою можна застосовувати безпілотні літальні апарати. Однак, специфіка проведення поліцейських операцій передбачає необхідність мати чітких правил використання безпілотних літальних апаратів, яких на сьогоднішній день не існує. Розроблення відповідних обґрунтованих рекомендацій дасть змогу сформулювати необхідні правила застосування безпілотних літальних апаратів під час проведення поліцейських операцій. Існуючі наукові підходи щодо застосування безпілотних літальних апаратів у спеціальних операціях не можна застосувати для розроблення обґрунтованих рекомендацій щодо застосування безпілотних літальних апаратів під час проведення поліцейських операцій.

В статті було проведено аналіз дій бойових порядків, які виділяються під час проведення поліцейських операцій. На основі вказаного аналізу авторами виділено групи, в яких можливе застосування безпілотних літальних апаратів та розроблені рекомендації щодо їх використання. Розроблені рекомендації доцільно використовувати органами управління при плануванні та проведенні поліцейських операцій під кодовими назвами “Сирена”, “Грім”, “Заручник”.

Ключові слова: пошук, звільнення заручників, озброєні злочинці, органи управління, Національна гвардія України, Національна поліція.

Volobuiev Roman Vasylovych Senior Lecturer of the Department of the Special Tactics Preparation of the Command and Staff Faculty, National Academy of the National Guard of Ukraine, Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, Kharkiv, 61001, tel.: (057) 732-37-56, <https://orcid.org/0000-0002-0218-4996>

Chub Vitaliy Ivanovich cadet of the Command and Staff Faculty of the 249th head group, National Academy of the National Guard of Ukraine, Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, Kharkiv, 61001, tel.: (057) 732-37-56

THEORETICAL APPROACHES OF IMPROVEMENT OF PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES IN UKRAINE

Abstract. Bodies (units) of the National Police, independently or in cooperation with units of the National Guard of Ukraine and other law enforcement agencies, are held a complex of agreed and interconnected by purpose, tasks, place and time search actions, preventative and other measures that realize in police operations. Any operation is considered successful if, as a result of its carrying out, the set goals were achieved with costs and losses that are equal to or less than those that were predicted according to the operation plan. The successful of carrying out of any type of a police operation depends on the timeliness and completeness of the previously conducted analysis to determine the number of offenders (criminals), their weapons and technical equipment. In some conditions of preparation and carrying out of police operations, it is almost impossible to obtain the specified information. Therefore, it is necessary to have certain technical capabilities for monitoring of the operational situation in the task performance area for quick management of units during carrying out of special operation in conditions of a sudden change in the situation. For this purpose can be apply unmanned aerial vehicles. However, the specifics of carrying out police operations is provide the necessity to have clear rules for using of unmanned aerial vehicles, that do not exist for today. The development of appropriate substantiated recommendations will enable to formulate the necessary rules for using of unmanned aerial vehicles during carrying out police operations. Existing scientific approaches for using of unmanned aerial vehicles in special operations cannot be applied to develop substantiated recommendations for the using of unmanned aerial vehicles during carrying out police operations.

The actions of combat orders, which are give off during carrying out police operations, were analyzed in the article. Based on this analysis, the authors identified groups in which the using of unmanned aerial vehicles is possible and developed recommendations for their using. The developed recommendations expedient using by management bodies during planning and carrying out police operations under the code names "Syrena", "Hrim", "Zaruchnyk".

Keywords: search action, release of hostages, armed criminals, management bodies, the National Guard of Ukraine, the National Police.

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про Національну гвардію України» підрозділи Національної гвардії України (НГУ) виконують завдання з охорони об'єктів критичної інфраструктури (ОКІ). З метою прийому цих об'єктів під охорону в мирний час та під час правового режиму воєнного стану створюється міжвідомча комісія, якою визначається спосіб охорони, кількість контрольно-пропускних пунктів та постів, обладнання об'єкту інженерно-технічними засобами охорони, необхідна кількість особового складу варту та підрозділу охорони. Спосіб охорони та все інше перелічене для захисту критичної інфраструктури в свою чергу буде залежати від загроз та категорії ОКІ. У зв'язку з вторгненням російської федерації на територію нашої країни виникли нові загрози ОКІ, які в подальшому потрібно враховувати під час визначення системи охорони об'єкту. З цією метою потрібно переглянути підходи щодо захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні з урахуванням загроз сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше в офіційних документах України термін „критична інфраструктура (КІ)” з'явився з прийняттям Верховною Радою України

Закону України «Про критичну інфраструктуру» 16 листопада 2021 року на законодавчому рівні було визначено об'єкти критичної інфраструктури. Рекомендацій парламентських слухань з питання розвитку інформаційного суспільства [1]. Однак, на жаль, робота з упровадження цих рекомендацій, у т.ч. стосовно захисту ОКІ від широкого кола загроз, у подальшому припинилася.

У Стратегії національної безпеки [2] з-поміж головних завдань політики національної безпеки у внутрішній сфері одним зі способів зміцнення енергетичної безпеки названо „дієвий захист КІ паливно-енергетичного комплексу від екологічних та техногенних впливів і зловмисних дій”. Проте цей документ не надав конкретного визначення поняттю „КІ”.

У законі України передбачалося внесення змін до Закону України „Про критичну інфраструктуру України”, зокрема введення терміну ОКІ: об'єкти критичної інфраструктури – об'єкти, вплив на які, може мати наслідки, що безпосередньо зачіпають національну безпеку, включаючи безпеку людини і громадянина, суспільства та держави, до яких належать, наприклад: урядові установи, основна ресурсна база, енергетичні та транспортні магістральні мережі, військові об'єкти, нафто та газопроводи, морські порти, залізничні станції, гідротехнічні та магістральні споруди, аеропорти та метрополітени, об'єкти та канали швидкісного та урядового зв'язку, системи екстреної допомоги населенню та реагування на надзвичайні ситуації, системи енергозабезпечення та системи життєзабезпечення (вода та теплопостачання мегаполісів), пам'ятки культурної спадщини, місця масового скупчення людей та інші об'єкти, які поділяються на чотири категорії [3].

Наступного разу термін „КІ” у нормативно-правових актах України згадується вже у Рішення Раді національної безпеки і оборони України [4]. В цьому документі також не були представлені визначення основних понять в сфері захисту ОКІ.

Незважаючи на те, що термін „КІ” в нормативно-правових актах України використовувався і раніше, але визначення цьому поняттю було дане лише в прийняттям Закону України «Про критичну інфраструктуру» 16.11.2021, який набрав чинності 15.12.2021. КІ в Україні – це сукупність об'єктів інфраструктури, які є найбільш важливими для економіки та промисловості, функціонування суспільства та безпеки населення і виведення з ладу або руйнування яких може мати вплив на національну безпеку і оборону, природне середовище, призвести до значних фінансових збитків та людських жертв [5].

Також в постанові Кабінету Міністрів України визначено що ідентифікація об'єкта підвищеної небезпеки проводиться трьома етапами [5].

На першому етапі складається перелік небезпечних речовин за індивідуальними назвами, класами небезпечних речовин та категоріями небезпеки, що розміщені або можуть розміщатися у виробничих одиницях на об'єкті згідно з проектною та технічною документацією.

На другому етапі складається перелік виробничих одиниць, які містять небезпечні речовини.

На третьому етапі визначається маса небезпечної речовини в кожній окремій виробничій одиниці та проводиться розрахунок загальної маси небезпечних речовин окремо для кожної індивідуальної назви небезпечної речовини.

Отже, незважаючи на окремі надбання в питанні визначення основних термінів щодо захисту ОКІ, слід визнати, що й досі в Україні залишаються не визначеними відповідними нормативно-правовими актами окремі основні поняття в предметній галузі, зокрема, „захист КІ”, „система захисту КІ” тощо.

Тому, **метою статті** є розроблення теоретичних підходів щодо удосконалення захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено в [6], наразі в існуючому нормативно-правовому полі України, що регулює правовідносини у питаннях близьких до питань захисту ОКІ, класифікуються не загрози, а надзвичайні ситуації (НС), зокрема, за їх походженням.

Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення НС на території України, визначаються такі види надзвичайних ситуації [7]:

- техногенного характеру;
- природного характеру;
- соціального характеру;
- воєнного характеру.

Під НС техногенного та природного характеру розуміється порушення нормальних умов життя і діяльності людей на окремій території чи об'єкті на ній або на водному об'єкті, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом або іншою небезпечною подією, в тому числі епідемією, епізоотією, епіфітотією, пожежею, яке призвело (може призвести) до неможливості проживання населення на території чи об'єкті, ведення там господарської діяльності, загибелі людей та/або значних матеріальних втрат[8].

Крім того, залежно від обсягів заподіяних наслідків, технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, НС класифікується за рівнями [2]:

- державний;
- регіональний;
- місцевий;
- об'єктовий.

Для визначення рівня НС встановлюються такі критерії [2]:

- територіальне поширення та обсяги технічних і матеріальних ресурсів, що необхідні для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;
- кількість людей, які наслідок дії уражальних чинників джерела надзвичайної ситуації загинули або постраждали, або нормальні умови життєдіяльності яких порушено;
- розмір збитків, завданих уражальними чинниками джерела надзвичайної ситуації.

На рисунку 1 представлена класифікація НС за характером їх походження та рівнями.

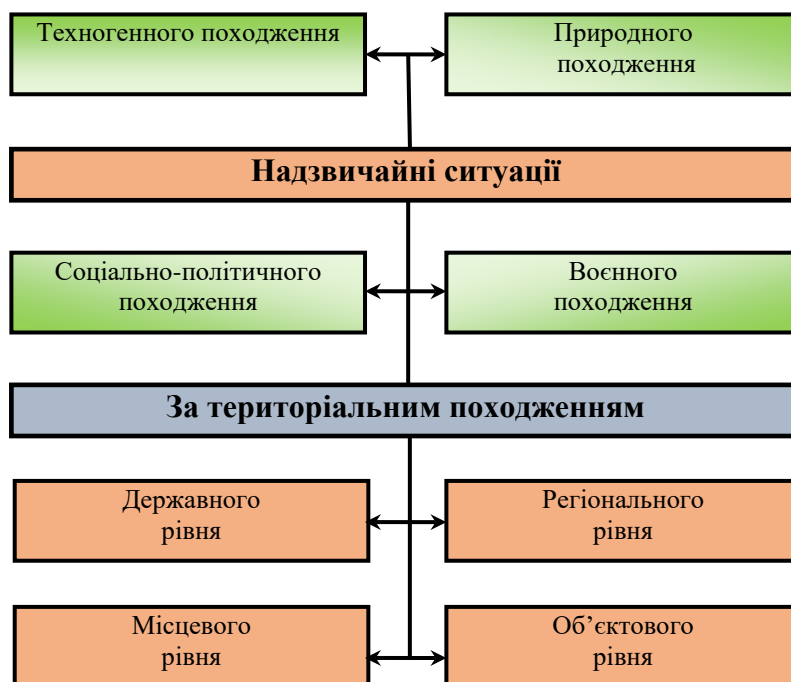

Рис.1 Класифікація НС за характером їх походження та рівнями

В цілому, наведена класифікація не може бути без змін перенесена на загрози ОКІ, оскільки має певні методологічні обмеження. З огляду на досвід провідних країн світу в сфері захисту ОКІ доцільним є виділення наступних категорій загроз об'єктам КІ України [6]:

- аварії та технічні збої;
- небезпечні природні явища;
- зловмисні дії (зловмисні дії груп або окремих осіб, таких як терористи, злочинці і диверсанти, а також військові дії в умовах війни).

В Україні згідно закону України „Про критичну інфраструктуру” суб'єктами захисту ОКІ” визначено [3]:

- 1) Кабінет Міністрів України;
- 2) Апарат Ради національної безпеки і оборони України;
- 3) Центральна виборча комісія;
- 4) Національний банк України;
- 5) Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг;
- 6) Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України;
- 7) Фонд державного майна України, інші центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом;
- 8) уповноважений орган у сфері захисту критичної інфраструктури України;
- 9) центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту;
- 10) секторальні та функціональні органи, інші міністерства та центральні органи виконавчої влади;
- 11) Служба безпеки України;
- 12) правоохоронні та розвідувальні органи, суб'єкти оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності;
- 13) Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України;
- 14) місцеві органи виконавчої влади (військово-цивільні адміністрації - у разі утворення);
- 15) органи місцевого самоврядування;
- 16) оператори критичної інфраструктури;
- 17) підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, які провадять діяльність, пов'язану із забезпеченням безпеки та стійкості критичної інфраструктури.

В нашій державі сьогодні паралельно функціонують Єдина система запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків; Єдина державна система цивільного захисту населення й територій; Єдина державна система запобігання і реагування на НС техногенного та природного характеру [3].

Названі системи створені, в тому числі, для захисту життєво важливих для держави ОКІ від окремих видів загроз, у зв'язку з чим створюється ситуація, що характеризується домінуванням відомчих підходів до розв'язання без пекових проблем національного масштабу [4].

За таких умов неможливо уникнути, з одного боку, дублювання функцій і розпорошення ресурсів, а з іншого – прогалин у розподілі відповідальності за захист об'єктів, критично важливих для існування держави, захисту національних інтересів,

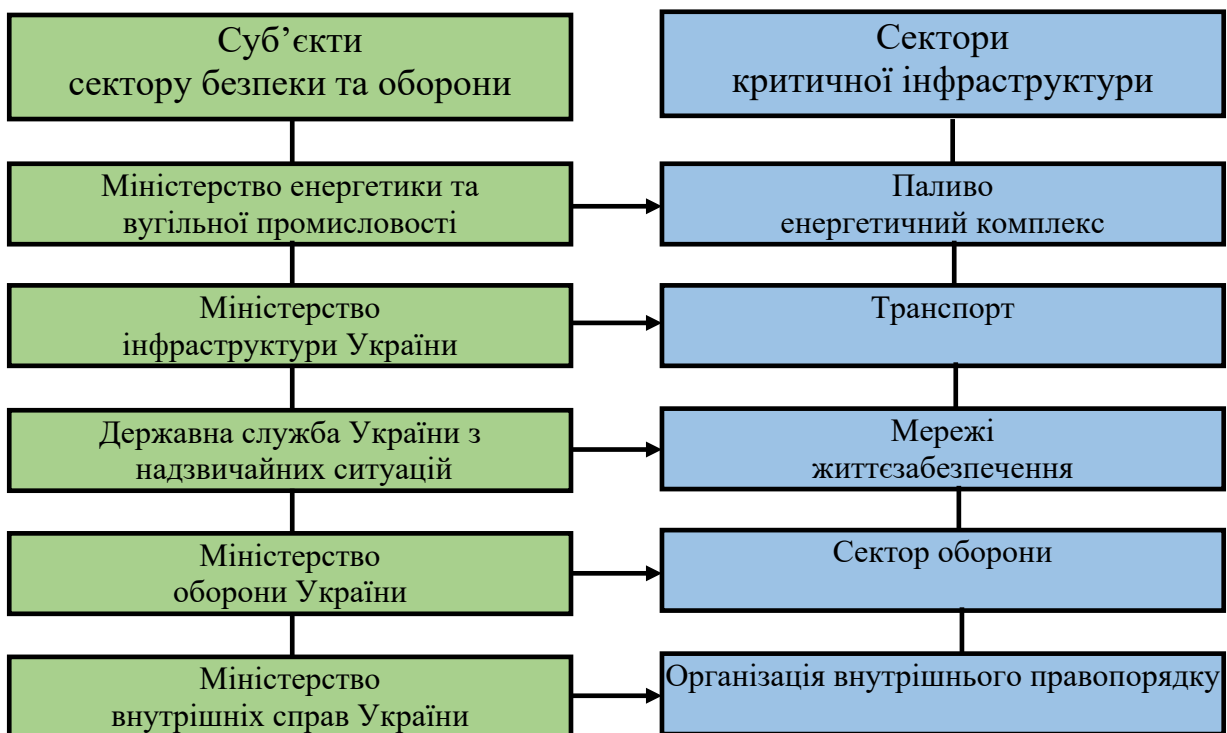

забезпечення безпеки населення й довкілля. Це також спричиняє слабкість і недостатність існуючих механізмів координації зусиль міністерств і відомств щодо забезпечення захисту об'єктів, які у світі зазвичай відносять до КІ [4].

Проте, як зазначено в [3], уряд відповідальний за законодавче врегулювання діяльності державної системи захисту ОКІ та координацію зусиль різних суб'єктів у спосіб встановлення вимог до діяльності системи захисту, інформування та обміну інформацією.

Оператори ОКІ мають відповідати за організаційно-ресурсне забезпечення функціонування системи захисту ОКІ та обмін інформацією відповідно до встановлених вимог. Уряд та оператори ОКІ повинні визначати пріоритети власних дій у своїх стратегічних і програмних документах [9]. Це дає підстави вважати, що саме уряд держави є головним суб'єктом захисту ОКІ на загальнодержавному рівні.

На рисунку 2 представлені пропозиції щодо розподілу відповідальності між окремими суб'єктами сектору безпеки та оборони держави за захист ОКІ поде яким можливими окремим СКІ.

Рис.2 Пропозиції щодо розподілу відповідальності між окремими суб'єктами сектору безпеки та оборони держави за захист ОКІ по деяким можливими СКІ

Слід зауважити, що в окремих випадках наведений розподіл відповідальності за захист ОКІ може бути прийнятним лише для звичайних умов обстановки. У кризових ситуаціях, при виникненні НС, введенні особливих правових режимів надзвичайного та воєнного стану відповідальність за захист ОКІ представлених можливих СКІ може переходити до інших суб'єктів захисту ОКІ, а саме до Національної гвардії України (НГУ) [9].

Такий підхід до захисту ОКІ у визначених умовах обумовлюється наступними чинниками:

– на відміну від інших суб'єктів захисту ОКІ саме НГУ оснащена найбільш широким спектром засобів охорони (стрілецька зброя, бойова та спеціальна техніка тощо), що в свою чергу дозволяє підвищити надійність охорони об'єктів;

– виходячи з оснащення НГУ, лише вона спроможна забезпечити цілісність та недоторканість ОКІ у разі виникнення окремих кризових ситуацій, наприклад, при спробі збройного захоплення противником (злочинцем) об'єктів;

– у разі раптового виникнення кризової ситуації лише НГУ спроможна у суворо регламентовані короткі строки значно збільшити чисельність сил та засобів на ОКІ;

– НГУ існуючим нормативно-правовими актами надані більш ширші права щодо застосування зброї та засобів фізичного впливу, що в свою чергу може слугувати додатковим стримуючим фактором для злочинців (терористів, противника).

На основі аналізу досвіду захисту ОКІ в провідних країнах світу, вивчення і узагальнення надбань вітчизняних фахівців в предметній галузі з урахуванням прийнятих в Україні нових нормативно-правових актів в сфері захисту ОКІ можливими шляхами удосконалення захисту даних об'єктів нашої держави можуть бути:

– прийняття нових або внесення змін в існуючі нормативно-правові акти з метою визначення основних понять (захист КІ, суб'єкти захисту КІ тощо);

– визначення пріоритетних СКІ;

– розроблення критеріїв та методології віднесення об'єктів до переліку КІ;

– створення загального переліку ОКІ України;

– внесення змін до існуючої класифікації загроз КІ з урахуванням світового досвіду;

– проведення чіткого розподілу відповідальності між усіма суб'єктами сектору безпеки та оборони держави за захист ОКІ;

– організація державно-приватного партнерства в сфері захисту ОКІ та ін.

Висновки. Таки чином, проведено аналіз нормативно-правових актів з питань визначення основних понять в сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури, визначено сучасні загрози ОКІ, визначено роль і місце суб'єктів сектору безпеки та оборони держави в системі захисту ОКІ, а також було розроблено теоретичні підходи щодо удосконалення захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні.

Подальшим напрямком дослідження може бути розроблення методики визначення способу захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні в залежності від їх категорії.

Література:

1. Бірюков Д. С., Кондратов С. І. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні: аналітична доповідь. К.: НІСД, 2012. 57 с.

2. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368. Дата оновлення: 29.12.2021. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.04.2023).

3. Про критичну інфраструктуру: Закону України від 16 листопада 2021 року № 1882-IX. Дата оновлення: 18.10.2022. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> (дата звернення 28.04.2023).

4. Бірюков Д.С., Кондратов С.І., Суходоля О.М. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні: збірник матеріалів міжнародних експертних рад. К.: ПП „Видавництво „ФЕНІКС”, 2016. 174 с.

5. Деякі питання ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2022 № 1030. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 27.04.2023).

6. Єрменчук О.П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України: монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 24–25.

7. LA SÉCURITÉ DES ACTIVITÉS D'IMPORTANCE VITALE. URL: <https://www.gouvernement.fr/sites/default/files/risques/pdf/sgdsn-14-03-16.pdf> (дата звернення 28.04.2023).

8. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні: Постанова Верховної Ради України від 1 грудня 2005 року № 3175-IV. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3175-15#Text> (дата звернення 28.04.2023).

9. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. Дата оновлення: 12.01.2023. База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення 28.04.2023).

References:

1. Biriukov, D. S., Kondratov, S. I. (2012). Zakhyst krytychnoi infrastruktury: problemy ta perspektyvy vprovadzhennia v Ukraini: analitychna dopovid. [Protection of critical infrastructure: problems and prospects of implementation in Ukraine: analytical report]. Kyiv: NISD. 57 p. [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Poriadku klasyfikatsii nadzvychainykh sytuatsii za yikh rivniamy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 bereznia 2004 r. № 368. Data onovlennia: 29.12.2021. [About approval of the Procedure for the classification of emergency situations by their levels : The Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution Dated March 24, 2004, № 368. Update date December 29, 2021]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Pro krytychnu infrastrukturu : Zakonu Ukrainy vid 16 lystopada 2021 roku № 1882-IX. Data onovlennia: 18.10.2022. [About critical infrastructure : The Law of Ukraine Dated November 16, 2021, № 1882-IX. Update date October 18, 2022]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> [in Ukrainian].

4. Biriukov, D.S., Kondratov, S.I., Sukhodolia, O.M. (2016). Zelena knyha z pytan zakhystu krytychnoi infrastruktury v Ukraini: zbirnyk materialiv mizhnarodnykh ekspertnykh rad. [Green book on the protection issues of critical infrastructure in Ukraine: a collection of materials of international expert councils]. Kyiv: PP „Vydavnytstvo „FENIKS”. 174 p. [in Ukrainian].

5. Deiaki pytannia identyfikatsii ob'ektiv pidvyshchenoi nebezpeky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 veresnia 2022 № 1030. [Some issues of identification of facilities of increased danger : The Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution Dated September 13, 2022, № 1030]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

6. Yermenchuk, O.P. (2018). Osnovni pidkhody do orhanizatsii zakhystu krytychnoi infrastruktury v krainakh Yevropy: dosvid dlia Ukrainy: monohrafiia. [Basic approaches to the organization of critical infrastructure protection in European countries: experience for Ukraine: monograph]. Dnipro: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. P. 24–25. [in Ukrainian].

7. LA SÉCURITÉ DES ACTIVITÉS D'IMPORTANCE VITALE. [SAFETY OF VITAL ACTIVITIES]. (n.d.) [gouvernement.fr](https://www.gouvernement.fr). Retrieved from <https://www.gouvernement.fr/sites/default/files/risques/pdf/sgdsn-14-03-16.pdf> [in French].

8. Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan z pytan rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 1 hrudnia 2005 roku № 3175-IV. [About the Recommendations of the parliamentary hearings on the development issues of the information society in Ukraine : The Supreme Council of Ukraine Resolution Dated December 1, 2005, № 3175-IV]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3175-15#Text> [in Ukrainian].

9. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy : Zakonu Ukrainy vid 13 bereznia 2014 roku № 876-VII. Data onovlennia: 12.01.2023. [About the National Guard of Ukraine: The Law of Ukraine Dated March 13, 2014, № 876-VII. Update date January 12, 2023]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> [in Ukrainian].

УДК 351:658.152

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-99-107](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-99-107)

Гурей Ірина Іванівна здобувач ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування, асистент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку Національного університету «Львівська політехніка», Львів, вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, 79013, (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0002-0888-9946>

Дзюрах Юрій Михайлович доктор філософії за спеціальністю публічне управління та адміністрування, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку Національного університету «Львівська політехніка», Львів, вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, 79013, (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7131-7468>

АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Розвиток публічного управління значною мірою залежить від величини та можливості подальшої реалізації інвестиційного потенціалу підприємств. Метою цієї статті є розгляд особливостей формування інвестиційного потенціалу підприємств у контексті забезпечення ефективного розвитку публічного управління. Визначено головні особливості цього різновиду сукупного економічного потенціалу суб'єктів підприємництва. Встановлено послідовність процесу управління інвестиційним потенціалом підприємств. Ця послідовність включає такі основні етапи дій: 1) виділення головних чинників формування інвестиційного потенціалу підприємства та побудова ієрархії цих чинників; 2) визначення кола суб'єктів управління інвестиційним потенціалом компанії; 3) встановлення критерію оптимізації інвестиційного потенціалу та можливих обмежень щодо такої оптимізації; 4) оцінювання наявного та прогнозного інвестиційного потенціалу підприємства, яке досліджується; 5) розроблення комплексу технічних, технологічних, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на оптимізацію величини наявного інвестиційного потенціалу досліджуваного суб'єкта підприємницької діяльності; 6) здійснення цих заходів та формування попередньої програми заходів з реалізації у майбутньому прогнозного інвестиційного потенціалу досліджуваного підприємства. Запропоновано групування чинників формування інвестиційного потенціалу підприємств за такими ознаками, як: місце знаходження чинників; економічний зміст чинників; особливість впливу на формування та реалізацію інвестиційного потенціалу підприємства; суб'єкти, що можуть здійснювати управлінський вплив на відповідні чинники; характер впливу; ступінь динамічності; час активації; спосіб вимірювання. З'ясовано ієрархічний характер системи чинників формування інвестиційного потенціалу підприємств. Показано, що процес управління інвестиційним потенціалом підприємств повинен базуватися на визначенні головних базових чинників його формування та на встановленні оптимальних напрямів управлінських впливів на ці чинники. Описано роль, яку відіграють органи публічного управління у формуванні інвестиційного потенціалу підприємств.

Ключові слова: підприємство, інвестиційний потенціал, формування потенціалу, управління потенціалом, публічне управління.

Hurei Iryna Ivanivna PhD Candidate in Public Administration, Assistant of the Department of Administrative and Financial Management, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, Lviv, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, 79013, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0002-0888-9946>

Dziurakh Yuriy Mykhailovych PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, Lviv, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, 79013, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7131-7468>

ASPECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION FOR DEVELOPMENT INVESTMENT POTENTIAL OF THE ENTERPRISES

Abstract. The development of public administration largely depends on the size and possibility of further realization of the investment potential of enterprises. The purpose of this article is to consider the peculiarities of the formation of the investment potential of enterprises in the context of ensuring the effective development of public administration. The main features of this type of aggregate economic potential of business entities are determined. The sequence of the process of managing the investment potential of enterprises has been established. This sequence includes the following main stages of action: 1) selection of the main factors of the formation of the investment potential of the enterprise and construction of a hierarchy of these factors; 2) determination of the range of entities managing the company's investment potential; 3) establishment of criteria for optimization of investment potential and possible restrictions on such optimization; 4) assessment of the existing and forecast investment potential of the enterprise under investigation; 5) development of a complex of technical, technological, organizational, economic and other measures aimed at optimizing the size of the available investment potential of the studied business entity; 6) the implementation of these measures and the formation of a preliminary program of measures to implement the forecasted investment potential of the enterprise under study in the future. The grouping of the factors of formation of the investment potential of companies is proposed according to such characteristics as: the location of the factors; economic content of factors; the peculiarity of the impact on the formation and realization of the enterprise's investment potential; entities that can exert managerial influence on relevant factors; the nature of the impact; degree of dynamism; activation time; method of measurement. The hierarchical nature of the system of factors forming the investment potential of enterprises has been clarified. It is shown that the process of managing the investment potential of enterprises should be based on the determination of the main basic factors of its formation and on the establishment of optimal directions of managerial influence on these factors. The role played by public administration bodies in forming the investment potential of enterprises is described.

Keywords: enterprise, investment potential, potential formation, potential management, public administration.

Постановка проблеми. В умовах динамічного конкурентного середовища діяльності підприємств забезпечення їх стійких позицій на ринках збуту продукції потребує реалізації заходів з економічного розвитку суб'єктів підприємництва. Своєю чергою, оскільки більшість таких заходів має інвестиційний характер, то досягнення належних темпів економічного розвитку підприємств вимагає від них наявності достатньої величини інвестиційного потенціалу. Проблема формування цього потенціалу є особливо актуальною

для підприємств України, рівень інвестиційної активності у більшості з яких є невисоким. Проте збільшення величини інвестиційного потенціалу суб'єктів господарювання є непростим завданням, зокрема, через наявність значної кількості чинників, які зумовлюють цю величину. Відповідно, процес формування інвестиційного потенціалу підприємств потребує ефективного публічного управління. Щоб забезпечити виконання цієї умови необхідним є докладний розгляд інвестиційного потенціалу підприємств як об'єкта прикладання управлінських впливів, зокрема і з боку органів публічної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінювання та управління інвестиційним потенціалом суб'єктів підприємницької діяльності розглядалися у значній кількості наукових праць. Плідні результати у вирішенні цих питань досягли, зокрема, такі науковці, як І. Ю. Бережна [1], М. В. Гараєв [2], О. Л. Ворсовський [3], Т. В. Євась [4], І. Ю. Єпіфанова [5], Н. А. Єфіменко [6], С. О. Заїка [7], Т. Ю. Кучерук [8], Л. С. Ларка [9], Є. А. Поліщук [10], Р. Р. Юрків [11] та ін. Цими та іншими науковцями було встановлено сутність та особливості інвестиційного потенціалу підприємств, розроблено показники та методи його оцінювання, запропоновано механізми формування зазначеного потенціалу. Водночас, проблема побудови дієвого інструментарію управління інвестиційним потенціалом суб'єктів господарювання на теперішній час не є повністю вирішеною. Враховуючи актуальність цієї проблеми, існує необхідність у виконанні її подальших досліджень.

Мета статті. Метою статті є розгляд особливостей формування інвестиційного потенціалу підприємств у контексті ефективного розвитку публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи інвестиційний потенціал підприємств як об'єкт управління, необхідно, насамперед, виявити сутність та головні риси цього різновиду сукупного економічного потенціалу суб'єктів господарювання. Загалом, зміст поняття інвестиційного потенціалу підприємства можливо розглядати з двох боків, а саме: як здатність підприємства одержувати та ефективно освоювати у своїй діяльності певні обсяги інвестиційних ресурсів та як спроможність підприємства ухвалювати певні інвестиційні рішення, вкладаючи відповідні обсяги інвестицій, отриманих як із внутрішніх, так і із зовнішніх їхніх джерел. Отже, у першому випадку реципієнтом інвестицій виступає лише досліджуване підприємство, тоді як у другому випадку таким реципієнтом можуть виступати і інші об'єкти інвестування. У подальшому у цій статті буде розглядатися перший підхід до тлумачення сутності інвестиційного потенціалу підприємств. Таким чином, цей потенціал може бути описаний згідно підходу, запропонованого у [12], де під зазначеним потенціалом пропонується розуміти сукупність наявних матеріальних та нематеріальних, трудових та організаційно-управлінських ресурсів підприємства, що характеризують його спроможність прийняти та освоїти інвестиційні кошти.

Необхідно відзначити, що інвестиційний потенціал підприємств характеризується низкою особливостей, до головних з яких варто віднести такі:

1) цей потенціал формується під впливом значної кількості чинників внутрішнього та зовнішнього середовища підприємств;

2) механізм такого формування є досить складним та має ієрархічну природу, тобто може бути побудована певна ієрархія чинників формування інвестиційного потенціалу підприємств;

3) величина інвестиційного потенціалу підприємств визначатиметься обсягами усіх основних видів потреб суб'єктів господарювання в інвестиціях;

4) величина інвестиційного потенціалу підприємства не є постійною у часі, а змінюється залежно від характеру тих змін, які відбуваються як у внутрішньому, так і у зовнішньому середовищі функціонування суб'єкта підприємницької діяльності;

5) інвестиційний потенціал підприємства підлягає оптимізації, тобто величина цього потенціалу може набувати найкращого значення за певним наперед встановленим критерієм та з урахуванням наявних або майбутніх ресурсних та інших обмежень;

6) інвестиційний потенціал підприємств визначається як наявними на теперішній час у підприємства резервами стосовно інвестування у нього, так і перспективами подальшого економічного розвитку компаній [13-15].

Як і будь-який інший різновид сукупного економічного потенціалу підприємств, їх інвестиційний потенціал може оцінюватися лише за певних умов зовнішнього середовища, у яких підприємства функціонують. Відповідно, погіршення або покращення цих умов безпосередньо впливатиме на здатність суб'єктів господарювання ефективно залучати та освоювати певні обсяги інвестиційних ресурсів. При цьому вимірювання величини інвестиційного потенціалу суб'єктів господарської діяльності доцільно здійснювати шляхом встановлення оптимальних обсягів інвестицій, які необхідно вкласти у підприємства на теперішній момент часу (тоді ці обсяги характеризуватимуть наявний інвестиційний потенціал підприємств) та у майбутньому (за таких умов зазначені обсяги визначатимуть величину прогнозного інвестиційного потенціалу компаній).

Управління інвестиційним потенціалом підприємств повинно передбачати реалізацію комплексу технічних, технологічних, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на оптимізацію величини зазначеного потенціалу. При цьому процес такого управління повинен передбачати реалізацію низки послідовних етапів дій, а саме: 1) виділення головних чинників формування інвестиційного потенціалу підприємства та побудова ієрархії цих чинників; 2) визначення кола суб'єктів управління інвестиційним потенціалом компанії (тоді у подальшому процес такого управління розглядатиметься з позиції його певного суб'єкта (суб'єктів)); 3) встановлення критерію оптимізації інвестиційного потенціалу та можливих обмежень щодо такої оптимізації (зокрема, цими критеріями можуть виступати прибуток підприємства, його надприбуток, чистий грошовий потік, ринкова вартість тощо, які підлягають максимізації); 4) оцінювання наявного та прогнозного інвестиційного потенціалу підприємства, яке досліджується; 5) розроблення комплексу технічних, технологічних, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на оптимізацію величини наявного інвестиційного потенціалу досліджуваного суб'єкта підприємницької діяльності; 6) здійснення цих заходів та формування попередньої програми заходів з реалізації у майбутньому прогнозного інвестиційного потенціалу досліджуваного підприємства. При цьому суб'єктами управління інвестиційним потенціалом підприємств виступають, насамперед, їх власники та менеджери. Водночас, деякі з таких суб'єктів можуть знаходитися у зовнішньому середовищі функціонування суб'єктів підприємництва. Зокрема, такими суб'єктами можуть та повинні виступати органи публічної влади та місцевого самоврядування. Проте ці органи здійснюватимуть переважно непряме управління інвестиційним потенціалом підприємств, реалізуючи переважно таку функцію цього управління як регулювання.

Як впливає з описаної вище послідовності процесу управління інвестиційним потенціалом суб'єктів підприємницької діяльності, ефективність перебігу цього процесу значною мірою залежить від того, наскільки правильно та у повному обсязі виділено головні чинники, які справляють вплив на формування зазначеного потенціалу. Загалом, ці чинники можуть бути поділені на групи за різними класифікаційними ознаками (табл. 1).

Таблиця 1

Групування чинників формування інвестиційного потенціалу підприємства

Ознаки групування	Назви груп чинників
1. За місцем знаходження чинників	1.1. Чинники, які характеризують ресурсне забезпечення та інші складники внутрішнього середовища функціонування підприємства
	1.2. Чинники, які характеризують умови зовнішнього середовища, у якому функціонує підприємство
2. За економічним змістом чинників	2.1. Наявні у підприємства обсяги його ресурсів
	2.2. Споживчі властивості ресурсів підприємства
	2.3. Наявні у власників та в управлінських працівників підприємства компетенції щодо управління підприємницькою діяльністю
	2.4. Параметри зовнішнього середовища функціонування підприємства, які справляють прямий або опосередкований вплив на інвестиційні можливості суб'єкта підприємництва
3. За особливістю впливу на формування та реалізацію інвестиційного потенціалу підприємства	3.1. Чинники позитивного впливу
	3.2. Чинники негативного впливу
4. За суб'єктами, що можуть здійснювати управлінський вплив на відповідні чинники	4.1. Чинники, на які можуть справляти управлінський вплив власники підприємства
	4.2. Чинники, на які можуть справляти управлінський вплив менеджери підприємства
	4.3. Чинники, на які можуть справляти управлінський вплив органів публічної влади
	4.4. Чинники, на які можуть справляти управлінський вплив органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти управління
	4.5. Чинники, які піддаються непрямому управлінню усіма його суб'єктами
	4.6. Чинники, що не піддаються управлінню усіма його суб'єктами
5. За характером впливу	5.1. Чинники безпосереднього впливу
	5.2. Чинники опосередкованого впливу
	5.3. Базові чинники
6. За ступенем динамічності	6.1. Інерційні
	6.2. Динамічні
7. За часом активації	7.1. Короткотермінові
	7.2. Середньотермінові
	7.3. Довготермінові
8. За способом вимірювання	8.1. Чинники, які вимірюються якісними індикаторами
	8.2. Чинники, які вимірюються кількісними індикаторами

Примітка: сформовано авторами

Зокрема, варто виділити такі групи чинників формування інвестиційного потенціалу підприємств:

1) за місцем знаходження чинників:

– чинники, які характеризують ресурсне забезпечення та інші складники внутрішнього середовища функціонування підприємства. Зокрема, до таких чинників варто віднести обсяги та якісні характеристики наявних у підприємства економічних ресурсів;

– чинники, які характеризують умови зовнішнього середовища, у якому функціонує підприємство. Серед іншого, до зазначених чинників можна віднести попит на продукцію, яку виготовляє підприємство, та прогнозу динаміку його змін, ціни на економічні ресурси, що споживаються підприємством, умови оподаткування його діяльності тощо;

2) за економічним змістом чинників:

– наявні у підприємства обсяги його ресурсів (насамперед, кадрів працівників, грошових коштів на рахунках та інших видів оборотних активів, основних засобів тощо);

– споживчі властивості ресурсів підприємства (для прикладу, рівень кваліфікації його працівників, ступінь технічного стану основних засобів підприємства тощо);

– наявні у власників та в управлінських працівників підприємства компетенції щодо управління підприємницькою діяльністю;

– параметри зовнішнього середовища функціонування підприємства, які справляють прямий або опосередкований вплив на інвестиційні можливості суб'єкта підприємництва (зокрема, до таких чинників варто віднести параметри кон'юнктури на ринку продукції, яку реалізує підприємство, та на ринках тих економічних ресурсів, які підприємство споживає (використовує));

3) за особливістю впливу на формування та реалізацію інвестиційного потенціалу підприємства:

– чинники позитивного впливу, до яких, зокрема, належать великий та зростаючий у часі попит на продукцію, яку виробляє та реалізує підприємство, високий рівень прибутковості цієї продукції тощо;

– чинники негативного впливу, до яких, зокрема, належать відсутність або недостатність у підприємства обсягів необхідних економічних ресурсів, низька якість цих ресурсів, несприятливі умови зовнішнього середовища функціонування суб'єкта підприємницької діяльності тощо;

4) за суб'єктами, що можуть здійснювати управлінський вплив на відповідні чинники:

– чинники, на які можуть справляти управлінський вплив власники підприємства (зокрема, до таких чинників належать ті, що підвладні рішенням, ухваленням яких належить до прерогатив власників суб'єкта господарювання, зокрема щодо розподілу їхнього прибутку, збільшення величини статутного капіталу тощо);

– чинники, на які можуть справляти управлінський вплив менеджери підприємства (до таких чинників належать ті, що підвладні рішенням, ухваленням яких належить до прерогатив менеджерів компанії);

– чинники, на які можуть справляти управлінський вплив органи публічної влади (зокрема, до таких чинників варто віднести параметри податкової та фінансово-кредитної політики держави);

– чинники, на які можуть справляти управлінський вплив органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти управління;

– чинники, які не піддаються безпосередньому управлінню усіма його суб'єктами. До них належать чинники безпосереднього або опосередкованого впливу на величину інвестиційного потенціалу підприємства згідно наступної класифікаційної схеми;

– чинники, що не піддаються управлінню усіма його суб'єктами (до таких чинників належать, насамперед, ті умови зовнішнього середовища функціонування підприємств, які на теперішній час не можуть бути змінені внаслідок цілеспрямованого впливу регуляторних органів);

5) за характером впливу:

– чинники безпосереднього впливу. До цих чинників належать, насамперед, очікувана величина фінансово-економічних результатів від реалізації підприємством

відповідних інвестиційних проєктів, потрібні інвестиції у здійснення цих проєктів та дисконтні ставки за ними;

– чинники опосередкованого впливу. До цих факторів належать ті, які прямо або непрямо справляють вплив на чинники безпосереднього впливу, однак не відносяться до множини базових чинників. При цьому чинники опосередкованого впливу можуть утворювати відповідну ієрархію, що робить доцільним виділення чинників опосередкованого впливу відповідного порядку (першого, другого тощо). Для прикладу, величина прибутку підприємства, одержаного від реалізації певного виду його продукції, залежить від двох головних чинників – фізичних обсягів збуту продукції та питомого прибутку; своєю чергою, прибуток від продажу одиниці продукції залежить від її ціни та питомих витрат і т. д.;

– базові чинники, управління якими запускає процеси зміни рівня чинників більш високого порядку. При цьому до базових чинників формування інвестиційного потенціалу підприємства належать, насамперед, ті, які визначають якість схвалюваних на підприємстві господарських (зокрема, інвестиційних) рішень (насамперед, ступінь компетентності управлінських працівників компанії та рівень інформаційного забезпечення їхньої діяльності) та параметри державної і регіональної соціально-економічної політики, які регулюються органами державної влади та місцевого самоврядування (рис. 1).

Рис. 1. Загальний вигляд ієрархії чинників формування інвестиційного потенціалу підприємства

Примітка: сформовано авторами

Окрім того, чинники формування інвестиційного потенціалу підприємств можуть бути поділеними і за іншими класифікаційними ознаками, зокрема за ступенем динамічності, за часом активації та за способом вимірювання показників, які характеризують відповідні чинники.

Таким чином, процес управління інвестиційним потенціалом підприємств повинен базуватися на визначенні головних базових чинників його формування та на встановленні оптимальних напрямів управлінських впливів на ці чинники з метою активування усієї ієрархії факторів, які справляють вплив на величину інвестиційних можливостей суб'єктів підприємництва.

Висновки. Інвестиційний потенціал підприємств як об'єкт управління характеризується низкою особливостей, зокрема тим, що він підлягає оптимізації, тобто величина цього потенціалу може набувати найкращого значення за певним наперед встановленим критерієм та з урахуванням наявних або майбутніх ресурсних та інших обмежень. При цьому процес управління інвестиційним потенціалом підприємств повинен передбачати виконання такої послідовності дій: 1) виділення головних чинників формування інвестиційного потенціалу підприємства та побудова ієрархії цих чинників; 2) визначення кола суб'єктів управління інвестиційним потенціалом компанії; 3) встановлення критерію оптимізації інвестиційного потенціалу та можливих обмежень щодо такої оптимізації; 4) оцінювання наявного та прогнозного інвестиційного потенціалу підприємства, яке досліджується; 5) розроблення комплексу технічних, технологічних, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на оптимізацію величини наявного інвестиційного потенціалу досліджуваного суб'єкта підприємницької діяльності; 6) здійснення цих заходів та формування попередньої програми заходів з реалізації у майбутньому прогнозного інвестиційного потенціалу досліджуваного підприємства. Описану послідовність дій повинні реалізовувати у своїй діяльності усі основні суб'єкти управління інноваційним потенціалом підприємств, зокрема і органи публічної влади. При здійсненні такого управління важливо систематизувати головні чинники, які справляють вплив на величину інвестиційного потенціалу підприємств. Ця систематизація може відбуватися на засадах групування зазначених чинників за такими ознаками, як: місце знаходження чинників; економічний зміст чинників; особливість впливу на формування та реалізацію інвестиційного потенціалу підприємства; суб'єкти, що можуть здійснювати управлінський вплив на відповідні чинники; характер впливу; ступінь динамічності; час активації; спосіб вимірювання.

Література:

1. Бережна І. Ю. Теоретико-економічні підходи до обґрунтування змісту інвестиційного потенціалу. *Держава та регіони*. 2010. № 6. С. 253–258.
2. Гараєв М. В. Інвестиційний потенціал підприємств залізничного транспорту: формування та розвиток. *Економіка та держава*. 2019. № 7. С. 96–99.
3. Ворсовський О. Л. Теоретико-методичні основи інвестиційного потенціалу підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2007. № 15. С. 8–11.
4. Євась Т. В., Соколовський В. С. Інвестиційна привабливість підприємства та фактори, що на неї впливають. *Подільський науковий вісник*. 2017. № 2. С. 61–64.
5. Спіфанова І. Ю., Бардадин О. А. Сутність інвестиційного потенціалу підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 14. С. 39–42.
6. Єфіменко Н. А. Формування інвестиційного потенціалу на підприємствах машинобудівного комплексу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2007. № 9. С. 17–21.
7. Заїка С. О. Інвестиційний потенціал підприємства та варіанти його формування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 13(1). 2015. С. 89–91.
8. Кучерук Т. Ю., Вовк О. М. Економічне обґрунтування комплексної оцінки інвестиційного потенціалу авіапідприємства. *Економіка. Фінанси. Право*. 2008. №3. С. 11–15.

9. Ларка Л. С. Обґрунтування господарських рішень, що впливають на інвестиційну привабливість підприємства. *Вісник НТУ «Харківський політехнічний інститут»*. 2017. № 46. С. 100–103.
10. Поліщук Є. А., Онікієнко С. В. Вплив ризиків на інвестиційний потенціал будівельної галузі. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 4. С. 103 – 112.
11. Юрків Р. Р. Формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні. *Агросвіт*. 2021. № 13-14. С. 45–52.
12. Макух Т. О., Стечишин Т. О. Інвестиційний потенціал як фактор підвищення ефективності використання фінансових ресурсів. *Фінанси України*. 2009. № 9. С. 67–77.
13. Дзюрах Ю. М. Державне регулювання інвестицій у сільському господарстві: зарубіжний досвід та можливості його імплементації в Україні. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 1. С. 220–231.
14. Подольчак Н. Ю., Дзюрах Ю. М. Державне регулювання та розвиток інвестиційної діяльності в сільському господарстві: колективна монографія. Львів: «Растр-7», 2021. 230 с.
15. Дзюрах Ю. М. Особливості регулювання інвестиційної діяльності в сільськогосподарській сфері на засадах конкурентного аналізу. *Економіка та держава. Серія: державне управління*. 2018. № 8. С. 38–42.

References:

1. Berezhna, I. Yu. (2010). Teoretyko-ekonomichni pidkhody do obgruntuvannya zmistu investytsijnogo potentsialu [Theoretical and economic approaches to substantiation of the content of investment potential]. *Derzhava ta rehiony – State and regions*, 6, 253–258 [in Ukrainian].
2. Garayev, M. (2019). Investytsijnyj potentsial pidpryemstv zaliznychnoho transportu: formuvannya ta rozvytok [Investment potential of the enterprises of a railway transportation: the formation and development]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 7, 96–99 [in Ukrainian].
3. Vorsovs'kyj, O. L. (2007). Teoretyko-metodychni osnovy investytsijnogo potentsialu pidpryemstv [Theoretical and methodological bases of investment potential of enterprises]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 15, 8–11 [in Ukrainian].
4. Yevas', T. V., Sokolovs'kyj, V. S. (2017). Investytsijna pryvablyvist' pidpryemstva ta faktory, scho na nei vplyvaiut' [Investment attractiveness of the enterprise and the factors that affect it]. *Podil's'kyj naukovyj visnyk – Podilsk scientific bulletin*, 2, 61–64 [in Ukrainian].
5. Yepifanova, I., Bardadyn, O. (2017). Sutnist' investytsijnogo potentsialu pidpryemstva [The essence of the investment potential of the enterprise]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 14, 39–42 [in Ukrainian].
6. Yefimenko, N. A. (2007). Formuvannya investytsijnogo potentsialu na pidpryemstvakh mashynobudivnoho kompleksu [Formation of investment potential at enterprises of the machine-building complex]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 9, 17–21 [in Ukrainian].
7. Zaika, S. O. (2015). Investytsijnyj potentsial pidpryemstva ta varianty joho formuvannya [Investment potential of the enterprise and options for its formation]. *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 13(1), 89–91 [in Ukrainian].
8. Kucheruk, T. Yu., Vovk, O. M. (2008). Ekonomichne obgruntuvannya kompleksnoi otsinky investytsijnogo potentsialu aviapidpryemstva [Economic justification of a comprehensive assessment of the investment potential of the airline]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Right*, 3, 11–15 [in Ukrainian].
9. Larka, L. S. (2017). Obgruntuvannya hospodars'kykh rishen', scho vplyvaiut' na investytsijnju pryvablyvist' pidpryemstva [Substantiation of business decisions that affect the investment attractiveness of the enterprise]. *Visnyk NTU «Kharkivs'kyj politekhnichnyj instytut» – Bulletin of the NTU "Kharkiv Polytechnic Institute"*, 46, 100–103 [in Ukrainian].
10. Polischuk, Ye. A., Onikiienko, S. V. (2020). Vplyv ryzykiv na investytsijnyj potentsial budivel'noi haluzi [Impact of risks on the investment potential of the construction industry]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, 4, 103–112 [in Ukrainian].
11. Yurkiv, R. R. (2021). Formuvannya finansovoho potentsialu investytsijnoi diial'nosti sub'iektiv maloho pidpryemnytstva v Ukraini [Formation of the financial potential of investment activities of small business entities in Ukraine]. *Ahrosvit – Agroworld*, 13–14, 45–52 [in Ukrainian].
12. Makukh, T. O., Stechyshyn, T. O. (2009). Investytsijnyj potentsial iak faktor pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannya finansovykh resursiv [Investment potential as a factor of increasing the efficiency of the use of financial resources]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 9, 67–77 [in Ukrainian].
13. Dziurakh, Yu. M. (2019). Derzhavne rehuliuвання investytsij u sil's'komu hospodarstvi: zarubizhnyj dosvid ta mozhlyvosti joho implementatsii v Ukraini [State regulation of investments in agriculture: foreign experience and possibilities of its implementation in Ukraine]. *Efektivnist' derzhavnogo upravlinnia – Efficiency of public administration*, 1, 220–231 [in Ukrainian].
14. Podolchak N. Yu., Dziurakh Yu. M. (2021). Derzhavne rehuliuвання ta rozvytok investytsijnoi diial'nosti v sil'skomu hospodarstvi: kolektyvna monohrafiia. Lviv: «Rastr-7», 230 с. [in Ukrainian].
15. Dziurakh, Yu. M. (2018). Osoblyvosti rehuliuвання investytsijnoi diial'nosti v sil's'kohospodars'kij sferi na zasadakh konkurentnoho analizu [Peculiarities of regulation of investment activity in the agricultural sphere on the basis of competitive analysis]. *Ekonomika ta derzhava. Serii: derzhavne upravlinnia – Economy and the state. Series: public administration*, 8, 38–42 [in Ukrainian].

УДК 330.341

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-108-117](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-108-117)

Кінас Ірина Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, пр. Науки, 9-а, м. Харків, 61166, тел.: (050)023-57-45, <https://orcid.org/0000-0002-1790-3746>

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Організаційна культура є одним із провідних факторів, що здійснює безпосередній вплив на процеси, що відбуваються усередині організації, визначають стиль і спосіб її діяльності, особливості взаємодії співробітників, вимоги до працівників і відношення до них.

В організаційній культурі кристалізуються найбільш успішні, життєздатні, перевірені досвідом зразки мислення, поведінки, прийняття рішень та взаємовідносин, які підтримуються і в процесі природного розвитку організації, і свідомими зусиллями керівників та власників. Саме це дає підстави вважати, що культура підприємства є по суті, найціннішим і незамінним мотиваційним ресурсом економічного розвитку.

Управління організаційною культурою починається з її формування. Мета свідомо сформованої організаційної культури – здатність реалізації стратегії організації за допомогою створення високоефективного мотиваційного механізму, що забезпечує високу організаційну ефективність і лояльність персоналу компанії.

Одним із базових елементів організаційної культури вважаються цінності організації. Система цінностей охоплює: цілі, характер внутрішніх взаємовідносин, орієнтованість поведінки людей, дисципліну, старанність, новаторство, ініціативність, трудову та професійну етику й утворює фундамент організаційної культури.

Світовий досвід формування та розвитку організаційної культури показує, що сильна культура може бути цінним активом для будь-якої організації. Ретельно культивуючи культуру, яка відповідає її цінностям, цілям і середовищу, організація може підвищити свою ефективність, залучити й утримати найкращі таланти та впроваджувати інновації.

Зосередивши увагу на ключових факторах, які висвітлено в статті, організації можуть створити сильну організаційну культуру, яка допоможе їм досягти своїх цілей і завдань.

Існує багатий світовий досвід формування та розвитку організаційної культури. Деякі з найуспішніших організацій у світі мають сильну культуру, яка ретельно вирощувалася з плином часу. Ці культури часто характеризуються загальним набором цінностей, переконань і цілей. Вони також схильні підтримувати інновації та творчість.

Ключові слова: підприємство, організаційна культура, розвиток організаційної культури, формування організаційної культури, персонал, людський ресурс, культура організації.

Kinas Iryna Oleksandrivna Candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the Department of Management and Business, Kharkiv National University of Economics named Semena Kuznetsia, Nauky Ave., 9-A, Kharkiv, 61166, tel.: (050) 023-57-45, <https://orcid.org/0000-0002-1790-3746>

DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF THE ENTERPRISE

Abstract. Organizational culture is one of the leading factors that has a direct influence on the processes taking place inside the organization, determines the style and method of its activity, features of employee interaction, requirements for employees and attitudes towards them.

In the organizational culture, the most successful, viable, experience-proven patterns of thinking, behavior, decision-making, and relationships are crystallized, which are supported both in the process of natural development of the organization and by the conscious efforts of managers and owners. This is what gives reason to believe that the culture of the enterprise is, in fact, the most valuable and irreplaceable motivational resource of economic development.

Management of organizational culture begins with its formation. The goal of a consciously formed organizational culture is the ability to implement the organization's strategy through the creation of a highly effective motivational mechanism that ensures high organizational efficiency and loyalty of the company's personnel.

Organizational values are considered one of the basic elements of organizational culture. The value system includes: goals, nature of internal relationships, orientation of people's behavior, discipline, diligence, innovation, initiative, work and professional ethics and forms the foundation of organizational culture.

The world experience of formation and development of organizational culture shows that a strong culture can be a valuable asset for any organization. By carefully cultivating a culture that aligns with its values, goals, and environment, an organization can improve its performance, attract and retain top talent, and innovate.

By focusing on the key factors highlighted in the article, organizations can create a strong organizational culture that will help them achieve their goals and objectives.

There is a rich global experience in the formation and development of organizational culture. Some of the most successful organizations in the world have strong cultures that have been carefully cultivated over time. These cultures are often characterized by a common set of values, beliefs, and goals. They also tend to support innovation and creativity.

Keywords: enterprise, organizational culture, development of organizational culture, formation of organizational culture, personnel, human resource, organizational culture.

Постановка проблеми. Раніше психологічним чинникам та їх впливу на розвиток підприємств не приділялось уваги, але у сучасному світі неможливо заперечувати важливість цього аспекту. Гуманізація праці та підвищення уваги до розвитку людського та соціального ресурсу обумовлює на сучасному етапі актуальність дослідження питань організаційної культури підприємств. Сьогодні визнається, що розвинута організаційна культура є головною рисою найуспішніших компаній, їх найважливішою конкурентною перевагою та чинником їх успіху на світовому або ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження поняття «організаційна культура» та її складових елементів приділяється значна увага як з боку зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Важливий внесок у розроблення даної проблеми зробили ряд зарубіжних вчених, таких як С. Адамс, Л. Портер, М. Мескон, Е. Шайн, В. Сате, К. Голд, К. Шольц, А. Ф. Харріс, Е. Шейн та інші. Серед вітчизняних вчених проблема дослідження структурних елементів на сьогодні набуває все більшої актуальності у міру того, як інтенсивно починає формуватись організаційна культура на українських підприємствах. Дана проблема широко досліджена в працях таких відомих науковців як Т. І. Лепейко, А. С. Сорокіна, Н. К. Назаров, О. М. Ястремська, А. Радугіна, Г. Дмитренко, А. Пригожина, А. Єгоршина та інших.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз теоретичних аспектів розвитку організаційної культури та розробка основних напрямків розвитку організаційної культури підприємства.

Виклад основного матеріалу. Війна в Україні значно вплинула на світову економіку і бізнес не став винятком. Багато підприємств були змушені закрити свою

діяльність в Україні, а ті, що залишаються відкритими, стикаються з низкою проблем, включно зі збоями в ланцюжку поставок, зростанням витрат і зниженням попиту.

У цих складних умовах для бізнесу як ніколи важливо мати сильну організаційну культуру, яка допоможе компаніям пережити бурю і стати сильнішими.

Організаційна культура підприємства являє собою систему цінностей, поведінкових норм, установок, звичаїв і загальноприйнятих правил, які переважають усередині організації і формують її унікальний характер. Вона визначає, як співробітники взаємодіють один з одним, які цінності та цілі переслідують, як ухвалюють рішення і яким чином організація взаємодіє із зовнішнім середовищем.

Організаційна культура формується з часом через взаємодію і соціалізацію співробітників усередині організації, а також через вплив керівництва та основних цінностей, які лежать в основі організації. Вона може бути явно сформульована й описана у вигляді місії, цінностей або кодексу поведінки, а також може існувати в неявній формі, проявляючись у звичках, звичаях і ритуалах організації.

Сутність організаційної культури полягає в тому, що вона впливає на поведінку і дії співробітників, а також на їхнє ставлення до роботи та організації загалом. Вона формує загальну атмосферу роботи, стимулює співробітників до досягнення спільних цілей і може вплинути на результативність та успіх підприємства [4, 7].

Організаційна культура може проявлятися в різних аспектах життя організації, таких як комунікація, лідерство, система винагород, підбір і розвиток персоналу, організаційна структура і процеси. Вона може бути інноваційною, орієнтованою на клієнта, сфокусованою на якості, гнучкою та адаптивною до змін або ж традиційною та консервативною.

Організаційна культура у воєнний час має особливе значення:

1) Перше, це підвищення морального духу співробітників: коли співробітники відчувають, що вони є частиною команди і що їхня робота важлива, вони будуть мотивовані й продуктивні.

2) По-друге, заохочення інновацій: культура, яка цінує творчість і готовність іти на ризик, може допомогти компаніям розробляти нові продукти та послуги, які можуть дати їм конкурентну перевагу. Компанія з культурою інновацій може з більшою ймовірністю розробляти нові продукти або послуги, які можуть допомогти військовим на фронті.

3) По-третє, компанія з культурою командної роботи може краще координувати свої зусилля і досягати поставлених цілей. Компанія з культурою спілкування може ухвалювати рішення швидше й ефективніше. Компанія з культурою довіри може з більшою ймовірністю ділитися інформацією та співпрацювати з іншими.

Загалом організаційна культура бізнесу може істотно вплинути на його успіх у воєнний час. Вивчаючи культуру і вносячи необхідні зміни, підприємства можуть підвищити свої шанси на успіх.

Концепція організаційної культури може базуватися на різних підходах вивчення мінливості характеристик поведінки груп і людини. Разом із цим виокремлюють культурологічний, філогенетичний, психотерапевтичний та онтогенетичний підходи [2, 5].

Необхідно також зазначити, що в літературі немає одного єдиного цілого розуміння організаційної культури. Також не вирішеним залишається питання про вплив і якість організаційної культури.

Інтерес до організаційної культури в менеджменті сформувався на межі 1970-1980-х років, у той час, коли відбувався перехід від індустріального суспільства до постіндустріального [6, 7]. Основним виробничим ресурсом була інформація, високі технології та знання, людські ресурси набули статусу вимірювача фінансового успіху компанії. Цей ресурс обумовлюється трьома причинами:

1) Потреба в передбаченні поведінки працівників. Персонал є елементом підприємства, що приносить прибуток. Усі люди різні, і ця відмінність не дає змоги спрогнозувати поведінку кожного. Організації підбирають персонал, що розділяє уклади та цінності компанії, для збору однорідної групи для зменшення невизначеності.

2) Впровадження стратегії. Її розробка неможлива без відповідностей з організаційною культурою, тому що працівники, які не ухвалюють стратегічні рішення за методикою організаційної культури, стають ключовими перешкодами в реалізації.

3) Злиття та поглинання. Подібність цих двох різних організаційних культур є небезпечною, бо якщо не вдасться знайти компроміс і побудувати культуру, що влаштовує всіх, компанія просто не зможе існувати, навіть якщо організації до цього мали колосальний успіх.

Американський дослідник Е. Шайн виділив три рівні організаційної культури:

- поверхневий;
- підповерхневий;
- глибинний.

Детальніше ці три рівні вивчення організаційної культури зображені на рис. 1.

Рис. 1. Три рівні вивчення організаційної культури

На першому рівні, поверхневому, включені зовнішні прояви: архітектура, технологія, комунікативні стилі, зразки поведінки. Цей рівень легко дослідити, але без знання двох рівнів, що залишилися, досить складно зрозуміти.

На другому рівні, підповерхневому, правила і цінності створюються керівництвом і передаються працівникам. Сприйняття елементів цього рівня залежить багато в чому від людей, цінностей і правил.

На третьому рівні, глибинному, складовими елементами є п'ять параметрів: дистанція влади, схильність уникнення неясності в навколишньому середовищі, домінування чоловічого чи жіночого начал у житті людини та суспільства, схильність до колективізму чи індивідуалізму, ставлення до часу.

Існує безліч різних чинників, що впливають на культуру організації, включно з її історією, розміром, галуззю та лідерством.

Ключова мета організаційної культури полягає в забезпеченні прибутковості організації при вдосконаленні управління кадрами. Культура організації закликає орієнтувати фірми на тривалі цілі.

Організаційна культура складається з таких компонентів:

- світогляд – це припущення співробітника, що є правильним у компанії. Він визначає дії співробітників по відношенню до інших працівників, конкурентів і клієнтів;
- цінності – визначають те, що вважається важливим у компанії. Сфери, де виражаються цінності, включають повагу до людей і турботу про них, про споживачів, справедливість під час поводження з працівниками та інше;
- норми – це правила поведінки, які підказують людям, як себе поводити і що від них очікують. Норми не виражаються письмово і передаються усно або ставленням оточуючих до поведінки.
- поведінка – це щоденні дії, які здійснюють люди у своїй роботі або взаємодії з іншими, наприклад, церемонії та ритуали, або мова при спілкуванні.
- психологічний клімат – проявляється в емоційному настрої, результатах діяльності та громадській думці. Клімат у компанії – це те, як люди сприймають культуру, яка є в підрозділі або організації, що вони відчувають і думають у зв'язку з нею.

Усі ці компоненти поодиноці не представляють організаційну культуру.

Організаційна культура не статична. Вона може змінюватися з часом, по мірі того як організація зростає, розвивається і стикається з новими проблемами. Однак сильна організаційна культура – це та, яка відповідає місії та цілям організації. Її поділяють усі співробітники, від генерального директора до рядового персоналу [1, 2, 7].

Наявність сильної організаційної культури дає багато переваг. Деякі з найбільш важливих переваг включають в себе:

- 1) Підвищення продуктивності. Співробітники, які поділяють цінності та переконання організації, з більшою ймовірністю будуть мотивовані та залучені до своєї роботи. Це може призвести до підвищення ефективності та продуктивності.
- 2) Покращені інновації: сильна організаційна культура може спонукати співробітників йти на ризик і пробувати щось нове. Це може призвести до появи нових продуктів, послуг і процесів, які можуть принести користь організації.
- 3) Краще обслуговування клієнтів: співробітники, які задоволені та захоплені своєю роботою, з більшою ймовірністю забезпечать чудове обслуговування клієнтів. Це може призвести до підвищення задоволеності та лояльності клієнтів.
- 4) Зниження плинності кадрів: співробітники, які задоволені своїм робочим середовищем і культурою, з більшою ймовірністю залишаться в організації. Це може заощадити гроші організації на рекрутингу і витратах на навчання.

Загалом, організаційна культура є важливим чинником успіху організації. Створюючи сильну і позитивну культуру, організації можуть залучати й утримувати найкращих фахівців, підвищувати продуктивність і покращувати обслуговування клієнтів.

Методичне забезпечення формування та розвитку організаційної культури відіграє вирішальну роль у створенні здорового та ефективного робочого оточення. Організаційна культура є набором цінностей, норм і поведінки, які визначають характер та ідентичність організації [3, 6]. Це впливає на те, як співробітники взаємодіють один з одним, як вони ухвалюють рішення і як вони працюють для досягнення спільних цілей.

З плином часу та під впливом обставин культура може зазнавати різноманітних змін: оновлення (перегляд) посадових інструкцій службовців, з погляду підлеглості та контактів;

введення нової техніки і технології; зміна в організаційній структурі; звільнення співробітників; розширення обов'язків; нова система оплати праці; перехід на інший режим роботи тощо.

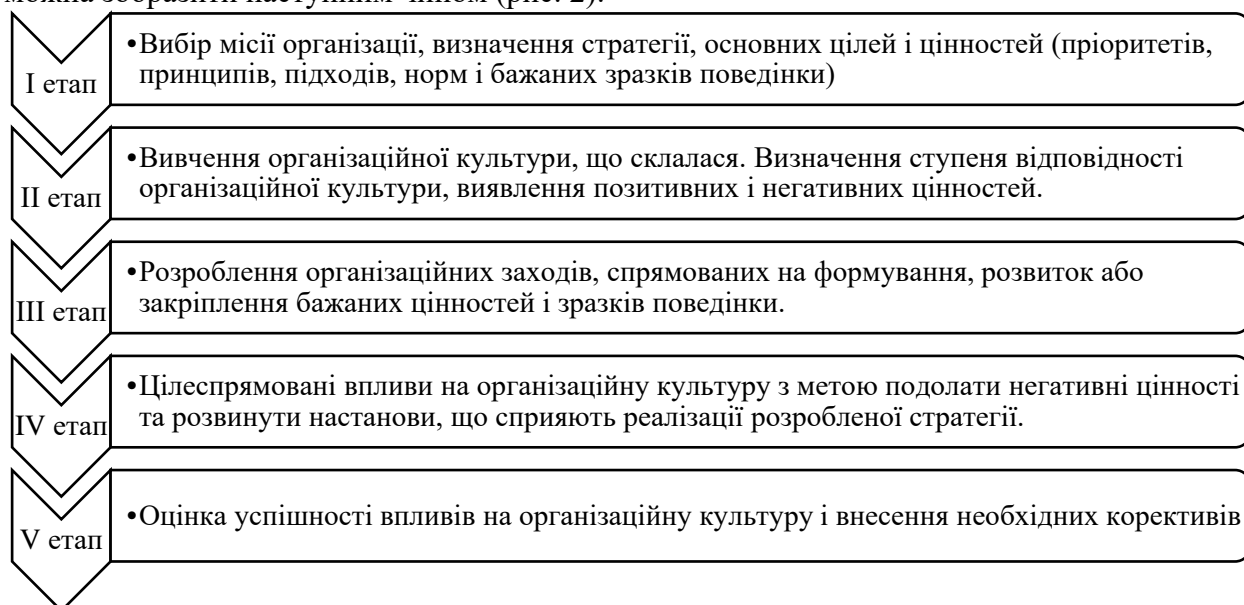
Зміни у змісті культури потрібні тоді, коли наявна в організації культура не сприяє зміні поведінки до стану, необхідного для досягнення бажаного рівня організаційної ефективності. Говорячи іншими словами, це потрібно при значних і динамічних коригуваннях «правил гри», до яких можна віднести такі:

- підвищення організаційної ефективності та моралі;
- фундаментальна зміна місії організації;
- посилення міжнародної конкуренції;
- значні технологічні зміни;
- важливі зміни на ринку;
- поглинання, злиття, спільні підприємства;
- швидке зростання організації;
- перехід від «сімейного» бізнесу до професійного управління;
- вступ у зовнішньоекономічну діяльність.

Таким чином, процес формування організаційної культури на підприємстві має свою специфіку, але при цьому, ґрунтується на загальних методах і принципах.

Принципи формування організаційної культури залежать від специфіки організації, а також від основних властивостей, характеристик і бажаних параметрів формованої організаційної культури [1, 7].

Схематично основні етапи роботи з формування ефективної організаційної культури можна зобразити наступним чином (рис. 2):

Рис. 2. Основні етапи роботи з формування ефективної організаційної культури.

Формування організаційної культури передбачає спробу конструктивного впливу на психологічну і соціальну атмосферу, а також на поведінку працівників. Під час формування організаційної культури є установки, система цінностей у співробітників компанії, можна запланувати, спрогнозувати і простимулювати поведінку. Нерідко буває так, що керівництво намагається сформувані філософію своєї організації, де декларовані прогресивні норми і цінності, через що воно не отримує за своїми вкладеннями і бажаннями

результати. Це відбувається тому, що впроваджувані організаційні цінності та норми вступають у конфлікт з існуючими і у зв'язку з цим відкидаються багатьма членами організації.

Формування організаційної культури відбувається за рахунок професійної адаптації співробітників. Не завжди цілі та місія підприємства, розділені членами і групами колективу, відповідають їхнім бажанням та інтересам. Найефективніший спосіб домогтися поглядів на майбутнє і спільності компанії – це розроблення стратегії довгострокового розвитку всім трудовим складом.

Перед формуванням оптимальної культури потрібно ще раз звернутися до аналізу слабких і сильних сторін компанії, до дослідження загроз і можливостей з боку зовнішнього середовища.

Досить часто малюється лише бажаний профіль культури і не аналізується профіль, що сформувався на нинішній момент. Не визначено розрив між наявною та бажаною культурою, а отже, не існує програми виправлення культури.

Далеко не завжди беруть до уваги чинники, які впливають на формування культури безпосередньо – устримлення правлячого блоку, рушійні сили компанії, бажання працівників, розподіл відповідальності, психологічний клімат компанії, способи ухвалення та розроблення рішень, затребувані інновації та ініціативи тощо.

Методологічне забезпечення формування та розвитку організаційної культури включає певні методи, підходи та інструменти, які допомагають організації систематично та цілеспрямовано розробляти та покращувати свою культуру. В табл. 1 наведені деякі додаткові методологічні підходи, які можна використовувати для підтримки формування та розвитку організаційної культури.

Таблиця 1

Методологічні підходи для підтримки формування та розвитку організаційної культури

Підхід	Завдання
1	2
Аудит організаційної культури	Аудит організаційної культури дає змогу оцінити поточну культуру і виявити її сильні та слабкі сторони. Це може бути корисним для визначення сфер, де потрібна зміна культури, і для встановлення ключових сфер, на які слід звернути увагу в рамках формування та розвитку культури.
Спостереження	Охоплює спостереження за співробітниками організації і за тим, як вони взаємодіють один з одним. Це може дати цінну інформацію про культуру організації.
Аналіз документів	Охоплює розгляд документів організації, таких як заява про місію, керівництво для співробітників і маркетингові матеріали. Це може дати уявлення про цінності та переконання організації.
Тематичні дослідження	Включає в себе вивчення інших організацій, які успішно розробили сильну культуру. Це може дати цінну інформацію про те, що працює, а що ні.
Встановлення цінностей і цілей	Визначення бажаних цінностей та цілей, які потрібно розвивати в організації. Цінності мають відображати те, що керівник вважає важливим для культури, і бути взаємопов'язаними з цілями та стратегією організації. Це може вимагати широких консультацій та участі співробітників.

Концепція організаційної культури	Розроблення концепції організаційної культури, яка описує бажані цінності, норми та поведінку в організації, може стати основою для її формування та розвитку. Важливо також враховувати особливості організації, її цілі та стратегію.
Система цінностей і норм	Розроблення системи цінностей і норм, які відповідають концепції організаційної культури, може допомогти встановити чіткі очікування й орієнтири для співробітників. Це може бути досягнуто через визначення цінностей, норм, принципів і правил, а також їхню інтеграцію в робочі процеси.
Навчання і тренінги	Навчання і тренінги можуть допомогти співробітникам розуміти і приймати бажані цінності та норми культури. Це може включати проведення навчальних курсів, тренінгів, менторингів та інших форм навчання.
Комунікація	Ефективна комунікація може допомогти створити загальне розуміння цінностей і норм культури в організації. Важливо забезпечити відкритість і прозорість у комунікації, використовуючи різні форми, такі як електронна пошта, інтернет, відеоконференції, зустрічі тощо.
Система винагород	Система винагород може допомогти встановити зв'язок між бажаними цінностями і поведінками та результатами роботи співробітників. Це може бути досягнуто через визначення критеріїв оцінки роботи.

Управління організаційною культурою не зводиться лише до формулювання ідеології компанії та виявлення її профілю. Зміст декларації стає потребою кожного співробітника компанії та його внутрішнім стержнем.

Організаційна структура внутрішнього середовища пов'язується з діяльністю працівників. На цьому рівні життя культура передбачає поглиблення поділу праці, а також виокремлення найважливіших сфер цього поділу (зниження витрат виробництва і зосередження розроблення високих технологій) і сумісність наявних пріоритетних напрямів.

Існує низка методологічних підходів, які можна використовувати для підтримки формування та розвитку організаційної культури [5, 8].

Один із підходів полягає у використанні опитувань та інтерв'ю для збирання даних про поточну культуру організації. Потім ці дані можна використовувати для визначення сфер, у яких культура потребує зміцнення або зміни.

Інший підхід полягає у використанні фокус-груп, щоб зібрати співробітників для обговорення культури організації і того, як її можна поліпшити.

Як тільки організація починає краще розуміти свою поточну культуру, вона може розпочати розроблення плану своєї майбутньої культури. Цей план має ґрунтуватися на цілях і завданнях організації, а також на її цінностях і переконаннях. План також має бути реалістичним і досяжним.

Ефективне управління неможливе без створення внутрішньофірмової атмосфери, коли всі співробітники зацікавлені в досягненні загального успіху.

У компаніях із розвинутою організаційною культурою співробітники характеризуються деякими рисами:

- високим ступенем згуртованості в поглядах, установках і позиціях членів колективу;

- стійкою взаємодією, що сприяє стабільності та міцності його існування в часі та просторі;
- організованістю, впорядкованістю, підпорядкованістю співробітників чіткому порядку виконання колективної спільної життєдіяльності;
- структурованістю – чітким ступенем коректності розподілу функцій і обов'язків, а також відповідальності між колективом;
- відкритістю – готовністю до прийняття нових співробітників.

Буває, що в компаніях з низькою організаційною культурою не приділено достатньої уваги внутрішній комунікації, що призводить до втрати інформації у працівників і неточного уявлення про компанію в цілому, це провокує появу чуток між працівниками.

Організаційна внутрішньофірмова культура пов'язана з виховними та освітніми аспектами, а також з поліпшенням людського капіталу. Організаційна культура зовнішнього середовища досить чітко визначається як культура компанії у взаємовідносинах із зовнішнім середовищем.

Використання компанією розвиненої організаційної культури допомагає компанії відображати першорядні цінності в суспільстві та культурні установки, а також без зайвих проблем усувати неминучі суперечності між інтересами компанії та інтересами суспільства. Але необхідно враховувати організаційну культуру, що склалася в конкретній компанії. В іншому разі, штучно впроваджувані цінності та норми вступають у конфлікт із чинними.

Розвиток сильної організаційної культури – це тривалий процес, проте, він може бути дуже корисним як для організації, так і для її співробітників. Використовуючи різні методологічні підходи, організації можуть краще зрозуміти свою нинішню культуру та розробити план її майбутнього розвитку. Це може допомогти організаціям досягти своїх цілей і завдань, залучити й утримати найкращі таланти та впроваджувати інновації.

Висновки. Формування організаційної культури – досить тривалий процес, який передбачає постійну спеціалізацію нових членів організації, безперервне виявлення того, у що вірять і що цінують в організації, невинну увагу як до загального абстрактного погляду на організаційний устрій, так і до конкретних деталей функціонування організації, і, зрештою, до проблем обґрунтованого планування цієї роботи. Об'єднання цінностей і щоденна робота менеджерів з їх втілення в життя можуть привести організацію до успіху.

Література:

1. Близнюк Т. Взаємозв'язок між національною та організаційною культурою / Т. Близнюк // Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 26 – 27 березня 2015 року). – Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2015. – С. 59 – 61.
2. Виханский О. С. Менеджмент [учеб.] / О. С. Виханский / [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.univer5.ru/menedzhment/menedzhment-o.s.vihanskiy-217/Page-276.html>.
3. Волик І.М. Український вибір моделі корпоративного управління [Електронний ресурс] / І.М. Волик // Економічні науки. – 2016. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/NIEK_2016/Economics/17511.doc.htm
4. Воронкова А. Е., Баб'ян М. М., Коренев Е. Н., Мажура І. В. Корпорації: управління та культура. Монографія. / За заг. ред. док. екон. наук, професора Воронкової А. Е. – Дрогобич: Вимір, 2006. – 376 с.
5. Заболотна В.О. Організаційна культура як психологічне підґрунтя підвищення ефективності праці / В.О. Заболотна // Заболотна В.О. Психологічні основи управління персоналом: навч. посіб. – К. : Гнозис, 2014. – С. 227.
6. Лепейко Т. І. Організаційна поведінка: навчальний посібник / Т. І. Лепейко, С. В. Лукашев, О. М. Миронова. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2013. – 156 с.
7. Монастирський Г. Л. Теорія організації: підручник. 2-е видання, доповнене й перероблене. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 329 с.
8. Черноіванова Г. С. Концептуальні положення формування інноваційних компетентностей в сучасних умовах / Г. С. Черноіванова // Science-research. - Молдова: Кишинев. - 2017. - № 7.- С.29-34.

References:

1. Bliznjuk, T. (2015). Vzaemozv'jazok mizh nacional'noju ta organizacijnoju kul'turoju [The relationship between national and organizational culture]. *Proceedings from: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Suchasni problemi upravlinnja pidpriemstvami: teorija ta praktika» – The International Scientific and Practical Conference «Modern problems of enterprise management: theory and practice»*. (pp. 59-61). Dnipropetrovsk: Serednjak T. K. [in Ukrainian].
2. Vihanskij, O. S. Menedzhment [Management]. *www.univer5.ru* Retrieved from <http://www.univer5.ru/menedzhment/menedzhment-o.s.vihanskiy-217/Page-276.html>.
3. Volik, I.M. (2016). Ukraïns'kij vibir modeli korporativnogo upravlinnja [Ukrainian choice of corporate governance model]. *Ekonomichni nauki - Economic Sciences*. Retrieved from http://www.rusnauka.com/NIEK_2016/Economics/17511.doc.htm [in Ukrainian].
4. Voronkova, A. E., Bab'jan, M. M., Korenev, E. N., Mazhura, I. V. (2006). *Korporacii: upravlinnja ta kul'tura [Corporations: management and culture]*. Drogobich: Vimir [in Ukrainian].
5. Zabolotna, V.O. (2014). *Organizacijna kul'tura jak psihologichne pidruntja pidvishhennja efekтивности praci. Psihologichni osnovi upravlinnja personalom [Organizational culture as a psychological basis for increasing work efficiency]*. K.: Gnozis [in Ukrainian].
6. Lepejko, T. I. (2013). *Organizacijna povedinka [Organizational behavior]*. H.: Vid. HNEU [in Ukrainian].
7. Monastirs'kij, G. L. (2020). *Teorija organizacii [Organization theory]*. Ternopil': ZUNU [in Ukrainian].
8. Chernovanova, G. S. (2017). *Konceptual'ni polozhennja formuvannja innovacijnih kompetentnostej v suchasnih umovah [Conceptual provisions of the formation of innovative competences in modern conditions]*. *Science-research*. 7, 29-34 [in Ukrainian].

УДК 658.15

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-118-127](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-118-127)

Кінас Ірина Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, пр. Науки, 9-а, м. Харків, 61166, тел.: (050)023-57-45, <https://orcid.org/0000-0002-1790-3746>

ПІДХОДИ ЩОДО РОЗРОБКИ АНТИКРИЗОВОЇ ПРОГРАМИ ЯК ОСНОВНОЇ СКЛАДОВОЇ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Анотація. Основним засобом виживання підприємства в умовах нестабільності зовнішнього середовища є антикризове управління, яке повинно ґрунтуватися на розробці та реалізації політики антикризового управління, яка включає комплекс механізмів подолання фінансової нестабільності. Розробка та впровадження політики антикризового управління дасть змогу поліпшити стан вітчизняних підприємств.

На сучасному етапі економічного розвитку постає проблема управління фінансово нестабільними підприємствами. Для успішного управління і виходу підприємств з фінансової кризи необхідна ефективна система антикризового управління, яка має в своєму розпорядженні механізми фінансової стабілізації.

Антикризове управління, що ґрунтується на інноваціях, є економічно, соціально та фінансово ефективнішим способом подолання збитків порівняно з економією на витратах і має бути вирішальним у забезпеченні беззбиткового функціонування підприємств.

Перехід до випереджаючого антикризового управління підприємством треба будувати на розробці стратегічного плану розвитку підприємства; активній маркетинговій та збутовій політиці; впровадженні нових технологій управління фінансами; здійсненні діагностування фінансового стану підприємства і доведенні його результатів до власників, потенційних інвесторів і кредиторів [3].

Антикризове управління підприємством, його ефективність залежить від якості механізмів, які використовуються при розробці та реалізації відповідних функціональних антикризових стратегій: виробничо-технологічної, маркетингової, фінансової.

Ключові слова: мобілізація ресурсів, антикризове управління підприємством, санація, антикризова програма діяльності підприємства, антикризові заходи, криза.

Kinas Iryna Oleksandrivna Candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the Department of Management and Business, Kharkiv National University of Economics named Semena Kuznetsia, Nauky Ave., 9-A, Kharkiv, 61166, tel.: (050) 023-57-45, <https://orcid.org/0000-0002-1790-3746>

APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF AN ANTI-CRISIS PROGRAM AS THE MAIN COMPONENT OF ENTERPRISE MANAGEMENT IN CONDITIONS OF INSTABILITY

Abstract. The main means of survival of the enterprise in conditions of instability of the external environment is anti-crisis management, which should be based on the development and implementation of the anti-crisis management policy, which includes a set of mechanisms for overcoming financial instability. The development and implementation of the anti-crisis management policy will make it possible to improve the state of domestic enterprises.

At the current stage of economic development, the problem of managing financially unstable enterprises arises. An effective anti-crisis management system, which has financial stabilization mechanisms at its disposal, is necessary for the successful management and exit of enterprises from the financial crisis.

Anti-crisis management based on innovation is an economically, socially and financially more effective way of overcoming losses compared to cost savings and should be decisive in ensuring the loss-free functioning of enterprises.

The transition to anticipatory anti-crisis management of the enterprise must be built on the development of a strategic plan for the development of the enterprise; active marketing and sales policy; implementation of new finance management technologies; performing diagnostics of the financial state of the enterprise and communicating its results to owners, potential investors and creditors [3].

Anti-crisis management of the enterprise, its effectiveness depends on the quality of the mechanisms used in the development and implementation of relevant functional anti-crisis strategies: production-technological, marketing, financial.

Keywords: internal document, resource mobilization, anti-crisis management of the enterprise, rehabilitation, anti-crisis program of enterprise activity, anti-crisis measures, crisis.

Постановка проблеми. Вже тривалий час, враховуючи глобалізацію економіки, сильну конкуренцію, слабку законодавчу базу та інші фактори, компаніям не просто прогнозувати та працювати на довгострокову перспективу, так як на нинішній стадії економічного розвитку видніється поновлення криз локального та масштабного ступінів. Підставою до появ криз є ряд факторів, серед яких: військовий стан, реорганізація штату працівників, депресивне ринкове становище, модифікація в організації виробництва, модифікація зовнішньоекономічної кон'юнктури [12].

На додачу, є чинники, які можуть ще більше ускладнити кризову ситуацію в компаніях. До них належать:

незадовільні показники на ринку, нездатність продукту вдало конкурувати з іншими продуктами на ринку, слабка маркетингова політика, пізні оновлення лінійки продуктів;

інтенсивне зростання вартості виготовлення і збуту продуктів, яке може бути викликано багатьма чинниками, від недоцільної структури і збільшеної кількості працівників до застосування технологій, інструментів і трудомісткої праці, та ін.;

недостаток нових технологій;

невиконання фінансового плану;

невиконання службових обов'язків департаментів контролю (аналіз, планування, інформаційна база, інспекція);

масштабні капіталовкладення із затяжним часом окупності;

недостаток або відсутність програми стимулювання праці робітників [1, 13].

В цілому, ці першопричини кризових явищ достатньо міцно переплетені між собою і являють складну мережу причинно-наслідкових зв'язків, що призводять до руйнування організаційно-економічних і виробничих механізмів підприємства.

Все це часто спричиняє негативні наслідки й тенденції усередині компанії і, таким чином, до збільшення вирогідності економічних ризиків [8, 12].

Досить велика кількість вчених розглядають кризу, як нормальний етап розвитку компанії і водночас вказують на її погане значення для певної групи підприємств. Початок кризи в компанії – це збій життєздатності підприємства, що проявляється протягом певного етапу часу. Кризу можна простежити на різних фазах життєвого шляху компанії внаслідок внутрішніх та зовнішніх чинників [4,11]. У зв'язку з поетапним розвитком економіки, компанії досить часто зустрічаються з кризовими подіями, які негативно впливають на компанію, з цієї причини вивчення антикризового управління є актуальним [14].

В сучасних умовах для ефективного управління бізнесом потрібно бути готовим до швидких змін, пристосовуватися до мінливого середовища ринку на мікро-макрорівні й, одне з найважливіших - не допускати зародження негативних чинників. Для цього в компаніях необхідно розробити та запровадити систему антикризового управління [4].

Антикризовий менеджмент - це певна система фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових й соціальних подій з метою відновлення платоспроможності, ліквідності, збільшення прибутковості й конкурентоспроможності підприємства як короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість наукових робіт присвячена вивченню антикризового управління та розробці заходів антикризової програми. Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми надали вітчизняні та зарубіжні автори: С. Шмідт, Беляєв С.Г., Р. Брелі, Кошкіна В.І., Василенко В.О., Градов А.П., Грязнова А.Г., Крижановський В.Г., Короткова Е.М., Дж. Фіннері, Крюменахер А.Н, Р. Хіт, Лігоненко Л.О., Маринюк А.М., Ситник Л.С. та ін. Ці науковці зробили вагомий внесок з точки зору практичного та теоретичного значення, але сучасні тенденції в антикризовому менеджменті, зміст і склад антикризової програми визначають актуальність даної теми, що спонукає до наступних досліджень у цій галузі.

Мета статті – дослідити систему антикризового управління та обґрунтувати необхідність запровадження антикризових інновацій в управлінні підприємствами з метою подолання їх збитковості, а також забезпечення стійкого розвитку кожного з них.

Виклад основного матеріалу. У будь-якому суспільстві як цілісній соціально-економічній системі, його окремих сферах час від часу відбуваються кризові явища, які загрожують існуванню самої системи.

Керівники підприємств змушені постійно приймати рішення в умовах невизначеності. В умовах фінансової та політичної нестабільності діяльність підприємств супроводжується кризовими ситуаціями. Кризовий стан виявляється в тому, що погіршуються фінансові результати діяльності підприємств, вони нездатні отримувати прибуток, виконувати свої зобов'язання перед кредитором, в результаті це може призвести до банкрутства.

Основним засобом виживання підприємства у таких умовах є антикризове управління, яке повинно ґрунтуватися на розробці та реалізації політики антикризового управління, яка включає комплекс механізмів подолання фінансової нестабільності. Розробка та впровадження політики антикризового управління дасть змогу поліпшити стан вітчизняних підприємств.

Антикризовий менеджмент повинен базуватися на певних чинниках. На рис. 1 показано головні чинники, згідно яких базується система антикризового управління.

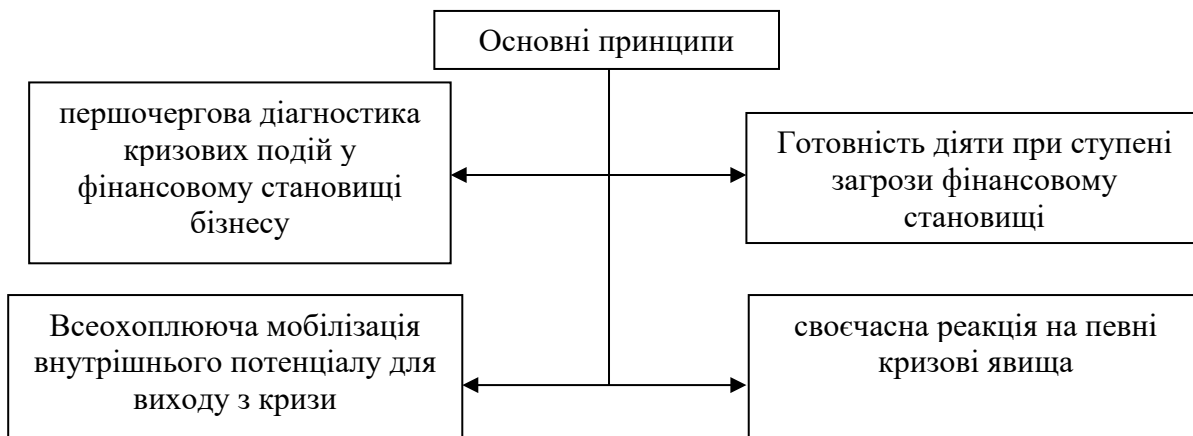

Рис. 1. Основні чинники, на яких базується антикризове управління

Впровадження антикризового менеджменту в компанії відіграє центральну роль у контролі всієї компанії. Метою впровадження антикризового менеджменту в компаніях є:

в економічно ефективних компаніях – дослідження антикризового менеджменту як перебігу попередження кризового стану в компанії, розпізнавання «перших ознак» кризи, превентивна робота щодо попередження кризи. Реалізація комплексу антикризових заходів, що знижує виригідність настання кризових явищ і тим самим збільшує доцільність функціонування компанії;

у підприємств, які зустрілися з наслідками від фінансово-економічної кризи в Україні - послаблення кризи й підтримання роботи компанії в цей період у порядку виживання та вихід із кризи з мінімальними втратами [7].

Регулярне тестування антикризових програм може забезпечити менеджмент компанії цілеспрямованим виходом з кризових подій, а також навчити нових спеціалістів ефективного управління підприємством у кризових подіях. Розуміння потреби до навчання й місця, та можливостей налагодження системи антикризового управління в компанії - актуальна проблема, яка треба вивчати у подальшій перспективі.

Методи антикризового менеджменту базуються та вивчаються в роботах різних вітчизняних і зарубіжних науковців, які з різного боку бачать проблему кризи та кризового становища загалом, тобто мають різні думки. Деякі розглядають антикризове управління, наприклад, з точки зору наявних фінансових проблем на рівні компанії, з появою поганої реакції доміно в решті компаній. Решта дивиться на проблеми, пов'язані не тільки з кризою певної компанії, а й із несприятливою ситуацією фінансової кон'юнктури в економіці всієї галузі або країни [10].

Колосальна кількість різних думок і поглядів на суттєві ознаки та основні складові, що лежать в ядрі антикризового менеджменту, вимагає і вимагає наукового обґрунтування цієї категорії для збільшення ефективності її практичного використання на підприємствах.

Таким чином, інтерпретування самого терміну «антикризове управління» є неоднозначним. І саме неоднозначність тлумачення цього терміна породжує виригідні проблеми навіть при розробці набору заходів щодо запобігання та подолання причин і наслідків кризового стану. На цьому тлі ця економічна категорія розглядається і буде розглядатися з точки зору вчених, які займалися цією темою.

З аналізу цього терміну потрібно підкреслити висновок, що найбільш вдало і точно, повно визначить антикризовий менеджмент як: це спеціально організована система управління, яка має глобальний і системний характер і спрямована на виявлення та корекцію якомога швидкого подолання кризи, створення умов для їх швидкого подолання, поновлення життєздатності компанії, запобігання банкрутству, попередити майбутнім кризам.

Метою антикризового менеджменту є розв'язання проблем, що принесе потужний розвиток компанії в майбутньому, через мобілізацію та потужне використання всіх інструментів та ресурсів які є у наявності в компанії [7].

Головною метою антикризового менеджменту в компанії є розробка та впровадження програми антикризового управління. Саме потужна програма антикризового управління компанії, може допомогти подолати наслідки кризових явищ і продовжити своє існування на ринку. Існування програми дозволяє організувати більш поглиблену працю з подолання (попередження) кризи, як у компанії в цілому, так і в відокремлених її ланках.

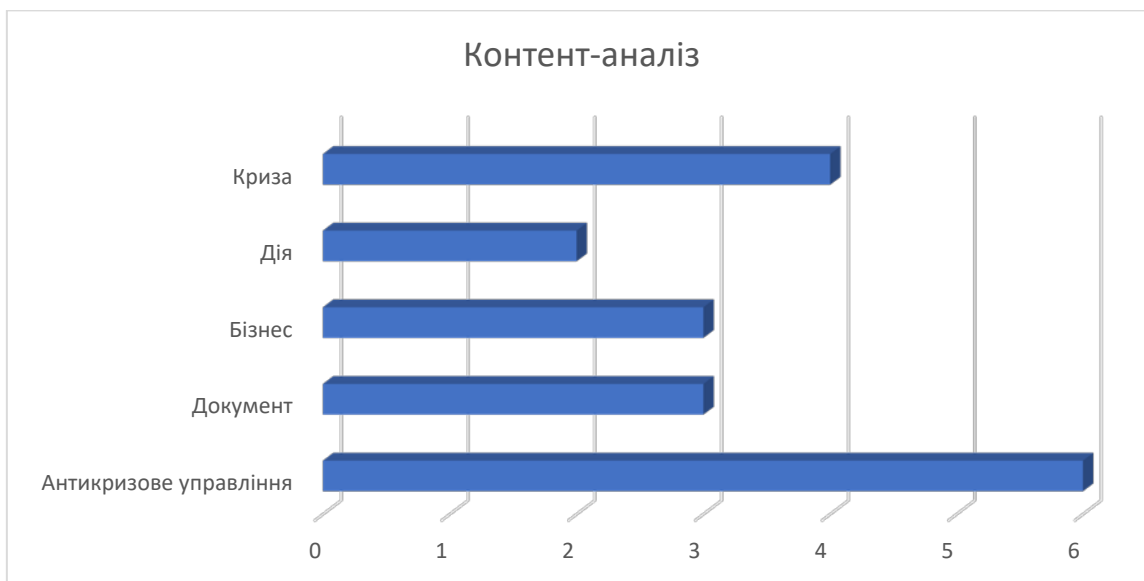
Під час розробки та впровадження антикризової програми менеджмент компанії повинен використовувати свої сили та можливості щоб приєднати зовнішнього інвестора (санатора), для контролю за процесом реалізації. Розробити та реалізувати в майбутньому план щодо запобігання кризовим ситуаціям [9].

Свою думку щодо антикризового управління висловив Уткин Э. А [12], він вважає, що антикризова програма повинна бути розрахована на вирішення набору проблем і є інструментом досягнення цілей розвитку компанії та забезпечення її довгострокового існування.

Заходи антикризового реагування (антикризові заходи) мають формуватися на початковій фазі розвитку кризи через розробку потужного набору антикризового менеджменту, який послідовно та своєчасно виявляє сигнали про негативні внутрішні та зовнішні фактори та процеси, які можуть спричинити настання кризи [13].

Наукова публіцистика має багато поглядів на те, як показати поняття «антикризова програма». Будь-яке формування цієї категорії допомагає зрозуміти природу програми антикризового менеджменту в сучасній науковій літературі.

При визначенні сутності категорії «антикризова програма», можна підкреслити ключові слова, які найбільш точно її окреслюють: криза, дія, бізнес, документ, антикризове управління. На цій основі було розроблено контент-аналіз поняття «антикризова програма», результати якого представлені на рис. 2.

Рис. 2. Результати контент-аналізу поняття «антикризова програма»

Підсумки контент-аналізу наглядно демонструють, як часто та за якими ключовими словами автори визначають поняття «антикризова програма». За результатами теоретичного аналізу визначено, що антикризову програму треба розглядати як систему певних комплексних заходів з антикризового управління, які служать для пом'якшення попередження або подолання негативних подій у бізнесі.

Отже, у передових компаніях розвинених економік, антикризовий менеджмент є головним управлінням усієї системи корпоративного управління і є системою заходів, які спрямовані не лише на подолання кризи, а й на запобігання виникненню такої ситуації та посткризової діяльності.

Вичерпна характеристика головних правил при розробці антикризової програми показана далі:

правило засвідчення реалізування планів антикризового управління показує, що заходи, що містяться в антикризовому портфелі компанії, відповідають певним планам антикризового управління;

правило прицілювання на проблеми, може показати проблеми, які вимагають швидкого усунення цих проблем, а не роблять ставку на зовнішніх проявах їх ознак;

правило гарантування відповідності антикризової програми фактичним і певним запасам може визначити, які ресурси потрібно мобілізувати, для того щоб повернути прибутки після настання кризових явищ;

правило дотримання термінів антикризового процесу окреслює час, необхідний для виявлення та виходу компанії з кризи;

правило багатоваріантності, що допускає велику кількість альтернатив;

правило професіоналізму, яке показує рівень підготовки вжитих заходів для подужання кризи в компанії;

правило колегіальності - це засада менеджменту, в якому менеджмент певних департаментів зустрічається і проводиться нарада або рівноправною групою у вирішенні питань управління чи виходу з кризи [7].

Побудова та реалізація антикризової програми є важливою справою, оскільки вона допомагає вирішити безліч важчих проблем, пов'язаних із різними функціональними сферами: система управління, фінанси, виробнича система, кадри, збут, та ін. Побудова антикризової програми для компаній, якщо брати до уваги усі правила - створює потужні передумови для того щоб компанія успішно вийшла з кризового становища [2].

Побудова антикризових програм підходить для різних рівнів управління економікою: регіон, держава, галузь, на рівні однієї компанії. Отже, побудова антикризової програми покладено на велику кількість різних сторін: рівня кризи в компанії чи галузі, впливу середовища та його проявів, кваліфікації менеджерів і співробітників, та ін. Не можна нехтувати принципами ефективного функціонування компанії [6]. Отже, побудова антикризової програми підприємства має містити від 5 до 9 етапів, в залежності від бажання менеджменту розглядати та вирішувати питання. Основні етапи побудови антикризової програми показано на рис. 3.

Так як велика кількість існуючих антикризових програм є не що інше, як маніфести намірів і не мають направленості чи практичного застосування, тому неухильне супроводження головних принципів і кроків зародження дає змогу компанії пережити кризу [8].

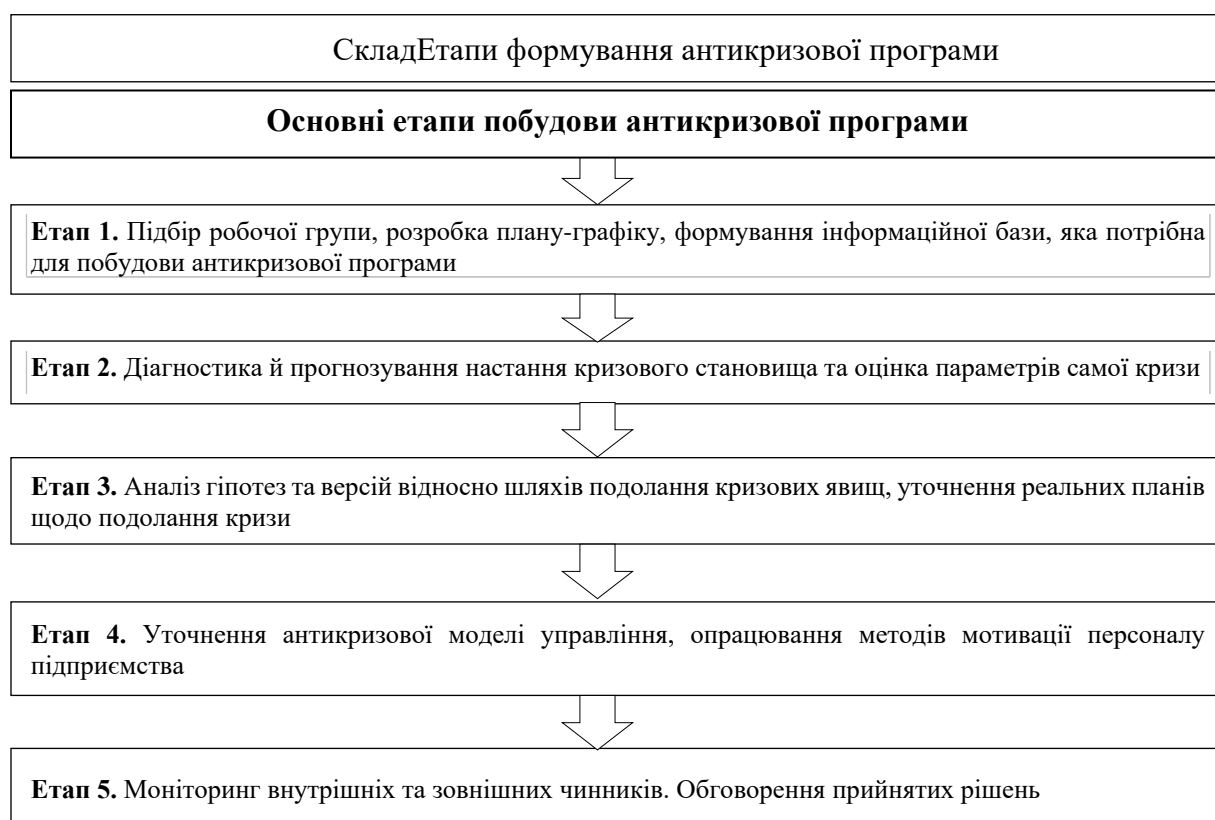

Рис. 3 Основні етапи формування антикризової програми

Впровадження антикризової програми вимагає рішучих дій та погодження заходів за всіма наведеними вище напрямками. Потужне та синхронне реалізування дій у цих сферах, як інвестиційна політика, фінансовий менеджмент, маркетингова політика, управління персоналом, а також організаційно-оперативне управління дасть змогу компанії вийти з кризи та гарантувати фінансову реструктуризацію [5, 6].

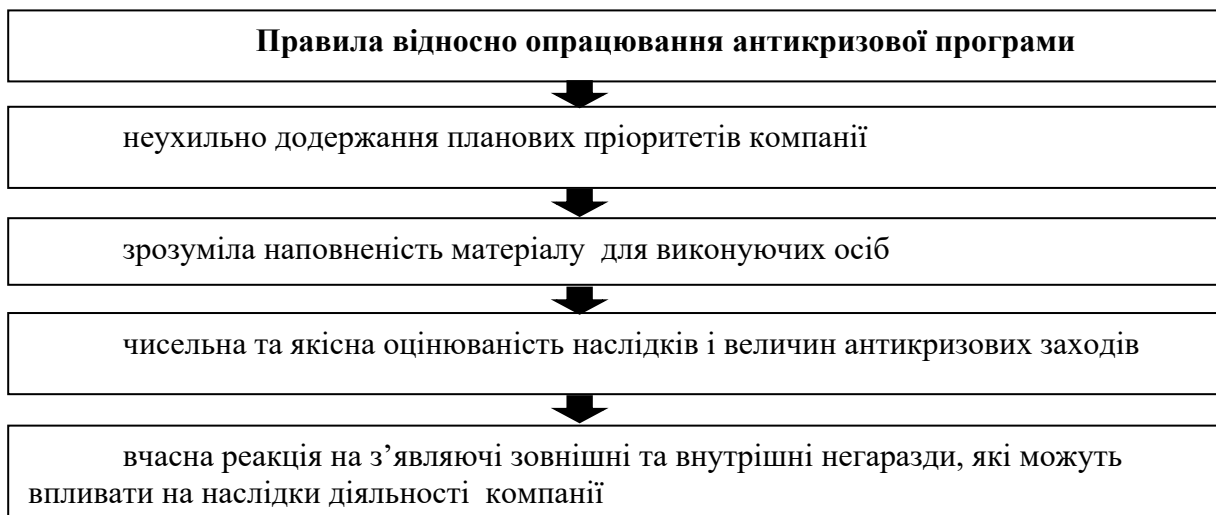
Для виходу з кризи необхідна розробка тактики організаційних заходів. Саме для цього треба розглянути компоненти організаційної структури компанії, а саме:
рівень економічної автономності компанії, його департаментів і філій;
рівень спеціалізації, кооперації, концентрації, централізації виробництва;
процеси менеджменту, мобільність управлінських підрозділів та їх взаємодія, рівень централізації менеджменту;
рівень застосування економічних, організаційних та соціально-психологічних та супутніх видів управління [6, 7].

В компаніях потрібно здійснювати аналіз, який дасть всеохоплюючу характеристику діяльності бізнесу, який визначить необхідність промислового переоснащення обладнання компанії для ефективного здолання кризи.

У цьому контексті компаніям слід провести аналіз, який полягає в технологічній політиці на виробництві, оцінці організації розробки та впровадження інновацій [4, 7].

Керівництву слід передивитися ефективність функцій антикризового управління, а саме: планування, цілепокладання організації, мотивації та контролю;
зростання результативності функцій викличе максимальну мінімізацію результатів кризи та збільшення потужності менеджерських рішень [2, 5].

Призначення антикризової програми – це низка заходів, що здійснюються узгоджено з метою попередження, запобігання та вихід з кризи, зменшення рівнів її негативних наслідків. Її розвиток включає як глибокі дослідження, аналізи та планування, так і організаційну роботу – економічну та соціальну. Це можна засвідчити певними вимогами до цього документа, особливо потрібні вказані на рис. 4.

Рис. 4. Головні вимоги до оформлення антикризової програми

Виконання цих вимог, які показують передчасні явища для організаційного гарантування антикризової програми, має впливати насамперед наступному піднесенню бізнес-одиниці на інноваційному ядрі. Ця обставина пов'язана з тим, що під час кризи, незалежно від її наступної динаміки, компанія використовує свої класичні способи стабілізації та оздоровлення ситуації, тобто соціальний, технологічний, організаційний

розвиток. З метою усунення розбіжностей, забезпечення динамічного зростання та функціонування компанії потрібно використовувати інноваційні антикризові заходи – методи новітніх стратегій, які направлені на посилення сучасних позицій компанії та закладення основи для довгострокової концепції стратегії [11].

Тому, рекомендується подальша інтерпретація сутності антикризової програми компанії з тим, що буде братися до уваги певні чинники та розміщення новітнього компоненту її антикризової політики.

Антикризову програму необхідно консолідувати та розвивати в масштабах всієї компанії. В Українському бізнес-середовищі для повної діагностики використовуються два методи – визначення безбитковості та SWOT-аналіз [39].

Аналіз теоретичних та практичних матеріалів допомагає упорядкувати заходи антикризової програми компанії, що показано на рис. 5.

Крім того, програма заходів з антикризового управління має містити план реалізування заходів, який має бути представлений у вигляді таблиці. Наприклад, для усунення ознак банкрутства та реструктуризації боргів неплатоспроможних кредиторів компаніям рекомендується вжити певний перелік заходів.

Від певного виду факторів залежить вибір конкретного заходу щодо фінансового оздоровлення компанії: існування соціальної сфери, різновиду виробництва, зношеності основних засобів, суми кредиторської заборгованості тощо. Крім того, при розробці комплексу заходів з антикризового управління треба зважати на важкість кризи в компанії, наявні фінансові можливості та перспективи отримання додаткових зовнішніх ресурсів і пошуку резервів у компанії, стратегічні цілі компанії.

Остання частина антикризової програми передбачає соціально-економічні наслідки реструктуризації. Прогнозування слід починати зі створення зведеної таблиці, зміст якої має показати переваги цієї програми та її вплив на всіх стейкхолдерів.

Висновки. Антикризове управління – це комплексна система управління, яка спрямована на попередження криз, їх запобігання та виявлення причин кризи, характеру, стадії та моделей їх розвитку, можливих сценаріїв розвитку, інструментів боротьби з ними. Їх ідентифікувати для продовження діяльності компанії. Тому успіх бізнесу залежить від ранньої підготовки кризового управління до майбутніх загроз. Своєчасна підготовка антикризової програми заходів допоможе суттєво мінімізувати негативний вплив кризових явищ на компанію та зробити її ефективною та конкурентоспроможною в умовах кризи. Створення необхідних резервів (ресурси, фінанси, матеріали) допомагає компаніям діяти більш ефективно в умовах кризи.

Література:

1. Барановський О. І. Фінансова безпека : монографія / О. І. Барановський. – К. : Фенікс, 2016. – 338 с.
2. Ветрова Н. М. Про концептуальний підхід до формування інструментарію економічної діагностики / Н. М. Ветрова, Н. В. Кузьміна // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2018. – № 41. – С. 16 – 20.
3. Глущенко С. В. Особливості заходів фінансового оздоровлення (санації) суб'єктів економіки / С. В. Глущенко // Наукові записки. – 2017. – Т. 107. Економічні науки. – С. 7 – 11.
4. Грязнова А. Г. Антикризисный менеджмент: учебное пособие / А. Г. Грязнова. – М.: ЭКМОС, 2018. – 368 с.
5. Жданов В. В. Антикризова діагностика організації / В. В. Жданов // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2019. – № 4. – С. 92 – 96.
6. Макаренко І. О. Критерії економічної ефективності роботи підприємства в умовах антикризового управління / І. О. Макаренко // Акт. пробл. економіки. – 2017. – № 7 (61). – С. 121 – 125.
7. Прохорова В. В. Інноваційні перетворення як структурний елемент антикризового управління підприємством / В. В. Прохорова, В. І. Ярмолюк // Економіка и управление. – 2018. – № 2. – С. 28 – 33.
8. Прун А. І. Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами промислової діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
9. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія / Н. Й. Реверчук. – Л. : ЛБІ НБУ, 2015. – 195 с.
10. Ситник Л. С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління / Л. С. Ситник. – Донецьк: ІЕП НАН України. – 2019. – 503 с.
11. Суздальцев О. М., Гайдаш К. О. Антикризове управління для підвищення ефективності на підприємстві / О. М. Суздальцев, К. О. Гайдаш // Вісник Донецького університету економіки та права. – 2018. – № 1. – с. 173-180.
12. Уткин Э. А. Антикризисное управление : учеб. пособ. / Э. А. Уткин. – М.: ЭКМОС, 2018. – 400 с.
13. Шершньова З. Є. Антикризовий «стратегічний набір»: характеристика складових та методичних підходів до обґрунтування // Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми управління промисловими підприємствами», 14 – 15 листопада 2012 року. // Управління розвитком. – 2018. – № 7. – Харків. – С. 186 – 190.
14. Шершньова З. Є. Методологічні основи формування цільової програми «Реструктуризація» на підприємствах. // Вчені записки. – К.: КНЕУ, 2018. – № 1. – С. 89 – 97.

References:

1. Baranovs'kij, O. I. (2016). *Finansova bezpeka [Financial security]*. K. : Feniks [in Ukrainian].
2. Vetrova, N. M. (2018). Pro konceptual'nij pidhid do formuvannja instrumentariju ekonomichnoi diagnostiki [About the conceptual approach to the formation of tools for economic diagnostics]. *Visnik social'no-ekonomichnih doslidzhen' -Herald of social and economic research*, 41, 16 – 20 [in Ukrainian].
3. Glushhenko, S. V. (2017). Osoblivosti zahodiv finansovogo ozdorovlennja (sanacii) sub'ektiv ekonomiki [Peculiarities of measures for the financial recovery (rehabilitation) of subjects of the economy]. *Naukovi zapiski - Economic Sciences*, 107, 7 – 11 [in Ukrainian].
4. Grjaznova, A. G. (2018). *Antikrizisnyj menedzhment [Anti-crisis management]*. M.: JeKMOS [in Russian].
5. Zhdanov, V. V. (2019). Antikrizova diagnostika organizacii [Anti-crisis diagnosis of the organization]. *Derzhava ta regioni. Serija: Ekonomika ta pidpriemnicтво - State and regions. Series: Economy and entrepreneurship*, 4, 92 – 96 [in Ukrainian].
6. Makarenko, I. O. (2017). Kriterii ekonomichnoi efektyvnosti roboti pidpriemstva v umovah antikrizovogo upravlinnja [Criteria of the economic efficiency of the enterprise in the conditions of anti-crisis management]. *Akt. probl. Ekonomiki - Act. problem economy*, 7 (61), 121 – 125 [in Ukrainian].
7. Prohorova, V. V. (2018). Innovacijni peretvorennja jak strukturnij element antikrizovogo upravlinnja pidpriemstvom [Innovative transformations as a structural element of anti-crisis management of the enterprise]. *Jekonomika i upravlenie - Economics and management*, 2, 28 – 33 [in Ukrainian].
8. Prun, A. I. Rentabel'nist' operacijnoi dijal'nosti pidpriemstv za vidami promислоvoï dijal'nosti [Profitability of the operational activity of enterprises by types of industrial activity]. *ukrstat.gov.ua* Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
9. Reverchuk, N. J. (2015). *Upravlinnja ekonomichnoju bezpekoju pidpriemnic'kih struktur [Management of economic security of business structures]*. L. : LBI NBU [in Ukrainian].
10. Sitnik, L. S. (2019). *Organizacijno-ekonomichnij mehanizm antikrizovogo upravlinnja [Organizational and economic mechanism of anti-crisis management]*. Donec'k: IEP NAN Ukraïni [in Ukrainian].
11. Suzdal'cev, O. M., Gajdash, K. O. (2018). Antikrizove upravlinnja dlja pidvishhennja efektyvnosti na pidpriemstvi [Anti-crisis management for increasing efficiency at the enterprise]. *Visnik Donec'kogo universitetu ekonomiki ta prava - Bulletin of the Donetsk University of Economics and Law*, 1, 173-180 [in Ukrainian].
12. Utkin, Je. A. (2018). *Antikrizisnoe upravlenie [Anti-crisis management]*. M.: JeKMOS [in Russian].
13. Shershn'ova, Z. C. (2018). Antikrizovij «strategichnij nabir»: harakteristika skladovih ta metodichnih pidhodiv do obruntuvannja [Anti-crisis "strategic set": characteristics of component and methodical approaches to substantiation]. *Proceedings from: Mizhnarodna naukoivo-praktychna konferentsiia « Aktual'ni problemi upravlinnja promislovimi pidpriemstvami » – The International Scientific and Practical Conference «Actual problems of management of industrial enterprises»*. (pp. 186-190). Harkiv [in Ukrainian].
14. Shershn'ova, Z. C. (2018). Metodologichni osnovi formuvannja cil'ovoï programi «Restructurizacija» na pidpriemstvah [Methodological foundations of the formation of the target program "Restructuring" at enterprises]. *Vcheni zapiski - Scientific notes*, 1, 89 – 97 [in Ukrainian].

УДК: 331.005.95/.96

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-128-137](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-128-137)

Колесник Тетяна Василівна кандидат економічних наук, доцент адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21012, <https://orcid.org/0000-0002-2061-3184>

Собітнюк Тетяна студентка, Вінницький національний аграрний університет

УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ В КОЛЕКТИВІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІМІДЖУ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. На сьогодні, вміння управляти корпоративним іміджем підприємства є досить актуальним. Кожне підприємство зацікавлене у формуванні бажаного іміджу і починає займатись цим з початку створення, оскільки, вносити зміни у вже сформований імідж значно важче і він є менш гнучким. Саме тому важливо розробити методику управління корпоративним іміджем і в подальшому просто вносити незначні корективи у разі необхідності. Після визначення імідж-стратегії підприємства, з огляду на поточний стан корпоративного іміджу, а також цілі, які стоять перед підприємством, необхідно визначити основні напрямки реалізації імідж стратегії. Нині проблема конфліктів є об'єктом підвищеної уваги в різних галузях наукового знання. Економічні зміни, спричинені військовими діями в Україні, суттєво позначились на умовах життя та трудовій діяльності більшості громадян. «Найгостріше» розвиваються відносини в соціально-трудовій сфері, безперервно виникають трудові спори, конфлікти між найманими працівниками та роботодавцями. Проблема дослідження конфлікту набула особливого значення: з одного боку науковці стверджують, що конфлікт негативно позначається на роботі підприємства та дестабілізує її, що призводить до непорозумінь співробітників, а інші науковці вважають, що конфлікти чинять позитивний вплив на діяльність організації і дають змогу співробітникам професійно та духовно зростати. З розвитком конкурентних умов господарювання в системі управління виробництвом, все більшої значимості набувають питання обізнаності кадрів в галузі управління організаційними конфліктами на основі формування знань, вмінь і навичок з конфліктології та комунікації. Сучасні фахівці з менеджменту організацій повинні знати психологічні аспекти міжособистісних ділових контактів; методи прогнозування, діагностування та попередження конфліктів; вміти формувати систему управління конфліктними ситуаціями в організації. Тому дане дослідження вирізняється своєю актуальністю і має практичне значення в сучасних умовах ведення бізнесу та підтримки іміджу компанії.

Ключові слова: конфлікт, трудовий конфлікт, управління конфліктами, трудовий колектив, імідж, підприємство.

Kolesnyk Tetiana Vasylivna Candidate of economic sciences, associate professor, Associate Professor of Administrative Management Department and alternative energy sources, Vinnytsia National Agrarian University, Soniachna St, 3, Vinnytsia, 21012, <https://orcid.org/0000-0002-2061-3184>

Sobitniuk Tetyana Student, Vinnytsia National Agrarian University

MANAGEMENT OF CONFLICTS IN THE COLLECTIVE AS AN ELEMENT OF THE IMAGE OF THE ENTERPRISE

Abstract. Today, the ability to manage a company's corporate image is quite relevant. Every enterprise is interested in forming the desired image and begins to deal with it from the beginning of creation, because it is much more difficult to make changes to an already formed image and it is less flexible. That is why it is important to develop a method of corporate image management and then simply make minor adjustments if necessary. After determining the image strategy of the enterprise, taking into account the current state of the corporate image, as well as the goals facing the enterprise, it is necessary to determine the main directions of the implementation of the image strategy.

Currently, the problem of conflicts is the object of increased attention in various fields of scientific knowledge. Economic changes caused by the military actions in Ukraine significantly affected the living and working conditions of most citizens. Relations in the social and labor sphere develop "most sharply", labor disputes and conflicts between employees and employers constantly arise. The problem of conflict research has gained special importance: on the one hand, scientists claim that conflict negatively affects the work of the enterprise and destabilizes it, which leads to misunderstandings among employees, while other scientists believe that conflicts have a positive effect on the organization's activities and enable employees professionally and spiritually grow. With the development of competitive business conditions in the production management system, the issue of awareness of personnel in the field of organizational conflict management on the basis of the formation of knowledge, skills and skills in conflict theory and communication is becoming more and more important. Modern specialists in the management of organizations must know the psychological aspects of interpersonal business contacts; methods of forecasting, diagnosing and preventing conflicts; to be able to form a system for managing conflict situations in the organization. Therefore, this study is distinguished by its relevance and has practical significance in the modern conditions of conducting business and maintaining the company's image.

Keywords: conflict, labour conflict, conflict management, labours collective, image, enterprise.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема конфліктів є об'єктом підвищеної уваги в різних галузях наукового знання. Економічні зміни, спричинені військовими діями в Україні, суттєво позначились на умовах життя та трудовій діяльності більшості громадян. Найгостріше розвиваються відносини в соціально-трудої сфері, безперервно виникають трудові спори, конфлікти між найманими працівниками та роботодавцями. Проблема дослідження конфлікту набула особливого значення: з одного боку науковці стверджують, що конфлікт негативно позначається на роботі підприємства та дестабілізує її, що призводить до непорозумінь співробітників, а інші науковці вважають, що конфлікти чинять позитивний вплив на діяльність організації і дають змогу співробітникам професійно та духовно зростати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей управління конфліктами в трудовому колективі присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як Г.В. Ложкін, Д.М. Полонська, В.О. Руденко, А.Н. Чумиков, В.Н. Шаленко та інші.

Мета статті – визначення специфіки ключових напрямів управління конфліктами в компанії, причини та методика їх вирішення для покращення іміджу підприємства.

Виклад основного матеріалу. Процес вирішення цієї проблеми розпочинається з розгляду конфліктів та їх визначення. Отже, трудовий конфлікт – це конфлікт у сфері

трудова відносина щодо засобів працевзабезпечення, рівня заробітної плати, використання професійного та інтелектуального потенціалу, різних елементів та чинників трудового процесу, рівня цін на різні блага, реального доступу до цих благ та інших ресурсів, викликаний протилежністю інтересів або поглядів [7].

Сьогодні проблема конфліктів є об'єктом підвищеної уваги в різних галузях наукового знання. Економічні зміни, спричинені військовими діями в Україні, суттєво позначились на умовах життя та трудовій діяльності більшості громадян. Найгостріше розвиваються відносини в соціально-трудова сфері, безперервно виникають трудові спори, конфлікти між найманими працівниками та роботодавцями. Проблема дослідження конфлікту набула особливого значення: з одного боку науковці стверджують, що конфлікт негативно позначається на роботі підприємства та дестабілізує її, що призводить до непорозуміння співробітників, а інші науковці вважають, що конфлікти чинять позитивний вплив на діяльність організації і дають змогу співробітникам професійно та духовно зростати.

У кожній великій компанії можуть виникати конфліктні ситуації, і Google не є виключенням до цього правила. Однак, важливо, що компанія вживає заходів для запобігання подібним проблемам у майбутньому та дотримується своїх цінностей та принципів, які включають етичну та відповідальну поведінку, забезпечення безпеки користувачів та збереження довіри до компанії. У світі швидкого розвитку технологій та змінних суспільних потреб важливо, щоб великі корпорації не тільки розвивали свої бізнеси, а й брали на себе відповідальність за свої дії та взаємодіяли зі своїми співробітниками, партнерами та користувачами у мирний та ефективний спосіб [6].

Суттєвим аспектом соціального конфлікту є те, що ці суб'єкти діють у рамках ширшої системи відносин, яка змінюється під впливом конфлікту. В основі соціології конфлікту лежить те, що конфлікт – це нормальне явище суспільного життя, а його виявлення та розвиток – річ взагалі корисна і потрібна. Не варто розповсюджувати міф про універсальну гармонію інтересів. Бізнес може досягти більш ефективних результатів, якщо не ігноруватиме конкуренцію, а підкорятиметься певним правилам, призначеним для їх регулювання. Що означають ці правила в сучасному світі: не дозволяйте насильству бути вирішенням конфлікту; знайти шляхи виходу з глухих кутів, де насильство дійсно має місце і є засобом поглиблення конфлікту; досягти взаєморозуміння між протилежними сторонами конфлікту. У процесі формування будь-якої команди вона буде набувати свої унікальні та відмінні якості [4].

Через зайві проблеми, що в спільній діяльності колективу беруть участь люди з різними професійними орієнтаціями, життєвим досвідом, національністю та особистими якостями, то ці відмінності неминуче відображаються на способі їхнього спілкування, зайвих проблем, оцінки, думок, викликаючи антагонізм і супроводжуючи емоційне хвилювання, ці протиріччя дуже загострюються і можуть навіть перерости в довготривалі конфлікти [2].

Основною причиною конфлікту всередині колективу є випадки, коли переконання та поведінка окремої людини не узгоджуються з моральними принципами та очікуваннями інших членів колективу. Людська поведінка, що суперечить колективним нормам, переконанням, цінностям, правилам поведінки, традиціям, часто призводить до деструктивного конфлікту.

Вирішення конфліктів, характерних для діяльності менеджерів, є актуальним завданням у контексті підвищення загальної продуктивності. На цій основі пропонуються деякі практичні пропозиції щодо запобігання та попередження конфліктів або їх пом'якшення. При цьому вибір шляхів і методів подолання конфліктів залежить не тільки

від об'єктивної ситуації, а й від психологічного стану іншої сторони, а також від спрямованості конфлікту, тобто чи зможе він зрозуміти проблему глибше. Розвиток елементів кооперативної взаємодії в конфлікті, або навпаки, призведе до розкутої та узгодженої взаємодії [3].

Актуальність теми конфліктів сьогодні переважає підходами до визначення та уникнення конфліктів у колективі. В ринковій економіці більша частина підприємств та компаній є приватними, а управління ними повністю залежить від дій та правильних рішень, «розуму» керівників, тому що конфлікти між керівниками та працівниками є неминучі. Керівник здатний та має повне право робити те, що вважає за правильне та потрібне, а підлеглі, які не згодні з керівниками, повинні погодитися на ці умови, інакше ризикують повністю залишитися без роботи. Працівники та підлеглі, у свою чергу, часто ставлять власні умови відкрито, не погоджуючи їх із думкою керівництва, але це лише невелика частина конфлікту. Правильно те, що недостатньо знати лише існування та походження конфлікту, важливо вміти передбачити та вчасно усунути конфлікт, а також максимально зробити так, щоб наслідки не вплинули на діяльність компанії та не зруйнували її авторитет та імідж. Сучасний ринок праці сьогодні настільки нестійкий та неконтрольований, що необхідно розробити базову модель для вирішення проблемних ситуацій, які виникають. Для керівника дуже важливо, щоб колектив та підлеглі були згуртованими, а їхня робота приносила найбільшу користь для компанії та максимальний прибуток[8].

При обговоренні теми конфлікту чимало науковців, бізнесменів і політичних лідерів намагаються звести проблему управління до уникнення або пом'якшення конфлікту. Конфліктна ситуація розглядається ними, як сигнал негаразду і необхідності пошуку винного для того, щоб не повторити помилку знову. Далеко не завжди конфлікт є настільки не зрозумілий і не підлягає керуванню, що порушує процес комунікацій і узгодженості в роботі.

Найбільш узагальнюючою ознакою усіх конфліктів у бізнесовому просторі є фактичний чи уявний бар'єр потреб для окремих членів бізнесу чи окремої соціальної групи, іншими словами, перешкоди для задоволення власних потреб.

Якщо працівники компанії чи окремої соціальної групи усвідомляють, що їхні потреби блокуються керівником, то можна виділити два типи блоkad:

- відступ, це така реакція на окремі потреби блокування (справжні чи фальшиві), яка зведена до короткотривалої чи довготривалої відмови, щоб задовольнити ці потреби;
- агресія, це специфічна реакція працівників на блокаду, яка може і швидше за все, часто призводить до внутрішнього та зовнішнього конфлікту. Агресивна поведінка породжує агресивну реакцію працівників або соціальної групи, і з моменту агресії починається соціальний конфлікт, який може тривати довго[9].

Термін конфлікт походить від латинського слова "conflict", що означає суперечність і практично однаково звучить на різних мовах.

До конфлікту призводить таке зіткнення інтересів, потреб, поглядів, цілей, мотивів, при якому з'являється протидія сторін[5].

У конфліктній ситуації кожна зацікавлена сторона прагне відстоювати та досягати реалізації власних мети, цілей, думок, завдань, точки зору, при цьому вона наводить аргументи на свою користь, перешкоджає опоненту чинити так само, використовує всі прийнятні у даній ситуації заходи та форми впливу і намагається здолати опір іншої сторони.

Економісти часто замінюють конфлікт на конкуренцію, психологи, порівнюють з труднощами та стресом, а соціологи, розглядають, як поняття аргументу і позиції.

Проаналізуємо та детальніше дамо оцінку моделям типології конфліктів, які виникають у сучасних компаніях, а саме, моделях, які можна використовувати для аналізу взаємодії конфліктів. У науковій літературі, присвяченій дослідженню конфліктів, вітчизняні науковці виділяють три основні типи моделей конфліктів у компанії: [10].

1. Міжособистісний конфлікт або конфлікт між суб'єктами спілкування.

2. Груповий конфлікт або трудовий конфлікт, який включає конфлікти в малих виробничих групах (всередині груп): серед рядових працівників; між підлеглими та керівниками; між працівниками різного стажу та віку.

3. Організаційно-керуючий конфлікт, який охоплює конфлікти планування, конфлікти заохочення, що виникають через порушення принципів стимулювання та неправильні оцінки при підборі персоналу та контрольні конфлікти, які є природним наслідком нечітких стандартів контролю та неадекватних способів управління людьми в певних умовах і ситуаціях [7].

Конфлікти у великих компаніях можна розділити на п'ять категорій: [9].

1. Інформаційні конфлікти, які виникають внаслідок таких факторів, як свідомо чи несвідомо дезінформація, повна чи неповна інформація та її достовірність, неперевірені факти, чутки та не розуміння поданої інформації, втрата ланцюга комунікації тощо.

2. Структурні конфлікти. Вони, як правило, завжди викликані організаційною структурою та інтересами різних підрозділів.

3. Конфлікт відносин виникає залежно від платформи відносин (добровільна чи вимушена), співвідношення рівності у відносинах, характеру відносин (залежні чи незалежні) тощо.

4. Конфлікт цінностей – це таке бізнесове середовище, де часто досягаються компроміси, але при цьому існують великі труднощі, а часто навіть дійсно неможливі домовленості. Основними причинами такої ситуації є відмінності в переконаннях людей, моральні бар'єри, культурні цінності та багато іншого, що може дозволити собі одна людина, не враховуючи інтереси іншої.

5. Поведінковий конфлікт часто виникає внаслідок агресивної поведінки, яка загрожує життю. Такий конфлікт, мабуть, найчастіше зустрічається в сучасному світі [1].

Виокремлюють п'ять основних способів врегулювання конфліктів: [4].

1. Змагання (конкуренція) прагнення добитися своїх інтересів будь-якою ціною та навіть у збиток іншому.

2. Пристосування, тобто зробити себе жертвою власних інтересів заради інших.

3. Компроміс – угода на основі взаємних погоджувальних між обома сторонами поступок; пропозиція вигідного варіанту, що знімає напруженість у відносинах та суперечку всередині сторін.

4. Уникнення, а саме повна або часткова відсутність бажання до спільних дій та відсутність тенденції до досягнення власної та поставленої мети.

5. Співпраця, де учасники конфліктних ситуацій приходять до альтернативних рішень, які повністю або частково будуть задовольняти інтереси обох сторін [1].

Розбіжності, протиріччя та конфлікти між працівниками є міжособистісними конфліктами всередині самої компанії, протидія учасникам сприймається і переживається ними як головне психологічне питання, яке потребує вирішення та подальшого дослідження і веде до дій, спрямованих на подолання конфлікту на користь однієї або обох сторін.

Зростання конфліктів у бізнесі, безсумнівно, негативно вплинуло на економічні умови та ринки. Ми не були готові до цієї складної ситуації, але

орієнтація на безконфліктний розвиток суспільства робить конфліктні питання безперспективними, тому в суспільстві відсутній механізм вирішення конфліктів.

Тема статті в практичному розумінні розкривається в аналізі конфліктних ситуацій у трудовому колективі Google і є складним завданням, оскільки компанія відома своїми інноваційними підходами до управління та розвитку своїх співробітників. Також, Google прагне створити та зберегти позитивний і сприятливий робочий, конкурентоспроможний клімат у колективі.

Однак, конфлікти можуть виникати навіть у такому інноваційному середовищі. Однією з найвідоміших конфліктних ситуацій в Google була ситуація з інженером Джеймсом Даморе, який опублікував внутрішній меморандум із критикою політичної рівності в компанії, що призвело до його звільнення. Ця ситуація викликала реакцію з боку громадськості та дискусії про те, чи правомірно було звільнення Джеймса Даморе та які межі свободи висловлювання в рамках робочого середовища [2].

Цей конфлікт показав, що навіть у такій інноваційній компанії, як Google, можуть виникати конфліктні ситуації через різні погляди та переконання співробітників щодо різних питань, таких як рівність, організованість, корпоративна культура та інше. Такі конфлікти можуть бути небезпечними для компанії, якщо вони не будуть контролюватися керівництвом.

Іншим прикладом конфліктної ситуації в Google була акція протесту з боку співробітників проти рішення компанії співпрацювати з військовим підрозділом США у створенні штучного інтелекту для дронів. Співробітники компанії висунули вимогу зупинити співпрацю з військовими та забезпечити більшу прозорість у процесі прийняття таких рішень [3].

Наступний випадок конфліктної ситуації стосується конфлікту між Google та китайською владою щодо вимог до цензури результатів пошуку. Компанія Google вирішила закрити свій пошуковий двигун у Китаї після того, як китайська влада вимагала від компанії цензурувати результати пошуку відповідно до їх політичних переконань. Компанія Google вважала, що це суперечить її цінностям свободи слова та доступу до інформації, тому вирішила закрити свій пошуковий сервіс у Китаї. Проте, Google заявила про можливість повернення на китайський ринок з новим, цензурою-сумісним пошуковим сервісом, що також викликало критику та конфлікти [4].

Також, компанія Google стала об'єктом критики через звіт, який заявляв про розповсюдження реклами на платформі YouTube, яка була пов'язана з екстремістським та нацистським контентом. Звіт був опублікований у британській газеті «The Times», і він викликав обурення у громадськості та серед рекламодавців, які були обурені тим, що їхні рекламні оголошення з'являлися поруч із таким контентом [5].

У зв'язку з цим керівництво Google було змушено прийняти міри, щоб запобігти схожим проблемам у майбутньому. Компанія ввела нову політику діяльності щодо контролю за рекламою на своїй платформі, зокрема, було заборонено розміщувати рекламу поруч із контентом, який пропагує насильство, розпалює ненависть або дискримінацію. Крім того, були удосконалені алгоритми виявлення і блокування небажаного контенту на платформі YouTube.

Загалом, конфлікти в трудовому колективі Google виникають із різних причин, включаючи різниці в поглядах, стилі комунікації, стилі роботи та особистісні. Однак, компанія докладє багато зусиль для запобігання та вирішення конфліктних ситуацій шляхом надання співробітникам можливості проходити тренінги з комунікації та управління конфліктами, а також забезпечує відкрите спілкування між співробітниками та керівництвом.

Для ефективного аналізу конфліктів у трудовому колективі Google, можна використовувати методику SWOT-аналізу, згідно якого визначається «сильні та слабкі сторони, безпеки та можливості».

Сильні сторони Google включають інноваційний підхід до управління та розвитку співробітників, відкрите спілкування та високу кваліфікацію співробітників. Однак, слабкими сторонами є незадовільна заробітна плата та перевантаження роботою, що може призводити до стресу та конфліктів.

Можливості включають співпрацю зі спеціалістами з управління конфліктами та використання нових технологій для спілкування та вирішення конфліктів, а загрози – низьку кваліфікацію керівництва в управлінні конфліктами та можливість витоку конфіденційної інформації в результаті конфлікту (табл 1).

Таблиця 1

SWOT- аналіз конфліктів у трудовому колективі Google.

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Інноваційний підхід до управління та розвитку співробітників. 2. Відкрите спілкування. 3. Висока кваліфікація співробітників.	1. Перевантаження роботою. 2. Незадовільна заробітна плата.
Можливості	Загрози
Співпраця зі спеціалістами з управління конфліктами та використання нових технологій для спілкування та вирішення конфліктів.	Низька кваліфікація керівництва в управлінні конфліктами та можливість витоку конфіденційної інформації в результаті конфлікту.

Джерело: власний проведений аналіз.

SWOT–аналіз показує, що недостатня заробітна плата є однією зі слабких сторін компанії, то можна розглянути можливість збільшення зарплати або інших форм компенсації та мотивації для працівників. Низька кваліфікація керівництва в управлінні конфліктами є однією із загроз, також можна розглянути можливість надання керівництву додаткової підготовки та тренінгів із управління конфліктами.

Для запобігання конфліктів у компанії Google можна запропонувати наступні заходи : [2].

1. Забезпечення рівності та інклюзивності: компанія Google може працювати над забезпеченням рівних можливостей для всіх працівників незалежно від їхньої раси, статі, національності, сексуальної орієнтації, релігії тощо. Для цього можуть використовуватися різноманітні програми та політики, такі як програми рівноправності, тренінги з інклюзивності тощо.

2. Створення відкритого та довірливого середовища: компанія Google може працювати над створенням відкритого та довірливого середовища, де працівники можуть вільно висловлювати свої думки та ідеї, а також звертатися за допомогою у разі конфліктних ситуацій. Для цього можуть використовуватися різноманітні платформи для спілкування та обміну інформацією, такі як внутрішні соціальні мережі, форуми тощо.

3. Розвиток культури співпраці та колективного рішення проблем: компанія Google може працювати над розвитком культури співпраці та колективного рішення проблем, де працівники можуть працювати разом над вирішенням проблем та досягати спільних цілей. Для цього можуть використовуватися тренінги та розвивальні програми, які сприяють розвитку навичок співпраці та комунікації.

4. Підтримка та заохочення відкритого діалогу: компанія Google може підтримувати відкритий діалог між працівниками, а також між самими працівниками та керівництвом. Для цього можуть використовуватися різноманітні форми комунікації, такі як відкриті зустрічі, круглі столи, інтерв'ю, прес-конференції тощо.

5. Створення процедур вирішення конфліктів: компанія Google може створити процедури вирішення конфліктів, які дозволяють ефективно вирішувати різні конфліктні ситуації. Для цього можуть використовуватися медіатори, комітети з розв'язання конфліктів, а також різноманітні програми та процедури, які дозволяють ефективно вирішувати різні конфліктні ситуації.

Об'єктивне обговорення проблеми, з'ясування характеру конфлікту, вміння сторін бачити головне сприяє успішному пошуку вирішення конфлікту. Основним показником покращення ефективного управління конфліктами на підприємстві є підвищення продуктивності праці.

Вважається, що конструктивне вирішення конфліктів залежить від наступних факторів:

- достатнє сприйняття конфлікту;

- відкритість та оперативність спілкування, підготовка до ґрунтовного обговорення питання, коли учасники чесно висловлюють своє розуміння того, що відбувається, надання шляхів вирішення конфліктів, створення атмосфери взаємної довіри та співпраці [6].

Для запобігання конфліктам можна проводити регулярні тренінги та навчання, використовувати повторні тренінги та участь у ділових іграх та ситуаціях. І чим більше людина буде повторювати вправу, тим більш зрілими і міцнішими будуть її навички, тим впевненіше вона почуватиметься у найнепередбачуваніших конфліктних ситуаціях. Цей спосіб досить ефективний, але не завжди є час на щоденні тренування, а тривалий відпочинок неминуче призведе до втрати фахових навичок [7].

Слід також зазначити, що конфліктів можна уникнути, якщо керівник уважно ставиться до своїх співробітників, досліджує їх характер і навчає їх аналізувати свою поведінку та здібності. Цього можна досягти за допомогою:

- соціальної спрямованості, професійної підготовки для всіх видів сервісної діяльності;

- постійних вимог до всіх членів команди, особливо вищого керівництва;

- добре спланованої роботи, систематично проведена серед співробітників, включаючи дослідження причин невдоволення та конфліктів, що виникли.

Для того, щоб кадрова робота була ефективною, необхідно створити лінійно-функціональні умови щодо відбору, оцінки та розстановки кваліфікованих кадрів. Максимальна відповідність професійних здібностей, умінь і особистісних якостей працівника вимогам посади зведе до мінімуму передумови для виникнення багатьох міжособистісних конфліктів.

Для зменшення конфліктів між працівниками та керівниками необхідно створювати ситуативні умови управління, пов'язані з рівнем управлінської компетентності керівника, який часто проявляється у прийнятті керівництвом оптимальних управлінських рішень.

Щоб уникнути конфлікту, необхідно взаємодіяти з партнерами на рівних. Коли працівник починає спілкуватися з оточуючими, необхідно зосередитися на їх стані і відчуті рівень залежності, який його дратує. На цій основі необхідно підтримувати баланс взаємозалежності.

Крім того, з метою попередження конфліктних ситуацій та підвищення стресостійкості працівників керівникам компаній рекомендується створити додаткові психологічні служби та включити до списку працівників ще одну посаду – психолога, це, у свою чергу, не тільки дозволяє професійно (психологічно) ідентифікувати, аналізувати та розв'язувати конфлікти, а й дає можливість заздалегідь передбачити виникнення конфліктів, тим самим усуваючи можливі потенційні конфліктні ситуації.

Висновки.

1. Конфлікт – це розбіжність між двома сторонами, коли одна сторона намагається

прийняти їхню точку зору і заважає іншій це зробити. Конфлікти можуть виникати між окремими людьми та між соціальними групами. Потенційними причинами конфлікту є спільні ресурси, взаємозалежність завдань, відмінності в цілях, відмінності у сприйнятті та цінностях, відмінності в поведінці та біографії людей, а також погане спілкування. Люди, як правило, не реагують на потенційно конфліктні ситуації, якщо ці ситуації не пов'язані з мінімальними особистими втратами або загрозами.

2. Конфлікт сам по собі не зміцнює і не послаблює компанію. І працівники мають цим керувати, робити його максимально корисним. Якщо вони уникають обговорення своїх труднощів і страхів, вони не можуть зрозуміти ні реальної ситуації, ні шляху розвитку, ні винести уроки для себе та інших. Якщо ви вміло вирішуєте конфлікт, це зміцнює команду і всю компанію. Конфлікти в трудовому колективі Google виникають із різних причин, але компанія докладає зусилля для вирішення конфліктних ситуацій. Співробітники проходять різні тренінги з управління конфліктами та комунікації.

3. Пропозицій щодо управління конфліктами в колективі:

- створення поліпшених комунікаційних каналів: надання можливості співрозмовникам ділитися своїми думками, досвідом та перспективами;
- навчання управлінської культури: компанії можуть проводити навчання з управління конфліктами для співробітників та менеджерів, щоб вони могли ефективно приймати управлінські рішення;
- встановлення процедур управління конфліктами: створення процедур, які дозволяють працівникам і керівництву взаємодіяти у випадку конфліктів, щоб забезпечити ефективно та швидко вирішення проблем;
- налагодження взаємодії: забезпечення дружньої та підтримуючої атмосфери на робочому місці може допомогти зменшити ймовірність конфліктів;
- використання спільних цілей: встановлення спільних цілей для колективу може допомогти згуртувати команду та знизити ймовірність виникнення конфліктів;
- розвиток особистих навичок: співробітники можуть працювати над розвитком особистих навичок, таких як культура спілкування, емоційний інтелект та емпатія, що може допомогти уникнути конфліктів;
- система винагород, пошани та мотивації: забезпечення системи винагород, пошани та мотивації може допомогти виявити та підтримати тих співробітників, які сприяють позитивній атмосфері на робочому місці, що також може допомогти зменшити конфліктні ситуації.

Таким чином, можна зробити висновок, що профілактика та попередження конфліктних ситуацій має бути в постійному полі зору керівництва компаніях. Особливу роль тут набуває діяльність служб управління персоналом, підрозділів, які відповідають за формування систем і організаційних структур управління, розробку мотиваційної політики, а також методів організації праці. Указані ланки покликані опрацьовувати і тримати під постійним контролем ті питання організації системи управління, які можуть розглядатися як методи профілактики конфліктів.

Література:

1. Біловодська О.А., Кириченко Т.В. Управління конфліктами в системі управління людським потенціалом підприємств. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 177–182
2. Березовська Л.І., Юрков О. С. Психологія конфлікту: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2016. - 201 с.
3. Даниленко О. А. Методичні підходи до оцінювання ефективності управління персоналом організації. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 6. С. 89–94.
4. Іншин М.І. Трудові конфлікти та трудові спори у системі соціальних конфліктів. *Форум права*. 2022. № 2. С. 71—75. DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.61

5. Лук'яновець Н. М., Олійник А. С. Процес управління персоналом в системі менеджменту підприємством. Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів: зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених. Київ. 2021. С. 197–198.

6. Олійник А. С., Вельбой М.Б., Лук'яновець Н.М. Роль персоналу та виробничих витрат при ефективному управлінні підприємством. *Агросвіт*. 2021. № 7–8. С. 94–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-41>

7. Олійник Є. О., Олійник А. С., Волкова Н. В., Ярошенко А. В. Врегулювання конфлікту інтересів на державній службі як важливий напрям адміністративної реформи в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 20. С. 91–97.

8. Сайт Положення про вирішення конфліктних ситуацій в КПІ ім. Ігоря Сікорського <https://kpi.ua/conflict-situations-resolution> (дата звернення 1.05.2023)

9. Сайт Google [google.com.ua](https://www.google.com.ua) (дата звернення 1.05.2023)

10. Фрідрих Глазл. Конфлікт – менеджмент. Книга з конфліктології. 2020. Адеф-Україна. 528 с.

References:

1. Bilovodska, O.A., & Kyrychenko, T.V. (2017). Upravlinnia konfliktamy v systemi upravlinnia liudskym potentsialom pidpriemstv [Conflict management in the human resources management system of enterprises]. *Ekonomika i suspilstvo*. № 10. 177–182 [in Ukrainian].

2. Bondarenko V., & Pokynchereda V., & Pidvalna O., & Kolesnyk T., & Sokoliuk S. (2023). Green Economy as a Prerequisite for Sustainable Development: Analysis of International and Ukrainian Experience [Green Economy as a Prerequisite for Sustainable Development: Analysis of International and Ukrainian Experience]. *European Journal of Sustainable Development*. 12, 1. 221-234

3. Danylenko O. A. (2011). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia efektyvnosti upravlinnia personalom orhanizatsii [Methodical approaches to evaluating the effectiveness of the organization's personnel management]. *Aktualni problemy ekonomiky*. № 6. 89–94.

4. Inshyn M.I. (2022). Trudovi konflikty ta trudovi spory u systemi sotsialnykh konfliktiv [Labor conflicts and labor disputes in the system of social conflicts]. *Forum prava*. 2022. № 2. 71–75. DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.61

5. Lukianovets N. M., & Oliinyk A. S. (2021). Protses upravlinnia personalom v systemi menedzhmentu pidpriemstvom. Finansovi mekhanizmy staloho rozvytku Ukrainy v umovakh suchasnykh vyklykiv.: Proceedings of the 3th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Kyiv. (pp 197–198). [in Ukrainian].

6. Oliinyk A. S., Velboi M.B., Lukianovets N.M. (2021). Rol personalu ta vyrobnychykh vytrat pry efektyvnomu upravlinni pidpriemstvom [The role of personnel and production costs in effective enterprise management] *Ahrosvit*. № 7–8. 94–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-41>

7. Oliinyk Ye. O., Oliinyk A. S., Volkova N. V., Yaroshenko A. V. (2019). Vrehuliuvannia konfliktu interesiv na derzhavnii sluzhbi yak vazhlyvyi napriam administratyvnoi reformy v Ukraini [Settlement of the conflict of interests in the civil service as an important direction of administrative reform in Ukraine] *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 20. 91–97. [in Ukrainian].

8. Sait Polozhennia pro vyrishennia konfliktnykh sytuatsii v KPI im. Ihoria Sikorskoho [The website of the Regulation on the resolution of conflict situations in KPI named after Igor Sikorsky]. <https://kpi.ua/conflict-situations-resolution> (data zvernennia 1.05.2023) [in Ukrainian].

9. Sait Google [google.com.ua](https://www.google.com.ua) (data zvernennia 1.05.2023) [in Ukrainian].

10. Fridrikh Hlazl. (2020). Konflikt – menedzhment. Knyha z konfliktologii [Conflict is management. A book on conflict studies]. *Adef-Ukraina*. 528. [in Ukrainian].

УДК 338.2:339.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-138-146](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-138-146)

Станіславик Олена В'ячеславівна доктор економічних наук, доцент, професор кафедри маркетингу, менеджменту, публічного управління та адміністрування, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, вул. Кузнечна, 1, м. Одеса, 65023, тел.: (067) 133-18-17, <https://orcid.org/0000-0003-2481-9961>.

Коваленко Олександр Михайлович доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародного менеджменту та інновацій, Національний університет «Одеська політехніка», пр. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (097) 598-89-06, <https://orcid.org/0000-0001-9702-2772>.

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. В статті розглянуто основи методології управління конкурентоспроможністю промислового підприємства. Зазначено, що однією з найбільш вразливих галузей економіки з точки зору конкурентоспроможності є промисловість. Через бойові дії та обмежений доступ до зовнішніх ринків, сучасні вимоги до якості продукції цієї галузі, низьку активність та ефективність інноваційної діяльності, недосконалість бізнес-процесів та неякісний менеджмент, брак кадрів, недостатній рівень державної підтримки, промислові підприємства вимагають відповідних принципів побудови такої системи управління конкурентоспроможністю, яка б відповідала сучасним економічним умовам.

Висвітлено теоретичні аспекти функціонування системи управління конкурентоспроможністю підприємства. Показано важливі умови і передумови покращення якості продукції та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного промислового підприємства. Сформульовано основні вимоги та принципи щодо побудови системи управління конкурентоспроможністю підприємства промисловості, до яких віднесено: принцип орієнтації виробничо-господарської діяльності на кон'юнктурні особливості ринку; принцип цільової стратегії управління; принцип системності управління конкурентоспроможністю; принцип комплексності управління конкурентоспроможністю; принцип орієнтації переважно на інноваційний вектор розвитку; принцип орієнтації виробничо-господарської діяльності на кінцеві результати; принцип стимулювання праці на підприємстві. Показано з новим науковим змістом суть наукових принципів побудови системи управління конкурентоспроможністю промислового підприємства.

Зроблено висновок, що сформульовані принципи потребують обґрунтування наукових підходів, що обумовлюють їх реалізацію, а для практичної реалізації підходів до управління конкурентоспроможністю необхідно розробити методи та відповідний організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю промислового підприємства, спрямований на забезпечення безперервного і стійкого підвищення рівня його конкурентоспроможності.

Ключові слова: система управління, конкурентоспроможність підприємства, промислове підприємство, якість промислової продукції, продукція харчової промисловості, принципи управління.

Stanislavky Olena Viacheslavivna Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of Department of Marketing, Management, Public Management and Administration, State University of Intellectual Technologies and Communications, Kuznechna St., 1, Odesa, 65023, tel.: (067) 133-18-17, <https://orcid.org/0000-0003-2481-9961>.

Kovalenko Oleksandr Mykhailovych Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of International Management and Innovations, Odessa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odesa, 65044, tel.: (097) 598-89-06, <https://orcid.org/0000-0001-9702-2772>.

PRINCIPLES OF BUILDING THE COMPETITIVENESS MANAGEMENT SYSTEM OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Abstract. In the article it is considered the bases of methodology of management of competitiveness of industrial enterprise. It is noted that one of the most vulnerable branch of economy in terms of competitiveness is industry. Due to hostilities and limited access to foreign markets, modern requirements for the quality of products of this industry, low activity and efficiency of innovative activities, imperfection of business processes and poor quality management, lack of personnel, insufficient level of state support, industrial enterprises require appropriate principles for building such a management system of competitiveness that would correspond to modern economic conditions.

The theoretical aspects of functioning of the enterprise competitiveness management system are highlighted. Important conditions and prerequisites for improving the quality of products and increasing the competitiveness of the domestic industrial enterprise are shown. The main requirements and principles to construct the management system of competitiveness of the industrial enterprise are formulated. The principles include: the principle of orientation of production and economic activity to the conjunctural features of the market; the principle of target management strategy; the principle of systemicity of competitiveness management; the principle of comprehensiveness of competitiveness management; the principle of focusing mainly on the innovative vector of development; the principle of orientation of production and economic activity on final results; the principle of stimulating the labor at the enterprise. The essence of the scientific principles of building the system of managing the competitiveness of the industrial enterprise with a new scientific content is shown.

It is concluded that the formulated principles require substantiation of the scientific approaches that determine their implementation, and for the practical implementation of approaches to competitiveness management, it is necessary to develop methods and corresponding organizational and economic mechanism for managing the competitiveness of industrial enterprise, aimed at ensuring the continuous and sustainable increase in the level of its competitiveness.

Keywords: management system, enterprise competitiveness, industrial enterprise, quality of industrial products, food industry products, principles of management.

Постановка проблеми. Перетворення України на відкриту економічну систему на фоні скорочення виробництва, викликаного військовою агресією Росії та погіршення рейтингу конкурентоспроможності нашої країни спричиняє поглиблення дисбалансу господарського механізму, підвищення кризової вразливості, втрату ринкових позицій, зростання сировинної спрямованості вітчизняного експорту.

Однією з найбільш вразливих галузей економіки з точки зору конкурентоспроможності є промисловість. Через бойові дії та обмежений доступ до

зовнішніх ринків, сучасні вимоги до якості продукції цієї галузі, низьку активність та ефективність інноваційної діяльності, недосконалість бізнес-процесів та неякісний менеджмент, брак кадрів, недостатній рівень державної підтримки, велика кількість промислових підприємств потребують формування системи управління конкурентоспроможністю, які б враховували вплив як внутрішньовиробничих так і зовнішніх чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні аспекти управління конкурентоспроможністю відображено в працях як закордонних вчених-економістів – Ф. Котлера, М. Портера, А. Томпсона, Ф. Хайєка, Й. Шумпетера, так і вітчизняних дослідників – О. Амоши, В. Герасимчука, М. Кизима, О. Пасхавера, І. Решетникової, І. Сіваченка тощо.

Серед останніх, відносно нових вагомих наукових досліджень, присвячених методології управління конкурентоспроможністю підприємства можна виділити праці Ю. Іванова, Л. Піддубної, А. Воронкової, І. Посохова [1, 2, 3, 4], зокрема міжнародною – В. Пономаренка, П. Беленького, М. Янковського, С. Кухна [5, 6, 7, 8].

Разом з тим багато питань забезпечення конкурентоспроможності підприємств, зокрема промислових, залишаються невирішеними. В умовах, що склались, промислові підприємства вимагають відповідних принципів побудови такої системи управління конкурентоспроможністю, яка б відповідала сучасним економічним умовам.

Мета статті – дослідження принципів побудови системи управління конкурентоспроможністю вітчизняного промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі системою є таке логічне об'єднання елементів, при якому кожний елемент виконує властиві тільки йому функції [2, 9, 10].

Будь-яка система як мінімум складається з суб'єкту управління (керуюча підсистема) та об'єкту управління (керована підсистема). Вона може розглядатись як підсистема якоїсь більшої системи. Структуру системи управління можна розглядати за функціями, елементами, по підсистемах, за етапами прийняття управлінських рішень тощо [11].

Елементи системи управління конкурентоспроможністю підприємства, як і в будь-якій системі управління, між собою пов'язані інформацією. Керуюча підсистема, або суб'єкт управління, є апаратом управління конкурентоспроможністю підприємства, що виробляє організаційно-технічні заходи стосовно її підвищення та забезпечення, визначає методи й засоби досягнення цілей підприємства, порядок дій, приймає рішення й віддає команду керованій системі, або об'єкту управління.

В системі управління конкурентоспроможністю підприємства об'єктами управління є відділи, ділянки, цеха, служби, в яких відбуваються процеси виконання встановленої програми, і які інформують суб'єкт управління про хід її виконання, виникаючі відхилення та причини цих відхилень. На підставі отриманої інформації керуюча підсистема здійснює аналіз, вносить корективи, віддає команду по інформаційних каналах прямого зв'язку.

Слід зазначити, що будь-яка система управління має функціонувати згідно з цілями управління та при наявності чітко визначених кінцевих результатів. Реалізувати цілі та досягти кінцевих результатів видається можливим тільки при умові існування в системі адаптивного економічного механізму управління.

Економічний механізм управління будується для реалізації конкретних цілей. Він є сукупністю методів, принципів, засобів управління, економічних та адміністративно-правових важелів, стимулів і органів управління [12]. В системі управління він посідає центральне місце і приводить її в дію.

В результаті аналізу наукових праць [2, 4, 7, 8] нами встановлено, що підґрунтям сучасного вдосконалення управління конкурентоспроможністю підприємства має стати

вироблення відповідних принципів управління, які, до речі, складають основи методології управління, а важливими його елементами – уточнення структури управління, його функцій і процесів та перебудова всього механізму управління конкурентоспроможністю підприємства.

Зазначена система управління є однією з підсистем управління підприємством, тому її формування і функціонування повинні спиратись на загальні принципи управління та відповідати відповідним вимогам.

Відзначимо, що конкурентоспроможність підприємства визначається конкурентоспроможністю продукції та виробництва як засобом забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції.

Говорячи про продукцію промислових підприємств, слід відмітити, що сучасний споживач, у першу чергу, безумовно, звертає увагу на її якість тобто її придатність задовольнити певні потреби згідно з призначенням. Якість продукції є основою конкурентоспроможності будь-якого продукту. Для підприємств харчової промисловості якісною вважається продукція, яка не містить у своєму складі шкідливих речовин. В останні роки збільшується вплив техногенних факторів на навколишнє середовище, тому питання виготовлення якісної продукції є надзвичайно актуальним.

В умовах жорсткої конкуренції підприємств у розвинутих країнах якість продукції вважають імперативом їх комерційного успіху та джерелом національного багатства. Якість визначає престиж держави, є основою для задоволення потреб кожної людини в суспільстві, найважливішою складовою конкурентоспроможності продукції, підприємства в цілому. Цілком зрозуміло, що діяльність з підвищення та забезпечення якості в умовах відкритої економіки має стати пріоритетною.

Для України питання якості промислової продукції є дуже актуальним у зв'язку з її вступом до СОТ та незмінною позицією щодо членства в ЄС, адже для того, щоб експортувати продукцію на зовнішні ринки і там гідно конкурувати потрібно підвищувати якість продукції, яка відповідає світовим стандартам.

Так, наприклад, найголовнішою передумовою покращення якості продукції підприємств харчової промисловості України є заміна її застарілих стандартів. У світі розроблено цілий ряд відносно нових стандартів, які містять вимоги щодо якості продуктів харчування. Так, стандартом ISO 22000:2005 визначено вимоги щодо системи менеджменту безпеки продуктів харчування, включаючи всі організації, складові харчового ланцюга від фермерських господарств до постачальників продуктів харчування, включно з пакуванням [13]. Очевидно, що прийняття стандарту та робота за ним сприятиме підприємствам харчової промисловості у здійсненні експортних операцій.

На жаль, в Україні існує велика кількість проблем, щодо якості промислової продукції. Намагаючись збільшити прибутки, промислові підприємства не завжди дотримуються встановлених технічних вимог. Тому державні органи повинні більш чітко виконувати контролюючі функції щодо забезпечення якості. Однак, у перспективі не держава має контролювати якість продукції, а сам виробник і громадськість.

У державах ЄС функціонує система оперативного сповіщення про якість продукції промислового виробництва, зокрема продукції харчової промисловості та про можливі ризики пов'язані з її споживанням. В умовах інтеграції України в європейський економічний простір виникає необхідність створення національної системи оперативного оповіщення відносно загроз здоров'ю людей, обумовлених споживанням певних видів товарів. Така система повинна відповідати чинним європейським стандартам. Тільки за таких умов вона зможе стимулювати виробників до випуску якісної продукції і захистити споживачів, а також інтегруватися в європейську систему.

Незважаючи на проблеми, які стоять перед Україною в забезпеченні якості продукції промислового виробництва мають місце кроки в напрямку їх поступового вирішення. Так, згідно з Законом України «Про безпечність та якість харчових продуктів», сформовано вимоги до виробників та продавців харчових продуктів, документального підтвердження якості як продуктів, так і обладнання для їх виробництва тощо.

З вищенаведеного випливає, що сучасні вимоги до якості промислової продукції багато в чому визначають й вимоги до формування системи управління конкурентоспроможністю промислових підприємств.

Крім того, останніми дослідженнями доведено [4, 14, 15], що низький рівень конкурентоспроможності обумовлений відсутністю ефективного власника, неоптимальними масштабами виробництва, неякісним менеджментом, неефективністю державного регулювання, а тепер ще й додалися проблеми, пов'язані з військовим вторгненням Росії. Разом з тим, належний рівень конкурентоспроможності виробництва українських промислових підприємств пов'язаний з достатністю капіталу, високим рівнем автоматизації, наявністю сучасних технологій, кваліфікованого персоналу, якісного менеджменту, диверсифікованістю виробництва. Все це, наприклад, давало можливість підприємствам харчової промисловості забезпечувати в недалекому минулому позитивну динаміку обсягів збуту, експорту харчової продукції, зростання його частки в загальному обсязі експорту, приріст прямих іноземних інвестицій у виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів, позитивне зовнішньоторговельне сальдо по продукції харчової промисловості [16]. Відзначимо, що головним пріоритетом зовнішньоекономічної діяльності вітчизняної промисловості визначено поступову інтеграцію у світову економіку, нарощування та ефективне використання експортного потенціалу, забезпечення позитивного зовнішньоторговельного сальдо.

Таким чином, до основних вимог щодо побудови системи управління конкурентоспроможністю промислового підприємства можна віднести:

- орієнтацію виробництва на ринкові потреби, на попит, на запити конкретних споживачів та організацію виробництва тих типів/видів промислової продукції, які здатні забезпечити підприємству високий рівень прибутковості;
- перманентне прагнення до зростання ефективності виробничих процесів;
- перманентне прагнення до забезпечення якомога кращих, оптимальних результатів з меншими витратами;
- самостійність у господарюванні, що передбачає вільне прийняття господарських рішень відповідальними особами за кінцеві результати функціонування підприємства або за результати діяльності його структурних підрозділів;
- гнучкість та можливість проводити поточне коригування цілей і програм в залежності від кон'юнктурних особливостей ринку;
- дослідження якості промислової продукції, що пропонується, ціни, питань її просування з одночасною орієнтацією на кінцеві результати функціонування підприємства та результати діяльності самостійних підрозділів у процесі обміну;
- розробка вимог до якості промислової продукції, маркування, розфасовці, транспортування, інших її споживчих властивостей відповідно до ринкової кон'юнктури, попиту та споживання.
- використання сучасних інформаційних технологій, мікропроцесорної техніки для різноманітних господарських операцій, розрахунків та при прийнятті вірних управлінських рішень.

Як вже відзначалось раніше, основи методології управління конкурентоспроможністю підприємства становлять принципи управління.

До основних принципів побудови системи управління конкурентоспроможністю промислового підприємства можна віднести:

- принцип орієнтації виробничо-господарської діяльності на кон'юнктурні особливості ринку;
- принцип цільової стратегії управління;
- принцип системності управління конкурентоспроможністю;
- принцип комплексності управління конкурентоспроможністю;
- принцип орієнтації переважно на інноваційний вектор розвитку;
- принцип орієнтації виробничо-господарської діяльності на кінцеві результати;
- принцип стимулювання праці на підприємстві.

Враховуючи те, що сучасне промислове підприємство є виробничою, складною соціально-економічною системою з характерними для неї підсистемами, елементами та властивостями, покажемо з новим науковим змістом суть наукових принципів побудови системи управління його конкурентоспроможністю:

1. Принцип орієнтації виробничо-господарської діяльності на кон'юнктурні особливості ринку. Проблема ефективного управління конкурентоспроможністю підприємства має торкатись всіх видів виробничо-маркетингової діяльності стосовно формування цін, реклами, якості, упакування і т.п. згідно з особливостями кон'юнктури ринку та її змінами. Принципом передбачено вироблення програми забезпечення конкурентоспроможності підприємства із залученням відділу маркетингу, збутової служби, виробничих цехів тощо та створення відповідного організаційно-економічного механізму, що приводить систему управління конкурентоспроможністю підприємства в дію та забезпечує підтримку її функціонування.

2. Принцип цільової стратегії управління. Заради забезпечення конкурентоспроможності підприємства, ґрунтуючись на сформованих цілях і завданнях визначаються стратегія й тактика, відбувається регулювання всіх дій в процесі управління системою. Кожна дія, кожен крок повинні мати чітко встановлену ціль. Вибір цілі визначатиме структуру, склад функцій, ефективність та розмір системи управління конкурентоспроможністю підприємства. У випадку коли рівень конкурентоспроможності підприємства можна охарактеризувати як високий, ціллю системи управління буде підтримка значення цього рівня в заданому стані. В цих умовах певні елементи системи можуть бути скорочені, а частина їх функцій передана іншим елементам в порядку суміщення. Якщо має місце низький рівень конкурентоспроможності, то наслідком буде визначення цілей і завдань, реалізація яких призведе до посилення системи управління.

3. Принцип системності управління конкурентоспроможністю. Він передбачає утворення тісного взаємозв'язку цілей і завдань управління конкурентоспроможністю підприємства з необхідними для їх досягнення методами, способами, засобами та ресурсами. Розв'язання будь-якого завдання в системі повинно бути забезпечено необхідними ресурсами. Системний підхід вимагає вироблення та реалізації управлінських рішень щодо забезпечення конкурентоспроможності підприємства на всіх стадіях життєвого циклу підприємства як по рівнях, так і по функціях управління (планування, організування, мотивування, контролювання та регулювання). На думку автора, це дозволить підвищити наукову обґрунтованість прийнятих рішень і збалансованість їх з фінансовими й матеріальними ресурсами.

4. Принцип комплексності управління конкурентоспроможністю. Комплексність є взаємозумовленим і пропорційно взаємоузгодженим розвитком системи як єдиного цілого, який забезпечує зв'язок усіх елементів і підсистем. Комплексність органічно погоджує всі аспекти функціонування механізму управління конкурентоспроможністю підприємства як

комплексу цілісних підсистем: економічної, екологічної, організаційної, соціальної, науково-технічної, правової.

5. Принцип орієнтації переважно на інноваційний вектор розвитку. В умовах, що склались, має місце падіння обсягів реалізації більшості вітчизняних традиційних товарів, але поступово, для виходу з кризи підприємствам необхідно зорієнтуватися на нові типи і види продукції, нові способи її збуту. Розроблення нової продукції і виведення її на ринок здійснюється безперервно, а не епізодично. Для досягнення успіху потрібно пропонувати ринку:

- дефіцитну продукцію;
- продукцію, яка задовольняє існуючі потреби нетрадиційним, іншим способом;
- продукцію, спрямовану на задоволення потенційних потреб споживачів, а не тільки існуючих.

Саме нова продукція, як свідчить практика, в більшості випадків відіграє ключову роль в тому, що діяльність підприємства стає дуже успішною, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Виробництво і реалізація ряду продуктів промислового виробництва, які перебувають на різних стадіях життєвого циклу, хоч і викликає певні виробничі ускладнення, проте суттєво знижує ризик втрат через падіння попиту. Компанія може почергово перемикається на виробництво в більшій мірі продуктів, які ринком сприймаються, поступово знімаючи з виробництва або модернізуючи продукти з попитом, що скорочується. Практика вітчизняних, успішно функціонуючих промислових підприємств, показує, що вони переважно орієнтуються на розроблення і збут нової продукції, на відміну від підприємств, що перебувають на межі банкрутства і які намагаються стимулювати реалізацію вже добре відомої продукції, явно застарілої, та продукції, що не відповідає сучасним ринковим запитам.

6. Принцип орієнтації виробничо-господарської діяльності на кінцеві результати. Вся діяльність на підприємстві щодо функціонування системи управління його конкурентоспроможністю, починаючи з цілеполагання і визначення завдань, має бути спрямована на те, щоб досягнути бажані кінцеві результати. Отже, принципом передбачено досягнення кінцевих результатів з оптимальними витратами.

7. Принцип стимулювання праці на підприємстві. Принцип передбачає використання всіх видів матеріальних і моральних стимулів для підвищення та забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Стимулювання праці має стосуватись всіх категорій ПВП підприємства та бути ключовим спонукальним мотивом підвищення його конкурентоспроможності.

Висновки. Таким чином, висвітлено з новим науковим змістом принципи побудови системи управління конкурентоспроможністю промислового підприємства, які є основними загальними положеннями, правилами управління його конкурентоспроможністю. Вони потребують обґрунтування наукових підходів, що обумовлюють їх реалізацію. Для практичної реалізації підходів до управління конкурентоспроможністю необхідно розробити методи та відповідний організаційно-економічного механізм управління конкурентоспроможністю промислового підприємства, спрямований на забезпечення безперервного і стійкого підвищення рівня його конкурентоспроможності.

Література:

1. Иванов Ю.Б. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия: Монография. Харьков: Изд. ХНЭУ, 2004. 256 с.
2. Піддубна Л.І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління: Монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2007. 368 с.

3. Воронкова А.Е., Калюжна Н.Г., Отенко В.І. Управлінські рішення в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства: організаційний аспект: Монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2008. 512 с.
4. Управління конкурентоспроможністю промислових підприємств в умовах невизначеності: монографія / І.М. Посохов та ін.; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків: Іванченко І.С., 2022. 252 с.
5. Пономаренко В.С., Піддубна Л.І. Конкурентоспроможність як імператив функціонування та розвитку сучасних економічних систем. Конкурентоспроможність: проблеми науки та практики: Монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2007. 264 с.
6. Беленький П.Ю., Мікула Н.А., Матвеев Є.С. Конкурентоспроможність на транскордонних ринках. Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. 214 с.
7. Яновський М.А. Управління конкурентоспроможністю підприємства на світових ринках: дис. ... д-ра екон. наук: 08.06.01 / Інститут економіки промисловості НАН України. Донецьк, 2005. 408 с.
8. Кухно С.А. Формування конкурентоспроможності гірничо-металургійного комплексу України в умовах глобалізації: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Донецький державний університет управління. Маріуполь, Донбаська державна машинобудівна академія. Краматорськ, 2018. 284 с.
9. Теоретичні і методологічні основи логістики транспортних і виробничих систем: монографія / В.В. Аулін та ін. Кропивницький: СПД ФО Лисенко В.Ф., 2021. 503 с.
10. Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу: навч. посіб. Харків: ХНАМГ, 2004. 291 с.
11. Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с.
12. Менеджмент як фактор сталого розвитку в координатах парадигми економічних систем: монографія / за ред. С.В. Філіппової, О.І. Продіус. Одеса: Бондаренко М.О., 2021. 340 с.
13. Мельничук С., Гончар Р. Безпечні продукти – умова СОТ. *Агроексатор*. 2007. № 9. С. 15-17.
14. Гринів Л.В. Оцінка та підвищення конкурентоспроможності підприємств харчової промисловості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04. Київ, 2008. 19 с.
15. Суха І.В. Вибір стратегій для забезпечення конкурентоспроможності підприємств молочної промисловості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04. Київ, 2008. 22 с.
16. Статистичний щорічник України за 2021 рік. *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf.

References:

1. Ivanov, Yu.B. (2004). *Konkurentosposobnost' predpriyatiya: otsenka, diagnostika, strategiya [Competitiveness of enterprise: assessment, diagnostics, strategy]*. Kharkiv: Izd. KhNEU [In Russian].
2. Piddubna, L.I. (2007). *Konkurentospromozhnist ekonomichnykh system: teoriia, mekhanizm rehuliuвання ta upravlinnia [Competitiveness of economic systems: theory, mechanism of regulation and management]*. Kharkiv: VD «ІNZHEK» [in Ukrainian].
3. Voronkova, A.E., Kaliuzhna, N.H., Otenko, V.I. (2008). *Upravlinski rishennia v zabezpechenni konkurentospromozhnosti pidpriemstva: orhanizatsiyni aspekt [Management decisions in ensuring the competitiveness of the enterprise: organizational aspect]*. Kharkiv: VD «ІNZHEK» [In Ukrainian].
4. Posokhov, I.M., Chepizhko, O.V., Diuzhev, V.H., Lysytsia, D.O. (2022). *Upravlinnia konkurentospromozhnistiiu promyslovykh pidpriemstv v umovakh nevyznachenosti [Managing the competitiveness of industrial enterprises in conditions of uncertainty]*. Kharkiv: Ivanchenko I.S. [In Ukrainian].
5. Ponomarenko, V.S., Piddubna, L.I. (2007). *Konkurentospromozhnist yak imperatyv funktsionuvannia ta rozvytku suchasnykh ekonomichnykh system. Konkurentospromozhnist: problemy nauky ta praktyky [Competitiveness as an imperative for the functioning and development of modern economic systems. Competitiveness: problems of science and practice]*. Kharkiv: VD «ІNZHEK» [In Ukrainian].
6. Bieliienkyi, P.Yu., Mikula, N.A., Matvieiev, Ye.S. (2005). *Konkurentospromozhnist na transkordonnykh rynkakh [Competitiveness in cross-border markets]*. Lviv: IRD NANU [In Ukrainian].
7. Yanovskii, M.A. (2005). *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva na svitovykh rynkakh [Management of enterprise competitiveness on the world markets]*. Doctor's thesis. Donetsk: IEP NANU [In Ukrainian].
8. Kukhno, S.A. (2018). *Formuvannia konkurentospromozhnosti hirnycho-metallurhiinoho kompleksu Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Formation of the competitiveness of the mining and metallurgical complex of Ukraine in the conditions of globalization]*. Candidate's thesis. Mariupol: DDUU, Kramatorsk: DDMA [In Ukrainian].
9. Aulin, V.V., Hrynkiv, A.V., Lysenko, S.V., Holovatyi, A.O., Holub, D.V. (2021). *Teoretychni i metodolohichni osnovy lohistyky transportnykh i vyrobnychykh system [Theoretical and methodological bases of the logistics of transport and production systems]*. Kropyvnytskyi: SPD FO Lysenko V.F. [In Ukrainian].
10. Soroka, K.O. (2004). *Osnovy teorii system i systemnoho analizu [Bases of systems theory and system analysis]*. Kharkiv: KhNAMH [In Ukrainian].

11. Kustovska, O.V. (2005). *Metodolohiia systemnoho pidkhodu ta naukovykh doslidzhen [Methodology of system approach and scientific research]*. Ternopil: Ekonomichna dumka [In Ukrainian].
12. Filippova, S.V., Prodius, O.I. (Eds.). (2021). *Menedzhment yak faktor staloho rozvytku v koordynatakh paradyhmy ekonomichnykh system [Management as a factor of sustainable development in coordinates of the paradigm of economic systems]*. Odesa: Bondarenko M.O. [In Ukrainian].
13. Melnychuk, S, Honchar, R. (2007). Bezpechni produkty – umova SOT [Safe products – WTO requirement]. *Ahrosektor – Agricultural sector*, 9, 15-17 [In Ukrainian].
14. Hryniv, L.V. (2008). Otsinka ta pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstv kharchovoi promyslovosti [Evaluation and improvement of competitiveness of food industry enterprises]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: NUKhT [In Ukrainian].
15. Sukha, I.V. (2008). Vybir stratehii dlia zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstv molochnoi promyslovosti [Choosing the strategies to ensure the competitiveness of enterprises of the dairy industry]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: NUKhT [In Ukrainian].
16. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2021 rik [Statistical yearbook of Ukraine for 2021]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf.

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-147-156](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-147-156)

Шашина Марина Володимирівна доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки і підприємництва, Київський технічний університет «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр. Перемоги, 37, м. Київ, 03056, тел: (067) 246-35-07, <https://orcid.org/0000-0001-6676-3316>

Мосійчук Дмитро Олексійович, магістр, студент кафедри економіки і підприємництва, Київський технічний університет «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр. Перемоги, 37, м. Київ, 03056, тел: (066) 943-29-42, <https://orcid.org/0000-0002-7407-7145>

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ

Анотація. Ця стаття присвячена дослідженню впливу російського військового вторгнення на сталий розвиток підприємств в Україні. У статті поставлено проблему, яка полягає у вивченні наслідків конфлікту для економічного сектора та розробці заходів для забезпечення сталості підприємств.

У процесі аналізу були враховані попередні дослідження та публікації, які досліджують дану проблему, а також виокремлено невирішені аспекти, на які спрямована дана стаття. Метою статті є постановка завдання вивчення впливу військових дій на сталий розвиток підприємств.

У статті було представлено основний матеріал дослідження, де були обґрунтовані отримані наукові результати. Було розглянуто вплив російської агресії на різні галузі економіки, зазначено негативні наслідки для виробництва та інвестиційного клімату. Також було проаналізовано заходи, які можуть бути прийняті для забезпечення сталого розвитку підприємств в умовах конфлікту.

У статті аналізуються основні аспекти сталого розвитку підприємств, зокрема у сфері економіки, енергетики, транспорту та інновацій. Показується, що військове вторгнення вимагає змін в стратегіях та підходах до розвитку підприємств, оскільки змінюються економічні умови та бізнес-середовище.

Стаття висвітлює роль уряду та державних інституцій у підтримці підприємницької діяльності під час війни. Зокрема, обговорюються заходи, які вживаються для забезпечення фінансової стабільності підприємств, стимулювання експорту, сприяння інноваційному розвитку та підтримки малих і середніх підприємств. Важливою складовою розвитку підприємництва є створення сприятливих умов для приватного сектора, зменшення бюрократичних перешкод та протидія корупції.

У контексті війни, стаття звертає увагу на важливість використання інноваційних технологій та досліджень для забезпечення сталого розвитку підприємств. Зокрема, розглядаються питання впровадження сучасних енергоефективних технологій, цифровізації бізнес-процесів та підтримки стартапів.

В статті підкреслюється важливість співпраці між державним сектором, приватними підприємствами та громадським суспільством для забезпечення сталого розвитку підприємництва в умовах війни. Незважаючи на виклики, є можливості для розвитку та зростання підприємств, які вирішують стратегічні завдання в умовах російського вторгнення.

Ключові слова: російське військове вторгнення, сталий розвиток, підприємства, економічні наслідки, конфлікт, інвестиційний клімат, галузі економіки, державна політика, регулюючі органи.

Shashyna Maryna Volodymyrivna Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, Kyiv Technical University "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Peremohy Ave., Kyiv, 37, tel: (067) 246-35-07, <https://orcid.org/0000-0001-6676-3316>

Mosiychuk Dmytro Oleksiyovych Master's degree, student of the Department of Economics and Entrepreneurship, Kyiv Technical University "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Peremohy Ave., 37, Kyiv, 03056, tel: (066) 943-29-42, <https://orcid.org/0000-0002-7407-7145>

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN MILITARY INVASION

Abstract. This article is devoted to the study of the impact of the Russian military invasion on the sustainable development of enterprises in Ukraine. The article presents the problem of studying the consequences of the conflict for the economic sector and developing measures to ensure the sustainability of enterprises.

In the process of analysis, previous studies and publications investigating this problem were taken into account, as well as unsolved aspects, which are addressed in this article, were highlighted. The purpose of the article is to set the task of studying the impact of military operations on the sustainable development of enterprises.

The article presented the main research material, where the obtained scientific results were substantiated. The impact of Russian aggression on various sectors of the economy was considered, and the negative consequences for production and the investment climate were noted. Measures that can be taken to ensure the sustainable development of enterprises in conflict conditions were also analyzed.

The article analyzes the main aspects of sustainable development of enterprises, in particular in the field of economy, energy, transport and innovation. A military invasion is shown to require changes in strategies and approaches to enterprise development as economic conditions and the business environment change.

The article highlights the role of the government and state institutions in supporting business activities during the war. In particular, the measures taken to ensure the financial stability of enterprises, stimulate exports, promote innovative development and support small and medium-sized enterprises are discussed.

An important component of the development of entrepreneurship is the creation of favorable conditions for the private sector, the reduction of bureaucratic obstacles and the fight against corruption.

In the context of war, the article draws attention to the importance of using innovative technologies and research to ensure the sustainable development of enterprises. In particular, issues of implementation of modern energy-efficient technologies, digitalization of business processes and support of startups are considered.

The article emphasizes the importance of cooperation between the public sector, private enterprises and civil society to ensure the sustainable development of entrepreneurship in the conditions of war. Despite the challenges, there are opportunities for the development and growth of enterprises that solve strategic tasks in the conditions of the Russian invasion.

Keywords: Russian military invasion, sustainable development, enterprises, economic consequences, conflict, investment climate, economic sectors, state policy, regulatory bodies.

Постановка проблеми. Україна знаходиться в складних умовах російського військового вторгнення, що створює серйозні виклики для розвитку підприємств країни. Ця проблема має важливий зв'язок як з науковими, так і з практичними завданнями.

Наукові завдання пов'язані з дослідженням впливу військового конфлікту на економіку та підприємництво України. Вони включають аналіз наслідків війни для різних галузей економіки, визначення факторів, що обмежують розвиток підприємств, та пошук шляхів подолання цих обмежень. Також наукові дослідження спрямовані на виявлення нових можливостей та резервів розвитку, які можуть з'явитися в умовах війни, наприклад, використання інноваційних технологій або пошук альтернативних ринків збуту.

Практичні завдання пов'язані з розробкою та впровадженням конкретних стратегій та заходів для забезпечення сталого розвитку підприємств. Це включає фінансову підтримку підприємств, стимулювання їх конкурентоспроможності, пошук альтернативних джерел фінансування та ринків збуту, а також використання інноваційних рішень та технологій. Практичні завдання також включають підтримку малого та середнього бізнесу, що є важливим рушієм економіки країни.

Таким чином, проблема сталого розвитку підприємств України в умовах російського військового вторгнення має значний науковий та практичний зв'язок. Для її вирішення необхідно провести наукові дослідження, що дозволять виявити основні причини та наслідки війни для бізнесу, а також розробити та впровадити конкретні стратегії та заходи для підтримки та стимулювання розвитку підприємств навіть у складних умовах військового конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В.В. Мельник, М. Р. Подольський, Д. В. Брик, М. В. Руда, М. М. Мазурик досліджували дану тематику. Аналізуючи останні дослідження та публікації, присвячені розв'язанню даної проблеми, можна виділити невирішені раніше аспекти загальної проблеми сталого розвитку підприємств в умовах війни. Цим аспектам присвячується дана стаття, яка має на меті поставити завдання вирішення проблеми сталого розвитку підприємств України під час військового конфлікту.

Мета цієї статті - аналізування та узагальнення основного матеріалу дослідження, що стосується сталого розвитку підприємств України під впливом російського військового вторгнення. Для досягнення цієї мети автор здійснює детальне обґрунтування отриманих наукових результатів, які базуються на проведенні аналізу фінансових, економічних та соціальних показників підприємств.

Виклад основного матеріалу. Сучасна Україна переживає складний період своєї історії, пов'язаний з російським військовим вторгненням та агресивною політикою з боку Російської Федерації. Ця воєнна конфронтація має негативний вплив на різні сфери життя країни, включаючи економіку та підприємництво. Проте, навіть в умовах такої складної ситуації, важливим завданням є забезпечення сталого розвитку підприємств України. Ця проблема має як науковий, так і практичний аспект, оскільки потребує комплексного дослідження та розробки стратегій для подолання викликів, пов'язаних з війною.

Наукові завдання, пов'язані з проблемою сталого розвитку підприємств в умовах війни, полягають у вивченні та аналізі впливу воєнного конфлікту на економічний стан підприємств, їх фінансову стійкість та конкурентоспроможність. Необхідно дослідити взаємозв'язок між військовими діями та факторами, що обмежують розвиток бізнесу, такими як зниження попиту, збитки від військових дій, втрати людських ресурсів тощо. Також важливим науковим завданням є виявлення нових можливостей та шляхів розвитку,

які можуть виникнути в умовах війни, таких як пошук альтернативних ринків збуту, розробка нових продуктів або використання технологічних інновацій [3,с.11].

Практичні завдання, пов'язані з проблемою, полягають у розробці та впровадженні конкретних стратегій та заходів для підтримки підприємств в умовах війни. Це може включати фінансову підтримку, надання ультиматумів щодо оптимізації бізнес-процесів, пошук нових ринків та партнерів, впровадження інноваційних технологій тощо. Практичні завдання також включають підтримку малого та середнього бізнесу, які часто є основою економіки країни, через розробку спеціальних програм та заходів, спрямованих на забезпечення їх стійкості та розвитку

Дослідження сталого розвитку підприємств України в умовах російського військового вторгнення передбачало аналіз різних аспектів, які впливають на бізнес-середовище та функціонування підприємств у такі складні часи. Перш за все, було проведено дослідження впливу воєнного конфлікту на економічний стан підприємств. Виявлено, що воєнні дії призводять до зниження попиту на продукцію та послуги, зменшення обсягів виробництва та збитків у підприємницькій діяльності. Це значно погіршує фінансову стійкість підприємств та їх здатність залучати інвестиції для подальшого розвитку.

Окрім цього, у дослідженні було виявлено і проаналізовано втрати, що виникають в результаті військових дій. Це включає знищення майна, зруйновані інфраструктуру та виробничі потужності, а також втрату людських ресурсів через евакуацію та тимчасову припинення роботи підприємств. Всі ці фактори негативно впливають на здатність підприємств функціонувати та розвиватися в умовах війни.

Для подолання цих складнощів та забезпечення сталого розвитку підприємств, у дослідженні було запропоновано ряд заходів та стратегій. Одним з них є диверсифікація ринків збуту. Підприємства повинні шукати нові ринки та клієнтів, які не будуть настільки залежні від внутрішньої ситуації в країні. Це може включати експорт до інших країн, розширення мережі дистриб'юції або розробку нових продуктів та послуг, які можуть знайти попит на світовому ринку.

Другим важливим аспектом є пошук альтернативних джерел фінансування. Умови війни можуть зробити традиційні джерела фінансування недоступними. Тому підприємства повинні активно розглядати можливості отримання інвестицій від держави, міжнародних організацій або залучення кредитних ресурсів за сприятливими умовами [7,с.21].

Також важливою складовою сталого розвитку підприємств є використання нових технологій. Інноваційні технології можуть допомогти підприємствам знизити витрати, покращити ефективність виробництва, розширити асортимент продукції та підвищити її якість. Впровадження новітніх розробок та технологічних рішень може забезпечити конкурентні переваги підприємств у умовах війни.

Російське військово вторгнення суттєво впливає на сталий розвиток підприємств України. Воєнний конфлікт породжує ряд складнощів та проблем, які загрожують діяльності підприємств і їх можливостям розвиватися.

По-перше, воєнний стан призводить до нестабільності в економіці країни. Нестабільність викликає падіння попиту на товари та послуги, що знижує обсяги виробництва та впливає на фінансову стійкість підприємств. Зменшення обсягів виробництва призводить до збитків, зниження прибутковості та підприємницької активності.

По-друге, війна породжує руйнування інфраструктури та виробничих потужностей. Підприємства зазнають значних збитків внаслідок зруйнованої інфраструктури, знищення майна та обладнання. Порушення роботи транспортних комунікацій також ускладнює

доставку сировини та готової продукції, що призводить до перерв у постачанні та зниження якості продукції.

По-третє, військові дії спричиняють евакуацію персоналу та тимчасове припинення роботи підприємств. Втрати людських ресурсів та перебої в роботі впливають на продуктивність та ефективність підприємств. Це призводить до зменшення конкурентоспроможності та затримки у виконанні замовлень.

Усі ці фактори в сукупності створюють значні перешкоди для сталого розвитку підприємств України. Вони обмежують їх можливості залучати інвестиції, розширювати виробництво, впроваджувати нові технології та розширювати ринки збуту. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, який враховує політичні, економічні та соціальні аспекти кризової ситуації та сприяє відновленню та розвитку підприємств.

Розвиток підприємства в умовах конфлікту є складним завданням, оскільки конфліктні зони характеризуються значною нестабільністю, ненадійністю та непередбачуваністю. Проте стійкий розвиток підприємств у зонах конфлікту необхідний економічного зростання, створення робочих місць і скорочення бідності, що вкрай важливо для покращення життя людей, які торкнулися конфлікту. Нижче наведено деякі заходи, які можуть бути вжиті для забезпечення сталого розвитку підприємств за умов конфлікту [2,с.52].

1. Розробте чіткий та всеосяжний бізнес-план. Важливо мати бізнес-план, що враховує проблеми та ризики, пов'язані з роботою у зоні конфлікту.

План повинен включати докладний аналіз ринку, конкурентів та потенційних клієнтів. Він також повинен визначати ризики, пов'язані з роботою в зоні конфлікту, такі як ризики безпеки, політичні ризики та економічні ризики, та розробляти стратегії щодо їх пом'якшення.

2. Створення міцних партнерських відносин.

Створення міцних партнерських відносин з місцевими спільнотами, організаціями громадянського суспільства та державними установами може допомогти підприємствам упоратися з проблемами та ризиками, пов'язаними з роботою у зоні конфлікту. Ці партнерства можуть забезпечити доступ до місцевих знань, ресурсів та мереж, які необхідні сталого розвитку підприємств у зонах конфліктів.

3. Пріоритет безпеки та захисту персоналу: Забезпечення охорони та безпеки персоналу має вирішальне значення для сталого розвитку підприємств у зонах конфліктів. Підприємствам слід розробити протоколи охорони та безпеки, які включають оцінку ризиків, плани дій у надзвичайних ситуаціях та навчання персоналу мінімізації ризиків та реагування на надзвичайні ситуації.

4. Сприяти місцевій зайнятості: Надання можливостей працевлаштування місцевій спільноті може бути ефективним способом сприяння їх економічному розвитку та скороченню бідності.

Підприємствам у зонах конфлікту слід надавати пріоритет працевлаштуванню місцевого населення та надавати можливості для підвищення кваліфікації та навчання.

5. Диверсифікація продуктових пропозицій. Диверсифікація продуктових пропозицій може допомогти підприємствам зменшити ризики, пов'язані з роботою в зоні конфлікту.

Підприємствам слід освоювати нові ринки та продуктові лінійки, менш уразливі до ризиків, пов'язаних із конфліктами.

6. Використання стійких методів ведення бізнесу. Стійкі методи ведення бізнесу необхідні довгостроковій життєздатності підприємств у зонах конфліктів.

Підприємства повинні зосередитись на зниженні свого впливу на навколишнє середовище, просуванні соціальної відповідальності та впровадженні етичних методів ведення бізнесу.

7. Доступ до фінансування. Доступ до фінансування є серйозною проблемою для підприємств, що працюють у зонах конфліктів. Уряди, міжнародні організації та фінансові установи повинні надавати підтримку підприємствам у вигляді грантів, кредитів та інших фінансових інструментів.

8. Ініціативи у галузі миробудування. Ініціативи у галузі миробудування можуть допомогти створити сприятливе середовище для сталого розвитку підприємств у зонах конфліктів.

Ці ініціативи мають бути спрямовані на заохочення діалогу, примирення та вирішення конфліктів, щоб знизити ризики, пов'язані з діями у зоні конфлікту.

9. Використовуйте інновації та технології. Інновації та технології можуть допомогти підприємствам у зонах конфліктів подолати деякі проблеми, пов'язані з роботою у зоні конфлікту.

Підприємства повинні використовувати інновації та технології для підвищення своєї продуктивності, ефективності та конкурентоспроможності.

10. Виступайте за зміну політики. Виступаючи за зміну політики ви можете створити сприятливе середовище для сталого розвитку підприємств у зонах конфліктів.

Підприємства повинні взаємодіяти з політиками та виступати за політику, що сприятиме економічному розвитку, створенню робочих місць та скороченню бідності в зонах конфліктів.

Можна сказати, що сталий розвиток підприємств у зонах конфліктів є складним завданням, але воно необхідне для економічного зростання, створення робочих місць та скорочення бідності. Підприємствам слід зосередитись на розробці чітких та всеосяжних бізнес-планів, побудові міцних партнерських відносин, приділенні першочергової уваги охороні та безпеці персоналу, сприянні зайнятості на місцевому рівні, диверсифікації пропонуванних продуктів, запровадження стійких методів ведення бізнесу, доступ до фінансування, використання інновацій та технологій, просування ініціатив щодо миробудування та відстоювання політики. змінювати.

Російська агресія мала значний вплив на різні галузі економіки України. Деякі з них зазнали найбільшого впливу і потребують особливої уваги та підтримки для відновлення та сталого розвитку.

Галузь енергетики: Україна втратила контроль над певними територіями, включаючи Донбас, де знаходяться значні родовища вугілля та важливі енергетичні підприємства. Це призвело до зниження виробництва вугілля та енергетичної потужності країни. Завдяки розгортанню альтернативних енергетичних джерел та імпорту енергоносіїв, Україна зуміла знизити залежність від вугілля з окупованих територій, але енергетична галузь все ще потребує модернізації та диверсифікації [6,с.184].

Промисловість: Російська агресія призвела до зруйнування та зупинки багатьох підприємств в окупованих територіях, зокрема машинобудівної, металургійної та хімічної галузей. Втрата доступу до ринків збуту, постачальників сировини та втрата виробничих потужностей значно ускладнили ситуацію в цих галузях.

Сільське господарство: Конфлікт призвів до зруйнування і втрати контролю над значною частиною сільськогосподарських земель, зокрема в Криму та Донбасі. Це спричинило зменшення виробництва сільськогосподарської продукції, втрату ринків збуту та погіршення економічної ситуації для сільськогосподарських підприємств.

Туризм та гостьовинність: Конфлікт та загострення відносин з Росією призвели до зменшення туристичного потоку до України. Втрата Криму, зниження безпеки та обмеження на в'їзд для громадян окремих країн стали перешкодою для розвитку туризму та гостьовинності.

Зовнішньоекономічна діяльність: Санкції та торговельні обмеження, наложені на Росію, а також зміни в геополітичному середовищі, суттєво вплинули на зовнішньоекономічну діяльність України. Розробка нових ринків збуту, диверсифікація експорту та пошук нових торговельних партнерів стали надзвичайно важливими завданнями.

Ці галузі економіки зазнали найбільшого впливу російської агресії. Їх відновлення та стале розвиток вимагають комплексного підходу, залучення інвестицій, впровадження інноваційних технологій та підтримки з боку держави.

Військові дії, зокрема російське військове вторгнення, мають значний вплив на інвестиційний клімат в Україні. Негативні наслідки конфлікту створюють невизначеність, ризики та обмеження, які суттєво впливають на рішення інвесторів щодо вкладення капіталу в українську економіку.

Політична невизначеність: Військові дії та конфлікт створюють невизначеність щодо політичної ситуації в країні. Нестабільність та зміни влади можуть вплинути на законодавство, регуляторну політику та бізнес-середовище загалом. Це створює ризики для інвесторів, які можуть утримуватися від великих капіталовкладень.

Економічна нестабільність: Військові дії супроводжуються зниженням економічної активності, зниженням ВВП та збитками для підприємств. Це призводить до нестабільності фінансової системи, зростання інфляції та зменшення споживчої активності. Інвестори охочіше вкладатимуть свої кошти там, де існує стабільне економічне середовище.

Ризик безпеки: Воєнний конфлікт створює загрозу безпеці як для людей, так і для бізнесу. Нестабільність у зоні конфлікту, ризик пограбувань, дестабілізація звичайних ділових процесів та руйнування інфраструктури створюють великі обмеження для інвестиційної діяльності.

Обмеження доступу до ресурсів: Військовий конфлікт може призвести до обмежень у доступі до важливих ресурсів, таких як енергоносії, сировина та ринки збуту. Це може негативно вплинути на бізнес-процеси та призвести до зростання вартості виробництва [8, с.115].

Зниження довіри: Війна та конфлікт міжнародного масштабу призводять до зниження довіри до країни як інвестиційного партнера. Інвестори стають більш обережними та шукають стабільніші та безпечніші ринки для розміщення своїх активів.

Розвиток інфраструктури: Один з ключових аспектів впливу російської агресії на економіку України - це пошкодження та зруйнування інфраструктури. Військові дії можуть спричинити пошкодження транспортних мереж, енергетичних систем, комунікаційної інфраструктури тощо. Реконструкція та модернізація інфраструктури стають надзвичайно важливими для відновлення нормального функціонування економіки та привабливості для інвесторів.

Розширення експортних ринків: Залежність від російського ринку є однією з проблем української економіки. Російська агресія вказує на необхідність диверсифікації експорту та пошуку нових ринків збуту. Україна повинна активно розвивати торговельні відносини з іншими країнами та розширювати свою присутність на світових ринках. Це сприятиме зменшенню залежності від російського ринку і збільшенню потенціалу для економічного зростання.

Стимулювання інновацій та розвитку високих технологій: Умови конфлікту можуть спонукати до переорієнтації економіки на розвиток інноваційних та високотехнологічних галузей. Інвестиції в дослідження та розвиток, підтримка стартапів та сприяння розширенню інноваційного підприємництва можуть стати ключовими факторами для сталого розвитку економіки в умовах конфлікту.

Підтримка малого та середнього бізнесу: Малий та середній бізнес виявляється особливо вразливим у періоди конфлікту. Для забезпечення сталого розвитку економіки необхідно створити сприятливі умови для розвитку цього сегмента, зокрема шляхом спрощення адміністративних процедур, надання фінансової підтримки та доступу до кредитних ресурсів.

Партнерство з міжнародними організаціями та донорськими країнами: Україна повинна активно співпрацювати з міжнародними організаціями та донорськими країнами з метою отримання фінансової, технічної та економічної підтримки. Це може включати надання кредитів, грантів, консультацій та експертної допомоги для реалізації проектів з відновлення та розвитку.

Загальноприйняті заходи для забезпечення сталого розвитку підприємств в умовах конфлікту включають політичну стабільність, економічну реформу, інфраструктурний розвиток, диверсифікацію ринків та підтримку малих та середніх підприємств. При цьому важливо пам'ятати про потребу сприяння інноваційному розвитку та партнерства з міжнародними організаціями та донорськими країнами. Реалізація цих заходів сприятиме підтримці сталого розвитку підприємств в умовах конфлікту та сприятиме відновленню економіки України [1, с.169].

Для забезпечення покращення інвестиційного клімату в умовах конфлікту необхідні наступні заходи:

- а) Забезпечення політичної стабільності та прозорого законодавства;
- б) Залучення міжнародних інвестицій та фінансової підтримки;
- в) Підтримка та стимулювання розвитку економічних галузей, що мають потенціал для сталого росту;
- г) Забезпечення безпеки бізнесу та інвесторів;
- д) Реформування та модернізація економічного середовища;
- е) Поширення позитивної інформації про бізнес-можливості в Україні.

Реалізація цих заходів сприятиме покращенню інвестиційного клімату в Україні навіть в умовах воєнного конфлікту. Це допоможе залучити необхідні інвестиції, стимулювати економічне зростання та сприяти сталому розвитку країни.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі:

Дослідження підтвердило, що російське військове вторгнення суттєво впливає на сталий розвиток підприємств України. Конфлікт спричиняє економічні труднощі, зниження виробництва, зміну виробничих ланцюгів та ринків збуту, пошкодження інфраструктури та збільшення витрат на безпеку. Багато галузей економіки зазнали негативного впливу, зокрема енергетика, металургія, сільське господарство та туризм. Військові дії також погіршують інвестиційний клімат в країні через зниження довіри та зростання ризиків.

Однак, для забезпечення сталого розвитку підприємств в умовах конфлікту можуть бути прийнятні відповідні заходи. Серед них варто виділити політичну стабільність, економічну реформу, розвиток інфраструктури, диверсифікацію ринків збуту, підтримку малого та середнього бізнесу, стимулювання інновацій та партнерство з міжнародними організаціями. Реалізація цих заходів може сприяти покращенню економічної ситуації, залученню інвестицій та сталому розвитку підприємств в умовах конфлікту.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у глибшому вивченні конкретних галузей економіки, що зазнали найбільшого впливу російської агресії, та розробці ефективних стратегій відновлення та розвитку. Також важливо досліджувати вплив воєнного конфлікту на інвестиційний клімат та знаходити шляхи для привабливості іноземних інвесторів. Додатковою областю досліджень може стати аналіз економічних

наслідків розвитку інноваційних та високотехнологічних галузей української економіки в умовах конфлікту.

Також, важливим напрямком досліджень є аналіз соціально-економічних наслідків російського військового вторгнення на регіони України. Варто вивчити вплив конфлікту на зайнятість, життєвий рівень населення, міграційні процеси та соціальну стабільність. Це допоможе зрозуміти повну картину наслідків конфлікту на економіку та суспільство.

Крім того, рекомендується проведення порівняльних досліджень, включаючи аналіз досвіду інших країн, що зазнали подібних конфліктів. Це дозволить виявити ефективні підходи та стратегії для відновлення та сталого розвитку підприємств в умовах конфлікту.

У подальших дослідженнях необхідно звернути увагу на роль державної політики та регулюючих органів у підтримці підприємств в умовах конфлікту. Важливо розробити ефективні програми та інструменти, що сприятимуть сталому розвитку та конкурентоспроможності підприємств [5, с.87].

Також, доцільно звернути увагу на розширення співпраці з міжнародними організаціями та партнерами. Взаємодія з міжнародними фінансовими установами, торговельними партнерами та іншими країнами може допомогти залученню інвестицій, технологій та фахівців, а також сприяти розвитку нових ринків збуту.

Загалом, подальші дослідження в цьому напрямку є важливими для розуміння проблем та визначення ефективних стратегій розвитку підприємств в умовах конфлікту. Це дозволить знайти шляхи для забезпечення сталого розвитку економіки України та покращення життя громадян.

Висновки. Російське військово вторгнення має серйозний негативний вплив на сталий розвиток підприємств України. Конфлікт призводить до зниження виробництва, пошкодження інфраструктури та зміни економічних умов функціонування підприємств. Багато галузей економіки, зокрема енергетика, металургія та сільське господарство, зазнали серйозних збитків. Військові дії також погіршують інвестиційний клімат в країні, що призводить до зменшення іноземних інвестицій та ризикує затримати економічний розвиток.

Для забезпечення сталого розвитку підприємств в умовах конфлікту необхідно вживати низку заходів. Важливо підтримувати політичну стабільність та здійснювати економічні реформи, спрямовані на залучення інвестицій та підтримку бізнесу. Також необхідно розвивати інфраструктуру та стимулювати інноваційну діяльність. Важливим є сприяння диверсифікації ринків збуту та підтримка малого та середнього бізнесу. Такі заходи сприятимуть відновленню економіки та підтримці сталого розвитку підприємств в умовах конфлікту.

Дослідження також вказує на необхідність глибшого вивчення впливу ролі державної політики та регулюючих органів у забезпеченні сталості підприємств в умовах конфлікту. Розробка та впровадження ефективних програм підтримки підприємств, фінансових стимулів та регулятивних заходів можуть сприяти стійкому функціонуванню та розвитку підприємництва.

Подальші дослідження в цьому напрямі мають на меті розширення знань про вплив російської агресії на сталий розвиток підприємств України. Детальний аналіз економічних, соціальних та політичних наслідків конфлікту допоможе зрозуміти складну природу проблеми та виявити ефективні шляхи вирішення.

Потенційним об'єктом досліджень можуть бути інноваційні галузі та високотехнологічні сектори економіки, які можуть забезпечити нові можливості для розвитку та конкурентоспроможності підприємств в умовах конфлікту. Аналіз впливу воєнних дій на інвестиційний клімат та роль міжнародної співпраці також має значення для подальшого дослідження.

Усі ці аспекти вимагають детального аналізу, систематичного дослідження та наукової експертизи. Враховуючи складність ситуації та велику кількість факторів, що впливають на сталий розвиток підприємств в умовах конфлікту, подальші дослідження у даному напрямі є необхідними для вироблення ефективних стратегій та рекомендацій для підприємств та урядових органів.

Література:

1. Глобальна стратегія сталого розвитку 2030: Цілі сталого розвитку. ООН, 2020.
2. Іванова Л. І., Ковальчук І. В. Сталість розвитку підприємств: проблеми та перспективи. Економіка та управління, 2021, № 1.
3. Комплексний підхід до сталого розвитку підприємств: теорія і практика. Збірник наукових праць, Випуск 10, 2022.
4. Маслова А. І., Шевченко О. В. Сталість розвитку підприємств у сучасних умовах. Економіка та управління, № 2, 2020.
5. Прохорова А. В., Іванова І. С. Сталість розвитку підприємств в умовах геополітичних викликів: особливості та ризики. Східна Європа: економіка, бізнес та управління, № 3, 2021.
6. Сталість розвитку підприємств в умовах воєнних конфліктів: національний та міжнародний аспекти. Збірник наукових праць, Випуск 12, 2023.
7. Федоренко І. М., Шульгіна Л. М. Сталість розвитку підприємств в умовах зовнішньої небезпеки. Економіка розвитку, № 1, 2022.
8. Шаповал О. М., Коновалова В. А. Фактори сталого розвитку підприємств в умовах воєнних конфліктів. Молодий вчений, № 6, 2021.

References:

1. Global Strategy for Sustainable Development 2030: Sustainable Development Goals. United Nations, 2020.
2. Ivanova L. I., Kovalchuk I. V. Sustainability of enterprise development: problems and prospects. Economics and Management, 2021, No. 1.
3. Comprehensive approach to sustainable development of enterprises: theory and practice. Collection of scientific papers, Issue 10, 2022.
4. Maslova A.I., Shevchenko O.V. Sustainability of enterprise development in modern conditions. Economics and Management, No. 2, 2020.
5. Prokhorova A. V., Ivanova I. S. Sustainability of enterprise development in the conditions of geopolitical challenges: features and risks. Eastern Europe: Economics, Business and Management, No. 3, 2021.
6. Sustainability of enterprise development in the conditions of military conflicts: national and international aspects. Collection of scientific works, Issue 12, 2023.
7. Fedorenko I.M., Shulgina L.M. Sustainability of enterprise development in conditions of external danger. Development Economics, No. 1, 2022.
8. O. M. Shapoval, V. A. Konovalova. Factors of sustainable development of enterprises in the conditions of military conflicts. Young scientist, No. 6, 2021.

УДК 351: 342.553

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-157-164](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-157-164)

Адамовська Вікторія Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (096) 747-92-20, <https://orcid.org/0000-0001-8911-1388>

Голобородько Тетяна Василівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (097) 115-95-77, <https://orcid.org/0000-0002-9289-8932>

Єловський Денис Валерійович здобувач вищої освіти за другим (магістерським) рівнем зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування», Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: (098) 957-39-56

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. Тема дослідження - стан і перспективи децентралізації в Україні. Україна активно впроваджує реформи, щоб покращити систему місцевого управління. Однією з ключових реформ є введення префектів, які контролюватимуть адміністративну діяльність на місцях. Крім того, розглядаються плани змін до Конституції для закріплення та завершення децентралізаційної реформи.

Уряд України планує продовжити децентралізацію, введенням посади префектів та реформування управління державними активами. Ці заходи спрямовані на забезпечення ефективної та європейської системи управління громадами та використання державної власності як джерела доходів для країни. Децентралізація має багато переваг, однак є проблеми, які потребують уваги та вирішення, такі як корупція та нерівність між регіонами. Для успішної децентралізації потрібно забезпечувати кваліфікованість місцевих органів влади, боротися з корупцією та забезпечувати фінансування малих громад.

У дослідженні також розглядається впровадження реформ управління державною власністю, з особливим акцентом на приватизації та ролі держави у стратегічних секторах. Планується створення однієї державної компанії для трьох стратегічних ресурсів - землі, води та лісів, з метою забезпечення ефективного управління та протидії корупції.

Крім цього, проводиться аналіз реформи державного управління, яка націлена на скорочення чисельності чиновників та перехід до більш систематичного та простого підходу до управління.

Основна мета цих реформ полягає у створенні збалансованої, ефективної та сучасної системи управління, яка сприятиме розвитку країни, забезпеченню політичної стабільності та покращенню якості життя громадян.

Ключові слова: децентралізація, реформа, демократія, префекти, систематичний підхід, корупція, повноваження, органи місцевого самоврядування, місцева громада.

Adamovska Viktoria Serhiyivna PhD (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Accounting, Taxation, Public Management and Administration, Kryvyi Rih National University, Vitaliya Matusevycha St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (096) 747-92-20, <https://orcid.org/0000-0001-8911-1388>

Holoborodko Tetiana Vasylivna PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation, Public Management and Administration, Kryvyi Rih National University, Vitaliya Matusevycha St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (097) 115-95-77, <https://orcid.org/0000-0002-9289-8932>

Yelovsky Denys Valeriyovych Student of higher education at the second (master's) level in the specialty 281 «Public Management and Administration», Kryvyi Rih National University, Vitaliya Matusevycha St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (098) 957-39-56

DECENTRALIZATION IN UKRAINE: PROSPECTS FOR DEVELOPMENT AND LEGAL SUPPORT

Abstract. The topic of the study is the state and prospects of decentralization in Ukraine. Ukraine is actively implementing reforms to improve the system of local governance. One of the key reforms is the introduction of prefects who will control administrative activities on the ground. In addition, plans for changes to the Constitution to consolidate and complete the decentralization reform are being considered.

The Government of Ukraine plans to continue decentralization by introducing the post of prefects and reforming the management of state assets. These measures are aimed at ensuring an effective and European community management system and the use of state property as a source of income for the country. Decentralization has many advantages, but there are problems that need attention and solutions, such as corruption and inequality between regions. For successful decentralization, it is necessary to ensure the qualification of local authorities, fight corruption and ensure financing of small communities.

The research also examines the implementation of state property management reforms, with a particular emphasis on privatization and the role of the state in strategic sectors. It is planned to create one state company for three strategic resources - land, water and forests, with the aim of ensuring effective management and combating corruption.

In addition, an analysis of the public administration reform is carried out, which is aimed at reducing the number of officials and moving to a more systematic and simple approach to management.

The main goal of these reforms is to create a balanced, efficient and modern management system that will contribute to the development of the country, ensure political stability and improve the quality of life of citizens.

Keywords: decentralization, reform, democracy, prefects, systematic approach, corruption, powers, local self-government bodies, local community

Постановка проблеми. В контексті розвитку децентралізації в Україні, виникає проблема необхідності поліпшення системи управління на місцевому рівні. Ця проблема пов'язана з науковими та практичними завданнями, такими як розробка ефективних механізмів адміністративного нагляду на місцях, впровадження префектів як неполітичних осіб для контролю за конституційністю прийнятих рішень, а також внесення змін до Конституції для закріплення та фіналізації реформи децентралізації. Метою цих наукових та практичних зусиль є забезпечення ефективного, прозорого та стійкого управління, сприяючи розвитку громад, політичній стабільності та покращенню якості життя громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання здійснення реформи децентралізації в Україні досліджували в розрізі: потенціалу місцевих бюджетів щодо

фінансування публічних послуг О. О. Бойко, В. В. Мамонова; визначення послідовності проведення реформи бюджетної децентралізації Б. С. Малиняк; проведення сучасного стану проведення реформи децентралізації та визначення її етапів А. Мельничук, П. Остапенко; фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад І. В. Патока, переваг та ризиків бюджетної децентралізації Г. В. Возняк та багато інших. Однак, на сьогодні залишається ряд невирішених проблем, які стопорять процес децентралізації в Україні. Особливо це стало явним в період воєнного часу.

Мета статті – вивчення та аналіз стану та перспектив розвитку децентралізації в Україні на основі оцінки поточного стану децентралізаційного процесу з виявлення досягнутих результатів та визначення основних проблем, з якими стикається цей процес. Додатковою метою є ідентифікація наукових та практичних завдань, таких як розробка ефективних механізмів адміністративного нагляду, впровадження префектів як неполітичних осіб для контролю за конституційністю рішень та необхідні зміни до Конституції для закріплення та узагальнення реформи децентралізації. Загалом, ця стаття ставить перед собою завдання досягнути більш ефективного, прозорого та стабільного управління, що сприятиме розвитку громад, політичній стабільності та покращенню якості життя громадян.

Виклад основного матеріалу. Децентралізація - це процес передачі відповідальності за виконання державних функцій та повноважень від центрального уряду до місцевих органів влади, недержавних організацій або приватного сектору. Варто врахувати, що різні типи децентралізації мають свої властивості, можуть призвести до різних наслідків для політики та вимагають різних умов успіху [1].

Децентралізація передачі відповідальності може бути розглянута у трьох різних областях: політичній, адміністративній та фінансовій. Розрізнення між цими концепціями дозволяє виокремити багато аспектів успішної децентралізації та підкреслити необхідність їх координації. Однак, визначення будь-якого з цих термінів досить схоже, і точне визначення не є настільки важливим, як комплексний підхід. Крім того, політична, адміністративна та фінансова децентралізація можуть приймати різні форми та комбінації в різних країнах, всередині однієї країни та навіть у різних секторах [1].

Україна розпочала свій процес децентралізації ще у 2014 році, коли були прийняті Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, закони «Про співробітництво територіальних громад» та «Про добровільне об'єднання територіальних громад», а також внесені зміни до Податкового та Бюджетного кодексу, які стосуються фінансової децентралізації в Україні [2].

Команда нового уряду заявила про необхідність децентралізації влади замість її централізації. Так, 01 квітня того ж року була схвалена Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади з метою визначення шляхів, механізмів та строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Головна мета Концепції полягає у створенні та забезпеченні сприятливого життєвого середовища для населення, забезпеченні доступності та якості публічних послуг, формуванні механізмів безпосередньої участі громадян у прийнятті рішень, захисті інтересів громадян у всіх аспектах життя на території та збалансованому врахуванні інтересів держави та територіальних громад [3].

За шість років після початку децентралізації в Україні було успішно сформовано значний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні - об'єднані територіальні громади. Було створено 1070 об'єднаних територіальних громад, що складаються з 4882 громад, що добровільно приєдналися до них. Більш як 70% населення України мешкає в об'єднаних територіальних громадах та містах обласного значення. Урядом затверджені

перспективні плани формування територій громад у 24 областях, які охоплюють території областей на 100 %. Об'єднані територіальні громади займають майже 47 % від загальної площі України [2].

Створено можливість міжмуніципального співробітництва з метою допомоги громадам об'єднатися та співпрацювати для спільного розвитку. Зараз існує 604 укладених договори про співпрацю між 1354 територіальними громадами [2].

Невід'ємною складовою реформи державного управління є прийняття нових та редагування існуючих нормативно-законодавчих документів, які, зокрема, стосуються визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад. Згідно із Законом України від 16 квітня 2020 року № 562-ІХ було визначено адміністративні центри та схвалено території – 1470 територіальних громад, які мають достатні ресурси для ефективного функціонування [2].

Таким чином, процес децентралізації в Україні і далі успішно продовжується та має значний вплив на розвиток місцевого самоврядування та зміцнення демократії в країні.

Децентралізація в Україні є однією з найбільш актуальних проблематик останніх років. Основна мета децентралізації полягає в тому, щоб надати більшу владу та ресурси місцевим громадам, забезпечити їх ефективнішим функціонуванням та сприяти їхньому розвитку. При цьому, не всі місцеві громади готові до прийняття нових повноважень та відповідальності, а не всі державні структури готові до змін в системі управління. Також необхідні значні зусилля щодо підвищення фінансової самодостатності територіальних громад, що може стати головним критерієм їх успішності в реалізації реформи децентралізації.

Певну складність також становить визначення меж влади між різними рівнями управління: місцевим, регіональним та державним. Часто виникає проблема дублювання повноважень, конфліктів між структурами та недостатньої взаємодії між ними.

Виникла низка проблем під час впровадження децентралізації в Україні. Одна з них стосувалася неефективності комунікації між владою та громадянами, що призводило до інформаційного вакууму на місцях. Іншою проблемою була неузгодженість повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади в цілому, а також розподіл функцій та повноважень між місцевими радами об'єднаних територіальних громад та районними державними адміністраціями й районними радами. Також виникла проблема слабкої взаємодії між системою реформування місцевого самоврядування та секторальними реформами, зокрема медичною, освітньою, адміністративних послуг та соціальної політики [4].

Навіть сьогодні створення об'єднаних територіальних громад в Україні стикається зі складнощами у привабленні висококваліфікованих кадрів до роботи у місцевих органах самоврядування. Часто виникала проблема низької якості кадрів в новостворених об'єднаних територіальних громадах через те, що вони складаються переважно з сільських населених пунктів, які не можуть забезпечити своїм працівникам конкурентну заробітну плату та високі життєві стандарти. Крім того, нові об'єднані громади також мають проблему неефективного використання фінансових ресурсів. Часто гроші витрачаються на проекти з високою видимістю, які дають можливість голові громади підняти свій рейтинг і збільшити шанси на переобрання наступного разу, але не сприяють розвитку громади в цілому. Голови громад не прагнуть взяти на себе додаткову відповідальність та працювати над залученням інвестицій [4].

Підсумовуючи отримані результати проведеної реформи децентралізації, можна зазначити, що незважаючи на певні недоліки і недосконалості, її впровадження було одним з найважливіших досягнень після Майдану. Головними результатами реформи, яка мала на

меті створення нової якісної системи місцевого самоврядування шляхом об'єднання територіальних громад, є: надання більш широких повноважень органам місцевого самоврядування щодо розпорядження ресурсами; збільшення їх зацікавленості у збільшенні доходів місцевих бюджетів та пошуку додаткових джерел фінансування; зміцнення матеріальної та фінансової бази населених пунктів; з'явлення нових можливостей для активізації господарської діяльності тощо. Ці зміни дали можливість територіальним громадам покращити якість надання публічних послуг, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, залучати інвестиції та розвивати місцевий бізнес, а також розробляти та впроваджувати програми місцевого розвитку [4].

Не слід забувати, що в наших нинішніх реаліях Україна зазнала катастрофічних наслідків через широкомасштабну агресію Росії, зокрема втрати людських життів, знищення інфраструктури, гуманітарну кризу і руйнівний економічний вплив. Незважаючи на велике навантаження на фінансові та людські ресурси муніципалітетів, багато з них продовжують забезпечувати місцеві громадські послуги та взяли на себе додаткові обов'язки для підтримки військових зусиль. Це можливе завдяки децентралізації та реформам регіонального розвитку, які були впроваджені в Україні в 2014 році [5].

У результаті реформ було створено 1469 об'єднаних муніципалітетів, що в свою чергу привело до складної багаторівневої структури планування регіонального розвитку. Це дозволяє муніципалітетам ефективніше надавати місцеві послуги та отримувати фінансування від держави. У зв'язку з цим Організація економічного співробітництва та розвитку запустила проєкт «Підтримка децентралізації в Україні 2021-22», який має на меті допомогти українському уряду та Європейському Союзу у реалізації реформ регіонального розвитку та децентралізації в Україні [5].

Незважаючи на те, що параметри проєкту були визначені до початку конфлікту, його було розширено з метою зосередження на ролі ефективного багаторівневого управління в післявоєнній відновлювальній роботі [5]. Цей проєкт став важливим кроком у підтримці України у боротьбі за демократію та незалежність, маючи на меті допомогти українському народу у побудові сильної та стійкої держави, яка здатна захищати свої інтереси на міжнародній арені.

Ознайомившись із дискусією на тему «Перспективи децентралізації», яка проводилася Центром соціально-економічних досліджень CASE Україна, ми можемо підтримати думку багатьох політологів щодо проблем, з якими стикається реформа децентралізації в наш час. Так, більшість фахівців з державного управління вважають, що необхідне внесення змін до системи місцевого самоврядування. Зокрема, йдеться про роботу Офісу Президента, який приймає рішення, не маючи відповідних владних повноважень. А також про діяльність місцевих державних адміністрацій, які повинні мати виключно виконавчу владу без подвійного підпорядкування. Крім того, наголошується на необхідності чіткого визначення відповідальності за формальними та неформальними засобами, та уникнення накладання повноважень на міського голову та раду. Акцент робиться на розмежуванні адміністративних і політичних питань та зміні застарілої структури місцевого самоврядування [6].

Розглянувши дослідження, яке замовлене Програмою Ради Європи «Децентралізація і реформа публічної адміністрації в Україні», бачимо, що більшість українців (76,5 %) підтримує децентралізацію та переконані, що реформу місцевого самоврядування необхідно і далі продовжувати. Крім того, підтримка реформи зростає з кожним роком, а також зазначається, що децентралізація зіграла важливу роль у спротиві російському вторгненню [7].

Згідно з результатами дослідження, більшість українців вважає, що їхні громади готові до надзвичайних ситуацій, які викликає війна, і формування нових укрупнених

громад вважається позитивним чинником для зміцнення спротиву російському вторгненню. Дослідження також вказує, що голову громади не пов'язують з якістю виконання обов'язків умовах воєнного стану, а судом заборонені проросійські партії та депутати не мають підтримки населення. Більшість опитаних також підтримує створення військових адміністрацій населених пунктів [7].

Відповідно до дослідження, ми бачимо, що більшість українського населення вбачає необхідність співпраці між державою, громадами та місцевими владами для відновлення країни. Опитані підтримують ідею, що держава повинна відігравати важливу роль у фінансуванні проєктів з відновлення, але вважають, що місцеві влади повинні забезпечити лікування та реабілітацію учасників та учасниць бойових дій. Ці показники свідчать про зрілість українського народу та підтримку реформ в країні. Гармонійні відносини між населенням та владою є важливими чинниками для відновлення країни [7].

З оновленою стратегією реформування державного управління до 2025 року українська влада отримала загальний та системний план дій, який визначає напрямки реформи, конкретні завдання та цілі, що повинні бути досягнуті. Цей документ був розроблений за участю Офісу реформ Кабінету Міністрів України та проєкту EU4PAR, які працювали з експертною спільнотою в період з вересня 2020 до травня 2021 року, щоб оновити цілі, заходи та показники результативності [8].

Для досягнення більшої результативності у системі державного управління, стратегія передбачає використання комбінованих та сучасних підходів, що базуються на реальних даних та результатів взаємодії, аналізу та співпраці різних стейкхолдерів. Оцінка існуючих результатів та недоліків реформи, а також розкриття наступного кроку та переваг, які потрібні з точки зору справедливості, також є ключовими аспектами [8].

З огляду на принципи прозорості, участі та відповідальності, на яких ґрунтується оновлена стратегія, можна стверджувати, що вона пропонує взаємодію різних зацікавлених сторін та активну участь громадян у процесі реформування державного управління. Враховуючи ці аспекти, можна стверджувати, що оновлена стратегія реформування державного управління має потенціал зробити систему державного управління в Україні ефективнішою та прозорішою [8].

За оголошенням Прем'єр-міністра Дениса Шмигала, в Україні в 2023 році планується продовження реформи децентралізації шляхом введення посади префектів, що будуть відповідати за адміністративний нагляд на місцях. Ця модель була запозичена з кращого європейського досвіду і вже довела свою ефективність. Префекти будуть неполітичними особами, які будуть гарантувати, що ухвалені рішення місцевими органами влади будуть конституційними. Після закінчення воєнного стану будуть внесені зміни до Конституції, які доповнять реформу децентралізації, і яка сприятиме збалансованій, ефективній та європейській системі управління громадами, які здатні самостійно діяти [9].

Крім того, передбачається проведення реформи управління державними активами, що включатиме продовження стратегії приватизації, але лише в тих галузях, які не мають впливу на національну безпеку. Також, з метою заміни розпорошеної державної власності на уніфіковану систему та забезпечення строгого контролю за діяльністю менеджерів, запобігаючи поширенню корупції, планується створення об'єднаних державних компаній у трьох сферах - землі, води та лісів – у 2023 році. За словами прем'єр-міністра, державна власність має стати джерелом доходів для України на майбутнє [9].

У своїй заяві, прем'єр-міністр підкреслив, що реформа державного управління буде продовжена. Він також зазначив, що кількість чиновників має бути зменшена, а міністерства мають більше зосереджуватись на розробці політик та правил, а не на управлінні реальним сектором [9].

Децентралізація є значущим процесом в Україні, який націлений на поліпшення життя громадян та ефективність державного управління. Однією з найвагоміших переваг децентралізації є розподіл повноважень між центральними та місцевими органами влади, що допомагає підвищити відповідальність та зацікавленість місцевих влад та громадян.

Однією з ключових перспектив децентралізації в Україні є збільшення фінансової самостійності територіальних громад. За останні роки вже відбулося перерахування податків, що зібрав державний бюджет, на користь місцевих бюджетів, що дозволяє громадам самостійно вирішувати питання розвитку, враховуючи конкретні потреби місцевого населення.

До інших перспектив децентралізації можна віднести збільшення контролю місцевих громад над діяльністю органів влади, зменшення корупції, забезпечення розвитку малих і середніх міст, урбанізації та розвитку регіонів. Крім того, децентралізація може допомогти у забезпеченні ефективного використання ресурсів територій та забезпеченні рівномірного розвитку всіх регіонів України.

Однак, є деякі проблеми, які можуть стати перешкодою для успішної децентралізації в Україні. Серед них - недостатня кваліфікація місцевих органів влади, корупція, недостатнє фінансування малих громад, труднощі з плануванням та реалізацією проєктів та нерівність між регіонами. Недостатня кваліфікація місцевих органів влади може призвести до неправильного розподілу ресурсів та непродуктивної роботи. Корупція може завадити чесному та ефективному впровадженню реформ. Недостатнє фінансування малих громад може призвести до їхньої відсталості в порівнянні з більшими громадами. Труднощі з плануванням та реалізацією проєктів можуть зменшити ефективність децентралізації. Нерівність між регіонами може призвести до того, що деякі громади матимуть більші можливості, ніж інші, що несприятливо вплине на процес децентралізації в цілому.

Для того, щоб децентралізація була успішною, потрібно вирішувати ці проблеми та робити кроки для їхнього запобігання. Наприклад, проводити тренінги та навчання для місцевих органів влади, створювати ефективні механізми контролю за корупцією, забезпечувати адекватне фінансування малих громад, поліпшувати механізми планування та реалізації проєктів та зменшувати нерівність між регіонами. Такі заходи допоможуть забезпечити успішну децентралізацію в Україні та покращити розвиток країни в цілому.

Висновки. Україна розпочала процес децентралізації в 2014 році, що передбачає перенесення повноважень на місцеві органи влади та відповідний розподіл фінансових ресурсів. За шість років було створено більше тисячі об'єднаних територіальних громад, що дозволило створити значний інститут місцевого самоврядування. Реформа децентралізації мала проблеми, але все ж таки мала й позитивний вплив, зокрема надання більш широких повноважень органам місцевого самоврядування та поліпшення якості надання адміністративних послуг. Україна зазнала катастрофічних наслідків через агресію Росії, проте багато муніципалітетів продовжують забезпечувати місцеві громадські послуги завдяки децентралізації та реформі.

Децентралізація є важливою реформою в Україні, яку підтримує більшість населення, і потребує внесення змін до системи місцевого самоврядування. Відповідно до законодавства та демократичних принципів, реформа потребує чітко визначеної відповідальності та розмежування адміністративних та політичних питань. Децентралізація зіграла важливу роль у спротиві російському вторгненню, а підтримка реформи зростає з кожним роком. На думку більшості опитаних, гармонійні відносини між населенням та владою є важливими чинниками для відновлення країни.

Література:

1. Decentralization Thematic Team, Different Forms of Decentralization. URL: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html.

2. Реформа децентралізації. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi>.
3. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Офіційний вебпортал парламенту України.
4. Горбатюк М. Реформа децентралізації в Україні: проблеми реалізації в умовах соціальної кризи. *Політологія*. 2021. № 1. С. 22–40. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235383>.
5. OECD Project Supporting Decentralisation in Ukraine 2021-2022. Організація економічного співробітництва та розвитку. URL: <https://www.oecd.org/regional/multi-level-governance/ukrainedecentral.htm>.
6. «Перспективи децентралізації» - CASE Україна. CASE Україна. URL: <https://case-ukraine.com.ua/publications/perspektyvy-detsentralizatsiyi/>.
7. Продовження децентралізації в Україні підтримує 76,5% населення – дані всеукраїнського соціологічного дослідження. Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15903>.
8. Реформа державного управління. Реформа державного управління. URL: <https://par.in.ua/en/contents/onovlennia-statehii-reformuvannia-derzhavnoho-upravlinnia-do-2025-roku>.
9. Шмигаль Д. А. (2023), У 2023 році продовжиться реформа децентралізації, державного управління та управління держвласністю. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-u-2023-rotsi-prodovzhytsia-reforma-detsentralizatsii-derzhavnoho-upravlinnia-ta-upravlinnia-derzhvlasnistiu>.

References:

1. Decentralization Thematic Team, Different Forms of Decentralization. www.ciesin.org Retrieved from http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html [in English].
2. Reforma decentralizatsii [Decentralization reform]. www.kmu.gov.ua Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi> [in Ukrainian].
3. Pro shvalennja Konceptii reformuvannja misceвого samovrjaduvannja ta teritorial'noi organizacii vladi v Ukraїni [On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine]. [in Ukrainian].
4. Gorbatjuk, M. (2021). Reforma decentralizatsii v Ukraїni: problemi realizacii v umovah social'noi krizi [Decentralization reform in Ukraine: problems of implementation in conditions of social crisis]. *Politologija - Politologija*, 1, 22–40. Retrieved from <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235383> [in Ukrainian].
5. OECD Project Supporting Decentralisation in Ukraine 2021-2022. Organizacija ekonomichnogo spivrobotnictva ta rozvitku. www.oecd.org Retrieved from <https://www.oecd.org/regional/multi-level-governance/ukrainedecentral.htm> [in English].
6. «Perspektivi decentralizatsii» - CASE Ukraїna ["Prospects of decentralization" - CASE Ukraine]. case-ukraine.com.ua Retrieved from <https://case-ukraine.com.ua/publications/perspektyvy-detsentralizatsiyi/> [in Ukrainian].
7. Prodovzhennja decentralizatsii v Ukraїni pidtrimue 76,5% naseleńnja – dani vseukraїnskogo sociologichnogo doslidzhenńja. Decentralizacija v Ukraїni [Continuation of decentralization in Ukraine is supported by 76.5% of the population - data of the all-Ukrainian sociological survey. Decentralization in Ukraine]. decentralization.gov.ua Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/15903> [in Ukrainian].
8. Reforma derzhavnogo upravlinńja. Reforma derzhavnogo upravlinńja [State administration reform. Reform of public administration]. par.in.ua Retrieved from <https://par.in.ua/en/contents/onovlennia-statehii-reformuvannia-derzhavnoho-upravlinnia-do-2025-roku> [in Ukrainian].
9. Shmigel' D. A. (2023), U 2023 roci prodovzhit'sja reforma decentralizatsii, derzhavnogo upravlinńja ta upravlinńja derzhvlasnistju [In 2023, the reform of decentralization, state administration and state property management will continue]. www.kmu.gov.ua Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-u-2023-rotsi-prodovzhytsia-reforma-detsentralizatsii-derzhavnoho-upravlinnia-ta-upravlinnia-derzhvlasnistiu> v

УДК 321.7:328.33, 352.07, 342.7, 324.2, 352.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-165-171](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-165-171)

Бурик Зоряна Михайлівна доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Львів, 79034, тел.: (067) 999-42-40, <https://orcid.org/0000-0002-4394-6766>.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА СИСТЕМУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНУ

Анотація. Стаття присвячена визначенню основних норм законодавчого забезпечення та теоретичному окресленню питання діяльності політичних партій в Україні. Досліджено правовий контекст, функціонування політичних партій в Україні, зокрема їх правовий статус, реєстрацію та вимоги до діяльності. Постановка проблеми: у зв'язку зі стрімкими політичними змінами та трансформацією суспільних відносин, дослідження електоральної поведінки, факторів, що впливають на неї, та технологій, що використовуються для впливу на рішення виборців, стає актуальним. Метою статті є визначення механізмів впливу політичних партій на систему публічного управління на регіональному рівні. Стаття розглядає законодавчі акти, що регулюють діяльність політичних партій в Україні, зокрема Закон про політичні партії, та аналізує їх зміст і наслідки для партійної системи. Окреслюються права та обов'язки політичних партій, вимоги до фінансування, звітності та контролю за їх діяльністю. Пропонуються теоретичні аспекти про сутність та роль політичних партій в Україні, політичних теорій і концепцій. Аналізується роль партій у демократичному процесі, їх вплив на формування політичної волі громадян та прийняття рішень у країні. Досліджено конкретні механізми, такі як лобювання, формування коаліцій, масові акції та медійний вплив, які політичні партії використовують для залучення громадської уваги, мобілізації підтримки та формування політичної агенди на регіональному рівні. Проведено структуризацію та надане конкретне описання механізмів, які можуть бути застосовані для формування системи впливів на публічне управління на регіональному рівні. Аналізуються наслідки застосування цих механізмів, включаючи зміни в системі публічного управління, структурних змін в регіональних органах влади та вплив на прийняття рішень. Перспективою для подальших досліджень є аналіз динаміки змін структури партійної системи України в умовах військових дій та поствоєнної відбудови України, що є особливо актуальним в умовах нових євроінтеграційних викликів, формування нової архітектури безпеки та співпраці із міжнародними організаціями у сфері безпеки, що має, в тому числі, політичну складову.

Ключові слова: політична система, вибори, політичні партії, публічне управління, регіональний аспект

Buryk Zoriana Mykhailivna Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Management and Public Administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Lviv, 79034, tel.: (067) 999-42-40, <https://orcid.org/0000-0002-4394-6766>.

INFLUENCE OF POLITICAL PARTIES ON THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE REGION

Abstract. The article is devoted to the definition of the basic norms of legislative support and the theoretical outline of the issue of the activity of political parties in Ukraine. The legal

context, the functioning of political parties in Ukraine, in particular their legal status, registration, and requirements for activity, have been studied. Statement of the problem: in connection with rapid political changes and the transformation of social relations, the study of electoral behavior, the factors affecting it, and the technologies used to influence the decisions of voters becomes relevant. The purpose of the article is to determine the mechanisms of influence of political parties on the system of public administration at the regional level. The article examines the legislative acts regulating the activities of political parties in Ukraine, in particular the Law on Political Parties, and analyzes their content and consequences for the party system. The rights and obligations of political parties, and requirements for financing, reporting, and monitoring of their activities are outlined. Theoretical aspects about the essence and role of political parties in Ukraine, political theories and concepts are offered. The role of parties in the democratic process, their influence on the formation of the political will of citizens and decision-making in the country is analyzed. Specific mechanisms, such as lobbying, coalition formation, mass actions and media influence, which political parties use to attract public attention, mobilize support, and shape the political agenda at the regional level, are studied. Structuring has been carried out and a specific description of the mechanisms that can be applied to form a system of influences on public administration at the regional level has been provided. The consequences of the application of these mechanisms are analyzed, including changes in the public administration system, structural changes in regional authorities and the impact on decision-making. The perspective for further research is the analysis of the dynamics of changes in the structure of the party system of Ukraine in the conditions of military operations and the post-war reconstruction of Ukraine, which is especially relevant in the conditions of new European integration challenges, the formation of a new security architecture and cooperation with international organizations in the field of security, which has, including, political component.

Keywords: political system, elections, political parties, public administration, regional aspect

Постановка проблеми. Система публічного управління є важливою складовою суспільного розвитку та забезпечує ефективну організацію та функціонування державних структур на різних рівнях. Україна, як суверенна країна, має свою систему публічного управління, яка включає регіональний рівень. Проте в останні роки спостерігається зростаючий вплив політичних партій на цю систему, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Тому актуальним є вивчення впливу політичних партій на систему публічного управління регіону. Проблема полягає у необхідності розкриття та аналізу впливу політичних партій на систему публічного управління регіону. Це важливо зрозуміти, оскільки політичні партії мають значний вплив на формування та реалізацію публічної політики, визначення пріоритетів та прийняття рішень в регіональному контексті. Від цього залежить ефективність та стабільність системи публічного управління, а також якість надання послуг громадянам та розвиток регіону в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті аналізуються теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів, представлені у дослідженні Ю. Остапця, М. Токаря та інших авторів [1]. У роботі Остапець Ю., Остапець І. визначаються методологічні засади суб'єктності політичних партій у системі управління на рівні держави [2]. Скрипченко С. у своїх дослідженнях визначав взаємний вплив публічного адміністрування та функціонування політичних партій в Україні [3]. Європейський досвід розвитку партійних систем проаналізований у роботі Копинець Ю. [4]. Хмельников А. представив дослідження локальних політичних систем [5]. У роботі Гурицької М., Рихлика В. представлено підходи до моделювання електоральної поведінки,

що є важливим елементом аналізу політичних систем [6]. Також у роботі проаналізовані роботи інших авторів, нормативно-правова база та дані статистики.

Мета статті. Метою статті є визначення механізмів впливу політичних партій на систему публічного управління на регіональному рівні. Для досягнення поставленої мети у статті реалізуються наступні завдання:

- визначення основних норм законодавчого забезпечення та теоретичне окреслення питання діяльності політичних партій в Україні,
- описання взаємодії політичних партій з органами публічної влади на регіональному рівні,
- визначення впливу політичних партій на систему публічного управління на регіональному рівні: аналіз та впровадження конкретних механізмів та технологій.

Виклад основного матеріалу. Утворення та функціонування політичних партій в Україні відбувається відповідно до Конституції України та Закону України «Про політичні партії в Україні», проводиться тільки на рівні всієї держави. Хоча немає прямої заборони на створення регіональних політичних партій, згідно зі статтею 3 згаданого закону, політичні партії в Україні можуть бути створені та діяти лише як всенародні організації. Загальнонаціональний статус політичної партії забезпечується шляхом виконання вимог статей 10 та 11 цього закону [8].

Згідно зі статтею 10, для створення політичної партії необхідно зібрати не менше 10 тисяч підписів у не менш як двох третирах районів двох третин областей України, міст Києва і Севастополя, а також не менше двох третин районів Автономної Республіки Крим. За статтею 11 політичні партії зобов'язані протягом шести місяців з дня реєстрації створити та зареєструвати свої обласні організації у більшості областей України, містах Києві, Севастополі та в Автономній Республіці Крим [8].

Зазначимо, що політична партія - це добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, яке зареєстроване згідно з законом і має на меті сприяння формуванню та вираженню політичної волі громадян, участь у виборах та інших політичних заходах. Таким чином, визначення політичної партії, яке міститься у законі, передбачає, що партія повинна мати загальнонаціональну програму суспільного розвитку [8].

Термін «регіональні» політичні партії застосовується до тих політичних організацій, які, хоч і є офіційно зареєстрованими згідно з чинним законодавством, проте їхня діяльність явно обмежується лише одним конкретним регіоном. Цей факт, як показник обмеження їх впливу, дозволяє вважати їх фактично регіональними, оскільки вимога загальнонаціональної програми суспільного розвитку для них є чисто формальною [1].

На місцевих виборах спостерігається тенденція до меншої зацікавленості виборців порівняно зі загальнодержавними парламентськими або президентськими виборами. Наприклад, згідно з даними Центральної виборчої комісії України, загальна кількість виборців, включених до виборчих списків на місцевих виборах 2020 року в регіонах скоротилася порівняно з парламентськими виборами 2019 року [9].

Вплив політичних партій на прийняття рішень у системі публічного управління регіону є складною та багатогранною проблемою. З одного боку, політичні партії виконують важливу роль у демократичному процесі, представляючи й артикуючи інтереси різних груп населення. Вони можуть бути механізмом для вираження волі громадян та прагнення до змін у системі управління. З іншого боку, інтенсивний вплив політичних партій на прийняття рішень може призвести до небажаних наслідків, таких як корупція, недбалість у розв'язанні суттєвих проблем, непрозорість та вплив лобістських груп [2].

Однією з основних причин впливу політичних партій на прийняття рішень є їхня здатність мобілізувати підтримку та впливати на політичну атмосферу. Партії можуть мати широку базу членів, активістів та прихильників, які здатні впливати на рішення політичних еліт. Крім того, політичні партії можуть мати доступ до фінансових ресурсів, що дозволяє їм підтримувати кампанії, залучати консультантів та проводити піар-акції, що сприяє збільшенню їх впливу на прийняття рішень [3].

Однак, існує ризик, що вплив політичних партій може порушити принципи прозорості, відкритості та раціонального прийняття рішень. Політичні партії можуть здійснювати натиск на урядових посадовців та державні структури з метою досягнення своїх політичних цілей. Це може призводити до вибіркового прийняття рішень, коли інтереси певної партії або її спонсорів ставляться вище за загальні інтереси регіону та громадян [4].

Вплив політичних партій на прийняття рішень може також сприяти появі корупційних схем та недоброчесної поведінки у сфері публічного управління. Партійні зв'язки та партійні лояльності можуть перебивати професіоналізм та об'єктивність в оцінці рішень та призводити до приховування фактів корупції чи неправомірного використання ресурсів [5].

Крім того, часто вплив політичних партій на систему публічного управління може приводити до політичної нестабільності та незбалансованості. Зміна політичних партій у владі може призвести до переривання незавершених проєктів, зміни пріоритетів та стратегій розвитку, а також до втрати довіри громадян до системи управління [6].

Отже, вплив політичних партій на прийняття рішень у системі публічного управління регіону є складною проблемою. Необхідно провести детальне дослідження та аналіз, щоб зрозуміти масштаби та наслідки цього впливу.

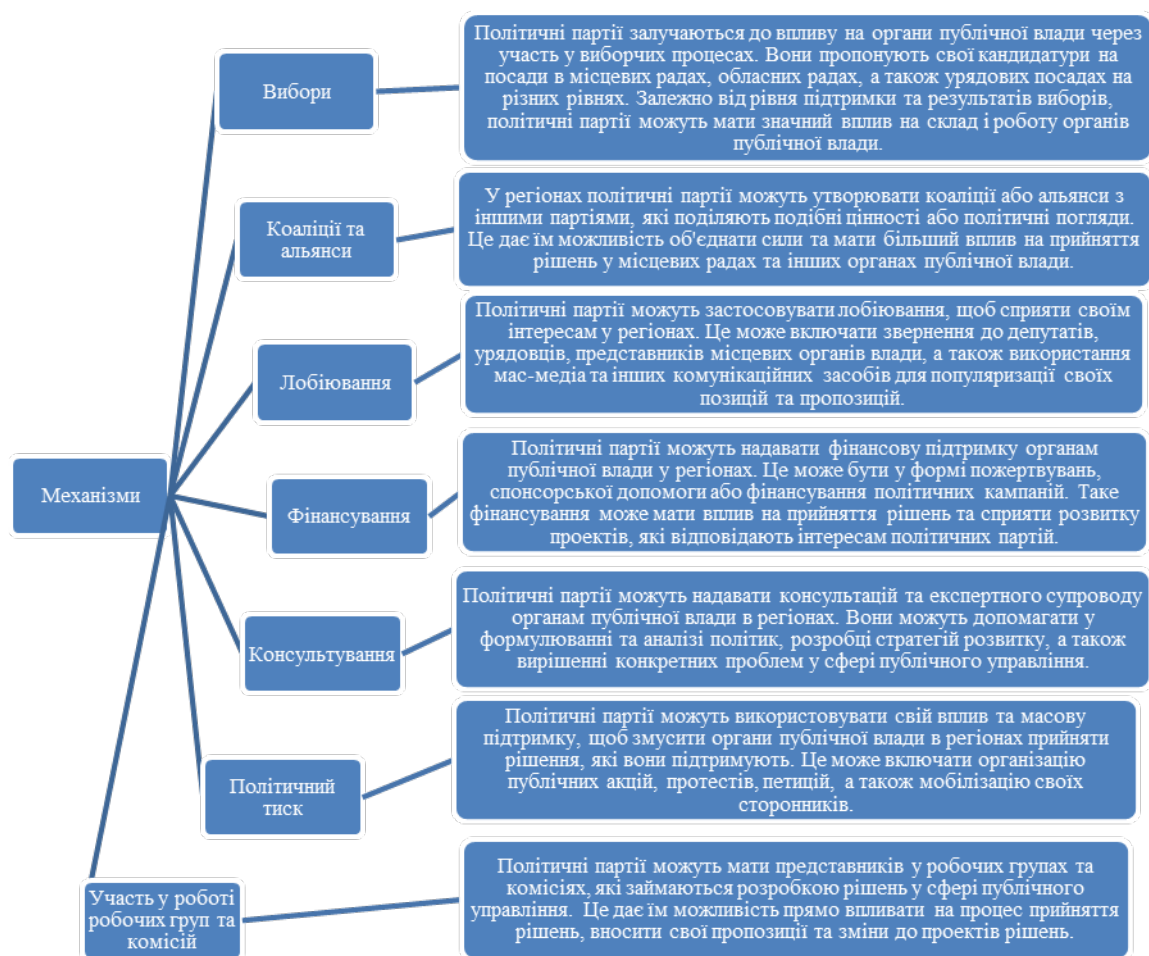
Взаємодія політичних партій із державними структурами регіону може мати різні форми та наслідки. Залежно від контексту, ця взаємодія може бути конструктивною та сприяти ефективному функціонуванню системи публічного управління, але також може викликати проблеми та перешкоджати раціональному прийняттю рішень.

З одного боку, політичні партії можуть мати представників у державних структурах регіону, таких як обласні та місцеві органи влади, управління та агентства. Це може створювати можливість для політичного впливу на процеси прийняття рішень та формування політик. Політичні партії можуть використовувати свої зв'язки та ресурси для сприяння своїм ідеям, програмам та інтересам у владних структурах [7].

З іншого боку, така взаємодія може призвести до політичного патронажу, непрозорості та недемократичного впливу. Якщо політичні партії зловживають своїм становищем і використовують державні структури для особистих амбіцій чи корупційних схем, це може негативно вплинути на ефективність та довіру до системи публічного управління [7].

Однак, важливо зазначити, що взаємодія між політичними партіями та державними структурами регіону може бути й конструктивною. Політичні партії можуть пропонувати нові ідеї, програми та реформи, які можуть покращити ефективність публічного управління та розвиток регіону.

Структурно механізми впливу партій на систему публічного управління на регіональному рівні можна представити наступним чином – рис. 1.

Рис. 1. Структура механізмів впливу політичних партій на систему публічного управління: регіональний аспект

Джерело: сформовано автором

Отже, аналізуючи механізми впливу політичних партій доцільно визначити наступне. Законодавчі акти та нормативні документи, що встановлюють правила функціонування політичних партій на регіональному рівні, визначають права та обов'язки партій, вимоги до фінансування, звітності та контролю. Процеси виборів, формування виборчих списків та кампаній політичних партій на регіональному рівні впливають на залучення громадян до політичного процесу та визначення представництва партій у регіональних органах влади. Контакти, переговори та взаємодія між політичними партіями та органами публічного управління на регіональному рівні дозволяють партіям висувати свої інтереси, пропозиції та впливати на процеси прийняття рішень. Використання засобів масової інформації для просування політичних партій та формування громадської думки на регіональному рівні допомагають партіям отримати широку підтримку громадськості та вплинути на її уподобання.

Висновки. Отже, за результатами проведеного аналізу можна зробити наступні висновки.

Політичні партії мають значний вплив на систему публічного управління на регіональному рівні. Вони використовують різні механізми та технології, такі як

лобіювання, формування коаліцій та медійний вплив, для зміни політичного ландшафту та впливу на прийняття рішень.

Механізми впливу політичних партій можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки для системи публічного управління. Вони можуть сприяти більшому представництву громадських інтересів, але також можуть призводити до корупції, недостатньої прозорості та неповної відповідальності.

Впровадження нових технологій може сприяти покращенню ефективності публічного управління на регіональному рівні. Ці технології забезпечують більшу участь громадян у процесі прийняття рішень та забезпечують більшу прозорість і відкритість управлінських процесів.

Необхідно забезпечити ефективний контроль за діяльністю політичних партій та їх фінансуванням, щоб запобігти зловживанням та корупції. Нормативне законодавство повинно бути чітким та прозорим, з встановленням вимог щодо звітності та відповідальності політичних партій.

Дослідження впливу політичних партій на систему публічного управління на регіональному рівні є важливим для розуміння політичного процесу в країні.

Література:

1. Теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: С. Асланов, І. Вегеш, М. Вегеш, А. Дербак, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, М. Колодій, Г. Кумар, М. Лендєл, Ю. Остапець, А. Романюк, М. Токар, К. Червеняк, М. Шелемба, Мих. Шелемба]; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра» 2022. С. 255–276. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/43866>
2. Остапець Ю., Остапець І. (2022) Методологічні засади дослідження суб'єктності політичних партій у системі державного управління. Наукові перспективи. Серія: Державне управління. № 11. С.76–90. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/46070>
3. Скрипченко С. (2021) Публічне адміністрування функціонування політичних партій в Україні: дис. .... к. юрид. н.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя. 206 с
4. Копинець Ю. (2021) Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України: дис..... к. політ. наук 23.00.02 / Ужгородський національний університет. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf
5. Хмельников А. (2022). Локальні політичні суб'єкти: способи демократичної політичної взаємодії. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління, 1(61), 107-112. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-1\(61\)-17](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-1(61)-17)
6. Гурицька М., Рихлик В. (2023). Підходи до моделювання електоральної поведінки. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління, 3(63), 19-24. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3\(63\)-3](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-3)
7. Гапоненко В. А. (2019) Демократизація виборчого законодавства: рекомендації ЄС та стан їхнього виконання. Адаптація національного законодавства відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом : наукова монографія / за ред. О. В. Кузьменко. К. : Видавничий центр «Кафедра». 678 с. С. 195–203
8. Закон України «Про політичні партії в Україні». Офіційний сайт Верховної Ради України. Електронний ресурс. – Режим доступу URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>
9. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії України. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm002pt001f01=695pt00_t001f01=695.html

References:

1. Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyvchennia suspilno-politychnykh instytutiv ta protsesiv [Theoretical and methodological approaches to the study of social and political institutions and processes]: kolektyvna monohrafiia / za zah. red.: Yuriiia Ostaptsia i Mariana Tokaria; [avt. kolekt.: S. Aslanov, I. Vehesh, M. Vehesh, A. Derbak, M. Zan, H. Zelenko, N. Kichera, A. Kliuchkovych, M. Kolodii, H. Kumar, M. Lendel, Yu. Ostapets, A. Romaniuk, M. Tokar, K. Cherveniak, M. Shelemba, Mykh. Shelemba]; Kaf. polit. i derzhupr.; Uzhhorod. nats. un-tet. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira» 2022. S. 255–276. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/43866> [in Ukrainian]

2. Ostapets Yu., Ostapets I. (2022) Metodolohichni zasady doslidzhennia subiektnosti politychnykh partii u systemi derzhavnoho upravlinnia [Methodological principles of the study of the subjectivity of political parties in the state administration system]. Naukovi perspektyvy. Serii: Derzhavne upravlinnia. № 11. S.76–90. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/46070> [in Ukrainian]

3. Skrypchenko S. (2021) Publichne administruvannia funktsionuvannia politychnykh partii v Ukraini [Public administration of the functioning of political parties in Ukraine] : dys. .... k. yuryd. n.: 12.00.07 – administratyvne pravo i protsesy; finansove pravo; informatsiine pravo. Zaporizhzhia. 206 s [in Ukrainian]

4. Kopynets Yu. (2021) Vplyv suchasnykh tendentsii rozvytku krain Yevropeiskoho Soiuzu na evoliutsiiu i funktsionuvannia partiinoi systemy Ukrainy [The influence of modern trends in the development of the countries of the European Union on the evolution and functioning of the party system of Ukraine] : dys..... k. polit. nauk 23.00.02 / Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet. 269 s. URL: https://lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf [in Ukrainian]

5. Khmelnykov A. (2022). Lokalni politychni subiekty: sposoby demokratychnoi politychnoi vzaiemodii [Local political subjects: methods of democratic political interaction]. Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia, (1(61), 107-112. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-1\(61\)-17](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-1(61)-17) [in Ukrainian]

6. Hurytska M., Rykhlyk V. (2023). Pidkhody do modeliuvannia elektoralnoi povedinky [Approaches to modeling electoral behavior]. Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia, (3(63), 19-24. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3\(63\)-3](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-3) [in Ukrainian]

7. Haponenko V. A. (2019) Demokratyzatsiia vyborchoho zakonodavstva: rekomendatsii YeS ta stan yikhnoho vykonannia. Adaptatsiia natsionalnoho zakonodavstva vidpovidno do Uhody pro asotsiatsiiu z Yevropeiskym Soiuzom [Democratization of electoral legislation: EU recommendations and the status of their implementation. Adaptation of national legislation in accordance with the Association Agreement with the European Union] : naukova monohrafiia / za red. O. V. Kuzmenko. K. : Vydavnychiy tsentr «Kafedra». 678 s. S. 195–203 [in Ukrainian]

8. Zakon Ukrainy «Pro politychni partii v Ukraini» [About political parties in Ukraine]. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> [in Ukrainian]

9. Ofitsiinyi sait Tsentralnoi vyborchoi komisii Ukrainy [Central Election Commission of Ukraine]. Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm002pt001f01=695pt00_t001f01=695.html [in Ukrainian]

УДК 351:332.146.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-172-180](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-172-180)

Гасюк Ігор Леонідович доктор наук з державного управління, професор, заступник директора, Науково-дослідний інститут публічного управління та права, вул. Марка Кропивницького 8/1, м. Хмельницький, 29015, тел.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0001-6575-5680>

Баюк Микола Іванович кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, директор Хмельницького регіонального центру підвищення кваліфікації, вул. Героїв Майдану 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 292-10-49, <https://orcid.org/0000-0002-7028-4673>

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ЗМІСТ І СУТНІСТЬ ПОНЯТЬ

Анотація. Місцеві органи влади в умовах здійснення процесів децентралізації публічного управління мають чітко розуміти, що для досягнення успішного, сталого розвитку територіальних громад, їх зусилля повинні бути як ніколи продуманими, стратегічними, плановими, амбітними та інноваційними. Сьогодні у багатьох країнах Європи відбулися і проходять суттєві зміни у місцевому розвитку: зріс рівень відповідальності територіальних громад за здійснення планування розвитку територій; змінюється процес управління місцевим розвитком; значно розширюються суб'єкти управління місцевим розвитком. Органи місцевого самоврядування, посадові особи, депутати місцевих рад, жителі громад повинні глибоко розуміти особливості глобального та місцевого розвитку, володіти достатніми знаннями, інформацією, сформувати необхідні навички та професійні компетенції задля забезпечення конкурентоспроможності та економічної самодостатності своїх громад. Наступні кроки децентралізації, економічні наслідки добровільного об'єднання територіальних громад, реалізація принципу повсюдності місцевого самоврядування в нових умовах адміністративно-територіального устрою призведуть до очікуваних успіхів у суспільно-політичному, соціально-економічному житті країни, кожної території зокрема. У цій статті ми провели контекстуальний аналіз взаємозв'язків між базовими поняттями з метою формування цілісного концепту їх взаємодії. До таких категорій ми віднесли – категорії першого рівня: «система», «управління»; категорії другого рівня, які утворюються шляхом змістового об'єднання категорій першого рівня: «система управління», «система управління соціально-економічним розвитком». Визначено зміст системи управління соціально-економічним розвитком територіальних громад з позицій організаційно-структурного та функціонально-процесуального підходів.

Ключові слова: система управління, соціально-економічний розвиток, система, управління.

Hasiuk Ihor Leonidovich Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director, Scientific-research institute for public management and law (Khmelnitsky), Mark Kropyvnytsky St., 8/1, Khmelnytsky, 29015, tel.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0001-6575-5680>

Baiuk Mykola Ivanovich Candidate of Sciences in Public Administration, Senior Lecturer of the Department of Public Administration, Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Director of the Khmelnytsky Regional Center for Advanced Training, Heroiv Maidanu St. 8, Khmelnytsky, 29000, tel.: (067) 292-1-049, <https://orcid.org/0000-0002-7028-4673>

SYSTEM OF MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES: CONTENT AND ESSENCE OF CONCEPTS

Abstract. Local authorities in the context of decentralization of public administration should clearly understand that in order to achieve successful, sustainable development of territorial communities, their efforts should be more thoughtful, strategic, planned, ambitious and innovative than ever. Today, many European countries have undergone and are undergoing significant changes in local development: the level of responsibility of territorial communities for planning the development of territories has increased; the process of local development management is changing; and the subjects of local development management are significantly expanding. Local governments, officials, members of local councils, and community residents must have a deep understanding of global and local development, sufficient knowledge and information, and the necessary skills and professional competencies to ensure the competitiveness and economic self-sufficiency of their communities. The next steps of decentralization, the economic consequences of the voluntary amalgamation of territorial communities, and the implementation of the principle of omnipresence of local self-government in the new administrative-territorial structure will lead to the expected successes in the socio-political, social and economic life of the country and each territory in particular. In this article, we have conducted a contextual analysis of the interrelationships between the basic concepts in order to form a holistic concept of their interaction. We have included the following categories: first-level categories: "system", "management", "mechanisms"; second-level categories, which are formed by combining the first-level categories: "management system", "management system of socio-economic development". The content of the system of management of socio-economic development of territorial communities is determined from the standpoint of organizational and structural and functional and procedural approaches.

Keywords: management system, socio-economic development, management, system.

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток територіальних громад є першочерговим завданням уряду і кожного громадянина особливо в умовах збройної агресії РФ проти нашої країни. Наразі існує велика кількість різноманітних економічних рецептів, які успішно працюють і були апробовані на практиці низкою Європейських країн і сутність більшості з яких зводиться до створення сприятливого інвестиційного клімату шляхом застосування інструментів фінансового і податкового стимулювання, створення вільних економічних зон, різноманітного економічного партнерства та співпраці. Водночас успішна реалізація усіх економічних інновацій та програм не можлива без якісного та ефективного управління ними на усіх рівнях: від державного до рівня окремої територіальної громади. Саме тому місце системи управління в процесах забезпечення соціально-економічного розвитку країни є провідним і таким, що в умовах війни консолідує українське суспільство. Система управління визначається самою організаційною сутністю держави і є дієвим інструментом по досягненню суспільно значущих цілей. Саме зміст цілей сталого соціально-економічного розвитку обумовлює необхідність планової, скоординованої, системної діяльності по їх досягненню, а це є можливим лише для високоорганізованих структур таких як система управління. Водночас, зусилля влади мають бути зосередженими на долученні до справи соціально-економічного розвитку країни і окремих територіальних

громад усіх громадян, створюючи для них гідні умови праці, її оплати, впровадженні дієвих механізмів для зупинення негативної динаміки економіки країни та ефективно протидіяти відтоку наших співвітчизників за кордон у пошуках заробітку. Розуміння того як теоретично функціонує організаційний механізм системи управління соціально-економічним розвитком територіальних громад дозволить усім зацікавленим сторонам віднайти своє, найбільш ефективне місце в справі відбудови і економічного відродження України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В чому полягає значущість саме системної методології в організації чи то досліджень певних явищ об'єктивної дійсності, чи то функціонування суспільних інституцій? Як свідчить практичний досвід і наукові теорії для уможливлення задоволення нагальних потреб окремої людини, суспільства та їх розвитку, в сутності об'єктивної дійсності, природі оточуючого середовища наявні синергетичні основи, або здатність до самоорганізації, яка розуміється як процес створення у складних, відкритих системах зв'язків між її елементами, який (процес) обумовлює механізми взаємодії між елементами, які (зв'язки) в свою чергу здатні вносити зміни в структуру і функції системи, що забезпечує можливість багатовекторності еволюційного розвитку такої системи [1]. Система в свою чергу визначається як сукупність елементів, що характеризуються структурою, зв'язками та функціями, які забезпечують її цілеспрямований розвиток як цілого. Будь яка система характеризується певними властивостями, а саме: обмеженістю, структурністю, взаємозалежністю із середовищем, ієрархічністю, множинністю описів [3], а на основі визначення основних характеристик будуватиметься їх класифікація, і згідно якої полем нашого дослідження є штучна система – «система управління соціально-економічним розвитком», яка виникла і розвивається завдяки втручанню людини.

Виходячи із визначення змісту поняття «система», необхідно визначити зміст понять «структура системи», «функція системи», «мета системи». Структура системи – це впорядкована сукупність окремих елементів системи, які утворюють певну організаційну єдність завдяки наявним стійким зв'язкам між ними і які обумовлюють характер взаємодії між ними. Функція системи це зовнішні прояви властивостей системи, або певний спосіб її взаємодії із оточуючим середовищем. Мета системи – це досягнення нею певного якісного стану, шляхом внесення змін в структурну, функціональну її організацію [1].

Наступним базовим поняттям виступає категорія «управління», яка є надзвичайно важливою, адже визначає зміст діяльності, яка має бути системно організованою і підпорядковуватись принципам системної методології, що є необхідним у разі бажання тих, хто здійснює таку діяльність, досягнути реальних позитивних результатів з максимальною економічною, соціальною, організаційною, тощо ефективністю. Ми не будемо зупинятись на визначенні цього поняття в широкому його розумінні, адже дуже важко провести ту межу, яка дозволяє стверджувати про відсутність ознак «управління» навіть у звичайному процесі комунікації, адже комунікація здійснюється з метою отримання певного результату і відповідно передбачає наявність певного взаємовпливу на обидві сторони комунікації, де вплив суб'єкта на об'єкт є визначальною ознакою поняття «управління». Згідно енциклопедії державного управління [3] управління – це вплив суб'єкта, який спрямовано на досягнення абстрактної мети (неконкретної), але змушено коригованої мети (завдання, ідеї) у рамках правил, що вже склалися (обставини), які неминуче змінюються тоді, коли у суб'єкта не виникає суперечностей у пізнанні реальності, з якою він співіснує. На нашу думку, більш доцільним в контексті нашого дослідження розуміти під поняттям «управління» здійснення комплексного, цілеспрямованого впливу на об'єкт управління на

основі управлінської програми, інформації щодо реакції об'єкту на управлінські впливи, зміни стану зовнішнього середовища, і які (впливи) спрямовані на підтримку, покращення ефективності функціонування або розвитку об'єкту управління і досягнення ним визначеної мети [3]. Тому слід зауважити, що навіть у разі, коли формально і де-юре відсутнє керівництво певними соціально-економічними процесами, управління ними здійснюється за будь яких умов, і переважно з метою реалізації деструктивних і руйнуючих програм (перше визначення), адже не має тих, хто несе відповідальність за такі впливи, адже вони можуть бути випадковими і обумовлюватись зовнішніми чи внутрішніми чинниками, а в другому випадку (друге визначення) управління це керований процес із передбачуваними наслідками та колом відповідальних осіб за свої управлінські дії.

Отже, проведений аналіз літературних джерел дозволить визначити зміст і структуру категорій другого порядку і досягнути мети нашого дослідження.

Метою статті є розкриття організаційних та функціональних основ системи управління соціально-економічним розвитком територіальних громад України.

Виклад основного матеріалу. Отже, визначення базових понять дозволяє шляхом застосування методу логічної дедукції та шляхом конкретизації і комбінування змісту базових категорій сформулювати категорії другого рівня. Система управління це систематизована, структурована сукупність функціональних елементів, засобів, які використовують для здійснення впливу на певний об'єкт, з метою збору поточної інформації про його стан, поведінку, функціонування і забезпечення досягнення ним поставлених цілей. Слід відзначити, що таке визначення є доволі узагальненим і абстрагованим від реальної специфіки функціонування певних галузей або соціально-економічних сфер, але яке дозволяє шляхом звуження вихідного поняття сформулювати зміст категорії «система управління соціально-економічним розвитком». Ми не стали звужувати дане поняття шляхом введення до його складу категорії «державного» або «публічного», «регіонального» тощо управління, бо власне в цьому немає потреби, адже, на нашу думку, в цих процесах активну участь приймають не тільки державні але й установи громадянського суспільства, комерційні структури, окремі громадяни і які здійснюють активну комунікацію між собою. Ґрунтуючись на наших попередніх працях [1], на нашу думку, під поняттям «система управління соціально-економічним розвитком» доцільно розуміти цілеспрямований, систематичний, організуючий, координуючий, контролюючий вплив з боку системи управління на соціальні та економічні сфери окремих територіальних громад з метою підвищення ефективності їх функціонування, задоволення матеріальних, духовних інших потреб громади в цілому, окремих соціальних верств населення, забезпеченні сталого зростання добробуту та якості життя громадян.

На нашу думку, доцільним є представлення досліджуваної системи управління соціально-економічним розвитком територіальних громад з позиції двох підходів: організаційно-структурного (див. рис. 1) та функціонально-процесуального (див. рис. 2).

Рис. 1. Організаційно-структурна схема системи управління соціально-економічним розвитком територіальних громад України.

Перший підхід традиційно представлений організаційно-структурною схемою державних і не державних інституцій, які тісно чи іншою мірою задіяні в процесах розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень щодо соціально-економічного розвитку територій країни. Ми не ставимо своїм завданням детально описати цілі, функції та напрями діяльності кожної із них, адже з ними можна ознайомитись із нормативно-правових актів, які регулюють їхню діяльність і в яких, власне, здійснено розподіл їх повноважень. Зупинимось лише більш детально на змісті діяльності центрального виконавчого органу – Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, одним із напрямів діяльності якого є державна регіональна політика. Саме цей напрям діяльності міністерства передбачає здійснення стратегічного планування регіонального розвитку, інституційного забезпечення регіонального розвитку, розвиток гірських та сільських територій, соціально-економічного розвитку окремих територій, проведення моніторингу регіонального розвитку.

Як видно із структурно-організаційної схеми усі три суспільні сектори, а саме влада, бізнес та громадянське суспільство в особі відповідних інституцій є рівноправними структурними елементами даної системи. Влада в особі законодавчої, виконавчої її гілок із подальшим поділом на регіональну та місцеву, яка представлена центральним органом виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, окремими комунальними або державними установами виступає головним координатором та регулятором процесів регіонального розвитку. З огляду на вектор розвитку ринкової економіки в країні одними із найважливіших учасників процесів регіонального розвитку виступають представники ділових кіл України, які є власниками великих і малих компаній, промислових та сільськогосподарських підприємств, і які поряд із державними та комунальними

підприємствами виступають основними роботодавцями для більшості населення країни, і які також можуть виступати в якості донорів проектів місцевого розвитку громад. Розвиток територіальних громад не можливий без участі громадянського суспільства, яке представляють різноманітні громадські організації та їх об'єднання, значення яких останнім часом в цих процесах постійно зростає, адже вони мають здійснювати громадський контроль за діяльністю влади і бізнесу, виносити на порядок денний нагальні питання розвитку територій в частині створення робочих місць, розвитку зеленої енергетики, захисту оточуючого середовища, якості питної води та продуктів харчування, освіти, дозвілля, медичного обслуговування та інших важливих для громад питань. На нашу думку, саме громадянське суспільство має бути провідною рушійною силою соціально-економічного розвитку своїх територій і визначати пріоритети регіонального розвитку та надавати об'єктивну оцінку діяльності влади та комерційних структур. Ми повністю погоджуємось із думкою укладачів курсу «Створення інституцій місцевого економічного розвитку громад» який створено при сприянні Асоціації міст [4] про те, що ключовими для системи регіонального розвитку в нашому контексті системи управління соціально-економічним розвитком територіальних громад, є гібридні організації – інституції, які працюють на стику секторів:

- **Агенції регіонального розвитку** – створені органами влади та заінтересованими сторонами з інших секторів інституції, покликані стимулювати та координувати розвиток певного регіону.

- **Організації підтримки бізнесу** – приватні і комунальні, прибуткові і неприбуткові організації, діяльність яких спрямована на підтримку певного типу бізнесу, компаній певного розміру або галузі, бізнес з певної сфери або технологічного скерування. Це можуть бути торгово-промислові палати, об'єднання підприємців, центри підтримки бізнесу, центри підприємництва при університетах тощо. Ключовий фокус для таких організацій – розвиток бізнесу на певній території.

- **Між секторальні коаліції та партнерства** – наприклад, кластерні ініціативи, що об'єднують університети, наукові інституції та місцевий бізнес, або центри компетенцій у певній технології тощо.

- **Фонди фінансування та інвестування** – вкладають кошти у комерційні або соціальні проекти на території, сприяючи тим самим втіленню підприємницьких ініціатив, креативних ідей або соціальних проектів.

- **Державний фонд регіонального розвитку** – існує як інструмент провадження державної політики регіонального розвитку, який здійснює фінансування проектів регіонального розвитку на конкурсній основі та відповідно до регіональних стратегій розвитку та планів заходів їх реалізації.

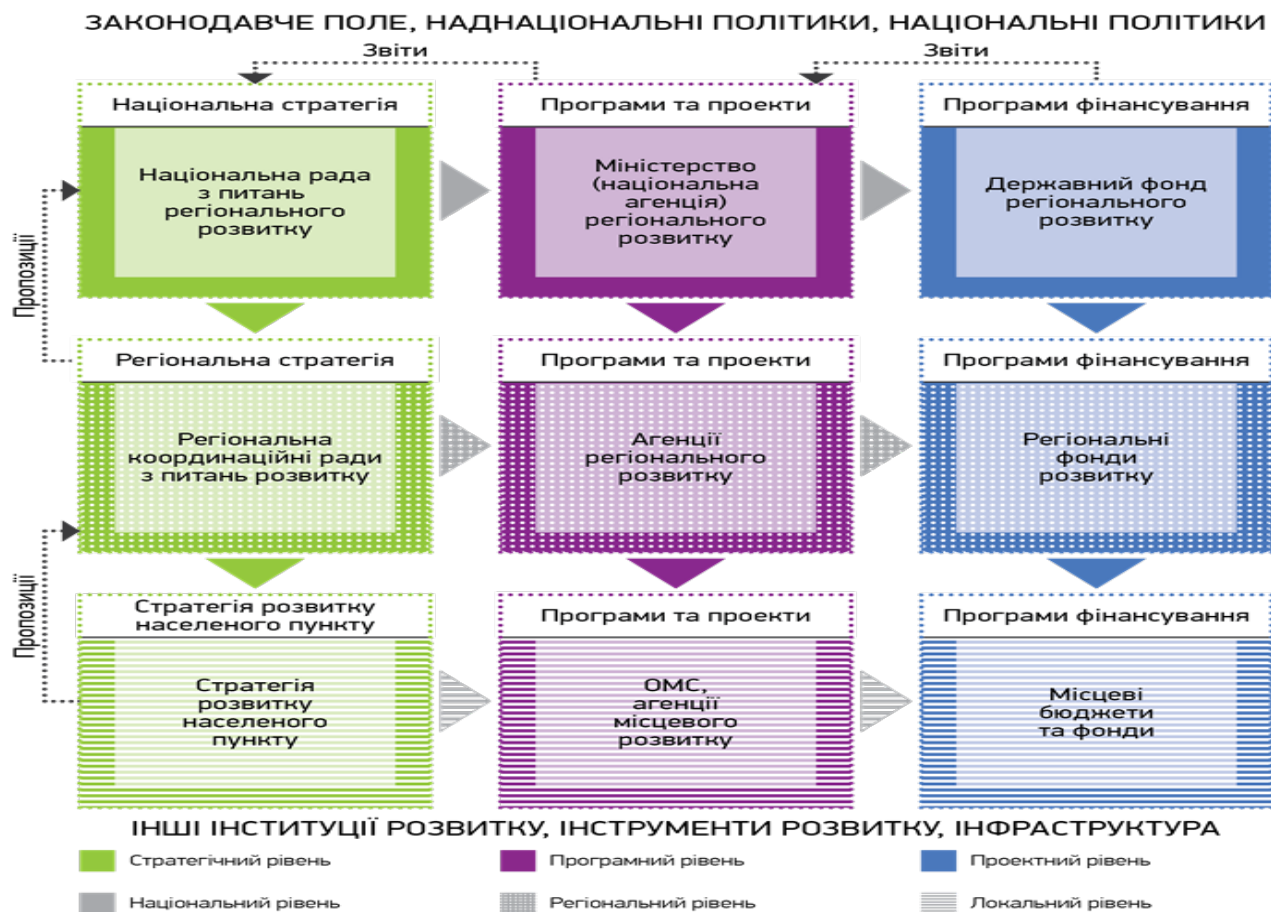
Другий підхід функціонально-процесуальний дозволяє представити досліджувану систему управління як єдність трьох ієрархічних рівнів: національного, регіонального, місцевого, на яких відповідно до покладених на відповідні інституції повноважень відбуваються процеси стратегічного планування, проектування, програмування та фінансування, слід зауважити, що модель має в першу чергу горизонтальну взаємодію між інституціями відповідного рівня, а по вертикалі здійснюється координація певних стратегій та проектів, механізмів фінансування програм, і в першу чергу вирішуються завдання перерозподілу ресурсів з краще розвинених регіонів у регіони менш розвинені, пріоритетне через механізм перерозподілу надходжень від податку доходів фізичних осіб (див. рис. 2). Таке представлення системи управління дозволяє відстежити, що процеси розробки та реалізації стратегії розвитку на певний період, розробки та реалізації певних проектів відповідно до стратегій, добору програмних засобів та механізмів їх реалізації,

фінансування програм та проектів відбувається на кожному із рівнів: національному, регіональному, місцевому.

Отже, представлена система управління соціально-економічним розвитком територіальних громад має в першу чергу забезпечити високу ефективність розробки та реалізації державної регіональної політики в межах повноважень її структурних елементів відповідно до управлінських рівнів.

Саме пріоритети та цілі державної регіональної політики є першочерговими цілями на досягнення яких мають бути спрямовані зусилля інституційних елементів системи управління соціально-економічним розвитком громад.

Рис. 2. Функціонально-процесуальна схема системи управління соціально-економічним розвитком територіальних громад України (за даними [4]).

Слід відзначити, що для підвищення ефективності державного управління у сфері регіонального розвитку реалізовано тією чи іншою мірою заходи щодо децентралізації державних повноважень шляхом передачі їх на місцевий рівень з одночасною передачею відповідних фінансових ресурсів (бюджетна децентралізація), відбулись удосконалення процесів стратегічного планування та виконання поставлених завдань на всіх рівнях, запровадження ефективного механізму координації дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування під час реалізації галузевих пріоритетів і завдань на різних територіальних рівнях. Внаслідок реалізації заходів щодо бюджетної та фінансової децентралізації було досягнуто значне зростання місцевих бюджетів.

Будь яка система управління має виконувати відповідні функції, які ми хочемо коротко розглянути виходячи з принципу структурної єдності системи, її синергетичної дії, як цілісного та єдиного суб'єкта управління, яка має відобразитись в оточуючий світ породжуючи нову якість управління на основі злагодженої функціональної та організаційної взаємодії між усіма її внутрішніми елементами. Отже, визначаючи функції системи управління соціально-економічним розвитком, ми визначимо ті, які притаманні усім її окремим структурним елементам, які утворюють нову якість системи лише у випадку їх об'єднання у єдине ціле, і не акцентуючи увагу на тих, які відображають специфіку діяльності певної інституції на певному управлінському рівні.

Функція (від лат. *functio* – діяльність, виконання) – призначення, виконувана роль, стала сукупність однорідних спеціалізованих робіт (дій, операцій), здатність реалізації яких підтримується в організації; обов'язок (іноді – просто здатність) оператора (технічного об'єкта або людини) виконувати яку не будь операцію [3]. На нашу думку, основними функціями системи управління соціально-економічним розвитком територіальних громад є наступні:

- пошуково-діагностична, зміст якої полягає в проведенні моніторингу, збору, обробки інформації, узагальнення кількісних та якісних показників;
- проблемно-аналітична передбачає здійснення комплексної, аналітичної роботи щодо виявлення причин виникнення кризових явищ, їх характер, масштабність, швидкість та векторність розвитку, передбачення можливих наслідків, конкретизація та формалізація проблеми, визначення її змістової сутності;
- структурно-цільова спрямована на розробку, чітке визначення структури дерева цілей в стратегічному, тактичному та оперативному значенні, обґрунтування та структурування комплексу завдань, що потребують вирішення для досягнення поставлених цілей;
- оціночне-прогностична – одна із найважливіших функцій, завдання якої полягає у розробці можливих альтернативних шляхів спрямованих на досягненні поставлених цілей і, як наслідок, вирішення проблеми, висунення управлінських гіпотез, розробка аналітичних моделей та їх перевірка на надійність, вірогідність, адекватність, оцінка ефективності та вибір із усієї сукупності альтернатив оптимального варіанту;
- програмно-організаційна – розробка програми реалізації соціально-економічного розвитку, формування етапів, їх змісту, добір засобів, методів, визначення оптимальних механізмів управління соціально-економічним розвитком, проведення організаційних заходів щодо виконання прийнятих проектів;
- контрольно-облікова полягає у здійсненні вихідного, етапного, підсумкового контролю виконання проектів і програм соціально-економічного розвитку, організація та планування проведення контрольних заходів, облік інформаційних потоків, що стосуються їх виконання;
- підсумково-коригуюча спрямована на підведення підсумків, проведення оцінки результатів впровадження проектів соціально-економічного розвитку на кожному з етапів їх реалізації, за необхідності, здійснення коригування програмних заходів [2].

Висновки. Таким чином, проведене дослідження змісту системи управління соціально-економічним розвитком та останніх тенденцій її розвитку на основі урахування провідного світового та європейського досвіду слід відзначити, що вагоме місце в управлінні соціально-економічним розвитком має належати громадянському суспільству, яке має визначати ефективність і якість діяльності відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, рад відповідного рівня, здійснювати вагомий вплив на

процеси планування розвитку територій, і в першу чергу, бути ефективними власниками і розпорядниками ресурсів, що знаходяться на їх території. Усе це вважається доцільним і можливим для реалізації, адже саме громадські організації, інші некомерційні та комерційні структури є більш ефективними управлінцями і здійснюють реалізацію низки проектів, їх підготовку, фінансування, що свідчить про передачу до них лівової частки функцій держави і органів місцевого самоврядування, що дає можливість говорити про доцільність існування більшості неефективних і затратних виборних органів управління відповідними громадами. Ця проблема безумовно, на наш погляд, найближчими роками приверне до себе належну увагу громадськості і певних наукових та політичних кіл, і яка може бути вирішена шляхом передачі або делегування повноважень щодо вирішення питань соціально-економічного розвитку територіальних громад відповідним недержавним інституціям.

Література:

1. Гасюк І. Л. Державне управління фізичною культурою та спортом: стан та перспективи розвитку: [монографія] / І. Л. Гасюк. – Х.: ПП Балюк І. Б., 2011. – 432 с.
2. Гасюк І.Л. Функції державного управління розвитком фізичної культури і спорту в Україні // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. ЛРІДУ УАДУПУ. – Львів: ЛРІДУ УАДУ. – 2011. – Вип. 24. – С. 175-179.
3. Енциклопедія державного управління: у 8 т.: [Т.2.: Методологія державного управління] / наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К.: НАДУ, 2001. – 692 с.
4. Інтернет-ресурс «Prometheus». Асоціація міст України: INST101. Навчальний курс: Створення інституцій місцевого економічного розвитку громад. – Режим доступу: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:AMU+INST101+2017_T4/course/ (дата звернення 23.05.23 року).

References:

1. Hasiuk I.L. (2011) Derzhavne upravlinnja fizichnoju kul'turoju ta sportom: stan ta perspektivi rozvitku [Public Administration of Physical Culture and Sports: Status and Development Prospects]: [monhrafia] / I. L. Hasiuk. – H.: PP Baljuk I. B., 2011. – 432 s. [in Ukrainian]
2. Hasiuk I.L (2011) Funkcii derzhavnogo upravlinnja rozvitkom fizichnoi kul'turi i sportu v Ukraïni [Functions of state management of physical culture and sports development in Ukraine]. Efektivnist' derzhavnogo upravlinnja: zb. nauk. pr. LRIDU UADUPU, (24), (175-179) [in Ukrainian].
3. Enciklopedija derzhavnogo upravlinnja: u 8 t.: [T.2.: Metodologija derzhavnogo upravlinnja] (2001) [Encyclopaedia of Public Administration: in 8 volumes: [Vol. 2: Methodology of Public Administration]. / nauk.-red. kolegija: Ju.V. Kovbasjuk (golova) ta in. – K.: NADU, 2001. – 692 s. [in Ukrainian]
4. Internet-resurs «Prometheus» (2023). Asociacija mist Ukraïni: INST101. Navchal'nij kurs: Stvorennja institucij miscevoغو ekonomichnogo rozvitku gromad. [Academic courses: Establishment of an institution of business and economic development of the city.]. Retrieved from: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:AMU+INST101+2017_T4/course/ [in Ukrainian].

УДК 351.74: 37.01/09

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-181-187](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-181-187)

Головчак Марія Ігорівна аспірантка першого року навчання, спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування, кафедра адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-9890-6948>

Карковська Вероніка Ярославівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В ПУБЛІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ МЕДСЕСТРИНСТВА

Анотація. Проблема неоінституціоналізму в сучасних умовах є надзвичайно важливою в публічній політиці сфери охорони здоров'я, зокрема в контексті розвитку інституту медсестринства. Зрештою, теорія неоінституціоналізації підкреслює інституційний вплив на організацію та функціонування системи охорони здоров'я, а також на професійний розвиток і практику фахівців медсестринства. Покращення організації й управління медсестринською роботою – один із основних аспектів актуальності неоінституціоналізму. З кожним днем, особливо в умовах воєнного стану зростає потреба у медсестринській допомозі, що ставить перед медсестрами/медбратами нові виклики, які вимагають своєчасного реагування. Доведено, що забезпечення високоякісної медичної допомоги неможливе без ефективної організації роботи медсестер, підвищення їхнього професійного розвитку та активної участі у прийнятті управлінських рішень.

Іншою актуальною проблемою, яка потребує уваги є розвиток інституту медсестринства. Досить часто, медсестринство, яке виконує одну з найважливіших ролей у системі охорони здоров'я, зазнає обмежень і недоліків, які унеможливають повне розкриття його потенціалу. Недостатня увага до створення необхідних структур та процесів, а також обмеження у професійному розвитку фахівців медсестринства можуть знижувати якість медичної допомоги та негативно впливати на задоволення потреб пацієнтів. Конкретизовано необхідність впровадження конкретних заходів та політичного зобов'язання з боку уряду та громадських організацій для подолання проблеми неоінституціоналізму в розвитку інституту медсестринства. Встановлено, що важливими кроками, які зможуть покращити ситуацію, є розробка та впровадження ефективних стратегій управління медсестринством, підвищення фінансування та ресурсного забезпечення, залучення медсестер до прийняття управлінських рішень. Вирішення проблеми неоінституціоналізму, дозволить підвищити якість медичної допомоги для всього населення, включаючи вразливі групи, забезпечити рівні можливості отримання медичної допомоги незалежно від статі, релігії, матеріального становища чи інших факторів, збільшити ефективність й продуктивність системи охорони здоров'я, знизити витрати та оптимізувати розподіл ресурсів.

Ключові слова: неоінституціоналізм, публічна політика, охорона здоров'я, інститут медсестринства, навчання, підвищення кваліфікації.

Holovchak Mariia Ihorivna Postgraduate student, specialization 281 Public management and administration, Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-9890-6948>

Karkovska Veronika Yaroslavivna D.Sc. in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

NEO-INSTITUTIONALISM IN HEALTHCARE PUBLIC POLICY: DEVELOPING THE INSTITUTION OF NURSING

Abstract. Nowadays, the implementation of the neo-institutionalism concepts in public healthcare policies is instrumental to promote developing the institution of nursing. Eventually, the neo-institutionalization theory highlights the institutional influence on the formation and operation of the healthcare system, as well as on the career development and practice of nursing professionals. Neo-institutionalism is especially relevant to improve the organization and management of nursing. Under martial law, nurses have faced new challenges because of the need for new care services which should be promptly responded to. Obviously quality medical care requires the effective organization of nursing, support of nurses' professional development and active involvement in management decision-making.

Another urgent problem that needs attention is the development of the institution of nursing. Quite often, nursing is affected by severe constraints, which does not allow this important healthcare industry to deliver its full potential. A lack of attention to implementation of adequate nursing structures and processes, as well as restricted opportunities of professional development diminish quality of nursing care and reduce the patient satisfaction. The need for engaging governmental bodies and public organizations to develop and implement policies based on the neo-institutionalism approach to support the development of the institution of nursing is addressed. It is suggested that the important steps that can improve the situation are the development and implementation of effective nursing management strategies, increase of funding and resource provision, and the involvement of nurses in management decision-making. Solving the problem of neo-institutionalism will improve the quality of medical care for the whole population, including vulnerable groups. This will involve equal access to medical care regardless of gender, religion, financial status or other factors, increased efficiency of the health care system, reduced costs and optimized distribution of resources.

Keywords: neo-institutionalism, public policy, health care, institution of nursing, training, professional development.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни України проти російських загарбників система охорони здоров'я стикається з численними викликами та проблемами, які потребують комплексного підходу й ефективного управління. Одним із таких викликів, є розвиток та удосконалення інституту медсестринства. Саме сестри/брати медичні відіграють важливу роль у системі охорони здоров'я, але їх потенціал і вплив на покращення якості медичної допомоги та задоволення потреб пацієнтів ще не повністю реалізовані.

Підґрунтя проблеми криється у тому, що розвиток інституту медсестринства часто зіштовхується з обмеженнями та недоліками, які унеможливають його повне розкриття. Недостатня увага до формування і підтримки необхідних структур та процесів, яка характеризує неінституціоналізм, може обмежувати потенціал сестер/братів медичних і їх вплив на організацію та якість медичної допомоги.

Варто визнати, що медсестринство – це стратегічно важлива складова системи охорони здоров'я, а його розвиток має стати пріоритетним напрямком публічної політики. Слід розробити ефективні механізми підтримки медсестер/медбратів у їхньому

професійному розвитку, забезпечити навчання та підвищення кваліфікації, а також сприяти участі в управлінських процесах охорони здоров'я.

Для успішного подолання проблеми неінституціоналізму в розвитку інституту медсестринства, необхідно впровадити конкретні заходи та забезпечити політичне зобов'язання з боку уряду та громадських організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, що стосуються проблем неінституціоналізму висвітлені у працях багатьох зарубіжних та вітчизняних учених. Зокрема, дослідниця В. Гапоненко досліджувала роль та особливості неінституціоналізму як методу дослідження демократизації політичної системи в Україні [1]. У своїй праці R. Hoefler розглядає інституційний підхід як теорію розуміння створення політики [2]. R. Mahmud акцентує увагу на тому, як різні інституції, включаючи сам уряд, відіграють свою роль у процесі формування державної політики, особливо на етапі визначення порядку денного та в реалізації політики [3].

Попри значну кількість наукових праць, у яких висвітлено різні проблемні аспекти неінституціоналізму, недостатньо уваги приділено проблемам, які виникають у контексті проблем неінституціоналізму в публічній політиці сфери охорони здоров'я, зокрема в контексті розвитку інституту медсестринства.

Метою статті є дослідження проблеми неінституціоналізму в публічній політиці сфери охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Сутність та зміст неінституціоналізму полягає в тому, що цей теоретичний підхід у політичних та соціальних науках, вивчає роль і вплив інститутів на поведінку та прийняття рішень суб'єктами [4].

У дослідженнях неінституціоналізму основна увага акцентується на розумінні того, як формуються інституції, а також на тому, як вони змінюються та впливають на поведінку учасників суспільства у політичному та соціальному контексті [4].

Визначальними елементами неінституціоналізму є правила, норми, процедури, ритуали, механізми контролю і санкції, які регулюють взаємодію та координацію між людьми в межах соціальних структур (рис. 1; таблиця 1). Саме ці елементи відрізняють неінституціоналізм від інституціоналізму, який зосереджується на формальних правилах і структурах, які встановлюються офіційною владою [4].

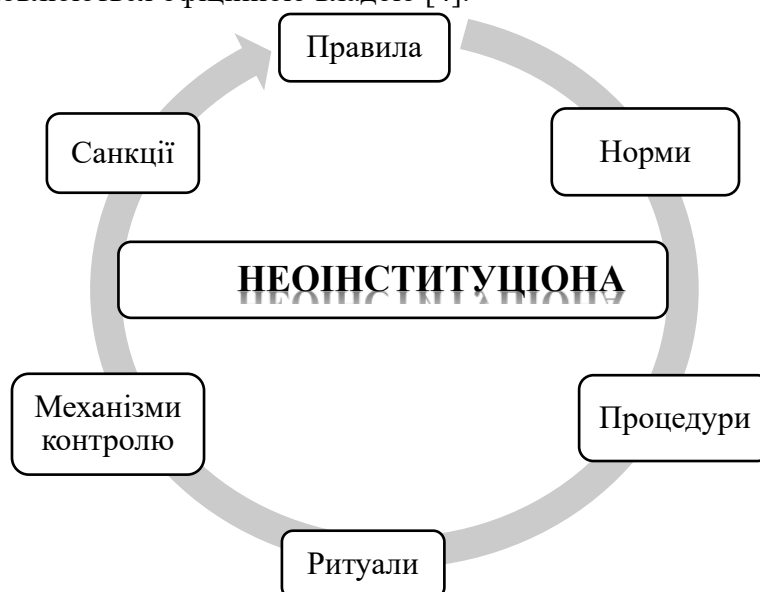

Рис. 1. Елементи неінституціоналізму*

*Узагальнено за [4]

Таблиця 1

Визначальні елементи неінституціоналізму та їх роль у регулюванні соціальної взаємодії та координації між людьми в рамках інституційних структур*

Елементи неінституціоналізму	Опис
Правила	Сукупність норм, правил та регуляцій, які встановлюються для регулювання поведінки людей в рамках інституційних структур.
Норми	Суспільно визнані стандарти і очікування щодо поведінки, які впливають на соціальну взаємодію та координацію.
Процедури	Встановлені послідовності дій або методи, які використовуються для забезпечення правильного функціонування інституцій та регулювання діяльності суб'єктів.
Ритуали	Символічні дії та обряди, які мають символічне значення і сприяють утвердженню та зміцненню інституційних зв'язків та ідентичності.
Механізми контролю	Методи та інструменти, що використовуються для забезпечення дотримання правил та норм, а також для уникнення порушень інституційних механізмів.
Санкції	Негативні або позитивні наслідки, які застосовуються в разі порушення або дотримання інституційних норм і правил.

*Сформовано за [5]

Неінституціоналізм наголошує на значенні неформальних правил та механізмів в регулюванні соціальної взаємодії, тоді як інституціоналізм зосереджений на формальних структурах і механізмах контролю, що встановлюються офіційною владою [6].

У контексті публічної політики сфери охорони здоров'я, неінституціоналізм досліджує те, як правила, процедури та організаційні структури впливають на процес прийняття рішень, функціонування і розвиток інституту медсестринства, та як це впливає на якість медичної допомоги й організації системи охорони здоров'я в цілому.

Основний вплив неінституціоналізму на публічну політику сфери охорони здоров'я полягає у:

- визнанні важливості неформальних правил і процедур, які мають вплив на прийняття рішень та поведінку об'єктів системи охорони здоров'я. Наприклад, у публічній політиці можуть існувати неофіційні правила, які визначають, які групи мають більший вплив на процеси прийняття рішень або чий інтерес враховується більше. Це може проявлятися у сфері розподілу ресурсів чи фінансів між закладами охорони здоров'я.

- розгляді соціальної взаємодії між об'єктами системи охорони здоров'я як ключового фактору у прийнятті рішень та формуванні політики. Неформальні механізми контролю, ритуали і норми поведінки можуть впливати на сприйняття певних проблем та шляхи їх вирішення. Якщо у закладі охорони здоров'я, наприклад, впливові лікарі мають зв'язки з представниками органів управління охороною здоров'я, то коли приймається рішення щодо розподілу ресурсів, таких як фінансування, медичне обладнання названі медичні працівники з неформальними зв'язками можуть мати більший вплив на ці процеси.

- перегляді механізмів контролю та санкцій, які регулюють поведінку учасників системи охорони здоров'я. Конкретним прикладом може бути внутрішня норма – проведення консиліумів у колективі медичних працівників, де обговорюють складні випадки або етичні питання пов'язані з медичною практикою (таблиця 2).

Таблиця 2

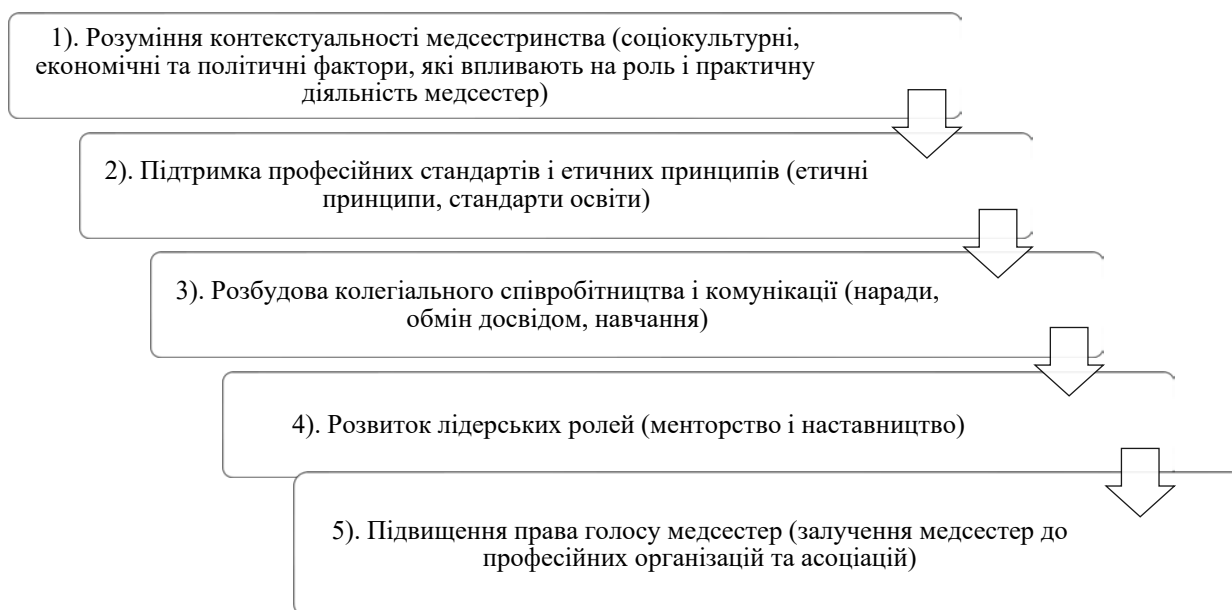
Приклади впливу елементів неоінституціоналізму на публічну політику сфери охорони здоров'я*

Вплив елементів неоінституціоналізму на сферу охорони здоров'я	Приклад
Формування неофіційних коаліцій та мереж	Професійні асоціації медичних сестер можуть формувати коаліції для захисту своїх інтересів та впливу на політику в галузі медсестринства. Проте, не всі медсестри можуть стати членами професійних асоціацій. Наприклад, згідно статуту [7] у Львівську обласну асоціацію медсестер не вступають одноосібно, а тільки осередками і практикуючі медики
Невербальна комунікація та ритуали	Медичний персонал жестами і мовою тіла демонструє повагу та емпатію до пацієнтів. Медична сестра привітно зустрічає пацієнта, з радістю дає відповіді на запитання пацієнта, розповідає про хід проведення маніпуляцій, демонструючи цим повагу та турботу
Взаємодія та комунікація між різними рівнями системи охорони здоров'я	Медичні фахівці з різних закладів охорони здоров'я (наприклад, приватна клініка і комунальний заклад охорони здоров'я) організують спільні конференції, де обмінюються найкращими практиками, досвідом та інформацією про новітні методи діагностики й лікування
Роль неформальних механізмів контролю та санкцій	Медичні сестри з досвідом роботи навчають та консультують молодших колег, діляться досвідом та надають підтримку

*Сформовано авторами

Як бачимо, наведені приклади демонструють, що врахування елементів неоінституціоналізму може сприяти покращенню ефективності, якості та організації системи охорони здоров'я.

У контексті аналізу впливу неоінституціоналізму на розвиток інституту медсестринства, бачимо, що вплив полягає у розумінні важливості неформальних правил, норм і механізмів, а також взаємодії між учасниками системи охорони здоров'я. Розглянемо, способи за допомогою яких неоінституціоналізм може впливати на розвиток інституту медсестринства (рис. 2).

Рис. 2. Способи впливу неоінституціоналізму на розвиток інституту медсестринства*

*Сформовано авторами

Загалом, неінституціоналізм впливає на розвиток інституту медсестринства шляхом акценту на значенні неформальних правил, норм, ритуалів та комунікації. Це сприяє покращенню практики в галузі медсестринства, розвитку професійних стандартів, етичних принципів та підвищенню права голосу та лідерських якостей медсестер.

Узагальнюючи, можемо порівняти вплив неінституціоналізму в публічній політиці охорони здоров'я та його вплив на розвиток медсестринства (таблиця 3).

Таблиця 3

Порівняльний аналіз впливу неінституціоналізму в публічній політиці сфери охорони здоров'я та впливу на розвиток медсестринства*

Аспекти	Неінституціоналізм в публічній політиці сфери охорони здоров'я	Вплив на розвиток медсестринства
Акцент	Важливість неформальних правил і механізмів	Визнання медсестринства як важливого компонента охорони здоров'я
Прийняття рішень	Розгляд соціальних взаємодій і поведінки	Залучення медичних сестер/братів до процесів прийняття рішень
Якість медичної допомоги	Дослідження формальних і неформальних механізмів контролю	Поширення професійних стандартів та етичних практик
Комунікація	Акцент на неформальних комунікаційних мережах та ритуалах	Підвищення співпраці та координації між медсестрами
Професійні ролі	Визнання впливу норм і ритуалів	Розширення ролей та відповідальностей медсестер
Розвиток кар'єри	Визнання неформальної підтримки та менторства	Сприяння професійному зростанню та просуванню
Організаційна культура	Наголос на формуванні організаційних норм і ритуалів	Створення партнерського та пацієнтоорієнтованого середовища
Розширення компетенцій	Інтеграція неформальних правил для розвитку навичок	Заохочення постійного навчання та здобуття навичок

*Сформовано за допомогою [5]

Отже, неінституціоналізм в публічній політиці сфери охорони здоров'я вбачає роль неофіційних правил, норм і ритуалів у формуванні системи охорони здоров'я, включаючи і медсестринство. Зокрема, цей підхід вказує на важливість соціальних взаємодій, спілкування та впливу організаційної культури на процеси прийняття рішень, а також на якість медичної допомоги. Крім того, неінституціоналізм визнаючи та інтегруючи ці елементи сприяє розвитку медсестринства як професії, розширює сферу медсестринської практики та сприяє кар'єрному зростанню медсестер.

Висновки. На основі проведеного порівняльного аналізу впливу неінституціоналізму в публічній політиці сфери охорони здоров'я та впливу на розвиток медсестринства, можна сформулювати наступні рекомендації:

1. Забезпечити створення сприятливого середовища для обміну інформацією і взаємодії між медичними сестрами/братами для покращення координації та спільної роботи;
2. Зміцнити організаційну культуру, яка підтримує важливість неформальних правил, норм і ритуалів, шляхом формування середовища, де працівники системи охорони здоров'я можуть відчувати себе невимушено й впевнено;
3. Сприяти забезпеченню вільного доступу до навчання, організувати конференції, тренінги, майстер-класи, заохочувати до менторства, де досвідчені колеги зможуть навчати молодих фахівців;

4. Розширити повноваження медсестер/медбратів, дозволити їм брати участь у процесі прийняття рішень;
5. Розвивати формальні і неформальні мережі обміну інформацією, для покращення якості догляду й координації послуг для пацієнтів;
6. Підтримувати медсестер у впровадженні нових практик, які сприятимуть покращенню якості медсестринських послуг і результатів лікування.

Встановлено, що забезпечення належного розвитку медсестринства сприятиме покращенню якості медичної допомоги, забезпеченню безпеки пацієнтів та зміцненню всієї системи охорони здоров'я в цілому.

Розвиток інституту медсестринства вимагає комплексного та системного підходу, а також залучення різних стейкхолдерів. Виокремлено ключові аспекти впливу неінституціоналізму на публічну політику сфери охорони здоров'я та розглянуто приклади щодо формування неофіційних коаліцій та мереж, невербальну комунікацію та ритуали, взаємодію та комунікацію між різними рівнями системи охорони здоров'я, роль неформальних механізмів контролю та санкцій.

Література:

1. Гапоненко, В. А. (2019). Неінституціоналізм як метод дослідження демократизації політичної системи України. *Evropský politický a právní diskurz*. (Praha, Česká republika). 6(3). 38–43. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-4/08.pdf>
2. Hoefler, R. (2022). Institutionalism as a Theory for Understanding Policy Creation: an Underused Resource. *J of Pol Practice & Research*. 3(2):71–6. doi: 10.1007/s42972-022-00059-0. Epub 2022 Jun 1. PMID: PMC9156354. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9156354/#fn-group-1title>
3. Mahmud, Rifat. (2017). *Understanding Institutional Theory in Public Policy*. *Dynamics of Public Administration*. 34. 135. 10.5958/0976-0733.2017.00011.6. URL: https://www.researchgate.net/publication/320713411_Understanding_Institutional_Theory_in_Public_Policy
4. Чабанна, М. (2010). Неінституційний підхід до аналізу процесу прийняття політичних рішень. *Політичний менеджмент*, (2), 29-37. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/chabanna_neoinstytutsiinyi.pdf
5. OpenAI. (2023). Chat GPT. URL: <https://chat.openai.com/>
6. Саловський, О.Б. (2021). *Інституційний аналіз еволюції економічної системи України*. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 “Економіка”. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Salovskyi_Ostap/Instytutsiinyi_analiz_evoliutsii_ekonomichnoi_systemy_Ukrainy.pdf?PHPSESSID=9efnng71ui08vvfu4a80f0lm0
7. *Статут Львівської обласної асоціації медичних сестер*. URL: <http://loams.com.ua/wp-content/uploads/2017/10/Statut-LOAMS.pdf>

References:

1. Haponenko, V. A. (2019). Neoinstitutionalism as a method of studying the democratisation of Ukraine's political system]. *Evropský politický a právní diskurz*. (Praha, Česká republika). 6(3). S. 38–43. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-4/08.pdf> [in Ukrainian].
2. Hoefler, R. (2022). Institutionalism as a Theory for Understanding Policy Creation: an Underused Resource. *J of Pol Practice & Research*. 3(2):71–6. doi: 10.1007/s42972-022-00059-0. Epub 2022 Jun 1. PMID: PMC9156354. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9156354/#fn-group-1title>
3. Mahmud, Rifat. (2017). *Understanding Institutional Theory in Public Policy*. *Dynamics of Public Administration*. 34. 135. 10.5958/0976-0733.2017.00011.6. URL: https://www.researchgate.net/publication/320713411_Understanding_Institutional_Theory_in_Public_Policy
4. Chabanna, M. (2010). Neoinstitutionalism as a method of analysing political decision-making]. *Politychnyi menedzhment*, (2), 29-37. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/chabanna_neoinstytutsiinyi.pdf [in Ukrainian].
5. OpenAI. (2023). Chat GPT. URL: <https://chat.openai.com/>
6. Salovskyi, O.B. (2021). *Instytutsiinyi analiz evoliutsii ekonomichnoi systemy Ukrainy* [Institutional analysis of the evolution of the economic system of Ukraine]. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 051 “Ekononika”. Lvivskyy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv, URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Salovskyi_Ostap/Instytutsiinyi_analiz_evoliutsii_ekonomichnoi_systemy_Ukrainy.pdf?PHPSESSID=9efnng71ui08vvfu4a80f0lm0 [in Ukrainian].
7. *Statut Lvivskoi oblasnoi asotsiatsii medychnykh sester* [Statute of the Lviv Regional Association of Nurses]. URL: <http://loams.com.ua/wp-content/uploads/2017/10/Statut-LOAMS.pdf> [in Ukrainian].

УДК 355.6:658.7:351.74/.76

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-188-197](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-188-197)

Єманов Владислав Вікторович кандидат військових наук, старший науковий співробітник, перший заступник начальника, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Масштабність збройної агресії РФ проти України висуває на перший план потреби у нових способах та методах державного управління силами безпеки та оборони. Нехтування потребами сил безпеки та оборони у матеріально-технічному забезпеченні, останні десятиріччя, призвели до низької ефективності їх застосування. Потреби у озброєнні та військової техніки досі лишаються актуальними. Оборонно-промисловий комплекс України не спроможний забезпечити сили безпеки та оборони в повному обсязі озброєнням та військовою технікою.

Одним з шляхів удосконалення системи технічного забезпечення сил безпеки України є покращення механізмів державного управління визначеної системи.

Технічне забезпечення як складова матеріально-технічного забезпечення, а у більш широкому розумінні – всебічного забезпечення сил безпеки України, організують та здійснюють з метою підтримання бойової готовності та боєздатності частин і підрозділів сил безпеки України шляхом укомплектування їх озброєнням, військовою та спеціальною технікою, забезпечення боєприпасами, експлуатаційними матеріалами, військово-технічним майном, підтримання техніки у справному стані та постійній готовності до використання за призначенням, відновлення і своєчасного повернення її до строю.

У статті розроблена модель функціонування та розвитку механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України.

Розроблена модель функціонування та розвитку механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України дозволяє визначити впливи системи державного управління на систему технічного забезпечення сил безпеки. Це дозволить у подальшому визначити напрями удосконалення системи технічного забезпечення, що в свою чергу дозволить покращити механізми державної безпеки.

Ключові слова: сили безпеки, система технічного забезпечення, озброєння та військова техніка, державне управління.

Yemanov Vladyslav Victorovych Candidate of Military Sciences, Senior Research, first deputy head, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahisnykyv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

GENERAL STATE MODEL OF THE FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF STATE MANAGEMENT MECHANISMS OF THE TECHNICAL SUPPLY SYSTEM SECURITY FORCES OF UKRAINE

Abstract. The magnitude of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine highlights the need for new ways and methods of state management of security and

defense forces. Neglecting the needs of security and defense forces in material and technical support in recent decades has led to low efficiency of their use. The need for weapons and military equipment still remains relevant. The defense-industrial complex of Ukraine is not able to provide the security and defense forces with weapons and military equipment in full.

One of the ways to improve the system of technical support of the security forces of Ukraine is to improve the state management mechanisms of the specified system.

Technical support as a component of material and technical support, and in a broader sense - comprehensive support of the security forces of Ukraine, is organized and carried out with the aim of maintaining the combat readiness and combat capability of parts and units of the security forces of Ukraine by equipping them with weapons, military and special equipment, providing ammunition, operational materials, military-technical property, maintenance of equipment in good condition and constant readiness for use as intended, restoration and timely return to service.

The article developed a model of the functioning and development of mechanisms of state management of the system of technical support of the security forces of Ukraine.

The developed model of the functioning and development of mechanisms of state management of the system of technical support of the security forces of Ukraine allows to determine the effects of the system of state management on the system of technical support of the security forces. This will allow further determination of directions for improvement of the technical support system, which in turn will allow improvement of state security mechanisms.

Keywords: security forces, technical support system, weapons and military equipment, state administration.

Постановка проблеми. Масштабність збройної агресії РФ проти України висуває на перший план потреби у нових способах та методах державного управління силами безпеки та оборони. Нехтування потребами сил безпеки та оборони у матеріально-технічному забезпеченні, останні десятиріччя, призвели до низької ефективності їх застосування. Потреби у озброєнні та військової техніки досі лишаються актуальними. Оборонно-промисловий комплекс України не спроможний забезпечити сили безпеки та оборони в повному обсязі озброєнням та військовою технікою.

Одним з шляхів удосконалення системи технічного забезпечення сил безпеки України є покращення механізмів державного управління визначеної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізми функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України достатньо повно визначені в працях науковців таких, як В. О. Шуєнкін, О. І. Хазанович, І. С. Ішутін, М. Ф. Єжеєв, І.Б.Кузнецов, В. О. Дачковський, І. В. Овчаренко, О. В. Ярошенко, О.Д. Яльницький, Н. К. Багдасарян, Б.Т. Кузнецов, С. А. Копашинський, І. Ф. Ролін, І. С. Морозов, О. В. Минько, Р.О. Кайдалов, С.М. Мельніков, В.О. Темніков та ін. Питанню технічного забезпечення сил безпеки України як об'єкту державного управління приділялось не достатньо уваги.

Мета статті – розробка моделі функціонування та розвитку механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Метою технічного забезпечення сил безпеки України та її дій є забезпечення підтримання встановленого рівня боєготовності угруповань (з'єднань, частин та підрозділів), а також в цілому за такими показниками як:

- наявність в строю технічно справного, готового до використання (застосування) озброєння, військової та спеціальної техніки;
- рівень забезпеченості військ боєприпасами, засобами індивідуального бронезахисту та активної оборони, військово-технічним майном [1-2].

Складність виконання завдань технічного забезпечення службово-бойових (бойових) та спеціальних дій сил безпеки України обумовлена багатогранністю, різноплановістю, об'ємністю процесів технічного забезпечення, що потребує розгляду зазначених процесів з наукової точки зору.

Технічне забезпечення як складова матеріально-технічного забезпечення, а у більш широкому розумінні – всебічного забезпечення сил безпеки України, організують та здійснюють з метою підтримання бойової готовності та боєздатності частин і підрозділів сил безпеки України шляхом укомплектування їх озброєнням, військовою та спеціальною технікою, забезпечення боєприпасами, експлуатаційними матеріалами, військово-технічним майном, підтримання техніки у справному стані та постійній готовності до використання за призначенням, відновлення і своєчасного повернення її до строю. Технічне забезпечення сил безпеки України під час кризових ситуацій організують та здійснюють з урахуванням ролі військової частини (підрозділу) у виконанні поставленої задачі та її місця у бойовому порядку; глибини задачі, ширини смуги та темпу просування (розміру району (сектора) відповідальності, району охорони та оборони важливих державних об'єктів, розмірів опорних пунктів); наявності та стану озброєння і військової техніки; рівня підготовки особового складу; забезпеченості боєприпасами, військово-технічним майном, експлуатаційними матеріалами; стану та можливостей сил і засобів технічного забезпечення (ТхЗ), а також наявності часу на підготовку дій [3-5].

Під системою технічного забезпечення (СТхЗ) сил безпеки України розуміється сукупність взаємопов'язаних сил і засобів ТхЗ угруповання з їхніми органами управління та визначену організацію виконання заходів ТхЗ угруповання військ (рисунок 1).

Для визначення ступеня достатності СТхЗ необхідно визначити потреби угруповання у заходах ТхЗ та можливості наявних сил і засобів ТхЗ стосовно задоволення цих потреб. Скористаємося підходом, наведеним у статті [5], сутність якого полягає у визначенні навантаження на систему за прогнозованим обсягом потреб у відповідних заходах забезпечення.

Для досягнення мети функціонування зазначеної системи доцільно розглядати її у вигляді кількох підсистем (рис. 1).

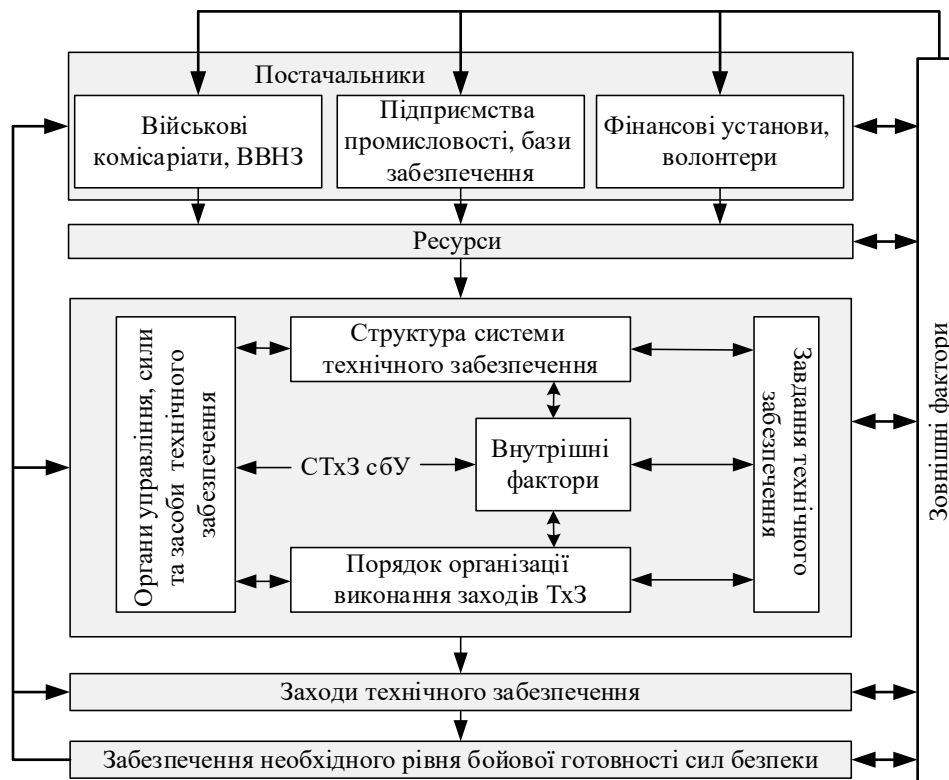

Рис.1 Принципова схема функціонування системи ТхЗ сил безпеки України [6]

Визначальним чинником навантаження на СТхЗ дій угруповання є сумарний обсяг потреб у заходах ТхЗ. Основними видами потреб, отриманих за результатами прогнозу технічної обстановки та спрямованих на забезпечення діяльності угруповання, вважатимемо такі: потреби у технічній розвідці, в евакуації пошкоджених (несправних) озброєння військової та спеціальної техніки (ОВСТ), у технічному обслуговуванні та ремонті ОВСТ.

Допоміжними видами потреб угруповання, спрямованими на забезпечення функціонування безпосередньо органів ТхЗ, вважатимемо такі:

- потреби у забезпеченні (укомплектуванні) органів ТхЗ необхідним військово-технічним майном та спеціальною технікою;
- здійсненні захисту, охорони, оборони та маскування сил та засобів ТхЗ;
- управлінні ТхЗ [5-6].

Метою державного управління є формування організуючого, координуючого та контролюючого впливів на об'єкт державного управління. Об'єктом управління є система технічного забезпечення сил безпеки України. Уточнюючи та доповнюючи це визначення, до предмета державного управління слід віднести процеси здійснення суб'єктом державного управління механізмів управління [7].

Розглянемо механізми управління системою технічного забезпечення сил безпеки України та їх взаємозв'язок.

До механізмів управління системою технічного забезпечення сил безпеки України можна віднести:

- механізми контролю у сфері функціонування СТхЗ;
- механізми науково-технічного супроводження СТхЗ;
- механізми планування, аналізу та прогнозування розвитку СТхЗ;
- механізми підготовки та перепідготовки персоналу у галузі ТхЗ;
- механізми фінансового забезпечення та закупівлі ОВТ;
- механізми управління СТхЗ.

На рисунку 2 наведена розроблена модель процесу державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України.

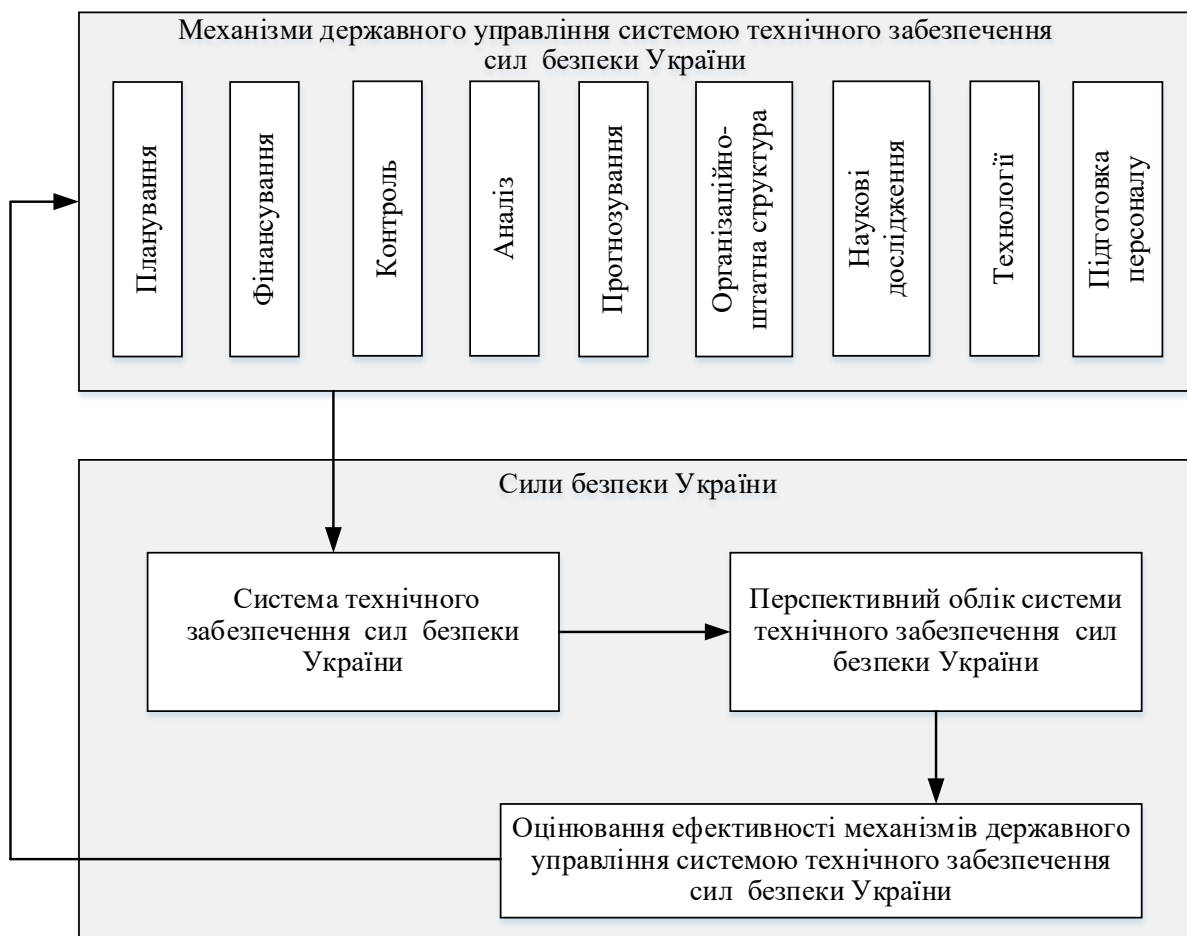
Механізми контролю у сфері функціонування СТхЗ включає: механізм урядового контролю, відомчого контролю та демократичного цивільного контролю [8-10].

Контроль є важливою ознакою і основною функцією державного управління. Існування і розвиток громадянського суспільства, процеси реформування економічних відносин на ринкових засадах, євроатлантична інтеграція – безпосередньо залежать від процесу прийняття оптимальних рішень і здійснення ефективного державного контролю за їх своєчасною і повною реалізацією.

У державному управлінні урядовий контроль досліджується в основному в контексті аналізу державного контролю або Кабінету Міністрів України як органу виконавчої влади. Така ситуація, а також процес зміни форми державного управління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську, який фактично розпочався із прийняттям Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 р., № 2222-IV обумовлює актуальність і необхідність дослідження урядового контролю як способу забезпечення законності. Ця робота є продовженням аналізу способів забезпечення законності і складовою частиною дослідження законності у державному управлінні з метою удосконалення шляхів її забезпечення [8].

Рис. 2 Модель процесу державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України

Під внутрішнім (відомчим) контролем розуміють такий контроль, що здійснюється всередині міністерства, іншого органу виконавчої влади або окремого підприємства, організації, установи органом (посадовою особою), пов'язаною з підконтрольною структурою відомчими зв'язками. Відомчий контроль – один з основних засобів забезпечення законності і дисципліни в державному управлінні. Він є обов'язковим елементом державного управління, важливою функцією будь-якого керуючого органу (посадової особи). Відомчий (внутрішній) контроль здійснюють не лише державні органи. Будь-яка вища ланка (посадова особа) недержавного сектора економіки у межах повноважень та за підлеглистю всередині своєї структури контролює нижчу [10].

Відомчий контроль – важлива функція будь-якого керівного органу (посадової особи). Без організації та здійснення відомчого контролю неможлива робота підконтрольних державі будь-яких структур. Відомчий контроль – це також один з основних факторів, що дисциплінує працівників як у сфері державного управління, так і в сфері виробництва матеріальних цінностей, надання послуг тощо.

Призначення відомчого контролю:

- спостереження за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта відомчої належності;
- отримання об'єктивної та достовірної інформації про дотримання законності й дисципліни на підконтрольному об'єкті;

- вжиття заходів щодо попередження та усунення порушень законності й дисципліни;
- встановлення причин та умов, які обумовлюють недотримання вимог правових норм, правил організації процесу виробництва, надання послуг тощо;
- вжиття заходів, спрямованих на поліпшення ситуації на об'єкті (поновлення законності й дисципліни);
- притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні встановленого порядку.

Демократичний цивільний контроль над оборонною сферою та правоохоронними органами держави сформульовано як політичний стандарт рядом авторитетних міжнародних організацій, таких як ОБСЄ, НАТО, ЄС, Рада Європи. З урахуванням цього в Україні визначені такі основні напрями та проблеми щодо вдосконалення демократичного цивільного контролю за діяльністю сектору безпеки [9].

- завершення формування структури системи державного управління сектором безпеки;
- законодавче закріплення основних параметрів і характеристик суб'єктів сектору безпеки відповідно до покладених на них функцій і завдань;
- забезпечення наукової обґрунтованості інституційних перетворень і державних рішень в оборонній політиці;
- розробка та впровадження в практику науково-обґрунтованих критеріїв і методик поетапної оцінки результатів функціональної діяльності всіх структур сектору безпеки;
- забезпечення прозорості процесів прийняття концептуальних рішень в оборонній сфері.

Метою демократичного цивільного контролю є:

- забезпечення цивільної пріоритетності при розробленні та реалізації державної політики у сфері національної безпеки;
- контроль додержання вимог законодавства у діяльності суб'єктів сектора безпеки і оборони, запобігання їх використанню для протиправних цілей, порушення прав і свобод людини і громадянина;
- сприяння розробленню та реалізації стратегій, доктрин, концепцій і програм у сфері національної безпеки;
- участь у забезпеченні реформування і розвитку суб'єктів сектора безпеки і оборони з урахуванням стандартів країн-членів ЄС і НАТО;
- сприяння ефективному використанню фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів суб'єктами сектора безпеки і оборони.

Механізм науково-технічного супроводження СТхЗ визначає якість військово-наукових досліджень з обґрунтування перспектив розвитку та обліку систем озброєння сил безпеки є рівень методології їх проведення. Методологія обґрунтування перспектив розвитку та обліку систем озброєння сил безпеки - це сукупність принципів, методів, методик та моделей, спрямованих на вирішення проблеми обґрунтування напрямів її розвитку, вибору оптимального типу, складу та зовнішності зразків (комплексів систем) ОВТ, що входять до неї, в умовах ресурсних обмежень з урахуванням безлічі факторів військово-політичного оперативно-стратегічного, військово-технічного, військово-економічного та виробничо-технологічного характеру. Предметом методології є система озброєння сил безпеки, яка з погляду теорії систем та системного підходу і відповідно до її природної структури представляється у вигляді багаторівневої ієрархічної системи, що складається зі зразків, комплексів і систем ОВТ різних видів і типів, що створюються та вдосконалюються з метою вирішення завдань забезпечення безпеки та оборони держави в

умовах ресурсних обмежень з урахуванням безлічі факторів, що зумовлюють її існування та розвиток [11-13].

Обґрунтування перспектив розвитку систем озброєння сил безпеки відповідно до зазначеного вище підходу є раціональним поєднанням методів досліджень оперативно-стратегічного (оперативно-тактичного) і військово-(техніко)-економічного характеру і включає наступні етапи:

- аналіз тенденцій розвитку кризових ситуацій;
- аналіз завдань сил безпеки;
- визначення відповідності системи озброєння сил безпеки системі завдань та вимог до напрямів та параметрів подальшого її розвитку;
- розробка військово-технічних концепцій розвитку системи озброєння сил безпеки загалом та систем озброєння, призначених для вирішення певних стратегічних та оперативних завдань;
- визначення пріоритетів розвитку ОВТ та обґрунтування основних напрямів розвитку системи озброєння;
- обґрунтування вимог до розроблюваних зразків (комплексів, систем) ОВТ, у тому числі до рівнів найважливіших ТТХ, виходячи із завдань сил безпеки і можливостей промисловості, а також завчасного створення науково-технічної бази для розвитку ОВТ з нетрадиційним напрямом;
- обґрунтування програм розвитку ОВТ [13].

В основі механізму планування, аналізу та прогнозування розвитку СТхЗ покладено поняття оборонного планування.

Оборонне планування – складова частина системи державного планування, що здійснюється з метою забезпечення обороноздатності держави шляхом визначення пріоритетів і напрямів розвитку сил оборони, ОВТ, інфраструктури, підготовки військ (сил), а також розроблення відповідних концепцій, програм і планів з урахуванням реальних і потенційних загроз у воєнній сфері, демографічних та фінансово-економічних можливостей держави [11].

Основними завданнями оборонного планування на основі спроможностей є:

- оцінка середовища безпеки, визначення засад, цілей та основних завдань державної політики у сфері оборони, пріоритетів і напрямів розвитку сил оборони з урахуванням реальних і потенційних загроз у воєнній сфері, демографічних та фінансово-економічних можливостей держави;
- визначення вимог до спроможностей, структури, чисельності особового складу, кількісних та якісних показників ОВТ, інших видів МТЗ, військової інфраструктури, підготовленості особового складу сил оборони (формування перспективного складу Збройних Сил, який задовольняє вимогам щодо необхідних спроможностей з урахуванням можливостей держави задовольнити потреби оборони);
- оцінка стану готовності сил оборони до виконання завдань з оборони України (оцінка наявних спроможностей Збройних Сил щодо виконання завдань за всіма визначеними сценаріями), а також результатів виконання заходів з їхнього розвитку за попередній період;
- формування комплексного документа з розвитку спроможностей сил оборони та потреби на розвиток спроможностей сил безпеки у видатках Державного бюджету України, оцінка ризиків;
- планування ресурсного забезпечення сил безпеки (формування пропозицій до державного оборонного замовлення, планування закупівель продукції, робіт і послуг, у тому числі на особливий період);

- планування заходів з мобілізаційної підготовки у Міністерстві оборони та Збройних Силах;

- організація виконання завдань та заходів програм і планів, проведення оцінки стану досягнення спроможностей.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [14] державний фінансовий контроль забезпечується органом державного фінансового контролю через проведення державного фінансового аудиту, інспектування, перевірки закупівель та моніторингу закупівлі.

Реалізація державного фінансового контролю шляхом здійснення:

- інспектування здійснюється органом державного фінансового контролю у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб;

- державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю;

- перевірка закупівель у замовників проводиться за місцезнаходженням юридичної особи, що перевіряється, чи за місцем розташування об'єкта права власності, щодо якого проводиться перевірка, і полягає у документальному та фактичному аналізі дотримання замовником законодавства про закупівлі.

Висновки. Розроблена модель функціонування та розвитку механізмів державного управління системою технічного забезпечення сил безпеки України дозволяє визначити впливи системи державного управління на систему технічного забезпечення сил безпеки. Це дозволить у подальшому визначити напрями удосконалення системи технічного забезпечення, що в свою чергу дозволить покращити механізми державної безпеки.

Література:

1. Технічне забезпечення військ (сил) в операції і бою: навч. посіб. / В. О. Шуєнкін, О. І. Хазанович, І. С. Ішутін, М. Ф. Єжєєв та ін., під заг. ред. М. І. Шапталенко. – Київ: Національна Академія Оборони України, 2001. – 616 с.

2. Застосування підрозділів та військових частин технічного забезпечення. Ч1: Підрозділи технічного забезпечення: навч. посіб. / І.Б.Кузнецов, В. О. Дачковський, І. В. Овчаренко, О. В. Ярошенко, О.Д. Яльницький, Н. К. Багдасарян, та ін., під заг. ред. С. А. Копашинського – К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. – 136 с.

3. Ролін І. Ф. Зміст основних термінів у сфері логістичного забезпечення військових формувань / І. Ф. Ролін, І. Є. Морозов, О. В. Минько // Системи озброєння і військова техніка. – 2017. – № 1. – С. 61-64.

4. Кайдалов Р.О. Аналіз існуючої системи технічного забезпечення дій угруповання Національної гвардії України / Кайдалов Р.О., Мельніков С.М. // Системи озброєння та військова техніка, – 2020. – № 4(28). – С. 24–31.

5. Темніков В.О. Методика формування структури системи технічного забезпечення угруповання внутрішніх військ у спеціальній операції зі знешкодження незаконних збройних формувань в умовах надзвичайного стану// Системи озброєння і військова техніка, – 2013. – №3. – С. 149–158.

6. Єманов В.В. Методологічні підходи до механізмів функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України під час кризових ситуацій // Наукові перспективи. Серія Державне управління, – 2023. – № 4(34).– С.104-113.

7. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник / Г.П. Ситник. – К.: НАДУ, 2012. – 544 с.

8. Єманов В.В. Механізми урядового контролю у сфері функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України під час кризових ситуацій // Наукові перспективи. Серія Державне управління, – 2023. – № 3(33). – С.48-57.

9. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика : навчальний посібник /В. А. Яценко, В. Г. Пилипчук, П. П. Богуцький, О. Д. Довгань, І. М. Доронін, О. В. Петришин; за заг. ред. В. Г. Пилипчука; Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. – Київ; Одеса : Фенікс, 2020. – 224 с.

10. Єманов В.В. Механізми відомчого контролю у сфері функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України під час кризових ситуацій, // Актуальні питання у сучасній науці. Серія Державне управління. – 2023. – № 3(9).– С.230-237.

11. Системна методологія планування розвитку, передпроектних досліджень і зовнішнього проектування озброєння та військової техніки: монографія / Б.О. Демідов, М.І. Луханін, А.Ф. Величко, М.В. Науменко. – Київ: ІД «Стилос», 2011. – 464с.

12. Чепков І.Б. Першочергові завдання у військово-технічній сфері, що впливають із Закону України «Про національну безпеку України» / І.Б. Чепков // Наука і оборона.– 2018.– №3– С. 47-54.

13. Єманов В.В. Науково-технічне супроводження політики забезпечення обороноздатності держави, // Наукові інновації та передові технології. Серія Державне управління. – 2023. – №5(19). – С. 229-236.

14. Єманов В.В. Механізми формування раціональних оборонних закупівель при реагуванні сил безпеки на кризові ситуації, // Наукові інновації та передові технології. Серія Державне управління. – 2023. – №3(17). – С. 40-49.

References:

1. Shuienkin, V. O., Khazanovych, O. I., Ishutin, I. S., Yezheiev, M. F. (2001). *Tekhnichne zabezpechennia viisk (syl) v operatsii i boiu [Technical support of troops (forces) in operations and combat]*. – Kyiv: Natsionalna Akademiia Oborony Ukrainy [in Ukrainian].

2. Kuznetsov, I.B, Dachkovskiy, V. O., Ovcharenko, I. V., Yaroshenko, O. V., Yalnytyskiy, O.D., Bahdasarian, N. K. (2017). *Zastosuvannia pidrozdiliv ta viiskovykh chastyn tekhnichnoho zabezpechennia [Application of subdivisions and age-related parts of technical support]* – K.: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho Ukrainy [in Ukrainian].

3. Rolin, I. F., & Morozov, I. Ye, Mynko, O. V.(2017). Zmist osnovnykh terminiv u sferi lohistychnoho zabezpechennia viiskovykh formuvan [The content of the main terms in the field of logistic support of age formations]. *Systemy ozbroiennia ta viiskova tekhnika – Weapon systems and military equipment, 1*, 61-64 [in Ukrainian].

4. Kaidalov, R.O., & Melnikov, S.M.(2020). Analiz isnuiochoi systemy tekhnichnoho zabezpechennia dii uhrupovannia Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Analysis of the existing system of technical support for the actions of the National Guard of Ukraine group] *Systemy ozbroiennia ta viiskova tekhnika – Weapon systems and military equipment, 4(28)*, 24-31 [in Ukrainian].

5. Temnikov V.O. (2013). Metodyka formuvannia struktury systemy tekhnichnoho zabezpechennia uhrupovannia vnutrishnikh viisk u spetsialnii operatsii zi zneshkodzhennia nezakonnnykh zbroinykh formuvan v umovakh nadzvychainoho stanu [Methodology for the formation of the structure of the technical support system of the internal troops in a special operation to neutralize illegal armed formations in a state of emergency] *Systemy ozbroiennia ta viiskova tekhnika – Weapon systems and military equipment, 3*, 149-158 [in Ukrainian].

6. Yemanov, V.V. (2023) Metodolohichni pidkhody do mekhanizmiv funktsionuvannia systemy tekhnichnoho zabezpechennia syl bezpeky Ukrainy pid chas kryzovykh sytuatsii [Methodological approaches to the functioning mechanisms of the system of technical support of the security forces of Ukraine during crisis situations]. *Naukovi perspektyvy. Serii Derzhavne upravlinnia – Scientific perspectives. State administration series, 4(34)*, 104-113 [in Ukrainian].

7. Sytnyk, H.P. (2012). *Derzhavne upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky (kontseptualni ta orhanizatsiino-pravovi zasady) [State management in the field of national security (conceptual and organizational and legal foundations)]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

8. Yemanov, V.V. (2023). Mekhanizmy uriadovoho kontroliu u sferi funktsionuvannia systemy tekhnichnoho zabezpechennia syl bezpeky Ukrainy pid chas kryzovykh sytuatsii [Mechanisms of government control in the field of functioning of the system of technical support of the security forces of Ukraine during crisis situations]. *Naukovi perspektyvy. Serii Derzhavne upravlinnia – Scientific perspectives. State administration series, 3(33)*, 48-57 [in Ukrainian].

9. Yashchenko, V. A., Pylpynchuk, V. H., Bohutskiy, P. P., Dovhan, O. D., Doronin, I. M., & Petryshyn O. V. (2020) *Demokratychnyi tsyvilnyi kontrol nad sektorom bezpeky i oborony: teoriia i praktyka [Democratic civilian control over the security and defense sector: theory and practice]*. Kyiv; Odessa: Feniks [in Ukrainian].

10. Yemanov, V.V. (2023). Mekhanizmy vidomchoho kontroliu u sferi funktsionuvannia systemy tekhnichnoho zabezpechennia syl bezpeky Ukrainy pid chas kryzovykh sytuatsii [Mechanisms of departmental control in the field of functioning of the system of technical support of security forces of Ukraine during crisis situations]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki. Serii Derzhavne upravlinnia – Current issues in modern science. State administration series, 3(9)*, 230-237 [in Ukrainian].

11. Demidov, B.O., Lukhanin, M.I., Velychko, A.F., Naumenko, M.V. (2011). *Systemna metodolohiia planuvannia rozvytku,peredproektnykh doslidzhen i zovnishnoho proektuvannia ozbroiennia ta viiskovoi tekhniky* [System methodology of development planning, pre-project studies and external design of weapons and military equipment]. Kyiv: ID «Stylos» [in Ukrainian].

12. Chepkov, I.B. (2018). Pershocherhovi zavdannia u viiskovo-tekhnichnii sferi, shcho vplyvaiut iz Zakonu Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» [Priority tasks in the military-technical sphere arising from the Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine"]. *Nauka i oborona – Science and defense*, 3, 47-54 [in Ukrainian].

13. Yemanov, V.V. (2023). Naukovo-tekhniche suprovodzhennia polityky zabezpechennia oborozodatnosti derzhavy [Scientific and technical support of the policy of ensuring the defense capability of the state]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriya Derzhavne upravlinnia – Scientific innovations and advanced technologies. State administration series*, 5(19), 229-236 [in Ukrainian].

14. Yemanov, V.V. (2023). Mekhanizmy formuvannia ratsionalnykh oboronnykh zakupivel pry reahuvanni syl bezpeky na kryzovi sytuatsii [Mechanisms for the formation of rational defense purchases during the response of the security forces to crisis situations]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriya Derzhavne upravlinnia – Scientific innovations and advanced technologies. State administration series*, 3(17), 40-49 [in Ukrainian].

УДК 338.22

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-198-202](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-198-202)

Іськів Іван Ярославович викладач, Відокремлений структурний підрозділ Технологічного фахового коледжу Національного лісотехнічного університету України, м. Львів, 59000, тел.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0002-0626-1514>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В РОЗРІЗІ ЇЇ ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ

Анотація. Метою дослідження є характеристика сутності основних складових забезпечення національної безпеки. Встановлено, що сьогоденні умови існування сучасного суспільства характеризуються високим рівнем мінливості та стохастичності, що створює значний перелік проблем та перешкод, що пов'язані як з техногенними, антропогенними так і природними впливами та форс-мажорними ситуаціями, та можуть негативно впливати на його розвиток та нормальне функціонування. За таких умов реалізація ефективної державної політики набуває ключового значення а сфері національної безпеки загалом, так і в окремих її складових сферах. Визначено, що саме по собі явище національної безпеки є поліструктурним, а отже може включати в себе невичерпну кількість складових. Проте, усі складові національної безпеки дотичні то тої чи іншої державної політики країни. Саме через державну політику уможлиблюється забезпечення кожної складової національної безпеки. Визначено, що економічну безпеку як складову забезпечення національної безпеки слід трактувати як стан при якому система спроможна реалізовувати механізми економічного забезпечення добробуту громадян та суспільства в повному обсязі, а також на постійній основі провадити заходи протидії та превенції зовнішнім та внутрішнім загрозам та небезпекам національним економічним інтересам та цілям. Встановлено і представлено власне бачення по кожній із складових забезпечення національної безпеки. Доведено, що державна політика у сфері забезпечення національної безпеки питання широкі і лише через кожну її складову можливий певний соціально-економічний ефект. Саме тому, подальші дослідження слід присвятити визначенню шляхів удосконалення ефективності реалізації державної політики за кожною із складових.

Ключові слова: складові безпеки, безпека, національна безпека, сутність понять, складова

Iskiv Ivan Yaroslavovych teacher, Separated Structural Subdivision Technological Professional College of State Higher Education Institution “National Forestry University of Ukraine”, Lviv, 59000, tel.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0002-0626-1514>

FEATURES OF ENSURING NATIONAL SECURITY IN THE TERMS OF ITS MAIN COMPONENTS

Abstract. The purpose of the study is to characterize the essence of the main components of ensuring national security. It has been established that the current conditions for the existence of modern society are characterized by a high level of variability and stochasticity, which creates a significant list of problems and obstacles associated with both man-made, anthropogenic and natural impacts and force majeure situations, and can negatively affect its development and normal

functioning. Under such conditions, the implementation of an effective state policy becomes of key importance both in the field of national security as a whole and in its individual components. It has been determined that the phenomenon of national security itself is polystructural, which means that it can include an inexhaustible number of components. Nevertheless, all components of national security relate to one or another state policy of the country. It is through state policy that it is possible to ensure each component of national security. It has been determined that economic security as a component of ensuring national security should be interpreted as a state in which the system is able to implement the mechanisms of economic ensuring the welfare of citizens and society in full, as well as on an ongoing basis to take measures to counter and prevent external and internal threats and dangers to national economic interests. and goals. Established and presented their own vision for each of the components of national security. It is proved that the state policy in the field of ensuring national security of the issue is wide and only through each of its components a certain socio-economic effect is possible. That is why further research should be devoted to identifying ways to improve the effectiveness of the implementation of state policy for each of the components.

Keywords: components of security, security, national security, essence of concepts, component.

Постановка проблеми. Захист суверенітету, забезпечення територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, відновлення її територіальної цілісності, реінтеграції тимчасово окупованих і неконтрольованих територій та відновлення миру – це пріоритетні завдання державної політики із забезпечення національної безпеки, вирішення яких можливе лише за умов ефективної взаємодії та злагодженої роботи всіх зацікавлених суб'єктів як на національному, так і міжнародному рівнях. Все це зумовлює актуальність тематики дослідження сутності основних складових забезпечення національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти сутності основних складових забезпечення національної безпеки розкривалися в роботах таких вчених як Дж. Андерсон, Т. Брус, М. Браун, Е. Вайнінг, М. Вебер, Д. Веймер, В. Вільсон, Т. Дай, О. Силкін, М. Криштанович, А. Штангрет та інші. Однак ряд теорії і концепцій досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

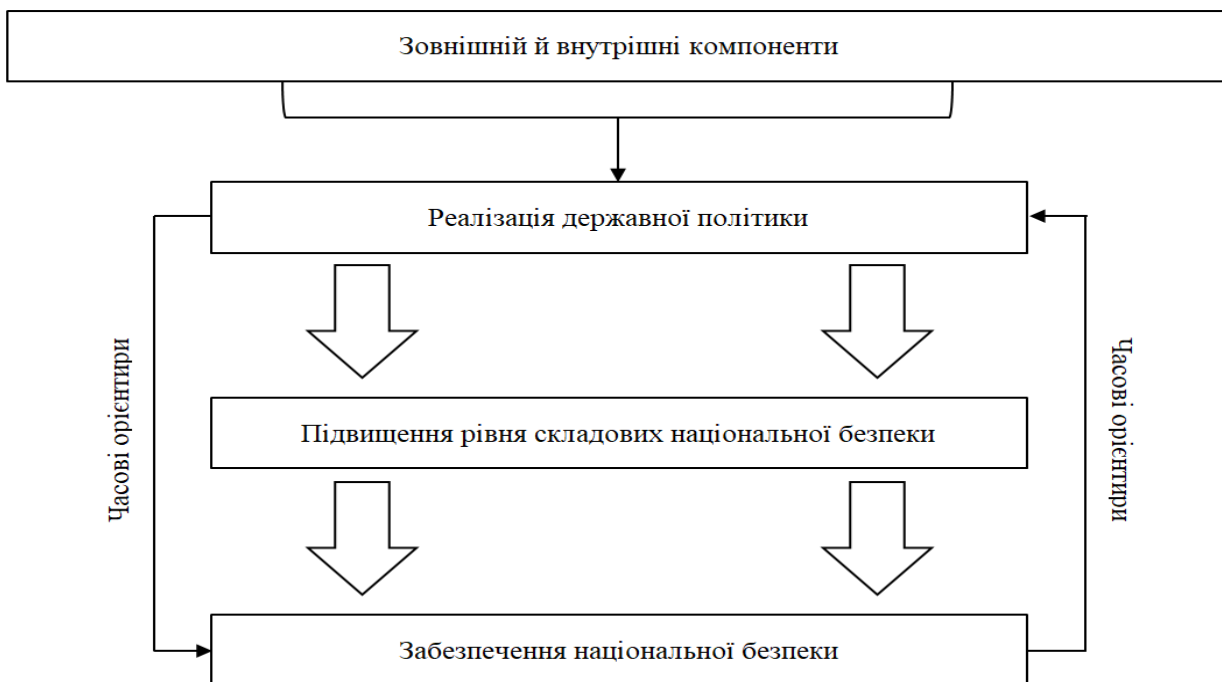
Метою дослідження є характеристика сутності основних складових забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні умови існування сучасного суспільства характеризуються високим рівнем мінливості та стохастичності, що створює значний перелік проблем та перешкод, що пов'язані як з техногенними, антропогенними так і природними впливами та форс-мажорними ситуаціями, та можуть негативно впливу на його розвиток та нормальне функціонування. За таких умов реалізація ефективної державної політики набуває ключового значення а сфері національної безпеки загалом, так і в окремих її складових сферах.

Саме по собі явище національної безпеки є поліструктурним, а отже може включати в себе невичерпну кількість складових. Проте, усі складові національної безпеки дотичні то тої чи іншої державної політики країни. Саме через державну політику уможлиблюється забезпечення кожної складової національної безпеки (рис.1).

Рис.1. *Забезпечення національної безпеки через державну політику*
 Сформовано автором

Основні складові забезпечення національної безпеки представлені на рис.2.

Рис.2. *Основні складові забезпечення національної безпеки*
 Сформовано автором

За результатами проведеного дослідження наукової й практичної літератури [1-7], ми дійшли до висновку, що поняття «економічну безпеку» як складову забезпечення національної безпеки слід трактувати як стан при якому система спроможна реалізовувати механізми економічного забезпечення добробуту громадян та суспільства в повному обсязі, а також на постійній основі провадити заходи протидії та превенції зовнішнім та внутрішнім загрозам та небезпекам національним економічним інтересам та цілям.

На нашу думку, «військову безпеку» як складову забезпечення національної безпеки слід трактувати як стан захищеності ключових прав та свобод громадян держави, їх інтересів та цінності, а також суверенітету держави від будь-яких воєнних посягань, які можуть іти як з зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Інформацій безпека в рамках забезпечення національної безпеки – це складова, яка може виступати як її самостійною частиною, так і інтегрованим елементом в структурі інших складових національної безпеки, що визначає рівень захищеності ключових інтересів громадянина, суспільства та країни у взаємопов'язаному інформаційному просторі.

Енергетичну безпеку як складову забезпечення національної безпеки, слід трактувати як стан захищеності громадян, суспільства та всієї країни в сфері енергетичного забезпечення від існуючих та потенційних загроз національного паливно-енергетичного комплексу, шляхом формування стабільного рівня енергоефективності, енергозаощадження та енергонезалежності.

В свою чергу, соціальну безпеку як складову забезпечення національної безпеки слід розглядати як стан розвитку соціальної сфери країни, при якому можливе забезпечення гідного та якісного рівня життя громадян, задоволення їх соціальних потреб, незалежно від рівня маніфестації внутрішніх та зовнішніх загроз в цій сфері.

Внутрішньополітична безпека – це складова національної безпеки, в сферу впливу та діяльності якої входять заходи організації належного функціонування органів влади та врядування, а також методи комунікації держави та суспільства, що даватиме можливість зберегти політичну стабільність та забезпечити реалізацію ефективної політики, що направлена на розвиток та процвітання країни. Тоді, як зовнішньополітичну безпеку слід трактувати як стан, при якому в повній мірі забезпечується захищеність конституційного устрою, суверенітету та цілісності країни, а також всіх ключових національних інтересів країни від прямого чи опосередкованого впливу зовнішніх агентів.

Екологічна безпека являє собою процес захищеності ключових інтересів людини, суспільства та країни від потенційних та реально діючих загроз та небезпек, які виникають внаслідок антропогенного, техногенного та природного впливу на навколишнє середовище.

Науково-технологічна безпека – це захищеність наукового, інтелектуального, техніко-технологічного потенціалу країни, який дає змогу забезпечити нормальне та конкурентоспроможне функціонування національної економіки та захист від загроз та небезпек.

Відтак, можна стверджувати, що забезпечення національної безпеки є складним процесом який передбачає врахування кожної складової. Слід відзначити, що подальші дослідження необхідно присвятити проведенню аналізу реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки України, яка внаслідок загарбницьких дій зі сторони російської федерації, змушена була по новому впроваджувати заходи по зміцненню безпеки за кожною складовою.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що в цілому коло принципових питань, на які необхідно дати оптимальну відповідь при розробці та впровадженні державної політики забезпечення національної безпеки, є досить широким, і тому потребує поглибленого

вивчення, що обумовлює необхідність у проведенні подальших наукових пошуків з цієї проблематики. Проте, вже сьогодні слід зазначити, що державна політика у сфері забезпечення національної безпеки питання широке і лише через кожну її складову можливий певний соціально-економічний ефект. Саме тому, подальші дослідження слід присвятити визначенню шляхів удосконалення ефективності реалізації державної політики за кожною із складових.

Література:

1. Polishchuk, O., Bobrova, Y., Bobrov, Y. The formation of a safety ecosystem in the context of ensuring the national homeland security. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 11, No. 6, 2021, pp. 683-689.
2. Hrybinenko, O., Bulatova, O., Zakharova, O. Evaluation of demographic component of countries' economic security. *Business, Management and Economics Engineering*, 2020, 18(2): 307-330.
3. Romanov V., Rudik O., Brus T. Vstup do analizu derzhavnoyi polityky [Introduction to the analysis of state policy]. K. : Osnovy,, 2001,
- 4 Patel, K., Chudasama, D. Homeland security Threats in Cyberspace. *National Journal of Cyber Security Law*, 2021, 4(1): 12-20.
5. Sherhin S.O. Politolohiya mizhnarodnykh vidnosyn: navch. Posibn [olitical science of international relations: teaching. manual]. K.: Dyplomatychna akademiya Ukrayiny pry MZS Ukrayiny. 2013,
6. Kholiavko, N., Popova, L., Marych, M., Hanzhurenko, I., Koliadenko, S., Nitsenko, V. Comprehensive methodological approach to estimating the research component influence on the information economy development. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2020, 4: 192-199.
7. Verbitska, L., Lagodiienko, V., Filyppova, S., Papaika, O., Malin, O., Neustroiev, Y. Regulatory policy of the entrepreneurship development as a dominant of economic security of the national economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 12, 2022, No. 5, pp. 543-552.

References:

1. Polishchuk, O., Bobrova, Y., Bobrov, Y. (2021). The formation of a safety ecosystem in the context of ensuring the national homeland security. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 11, No. 6, pp. 683-689. <https://doi.org/10.18280/ijss.110608> [In English]
2. Hrybinenko, O., Bulatova, O., Zakharova, O. (2020). Evaluation of demographic component of countries' economic security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(2): 307-330. <https://doi.org/10.3846/jbem.2020.12309> [In English]
3. Romanov V., Rudik O., Brus T. (2001) Vstup do analizu derzhavnoyi polityky [Introduction to the analysis of state policy]. K. : Osnovy,, [In English]
- 4 Patel, K., Chudasama, D. (2021). Homeland security Threats in Cyberspace. *National Journal of Cyber Security Law*, 4(1): 12-20. [In English]
5. Sherhin S.O. (2013) Politolohiya mizhnarodnykh vidnosyn: navch. Posibn [olitical science of international relations: teaching. manual]. K.: Dyplomatychna akademiya Ukrayiny pry MZS Ukrayiny. [In English]
6. Kholiavko, N., Popova, L., Marych, M., Hanzhurenko, I., Koliadenko, S., Nitsenko, V. (2020). Comprehensive methodological approach to estimating the research component influence on the information economy development. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 4: 192-199. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-4/192> [In English]
7. Verbitska, L., Lagodiienko, V., Filyppova, S., Papaika, O., Malin, O., Neustroiev, Y. (2022). Regulatory policy of the entrepreneurship development as a dominant of economic security of the national economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 12, No. 5, pp. 543-552. <https://doi.org/10.18280/ijss.120501> [In English]

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-203-207](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-203-207)

Лапичак Назарій Ігорович кандидат технічних наук, Докторант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, 59000, тел.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ Й СЕРТИФІКАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ

Анотація. Метою дослідження є вивчення зарубіжного досвіду державного регулювання стандартизації й сертифікації продукції. Встановлено, що розвиток торгівлі, активні процеси глобалізації зумовили суттєве збільшення виробників продукції, що, в свою чергу, зумовило посилення конкуренції як на внутрішніх, так і на міжнародних ринках. Доведено, що для того, щоб отримати конкурентні переваги, першочерговим завданням виробників є забезпечити максимально можливий високий рівень якості продукції, її безпечності та інших характеристики. Встановлено, що для цього формуються норми та стандарти продукції як на рівні окремого виробника, так і на рівні державного регулятора, який формує загальні умови регулювання стандартизації й сертифікації продукції. Все це зумовлює актуальність тематики дослідження зарубіжного досвіду державного регулювання стандартизації й сертифікації продукції. Визначено, що ISO координує діяльність 161 країни та її національних служб, організацій та інституцій із стандартизації. Визначено, що наша країна також має представника в цій організації – Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики. ISO реалізує свою діяльність в сферах промисловості, економіки, та науково-технічних областях (за винятком електротехніки та електроніки, де аналогічну функцію виконує Міжнародна електротехнічна комісія). Встановлено, що сьогодні, система державного регулювання якості продукції займає ключове місце в питанні забезпечення безпечності для населення будь-якої країни. Підвищити та контролювати якість продукції тих чи інших соціальних систем не можливо без відповідних механізмів. Одним з таких, є механізм державного регулювання стандартизації й сертифікації продукції.

Ключові слова: стандартизація, сертифікація, зарубіжний досвід, продукція

Lapychak Nazariy Igorovich Candidate for Technical Sciences, Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv 59000, tel.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

FOREIGN EXPERIENCE OF STATE REGULATION OF STANDARDIZATION AND CERTIFICATION OF PRODUCTS

Abstract. The purpose of the study is to study the foreign experience of state regulation of standardization and certification of products. It has been established that the development of trade, the active processes of globalization have led to a significant increase in product manufacturers, which in turn has led to increased competition both in domestic and international markets. It has been proven that in order to gain competitive advantages, the primary task of manufacturers is to ensure the highest possible level of product quality, safety and other characteristics. It has been

established that for this, product norms and standards are formed at the level of an individual manufacturer, and at the level of the state regulator, which forms the general conditions for regulating the standardization and certification of products. All this leads to the relevance of the topic of research of foreign experience of state regulation of standardization and certification of products. It is determined that ISO coordinates the activities of 161 countries and its national services, organizations and institutions for standardization. It has been established that our country also has a representative in this organization - the State Committee of Ukraine on Technical Regulation and Consumer Policy. ISO carries out its activities in the fields of industry, economics and scientific and technical fields (with the exception of electrical engineering and electronics, where the International Electrotechnical Commission performs a similar function). It has been established that today the system of state regulation of product quality occupies a key place in the issue of ensuring safety for the population of any country. It is impossible to improve and control the quality of products of certain social systems without appropriate mechanisms. One of these is the mechanism of state regulation of standardization and certification of products.

Keywords: standardization, certification, foreign experience, products

Постановка проблеми. Розвиток торгівлі, активні процеси глобалізації зумовили суттєве збільшення виробників продукції, що, в свою чергу, зумовило посилення конкуренції як на внутрішніх, так і на міжнародних ринках. Для того, щоб отримати конкурентні переваги, першочерговим завданням виробників є забезпечити максимально можливий високий рівень якості продукції, її безпечності та інших характеристики. Для цього формуються норми та стандарти продукції як на рівні окремого виробника, так і на рівні державного регулятора, який формує загальні умови регулювання стандартизації й сертифікації продукції. Все це зумовлює актуальність тематики дослідження зарубіжного досвіду державного регулювання стандартизації й сертифікації продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти сутності стандартизації й сертифікації в сучасних умовах розвитку розкривалися в роботах таких вчених як О. Сліпець, Л. Ваніфатова, О. Пшенична, Г. Д. Гуменюк, Н. Б. Сілонова, Ю. В. Слива, А. І. Мокій, Т. П. Яхно, І. Г. Бабець, Н. Г. Салухіна, О. М. Язвінська, Ю. Й. Гарасим, та інші. Однак ряд теорії і концепцій представлений різними країнами в рамках державного регулювання стандартизації й сертифікації продукції, досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою дослідження є дослідження зарубіжного досвіду державного регулювання стандартизації й сертифікації продукції.

Виклад основного матеріалу. Питання забезпечення розвитку держави та формування функціональних та ресурсних можливостей протистояти негативним факторам та кризовим ситуаціям на сьогоднішній день є особливо актуальним, з огляду на той факт, що сучасна світова спільнота кожного року стикається з новими викликами та загрозами світового масштабу. Це стосується усього цивілізованого світу.

Сучасний стан світової торгівлі та активні прояви глобалізації та інтернаціоналізації в ній зумовили необхідність формування загально прийнятих норм та рівнів стандартизації й сертифікації продукції. Ухвалення та слідування загальноприйнятим нормам дає можливість товарам з різних країн вільно переміщатись на міжнародних ринках, без витрачання часу на проходження процедур сертифікації та стандартизації в кожній окремій країні.

Для формування такого вільного простору щодо реалізації продукції в світі існує більше ніж 400 міжнародних організацій, які регулюють процеси стандартизації та сертифікації.

В сфері стандартизації, найбільш відомою організацією є Міжнародна організація зі стандартизації (ISO «International Organization for Standardization»).

На сьогоднішній день ISO координує діяльність 161 країни та її національних служб, організацій та інституцій із стандартизації. Наша країна також має представника в цій організації – Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики. ISO реалізує свою діяльність в сферах промисловості, економіки, та науково-технічних областях (за винятком електротехніки та електроніки, де аналогічну функцію виконує Міжнародна електротехнічна комісія).

Основною декларованою метою діяльності ISO є покращення та пришвидшення темпів світової стандартизації, що буде сприяти полегшенню процесів міжнародного обміну товарів, а також покращення та збільшення співробітництва в науково-технічній та економічній сфері діяльності.

Практична частина сертифікації в Німеччині в більшій мірі реалізується Спілкою сертифікації системи якості (DQS). Дана спілка є некомерційною організацією, яка проводить сертифікацію та видає сертифікат та ліцензію на право використання знаку відповідності. Окрім того, DQS має право акредитувати окремі комерційні та некомерційні організації на проведення процедур сертифікації від імені DQS.

Наступною країною, досвід якої є цікавий в контексті адаптації в вітчизняні реалії, є Великобританія. Реформування системи державного управління системи стандартизації у Великобританії, призвели до повної децентралізації цього явища. В результаті, право формування стандартів у Великобританії покладено на незалежну організацію – Британський інститут стандартів (BSI), який за року своєї роботи став визнаним у всьому світі, а знак відповідності якого є безперечним доказом високої якості продукції. На сьогоднішній день, BSI формує не лише національні стандарти продукції для Великобританії, а і міжнародні стандарти продукції.

Згідно чинних нормативно-правових актів США, всі федеральні програми та організації з сертифікації функціонують відповідно до трьох ключових напрямків, що представлено на рис.1.

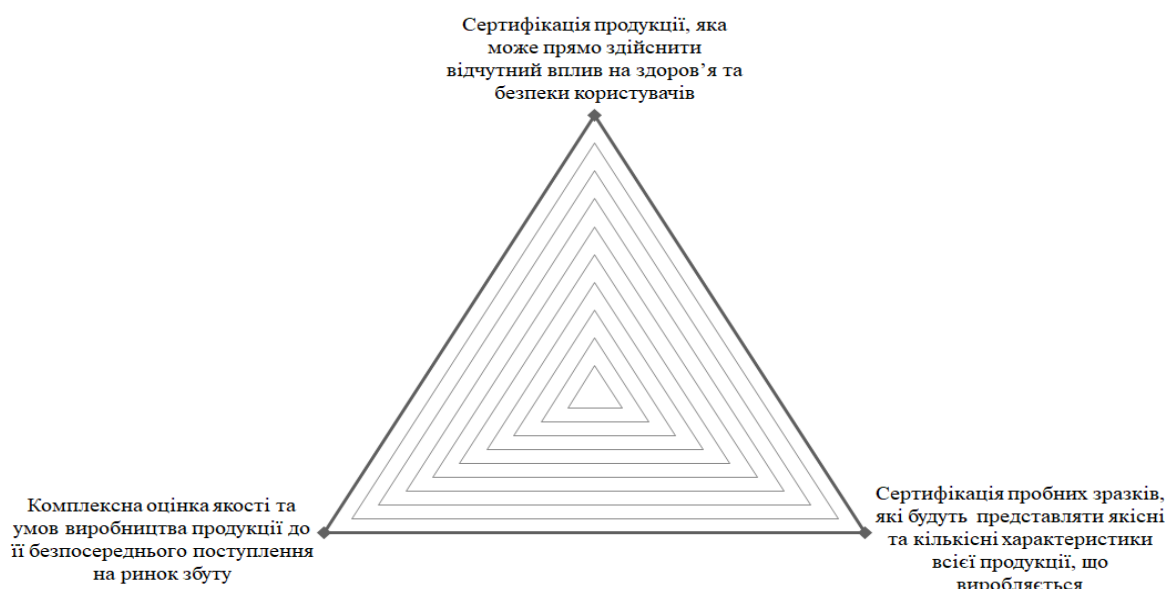

Рис.1. Напрямки функціонування програм з сертифікації в США
Сформовано автором за даними джерел [1-7]

Ще одну країну, досвід якої буде корисно розглянути в контексті нашого дослідження, є Польща, зважаючи на її територіальну близькість та сформовані донедавна потужні економічні та дипломатичні відносини.

Що стосується процесів стандартизації, то в Польщі цю функцію виконує централізований орган державного регулятора – Польський комітет по стандартизації (РКН), який функціонує згідно прийнятого в 2002 році Закону Польщі «Про стандартизацію».

В структурі Польського комітету по стандартизації функціонує консультативний орган – Рада по стандартизації, завданням якого є формування вектору майбутньої діяльності РКН, зміна застарілих правил та норм стандартизації, а також забезпечення комунікації між виробниками продукції та державним регулятором.

Висновки. Отже, сьогодні, система державного регулювання якості продукції займає ключове місце в питанні забезпечення безпечності для населення будь-якої країни. Підвищити та контролювати якість продукції тих чи інших соціальних систем не можливо без відповідних механізмів. Одним з таких, є механізм державного регулювання стандартизації й сертифікації продукції. Проте, в сучасних умовах розвитку, виникає питання реагування на вплив зовнішнього середовища. А саме, на вплив глобалізації, яка вносить свої поправки в систему оцінки якості тої чи іншої продукції. Саме тому, подальші дослідження слід присвятити особливостям впливу глобалізаційних тенденцій на державне регулювання стандартизації і сертифікації продукції.

Література:

1 Kariyam, Abdurakhman, Subanar, Utami, H., Effendie, A.R. Block-based K-medoids partitioning method with standardized data to improve clustering accuracy. *Mathematical Modelling of Engineering Problems*, Vol. 9, No. 6, 2022, pp. 1613-1621.

2 Suroso, A.I., Tandra, H., Wahyudi, I. The impact of sustainable certification on financial and market performance: Evidence from Indonesian palm oil companies. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 16, 2021, No. 8, pp. 1495-1500.

3. Benoudjafer, I., Benoudjafer, I. Proposal a new energy certification with multi-criteria analysis of strategies passives of tertiary building in arid region. *Progress in Solar Energy and Engineering Systems*, Vol. 5, No. 1, 2021, pp. 8-11.

4. Filip, A., Salvatore, S., Rispoli, F. A framework for certification of train location determination system based on GNSS for ERTMS/ETCS. *International Journal of Transport Development and Integration*, Vol. 2, No. 3, 2018, pp. 284-297.

5. MØLLER, R.S., RHODES, M.K., LARSEN, T.S. DGNB building certification companion: sustainability tool for assessment, planning, learning, and engaging (STAPLE). *International Journal of Energy Production and Management*, Vol. 3, No. 1, 2018, pp. 57-68.

6. Doussard, C. Assessment of sustainable neighbourhoods: from standards to cultural practices. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 12, No. 3, 2017, pp. 368-378.

7. Polacsek T. Justification diagram. A new kind of diagram for validation, accreditation and certification. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 22, 2017, No. 2, pp. 95-119.

References:

1 Kariyam, Abdurakhman, Subanar, Utami, H., Effendie, A.R. (2022). Block-based K-medoids partitioning method with standardized data to improve clustering accuracy. *Mathematical Modelling of Engineering Problems*, Vol. 9, No. 6, pp. 1613-1621. <https://doi.org/10.18280/mmep.090622> [In English]

2 Suroso, A.I., Tandra, H., Wahyudi, I. (2021). The impact of sustainable certification on financial and market performance: Evidence from Indonesian palm oil companies. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 16, No. 8, pp. 1495-1500. <https://doi.org/10.18280/ijmdp.160810> [In English]

3. Benoudjafer, I., Benoudjafer, I. (2021). Proposal a new energy certification with multi-criteria analysis of strategies passives of tertiary building in arid region. *Progress in Solar Energy and Engineering Systems*, Vol. 5, No. 1, pp. 8-11. <https://doi.org/10.18280/psees.050102>, [In English]

4. Filip, A., Salvatore, S., Rispoli, F. (2018). A framework for certification of train location determination system based on GNSS for ERTMS/ETCS. *International Journal of Transport Development and Integration*, Vol. 2, No. 3, pp. 284-297. <https://doi.org/10.2495/TDI-V2-N3-284-297> [In English]
5. MØLLER, R.S., RHODES, M.K., LARSEN, T.S. (2018). DGNB building certification companion: sustainability tool for assessment, planning, learning, and engaging (STAPLE). *International Journal of Energy Production and Management*, Vol. 3, No. 1, pp. 57-68. <https://doi.org/10.2495/EQ-V3-N1-57-68> [In English]
6. Doussard, C. (2017). Assessment of sustainable neighbourhoods: from standards to cultural practices. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 12, No. 3, pp. 368-378. <https://doi.org/10.2495/SDP-V12-N3-368-378> [In English]
7. Polacsek T. (2017). Justification diagram. A new kind of diagram for validation, accreditation and certification. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 22, No. 2, pp. 95-119. <https://doi.org/10.3166/ISI.22.2.95-119> [In English]

УДК 791.75:330.341.424:502/504]332.146:330.322

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-208-217](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-208-217)

Пронь Леся Михайлівна аспірантка кафедри управління та бізнес-адміністрування, Інституту післядипломної освіти та довузівської підготовки, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (096) 387-81-14, <https://orcid.org/0000-0001-8701-4779>

ЕКО-ІНДУСТРІАЛЬНІ ПАРКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Анотація. Досліджено особливості впровадження еко-індустріальних парків як інструменту інвестиційного розвитку регіону. Відмічено основні позитивні моменти еко-індустріальних парків в рамках Стратегії індустріальних парків на 2023-2030 роки. Еко-індустріальні парки передбачають використання екологічно безпечних технологій та практику сталого розвитку. Підкреслено важливість усвідомленого підходу до створення еко-індустріального парку із відповідями на питання: чому, де, що, як.

Окреслено коло зацікавлених сторін в розвитку еко-індустріальних парків на трьох рівнях: макро-рівні, куди входять Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, агентства тощо; мезо-рівні, куди входять обласна державна адміністрація, місцеві ради, їх виконавчі органи, керуючі компанії індустріальних парків, асоціації, громадські організації тощо; мікро-рівні, куди входять самі учасники індустріального парку.

Виділено п'ять індустріальних парків України, які отримують технічну допомогу в рамках проекту «Глобальна програма еко-індустріальних парків в Україні: реалізація на місцевому рівні», а саме: «Агромаш», «Патріот», «Білоцерківський вантажний авіаційний комплекс», «Калуш індастріал ХАБ» та «Мольфар». А. Клещов, національний координатор проекту GEIPP-Україна, підкреслює важливість розвитку еко-індустріальних парків для підвищення якості української продукції, для покращення екологічної ситуації, для створення нових робочих місць.

Міжнародне співтовариство підтримує розвиток еко-індустріальних парків. Про це зазначено в Міжнародних рамкових положеннях про Еко-індустріальні парки. Підкреслено важливість наукових досліджень, а також державне стимулювання науково-дослідних проектів.

Виділено перешкоди у реалізації еко-індустріального парку: правові, технологічні, соціоекономічні, організаційного та інституційного потенціалу. В процесі розвитку еко-індустріальних парків зустрічаються проблеми з: проектуванням, експлуатацією, монтажем, плануванням, ліцензуванням тощо.

Охарактеризовано економічні, екологічні та соціальні стимули і стимули конкурентоспроможності. Серед екологічних стимулів відмічаємо плату за викиди вуглецю, «озеленення» ланцюгів постачання, реагування на запити мешканців. Серед соціальних стимулів відмічаємо створення робочих місць, сталі практики землекористування, підвищення рівня безпеки працівників. Серед економічних стимулів підкреслюємо залучення нових технологій та прямих іноземних інвестицій. Серед стимулів конкурентоспроможності виокремлюємо розвиток бізнес-середовища, корпоративну соціальну відповідальність. Підкреслено цінність еко-індустріальних парків в підвищенні рентабельності виробництва, конкурентоспроможності, і в зменшенні впливу на довкілля.

Трансформація індустріальних парків в еко-індустріальні парки дозволить ефективно використовувати ресурси, впроваджувати інновації, економічно зростати державі та сприятиме інвестиційному розвитку регіону. Еко-індустріальний парк стане тим регіональним полюсом зростання, який допоможе збільшити обсяг інвестицій, покращити економічні, екологічні та енергетичні показники, сприятиме веденню бізнесу та покращить умови інвестиційної діяльності.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний розвиток регіону, еко-індустріальні парки, сталий розвиток, регіональний розвиток.

Pron Lesia Mykhailivna a postgraduate student of Department of Management and Business Administration of Institute of Graduate Studies and Pre-university Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (096) 387-81-14, <https://orcid.org/0000-0001-8701-4779>

ECO-INDUSTRIAL PARKS AS A TOOL FOR INVESTMENT DEVELOPMENT OF THE REGION

Abstract. Peculiarities of the implementation of eco-industrial parks as a tool for investment development of the region have been studied. The main positive aspects of eco-industrial parks within the framework of the Strategy of Industrial Parks for 2023-2030 were noted. Eco-industrial parks provide for the use of environmentally safe technologies and the practice of sustainable development. The importance of a conscious approach to the creation of an eco-industrial park with answers to the questions: why, where, what, how is emphasized.

The circle of interested parties in the development of eco-industrial parks is outlined at three levels: macro-level, which includes the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, agencies, etc.; meso-levels, which include the regional state administration, local councils, their executive bodies, industrial parks management companies, associations, public organizations, etc.; micro-levels, which include the participants of the industrial park themselves.

Five industrial parks of Ukraine have been identified, which receive technical assistance within the framework of the project "Global program of eco-industrial parks in Ukraine: implementation at the local level", namely: "Agromash", "Patriot", "Bilotserkiv cargo aviation complex", "Kalush industrial HAB" and "Molfar". A. Kleschov, the national coordinator of the GEIPP-Ukraine project, emphasizes the importance of the development of eco-industrial parks to improve the quality of Ukrainian products, to improve the ecological situation, and to create new jobs.

The international community supports the development of eco-industrial parks. This is stated in the International Framework Regulations on Eco-Industrial Parks. The importance of scientific research, as well as state stimulation of scientific research projects, is emphasized.

Obstacles in the implementation of the eco-industrial park are highlighted: legal, technological, socioeconomic, organizational and institutional potential. During the development of eco-industrial parks, there are problems with: design, operation, installation, planning, licensing, etc.

Economic, environmental and social incentives and incentives of competitiveness are characterized. Among the environmental incentives, we note a fee for carbon emissions, "greening" of supply chains, responding to residents' requests. Among the social incentives, we note the creation of jobs, sustainable land use practices, and an increase in the level of employee safety. Among the economic incentives, we emphasize the attraction of new technologies and direct foreign investment. Among the incentives for competitiveness, we single out the

development of the business environment and corporate social responsibility. The value of eco-industrial parks in increasing the profitability of production, competitiveness, and in reducing the impact on the environment is emphasized.

The transformation of industrial parks into eco-industrial parks will allow efficient use of resources, the introduction of innovations, the economic growth of the state and will contribute to the investment development of the region. The eco-industrial park will become the regional pole of growth that will help increase the volume of investments, improve economic, environmental and energy indicators, promote business and improve conditions for investment activities.

Keywords: investments, investment development of the region, eco-industrial parks, sustainable development, regional development.

Постановка проблеми. Суспільство прогресує, і спостерігається зростання кількості індустріальних парків. Це сприяє залученню інвестиційних ресурсів в економіку країни. Крім позитивних моментів, існують і негативні впливи індустріальних парків, наприклад, на екологію, тому вкрай важливо оптимізувати індустріальні парки в еко-індустріальні парки. Україна бере участь в проекті технічної допомоги «Глобальна програма еко-індустріальних парків в Україні: реалізація на місцевому рівні». Виникає необхідність підсилити територіальні громади для успішної реалізації цього проекту, для успішного застосування цього інструменту інвестиційного розвитку регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інвестицій, індустріальних та еко-індустріальних парків висвітлюються такими ученими як: О. Воронько, А. Клещов, Д. Лазаренко, Л. Мартинова, Д. Папук, Н. Шевчук та інші. У зв'язку з прийняттям Стратегії індустріальних парків на 2023-2030 роки важливо відмітити основні позитивні моменти впровадження моделі еко-індустріальних парків на місцевому рівні.

Мета статті – дослідження особливостей впровадження еко-індустріальних парків як інструменту інвестиційного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. Станом на 04 травня 2023 року в Україні налічується 62 індустріальних парки [1]. Це свідчить про те, що Україна переймає міжнародний досвід і працює над розвитком індустріальних парків, що сприяє економічному розвитку країни та дозволяє залучати інвестиції, створювати нові робочі місця тощо. В 2022 році було залучено більше 460,5 млн. грн. інвестицій завдяки суб'єктам господарювання індустріальних парків [2].

В Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023-2030 роки зазначається, що позитивно впливають на регіони, території та державу загалом регіональні полюси зростання (територіальні громади, мікрорегіони), які за показниками розвитку виділяються з-поміж інших. Загалом, Стратегія має на меті сприяти веденню бізнесу, збільшенню обсягу інвестицій, покращенню умов інвестиційної діяльності. Передусім, повинні фінансуватися заходи, які наближають індустріальні парки до моделі еко-індустріальних парків, тобто заходів, які дозволяють покращити енергетичні, екологічні та економічні показники [3; 4, с. 29].

Світове співтовариство розробляє різні документи, щоб позитивно впливати на навколишнє середовище і водночас на розвиток промисловості. На сьогоднішній день Міжнародними рамковими положеннями пропонують створювати «еко-індустріальні парки». Рамкові положення допомагають модернізувати традиційні індустріальні парки, які могли чи можуть стати точками концентрації соціальних (у трудовій сфері закріплюють низькі стандарти) та екологічних проблем (викидів парникових газів, вичерпання природних ресурсів, забруднення), а також збору скарг громади [5, с. 6].

Л. Мартинова, О. Воронько визначають еко-індустріальний парк як «сукупність підприємств, розташованих разом на одній території у певній географічній області, які спільно приймають участь в екологічно чистому виробництві та раціонально

використовують ресурси, а також вступають у виробничу кооперацію і партнерство з метою генерування виробничого симбіозу для підвищення рівня своєї економічної, соціальної та екологічної ефективності» [6, с. 86-87].

Еко-індустріальний парк (в широкому сенсі) – це індустріальна зона, «що сприяє міжгалузевій співпраці і взаємодії з громадою задля отримання спільної вигоди в економічній, соціальній і екологічній сферах». Концепція еко-індустріального парку враховує також такі аспекти: «ресурсоефективне та чисте виробництво, промисловий симбіоз, зміни клімату, забруднення, соціальні стандарти, спільне використання інфраструктури, ефективне управління ризиками та спільними ресурсами, використання земельних ресурсів та екосистемних послуг» [5, с. 21]. Розвиток еко-індустріальних парків сприятиме налагодженню співпраці, виявленню та використанню спільних економічних можливостей, створенню покращених екосистем, пошуку та впровадженню інноваційних шляхів [7]. Країни з перехідною економікою для зростання своєї конкурентоспроможності повинні концентруватися на підтримці інноваційної діяльності малих та середніх підприємств, залучення приватного сектора до науково-дослідних проєктів, формуванні інноваційної культури у суспільстві, підвищенні ролі уряду у стимулюванні наукових досліджень [8, с. 38].

В Україні є три рівні зацікавлених сторін в розвитку еко-індустріальних парків: макро-рівень (Верховна Рада України – комітет з питань економічного розвитку, комітет з питань фінансів, оподаткування та митної політики, комітет з питань бюджету, комітет з питань екологічної політики та природокористування; Кабінет Міністрів України – Мінекономіки, Мінрегіон, Міндовкілля, Мінфін, Міненерго, Мінстратегпром, Міністерство соціальної політики, Антимонопольний комітет, Держпраці, Державна митна служба, Державна податкова служба, Державна екологічна інспекція, Органи архітектурно-будівельного контролю, Національне агентство акредитації, Національний орган стандартизації, Державне агентство енергоефективності та енергозбереження); мезо-рівень (регіональні (обласні) державні адміністрації, місцеві ради та їх виконавчі органи, ініціатори та керуючі компанії індустріальних парків, Торгово-Промислова Палата України, асоціації, освітні та академічні інституції, фінансові та міжнародні інституції, громадські організації); мікро-рівень (учасники індустріального парку тобто суб'єкти господарювання) [9, с. 12-13].

Перед створенням та реалізацією еко-індустріального парку необхідно відповісти на чотири запитання: Чому? Де? Що? Як? Перше питання (Чому?) стосується важливості (актуальності) створення (впровадження) еко-індустріальних парків. І кожен має розуміти, що еко-індустріальні парки передбачають спільне процвітання в захищеному навколишньому середовищі. Друге питання (Де?) – дозволяє з'ясувати місце конкретної країни в міжнародній практиці впровадження еко-індустріальних практик, і ті екологічні, економічні та соціальні вигоди, які ця імплементація практики привносить в економіку та суспільство. Третє питання (Що?) надасть розуміння що таке еко-індустріальні парки. Четверте питання (Як?) дозволяє зрозуміти як на практиці застосувати поради від Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО) щодо створення (впровадження) та розвитку еко-індустріальних парків [10, с. 19]. Відповівши на усі ці чотири запитання, з'явиться єдине розуміння концепції еко-індустріального парку, в якій цілі сталого розвитку (інновації, гідна праця, гендерна рівність, економічне зростання, боротьба зі зміною клімату, інфраструктура) будуть рушійною силою сталої та інклюзивної промисловості, яка використовує екологічно безпечні технології [11, с. 14].

Перш, ніж вирішувати питання впровадження чи побудови еко-індустріальних парків, територіальній громаді необхідно розглянути їх переваги і ризики. Так само як і

індустріальні парки, еко-індустріальні парки допомагають підвищувати ефективність території, допомагають налагодженню співпраці. Ризиками діяльності індустріальних парків є забруднення повітря, землі, води, нанесення шкоди навколишньому середовищу, вичерпання природних ресурсів тощо. Еко-індустріальні парки дозволяють: зменшити вплив на довкілля, підвищити рентабельність та ефективність виробництва, підвищити стійкість до ризиків, посилити згуртованість громади, підвищити конкурентоспроможність та репутацію підприємства, отримати доступ до технічної та фінансової підтримки, уникнути ризиків в сфері отримання дозволів, у сфері доступу до ресурсів [5, с. 21]. Тому важливо реалізовувати в територіальних громадах практику сталого розвитку. Адже сталий розвиток – це турбота про майбутнє територіальної громади з економічними, соціальними та екологічними перевагами для громадян та держави.

Зіштовхуючись з ризиками (у сферах енергозабезпечення, земельних відносин, екологічних ризиків, кадровій сфері), слід використовувати одну зі стратегій управління ризиками: уникання (усунення причини ризику), стримування (розробка плану дій), зменшення (скорочення ймовірності настання ризику або обмеження його наслідків), розподіл (залучення інших сторін, з якими можна розділити ризик) [12, с. 103-104].

Як і будь-якому проекту, бізнесу, еко-індустріальному парку необхідні інвестиції, тому економічний успіх буде залежати від інвестиційної привабливості концепції еко-індустріального парку, і від тих цінних людських та матеріальних ресурсів, які можна запропонувати інвесторові, підприємству [5, с. 22]. Отже, громада в пошуку інвестицій повинна розуміти стимули до розвитку еко-індустріальних парків. Стимули для еко-індустріальних парків можна поділити на екологічні, соціальні, економічні та з позиції конкурентоспроможності промисловості.

Основними екологічними стимулами є: зобов'язання у сфері зміни клімату; політичні механізми (плата за викиди вуглецю); прагнення до більшої ефективності підприємств; реагування на соціальні та екологічні запити мешканців власної та сусідньої громад; ефективна економічна інфраструктура, яка адаптується до змін клімату; «озеленення» ланцюгів постачання (застосування екодизайну, зменшення відходів під час виробництва та споживання, продовження строку товарів, переробка відходів для повторного використання тощо) [5, с. 22].

Соціальними стимулами еко-індустріальних парків є: врахування інтересів громад (створення нових робочих місць, підтримка добробуту населення), захист працівників (вищий рівень безпеки), дотримання соціальних стандартів (кращі умови праці, запобігання злочинам, забезпечення соціальною інфраструктурою), гендерна рівність, забезпечення професійної підготовки, перехід до сталих практик землекористування.

Економічними стимулами є: запровадження кращого світового досвіду регіонального розвитку, залучення прямих іноземних інвестицій та технологій, обмін досвідом, розбудова зв'язків та співпраці між резидентами індустріальних парків і громадою, підвищення кваліфікації співробітників, створення нових робочих місць (пряме та опосередковане) [5, с. 23].

Основними стимулами еко-індустріальних парків з позиції конкурентоспроможності є: розвиток бізнес-середовища, підвищення продуктивності діяльності та зниження операційних витрат, якісна інфраструктура, гарантії стейкхолдерам щодо соціальних та екологічних питань, достатня кількість природних ресурсів, спільне представлення інтересів підприємств, корпоративна соціальна відповідальність, зростання запити від зацікавлених осіб щодо підвищення ефективності та розвитку [5, с. 22].

Успішність еко-індустріального парку залежить від спроможності швидко вирішувати проблемні питання і пропонувати компаніям-резидентам ефективні рішення

(фінансово, екологічно ефективні). Для якісного управління потрібно постійно професійно зростати. Екологічно ефективним підприємствам, які потребують серйозних інвестицій на дороговартісні споруди чи технології з тривалою окупністю, інколи складно справлятися з зростаючою вартістю послуг керуючої компанії. В таких випадках потрібна внутрішня підтримка та ефективне планування можливості залучення зовнішніх іноземних інвестицій в розвиток еко-індустріального парку [5, с. 23]. Тобто еко-індустріальні парки мають бути завжди конкурентоспроможними.

Крім стимулів розвитку еко-індустріальних парків, важливо та необхідно розуміти з якими труднощами, перепонами, можна зіштовхнутися в процесі розвитку еко-індустріального парку. Це може бути і нестача природних ресурсів (води, сировини, енергії) за конкурентними цінами, і перебої в постачанні через впровадження інновацій на підприємстві.

До проблем, з якими можна зіштовхнутися при створенні чи розвитку еко-індустріальних парків, відносимо: технічні, монтажні, конструктивні, експлуатаційні, проблеми з плануванням, ліцензуванням, проектуванням. Завдяки використанню економічно доцільних, ефективних та екологічно чистих рішень в індивідуальних проектах, інженерному проектуванню можна подолати зазначені вище проблеми [5, с. 24].

До перешкод відносять також: перешкоди у правовій сфері (відсутність стимулювання, просування екологічних ініціатив, нормативного забезпечення конкурентоспроможності), соціоекономічні та технологічні перешкоди (висока вартість інноваційних рішень, брак фінансів, тривалість запровадження нових технологій, брак коштів на дослідження), організаційний та інституційний потенціал (низька мотивація, нестача кваліфікованої управлінської та робочої сили, брак власних ресурсів, нестача досвіду в спілкуванні з органами влади та забудовниками, відсутність зовнішньої підтримки, відсутність рекомендацій та вимог, відсутність каналів комунікації із стейкхолдерами) [5, с. 25]. Саме тому слід визначити певну систему показників, яка б допомагала підвищувати конкурентоспроможність, сталість та стійкість еко-індустріальних парків.

Отже, діяльність еко-індустріальних парків необхідно співставляти з такими напрямками та показниками, як: діяльність керуючої компанії (послуги управління парком, моніторинг, планування та проектування); екологічні показники (екологія, енергія, вода, відходи, природне середовище та кліматична стійкість); соціальні показники (інфраструктура, робота з громадою); економічні показники (нові робочі місця, просування місцевого бізнесу, створення економічної вигоди) [5, с. 27]. Ці напрямки і показники є достатньо реалістичними для досягнення і слугують дороговказом. В кожному конкретному випадку потрібно враховувати географічне розташування, політичну та соціально-економічну ситуацію в регіоні та країні загалом.

З 2020 року Україна реалізовує проект технічної допомоги «Глобальна програма еко-індустріальних парків в Україні: реалізація на місцевому рівні» на базі трьох пілотних парків: в Київській області (на базі КП «Білоцерківський вантажний авіаційний комплекс»), в місті Запоріжжі («Агромаш») та місті Суми («ПАТРІОТ»), який фінансується урядом Швейцарії в рамках Глобальної програми еко-індустріальних парків (для країн, що розвиваються та країн з перехідною економікою). В цьому проекті беруть участь: Мінекономіки, Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (UNIDO), інші зацікавлені органи. Цей глобальний проект розраховувався на період до 2023 року і спрямований на підвищення «продуктивності використання ресурсів, створення закритих циклів використання ресурсів і відходів, які здатні покращити економічні, екологічні та соціальні якості бізнесу, сприятиме залученню інвестицій до регіону» [13]. Таким чином,

Україна робить реальний крок до запровадження принципів циркулярної економіки. Слід відмітити, що попередня оцінка ресурсоефективності компаній дає можливість спрогнозувати, що після впровадження рекомендацій щодо покращення заощаджень мешканців, знизиться споживання електроенергії на 15%, твердого палива – на 17%, природного газу – на 20%, води – на 12%, а річна економія становитиме 67418 євро на рік [14]. Також слід зазначити, що створення еко-індустріальних парків є одним із завдань стратегічної цілі Національної економічної стратегії на період до 2030 року, яка полягає в створенні «нових виробничих потужностей через стимулювання інноваційної діяльності підприємств у всіх регіонах країни із використанням конкурентних переваг кожного з них» [15].

В 2022 році для отримання міжнародної технічної підтримки на трансформацію в еко-індустріальні парки в рамках проекту «Глобальна програма еко-індустріальних парків в Україні: впровадження на місцевому рівні» було обрано ще два індустріальні парки: «Калуш індустріал ХАБ» (м. Калуш, Івано-Франківська область) та «Мольфар» (смт. Тересва, Закарпатська область). У вересні 2022 року, після офіційного візиту на територію цих двох індустріальних парків, було зазначено, що вони під час релокації підприємств відіграють ключову роль в розвитку західних областей України. Обговорювалась можливість додати трансформацію індустріальних парків до Стратегії обласного розвитку [16; 4, с. 28].

Н. Шевчук, проаналізувавши світовий досвід розвитку індустріальних парків, відмічає, «що індустріальний парк об'єднує в собі різні підприємства різних сфер діяльності з метою виробництва інноваційної, екологічно чистої, високорентабельної, конкурентоспроможної продукції як на внутрішньому, так і на світовому ринку». Науковець підкреслює переваги підприємств, які об'єднуються в межах одного індустріального парку: отримання пільг, зменшення витрат, перекладення окремих повноважень на керівну компанію, можливості залучення інвестицій, можливості виходу на міжнародні ринки, доступ до різноманітних ресурсів, залучення до інноваційної та науково-технічної діяльності тощо [17, с. 68]. Погоджуюсь, що еко-індустріальні парки допомагають підтримувати екологічність промислового виробництва і сприяти сталому розвитку, що вкрай необхідний в сучасних реаліях.

А. Клещов, національний координатор проекту UNIDO «Глобальна програма еко-індустріальних парків в Україні» (GEIPP-Україна) зазначає, що еко-індустріальні парки сприятимуть підвищенню якості та конкурентоспроможності української продукції на світових ринках, приваблюватимуть прямі іноземні інвестиції, сприятимуть прагненню України стати державою-членом Європейського Союзу, захищатимуть екосистему України, сприятимуть зменшенню викидів вуглецю, забезпечуватимуть якісну соціальну інфраструктуру, підвищуватимуть стандарти праці, сприятимуть створенню нових робочих місць. Для ефективної роботи еко-індустріальних парків в Україні необхідно вдосконалити законодавство, створити фінансові та нефінансові стимули для індустріальних та еко-індустріальних парків, усунути бар'єри, посилити налагодження співпраці між підприємцями [18].

Висновки. Підсумовуючи, слід підкреслити важливу роль еко-індустріальних парків в інвестиційному розвитку регіонів України. Створення еко-індустріального парку – це довгострокова інвестиція, яка дозволить залучити інновації, великий обсяг вітчизняних та іноземних інвестицій, створить нові робочі місця, матиме знижений вплив на навколишнє середовище, сприятиме розвитку регіону.

Еко-індустріальні парки сприяють взаємодії бізнесу з громадою для отримання соціальної, економічної та екологічної вигоди. У розвитку еко-індустріальних парків зацікавлені учасники парку тобто суб'єкти господарювання, органи місцевого самоврядування, органи державної влади на національному та місцевому рівнях, громадські організації, асоціації та академічні інституції.

Слід зазначити, що еко-індустріальні парки мають як переваги, так і ризики. З одного боку, територія отримує доступ до фінансових ресурсів, підвищуватиме свою ефективність, зменшуватиме негативний вплив на довкілля, з другого боку – відбуватиметься вичерпання наявних ресурсів. Для успішної реалізації еко-індустріального парку необхідно виробити привабливу концепцію, залучивши стейкхолдерів до розробки та реалізації цього проекту.

Розвиток еко-індустріальних парків сприяє інвестиційному та сталому розвитку регіонів України. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вдосконаленні механізмів публічного управління інвестиційним розвитком регіону.

Література:

1. Кількість індустріальних парків в Україні зростає! Від 04 травня 2023. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. *Верховна Рада України* : офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/236154.html (дата звернення: 15.05.2023).

2. Індустріальні парки в Україні – 2022 рік. Від 23.03.2023. Департамент інвестицій, інновацій та інтелектуальної власності. *Міністерство економіки України*. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=47454ed4-b60a-4f37-bb77-b7f3127742f8&title=IndustrialniParkiVUkraini2022-Rik> (дата звернення: 15.05.2023).

3. Про схвалення Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023-2030 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2023 р. № 176-р. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.05.2023).

4. Лазаренко Д. О., Папук Д. О. Підтримка розвитку еко-індустріальних парків в умовах релокації та євроінтеграції бізнес-процесів. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 3 (69). С. 27-30. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9605/3.%20Lazarenko%2c%20Papuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 25.05.2023).

5. Міжнародні рамкові положення про екоіндустріальні парки. Версія 2.0. Січень 2021. Група Світового банку. Washington. 84 с.

6. Мартинова Л. В., Воронько О. І. Економіко-правові аспекти діяльності еко-індустріальних парків в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020 . № 1 (39). С. 81-90. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/305/288> (дата звернення: 23.05.2023).

7. Eco-industrial parks. United Nations Industrial development organization. URL: <https://www.unido.org/our-focus-safeguarding-environment-resource-efficient-and-low-carbon-industrial-production/eco-industrial-parks> (дата звернення : 11.05.2023).

8. Інновації в Україні : Європейський досвід та рекомендації для України. Том 3. Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів. Остаточний варіант (проект від 19.10.2011). Київ : Фенікс, 2011. 76 с. (проект ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні»). URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/our_partners/gudrun/3_UA.pdf (дата звернення: 20.05.2023).

9. Звіт з оцінки стейкхолдерів. Проект документу. GEIPP (Global eco-industrial parks programme). 2021. United Nations Industrial Development Organization. 82 p. URL : https://geipp-ukraine.org/wp-content/uploads/2022/01/Stakeholders_Report_GEIPP_Ukraine_ua.pdf (дата звернення : 11.05.2023).

10. Eco-Industrial parks : achievements and key insights from the global RECP programme 2012-2018. United Nations Industrial Development Organization. 52 p. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-02/UNIDO_EIP_Achievements_Publication_Final_0.pdf (дата звернення : 11.05.2023).

11. An International Framework For Eco-Industrial Parks. Version 2.0. United Nations Industrial Development organization. 2021. 86 p. URL: <https://www.unido.org/sites/default/files/files/2021-04/An%20international%20framework%20for%20eco-industrial%20parks%20v2.0.pdf> (дата звернення : 11.05.2023).

12. Міжнародні рекомендації для індустріальних парків. Міждисциплінарна команда з питань індустріальних парків. Листопад 2019 року. United Nations Industrial Development Organization. Vienna. 128 с. URL : <https://geipp-ukraine.org/wp-content/uploads/2021/12/Mizhnarodni-rekomendatsii-IP-2.pdf> (дата звернення: 11.05.2023).

13. Довідкова інформація щодо реалізації проекту «Глобальна програма еко-індустріальних парків в Україні: реалізація на місцевому рівні. Від 13.02.2023. Департамент інвестицій, інновацій та інтелектуальної власності. Міністерство економіки України. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=23e1be5-a8da-4e35-b51a-4486f22edee8&title=ModelEkoindustrialnogoParkuVUkraini> (дата звернення: 25.05.2023).

14. Eco-industrial park development in Ukraine. Situation report. July 2022. Global eco-industrial parks programme (GEIPP). URL: <https://express.adobe.com/page/1G8CyW6aDob8o/> (дата звернення : 14.05.2023).

15. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення : 11.05.2023).

16. Індустріальний парк «Калуш індастріал ХАБ» та Індустріальний парк «Мольфар» отримують підтримку в рамках проекту. Від 13.10.2022. Глобальна програма еко-індустріальних парків в Україні : реалізація на місцевому рівні. GEIPP (*Global Eco-Industrial Parks Programme*) : веб-сайт. URL : <https://geipp-ukraine.org/industrialnyj-park-kalush-industrial-khab-ta-industrialnyj-park-molfar-otrymaiut-pidtrymku-v-ramkakh-proektu/> (дата звернення : 11.05.2023).

17. Шевчук Н. Світовий досвід розвитку індустріальних парків та їхні переваги для розвитку економіки України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 4 (28). С. 68-74. URL: <http://preu.stu.cn.ua/article/view/262444/258872> (дата звернення : 11.05.2023).

18. Клещов А. Навіщо Україні еко-індустріальні парки. Від 14 липня 2022 року. *Економічна правда* : веб-сайт. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/14/689172/> (дата звернення : 11.05.2023).

References:

1. Ofitsiyniy vebportal parlamentu Ukrainy «Verkhovna Rada Ukrainy» [The official webportal of the Parliament of Ukraine «Verkhovna Rada of Ukraine»] (2023). Kil'kist' industrialnykh parkiv v Ukraini zrostaie! [The number of industrial parks in Ukraine is growing!]. (n.d.). *rada.gov.ua*. Retrieved from https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/236154.html [in Ukrainian].

2. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy [Ministry of Economy of Ukraine]. (2023). Industrialni parky v Ukraini – 2022 rik [Industrial parks in Ukraine – 2022]. *me.gov.ua*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=47454ed4-b60a-4f37-bb77-b7f3127742f8&title=IndustrialniParkiVUkraini2022-Rik> [in Ukrainian].

3. Rozporiadzennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku industrialnykh parkiv na 2023-2030 roky» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Strategy for the Development of Industrial Parks for 2023-2030»]. (2023). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Lazarenko, D.O., & Papuk, D.O. (2022). Pidtrymka rozvytku eko-industrialnykh parkiv v umovakh relokatsii ta yevrointehratsii biznes-protseviv [Support for the Development of Eco-Industrial parks in Conditions of Relocation and European Integration of Business Processes]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (69), 27-30. Retrieved from <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9605/3.%20Lazarenko%2c%20Papuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

5. World Bank Group. (2021). Mizhnarodni ramkovi polozhennia pro ekoindustrialni parky [International framework provisions on eco-industrial parks]. Washington. *worldbank.org*. World Bank Group.

6. Martynova, L. Voronko, O. (2020). Ekonomiko-pravovi aspekty diialnosti eko-industrialnykh parkiv v Ukraini [Economic and legal aspects of activities of eco-industrial parks in Ukraine]. *Aktualni problemy prava : teoriia i praktyka – Topical issues of law : theory and practice*, 1 (39), 81-90. Retrieved from <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/305/288> [in Ukrainian].

7. United Nations Industrial development organization. Eco-industrial parks. (n.d.) Retrieved from <https://www.unido.org/our-focus-safeguarding-environment-resource-efficient-and-low-carbon-industrial-production/eco-industrial-parks> [in English].

8. Innovatsii v Ukraini : Yevropeyskyi dosvid ta rekomendatsii dlia Ukrainy. Innovatsii v Ukraini : propozytsii do politychnykh zachodiv. Ostatochnyi variant [Innovations in Ukraine : European experience and recommendations for Ukraine. Innovations in Ukraine : proposals for political measures. The final option]. (Vol. 3). (2011). Kyiv: Feniks. Retrieved from https://kneu.edu.ua/userfiles/our_partners/gudrun/3-UA.pdf [in Ukrainian].

9. United Nations Industrial Development Organization. (2021) Zvit otsinky steikholderiv. Proiekt dokumentu [Stakeholders Report. Project document]. Global eco-industrial parks programme. GEIPP. (n.d.). *geipp-ukraine.org*. Retrieved from https://geipp-ukraine.org/wp-content/uploads/2022/01/Stakeholders_Report_GEIPP_Ukraine_ua.pdf [in Ukrainian].

10. United Nations Industrial Development Organization. (n.d.). Eco-Industrial parks : achievements and key insights from the global RECP programme 2012-2018. *unido.org*. Retrieved from https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-02/UNIDO_EIP_Achievements_Publication_Final_0.pdf [in English].

11. United Nations Industrial Development organization. (2021). An International Framework For Eco-Industrial Parks. Version 2.0. (n.d.). *unido.org*. Retrieved from <https://www.unido.org/sites/default/files/files/2021-04/An%20international%20framework%20for%20eco-industrial%20parks%20v2.0.pdf> [in English].

12. United Nations Industrial Development Organization. (2019). Mizhnarodni rekomendatsii dlia industrialnykh parkiv [International recommendations for industrial parks]. (n.d.). Retrieved from <https://geipp-ukraine.org/wp-content/uploads/2021/12/Mizhnarodni-rekomendatsii-IP-2.pdf> [in Ukrainian].

13. Ministerstwo ekonomiky Ukrainy. (2023) Dovidkova informatsiia shchodo realizatsii proektu «Hlobalna prohrama eko-industrialnykh parkiv v Ukraini : realizatsiia na mistsevomu rivni» [Background information on the implementation of the project «Global program of eco-industrial parks in Ukraine : implementation at the local level»]. (n.d.). *me.gov.ua*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2c3e1be5-a8da-4e35-b51a-4486f22edee8&title=ModelEkoindustrialnogoParkuVUkraini> [in Ukrainian].

14. Global eco-industrial parks programme. (2022). Eco-industrial park development in Ukraine. Situation report. Retrieved from <https://express.adobe.com/page/1G8CyW6aDob8o/> [in English].

15. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030»]. (2021). (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

16. Veb-sait GEIPP. (2022). Industrialnyi park «Kalush industrial Chab» ta Industrialnyi park «Molfar» otrymaiut pidtrymku v ramkakh proektu [UNIDO will support Kalush Industrial HUB and Molfar Industrial Park to transform towards EIPs]. (n.d.). *geipp-ukraine.org*. Retrieved from <https://geipp-ukraine.org/industrialnyj-park-kalush-industrial-khab-ta-industrialnyj-park-molfar-otrymaiut-pidtrymku-v-ramkakh-proektu/> [in Ukrainian].

17. Shevchuk, N. (2021). Svitovyi dosvid rozvytku industrialnykh parkiv ta yikhni perevahy dlia rozvytku ekonomiky Ukrainy [World experience of industrial parks development and their benefits for the development of Ukraine's economy]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia - Problems and prospects of economics and management*, 4 (28), 68-74. Retrieved from <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/262444/258872> [in Ukrainian].

18. Kleshchov, A. (2022). Navishcho Ukraini eko-industrialni parky [Why Ukraine needs eco-industrial parks]. *pravda.com*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/07/14/689172/> [in Ukrainian].

УДК 378:147:355.343.359.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-218-223](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-218-223)

Торічний Вадим Олександрович доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри національної безпеки та управління факультету підготовки керівних кадрів, Національна академія Державної прикордонної служби України, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДИ, ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Наслідки контрабанди торкаються пріоритетних сфер функціонування держави. Сучасна наука України, протягом тривалого часу намагається запропонувати шляхи боротьби з контрабандою, виходу економіки з кризового стану тощо.

Протидія контрабанді є пріоритетним завданням тих структур, що дотичні до реалізації прикордонної та митної політики України, а також до інституцій, приналежних до сектору безпеки та оборони.

Ключові аспекти питання боротьби з контрабандою: ввезення іноземного товару нелегальним шляхом має вплив на зменшення попиту на вітчизняний товар. Своєю чергою, це може призвести до ліквідації виробничого процесу (найважливішого та найскладнішого для будь-якої держави), зниження рівня конкурентоспроможності внутрішнього ринку та їх подальшого переміщення за кордон.

Причини виникнення та активного розвитку явища контрабанди в Україні є наступні: економічні передумови; недосконалість економічної політики; низький рівень взаємодії між правоохоронними та контролюючими органами внутрі держави та на міждержавному рівні; відсутність обміну інформацією між державами; недосконалість нормативно-правового регулювання імпорту товару та експорту товарів; перевантаженість митних структур тощо.

Визначальні чинники, що мають вплив на формування та розвиток явища контрабанди, то такими вважають: інженерно-технічну недосконалість облаштування державного кордону України; існування чималої кількості неконтрольованих доріг; наявність неконтрольованих водних переправ; значна відстань між українськими пунктами пропуску та відповідними пунктами держав, з якими межує Україна; поява неконтрольованих ділянок кордону у зв'язку із війною росії проти України; недоліки кадрового управління в державних інституціях України; рівень корумпованості державних службовців; недосконалість правового інституту в Україні.

Успішна боротьба з контрабандою можлива за умови створення єдиної у державі системи контролю за переміщенням товарів через український кордон, за доставкою їх в країну. За такого системного підходу виникає можливість виявлення порушника вітчизняного українського законодавства, котрий задля уникнення сплати до бюджету податків вдається до створення та використання згаданих вище у публікації схем контрабанди.

Ключові слова: контрабанда, протидія, національна безпека, управління, економіка, методи боротьби.

Torichnyi Vadym Oleksandrovych Doctor of Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of National Security and Management, Faculty of Management Training, National Academy of the State Border Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytskyi, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3336-6386>.

ANTI-SMUGGLING AS ONE OF THE FACTORS OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Abstract. The consequences of smuggling affect the priority spheres of the state's functioning. Modern science of Ukraine has been trying for a long time to offer ways to fight smuggling, to get the economy out of a crisis state, etc.

Anti-smuggling is a priority task of those structures related to the implementation of border and customs policy of Ukraine, as well as institutions belonging to the security and defense sector.

Key aspects of the issue of combating smuggling: illegal importation of foreign goods has the effect of reducing the demand for domestic goods. In turn, this can lead to the elimination of the production process (the most important and most difficult for any state), a decrease in the level of competitiveness of the domestic market, and their subsequent transfer abroad.

The reasons for the emergence and active development of the phenomenon of smuggling in Ukraine are as follows: economic prerequisites; imperfection of economic policy; low level of interaction between law enforcement and control bodies within the state and at the interstate level; lack of exchange of information between states; imperfection of legal regulation of import of goods and export of goods; overloading of customs structures, etc.

The determining factors influencing the formation and development of the smuggling phenomenon are considered to be: the engineering and technical imperfection of the arrangement of the state border of Ukraine; the existence of a considerable number of uncontrolled roads; presence of uncontrolled water crossings; a significant distance between Ukrainian checkpoints and the corresponding checkpoints of the states with which Ukraine borders; the emergence of uncontrolled areas of the border in connection with Russia's war against Ukraine; shortcomings of personnel management in state institutions of Ukraine; the level of corruption of civil servants; imperfection of the legal institution in Ukraine.

A successful fight against smuggling is possible under the condition of creating a unified state control system for the movement of goods across the Ukrainian border and their delivery to the country. With such a systematic approach, there is a possibility of identifying a violator of domestic Ukrainian legislation, who, in order to avoid paying taxes to the budget, resorts to the creation and use of the smuggling schemes mentioned above in the publication.

Key words: smuggling, countermeasures, national security, management, economy, methods of struggle.

Постановка проблеми. Контрабанда в цивілізованому світі завдає вагомої шкоди суспільству та державі і виступає загрозою її національній безпеці. Наслідки розквіту контрабанди є надзвичайно негативними, оскільки відбувається руйнація економіки та соціального середовища держави. Результатом такого стану є збагачення злочинних угруповань, спотворення ринкової конкуренції, ліквідація національного товарного виробництва. Проблему рівня контрабанди в Україні розкривали у військових дослідженнях, економічних та управлінських.

Необхідно зазначити, що негативні наслідки контрабанди торкаються пріоритетних сфер функціонування держави. Сучасна наука України, протягом тривалого часу намагається запропонувати шляхи боротьби з контрабандою, виходу економіки з кризового стану тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою реалізації мети запропонованої публікації було здійснено узагальнений аналіз наукових праць, у котрих досліджувалась проблематика протидії контрабанді в Україні. Таких праць чимала кількість. Варто зауважити, що у державних та приватних інституціях проводиться аналітика та

відображення її у відповідних документах інформація щодо обсягів контрабанди. Ця інформація уможливила формулювання певних висновків щодо запропонованої проблеми.

Загальні питання діяльності митних органів України та протидії контрабанді висвітлені в наукових працях учених із різних галузей права, зокрема це: О. Авдєєв, О. Бандурка, К. Бережна, Н. Гавловська, С. Гусаров, В. Дудчак, О. Карнаухов, В. Колпаков, А. Комзюк, М. Левко, М. Матузов, А. Мота, П. Пашко, Д. Приймаченко, О. Рябченко, О. Салманова, В. Хома, В. Шепітько, О. Юнін та інші.

Варті уваги наукові доробки К. Бугайчука, О. Безпалова, О. Джафарова, В. Іванцова, Х. Передало, М. Погорецького та багатьох інших.

За результатами аналізу праць згаданих вище дослідників відбулось ознайомлення із питаннями адміністративної відповідальності за правопорушення пов'язані із корупцією, методами боротьби із контрабандою, проблемами економічної безпеки України, показники ефективності боротьби з контрабандою тощо.

Мета статті – на основі фундаментального аналізу різноманітних наукових джерел узагальнити інформацію щодо протидії контрабанді в Україні у контексті публічного управління.

Виклад основного матеріалу. У проблемі контрабанди в Україні першочерговим завданням держави є захист її національних інтересів. Протягом усіх років існування незалежної України виявляли великі обсяги експорту та імпорту. Особливу небезпеку за такої ситуації становили та становлять корупційні дії службових осіб державної та місцевої влади. Зважаючи на це, проблему контрабанди можна вважати актуальною для наук з державного управління.

У питанні контрабанди слід виокремити декілька ключових аспектів: ввезення іноземного товару нелегальним шляхом має вплив на зменшення попиту на вітчизняний товар. Своєю чергою, це може призвести до ліквідації виробничого процесу (найважливішого та найскладнішого для будь-якої держави), зниження рівня конкурентоспроможності внутрішнього ринку та їх подальшого переміщення за кордон. Якщо виникає така ситуація, то власникам виробництва доводиться скорочувати організаційно-штатну структуру та урізати фонд заробітної плати.

Протидія контрабанді є пріоритетним завданням тих структур, що дотичні до реалізації прикордонної та митної політики України, а також до інституцій, приналежних до сектору безпеки та оборони.

В сучасному суспільстві існує чимало соціально небезпечних явищ. Не завжди очевидними для пересічних громадян є шкідливі наслідки згаданих явищ. Подібна ситуація має місце і з контрабандою. Вона порушує закони збереження суспільних відносин та цінностей. Зважаючи на це, боротьба з контрабандою вимагає розроблення та комплексної реалізації системи заходів, їх чіткої фіксації на законодавчому рівні, визначення відповідних уповноважених осіб, які будуть наділені певними повноваженнями. За такого підходу суспільство разом із державним інститутом може досягнути успіхів у протидії контрабанді.

Основні причини виникнення та активного розвитку явища контрабанди в Україні є наступні:

- економічні передумови;
- недосконалість економічної політики;
- низький рівень взаємодії між правоохоронними та контролюючими органами внутрі держави та на міждержавному рівні;
- відсутність обміну інформацією між державами;

недосконалість нормативно-правового регулювання імпорту товару та експорту товарів;

перевантаженість митних структур тощо.

Щодо визначальних чинників, що мають вплив на формування та розвиток явища контрабанди, то такими вважають:

інженерно-технічну недосконалість облаштування державного кордону України;

існування чималої кількості неконтрольованих доріг;

наявність неконтрольованих водних переправ;

значна відстань між українськими пунктами пропуску та відповідними пунктами держав, з якими межує Україна;

поява неконтрольованих ділянок кордону у зв'язку із війною росії проти України;

недоліки кадрового управління в державних інституціях України;

рівень корумпованості державних службовців;

недосконалість правового інституту в Україні.

Аналізуючи проблему контрабанди в Україні, виникає потреба у визначенні терміну «національна безпека України», оскільки нами неодноразово наголошувалось на тісному взаємозв'язку цих явищ: контрабанди та національної безпеки. Згідно із вузьким трактуванням, національна безпека – це стан захищеності національних інтересів України. Багатьма вченими розкритий цей термін.

Національна безпека є сукупністю ефективних воєнних, економічних, політико-правових та інших заходів держави щодо захисту інтересів суспільства та держави.

Предмети контрабанди піддані класифікації, оскільки їм притаманні спеціальні ознаки, зокрема:

культурні цінності;

речовини вибухового характеру, радіоактивного, отруйного та сильнодіючі;

боєприпаси та зброя;

спеціальні технічні засоби не публічного отримання інформації.

У боротьбі управління державного сектору з контрабандою слід звернути увагу на сучасний її стан. В Україні сформовані та функціонують окремі схеми, місця та предмети контрабанди. Переважна частка контрабанди припадає на зброю, наркотичні засоби, культурно-історичні цінності тощо.

Основа мета контрабандної діяльності в Україні полягає в наступному:

уникнення сплати митного збору у переміщенні товарів;

«обхід» заборон та обмежень щодо переміщення товарів;

відкрите отримання та спроби отримати певні форми оплат, субсидій та решти платежів, що не є юридично підтвердженими;

отримання незаконних переваг, що шкодять принципам та практикам законної конкуренції.

Першим методом визначення масштабів контрабанди та похідних від неї явищ є взаємодія з інституціями суміжних держав. Управлінці в Україні звертаються до процедур аналізу та порівняння статистичних даних, що дає змогу визначити недоліки митних та прикордонних процесів, обсяги корупції тощо. Тобто елементарна відмінність та різниця в обсягах зовнішньої торгівлі дозволяє зробити українським управлінцям висновки про контрабанду.

Отже, контрабанда за своєю суттю є діянням проти «державних указів» і як специфічне негативне явище притаманна водночас і особливим територіям, регіонам – зокрема, прикордонним. Така ситуація пояснюється тим, що завжди існують так звані «незахищені» ділянки.

Варто нагадати, що до початку війни росії проти України, наша держава не завжди була кінцевим місцем призначення контрабанди. Кінцевим пунктом призначення переважно виступали країни Центральної та Західної Європи. Врахування цього факту на рівні державних структур, а отже управлінського їх складу, означає, що боротьба з контрабандою в Україні є актуальним питанням для країн Європейського Союзу в першу чергу. Отже, необхідною умовою боротьби з контрабандою в Україні є ліквідація її криміногенного потенціалу. Саме цей потенціал створює схеми, маршрути, методи та різноманітні варіанти для збільшення масштабів контрабанди.

Необхідно констатувати, що незважаючи не війну, Україна повинна вирішувати і внутрішні проблеми, оскільки суспільству необхідна економіка, що функціонує, правова система, що є дієвою, і загалом інституції, що розвивають державу.

Успішна реалізація цих завдань можлива за умови створення єдиної у державі системи контролю за переміщенням товарів через український кордон, за доставкою їх в країну. За такого системного підходу виникає можливість виявлення порушника вітчизняного українського законодавства, котрий задля уникнення сплати до бюджету податків вдається до створення та використання згаданих вище у публікації схем контрабанди.

Війна проти України, окупація її територій ускладнює реформи та розвиток економіки країни. Зазначені чинники ускладнюють діяльність фундаментальних державних інститутів, відсутня чіткість механізму законодавчої протидії окремим переміщенням товарів, наявні прогалини у нормативно-правових документах, потреба у проведенні оперативно-розшукової діяльності тощо.

Висновки. Отже, сучасна ситуація з контрабандою в українській державі є надзвичайно складно, оскільки на неї мають вплив чимало чинників, ключовим з яких є війна. Аналіз процесу протидії контрабанді в Україні свідчить про її малу ефективність, а отже про її масштабність. Діяння злочинців, причетних до контрабанди в Україні завдала шкоди економіці країни, поширюючи негативні процеси, виявляючи недоліки законодавства і в першу чергу, управлінської кадрової політики тощо.

Євроінтеграційний курс, обраний Україною вимагає вжиття заходів щодо запобігання контрабанді, дієвим реформам у законодавстві, запозичення міжнародного досвіду, розвиток міжнародної співпраці, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій.

Література:

1. Аналіз обсягів контрабанди в Україні: масштаби, прямі / непрямі втрати бюджету та економіки. – URL:<https://platforma-msb.org/analiz-obsyagiv-kontrabandy-v-ukrayini-masshtaby-pryami-nepryami-vtraty-byudzhetu-ta-ekonomiky/>
2. Бугайчук К. Л., Адміністративна відповідальність за правопорушення пов'язані із корупцією [Текст] : практич. посіб./К.Л. Бугайчук, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, В.О. Іванцов, С.О. Шатрава. – Харків: Харк. нац. ун-т. внутр. справ. – 2016. – 100 с.
3. Бусол О. Ю. Проблема контрабанди в Україні: як змінити систему протидії?/Юридичні новини України/LexInform: сайт. – URL:<https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/problemakontrabandy-v-ukrayini-yak-zminyту-systemu-protidyti/>. (дата звернення: 01.06.2020).
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: ВТФ «Перун»,2004. 1440 с.
5. Левко М. М. Системний підхід до визначення ролі та місця митної безпеки у забезпеченні економічної безпеки держави. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 15. Ч. 2. С. 16-20.
6. Кукуруза Г., Лесик М., Ніколаєнко С. Аналіз обсягів контрабанди в Україні: обсяги, прямі та непрямі втрати бюджету та економіки: *Special Report*. Київ,2019. 28 с.
7. Передало Х. С. Боротьба з контрабандою як один із методів забезпечення економічної безпеки державних. С. Передало, Н. В. Стасів//*Національний університет “Львівська політехніка”*. – 2016 – Ст. 206-2011

8. Погорецький М. Підвищення ефективності боротьби з сучасною контрабандою. *Південно-український правничий часопис*. 2009. № 1. С. 18-21.

References:

1. Analiz obsyagiv kontrabandy v Ukraini: masshtaby, pryami / nepryami vtraty byudzhetu ta ekonomiky. [Analysis of the volume of smuggling in Ukraine: scale, direct / indirect losses of the budget and economy]. – URL: <https://platforma-msb.org/analiz-obsyagiv-kontrabandy-v-ukrayini-masshtaby-pryami-nepryami-vtraty-byudzhetu-ta-ekonomiky/> [in Ukrainian]
2. Bugaichuk K. L. (2016) Administratyvna vidpovidal'nist' za pravoporushennya pov'yazani iz koruptsiyeyu [Tekst] : praktych. [Administrative responsibility for offenses related to corruption [Text]: practical. manual]/ K. L. Bugaichuk, O.I. Bezpalo, O.V. Jafarova, V.O. Ivantsov, S.O. Tent - Kharkiv: Khark. national Univ. internal affairs. - 100 p. [in Ukrainian]
3. Busol O. Yu. Problema kontrabandy v Ukraini: yak zminyty systemu protydyiyi? [The problem of smuggling in Ukraine: how to change the countermeasures system?]/*Legal news of Ukraine/LexInform*: site. – URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/problemakontrabandy-v-ukrayini-yak-zminyty-systemu-protydyiyi/>. (date of application: 01.05.2023). [in Ukrainian]
4. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / editor and head. ed. V.T. Busel Kyiv: VTF "Perun", 2004. 1440 p. [in Ukrainian]
5. Levko M. M. (2015) Systemnyy pidkhd do vyznachennya roli ta mistysya mytnoyi bezpeky u zabezpechenni ekonomichnoyi bezpeky derzhavy. [Systematic approach to determining the role and place of customs security in ensuring the economic security of the state]. *Scientific Bulletin of Kherson State University*. Issue 15. Part 2. P. 16-20. [in Ukrainian]
6. Kukuza G., Lesyk M., Nikolayenko S. (2019) Systemnyy pidkhd do vyznachennya roli ta mistysya mytnoyi bezpeky u zabezpechenni ekonomichnoyi bezpeky derzhavy. [Analysis of smuggling volumes in Ukraine: volumes, direct and indirect losses of the budget and economy]: *Special Report*. Kyiv. 28 p. [in Ukrainian]
7. Peredalo H. S. (2016) Borot'ba z kontrabandoyu yak odyn iz metodiv zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky derzhavnykh. [Combating smuggling as one of the methods of ensuring the economic security of the state]. S. Peredalo, N. V. Stasiv//*Lviv Polytechnic National University*. - P. 206-211. [in Ukrainian]
8. Pohoretskyi M. (2009) Pidvyshchennya efektyvnosti borot'by z suchasnoyu kontrabandoyu. [Increasing the effectiveness of the fight against modern smuggling]. *South Ukrainian legal journal*. No. 1. P. 18-21. [in Ukrainian]

УДК 352/354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-224-233](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-224-233)

Турило Анатолій Анатолійович доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, організації та управління підприємствами, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: 097-215-75-74, <https://orcid.org/0000-0003-0669-6507>

Архипенко Світлана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: 098-422-31-30, <https://orcid.org/0000-0001-6403-7556>

Адамовська Вікторія Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, 50027, тел.: 096-747-92-20, <https://orcid.org/0000-0001-8911-1388>

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ І ВЛАДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРИ ФОРМУВАННІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. Соціальна відповідальність представляє таку систему взаємовідносин у системі «держава – суспільство – бізнес», що передбачає пошук і використання системи мотивів і стимулів для приватного сектору (бізнесу) щодо врахування в своїй діяльності інтересів суспільства, забезпечення дотримання соціальних стандартів у роботі з персоналом. Функціонуючи в умовах обмежених ресурсів, і держава, і корпоративний сектор змушені більш раціонально використовувати наявні ресурси, зокрема людський капітал, рівень віддачі якого наразі в Україні визначається як вкрай низький. Саме тому категорія людського капіталу потребує додаткового вивчення. Метою статті є виявлення особливостей людського капіталу як об'єкта соціальної відповідальності бізнесу і влади в контексті його впливу на якість підприємства, його конкурентоспроможність. При цьому було використано такі загальні методи дослідження, як аналіз та синтез. В ході дослідження визначено суб'єктів публічної політики, одним з яких є корпоративний сектор, який через ринкові механізми формує економіку держави, визначає її ресурсні можливості щодо проведення нею тієї чи іншої політики. Це змушує об'єднувати зусилля держави і бізнесу з метою більш ефективного прийняття управлінських рішень при. Така соціально відповідальна поведінка спонукає до раціонального використання ресурсів, одним з яких є людський капітал. У статті визначено роль людського капіталу; співвідношення категорій людського капіталу підприємства та окремих працівників; якість людського капіталу, що проявляється у здатності до інновацій, та її вплив на інноваційність підприємства; питання розвитку персоналу. Крім того, акцентовано увагу на важливості соціальних інвестицій у розвиток людського капіталу. У більшості випадків соціальні інвестиції здійснюються спільно із державою та бізнесом в рамках соціального партнерства з розподілом зобов'язань між учасниками по питанням фінансування соціально значущих ініціатив, програм та проєктів. Збоку держави ключову роль у системі соціальної підтримки відіграє забезпечення нею соціальних стандартів і соціальних гарантій працюючому персоналу

Ключові слова: людський капітал, соціальна відповідальність, персонал, корпоративний сектор, державний сектор

Turylo Anatolii Anatoliyovych Doctor of economic sciences, Professor, Professor of Department of Economics, Organization and Enterprise Management, Kriviy Rih National University, Vitaly Matusevych St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (097) 215-75-74, <https://orcid.org/0000-0003-0669-6507>

Arkhypenko Svitlana Viktorivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate professor of Department of Accounting, Taxation, Public Governance and Administration, Kryvyi Rih National University, Vitaly Matusevych St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (098) 422-31-30, <https://orcid.org/0000-0001-6403-7556>

Adamovska Viktoriia Serhiivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate professor of Department of Accounting, Taxation, Public Governance and Administration, Kryvyi Rih National University, Vitaly Matusevych St., 11, Kryvyi Rih, 50027, tel.: (096) 747-92-20, <https://orcid.org/0000-0001-8911-1388>

HUMAN CAPITAL AS AN OBJECT OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS AND GOVERNMENT FOR PROVIDING SOCIAL GUARANTEES IN THE FORMATION OF PUBLIC POLICY

Abstract. Social responsibility represents such a system of relations in the "state - society - business" system, which involves the search and use of a system of motives and incentives for the private sector (business) to take into account the interests of society in its activities, ensuring compliance with social standards in work with personnel. Functioning in conditions of limited resources, both the state and the corporate sector are forced to use available resources more rationally, in particular, human capital, the level of return of which is currently defined as extremely low in Ukraine. That is why the category of human capital needs additional study. The purpose of the article is to identify the features of human capital as an object of social responsibility of business and government in the context of its influence on the quality of the enterprise, its competitiveness. At the same time, such general research methods as analysis and synthesis were used. In the course of the study, the subjects of public policy were identified, one of which is the corporate sector, which through market mechanisms forms the economy of the state, determines its resource capabilities for carrying out this or that policy. This forces us to combine the efforts of the state and business in order to make more effective management decisions. Such socially responsible behavior encourages rational use of resources, one of which is human capital.

The article defines the role of human capital; ratio of human capital categories of the enterprise and individual employees; the quality of human capital, manifested in the ability to innovate, and its impact on the innovativeness of the enterprise; issues of personnel development. In addition, attention is focused on the importance of social investments in the development of human capital. In most cases, social investments are carried out jointly with the state and business within the framework of social partnership with the distribution of obligations between participants in the financing of socially significant initiatives, programs and projects. On the part of the state, a key role in the social support system is played by its provision of social standards and social guarantees to working personnel

Keywords: human capital, social responsibility, staff, corporate sector, public sector.

Постановка проблеми. Good Governance або сучасна модель управління у державному секторі, перехід на яку здійснює все більше провідних держав, крім іншого

потребує також істотного перегляду відносин в системі «держава – суспільство – бізнес». Це знайшло відображення в застосуванні провідними країнами концепції корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), принципи якої передбачають урівноваження інтересів корпоративного та державного секторів через розбудову стратегії їх взаємовигідного співробітництва [1].

Складовою концепції КСВ є соціальна відповідальність, яка представляє таку систему взаємовідносин у системі «держава – суспільство – бізнес», що передбачає пошук і використання системи мотивів і стимулів для приватного сектору (бізнесу) щодо врахування в своїй діяльності інтересів суспільства, забезпечення дотримання соціальних стандартів у роботі з персоналом [1]. Роль держави при цьому – забезпечення таких стимулів для корпоративного (підприємницького) сектору, а також контролю за дотриманням сторонами правових норм.

Функціонуючи в умовах обмежених ресурсів, і держава, і корпоративний сектор змушені більш раціонально використовувати наявні ресурси, зокрема людський капітал, рівень віддачі якого наразі в Україні визначається як вкрай низький. Це при тому, що спостерігається постійне збільшення якості суспільних інститутів, відповідальних за його навчання та розвиток. Саме тому категорія людського капіталу потребує додаткового вивчення [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика щодо різних аспектів соціальної відповідальності досліджувалась у працях зокрема О. Охріменко, Т. Іванової [4]. Методику оцінювання людського капіталу з точки зору стратегії соціальної відповідальності систематизовано в працях Т. Гільорме [3]. Такі автори, як А. Базилюк та В. Хоменко [1], розкривають особливості процесу інвестування в людський капітал, при цьому також розглядають його як складову корпоративної соціальної відповідальності. Тобто дослідники категорії людського капіталу схиляються до думки, що її варто розглядати як елемент соціальної відповідальності бізнесу і влади. Проте недостатньо дослідженим є питання впливу людського капіталу на якість підприємства.

Мета статті - виявити особливості людського капіталу як об'єкта соціальної відповідальності бізнесу і влади в контексті процесу забезпечення соціальних гарантій під час формуванні публічної політики

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати вироблення публічної політики як процес, то основним суб'єктом є влада. Але не є винятком те, що на прийняття владного рішення мали вплив дії інших суб'єктів, які діяли публічно. Мотивуючи дію влади у прийнятті того чи іншого рішення, вони створили основу для реалізації власних цілей [5].

Різний характер дій учасників публічної комунікаційної взаємодії зумовлює необхідність використовувати такі терміни для учасників публічної політики [5]:

- суб'єкт державної політики;
- суб'єкт публічної політики;
- агент публічної політики;
- актор публічної політики.

Суб'єкт державної політики (влада) розглядається в єдності з об'єктом державної політики – суспільством загалом чи окремо суспільними групами (соціально-демографічними, професійно-кваліфікаційними, етнічними прошарками) Влада за допомогою комунікацій може виступати як суб'єкт публічної політики [5].

Суб'єктами публічної політики є ті, хто може публічно артикулювати власні інтереси (органи влади, різноманітні представники громадськості – громадські організації, спілки тощо) [5].

Особливістю агентів публічної політики є досить високі реакція і ступінь пристосування до існуючих умов. Вони завжди намагаються діяти в межах правил встановленого політичного поля і це досягається завдяки тому, щтьо дію вони публічно, прозоро, відкрито для громадськості, що примушує їх дотримуватись і моральних правил та норм. Європейська комісія визначає, що громадянське суспільство представлене такими агентами [5]:

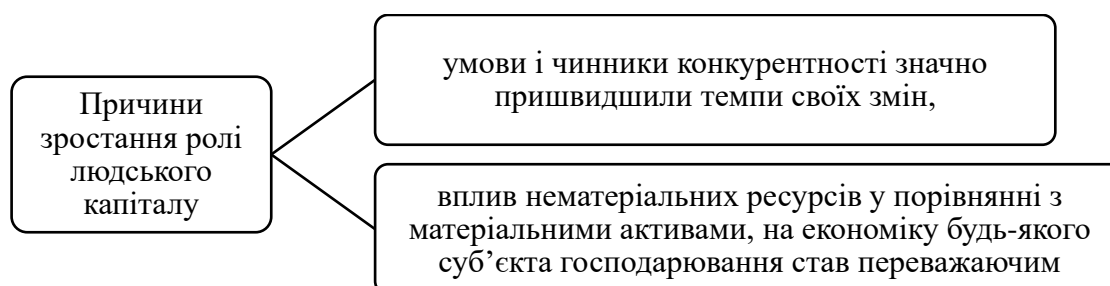
- учасниками ринку праці, які є соціальними партнерами (профспілки, федерації роботодавців, стейкхолдери тощо);
- організаціями, що представляють соціальних та економічних гравців у широкому сенсі (організації споживачів);
- громадськими організаціями (неурядові організації);
- організаціями на рівні громади, через які громадяни можуть брати участь у житті територіальної громади (експерти, ЗМІ, глобалізаційні процеси в світі).

Актор публічної політики – суб'єкт, який в процесі участі в публічній політиці здатен впливати на прийняття рішень. Одним з критеріїв актора є те, що він повинен діяти стратегічно. Для того, щоб суб'єкт розглядався як актор, потрібно, щоб його дії мали відчутний вплив на поточний політичний процес. В індивідуального актора завжди є стратегічні цілі, колективний актор повинен вміти їх сформулювати. Колективним акторами крім політичних партій та громадсько-політичних об'єднань є коаліції, рухи, клуби, асоціації тощо) [5].

В сучасних умовах все відчутнішим стає вплив на процеси, що відбуваються в державі, з боку неурядового або корпоративного сектору, який через ринкові механізми формує економіку держави, визначає її ресурсні можливості щодо проведення нею тієї чи іншої політики. Це змушує об'єднувати зусилля суб'єктів держави і бізнесу, працювати їх на партнерських засадах з метою більш ефективного прийняття управлінських рішень при реалізації публічної політики. Така соціально відповідальна поведінка спонукає до раціонального використання ресурсів, одним з яких є людський капітал.

Статистика розвитку провідних країн світу за останні 20-30 років показує, що у сфері бізнесу суттєво зростає роль персоналу в контексті забезпечення конкурентного розвитку [4].

Причин такого стану багато, але ми виділимо дві із них.

Рис.1. Причини зростання ролі людського капіталу (складено за [4])

І перше, і друге прямо пов'язані з кількістю та якістю людського капіталу, носієм якого і виступає персонал підприємства, особливо його креативна, підприємницька і ініціативна частина [4].

Людський капітал є основою розвитку підприємства в принципі, і саме він в кінцевому підсумку визначає, – бути йому чи ні.

Роль власника (власників) підприємства і полягає в тому, щоб спочатку при його утворенні, а потім функціонуванні сформувати і підтримувати необхідний за кількістю та

якістю персонал. Топ-менеджмент в основу системи управління підприємством повинен покласти процес формування, розвитку, мотивації і реалізації всіх потенційних здібностей персоналу підприємства, а точніше людського капіталу кожного конкретного працівника. Потрібно відмітити, що людський капітал підприємства це не просто математична сума величин людського капіталу його окремих працівників [4].

Людський капітал підприємства і людський капітал окремих його працівників - це різні речі, при чому як за своїм змістом, так і рівнем, місцем і силою впливу на об'єкти, предмети і результати діяльності, що прийняті до оцінки. В процесі своєї діяльності топ-менеджмент повинен враховувати ці обставини. Ключовими завданнями топ-менеджменту підприємства в цьому аспекті є [4] :

- 1) з'ясувати горизонтальний і вертикальний зв'язок людських капіталів працівників підприємства (в ракурсі впливу на продуктивність сумісної і кінцевої діяльності);
- 2) визначити відповідність рівня людського капіталу конкретного працівника посаді, що він займає;
- 3) забезпечити синергетичний ефект від використання людського капіталу;
- 4) сформувати відповідний стратегічний план стимулювання і розвитку людського капіталу на підприємстві;
- 5) гармонізувати стратегічний план розвитку людського капіталу із загальною стратегією діяльності підприємства.

Якість людського капіталу визначається його здатністю до інновацій. Так, високий рівень людського капіталу окремого працівника та корпорації загалом є ключовою умовою забезпечення процесу інноватизації. Людський капітал, і тільки він, є джерелом створення певних, необхідних даному підприємству (у відповідності зі специфікою його виробництва), інновацій у різних сферах його діяльності (управлінській, організаційній, технічній, економічній, соціальній та ін.). Однак якість персоналу реалізується не тільки в цьому. Залежно від сформованого рівня він дозволяє в більшій або меншій мірі визначити потреби підприємства в інноваціях (внутрішніх та зовнішніх); дослідити обсяги і продуктивність інновацій, обґрунтувати загальний процес інноватизації підприємства і окремих його підрозділів; визначити вплив інновацій на економічні процеси, тощо [4] .

Далі людський капітал реалізується таким чином, щоб через можливість генерування інновацій забезпечити якісний розвиток самого підприємства.

Як наслідок, через зростання якості людського капіталу (здатність до інновацій) підвищується конкурентоздатність підприємства.

Однак від моменту стратегічного визначення необхідного рівня конкурентності до моменту його практичного забезпечення існує період розробки, формування та реалізації сукупності різноманітних конкурентних заходів. Наповнення, змістовність і продуктивність даного конкурентного процесу в повній мірі залежить від якості і системи мотивації персоналу підприємства, коли потенціал людського капіталу необхідного рівня використовується з максимальною ефективністю [4]

Саме тоді буде результативним весь ланцюжок, похідний від людського капіталу [4]:

1. формування людського капіталу підприємства
2. формування системи менеджменту підприємства
3. розробка сукупності інноваційних заходів в системі забезпечення стратегічного і тактичного процесів інноватизації діяльності підприємства
4. формування «глобальної» системи якості підприємства, яка охоплює різні напрями і сфери діяльності підприємства: від якості основних елементів підприємства до якості продукції, що реалізується

5. розробка і побудова на базі системи інновацій та «глобальної» системи якості раціональної інфраструктури підприємництва: за критеріями мінімальних витрат, максимальної гнучкості та необхідної продуктивності

6. формування специфічної для даного підприємства моделі конкурентного розвитку і визначення фінансово-економічних, інвестиційних та управлінських рішень по забезпеченню необхідного рівня конкурентності підприємства в поточному і довгостроковому періодах) призведе до бажаних результатів.

В подальшому важливо розробити концепцію, яка б охоплювала в інтегрованому виді такі важливі для будь-якого суб'єкта господарювання чи сфери суспільного розвитку елементи, як людський капітал, креативність людини (працівника, менеджера) та інноваційність інфраструктури [4].

Інтегрованість, в першу чергу відображає каузальність даної проблеми, яка вирішується через розкриття ґрунтового змісту, економічної природи і логіки взаємозв'язку категорій «людський капітал», «креативність» і «інноваційна інфраструктура» [4].

Така концепція повинна давати відповіді на можливості і ефективні шляхи формування і оцінки людського капіталу і його креативності та віддачі в системі управління та забезпечення необхідного (у відповідності до поставлених задач та існуючих вимог часу) рівня інноваційності інфраструктури, а потім і в цілому інноваційності підприємства [4].

Людський капітал є основою в системі управління процесом розвитку інноваційної інфраструктури. Чим більше обсяг і особливо якість людського капіталу, тим раціональніше, комунікаційніше, продуктивніше та інноваційніше буде інфраструктура корпоративного сектору.

Людський капітал у своїй критичній масі, в розрізі обсягу і рівня якості (згідно поставленої мети і об'єкту дослідження), забезпечує необхідний рівень креативності, підприємливості та якості сукупності рішень, направлених на формування інноваційної інфраструктури [4].

Така інноваційна інфраструктура генерує і розвиває в собі принципи раціональності, комунікативності, продуктивності, конкурентності, системності, тощо, бо інноваційність за своєю сутністю це прогрес у всіх напрямках і у всіх елементах будь-якої цивілізаційної системи [4].

Актуальність інноваційності інфраструктури визначено тим, що її рівень має певне відставання від загального рівня інновацій та інноваційних рішень в надінфраструктурній сфері. Такий стан справ суттєво впливає на ефективність обох напрямів розвитку: інфраструктурного і надінфраструктурного, та знижує в цілому можливості прогресивного розвитку суспільного виробництва і інноваційної його складової зокрема.

Ми вважаємо, що концепцію формування і оцінки взаємозв'язку людського капіталу, креативності та інноваційної інфраструктури потрібно розробляти, спираючись на теорію цінності і розвитку людини. Тільки в такому випадку людський капітал і інноваційна інфраструктура реалізують весь свій високий потенціал для суспільства [4].

Інфраструктура і її інноваційність, на будь-якому рівні господарювання, є важливою умовою, щоб всі основні і допоміжні елементи системи, що утворюються та в подальшому функціонують, могли не просто функціонувати строго за своїм змістовним призначенням, а і з максимальною ефективністю (через саме свою інноваційність). Ретроспективний аналіз показує, що в дуже багатьох випадках інфраструктура в процесі формування і розвитку певних мікро- і макроструктур займає в системі аналітики та управлінських рішень – залишкове значення; вона є суттєво недооціненою. Такий стан справ в цьому аспекті приводить в кінцевому підсумку до серйозних «збоїв» у функціонуванні таких інфраструктур, а головне підприємства в цілому [4].

Саме тому пильна увага до інфраструктури, аналіз її на рівних із всіма іншими елементами в загальній системі діяльності будь-якої суспільно-господарчої чи підприємницької структури, призводить до важливих висновків стосовно коригування напрямків використання можливостей людського капіталу в аспекті інноваційності та продуктивності інфраструктури як такої, що нами представлена [4].

В умовах трансформації, глобалізації і стрімкого розвитку світової економіки на підприємствах різних галузей господарювання все більше зростає значення величини інтелектуального капіталу і умов його використання.

В закордонній і вітчизняній економічній літературі мають місце певні напрацювання в дослідженні питань пов'язаних з інтелектуальним капіталом. Вони достатньо ґрунтовно розкривають окремі базові аспекти, наприклад: 1) визначення категорій «людські ресурси», «людський капітал», «інтелектуальний капітал»; 2) структуру і сутність складових інтелектуального капіталу підприємства; 3) чинники, що впливають на величину інтелектуального капіталу; 4) потенціал інтелектуального капіталу підприємства, тощо [4].

Кожне підприємство має свої засоби і механізми управління і регулювання процесу формування та реалізації потенціалу людського капіталу на підприємстві. Ми вважаємо, що такий процес повинен відбуватися у єдності наступних складових розвитку підприємства: аналіз, можливості фінансування, ринок праці, якість персоналу підприємства, інтелектуальний капітал підприємства в стратегії розвитку підприємства, роль людського капіталу підприємства в кінцевих результатах діяльності підприємства та рівні фінансово-економічної його безпеки [4].

Дослідження такого комплексу питань дозволить більш ґрунтовно здійснювати на підприємстві політику управління людським капіталом.

Важливе місце в управлінні людським капіталом займає підготовка та розвиток персоналу, який виступає як найбільш актуальний об'єкт корпоративних соціальних інвестицій та затребуваний внутрішній ресурс розвитку компаній корпоративного типу.

У науковій літературі фактично ототожнюються такі поняття, як «соціальні інвестиції», «інвестиції в людський капітал» та «корпоративне громадянство», вважаючи це формою реалізації корпоративної соціальної відповідальності, що має за мету покращення умов ведення бізнесу за рахунок вкладень у розвиток персоналу та суспільства в цілому [6, с. 34].

Корпоративні соціальні інвестиції, до яких належать фінансові, матеріальні, технічні та інші ресурси, спрямованих на реалізацію соціальних програм, які задовольняють та враховують інтереси персоналу, громади, внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін-споживачів. У більшості випадків соціальні інвестиції здійснюються спільно із державою та бізнесом в рамках соціального партнерства з розподілом зобов'язань між учасниками по питанням фінансування соціально значущих ініціатив, програм та проєктів. У свою чергу соціальні інвестиції як посилюють ефективність соціальних програм, так і вимагають особливого підходу до забезпечення відкритості та підзвітності зацікавленим сторонам, оцінки їх результативності для суспільства та партнерів, а також постійний моніторинг [7, с. 152].

Ключову роль у системі соціальної підтримки саме збоку держави відіграє забезпечення нею соціальних стандартів і соціальних гарантій працюючому персоналу. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» визначає ці поняття наступним чином:

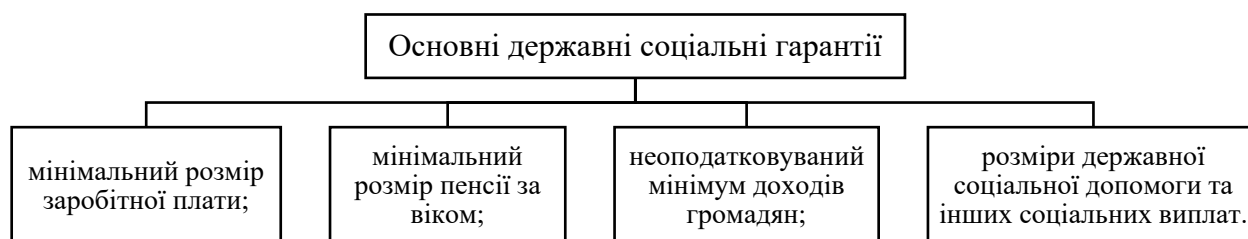
- державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій;

- державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного за забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, установлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Тобто мова йде про гарантування лише мінімальних розмірів соціальних показників, а все, що понад соціальну гарантію – те забезпечує роботодавець (підприємство). Тобто таким чином відбувається розподіл відповідальності за соціальне забезпечення працівників (персоналу) між державою та підприємством (суб'єктом корпоративної відповідальності).

Згідно чинного законодавства до складу основних державних соціальних гарантії включаються

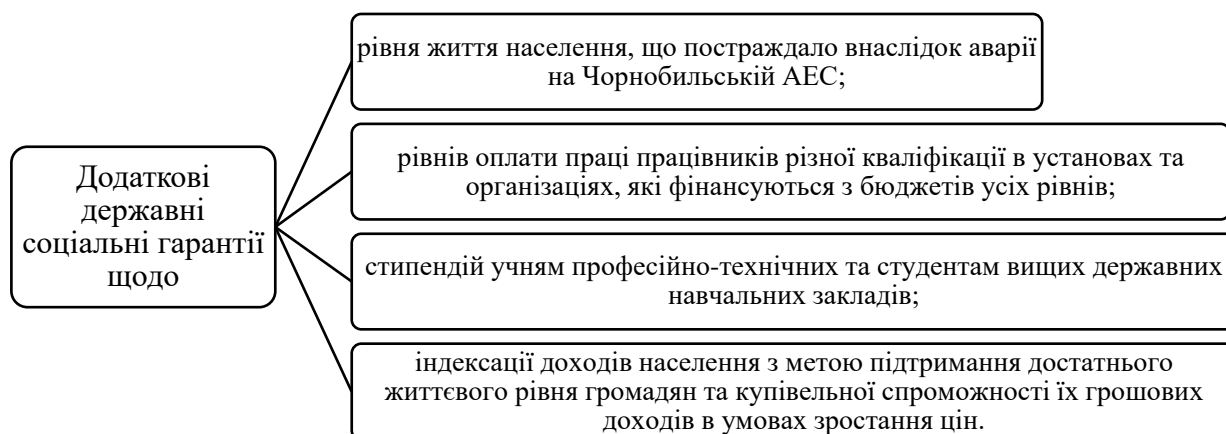

Рис. 2. Основні державні соціальні гарантії

Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими за прожитковий мінімум, установлений законом.

Законодавством України встановлюються й інші гарантії - додаткові державні гарантії (див. рис.3)

Порядок визначення та застосування державних соціальних гарантії у реалізації державної соціально-економічної політики базується на законодавчій основі.

Рис.3. Перелік додаткових державних соціальних гарантії

Наразі в умовах воєнного часу, коли велика кількість професійного та працездатного населення виїхала за межі країни, держава та бізнес як ніколи тісно взаємодіють між собою в питаннях економічної безпеки країни через підтримку відтворення професійних кадрів, що закладено в затверджених державних програмах сприяння розвитку професійної практико-орієнтованої освіти. Саме у цьому напрямі найбільш яскраво реалізується соціальне партнерство між державою, бізнесом та громадянським суспільством. Та формується корпоративна соціальна відповідальність через соціальні інвестиції.

У фундамент взаємодії держави та бізнесу закладено соціально-економічний контекст, що має на увазі вибудовування довгострокових стратегій участі промислових компаній у відтворенні трудових ресурсів для своїх виробництв, а також соціальних інвестицій у систему професійної освіти, що реалізуються спільними партнерськими програмами з державними освітніми організаціями з метою професійної орієнтації та підготовки нових молодих кадрів безпосередньо після закінчення школи [8, с. 96].

Прикладом такої тісної взаємодії є сприяння Міністерством освіти і науки України співпраці з громадськістю та розвитку державно-приватного партнерства. Основні напрями співпраці наведені на рисунку 2.

Основні напрями співпраці з громадськістю та розвитку державно-приватного партнерства	підвищення якості професійної (професійно-технічної) освіти, зокрема через створення та поширення сучасних матеріалів для цифрової освіти;
	наповнення цифрової платформи «Світ професій» та впровадження інноваційних цифрових технологій в освітній процес;
	розвиток системи професійної орієнтації дітей, молоді та дорослих, спрямованої на залучення більшої кількості населення до здобуття професійної (професійно-технічної) освіти;
	актуалізація знань і навичок, якими мають володіти випускники професійних технікумів відповідно до вимог ринку праці тощо.

Рис. 4. Напрями співпраці з громадськістю та розвитку державно-приватного партнерства за участі Міністерства освіти і науки України (складено за [48])

На сьогодні стратегія корпоративної соціальної відповідальності спрацювала на повну силу як за внутрішнім, так і за зовнішнім напрямками. Саме внутрішня корпоративна соціальна відповідальність направлена на добробут працівника в плані безпечних умов праці, медичного страхування, розвитку персоналу, навчання тощо. Саме ці пункти виявилися критично важливими під час війни, коли необхідно та життєво важливо надавати матеріальну та організаційну допомогу співробітникам, які вступили до лав Збройних сил України та Територіальної оборони. Така ж допомога важлива для осіб, які вимушено переселилися з небезпечних регіонів. Існує практика оплати фірмою витрат на проживання співробітників за кордоном. За таких умов соціально-відповідальний бізнес намагається зберегти колектив працівників і не зменшувати зарплати, навіть за умов вимушеного простою підприємств.

Висновки. На сьогодні якісне та ефективне управління людським капіталом не можливе без соціальних інвестицій у підготовку та розвиток персоналу підприємств корпоративного типу. У цьому питанні держава та бізнес рухаються в одному напрямі, налагоджуючи ефективну взаємодію із суспільством, формуючи корпоративну соціальну відповідальність кожного учасника даного процесу. Внутрішня корпоративна соціальна відповідальність стосується процесів у компанії, у центрі яких стоїть працівник: безпечні умови праці, стабільність і гідний рівень зарплати, медичне і соціальне страхування співробітників, інвестиції в людський капітал, зокрема у навчання працівників, надання допомоги співробітникам у складних ситуаціях.

Література

1. Базилюк А. Інвестування в людський капітал як складник корпоративної соціальної відповідальності / А. Базилюк, В. Хоменко // Причорноморські економічні студії. - 2021.- Вип. 66. - С. 30-34
2. Гільорме Т. Оцінювання людського капіталу як складової стратегії соціальної відповідальності підприємства / Т. Гільорме, К. Кислиця // Глобальні та національні проблеми економіки. - 2016. - Вип. 10. - С. 296-301

3. Грішнова О.А. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків [Текст] : монографія. / О.А. Грішнова, Г.Ю. Міщук, О.О. Олійник - Рівне: НУВГП, 2014. - 216 с.
4. Жуковська В. М. Соціальний розвиток організації: потенціал, управління, інновації [Текст] : монографія. – К.: КНТУ, 2018. - 352 с.
5. Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу [Текст] : монографія. / Під загальною редакцією М.П. Буковинської. - Київ: Компрінт. 2015. - 297 с.
6. Охріменко О. Соціальна відповідальність [Текст] : навч. посібник. / О. Охріменко, Т. Іванова – К.: НТУУ «КПІ». - 2015. 180 с.
7. Турило А.М. Цінність людини і людський капітал – фундаментальні чинники фінансово-економічного розвитку суб'єктів господарювання [Текст]. навч.посібник. / А.М. Турило, А.А. Турило. - Кривий Ріг. 2022
8. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика [Текст]: монографія / О.М. Чальцева - Вінниця : ФОП Барановська Т. П., 2017. - 336 с.

References

1. Bazylyuk, A., Khomenko, V. (2021). Investuvannya v lyuds'kyu kapital yak skladnyk korporatyvnoyi sotsial'noyi vidpovidal'nost [Investing in human capital as a component of corporate social responsibility]. Prychornomors'ki ekonomichni studiyi. - Black Sea Economic Studies, 66, 30-34. [in Ukrainian]
2. Hil'orme, T., Kyslytsya, K. (2016). Otsynuyannya lyuds'koho kapitalu yak skladovoyi stratehiyi sotsial'noyi vidpovidal'nosti pidpryyemstva [Evaluation of human capital as a component of the company's social responsibility strategy]. Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, - Global and national problems of the economy, 10, 296-301. [in Ukrainian]
3. Hrishnova, O.A., Mishchuk, H.Iu., Oliinyk, O.O. (2014). Sotsialna vidpovidalnist u trudovykh vidnosynakh: teoriia, praktyka, rehuliuвання ryzykiv. [Social responsibility in labor relations: theory, practice, risk regulation]. Rivne: NUVHP. [in Ukrainian]
4. Zhukovska, V. M. (2018). Sotsialnyi rozvytok orhanizatsii: potentsial, upravlinnia, innovatsii [Social development of the organization: potential, management, innovations]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. [in Ukrainian]
5. Bukovynska, M.P. (2015). Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist biznesu. [Corporate social responsibility of business]. Kyiv: TsP «Komprynt». [in Ukrainian]
6. Okhrimenko, O., Ivanova, T. (2015). Social responsibility. National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute" [in Ukrainian]
7. .Turylo, A.M., Turylo, A.A. (2022). Human value and human capital are fundamental factors in the financial and economic development of business entities. Kryvyi Rih [in Ukrainian]
8. Chal'tseva, O. M. (2017) Public policy: theoretical dimension and modern practice: monograph. Vinnytsya: FOP Baranov's'ka T. P. [in Ukrainian]

СЕРІЯ «Право»

УДК 343.985.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-234-240](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-234-240)

Вакуленко Андрій Едуардович ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (050) 028-72-88, <https://orcid.org/0000-0002-5929-5793>

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СПРИЯННЯ ГРОМАДЯН ОПЕРАТИВНИМ ПІДРОЗДІЛАМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Анотація. У статті проведено аналіз змісту категорії «сприяння громадян оперативним підрозділам Національної поліції України під час протидії кримінальним правопорушенням» та запропоновано авторське визначення цієї категорії.

Наголошено, що у наукових дослідженнях серед вчених не має єдиних поглядів щодо змісту поняття «сприяння громадян оперативним підрозділам Національної поліції України під час протидії кримінальним правопорушенням». У першу чергу це стосується визначення поняття та змісту категорії «сприяння», яке співвідноситься з категорією «співробітництво».

За результатами дослідження з'ясовано, що: 1) поняття «сприяння» і «співробітництво» співвідносяться як загальне з частковим, тому «співробітництво» є складовою «сприяння»; 2) сприяння громадян оперативним підрозділам під час протидії кримінальним правопорушенням характеризують певні дії з боку громадян, які надають допомогу оперативним підрозділам під час протидії кримінальним правопорушенням; 3) допомога громадян оперативним підрозділам здійснюється як під час оперативно-розшукової діяльності, так й під час негласної роботи на стадії досудового розслідування кримінального правопорушення; 4) допомога громадян оперативним підрозділам може виражатися у наданні інформації, яка сприяє вирішенню завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства; в участі у проведенні пошукових та оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій; у створенні умов для здійснення оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи під час кримінального провадження; у наданні експертної допомоги за матеріалами оперативно-розшукового та кримінального провадження.

Визначено, що сприяння громадян оперативним підрозділам Національної поліції України під час протидії кримінальним правопорушенням – це сприяння громадян оперативним підрозділам НПУ під час протидії кримінальним правопорушенням – це гласна або негласна участь громадян за їх згодою на платній або безоплатній основі у наданні допомоги оперативним підрозділам Національної поліції України шляхом здійснення певних дій, спрямованих на вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства, у тому числі: наданні інформації, яка сприяє вирішенню завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства;

участі у проведенні пошукових та оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій; створенні умов для здійснення оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи під час кримінального провадження; наданні експертної допомоги за матеріалами оперативно-розшукового та кримінального провадження.

Ключові слова: сприяння громадян, конфіденційне співробітництво, оперативні підрозділи, Національна поліція, протидія кримінальним правопорушенням, оперативно-розшукова діяльність, негласна робота.

VakulenkoAndriy Eduardovych Adjunct of the Department of Operational and Investigative Activities of the Faculty of Specialist Training for Criminal Police Units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarin Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (050) 028-72-88, <https://orcid.org/0000-0002-5929-5793>

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF DETERMINING THE SUPPORT OF CITIZENS TO THE OPERATIONAL UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE DURING THE FIGHTING OF CRIMINAL OFFENSES

Abstract. The article analyzes the content of the category «assistance of citizens to operational units of the National Police of Ukraine during countering criminal offenses» and offers the author's definition of this category.

It is emphasized that in scientific studies, there are no unified views among scientists regarding the meaning of the concept of «assistance of citizens to the operational units of the National Police of Ukraine during the fight against criminal offenses». First of all, this concerns the definition of the concept and content of the category «assistance», which is correlated with the category «cooperation».

According to the results of the research, it was found that: 1) the concepts of «assistance» and «cooperation» are correlated as general and partial, therefore «cooperation» is a component of «assistance»; 2) assistance of citizens to operative units during countering criminal offenses is characterized by certain actions on the part of citizens who provide assistance to operational units during countering criminal offenses; 3) assistance of citizens to operational units is carried out both during operational and investigative activities, and during covert work at the stage of pre-trial investigation of a criminal offense; 4) assistance of citizens to operational units can be expressed in the provision of information that contributes to solving the tasks of operational and investigative activities and criminal justice; in participation in search and operational search activities, covert investigative (search) actions; in creating conditions for the implementation of operational investigative activities and covert work during criminal proceedings; in the provision of expert assistance based on the materials of operative investigative and criminal proceedings.

It was determined that the assistance of citizens to the operational units of the National Police of Ukraine during the fight against criminal offenses is the assistance of citizens to the operational units of the NPU during the fight against criminal offenses – this is the overt or covert participation of citizens, with their consent, on a paid or unpaid basis, in providing assistance to the operational units of the National Police of Ukraine by carrying out certain actions aimed at solving the tasks of investigative activity and criminal justice, including: providing information that contributes to solving the tasks of investigative activity and criminal justice; participation in conducting search and operational search activities, covert investigative (search) actions; creation of conditions for operational investigative activities and covert work during criminal proceedings; provision of expert assistance based on the materials of investigative and criminal proceedings.

Keywords: assistance to citizens, confidential cooperation, operational units, National Police, combating criminal offenses, operational and investigative activities, unglamorous work.

Постановка проблеми. Особливу роль у протидії злочинності відіграють правоохоронні органи, які мають у своєму розпорядженні нормативно закріплені інструментарії та повноваження щодо протидії цьому явищу. При цьому специфічним «проактивним» і як наслідок найбільш дієвим інструментарієм у протидії злочинності правоохоронними органами є форми та методи оперативно-розшукової діяльності [1, с. 12].

У сучасних умовах виконання завдань оперативними підрозділами Національної поліції України (далі – НПУ) щодо протидії злочинності не можливо без використання допомоги громадськості. У зв'язку з цим у теорії оперативно-розшукової діяльності та практичній діяльності оперативних підрозділів НПУ залишаються актуальним питання щодо сприяння громадян оперативним підрозділам під час протидії кримінальним правопорушенням, тобто отримання певної допомоги від конкретної особи щодо рішення завдань по протидії злочинності.

На сьогодні в науці оперативно-розшукової діяльності неоднозначно трактується поняття «сприяння громадян оперативним підрозділам». Крім того, у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2] не визначено сутність та форми сприяння громадян оперативним підрозділам під час оперативно-розшукової діяльності, що призводить до неоднозначного трактування категорії «сприяння громадян оперативним підрозділам». Як зазначив А. М. Кислий, відсутність нормативної правової регламентації поняття сприяння осіб оперативним підрозділам не дозволяє практикам трактувати його абсолютно однозначно, що, в свою чергу, призводить до використання різних підходів у практичній реалізації інституції сприяння боротьби зі злочинністю [3, с. 43].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових публікаціях проблеми сприяння громадян оперативним підрозділам правоохоронних органів, у тому числі НПУ, розглядали такі фахівці в галузі оперативно-розшукової діяльності, як С. В. Албул, К. В. Антонов, А. В. Баб'як, В. І. Василичук, М. П. Водько, М. Л. Грібов, В. В. Дараган, В. П. Захаров, А. М. Кислий, С. М. Князев, О. І. Козаченко, І. О. Колінко, В. М. Круглий, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, В. І. Отрудько, Т. В. Пастрюліна, О. О. Подобний, В. Є. Тарасенко, Р. В. Тарасенко, В. І. Трапезніков, О. Л. Христов, Ю. Е. Черкасов, В. М. Шевелько, В. В. Шендрик, І. Р. Шинкаренко, А. М. Ханькевич та ін.

Проте незважаючи на широкий спектр досліджень, присвячених різним теоретичним та практичним аспектам використання громадян оперативними підрозділами НПУ під час протидії кримінальним правопорушенням, питання щодо теоретичних засад сприяння громадян оперативним підрозділам НПУ під час протидії кримінальним правопорушенням залишаються недостатньо вивченими. Сучасний стан розробки цих питань характеризується недостатністю наукових розробок щодо сутності сприяння громадян оперативним підрозділам під час оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи на стадії досудового розслідування, що призводить до неоднозначного трактування категорії «сприяння громадян оперативним підрозділам» та спонукає науковців у галузі оперативно-розшукової діяльності до дослідження цього питання.

Метою статті є дослідити зміст категорії «сприяння громадян оперативним підрозділам НПУ під час протидії кримінальним правопорушенням» та запропонувати авторське визначення цієї категорії.

Виклад основного матеріалу. Своєчасне виявлення, документування та запобігання кримінально протиправним діянням, а також встановлення осіб, які їх вчинили, та ефективне розслідування по кримінальним провадженням не можливо без використання допомоги громадян оперативними підрозділами НПУ.

Сприяння громадян дає можливість, з одного боку, отримати додаткову інформацію та відповідно загальне уявлення про стан оперативної обстановки на території обслуговування оперативними підрозділами НПУ, з іншого боку, допомагають отримати відомості про підготовку або вчинення конкретного кримінального правопорушення; чинників, які сприяють їх вчиненню; осіб, які займаються кримінально протиправною діяльністю та їх зв'язків. Наприклад, В. В. Шендрик та І. О. Колінко, досліджуючи питання гласного сприяння громадян оперативним підрозділам внутрішньої безпеки, зазначили, що гласне сприяння громадян дає можливість отримати додаткову і більш широкую інформацію про стан оперативної обстановки на конкретному об'єкті обслуговування; надає допомогу у вивченні обставин, що сприяли вчиненню злочинів у сфері службової діяльності; допомагає отримати відомості про злочинні зв'язки осіб, які мають відношення до даних видів злочинів; інформацію про підготовку або вчинення злочинів; про співучасників при вчиненні злочинів тощо. Діяльність цивільних осіб, які надають гласне сприяння, дозволяє оперативним працівникам урізноманітнити тактичні прийоми і засоби, і виробити більш раціональні оперативно-розшукові заходи для успішного документування й викриття злочинних осіб, відкриває можливість проводити оперативно-розшукові заходи одночасно в декількох напрямках і на багатьох об'єктах [4, с. 67].

Як вже ми зазначали, у наукових дослідженнях серед вчених не має єдиних поглядів щодо змісту поняття «сприяння громадян оперативним підрозділам НПУ під час протидії кримінальним правопорушенням».

У першу чергу це стосується визначення поняття та змісту категорії «сприяння», яке співвідноситься з категорією «співробітництво».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови співробітництво розглядається як спільна діяльність, спільні дії [5, с. 1367], а сприяння (сприяти) – 1) позитивно впливати на що-небудь; 2) створювати відповідні умови для здійснення, виконання і таке інше чого-небудь; 3) надавати допомогу в чому-небудь; 4) буди причиною або наслідком виникнення, існування і таке інше чого-небудь; 5) створювати, викликати бажання виконувати яку-небудь дію [5, с. 1377].

Тобто, ми бачимо, що поняття «сприяння» і «співробітництво» співвідносяться як загальне з частковим. Адже співробітництво є складовою сприяння. Тому слід погодитися з Н. Гольдберг, яка зазначила, що термін «сприяння» за своїм змістом більш широкий, ніж термін «співробітництво». Сприяння включає в себе співробітництво, яке є специфічним видом сприяння, при якому надана допомога вже являє собою спільну роботу [6, с. 101].

Крім того, існують протиріччя й у дефініції «сприяння громадян оперативним підрозділам під час протидії кримінальним правопорушенням».

Як зазначив А. М. Кислий, сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності являє собою специфічну діяльність окремих осіб з надання органам внутрішніх справ допомоги у виконанні завдань оперативно-розшукової діяльності [7, с. 18].

В. І. Отрудько та Є. Ю. Бузовера визначають сприяння громадян оперативним підрозділам кримінальної поліції як передбачені законодавством добровільні дії дієздатних осіб, що не є штатними працівниками поліції, спрямовані на пошук та збирання оперативно-розшукової та іншої інформації, яка становить оперативний інтерес, із подальшим передаванням отриманих відомостей оперативному підрозділу, взяття участі у проведенні окремих оперативно-розшукових заходів або негласних слідчих (розшукових) дій за безпосереднім керівництвом оперативних працівників, а також надання іншої експертної допомоги в інтересах вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності та оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування злочинів [8, с. 228-229].

О. Л. Христов, досліджуючи проблеми співпраці підрозділів кримінальної поліції із громадськістю під час протидії злочинам, зробив висновок, що сприяння громадян оперативним підрозділам під час протидії злочинності розглядається як єдиний узагальнюючий інструмент у відносинах цих підрозділів та різними категоріями осіб (узагальнююче поняття для визначення форм залучення), значення дій яких за сутністю і змістом у протидії злочинності об'єктивно виходять за межі сприяння. Зокрема, автори розглядають сприяння у площині конфіденційного співробітництва, а саме: використання як негласних позаштатних працівників; конфіденційної співпраці з органом досудового розслідування, зокрема співпраця з особами, які є учасниками організованої групи чи злочинної організації; допомоги громадян, котрі не відносяться до зазначених категорій осіб та не є штатними працівниками НПУ [9, с. 596].

Слід зазначити, що конфіденційне співробітництво визначається ще як негласне співробітництво. Таке співробітництво відображає лише особистісні стосунки суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи під час досудового розслідування в особі їх працівників із окремими громадянами на основі довірчих відносин.

Конфіденційне співробітництво визначають фахівці в галузі оперативно-розшукової діяльності як стосунки, що зумовлюють взаємні зобов'язання і відповідальність суб'єктів оперативно-розшукової діяльності в особі їх працівників з громадянами, які погодилися сприяти виявленню, попередженню та припиненню злочинів, забезпеченню захисту працівників правоохоронних органів від протиправних посягань при виконанні службових обов'язків [10, с. 64].

У Великій українській юридичній енциклопедії визначено, що конфідентом є особа, з якою орган досудового розслідування, прокурор або підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, установив на платній чи безоплатній основі відносини співробітництва, що передбачають надання нею сприяння на конфіденційних засадах вирішенню завдань оперативно-розшукової діяльності чи кримінального провадження. Згода громадян на встановлення такого співробітництва може мати постійний або тимчасовий характер, а сама участь громадян у проведенні оперативно-розшукової діяльності чи негласних слідчих (розшукових) дій може мати (залежно від їх бажання та характеру виконуваних завдань) гласний або негласний характер [11, с. 386-387].

До осіб, які конфіденційно співробітничать з оперативними підрозділами НПУ, в теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності відносяться позаштатні негласні працівники.

За допомогою позаштатних негласних працівників виявленню підлягають: 1) факти готування та вчинення кримінального правопорушення; 2) обставини, що мають значення для протидії кримінальним правопорушенням (зокрема, що характеризують кримінальне правопорушення та винну особу, а також причини та умови, що сприяють його вчиненню); 3) сліди та знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 4) викрадене майно й інші предмети, що мають значення для встановлення і викриття винних осіб; 5) предмети й речовини, що заборонені для зберігання, носіння та користування; 6) особи, які замислюють, готують та вчиняють кримінальні правопорушення або причетні до них; 7) особи, які допускають протиправну поведінку; 8) особи, які володіють оперативною значущою інформацією; 9) особи, які здатні систематично надавати допомогу під час протидії кримінальним правопорушенням [12, с. 245].

Враховуючи зазначене, слід висловити деякі міркування з зазначеної проблематики:

1. Поняття «сприяння» і «співробітництво» співвідносяться як загальне з частковим, тому «співробітництво» є складовою «сприяння».

2. Сприяння громадян оперативним підрозділам НПУ під час протидії кримінальним правопорушенням характеризують певні дії з боку громадян, які надають допомогу оперативним підрозділам під час протидії кримінальним правопорушенням.

3. Допомога громадян оперативним підрозділам НПУ здійснюється як під час оперативно-розшукової діяльності, так й під час негласної роботи на стадії досудового розслідування кримінального правопорушення.

4. Допомога громадян оперативним підрозділам НПУ може виражатися у: а) наданні інформації, яка сприяє вирішенню завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства; б) участі у проведенні пошукових та оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій; в) створенні умов для здійснення оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи під час кримінального провадження; г) наданні експертної допомоги за матеріалами оперативно-розшукового та кримінального провадження.

Висновки. Таким чином, сприяння громадян оперативним підрозділам НПУ під час протидії кримінальним правопорушенням – це гласна або негласна участь громадян за їх згодою на платній або безоплатній основі у наданні допомоги оперативним підрозділам НПУ шляхом здійснення певних дій, спрямованих на вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства, у тому числі: наданні інформації, яка сприяє вирішенню завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства; участі у проведенні пошукових та оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій; створенні умов для здійснення оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи під час кримінального провадження; наданні експертної допомоги за матеріалами оперативно-розшукового та кримінального провадження.

Література:

1. Кириченко О. В. Теоретичні засади формування системи оперативно-розшукової протидії злочинності. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення* : матер. І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 черв. 2021 р.). Дніпро : ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2021. С. 12–17.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 15.01.2023).
3. Кислий А. М. Сприяння громадян оперативним підрозділам органів внутрішніх справ як окрема наукова теорія оперативно-розшукової діяльності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 23. С. 37–44.
4. Шендрик В. В., Колінко І. О. Гласне сприяння громадян підрозділам внутрішньої безпеки МВС України у протидії злочинам у сфері службової діяльності. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 65–70.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 ; уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
6. Гольдберг Н. Проблеми регулювання конфіденційного співробітництва при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій. *Jurnalul juridic national : teorie si practica*. 2016. № 2. С. 100–103.
7. Кислий А. М. Теоретичні та організаційно-тактичні засади сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності (за матеріалами МВС України) : автореф. дис. ... докт.юрід.наук : 12.00.09. Київ, 2011. 28 с.
8. Отрудько В. І., Бузоверя Є. Ю. Поняття, сутність та форми сприяння громадян підрозділам кримінальної поліції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 225–229.
9. Христов О. Л. Стан наукової розробленості проблем співпраці підрозділів кримінальної поліції із громадськістю під час протидії злочинам. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 592-597. URL: http://pap.in.ua/1_2020/1_2020.pdf (дата звернення: 15.11.2022).
10. Усенко В. Ф., Некрасов В. А., Мацюк В. Я. Використання конфіденційної допомоги громадян у боротьбі зі злочинами: Погляд сьогодення : монограф. Київ : КНТ, 2007. 204 с.
11. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 19 : Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура ; редкол. В. Т. Нор (голова) та ін. . Харків : Право, 2020. 960 с.
12. Кириченко О. В. Оперативно-розшукова протидія злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією: проблеми теорії та практики: монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 428 с.

References:

1. Kyrychenko O. V. Theoretical foundations of the formation of a system of operational and investigative countermeasures against crime. *Ensuring law and order and combating crime in Ukraine and in the world: problems and ways to solve them* : mater. and International science and practice conf. (Dnipro, June 17, 2021). Dnipro : VNPZ «Dnipro Humanitarian University», 2021. P. 12–17.
2. On operational and investigative activity: Law of Ukraine dated 02.18.1992 No. 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (date of application: 15.01.2023).
3. Kislyi A. M. Assistance of citizens to operative divisions of internal affairs bodies as a separate scientific theory of operative and investigative activity. *Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*. 2010. Issue 23. P. 37–44.
4. Shendryk V.V., Kolinko I.O. Public assistance of citizens to internal security units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in combating crimes in the field of official activity. *European perspectives*. 2015. No. 1. P. 65–70.
5. Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: 250,000; structure. and heads ed. V. T. Busel. Kyiv-Irpin : Perun, 2005. 1728 p.
6. Goldberg N. Problems of regulating confidential cooperation in the implementation of covert investigative (search) actions. *Jurnalul juridic national : theory si practica*. 2016. No. 2. P. 100–103.
7. Kislyi A. M. Theoretical and organizational and tactical principles of facilitating the implementation of operative investigative activities (based on the materials of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine) : author's review. thesis ... Doctor of Law: 12.00.09. Kyiv, 2011. 28 p.
8. Otrudko V. I., Buzoverya E. Yu. The concept, essence and forms of citizen assistance to criminal police units. *Scientific bulletin of public and private law*. 2016. Issue 2. Part 3. P. 225–229.
9. Hristov O. L. The state of scientific development of the problems of cooperation of criminal police units with the public during crime prevention. *Comparative and analytical law*. 2020. No. 1. P. 592-597. URL: http://pap.in.ua/1_2020/1_2020.pdf (access date: 11/15/2022).
10. Usenko V.F., Nekrasov V.A., Matsyuk V.Ya. The use of confidential assistance of citizens in the fight against crimes: A current view: monograph. Kyiv : KNT, 2007. 204 p.
11. Great Ukrainian legal encyclopedia: in 20 volumes, Volume 19: Criminal process, judicial system, prosecutor's office and advocacy; editor V. T. Nor (head) and others. . Kharkiv : Pravo, 2020. 960 p.
12. Kyrychenko O. V. Operative and investigative counteraction to crimes against public safety by the criminal police: problems of theory and practice: monograph. Dnipropetrovsk : Dniprop. state University of Internal Affairs cases, 2016. 428 p.

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-241-248](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-241-248)

Гаран Ольга Володимирівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та господарського права, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, тел.: (067) 999-54-25, <https://orcid/0000-0002-6757-6309>

ДАЙДЖЕСТ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Анотація. У статті визначено місце підрозділів Національної поліції в системі суб'єктів протидії домашньому насильству. Обґрунтовано, що увага законодавців, науковців сфокусована на повноваженнях суб'єктів протидії домашньому насильству. Звертається увага, що важливе місце серед таких суб'єктів протидії насильству належить уповноваженим підрозділам Національної поліції. Враховуючи положення частини 3 статті 6 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», здійснюється конкретизація місця цих підрозділів органів Національної поліції України в системі таких суб'єктів - це друга група суб'єктів: інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Акцентована увага, що підрозділи Національної поліції України відіграють важливу роль серед суб'єктів, що протидіють домашньому насильству. Вони мають завдання здійснювати адміністративно-правову реакцію на випадки домашнього насильства, оперативно їх виявляти та запобігати правопорушенням, а також усувати їх негативні наслідки. Зазначено, що розроблені алгоритми дій поліцейських при реагуванні на випадки домашнього насильства дозволяють ефективно реалізовувати правові механізми протидії насильству. Звертається увага, що під час виявлення фактів домашнього насильства використовуються спеціальні заходи для протидії цьому явищу. До таких заходів входять: 1) строковий заборонний припис щодо кривдника; 2) обмежувальний припис щодо кривдника; 3) постановка на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників. Наголошується, що існуючий стан правового регулювання діяльності суб'єктів протидії домашньому насильству потребує значних змін щоб відповідати сучасним вимогам і прогресивним європейським стандартам.

Ключові слова: домашнє насильство, суб'єкти протидії, Національна поліція, протидія домашньому насильству, захист прав і свобод людини, спеціальні заходи протидії.

Haran Olha Volodymyrivna Doctor of Juridical Sciences, Professor the Department of Administrative and Commercial Law, Odesa I.I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, tel.: (067) 999-54-25, <https://orcid/0000-0002-6757-6309>

DIGEST ON THE ACTIVITIES OF NATIONAL POLICE UNITS IN THE FIELD OF PREVENTING AND COMBATING DOMESTIC VIOLENCE

Abstract. The article defines the place of the units of the National Police in the system of subjects for combating domestic violence. It is substantiated that the attention of legislators and

scientists is focused on the powers of the subjects of combating domestic violence. Attention is drawn to the fact that an important place among such subjects of combating violence belongs to the authorized units of the National Police. Taking into account the provisions of Part 3 of Article 6 of the Law "On the Prevention and Counteraction of Domestic Violence", the place of authorized divisions of the National Police of Ukraine in the system of such subjects is specified - this is the second group of subjects: other bodies and institutions entrusted with the implementation of functions measures in the field of prevention and countermeasures against domestic violence. Emphasized attention is paid to the fact that units of the National Police of Ukraine play an important role among the entities that oppose domestic violence. They have the task of carrying out an administrative and legal response to cases of domestic violence, promptly detecting and preventing offenses, as well as eliminating their negative consequences. It is noted that the developed algorithms of actions of police officers when responding to cases of domestic violence allow effective implementation of legal mechanisms for combating violence. Please note that when domestic violence is detected, special measures are used to combat this phenomenon. Such measures include: 1) a temporary restraining order against the offender; 2) a restraining order against the offender; 3) putting the offender on preventive registration and carrying out preventive work with him; 4) referring the offender to a program for offenders. It is emphasized that the existing state of legal regulation of the activities of the subjects of combating domestic violence needs significant changes in order to meet modern requirements and progressive European standards.

Keywords: domestic violence, countermeasures, National Police, countermeasures against domestic violence, protection of human rights and freedoms, special countermeasures.

Постановка проблеми. Незважаючи на багаторічну боротьбу з домашнім насильством в Україні, ця проблема залишається дуже серйозною і актуальною для національного суспільства та наукового правового простору. Наприклад, «за інформацією Національної поліції, за 12 місяців 2022 року, включаючи 10 місяців війни, надійшло 244 381 заяв та повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством, за якими органами Національної поліції складено 120 533 протоколів про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 173-2 КУпАП ... та винесено 38 740 термінових заборонних приписів стосовно кривдника [1, с. 159]. Тобто, за 2022 р. на 33% більше надійшло заяв та повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством, у порівнянні за аналогічний період 2021 року [1, с. 159]. Загроза посилюється і економічною стагнацією, і воєнними подіями, наслідками терористичних дій росії та тимчасової окупації окремих територій. Так, за повідомленням Державної служби статистики України, індекс споживчих цін (індекс інфляції) ... за 2022 рік у цілому складає – 126,6% [2]. У квітні 2023 року по відношенню до березня 2023 року індекс споживчих цін становив 100,2%, за період січень–квітень 2023 року – 103,2% [3]. Це в свою чергу призводить до збільшення ризиків пароксизму домашнього насильства.

Потирпають від спалахів насильства переважно найбільш уразливі групи населення: діти, жінки, люди з обмеженими можливостями, люди похилого віку, тобто, особи які фінансово, психологічно чи іншим чином залежать від кривдника.

Більшість потерпілих від домашнього насильства (за даними американських дослідників, близько 95%) становлять жінки й дівчата [4] Наприклад, за даними ВООЗ, до 1 мільярда дітей наражаються на насильство кожного року [5].

Насильство – це порушення прав і свобод конкретної людини різними способами. У зв'язку із цим, конфлікти вимагають втручання держави.

Я. М. Горбунова звертає увагу, що «обов'язок держави реагувати на факти домашнього насильства, дбати про його жертв, протидіяти цьому протиправному явищу ґрунтується на конституційних приписах щодо визнання людини, її життя і здоров'я найбільшими цінностями для держави й суспільства. Отже, держава має формувати політику, спрямовану на подолання домашнього та гендерно зумовленого насильства [6, с. 103].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі правові аспекти участі органів Національної поліції у сфері протидії домашньому насильству досліджували у своїх працях такі вчені як О. Тунтула, О. О. Кочемировська [7], В. Костюк, Н. Федоровська, М. Пашковська [8], А. Блага, Т. Журавель, Д. Заброта, Н. Мілорадова, Г. Христова [9], О. Зима, О. Соловійова [10], К. Довгунь [11], В. Альошкін, О. Даценко, К. Бугайчук, Т. Малиновська, К. Шеремет [12], М. Тищенко, М. Хавронюк, Х. Ярмакі та інші.

У зв'язку з трансформацією законодавства у сфері протидії та запобігання домашньому насильству, варто відзначити про недостатність наукових розробок на цю проблематику. Тому, виникає необхідність у проведенні нових дослідженнях та розуміння впливу сучасних підходів на вирішення цієї проблематики із урахуванням системи органів протидії домашньому насильству.

Метою статті є визначення окремих повноважень підрозділів Національної поліції у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Підрозділи Національної поліції України відіграють важливу роль серед суб'єктів, що протидіють домашньому насильству. Вони мають завдання здійснювати адміністративно-правову реакцію на випадки домашнього насильства, оперативно їх виявляти та запобігати правопорушенням, а також усувати їх негативні наслідки.

Враховуючи імперативи частини 1 статті 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – Закон № 2229-VIII), усіх суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству поділяють на чотири групи: (1) спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 2) інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб; 4) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [13].

Завдяки положенням частини 3 статті 6 Закону № 2229-VIII, здійснюється конкретизація місця уповноважених підрозділів органів Національної поліції України в системі таких суб'єктів – це друга група суб'єктів: інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

О.Зима та О.Соловійова пропонують усіх суб'єктів, які здійснюють заходи з запобігання та протидії домашньому насильству розділити на три великі групи:

(1) суб'єкти, які наділені адміністративно-владними повноваженнями і здійснюють публічне адміністрування царини спротиву домашньому насильству (їх не менше тринадцяти і значна частина належать до систем органів виконавчої влади. Лише центральних органів виконавчої влади п'ять);

(2) суб'єкти які надають соціальні послуги, пов'язані з запобіганням домашньому насильству та соціальні послуги жертвам домашнього насильства (це належним чином зареєстровані надавачі соціальних послуг всіх видів, організаційно - правових форм та форм власності, а нині і суб'єкти які не отримали такої реєстрації);

(3) заклади освіти та на них). Координує та спрямовує діяльність усієї системи Міністерство соціальної політики України [10, с. 296].

Зазначені науковці включають уповноваженні підрозділи Національної поліції до першої групи таких суб'єктів – суб'єкти, які наділені адміністративно-владними повноваженнями. Вони акцентують увагу на такі складові, як : « (а) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України. Таких підрозділів власне два. Загальними питаннями протидії домашньому насильству займається Департамент превентивної діяльності, а питаннями домашнього насильства щодо неповнолітніх і ще й Управління ювенальної превенції) [14]; (б) Уповноважені підрозділи Національної поліції на місцевому рівні (сектор превенції (у складі патрульної поліції)[14].

Відповідно до п.2 ч.1 ст. 6, ст. 10 Закону № 2229-VIII[13] та ст. 2, ч.1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» № 580-VIII діяльність для запобігання та протидії домашньому насильству віднесено до основних її повноважень [15]. Варто зауважити, що хоча у законі детально перераховані повноваження Національної поліції, але зрозуміло, які конкретні підрозділи працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

П. Біленко пропонує «віднести до таких уповноважених підрозділів Національної поліції України: Департамент превентивної діяльності Національної поліції України, патрульну службу МВС України, підрозділи ювенальної превенції та службу дільничних офіцерів поліції. [16, с. 159]. Також зазначений автор додає до числа уповноважених підрозділів ще й дільничних офіцерів поліції [16], однак для цього відсутні юридичні підстави.

Тобто, « до складу мобільних груп входять представники різних поліцейських підрозділів – дільничні офіцери поліції та працівники ювенальної превенції від департаменту превентивної діяльності, слідчо-оперативні підрозділи, а також, віддалено, екіпаж патрульної поліції [11].

К. В. Довгунь відзначає, що вказані мобільні групи довели свою ефективність, тому планується в їх подальше розгортання [11].

Згідно зі статтею 10 Закону до повноважень уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать:

- 1) виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них;
- 2) прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до call-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, вжиття заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам з урахуванням результатів оцінки ризиків у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спільно з Національною поліцією України;
- 3) інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;
- 4) винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників;
- 5) взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством;
- 6) здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії;
- 7) анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також вилучення зброї та боєприпасів у порядку, визначеному законодавством;

8) взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до статті 15 цього Закону;

9) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [15].

Для здійснення ефективних дій щодо протидії домашньому насильству «розроблені алгоритми дій поліцейських при реагуванні на випадки домашнього насильства» [12, с. 22].

Наприклад, звертається увагу на дії поліціантів для забезпечення особистої безпеки поліцейські зобов'язані, а саме:

- потреба зосередження уваги на можливих загрозах та потреба контролювати поведінку учасників конфлікту на місці події;
- перебувати в межах візуального контакту;
- мати систему власних умовних знаків, які допомагають передавати приховану від оточуючих потрібну інформацію.

Також, на рівні застосування алгоритмів для реагування та запобігання насильству в сім'ї, законодавством передбачена взаємодія між операторами лінії «102» та поліцейськими підрозділами: дільнична поліція, ювенальна поліція, патрульна поліція, слідчі та оперативники,

Так, протоколом передбачено, що оператор лінії «102» зобов'язаний направляти на місце події екіпаж патрульної поліції для перевірки та встановлення усіх обставин заявленого інциденту. Враховуючи наявну ситуацію, екіпаж патрульної поліції вчиняє певні дії, а саме:

- а) у разі виявлення правопорушення – викликає офіцера поліції;
- б) якщо виявлено насильство або правопорушення, пов'язані з неповнолітніми особами – залучається працівник ювенальної превенції;
- в) у випадку кримінального правопорушення – залучаються фахівці з слідства та кримінального розшуку.

Цікавим прикладом комплексного підходу до вирішення проблеми є реалізація проекту «Поліна» щодо протидії домашньому насильству. «Поліна» - це мережа поліцейських мобільних груп, спеціально створених при ... Міністерстві внутрішніх справ для протидії домашньому насильству. У складі груп – і поліціанти, і медики, і психологи [17].

Проект «Поліна» також характеризується формуванням особливої взаємодії між поліцією та громадськими організаціями, зокрема з консультантами «гарячої лінії» ГО «Ла Страда-Україна», які зосереджуються на запобіганні домашньому насильству. Ці консультанти інформують абонентів з районів, що входять до проекту «Поліна», про наявність мобільних груп, які займаються протидією домашньому насильству.

Національна поліція України зобов'язана не лише виявляти та притягати винних до відповідальності за вчинення домашнього насильства, але й проводити цілеспрямовані превентивні заходи для запобігання таким випадкам. Ці заходи включають наступні дії:

А) здійснювати аналіз стану, причин і передумов поширення домашнього насильства завдяки веденню статистики прийнятих заяв та повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством

Б) Підвищення рівня обізнаності населення про форми, прояви, причини і наслідки домашнього насильства завдяки інформування суспільства про факти домашнього насильства тощо.

Це лише деякі з превентивних заходів, які Національна поліція України здійснює для запобігання домашньому насильству.

Потребує уваги питання щодо використання уповноваженим підрозділами Національної поліції спеціальних заходів протидії домашньому насильству. Тобто, у разі встановлення фактів домашнього насильства законодавством передбачена можливість використання спеціальних заходів протидії цьому явищу. До таких заходів входять:

- 1) строковий заборонний припис щодо кривдника;
- 2) обмежувальний припис щодо кривдника;
- 3) постановка на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;
- 4) направлення кривдника на проходження спеціальних програми для таких осіб [13].

І. Бойко зазначає, що «прийняття індивідуальних актів, спрямованих на протидію домашньому насильству, є найбільш поширеним адміністративно-правовим інструментом, що застосовується низкою уповноважених суб'єктів. Наприклад, органи Національної поліції України виносять термінові заборонні приписи стосовно кривдників у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення; цей акт може містити такі заходи: 1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; 2) заборона на вхід і перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;

3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою. Виноситься терміновий припис за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків» [18, с. 9–11].

Діяльність уповноважених підрозділів Національної поліції крім позитивних моментів має і негативні прояви, вирішення яких дозволяє удосконалювати адміністративно-правові механізми протидії домашньому насильству.

Висновки. Протидія домашньому насильству забезпечується системою суб'єктів, на повноваження яких сфокусована увага законодавців, науковців. Важливе місце серед таких суб'єктів протидії насильству належить уповноваженим підрозділам Національної поліції. Завдяки положенням частини 3 статті 6 Закону № 2229-VIII, здійснюється конкретизація місця уповноважених підрозділів органів Національної поліції України в системі таких суб'єктів – це друга група суб'єктів: інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Розроблені алгоритми дій поліцейських для реагування на випадки домашнього насильства дозволяють ефективно, оперативно здійснювати правові механізми протидії насильству. Також, під час виявлення фактів домашнього насильства використовуються спеціальні заходи протидії цьому явищу. До таких заходів входять (1) строковий заборонний припис щодо кривдника; (2) обмежувальний припис щодо кривдника; (3) постановка на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; (4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників. Сучасний стан правового регулювання інституту суб'єктів протидії насильству потребує суттєвих змін щоб відповідати вимогам сучасних реалій та європейським стандартам та потребує глибокого та всебічного дослідження.

Література:

1. Аналітичний звіт про стан виконання Національної стратегії у сфері прав людини у 2022 році. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/03/07/20230307203535-51.pdf> (дата звернення: 04.06. 2023).

2. Индекс споживчих цін у грудні 2022 році URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001832-23#Text> (дата звернення: 04.06. 2023).
3. Индекс споживчих цін у квітні 2023 року URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0005832-23#Text> (дата звернення: 04.06. 2023).
4. Кричун Ю.А., Гордуз О.А. Насильство як соціальна проблема суспільства. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2021. Вип. 10. С. 111.
5. Посібник INSPIRE: дії для впровадження семи стратегій задля припинення насильства стосовно дітей. 2018. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272996/9789241514095-ukr.pdf?ua=1> (дата звернення: 04.06. 2023).
6. Горбунова Я.М. Адміністративно-правові інструменти протидії домашньому насильству. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 4, 2021. С.100-107. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2021/4/19.pdf> (дата звернення: 04.06. 2023).
7. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 208 с.
8. Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції [Текст]: метод. рек. / [В.Л. Костюк, Н.В. Федоровська, М.В. Пашковська]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 42 с. URL : <https://www.naiiu.kiev.ua/images/news/img/2021/06/pr12.pdf> (дата звернення: 04.06. 2023).
9. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї : навч. -метод. посіб. / А. Б. Блага, Т. В. Журавель, Д. Г. Заброта, Н. Е. Мілорадова ; за ред. Г. О. Христової. К. : ТОВ «ВПК "ОБНОВА"», 2012. С. 88.
10. Зима О.Т., Соловійова О.М. Види та класифікація суб'єктів, що здійснюють спротив домашньому насильству. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 5(19) 2023. С. 290-298. URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/ nauka/issue/view/142/222> (дата звернення: 04.06. 2023).
11. Довгунь К. В.. Поняття та характеристика суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. *Право та державне управління*. 2020, № 4 С. 64-70. URL : http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/11.pdf(дата звернення: 04.06. 2023).
12. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. / С.В. Альошкін, О.В. Даценко, К.Л. Бугайчук, Т.М. Малиновська, К.Ю. Шеремет. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2019. 93 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d4d7b88e-daed-4790-b312-90acccc94749/content> (дата звернення: 04.06. 2023).
13. Про запобігання та протидію домашньому насильству домашнім насильством: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 29.05.2023).
14. Офіційний вебпортал Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/pro-policiju/struktura-nacionalnoyi-policiji> (дата звернення: 04.06. 2023).
15. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 04.06. 2023).
16. Біленко П. С. Уповноважені органи Національної поліції України як суб'єкти запобігання та протидії домашньому насильству. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 157–161.
17. .В Україні створили поліцію проти насильства. URL : <https://ukrainky.com.ua/v-ukrayini-stvoryly-policziyu-proty-nasylstva/> (дата звернення: 04.06. 2023).
18. Бойко І. Адміністративна процедура в діяльності Національної поліції. Правові засади діяльності правоохоронних органів. Серія «Сектор безпеки України» : збірник наук. статей, тез доповідей та повідомлень за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (10–11 грудня 2020 року, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків) / редкол. : Ю.П. Битяк, А.П. Гетьман, С.О. Алісов, В.М. Гарашук, В.Я. Настюк, Ю.В. Мех та ін. Вип. 36. Харків : Друкарня «Мадрид», 2020. 318 с.

References:

1. Analytical report on the state of implementation of the National Strategy in the field of human rights in 2022. (2022).[Analitichnyi zvit pro stan vykonannya Natsionalnoi stratehii u sferi prav liudyny u 2022 rotsi]. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/03/07/20230307203535-51.pdf> [in Ukrainian].
2. Indeks spozhyvchykh tsin u hrudni 2022 rotsi (2023). [Consumer price index in December 2022]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001832-23#Text> [in Ukrainian].
3. Indeks spozhyvchykh tsin u kvitni 2023 roku [Consumer price index in April 2023]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0005832-23#Text>. [in Ukrainian].
4. Krychun, Yu.A., Horduz, O.A. Nasylstvo yak sotsialna problema suspilstva. [Violence as a social problem of society]. *Naukovi zapysky. Serii «Pravo»*. 2021. V. 10. S. 111. [in Ukrainian].
5. Posibnyk INSPIRE: dii dlia vprovadzhenia semy stratehii zadlia pryypynennia nasylstva stosovno ditei. (2018). [Actions to Implement Seven Strategies to End Violence Against Children]. Retrieved from: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272996/9789241514095-ukr.pdf?ua=1>[in Ukrainian].

6. Horbunova, Ya. M. Administratyvno-pravovi instrumenty protydii domashnomu nasyilstvu. (2021). [Administrative and legal instruments to combat domestic violence]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vypusk 4. S.100-107. Retrieved from: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2021/4/19.pdf> [in Ukrainian].
7. Aktualni problemy protydii domashnomu nasyilstvu. (2021). [Actual problems of combating domestic violence] : navchalnyi posibnyk / A. B. Blaha, O. S. Tuntula, O. O. Kochemyrovska ; za zah. red. A. B. Blahoi. Mykolaiv : Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly, 208 s. [in Ukrainian].
8. Zapobihannia ta protydiia domashnomu nasyilstvu pidrozdilamy Natsionalnoi politsii (2021). [Prevention and countermeasures against domestic violence by units of the National Police] [Tekst]: metod. rek. / [V.L. Kostiuk, N.V. Fedorovska, M.V. Pashkovska]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 42 s. Retrieved from: <https://www.naiu.kiev.ua/images/news/img/2021/06/pr12.pdf> [in Ukrainian].
9. Diialnist sluzhby dilnychnykh inspektoriv militsii shchodo profilaktyky nasyilstva nad ditmy y doroslymy chlenamy simi (2012). [Activities of the service of district police inspectors regarding the prevention of violence against children and adult family members] : navch. -metod. posib. / A. B. Blaha, T. V. Zhuravel, D. H. Zabroda, N. E. Miloradova ; za red. H. O. Khrystovoi. K. : TOV «VPK "OBNOVA"». S. 88. [in Ukrainian].
10. Zyma, O.T., Soloviova, O.M. Vydy ta klasyfikatsiia subiektiv, shcho zdiisniuiut sprotyv domashnomu nasyilstvu(2023) [Types and classification of subjects resisting domestic violence]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii*. № 5(19) 2023. S. 290-298. Retrieved from : <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/view/142/222>. [in Ukrainian].
11. Dovhun, K. V. Poniattia ta kharakterystyka subiektiv, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstvu (2020). [The concept and characteristics of entities that carry out measures in the field of prevention and counteraction of domestic violence]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 4 S.64-70. Retrieved from: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/11.pdf[in Ukrainian].
12. Protydiia domashnomu nasyilstvu orhanamy Natsionalnoi politsii (2019). [Combating domestic violence by the National Police] : metod. posib. / S.V. Aloskin, O.V. Datsenko, K.L. Buhaichuk, T.M. Malynovska, K.Iu, Sheremet. Kharkiv: Khark. nats. un-t vnutr. sprav. 93 s. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d4d7b88e-daed-4790-b312-90acccc94749/content> [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy Pro zapobihannia ta protydiuu domashnomu nasyilstvu domashnim nasyilstvom [About preventing and countering domestic violence with domestic violence] vid 07.12.2017 № 2229-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].
14. Ofitsiyniy web portal Nacionalnoi Policii Ukraini [Official web portal of the National Police of Ukraine]. Retrieved from : www.npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policiyi. [in Ukrainian].
15. Zakon Ukrainy Pro Natsionalnu politsiiu [About the National Police] № 580-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
16. Bilenko, P.S. (2019). Upovnovajeni organi Nacionalnoy Policii Ukraini yak subecti zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstvu [Authorized bodies of the National Police of Ukraine as subjects of prevention and counteraction to domestic violence]. *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 157-161 [in Ukrainian].
17. V Ukraini stvoryly politsiiu proty nasyilstva [In Ukraine, the anti-violence police was created.]. Retrieved from: <https://ukrainky.com.ua/v-ukrayini-stvoryly-policiyu-proty-nasyilstva/>[in Ukrainian].
18. Boiko, I. Administratyvna protsedura v diialnosti Natsionalnoi politsii. Pravovi zasady diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [Administrative procedure in the activities of the National Police. Legal principles of law enforcement agencies.] : Seriiia «Sektor bezpeky Ukrainy» zbirnyk nauk. statei, tez dopovidei ta povidomlen za materialamy VII Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (10–11 hrudnia 2020 roku, Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho, m. Kharkiv) / redkol. : Yu.P. Bytiak, A.P. Hetman, Ye.O. Alisov, V.M. Harashchuk, V.Ia. Nastuk, Yu.V. Mekh ta in. Vyp. 36. Kharkiv : Drukarnia «Madryd», 2020. 318 c. [in Ukrainian].

УДК 34.08:159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-249-255](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-249-255)

Зимянський Андрій Романович кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Лесі Українки, 46, м. Дрогобич, 82100, тел.: (098) 410-78-18, <https://orcid.org/0000-0001-6175-9895>

Скоробагатько Данило Валерійович студент факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 106, м. Харків, 61023, тел.: (050) 601-45-88, <https://orcid.org/0000-0002-7339-9804>

Петренко Маргарита Сергіївна студентка факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 106, м. Харків, 61023, тел.: (095) 347-35-31, <https://orcid.org/0000-0002-6527-5203>

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Анотація. У статті розкривається проблема гармонізації Я-концепції особистості майбутніх юристів у процесі професійної підготовки. Досліджено той факт, що професійний юрист з позитивною Я-концепцією може краще допомогти клієнтові вирішити його проблеми. Розкрито значення та важливість Я-концепції особистості в контексті підготовки майбутнього фахівця. Також обґрунтовано можливість гармонізації Я-концепції особистості на основі активізації процесів самопізнання, самоаналізу та саморегуляції у студентів. Висвітлюються теоретичні положення, що лежать в основі формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх працівників юридичної сфери, а саме: орієнтація на цінність особистісного досвіду як важливого компонента змісту освіти, активізація суб'єктності як умова становлення зрілої особистості. Зосереджено увагу на проблемі формування позитивної Я-концепції особистості майбутнього практичного юриста, досліджено фактори і умови, які можуть впливати на її формування. Визначено, що юристу, який прагне досягти високої професійної майстерності, необхідні постійний самоаналіз, усвідомлення власних дій та вчинків, самоспостереження, здатність вести безперервний внутрішній діалог. Підготовка юристів-практиків повинна базуватись на врахуванні індивідуальних особливостей студентів і спрямовуватись на формування і розвиток їх позитивної Я-концепції. Зазначено основні модальні самоустановки чи форми Я-концепції. Досліджено, що процес формування позитивної Я-концепції особистості є результатом як внутрішньої роботи над собою, так і впливу сукупності соціальних, психологічних та педагогічних факторів. Він тісно пов'язаний із процесом самопізнання, підвищення рівня самоповаги і прийняттям себе, формуванням позитивних установок, оптимізацією міжособистісних взаємин у системі "студент-викладач". Підкреслюється необхідність для майбутніх юристів постійного аналізу і оцінки особистістю власних можливостей, результатів діяльності, своїх особистісних якостей, вчинків і поведінки в цілому, адже зазначається, що, постійне переживання й усвідомлення себе, сприяє розвитку самокритичності і пластичності особистості, чим беззаперечно повинен володіти кожний майбутній юрист.

Ключові слова. Я-концепція, поведінка, самооцінка, гармонізація, професійна підготовка, психокорекція, самопізнання, самоаналіз, саморегуляція, самосвідомість, становлення особистості.

Zimyanskiy Andriy Romanovich Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Psychology, Lesya Ukrainka St., 46, Drohobych, 82100, tel.: (098) 410-78-18, <https://orcid.org/0000-0001-6175-9895>

Skorobahatko Danylo Valeriyovich Student of the Faculty of the Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 106, Kharkiv, 61023, tel.: (050) 601-45-88, <https://orcid.org/0000-0002-7339-9804>

Petrenko Marharyta Serhiivna Student of the Faculty of the Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 106, Kharkiv, 61023, tel.: (095) 347-35-31, <https://orcid.org/0000-0002-6527-5203>

FORMATION OF A POSITIVE SELF-CONCEPT OF FUTURE LAWYERS

Abstract. The article deals with the problem of harmonization of the self-concept of future lawyers in the process of professional training. The fact that a professional lawyer with a positive self-concept can better help the client to solve his/her problems is investigated. The meaning and importance of the self-concept of a personality in the context of training of a future specialist are revealed. The author also substantiates the possibility of harmonizing the self-concept of a personality on the basis of activating the processes of self-knowledge, self-analysis and self-regulation in students. The theoretical provisions underlying the formation of a positive self-concept of the personality of future legal professionals are highlighted, namely: focus on the value of personal experience as an important component of the content of education, activation of subjectivity as a condition for the formation of a mature personality. Attention is focused on the problem of forming a positive self-concept of a future legal practitioner, the factors and conditions that can influence its formation are investigated. It is determined that a lawyer who seeks to achieve high professional skills needs constant self-analysis, awareness of his/her own actions and deeds, self-observation, and the ability to conduct a continuous internal dialogue. The training of legal practitioners should be based on the individual characteristics of students and should be aimed at forming and developing their positive self-concept. The main modal self-attitudes or forms of self-concept are indicated. It is proved that the process of forming a positive self-concept is the result of both internal work on oneself and the influence of a combination of social, psychological and pedagogical factors. It is closely related to the process of self-knowledge, increasing the level of self-respect and self-acceptance, forming positive attitudes, optimizing interpersonal relationships in the student-teacher system. The author emphasizes the need for future lawyers to constantly analyze and evaluate their own capabilities, performance, personal qualities, actions and behavior in general, since it is noted that constant experience and awareness of oneself contributes to the development of self-criticism and plasticity of the personality, which every future lawyer should undoubtedly have.

Keywords. self-concept, behavior, self-esteem, harmonization, professional training, psychocorrection, self-knowledge, self-analysis, self-regulation, self-awareness, personality formation.

Постановка проблеми. Основним предметом професійної діяльності юриста є проблемна життєва ситуація, в якій опинився клієнт. Юрист має проаналізувати, оцінити проблему клієнта і надати йому допомогу в її позитивному розв'язанні. Для забезпечення ефективності цього аналізу, оцінки та розв'язання проблеми клієнта юристу треба самому бути гуманістично спрямованою особистістю з позитивною Я-концепцією. Для такої

роботи залучаються всі наявні знання, життєвий досвід, інтуїція. Професіоналізм юриста-практика потребує самопізнання й психокорекції власних проблем, інакше актуальний матеріал взаємодії з клієнтом може бути сприйнятий спотворено на емоційному та когнітивному рівнях. Стає зрозумілим, що професійний юрист з позитивною Я-концепцією може краще допомогти клієнтові вирішити його проблеми. У зв'язку з цим виникає низка питань, пов'язаних з підготовкою юриста-практика і вимогами до нього як до професіонала та особистості.

Переважно психологічна підготовка юристів характеризується розривом психологічного пізнання й самопізнання. Традиційно психологія більше формує стандартні знання, ніж розвиває рефлексивні, які потрібні юристу-практику. Створення умов, які сприяють тому, щоб при засвоєнні будь-якого компонента змісту освіти розвивалася сфера особистісних функцій індивіда, – так в узагальненому вигляді можна визначити мету особистісно зорієнтованого навчання. А визнання студента головною діючою фігурою всього навчального процесу складає суть особистісно зорієнтованої педагогіки. Саме в рамках такої освіти майбутні юристи-практики, здобуваючи стандартні знання, зможуть розвивати свій рефлексивний потенціал, оволодівати навичками самоаналізу й цілісного аналізу ситуації спілкування під час виконання побажань клієнта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основну концептуальну парадигму проблеми Я-концепції формували представники гуманістичної психології (Р.Бернс, Ч.Кулі, А.Маслоу, Р.Мей, Дж.Мід, К.Роджерс та ін.).

Я-концепція як динамічна система уявлень особистості про себе, що існують в усвідомлюваній та неусвідомлюваній формах, в поєднанні з їх емоційно забарвленою оцінкою та поведінковою реакцією, була об'єктом вивчення і вітчизняних дослідників. Так, психологічний зміст поняття "Я-концепція" розкрито в роботах М.Й.Боришевського, Т.В.Говорун, І.С.Кона, Ю.М.Орлова, О.Т.Соколової, В.В.Століна, П.Р.Чамати, І.І.Чеснокової М.Савчина та ін.. Структура Я-концепції особистості та психологічні характеристики її основних компонентів висвітлені в роботах К.А.Абульханова-Славської, О.Г.Асмолова, І.Д.Беха, М.Й.Боришевського, Л.В.Бороздіної, Р.М.Грановської, О.С.Гуменюк, Л.В.Долинської, А.В.Захарової, Г.І.Ліпкіної, С.Д.Максименка, А.В.Петровського, Л.С.Рубінштейна, О.Т.Соколової, В.В.Століна, І.І.Чеснокової та ін. У деяких дослідженнях з'ясувалися функції Я-концепції в різних видах діяльності та поведінці (Т.В.Дмитрова, І.С.Кон, Г.К.Радчук, В.І.Юрченко та ін.). Віковій динаміці формування Я-концепції присвячені роботи І.С.Кона, С.Б.Кузикової, І.А.Слободянюка, Л.М.Співак та ін.

Мета статті. Дослідження психологічних особливостей Я-концепції особистості майбутніх юристів у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб зрозуміти джерела виникнення Я-концепції, спершу звернемось до категорії Я. Аналіз опрацьованих літературних джерел дає право стверджувати, що у психології Я розглядається як категорія для означення індивідуальності, неповторності особистості [1], як "результат виділення людиною самої себе з оточуючого середовища" [2]. "Я" – поняття, яке використовується в багатьох психологічних теоріях для позначення особистості, її свідомої позиції у взаємодії із зовнішньою і внутрішньою реальностями, асоціюється зі станом активного діяння [2].

Слід зазначити той факт, що в психологічній науці, як у вітчизняній, так і в зарубіжній, не існує єдності у вживанні понять, які позначають психологічний феномен "Я-концепція", що викликає зрозумілі труднощі при його теоретичному аналізі.

Поняття "Я-концепція" народилося в 50-х роках у руслі гуманістичної психології, представники якої (Р.Бернс, А.Маслоу, К.Роджерс і ін.) прагнули до розгляду цілісного

людського Я і його особистісного самовизначення в мікросоціумі []. Вони виступили з абстрактно-антропологічних, позаісторичних позицій в розумінні індивіда і його особистісного розвитку, звернувшись до вивчення власне людських проявів (емоцій, почуттів, установок і т.д).

Сам образ і самооцінка піддаються лише умовному концептуальному поділу, оскільки у психологічному плані вони нерозривно пов'язані. Образ і оцінка свого Я схиляють індивіда до певної поведінки, тому глобальну Я-концепцію можна розглядати як сукупність установок індивіда, спрямованих на самого себе. Однак ці установки можуть мати різноманітні ракурси чи модальності. Існує три основні модальності самоустановок чи форми Я-концепції:

1. Реальне Я – установки, пов'язані зі сприйманням індивідом своїх актуальних здібностей, ролей, свого актуального статусу, тобто з його уявленнями про те, який він насправді.

2. Дзеркальне (соціальне) Я – установки, пов'язані з уявленнями індивіда про те, яким його бачать інші.

3. Ідеальне Я – установки, пов'язані з уявленнями індивіда про те, яким він хотів би стати [1].

Дослідження проблеми Я-концепції у сучасній психологічній літературі показує, що розвиток Я-концепції має важливе значення для особистісного розвитку кожної людини. Розглянемо, яку роль посідає Я-концепція в розвитку особистості юриста, зокрема, з'ясуємо її роль у професійному становленні.

Умови сьогодення й особливості суспільного життя ставлять жорсткі вимоги до компетентності, професіоналізму, поведінки, рівня культури і мислення юриста-практика, а тому й до рівня професійної та особистісної підготовки у системі вищої школи майбутнього фахівця цієї галузі.

Термін “професійне становлення особистості” (Є.М.Борисова, С.Г.Вершловський, Є.Ф.Зеєр, Є.А.Клімов, Т.В.Кудрявцев, А.І.Щербаков і ін.) досить широко використовується у психології. Вивчення наукової літератури показує, що професійне становлення може бути представлене двояким чином: за схемою процесу (як тимчасова послідовність ступенів, періодів, стадій) і за структурою діяльності (як сукупність її способів і засобів, де послідовність їх один за одним має не тимчасову, а цільову детермінацію). Однак уявлення про професійний розвиток юриста не зводиться ні до процесуальних, ні до діяльнісних характеристик. Це є їх сукупність, пов'язана із особистістю самого юриста.

Дослідження Н.А.Рибакової показують, що завдання професійного становлення може бути вирішене лише за допомогою реалізації “особистісно орієнтованої педагогіки навчального процесу”. На юриста покладено особливу місію, виконати яку він зможе тільки при умові формування особливих особистісних якостей і, зокрема, позитивної Я-концепції [3].

Одне із важливих положень теорії особистості полягає в тому, що люди ведуть себе відповідно до своїх переконань. З цього можна зробити висновок, що переконання юриста, які належать до його власних якостей і властивостей, є вирішальним фактором ефективності його діяльності.

Базуючись на дослідженнях В.І.Юрченка, наявність в Я-концепції студента конструктивів, які вказують на прийняття ним соціально-рольових функцій майбутнього юриста, можуть суттєво впливати на процес професійного становлення його як майбутнього спеціаліста.

Як вже зазначалось раніше, у рамках дослідження проблем самосвідомості особистості, провідна роль належить самооцінці. Більшість дослідників (Б.Г.Ананьєв, Г.О.Балл, М.Й.Боришевський, В.О.Кривошеєв, А.І.Ліпкіна, В.С.Мерлін та ін.), які вивчали

роль самооцінки в структурі особистості, зазначають, що стійкість та адекватність її – основа для формування таких рис особистості, як впевненість у собі, почуття власної гідності і т.ін.

Досліджуючи і аналізуючи самооцінку як чинник, що визначає формування самосвідомості і самопізнання суб'єкта, А.І.Ліпкіна в своїй праці підкреслює її важливу роль в пізнанні людиною не лише себе, але й своїх взаємовідносин з іншими людьми і оточуючою дійсністю [4]. Вона показала, як на основі самосвідомості і самооцінки особистості в процесі діяльності формуються такі важливі особливості, як критичність розуму, самостійність, які дають можливість людині вірно планувати й здійснювати свою діяльність та свої взаємовідносини з оточуючими.

У своєму дослідженні А.І.Ліпкіна підкреслює необхідність постійного аналізу і оцінки особистістю власних можливостей, результатів діяльності, своїх особистісних якостей, вчинків і поведінки в цілому, що особливо важливо для майбутніх юристів. Саме така складна рефлексивна діяльність, тобто постійне переживання й усвідомлення себе, сприяє розвитку самокритичності і пластичності особистості. Але самокритичність, як вказує автор, може принести істотну користь лише в тому випадку, коли вона сформована при наявності адекватної самооцінки.

Таким чином, самооцінка виконує роль підґрунтя, на якому будується вся цілеспрямована діяльність особистості, і яке в значній мірі визначає результат цієї діяльності. Від умов самооцінювання залежить активність особистості, її участь у професійній діяльності, її прагнення і вміння оцінювати свої інтереси.

Дослідження В.І.Юрченка щодо формування Я-концепції майбутнього вчителя є основою наступних міркувань: усвідомлення суті юридичної діяльності і її особливостей в ході професійного навчання неминуче має вести зміни в уявленні про себе як потенційного суб'єкта цієї діяльності. Образ Я зазнає змін, уточнюється в процесі професійного становлення особистості майбутнього юриста. "Самосвідомість – не "одвічне дання", властиве людині, а продукт розвитку; при цьому самосвідомість не має своєї окремої від особистості лінії розвитку, вона включається як сторона в процес її реального розвитку" [5]. Процес формування особистості майбутнього юриста є і процесом розвитку самосвідомості студента, який може виявлятися в її продукті – Я-концепції.

А.Маслоу стверджує, що головною метою освіти є допомога людині в тому, щоб вона стала "настільки хорошою, наскільки вона здатна". Тому одним із засобів досягнення цієї мети стає відкриття цих здібностей, тобто відкриття себе для себе.

Отже, одним із важливих завдань підготовки юристів має бути особистісна підготовка, яка інтегрує всі інші елементи цієї системи. Саме наголос на особистісному розвитку студентів лежить в основі сучасного підходу до проблеми формування позитивної Я-концепції.

Оскільки дослідження Я-концепції особистості юриста тільки починають розроблятися, звернемось до досліджень становлення Я-концепції педагога, де ця проблема почала вивчатись раніше. Результати досліджень Р.Бернса, В.М.Козієва, Л.М.Мітіної, Г.К.Радчук, Н.В.Чепелєвої, В.І.Юрченка, Т.С.Яценко та ін. стосовно особистісного становлення педагогів говорять про те, що "ефективний" вчитель у порівнянні із "неефективним" відрізняється високою самооцінкою, позитивним ставленням до себе [2, 6, 7]. Він володіє здатністю здійснювати позитивний вплив на Я-концепцію учнів. Вчителі, які внутрішньо себе приймають, з великою легкістю приймають і інших. Тоді як вчителі, що схильні до самозаперечення, частіше відштовхують інших. Тому самосприймання вчителя є одним із важливих факторів, який визначає характер впливу на Я-концепцію школярів, які знаходяться з ним в постійному контакті. Отже, вирішальну роль у процесі

навчання і виховання відіграють міжособистісні взаємовідносини, а вони в свою чергу великою мірою залежать від особистісних якостей вчителя.

Значущою складовою Я-концепції професіонала є й емоційна культура. Вміння вибирати адекватну форму прояву своїх емоцій, здатність володіти собою, керувати власними емоційними станами – показник розвиненої емоційної культури практичного юриста. Все це сприяє повноцінному спілкуванню, дає змогу знайти вихід із складних конфліктних ситуацій.

Людина спотворює не лише сприймання навколишньої дійсності та оточення, а й уявлення про себе, свій внутрішній світ. Прояви психологічних захистів пов'язані із поняттям Я-концепції (Ф.В.Басін, У.Н.Міхеєва, А.А.Налчаджян, З.Фройд, Т.Шибутані). Як зазначає Р.М.Грановська, "психологічний захист виявляє себе у тенденції людини зберігати звичну думку про себе, зменшити дисонанс, відкидаючи або спотворюючи інформацію, яка розцінюється як несприятлива, така, що руйнує первинне уявлення про себе та інших" [5]. Тобто досвід, який не збігається з уявленням людини про себе, має тенденцію не допускатися до рівня свідомості. Будь-яка загроза сталості "Я" супроводжується мобілізацією захисних механізмів. Це досягається або перекрученням сприймання навколишнього, або запереченням того, що людина сприймає, або ж його забуванням.

Висновки. Отже, аналіз літератури показав, що проблеми особистості практичного юриста та його особистісної підготовки тільки починають вивчатися. Здебільшого, розробленими є дослідження процесуальних сторін самосвідомості, самооцінки та Я-концепції особистості педагогів, визначені механізми і психологічні умови їх ефективного функціонування в професійній сфері. Дослідження проблем становлення особистості юриста розглядають основні вимоги до змісту освіти практичних юристів, концепцію професійної підготовки юриста, проте не достатньо об'єктивізовані вимоги до особистості юриста -практика, недостатньо аналізується роль Я-концепції особистості у професійному становленні практичного юриста, не розроблені шляхи і засоби формування позитивної Я-концепції особистості практичного юриста в процесі підготовки. Саме тому, вказуючи на значення, яке відіграє позитивна Я-концепція в діяльності юриста, ми зосередили увагу на проблемі формування позитивної Я-концепції особистості майбутнього практичного юриста, дослідженні факторів і умов, які можуть впливати на її формування. Адже крім набуття знань, практичних навичок та вмінь, за час навчання йому необхідно здійснити величезну роботу зі становлення власної особистості і, зокрема, гармонізації Я-концепції.

Література:

1. Максименко С.Д., Пелех О.М. Фахівця потрібно моделювати. Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності., Рідна школа. – 1994. – №3-4. – С.68-72.
2. Булах І.С., Долинська Л.В. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів. Навчально-методичний посібник. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2002. – 114 с.
3. Заброцький М.М. Формувати позитивну Я-концепцію., Рідна школа. – 1994. – №3-4. – С. 39-40.
4. Рубинштейн С.П. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург: Питер, 1999. – 705 с.
5. Молоканов М.В. О некоторых аспектах отбора кандидатов в практические психологи. – Одесса, 1992. – С. 34-36.
6. Боришевский М.И. Ведущие психологические механизмы саморегуляции поведения., 1992.
7. Кузикова С.Б. Коррекция Я-концепции как условие преодоления конфликтности у подростков., Сумской гос. пед. ин-т им. А.С.Макаренко. – Сумы, 1999. – 28 с.

References:

1. Maksymenko S.D., Pelekh O.M. (1994) Fahivcyia potribno modelyuvati. Naukovi osnovi gotovnosti vipusknika pedvuzu do pedagogichnoyi diyalnosti [Specialist needs to be modeled. Scientific bases of readiness of a pedagogical university graduate for pedagogical activity] Ridna shkola, - №3-4, - 68-72. [in Ukrainian]

2. Bulah I.S., Dolinska L.V. (2002) Psihologichni aspekti mizhosobistisnoyi vzayemodiyi vkladachiv i studentiv [Psychological aspects of interpersonal interaction between teachers and students.] Study guide. - K.: Drahomanov National Pedagogical University, - 114 p. [in Ukrainian]
3. Zabrotskyi M.M. (1999) Formuvati pozitivnu Ya-koncepciyu [Forming a positive self-concept] Ridna shkola, - №3-4. - P. 39-40. [in Ukrainian]
4. Rubinstein S.P. (1999) Osnovy obshej psihologii [Fundamentals of General Psychology] St. Petersburg: Peter, - 705 p. [in Russian]
5. Molokanov M.V. (1992) O nekotoryh aspektah otbora kandidatov v prakticheskie psihologi [On some aspects of the selection of candidates for practical psychologists] Odesa, - P. 34-36. [in Russian]
6. Borishevsky M.I. (1992) Vedushie psihologicheskie mehanizmy samoregulyacii povedeniya [Leading psychological mechanisms of self-regulation of behavior] [in Russian]
7. Kuzikova S.B. (1999) Korrekciya Ya-koncepcii kak uslovie preodoleniya konfliktnosti u podrostkov [Correction of the self-concept as a condition for overcoming conflict in adolescents] Sumy State Pedagogical Institute named after A.S. Makarenko. - Sumy, - 28 p. [in Russian]

УДК 364.013:343.627

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-256-263](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-256-263)

Комісарова Наталя Олександрівна начальник кафедри державної безпеки факультету забезпечення державної безпеки, Київський інститут Національної гвардії України, кандидат юридичних наук, доцент, <https://orcid.org/0000-0001-6895-6891>

Бейкун Андрій Леонардович викладач кафедри державної безпеки факультету забезпечення державної безпеки, Київський інститут Національної гвардії України, кандидат юридичних наук, доцент, <https://orcid.org/0000-0003-2016-2077>

ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ (ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ БАЗОВИХ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ)

Анотація. У статті окреслюється проблематика узагальнення етимологічного та правового змісту «соціальної адаптації» військовослужбовців як правової категорії, проаналізовано військово-соціальну нормативно-правову базу та програмні документи з огляду на їх ефективність та практичне значення. Визначено основні складові соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх сімей. Проаналізовано ефективність програмних документів щодо соціальної адаптації. Акцентовано увагу на доцільності вирішення проблеми соціальної адаптації на основі законодавства, а не програмних документів різного рівня правового значення. Підкреслено важливість соціальної адаптації як одного з пріоритетів соціальної сфери військового будівництва.

Наголошено на необхідності визначення семантичної характеристики такої понятійної категорії як «соціальна адаптація військовослужбовця». До речі, нормативно-правові акти, державні програмні документи та управлінські рішення оперують основними (не менше – п'ятьма) концептуальними категоріями однакового змісту: «адаптація», «соціальна адаптація», «професійна адаптація», «соціальна та професійна адаптація» та «соціальна та професійна адаптація до умов життя в цивільному середовищі».

Порушується проблема взаємної концептуальної, змістової та процесуальної неузгодженості військового та соціального законодавства. Вказується, що наразі діє низка актів національного законодавства, міжнародних нормативних актів, програмних документів, протоколів, підзаконних актів, а також низка державних та недержавних програм щодо соціальної інтеграції військовослужбовців. Тому, ще однією важливою складовою належного регулювання соціальної адаптації цієї категорії осіб слід вважати систематизацію законодавства про соціально-правовий захист військовослужбовців шляхом прийняття Соціального кодексу військовослужбовця (Військово-соціального кодексу).

Стверджується, що без узагальнення та консолідації правових норм, які містяться в нормативно-правових актах різного рівня правового значення, в єдиному логічно послідовному нормативно-правовому акті, який системно та вичерпно регулює відповідну сферу суспільних відносин, завдання соціальної адаптації не буде досягнуто, вирішено на належному рівні людьми в погонах.

Ключові слова: військовослужбовці, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна адаптація, соціальна та професійна адаптація, вузьке розуміння соціальної адаптації, широке розуміння соціальної адаптації, військово-соціальне законодавство.

Komissarova Natalia Oleksandrivna Head of the Department of State Security of the Faculty of State Security, Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, PhD in Law, Associate Professor, <https://orcid.org/0000-0001-6895-6891>

Beikun Andrii Leonardovich Lecturer of the Department of State Security of the Faculty of State Security, Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, PhD in Law, Associate Professor, <https://orcid.org/0000-0003-2016-2077>

LEGAL ASPECTS AND TENDENCIES OF SOLVING THE ISSUES OF SOCIAL SECURITY OF SERVICEMEN (THROUGH THE PRISM OF CONCEPTUAL DEFINITION OF BASIC LEGAL CATEGORIES)

Abstract. The article outlines the issue of generalization of the etymological and legal content of "social adaptation" of servicemen as a legal category, analyzes the military-social regulatory framework and program documents given their effectiveness and practical significance. The main components of social adaptation of servicemen and members of their families are identified. The effectiveness of program documents on social adaptation is analyzed. Emphasis is placed on the expediency of solving the problem of social adaptation on the basis of legislation, rather than program documents of different levels of legal significance. The importance of social adaptation as one of the priorities of the social sphere of military construction is emphasized.

The need to determine the semantic characteristics of such a conceptual category as "social adaptation of the serviceman" is emphasized. By the way, regulations, government policy documents and administrative decisions operate in the main (at least - five) conceptual categories with the same content: "adaptation", "social adaptation", "professional adaptation", "social and professional adaptation" and "social and professional adaptation to living conditions in a civilian environment".

The issue of mutual conceptual, semantic and procedural inconsistency of military and social legislation is raised. It is indicated that currently there are a number of acts of national legislation, international regulations, policy documents, declarations of intent and protocols, bylaws, as well as a number of state and non-state programs on social integration of servicemen. Therefore, another important component of proper regulation of social adaptation of this category of persons should be considered the systematization of legislation on social and legal protection of servicemen through the adoption of the Social Code of the serviceman (Military Social Code).

It is argued that without the generalization and consolidation of legal norms contained in regulations of different levels of legal significance, in a single logically consistent legal act, which systematically and exhaustively regulates the relevant sphere of public relations, the task of social adaptation will not be solved at the appropriate level people in uniform.

Keywords: servicemen, social protection, social security, social adaptation, social and professional adaptation, narrow understanding of social adaptation, broad understanding of social adaptation, military-social legislation.

Постановка проблеми. Сучасна динаміка суспільних відносин висуває потребу комплексного вирішення питань соціального забезпечення, соціального захисту та соціальної адаптації військовослужбовців, зокрема учасників операції об'єднаних сил, у тому числі й демобілізованих. І цілком об'єктивно, що «військово-соціальна» нормативно-правова база об'єктивно знаходиться у стані постійного вдосконалення. Додатковим поштовхом до значних змін у сфері нормативного забезпечення соціального захисту військовослужбовців, зокрема, їх соціальної адаптації до умов цивільного життя, стали

події першої половини 2014 року, що трансформувалися у війну з Російською Федерацією. Природно, що з посиленням зовнішніх загроз та небезпек державному суверенітету і територіальній цілісності, зростає і актуальність більш належного правового врегулювання соціального забезпечення (зокрема, соціальної адаптації) військовослужбовців. Зрозуміло, що будь-яка держава під час викликів, що зазнає Україна, не може дозволити собі «розкіш» низької уваги до належного соціального захисту військовослужбовців та осіб, до них прирівняних.

Крім того, якісна зміна базових галузевих нормативно-правових актів з питань національної безпеки і оборони, прийняття нових програмних документів Президентом і Урядом з питань основних внутрішньо- і зовнішньополітичних кроків держави, об'єктивно зумовлюють і необхідність приведення військово-соціальної нормативно-правової бази до стандартів провідних країн світу.

Разом з тим, і через вісім років з початку неоголошеної війни на сході держави, військово-соціальне законодавство не у повній мірі відповідає об'єктивній динаміці суспільних відносин, має певні вади та недоліки, «грішить» неузгодженостями, колізіями та «розмитістю» формулювань правової термінології, зокрема, базових понятійних категорій.

Відповідно, одним з актуальних питань залишається адекватне, ефективне та системне правове забезпечення соціальної адаптації військовослужбовців до умов цивільного життя як одного із пріоритетів соціальної сфери військового будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши роботи ряду дослідників, зокрема, Н.Б. Болотіної, В.С. Венедіктова, М.Я. Данилевського, К.Ю. Мельника, Н.В. Пададименка, І.М. Сироти, В.І. Щербини, М.О. Шульги та інших, легко дійти висновку щодо загального розуміння існуючої проблематики неналежного, неповного та, певним чином, безсистемного законодавчого та іншого нормативного регулювання сегменту соціального забезпечення військовослужбовців.

Питання соціальної адаптації військовослужбовців у своїх працях піднімали у різний час: В.І. Алещенко, В.М. Бондар, О.С. Бухтіяров, О.С. Верба, І.П. Дацюк, М.І. Карпенко, В.І. Кириленко, С.С. Корольов, І.В. Матюрін, А.Л. Папікян, С.П. Пасіка, В.Й. Пашинський, М.М. Прохоренко, Ю.О. Прудов, О.П. Сайнецький, А.М. Синиця.

Проте, як вбачається, переважна більшість дослідників зосереджує увагу на етимологічно-правовому змісті та розмежуванні понятійних категорій: «соціальне забезпечення» та «соціальний захист» військовослужбовців, визначенню їх співвідношення, допустимого рівня взаємозаміни та взаємної підпорядкованості. У той же час характеристика соціальної адаптації, як етимологічно-правової категорії, - майже не відображена у дослідженнях військових правників. Поза увагою дослідників залишились і питання неузгодженості категоріального апарату, що міститься у численних нормативно-правових актах, програмних документах та концепціях з питань соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей.

Мета дослідження. Отже, метою дослідження є узагальнення етимологічно-правового змісту «соціальної адаптації» військовослужбовців як правової категорії, аналіз нормативно-правової «адаптаційної» бази та програмних документів з огляду на їх ефективність і практичну значимість.

Виклад основного матеріалу. За часи незалежності України, в перманентних складних умовах розвитку державності, поступово сформувався і розвинувся соціально-правовий інститут адаптації військовослужбовців до цивільного життя (т.з. соціальної адаптації). За тридцятирічний період, як з боку законодавчого органу, Президента, органів виконавчої влади, так і в ініціативному порядку: з боку об'єднань громадян, міжнародних

організацій, і, навіть, окремих фізичних осіб, - були здійснені численні як «нормативні кроки», так і, певним чином, систематизовані практичні дії щодо впровадження нових форм і технологій соціальної роботи з громадянами України, які звільнилися з військової служби. Декларується, що в основу заходів, що проводяться в області соціальної адаптації військовослужбовців, звільнених з військової служби, покладено принципи нормативної універсальності та «програмної» спрямованості соціальної допомоги, суттю яких є конкретизація зосередження державних та інших акумульованих ресурсів на задоволення потреб для тих, хто найбільше потребує цієї допомоги. Але, разом з тим, виникають численні питання: і щодо ефективності та повноти «соціально-адаптаційного» законодавства, і щодо ефективності шляхів, механізмів та способів його практичної реалізації, і щодо достатності фінансування, і щодо «рівня коефіцієнту корисної дії» численних урядових та міжнародних програм тощо.

Отже, виникає питання необхідності системного аналізу чинної «військово-соціальної» нормативно-правової бази. Відповідно до Концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 1068-р, соціальна адаптація осіб, звільнених із військової служби визначалась як складний і тривалий суспільний процес [1]. У найбільш концептуальних рисах вона передбачає освоєння норм і правил нового соціального середовища, пристосування до нових соціальних умов і завершується реалізацією права на працю, вільний вибір роботи та отримання справедливої і задовільної винагороди за неї і в результаті – достойні умови життя. Незважаючи на те, що численними нормативними актами та програмними документами соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх сімей проголошена одним із пріоритетів соціальної сфери військового будівництва, а також окремим напрямом державної соціальної політики, залишається невизначеність у правовому регулюванні відповідного кола суспільних відносин навіть на концептуальному рівні. Отже, у вітчизняному нормативно-правовому масиві та науковій літературі певна сукупність відносин, пов'язаних з допомогою державними та недержавними структурами колишнім військовослужбовцям реалізувати своє право на професійну перепідготовку та працевлаштування отримала умовно-узагальнений термін «соціальна адаптація».

Вважається, що правові основи соціальної адаптації почали формуватися у 1992 році з прийняттям недержавної Програми соціальної адаптації військовослужбовців. Разом з тим, на рівні актів законодавства «соціально-адаптаційна» нормативно-правова база почала створюватись фактично тільки у 2004 році у зв'язку з прийняттям Закону від 15 червня 2004 року № 1763-IV «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» [2]. Чинний Закон (за задумкою) покликаний був стати основним нормативно-правовим актом з питань соціальної адаптації військовослужбовців, але змістовно він являє собою лише органічне доповнення Закону від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [3], розглядаючи, переважно, процесуальні питання надання певних виплат та компенсацій особам, що звільняються з лав Збройних Сил та інших військових формувань у зв'язку з скороченням або іншими організаційними заходами.

Як вбачається, побудова будь-якої галузевої правової бази буде безпредметною без концептуального визначення базових правових категорій, що відображають певні суспільні процеси, явища, події. У той же час, концептуальне визначення соціальної адаптації, принаймні, як одного з елементів кар'єри військовослужбовця, закріплення на рівні актів

законодавства, на жаль, не отримало. Разом з тим, Концепція Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 1068-р дає дещо неконкретизоване та «розмите» з правових позицій визначення адаптації: «Адаптацією військовослужбовців та членів їх сімей є соціальний процес їх активного пристосування до нових соціальних умов проживання в цивільному середовищі з ринковою системою відносин, який передбачає освоєння норм і правил такого середовища, оволодіння професією, спеціальністю, реалізацію прав, у тому числі на працю, формування нових правил поведінки і самоусвідомлення, що забезпечує комфортний перехід до нових умов життя». Більш того, у сучасних дослідженнях з цієї проблематики взагалі відсутнє єдине етимологічне поняття соціальної адаптації осіб, звільнених з військової служби. Крім того, відсутня (як на нормативно-правовому рівні, так і концептуальному) єдина позиція щодо універсального суб'єктного складу, який потребуватиме соціальної адаптації. Закон від 15 червня 2004 року № 1763-IV чітко окреслює як коло суб'єктів (військовослужбовці, які вимушені достроково звільнитись зі служби та члени їх сімей), так і підстави надання певних соціальних преференцій, які умовно охоплюються поняттям «соціальна адаптація» (скорочення штатів або інші організаційні заходи). Крім того, як вже зазначалось, у цьому випадку нормативно встановлюються лише окремі безсистемні соціальні преференції, більш змістовно «пристосовані» до Закону № 2011-XII «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців...». Таким чином, навіть на рівні єдиного поки що акту законодавства про соціальну адаптацію військовослужбовців штучно звужується суб'єктний склад колом осіб, які підпадають під «організаційно-штатні заходи». Разом з тим, «загальносоціальний» Закон № 2011-XII, гарантуючи соціальну *та професійну* адаптацію військовослужбовцям, розширює як суб'єктний склад, так і «адаптаційні» підстави: «...яких звільнено у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, за станом здоров'я, а також військовослужбовцям строкової служби, які до призову на строкову військову службу не були працевлаштовані, а також членам сімей військовослужбовців за їх зверненням».

Відповідно, з існуючих до цієї проблеми як нормативних, так і теоретичних підходів можна умовно узагальнити і виділити два:

- «широке» розуміння соціальної адаптації військовослужбовця як елементу його кар'єри [4; 5, с.7-8; 6, с.12];

- «вузьке» розуміння соціальної адаптації, при якому штучно обмежується коло суб'єктів особами, звільненими з військової служби у зв'язку з організаційно-штатними заходами, які, до речі, взагалі розглядаються як зовсім інша категорія осіб, що потребують «окремого» правового регулювання [7, с. 264-265; 8, с.30-32; 9, с.134].

Іншою невизначеною категорією є «межі» державного втручання у сприянні становленню «післяслужбової» кар'єри колишнього військовослужбовця. Згадана вище Концепція № 1068-р «...до 2017 року» містить ретроспективний аналіз «військово-адаптаційної» нормативно-правової бази, згадуючи чинні у свій час: Програму соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, на період до 2005 року, затверджену Указом Президента України від 21 вересня 2002 р. № 849 та Державну програму соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, що підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2011 року, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 720. Визнаючи, в цілому, низьку ефективність реалізації вказаних програм, Концепція № 1068-р все ж таки акцентує увагу на необхідності і в подальшому вирішувати зазначену комплексну соціальну проблему «програмним методом». Паралельно з державними програмами в Україні

реалізуються міжнародні проекти та програми, які фінансуються Організацією Північноатлантичного договору, Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Міністерством закордонних справ Королівства Норвегія. Крім того, окремі державні установи, неурядові організації, об'єднання громадян, вищі навчальні заклади та наукові установи вирішують завдання соціальної адаптації військовослужбовців без відповідної участі та уваги держави [10].

Проте, рівень «коефіцієнту корисної дії» таких та подібних за сферою та суб'єктом складом спрямування програм, наочно ілюстрував у свій час проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми фізичної, медичної, психологічної реабілітації та соціальної і професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях на період до 2022 року», що був викладений на офіційний сайт КМУ ще на початку 2018 року, проте так і залишався на проектній стадії до 05 грудня того ж року.

Схоже, що на нього протягом означеного періоду просто не звертали увагу, і не в останню чергу, як вбачається, через розуміння практичної недоцільності таких документів. Хоча, з іншого боку, при гіпотетичній наявності ефективного універсального і нормативно визначеного механізму контролю виконання таких державних програм і, відповідно, механізму відповідальності уповноважених посадових осіб за їх виконання, – означений вище проект, що трансформувалася у Постанову Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2018 р. № 1021 «Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року» [11] (при її дієвому впровадженні у нормативний масив), можна було б позиціонувати як значний прорив у підзаконно-програмному забезпеченні соціальної адаптації військовослужбовців.

По-перше, це зумовлено чіткістю визначення кола осіб, які потребують відповідної державної підтримки. По-друге, порівняно з попередніми аналогічними, чинними у минулому програмами, збільшено спектр державних заходів та послуг, що повинні бути надані відповідному колу суб'єктів. І по-третє, планувалося (принаймні декларувалося), на наш погляд, вдаль запровадження єдиної системи адміністрування потреб учасників антитерористичної операції й осіб, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях. Єдиним недоліком цієї Державної цільової програми, як нам здається, є штучне обмеження кола осіб тільки суб'єктами, зазначеними у назві Постанови.

Висновки. Таким чином, враховуючі аспекти, викладені вище, перш за все необхідно визначитись з змістовими характеристиками такої понятійної категорії як «соціальна адаптація військовослужбовця». До речі, нормативно-правові акти, урядові програмні документи та розпорядчі рішення оперують основними (як мінімум – п'ятьма) понятійними категоріями з однаковим змістом: «адаптація», «соціальна адаптація», «професійна адаптація», «соціальна та професійна адаптація» та «соціальна та професійна адаптація до умов життя в цивільному середовищі».

Іншою проблемою є взаємна концептуальна, змістова та процесуальна неузгодженість військово-соціального, зокрема «військово-адаптаційного», законодавства.

На даний час існує певна кількість актів національного законодавства, міжнародних нормативно-правових актів, програмних документів, декларацій про наміри та протоколів, підзаконних правових актів, а також ряд державних та недержавних програм з питань соціальної інтеграції військовослужбовців. Отже, іншою важливою складовою належного нормативного врегулювання соціальної адаптації зазначеної категорії осіб слід вважати систематизацію законодавства з питань соціально-правового захисту військовослужбовців шляхом прийняття Соціального кодексу військовослужбовця (Військово-соціального кодексу).

Таким чином, без узагальнення та зведення правових норм, що містяться в нормативно-правових актах різного рівня юридичного значення, у єдиний логічно узгоджений нормативно-правовий акт, який системно і вичерпно регулює відповідну сферу суспільних відносин, не вирішиться на належному рівні завдання соціальної адаптації людей у погонах.

P.S. Слід зважити і на ту обставину, що будь-які заходи по приведенню військово-соціально-адаптаційного законодавства до єдиної узгодженої і логічно-впорядкованої системи об'єктивно призведуть до необхідності суттєвих змін до трудового законодавства та блоку законів з питань соціального забезпечення громадян.

Література:

1. Про схвалення Концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 1068-р [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1068-2013-%D1%80>. (дата звернення: 01.06.2023).
2. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей. Закон України від 15 червня 2004 року № 1763-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, N 36, ст. 444 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1763-15>. (дата звернення: 01.06.2023).
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 15, ст. 190 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>. (дата звернення: 01.06.2023).
4. Кондрюкова В. В., Слюсар І. М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців силових структур, звільнених у запас: навчально-методичний посібник. Київ: Гнозис, 2013. 116 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ifsa.kiev.ua/files/_book_2015_I.pdf. (дата звернення: 01.06.2023).
5. Збірник нормативно-правових актів з питань соціальної адаптації осіб, звільнених з військової служби: на допомогу звільненому з військової служби / Керівн. колект. уклад.: О. В. Сасько, уклад.: А. В. Терещенко, М. М. Сивоконь. Київ: [б. в.], 2013. С. 5–12.
6. Алещенко В. І. Соціальна адаптація звільнених військовослужбовців: стан, проблеми та напрями її удосконалення. *Наука і оборона*. 2006. № 3. С. 10–15.
7. Московчук Ю. А. Соціально-психологічний аспект адаптації звільнених військовослужбовців Збройних Сил України в умовах ринкової економіки. *Нові технології навчання*. Збірник наукових праць. Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов глобалізації ринку освітніх услуг / Спец. випуск № 48. Частина 1. Київ–Вінниця, 2007. С. 263–266.
8. Бідюк Н. М. Соціально-адаптаційне професійне навчання безробітних військовослужбовців, звільнених у запас. *Вісник Черкас. ун-ту. Сер.: Педагогічні науки*. 2009. Вип. 147. С. 28–32.
9. Лазарев В. В. Проблеми соціальної адаптації звільнених військовослужбовців (їхніх родин). *Стратегічна панорама*. 2005. № 1. С. 130–138.
10. Результати діяльності Хмельницького центру перепідготовки та соціальної адаптації в 2009–2013 рр. Харківський регіон [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://retrain.km.ua/hcre2010.htm>. (дата звернення: 01.06.2023).
11. Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2018 р. № 1021 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 01.06.2023).

References:

1. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi prohramy sotsialnoi i profesiinoi adaptatsii viiskovosluzhbovtiv, yaki pidlihaiut zvilnenniu, ta osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, na period do 2017 roku. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 hrudnia 2013 r. № 1068-r [On the Approval of the State Concept targeted program of social and professional adaptation of servicemen who are subject to release and persons released from military service for the period until 2017. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 18, 2013 No. 1068]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1068-2013-%D1%80>. [in Ukrainian].
2. Pro derzhavni harantii sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtiv, yaki zvilniaiutsia iz sluzhby u zviazku z reformuvanniam Zbroinykh Syl Ukrainy, ta chleniv yikhnikh simei. Zakon Ukrainy vid 15 chervnia 2004 roku № 1763-IV [About state guarantees of social protection of servicemen who are dismissed from service in connection with the reform of the Armed Forces of Ukraine, and their family members. Law of Ukraine dated June 15, 2004 No. 1763-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004, N 36, ст. 444*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1763-15>. [in Ukrainian].
3. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtiv ta chleniv yikh simei. Zakon Ukrainy vid 20 hrudnia 1991 roku № 2011-XII [About social and legal protection of servicemen and their family members. Law of Ukraine of December 20, 1991 No. 2011-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992, № 15, ст. 190*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>. [in Ukrainian].
4. Kondriukova, V. V., Sliusar, I. M. (2013). Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia viiskovosluzhbovtiv sylovykh struktur, zvilnenykh u zapas: navchalno-metodychnyi posibnyk [Socio-psychological adaptation of servicemen of the security forces released into the reserve: educational and methodological manual.]. Kyiv: Hnozis., 116 s. Retrieved from http://ifsa.kiev.ua/files/_book_2015_1.pdf. [in Ukrainian].
5. Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv z pytan sotsialnoi adaptatsii osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby: na dopomohu zvilnenomu z viiskovoi sluzhby [Collection of normative legal acts on issues of social adaptation of persons discharged from military service: to help those discharged from military service]. Kerivn. kolekt. uklad. O. V. Sasko, uklad.: A. V. Tereshchenko, M. M. Syvokon. Kyiv: [b. v.], 2013. S. 5–12.
6. Aleshchenko, V. I. (2006). Sotsialna adaptatsiia zvilnenykh viiskovosluzhbovtiv: stan, problemy ta napriamy yii udoskonalennia [Social adaptation of discharged servicemen: state, problems and directions for its improvement]. *Nauka i oborona* – № 3. S. 10–15.
7. Moskovchuk, Yu. A. (2007). Sotsialno-psykholohichni aspekt adaptatsii zvilnenykh viiskovosluzhbovtiv Zbroinykh Syl Ukrainy v umovakh rynkovoi ekonomiky [Socio-psychological aspect of adaptation of discharged servicemen of the Armed Forces of Ukraine in a market economy conditions]. *Novi tekhnolohii navchannia – Zbirnyk naukovykh prats. Shliakhy rozvytku dukhovnosti ta profesionalizmu za umov hlobalizatsii rynku osvitnikh usluh. Spets. vypusk № 48. Chastyna 1. Kyiv–Vinnytsia. S. 263–266*.
8. Bidiuk, N. M. (2009). Sotsialno-adaptatsiine profesiine navchannia bezrobotnykh viiskovosluzhbovtiv, zvilnenykh u zapas [Social and adaptive professional training of unemployed servicemen released to the reserve]. *Visnyk. Pedahohichni nauky* – Vyp. 147. Cherkasy. S. 28–32.
9. Lazariiev, V. V. (2005). Problemy sotsialnoi adaptatsii zvilnenykh viiskovosluzhbovtiv (ikhnikh rodyn) [Social adaptation problems of discharged servicemen (their families)]. *Stratehichna panorama* – № 1. S. 130–138.
10. Rezultaty diialnosti Khmelnytskoho tsentru perepidhotovky ta sotsialnoi adaptatsii v 2009–2013 rr. Kharkivskiy rehion [Khmelnytskyi Center for Retraining and Social Adaptation activity results in 2009–2013. Kharkiv Region]. Retrieved from <http://retrain.km.ua/hcre2010.htm>. [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennya Derzhavnoi cil'ovoï programi z medichnoi, fizichnoi rehabilitatsii ta psihosotsial'noi readaptatsii postrazhdalih uchastnykiv Revolyucii Gidnosti, uchastnykiv antiteroristichnoi operatsii ta osib, yaki brali uchast' u zdiysnenni zahodiv iz zabezpechennya nacional'noi bezpeki i oboroni, vidsichi i strimuvannya zbrojnoï agresii Rosijs'koï Federatsii v Donec'kij ta Lugans'kij oblastiakh, zabezpechenni ih zdiysnennya, na period do 2023 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 5 grudnya 2018 r. № 1021. [On the approval of the State target program for medical, physical rehabilitation and psychosocial readaptation of injured participants of the Revolution of Dignity, participants of the anti-terrorist operation and persons who took part in the implementation of measures in ensuring national security and defense, repulsing and deterring armed aggression of the Russian Federation in the Donetsk and Luhansk regions, ensuring their implementation, for the period until 2023: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 5, 2018 No. 1021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

УДК 341.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-264-274](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-264-274)

Лук'янішин Олексій Олегович студент 3 курсу 2 групи факультету адвокатури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул.Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (068) 361-92-47

Рубежов Богдан Сергійович студент 3 курсу 10 групи факультету адвокатури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (096) 215-92-02, <https://orcid.org/0000-0003-2995-8549>

Бойчук Дмитро Сергійович кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Європейського Союзу, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул.Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (057) 704-90-39

ОБ'ЄДНАНА ЄВРОПА ОЧАМИ КЕРІВНИЦТВА НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ

Анотація. У даній публікації досліджено розвиток ідеї європейської єдності за часів нацистської Німеччини. Авторами зазначено, що у більшості робіт науковців у частині еволюції ідеї об'єднаної Європи цей період залишається поза увагою у порівнянні з ретельним дослідженням доробку видатних мислителів, наприклад, І. Подебрада, Е. Крюссе, Ж. Монне, Р. Шумана та ін. З урахуванням даної «прогалини» авторами досліджено нацистську окупаційну політику у країнах Європи. У статті проаналізовано позиції провідних ідеологів націонал-соціалізму 20-30-х рр. минулого століття, які своїми роботами заклали фундамент окупаційної політики нацистської Німеччини під час Другої світової війни.

Окрему увагу зосереджено на першому етапі провадження такої політики, її особливостях по відношенню до різних країн, одні з яких мали стати сателітами, а інші – колоніями та сировинними придатками.

Констатовано радикальні зміни в окупаційній політиці нацистської Німеччини після поразок на фронтах Другої світової війни у 1942-1943 рр. Розкрито, зокрема, економічні причини таких перетворень у політиці щодо окупованих країн: дефіцит сировини для виготовлення військової продукції та недостатність власних людських ресурсів. Дані обставини свідчать про непослідовність політики нацистських лідерів, яка змінювалась з кожною воєнною поразкою Третього Рейху.

Авторами проаналізовано основні документи, які визначали таку політику нацистів, акцентовано увагу на різних підходах до визначення структури такого об'єднання, його суб'єктного складу, керівних органів на наднаціональному рівні.

У статті використано доробок науковців, мемуарна література сучасників, досліджено загальні риси, причини, особливості та недоліки нацистської концепції об'єднаної Європи, подібність деяких рис тогочасних проектів закріпленим в договорах ЄС ідеям, підбито підсумки і визначено напрями майбутніх досліджень, які мають привернути увагу наукової спільноти та громадськості.

Ключові слова: «нова Європа», Третій Рейх, окупація, життєвий простір, нацизм.

Lukyanishyn Oleksii Olegovich Student of the 3rd year of the 2nd group of the Faculty of Advocacy, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (068) 361-92-47

Rubezhov Bogdan Sergiyovich Student of the 3rd year of the 10th group of the faculty of advocacy, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (096) 215-92-02, <https://orcid.org/0000-0003-2995-8549>

Boychuk Dmytro Serhiyovych Candidate of Law Sciences, Associate Professor of the Department of Law of the European Union, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (057) 704-90-39

UNITED EUROPE THROUGH THE EYES OF THE LEADERSHIP OF NAZI GERMANY

Abstract. This publication examines the development of the idea of European unity during the time of Nazi Germany. The authors point out that in most of the works of scientists in terms of the evolution of the idea of a united Europe, this period is neglected in comparison with the thorough study of the works of outstanding thinkers, for example, I. Podebrad, E. Krusse, J. Monnet, R. Schuman, and others. Taking this "gap" into account, the authors researched the Nazi occupation policy in European countries. The article analyzes the positions of the leading ideologists of National Socialism in the 20s and 30s of the last century, whose works laid the foundation for the occupation policy of Nazi Germany during the Second World War.

Particular attention is focused on the first stage of the implementation of such a policy, its features in relation to various countries, some of which were to become satellites, and others - colonies and raw appendages.

Radical changes in the occupation policy of Nazi Germany after the defeats on the fronts of the Second World War in 1942-1943 were noted. In particular, the economic reasons for such transformations in the policy towards the occupied countries were revealed: the shortage of raw materials for the manufacture of military products and the insufficiency of own human resources. These circumstances testify to the inconsistency of the policy of the Nazi leaders, which changed with each military defeat of the Third Reich.

The authors analyzed the main documents that defined this policy of the Nazis, focused attention on various approaches to defining the structure of such an association, its subject composition, governing bodies at the supranational level.

The article uses the works of scientists, the memoirs of contemporaries, examines the general features, reasons, features and shortcomings of the Nazi concept of a united Europe, the similarity of some features of the contemporary projects to the ideas enshrined in the EU treaties, sums up and determines the directions of future research that should attract the attention of scientific community and public.

Keywords: "new Europe", the Third Reich, occupation, living space, Nazism.

Постановка проблеми. Наукова проблема, дослідженню і вирішенню якої присвячено статтю, полягає в необхідності аналізу одного з періодів в історії Європи, який, багато в чому, характеризувався маніпуляціями ідеєю європейської ідентичності нацистськими лідерами для досягнення власних цілей. Історія європейської інтеграції містить велику кількість спроб об'єднання Європи (світських і релігійних, мирних і військових, демократичних та тоталітарних, неправомірних та легальних), не виключенням стали і націонал-соціалісти, які намагались піднести власні плани населенню європейських країн як рятівні для всієї Європи. Злочинні дії керівників нацистської Німеччини можна кваліфікувати як військову, неправомірну і тоталітарну спробу об'єднання Європи, тому у

контексті сучасних гібридних війн та маніпуляції суспільною думкою дана робота має надзвичайну актуальність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Станом на сьогодні наукове підґрунтя для дослідження розроблено лише частково. Прикладом є робота М. Гайсенюк «Концепт Європи в уявленні нацистів». Авторка досліджувала передумови та перший етап проведення окупаційної політики і зосереджує увагу на захопленні нацистами «життєвого простору на Сході», оминаючи країни Західної та Центральної Європи. Низка науковців (І. Єрмолов, Б. Ковальов, Ф. Синіцин) аналізували у своїх роботах політику нацистів на території СРСР. Окремі аспекти «нового порядку» у Європі стали предметом дослідження А. Васильченка, В. Дашичева, Р. Пономаренка та В. Буханова. Водночас, окремі аспекти цього історичного періоду залишаються недостатньо дослідженими.

Формулювання цілей. У цій роботі ставимо завдання провести аналіз основних історико-правових джерел періоду нацистської окупації Європи, виокремити відомості у підходах зазначених у джерелах, порівняти тогочасні ідеї з їх попередниками та наступниками.

Виклад основного матеріалу. До сьогодні в історичній науці, особливо у радянсько-російській, існує частково хибна позиція стосовно поглядів керівництва націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини на подальшу долю окупованих територій країн Європи. Коротко така позиція представлена В. Линецьким: «Новий порядок, встановлений Гітлером у Європі, означає безроздільне панування німецьких капіталістів над всім господарським життям європейських країн, перетворення цих країн у колонії та постачальників сировинних та продовольчих товарів» [1, с. 7]. Ми не можемо погодитись з такою категоричною оцінкою соціально-політичних процесів минулого, адже ідея створення співдружності європейських країн на чолі з Третім Рейхом пройшла довгий шлях від повного заперечення такого явища до численних декларацій про створення такого наднаціонального утворення після переможного завершення бойових дій проти союзників. Тобто, процитований вислів В. Линецького висвітлює практичну площину нацистської окупаційної політики, водночас на теоретичному рівні, з урахуванням обстановки на фронтах, нацистське керівництво досліджувало питання об'єднання суверенних країн Європи.

Предметом даного дослідження не є детальний аналіз протиріч між елітами у нацистській Німеччині, тому варті уваги лише ті суперечності, які виникали і водночас впливали на визначення долі окупованих країн. Одним із факторів, які впливали на відношення нацистів до інших країн, був економічний. Карл Дуйсберг зазначав: «Вузькі національні кордони мають бути скасовані на користь економічної діяльності країн шляхом створення наднаціональних економічних сфер... Лише згуртований економічний блок від Бордо до Софії надасть Європі основу, якої вона потребує для утвердження своєї світової ролі» [2, с. 223]. Досягти ж цієї мети можна було лише двома шляхами: мирним, тобто шляхом перемовин, або збройним. Застосування першого способу А. Гітлер заперечив: «Об'єднання Європи можна здійснити не шляхом об'єднаних устремлінь багатьох державних діячів, а лише за допомогою збройного насильства» [3]. Тобто, задовго до початку Другої світової війни склалась концепція « нової Європи », яка мала би бути утворена збройним шляхом, і саме вона стала б проміжним етапом до світового панування [4]. Це підтверджує наведену вище тезу про те, що таку спробу об'єднання Європи можна кваліфікувати як військову та неправомірну.

Окремо звернемо увагу на позиції нацистських еліт стосовно країн Західної Європи. Хоч здобуття «життєвого простору» А. Гітлеру марилося саме у східному напрямку, водночас ліквідація загрози шляхом окупації країн Західної Європи грало не менш важливе

значення. Про безрадісні перспективи окупації Франції свідчать наступні слова фюрера Третього Рейху: «Версальський мир буде дитячою іграшкою у порівнянні з умовами, які ми нав'яжемо їй» [5]. Розвиток таких поглядів було втілено у план розчленування Франції, за яким частина територій Франції, суміжних з Німеччиною, переходили до складу останньої. Аргументовано це було належністю цих земель не до Західної, а до Центральної Європи [6]. Ці ідеї не було втілено у Комп'єнський мир, який ознаменував поразку Третьої Республіки, окупацію Франції нацистами та утворення маріонеткового режиму на півдні країни. Але нацистськими керівниками їх не було забуто, а лише відкладено до більш сприятливої обстановки. Про це свідчить телеграма верховного комісара поліції і військ СС у Франції Оберга: «Відповідно до вказівок фюрера ми хоч і повинні для громадськості вдавати, що ми проводимо політику співпраці, але нам ніколи не слід забувати про мету – остаточно знищити Францію» [2, с. 226]. Таким чином, на прикладі Франції можна дійти висновку, що у довоєнний час та перші (переможні для Німеччини) роки окупованим країнам передбачався статус васала, який слугував би джерелом сировини та людських ресурсів. Ідея про співдружність рівноправних європейських держав була сформована набагато пізніше, що доказує непослідовність нацистської окупаційної політики у країнах Західної Європи.

Аналогічна доля була передбачена і для Великобританії, яку Гітлер планував «поставити на коліна» [7]. Планування окупаційної політики на її території було здійснено лише частково, але Оркнейські острови та острови у протоці Ла-Манш планувалось приєднати до складу Німеччини, а проти цивільного населення було розроблено систему репресивних заходів. Така ж сама концепція розповсюджувалась і на країни Східної Європи, зокрема Польщу та СРСР [8].

Іншим було ставлення до країн Скандинавії. Населення Норвегії, Швеції, Данії, а також Нідерландів мало нордичну кров, що надало підстави в рамках расової теорії Третього Рейху нацистським ідеологам сформуванню системи заходів по приєднанню населення цих країн до Німеччини з метою асиміляції і ліквідації національних рис. У подальшому планувалось переселити населення скандинавських країн разом із німцями на окуповані території східних країн. Й. Геббельс зазначав про різне ставлення у керівництва Німеччини до Норвегії: В. Квіслінг сподівався очолити союзу Німеччині Норвегію, водночас інші ставились до неї як до провінції у складі Третього Рейху [9].

30 травня 1940 року було підписано таємний меморандум, який визначив три напрямки «майбутньої економічної організації світу»: великогерманська економічна сфера, германська колоніальна імперія та нова політика зовнішньої торгівлі Німеччини. Даний документ визначав мету зовнішньої політики Рейху – підпорядкування країн Європи або збройним шляхом, або шляхом економічного тиску. Останній шлях передбачався для Фінляндії та країн Балтії. Країни Північно-Східної Європи мали стати виключно сировинним придатком, а території СРСР – майбутніми колоніями [10].

Окупована Чехословаччина, перетворена на протекторат Богемія-Моравія, мала бути заселена німецьким населенням, а слов'яни не мали б бути у центральній Європі. Більш жорстка політика проводилась у Польщі, західні та центральні регіони якої були приєднані до Німеччини, а на сході було утворено Генерал-губернаторство [11]. Політика виселення та знищення корінного населення передбачалась планом «Ост», останній став предметом ґрунтовних досліджень багатьох науковців, тому не вважаємо за доречне детально на ньому зупинятися [24; 25]

Отже, зважаючи на наведене вище, можна стверджувати, що первісна окупаційна політика нацистської Німеччини базувалась на довоєнних ідеологічних роботах керівництва Третього Рейху, що передбачало військове підкорення країн Європи та

приєднання частини їх території до складу Німеччини. У переважній більшості це стосувалось країн, у яких за націонал-соціалістичної ідеологією проживало наближене до нордичної раси населення. Інші ж території мали стати джерелом сировини, місцеве населення мало бути скорочено до життєво необхідного мінімуму, інша частина, зокрема Східна Європа, мала бути колонізована. На думку авторів, даний процес є аналогічним марксистський ідеології, коли напрацьована ідеологічна база починає впроваджуватись у життя і з першими кроками проявляє свою нежиттєздатність, що зумовлює термінову необхідність внесення змін з урахуванням актуальної кон'юнктури, про що йтиметься далі.

Дослідники ідеї «нової Європи» пов'язують активізацію діяльності багатьох інститутів нацистської Німеччини по реформуванню своєї окупаційної політики саме з поразкою під Сталінградом [14; 15, с. 84]. Ще до війни К. Шмітт сформулював обґрунтування «життєвого простору на сході» як суб'єкта міжнародного права, який мав би замінити держави. Деякі риси для своєї роботи ним було взято із доктрини Монро. Окрема увага зосереджувалась на принципі невтручання учасників одного простору у справи інших. На чолі «життєвого простору» мав би стояти політичний лідер, яким, зрозуміло, автору бачилась Німеччина [12]. Ці ідеї отримали розвиток у праці А. Хаусхофера, який бачив об'єднання країн у федерацію, до складу якої входили б три групи країн: країни Балтії, Словаччина та Хорватія – вони б входили до складу Німеччини, до другої групи належали союзні держави – Угорщина, Румунія, Болгарія та ін., третю групу утворювали Данія, Норвегія, Швеція, Швейцарія та Італія. Водночас участь у такій федерації Франції, Іспанії, Бельгії та Нідерландів не передбачалась [13]. Так поступово ідея об'єднаної Європи очима нацистських лідерів отримувала своє документальне втілення, але цей процес був ускладнений відомим дублюванням функцій декількома органами державної влади.

Іншим прихильником федеративного майбутнього Європи був Й. Ріббентроп, який у докладній записці від 21 березня 1943 запропонував об'єднання європейських держав у федерацію у складі Німеччини, Італії, Франції, Данії, Норвегії, Фінляндії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Хорватії, Сербії, Греції та Іспанії. Центром федерації мали стати Зальцбург або Відень. Але цей проект не отримав підтримки Гітлера [14].

5 квітня 1943 року при Міністерстві закордонних справ Німеччини був утворений Комітет по справах Європи. Одночасно було сформовано робочі групи, які працювали над історичним обґрунтуванням необхідності об'єднання європейських країн, виокремлювали предмет майбутніх переговорів між країнами, а також здійснювали пропаганду [15].

Об'єднати населення окупованих країн Європи мала концепція «нової Європи» чи «нового європейського порядку», яка б замінила колишні ідеї про «боротьбу проти єврейської плутократії та більшовиків», які не отримали підтримки у цих країнах. Пауль Хауссер писав, що політика мала бути направлена на створення великої територіальної одиниці у вигляді союзу держав Європи [16]. Наступний розвиток, який теоретично нагадує сучасний принцип наділення повноваженнями для реалізації компетенції Європейського Союзу, відображено у телеграмі Гітлера від 28 вересня 1943 року: «...на принципах свободи і незалежності побудувати...Норвегію, яка віддасть європейській спільноті лише ті повноваження на вищому рівні, які необхідні для безпеки Європи, оскільки лише співтовариство може бути і гарантом, і носієм такої безпеки» [17].

Генріх Гімmlер бачив Європу такою: «Європейський рейх стане конфедерацією вільних держав, до складу якої увійдуть Велика Німеччина, Угорщина, Хорватія, Словаччина, Голландія, Фландрія, Валлонія, Люксембург, Норвегія, Данія, Естонія, Латвія, Литва. Ці країни керуватимуть самі собою. У них буде спільна європейська валюта, деякі спільні галузі управління, зокрема поліція і армія, в яких нації представлятимуть

національні формування». Торгові відносини регулюватимуться договорами, а Німеччина має мінімізувати втрати у ці галузі для сприяння розвитку слабших держав [18].

О. Долецаком¹ було розроблено «П'ять тез», у третьому з яких автор визначив Європейську конфедерацію як наднаціональне утворення, членство країн у якому було б їх власним волевиявленням. Дана позиція була деталізована у проекті «Європейської хартії» О. Долецака, у якій було проголошено шість основних свобод: свобода народів від насилля з боку провідних держав світу, свобода народів у виборі форми національної самоорганізації, свобода народів від пригнічення та асиміляції, свобода особистості від примусу к самовизначенню, свобода культур від глобалізації, свобода релігії від політичних зловживань. Також було перелічено сім основних прав: право на працю, право на розвиток та вдосконалення, свобода вибору професії, право на достатній рівень життя, право приймати рішення в процесах формування суспільства (право обирати і бути обраним), право власності на землю, право на відпочинок, право на соціальну допомогу. У програмі «Європейського визвольного руху» О. Долецак визначив нові риси Європейської конфедерації: усунення протиріч між братніми європейськими народами в рамках конфедерації, народи зберігають національну ідентичність та право на політичну самоорганізацію, формування європейського суду для вирішення конфліктів між членами співдружності, усунення кордонів у Східній Європі [14].

Але усі попередні ідеї носили загальний характер, не конкретизуючи по суті жодну зі своїх складових. Тому найбільшій уваги заслуговують пропозиції, вироблені Комітетом зі справ Європи. Першим проектом, який значно відрізнявся від попередників своєю деталізацією став проект Ганса Фровейна від 7 червня 1943 року. Він пропонував об'єднання країн Європи з урахуванням спільного історичного минулого, ідей нацистської ідеології з метою захисту та оборони від експансії ворожих сил. У цій частині проект повторював попередні. Політичний та військовий устрій Європи мали бути єдиним цілим.

Збереження миру в Європі забезпечуватиме Європейський мирний пакт, який передбачатиме правила врегулювання спорів і керівні принципи: незалежність і свобода країн Європи, які добровільно об'єдналися у співдружність; право кожної держави на власну внутрішню політику з урахуванням зобов'язань щодо європейської спільноти; свобода розвитку міждержавних відносин між країнами-членами, що сприятиме європейській солідарності; свобода розвитку відносин з неєвропейськими країнами, що не протирічить європейській солідарності; невтручання в справи неєвропейських країн; мирне вирішення спорів між державами Європи; якщо окремі народи проживають на території декількох держав і це загрожує добросусідству, питання вирішується шляхом переговорів або шляхом переселення, якщо досягти цього не можливо, держави мають забезпечити права цих народів; відповідальність держави-члена за дії, які суперечать взятим зобов'язанням.

Для врегулювання проблем у галузі економіки утворюється Європейський економічний конгрес, який керується та скликається його президією, до складу якої входять представники «провідних держав та деяких інших країн». Конгрес структурно поділяється на конференції: з питань торгівлі та промислового виробництва, фінансів і валюти, трудових і соціальних, продовольчих проблем, сільського та лісного господарства. Членство у Європейському економічному конгресі передбачаються лише для учасників Європейського мирного пакту. Завданням Конгресу є впорядкування економічного

¹ О. Далецак – офіцер СС, начальник відділу D Головного управління СС. У своїй юності захоплювався ідеями європейської єдності. З урахуванням такої сфери інтересів, був призначений на посаду для розробки плану перетворення Європи відповідно до принципів націонал-соціалістичної ідеології.

співробітництва в Європі, зокрема встановлення тарифів для товарообміну з подальшим утворенням європейського митного союзу; валютні відносини з подальшим утворенням валютного союзу; підвищення рівня умов праці і соціального захисту; планування розвитку різних галузей промисловості.

В окремих сферах можуть створюватись спеціальні органи Європейського економічного конгресу: європейське відомство праці, європейський інститут сільського господарства, які керуватимуться у своїй діяльності директивами і завданням Конгресу. До їх компетенції відносяться: збір та перевірка матеріалів, дослідження нових ідей, видача довідок, складання статистичних даних.

У галузі транспорту скликається постійна Європейська конференція з питань транспорту, яка структурно складається зі спеціальних комітетів: залізничний, автодорожній, водний, повітряний, з питань розвитку інфраструктури.

Аналогічні органи за структурою та завданнями утворюватимуться у галузі культури, які складатимуться зі спеціальних палат (європейська палата кіно) та об'єднуватимуть представників професій з різних держав. Такі конференції проводяться за необхідності розробки європейських конвенцій, наприклад, у галузі авторського права.

Діяльність засобів масової інформації також регулюватиметься спеціальними актами, але можливе створення і спеціальної організації – Європейського інституту преси.

Окремий розділ проекту присвячено вихованню молоді в «новій Європі». Це питання вирішуватиметься на національному рівні. Виховання має проводитись в дусі європейської солідарності, обов'язок цього встановлюється Мирним пактом. Водночас автор проекту вважає доречним створення спеціального інституту на наднаціональному рівні для обміну досвідом, вирішення проблем тощо. Також можливе створення організації європейської молоді для сприяння взаєморозумінню між народами Європи [19].

У проекті пам'ятної записки від 9 вересня 1943 року пропонувалось утворення конфедерації європейських країн шляхом вільного рішення країн об'єднатись в союз суверенних держав. Утворення союзу держав має відбутись у два етапи. Перший етап складається з прийняття рішення про заснування конфедерації, прийняття її установчих договорів, які визначають мету, завдання і принципи об'єднання. Другий етап – визначення структури конфедерації представниками країн-членів на спеціальній нараді. Кожна держава-член влаштовує національне життя на власний розсуд з урахування зобов'язань, передбачених установчими договорами. Країнам конфедерації висувається одна вимога – бути відданим Європі та сприяти виконанню задач. Задачі Європейської конфедерації визначені у розділі VI проекту: збереження миру у Європі, спільне протистояння більшовицькій небезпеці, спільна оборона проти нападів ззовні. Країни, які за досягнутою домовленістю, не братимуть участь у бойових діях у разі нападу на Європу, мають надавати допомогу іншим країнам.

Конституція конфедерації мала би такі риси: верховний орган – Конгрес держав, що складається з представників держав-членів. Скликається не рідше одного разу на рік. Якщо не передбачено інше, рішення приймаються одностайно. Справи належать до компетенції Конгресу, якщо не передбачено інше. Акредитовані при державах осі представники держав – членів конфедерації утворюють разом із міністрами закордонних справ Німеччини і Італії у Берліні і у Римі постійні комісії, які, щорічно чергуючись, здійснюють керівництво між сесіями Конгресу. Такими представниками можуть стати глави урядів, а їх заступниками – міністри закордонних справ.

Для співпраці в економічній та культурній галузях утворюються постійно діючі органи – Європейська економічна рада, яка складається з представників держав-учасників. Вона структурно складається з комісій з питань торгівлі, промислового виробництва і

судноплавства; фінансів і валюти; з питань праці і соціального захисту; продовольства, сільського та лісового господарства. Завданням Європейської економічної ради та її комісій є підготовка та укладання європейських економічних угод з метою вирішення спільних економічних завдань. Аналогічно до проекту Г. Фровейна утворюються спеціальні управління в окремих областях: з питань праці, сільського господарства тощо. Так само як і у Г. Фровейна формується Європейська транспортна рада зі спеціальними комісіями (залізниці, водний транспорт, автомобільні дороги тощо). Для культурного співробітництва можуть утворюватися інститути, в яких представники держав-членів вирішуватимуть відповідні питання [20].

Зазначені вище положення знайшли своє втілення у проекті положень міністерства закордонних справ щодо «Європейської конфедерації» від 9 вересня 1943 р. Даний проект доповнений був пунктом «d», відповідно до якого мали бути усунені митні кордони, що перешкоджають поживленню товарообміну в Європі, а також мережа залізничного, водного та повітряного транспорту має розвиватись «за єдиним планом». Враховуючі декларовані нацистським керівництвом цілі утворення такої конфедерації після переможного завершення війни проти союзників, у пункті «e» пропонувалось закріпити положення про співпрацю країн-членів при переході з економіки військового часу до мирного. Крім цього, тим державам Європи, які не приєднуються до конфедерації в момент її створення, буде запропоноване таке право [21].

Для обговорення питань майбутньої Європи неодноразово проводились конференції з представників Німеччини та окупованих країн Європи. Так, за сприяння Німецького трудового фронту у березні 1944 року було проведено зустріч спеціалістів з питань соціального устрою «нової Європи». Було погоджено запровадження «істинної соціальної справедливості» як керівної цінності у соціальній сфері. У травні 1945 року було проведено міжнародний семінар «Європа в час рішення» [15, с. 132].

Наприкінці війни над проблемами «нової Європи» працювали: Інститут Європи, спеціальний штаб Мухова, Інститут континентально-європейських досліджень, Німецький інститут зарубіжних досліджень, Комітет зі справ Європи, Європейське управління СС, Зарубіжний відділ НСДАП та інші, що свідчить про важливість ідеї «нової Європи» у планах керівництва Німеччини [22, с. 394].

Таким чином, можна зробити висновки, що на відміну від довоєнної окупаційна політика нацистської Німеччини після 1943 року зазнала великих змін, і замість планів з абсолютного домінування Німеччини у Європі відбувся перехід до ідеї об'єднання європейських країн та їх спільного розвитку після Другої світової війни. Як зазначалося вище, єдиної та усталеної позиції до питання майбутнього Європи не було, воно стало лише предметом багатьох дискусій у науковому та політичному середовищі. На думку авторів, найбільш складним залишалось визначення критеріїв для держав, які мали б право стати членом об'єднання держав. Адже фактично в жодному проекті такі критерії не було сформульовано, лише містились згадки про європейський континент, або ж у проектах пропонувався конкретний перелік країн, що водночас викликає думку про насильницький шлях створення такого об'єднання без надання державам права самостійно вирішити це питання.

Питання правової природи майбутнього об'єднання держав Європи також залишалось дискусійним: А. Хаусхофер та Й. Ріббентроп були прихильниками федерації, а Г. Гімmlер та Г. Фровейн - прихильниками конфедеративного об'єднання.

Важливою роботою стала «Європейська хартія» О. Долецалека, яка деякими рисами схожа на сучасну Хартію Європейського Союзу про основоположні права. Безумовно, що запропонований Долецалеком перелік прав є надто вузьким, але робота у цьому напрямі заслуговує на окрему увагу дослідників.

Загалом, роботи політиків та науковців з питань об'єднання Європи стали закономірним явищем в процесі еволюції такої ідеї. Було використано доробок минулих поколінь дослідників та доповнено з урахуванням положень нацистської ідеології та суспільно-політичної обстановки того часу. Така мета створення союзу як захист від противника пропонувалась ще І. Подебрадом, Союзна рада, запропонована останнім, могла стати Конгресом конфедерації, створення якого пропонувалось проектом конституції конфедерації [26, с. 9-10]. «Спільна консисторія» могла стати європейським судом за проектом О. Долецалека. Принцип невторчання у внутрішні справи держав-членів, який пропонував Е. Крюссе містився у проекті Г. Фловейна. Аналогічно із принципом мирного вирішення спорів і створення валютного союзу, які містились і у проекті Г. Фловейна, і у проекті Конфедерація від 9 вересня 1943 року.

Ідеї створення Сполучених Штатів Європи також було впроваджено у процитовані вище проекти, зокрема у частині об'єданого управління, спільної валюти, ринку, відкритого для торгівлі. Пропозиція Р. Куденхове-Калергі щодо запровадження європейської конституції мала свій аналог в якості конституції федерації. На нашу думку, цікавим є факт існування трьох пропозицій (включаючи Конституцію ЄС 2004 року) запровадження основного закону Європи, але жодну з них до сьогодні не реалізовано.

Ідея політичного та військового устрою об'єданої Європи як єдиного цілого теж стала закономірним продовженням пан'європейського руху 1920-1930-х рр. минулого століття. І лише після Другої світової війни ідея єдиної європейської армії була відкинута на користь поступової інтеграції у економічній сфері.

Отже, ідея союзу європейських держав за часів нацистського режиму в Німеччині стала черговою військовою спробою об'єднання Європи. Не можна говорити про однорідність підходів до цієї концепції серед представників нацистських лідерів, та вона втілила в собі найбільш прогресивні пропозиції багатьох поколінь попередників, мала свої особливості, пов'язані з ідеологічним фактором і може заслуговувати на окрему главу в історії ідеї європейської єдності.

На нашу думку не слід забувати про декларативність положень проектів «нової Європи», зважаючи на обставини, за яких пропагувалась ця ідея. Автори погоджуються з думкою М. Гайсенюк, що нацисти намагались виправдати початок Другої світової війни метою захисту та збереження «істинної Європи», де інші національності могли претендувати лише на роль робітників, яких прирівнювали до слуг [23]. Про останній факт свідчить відсутність у проектах положень про поступову інтеграцію країн у єдиний простір, що є додатковим сумнівом у практичній реалізації ідей, адже провідним країнам Європи знадобився не один десяток років, перш ніж було утворено Європейський Союз. Також слід погодитися зі згаданим раніше нами висновком про те, що реформування окупаційної політики та зміна підходів до проекту об'єданої Європи пов'язана саме з поразкою нацистів під Сталінградом. Такі тенденції є скоріше наслідком військових поразок, аніж концептуальним поворотом в сторону демократії та прав людини.

Не звичним явищем є відсутність проектів співдружності країн Європи після 9 вересня 1943 у загальному доступі. Їхня відсутність не зіставляється з великою кількістю інститутів нацистської Німеччини, які працювали у цьому напрямку. На нашу думку, саме ці питання мають стати предметом наступних досліджень.

Література:

1. Линецкий В. Гитлеровская "Новая Европа" – тюрьма народов / В. Линецкий . – Москва : ОГИЗ Госполитиздат , 1943 . – 32 с.
2. Дашичев В. Европа в завоевательных планах германского фашизма [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/evropa-v-zavoevatelnyh-planah-germanskogo-fashizma/viewer>

3. Picker, H. Hitlers Tischgesprache im Fuehrerhauptquartier. 1941-1942. – Stuttgart, 1963. – S. 129.
4. Forster, G.; Groehler, O.; Paulus, G. Zum Verhaeltnis von Kriegszielen und Kriegsplanung des faschistischen deutschen Imperialismus // Zeitschrift für Militargeschichte. 1964. - S. 932.
5. Strasser, G. Hitler and I. – N.Y., 1940. – P. 209-210.
6. ИМТ. – Vol. XXXVII. – Doc. 513-F. – P. 219.
7. ИМТ. – Vol. XXXVI. – Doc. 79-L.
8. Международная жизнь. – 1961. - №2. - С. 158.
9. Goebbels diaries. – L., 1948. - P. 83.
10. Documents on German Foreign Policy, 1918-1945. Serie D. - Vol. IX. - Wash., 1956. - P. 476
11. Rauschning, H. The Voice of Destruction. - L., 1939. - P. 38.
12. Schmitt, K. Großraum gegen Universalismus. Der völkerrechtliche Kampf und die Monroe-Doktrin // Zeitschrift der Akademie für deutsches Recht. - 1940. - № 7.
13. Haushofer, A. Gedanken zur Friedensordnung. - S. 382—385.
14. Васильченко А. «Евросоюз Гитлера» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://loveread.ec/read_book.php?id=49958&p=1
15. Буханов В. Гитлеровский «новый порядок» в Европе и его крах. 1939—1945 (идейно-политические проблемы). - Екатеринбург, 1994.— 168 с.
16. Пономаренко Р. 38-я гренадерская дивизия СС «Ниbelунги» [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://loveread.ec/read_book.php?id=53220&p=1
17. Affidavit's of Richard Schulze, 13.1.1948// Hatheway J. In Perfect Formation. P.142.
18. Мэнвель Р., Френкель Г. Знаменосец «Черного ордена» Гиммлер. М., 2000. С. 291–292.
19. Предложения Ганса Фроейна от 7 июня 1943 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/165162-predlozheniya-gansa-froveyna-ot-7-iyunya-1943-g#mode/inspect/page/8/zoom/4>
20. Проект памятной записки министерства иностранных дел от 9 сентября 1943 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/165166-proekt-pamyatnoy-zapiski-ministerstva-inostrannyh-del-ot-9-sentyabrya-1943-g#mode/inspect/page/5/zoom/4>
21. Проект положений министерства иностранных дел о «Европейской конфедерации» от 9 сентября 1943 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/165167-proekt-polozheniy-ministerstva-inostrannyh-del-o-evropeyskoy-konfederatsii-ot-9-sentyabrya-1943-g#mode/inspect/page/2/zoom/4>
22. Буханов В. Гитлеровский «новый порядок» в Европе и его крах (1933-1945)/ В. А. Буханов ; под ред. В. И. Михайленко, А. И. Борозняка. 2-е изд., доп. - Екатеринбург, 2013. - 466 с.
23. Гайсенко М. Концепт Європи в уявленні нацистів [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ndu.edu.ua/storage/2019/Versalka_geopolit_eroha_maket2_2019.pdf#page=23
24. Синицын Ф. Разделяй и властвуй. Нацистская оккупационная политика [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://loveread.ec/read_book.php?id=53927&p=1
25. Ковалев Б. Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России. 1941-1944. — М.: АСТ, Транзиткнига, 2004. — 544 с.
26. Право Європейського Союзу:основи теорії : підручник / [Т.М. Анакіна, Т.В. Комарова, О.Я. Траганюк та ін.]; за заг.ред. І.Я. Яковюка. – Харків : Право, 2019. – 360 с.

References:

1. Lineczkij V. (1943) Gitlerovskaya "Novaya Evropa" – tyur`ma narodov [Hitler's "New Europe" - a prison of peoples]. Moskow : OGIZ Gospolitizdat [in Russian].
2. Dashichev V. Evropa v zavoevatel`ny`x planax germanskogo fashizma [Europe in the conquest plans of German fascism] Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/evropa-v-zavoevatelnyh-planah-germanskogo-fashizma/viewer> [in Russian].
3. Picker, H. (1963) Hitlers Tischgesprache im Fuehrerhauptquartier. 1941-1942 [Hitler's table talks in the Fuehrer's headquarters. 1941-1942.]. Stuttgart [in German].
4. Forster, G.; Groehler, O.; Paulus, G. (1964) Zum Verhaeltnis von Kriegszielen und Kriegsplanung des faschistischen deutschen Imperialismus [On the relationship between war aims and war planning by fascist German imperialism]. Zeitschrift für Militargeschichte [in German].
5. Strasser, G.(1940) Hitler and I. – N.Y. [in English]
6. ИМТ. – Vol. XXXVII. – Doc. 513-F. [in English]
7. ИМТ. – Vol. XXXVI. – Doc. 79-L. [in English]
8. Mezhdunarodnaya zhizn` (1961) [International life]. №2 [in Russian].
9. Goebbels diaries (1948). – London [in English]
10. Documents on German Foreign Policy, 1918-1945 (1956). Serie D. - Vol. IX. Washington [in English].

11. Rauschnig, H.(1939). The Voice of Destruction. London [in English].
12. Schmitt, K.(1940) Großraum gegen Universalismus. Der völkerrechtliche Kampf und die Monroe-Doktrin [Greater space against universalism. The International Legal Struggle and the Monroe Doctrine]. Journal of the Academy for German Law [in German].
13. Haushofer, A. Gedanken zur Friedensordnung [Thoughts on peace] [in German].
14. Vasil'chenko A. «Evrosoyuz Gitlera» [Hitler's European Union] Retrieved from http://loveread.ec/read_book.php?id=49958&p=1 [in Russian].
15. Bukhanov V.(1994) Gitlerovskij «novy`j poryadok» v Evrope i ego krax. 1939—1945 (idejno-politicheskie problemy) [Hitler's "new order" in Europe and its collapse. 1939-1945 (ideological and political problems)] Ekaterinburg [in Russian].
16. Ponomarenko R. 38-ya grenaderskaya diviziya SS «Nibelungi» [38th SS Grenadier Division "Nibelungen"] Retrieved from http://loveread.ec/read_book.php?id=53220&p=1 [in Russian].
17. Affidavit's of Richard Schulze (1948) Hatheway J. In Perfect Formation. [in English].
18. Me`nvel` R., Frenkel` G. Znamenosecz (2000) «Chernogo ordena» Gimmler [The standard-bearer of the "Black Order" Himmler] Moskow [in Russian].
19. Predlozheniya Gansa Frovejna ot 7 iyunya 1943 g. [1. Proposals by Hans Frowijn of 7 June 1943] Retrieved from <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/165162-predlozheniya-gansa-froveyna-ot-7-iyunya-1943-g#mode/inspect/page/8/zoom/4> [in Russian].
20. Proekt pamyatnoj zapiski ministerstva inostranny`x del ot 9 sentyabrya 1943 g.[Draft memorandum of the Ministry of Foreign Affairs of September 9, 1943] Retrieved from <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/165162-predlozheniya-gansa-froveyna-ot-7-iyunya-1943-g#mode/inspect/page/8/zoom/4> [in Russian].
21. Proekt polozhenij ministerstva inostranny`x del o «Evropejskoj konfederacii» ot 9 sentyabrya 1943 g. [Draft regulations of the Ministry of Foreign Affairs on the "European Confederation" of September 9, 1943.] Retrieved from <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/165167-proekt-polozheniy-ministerstva-inostrannyh-del-o-evropeyskoy-konfederatsii-ot-9-sentyabrya-1943-g#mode/inspect/page/2/zoom/4> [in Russian].
22. Buxanov V (2013). Gitlerovskij «novy`j poryadok» v Evrope i ego krax (1933-1945) [Hitler's "new order" in Europe and its collapse (1933-1945)] Ekaterinburg [in Russian].
23. Gajsenyuk M. Koncept Evropi v uyavlenni nacistiv [The concept of Europe in the manifestation of the Nazis] Retrieved from http://www.ndu.edu.ua/storage/2019/Versalka_geopolit_epoha_maket2_2019.pdf#page=23 [in Ukrainian].
24. Sinicyн F. Razdelyaj i vlastvuj. Nacistskaya okkupacionnaya politika [Divide and conquer. Nazi occupation policy] Retrieved from http://loveread.ec/read_book.php?id=53927&p=1 [in Russian].
25. Kovalev B. N.(2004) Nacistskaya okkupaciya i kollaboracionizm v Rossii. 1941-1944 [Nazi occupation and collaborationism in Russia. 1941-1944].Moskow, AST, Tranzitkniga. [in Russian].
26. Pravo Evropejs`kogo Soyuzu:osnovi teorii : pidruchnik / [T.M. Anakina, T.V. Komarova, O.Ya. Traganyuk ta in.]; za zag.red. I.Ya. Yakovyuka (2019). [Law of the European Union: the foundations of the theory] Kharkiv, Pravo [in Ukrainian].

УДК 347.471(470)"17/19"

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-275-283](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-275-283)

Магась В'ячеслав Олегович доктор історичних наук, доцент, професор кафедри суспільних наук, Житомирський військовий інститут імені С. П. Корольова, проспект Миру, 22, м. Житомир, 10004, <https://orcid.org/0000-0001-6752-8860>

Магась-Демидас Юлія Іванівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного управління, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, <https://orcid.org/0000-0002-6113-8527>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Анотація. В статті розглянуто історія розвитку правового регулювання діяльності громадських об'єднань наприкінці XVIII – на початку XX ст. в Російській імперії. Ці норми поширювалися і на українські землі, які входили до неї. Основи законодавства про товариства та союзи було закладено ще у XVIII ст. Могли утворюватися тільки неполітичні товариства за допомогою т. зв. «концесійного» (дозвільного) порядку на протигагу до явочного, коли організація лише сповіщала адміністрацію про факт свого утворення. Правові основи функціонування об'єднань населення ґрунтувались на заборонних нормах. Реформи 1860-х – 1870-х рр. XX ст. стосувалися різних сфер життя суспільства і закладали основи для подальших перетворень. В країні відбулася певна демократизація життя, але для громадських організацій мало що змінилося. Осередками громадянської активності ставали земське та міське самоврядування.

Під тиском революційної хвилі 1905–1907 рр. держава розширила можливості об'єднання та кооперування громадян у різних сферах. Явочний характер утворення громадських організацій обумовлювалася царським Маніфестом 17 жовтня 1905 р., котрий задекларував свободу об'єднань громадян. Указ «Про тимчасові правила про товариства та союзи» від 4 березня 1906 р. унеможливив подальшу відкриту діяльність організацій ліберального та соціалістичного спрямування. На офіційне визнання змогли претендувати лише неполітичні, а також праві вірнопідданські та чорносотенні організації. Товариства з відділеннями і союзи (об'єднання товариств) могли ліквідуватися лише за розпорядженням міністра внутрішніх справ. Звичайні товариства хоч і відкривалися без дозволів, однак присутствіє про товариства та союзи могло в будь-який момент заборонити їх подальше функціонування, а оскарження такого рішення в першому департаменті Правлячого Сенату, як правило, не мало позитивного результату. Переслідування т. зв. «організацій іногородців» почалося з приходом до влади П. Столипіна. Протягом 1914–1917 рр. відбувалися утиски організацій національних меншин, які представляли воюючі проти Російської імперії держави.

Ключові слова: громадські організації, правове регулювання, дозвільний порядок, явочний порядок, правові утиски

Mahas Viacheslav Olehovych Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social Sciences, Zhytomyr Military Institute named after S.P. Korolyov, Myru Ave., 22, Zhytomyr, 10004, <https://orcid.org/0000-0001-6752-8860>

Mahas-Demydas Yuliia Ivanivna Candidate of historical sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Public Administration, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St. 40, Zhytomyr, 10008, <https://orcid.org/0000-0002-6113-8527>

LEGAL REGULATION OF PUBLIC ASSOCIATIONS ACTIVITIES IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE LATE 19TH - EARLY 20TH CENTURIES.

Abstract. The article examines the development of legal regulations governing the activities of public associations in the late 19th - early 20th centuries in the Russian Empire, including the Ukrainian lands that were part of it. The foundations of legislation on societies and unions were established in the 18th century. Only non-political societies were allowed through a "concession" (permit) procedure, whereas the attendance procedure only required organizations to notify the administration of their formation. The legal framework for associations was primarily prohibitive in nature. Reforms in the 1860s and 1870s affected various aspects of society and laid the groundwork for further transformations. Although there was a certain level of democratization in the country, public organizations experienced minimal changes. The Zemstvo and municipal governments became centers of civic activity.

Under the pressure of the revolutionary wave from 1905 to 1907, the state expanded citizens' opportunities to unite and cooperate in various fields. The tsarist Manifesto of October 17, 1905, declared freedom of association, making the formation of civic organizations mandatory. However, the decree "On Temporary Rules on Societies and Unions" of March 4, 1906, limited the open activities of liberal and socialist organizations. Only non-political, right-wing loyalist, and Black Hundred organizations could seek official recognition. Societies with branches and unions (associations of societies) could only be dissolved by order of the Interior Minister. Although ordinary societies could be established without permits, the government office for societies and unions had the authority to prohibit their further functioning at any time. Appeals against such decisions to the first department of the Ruling Senate typically yielded unfavorable outcomes. The persecution of "foreign organizations" intensified during P. Stolypin's tenure. From 1914 to 1917, national minority organizations representing states at war against the Russian Empire faced oppression.

Keywords: public organizations, legal regulation, permit procedure, attendance procedure, legal oppression.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах зовнішньої загрози важлива роль належить громадянському суспільству та його інститутам. Громадські організації нині виконують важливі суспільні функції, контролюючи діяльність владних органів, висувуючи різноманітні громадські ініціативи, виконуючі волонтерські функції тощо. Історія правового регулювання діяльності громадських об'єднань в Україні нараховує кілька століть. Тривалий час Україна перебувала в складі Російської імперії, яка всіляко обмежувала громадянську ініціативу, а правове регулювання статусу громадських об'єднань мало заборонний характер. На сучасному етапі важливо простежити еволюцію правового регулювання громадських організацій в історичній ретроспективі для аналізу накопиченого досвіду у цій сфері та уникнення помилок минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове регулювання діяльності громадських об'єднань в Україні аналізувалося в роботах В.О. Магася [1]. Правове регулювання діяльності профспілкових організацій розглянуто в роботах Ю.І. Магась-Демидас, О.П. Рудницької [2, С. 203], В.В. Соломінчук [3, С. 203] тощо.

Мета статті. Метою публікації є характеристика юридичного забезпечення діяльності громадських організацій на початку ХХ ст. Для цього було виконано ряд завдань: простежено розвиток дозвільного порядку їх утворення; розглянуто специфіку явочного порядку формування об'єднань.

Виклад основного матеріалу. Основи законодавства про товариства та союзи було закладено ще у ХVІІІ ст. Неполітичні товариства могли утворюватися тільки за допомогою т. зв. «концесійного» (дозвільного) порядку (на протигагу явочному, коли організація лише сповіщала адміністрацію про факт свого утворення). Концесійний порядок утворення товариств у Російській імперії було започатковано Статутом добродішності (поліцейським) Катерини ІІ від 8 квітня 1782 р. [1, С. 75]. Відповідно до нього заборонялося створювати в містах товариства, братства та подібні організації без відома чи згоди уряду [4, С. 478]. Поліція охороняла дозволені законом громадські організації, натомість не визнавала за існуючі незатверджені в установленому порядку, а у разі відсутності від останніх користі або ж наявності загрози суспільним інтересам вони підлягали закриттю та забороні [4, С. 467].

Правові основи функціонування об'єднань населення ґрунтувались на заборонних нормах. Для боротьби з таємними організаціями 1 серпня 1822 р. було видано рескрипт «Про знищення Масонських лож та всяких таємних товариств», який мав на меті «створити тверду перепону усьому, що шкоді держави слугувати може». У розпорядженні йшлося про необхідність закриття всіх таємних товариств в імперії та містилася вимога до всіх осіб, які знаходилися на військовій та цивільній службі, повідомити про свою приналежність до таких організацій, вийти з них, а також дати зобов'язання в подальшому до таємних товариств не належати [5, С. 579-580]. Проте ніхто з тих, хто раніше був членом нелегальних організацій, відкрито так і не заявив про це, що стало однією з причин видання 21 квітня 1826 р. розпорядження «Про витребування від чиновників зобов'язань про неперехування в таємних товариствах». Іншою причиною стала недовіра до ряду культурних та благодійних товариств, котрі, як йшлося в документі, «прагнули залучити до своїх лав людей порядних, приваблюючи їх хибними благами намірами товариств» [6, С. 390-391].

Заборонні норми щодо нелегальних організацій були включені до затвердженого 3 червня 1837 р. «Наказу чинам та служителям земської поліції». В його дев'ятому параграфі зазначалося, що земська поліція не лише має право, але й зобов'язана припинити всі таємні, а також заборонені законом зібрання, товариства, братства, масонські ложі тощо. Станові пристави, отримавши свідчення про існування зазначених об'єднань, зобов'язані були робити донесення про це земському суду, котрий, у свою чергу, мав негайно повідомити про вищезазначене начальнику губернії та діяти в подальшому відповідно до розпоряджень останнього [7, С. 486].

Зазначені вище норми увійшли до «Статуту про попередження та припинення злочинів». У зазначеному Статуті знову використали формулювання про заборону створення громадських організацій «у містах». Це сталося тому, що стаття, яка містила це положення, була взята з катерининського Статуту добродішності, де вона стосувалася виключно міст. Але на практиці ця норма поступово отримала інше тлумачення, поширюючись на всі населені пункти [1, С. 76]. Крім того, у Статуті про попередження та припинення злочинів у главі «Про незаконні та таємні товариства» мова йшла і про заборону організацій, що під виглядом добрих намірів, просвітництва та людинолюбства приховували шкідливі антидержавницькі умисли [8, С. 32]. Таким чином, влада ставилася підозріло до будь-якої самоорганізації населення, переслідуючи як таємні, так і окремі легальні товариства.

У затвердженому Миколою І 15 серпня 1845 р. «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» глава VI була присвячена таємним товариствам і забороненим

зібранням. У ній засновники та керівники таких організацій, що спрямовували свою діяльність на зміну існуючого в державі ладу, визнавалися державними злочинцями та підлягали покаранню у виді смертної кари або ж тривалого терміну каторжних робіт. Передбачалися також суворі покарання за участь у таких об'єднаннях, надання їм приміщення та неповідомлення про їхнє існування. За утворення нелегальних товариств, котрі не мали політичної спрямованості та визнавалися нешкідливими, передбачалися штрафні санкції [9, С. 598-1010].

Реформи 1860-х – 1870-х рр. ХХ ст. стосувалися різних сфер життя суспільства і закладали основи для подальших перетворень. Вони були поворотним моментом в історії Російської імперії, який хоч і не забезпечував одночасного перевороту в усіх сферах державного життя, однак дозволяв продовжувати модернізацію на новій основі – звільненій від кріпацтва праці, розвитку приватної ініціативи та зародженні громадянського суспільства. В країні відбулася певна демократизація життя, але для громадських організацій мало що змінилося. Осередками громадянської активності ставали земське та міське самоврядування [1, С. 77].

27 березня 1867 р. імператор затвердив думку Державної Ради «Про протизаконні товариства», де містилося оновлене визначення протизаконних товариств, під якими розумілися: а) всі таємні товариства, з якою б метою вони не були створені; б) всі гуртки, артілі, зібрання і взагалі будь-які об'єднання, незалежно від назви, котрі діяли за згодою кількох осіб та мали шкідливу мету; в) будь-які товариства, що отримали всі необхідні дозволи для своєї діяльності, однак відхилилися від мети, задекларованої в установчих документах, або ж діяли на шкоду державі чи суспільній моралі, прикриваючись іншою суспільно корисною діяльністю. Крім того, законом вносилися зміни до діючого «Уложення про покарання кримінальні та виправні» щодо певного пом'якшення санкцій за участь у протизаконних товариствах [10, С. 329-332]. Зміни та доповнення у вказаному напрямку вносила також затверджена на найвищому рівні 4 червня 1874 р. думка Державної Ради «Про покарання за створення протизаконних співтовариств та участь у них» [11, С. 852-854]. Два останні нормативно-правові акти стали основними заборонними нормами, що регулювали діяльність як незареєстрованих, так і легалізованих товариств до революції 1905-1907 рр.

Санкції за участь у незаконних товариствах містилися в затвердженому імператором 22 березня 1903 р. Кримінальному уложенні. Його статтю 102 каралася участь у товаристві, створеному для насильницької зміни державного ладу в країні чи спроби відторгнення від неї якої-небудь частини. Статтю 118 каралася участь у товаристві, утвореному для вчинення зради, а статтю 125 – участь у товаристві, котре метою своєї діяльності обрало підбурювання до непокори чи протидії законам, постановам чи розпорядженням влади, сприяння формуванню ворожості між окремими частинами, класами та станами населення, між власниками та робітниками, а також заохочення робітників до страйків [12, С. 191-196].

Під тиском революційної хвилі 1905–1907 рр. держава розширила можливості об'єднання та кооперування громадян у різних сферах. Основними нормативно-правовими актами у руслі яких відбувалася діяльність громадських організацій стали указ 18 лютого 1905 р., Маніфест 17 жовтня 1905 р. та указ 4 березня 1906 р. «Про тимчасові правила про Товариства та Союзи».

Підставою для започаткування громадсько-політичної активності населення та його об'єднань стала присудна кампанія, дозволена царським указом 18 лютого 1905 р. Відповідно до нього, приватні особи та установи отримали право подавати до Ради Міністрів свої пропозиції стосовно удосконалення державного устрою та народного

добробуту. Водночас в указі зазначалося, що «основні закони імперії» повинні бути «недоторканими та обов'язково збереженими» [13, с. 133].

Вказаний документ спричинив досить жваву реакцію у всіх верствах суспільства. Вироблення означених пропозицій відбувалося в земських зборах, на засіданнях міських дум, нарадах різних товариств та в середовищі адвокатури. Крім того, для обговорення політичних питань населення почало утворювати різні гуртки та скликати з'їзди. Це занепокоїло міністра внутрішніх справ, який звернувся за тлумаченням указу 18 лютого до Ради Міністрів. Остання зробила застереження, що указ хоч і надає право подачі заяв без будь-яких обмежень окремим особам та установам, дозволеним законом та урядом, але все-таки не дає прав, які раніше їм не належали: публічного колективного обговорення різних питань, скликання для цього з'їздів, влаштування небезпечних для суспільного порядку зібрань та сходів, виголошення, складення та розповсюдження промов і творів злочинного змісту тощо. Водночас Рада Міністрів, у разі посягань на основи самодержавного ладу, рекомендувала місцевій владі використовувати усі доступні їй засоби. Означене тлумачення було скріплене підписом монарха 1 квітня 1905 р. [14, Арк. 76-76 зв.]. Таким чином, указ 18 лютого виявився досить суперечливим, у ньому здійснена дивна спроба поєднати ознаки лібералізму з непорушністю засад самодержавного ладу. Однак, це все ж була певна поступка з боку самодержавства. Створювалася видимість безпосереднього зв'язку царя з народом, що сприяло посиленню монархічних ілюзій і спрямовувало стихійну самоорганізацію населення у мирне річище петиційної кампанії.

Зрештою указ 18 лютого 1905 р. скасували водночас із оприлюдненням 6 серпня того ж року постанови «Про створення Державної Думи» та «Положення» про вибори до неї [1, С. 79]. Незважаючи на це, саме на підставі указу 18 лютого та в його межах відбувалася діяльність громадських об'єднань, що почали стихійно утворюватися по всій території Російської імперії, – з лютого по серпень 1905 р.

Задля унеможливлення участі в обговореннях окремих категорій населення адміністрація почала вдаватися до обмежувальних заходів. Так, 24 березня 1905 р. Земський відділ Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) направив до губернаторів обіжник за підписом В. Булігіна із рекомендаціями негайно звертати увагу та впливати на осіб, котрі, перебуваючи на державній службі, брали участь у земських, міських зборах, засіданнях всіляких товариств та приватних зібрань, на яких обговорювалися реформи державного ладу та проходила антиурядова агітація. Висловлювалася думка про необхідність покласти край такому «ненормальному явищу», а також «порушенню службового обов'язку та дисципліни» [15, Арк. 127-127 зв.].

Аналогічний за змістом циркуляр було розіслано начальникам Губернських жандармських управлінь 2 вересня 1905 р. особливим відділом Департаменту поліції МВС, у зв'язку початком передвиборчої кампанії. В документі наголошувалося на несумісності державної служби з участю в зібраннях та товариствах, засуджувалася також «антидержавницька» позиція окремих посадових осіб. Департамент поліції просив начальників ГЖУ сповіщати про імена посадових осіб, які брали участь у передвиборчій агітації [16, Арк. 185]. Урядове повідомлення подібного змісту надрукував «Правительственный вестник» 18 грудня 1905 р. [17, Арк. 4].

Іншою законодавчою передумовою функціонування громадських організацій став царський Маніфест 17 жовтня 1905 р. «Про удосконалення державного порядку», що проголосив основні громадянські свободи в країні. Він сповістив про те, що Росії дарується свобода слова, зборів та організацій [13, С. 754-755]. У надрукованому в той самий час меморандумі голова Ради Міністрів С. Вітте визначив метою маніфесту створення «правового ладу» [18, Р. 86]. Значення цього нормативно-правового акта було епохальним:

вперше громадські організації та союзи отримали законодавче підґрунтя для свого функціонування.

Особливістю названого маніфесту стала його декларативність і відсутність чіткої регламентації діяльності об'єднань громадян. Так, міністр внутрішніх справ П. Дурново у своїй доповідній записці царю зазначав, що означений нормативно-правовий акт проголосив різні свободи та не врегулював їх законодавчо [19, С. 62]. Незважаючи на це, на місцях Маніфест 17 жовтня сприйняли з довірою, захопленням та ентузіазмом, що викликало масову самоорганізацію населення. Оскільки для населення важливою була вища санкція, то оголошені свободи (особливо зборів та організацій) ставали основою для подальшого створення та діяльності різних організацій. Не дивлячись на це, окремі суспільно-політичні сили сприйняли Маніфест досить критично. Так, наприклад, у листопаді 1905 р. на Харківщині члени Всеросійського селянського союзу видали відозву до вчителів та лікарського персоналу, в якій наголошувалося як на позитивних (свобода обговорень і об'єднань, створення виборного законодавчого органу), так і на негативних сторонах царського Маніфесту. До останніх автори документу відносили відсутність в ньому положення про пряме, таємне, загальне, рівне виборче право, короткий термін для передвиборної агітації, відсутність пункту про запровадження станової рівності та рівності усіх перед законом, а також повне ігнорування нагального аграрного питання [20, Арк. 25-26].

Незважаючи на декларовану свободу об'єднань, влада трактувала її по-своєму. Так, в урядовому повідомленні, виданому наприкінці 1905 р., вказувалося, що серед політичних партій і громадських організацій, які виникли в той час, існували такі, що поставили собі за мету протидію засадам політичного ладу, сповіщеного Маніфестом 17 жовтня. Задля його реалізації уряд вказав на доцільність проведення низки заходів, а саме: боротьба зі зловживанням друкованим словом (оскільки повідомлення зазначених політичних сил часто з'являлися в ЗМІ), чому мали слугувати нові Тимчасові правила про друк; видання особливого закону, котрий мав забезпечити країні безперервність роботи шляхів сполучень та інших комунікацій, що спрямовувалось проти залізничних і поштово-телеграфних страйків, а також проти Залізничного та Поштово-телеграфного союзів; посилення діяльності судових установ, котрі мали активніше застосовувати покарання до винних. Крім того, зазначалося, що в окремих випадках владі для протидії революціонерам доведеться вдаватися до виняткових заходів [21, Арк. 2-3].

Зазначені в повідомленні плани втілювалися в законодавстві кінця 1905 р. 24 листопада 1905 р. вийшов указ імператора Правлячому Сенату «Про тимчасові правила про періодичні видання», котрий хоч і зменшував втручання адміністрації у видавничу справу та ліквідував попередню цензуру, однак передбачав також санкції у вигляді арешту номера, призупинення видань, штрафів та судового переслідування та інших заходів щодо видань, у змісті номерів яких містилися ознаки злочинного діяння [13, С. 837-840]. Крім того, 2 грудня 1905 р. Микола II підписав указ, що визначав суворі покарання за участь у страйках робітників і службовців підприємств державного значення. Цей закон спрямовувався насамперед проти залізничників та поштово-телеграфних службовців [13, С. 850-852].

Водночас, після видання Маніфесту, розпочалася певна лібералізація в законодавстві щодо громадських організацій. Так, наприклад, спростили порядок затвердження статутів приватних товариств (для товариств споживчих, допомоги нужденним учням, допомоги бідним тощо), про що Відділ народного здоров'я і громадського піклування Головного управління у справах місцевого господарства 17 листопада 1905 р. надіслав циркулярне повідомлення на місця [22, Арк. 27-28].

Проголошені в Маніфесті права отримали закріплення в новому зведенні Основних законів Російської імперії, запровадженому 23 квітня 1906 р. Вони визнавали за підданими

свободу зібрань (ст. 36) і союзів (ст. 38). Зокрема, щодо останнього зазначалося, що російські піддані мають право утворювати товариства і союзи з метою, яка не суперечить законодавству. У подальшому передбачалося видання окремого закону [23, С. 456-461]. Однак зрештою додаткової регламентації у вигляді окремого законодавчого акту так і не прийняли. Натомість дещо раніше, а саме 4 березня 1906 р., імператор своїм указом затвердив вироблені Радою Міністрів і обговорені попередньо Державною Радою «Тимчасові правила про товариства та союзи». Ці правила, розвиваючи положення Маніфесту 17 жовтня 1905 р., регламентували діяльність об'єднань громадян. Вони хоч і мали статус тимчасових, але фактично діяли до часу завершення існування Російської імперії у лютому 1917 р. На їх основі здійснювалися відкриття, закриття та діяльність товариств і союзів у 1906–1917 рр. Варто відзначити, що дія правил 4 березня 1906 р. не поширювалася на союзи та товариства, котрі мали релігійну мету, а також товариства, утворені з дозволу навчального начальства учнями в освітніх закладах (розділ I, ст. 4)[23, С. 201].

Загалом, указ «Про тимчасові правила про товариства та союзи» від 4 березня 1906 р. унеможливив подальшу відкриту діяльність організацій ліберального та соціалістичного спрямування. На офіційне визнання змогли претендувати лише неполітичні, а також праві вірнопідданські та чорносотенні організації.

20 січня 1910 р. П. Столипін надіслав циркулярний лист губернаторам, який спрямовувався проти будь-яких «організацій іногородців» (до останніх можновладець зараховував і українські товариства), утворених відповідно до «Тимчасових правил про товариства і союзи» 4 березня 1906 р. На думку П. Столипіна, їх існування загрожувало громадському спокою та безпеці, що, відповідно до першого пункту шостої статті першого розділу згаданих правил, було підставою для закриття товариства. Така загроза вбачалася у «культурно-просвітницькому розвитку вузької національно-політичної самосвідомості» в межах утворених об'єднань, які «вели до збільшення національної окремішності та ворожнечі». Висловлюючи зазначені міркування, П. Столипін наголошував на недопустимості утворення таких товариств і посилався на роз'яснення, що містилися в указах Правлячого Сенату з приводу українського товариства «Просвіта» (18 червня 1908 р.), а також польського товариства «Освята» (4 вересня 1909 р.). В циркулярі наголошувалося на необхідності особливо прискіпливого розгляду справ про утворення об'єднань «іногородців» місцевими у справах про товариства присутствіями. За найменшої підозри рекомендувалося відмовляти у реєстрації їхніх статутів. Крім того, П. Столипін зобов'язав губернаторів ретельно ознайомитися з діяльністю вже існуючих товариств «іногородців» та, за необхідності, порушити у встановленому порядку питання про їх закриття [24, С. 40].

На початку 1910 р. департамент загальних справ МВС у своєму циркулярному повідомленні, спрямованому на місця, вимагав надати відомості щодо товариств, які мали на меті єднання слов'янських племен (як тих, що населяли імперію, так і зарубіжних). У повідомленні зазначалося, що ідея їхнього племінного єднання йде врозріз із основною ідеєю російської державної політики – асимілювання російською народністю іногородчих та іноплемянних елементів [25, Арк. 1].

З початком Першої світової війни посилювалися переслідування громадських організацій підданих іноземних держав, що воювали з Російською імперією. Так, 3 грудня 1914 р. Микола II схвалив постанову Ради Міністрів, одним із пунктів якої передбачалося закриття існуючих у межах імперії союзів, зібрань, клубів та інших громадських організацій іноземних підданих. Для останніх, що діяли в районі театру воєнних дій і займалися виключно благодійністю, передбачався поступовий порядок закриття, а у виключних випадках міг бути отриманим дозвіл на продовження їхньої діяльності [26, Арк. 40].

Висновки. Таким чином, законодавство Російської імперії на початковому етапі регулювало діяльність громадсько-політичних організацій за допомогою заборонних норм. Можливість утворення таких організацій обумовлювалася царським Маніфестом 17 жовтня 1905 р., котрий задекларував свободу об'єднань громадян, та указом «Про тимчасові правила про товариства та союзи», що розкривав механізм функціонування таких об'єднань. Можливість легалізуватися мали лише вірнопідданські організації. Товариства з відділеннями і союзи (об'єднання товариств) могли ліквідуватися лише за розпорядженням міністра внутрішніх справ. Звичайні товариства хоч і відкривалися без дозволів, однак присутність про товариство та союзи могло в будь-який момент заборонити їх подальше функціонування, а оскарження такого рішення в першому департаменті Правлячого Сенату, як правило, не мало позитивного результату. Переслідування т. зв. «організацій інородців» почалося з приходом до влади П. Столипіна. Протягом 1914–1917 рр. відбувалися утиски організацій національних меншин, які представляли воюючі проти Російської імперії держави.

Література:

1. Магась В. О. «Бути справжнім громадянином...»: суспільно-політичні організації в Наддніпрянській Україні у 1905–1917 рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2020. 568 с.
2. Mahas-Demydas Y., Rudnytska O. Legal status of the trade unions in the Russian empire in 1905–1917 // East European Historical Bulletin. 2019. № 12. P. 64–73.
3. Соломінчук В. В. Зародження законодавства про професійні спілки на теренах України // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2015. Вип. 28. С. 117-123.
4. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1. Т. XXI. 1830.
5. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1. Т. XXXVIII. 1830.
6. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 1. Отделение 1. 1830.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. XII. Отделение 1. 1838.
8. Свод законов Российской Империи: 1876-1917 гг. Т. 14. 1857.
9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 20. Отделение 1. 1846.
10. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 42. Отделение 1. 1871.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 49. Отделение 1. 1876.
12. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 3. Т. XXIII. Отделение 1. 1905.
13. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 3. Т. XXV. Отделение 1. 1908.
14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 781.
15. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 289. Оп. 1. Спр. 20.
16. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 1439. Оп.1. Спр. 4.
17. Державний архів Хмельницької області. Ф. Ф-281. Оп.1. Спр. 7983.
18. Shanin T. Revolution as a Moment of Truth. New Haven and London: Yale University Press, 1986. 379 p.
19. Федьков О.М., Магась В.О. «Селянству – владу і землю!». Всеросійський селянський союз в Україні (1905-1907 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 272 с.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 57. Оп.1. Спр. 70.
21. Державний архів Хмельницької області. Ф. Ф-281. Оп.1. Спр. 7981.
22. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 339. Оп.1. Спр. 152.
23. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 3. Т. XXVI. Отделение 1. 1909.
24. Магась В.О., Корнійчук Ю.Г., Вигівська О.В. Громадські організації підросійської України та політика щодо них уряду П.А. Столипіна (1906–1911 рр.) // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 35-42.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 57. Оп.1. Спр. 108.
26. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 278. Оп.1. Спр. 221.

References:

1. Mahas, V.O. (2020) “Buty spravzhnim hromadianynom...”: suspilno-politychni orhanizatsii v Naddnyprianskii Ukraini u 1905–1917 rr.: monohrafiia [“To be a real citizen...”: Socio-Political Organizations in Dnieper Ukraine in 1905–1917: Monograph]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia “Ruta”» [in Ukrainian].

2. Mahas-Demydas, Y., & Rudnytska, O. (2019) Legal status of the trade unions in the Russian empire in 1905–1917. *East European Historical Bulletin*, 12, 64–73 [in English].
3. Solominchuk, V.V. (2015). Zarozhennia zakonodavstva pro profesiini spilky na terenakh Ukrainy. [The Birth of Legislation on the Trade Unions in Ukraine]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*, 28, 117–123. [in Ukrainian].
4. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 1. Vol. XXI. 1830 [in Russian].
5. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 1. Vol. XXXVIII. 1830 [in Russian].
6. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 2. Vol. 1. Part 1. 1830 [in Russian].
7. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 2. Vol. XII. Part 1. 1838 [in Russian].
8. Svod zakonov Rossiyskoy Imperii: 1876-1917 [Complete code of laws of the Russian Empire: 1876-1917]. Vol. 14. 1857 [in Russian].
9. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 2. Vol. 20. Part 1. 1846 [in Russian].
10. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 2. T. 42. Part 1. 1871 [in Russian].
11. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 2. T. 49. Part 1. 1876 [in Russian].
12. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 3. T. XXIII. Part 1. 1905 [in Russian].
13. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 3. T. XXV. Part 1. 1908 [in Russian].
14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]. F. 320. Op. 1. Spr. 781 [in Russian].
15. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]. F. 289. Op. 1. Spr. 20 [in Russian].
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]. F. 1439. Op.1. Spr. 4 [in Russian].
17. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [State Archives of Khmelnytsky Oblast]. F. F-281. Op.1. Spr. 7983 [in Russian].
18. Shanin, T. (1986). Revolution as a Moment of Truth. New Haven and London: Yale University Press [in English].
19. Fedkov, O. & Mahas, V. (2011). “Selianstvu – vladu i zemliu!”. Vserosiyskiy selianskiy soiuz v Ukraini (1905-1907 rr.): monohrafiia [“Power and Earth to Peasantry!”. The All-Russian Peasant Union in Ukraine (1905 - 1907) : Monograph]. Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podilskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka (in Ukrainian).
20. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. F. 57. Op.1. Spr. 70 [in Russian].
21. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [State Archives of Khmelnytsky Oblast]. F. Ф-281. Op.1. Spr. 7981 [in Russian].
22. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]. F. 339. Op.1. Spr. 152 [in Russian].
23. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Collection 3. T. XXVI. Part 1. 1909 [in Russian].
24. Mahas V.O., & Kornichuk Y.H., & Vyhivska O.V. (2020) Hromadski orhanizatsii pidrosiyskoi Ukrainy ta polityka shchodo nykh uriadu P.A. Stolypina (1906–1911 rr.) [Public organizations of russia-constituent Ukraine and the policy of the P.A. Stolypin government (1906–1911)]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Istorychni nauky*, 3, 35-42. (in Ukrainian).
25. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. F. 57. Op.1. Spr. 108 [in Russian].
26. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]. F. 278. Op.1. Spr. 221 [in Russian].

УДК 343.13:[343.141:004]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-284-288](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-284-288)

Марченко Анна-Марія Андріївна студентка 3-го курсу міжнародно-правового факультету, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, тел.: (099) 459-25-21, <https://orcid.org/0009-0005-8028-6807>

Повзик Євген Вікторович науковий керівник, асистент, кандидат юридичних наук кафедри кримінальної юстиції ім. Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

Анотація. Збільшення використання електронних даних як доказів у кримінальних провадженнях зумовлює все більшу зацікавленість у їх дослідженні та вирішенні численних питань, які виникають під час такого використання. Зокрема, виникають численні питання щодо їхнього тлумачення законодавцем зокрема у кримінальному праві та процесі, що також є предметом дослідження статі, оскільки у самому Кримінальному процесуальному кодексі відсутнє конкретне тлумачення термінів, які стали предметами статті.

Також автором статті досліджено способи отримання цифрових доказів, їхнє правове значення та особливості їх використання у кримінальних провадженнях.

У статті також розглядається питання можливості легко підробити цифрові докази під час проведення досудового розслідування, що може поставити під сумнів неупереджене розслідування та вчергове підкреслює необхідність правильного використання цифрових доказів, вдосконалення їх досліджень та обробки, аби гарантувати максимально неупереджене розслідування, про що у статті наведено думки науковців-правників.

Також цікавим є розгляд інтернет-ресурсів, як доказів в кримінальних провадженнях. Розглянуто, які саме інтернет-джерела можуть вважатися доказами, їхнє правове значення у кримінальних провадженнях, способи дослідження під час досудового розслідування.

Окрім практики судів іноземних країн, у статті також проаналізована практика Верховного Суду України, яким чином у ній обґрунтовується застосування цифрових доказів у кримінальних провадженнях.

Ключові слова: докази, цифрові докази, кримінальне провадження, електронні докази, фіксація цифрових доказів.

Marchenko Anna-Maria Andriivna 3rd course of Yaroslav Mudryi National law University student's, international law faculty, tel.: (099) 459-25-21, <https://orcid.org/0009-0005-8028-6807>

Povzyk Evgen Victorovuch Academic supervisor, assistant, candidate of legal sciences of the department of criminal justice, Yaroslav Mudryi National law University

FEATURES OF USING DIGITAL EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. The increase in the use of electronic data as evidence in criminal proceedings leads to an increasing interest in their research and the resolution of numerous issues that arise during such use. In particular, numerous questions arise regarding their interpretation by the

legislator, particularly in criminal law and process, which is also the subject of gender research, since the Criminal Procedure Code itself lacks a specific interpretation of the terms that became the subject of the article.

The author of the article also researched the methods of obtaining digital evidence, their legal significance and the peculiarities of their use in criminal proceedings.

The article also addresses the issue of the possibility of easy falsification of digital evidence during a pre-trial investigation, which can call into question an impartial investigation and once again emphasizes the need for the correct use of digital evidence, improvement of its research and processing in order to guarantee the most impartial investigation, about which the article provides opinions legal scientists.

It is also interesting to consider Internet resources as evidence in criminal proceedings. It is considered which Internet sources can be considered as evidence, their legal significance in criminal proceedings, research methods during pre-trial investigation.

In addition to the practice of the courts of foreign countries, the article also analyzes the practice of the Supreme Court of Ukraine, how it justifies the use of digital evidence in criminal proceedings.

Keywords: evidence, digital evidence, criminal proceedings, electronic evidence, capture of digital evidence.

Постановка проблеми. Цифрові носії, які містять фото- та відеофайли та інші дані різних користувачів частіше стають частиною доказової бази в багатьох кримінальних провадженнях. У зв'язку з цим виникають численні питання правомірного отримання таких доказів, їхнього використання та допустимості. Особливо серед дослідників розгорається дискусія щодо правильності вживання цифровий або ж електронний доказ. Також проблемним питанням залишається відсутність статей в Кримінальному процесуальному кодексі з відповідними конкретними термінами “цифрові докази”. Звернення до цифрових доказів суддями під час розгляду справ по суті також залишається відкритим питання, адже не завжди судді віддають перевагу посилаючись на такі докази безпосередньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численний внесок у дослідження даних проблем використання цифрових доказів внесли такі вчені як Д.М. Цехан, В.Б. Вехов, М.А. Іванов, А.В. Касаткін, В.В. Лисенко та ін.

Мета статті–дослідити використання цифрових доказів у кримінальних провадженнях, яке значення вони відіграють у судових справах та проблеми, які виникають під час застосування таких доказів.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок того, що термін “цифрові докази” увійшов в українське законодавство не так давно, законодавець трактує цей термін не у всіх нормативно-правових актах.

Потрібно зазначити, що термін “цифрові докази” згадується у Господарському, Цивільному процесуальних кодексах та Кодексі адміністративного судочинства. У Кримінально-процесуальному кодексі термін “цифрові докази” чітко не зазначений, однак ми можемо простежити згадку про нього у декількох статтях цього нормативно-правового акту.

Так, відповідно до ст. 84 п. 1 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Згідно з пунктом 2 цієї ж статті, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

У Кримінальному процесуальному кодексі, а саме у ст. 99 КПК України ми можемо знайти нормативний зміст терміну “цифрові докази”, адже у цій статі вказується, що “Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об’єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження”.

Питання, яке логічно випливає наступним, чи варто розмежовувати поняття “цифровий доказ” та “електронний”.

КПК не надасть відповіді на це питання, оскільки не містить жодного з цих термінів, однак законодавець здебільшого ототожнює ці два поняття у Цивільному процесуальному кодексі.

Чимало науковців мають розбіжності щодо цього питання, а деякі з них наполегливо просять розділяти ці поняття на законодавчому рівні.

Так, С.В. Калітін стверджує, що “їх необхідно поділити на дві самостійні групи, адже електронна частина доказів пов’язана лише з електронними приладами чи, скорочено, електронікою – технікою, що використовує для роботи електрони, а саме електрику, а цифрові докази – це інформація, яка закодована за допомогою двійкової системи; цифровий сигнал не змінюється, змінюється лише носій” [1].

Водночас чимало науковців схиляються до того, що назва цих доказів не має глобального значення, адже більш значущим є зміст, який вони несуть [1]. Саме це і повинно бути розтлумачено зокрема у Кримінальному процесуальному кодексі.

В Україні на практиці існують численні способи фіксації цифрових доказів. Як стверджують практики, в основному застосовується “відповідне типове програмне забезпечення, більшість із яких не пов’язані з високою складністю і можуть бути використані правоохоронцями, які не мають глибоких технічних знань у сфері інформаційних технологій...наприклад, операційна система Ubuntu, пристосована для потреб провадження огляду локальних комп’ютерних засобів та віддалених ресурсів комп’ютерних мереж. Дистрибутив «Ubuntu cyber-crime» застосовується у вигляді ISO-файла”[3].

Після запису цього ISO-файла на оптичний носій інформації DVD диск, який не підлягає перезапису, створюється Live-DVD варіант операційної системи, яка може відтворюватися в оперативній пам’яті комп’ютерного засобу і не залежить від наявності або відсутності жорсткого диска комп’ютера, не вносить будь-яких змін до цього носія, якщо він є, але робить можливим огляд інформації, вміщеної на всіх приєднаних до комп’ютера носіях [3].

На думку дослідників та виходячи з практики іноземних країн, “спеціалізовані апаратно-програмні комп’ютерні засоби для формування образів дисків та інших заходів комп’ютерної криміналістики, серед яких, наприклад, EPOS DiskMaster, Tableau TD3 Forensic Imager було б використовувати доцільніше, оскільки вони більш ефективні під час досудових розслідувань, адже краще обробляють електронні дані[3]. На жаль, у нашій державі ці програмні засоби ще не широко застосовуються на практиці.

Якщо звертатись до питання підробки цифрових доказів під час проведення розслідувань, то багато адвокатів стверджують, що зробити це досить легко. “Майже всі сліди, з якими доводиться працювати фахівцям, мають вигляд комп’ютерної інформації (регулярної або побічної), тому їх достатньо легко знищити (як навмисно, так і випадково) або підробити. Фальсифікація електронних (цифрових) доказів виявляється або за змістом інформації, або за допомогою залишених в інших місцях інформаційних слідів...” [4].

Виходячи з цього, необхідність використання новітніх технологій обробки цифрових даних, наприклад EPOS DiskMaster, Tableau TD3 Forensic Imager стає все більш актуальним, адже вони дозволяють захистити цифрові дані під час обробки наскільки це можливо.

Мережа Інтернет, яка містить велику кількість електронних даних, слугує хорошим майданчиком для отримання цифрових доказів. Так, однією з позитивних якостей кіберпростору є те, що він не встановлює певні рамки під час розслідувань, такі як географічний та державний кордони, а також те, що управління глобальною мережею не здійснюється одноосібно певною організацією чи державою.

Електронні докази в мережі Інтернет можуть міститися на веб-сайтах, електронній пошті, соціальних мережах, різноманітних форумах, у пошукових системах інформації тощо. Корисними для розслідування є IP-адреси користувачів, метадані електронних матеріалів.

Соціальні мережі є ще одним корисним інструментом для проведення розслідувань, адже “для оперативного працівника або слідчого корисною може стати інформація про ідентифікатор підозрюваного (ID), а також інформація з листування користувачів та інша інформація, наприклад, зображення, які викладаються користувачами, оскільки вони можуть містити метадані з інформацією про дату та час створення зображення, місце його створення тощо”[3].

Судді виконують ключову роль під час оцінки електронних доказів. Саме від їхнього рішення буде залежати, чи буде використовуватись окремий доказ у кримінальному провадженні. Практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України щодо електронного документу як речового доказу, зазначає, що «Матеріальний носій - лише спосіб збереження інформації, який має значення тільки тоді, коли електронний документ виступає речовим доказом. Головною особливістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія. Один і той же електронний документ (відеозапис) може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм змістом примірники електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом та датою створення [5]. Цікавою є практика Верховного Суду України щодо питань доказування на підставі цифрових доказів. За їхніми словами, електронні докази повинні подаватись в оригіналі або в електронній формі, засвідчений електронним цифровим підписом. Однак “Суд може не взяти до уваги копію (паперову копію) електронного доказу, якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу”[6].

Роздруківки з Інтернет-сторінок частіше всього не приймаються як докази. До того ж, вони зможуть бути розглянуті лише у тому випадку, коли вони видані і засвідчені власником відповідного Інтернет-ресурсу або провайдером.

Проте, говорячи про роздруковані переписки з будь-яких соціальних мереж або їх скріншоти, вони охоче приймаються судом до розгляду у якості доказів[6].

Висновки. Українське законодавство потребує введення терміну “цифрові (електронні) докази” у Кримінальний процесуальний кодекс, адже поки що це поняття регламентується іншими нормативно-правовими актами. Цифрові докази також відіграють значну роль під час проведення досудових розслідувань. Для більшої ефективності проведення досудових дій, необхідно переймати практику зарубіжних країн, які використовують операційні системи EPOS DiskMaster, Tableau TD3 Forensic Imager. Попри те, що термін “електронні докази” не так давно введений до українського законодавства, Верховний Суд України вже має гарно напрацьовану практику застосування таких доказів.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс Закон України від 15.04.2023 № 1618-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
2. Козицька О.Г. Щодо поняття електронних доказів у кримінальних провадженнях ст.2-3 http://lsej.org.ua/8_2020/105.pdf
3. Методичні рекомендації використання цифрових (електронних) доказів від МЗС України, видання №343.16 ст. 25-30
4. Бокач Марія Cyberforensics: збір та дослідження цифрових доказів <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/cyberforensics-zbir-ta-doslidzhennya-cifrovih-dokaziv.html>
5. Стефанів Надія Судова практика ККС Верховного Суду щодо допустимості електронних доказів https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezentatsiia_Stefaniv.pdf
6. Судді Верховного Суду про актуальну судову практику з питання доказування на підставі електронних доказів <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1155803/>

References:

1. Civil Procedure Code Law of Ukraine dated April 15, 2023 No. 1618-IV
Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
2. Kozytska O.H. (2020) Shodo ponattia elektronnyh dokaziv u kruminalnyh provadjenniah [Regarding the concept of electronic evidence in criminal proceedings] Retrieved from: http://lsej.org.ua/8_2020/105.pdf
3. Methodological recommendations for the use of digital (electronic) evidence from the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2020) No. 343.16 (p.25-30)
4. Bokach Maria (2018) Cyberforensics: zbir ta doslidzhennia cyfrovih dokaziv [Cyberforensics: collection and investigation of digital evidence] Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/cyberforensics-zbir-ta-doslidzhennya-cifrovih-dokaziv.html>
5. Stefaniv Nadia Sydova praktuka KKS Verhovnogo Sudy shodo dopystumosti electronnuh dokaziv [Jurisprudence of the CCS of the Supreme Court regarding the admissibility of electronic evidence] Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezentatsiia_Stefaniv.pdf
6. Suddi Verhovnogo Sydy pro aktualny sudovy praktyki z pytannia dokazuvannia na pidstavi elektronnyh dokaziv [Judges of the Supreme Court on current judicial practice on the issue of evidence based on electronic evidence] Retrieved from: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1155803/>

УДК 343.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-289-296](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-289-296)

Обшалов Сергій Володимирович доктор юридичних наук, доцент, заступник директора, Навчально-науковий інститут права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр-т. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49000, тел.: (067) 637-19-69, <https://orcid.org/0000-0002-7280-925>

Дараган Валерій Валерійович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр-т. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49000, тел.: (095) 795-75-95, <https://orcid.org/0000-0003-1735-2371>

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА РОЗКРИТТЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

Анотація. У статті надано пропозиції щодо поліпшення психологічного забезпечення використання конфіденційної допомоги громадян у процесі попередження та розкриття умисних вбивств.

Запропоновано, з метою поліпшення психологічного забезпечення взаємодії з населенням у процесі попередження та розкриття умисних вбивств використовувати відповідні програми роботи з населенням, які проводити у чотири послідовних і взаємозалежних етапи:

1. При постійній роботі співробітників оперативних підрозділів з населенням, по телебаченню й у пресі необхідно доводити інформацію, яка позитивно характеризує роботу правоохоронних органів, що показує їхню дійсну значимість у попередженні та розкритті злочинів.

2. Для досягнення більш ефективного позитивного впливу на психологічне сприйняття громадян, після доведення зазначеної інформації, необхідно прогнозувати населенню негативні наслідки, що виникають у випадку здійснення злочину, при цьому наголошуючи на конкретні категорії громадян (по регіону проживання, галузі праці). Відбувається зіставлення у психіці людини наслідків злочину у відношенні до себе, членів родини, друзів, знайомих. Розглянутий вплив буде сприяти більше правильному й швидкому розумінню конкретною особою негативних наслідків злочинної діяльності.

3. Звернення до громадян із проханням про допомогу в попередженні або розкритті умисного вбивства. На наш погляд, спочатку необхідно наголошувати на резонансні злочини, які в даний історичний період викликають у населення найбільш негативне відношення. Звернення повинне містити пропозиції з конкретними діями громадянина: 1) бути обережним у певних місцях і в певний час доби, приділяти увагу дітям і родичами, спрямоване на запобігання від злочинного посягання; 2) звертати увагу на незнайомих осіб, нових сусідів, поведження яких викликає підозру або має девіантний характер; 3) повідомляти інформацію за наданими телефонами; доводити інформацію іншим, зручним для громадянина способом (Інтернет, лист, конфіденційна зустріч із оперативним працівником).

4. Незалежно від результатів (на початку програми може бути низька активність громадян), населенню обов'язково повинна доводитись інформація про те, що, завдяки саме

їхньої допомоги (при необхідності можливе акцентування уваги на нерозголошенні, кого саме або навпаки) злочин розкритий, злочинець затриманий, що надалі виключає можливість вчинення ним злочинів. Роз'яснюються позитивні сторони розкриття конкретного злочину й попередження аналогічних інших.

Доведено, що процес залучення громадян до попередження та розкриття умисних вбивств органами та підрозділами Національної поліції України повинен супроводжуватися відповідними заходам психологічного забезпечення. Якісно організоване психологічне забезпечення використання конфіденційної допомоги громадян під час попередження та розкриття умисних вбивств дозволить не тільки відвернути наслідки вказаної злочинної діяльності, а й у цілому поліпшити оперативну обстановку на території оперативного обслуговування та в країні в цілому.

Ключові слова: психологічне забезпечення, конфіденційне співробітництво, сприяння, негласне співробітництво, взаємодія, представники громадськості, оперативний підрозділ, оперативний працівник, орган досудового розслідування, слідчий, Національна поліція, попередження, доказування, розкриття, протидія, розслідування, документування, злочин, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, оперативно-розшукове супроводження, оперативно-розшукова діяльність, умисне вбивство.

Obshalov Serhii Volodymyrovych Doctor of Law, Associate Professor, deputy director, Educational and Scientific Institute of Law and Training of Specialists for National Police Units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (067) 637-19-69, <https://orcid.org/0000-0002-7280-925>

Darahan Valerii Valeriiovych Doctor of Law, Professor, head of the department of operational and investigative activities of the faculty of training specialists for criminal police units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (095) 795-75-95, [ehttps://orcid.org/0000-0003-1735-2371](https://orcid.org/0000-0003-1735-2371)

PSYCHOLOGICAL ENSURING THE USE OF CONFIDENTIAL ASSISTANCE OF CITIZENS DURING THE PREVENTION AND DISCLOSURE OF INTENTIONAL MURDERS

Abstract. The article provides suggestions for improving psychological support for the use of confidential assistance of citizens in the process of preventing and uncovering intentional murders.

In order to improve the psychological support of interaction with the population in the process of preventing and uncovering intentional murders, it is proposed to use appropriate programs of work with the population, which should be carried out in four consecutive and interdependent stages:

1. During the constant work of operative units with the population, it is necessary to provide information on television and in the press that positively characterizes the work of law enforcement agencies, which shows their real importance in preventing and solving crimes.

2. In order to achieve a more effective positive impact on the psychological perception of citizens, after proving the specified information, it is necessary to forecast the negative consequences that arise in the event of a crime, while emphasizing specific categories of citizens (by region of residence, field of work). There is a comparison in the human psyche of the consequences of the crime in relation to oneself, family members, friends, and acquaintances. The considered influence will contribute to a more correct and quick understanding by a specific person of the negative consequences of criminal activity.

3. Appeal to citizens for help in preventing or solving intentional homicide. In our opinion, first of all, it is necessary to emphasize high-profile crimes, which in this historical period cause the most negative attitude among the population. The appeal must contain proposals with concrete actions of the citizen: 1) be careful in certain places and at certain times of the day, pay attention to children and relatives, aimed at preventing criminal encroachment; 2) pay attention to strangers, new neighbors whose behavior is suspicious or deviant; 3) provide information on the provided telephone numbers; provide information in another way, convenient for the citizen (Internet, letter, confidential meeting with an operative).

4. Regardless of the results (at the beginning of the program, there may be low citizen activity), the population must be informed that, thanks to their help (if necessary, emphasis can be placed on not disclosing who exactly or vice versa) the crime was solved, the criminal was arrested, which further excludes the possibility of him committing crimes. The positive aspects of the disclosure of a specific crime and the prevention of similar crimes are explained.

It has been proven that the process of involving citizens in the prevention and detection of intentional murders by the bodies and units of the National Police of Ukraine should be accompanied by appropriate measures of psychological support. Qualitatively organized psychological support for the use of confidential assistance of citizens during the prevention and detection of intentional murders will allow not only to avert the consequences of the specified criminal activity, but also to generally improve the operational situation in the territory of the operational service and in the country as a whole.

Keywords: psychological support, confidential cooperation, facilitation, secret cooperation, interaction, representatives of the public, operative unit, operative, pretrial investigation body, investigator, National Police, warning, evidence, disclosure, counteraction, investigation, documentation, crime, criminal offense, criminal proceedings, operational-search support, operational-search activity, intentional murder.

Постановка проблеми. У статті 1 Конституції України проголошується, що Україна є суверенна та незалежна, демократична, соціальна, правова держава. У відповідності до статті 3: «Людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Затвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Важливим для діяльності оперативних працівників є проголошений у статті 13 Конституції принцип забезпечення державою захисту прав всіх суб'єктів права власності та господарювання при умові рівності всіх суб'єктів права власності перед законом. Це ж необхідно сказати про положення, яке закріплено у статті 19, яке проголошує, що правовий порядок в Україні засновується на принципах, у відповідності до яких ніхто не може бути примушений роботи те, що не передбачено законодавством [1].

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України [1]. Теорія оперативно-розшукової діяльності розмежує використання методів, сил, застосування засобів та проведення оперативно-розшукових заходів, але проведення зазначеної діяльності оперативними підрозділами під час сучасного кримінального провадження, на нашу думку, передбачено не у повному вигляді. Саме тому виникають проблемні питання оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства. Потребують більш чіткого врегулювання нормативні, організаційні та тактичні положення щодо попередньої перевірки інформації, отриманої працівниками оперативних підрозділів до та після початку

кримінального провадження, попередження злочинів та їх профілактика, документування злочинної діяльності фігурантів оперативно-розшукових справ та підозрюваних під час здійснення кримінального судочинства, а також використання конфіденційної допомоги у процесі виконання завдань оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз наукової літератури вказує на те, що останніми роками науковці почали приділяти чималу увагу дослідженням з питань розкриття та розслідування умисних вбивств [2].

Разом із тим на сьогодні існує ряд питань, які впливають на якість використання конфіденційної допомоги громадян у протидії злочинам. По-перше, на сьогодні існують певні прогалини нормативно-правового регулювання такої діяльності. По-друге, питання використання конфіденційної допомоги громадян розглядалися лише в окремих наукових дослідженнях і не містять чіткого алгоритму такої діяльності [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання протидії умисним вбивствам досліджували: Андреев О. О., Антошук А. О., Бічурін Р. Х. Борисенко І. В., Бояров В. І., Булулуков О. Ю., Воронін В. І., Груздь О. І., Гузей В. М., Здоровко С. Ф., Комаринська Ю. Б., Кубарев І. В., Любчинський О. В., Невгад В. В., Саїнчин О. С., Саїнчин С. О., Січковська І. В., Січковська І. В., Чорний А. М., Шульга А. О., Яковчук С. В. та ін.

Роботи науковців, які працювали за цим напрямом, зробили вагомий внесок у розвиток науки і є серйозним досягненням у галузі оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу та криміналістики, проте виникає чимало проблемних питань щодо використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств.

Мета статті – надати пропозиції щодо поліпшення психологічного забезпечення використання конфіденційної допомоги громадян у процесі попередження та розкриття умисних вбивств.

Виклад основного матеріалу. Зміни у структурі злочинності висувають перед підрозділами Національної поліції України нові завдання, спонукають до перегляду стратегічних напрямів їх діяльності, стимулюють пошук нових підходів до забезпечення прав і свобод людини та громадянина, забезпечення безпеки держави, саме таких, які б відповідали сучасній обстановці та тенденціям розвитку на перспективу. Таким стратегічним напрямом є й удосконалення роботи з особами, які на конфіденційній основі допомагають органам та підрозділам поліції [4].

Світовий досвід протидії злочинності свідчить, що без використання джерел оперативної інформації ефективна протидія їй просто неможлива, хоч би якими досвідченими, професійними та активними були б оперативні працівники. Без джерел оперативної інформації значно знижуються можливості отримання інформації про задуми, які виношуються добре законспірованими, організованими злочинними угрупованнями, знижується можливість попередження чи документування злочинів, а також своєчасно дізнаватися, щодо зміни намірів злочинців. Вагомими складовими у протидії злочинності є оперативне обслуговування конкретних напрямків діяльності та оперативне супроводження кримінального провадження. Тому, на наш погляд, виникає необхідність комплексного дослідження проблеми оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактами вчинення умисних вбивств, зокрема врахування аспектів використання конфіденційного співробітництва, допомоги населення у протидії злочинності, фізичного, юридичного та морального ставлення особи до такого роду допомоги правоохоронним органам тощо.

Більшість людей не можуть пояснити, чому в тих чи інших випадках вони поведуться так, а не інакше. Здавна українці з такого приводу відповідали: «Так з дідів-прадідів повелося», «Як у людей, так і у нас». Нерідко в давнину перед людиною, громадою

виникали питання: як визначити істину і знайти винного? Як встановити міру провини і призначити відповідне покарання? Відповіді на ці запитання й у цілому правова поведінка людей визначалися насамперед не інструкціями та параграфами влади, а нормами й правилами, які століттями утверджувалися в народі – неписаними законами або звичаєвим правом, тобто нормами поведінки людей, заснованих на традиціях, народжених звичаями й досвідом предків. У наш час у довідковій літературі під поняттями «традиції», «звичаї» розуміють певні елементи соціальної і культурної спадщини, які передаються наступним поколінням і зберігаються протягом тривалого часу в суспільстві чи в окремих соціальних групах. Посилена зацікавленість до правових традицій, звичаїв як до складного та ще недостатньо вивченого соціального явища знайшла відбиття в сучасній науковій літературі. Як публічне, так і правне життя Київської держави правувалося нормами давнього народного звичаєвого права, що, як і за доісторичної доби, було основним джерелом права. Поруч із ним за доби Київської держави постало друге важливе джерело – закон у формі різних княжих уставів (статутів), княжих договорів, які так само базувалися на принципах звичаєвого права. З доби Київської держави залишалася найстарша поміж слов'янських й найвидатніша з усіх поглядів писемна пам'ятка українського права – «Правда Руська» Ця пам'ятка права є збіркою норм звичаєвого права та княжих уставів, складена в XI-XII ст. Як і в аналогічних західноєвропейських збірках - «правдах», в Руській правді над судовими вироками конкретного змісту переважають суто формалістичні та символічні процесуальні правила (хоч маються також і норми звичаєвого права давнішого походження, які вже втратили конкретний зміст судових вироків). Право публічне й карне не відділені ще від права приватного, цивільного, але вже помітне звільнення індивіду з-під опіки суспільних зв'язків. Отже, основним і найважливішим джерелом українського права є неписане звичаєве право, що утворилося шляхом постійного дотримання протягом віків народних звичаїв та підпорядкування звичаєвим правилам правного життя й побуту та стало основою для укладання першого писаного своду законів Київської Русі – Правда Руська [5, с. 230]. Наші пращури розуміли життєву необхідність дотримання, природних з точки зору здорового глузду, основних життєвих постулатів – берегти своє життя та життя інших, не зазіхати на чуже добро, захищати свою родину та Батьківщину. Тому питання доведення інформації до суспільства, а в подальшому до відповідних установ, про осіб, які мали причетність до злочинів навіть не виникало. З боку зовнішньої форми, норми звичаєвого права відрізняються від норм писаного права-закону тим, що закон після його ухвалення й оголошення належними законодавчими органами існує й зберігається у формі готових, незмінних, точно сформульованих і на письмі зафіксованих приписів, правна сила яких не залежить від того, як і коли вони виконуються. Але завжди всі звичаєві та правові норми неухильно були спрямовані на покарання винних та забезпечення відшкодування шкоди потерпілим. Тим часом норми неписаного, звичаєвого права зберігаються в народній пам'яті у формі певних психологічних переживань, почуття правди й свідомості обов'язку чинити так, як указують звичаї, й назовні ці норми виявляються тільки в принагідні моменти у формі чину відповідно до внутрішнього змісту звичаєвої норми.

Необхідність проведення ОРД споконвічно обумовлена не однією лише небезпекою злочину, формою умислу або таємним способом їхнього здійснення. Наслідки багатьох діянь, здійснених по необережності, бувають куди більш тяжкими, ніж навмисних злочинів і не так вже рідко безпосередні винуватці вживають досить хитрі способи для приховання слідів злочину і навіть самого факту, що відбувся. У подібних випадках поряд з гласними, передбачених кримінальним процесуальним кодексом заходами для встановлення істини і виявленню винних, варто також використовувати і закриті оперативно-розшукові методи пошуку та розшуку, порядок проведення яких регулюється не кримінальним

процесуальними нормами, а іншими законами і нормативними актами. Саме надання оперативним підрозділам права проведення негласних заходів визначає унікальність ОРД, яка відрізняє її від інших існуючих форм боротьби зі злочинністю [6].

Доба козацтва дала унікальний досвід здійснення розшукової діяльності на засадах загальнолюдських цінностей. У цей час були розроблені численні методи її ведення, низка яких заслуговує на детальне вивчення і може бути запроваджена у діяльність сучасних оперативно-розшукових підрозділів. Запоріжці керувалися не писаними законами, а стародавніми військовими звичаями, словесним правом і здоровим глуздом [5, с. 30].

При проведенні гласних і негласних заходів можуть використовуватися оперативні та оперативно-технічні заходи. Гласні та негласні заходи тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного і в цілому становлять систему ОРД. Не дивлячись на відмінність суб'єктів ОРД, різноманіття їх завдань, можливостей використання ними сил, засобів та методів, свою діяльність вони здійснюють у відповідності із законодавством України [7, с. 48-49].

Оперативні підрозділи завжди стоять на захисті прав і свобод громадян та виконують завдання по попередженню й розкриттю злочинів, забезпеченню супроводження їх досудового розслідування. Їхнє виконання усе більше ускладнюється на сучасному етапі розвитку суспільства у зв'язку з тим, що злочинність здобуває усе більше організовані й нові форми. Для захисту прав і законних інтересів громадян подальший розвиток теорії й практики оперативно-розшукової діяльності, як основу попередження й розкриття злочинів, повинен бути спрямованим на підвищення професійного рівня співробітників оперативних підрозділів, удосконалення їхньої морально-психологічної підготовки, а також навчання особового складу вмінням і навичкам виконання завдань у нових соціальних умовах.

Значна частина умисних вбивств попереджається та розкривається завдяки допомогі населення. Разом з тим, у сучасному суспільстві співробітництво громадянина із правоохоронними органами може викликати осуд з позицій побутової моралі. Незважаючи на розуміння необхідності допомоги, конкретні випадки взаємодії з органами Національної поліції, частиною населення сприймається негативно. Кількісний і якісний рівень попередження й розкриття умисних вбивств прямо залежить від розуміння населення необхідності взаємодії із правоохоронними органами. Належний рівень психологічного забезпечення зазначеної взаємодії може бути досягнутий шляхом розробки й введення програми роботи з населенням, яку структурно можна поділити на чотири послідовних і взаємозалежних етапи.

1. При постійній роботі співробітників оперативних підрозділів з населенням, по телебаченню й у пресі необхідно доводити інформацію, яка позитивно характеризує роботу правоохоронних органів, що показує їхню дійсну значимість у попередженні та розкритті злочинів.

2. Для досягнення більш ефективного позитивного впливу на психологічне сприйняття громадян, після доведення зазначеної інформації, необхідно прогнозувати населенню негативні наслідки, що виникають у випадку здійснення злочину, при цьому наголошуючи на конкретні категорії громадян (по регіону проживання, галузі праці). Відбувається зіставлення у психіці людини наслідків злочину у відношенні до себе, членів родини, друзів, знайомих. Розглянутий вплив буде сприяти більше правильному й швидкому розумінню конкретною особою негативних наслідків злочинної діяльності.

3. Звертання до громадян із проханням про допомогу в попередженні або розкритті умисного вбивства. На наш погляд, спочатку необхідно наголошувати на резонансні злочини, які в даний історичний період викликають у населення найбільш негативне відношення. Звернення повинне містити пропозиції з конкретними діями громадянина:

1) бути обережним у певних місцях і в певний час доби, приділяти увагу дітям і родичами, спрямоване на запобігання від злочинного посягання; 2) звертати увагу на незнайомих осіб, нових сусідів, поведження яких викликає підозру або має девіантний характер; 3) повідомляти інформацію за наданими телефонами; доводити інформацію іншим, зручним для громадянина способом (Інтернет, лист, конфіденційна зустріч із оперативним працівником).

4. Незалежно від результатів (на початку програми може бути низька активність громадян), населенню обов'язково повинна доводитись інформація про те, що, завдяки саме їхньої допомоги (при необхідності можливе акцентування уваги на нерозголошенні, кого саме або навпаки) злочин розкритий, злочинець затриманий, що надалі виключає можливість вчинення ним злочинів. Роз'яснюються позитивні сторони розкриття конкретного злочину й попередження аналогічних інших [6]

Психологічне забезпечення попередження й розкриття злочинів може бути представлено, у вигляді комплексу заходів щодо використання спеціальних психологічних пізнань в оперативно-розшуковій діяльності, які плануються й систематично реалізуються працівниками оперативних підрозділів, залученими фахівцями відносно осіб, подій та фактів, які представляють оперативний інтерес або мають відношення до кримінального судочинства.

Постійне спілкування з населенням, спрямоване на попередження й розкриття злочинів, здебільшого здійснюють працівники оперативних і слідчих підрозділів. Саме тому конче потрібно придбання ними відповідних психологічних знань і комунікативних якостей, для їхнього подальшого розвитку й використання в процесі спілкування. Більшою мірою застосування психологічних знань може бути використане в роботі з особами, які, згідно п. п. 1, 8, 12, 13 статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [7], залучаються до розкриття злочину.

Об'єктивне психологічне знання, розроблене психологічною наукою, лише тоді стає інструментом виконання завдань кримінального судочинства, коли воно застосовується на практиці з метою попередження, розкриття й розслідування злочинів, судового розгляду кримінальних проваджень, пізнання окремих кримінально-правових, непроцесуальних і процесуальних явищ та фактів. Це дозволяє оперативному працівнику пізнати обставини, що мають психологічну природу: непатологічні особливості психіки підозрюваного (обвинувачуваного), потерпілого, свідка й інших осіб та є важливими для прийняття правильного рішення оперативному або кримінальному провадженні. Спеціальне психологічне знання дозволяє встановлювати й досліджувати не тільки психологічні, але й суміжні з ними правові явища й факти.

Спеціальним психологічним пізнанням в оперативно-розшуковій діяльності варто вважати процес цілеспрямованого відображення об'єктивних проявів психіки конкретної людини, що є об'єктом оперативної уваги або психологічного втримування його поведження, що здійснюється обізнаною особою - психологом або спеціально підготовленим фахівцем (оперативним працівником або слідчим).

Професійність працівника оперативного підрозділу або слідчого передбачає такі аспекти, як глибоке знання предмета роботи, уміння об'єктивно й швидко оцінювати отриману інформацію (її вірогідність, повноту й своєчасність). Найпоширеніше сприйняття людиною працівника органу Національної поліції, як професіонала здійснюється в процесі спілкування, що здебільшого сприймається вербальною формою. Велике значення при розмові має ясність висловлень і відсутність недомовок. Необхідно чітко зв'язувати факти, запобігати багатозначність висловлень.

Кожний співробітник оперативного підрозділу або слідчий згодом сам стає психологом в галузі спілкування та впливу. Особливо це проявляється із придбанням досвіду роботи, збільшенням стажу роботи. Однак використання придбаних знань найчастіше відбувається інтуїтивно й не має під собою наукової й теоретичної основи, що дала б можливість упорядкованого, системного застосування придбаних знань у попередженні й розкритті злочинів. Виведення на новий рівень застосування психологічних знань працівниками оперативних підрозділів, на наш погляд, збільшило б кількість відвернутих злочинів і якісно підвищило б розкриття вчинених.

Висновки. Підсумовуючи викладене можна дійти до висновку, що процес залучення громадян до попередження та розкриття умисних вбивств органами та підрозділами Національної поліції України повинен супроводжуватися відповідними заходами психологічного забезпечення. Якісно організоване психологічне забезпечення використання конфіденційної допомоги громадян під час попередження та розкриття умисних вбивств дозволить не тільки відвернути наслідки вказаної злочинної діяльності, а й у цілому поліпшити оперативну обстановку на території оперативного обслуговування та в країні в цілому.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Голос України*. 1996. № 138.
2. Дараган В.В., Шендрік Ю.В. Стан наукових розробок з питань використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств. *Наукові перспективи*. № 5(35). 2023. С. 594-607.
3. Дараган В.В. Стан наукових розробок з питань використання негласних позаштатних працівників Національної поліції у протидії злочинам у сфері державних закупівель. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць*. 2016. Спеціальний випуск (№ 83). С. 185-196.
4. Дараган В.В. Оперативно-розшукова протидія злочинам у сфері державних закупівель: проблеми теорії та практики: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 352 с.
5. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія; РНБО України. МНДЦ ПБОЗ. Акад. прав. наук України. Ін-т вивчення проблем злочинності. Харків: рсіс, ЛТД, 2007. 575 с.
6. Обшалов С.В. Теоретичні, правові та праксеологічні основи оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 384 с.
7. Кондратьєв Я.Ю., Козаченко І.П., Обушевський І.Ф. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»: наук.-практ. коментар. К.: РВВ МВС України, 1993. 120 с.

References:

1. Konstyuttsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. *Holos Ukrainy*. 1996. № 138 [in Ukrainian].
2. Darahan V.V., Shendryk Yu.V. (2023) Stan naukovykh rozrobok z pytan vykorystannia konfidentsiinoi dopomohy hromadian pid chas rozkryttia umysnykh vbyvstv [The state of scientific developments on the use of confidential assistance of citizens during the disclosure of intentional homicides]. *Naukovi perspektyvy*. № 5(35). 2023. S. 594-607 [in Ukrainian].
3. Darahan V.V. (2016) Stan naukovykh rozrobok z pytan vykorystannia nehlasnykh pozashtatnykh pratsivnykiv Natsionalnoi politsii u protyidii zlochynam u sferi derzhavnykh zakupivel [The state of scientific developments on the use of undercover freelancers of the National Police in combating crimes in the field of public procurement]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnykh sprav: Zbirnyk naukovykh prats. Spetsialnyi vypusk (№ 83)*. S. 185-196 [in Ukrainian].
4. Darahan V.V. (2018) Operatyvno-rozshukova protyidiia zlochynam u sferi derzhavnykh zakupivel: problemy teorii ta praktyky [Operational investigative countermeasures against crimes in the field of public procurement: problems of theory and practice]: monohraf. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 352 s. [in Ukrainian].
5. Pohoretskyi M. A. (2007) Funktsionalne pryznachennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti u kryminalnomu protsesi [Functional assignment of investigative activity in the criminal process]: monohrafiia; RNBO Ukrainy. MNDTs PBOZ. Akad. prav. nauk Ukrainy. In-t vyvchennia problem zlochynnosti. Kharkiv : rsis, LTD. 575 s. [in Ukrainian].
6. Obshalov S.V. (2020) Teoretychni, pravovi ta prakseolohichni osnovy operatyvno-rozshukovoho zabezpechennia kryminalnoho sudochynstva [Theoretical, legal and praxeological foundations of operative and investigative support of criminal justice]: monohraf. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2020. 384 s [in Ukrainian].
7. Kondratiev Ya.Iu., Kozachenko I.P., Obushevskiy I.F. (1993) Zakon Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist" [Law of Ukraine "On operational and investigative activities"]: nauk.-prakt. komentar. K.: RVV MVS Ukrainy. 120 s. [in Ukrainian].

УДК 346.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-297-304](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-297-304)

Степанов Сергій Валерійович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін, Національний університет «Одеська морська академія», вул. Дідріхсона, 8, м. Одеса, 65029, тел.: (066) 42-789-56, <https://orcid.org/0000-0001-6371-7672>

НАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Анотація. Головною умовою розвитку ринкової економіки у XXI столітті є торгові взаємовідносини між країнами. Кожна країна унікальна за своїми національними досягненнями, технологіями, продукцією, надрами, ресурсами, тому торгові відносини, взаємообмін товарами між різними країнами є звичайним невід'ємним елементом суспільних відносин.

З давніх часів люди проводили експедиції та відкривали нові землі, континенти у пошуках нових географічних умов, унікальних корисних копалин тощо. Історія людства супроводжується війнами, експансіями з метою захоплення чужих територій, ресурсів або встановлення колоніального контролю над ними.

Якщо раніше основними об'єктами інтересу були водні ресурси, сільськогосподарська продукція, деревина, метали, то на сучасному етапі розвитку цивілізації до них доєдналися, нафта, газ, вугілля, інші корисні копалини, предмети інтелектуальної власності тощо. Сьогодні, основна боротьба ведеться за торгівлю цими ресурсами на глобальному ринку товарів та послуг та за контроль над цим ринком.

З проголошенням незалежності наша країна також знаходиться у тренді міжнародної торгівлі, ми є основними експортерами продовольчих товарів, енергоресурсів та інших товарів. Для розширення торгових зв'язків, влада постійно проводить чисельні реформи: судові, адміністративні, господарські, аграрні, метою яких є створення сприятливих умов для розвитку вітчизняного бізнесу та залучення іноземних інвестицій в нашу країну.

З початком світової економічної кризи у 2020 році цей процес активізувався під впливом зовнішніх викликів. Були застосовані ситуативні програми для підтримки існуючих суб'єктів господарювання у скрутний час: кредитні канікули, податкові преференції, підтримка малого і середнього бізнесу, підтримка агробізнесу тощо.

Існуючі механізми підтримки довели свою ефективність, але об'єктивні виклики вимагають проводити більш тісну комунікацію держави і суб'єктів господарювання з питань застосування нових процедур державної підтримки бізнесу, що дозволить вітчизняним підприємствам, іноземним інвесторам отримувати прибутки та підтримувати економіку України.

Ключові слова: законодавче регулювання, господарська діяльність, бізнес, валовий внутрішній продукт, розвиток, торгівля, туристична сфера.

Stepanov Sergiy Valeriyovych Candidate of Legal Sciences, Docent, Docent of the department of general legal disciplines, National University «Odessa Maritime Academy», Didrikhson St., 8, Odesa, 65029, tel.: (066) 42-789-56, <https://orcid.org/0000-0001-6371-7672>

URGENT PROBLEMS OF TRADE POLICY OF UKRAINE

Abstract. The main condition for the development of a market economy in the 21st century is trade relations between countries. Each country is unique in terms of its national achievements,

technologies, products, subsoil, and resources, therefore trade relations, mutual exchange of goods between different countries are a normal and integral element of social relations.

Since ancient times, people have conducted expeditions and discovered new lands, continents in search of new geographical conditions, unique minerals, etc. The history of mankind is accompanied by wars, expansions with the aim of seizing foreign territories, resources or establishing colonial control over them.

If earlier the main objects of interest were water resources, agricultural products, wood, metals, then at the modern stage of the development of civilization, oil, gas, coal, other minerals, objects of intellectual property, etc. have joined them. Today, the main struggle is to trade these resources in the global market of goods and services and to control this market.

With the declaration of independence, our country is also in the trend of international trade, we are the main exporters of food products, energy resources and other goods. In order to expand trade relations, the authorities are constantly carrying out numerous reforms: judicial, administrative, economic, agrarian, the purpose of which is to create favorable conditions for the development of domestic business and attracting foreign investments to our country.

With the onset of the global economic crisis in 2020, this process intensified under the influence of external challenges. Situational programs were applied to support existing business entities in difficult times: credit holidays, tax preferences, support for small and medium-sized businesses, support for agribusiness, etc.

Existing support mechanisms have proven their effectiveness, but objective challenges require closer communication between the state and business entities on the application of new state business support procedures, which will allow domestic enterprises and foreign investors to earn profits and support the economy of Ukraine.

Keywords: legislative regulation, commercial activity, business, gross domestic product, development, trade, tourism sphere...

Постановка проблеми. На розвиток економіки держави у глобальному світі впливають багато чинників, таких як: політична стабільність; сучасна правова система; висока ефективність судових та державних органів влади; відсутність державного тиску на підприємництво; наявність конкуренції; відкритість для світового ринку та міжнародної торгівлі; високий рівень інтелектуальних ресурсів; наявність інвестиційних проектів та технологічних ресурсів тощо.

Нажаль, багато з цих факторів в Україні знаходяться не на самому високому рівні, до того ж вітчизняна економіка в останні 10 років знаходиться у стані постійних коливань та реформ. З самого початку політичних, а потім економічних та військових.

Найбільш складні випробування для вітчизняної економіки почались з 2019 року і треба пройти великий шлях для подолання існуючих викликів та відновити і стабілізувати економіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи проблеми торговельної політики України можна констатувати, що політико-правова діяльність впливає на розвиток підприємництва та економічну стабільність держави. Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить, що державна антикризова політика та сфера управління є недосконалою, що привертає увагу таких дослідників як: А.В. Гречко, І.В. Лещух, М.І. Мельник, В.С. Смирнова, Т.В. Тучак, Є.О. Яковенко, та ін.

Метою даної статті є аналіз проблем торговельної політики України та пошук шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Останні роки на долю України випало немало випробувань. Все почалось у 2019 році, коли весь світ охопив сплеск епідемії коронавірусу.

Саме цей момент став самим великим у ХХІ столітті визовом для всіх економік світу, в тому числі для економіки України.

З цього часу багатьом сферам життя довелося пристосуватись до нових реалій в авральному режимі.

Через COVID-19 багато сфер суспільного життя опинилися у жорсткішій кризі, насамперед через порушення комунікації бізнесу, закриття кордонів, додаткові митні правила та інші особливі введення.

Закриття кордонів привело до зменшення торгівлі, зменшення обсягів виробництва у світі, скорочення трудового навантаження, що спричинило соціальні наслідки: скорочення робочих місць, зменшення оплати праці, та у зв'язку із зменшенням виробництва збільшення вартості товарів на ринку.

Найбільш великі втрати зазнали такі галузі господарської діяльності як туризм, виробництво, торгівля, освіта, спорт, індустрія розваг, сфера мистецтва та послуг тощо. За цей час багато з них зазнали таких збитків, що мусили припинити діяльність у зв'язку із неплатоспроможністю, багато сфер опинились на межі банкрутства, але завдяки внутрішньому ресурсу поки тримаються, хоча цей ресурс не є безмежним.

За даними дослідження, проведеного Всесвітньою туристичною організацією UNWTO найбільше постраждав від пандемії туристичний бізнес.

На протязі 2020 року відбулась найбільша криза глобального туристичного ринку, яка відкинула цілу галузь до показників 30-річної давнини.

Наприклад, за час пандемії туристична галузь вже втратила 3 трлн. \$ прибутків, що зумовило падіння глобального ВВП на понад 2,0 трлн. \$, міжнародний туристичний пасажирський потік скоротився на 74 %, та майже 120 млн. працівників туристичної індустрії опинилися під реальною загрозою втрати своїх робочих місць.

Окрім цього, туристична сфера понесла збитки в обсязі 825 млрд. \$ у зв'язку із скасованими відрядженнями, конференціями, науковими заходами, іншими поїздками, які не відбулися. Майже 50 % таких витрат припадає на країни Східної Азії. Кожна третя компанія скасувала подорожі до США, Японії, Таїланду, Перу, Нової Зеландії, Мексики, Кореї, Австралії, Панами [15, 1334].

Європа не стала виключенням, та доєдналася до практики закриття кордонів, для протидії інфекції. У зв'язку із безпрецедентними заходами безпеки та локдаунами у 2020 році, велика кількість іноземців не змогли відвідати Європу за службовою необхідністю або з туристичною метою, що завдало великі збитки авіаційним компаніям, готельному бізнесу, а також іншим галузям підприємництва пов'язаним із туризмом.

За даними Міністерства фінансів України, наша країна у 2021 році витратила на боротьбу з COVID-19 – 46,4 млрд. гривень [10]. Але ця сума не співвідноситься із збитками суб'єктів господарювання та кризою, яка вплинула на всі галузі господарської діяльності в Україні.

В свою чергу найбільш відомі засоби масової інформації, такі як CNN, New York Times та інші, посилаючись на експертів, зробили аналітичний висновок, що після закінчення пандемії на світ чекає економічна рецесія, оскільки майже всі країни світу згорнули багато соціальних та інвестиційних проєктів і багато секторів господарської діяльності понесли великі втрати через відсутність товарообігу. Значна кількість підприємств втратила можливість на запуск виробництва в такому ж обсязі, який був до пандемії.

Отже пандемія, вже завдала велику шкоду міжнародній торгівлі та економікам всіх країн світу, але оскільки обмеження тривають досі, то це ще більше уповільнює процес відновлення економік.

Доречі, аналітики Міжнародного валютного фонду прогнозували у 2020 р. гальмування темпів зростання світової економіки на 3 %.

Натомість ВВП Італії зупинився на позначці 9,1 %, Іспанії – на 8,0 %, Німеччини – на 7,0 %, Великої Британії – на 6,5 %, США – на 5,9 %, РФ – на 5,5 %, Японії – на 5,2 % тощо [5].

Прогнози на 2021 рік були більш оптимістичними. Світові експерти прогнозували вихід світової економіки на зростання, але темпи зростання до початку 2022 року виявились дуже повільними, та не вийшли на докризовий рівень. За 2021 рік Італія досягла 6,6 %, Іспанія – 5,1 %, Німеччина – 2,9 %, Велика Британія – 7,4 %, США – 5,7 %, РФ – 4,7 %, Японія – 1,7 % [6].

Але після початку війни в Україні, з протистоянням між колективним Заходом та РФ, світ опинився у новій фінансовій кризі, яка зараз знаходиться у крутому піке з невідомими наслідками та прогнозами для економік провідних країн світу.

2022 рік ознаменувався безпрецедентними у XXI столітті санкціями проти РФ на: нафту, вугілля, мінеральні добрива, газ, використання системи SWIFT, експорт технологій, які вдарили не тільки по економіці РФ, але і завдали велику шкоду самим західним країнам, оскільки вони мали найбільші торгові зв'язки.

З початку війни як звітує МВФ у 2022 році ВВП Італії скоротився до 3,9 %, Іспанії – 5,2 %, Німеччини – 1,9 %, Великої Британії – 4,1 %, США – 2,0 %, РФ – 2,2 %, Японії – 1,4 % [7], але на жаль МВФ прогнозує до кінця 2023 року падіння ВВП до відмітки від 0 до 1 % у всіх перелічених країнах, що може призвести до ще більших негативних наслідків для світу.

Щодо України, війна, введення надзвичайного стану, воєнного стану та загальної мобілізації, а також складна психологічна ситуація: повітряні тривоги, вибухи, невпевненість у завтрашньому дні, також вплинули та впливають на працездатність українців та ускладнюють виконання професійних завдань, що негативно позначається на роботі всіх підприємств, установ та організацій України.

Окрім цього з 2022 року в Україні спостерігається тенденція відтоку досвідчених високопрофесійних працівників, які виїжджають за кордон в пошуках кращого життя, та не бажають залишатися удома і підтримувати економіку країни.

Станом на сьогодні за звітом Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, у Європі перебувають 8,25 млн. українців [4].

Близько 5 млн. українців залишили свої домівки з різних причин (втрата роботи, домівки тощо) та стали на облік як внутрішньо переміщені особи [13].

Необхідно звернути увагу, що Україна вже більше року знаходиться у стані війни. Дуже складно провести довгострокову оцінку завданих збитків, оскільки війна ще не закінчена, але очевидно, що економіка несе надзвичайні втрати кожен день, оскільки першочерговими цілями обстрілів є об'єкти критичної інфраструктури та підприємства, що безперечно впливає на логістичні зв'язки та нестачу сировини.

Варто зауважити, що після введення надзвичайного стану Урядом була прийнята постанова та розпорядження про безкоштовну евакуацію українських підприємств будь-якої форми власності для збереження виробництва, з територій, де ведуться, або є загроза ведення бойових дій на Захід України, а також розроблена програма релокації таких підприємств [11].

Постанова Кабінету Міністрів України № 305 від 17 березня 2022 р. [2] регламентує безоплатне перевезення майна вітчизняних підприємств, установ та організацій за допомогою АТ «Укрзалізниця» та «Укрпошта» згідно з переліком, який формується Міністерством економіки і передається до Міністерства інфраструктури спільно з обласними держадміністраціями;

Розпорядження Кабінету Міністрів України № 246-р від 25 березня 2022 р. [1] передбачає план невідкладних заходів з переміщення виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію.

За завданням уряду державні і місцеві органи влади допомагають у перевезенні потужностей, надають відповідні ділянки та приміщення для розміщення виробництва, допомагають із розселенням персоналу та пошуком нових працівників у разі їх недобору. Нажаль вільних «безхазяйних» об'єктів нерухомості не так багато, всі інші зайняті місцевими підприємствами, тому іноді евакуювати промислові виробництва просто нікуди, у існуючих реаліях збудувати нові об'єкти для розміщення підприємств майже неможливо.

Як зазначається на сайті Міністерства економіки України попри високу вартість і складність релокації (як юридичну, так і технічну) 1639 підприємств подали заявки на переміщення, з них майже половина – малі підприємства. Понад третина підприємств, які подали відповідну заявку, вже переміщені, більшість з них повністю відновили роботу на новій локації [8].

Серед релокованих підприємств, які вже відновили свою діяльність, найбільшу частку становлять компанії оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (39% загальної кількості), переробної промисловості (33% загальної кількості), інформації та телекомунікацій (6% загальної кількості), професійної, наукової та технічної діяльності (5% загальної кількості). [9, 95].

Аналізуючи статистику та динамічність збройного конфлікту, багато підприємств залишилися у районах бойових дій на Сході, а кожне третє підприємство, яке було евакуйовано у безпечні регіони не працює з різних причин: у зв'язку з неможливістю налагодження альтернативних каналів для отримання сировини, необхідної для виробництва, проблемами імпорту, експорту або з інших причин.

Взагалі, за даними Центру розвитку інновацій у червні була представлена статистика, що близько 50% українського бізнесу не працюють. 12,4% респондентів зберегли свій бізнес та навіть збільшили доходи, порівняно з довоєнним часом.

На Західній Україні бізнес відновив діяльність на 40–60% від довоєнних обсягів, а чверть підприємств зменшила обсяги діяльності до 70–90% довоєнного рівня.

У Центрі країни 27,4% бізнесу зменшили обсяги діяльності до 70–90% довоєнного рівня. Ще 23,6% бізнесу працюють на рівні 40–60% довоєнних показників, а 22,6% бізнесу майже повністю зупинили діяльність.

Значно гірші умови діяльності бізнесу на Півночі, Півдні та Сході України. Таким чином, більшість опитаного бізнесу (відповідно 35,1%, 23,9% та 32,5%) заявляють про майже повне припинення роботи. При цьому 18,3% опитаного бізнесу на Півдні України практично не змінили обсягів діяльності в умовах війни. Натомість майже кожен п'ятий респондент на Півночі й Півдні та кожен другий респондент на Сході країни заявляє про повну зупинку роботи [12].

Ще однією проблемою є реалізація виробленої продукції.

У зв'язку із найважливішою економічною кризою, яку вперше з проголошення незалежності проходить Україна, відбулось значне зниження купівельної спроможності внутрішніх споживачів. Відновити експорт під час бойових дій в інші країни дуже складно, оскільки це пов'язано із великими ризиками, або витратами, пов'язаними з перевезенням альтернативними видами транспорту. Війна повністю зупинила морську торгівлю і Україна втратила можливість продавати більше половини свого експорту, наприклад сільськогосподарської продукції та металів.

За опитуванням представників малого та середнього бізнесу Європейською Бізнес Асоціацією переважна більшість підприємців працюють вдома (тільки 4% знаходяться за кордоном) та шукають можливості для розширення географії підприємництва. 19% опитаних суб'єктів підприємництва вже експортують продукцію за кордон, а 14% знаходяться в процесі пошуку контрагентів, для налагодження міжнародного співробітництва, переговорів чи отримання необхідних дозвільних документів. Третина опитаних повідомили, що поки мають труднощі з виходом на міжнародний ринок.

Щодо державної підтримки бізнесу, 24 % суб'єктів підприємництва скаржаться на відсутність інформації щодо державної та міжнародної підтримки. Програми державної підтримки все ще не користуються широкою популярністю у підприємців, але 38% опитаних користувались податковими пільгами, 28% програмою «Доступні кредити 5-7-9%».

Однак такі форми підтримки суб'єкти підприємництва оцінили не однозначно. Податкові пільги більшість підприємців оцінили позитивно (64%), а щодо «5-7-9» 48% мали негативний досвід, зокрема вони скаржаться на труднощі отримання кредиту, великі перші внески, відмову в отриманні кредиту без пояснень та не покриття багатьох категорій бізнесу [14].

Позитивним моментом для підтримки економіки України, та аграрного сектору, є зерновий коридор. Наша країна є одним із найбільших експортерів зернових у світі, що завжди мало велику вагу для економіки.

З кінця лютого і до липня 2022 року порти України були заблоковані для імпорту та експорту. Президент Української Зернової Асоціації Микола Горбачов зазначає, що з початку війни Україна намагалася експортувати зерно через західну Україну залізницею та автотранспортом. Але виявилось, що сухопутні засоби експорту є нерентабельними та навіть збитковими. Наприклад, коли ціна на пшеницю становила 300 доларів за тону, вартість доставки альтернативними маршрутами з України за кордон становила майже 200 доларів. Отже, у питанні експорту українського зерна альтернативи чорноморським портам України немає [3].

Дійсно, можна погодитись із аналітикою М. Горбачова, оскільки для отримання готової продукції (сільськогосподарських культур) необхідні додаткові витрати: оплата праці найманим працівникам, експлуатація та обслуговування техніки, закупівля пального, оренда складів для збереження культур, підготовка до посівної тощо, і звісно фермер не буде працювати собі в збиток, що призведе до ще одного колапсу для економіки та продовольчої безпеки України.

Доречі, проблеми з експортом почались ще у 2020 році. Як зазначають дослідники, у зв'язку з карантинними обмеженнями у вітчизняних виробників не було доступу до продовольчих ринків. Після закриття державних кордонів вітчизняні аграрії зіткнулися із численними економічними проблемами пов'язаними зі псуванням продукції та відсутності місць для її зберігання [16, с.267].

Висновки: Підводячи підсумки вищезазначеного можна дійти висновків, що війна надзвичайно виснажує бізнес та економіку України, тому необхідно направити всі зусилля на збереження та підтримку вітчизняного бізнесу.

Існуючі механізми підтримки, такі як податкові пільги, державна допомога у релокації підприємств, кредитні механізми, довели свою ефективність, але цих заходів недостатньо для подолання кризи бізнесу.

Необхідно запровадити нові відкриті та прозорі процедури державної підтримки українського бізнесу під час війни, створити нову гнучку правову базу для більш ефективного реагування на потреби бізнесу, зменшити адміністративний вплив, направити зусилля на спрощення митної політики, домовитись з іноземними партнерами, щодо звільнення вітчизняних товаровиробників від митних платежів на певні групи товарів або

їх зменшення, що дозволить вітчизняним підприємствам направляти заощаджені кошти на збереження робочих місць та підтримку працівників

Література:

1. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження Кабінету міністрів України № 246-р. від 25.03.2022 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>
2. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету міністрів України № 305 від 17.03.2022 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>
3. Заява президента Української Зернової Асоціації Миколи Горбачова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://millerrussian.com/blog/-330>
4. Звіт управління Верховного комісара ООН у справах біженців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
5. IMF. World Economic Outlook, April 2020. The Great Lockdown. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
6. IMF. World Economic Outlook, July, 2022. The Great Lockdown. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/07/26/world-economic-outlook-update-july-2022>
7. IMF. World Economic Outlook, October, 2023. The Great Lockdown. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/01/31/world-economic-outlook-update-january-2023>
8. Майже 700 підприємств перемістились у безпечні регіони в рамках Програми релокації. Міністерство економіки України: сайт. 10.06.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=36922bf4-9d07-4cea-8ab1-7d769728b3d0&title=Maizhe700-PidprimstvPeremistilisUBezpechniRegioniVRamkakhProgramiRelokatsii>
9. Мельник М. І., Лещух І. В. Особливості, проблеми та стимули релокації національного виробництва в умовах війни. Регіональна економіка. 2022. №2(104). С. 94-100. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-10>.
10. Мінфін: У 2021 році на боротьбу з COVID-19 витрачено 46,4 млрд гривень. Офіційний сайт Міністерства Фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_u_2021_rotsi_na_borotbu_z_covid-19_vitracheno_464_mlrd_griven-3300
11. Програма релокації підприємств. Сайт Міністерства економіки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv>
12. Регіональні результати дослідження стану та потреб бізнесу в умовах війни. Портал Бізнес. 27 червня 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://business.diaa.gov.ua/cases/novini/regionalni-rezultati-doslidzenna-stanu-ta-potreb-biznesu-v-umovah-vijni>
13. Скільки в Україні ВПО і хто має право на виплати: відповідь Мінреінтеграції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/skilki-v-ukrajini-vpo-i-hto-maye-pravo-na-viplati-vidpovid-minreintegracii-12128574.html>
14. Стан малого та середнього бізнесу в Україні: результати опитування ЄБА. LIGA ZAKON Бізнес. 19 травня 2023. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://biz.ligazakon.net/news/219666_stan-malogo-ta-serednogo-bznesu-v-ukran-rezultati-opituvannya-ba
15. Toubes D. R., Araújo Vila N., Fraiz Brea J. A. Changes in Consumption Patterns and Tourist Promotion after the COVID-19 Pandemic. J. Theor. Appl. Electron. Commer. Res. 2021. 16. 1332-1352.
16. Яковенко Є. О. Зовнішньоекономічна торговельна політика України під час запровадження карантинних обмежень / Є. О. Яковенко, В. С. Смирнова // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Вип. 85 / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. – Одеса: Гельветика, 2020. – С. 265-270. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apdp.in.ua/v85/36.pdf>

References:

1. On the approval of the plan of urgent measures to relocate, if necessary, the production facilities of economic entities from the territories where hostilities are taking place and/or there is a threat of hostilities to a safe territory: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 246-r. dated 03/25/2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. On the peculiarities of the work of the joint-stock company "Ukrposhta" under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 305 dated March 17, 2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Statement of the President of the Ukrainian Grain Association, Mykola Gorbachev. Retrieved from <https://millerrussian.com/blog/-330> [in Ukrainian].
4. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [in Ukrainian].
5. IMF. World Economic Outlook, April 2020. The Great Lockdown. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
6. IMF. World Economic Outlook, July, 2022. The Great Lockdown. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/07/26/world-economic-outlook-update-july-2022>
7. IMF. World Economic Outlook, October, 2023. The Great Lockdown. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/01/31/world-economic-outlook-update-january-2023>
8. Almost 700 enterprises moved to safe regions as part of the Relocation Program. Ministry of Economy of Ukraine: website. 10.06.2022. Retrieved from <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=36922bf4-9d07-4cea-8ab1-7d769728b3d0&title=Maizhe700-PidprimstvPeremistilisUBezpechniRegioniVRamkakhProgramiRelokatsii> [in Ukrainian].
9. Melnyk, M. I., & Leshchukh, I. V. (2022). Osoblyvosti, problemy ta stymuly relokatsiyi natsional'noho vyrobnytstva v umovakh viyny [Peculiarities, problems and incentives of relocation of national production in conditions of war]. *Rehional'na ekonomika - Regional Economy*, 104 (2), 94-100. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-10>. [in Ukrainian].
10. Ministry of Finance: In 2021, 46.4 billion hryvnias were spent on the fight against COVID-19. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_u_2021_rotsi_na_borotbu_z_covid-19_vitracheno_464_mlr_d_griven-3300 [in Ukrainian].
11. Enterprise relocation program. Website of the Ministry of Economy of Ukraine. Retrieved from <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv> [in Ukrainian].
12. Regional results of the study of the state and needs of business in the conditions of war. Business portal. June 27, 2022. Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/regionalni-rezultati-doslidzenna-stanu-ta-potreb-biznesu-v-umovah-vijni> [in Ukrainian].
13. How many IDPs are there in Ukraine and who is entitled to payments: the answer of the Ministry of Reintegration. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/skilki-v-ukrajini-vpo-i-hto-maye-pravo-na-viplati-vidpovid-minreintegraciji-12128574.html> [in Ukrainian].
14. The state of small and medium-sized businesses in Ukraine: results of the EBA survey. LIGA ZAKON Business. May 19, 2023. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/news/219666_stan-malogo-ta-serednogo-bznesu-v-ukran-rezultati-opituvannya-ba [in Ukrainian].
15. Toubes D. R., Araújo Vila N., Fraiz Brea J. A. Changes in Consumption Patterns and Tourist Promotion after the COVID-19 Pandemic. *J. Theor. Appl. Electron. Commer. Res.* 2021. 16. 1332-1352.
16. Yakovenko E. O. Foreign economic trade policy of Ukraine during the introduction of quarantine restrictions / E. O. Yakovenko, V. S. Smirnova // Actual problems of the state and law: coll. of science Ave. Issue 85 / editor: G. I. Chanysheva (chief editor) and others. – Odesa: Helvetica, 2020. – P. 265-270. Retrieved from <http://apdp.in.ua/v85/36.pdf> [in Ukrainian].

УДК 351.746.2 : 32.019.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-305-313](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-305-313)

Христов Олександр Леонідович кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри оперативно-розшукової діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна 26, м. Дніпро, тел.: (067)-424-95-07, <https://orcid.org/0000-0002-0088-5844>

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретико-прикладних засади організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії злочинності. У результаті дослідження отримано висновок, що така організація складається із двох складових організації залучення окремих представників або їх ресурсів та організація роботи з ними. До основних відмінностей, що відрізняють організацію використання представників громадськості від негласних позаштатних працівників: 1) залучення представників громадськості до виконання завдань підрозділів кримінальної поліції не передбачає постійного або регулярного сприяння; 2) такі відносини можуть мати як гласний так і негласний характер; 3) відносини між оперативним працівником та представником громадськості можуть бути односторонніми, двосторонніми та трьохсторонніми; 4) представник громадськості не зобов'язаний здійснювати активний пошук інформації або іншим способом сприяти виконанню завдань підрозділів кримінальної поліції; 5) сприяння представника громадськості може бути без особистої участі; 6) надання представникам громадськості коштів (грошей) потрібно розцінювати як компенсацію за витрачені ресурси, втрачені можливості чи за набуті ризики, а не як винагорода та ін.; 7) залучення негласних позаштатних працівників відбувається протягом певного періоду часу, який витрачається на вивчення особи, її перевірку, перевірку інформації отриманої від неї (останнє чітко регламентовано нормативно-правовими актами) та ін., а залучення представника громадськості здійснюється ситуативно, в залежності від завдань, які потрібно вирішувати, а час, який витрачається на таке залучення може бути мінімальним або значно більшим; 8) залучення представників громадськості може мати групову форму (наприклад під час розшуку безвісти зниклих осіб).

Організацію використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії злочинності доцільно розглядати у різних змістовних площинах, яка обумовлюється: 1. Структурно-функціональною побудовою підрозділів кримінальної поліції. 2. Спеціалізацією роботи підрозділів кримінальної поліції за організаційно-управлінським, лінійним і оперативно-територіальним принципами. 3. Організацією оперативно-розшукової протидії злочинності (профілактика, попередження, припинення кримінальних правопорушень). 4. Організацією проведення оперативно-розшукових заходів та заходів оперативного (ініціативного) пошуку.

Ключові слова: громадська організація, вивчення, аналіз та оцінка оперативної обстановки, взаємодія, контроль, нагляд, планування, представник громадськості.

Khrystov Oleksandr Leonidovych Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Operative-Investigative Department, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, tel.: (067)-424-95-07 <https://orcid.org/0000-0002-0088-5844>

THEORETICAL AND APPLIED PRINCIPLES OF ORGANIZING THE USE OF THE PUBLIC BY CRIMINAL POLICE UNITS IN THE COURSE OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE COUNTERACTION TO CRIME

Abstract. The article is devoted to defining the theoretical and applied principles of organization of the use of the public by criminal police units in the course of operational and investigative counteraction to crime. As a result of the study, it is concluded that such an organization consists of two components: organization of involvement of individual representatives or their resources and organization of work with them. The main differences that distinguish the organization of the use of public representatives from covert freelancers are: 1) involvement of civil society representatives in performing tasks of criminal police units does not imply permanent or regular assistance; 2) such relations may be both public and covert; 3) relations between an operative and a civil society representative may be unilateral, bilateral and trilateral; 4) a civil society representative is not obliged to actively search for information or otherwise assist in performing tasks of criminal police units; 5) assistance of a civil society representative may be provided by the

The organization of the use of the public by criminal police units in the course of operational and investigative counteraction to crime should be considered in different substantive areas, which is due to the following: 1. Structural and functional organization of criminal police units. 2. Specialization of the work of criminal police units according to organizational and managerial, linear and operational-territorial principles. 3. Organization of operational and investigative counteraction to crime (prevention, warning, suppression of criminal offenses). 4. Organization of operational search activities and measures of operational (initiative) search.

Keywords: public organization, study, analysis and assessment of the operational situation, interaction, control, supervision, planning, public representative.

Постановка проблеми. Однією із умов ефективного використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії злочинності (кримінальним правопорушенням) є належне організаційно-управлінське забезпечення такої діяльності [1, с. 396].

Враховуючи, що статистичної звітності, яка б об'єктивно та у повному обсязі відображала роботу щодо залучення (сприяння) представників громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності, на сьогодні не має, загальну оцінку організації цього процесу (діяльності) у цілому можемо визначити ґрунтуючись на чисельних приписах нормативно-правових актів, в яких містяться вказівки Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства внутрішніх справ України щодо оптимізації такої роботи правоохоронних органів взагалі й підрозділів Національної поліції зокрема [2], а також на узагальненні думок опитаних респондентів та результатах вивчення матеріалів оперативно-розшукової діяльності і кримінальних проваджень [3; 4]. На сьогодні її можна визначити як незадовільну.

З урахуванням зазначеного, дослідження теоретико-прикладних аспектів організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням відповідає вимогам часу та потребам практики, які в свою чергу визначають актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику організації використання громадян оперативними підрозділами під час протидії злочинності у різних площинах досліджували С. В. Албул, О. М. Бандурка, О. А. Банчук, С. А. Вязмікін, О. В. Горбачов, М. Л. Грібов, В. М. Давидюк, Е. О. Дідоренко, І. В. Дмитрієв, О. Ф. Долженков,

А. В. Єфремов, Б. А. Керницький, О. Б. Керницький, О. В. Кириченко, О. А. Кисельов, А. М. Кислий, С. М. Князев, І. П. Козаченко, О. І. Козаченко, М. Г. Колодяжний, Я. Ю. Кондратьєв, В. М. Круглий, Ю. А. Лапутін, О. Р. Лебедев, В. Ю. Малкін, Н. Я. Маньковський, В. В. Матвійчук, В. Я. Мацюк, Д. Й. Никифорчук, В. А. Некрасов, С. В. Обшалов, В. І. Отрудько, І. М. Охріменко, Т. В. Пастрюліна, О. О. Подобний, І. І. Приполов, В. Л. Регульський, С. Д. Рєзніков, Е. В. Рижков, А. В. Савченко, В. М. Співак, Я. О. Талізін, В. Є. Тарасенко, Р. В. Тарасенко, О. О. Титаренко, Г. І. Удренас, В. Ф. Усенко, А. М. Ханькевич, Ю. Е. Черкасов, В. М. Шевелько, В. В. Шендрік, І. Р. Шинкаренко, С. С. Шрамко та ін. Особлива увага приділена вивченню таких аспектів як залучення та сприяння осіб у якості негласних позаштатних працівників, використання конфіденційного співробітництва та ін.

Водночас можливість гласного (відкритого) співробітництва осіб з оперативними підрозділами не досліджується [5, с. 11]. А проблеми організації використання громадськості (правосвідомих громадян, які не відносяться до зазначених категорій осіб) підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності (оперативно-розшукової протидії злочинності, оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження) на сьогодні у вітчизняній науці взагалі залишилися поза увагою вчених.

Метою статті є визначення структурних елементів організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з того положення, що запропонована сучасними авторами модель роботи оперативних підрозділів, яка визначається не лише через проекцію на оперативно-розшукову діяльність (далі - ОРД), а й через діяльність оперативних підрозділів [6, с. 41; 7] під час оперативно-розшукового та кримінального провадження [8, с. 48; 9, с. 227], на сьогодні є найбільш актуальною, вважаємо, що дослідження організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності варто досліджувати відповідно до організації роботи під час: 1) оперативно-розшукової протидії злочинності; 2) оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження.

Відповідно цей фрагмент дослідження буде присвячено проблематиці організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії злочинності.

Організація використання громадськості та організація використання негласних позаштатних працівників під час оперативно-розшукової протидії злочинності може мати подібну структуру, але змістовно вона відрізняється. У зв'язку з цим, зазначимо, що у теорії ОРД організацію використання громадян як негласних позаштатних працівників оперативних підрозділів визначають через змістовну складову найчастіше двох її елементів: 1) організація залучення осіб до конфіденційного співробітництва; 2) організація роботи з позаштатними негласними працівниками [10]. Рідше її визначають через призму таких елементів як підбір, розстановка та використання негласних працівників в аспекті ОРД з точки зору їх відповідності висновкам про стан оперативної обстановки [11, с. 29] або встановлення та підтримання негласних відносин між оперативним працівником та особою, яка залучається до виконання конкретних функцій із забезпечення виконання завдань правоохоронних органів держави [12, с. 52; 13, с. 59].

Кожен із елементів організації такої діяльності передбачає здійснення комплексу послідовних дій, у тому числі оперативно-розшукових заходів негласних слідчих розшукових дій, які відповідають певним етапам: 1. Залучення: 1) підбір кандидатів; 2) вивчення особи та перевірка кандидата; 3) попередня та спеціальна (вербувальна) бесіда; 4) документальне оформлення співробітництва. 2. Організація безпосередньої роботи:

1) найраціональніше використання негласного апарату для виконання завдань ОРД; 2) забезпечення зв'язку та організація зустрічей з негласними працівниками; 3) визначення кожному негласному працівнику конкретних завдань і контроль за їх виконанням; 4) інструктування кожного; 5) навчання і виховання негласних працівників [10, с. 99, 100, 133]. При цьому передбачаються не лише заходи з обмеження доступу до інформації про факт і зміст співробітництва (формальне засекречування інформації, фізичне обмеження доступу до неї, встановлення відповідальності за її розголошення), а й заходи дезінформації. До останніх, серед іншого, належать: розробка легенд, використання засобів маскування, документів оперативного прикриття, несправжніх імітаційних засобів, легендової рольової поведінки [5, с. 11].

Враховуючи визначені нами раніше форми використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності, наголосимо на відмінностях, що відрізняють організацію використання представників громадськості від негласних позаштатних працівників: 1) залучення представників громадськості до виконання завдань підрозділів кримінальної поліції не передбачає постійного або регулярного сприяння; 2) такі відносини можуть мати як гласний так і негласний характер; 3) відносини між оперативним працівником та представником громадськості можуть бути односторонніми, двосторонніми та трьохсторонніми. Односторонні з боку представників громадськості, наприклад, надання анонімних повідомлень представниками громадськості; односторонні з боку оперативних працівників, наприклад, розповсюдження дезінформації через громадськість, не повідомляючи справжню інформацію та ін. Двосторонні у разі безпосереднього спілкування працівника оперативного підрозділу з представником громадськості. Трьохсторонні, наприклад: із застосуванням методів краудсорсінгу, які нами раніше описувались; із залученням посередників із числа начальників по роботі, представників або лідерів національних менших (діаспор, спільнот) й інших осіб, які мають авторитетне становище або здатні законним способом мотивувати потрібну поведінку представника громадськості та ін.; 4) представник громадськості не зобов'язаний здійснювати активний пошук інформації або іншим способом сприяти виконанню завдань підрозділів кримінальної поліції (у контексті нормативно визначених вимог до негласних позаштатних працівників або до осіб, які сприяють розкриттю злочинної діяльності за умовами угоди у кримінальному провадженні) – оперативно значуща інформація може стати відома представнику громадськості випадково від оточуючих осіб, у результаті особистого спостереження або перегляду записів з камер відеоспостереження чи власних ресурсів мережі Інтернет та ін.; 5) сприяння представника громадськості може бути без особистої участі, наприклад надання необхідних для виконання завдань матеріальних, технічних чи інших ресурсів або доступу до камер відеоспостереження для інтеграції у єдиний безпековий портал (на сьогодні це «Безпечне місто»), надання інформації-відповіді на запит та ін.; 6) виходячи з того концепту, що представники громадськості сприяють підрозділам кримінальної поліції мотивуючись такими засадами як правосвідомість, нетерпимість до правопорушень, патріотизм тощо, - отримання ними коштів (грошей) у розвинутих країнах розцінюється як компенсація за витрачені ресурси (пальне для транспорту, робочий час, амортизація техніки та ін.) та/або компенсація втрачених можливостей (роботи, кар'єрного росту - викривачі) чи компенсація за набуті у ризики виникнення загроз життю і здоров'ю, а не як винагорода та ін.; 7) залучення негласних позаштатних працівників відбувається протягом певного періоду часу, який витрачається на вивчення особи, її перевірку, перевірку інформації отриманої від неї (останнє чітко регламентовано нормативно-правовими актами) та ін., а залучення представника громадськості здійснюється ситуативно, в залежності від завдань, які потрібно вирішувати,

а час, який витрачається на таке залучення може бути мінімальним (відразу надання згоди сприяти і безпосередньої допомоги після пояснення оперативним працівником такої потреби та неможливості або ускладненості іншим шляхом вирішити поточні завдання) або значно більшим (наприклад, фактична реалізація програм залучення громадськості до інформування підрозділів кримінальної поліції про кримінальні правопорушення та осіб, які їх вчинюють, розшуку зниклих безвісти та ін.); 8) негласні позаштатні працівники залучаються до виконання завдань одноосібно або як виключення комбіновано (як правило 2-3 особи), а залучення представників громадськості може мати групову форму (наприклад під час розшуку безвісти зниклих осіб); 9) представник громадськості, який залучався (сприяв) під час виконання завдань підрозділів кримінальної поліції, може розцінюватись як претендент на кадровий резерв цих підрозділів, а особи, які співробітничали на негласній основі - ні.

Організація залучення громадськості (окремих представників) підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням змістовно значно відрізняється від організації залучення конкретних осіб у якості позаштатних негласних працівників.

Поряд з тим, що організація такої діяльності у порівнянні із зазначеними вище елементами організації залучення та безпосередньої роботи з позаштатними негласними працівниками, не вимагає здійснення комплексу систематичних довготривалих заходів і постійного контролю з боку оперативних працівників, на перший погляд її структура у ситуативному контексті може здаватися спрощеною. Але це хибне враження. Як нами зазначалося раніше, найбільша ефективність такого використання може бути досягнута системним здійсненням цієї роботи під час оперативно-розшукової діяльності [14].

Виходячи із того, що така робота поєднує в собі складний конструкт, доцільним є визначення рівнів та елементів її організації. Організація цієї роботи є похідною з одного боку від організації діяльності підрозділів кримінальної поліції, а з іншого від організації здійснення оперативно-розшукової діяльності. Остання в свою чергу визначається як система використання наявних сил, засобів і методів ОРД в боротьбі з правопорушеннями і злочинністю [15]. До структурних елементів організації ОРД вчені відносять: 1) вивчення, аналіз та оцінку оперативної обстановки; 2) планування; 3) розстановка наявних сил і засобів [16]; 4) взаємодію в оперативно-розшуковій діяльності; 5) фінансове забезпечення; 6) контроль та нагляд за оперативно-розшуковою діяльністю [17]; 7) упровадження в практичну діяльність ОВС передових форм і методів роботи, наукових рекомендацій, новітніх технічних засобів [18, с. 242-243].

Поряд з цим, організація діяльності підрозділів кримінальної поліції України є складним комплексом реалізації управлінських повноважень суб'єктів організаційної роботи з метою ефективного забезпечення виконання завдань з протидії злочинності.

На наш погляд заслуговує уваги погляд В. О. Біляєва, що загальна організаційна модель діяльності системи підрозділів карного розшуку утворює два умовних рівні: 1. Індивідуальний, на якому суб'єктом організаційної діяльності є оперативний працівник, який організує власну роботу щодо застосування оперативно-розшукових заходів (далі - ОРЗ) щодо конкретних об'єктів оперативної уваги чи за певним напрямом. Організація ОРД, якщо розглядати її через призму того, що ОРД «дорівнює» системі ОРЗ, властива саме для даного рівня. 2. Управлінський, на якому організаційні повноваження здійснюються керівниками оперативних підрозділів, які залежно від компетенції їх управлінського рівня забезпечують загальну організацію діяльності підлеглих сил. На цьому рівні вирішуються, переважно, стратегічні завдання організації ОРД. Такими нагальними завданнями щодо підрозділів карного розшуку визначені: удосконалення

структурно-функціональної побудови їх системи; оптимізація можливостей оцінки та аналізу їх ефективності [19, с. 16].

Отже враховуючи вищезазначене можна стверджувати, що організація використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії злочинності, складається із двох складових: організації залучення окремих представників або їх ресурсів та організація роботи з ними.

Таку організацію доцільно розглядати у різних змістовних площинах, яка обумовлюється: 1. Структурно-функціональною побудовою підрозділів кримінальної поліції: департаменти (карного розшуку, міграційної поліції, оперативної служби, оперативно-технічних заходів, забезпечення діяльності, пов'язаної з небезпечними матеріалами, боротьби з наркозлочинністю, кримінального аналізу; міжрегіональні територіальні органи (Департамент внутрішньої безпеки, Департамент кіберполіції, Департамент стратегічних розслідувань); управління (відділ) в головних управліннях Національної поліції в областях: карного розшуку, боротьби з наркозлочинністю, міграційної поліції, оперативної служби, оперативно-технічних заходів, кримінального аналізу; відділ (сектор) кримінальної поліції Управління (відділу) поліції як територіального (відокремленого) підрозділу. 2. Спеціалізацією роботи підрозділів кримінальної поліції за організаційно-управлінським, лінійним і оперативно-територіальним принципами: організаційно-управлінський принцип полягає у взаємодії працівників, які виконують завдання за різними напрямками боротьби зі злочинністю під керівництвом начальника підрозділу та на основі науково обґрунтованої організації управління, єдиноначальності та колегіальності; лінійний принцип передбачає ґрунтовне вивчення основних ділянок роботи підрозділів карного розшуку з метою організації боротьби з окремими видами злочинних посягань або поширеними злочинами; оперативно-територіальний принцип передбачає оперативне обслуговування та організацію розкриття і виявлення злочинів на певних закріплених за підрозділами карного розшуку територіях, дільницях, зонах [20]. 3. Організацією оперативно-розшукової протидії злочинності (профілактика, попередження, припинення кримінальних правопорушень). 4. Організацією проведення оперативно-розшукових заходів та заходів оперативного (ініціативного) пошуку.

Висновки. Підсумовуючи викладене зазначимо, що організація використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії злочинності, складається із двох складових організації залучення окремих представників або їх ресурсів та організація роботи з ними. До основних відмінностей, що відрізняють організацію використання представників громадськості від негласних позаштатних працівників: 1) залучення представників громадськості до виконання завдань підрозділів кримінальної поліції не передбачає постійного або регулярного сприяння; 2) такі відносини можуть мати як гласний так і негласний характер; 3) відносини між оперативним працівником та представником громадськості можуть бути односторонніми, двосторонніми та трьохсторонніми; 4) представник громадськості не зобов'язаний здійснювати активний пошук інформації або іншим способом сприяти виконанню завдань підрозділів кримінальної поліції; 5) сприяння представника громадськості може бути без особистої участі; 6) надання представникам громадськості коштів (грошей) потрібно розцінювати як компенсацію за витрачені ресурси, втрачені можливості чи за набуті ризики, а не як винагорода та ін.; 7) залучення негласних позаштатних працівників відбувається протягом певного періоду часу, який витрачається на вивчення особи, її перевірку, перевірку інформації отриманої від неї (останнє чітко регламентовано нормативно-правовими актами) та ін., а залучення представника громадськості здійснюється ситуативно, в

залежності від завдань, які потрібно вирішувати, а час, який витрачається на таке залучення може бути мінімальним або значно більшим; 8) залучення представників громадськості може мати групову форму (наприклад під час розшуку безвісти зниклих осіб).

Організацію використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової протидії злочинності доцільно розглядати у різних змістовних площинах, яка обумовлюється: 1. Структурно-функціональною побудовою підрозділів кримінальної поліції. 2. Спеціалізацією роботи підрозділів кримінальної поліції за організаційно-управлінським, лінійним і оперативно-територіальним принципами. 3. Організацією оперативно-розшукової протидії злочинності (профілактика, попередження, припинення кримінальних правопорушень). 4. Організацією проведення оперативно-розшукових заходів та заходів оперативного (ініціативного) пошуку.

Література:

1. Христов О. Л. Умови використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). «Держава і право в умовах воєнного стану». С. 387-395.
2. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки : Указ Президента України від 11 трав. 2023 р. №273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>.
3. Христов О. Л. Аналітичний огляд ефективності використання громадських формувань з охорони громадського порядку підрозділами Національної поліції України під час протидії злочинності (2016-2021 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 498-501.
4. Христов О. Л. Актуальні проблеми використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності (за результатами опитування працівників кримінальної поліції). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 416-419.
5. Грібов М. Л., Козаченко О. І. Співвідношення понять «конфіденційне співробітництво» та «негласне співробітництво». *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 8-17.
6. М. Л. Грібов Забезпечення оперативними підрозділами кримінального процесуального доказування як наукова категорія. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 40-48.
7. Князев С. М. Негласна робота та оперативно-розшукова діяльність Національної поліції України: теорія і практика : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 461 с.
8. Кириченко О. В., Демиденко С. М. Законодавче регулювання негласної роботи під час досудового розслідування та судового провадження. *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України* : матеріали III Всеукраїнської науковопрактичної інтернет-конференції 7 жовт. 2022 р. м. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 44-49.
9. Шевелько В. М. Напрями удосконалення законодавчого регулювання використання негласних позаштатних працівників правоохоронних органів під час протидії кримінальним правопорушенням. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення* : матер. I Міжнар. наук.-практ. конф. 17 черв. 2021 р.. Дніпро: ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2021. С. 224-228.
10. Усенко В. Ф., Некрасов В. А., Мацюк В. Я. Використання конфіденційної допомоги громадян у боротьбі зі злочинами : Погляд сьогодення : монографія. Київ : КНТ, 2007. 204 с.
11. Подобний О. О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посіб. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с.
12. Сергєєва Д. Б. Негласне співробітництво в кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 47-54.
13. Катеринюк В. В. Характеристика правового інституту та правовідносин конфіденційного співробітництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 4 (121). С. 53-65.
14. Христов О. Л. Принципи використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (119). С. 334-344.
15. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загальна частина : підруч. У 2-х Т. Т.1. / Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський ; під заг. ред. Л. В. Бородича. Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. 390 с.

16. Орлов Ю. Ю. Поняття та елементи організації оперативно-розшукової діяльності. URL: http://www.naiuu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2006_5/orlov.htm.
17. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : Загальна частина : підручник / за ред. С. П. Черних, М. П. Водька, О. Ф. Долженкова. Київ : ВРВД Міністерства ДНДІ МВС України, 2012. 884 с.
18. Башта І. І. Окремі аспекти удосконалення організації оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів, 2014. № 1. С. 241-251.
19. Біляєв В. О. Теоретичні та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової протидії злочинності підрозділами карного розшуку ОВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2013. 34 с.
20. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 14 листоп. 2015 р. № 90.

References:

1. Khrystov O. L. Umovy vykorystannya hromads'kosti pidrozdilamy kryminal'noyi politsiyi pid chas protydyi zlochynnosti [Conditions of use of the public by criminal police units in combating crime]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. 2022. Spetsial'nyy vypusk № 2 (121). «Derzhava i pravo v umovakh voyennoho stanu». S. 387-395. [in Ukrainian].
2. Pro Kompleksnyy stratehichnyy plan reformuvannya orhaniv pravoporyadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023 – 2027 roky [On the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023-2027]. : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 11 trav. 2023 r. №273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>. [in Ukrainian].
3. Khrystov O. L. Analitichnyy ohlyad efektyvnosti vykorystannya hromads'kykh formuvan' z okhorony hromads'koho poriyadku pidrozdilamy Natsional'noyi politsiyi Ukrainy pid chas protydyi zlochynnosti (2016-2021 rr.) [Analytical review of the effectiveness of the use of public formations for the protection of public order by the units of the National Police of Ukraine in combating crime (2016-2021)]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2023. № 2. S. 498-501. [in Ukrainian].
4. Khrystov O. L. Aktual'ni problemy vykorystannya hromads'kosti pidrozdilamy kryminal'noyi politsiyi pid chas protydyi zlochynnosti (za rezul'tatamy opytuvannya pratsivnykiv kryminal'noyi politsiyi) [Actual problems of using the public by criminal police units in combating crime (based on the results of a survey of criminal police officers)]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2020. № 2. S. 416-419. [in Ukrainian].
5. Hribov M. L., Kozachenko O. I. Spivvidnoshennya ponyat' «konfidentsiyne spivrobitnytstvo» ta «nehlasne spivrobitnytstvo» [Correlation of the concepts of «confidential cooperation» and «covert cooperation»]. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva*. 2019. № 1. S. 8-17. [in Ukrainian].
6. M. L. Hribov Zabezpechennya operatyvnymy pidrozdilamy kryminal'noho protsesual'noho dokazuvannya yak naukova katehoriya [Provision of criminal procedural evidence by operational units as a scientific category]. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva*. 2015. № 3. S. 40-48. [In Ukr].
7. Knyazyev S. M. Nehlasna robota ta operatyvno-rozshukova diyal'nist' Natsional'noyi politsiyi Ukrainy: teoriya i praktyka [Undercover work and operational investigative activities of the National Police of Ukraine: theory and practice] : monohrafiya. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2020. 461p. [in Ukrainian].
8. Kyrychenko O. V., Demydenko S. M. Zakonodavche rehulyuvannya nehlasnoyi roboty pid chas dosudovoho rozsliduvannya ta sudovoho provadzhennya [Legislative regulation of covert work during pre-trial investigation and court proceedings]. *Pravovi ta orhanizatsiyno-taktychni zasady operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti Natsional'noyi politsiyi Ukrainy : materialy III Vseukrayins'koyi naukovopraktychnoyi internet-konferentsiyi 7 zhovt. 2022 r. m. Odesa : ODUVS, 2022. S. 44-49 [in Ukrainian].*
9. Shevel'ko V. M. Napryamy udoskonalennya zakonodavchoho rehulyuvannya vykorystannya nehlasnykh pozashtatnykh pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv pid chas protydyi kryminal'nym pravoporushennyam [Directions for improving the legislative regulation of the use of covert freelance law enforcement officers in combating criminal offenses]. *Zabezpechennya pravoporyadku ta protydyi zlochynnosti v Ukraini ta u sviti: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya : mater. I Mizhnar. nauk.-prakt. konf. 17 cherv. 2021 r.. Dnipro : VNPZ «Dniprovskyy humanitarnyy universytet», 2021. S. 224-228. [in Ukrainian].*
10. Usenko V. F., Nekrasov V. A., Matsyuk V. YA. Vykorystannya konfidentsiyanoi dopomohy hromadyan u borot'bi zi zlochynamy : Pohlyad s'ohodennya [The use of confidential assistance of citizens in the fight against crime: Current view] : monohrafiya. Kyiv : KNT, 2007. 204 s. [in Ukrainian].
11. Podobnyy O. O. Operatyvno-rozshukova diyal'nist' u vyyavlenni ta rozsliduvanni zlochyniv: teoriya, istoriya i suchasna praktyka [Operational and investigative activity in detection and investigation of crimes: theory, history and modern practice] : navch.-metod. posib. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2021. 258 s. [in Ukrainian].

12. Serhyeyeva D. B. Nehlasne spivrobitnytstvo v kryminal'nomu protsesi [Secret cooperation in criminal proceedings.]. Visnyk kryminal'noho sudochynstva. 2016. № 4. S. 47-54. [in Ukrainian].
13. Katerynyuk V. V. Kharakterystyka pravovoho instytutu ta pravovidnosyn konfidentsiynoho spivrobitnytstva [Characterization of the legal institution and legal relations of confidential cooperation]. Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav. 2021. № 4 (121). S. 53-65. [in Ukrainian].
14. Khrystov O. L. Pryntsypy vykorystannya hromads'kosti pidrozdilamy kryminal'noyi politysiyi pid chas protydiy zlochynnosti [Principles of using the public by criminal police units in combating crime]. Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2022. № 4 (119). S. 334-344. [in Ukrainian].
15. Operativno-rozshukova diyal'nist' orhaniv vnutrishnikh sprav: Zahal'na chastyna [Operational and investigative activities of internal affairs bodies] : pidruch. U 2-kh T. T.1. / E. O. Didorenko, I. P. Kozachenko, YA. YU. Kondrat'yev, V. P. Pylypchuk, V. L. Rehul's'kyy ; pid zah. red. L. V. Borodycha. Luhans'k : RVV LIVS, 1999. 390 s. [in Ukrainian].
16. Orlov YU. YU. Ponyattya ta elementy orhanizatsiyi operativno-rozshukovoyi diyal'nosti [The concept and elements of the organization of operational and investigative activities]. URL: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2006_5/orlov.htm. [in Ukrainian].
17. Operativno-rozshukova diyal'nist' orhaniv vnutrishnikh sprav [Operational and Investigative Activities of Internal Affairs Bodies] : Zahal'na chastyna : pidruchnyk / za red. S. P. Chernykh, M. P. Vod'ka, O. F. Dolzhenkova. Kyiv : VRVD Ministerstva DNDI MVS Ukrayiny, 2012. 884 s. [in Ukrainian].
18. Bashta I. I. Okremi aspekty udoskonalennya orhanizatsiyi operativno-rozshukovoyi diyal'nosti shchodo vyyavlennya zlochyniv, pov'yazanykh iz nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv [Some aspects of improving the organization of operational and investigative activities to detect crimes related to drug trafficking]. Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. L'viv, 2014. № 1. S. 241-251. [in Ukrainian].
19. Bilyayev V. O. Teoretychni ta orhanizatsiyno-taktychni zasady operativno-rozshukovoyi protydiy zlochynnosti pidrozdilamy karnoho rozshuku OVS Ukrayiny [Theoretical and organizational and tactical principles of operational and investigative counteraction to crime by criminal investigation units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya dokt. yuryd. nauk : 12.00.09. Donets'k, 2013. 34 s. [in Ukrainian].
20. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Departament karnoho rozshuku Natsional'noyi politysiyi Ukrayiny [On Approval of the Regulation on the Criminal Investigation Department of the National Police of Ukraine: Order of the National Police of Ukraine] : nakaz Natsional'noyi politysiyi Ukrayiny vid 14 lystop. 2015 r. № 90. [in Ukrainian].

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

УДК339.9+338.43

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-314-322](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-314-322)

Дмитришин Леся Ігорівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0003-2033-5054>

Костів Іван Ярославович кандидат юридичних наук, завідувач юридичної клініки, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0002-8725-1704>

Катрич Василь Михайлович магістр, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0003-1842-8112>

МОДЕЛІ ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ЄС В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ СЕКТОРІ

Анотація. До російського вторгнення 2022 року Україна експортувала понад 40% своїх товарів до ЄС, що робило ЄС провідним торговим партнером країни. З агропродовольчої галузі Україна постачала майже половину імпортованих до Європи зернових та рослинних олій та чверть м'яса птиці. Зокрема, у 2019 році аграрний сектор становив майже 10% ВВП України, забезпечивши 18% робочих місць країни та 44% вартості її експорту. З 1,0% товарів ЄС, що експортуються з України, 35,7% становлять сільськогосподарські продукти.

Хоча повний вплив російського вторгнення на українську торгівлю сільськогосподарською продукцією ще належить оцінити, деякі, як позитивні, так і негативні сценарії вже з'явилися, наприклад, щодо експорту зерна та добрив, насіння олійних культур, індексу цін на продовольство і глобальної продовольчої безпеки. Втім оцінка такого впливу неминує має бути комплексною і підтвердженою кількісним аналізом та моделюванням, пов'язаним з політикою ЄС.

Тому метою статті є аналіз моделей торгово-економічних відносин України та ЄС в сільськогосподарському секторі.

На даний час структуру моделювання забезпечує Global Trade Analysis Project (GTAP). GTAP підтримує та розвиває глобальну базу даних, на основі якої в ЄС будуються багатогалузеві моделі загальної рівноваги. Дані моделі розділяють за двома критеріями: 1) моделі, які охоплюють світову торгівлю, і ті, які зосереджуються на ЄС, 2) моделі часткової рівноваги, зосереджені на сільському господарстві та економіці в цілому.

В статті зосереджено увагу на аналізі сільськогосподарських моделей з європейською перспективою, а не на моделях, які мають глобальну перспективу. Зокрема, досліджено моделі часткової рівноваги (SPEL) і моделі загальної рівноваги (CAPMAT).

SPEL - це модель часткової рівноваги, яка охоплює пропозицію та попит для 114 первинних сільськогосподарських товарів в 15 країнах-членах ЄС. SPEL розроблено не як академічну модель для сільськогосподарського сектору, а як інформаційну систему, що включає як інтегровану систему зберігання даних, так і різноманітні версії моделей прогнозування та моделювання, пов'язаних із політикою в цій галузі.

SARMAP також охоплює ЄС-15, спирається на раніше розроблену модель ЕСАМ (European Community Agricultural Model). Головною метою цієї моделі є оцінка впливу сільськогосподарської політики, а не прогнозування та/або проєкція змінних.

Ефекти торгівельних відносин за останньою моделлю явно не прослідковуються, тому їй важко буде адаптувати до цілей дослідження. Втім, застосування моделі часткової рівноваги (SPEL) для сільськогосподарського сектору та моделей загальної рівноваги для всіх секторів економіки підвищує можливість формування ефективних торгово-економічних відносин між Україною та країнами ЄС.

Ключові слова: торгово-економічні відносини, експорт, імпорт, сільськогосподарський сектор, ЄС, модель, SPEL, SARMAP.

Dmytryshyn Lesia Igorivna Doctor of economic sciences, professor, head of department of economic cybernetics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0003-2033-5054>

Kostiv Ivan Yaroslavovych PhD, head of the legal clinic, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0002-8725-1704>

Katrych Vasyl Mykhailovych M.Sc., Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0003-1842-8112>

MODELS OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND EU IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Abstract. Before the Russian invasion in 2022, Ukraine exported more than 40% of its goods to the EU, making the EU the country's leading trading partner. From the agro-food industry, Ukraine supplied almost half of grain and vegetable oils and a quarter of poultry meat imported to Europe. In particular, in 2019, the agricultural sector accounted for almost 10% of Ukraine's GDP, providing 18% of the country's jobs and 44% of the value of its exports. Of the 1.0% of EU goods exported from Ukraine, 35.7% are agricultural products.

Although the full impact of the Russian invasion on Ukrainian agricultural trade remains to be assessed, some scenarios, both positive and negative, have already emerged, for example, regarding grain and fertilizer exports, oilseeds, the food price index, and global food security. However, the assessment of such an impact must inevitably be comprehensive and supported by quantitative analysis and modeling related to EU policy.

Therefore, the purpose of the article is to analyze the models of trade and economic relations between Ukraine and the EU in the agricultural sector.

Currently, the modeling framework is provided by the Global Trade Analysis Project (GTAP). GTAP maintains and develops a global database, on the basis of which multi-sectoral general equilibrium models are built in the EU. These models are divided according to two criteria: 1) models that cover world trade and those that focus on the EU, 2) partial equilibrium models that focus on agriculture and the economy as a whole.

The article focuses on the analysis of agricultural models with a European perspective, and not on models that have a global perspective. In particular, partial equilibrium models (SPEL) and general equilibrium models (CAPMAT) were investigated.

SPEL is a partial equilibrium model covering supply and demand for 114 primary agricultural commodities in EU-15. SPEL is not designed as an academic model for the agricultural sector, but as an information system that includes both an integrated data storage system and a variety of policy-relevant forecasting and simulation models.

CAPMAT also covers the EU-15, based on the previously developed ECAM (European Community Agricultural Model). The main purpose of this model is to assess the impact of agricultural policies, not to predict and/or project variables.

The effects of trade relations according to the last model are clearly not followed, so it will be difficult to adapt it to the goals of the study. However, the application of the partial equilibrium model (SPEL) for the agricultural sector and general equilibrium models for all sectors of the economy increases the possibility of forming effective trade and economic relations between Ukraine and EU countries.

Keywords: trade and economic relations, export, import, agricultural sector, EU, model, SPEL, CAPMAT.

Постановка проблеми. До російського вторгнення 2022 року Україна експортувала понад 40% своїх товарів до ЄС [1], що робило ЄС провідним торговим партнером країни. Основними товарами, імпортованими ЄС, були сировина, хімічні продукти та машини. Що стосується агропродовольчої галузі, то Україна постачала майже половину імпортованих до Європи зернових та рослинних олій та чверть м'яса птиці. Хоча повний вплив російського вторгнення на українську торгівлю сільськогосподарською продукцією ще належить оцінити, деякі можливі сценарії вже з'явилися.

Зокрема, з одного боку, позитивним є скасування у травні минулого року Радою ЄС всіх мит та квот на експорт з України на рік після повномасштабного вторгнення Росії. Ще на рік у лютому 2023 року Європейська комісія схвалила офіційну пропозицію щодо продовження автономних торговельних заходів України. Призупинення тарифів стосувалося фруктів і овочів, на які поширюється система вхідних цін, а також сільськогосподарської продукції та продуктів переробки, на які діють тарифні квоти. Згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС з 1 січня 2023 року українські промислові товари не є об'єктами мита, тому вони не включені до нової пропозиції. Єврокомісія заявила, що ЄС є найбільшим торговим партнером України. Україна є 15-м найбільшим торговельним партнером ЄС, на яку припадає близько 1,2% загальної торгівлі ЄС [2].

З іншого боку, вже квітні 2023 року було повідомлено про заборону імпорту п'яти сільськогосподарських товарів з України. МЗС повідомило, що угода змусить сусідів України зняти блокаду, але вона буде замінена безпрецедентною забороною ЄС на імпорт пшениці, кукурудзи, ріпаку, соняшнику та соняшникової олії до окремих країн. Заборона на імпорт цих п'яти товарів становить 90% усього імпорту з України [3].

Україна та Європейський Союз разом працювали над вирішенням питання щодо скасування заборони на імпорт українського зерна та продуктів харчування. На сьогодні тільки Угорщина має одностороннє вето на імпорт з України. Україна має підтримку всіх інших країн-членів ЄС, тому що вільна торгівля сільськогосподарською продукцією з Україною – це те, що потрібно всій Європі, оскільки це питання продовольчої безпеки. Тим більше, що деякі регіони Європи потерпають від посухи і потребують українського зерна. Потенціал експорту зерна з України до 1 липня становить близько 10 млн. тонн. Водночас Україна очікує, що експортний потенціал з 1 липня 2023 року до 30 червня 2024 року становитиме понад 40 млн. тонн зерна [4].

Тому формування моделі торгово-економічних відносин між Україною та країнами ЄС, зокрема, для сільськогосподарського сектору, має в сучасних реаліях винятково важливий характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією присвячено праці багатьох науковців, зокрема, таких як Решетило В. [5], Івашків І. [6], Осташко Т. [7], Духницький Б. [8], аналіз, побудова та реалізація моделей сільськогосподарського виробництва розглянуті в працях [9-11]. Однак на даний час є потреба у вибудовуванні сучасної моделі взаємовідносин України та ЄС в рамках торгівлі сільськогосподарською продукцією.

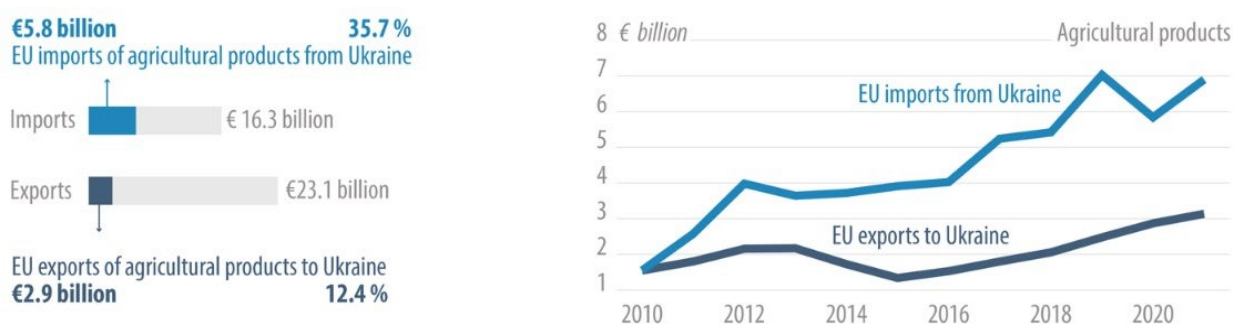
Тому **метою статті** є аналіз моделей торгово-економічних відносин України та ЄС в сільськогосподарському секторі.

Виклад основного матеріалу. У 2019 році на ЄС припадало понад 40% української торгівлі, що робить його основним торговим партнером України. Україна, з іншого боку, представляла лише близько 1,1% загальної торгівлі ЄС, імпортуючи машини та транспортне обладнання, хімічні речовини та промислові товари [1].

У 2019 році аграрний сектор становив майже 10% валового внутрішнього продукту (ВВП) України, забезпечивши 18% робочих місць країни та 44% вартості її експорту [12].

Специфічний склад ґрунтів (чорнозем) і ландшафт в Україні є оптимальними для сільськогосподарського виробництва, зокрема, рослинництва. Близько 80 % загальної сільськогосподарської площі в Україні використовується під вирощування зернових, олійних, овочів та інших однорічних культур. Українські сільськогосподарські виробники отримують вигоду від звільнення або зниження податку на додану вартість на експортовані товари, що використовується як важіль для стимулювання виробництва та торгівлі. У період з 2000 по 2019 рік виробництво зернових зросло з 23,8 млн. тонн до 74,1 млн. тонн, а виробництво олійних зросло з 3,7 млн. тонн до 22,2 млн. тонн [12].

З 1,0% товарів ЄС, що походять з України, 35,7% становлять сільськогосподарські продукти. Експортована з України сільськогосподарська продукція становить 4,6% усього імпорту агропродовольчої продукції до ЄС. Що стосується імпорту, ЄС продає в Україну 1,2% своїх товарів, 12,4% з яких - сільськогосподарська продукція [12]. На рис. 1 показано динаміку зміни експортно-імпортних відносин між Україною та ЄС за період з 2010 по 2020 роки в торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Рис. 1. Торговля ЄС з Україною сільськогосподарською продукцією [13]

Основними товарами, що експортуються з України, є зернові, тваринні та рослинні жири та олії, насіння олійних культур, залишки та відходи харчової промисловості, їстівні фрукти та горіхи, м'ясо та їстівні м'ясні субпродукти. Основним експортом з ЄС до України є напої, тютюн, молочні продукти, какао, харчові продукти, залишки та відходи харчової промисловості та олійні культури.

Що стосується експорту в ЄС, то Україна постачає майже половину зернових та рослинних олій в ЄС, а також більше чверті м'яса птиці. Що стосується імпорту з ЄС, то Україна купує насіння олійних культур, какао-пасту та порошок, сирий тютюн, смажену каву та чай, а також сигари та сигарети. У світовому експорті агропродовольчої продукції України у 2020 році домінували насіння соняшнику, кукурудза, пшениця та меслін (суміш пшениці та жита).

Вплив війни Росії в Україні на агропродовольчий ринок ще оцінюється. Однак деякі можливі сценарії вже розглядалися, наприклад, щодо зерна та добрив, насіння олійних культур, індексу цін на продовольство і глобальної продовольчої безпеки [13].

Втім оцінка такого впливу неминує бути комплексною і підтвердженою кількісним аналізом та моделюванням, пов'язаним з політикою ЄС. На даний час таку структуру моделювання забезпечує Global Trade Analysis Project (GTAP), який підтримується міжнародним і національним консорціумом агентства. GTAP підтримує та розвиває глобальну базу даних, на основі якої в регіоні будуються *багатогалузеві моделі загальної рівноваги*.

Дані моделі розділяють за двома критеріями: 1) моделі, які охоплюють світову торгівлю, і ті, які зосереджуються на Європейському Союзі, 2) моделі часткової рівноваги, зосереджені на сільському господарстві та економіці в цілому.

Ми зосередимось на сільськогосподарських моделях з європейською перспективою, а не на моделях, які мають глобальну перспективу. Зокрема, дослідимо моделі часткової рівноваги (SPEL) і моделі загальної рівноваги (CAPMAT).

Моделі часткової рівноваги (SPEL).

Секторальна модель виробництва та доходу для сільського господарства (нім. SPEL) розроблена В. Генріхсмайером і групою SPEL при Євростаті Європейської комісії [14]. Цілями моделі є моніторинг та діагностика поточної ситуації в аграрних секторах країн-членів ЄС та коротко- і середньострокові прогнози та моделювання наслідків рішень аграрної політики. Крім того, модель використовується для перевірки узгодженості сільськогосподарської статистики Євростату. SPEL - це модель часткової рівноваги, яка охоплює пропозицію та попит для 114 первинних сільськогосподарських товарів в 15 країнах-членах ЄС.

SPEL розроблено не як академічну модель для сільськогосподарського сектору, а як інформаційну систему, що включає як інтегровану систему зберігання даних, так і різноманітні версії моделей прогнозування та моделювання, пов'язаних із політикою в цій галузі [14]. Основною частиною SPEL є базова система BS (Base System) SPEL/EU, яка надає детальну фактичну інформацію щодо характеристики структури, інтенсивності та використання сільськогосподарського виробництва та доходів в країнах-членах ЄС. Базова система містить послідовний облік структури та генерацію витрат/випуску (пропозиція та використання) на основі коефіцієнтів витрати-випуск і, отже, її можна порівняти зі звичайною макроекономічною моделлю витрат-випуску, яка має набагато детальнішу розбивку.

Для створення прогнозів (1-2 роки) використовується система короткострокового прогнозування та моделювання SFSS (Short-term Forecast and Simulation System) шляхом поєднання економетричних прогнозів, що базуються на дослідженні тенденцій, і систематичного включення експертного аналізу. BS і SFSS постійно застосовуються Євростатом та EuroCARE (2 рази на рік) з метою актуалізації даних з 1973 р. і дотепер. SPEL/EU-Data (результати BS та SFSS) публікуються Євростатом і доступні для всіх технічних носіїв.

Система середньострокового прогнозування (до 7 років) та моделювання MFSS (Medium-term Forecast and Simulation System) виконує моделювання на основі

економетричних трендів та експертних оцінок. Система MFSS включає модель постачання, яка пов'язує цінові очікування фермерів (на основі минулого досвіду), реакцію на інтенсивність виробництва (використання ресурсів і врожайність на гектар) до очікуваних цін на вхідні та вихідні ресурси, а також центральну модель діяльності, яка показує рівень виробничої діяльності як функцію зміни доданої вартості на одиницю виробничої діяльності. Попит на продукти харчування базується на економетричному аналізі і системі прогнозування. Для балансу використовується модель часткової рівноваги порівняння пропозиції з прогнозованим попитом. Складова зовнішньої торгівлі містить чисту торгівлю, яка функціонує між ЄС та рештою світу. Модель є динамічною рекурсивною залежністю, яка включає явні політики CAP, такі як квоти, резерви, премії тощо. Спільна сільськогосподарська політика (CAP) - це партнерство між суспільством і сільським господарством, яке забезпечує стабільне постачання продовольства, гарантує дохід фермерів, захищає навколишнє середовище та підтримує життєдіяльність сільських територій.

Для більш детального аналізу впливу аграрної політики ЄС на зовнішню торгівлю MFSS можна пов'язати з WATSIM. Модель WATSIM має глобальне покриття з 13 регіонами та 19 секторами виробництва. Європа представлена ЄС та Східною Європою. Сільське господарство об'єднане в три основні сектори (плюс лісове господарство та рибальство) і один харчовий сектор. Основні дані, а також оцінки еластичності взяті з набору даних GTAP [15].

Моделі CAPMAT і ЕСAM

Модель CAPMAT (Common Agricultural Policy Simulation Tool) була розроблена як частина проекту FEA (Future of European Agriculture) трьома інституціями: центром світових харчових досліджень, центральним бюро планування і сільськогосподарським інститутом економічних досліджень. CAPMAT охоплює ЄС-15, спирається на раніше розроблену модель ЕСAM (European Community Agricultural Model), яка охоплює лише ЄС-9 [16]. Ця модель в основному використовувалася для моделювання політики, головною метою якої є оцінка впливу сільськогосподарської політики, а не прогнозування та/або проєкція змінних. CAPMAT було використано у 1996 році для підготовки Порядку денного-2000 Комісією ЄС, який так і не було опубліковано. У 1997 р. було оновлено методику і бази даних, які було зрештою використано для аналізу впливу реформи CAP і розроблено пропозиції, включені до «Порядку денного 2000».

CAPMAT складається зі спеціальної бази даних, прикладної моделі загальної рівноваги AGE (Applied General Equilibrium) для моделювання загальних середньострокових ефектів і інструменту моделювання та обліку SAT (Simulation and Accounting Tool), який застосовує вибрані фактори росту з AGE-моделі для отримання інформації з бази даних.

ЕСAM використовується як компонент AGE CAPMAT і містить детальний опис аграрного сектора, але є замкнутою щодо внутрішньої економіки шляхом включення решти економіки напівекзогенний способом. Модель ЕСAM має структуру нелінійної програми, і складається з трьох основних частин: модулю попиту, модулю сільськогосподарського постачання, і модулю обміну, який врівноважує попит і пропозицію. ЕСAM відрізняється від інших моделей AGE через детальне представлення сільськогосподарського постачання, зокрема, через його явне представлення пасовищ та зелених кормів, що не продаються, а також окремо розраховуються співвідношення урожайності та посівних площ (тобто урожайності сільськогосподарських культур на площу). Що стосується несільськогосподарського постачання, то пропозиція такого товару розглядається екзогенно заданий тренд; неторгівельний сектор (переважно будівельні послуги)

використовує постійну технологію віддачі від масштабу з фіксованою ставкою націнки на змінні витрати, а рівень виробництва залежить від попиту. Споживчий попит описаний дворівневою моделлю попиту: на нижньому рівні використана лінійна система витрат (LES), яка характеризує базовий попит на продукти харчування; на верхньому рівні система витрат на продукти харчування, напої і тютюн і непродовольчі товари небазової групи.

Модель узгоджується з мікроекономічною теорією, оскільки попит і пропозиція є похідними від оптимізації поведінки виробників і споживачів. Хоча несільськогосподарські сектори представлені в ЕСАМ, модель узгоджується із моделлю загальної рівноваги, тому на її основі можна робити загальні теоретичні висновки. З іншого боку, рекурсивне динамічне моделювання не забезпечує узгодженості в часі поведінки агентів. Реалізація моделі здійснюється за допомогою методу максимальної правдоподібності. ЕСАМ сама генерує дані для кожного року в період моделювання, використовуючи базу даних і результати моделі.

Інструмент моделювання та обліку (SAT) для ЄС-15 використовує фактори зростання з ЕСАМ (ЄС-9). Модель AGE, як-от ЕСАМ, генерує фактори зростання до 2005 року як ключові змінні. У кожному розглянутому році SAT розраховує вхідний попит, споживацький попит і чистий експорт за державами-членами (враховуючи прогнозну зміну запасів). Інший результати включають, наприклад, рахунки постачання та використання за товарами та країнами, витрати та доходи для кожного виду діяльності за країнами, доходи ферм за країнами та бюджет ЄС. До моделі включено сорок сільськогосподарських товарів, базовим періодом є 1995 рік, і як ЕСАМ, модель є рекурсивно-динамічною. Крім того, САР-політика явно моделюється (імпортні збори, інтервенція цін, експортні субсидії, запаси обсяги, виробництво/ квоти, виробник/споживач субсидії/податки, прямі перекази).

Висновки. Підводячи підсумок, можна зазначити, що жодна модель не може служити всім цілям. Результати, отримані в результаті аналізу моделей загальної рівноваги, будуть суттєво відрізнятися від результатів, отриманих при аналізі моделей часткової рівноваги.

Політика торгівлі сільськогосподарською продукцією призводить до помітних змін цін в інших секторах. Проте в індустріальних країнах на сільське господарство припадає лише незначна частка ВВП. Тому міцність зв'язків сільського господарства з іншими секторами зазвичай не дуже сильна на рівні агрегації, який зазвичай використовують моделі AGE. Винятком можуть бути зв'язки, які проходять через ринки природних ресурсів, особливо ринок землі. Втім, країни Центральної та Східної Європи мають відносно високу частку сільськогосподарських товарів в економічній діяльності. Таким чином, очікуються потенційні зміни від політики розширення ЄС, і саме AGE моделі забезпечують єдиний послідовний спосіб їх аналізу.

Загалом, зміни політики, такі як реформа САР та угоди СОТ, пов'язані з впливом, що виходить за межі сільськогосподарського сектору, та впливають на ринки факторів виробництва, землі та праці, що може бути більш ефективно вивчено в рамках моделі загальної рівноваги.

Більшість моделей має глобальне покриття, лише деякі з них мають регіональне та галузеве покриття. Однією з них є часткова сільськогосподарська модель (SPEL), іншою є сільськогосподарська модель ЄС із закритою економікою (CAPMAT/ЕСАМ). Ефекти торговельних відносин за останньою моделлю явно не прослідковуються, тому їй важко буде адаптувати до цілей дослідження. Втім, застосування моделі часткової рівноваги (SPEL) для сільськогосподарського сектору та моделей загальної рівноваги для всіх секторів економіки підвищує можливість формування ефективних торгово-економічних відносин між Україною та країнами ЄС.

Література:

1. *EU trade relations with Ukraine. Facts, figures and latest developments.* URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/ukraine_en
2. *European Parliament Committee Approves Extension of Duty-Free Regime for Ukraine for Another Year.* URL: <https://www.euointegration.com.ua/eng/news/2023/04/27/7160597/>
3. *European Commission to Introduce Restrictions on Five Agricultural Products from Ukraine.* URL: <https://www.euointegration.com.ua/eng/news/2023/04/28/7160673/>
4. *Ukraine is working with European Commission to unblock Ukrainian grain exports to EU.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukraina-spilno-z-ievropeiskoju-komisiieiu-pratsiuie-nad-rozblokuvanniam-eksportu-ukrainskoho-zerna-v-ies>
5. Решетило В.П., Островський І.А., Можайкіна Н.В. Міжнародна торгівля аграрною продукцією: сучасні тренди та проблеми продовольчої безпеки України. *Агросвіт*. 2020. № 12(4). URL: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=3232&i=0>
6. Івашків І.М. Зовнішньоторговельна орієнтація АПК України щодо реалізації агропродовольчої продукції на ринках ЄС. *Агросвіт*. 2015. № 19. С. 59-62.
7. Осташко Т.О., Лір В.Е., Венгер В.В., Олефір В.К., Биконя О.С. Зміна традиційних позицій українського експорту. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 2. С. 57-74.
8. Духницький Б.В. Основні аспекти регулювання міжнародної торгівлі агропродовольчою продукцією. *Економіка АПК*. 2019. № 4 С. 74.
9. Дмитришин Л.І., Бринзей Б.С. *Формування структури сільськогосподарського виробництва в регіонах: теорія та практика. Монографія.* Івано-Франківськ: Ярина, 2019. 220 с.
10. Dmytryshyn L., Brynzei B. Regional aspects of development and financing peculiarities of agriculture in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2016. Vol. 2. № 4. P.29-34.
11. Домаскіна М.А., Ярижко К.В. Моделювання оптимальної структури виробництва аграрного підприємства в умовах погодного ризику. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4288>
12. *Державна служба статистики України.* URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/>
13. *Russia's war on Ukraine: EU-Ukraine trade in agri-food products.* URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729322/EPRS_ATA\(2022\)729322_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729322/EPRS_ATA(2022)729322_EN.pdf)
14. Henrichsmeyer W. *Das Konzept des SPEL-Systems: Stand und Perspektiven*, Luxembourg: Eurostat, 1995.
15. *Agenda 2000: Overview of the impact analysis of CAP reform proposals*, Europe Agri, №30, 1998.
16. Folmer C., Keyzer M., Merbis M., Stolwijk H., Veenendaal P., *The Common Agricultural Policy beyond MacSharry Reform*. Amsterdam: North-Holland, 1995.

References:

1. *EU trade relations with Ukraine. Facts, figures and latest developments.* URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/ukraine_en [in English]
2. *European Parliament Committee Approves Extension of Duty-Free Regime for Ukraine for Another Year.* URL: <https://www.euointegration.com.ua/eng/news/2023/04/27/7160597/> [in English]
3. *European Commission to Introduce Restrictions on Five Agricultural Products from Ukraine.* URL: <https://www.euointegration.com.ua/eng/news/2023/04/28/7160673/> [in English]
4. *Ukraine is working with European Commission to unblock Ukrainian grain exports to EU.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukraina-spilno-z-ievropeiskoju-komisiieiu-pratsiuie-nad-rozblokuvanniam-eksportu-ukrainskoho-zerna-v-ies> [in English]
5. Reshetylo V.P., Ostrovskiy I.A., Mozhaikina N.V. Mizhnarodna torhivlia ahrarnoiu produktsiieiu: suchasni trendy ta problemy prodovolchoi bezpeky Ukrainy [*International trade in agricultural products: modern trends and problems of food security of Ukraine*]. *Ahrosvit*. 2020. № 12(4). URL: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=3232&i=0> [in Ukrainian]
6. Ivashkiv I.M. Zovnishnotorhovelna oriientatsiia APK Ukrainy shchodo realizatsii ahroprodovolchoi produktsii na rynkakh ES [*Foreign trade orientation of the agricultural sector of Ukraine regarding the sale of agro-food products on EU markets*]. *Ahrosvit*. 2015. № 19. S. 59-62. [in Ukrainian]
7. Ostashko T.O., Lir V.E., Venher V.V., Olefir V.K., Bykonja O.S. Zmina tradytsiinykh pozysii ukrainskoho eksportu [*Change in the traditional positions of Ukrainian exports*]. *Ekonomika i prohnozuvannia*. 2017. № 2. S. 57-74. [in Ukrainian]
8. Dukhnytskyi B.V. Osnovni aspekty rehuliuвання mizhnarodnoi torhivli ahroprodovolchoiu produktsiieiu. *Ekonomika APK* [*Main aspects of regulation of international trade in agro-food products*]. 2019. № 4 S. 74. [in Ukrainian]
9. Dmytryshyn L.I., Brynzei B.S. Formuvannia struktury silskohospodarskoho vyrobnytstva v rehionakh: teoriia ta praktyka. *Monohrafiia* [*Formation of the structure of agricultural production in the regions: theory and practice. Monograph*]. Ivano-Frankivsk: Yaryna, 2019. 220 s. [in Ukrainian]

10. Dmytryshyn L., Brynzei B. Regional aspects of development and financing peculiarities of agriculture in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2016. Vol. 2. № 4. P.29-34. [in English]
11. Domaskina M.A., Yaryzhko K.V. Modeliuvannia optymalnoi struktury vyrobnytstva ahrarnoho pidpriemstva v umovakh pohodnoho ryzyku [*Modeling the optimal production structure of an agricultural enterprise under weather risk conditions*]. *Efektivna ekonomika*. 2015. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4288> [in Ukrainian]
12. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [*State Statistics Service of Ukraine*]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
13. *Russia's war on Ukraine: EU-Ukraine trade in agri-food products*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729322/EPRS_ATA\(2022\)729322_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729322/EPRS_ATA(2022)729322_EN.pdf) [in English]
14. Henrichsmeyer W. *Das Konzept des SPEL-Systems: Stand und Perspektiven*, Luxembourg: Eurostat, 1995. [in German]
15. *Agenda 2000: Overview of the impact analysis of CAP reform proposals*, Europe Agri, №30, 1998. [in English]
16. Folmer C., Keyzer M., Merbis M., Stolwijk H., Veenendaal P., *The Common Agricultural Policy beyond MacSharry Reform*. Amsterdam: North-Holland, 1995. [in English]

УДК 346:334.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-323-334](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-323-334)

Кадикало Оксана Ігорівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціального забезпечення та управління персоналом, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0009-0003-6260-7588>

Козьмук Наталія Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціального забезпечення та управління персоналом, керівник відділу дистанційної та дуальної освіти, Центр забезпечення якості освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, тел.: (067)392-97-38, <https://orcid.org/0000-0001-7438-8691>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УКРАЇНІ

Анотація. Соціальна відповідальність набуває більшого поширення та стає частиною сучасної діяльності підприємств. Концепція соціально - відповідального бізнесу визначає рівновагу між економічними та соціальними проблемами бізнесу. Сьогодні впровадження соціальної відповідальності може стати дієвим інструментом для отримання конкурентних переваг, максимізації прибутку, створення репутації та залучення нових партнерів.

На сучасному етапі має важливе прикладне значення, яке виражається у тому, що бізнес більше не може існувати з єдиною метою отримання прибутку. Компанії повинні розглядати як допомогти суспільству, і це допоможе залучати як і клієнтів так і працівників. Також прикладне значення полягає у покращенні інноваційного потенціалу підприємства. Під час воєнного стану соціальна відповідальність бізнесу більш актуальна у таких напрямках як волонтерство та благодійність. Але жодні суспільні, або ж, підприємницькі процеси не можуть відбуватись без відповідного правового регулювання.

Сьогодні більшість компаній використовують соціальну відповідальність як спосіб відплатити суспільству та подякувати клієнтам за їхню лояльність. Це може бути у формі проектів, спонсорства. Яку б форму не набули ці корпоративні підприємства, вони безперечно є вирахом як для компанії, так і для спільноти. Головною складовою соціальної відповідальності бізнесу під час війни є люди. Компанії в першу чергу роблять фокус на здоров'ї та житті співробітників людей, які живуть у містах присутності, а також тих, хто щодня стоїть на варті безпеки нашої країни – воїнів ЗСУ та тероборони. В той же час, компанії, чиї потужності знаходяться в регіонах активних бойових дій, дбають про їх завчасну консервацію, що мінімізує потенційний негативний вплив на довкілля у випадку руйнування.

Ключові слова: соціальна відповідальність, корпоративна соціальна відповідальність бізнесу, правове регулювання, соціальна держава, підприємство, суспільні відносини, сучасний стан, умови війни, нормативна база.

Kadykalo Oksana Ihorivna, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Security and Personnel Management, Ivan Franko National University of Lviv, University St., 1, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0009-0003-6260-7588>

Kozmuk Nataliya Ihorivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Security and Personnel Management, Head of the Distance and Dual Education Department, Center for Quality Assurance of Education of the Ivan Franko Lviv National University, University St., 1, Lviv, 79000, tel.: (067)392-97-38, <https://orcid.org/0000-0001-7438-8691>

LEGAL REGULATION OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AT THE PRESENT STAGE IN UKRAINE

Abstract. Social responsibility is becoming more widespread and becoming part of the modern activities of enterprises. The concept of socially responsible business determines the balance between economic and social problems of business. Today, the implementation of social responsibility can become an effective tool for obtaining competitive advantages, maximizing profits, creating a reputation and attracting new partners.

At the modern stage, it has an important applied meaning, which is expressed in the fact that business can no longer exist with the sole purpose of making a profit. Companies should consider how to help society, and this will help attract both customers and employees. Also, the applied value lies in improving the innovative potential of the enterprise. During martial law, the social responsibility of business is more relevant in areas such as volunteering and charity. But no social or business processes can take place without appropriate legal regulation.

Today, most companies use social responsibility as a way to give back to society and thank customers for their loyalty. It can be in the form of projects, sponsorship. Whatever form these corporate ventures take, they are sure to be a win-win for both the company and the community. The main component of the social responsibility of business during the war is people. Companies primarily focus on the health and lives of employees of the people who live in the cities of presence, as well as those who stand guard every day for the security of our country - soldiers of the Armed Forces and Terrodefense. At the same time, companies whose facilities are located in regions of active hostilities take care of their early conservation, which minimizes the potential negative impact on the environment in the event of destruction.

Keywords: social responsibility, corporate social responsibility of business, legal regulation, social state, enterprise, social relations, current state, conditions of war, regulatory framework.

Постановка проблеми. Витоками зародження та розвитку корпоративної соціальної відповідальності (далі – КСВ) є низка соціальних трансформацій в політиці та економіці. Стаття 1 Конституції України проголошує, що «Україна є соціальна держава» [9]. Ідейна основа соціальної держави відноситься до уявлень античних мислителів про ідеальний державний устрій, що забезпечує загальне благо для всіх громадян. Його практичне формування відображає об'єктивний процес зростання ролі держави в регулюванні суспільних відносин в індустріальному та постіндустріальному суспільстві.

Соціальна держава означає насамперед обов'язок законодавця бути соціально активним в ім'я згладжування суперечних інтересів членів суспільства і забезпечення гідних умов життя для усіх за наявності рівності форм власності на засоби виробництва. Держава стає органом подолання соціальних протиріч, урахування і координації інтересів різних груп населення, проведення до життя таких рішень, які б позитивно сприймалися різними верствами суспільства, її мета — за допомогою соціальної політики, забезпечення рівності та умов політичної співучасті об'єднати населення, стабілізувати соціальну (утому числі правову) і економічну системи, забезпечити їх прогресивну еволюцію [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню правового регулювання соціальної відповідальності бізнесу в сучасних умовах присвячено чимало наукових праць. Вагомий внесок зробили такі фахівці, Гусева О.Ю., Воскобоева О.В., Хлевицька Т.Б., Охріменко О.О., Іванова Т.В., Колосок А., Бедзай О.В., Федченко Т.В., які розглядають теоретичні основи та практичні методи реалізації соціальної відповідальності бізнесу, її регулювання. Безвух С.В. аналізує соціальну відповідальність бізнесу у конфліктні часи. Ворончак І.О. досліджує стратегію соціальної відповідальності бізнесу в умовах російсько-української війни.

Мета статті – дослідження особливостей правового регулювання корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Утвердження соціальної державності сприяє трансформації ринкової економіки на соціальну ринкову, служінню власності інтересам як власника, так і суспільства. Одним з напрямів такої діяльності і постає КСВ.

Етимологія досліджуваної дефініції походить від англ. *corporate social responsibility (CSR)* (соціальна відповідальність бізнесу) – відповідальне ставлення компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем. Загалом КСВ є добровільною діяльністю підприємств приватного та державного секторів, спрямованою на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє середовище тощо, з метою вирівнювання існуючих економічних і соціальних диспропорцій, створення довірливих взаємовідносин між бізнесом, суспільством та державою.

На нашу думку, КСВ — невід’ємна частина свідомого бізнесу. І хоча під час війни деякі пріоритети змінилися, актуальність соціально орієнтованих практик тільки зростає.

Крім того, КСВ визначають, як відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем.

Наголосимо, що розвиток в Україні соціально відповідального бізнесу потребує активної участі держави. У Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року закріплено визначення КСВ (або «соціально відповідального бізнесу») як відповідальна поведінка суб’єктів господарської діяльності за вплив їх рішень і дій на суспільство, навколишнє природне середовище, яка сприяє сталому розвитку суспільства, зокрема забезпеченню добробуту населення. Вона враховує очікування суб’єктів господарської діяльності та суспільства, відповідає законодавству і міжнародним нормам поведінки та інтегрована у діяльність суб’єкта господарської діяльності. При цьому розвиток соціально відповідального бізнесу визначається як один з пріоритетів державної політики [12].

Сьогодні ведення соціально відповідального бізнесу запроваджено як в окремих державах на рівні суб’єктів господарювання, так і на рівні міжнародних організацій (наприклад, ООН в рамках Глобального договору, Міжнародна організація праці, Дитячий фонд Організації Об’єднаних Націй (ЮНІСЕФ), Організація Об’єднаних Націй з промислового розвитку, Рада Європи, Європейська організація якості, Міжнародна організація із стандартизації).

За визначенням Європейської Комісії КСВ – це «концепція, згідно з якою компанії інтегрують соціальні та екологічні питання у свою комерційну діяльність та взаємодію із

зацікавленими сторонами на добровільній основі» [15]. При цьому зазначено, що компанії можуть сприяти досягненню соціальних і екологічних цілей, інтегруючи соціальну відповідальність бізнесу як стратегічну інвестицію у свою ключову бізнесову стратегію, в інструменти менеджменту та операційну діяльність. Тому справедливим є твердження, що КСВ позитивно впливає на репутацію компанії, що безумовно призводить до успіхів у бізнесі, формує лояльність клієнтів, сприяє комфортній взаємодії з державними установами, полегшує доступ до ринків капіталу. Настанови Європейської Комісії вказують, що соціальна відповідальність бізнесу, по суті, є концепцією, згідно з якою компанії добровільно вирішують робити свій внесок у те, щоб суспільство стало кращим, а навколишнє середовище чистішим.

Отже, розвиток соціально відповідального бізнесу – добровільна діяльність суб'єктів господарської діяльності, спрямована на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; створення довіри між бізнесом, суспільством і державою; покращення результативності бізнесу та показників прибутковості у довгостроковому періоді.

Забезпечення в Україні сталого економічного зростання, інтеграційні процеси приєднання до ЄС, Організації економічного співробітництва та розвитку потребують запровадження сучасних механізмів взаємодії держави і бізнесу, а також бізнесу і суспільства, які дадуть змогу посилити взаємну відповідальність усіх учасників суспільного життя, створити умови для подальшого соціально-економічного розвитку держави та суспільства. Проте, сучасна національна реальність свідчить про те, що цей процес ще тільки набуває свого розвитку. Зокрема, згідно проведених досліджень команди Pro Bono Club Ukraine, в період 2020-2021 рр., з 44 компаній, які взяли участь в дослідженні, лише 25% компаній мають окремий відділ, що займається формуванням і розвитком напряму колективної соціальної відповідальності. 70% опитаних компаній включають діяльність з колективної соціальної відповідальності у відділи: PR — 34%; HR — 20%; маркетинг — 16%. Крім того зазначено, що 57% компаній не планують збільшувати кількість спеціалістів напряму колективної соціальної відповідальності наступного фінансового року [8].

Сьогодні в Україні стратегія корпоративної соціальної відповідальності почала впроваджуватись і проявилася на повну силу у наступних різновидах: внутрішня і зовнішня. Внутрішня корпоративна соціальна відповідальність стосується процесів, що відбуваються зсередини компанії та у центрі яких стоїть працівник. До неї відносяться:

- безпечні умови праці, забезпечення яких під час війни є одним з першочергових і пріоритетних завдань, що стоять перед керівництвом підприємства. Однак, виконання цього завдання, на нашу думку, безпосередньо залежить від напряму та сфери діяльності підприємства. Наприклад, завдяки гнучкості ІТ сфери і відносної незалежності від роботи цивільної інфраструктури, вона продовжує працювати в безпечних умовах, доволі часто – в дистанційному форматі;

- стабільність і гідний рівень зарплати, адже основний капітал компаній, підприємств – це люди, а переважна більшість клієнтів сервісних компаній — це закордонні клієнти. В цих умовах більшості аутсорсерів вдається зберегти операційну діяльність та виконувати зобов'язання перед клієнтами, а отже — продовжувати виплачувати людям заробітну платню і підтримувати економіку держави;

- медичне і соціальне страхування співробітників, найбільш ефективною реалізацією якої в межах реалізації засад КСВ, на нашу думку, є його включення до корпоративного соціального пакету. Завдяки цьому компанія не лише захищає своїх співробітників, але й підвищує лояльність працівників;

- інвестиції в людський капітал, зокрема у навчання працівників, актуалізацію чого обумовила дистанційна робота та навчання онлайн. Наприклад, SoftServe University у

2021 році зосередилася на створенні оптимальної комбінації можливостей віртуальної освіти. Ці зусилля підкреслюють місію організації - забезпечити навчання впродовж життя. Приблизно 25% співробітників SoftServe скористалися наставництвом, коучингом та можливістю стажування, покращити свою базу знань (орієнтовно, 84% працівників) [7]. А в компанії Intellias є окрема команда Talent Learning and Development, яка розробляє та втілює цілу низку програм, спрямованих на розвиток та оцінку особистісних та професійних компетенцій колег. Протягом 2021 року команда організувала 367 тренінгів на технічні та нетехнічні теми. Для порівняння, протягом 2020 року відбулось 126 тренінгів. Серед подій 2021 року варто окремо відзначити програму тренінгів «Leading a Team», курс Project Management 3.0 та Associate Architect Program. В середньому працівники компанії приділили близько 37 годин на відвідування навчальних тренінгів чи програм [6].

- надання допомоги співробітникам у складних ситуаціях, що може реалізуватись шляхом:

- надання психологічної допомоги або підтримки працівникам, шляхом залучення відповідних фахівців;
- проведення семінарів, вебінарів і тренінгів за тематикою, присвяченою реагуванню на складні життєві обставини, направлені на підвищення рівня стресостійкості;
- проведення спільних корпоративних заходів, поїздок для підвищення життєвого тону і усунення професійного вигорання у працівників компанії;
- надання фінансової допомоги працівникам, які потрапили у скрутні життєві обставини та ін.

Більшість з вище наведених пунктів стали критично важливими саме зараз, під час війни. Так, найкращі компанії надають матеріальну і організаційну допомогу співробітникам, що вступили до лав ЗСУ і ТрО або тим, які вимушено переселилися з небезпечних регіонів (деякі фірми навіть оплачують проживання за кордоном). За можливості, відповідальний бізнес намагається зберегти колектив і не зменшувати зарплати. Навіть під час вимушеного простою такі компанії платять працівникам.

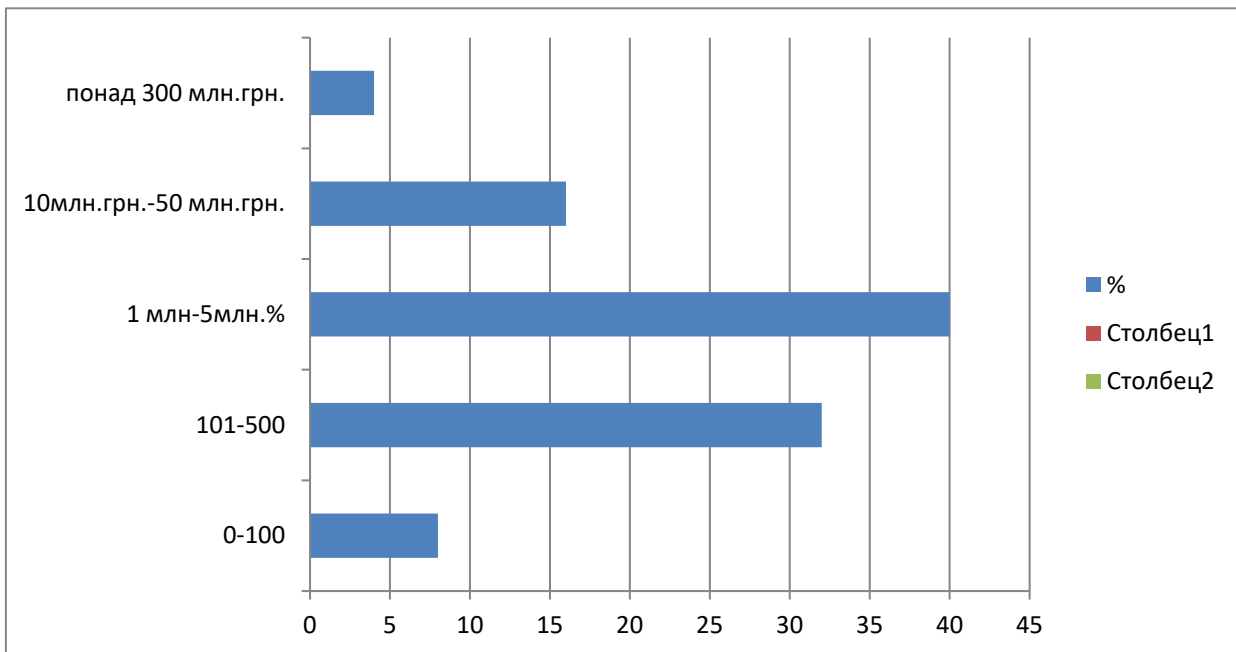
Крім того, більшість компаній проводять освітні проекти, займаються поліпшенням умов праці та розвитку персоналу, а також організують благодійні збори коштів. Також, КСВ реалізується через інтелектуальне волонтерство (pro bono), організація зеленого офісу або еко-ініціативи, розвиток регіонів (ініціативи спрямовані на допомогу регіональним ініціативам), практичне волонтерство (облаштування парків, фарбування приміщень лікарні), антикорупційні практики (рис.1).

Рис.1. Види напрямів корпоративної соціальної відповідальності компаній в період 2020-2021 рр.

Згідно Каталогу ініціатив 2020-2021 рр. [8], серед компаній, які поділились цією інформацією, бюджет варіюється від 7000 грн. до 370 млн. грн. При цьому, 43% компаній планують збільшувати річний бюджет на напрями реалізації колективної соціальної відповідальності, 30% компаній не планують збільшувати бюджет на ці напрями, решта компаній ще не мають інформації щодо цього питання. 8% компаній – мають бюджет, орієнтований на забезпечення і реалізацію напрямів КСВ в розмірі від 0 до 100 тис. грн.; 32% компаній – від 101 тис. до 500 тис. грн.; 40% компаній – бюджет від 1 млн. грн. до 5 млн. грн.; 16% компаній - від 10 млн. грн. до 50 млн. грн. і 4% компаній – бюджет понад 300 млн. грн. (рис. 2).

Рис.2 Обсяги бюджету компаній на реалізацію напрямів корпоративної соціальної відповідальності за період 2020-2021 рр. [8]

Іншим різновидом КСВ є зовнішня – це те, що робить бізнес для широкого кола стейкхолдерів поза компанією, зокрема:

- спонсорство і благодійність. На прикладі діяльності успішних компаній, задіяних в сфері ІТ, проекти OpenTech та благодійний фонд «Відкриті очі» яскраво ілюструють цей напрям реалізації КСВ [7];
- сприяння охороні навколишнього середовища. Наприклад, SoftServe розробляє додаток «Україна без сміття». SoftServe Lviv IT Academy працює над створенням аплікації, яка допоможе користувачам викликати кур'єра УБС та переказати пластик поштою, що значно спростить сортування сміття та дасть впевненість, що воно дійсно пішло на переробку, а не з'єдналось з іншим на великому сміттєзвалищі. За даними ГО «Україна без сміття» в Україні є більше 30 000 сміттєвих звалищ біля кожного населеного пункту. Уже 5 років поспіль ГО «Україна Без Сміття» змінює сміттєву реальність в Україні. В 2017 році організація відкрила першу сортувальну станція NoWaste Recycling Station. Найближчим часом «Україна без сміття» планує відкрити нову інтерактивну сортувальну станцію на ВДНГ (м.Київ) [5];
- продуктивна взаємодія з центральною владою і місцевими громадами. Прикладом може бути розробка мобільного додатку для перевірки особи. Спільно з Державною

Міграційною службою спеціалісти SoftServe створюють рішення для встановлення особи за фотознімком. Такий функціонал потрібний на місці затримання чи в ході перевірки особи під час патрулювання. Уповноважені службовці зможуть за допомогою додатку перевірити особу без документів, з втратою пам'яті або свідомості та підозрілих осіб. Додаток у процесі розробки [15];

- готовність допомагати у кризових ситуаціях (війна, аварії на інфраструктурних об'єктах тощо). Наприклад, волонтери офісу SoftServe в Болгарії безкоштовно створили рішення для Уряду Болгарії у співпраці з Rakuten Viber. Рішення націлене допомогти постраждалим від війни українцям. Ми створили BG for Ukraine chat-bot, щоб українці могли зручно та оперативно дізнаватись актуальну інформацію, щодо їх статусу в країні. Платформа також пропонує канали допомоги для потребувачих. За попередніми результатами ініціативи, понад 8000 користувачів Viber отримали доступ до інформації з офіційних джерел про актуальні врегулювання та заходи уряду [2]. Також, створено застосунок для дітей в бомбосховищі «NUMO: EDUTAINMENT APP» - Сотні тисяч українських малят вимушені сидіти у сховищах під час тривог або переносити довгу дорогу в пошуку безпечного місця. Ті ж батьки, які вже знаходяться за кордоном, не завжди можуть приділити достатньо уваги малечі, адже намагаються на чужбині налагодити життя, знайти роботу тощо. Волонтери SoftServe спільно з ЮНІСЕФ створили додаток з розвиваючими та цікавими іграми для діток від 0 до 6 років [3];

- власне відповідальність перед споживачами: випуск якісних товарів і надання професійних послуг. Зокрема, волонтери SoftServe спільно з ЮНІСЕФ Україна, Міністерством освіти і науки України та Міністерством охорони здоров'я України створили ресурс для інформаційного супроводу реформи харчування в школах України. Аудиторія цього ресурсу – як працівники закладів освіти, так і батьки школярів. Веб-сайт інформує про зміни у сфері шкільного харчування, міститиме моніторинг та практичні поради для медпрацівників, кухарів-технологів та інших відповідальних за процес харчування у школах. На порталі можна буде знайти розроблене рекомендоване меню та розрахувати необхідну кількість продуктів під потреби кожної школи. Водночас, батьки школярів зможуть більше дізнатись про формування правильних харчових звичок, яких продуктів краще уникати на щодень та як скласти найбільш здорове меню для дитини [4].

В умовах тотального дефіциту коштів у держави, великий внесок у боротьбу з російською навалюю та подолання її наслідків робить бізнес. Сплачувати податки наперед, закупати техніку і амуніцію для армії, допомагати мільйонам українців, які постраждали від бойових дій і потребують підтримки, — далеко не вичерпний перелік практик, які з повним правом можна віднести до колективної соціальної відповідальності воєнного часу.

Викладене вище яскраво ілюструє рішучі кроки України на шляху до наближення до європейських стандартів у досліджуваній сфері. Проте, українське законодавство та практики лише частково відповідають стандартам Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) в таких напрямках як корпоративне управління, формулювання довгострокових цілей державних підприємств, наявність кодексів корпоративного управління.

Водночас, в останні роки законодавець та уряд зробили значні кроки в напрямку законодавчого врегулювання питань КСВ. Зокрема, декілька років тому Україна підтримала проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку, що визначені у підсумковому документі «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» [13]. У зазначеному документі визнано роль всіх суб'єктів господарської діяльності (від мікропідприємств та кооперативів до багатонаціональних підприємств) у забезпеченні

сталого розвитку кожної держави та закликано підприємців задіяти їх творчий та інноваційний потенціал для розв'язання завдань сталого розвитку.

Крім того, у 2017 році Україна приєдналася до Декларації ОЕСР про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства, тим самим запровадивши політику соціально відповідального бізнесу. Невід'ємною частиною Декларації ОЕСР є Керівні принципи щодо відповідального ведення бізнесу (далі - Керівні принципи ОЕСР). Керівні принципи ОЕСР визначають принципи добровільної дії та стандарти відповідальної ділової поведінки відповідно до законодавства і є визнаними у світі. Окремі великі компанії беруть на себе зобов'язання щодо ведення та надання соціальної звітності та за власної ініціативи проходять сертифікацію за міжнародними стандартами соціальної відповідальності та керуються в своїй діяльності настановами по соціальній відповідальності» (міжнародний стандарт ISO 26000:2010).

Основними принципами Декларації ОЕСР є забезпечення захисту прав людини, зайнятості населення, охорони навколишнього природного середовища, розкриття інформації щодо діяльності суб'єктів господарської діяльності, боротьби з доходами, одержаними злочинним шляхом, захисту інтересів споживача, розвитку науки і техніки, захисту конкуренції та прозорості оподаткування. Зазначені принципи застосовуються в усіх сферах діяльності та схвалюються урядами держав, які приєдналися до Декларації ОЕСР.

Впровадження та моніторинг виконання Керівних принципів ОЕСР здійснюється за допомогою Національного контактного пункту, який утворено в кожній державі, що приєдналася до Декларації ОЕСР. Основною метою діяльності Національного контактного пункту є популяризація Керівних принципів ОЕСР та розгляд скарг щодо їх порушень. Як держава, що приєдналася до Декларації ОЕСР, Україна зобов'язалася створити Національний контактний пункт і задекларувала своє прагнення розвивати та впроваджувати міжнародні принципи та стандарти відповідального ведення бізнесу. В Україні функції Національного контактного пункту з питань сприяння наданню рекомендацій (керівних принципів) для багатонаціональних підприємств у рамках Декларації ОЕСР про міжнародне інвестування та багатонаціональні підприємства були покладені на Мінекономіки [10].

Слід зазначити, що важливим кроком у початку нормативно-правового регулювання КСВ стало схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року [12]. Метою Концепції визначено створення нормативно-правової бази та здійснення заходів для впровадження міжнародних стандартів ведення соціально відповідального бізнесу в діяльність суб'єктів господарської діяльності для забезпечення сталого розвитку України та підвищення суспільного добробуту.

Концепція визнає, що рівень розвитку соціально відповідального бізнесу залежить від кількості добровільно взятих ним зобов'язань. Основними напрямками розвитку соціально відповідального бізнесу, що реалізуються суб'єктами господарської діяльності на добровільних засадах за Концепцією є:

- ✓ у сфері охорони навколишнього природного середовища:
  - впровадження інноваційних екологічно безпечних та енергоефективних технологій;
  - запобігання негативному впливу на навколишнє природне середовище;
  - утилізація відходів;
- ✓ у сфері зайнятості населення:

- розроблення стратегій соціальної відповідальності суб'єктів господарської діяльності з урахуванням інтересів громади і суспільства;
- створення нових робочих місць;
- публікація звітів про управління;
- здійснення благодійних заходів, спрямованих на підтримку соціально незахищених верств населення;
- співпраця із суб'єктами освітньої діяльності з метою підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників, підвищення рівня професійної підготовки здобувачів освіти, сприяння навчанню протягом життя та підтримка обдарованої молоді;
- щорічне оприлюднення публічного звіту, що містить інформацію про здійснення суб'єктами господарської діяльності заходів із запровадження стандартів ведення соціально відповідального бізнесу;
- ✓ у розвитку трудових відносин:
  - налагодження діалогу з профспілковими організаціями, сприяння укладенню колективних договорів;
  - забезпечення об'єктивності оцінки професійних якостей і розміру винагороди за добросовісне та результативне виконання професійних обов'язків працівників;
  - створення можливостей для забезпечення зайнятості молоді та полегшення доступу працівників до здобуття освіти;
  - створення безпечних та ергономічних умов праці, проведення оздоровчих та культурних заходів;
  - впровадження сучасних систем управління безпекою та гігієною праці;
  - формування переліку соціальних гарантій, зокрема щодо медичного страхування працівників з метою стимулювання трудової активності;
  - сприяння працевлаштуванню працівників суб'єкта господарської діяльності, звільнених внаслідок реорганізації;
  - формування корпоративної культури.

Під час збройної агресії вітчизняні суб'єкти господарської діяльності повинні частково змінити пріоритети у КСВ та спрямовувати свої кошти на допомогу військовим формуванням та внутрішньо переміщеним особам. Бізнес не повинен стояти осторонь у вирішенні таких питань:

- забезпечення житлом і працевлаштування внутрішньо переміщених осіб;
- лікування та адаптація військовослужбовців;
- будівництво соціального житла;
- забезпечення закладів охорони здоров'я медичним обладнанням;
- будівництво та облаштування шкіл і дитячих будинків;
- реалізація соціальних проектів воєнного стану.

Концепція передбачає, що реалізація державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу та здійснення заходів, спрямованих на реалізацію Концепції, сприятимуть наданню більшості вітчизняних суб'єктів господарської діяльності можливості *покращити ділову репутацію* на міжнародних ринках, запроваджуючи практику відповідального ставлення до своїх працівників та партнерів, а в довгостроковій перспективі - покращити репутацію та імідж держави.

Враховуючи особливості національної системи господарювання в Концепції передбачені наступні способи розв'язання проблеми низької КСВ в економіці та корпоративної культури в цілому:

- надання суб'єктам господарської діяльності рекомендацій стосовно удосконалення стратегії їх діяльності щодо безпеки та охорони праці, охорони навколишнього природного середовища та залучення таких суб'єктів до участі в удосконаленні законодавства у галузі охорони праці та законодавства з питань поводження з відходами;

- заохочення суб'єктів господарської діяльності до проведення відкритої політики щодо розкриття інформації, зокрема фінансової та нефінансової, публікації звітів щодо реалізації стратегії розвитку та діяльності суб'єкта господарської діяльності, підвищення рівня знань працівників з питань соціальної відповідальності, а також підвищення рівня нетерпимості до корупції в різних її проявах;

- забезпечення співпраці центральних та місцевих органів виконавчої влади з суб'єктами господарської діяльності у питаннях боротьби із корупцією, надання неправомірної винагороди, захисту конкуренції, прозорого оподаткування;

- надання суб'єктам господарської діяльності рекомендацій щодо залучення центральних та місцевих органів виконавчої влади для захисту інтересів споживача, зокрема запобігання і боротьби із недобросовісними маркетинговими практиками та шахрайством;

- проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, зокрема тренінгів та мотиваційних зустрічей працівників суб'єкта господарської діяльності з уповноваженими представниками, які відповідають за впровадження соціально відповідального бізнесу, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, громадського сектору щодо заохочення до свідомого вибору добросовісної поведінки;

- стимулювання та заохочення суб'єктів господарської діяльності до розвитку науки і технологій, виробництва інноваційної продукції, впровадження інновацій у промисловість;

- поширення інформації про розвиток соціально відповідального бізнесу, яка базується на міжнародному досвіді та завданнях, визначених у стратегічних та програмних документах для підвищення суспільного добробуту та досягнення Цілей сталого розвитку [12].

На виконання Концепції було розроблено та затверджено відповідний План заходів [11], який містить заходи щодо популяризації принципів та стандартів соціально відповідального бізнесу в Україні, проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, заходи з підготовки та надання суб'єктам господарської діяльності рекомендацій щодо впровадження політики соціально відповідального бізнесу та заохочення суб'єктів господарської діяльності до реалізації відкритої політики щодо розкриття інформації, а також визначає конкретних виконавців (центральні та місцеві органи виконавчої влади, представники суб'єктів господарювання, наукова спільнота, громадські організації), строки та індикатори виконання заходів. За результатами реалізації зазначеного плану має відбутись інтеграція принципів соціальної відповідальності в діяльність компаній в Україні, вдосконалення законодавства та інших нормативно-правових актів, запровадження міжнародних стандартів та кращих практик КСВ.

Висновки. Отже, поєднання ініціативності бізнесу, при виборі галузей соціальної відповідальності, за активною участі держави в плані правового регулювання, та громадянського суспільства в соціальному інвестуванні - є запорукою ефективного функціонування суспільства у складних умовах війни.

Література:

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін.. Т. 3 : Загальна теорія права. К., 2017. С. 728.
2. Джерело : <https://opentech.softserveinc.com/uk/projects/bulgaria-for-ukraine-chat-bot>.

3. Джерело : <https://opentech.softserveinc.com/uk/projects/numo-edutainment-app>.
4. Джерело : <https://opentech.softserveinc.com/uk/projects/nutrition>.
5. Джерело: <https://opentech.softserveinc.com/uk/projects/ukraine-without-waste>.
6. Звіт сталого розвитку іт компанії Intellias за 2021 рік. URL: https://intelliasua-uploads.s3.eu-west-1.amazonaws.com/documents/CSR+Report_2021.pdf.
7. Звіт SoftServe за 2021 рік. URL: <https://www.softserveinc.com/files/csr/softserve-corporate-social-responsibility-report-2021.pdf>.
8. Каталог ініціатив 2020-2021 рр. URL: https://drive.google.com/file/d/1xA6uu62NOPYZNfG-ANA4HX8-ErVZ_a5H/view
9. Конституція України: Закон України від 28 чер. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>
10. Питання Міністерства економіки : Положення Кабінету Міністрів України від 20 сер. 2014 р. № 459. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text>.
11. Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 лип. 2020 р. № 853-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2020-%D1%80#Text>.
12. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 січ. 2020 р. № 66-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>.
13. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вер. 2019 р. № 722/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
14. Проект «Мобільна верифікація особистості». <https://opentech.softserveinc.com/uk/projects/mobile-identity-verification>.
15. Створення умов для поширення соціальної відповідальності бізнесу в Європі (публікація Європейської Комісії): Зелена Книга (GREEN PAPER Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility). Брюссель, 18.7.2001, COM (2001) 366 фінальний. 34 с.

References:

1. Petrishin, O. V. (2017). *Velika ukrains'ka juridichna enciklopedija [Great Ukrainian legal encyclopedia]*. (vol. 1-20). K. [in Ukrainian].
2. Retrieved from <https://opentech.softserveinc.com/uk/projects/bulgaria-for-ukraine-chat-bot>. [in Ukrainian].
3. Retrieved from <https://opentech.softserveinc.com/uk/projects/numo-edutainment-app>. [in Ukrainian].
4. Retrieved from <https://opentech.softserveinc.com/uk/projects/nutrition>. [in Ukrainian].
5. Retrieved from <https://opentech.softserveinc.com/uk/projects/ukraine-without-waste>. [in Ukrainian].
6. Zvit stalogo rozvitku it kompanii Intellias za 2021 rik [Intellias IT Sustainable Development Report for 2021]. *intelliasua-uploads.s3.eu-west-1.amazonaws.com/documents* Retrieved from https://intelliasua-uploads.s3.eu-west-1.amazonaws.com/documents/CSR+Report_2021.pdf. [in Ukrainian].
7. Zvit SoftServe za 2021 rik [SoftServe Report for 2021]. *www.softserveinc.com* Retrieved from <https://www.softserveinc.com/files/csr/softserve-corporate-social-responsibility-report-2021.pdf>. [in Ukrainian].
8. Katalog iniciativ 2020-2021 rr. [Catalog of initiatives 2020-2021]. *drive.google.com* Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1xA6uu62NOPYZNfG-ANA4HX8-ErVZ_a5H/view [in Ukrainian].
9. Zakon Ukraini "Konstitucija Ukraini" [The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> [in Ukrainian].
10. Polozhennja Kabinetu Ministriv Ukraini "Pitannja Ministerstva ekonomiki [Regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Issues of the Ministry of Economy"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].
11. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraini "Pro zatverdzhennja planu zahodiv z vikonannja Konceptii realizacii derzhavnoi politiki u sferi sprijannja rozvitku social'no vidpovidal'nogo biznesu v Ukraini na period do 2030 roku" [The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the plan of measures for the implementation of the Concept of implementation of state policy in the sphere of promoting the development of socially responsible business in Ukraine for the period until 2030"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2020-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
12. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraini "Pro shvalennja Konceptii realizacii derzhavnoi politiki u sferi sprijannja rozvitku social'no vidpovidal'nogo biznesu v Ukraini na period do 2030 roku" [The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the Concept of implementation of state policy in the sphere of promoting the development of socially responsible business in Ukraine for the period until 2030"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

13. Ukaz Prezidenta Ukraïni "Pro Cili stalogo rozvitku Ukraïni na period do 2030 roku" [The Decree of the President of Ukraine "On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>. [in Ukrainian].
14. Proekt «Mobil'na verifikacija osobistosti» ["Mobile identity verification" project]. opentech.softserveinc.com Retrieved from <https://opentech.softserveinc.com/uk/projects/mobile-identity-verification>. [in Ukrainian].
15. *Stvorennja umov dlja poshirennja social'noi vidpovidal'nosti biznesu v Evropi (publikacija Evropejs'koï Komisii): Zelena Kniga (GREEN PAPER Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility) [Creating conditions for the spread of social responsibility of business in Europe (publication of the European Commission): Green Paper (GREEN PAPER Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility)].* Brjussel' [in Ukrainian].

УДК 368:336

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-335-344](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-335-344)

Крушинська Алла Вікторівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 35-171-55, <https://orcid.org/0000-0002-0523-3423>

Самарічева Тетяна Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (0382) 71-75-81, <https://orcid.org/0000-0002-8889-4306>

НАДІЙНІСТЬ СТРАХОВИКІВ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ В УКРАЇНІ

Анотація. Зважаючи на особливості надання страхової послуги та високий рівень недовіри населення до страхового ринку, виникає необхідність дослідження сутності та складових надійності страховика. Висвітлені основні підходи до визначення та розмежування дефініцій «фінансова надійність», «фінансова стійкість», «надійність» та «фінансова безпека» страховика. Обґрунтовано потребу в окремому оцінюванні фінансової надійності та рейтингової надійності страхової компанії за допомогою різних груп показників. Підкреслено, що серед науковців відсутня єдине трактування фінансової надійності страховика та існують різні науково-методичні підходи до її оцінки. Надано визначення надійності страховика як здатності фінансової установи постійно забезпечувати ефективну діяльність, протистояти зовнішньому і внутрішньому впливу, виконувати свої зобов'язання вчасно і в повному обсязі, бути клієнтоорієнтованою, конкурентноспроможною, займати лідерські позиції на страховому ринку, мати гарну репутацію та позитивні відгуки клієнтів.

Визначено, що основними складовими рейтингової надійності страхових компаній є: входження до міжнародної фінансової групи, можливість впливу на ринок, відсоток скарг клієнтів, клієнтоорієнтованість, прозорість документації та процедур здійснення виплат, склад акціонерів, строки розгляду заяв про виплату, міжнародний рейтинг, диверсифікованість каналів продажів.

Розглянуто вплив впровадження директив Solvency II на надійність українських страхових компаній шляхом скасування ліцензій для окремих страховиків та імплементації в українське законодавство актів та правил ЄС, а також наслідки російської військової агресії для страхового ринку України.

Ключові слова: фінансова надійність страховика, рейтингова надійність страховика, фінансова стійкість страховика, показники фінансової надійності.

Krushynska Alla Viktorivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, finance, banking and insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Heroiv Maidan St., 8, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 35-171-55, <https://orcid.org/0000-0002-0523-3423>

Samaricheva Tetiana Anatolyivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, finance, banking and insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Heroiv Maidan St., 8, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (0382) 71-75-81, <https://orcid.org/0000-0002-8889-4306>

RELIABILITY OF INSURERS UNDER THE CONDITIONS OF THE IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS OF FINANCIAL RISK MANAGEMENT IN UKRAINE

Abstract. Taking into account the peculiarities of providing insurance services and the high level of distrust of the population in the insurance market, there is a need to study the essence and components of the insurer's reliability. The main approaches to defining and distinguishing the definitions of "financial reliability", "financial stability", "reliability" and "financial security" of the insurer are highlighted. The need for a separate assessment of the financial reliability and rating reliability of the insurance company using different groups of indicators is substantiated. It is emphasized that among scientists there is no unified interpretation of the insurer's financial reliability and there are different scientific and methodological approaches to its assessment. The insurer's reliability is defined as the ability of a financial institution to constantly ensure effective operations, to resist external and internal influences, to fulfill its obligations on time and in full, to be client-oriented, competitive, to occupy leadership positions in the insurance market, to have a good reputation and positive feedback from customers.

It was determined that the main components of the rating reliability of insurance companies are: entry into an international financial group, the possibility of influencing the market, the percentage of customer complaints, customer orientation, transparency of documentation and payment procedures, the composition of shareholders, terms of consideration of payment applications, international rating, diversification of sales channels .

The impact of the implementation of Solvency II directives on the reliability of Ukrainian insurance companies through the cancellation of licenses for individual insurers and the implementation of EU acts and regulations into Ukrainian legislation, as well as the consequences of Russian military aggression for the insurance market of Ukraine, is considered.

Keywords: financial reliability of the insurer, rated reliability of the insurer, financial stability of the insurer, indicators of financial reliability.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в період потрясінь та невпевненості у завтрашньому дні зростає актуальність таких учасників фінансового ринку як страхові компанії, які входять у економічну систему будь-якої розвиненої країни. Проте через особливості діяльності страховиків в отриманні оплати послуги ще до моменту її отримання, а також у зв'язку з високим рівнем недовіри населення до страхового ринку, виникає необхідність надання гарантій зі сторони страховика перед страхувальниками, вигодонабувачами та застрахованими особами. З точки зору останніх, довіра чи недовіра до страховика визначається оцінкою рівня його надійності. Однак враховуючи низький рівень доходів населення, недосконалу нормативно-правову базу, економічну та політичну нестабільність в Україні, а також російську військову агресію наразі не передбачається надійної основи для сталого економічного розвитку страховиків. Безперечно, лише надійні страховики ефективно впливають на фінансовий ринок, а враховуючи їх тісну взаємодію через механізми співстрахування та перестраховування, погіршення фінансового стану однієї компанії може спровокувати погіршення фінансової стійкості з боку решти учасників страхових відносин, генеруючи спад платоспроможності. Тому виникає необхідність у однозначному трактуванні як самого поняття «надійності страховика», так і розуміння її складових та системи забезпечення в умовах впровадження європейських стандартів управління фінансовими ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу з дослідження окремих аспектів надійності страхових компаній розглядаються у працях таких українських

науковців як Аберніхіна І. Г., Братюк В. П., Бутиріна В.М., Внукова Н. М., Гудачок Я. Ю., Кисільова І. Ю., Козоріз Г. Г., Олійник В. М., Притула Н.І., Сокиринська І. Г., Шакура О. О., Шишпанова Н. О., Шкарлет Т. В., Щербань О.Д. Наукові дослідження цих та інших авторів створили теоретико-методологічні основи фінансової надійності. Однак досить часто надійність страховика трактується виключно як група фінансових показників, у той час як для клієнтів поняття надійності є більш широким та багатоаспектним. Через невирішеність цього питання, постає необхідність детально розглянути зміст та аналіз складових надійності страховиків й окреслити шляхи їх удосконалення.

Мета статті полягає в опрацюванні теоретичних положень та розробленні практичних рекомендацій щодо управління надійністю страховиків в умовах впровадження європейських стандартів управління фінансовими ризиками.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що за відсутності об'єктивних гарантій спроможності страховика відповідати за своїми зобов'язаннями страхування втрачає будь-який сенс. Термін «надійність», як правило, трактується в залежності від контексту, де він розглядається. Але у широкому розумінні надійність – це можливість системи виконувати покладені на неї функції впродовж визначеного проміжку часу за певних умов експлуатації. Досліджуючи надійність страхової компанії, її можна трактувати як здатність забезпечити безумовну збереженість клієнтських коштів (для лайфових страховиків) і повне виконання своїх зобов'язань при настанні страхової події (для ризикових). Поняття фінансової надійності досить часто асоціюється або перетинається з питанням фінансової стійкості й у науковій літературі виникають дискусії щодо трактування цих термінів. Щоб не повторюватися та не дублювати уже проведені дослідження, зазначимо, що досить ґрунтовне розмежування цих понять було здійснено у працях В. М. Олійника, І. Г. Аберніхіної та І. Г. Сокиринської. Так, систематизація науково-методичних підходів виокремлює два основних. Згідно першого (В.Д. Бігдаш, Д. Бланд, Н.М. Внукова, О.Д. Вовчак, Ю. М. Дьячкова, С. С. Осадець) «фінансова стійкість» та «фінансова надійність» ототожнюються й вживаються рівноправно. Натомість І. С. Іванюк і Н. В. Ткаченко вважають, що фінансова надійність є вужчим поняттям ніж фінансова стійкість та є його похідною, на їх думку, платоспроможність та фінансова надійність страхової компанії є обов'язковою умовою фінансової стійкості. Тобто страховик, що є фінансово надійним, не обов'язково буде фінансово стійкою, але фінансово стійкий страховик завжди буде фінансово надійним [1, с.77]. Бутиріна В. М. досить ґрунтовно підійшла до поняття «надійності страхової компанії», яке близьке нашому баченню, розглядаючи надійність страховика, як динамічний процес організації її фінансових ресурсів на основі адаптації компанії до змін зовнішніх і внутрішніх умов функціонування з метою підвищення ефективності її діяльності та дотримуючись перспективних напрямів подальшого розвитку [2, с.22].

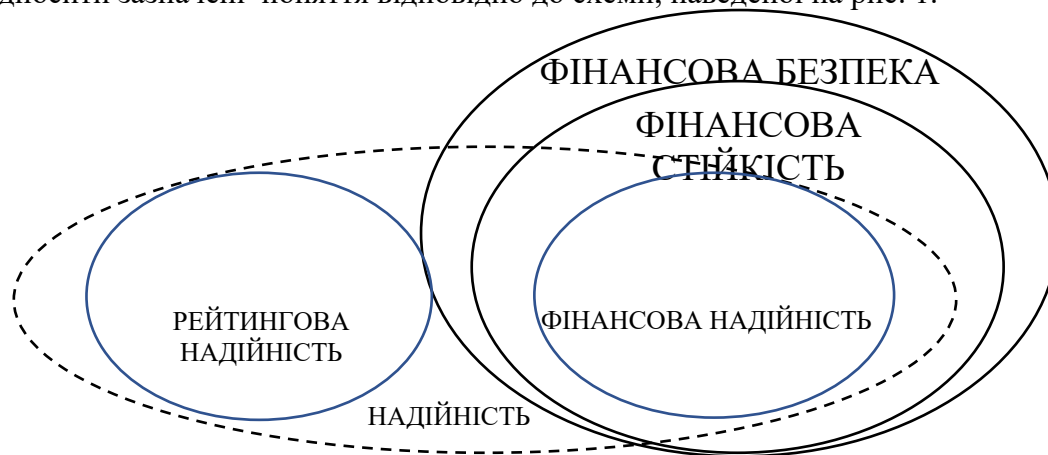
На нашу думку, поняття фінансової стійкості та фінансової надійності необов'язково співпадають адже не завжди фінансово стійкий суб'єкт готовий відповідати за свої фінансові зобов'язання адже існує суб'єктивний фактор, який полягає у небажанні чи неготовності здійснювати страхові платежі Разом з тим фінансово нестійкий суб'єкт намагаючись зберегти репутацію та не втратити довіру клієнтів може здійснювати страхові виплати, ще більше порушуючи свої показники платоспроможності та фінансової стійкості. Тобто тут ми наближаємося до першого розмежування понять «фінансова стійкість» і «фінансова надійність», остання в свою чергу базується на суб'єктивних чинниках, таких як мотивація страховика, ділова репутація, професіоналізм, фінансова етика, система управління якістю тощо. Але коли ми говоримо про суб'єктивні чинники ми відходимо від поняття фінансових показників і переходить у площину етики, моральних якостей та

корпоративної культури, тому вважаємо за доцільне розмежувати поняття «фінансова надійність» та «надійність» страховика. На користь такого розмежування також може свідчити той факт, що пересічного клієнта на етапі укладення та супроводу договору мало цікавлять фінансові показники діяльності страховика, він на основі своїх суб'єктивних суджень оцінює компанію як надійну або ненадійну, тобто на перший план тут виходить поняття довіри клієнта. Тому ототожнювати поняття «фінансова надійність», яке певним чином співвідноситься з «фінансовою стійкістю», що вже неодноразово описано авторами науковцями, так само неправильно як ототожнювати поняття «фінансова надійність» і «надійність» страховика.

Розмежування авторських підходів до «фінансової надійності» та «фінансової стійкості» у табличній формі досить ґрунтовно у своїх працях здійснюють Бутиріна В.М. [2], Шакура О. О.[3] Аберніхіна І. Г., Сокиринська І. Г.[1]. У той час, у законодавстві України, не має чіткого визначення щодо надійності страхової компанії, тут основним орієнтиром виступають «Тести раннього попередження, які використовуються для визначення рівня фінансової надійності страховиків за даними річної фінансової звітності [4]. Опираючись на іноземний досвід теж не знаходимо чіткого розмежування, адже в англійській фаховій літературі використовується єдиний термін «financial strength of insurance companies», що і означає фінансова стійкість, надійність страхової компанії. Але це можна пояснити тривалою стабільною діяльністю страхових компаній у ЄС, у той час як в Україні ми маємо інший досвід – функціонування фінансово стійких, проте не надійних страховиків.

Розглянемо ще місце фінансової безпеки у співвідношенні понятійного апарату, оскільки в науковій літературі подекуди можна зустріти ототожнення «фінансової стійкості» та «фінансової безпеки» страховика, визначаючи останню, як такий стан фінансів, що «характеризується збалансованістю фінансових показників та інструментів, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, дозволяє йому своєчасно та у повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, а також забезпечує ефективний розвиток страхової компанії» [5]. Тому, виходячи з усього вищезазначеного, пропонуємо ідентифікувати та співвідносити зазначені поняття відповідно до схеми, наведеної на рис. 1.

Рис. 1 Співвідношення понять «надійність», «фінансова надійність», «фінансова стійкість» та «фінансова безпека» страховика

*Примітка: побудовано автором.

В умовах сьогодення дуже важливо розглядати надійність страховика з різних ракурсів. Надійність страховика поняття широке та охоплює в собі фінансову надійність та рейтингову надійність, остання, в свою чергу, базується на належній репутації, факторі довіри, прозорості та сумлінності страховика. Сьогодні страхувальник звертається до тієї

страхової компанії, де і в кризовій ситуації він зможе отримати фінансову підтримку. Як справедливо зауважує Бутиріна В.М «через зловживання з боку фінансових організацій у період становлення страхового ринку, втрату страхових сум за договорами радянського періоду і внаслідок цього посилення невпевненості у майбутньому юридичні та фізичні особи не довіряють страховим організаціям навіть при їхньому більшому чи меншому рівні фінансової стійкості. Як зазначають експерти, один негативний відгук більш результативний за потужністю наслідків, ніж кілька позитивних» [2, с.22]. Ми стоїмо на засадах, що саме “надійність” інтуїтивно зрозуміле для споживача страхових послуг поняття, яке й цікавить його в першу чергу. Далі розглянемо детальніше, основні показники надійності страхової компанії.

Рис. 2. Складові надійності страхової компанії

*Примітка: побудовано автором.

Як видно з рис. 2, надійність страховика визначається рядом фінансових та рейтингових показників. Надійність страхової компанії асоціюється частково і з ліквідністю, адже відомо, що ліквідність - це здатність швидко перетворювати свої активи в грошові кошти, а оскільки вона передбачає і платоспроможність, то можна стверджувати, що ця категорія також є складовою надійності страхової компанії. Щодо рейтингу надійності страхових компаній, то ми можемо погодитись з визначенням, запропонованим Братюк В. П. та Гудачок Я. Ю., згідно з якими - це інформаційний проект, спрямований на комплексне оцінювання страхових компаній, найбільших за обсягом страхових зборів [6]. Проте запропонований ними рейтинговий підхід включає переважно показники приросту капіталу, премій, платоспроможності, ліквідності. З одного боку, це відповідає трактуванню фінансової надійності, а з іншого включає фактори фінансової стійкості, яка є більш широкою категорією. Тому ми пропонуємо дещо видозмінений підхід, що базується

на оцінці надійності з позиції клієнта та в розрізі тих факторів, які є для нього вагомими. Очевидно та малоімовірно, що обираючи страховика, страхувальник буде проводити розрахунок нормативів платоспроможності чи визначати рівень перестраховування прийнятих ризиків. Отже, рейтингову надійність страхової компанії складають показники, що характеризують страхову компанію з точки зору клієнтів (на скільки клієнти готові довірити свої кошти страховику, рекомендувати страхову компанію іншим), а також входження страховика до міжнародної фінансової групи, можливість впливати на ринок (реклама, імідж, репутація), наявність міжнародних рейтингів, склад акціонерів тощо, що також є надзвичайно важливими факторами під час вибору страхової компанії клієнтами.

Узагальнюючи вище наведену інформацію, запропоновано власну дефініцію «надійності страховика», згідно з якою – це здатність забезпечувати стабільну ефективну діяльність, протистояти зовнішньому і внутрішньому впливу, виконувати свої зобов'язання вчасно і в повному обсязі, бути клієнтоорієнтованою, конкурентноспроможною, займати лідерські позиції на страховому ринку, мати гарну репутацію та позитивні відгуки клієнтів.

Зрозуміло, що наявність сплаченого статутного фонду (1 млн. євро для ризикового страхування та 10 млн. євро для страховика, який займається страхуванням життя) та гарантійного фонду, створення страхових резервів, достатніх для майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань, а також перевищення фактичного запасу платоспроможності страховика над розрахунковим, відповідно до вимог законодавства становить ядро надійності страхової компанії. Всі вони безпосередньо чи опосередковано відображені в існуючих методичних підходах до оцінки фінансової надійності. Серед яких варто виділити [7, с.87]:

- 1) методичні підходи, які базуються на визначенні інтегрального показника фінансової надійності страховика (Кожинів В.Я., авторський колектив під керівництвом Ковтуна І. О., Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг);
- 2) методичні підходи, які базуються на визначенні одиничного показника фінансової надійності страховика (авторські колективи під керівництвом Саліна В.П. та Головач А. В., Лутчин Н.П., Миронюк А.К.) або системи показників фінансової надійності страхової компанії (Федоров Т.А., Грищенко Н. Б., Бігдаша В.Д., Базилевича В. Д.);
- 3) методичні підходи, які обґрунтовують теоретичні засади побудови методики оцінювання фінансової надійності страхової компанії.

Окремо слід виділити методики описані Внуковою Н. М. та Притулою Н.І. [8], Кисільовою І. Ю. [9], Щербань О. Д.[10], Шишпановою Н. О. та Шкарлет Т.В. [11], Козоріз Г. Г. [12]. Зазвичай, усі методичні підходи базуються на розрахунку відносних показників і лише як поодинокі винятки ми бачимо врахування суб'єктивних факторів. Так, Козоріз Г. Г. пропонує, наряду з фінансовою надійністю, оцінювати лояльність страхової компанії (рівень виплат і правила страхування) та рівень сервісу [12, с. 80]. Крім того є ще численні рейтингові агентства, які присвоюють свого роду класи надійності чи стабільності, але їх методичні підходи є настільки багатограними, що потребують ґрунтовного наукового дослідження в межах окремої публікації.

Отже, до фінансової надійності страховика висуваються різні формалізовані оціночні підходи, які не повністю співпадають з регулюванням на законодавчому рівні, а оцінка рейтингової надійності найчастіше зводиться лише до ренкінгу або лістингу, на основі ранжування певних груп показників [13-15]. Рейтинг Міжнародного агентства Інтерфакс – Україна базується на 5 критеріях: 1) показники зі страхових премій та виплат; 2) показники швидкості виплат страховою компанією з ОСЦПВ; 3) рівень скарг у статистиці МТСБУ; 4) показники задоволеності страховими компаніями на спеціалізованих ресурсах; 5) відгуки клієнтів на сайтах [15]. Як бачимо, окремі з цих критеріїв

співвідносяться із показниками запропонованими нами в рамках даного дослідження. Підставою для вибору показників для оцінки надійності страховика є припущення, що фінансова надійність виявляється лише в момент урегулювання фінансових зобов'язань страховиком, а рейтингова надійність виявляється на усіх моментах співпраці клієнта з страховою компанією, (починаючи від вибору страховика, далі користування послугами та завершуючи відгуком клієнта). Дані індикатори найточніше відображають здатність страхової компанії виконати свої фінансові зобов'язання перед страхувальниками та іншими кредиторами. Складність питання надійності пояснюється його комплексністю, оскільки в ньому зацікавлені всі суб'єкти страхових відносин: страхувальник, страховик та держава.

Використання цих рейтингів набуває особливої актуальності в кризових умовах, коли не має можливості самостійно здійснювати оцінку надійності страховика, а ситуація на ринку настільки мінлива та критична, що ще вчора надійна страхова компанія, може опинитися у кризовому стані сьогодні. Так, у 2022 році внаслідок російської військової агресії страховий ринок України покинула 41 компанія (за даними НБУ на кінець грудня 2022 року в Україні було 116 ризикових страхових компаній) [15]. Щоб зрозуміти актуальність питання про надійність страховиків в умовах впровадження європейських стандартів управління фінансовими ризиками, проаналізуємо як вплинув військовий стан на страховий ринок: 1) валові страхові премії зменшилися на 20,3%; 2) чисті премії знизилась на 16,2%; 3) показник надходження від фізичних осіб зменшився на 11,9%; 4) загальна кількість договорів страхування зменшилася на 33%. Також право емітувати поліси «автоцивілки» втратили СК «Мега-Гарант», СК «Український страховий стандарт», зупинено ліцензії НБУ для страховиків «Альфа Страхування», «Мотор-Гарант», «Провідна», «Інгострах». Але наприклад СК Провідна має величезний обсяг страхових договорів (2,7% ринку) та страхових премій (891,226 млн. грн) і згідно багатьох методичних підходів вона б вважалася надійною, проте у зв'язку з неусуненням порушень ліцензійних умов компанія втратила право продавати ОСЦПВ [15].

Одним з основних факторів зменшення впродовж останніх років кількості страховиків та скасування ліцензій для окремих з них є прийняття в Україні Директиви Solvency II [16] (директива 2009/138/ЄС була запроваджена Європейською Радою та Парламентом у 2009 р., а до кінця 2016 р. вимоги Solvency II мали бути впроваджені у всіх країнах ЄС). Ціль директиви – встановити рамки діяльності страхових компаній і забезпечити фінансову стабільність страхових ринків за рахунок розширення прозорості та дисципліни учасників ринку. Звичайно, поетапне впровадження директиви викликало ускладнення для страхового ринку не лише в Україні але й в інших європейських країнах рівень готовності до впровадження вимог суттєво варіюватися в різних країнах. Так, в Нідерландах, Великобританії та скандинавських країнах були відносно більш готові до впровадження вимог Solvency II, у той час як у Греції та Португалії спостерігався найнижчий рівень готовності.

Вплив регуляторної політики визначає позиції страхової компанії на ринку, та задає вектор її руху. Тому страхові компанії повинні швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища та пристосовуватись до них для здійснення ефективної діяльності, та залишатись конкурентоспроможними в межах чітко окресленого правового поля. Далі розглянемо систему управління надійністю страховою компанією.

Рис. 3. Система управління надійністю страхової компанії.

*Примітка: побудовано автором.

Отже, як видно з рис.3, система управління надійністю страхової компанії є досить складною, так як повинна враховувати зовнішніх та внутрішніх суб'єктів управління,

кожний з яких наділений окремими повноваженнями, інструментами та методами впливу на страховика для забезпечення його ефективного функціонування в цілому, як надійної фінансової установи. Зокрема, зовнішні суб'єкти керуються, як правило законодавчими актами, ліцензіями, здійснюють аудит, нагляд та контроль за дотриманням нормативів та вимог законодавства, у разі виявлення порушень застосовують штрафні санкції, чи інші види покарань. НБУ послідовно наближає регулювання національного страхового ринку європейських правил, імплементуючи в українське законодавство акти права ЄС. Зокрема, наразі ухвалено у першому читанні законопроект "Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів", де пропонується запровадити нову модель регулювання вказаного ринку з урахуванням Директиви 2009/103/ЄС1 та суттєво підвищити рівень захисту прав потерпілих у ДТП. В той час, як внутрішні суб'єкти здійснюють управління усіма процесами всередині компанії. Тобто, встановлюють власні правила та політику компанії, здійснюють бізнес-планування, інвестиційну політику, проводять організаційну роботу тощо для забезпечення фінансової та рейтингової надійності страховика.

Висновки. Надійність страхової компанії є багатоаспектним поняттям, що характеризує здатність страховика протистояти зовнішньому і внутрішньому впливу, виконувати свої зобов'язання вчасно і в повному обсязі, що особливо актуально в умовах ризиків військового стану. Підвищити надійність та рівень довіри до страхового ринку здатна повноцінна імплементація у вітчизняну практику директив ЄС Solvency II, що дозволить не лише підвищити ліквідність, платоспроможність та конкурентоспроможність, але й мати позитивний вплив на сервіс, діджиталізацію та управління ризиками страхових компаній.

Література:

1. Аберніхіна І. Г., Сокиринська І. Г. Система показників оцінки фінансової надійності страховика. *Фінанси України*. 2017. № 6. С. 74-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2017_6_7.
2. Бутиріна В.М. *Концептуальні основи фінансової стійкості страхових організацій. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Економіка та управління»*. 2013. Том 26 (65). № 1. С. 20-26.
3. Шакура О. О. Дослідження сутності фінансової надійності страховика в умовах розвитку системи комерційного страхування в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.15. С. 270-277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnlту_2013_23.
4. Розпорядження Нацкомфінпослуг від 17.03.2005 р. № 3755 «Про затвердження Рекомендацій щодо аналізу діяльності страховиків». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3755486-05#Text>.
5. Ачкасова С. А., Клімчук О. В. Теоретичні аспекти визначення сутності фінансової безпеки страхової компанії. *Молодий вчений*. 2016. № 5. С. 4-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_5_4.
6. Братюк В. П., Гудачок Я. Ю. Дослідження управління фінансовою надійністю страховика на прикладі страхових компаній України. *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_30.
7. Малинич Г. М. Методичні підходи до аналізу фінансової надійності страхових компаній: переваги та недоліки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2009. Вип. 113-114. С. 87-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2009_113-114_27.
8. Внукова Н. М., Пritула Н. І Методичні підходи до оцінки фінансової надійності страховиків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2009. Вип. 113-114. С. 4-7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2009_113-114_3.
9. Кисільова І. Ю. Оцінка фінансової надійності страховика. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2014. Т. 19, Вип. 2(5). С. 139-143. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2014_19_2\(5\)_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2014_19_2(5)_35).
10. Щербань О. Д. Джерела забезпечення фінансової надійності страховика. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 3. С. 222-230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2015_3_25.
11. Шишпанова Н. О., Шкарлет Т. В. Систематизація показників оцінки фінансової надійності страхових. *Modern economics*. 2017. № 5. С. 140-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2017_5_18.
12. Козоріз Г. Г. Методичні підходи до аналізу фінансової надійності і платоспроможності страхових компаній. *Регіональна економіка*. 2010. № 4. С. 76-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2010_4_12.

13. Рейтинг страхових компаній України. URL: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife>.
14. Рейтинг надійних страхових компаній України 2023. URL: <https://meta.ua/uk/insurance>.
15. Рейтинг страхових компаній у 2022 році. URL: <http://surl.li/hqotk>.
16. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2009/138/ЄС про започаткування і ведення діяльності у сфері страхування і перестраховування (Платоспроможність II). URL: <http://surl.li/hqots>.

References:

1. Abernikhina, I. H. & Sokyryns'ka, I. H. (2017). Systema pokaznykiv otsinky finansovoyi nadiynosti strakhuval'nyka [The system of indicators for assessing the financial reliability of the insurer]. *Finansy Ukrayiny - Finances of Ukraine*, 6, 74-86. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2017_6_7 [in Ukrainian].
2. Butyrina, V.M. (2013). Kontseptual'ni osnovy finansovoyi stiykosti strakhovykh orhanizatsiy [Conceptual foundations of financial stability of insurance organizations]. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho. Seriya «Ekonomika ta upravlinnya» - Academic notes of the Tavri National University named after V.I. Vernadskyi. Series «Economics and Management»*, 26 (65), 1, 20-26 [in Ukrainian].
3. Shakura, O. O. (2013). Doslidzhennya sutnosti finansovoyi nadiynosti strakhuval'nyka v umovakh rozvytku systemy komertsynoho strakhuvannya v Ukrayini [Research of the essence of the insurer's financial reliability in the context of the development of the commercial insurance system in Ukraine]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny – Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*, 23.15, 270-277. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltsu_2013_23 [in Ukrainian].
4. Rozporyadzhennya Natskomfinposludh vid 17.03.2005 r. № 3755 «Pro zatverdzhennya rekomendatsiy shchodo analizu diyal'nosti strakhovykiv» [Order of the National Financial Service Commission of March 17, 2005 № 3755 «On Approval of Recommendations on Analysis of Insurers' Activity»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3755486-05#Text> [in Ukrainian].
5. Achkasova, S. A. & Klimchuk, O. V. (2016). Teoretychni aspekty vyznachennya sutnosti finansovoyi bezpeky strakhovoyi kompaniyi [Theoretical aspects of determining the essence of financial security of an insurance company]. *Molodyy vchenyy – Young scientist*, 5, 4-8. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_5_4 [in Ukrainian].
6. Bratyuk, V. P. & Hudachok Ya. Yu. (2014). Doslidzhennya upravlinnya finansovoyu nadiynisty strakhuvannya na prykladi strakhovykh kompaniy Ukrayiny [Research on the management of financial reliability of the insurer on the example of insurance companies of Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 11. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_30 [in Ukrainian].
7. Malynych, H. M. (2009). Metodychni pidkhody do analizu finansovoyi nadiynosti strakhovykh kompaniy: perevahy ta nedoliky [Methodical approaches to the analysis of financial reliability of insurance companies: advantages and disadvantages]. *Visnyk Kyivsk'oho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Economy*, 113-114, 87-91. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2009_113-114_27 [in Ukrainian].
8. Vnukova, N. M. & Prytula, N. I. (2009). Metodychni pidkhody do otsinky finansovoyi nadiynosti strakhovykiv [Methodical approaches to assessing the financial reliability of insurers]. *Visnyk Kyivsk'oho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Economy*, 113-114, 4-7. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2009_113-114_3 [in Ukrainian].
9. Kysil'ova, I. Yu. (2014). Otsinka finansovoyi nadiynosti strakhovyka [Assessment of the insurer's financial reliability]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomika – Bulletin of Odessa National University. Series: Economy*, 19, 2(5), 139-143. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2014_19_2\(5\)_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2014_19_2(5)_35) [in Ukrainian].
10. Shcherban', O. D. (2015). Dzherela zabezpechennya finansovoyi nadiynosti strakhuval'nyka [Sources of ensuring financial reliability of the insurer]. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economy, finance, law*, 3, 222-230. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2015_3_25 [in Ukrainian].
11. Shyshpanova, N. O. & Shkarlyet, T. V. Systematyzatsiya pokaznykiv otsinky finansovoyi nadiynosti strakhovykh [Systematization of indicators for assessing the financial reliability of insurance companies]. *Modern economics*, 5, 140-146. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2017_5_18 [in Ukrainian].
12. Kozoriz, H. H. (2010). Metodychni pidkhody do analizu finansovoyi nadiynosti i platospromozhnosti strakhovykh kompaniy [Methodical approaches to the analysis of financial reliability and solvency of insurance companies]. *Rehional'na ekonomika – Regional economy*, 4, 76-82. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2010_4_12 [in Ukrainian].
13. Reytynh strakhovykh kompaniy Ukrayiny [Rating of insurance companies of Ukraine]. Retrieved from <https://forinsurer.com/ratings/nonlife> [in Ukrainian].
14. Reytynh nadiynykh strakhovykh kompaniy Ukrayiny 2023 [Rating of reliable insurance companies of Ukraine 2023]. Retrieved from <https://meta.ua/uk/insurance> [in Ukrainian].
15. Reytynh strakhovykh kompaniy u 2022 rotsi [Rating of insurance companies in 2022]. Retrieved from <http://surl.li/hqotk> [in Ukrainian].
16. Dyrektyva Yevropeys'koho Parlamentu i Rady (YES) 2009/138/YES pro zapochatkuvannya i vedennya diyal'nosti u sferi strakhuvannya i perestrakhuvannya (Platospromozhnist' II) [Directive of the European Parliament and the Council (EU) 2009/138/EU on the establishment and conduct of activities in the field of insurance and reinsurance (Solvency II)]. Retrieved from <http://surl.li/hqots> [in Ukrainian].

УДК: 339.5:330.15

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-345-353](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-345-353)

Столярчук Ярослава Михайлівна доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри міжнародної економіки, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, <https://orcid.org/0000-0001-9124-6310>

Ільницький Денис Олександрович доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, <https://orcid.org/0000-0001-8528-7845>

Рудьковський Сергій Миколайович кандидат економічних наук, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, <https://orcid.org/0000-0002-9738-2863>

Москалюк Наталія Петрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, <https://orcid.org/0000-0003-3758-935X>

КЛЮЧОВІ ІНСТРУМЕНТИ ОЗЕЛЕНЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Анотація. Роботу присвячено дослідженню інструментів екологізації міжнародної торгівлі, яка в умовах розбудови глобальної зеленої екосистеми демонструє високий ступінь впливу на динаміку макроекономічного зростання держав і регіонів. Доводиться, що саме у міжнародній торгівлі найбільш яскраво виявляються на сьогодні як ключові структурні параметри глобальної моделі міжнародного поділу праці, так і чинні на сьогодні міжкрайові асиметрії у ресурсному забезпеченні економічної діяльності, динаміці розвитку різних секторів національних економік держав, а також існуючі обмеження платоспроможного попиту на їх внутрішніх ринках. У статті аргументується теза про те, що національні економічні інтереси держав щодо участі у міжнародній торговельній діяльності нині дедалі більшою мірою зміщуються у бік експортної інтернаціоналізації, максимізації отриманої експортерами валютної виручки та імпорту критично важливих для національного економічного розвитку товарів і послуг. Розкрито ключові напрями екологізації міжнародних торговельних відносин у глобальних умовах та оцінено їх ефективність. Особлива увага приділена питанню щодо екологічної сертифікації, стандартизації та маркування товарів, а також екологізації міжнародної торгівлі на інституційній платформі регіональних зон вільної торгівлі. Значний інтерес дослідження акцентовано на питанні розкриття чинного міжнародного інструментарію торгівлі квотами та викидами парникових газів і визначенню особливостей його реалізації у ЄС. Зроблено висновок про необхідність посилення у сучасних умовах міждержавної і міжрегіональної координації у сфері реалізації смарт-принципів справедливої торгівлі, здатних забезпечити глибоку конвергенцію економічних, екологічних та соціальних чинників світогосподарського розвитку.

Ключові слова: смарт-глобалізація, циркулярна економіка, озеленення інноваційної екосистеми, екологізація міжнародної торгівлі, міжнародні організації, екомаркування, торгівля квотами на викиди парникових газів.

Stoliarchuk Yaroslava Mykhailivna ScD in Economics, Professor, Head of Department of International Economics, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, <https://orcid.org/0000-0001-9124-6310>

Ilnytsky Denys Oleksandrovych ScD in Economics, Professor, Professor of Department of International Economics, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, <https://orcid.org/0000-0001-8528-7845>

Rudkovskyy Serhiy Mykolayovych PhD in Economics, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, <https://orcid.org/0000-0002-9738-2863>

Moskalyuk Nataliya Petrivna PhD in Economics, Associate professor, Associate professor at Department of international economics, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, <https://orcid.org/0000-0003-3758-935X>

KEY TOOLS OF GREENING OF INTERNATIONAL TRADE

Abstract. The paper is devoted to the study of tools of international trade greening, which, under the conditions of the development of a global green ecosystem, demonstrates a high degree of influence on the dynamics of macroeconomic growth of states and regions. It is proven that the key structural parameters of the global model of the international division of labor, as well as the current inter-country asymmetries in the resource provision of economic activity, the dynamics of development of various sectors of the national economies of states, as well as the existing limitations of solvent demand for their domestic markets. The article argues the thesis that the national economic interests of states regarding participation in international trade activities are now increasingly shifting towards export internationalization, maximization of foreign exchange earnings received by exporters, and import of goods and services that are critical for national economic development. The key areas of greening of international trade relations in global conditions are revealed and their effectiveness is evaluated. Special attention is paid to the issue of environmental certification, standardization and labeling of goods, as well as greening of international trade on the institutional platform of regional free trade zones. The significant interest of the study is focused on the issue of disclosure of the current international instruments for trading in greenhouse gas reduction quotas and determining the specifics of its implementation in the EU. A conclusion is made about the institutional need to strengthen interstate and interregional coordination in the sphere of implementation of smart principles of fair trade, capable of ensuring deep convergence of economic, ecological and social factors of global economic development.

Keywords: smart globalization, circular economy, greening of the innovation ecosystem, greening of international trade, international organizations, ecolabeling, greenhouse gas reduction quotas.

Постановка проблеми. Попри потужний позитивний вплив, що його справляє міжнародна торгівля на структурну динаміку світового господарства, в останні десятиліття вона формує також цілу низку негативних екологічних екстерналій його функціонування. Йдеться насамперед про підтримуване вільною торгівлею неконтрольоване економічне зростання держав і цілих регіонів, нарощування масштабів і диверсифікацію товарної структури транскордонних торговельних потоків, стрімке зростання світового споживчого попиту на товари і послуги, а також значне послаблення дії екологічних законів під тиском глобального олігархічного капіталу. У своїй сукупності вони спричиняють повсюдне забруднення довкілля, руйнування природних екосистем, виснаження природної ресурсної бази та стрімке наростання екологічних збитків міжнародної торговельної діяльності.

Для доведення актуальності управління антропогенним тиском на довкілля достатньо сказати, що з 2017 р. до 2060 р. під впливом зростання чисельності світового

населення та прискореного макроекономічного зростання держав глобальний обсяг споживання природних матеріалів збільшиться майже вдвічі (з 89 до 167 гігатонн у рік), а викиди парникових газів, пов'язані з управлінням матеріалами (спалюванням викопного палива для енергетики, промисловості, аграрного сектору та будівництва) досягне на кінець періоду 50 гігатонн CO₂ – еквівалента [22, с. 11]. Ще одним красномовним підтвердженням негативного екологічного впливу міжнародної торгівлі є і той факт, що лише транскордонні вантажні перевезення емітують на сьогодні понад 1/3 загальних викидів CO₂, здійснених глобальною торговельною системою у процесі виробництва і ринкового постачання споживчих товарів. При цьому транскордонні торговельні потоки і лібералізація міжнародної торгівлі формують чотири **типи ефектів** фізичного й економічного впливу на довкілля та динаміку глобального розвитку, а саме: ефекти продукції, ефекти масштабів, а також структурні та прямі ефекти [14], котрі можуть спричиняти як позитивні, так і негативні екологічні екстерналиї міжнародних торговельних операцій. Наприклад, з погляду ефектів продукції, залучення у міжнародний торговельний обіг екологічно небезпечної продукції породжує значні загрози навколишньому середовищу, котрі зростають у міру збільшення відстані перевезення товарів. Водночас, міжнародна торгівля, з погляду ефектів продукції, сприяє стрімкому нарощуванню масштабів транскордонного руху екологічних товарів, динамізації глобального поширення екологічних стандартів виробничого й особистого споживання, а також активному включенню екоінноваційних розробок (на кшталт мікробіологічних методів очистки розливів нафти) у міжнародний науково-технологічний трансфер. Так, тільки у період 1994-2021 рр. світовий експорт екологічних товарів збільшився з 221,5 до 1 599,2 млрд дол. США, а імпорт – з 203,7 до 1 369,8 млрд дол. США відповідно [20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж наукових праць, присвячених розкриттю теоретико-методологічних засад екологізації міжнародної торгівлі в умовах глобальних трансформацій, оцінці ефективності її практичного інструментарію, дослідженню суперечностей між економічними та екологічними параметрами глобального розвитку, визначенню впливу екологізації торгівлі на структурну динаміку міжнародної економічної системи, слід відзначити роботи таких українських і зарубіжних учених як: К. Андерсон [7], Н. Андрєєва та О. Мартинюк [1], Дж. Бегхін [8], О. Веклич [2], К. Данкерс [12], Г. Дейлі та Дж. Фарлей [11], Д. Есті [15], П. Ерліх, А. Ерліх та Дж. Холдрен [13], Б. Копеланд та М. Тейлор [10], А. Степаненко та А. Омельченко [4], Ю. Туниця, Е. Семенюк та Т. Туниця [5], А. Цибуляк [6], С. Ямагучі [22; 23] та багатьох інших. Разом з тим, попри значний науковий доробок зазначених учених, недостатньо розробленими дотепер залишаються питання щодо характеристики інструментів екологізації міжнародної торгівлі та розкриття їх впливу на структурну динаміку світогосподарського розвитку.

Формулювання мети статті. Метою статті є змістовна характеристика ключових інструментів екологізації міжнародної торговельної діяльності та оцінка їх ефективності з точки зору переведення міждержавних торговельних відносин за зелені «рейки».

Виклад основного матеріалу. Наростаюче усвідомлення світовою спільнотою об'єктивної необхідності ефективного вирішення природоохоронних проблем та пом'якшення глобальних екологічних загроз значною мірою стимулює смартизацію глобальних процесів структурної перебудови світового господарства, розширення його екологічного сегмента, «озеленення» міжнародного бізнесу, а також екологізації чинних корпоративних стратегій та бізнес-моделей, інноваційної, виробничої, фінансової та комерційної діяльності. Саме зазначені чинники спричинили динамічне поширення у глобальних торговельних відносинах таких надважливих інструментів циклічної економіки як вторинне використання матеріалів, подовження їх життєвого циклу, екологічний дизайн, зелені системи післяпродажного обслуговування продукції тощо.

Більше того, кожна держава світу у сучасних умовах розбудови глобальної зеленої екосистеми характеризується притаманним лише їй унікальним співвідношенням експортно-імпортних операцій за критерієм рівня їх екологічності. Це визначає по суті своєрідний національний контур зелених постачальницьких ланцюгів, сформованих на території різних країн, котрі у своїй сукупності формують міцну матеріальну основу світової циркулярної економіки. Так, найбільші масштаби екологізації міжнародної торгівлі досягаються на сьогодні такими **каналами** як:

- торгівля зеленою продукцією;
- державна підтримка експортерів екологічно чистої продукції;
- зелений торговельний протекціонізм;
- підвищення рівня використання у виробничих процесах ресурсощадних технологій і джерел відновлювальної енергетики;
- екологічне оподаткування, маркування і технічні стандарти;
- запровадження торговельних обмежень на основі критеріїв екологічності виробництва;
- нарощування масштабів фінансової підтримки зеленого виробництва тощо.

У сфері торгівлі послугами перехід світового господарства до циркулярної економіки набуває найбільш кристалізованих форм прояву у неухильному збільшенні вартісних обсягів транскордонної торгівлі такими сервісами як: технічне обслуговування і ремонт товарів [23], що породжує якісно нові соціально-економічні ефекти для світогосподарського розвитку. Звернімось до цифр: у 2022 р. світовий вартісний обсяг торгівлі екологічно чистими товарами досягнув відмітки у майже 2 трлн дол. США з найвищими темпами приросту експортно-імпортних операцій з електричними і гібридними транспортними засобами (+25% порівняно з 2021 р.), непластиковою упаковкою (+20%) та вітровими турбінами (+10% відповідно). Згідно прогнозів експертів ЮНКТАД, на період до 2030 р. капіталізація глобального ринку електромобілів, сонячної та вітрової енергії, екологічно чистого водню та цілої низки екотехнологій зросте (порівняно з нинішніми цифрами) щонайменше учетверо та досягне відмітки у 2,1 трлн дол. США [18]. Нарешті, згідно прогнозних оцінок, тільки упродовж 2021-2030 рр. капіталізація світового ринку зелених технологій зросте у майже 12 разів (з 35,5 до 417,4 млрд дол. США), що свідчить про колосальний потенціал зростання **глобального попиту** на даний вид технологічних розробок та нарощування масштабів їх залучення у міжнародний господарський обіг.

Одночасно міжнародна торгівля суттєво розширює також екологічні ресурсні можливості світового ринку, які оцінюються нині на рівні 26 трлн дол. США [21] та вже найближчими роками будуть спрямовані на реалізацію найбільш амбітних цілей збереження довкілля та недопущення кліматичних змін. Подібного роду структурні зміни світової торгівлі здатні справити потужний позитивний вплив на поліпшення якісних кондицій навколишнього середовища, динамізацію створення нових робочих місць та підвищення матеріального добробуту широких верств світового населення. Зокрема, згідно оцінок Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії, розширення їх використання призведе до збільшення глобального валового внутрішнього продукту на 2,5%, світової зайнятості – на 0,2%, а кумулятивний економічний ефект упродовж 2019-2050 р. досягне 99 трлн дол. США [17]. Хоча також розглядаються сценарії негативного економічного зростання з пріоритетом якісних змін.

Є всі підстави стверджувати, що інституційні засади «озеленення» міжнародної торгівлі відіграють на сьогодні надважливу роль у захисті навколишнього середовища та значному пом'якшенні негативного впливу екологічної та кліматичної проблеми. В останні роки усі ми є свідками активного перетворення міжнародної торговельної політики на дієвий розумний інструмент підвищення ефективності світового ресурсоспоживання, нарощування інвестиційних капіталовкладень в екологічно чисту та сталу інфраструктуру, а також значного прискорення процесів розроблення і комерціалізації кліматичних

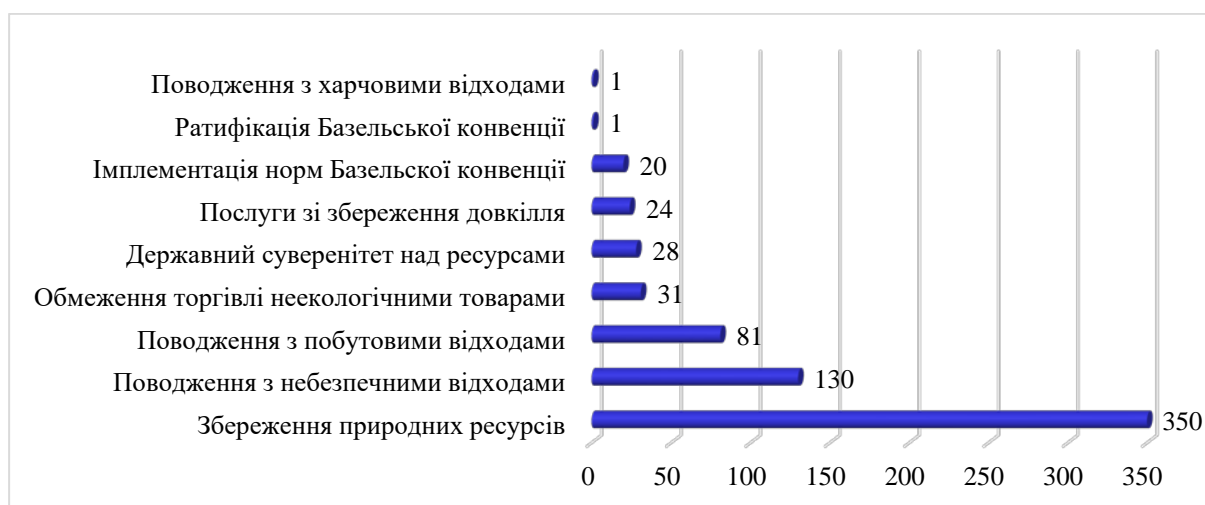

інновацій. Так, на інституційній платформі СОТ практично з самого початку заснування цієї міжнародної організації діє Комітет з питань торгівлі й охорони навколишнього середовища (англ. – *The Trade and Environment Committee*), функціональні повноваження якого пов'язані насамперед з узгодженням чинних у міжнародній торгівлі правилами з діючими вимогами у сфері охорони довкілля та розроблення рекомендацій щодо запровадження відповідних змін у міжнародні торговельні угоди. Більше того, є всі підстави стверджувати, що вся регуляторна діяльність Світової організації торгівлі (особливо з урахуванням значного кількісного представництва держав-учасниць) наскрізно «пронизана» нині екологічним компонентом. Це виявляється, зокрема, у вирішенні нею усіх екологічних проблем через призму глобальної торговельної політики на принципах недискримінації учасників торговельних угод, їх транспарентності та неухильного зниження торговельних бар'єрів.

На тлі виключної важливості зелених експортно-імпортних операцій екологізація міжнародної торгівлі отримує потужний імпульс розвитку і на інституційній платформі регіональних зон вільної торгівлі. Наголосимо, що попри значний брак у регіональних торговельних угодах прямих посилань на циркулярну економіку, вже сьогодні велика їх кількість містить окремі екологічні положення. Йдеться насамперед про такі багатосторонні домовленості та кроки як-от:

- включення до регіональних торговельних угод положень щодо природних ресурсів;
- управління побутовими, небезпечними та іншими типами відходів;
- зменшення вуглецевого сліду, пов'язаного з вільною торгівлею;
- транскордонне поширення екологічно чистих методів виробничої діяльності;
- конвергенція національних екологічних і виробничих стандартів держав-партнерів та ін.

Зокрема, включення до інтеграційних угод між США і Колумбією, Панамою та Перу екологічних стандартів забезпечило динамічне трансконтинентальне поширення принципів справедливої торгівлі, яка передбачає дотримання країнами – торговельними партнерами різного роду соціальних, екологічних та інших стандартів, а отже – подолання асиметрії глобальних торговельних відносин [3, с. 55]. Більше того, з 735 регіональних торговельних угод, укладених у період 1945-2018 рр., 385 містили положення щодо імплементації принципів циркулярної економіки [22, с. 43]. Як показують дані рис. 1, норми щодо збереження природних ресурсів містили 350 угод, поводження з небезпечними відходами – 130, поводження з побутовими відходами – 81, обмеження експортно-імпортних операцій з екологічно небезпечними товарами – 31, державного суверенітету над національними ресурсами – 28 угод.

Рис. 1. Кількість регіональних торговельних угод, укладених у період 1945-2018 рр., які містять положення щодо циркулярної економіки

Джерело: побудовано за даними [22, с. 43].

На інституційній платформі Світової організації торгівлі вже багато десятиліть розглядається широкий спектр питань щодо захисту навколишнього середовища, зокрема щодо усунення логічних суперечностей. Вони мають стосунок, головним чином, до переважного використання державами екологічних норм за імпорнтними операціями, тоді як при реалізації експортних трансакцій екологічні норми зазвичай ігноруються. Таким чином, фронтальне впровадження міжнародного екологічного стандарту ISO 14000 вже сьогодні дає змогу ефективно вирішити зазначену суперечність, стимулюючи підприємства до впровадження корпоративних систем екологічного менеджменту замість розроблення і впровадження окремих нормативно-правових норм щодо регулювання обсягів емісії парникових газів.

Окрім того, у розвинутих державах світу в останні десятиліття в руслі неопротекціонізму активно використовується також ціла низка **нетарифних інструментів** регулювання імпорнтних операцій, що мають чітко виражену екологічну орієнтацію. Йдеться насамперед про технічні стандарти та спеціальне товарне маркування, що засвідчує екологічний клас виробленого товару. Наприклад, результати опитування, проведеного в окремих державах Європейського Союзу у 2022 р., підтверджують, що нині близько 62% усіх опитаних респондентів вимагають, аби товари, імпортовані з третіх країн, відповідали тим самим екологічним стандартам, що і товари внутрішнього виробництва. І лише 17% респондентів заявили, що подібного роду екологічні норми застосовувались лише до багатих країн поза межами ЄС [9]. Своєю чергою, у Сінгапурі у 2022 р. споживачами на основі екомаркування було придбано 48,7% усіх пральних машин, 30,4% телевізорів, 13,2% чаю і кави, 13% туалетного мила і засобів догляду за ротовою порожниною, 11,1% рису та 10,2% смартфонів [19].

Між тим, дотепер у міжнародній торговельній практиці не вирішеним залишається питання щодо використання окремими країнами державних **субсидій** з метою нарощування експортних поставок енергетичної й аграрної продукції на світові ринки. Достатньо сказати, що тільки у період 2010-2022 р. глобальний вартісний обсяг державних субсидій на споживання викопного палива збільшився з 600 млрд до 1,1 трлн дол. США і станом на тепер його лівова частка сконцентрована у країнах, що розвиваються, та державах-експортерах викопного палива [16]. Тож зменшення подібного роду субсидування навіть у кількох найбільших економік світу здатне суттєво знизити рівень шкідливих викидів в атмосферу. Наголосимо також, що попри доволі часте виникнення міждержавних суперечностей щодо застосування у торговельних відносинах екологічних норм і стандартів (зокрема, відносно запроваджуваних обмежень для групи країн, що розвиваються), головним принципом їх імплементації має бути «забруднювач платить», що забезпечить найбільш глибоку конвергенцію зовнішньоторговельної та екологічної політики держав і цілих регіонів.

У характеристиці діючого у міжнародній практиці інструментарію екологізації міжнародної торгівлі окремої уваги заслуговує також розвиток ринку, де має місце **торгівля квотами** на викиди парникових газів. Даний інструмент, як свідчить міжнародна практика, з року в рік стає все більш важливим чинником розвитку експортно-імпорнтних операцій з нафтою і газом у різних державах і регіонах світу. Попри наявність достатньо значних міжкраїнових диференціацій щодо ступеня розвитку системи торгівлі квотами на викиди CO₂, найбільшого розвитку на сьогодні отримали не тільки торгівля вуглецевими одиницями, але і кредитами на них, за яких одна компанія перепродує невикористані квоти іншим. Окрім того, в окремих країнах уже реалізуються торговельні операції ф'ючерсами на квоти на емісійні викиди. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки активно діє система підрахунку обсягів емісійних викидів для енергетичних компаній, котрі належать

до групи Regional Greenhouse Gas Initiative, діяльність якої поширюється на східні штати держави.

Загалом же, станом на тепер цінову кон'юнктуру світового вуглецевого ринку визначають дії близько сорока держав світу та понад двадцяти найбільших міських агломерацій, котрі сукупно емітують біля чверті глобальних викидів парникових газів. Саме дана група держав, формуючи ціну на квоти емісійних викидів, відіграє нині ключову роль у глобальних процесах озеленення міжнародної торгівлі та зменшення антропогенного навантаження на довкілля. Разом з тим, навіть у зазначених країнах плата за емісійні викиди покриває не більше половини їх загального обсягу, що становить у кількісних параметрах близько 7 гігатонн CO₂-еквіваленту, або 12% глобальних викидів парникових газів. Це має спонукати дедалі більшу кількість держав впроваджувати на території своїх національних юрисдикцій апробовані у міжнародній практиці схеми торгівлі квотами на емісію CO₂. Тож нині системи торгівлі квотами на викиди парникових газів ефективно функціонують у близько сорока країнах світу, на які сукупно припадає 40% глобального валового внутрішнього продукту.

Торгівля квотами на викиди парникових газів отримала найбільшого поширення у державах Європейського Союзу, котрі є світовими лідерами міжнародної боротьби з кліматичними змінами. Зокрема, в ухваленому у 2021 р. Європейському зеленому курсі чітко зафіксовано стратегічну ціль щодо зменшення до 2030 р. вуглецевих викидів на 55% відносно 1990 р. та досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р. Важливу роль в екологізації економіки ЄС відіграє також реалізовуваний Механізм транскордонного вуглецевого регулювання (*англ. – Carbon Border Adjustment Mechanism – CBAM*), який є невід'ємним компонентом регіональної кліматичної політики. Так, набуває більшого значення ринок європейської системи торгівлі квотами, який оцінюється на сьогодні в 51,4 млрд євро у рік.

Торгівля квотами на викиди парникових газів у Європейському Союзі, запроваджена ще у 2005 р., стала по суті першою у світі міжнародною системою торгівлі квотами і найважливішим ринковим механізмом політики даного інтеграційного угруповання щодо боротьби з кліматичними змінами. Вона пройшла чотири етапи свого еволюційного розвитку, ставши взірцем для створення подібного роду торговельних майданчиків у багатьох інших регіонах світу, насамперед у США та Канаді. На нинішньому, четвертому етапі торгівлі квотами (який розпочався у 2021 р. і триватиме до 2030 р.) планується не тільки досягнення державами-членами даного інтеграційного угруповання подальшого щорічного зменшення викидів вуглекислого газу на 2,2%, але й поширення чинного інструментарію торгівлі квотами на усіх імпортерів товарів на території ЄС.

Наголосимо, що саме завдяки транскордонному поширенню інструментів торгівлі квотами планується подолати такий вагомий регіональним недолік європейської системи торгівлі квотами як ослаблення мотивації економічних суб'єктів до інвестування в екологізацію виробництва як в самому ЄС, так і за його межами. Одночасно планується поступове зменшення обсягу безкоштовних квот для усіх секторів економік Євросоюзу, а з 2026 р. будуть відмінені безкоштовні квоти для секторів, що підпадають під дію Механізму транскордонного вуглецевого регулювання.

Висновки. Підбиваючи підсумок, можемо стверджувати, що невід'ємним компонентом розбудови глобальної зеленої екосистеми є екологізація міжнародної торговельної діяльності. Її інструментарій характеризується на сьогодні високим рівнем диверсифікації та органічно інтегрує у собі податковий, організаційно-економічний, інституційний та фінансовий компоненти. Підвищення ефективності застосування зазначених заходів вимагає значного посилення координації різних держав і регіонів у

царині реалізації принципів справедливої торгівлі, здатні вивести міжнародні торговельні відносини на якісно вищий щабель розвитку та забезпечити глибоку інтеграцію економічних, екологічних та соціальних чинників світогосподарського розвитку. Подальші перспективи дослідження даної наукової проблеми пов'язані з розкриттям організаційно-економічних та інституційних форматів багатосторонньої екологічної дипломатії як важливого механізму реалізації міжнародної економічної політики та підвищення ефективності глобального ресурсоспоживання.

Література:

1. Андреева Н. М., Мартинюк О. М. Зелені інвестиції в агропромисловий сектор як сучасна філософія трансформації економіки України в умовах сталого розвитку. Агробізнес: проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку: колективна монографія. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2013. Книга 3. С. 174-184
2. Веклич О. А. Сущность и содержание концепта «экосистемный подход» в экономической науке. Экономика Украины. 2017. №12. С. 52-67.
3. Гордеева Т. Ф. Справедлива торгівля як фактор подолання асиметрії у міжнародних торговельних відносинах. Міжнародна економічна політика. Спецвипуск 2012. Частина 1. С. 54-60.
4. Степаненко А. В., Омельченко А. А. Теоретичні аспекти екологічної модернізації економічного розвитку. Науковий журнал «Економіка України». 2018. №1 (674). С. 40-53.
5. Туниця Ю., Семенюк Е., Туниця Т. Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу. Вісник НАН України. 2008. №2. С. 8-24.
6. Цибуляк А. Глобальні напрями екологізації світової торгівлі: питання теорії та практики: монографія. Київ: Алерта, 2018. 327 с.
7. Anderson K. Effects on the environment and welfare of liberalising world trade: the cases of coal and food // K. Anderson and R. Blackhurst (Editors). The Greening of World Trade Issues. London : Harvester Wheatsheaf, 1992. P. 145-172.
8. Beghin J. C. Environment and Trade in Developing Economies: A Primer for the World Bank's Global Economic Prospects 2001. Working Paper 00-WP 247. 2002. Ames, Iowa.
9. Consumers positions towards applying domestic environmental standards on food imports from outside the EU in selected EU countries in 2022. Statista. The Statistic Portal. URL: <https://www.statista.com/statistics/1372303/opinions-on-applying-domestic-environmental-standards-on-food-imports-in-the-eu/>
10. Copeland B. R., Taylor M. S. Trade, Growth and the Environment. NBER Working Paper Series. 2003. № 9.
11. Daly H, Farley J. Ecological economics : Principles and applications. N.Y. 2010.
12. Dankers C. The WTO and Environmental and Social Standards, Certification and Labeling in Agriculture. FAO Commodity and Trade Policy Research Working Paper. No.2. 2003.
13. Ehrlich P. Ecoscience: Population. Resources. Environment / Paul R. Ehrlich, Anne H. Ehrlich, John P. Holdren. San Francisco : W. H. Freeman and company. 1977. 1052 p
14. Environmental Effects of Trade. OECD. Paris. 1994.
15. Esty D. Greening the GATT : Trade, environment and the future / D. Esty. Washington: DC. 1994.
16. Fossil Fuels Consumption Subsidies 2022. IEA, 2022. URL: <https://www.iea.org/reports/fossil-fuels-consumption-subsidies-2022>
17. Global energy transformation: A roadmap to 2050. International Renewable Energy Agency. Abu Dhabi, 2019. 76 p.
18. Global trade slows, but 'green goods' grow. UNCTAD, 23 March 2023. URL: <https://unctad.org/news/global-trade-slows-green-goods-grow>
19. Leading consumer goods that are bought based on eco-labels in Singapore as of April 2022. Statista. The Statistic Portal. URL: <https://www.statista.com/statistics/1314153/singapore-leading-products-bought-based-on-eco-labels/>
20. Trade in Environmental Goods. Climate Change Indicators Dashboard. IMF. URL: <https://climatedata.imf.org/datasets/8636ce866c8a404b8d9baeaffa2c6cb3/explore>
21. Trade, Environment and the SDGs. Geneva Environmentnet Work. URL: <https://www.genevaenvironmentnetwork.org/resources/updates/international-trade-and-environment-geneva/>
22. Yamaguchi S. International trade and circular economy – Policy alignment. OECD Trade and Environment Working Papers 2021/02. OECD, 2021. <https://www.oecd-ilibrary.org/deliver/ae4a2176-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpaper%2Fae4a2176-en&mimeType=pdf>
23. Yamaguchi S. International Trade and the Transition to a More Resource Efficient and Circular Economy: A Concept Paper. OECD Trade and Environment Working Papers. No. 2018/03, OECD Publishing, Paris, 2018. DOI: 10.1787/847feb24-en

References:

1. Andrieieva, N. M. & Martyniuk O. M. (2013). Zeleni investysii v ahropromyslovyi sektor yak suchasna filozofia transformatsii ekonomiky Ukrainy v umovakh staloho rozvytku [Green investments in the agro-industrial sector as a modern philosophy of transformation of the economy of Ukraine in conditions of sustainable development]. *Ahrobiznes: problemy, suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku*. Odesa: TOV «Leradruk». Knyha 3. (pp. 174-184) [in Ukrainian].
2. Veklych, O. A. (2017). Sushchnost e sodержanye kontsepta «ekosystemnyi podkhod» v ekonomycheskoj nauke. [The essence and content of the concept of "ecosystem approach" in economics]. *Ekonomyka Ukrainy*. №12. [in Russian].
3. Hordieieva, T. F. (2012). Spravedlyva torhivlia yak faktor podolannia asymetrii u mizhnarodnykh torhovelnnykh vidnosynakh [Fair trade as a factor in overcoming asymmetry in international trade relations]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*. Spetsvyypusk. Chastyna 1. [in Ukrainian].
4. Stepanenko, A. V. & Omelchenko, A. A. (2018). Teoretychni aspekty ekolohichnoi modernizatsii ekonomichnoho rozvytku [Theoretical aspects of ecological modernization of economic development]. *Naukovyi zhurnal «Ekonomika Ukrainy»*. №1 (674). [in Ukrainian].
5. Tunytsia, Yu., Semeniuk, E. & Tunytsia, T. (2008). Dialektyka hlobalizatsii v konteksti ekolohichnoho imperatyvu [Dialectics of globalization in the context of the ecological imperative]. *Visnyk NAN Ukrainy*. №2. [in Ukrainian].
6. Tsybuliak, A. (2018). *Hlobalni napriamy ekolohizatsii svitovoi torhivli: pytannia teorii ta praktyky [Global directions of greening of world trade: issues of theory and practice]*. Kyiv: Alerta., [in Ukrainian].
7. Anderson, K. (1992). Effects on the environment and welfare of liberalising world trade: the cases of coal and food. *The Greening of World Trade Issues*. K. Anderson and R. Blackhurst (Ed). London: Harvester Wheatsheaf (pp. 145-172).
8. Beghin, J. C. (2002). Environment and Trade in Developing Economies: A Primer for the World Bank's Global Economic Prospects 2001. *Working Paper 00-WP 247*. Ames, Iowa.
9. Consumers positions towards applying domestic environmental standards on food imports from outside the EU in selected EU countries in 2022. *Statista. The Statistic Portal*. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/1372303/opinions-on-applying-domestic-environmental-standards-on-food-imports-in-the-eu/>
10. Copeland, B. R. & Taylor, M. S. (2003). Trade, Growth and the Environment. *NBER Working Paper Series*. № 9.
11. Daly, H. & Farley, J. (2010). *Ecological economics: Principles and applications*. N.Y.
12. Dankers, C. (2003). The WTO and Environmental and Social Standards, Certification and Labeling in Agriculture. *FAO Commodity and Trade Policy Research Working Paper*. No.2.
13. Ehrlich, P., Ehrlich, A. & Holdren, J. (1977). *Ecoscience: Population. Resources. Environment*. San Francisco : W. H. Freeman and company.
14. *Environmental Effects of Trade* (1994). OECD. Paris.
15. Esty, D. (1994). *Greening the GATT : Trade, environment and the future*. Washington: DC.
16. *Fossil Fuels Consumption Subsidies 2022*. IEA (2022). Retrieved from: <https://www.iea.org/reports/fossil-fuels-consumption-subsidies-2022>
17. *Global energy transformation: A roadmap to 2050* (2019). International Renewable Energy Agency. Abu Dhabi.
18. Global trade slows, but 'green goods' grow. (2023). UNCTAD. 23 March 2023. Retrieved from: <https://unctad.org/news/global-trade-slows-green-goods-grow>
19. Leading consumer goods that are bought based on eco-labels in Singapore as of April 2022. *Statista. The Statistic Portal*. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/1314153/singapore-leading-products-bought-based-on-eco-labels/>
20. Trade in Environmental Goods. *Climate Change Indicators Dashboard*. IMF. Retrieved from: <https://climatedata.imf.org/datasets/8636ce866c8a404b8d9baeaffa2c6cb3/explore>
21. Trade, Environment and the SDGs. *Geneva Environmentnet Work*. Retrieved from: <https://www.genevaenvironmentnetwork.org/resources/updates/international-trade-and-environment-geneva/>
22. Yamaguchi, S. (2021). International trade and circular economy – Policy alignment. *OECD Trade and Environment Working Papers*. OECD. No. 2021/02. Retrieved from: <https://www.oecd-ilibrary.org/deliver/ae4a2176-en.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpaper%2Fae4a2176-en&mimeType=pdf>
23. Yamaguchi, S. (2018). International Trade and the Transition to a More Resource Efficient and Circular Economy: A Concept Paper. *OECD Trade and Environment Working Papers*. No. 2018/03, OECD Publishing, Paris. DOI: 10.1787/847feb24-en

УДК 339.138 (045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-354-362](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-354-362)

Шевченко Анна Валеріївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет, пр. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (067) 242-77-34, <https://orcid.org/0000-0002-7246-6964>

Юрескул Дар'я Юріївна, студентка кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет, пр. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (099) 018-12-70.

Васильчук Олександр Володимирович, студент кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет, пр. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (098) 105-74-33.

РОЛЬ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ У СИСТЕМІ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА КОМПАНІЇ

Анотація. Визначено роль цифрового маркетингу в системі бізнес-середовища компаній з метою досягнення їх бізнес-цілей. Було детально проведено аналіз, щодо важливості цифрового маркетингу як стратегічного інструменту, що досліджує різноманітні маркетингові цифрові технології, включаючи соціальні медіа, контент-маркетинг, пошукову оптимізацію, електронну комерцію та аналітику даних.

Стаття також зосереджується на позиціонуванні бренду через цифровий маркетинг та ролі маркетингових комунікацій у цифровому середовищі. Досліджується значення аналітики даних у цифровому маркетингу та визначено тренди та інновації, що спостерігаються у цій галузі. Також, стаття розглядає виклики та проблеми, з якими компанії зіштовхуються під час впровадження цифрового маркетингу, такі як конкуренція, захист даних та зміна споживчої поведінки. Було розглянуто методи роботи з клієнтами, їх генерація, підтримка ефективної комунікації, а також утримання та лояльність.

В статті наводяться приклади успішного впровадження цифрового маркетингу, у великих компаніях, які є всесвітньо відомими, такі як: Nike, Amazon, Coca-Cola та Airbnb. Ця інформація буде досить корисною для бізнес-лідерів та маркетологів. Крім того, присутні рекомендації щодо ефективного використання цифрового маркетингу з метою підвищення конкурентоспроможності компаній.

Підсумки статті підкреслюють значення цифрового маркетингу для сучасних компаній у бізнес-середовищі та його вплив на досягнення бізнес-цілей і забезпечення конкурентоспроможності, що є досить важливим моментом у розвитку компанії. Аналізуючи інновації, тренди та приклади успішного впровадження цифрового маркетингу, стаття стимулює роздуми про оптимальні підходи та стратегії для використання цифрових інструментів у сфері маркетингу.

Ця стаття є цінним джерелом інформації для бізнес-лідерів, маркетологів, дослідників та всіх зацікавлених осіб, які прагнуть більш глибокого розуміння ролі цифрового маркетингу у сучасному бізнес-середовищі компаній і бажають покращити свою стратегію маркетингу для досягнення бажаних цілей.

Ключові слова: цифровий маркетинг, соціальні медіа, контент-маркетинг, пошукова оптимізація, електронна комерція, аналітика даних.

Shevchenko Anna Valeriyivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Marketing Department, National Aviation University, Lubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (067) 242-77-34, <https://orcid.org/0000-0002-7246-6964>

Yureskul Daria Yuryivna is a student of the department of marketing, National Aviation University, Lubomir Huzar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (099) 018-12-70.

Vasylchuk Oleksandr Volodymyrovych student of the Department of Marketing, National Aviation University, Lubomir Huzar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (098) 105-74-33.

THE ROLE OF DIGITAL MARKETING IN THE COMPANY'S BUSINESS ENVIRONMENT SYSTEM

Abstract. This scientific article explores the role of digital marketing in the business environment of companies with the aim of achieving their business goals. It provides a detailed analysis of the importance of digital marketing as a strategic tool, examining various digital marketing technologies including social media, content marketing, search engine optimization, e-commerce, and data analytics.

The article also focuses on brand positioning through digital marketing and the role of marketing communications in the digital environment. It explores the significance of data analytics in digital marketing and highlights trends and innovations observed in this field. Furthermore, the article discusses challenges and issues that companies face when implementing digital marketing, such as competition, data protection, and changing consumer behavior. It covers customer acquisition, effective communication strategies, customer retention, and loyalty.

Successful implementation examples of digital marketing are cited in the article, featuring globally renowned companies such as Nike, Amazon, Coca-Cola, and Airbnb. This information is valuable for business leaders and marketers. Additionally, recommendations are provided for the effective use of digital marketing to enhance companies' competitiveness.

The conclusions of the article emphasize the importance of digital marketing for modern companies in the business environment and its impact on achieving business goals and ensuring competitiveness, which is crucial for company development. By analyzing innovations, trends, and successful case studies of digital marketing implementation, the article encourages reflection on optimal approaches and strategies for utilizing digital tools in the marketing field.

This article serves as a valuable source of information for business leaders, marketers, researchers, and anyone interested in gaining a deeper understanding of the role of digital marketing in the contemporary business environment and seeking to improve their marketing strategy to achieve desired goals.

Keywords: digital marketing, social media, content marketing, search engine optimization, e-commerce, data analytics.

Постановка проблеми. Сучасне бізнес-середовище вимагає від компаній постійного адаптування до змін та впровадження нових стратегій для залучення та утримання клієнтів. Одним з ключових елементів успішної конкуренції на ринку є використання цифрового маркетингу. Однак, виникають питання щодо ролі цифрового маркетингу у системі бізнес-середовища компанії та його впливу на її результативність.

Важливо розглянути, як цифрові технології змінюють спосіб, яким компанії взаємодіють зі своїми клієнтами, ведуть свої маркетингові кампанії та вирішують стратегічні завдання. Дослідження повинно включати огляд останніх тенденцій та інновацій у галузі цифрового маркетингу, аналіз праць визначених авторів та досліджень, щоб виявити ключові аспекти та принципи, що визначають успіх цифрового маркетингу у сучасному бізнес-середовищі.

Постає необхідність визначення існуючих на сьогодні викликів та проблем, пов'язаних з цифровим маркетингом, таких як захист даних, приватність, етичні аспекти та

інші. Дослідження повинно виявити потенційні негативні наслідки цифрового маркетингу та запропонувати рекомендації щодо їх вирішення, щоб компанії могли максимізувати переваги цифрового маркетингу, мінімізуючи ризики.

Отже, постановка проблеми даної статті полягає в необхідності дослідити роль цифрового маркетингу у системі бізнес-середовища компаній, виявити ключові аспекти його успіху та вирішити виклики, пов'язані з його використанням. Це допоможе компаніям зрозуміти, як ефективно використовувати цифровий маркетинг для досягнення своїх стратегічних цілей та успішного функціонування в конкурентному бізнес-середовищі.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню питань цифрового маркетингу присвятили К. Берберрі, І. Додсон, Ф. Елліс-Чедвік[2], Б. Кіган, Шевченко А.В.[6], Стельмашенко О.О.[6], Акуліч М.[1], D. Chaffey[2] та інші. Велику увагу особливостям реалізації маркетингових стратегій приділяли такі вчені, як Е. Андерсон, К. Ванг, Дж. Габріель, Д. Еванс, Дж. Маккі, П. Маршалл, Р. Хігдон та ін. У науково-дослідницьких роботах вітчизняних вчених основне місце займають дослідження особливостей розвитку мережевого маркетингу. Водночас необхідно продовжувати дослідження трансформації технології цифрового маркетингу та комплексно аналізувати можливості її ефективного впровадження в бізнес-діяльність. Також потрібне ретельне дослідження ринку, щоб визначити попит на професійний контент у основних цифрових каналах, що підвищить ефективність комунікації між компанією та її цільовою аудиторією.

Метою наукової статті є дослідження сутності та ролі цифрового маркетингу у системі бізнес-середовища компаній.

Виклад основного матеріалу. Сучасне бізнес-середовище постійно змінюється і розвивається, ставлячи перед компаніями нові виклики та можливості. В умовах цифрової ери, де інтернет і технології стали невід'ємною частиною нашого повсякденного життя, цифровий маркетинг стає все більш ключовим елементом успіху бізнесу.

Цифровий маркетинг - це концепція, яка використовує електронні канали та цифрові інструменти для просування товарів та послуг, залучення клієнтів, збільшення рівня зацікавленості до бренду та покращення взаємодії з аудиторією. Завдяки швидкому розвитку інтернету, соціальних мереж, мобільних пристроїв та інших технологій, компанії мають доступ до безмежних можливостей просування своїх продуктів та послуг, залучення нових клієнтів і збереження існуючих. [3,4]

Роль цифрового маркетингу у системі бізнес-середовища компанії набуває все більшої важливості. Він впливає на всі аспекти діяльності компанії - від стратегічного планування та комунікаційних стратегій до продажів та взаємодії з клієнтами. Цифровий маркетинг забезпечує компаніям можливість підходити до своєї аудиторії більш персоналізовано, ефективно і результативно. Він дає змогу проникнути на нові ринки та збільшити свій рівень конкурентоспроможності.

Сучасний цифровий маркетинг базується на використанні різноманітних цифрових технологій, що дозволяють компаніям досягати своїх маркетингових цілей та ефективно взаємодіяти зі своєю аудиторією.

Ключовими маркетинговими цифровими технологіями, які відіграють важливу роль у системі бізнес-середовища компаній є:

1. Соціальні медіа

Соціальні медіа вже давно стали невід'ємною складовою частиною нашого повсякденного життя. Платформи соціальних медіа, такі як Facebook, Instagram, Twitter та інші, надають компаніям можливість взаємодіяти зі своєю аудиторією, створювати вміст, просувати свої товари та послуги, збільшувати свою популярність та підтримувати позитивний імідж бренду.

2. Контент-маркетинг

Контент-маркетинг є стратегією, спрямованою на створення та поширення цінного та цікавого вмісту для привернення уваги та залучення цільової аудиторії. Цифрові технології дозволяють компаніям створювати різноманітний контент, такий як блоги, відео, інфографіка, електронні книги та інше, та ділитися ним на різних платформах для просування своїх продуктів та послуг.

3. Пошукова оптимізація

Пошукова оптимізація (SEO) є важливим елементом цифрового маркетингу, який допомагає покращити видимість компанії в пошукових системах. Застосування правильних SEO стратегій дозволяє компаніям піднятися у пошукових результатах, збільшити трафік на своєму веб-сайті та залучити більше потенційних клієнтів.

4. Електронна комерція

Електронна комерція (e-commerce) набуває все більшої популярності, особливо в останні роки. Цифрові технології дозволяють компаніям створювати електронні магазини, приймати онлайн-замовлення та проводити електронні платежі. Електронна комерція відкриває нові можливості для компаній, дозволяючи їм проникнути на глобальні ринки та збільшити обсяги продажів. [5]

5. Аналітика даних

Аналітика даних є важливим інструментом для вимірювання ефективності маркетингових кампаній та прийняття обґрунтованих рішень. За допомогою цифрових технологій, компанії можуть збирати, аналізувати та інтерпретувати дані про свою аудиторію, показники взаємодії та результати маркетингових заходів. Це дозволяє компаніям вдосконалювати свої стратегії та досягати кращих результатів.

Вивчення цих маркетингових цифрових технологій дозволить краще розуміти їх роль у системі бізнес-середовища компаній та їх вплив на досягнення маркетингових цілей та успіху компанії в цифровій епосі.

Цифровий маркетинг відіграє критичну роль у залученні та утриманні клієнтів для компаній. Основними аспектами ролі цифрового маркетингу у процесі залучення нових клієнтів та збереження існуючих є:

1. Цифрова присутність і бренд

В сучасному світі, коли покупці велику частину часу проводять онлайн, наявність компанії в цифровому просторі стає критично важливою. Цифровий маркетинг допомагає компаніям створити сильну цифрову присутність, яка включає в себе веб-сайти, соціальні медіа, електронну пошту та інші цифрові канали комунікації. Це дозволяє компаніям привертати увагу потенційних клієнтів, розповідати про свої продукти та послуги, а також підтримувати позитивний імідж бренду.

2. Генерація потенційних клієнтів

Цифровий маркетинг надає компаніям ефективні інструменти для генерації потенційних клієнтів. Використання цифрових каналів, таких як соціальні медіа, контент-маркетинг та пошукова оптимізація, дозволяє компаніям залучати увагу своєї цільової аудиторії і привертати нових потенційних клієнтів до своїх продуктів та послуг. Застосування маркетингових автоматизаційних інструментів допомагає підтримувати потенційних клієнтів в цільовому циклі продажів і надавати їм персоналізовану інформацію та пропозиції.

3. Клієнтський досвід і ефективна комунікація

Цифровий маркетинг дає можливість компаніям побудувати ефективну комунікацію зі своїми клієнтами та забезпечити високий рівень задоволеності. Застосування електронної пошти, соціальних медіа та інших цифрових каналів комунікації дозволяє компаніям

швидко та персоналізовано спілкуватися зі своїми клієнтами, надавати їм необхідну інформацію, розв'язувати їхні проблеми та задовольняти їхні потреби. Це сприяє покращенню клієнтського досвіду та зміцненню відносин з клієнтами.

4. Утримування клієнтів і лояльність

Цифровий маркетинг є потужним інструментом для утримання клієнтів і підвищення їхньої лояльності. Використання персоналізованих пропозицій, програм лояльності, електронних розсилок та інших цифрових стратегій дозволяє компаніям підтримувати постійний контакт зі своїми клієнтами, заохочувати їх повертатися та здійснювати повторні покупки. Це сприяє збереженню кількості клієнтів компанії та підвищенню доходів компанії.

Цифровий маркетинг виконує ключову роль у залученні та утриманні клієнтів для компаній. Застосування цифрових інструментів дозволяє компаніям ефективно комунікувати зі своєю аудиторією, генерувати потенційних клієнтів та забезпечувати їхню лояльність. Розуміння ролі цифрового маркетингу у залученні та утриманні клієнтів є важливим для успіху компанії в сучасному бізнес-середовищі.

Маркетингові комунікації в цифровому середовищі відіграють ключову роль у спілкуванні зі споживачами та впливі на їхнє рішення щодо придбання товарів або послуг. Розглянемо різні аспекти маркетингових комунікацій у цифровому середовищі та їхню роль у системі бізнес-середовища компанії.

- Соціальні медіа як інструмент маркетингових комунікацій

Соціальні медіа стали необхідною складовою цифрового маркетингу, яка надає компаніям можливість взаємодіяти зі своєю аудиторією, передавати повідомлення про свої продукти та послуги, висловлювати свою експертну думку та отримувати зворотний зв'язок. Використання соціальних медіа дозволяє компаніям побудувати особисті взаємини зі споживачами, створити позитивне враження про свій бренд та підвищити свідомість про свої продукти.

- Електронна пошта та розсилки

Електронна пошта залишається одним з найефективніших інструментів маркетингових комунікацій. Використання електронних розсилок дозволяє компаніям надсилати персоналізовані повідомлення своїм клієнтам, інформувати їх про нові продукти, спеціальні пропозиції та акції. Електронна пошта також може використовуватися для підтримки взаємодії з клієнтами та вирішення їхніх запитань або проблем.

- Відео-маркетинг

Відео-маркетинг є все більш популярним інструментом маркетингових комунікацій у цифровому середовищі. Відео може передати повідомлення компанії більш ефективно, ніж текстовий або графічний контент. Застосування відео-матеріалів у рекламних кампаніях, відеоблогах або вебінарах дозволяє компаніям привернути увагу своєї аудиторії, розповісти про свої продукти та послуги, донести ключові повідомлення та створити емоційне зв'язок зі споживачами.

- Взаємодія з блогерами та впливовими особистостями

У цифровому середовищі значну роль у маркетингових комунікаціях відіграють блогери та впливові особистості. Співпраця з ними дозволяє компаніям досягти більшої охопленості своєю цільовою аудиторією, залучити нових клієнтів та підвищити свідомість про свій бренд. Рекомендації та рецензії від впливових особистостей можуть сильно вплинути на рішення споживачів щодо покупки продукту або використання послуги.

Маркетингові комунікації у цифровому середовищі відіграють важливу роль у спілкуванні зі споживачами та впливі на їхні рішення. Застосування соціальних медіа, електронної пошти, відео-маркетингу та співпраця з впливовими особистостями допомагає

компаніям ефективно комунікувати зі своєю аудиторією та підвищувати свою конкурентоспроможність у бізнес-середовищі.

Позиціонування бренду є ключовим елементом стратегії маркетингу, який допомагає компанії відокремитися від конкурентів та створити унікальне сприйняття свого бренду в очах споживачів. Цифровий маркетинг виконує важливу роль у процесі позиціонування бренду, надаючи компанії можливість ефективно популяризувати свої цінності та активно комунікувати зі своєю цільовою аудиторією.

Різні аспекти позиціонування бренду через цифровий маркетинг:

- Розробка цільового профілю споживача

Першим кроком у позиціонуванні бренду через цифровий маркетинг є розробка цільового профілю споживача. Це опис ідеального представника цільової аудиторії, який допомагає компанії визначити, кому саме вони спрямовані і які потреби вони мають задовольнити. Цифрові технології надають компаніям доступ до великої кількості даних про свою аудиторію, що дозволяє здійснити більш точне визначення цільового профілю та адаптувати свої маркетингові зусилля під потреби цих споживачів.

- Розробка унікальної торговельної пропозиції

Унікальна торговельна пропозиція є ключовою складовою позиціонування бренду. Вона визначає, що саме робить бренд унікальним і чому споживачі повинні обрати його над іншими альтернативами. Цифровий маркетинг дозволяє компаніям ефективно доносити свою унікальну торговельну пропозицію до своєї цільовій аудиторії через різні канали, такі як веб-сайт, соціальні медіа, електронна пошта та інтерактивні рекламні кампанії.

- Контент-маркетинг і брендування

Контент-маркетинг є потужним інструментом для позиціонування бренду. Цифрові технології надають компаніям можливість створювати цікавий та цінний контент, який відповідає потребам та інтересам їхньої цільової аудиторії. Це може включати статті, блоги, відео, інфографіку та інші види контенту. Контент-маркетинг допомагає побудувати авторитет бренду, залучити увагу споживачів та розповісти про цінності та переваги, які компанія пропонує.

Позиціонування бренду через цифровий маркетинг включає розробку цільового профілю споживача, визначення унікальної торговельної пропозиції, використання контент-маркетингу та брендування, а також оптимізацію пошуку. Ці інструменти допомагають компаніям відрізнятись від конкурентів, залучити та утримувати клієнтів та побудувати авторитет бренду серед аудиторії.

Цифровий маркетинг постійно розвивається і змінюється відповідно до технологічних та споживчих трендів. Тому, зараз конкретніше про останні тренди та інновації у цифровому маркетингу, які впливають на систему бізнес-середовища компаній.

- Штучний інтелект та машинне навчання

Штучний інтелект та машинне навчання стають все більш важливими в цифровому маркетингу. Вони можуть використовуватися для автоматизації процесів, прогнозування поведінки споживачів, персоналізації контенту та пропозицій, покращення аналітики даних та багатьох інших аспектів маркетингу. Компанії, які успішно використовують штучний інтелект та машинне навчання, можуть отримати конкурентну перевагу та покращити ефективність своїх маркетингових стратегій.

- Відеомаркетинг та стрімінгові сервіси

Відеомаркетинг стає все популярнішим у цифровому маркетингу. Розширення швидкого інтернету та зростання популярності стрімінгових сервісів, таких як YouTube, Netflix, Twitch тощо, змінюють спосіб споживання контенту споживачами. Компанії можуть використовувати відео для реклами, створення вмісту та спілкування з аудиторією.

Відеоматеріали можуть бути цікавими, привабливими та легко сприйматися, що дозволяє ефективно просувати бренд та взаємодіяти з клієнтами.

- Вплив соціальних мереж

Соціальні мережі продовжують мати великий вплив на цифровий маркетинг. Компанії використовують соціальні мережі для побудови бренду, просування продуктів, залучення та взаємодії з аудиторією. Останнім часом зростає значення мікро- та місцевих впливових інфлюенсерів, які мають велику кількість підписників та вплив на споживачів. Співпраця з інфлюенсерами може допомогти компаніям побудувати авторитет бренду та залучити нових клієнтів.

- Розширена реальність та віртуальна реальність

Розширена реальність та віртуальна реальність відкривають нові можливості для цифрового маркетингу. Компанії можуть створювати інтерактивний та захоплюючий контент, який дозволяє споживачам взаємодіяти з брендом у віртуальному або розширеному світі. AR та VR можуть бути використані для створення ігор, віртуальних турів, віртуального випробування продуктів та багатьох інших цікавих маркетингових рішень.

Розглянемо основні виклики та проблеми, з якими можуть зіштовхнутися компанії при впровадженні цифрового маркетингу у своїй системі бізнес-середовища:

1. Безпека даних та конфіденційність

У цифровому маркетингу виникає проблема забезпечення безпеки даних та конфіденційності клієнтів. Збір, зберігання та обробка великого обсягу даних можуть призвести до потенційних загроз, таких як витік інформації, хакерські атаки та несанкціонований доступ до персональних даних. Компанії повинні приділяти належну увагу кібербезпеці, використовуючи захисні технології, шифрування та забезпечуючи дотримання відповідних норм та регуляцій.

2. Зміна культури та організаційної структури

Впровадження цифрового маркетингу вимагає не лише технологічних змін, але й змін в культурі та організаційній структурі компанії. Це може стати складним завданням, особливо в старій організаційній культурі, де традиційні методи маркетингу та комунікацій переважають. Компанії повинні активно працювати над залученням та підтримкою своїх працівників у процесі перетворення, забезпечувати навчання та підтримку, а також встановлювати комунікаційні канали для співпраці та обміну ідеями.

3. Зростання конкуренції та перенасиченість ринку

З розвитком цифрових технологій зростає конкуренція в онлайн-середовищі. Багато компаній намагаються привернути увагу споживачів, і ринок стає перенасиченим з різноманітними пропозиціями. Це ставить перед компаніями виклик залучити та утримати цільову аудиторію, розробити унікальні маркетингові стратегії та зберегти конкурентні переваги.

4. Постійна зміна технологій та трендів

Цифровий маркетинг є динамічним середовищем, де технології та тренди швидко змінюються. Від компаній вимагається постійне оновлення знань, вивчення нових інструментів та стратегій, адаптація до змін та швидке реагування на вимоги ринку. Це може створювати виклики для компаній, особливо для тих, які не встигають за технологічними та трендовими змінами.

6. Відсутність цілісної стратегії цифрового маркетингу

Багато компаній стикаються з проблемою відсутності цілісної стратегії цифрового маркетингу. Вони можуть використовувати окремі цифрові інструменти, такі як соціальні медіа або контент-маркетинг, без чіткої координації та взаємодії між ними. Це може

призводити до неефективного використання ресурсів та незабезпечення цілей компанії. Створення цілісної стратегії цифрового маркетингу, яка враховує всі аспекти та інструменти, є важливим завданням для компаній.

Розглянувши ці виклики та проблеми, компанії можуть підготуватися до їх вирішення та успішного впровадження цифрового маркетингу у своїй системі бізнес-середовища.

Розглянемо кілька прикладів компаній, які успішно впровадили цифровий маркетинг у своє бізнес-середовище. Ці приклади показують різноманітність та ефективність стратегій цифрового маркетингу та їх вплив на розвиток компаній:

1. Airbnb

Компанія Airbnb, платформа для бронювання помешкань, використовує цифровий маркетинг для залучення та утримання клієнтів. Вони активно використовують соціальні медіа, особливо Instagram, для показу унікальних та привабливих фотографій помешкань та подорожей. Крім того, Airbnb успішно застосовує контент-маркетинг, створюючи цікаві блоги та підручники про подорожі та відпочинок. Це допомагає їм побудувати сильний бренд та залучити більше користувачів до своєї платформи.

2. Coca-Cola

Coca-Cola впроваджує цифровий маркетинг для підтримки свого бренду та залучення клієнтів. Вони активно використовують соціальні медіа для створення змісту, спрямованого на споживачів, а також для взаємодії з ними. Компанія запускає кампанії на YouTube, Instagram та Twitter, створює цікаві відеоролики, конкурси та акції, що сприяють побудові позитивного сприйняття бренду та збільшенню своєї аудиторії.

3. Amazon

Amazon є одним з найвідоміших прикладів успішного впровадження цифрового маркетингу. Компанія використовує електронну комерцію як основний канал продажу, але також активно використовує пошукову оптимізацію, контент-маркетинг та персоналізовану рекламу для залучення нових клієнтів та підтримки вірних споживачів. Amazon надає рекомендації покупцям на основі їхніх попередніх покупок та поведінки, що допомагає підвищити їх задоволеність та лояльність.

4. Nike

Nike використовує цифровий маркетинг для побудови сильного бренду та залучення клієнтів. Вони активно присутні на соціальних медіа, де публікують різний контент, включаючи фотографії спортсменів та історії успіху. Крім того, Nike успішно застосовує віртуальну реальність та доповнену реальність, що дозволяє клієнтам взаємодіяти з продуктами та брендом у захопливий спосіб, сприяючи залученню та збереженню клієнтів.

Ці приклади демонструють успішну реалізацію цифрового маркетингу у відомих компаніях. Вони показують, як правильне використання цифрових технологій та стратегій може підтримати розвиток бізнесу, залучити нових клієнтів та зберегти існуючих.

Висновки. В даній науковій статті було розглянуто роль цифрового маркетингу в системі бізнес-середовища компаній. За допомогою аналізу різних маркетингових цифрових технологій, підтвердилась важливість цифрового маркетингу як стратегічного інструменту для досягнення бізнес-цілей компанії. Виявлено, що цифровий маркетинг є необхідним компонентом сучасного бізнес-середовища, де споживачі все більше залучаються до цифрових платформ і медіа.

Дослідження трендів та інновацій у цифровому маркетингу показало, що ця сфера постійно розвивається і пропонує нові можливості для компаній. Варто бути в курсі новітніх технологій та стратегій, таких як машинне навчання, штучний інтелект, голосовий пошук та інші, щоб бути конкурентоспроможним на ринку. Наведено приклади успішного

впровадження цифрового маркетингу та рекомендації для ефективного використання цифрових маркетингових стратегій.

Цифровий маркетинг відіграє важливу роль у сучасному бізнес-середовищі, допомагаючи компаніям досягати своїх бізнес-цілей, залучати та утримувати клієнтів, підвищувати брендову свідомість та конкурентоспроможність. Для успішного використання цифрового маркетингу, компаніям необхідно бути в курсі останніх технологічних та ринкових тенденцій, розуміти свою цільову аудиторію та використовувати ефективні стратегії комунікації та аналітики даних.

Література:

1. Акуліч М. Цифровий маркетинг / Маргарита Акуліч. 2017. 230 с.
2. Chaffey D. Digital Marketing / D. Chaffey, F. Ellis-Chadwick. 2015. 728 с.
3. Digital marketing. URL: <https://promo.ingate.ru/seo-wikipedia/digital-marketing/>
4. Digital Marketing Tutorial. URL: https://www.tutorialspoint.com/digital_marketing/index.htm
5. Електронна комерція. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/E-commerce>
6. Шевченко А.В., Стельмашенко О.О., Марчук В.В. Зміни споживчої поведінки в умовах трансформації цифрових маркетингових комунікацій. Проблеми системного підходу в економіці. Вип 1(90), 2023. С. 44-53.

References:

1. Akulich M. Digital Marketing / Margarita Akulich. 2017. 230 p. [in Ukrainian].
2. Chaffey D. Digital Marketing / D. Chaffey, F. Ellis-Chadwick. 2015. 728 p. [in English].
3. Digital marketing. URL: <https://promo.ingate.ru/seo-wikipedia/digital-marketing/>. [in English].
4. Digital Marketing Tutorial. URL: https://www.tutorialspoint.com/digital_marketing/index.htm. [in English].
5. E-commerce. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/E-commerce>. [in English].
6. Shevchenko A.V., Stelmashenko O.O., Marchuk V.V. (2023). Zminy spozhyvchoyi povedinky v umovakh transformatsiyi tsyfrovyykh marketynhovykh komunikatsiy. *Problemi sistemnogo pidhodu v ekonomici - Problems of the systemic approach in economics*. 1(90), 44-53. [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 37.015.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-363-372](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-363-372)

Davydova Natalya Viktorivna Senior Lecturer of Ukrainian Studies and Foreign Languages Department, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarin Ave., 26, Dnipro, tel: (050) 480-21-89, <https://orcid.org/0000-0003-2083-4486>

Dekusar Ganna Gennadiivna Senior Lecturer of the of Ukrainian Studies and Foreign Languages Department, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarin Ave., 26, Dnipro, tel.: (050) 164-32-00, <https://orcid.org/0000-0001-8727-5944>

COMMUNICATIVE SITUATION AS A CONDITION FOR TEXT ACTIVITY IMPLEMENTATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Annotation. The procreation and perception of the text, as well as the formation of the author's and reader's mental and material images, depend on a number of factors in the process of text activity. For the successful implementation of text activity for interactive foreign language learning, it is appropriate to consider the global concept of "communicative situation" as a set of conditions for the existence and functioning of the text. To the parameters that make up the concept of "communication" can be attributed, on the one hand, to the complex of components of the elementary model of the act of speech and textual communication. On the other hand, these parameters are determined by the relationship between the components. In addition, it is necessary to emphasize that "social-psychological" situations can be limited by cultural norms that determine the composition of the participants, the specific situation, topic, functions, and also the style of conversation. The authors propose to consider the communicative situation as circumstances that arose under certain conditions and formed a communicative environment that facilitates the implementation of the process of communication in a foreign language. By situational conditions are meant the existing factors and types of relations between these factors, which constitute prerequisites for the emergence of a situation. Another level of the "communicative situation" concept is also considered, represented by situation and non-textual situation. This plan of analysis occupies a separate position and is of essential importance, since it is possible to outline the projection of various types of situations on it, from almost all other plans of this concept consideration, grouping them, for example, around the author and the reader situation. In addition to the classification of "communicative situation" analysis concept, the article considers a list of its types: a global situation that includes not only all linguistic means, but also all the main situation; cash situation correlates; common knowledge situation; imaginary situation. The concept of "communicative situation" classification analysis, proposed by the authors, is based on the situational conditions' gradation. By situational conditions the existing factors and types of relations between these factors are meant, which constitute prerequisites for the emergence of the situation.

Thus, having analyzed the conditions and factors, it is possible to create a qualitative situation close to the communicative environment, which is represented by different types of contexts.

Keywords: communicative situation, text, context, situational conditions, factors, types of relations.

Давидова Наталія Вікторівна старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна, 26, м. Дніпро, тел.: (050) 480-21-89, <https://orcid.org/0000-0003-2083-4486>

Декусар Ганна Геннадіївна старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна, 26, м. Дніпро, тел.: (050) 164-32-00, <https://orcid.org/0000-0001-8727-5944>

КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ ЯК УМОВА ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕКСТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація. Породження та сприйняття тексту, як і формування авторського та читацького психічних і матеріальних образів, залежать у процесі текстової діяльності від низки чинників. Для успішної реалізації текстової діяльності для інтерактивного навчання іноземної мови доцільно розглянути глобальне поняття «комунікативна ситуація» як комплекс умов існування та функціонування тексту. До параметрів, що становлять поняття «комунікація», можна віднести, з одного боку, комплекс компонентів елементарної моделі акту мовного та текстового спілкування. З іншого боку, ці параметри визначають відносини між компонентами. Крім того, необхідно наголосити на тому, що «соціально-психологічні» ситуації можуть бути обмежені культурними нормами, які визначають склад учасників, конкретну обстановку, тему, функції, а також стиль розмови. Автори пропонують розглядати комунікативну ситуацію як обставини, що склалися за певних умов і утворили комунікативне середовище, що сприяє реалізації процесу комунікації, що протікає в ній, іноземною мовою. Під ситуаційними умовами маються на увазі наявні фактори і види відносин між цими факторами, складові передумови для виникнення ситуації. Розглядається також інший рівень поняття «комунікативна ситуація», представлений ситуацією та позатекстовою ситуацією. Ця площина аналізу займає окрему позицію і має суттєве значення, оскільки на неї можна окреслити проекцію різних типів ситуацій практично з усіх інших площин розгляду цього поняття, згрупувавши їх, наприклад, навколо ситуації автора і читача. Крім класифікаційного аналізу поняття «комунікативна ситуація», у статті розглядається перелік її видів: глобальна ситуація, яка включає не лише всі мовні засоби, але й усі основні кореляти ситуації; касова ситуація; загальновідома ситуація; уявна ситуація. Запропонований нами класифікаційний аналіз поняття «комунікативна ситуація» базується на градації ситуативних умов. Таким чином, проаналізувавши умови та фактори, можна створити якісну ситуацію, наближену до комунікативного середовища, яке представлено різними видами контексту.

Ключові слова: комунікативна ситуація, текст, контекст, ситуаційні умови, чинники, види відносин.

The problem statement. Nowadays it is of paramount importance to consider the communicative situation in the psychological and social aspect, as circumstances that have developed under certain conditions and formed a communicative environment that contributes to the implementation of the process of communication in a foreign language that takes place in it. By analyzing the conditions and factors, it is possible to create a qualitative situation close to the communicative environment, which is represented by different types of context. In addition, the

authors propose a classification of "communicative situations" according to certain criteria. Analysis of recent research and publications. One of the main goals of the modern educational process is the transition to the personal paradigm of activity.

Analysis of the latest research and publications. Researchers put the interests of the individual at the forefront. It should be noted that the personality of a person is inextricably linked with the process of cognition. Since ancient times, the essence of human cognition, its structure and forms have been of interest not only to philosophers such as Aristotle, Plato, Epicurus, F. Bacon, etc., but also to educators-practitioners of the past, which include Ya.A. Komensky, P. F. Kapterev, K. D. Ushinsky and others. Their teachings in the field of cognition are highly valued by modern researchers who laid the theoretical foundations for the emergence and development of knowledge. Theory and practice for the further development of teaching methods in higher education are inextricably linked. The communicative method of learning languages is one of the most popular and beloved by linguists, is considered by such modern foreign linguists as Brown, H. D., Galloway, A., Graves, K., Hymes, D., Larsen-Freeman, D., Nunan, D., Omaggio Hadley, A. and others. The creation of a communicative situation and situational conditions are not considered in these studies, but the emphasis is on the practical use of ready-made structural elements.

The purpose of the article is to consider the communicative situation and situational conditions as two main groups of components: elements as a structural principle and interelement relations as system-forming parameters, a connecting principle. And also, to make a classification of the communicative situation according to various principles.

Presentation of the main study material. The authors propose to subdivide the elements into subjective and objective; the latter may be non-verbal or verbal. In connection with the proposed division of situational conditions into verbal and non-verbal, it is appropriate to point out that such an approach is different from the interpretation of the concept of "communicative situation" as a sum of outside linguistic conditions that make linguistic communication possible. communication and determine its percentage. The concept of "communicative situation", and, consequently, "situational conditions" are wider in scope: extra-linguistic and linguistic principles are components of situational conditions and represent "non-verbal, non-linguistic situation" and "verbal situation" as types of "global situation". Elements of a subjective nature are communicants, participants particular act of communication [1].

The features of the situation are largely determined by this active, effective beginning:

a) its sociopsychological and psychophysiological characteristics (gender, age, national and professional belonging, mental warehouse, volume of past experience, including information about the objects of reality, about normative guidelines, etc.);

b) several types of relationships inherent in communicants manifested in different types of assessments (in the assessment system): attitude towards a communication partner, towards oneself, towards object elements of situational conditions; c) "the degree of expression of this relationship in the act of communication [2].

We can talk about the multilateral manifestation of the subjective principle in a situation of communication: the ratio of subjective and objective, internal and external. So, subjective characteristics can be considered the amount of knowledge accumulated by the subject, the breadth and scope of his interests and dialect, to the volume of the thesaurus, reflected in the volume or nature of his past experience (general and special, professional) and, meaning speech production - the author's, individual style of writing, expressing thoughts, etc. Objective characteristics include part of sociolinguistic knowledge, part of the experience of the team, appropriated by the individual, associated with knowledge of the realities and knowledge of the accepted "norms."

One can also speak of another two-sided manifestation of the subjective principle in the situation of communication 1 as internal, inherent in this communicant, and as external to him -

the psychological originality of another active principle, the second participant in the act of communication, including the life baggage of the latter, his past experience, the system of assessments, norms, models. Elements of an objective character are, on the one hand, the situation as the immediate subject environment of communicants as extralinguistic surrounding reality included in the situation communication, taking into account its local and temporal characteristics and topic (communication, conversations, messages) - a range of issues, including the object reality, chosen as the subject of discussion, the denotation of the message as a meaningful core of the act of communication.

On the other hand, elements of an objective nature are means for the implementation of communication links (i.e., what some sociolinguists include in the concept of "form communication"), these are material non-objective factors: the channel communication, which determines, in particular, the form of communication oral or written, and code, alphabet, verbal or non-verbal. For forms of non-spontaneous speech, this group includes text as a product of speech, a product of a communicative situation, means of its formation, as well as the place of localization of the topic (communication, messages), singular or partial. For the formation of trace mental images in students certain invariant text structures, it is necessary to familiarize with texts-models of certain genres and species as carriers of a characteristic material image text, primary or secondary. With a broader interpretation of the question posed, cardinally it is important to create such a material image of the educational text that bears the features of a model text with strict dosing set of introduced invariant structures. By using of this set, the authors, focusing on specific recipients - certain age group of students, reaches balance between textual characteristics, activating organizing and organizing mental and all mental activity the capacity of the recipient-student. Statement in the text of tasks, can be difficult, but interesting, necessary and possible to solve, but to solve not immediately, gradually leads to the activation of the mental and all mental activity, providing, in particular, the necessary my condition for a complete understanding of textual information is the disappearance of the unity of the verbal and figurative principles; too much an easy task is boring, and too difficult scares away, deprives of interest [3]. Accounting for these factors acquires in the conditions of educational communication special significance. Author-compiler of foreign language educational texts, teacher the practitioner-practitioner needs to know, along with the general text features, features of foreign-language educational texts that contribute to the optimal understanding of the text information by students, as well as take into account general patterns educational communication and specific features inherent in the process of learning a foreign language. In the context of educational communication, primarily educational reading, communication in the communication chain have certain peculiarities. Author-compiler - teacher - student (if available) two-stage generation of educational text - both the author and the composition vital - four persons) [4].

The position of the pedagogue can be characterized be called mobile, it is due to the two-phase function tion performed by him when working with the text: at first he text reader and then active copyright interpreter ideas embedded in the message, the person contributing, in particular, implementation of the author's communicative intention when comprehending text by students. Changed (and in some cases - complication) character connection between the message and its author, due to the function text (as an integral part in the system of texts of the textbook; as unit designed to teach a certain type of speech activities, textual activities, and with further differentiation - in the form of reading, listening, etc.). Didactic tasks facing the author-compiler foreign language educational text can be defined as a triad of goals associated with the basic plans of the text - the plan of content and plan of expression: a) include in the text a new interest new information corresponding to general cognitive, pro-professional and other interests of students and performing certain educational functions (the content plan of the hundred, in particular, its

meaningful clarity, figurativeness); b) program in the text is a certain "portion" of new words and rules to be mastered while observing the general laws of linguistic expressiveness (plan of expression, its language aspect, in particular, linguistic figurativeness); c) make out ext structurally in such a way that its compositional features most contributed to the understanding of students text information, properly organizing and in the right way penalties activating their mental activity (plan expressed in the compositional aspect, in particular the compositional communication from reader-learner visibility) [6]. More explicit feedback to the author of the educational text. This feature manifests itself in two directions; a) greater accuracy of the reader's address specific social group with certain age professional, national and other characteristics. This makes it possible to take into account, on the one hand, the general specifics mental make-up of students - representatives of a certain age group (for example, logical thinking and striving approach to cost minimization as the moments most characteristic for the older age group), and, on the other hand, it is possible motivational sphere, direction of inters, volume knowledge (in some conditions - and professional skills) and skills of the recipient - a group of students) [7].

Partial conversion shone the hidden connection into an explicit one - the author of the textbook often not only a methodologist, but also a teacher-practitioner, so many some texts and text-based tasks are subjected to inclusion in the textbook of preliminary testing in specific groups of the students [8]. Moreover, they also play a role contact of the author with other teachers using allowance in working with students, which allows, on the basis of setting different points of view to get enough volume objective picture of, for example, how the text affects student applicant and what, accordingly, needs to be chain exclude, expand, etc. Partial transformation of a distant connection into a contact between the author of the text and his reader-student (or listener) through the medium of a teacher, a connection that can be called distance-contact. Indeed, if the main the function of the text as one of the media services to an audience dispersed in time and space (literature, press) or only in space (radio, television), then in terms of educational communication it is disunity is largely overcome thanks to the presence direct contact teacher with students in their work with educational text.

By using the teacher, as it were, leveled the shortcomings of the text caused by the fact that the author could only focus on a certain "generalized schennogo" addressee, and not on this particular microcollection and not on specific working conditions that cause certain the mental state of its members [9]. The task of a foreign language teacher is to teach when working with text, methods of extracting information from message sing, based on the knowledge of its compositional and semantic structure tours, as well as to consolidate the language material intended for assimilation [10]. It is obvious that in this case it is important to transform reading from an independent speech skill only into a means teaching a foreign language, and the text from a carrier of semantic information in a language exercise. Raising the question of learning how to extract information from the text involves bringing this process to the op- a certain degree of formalization associated with the search for corresponding action algorithms. This moment can be described heroize as instrumental, operational, what is under- means learning certain techniques of text analysis and subsequent generalizing synthesis of what was read on the basis of knowledge of how the text is built, what invariant signs due to its belonging to a certain specific style/genre, etc. Ultimately, this means teaching how to read a text. based on knowledge of how the text is constructed and formatted. Complication by the reader, for whom the language of the text is not native, what makes it stepwise, the process is expanded, perception allows speaking a foreign language text in a larger quantity levels and stages of understanding and to outline a greater differentiation in qualitative characteristics of understanding. When reading a text, the student faces at least three tasks, although some of them can and should be realized by him, while the other remains unconscious: the extraction of textual information mania; mastering the techniques of

extracting information from the text; assimilation of linguistic forms embedded in the text. The tasks facing the student-reader of a foreign language text, can ideally be represented as a trinity assimilation plans, if the goal is not only to extract information from the text, but also to assimilate it. Character intertext visibility depends on the manifestations communication "message - reader" largely depends on visibility, one of which is a system of subject-predicate relations, which largely determines the form of movement of thoughts in the text [11]. In the conditions of educational communication, and even more so educational communication in a foreign language, this dependence becomes more complicated, since at different stages of learning the content novelty of the subject and text predicate may be different for the recipe. So, at the initial stage of teaching at the university to read a foreign language, scientific and technical literature in the specialty volume the content novelty of the text can be very small. Indeed, a methodological error is considered if students read texts in a foreign language, for example, about constructive of internal combustion engines without being familiar with their device from the course in the major discipline The task of the reader-student at this stage is to the ability to recognize the known, encoded according to the system of another language. In addition, the novelty of such texts can be said in connection with the degree of originality of the construction of the predicative the frame of the text, which serves as a representative of the logical beginning, i.e., how the author presents and interprets the known in a new way. As the transition at subsequent stages of training to reading foreign-language educational and scientific texts in the specialty, all more approaching the original, the volume actually content novelty of the subject of the text is gradually increasing Texts become carriers of new, additional information on profiling discipline. Students at this stage when reading the text, they establish something new that the author reports text and (or) how he evaluates this new, what is his concept Thus, in many educational texts in the specialty in a foreign language, the novelty of the subject matter is mainly in the originality of its disclosure through the logic of constructing a predicative text frame as an exponent of the main idea of the message. The concept of "context" is defined by the authors in different ways, which associated with varying degrees of generalization, different volumes concepts in their interpretation, with what style sphere (book-written or oral-colloquial) it is a question of which groups of texts underlie the consideration (belonging to one or different styles and genres of speech, etc.), etc. In the first part, in accordance with the definition of the concept of "communicative situation". There is only one real context - this is the global communicative environment created by the global situation. The analysis of the concept of "context" was carried out in accordance with characteristics of situational conditions and types of situations.

Due to the complexity of the multifactorial nature of this concept, its analysis was also built as a characteristic of the concepts located on different planes of the hierarchy. The top of the graph tree is formed by the general concept of "global context" to the following from the top of the tree, the level in this gradation is placed flat bone, which includes two enlarged branches, reflecting the principle of hierarchical division of the concept of "global context" and having a large number of branches in subsequent levels of detail: situational-component context and situational context. The first is created by a certain situational condition, whose characteristics are distinctive a sign of the types of this context. The second embraces all situational conditions and makes it possible to consider the varieties of their cumulative manifestations. Therefore, situational the conditions presented in the branch coming from the branch "situational-component context", are included in the second type of context. Such a division is purely conditional; however, it allows you to better analyze individual condition. Interelement relations can be considered from the positions the nature of interelement relationships, the relevance of elements for act of communication, functional dependence of the relationship between situational conditions.

The nature of interelemental connections can be of two types, since the elements represent animate and inanimate principles: organic connection, evaluative relationships, when considering

relations between elements through the focus of the subjective principle, connection, based on a system of assessments and disclosed in it on the basis of comparison, derivation of causal dependencies, generalization, etc. The following three subspecies can be distinguished here: proper communication links or subject-evaluative relationships (more precisely, subject-subject-evaluative relations); situational relations or subject-object-evaluative relationship; instrumentally conditioned relationship or the relationship of the subject-evaluative principle to the directly related generative, instrumental beginning. Formal connection characterizing the relationship between set of adjacent, but not interacting as active principles, objects of reality, united using local and temporal factors within the same environment relations of simultaneous juxtaposition or object relations; connection that ceases to be formal, random when endowed by communicants with causal investigative dependencies, various evaluative signs etc.

The last clarification concerns the relations between the inanimate elements of the present situation, which occupy text as a product of speech, a product of a communicative situation, means of its formation, as well as the place of localization of the topic (communication, messages), singular or partial. Interelement relations can be considered from the positions the nature of interelement relationships, the relevance of elements for act of communication, functional dependence of the relationship between situational conditions.

Let us clarify that the subject of such consideration is, as a rule, elements of an objective nature, since such an approach to the relationship of participants in communication makes you talking extreme manifestations about the presence of non-communication. For further detailing the outlined positions, it is important moments according to which extralinguistic conditions include (along with communicants, time, place, etc.) extralinguistic expressions and accompanying actions (that is, what is included in area of paralinguistics), intuition of speaking, introduced speaking prerequisites (knowledge, abilities, motivation, attitudes, expectations, understanding of the situation, emotional mood state of fatigue, etc.) and intentions, expectations of the addressee, etc.

So, the situation of general and the situation of individual knowledge should be seen as a unity of two opposites: at the same time, the measure of the subjective is lower than it seems at first view, for individual experience is always social in nature. A situation of a multifactorial type reflects factors in the form of their existence, in connection with the immediate environment communicants, with the situation; it deals with the antonymic pair and is the present situation and the social situation. The present situation is understood as the immediate environment communicants, taking into account local and temporal characteristics, i.e., situation. This also includes an intangible factor - the topic act of communication as an object singled out as a subject discussion.

In a broad sense, the components of the current situation these are the participants in the communication themselves; in a certain respect, the impact in the process of communication of one partner on another is also a manifestation of external conditions that create a specific, present situation of linguistic and non-linguistic communication. The means of communication that determine the nature of a given present situation can be verbal or non-verbal: types of codes, nature of signals, manifestations of the form of speech. The cash characteristics of the situation of the form are immersed in communication and the situation of the form of a social message is fed from it, it is naturally, because the communicants are members of certain classes, layer, social group. The social situation is revealed on at least two levels, on the one hand, it is like a social background (political, economic, geographical, etc.), on which a specific situation of communication is realized and which echo is constantly brought into it, there are parties, these are the parameters that are singled out as the main ones for the participants in communication in most sociolinguistic studies: their social status (gender, age, occupation), their roles relative to each other (boss and

subordinate, teacher, student, husband and wife, etc.), as well as those specific roles that characterize the social situation (hostess, guest). The social situation also includes sets of signs of non-verbal and verbal; various social roles performed by the participants in the act of communication have a corresponding nomenclature of speech standard structures that the participants in communication own and use in accordance with regulatory requirements, with accepted behavior patterns. Comparison of situations of two different planes of consideration - the present situation and the situation of individual knowledge - allows us to focus on the following point.

The individual experience of a communicant as a concept that determines the amount of knowledge accumulated by him, the amount of information passed through the prism of his assessment, is, so to speak, "experience in statics". Individual experience included in the actual situation of communication involves considering it primarily through imposing on it, in a specific period of time, limited by the duration of communication, social experience (in particular, coming from the second participant in communication, because the volume of knowledge of individuals, as a rule, does not coincide), as something that during this period is realized, assimilated by the individual, which expands the scope of his knowledge; in other words, it is a characteristic of the process of cognition of the personality, a characteristic of individual experience "in dynamics".

The functional dependencies of interelement connections are largely determined by the functions of communication, which in the work is understood as its purpose (for example, educational communication pursues certain didactic and educational goals). They are associated with various communication functions, of which three are usually characterized as basic: referential, emotive and conative. So, the author of the text does not just inform the addressee about some range of phenomena of reality, but describes them through the prism of his attitude towards them, expresses a certain communicative intention, and directed at the object of influence - the recipient. Three other planes of consideration of types of situations involve taking into account situational conditions in three key parameters: place, time, and causal dependence associated with the formulation of the problem and its solution. The first two planes fix the distance of situational conditions from the place or moment of communication. One plane separates from the place where the act of communication takes place and from its theme; it unites an antonymous pair. In the first case, the defining characteristics of the situation, situation and displaced situation, are cash situational conditions, the topic of the communication situation is also according to the restriction communication participants. In the second case, the content mediate surrounding communicants this kind of situation may be present in direct oral communication of the participants communications. On the other plane, situational conditions are analyzed according to their connection with the moment of implementation of communication links through taking into account temporal dependencies presented in antonymic signs - "present - past" or "accomplished-happening"; they are: momentary situation and situation the action that has taken place.

At the same time, the range of the latter is very wide - from a just-accomplished event to historical situations with a significant time difference from the moment act of communication. There is a clear connection between temporal dependencies with the topic of communication: as a rule human memory retains the most significant; if individual experience often demonstrates certain deviations from this rule (and a particular individual can retain in memory some particulars that are significant for him, but objectively unimportant and, accordingly, not essential for others), then social experience is based on this rule, since in this case there is a selection of the most more generalized, essential, through the test of time. The third plane is represented by an antonymic pair: non-problem situation and problem situation. This plane is associated with a different disclosure of the topic - accentuation or failure to highlight the problematic beginning in content or form and gives a projection onto the previous viewing planes, when we are talking about the problematic nature of the form (in educational texts with mental task).

Let us indicate two more planes of consideration of the nodal concept, undoubtedly interesting, in particular, for teaching methods, when game elements acquire special significance, change of role functions in the conditions of educational communication. One plane unites the species according to the source of their generation, according to their degree. "naturalness - artificiality", "primary - secondary": natural situation and simulated situation.

The last fruits of the multifaceted planning activity of a human creator are the results of the work of creative imagination, widely represented, for example, in works. The other plane also takes into account the attribute "primary art, "secondary", along with this, it combines the types of situation according to the degree of reality, the existentiality of the situational conditions included in it; it is: a) a real situation that takes place in a segment of objective, real-life reality, b) its antonymic pair is an imaginary situation that is present in the imagination of communicants as a secondary one, reflecting the manifestations of the first and uniting the participants of communication, as it were speculatively, because at least at the given moment of communication is not connected with the current situation in place and time.

The situational conditions presented on this plane are not juxtaposed, the communicative principle dominates here (in its certain psychological characteristics), therefore, the types situations of this plane can already be classified as a subordinate type. Raising the question of the degree of reality of situational conditions also leads to other adjacent planes of consideration of this concept, which can be assessed as the next level detailing the last named pair of concepts. One of the planes is connected with the analysis of the degree of predictability of the transition of the possible into the real; they are: a predictable situation and an unpredictable, unpredictable situation. On the other plane there is an antonymic pair, reflecting the possibility of realizing situational conditions: a real situation and an unreal situation. Another perspective of consideration allows us to differentiate the types of situation through the identification of the degree of concreteness-abstractness. Accordingly, we can talk about a specific situation and about abstract situation.

Concluding the analysis of this position, let's call one more plane of consideration of the concept of "situation", represented by the situation and the non-textual situation and not represented by the textual one. This plane of analysis occupies a separate position and is of essential importance, since on it one can outline the projection of different types of situation from almost all other planes of consideration of this concept, grouping them, for example, around the situation of the author and the situation of the reader. According to the sum of the reflected situational conditions, the concept of "text situation" can be classified as a multifactorial type.

Let us preface the classification analysis of the concept of "communicative situation" with a small list of its types. First of all, it is a "global situation", which "embraces not only all linguistic means, but also all the main correlates of the situation"; among its types are: 1) the present situation; 2) the situation of general knowledge; 3) imaginary situation. These types are far from exhausting the general concept, moreover, their position in the classification is not entirely justified, because it is not sustained on one logical basis: if the present situation can be correlated with an imaginary situation through a certain distinguishing feature, then the situation of general knowledge can be compared with two others. when other parameters are taken into account. Our proposed classification analysis of the concept "communicative situation" is built on the above gradations situational conditions. The top of the tree - the graph is crowned with the concept of "global situation".

To determine the outlines of the enlarged branches of the structural graph for the first level of division, we used parameters for considering this concept in three different planes: characteristics of the situation; communication channel, forms of communication; text characteristics. We stipulate that it would be more accurate to raise the question of the presence two options: for the conditions of oral communication and spontaneous speech the initial level of detail is formed by the first two planes; for written communication conditions (and use cases prepared written statement) both highlighted planes give a projection onto the third plane - onto the characteristic text that occupies an autonomous position as very complexa phenomenon that is both the product of an act of communication and as its link, a means of communication. The

types of the global situation identified in the work are also conditionally divided into two groups depending on the number of situational conditions that determine their nature and their relationships; these are groups of monofactorial type and polyfactorial types. The second group can be divided into two subgroups (taking into account the relationship between factors); it is coordinative and subordinative in nature. One involves consideration of the types of situations represented by a certain set of adjacent situational conditions.

Conclusions. So, there is a very large number of communicative situations, and, consequently, contexts, due to a different number of factors, situational conditions and their various combinations. These situations and contexts, respectively, are represented by different qualitative and quantitative characteristics. At the same time, it is possible to single out groups of situations and contexts that are most relevant for characterizing the act of communication and its product-text, given that there is a certain hierarchy of these concepts. Another is connected with the allocation of types of situations through an emphasis on some prevailing factor - a situational condition. The listed types of situation and the plane of consideration of the concept of "communicative situation" seem to be the most significant. Therefore, it is legitimate to confine ourselves to the outlined types, stipulating that a number of types of situations remain outside the scope of consideration, as well as mixed types that combine characteristics from different planes of consideration. Classification analysis of the concept "communicative situation" is built on the above gradation situational conditions.

References:

1. Brown, H. D. (2017). Teaching by principles: an interactive approach to language pedagogy. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Regents.
2. Galloway, A. (2013). Communicative language teaching: An Introduction and Sample Activities. ERIC Digest, ED357642.
- 3 Graves, K. (2015). Designing language courses: A guide for teachers. Boston: Heinle & Heinle.
4. Hayati, M. (2017). Teaching English for Special Purposes in Iran: problems and Suggestions. Arts and Humanities in Higher Education, 7(2), p.147-169.
5. Hymes, D. (1971). 'Competence and performance in linguistic theory' in R. Huxley and E. Ingram (eds.). Language Acquisition: Models and Methods. London: Academic Press.
6. Larsen-Freeman, D. (2001). Techniques and principles in language teaching. New York: Oxford University Press.
7. Littlewood, W. (2015). Communicative Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Littlewood, W. (2016). Foreign and Second Language Learning. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press.
9. Nunan, D. (2019). Second language teaching and learning. Boston: Heinle & Heinle.
10. Omaggio Hadley, A. (2020). Teaching languages in context. Boston, Mass.: Heinle & Heinle.
11. Qinghong, MA. (2009). Key Elements in Conducting Communicative Approach to Language Teaching. Canadian Social Science, 5(2).

Література:

1. Brown, H. D. (2017). Teaching by principles: an interactive approach to language pedagogy. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Regents.
2. Galloway, A. (2013). Communicative language teaching: An Introduction and Sample Activities. ERIC Digest, ED357642.
- 3 Graves, K. (2015). Designing language courses: A guide for teachers. Boston: Heinle & Heinle.
4. Hayati, M. (2017). Teaching English for Special Purposes in Iran: problems and Suggestions. Arts and Humanities in Higher Education, 7(2), p.147-169.
5. Hymes, D. (1971). 'Competence and performance in linguistic theory' in R. Huxley and E. Ingram (eds.). Language Acquisition: Models and Methods. London: Academic Press.
6. Larsen-Freeman, D. (2001). Techniques and principles in language teaching. New York: Oxford University Press.
7. Littlewood, W. (2015). Communicative Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Littlewood, W. (2016). Foreign and Second Language Learning. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press.
9. Nunan, D. (2019). Second language teaching and learning. Boston: Heinle & Heinle.
10. Omaggio Hadley, A. (2020). Teaching languages in context. Boston, Mass.: Heinle & Heinle.
11. Qinghong, MA. (2009). Key Elements in Conducting Communicative Approach to Language Teaching. Canadian Social Science, 5(2).

UDC 378.018.8:373.5.011.3-051:81`243]:37.013.75(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-373-381](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-373-381)

Kazak Yuliia Yuryivna PhD, senior lecturer at Theory and Practice of Foreign Languages Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St.,2, Uman, tel.: (04744)403-92, <https://orcid.org/0000-0001-6791-4884>

FOREIGN EXPERIENCE IN WOULD-BE FOREIGN LANGUAGES TEACHERS TRAINING ON THE BASIS OF ACMEOLOGICAL APPROACH

Abstract. Double attention to a personalized development of would-be foreign languages teachers provides for searching new approaches and effective learning instruments. Proceeding from the above information, it is an acmeological approach that may become one of them. It is based on a complex of principals, modes and methods of a research which promote learning and solving theoretical and practical educational problems. The purpose of the study implies the analysis of the specific features of would-be foreign languages teachers training, English and German in particular, on the basis of acmeological approach in European countries. The article deals with the current issues of vocational education abroad; achievements of pedagogical education of Great Britain of would-be foreign languages teachers training have been described considering the acmeology nature; the attention has been paid to the content, forms and methods for teaching staff training for scientific and research activity; the specific features of practical pedagogical training of higher education applicants in Western European countries have been outlined. The analysis of the study outcomes of the scientists has proved the similarity of the theoretical component of the courses of vocational training of would-be foreign languages teachers in Great Britain with the content of the corresponding Ukrainian programs, because its structural elements include the courses in Pedagogy, linguistic training, history, literature and culture of the country under studying, linguistic theory, methodology of foreign languages teaching. The difference involves the implementation of the compulsory testing while using ICT as a component of the finals in Great Britain. National systems of higher education applicants training in foreign countries have been analyzed and the key specific features of vocational training of would-be foreign languages teachers have been demonstrated. Based on the analysis of the scientists' studies, more concentration of foreign programs for would-be foreign languages teachers training within the acmeological principals has been stated. It is represented by longer pedagogical practice duration accompanied by a mentor, wide involving higher education participants into self-assessment, intensification of self-study component in the general extension of academic hours.

Keywords: would-be English and German teachers, vocational training, formation of self-study competence, acmeological approach, individual educational trajectory, Internet resources, mentor, foreign experience.

Казак Юлія Юріївна доктор філософії, старший викладач кафедри теорії та практики іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, тел.: (04744)403-92, <https://orcid.org/0000-0001-6791-4884>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ НА ОСНОВІ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Анотація. Посилення уваги до особистісного розвитку майбутніх учителів

іноземних мов сприяє пошуку новітніх підходів та ефективних засобів навчання. У світлі означеного, акмеологічний підхід, що ґрунтується на сукупності принципів, прийомів та методів наукового дослідження, які дозволяють вивчати й вирішувати теоретичні та практичні освітні проблеми, може стати одним із них. Мета дослідження – проаналізувати особливості підготовки майбутніх учителів іноземних мов, зокрема англійської та німецької, на основі акмеологічного підходу у європейських країнах. У статті розглянуто актуальні питання професійної освіти зарубіжжя, представлено надбання педагогічної освіти Великої Британії у галузі підготовки майбутніх учителів іноземних мов із урахуванням сутності акмеології, зацентровано увагу на змісті, формах і методах підготовки педагогічних кадрів до науково-дослідницької діяльності й висвітлено особливості практичної педагогічної підготовки здобувачів вищої освіти у країнах Західної Європи. Аналіз результатів досліджень науковців засвідчив подібність теоретичного складника курсів професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов Великої Британії зі змістом аналогічних українських програм, оскільки його структурними елементами є курси з педагогіки, мовної підготовки, історії, літератури й культури країни, мова якої вивчається, лінгвістичної теорії, методики викладання іноземних мов. Відмінність полягає у запровадженні обов'язкового тестування із використання ІКТ як компонента випускних екзаменів у Великій Британії. Проаналізовано національні системи підготовки здобувачів вищої освіти у зарубіжних країнах та представлено ключові особливості професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов. На основі аналізу досліджень науковців репрезентовано більшу сконцентрованість зарубіжних програм підготовки майбутніх учителів іноземних мов на акмеологічних принципах, що відображається у більшій тривалості педагогічної практики та її супроводу ментором, широкому залученні здобувачів вищої освіти до самооцінювання, посиленні складника самостійної роботи в загальному обсязі навчального навантаження.

Ключові слова: майбутні учителі англійської та німецької мов, професійна підготовка, формування самоосвітньої компетентності, акмеологічний підхід, індивідуальна освітня траєкторія, Інтернет-ресурси, ментор, зарубіжний досвід.

Problem statement. Integration into the European and world community put the issue of speaking a foreign language at the present stage especially sharply. The possibility to communicate with the representatives of the other national and cultural community completely depends on foreign languages skills, those which are legally determined as the languages of foreign communication and the official languages of the European Union.

We stated that the need formation to learn a foreign language in the current higher education applicants is often caused by the outside social phenomena. One of the most spread is for obtaining foreign language skills on the level that may be sufficient to provide a successful realization of professional activity and professional tasks solving. Moreover, it is important to represent different trends and approaches in foreign languages teaching, their advantages and disadvantages; the specific features of vocational training of would-be foreign languages teachers at higher education establishments.

The development trends of the society at the current stage of its globalization and technologizing provoke moving away from traditional systems of a foreign education and searching for new approaches and effective teaching instruments. Proceeding from the concentration of the attention on a personalized development of would-be specialists, acmeological approach may satisfy the demand, as it is based on the complex of principals and methods of scientific research which provide for studying and solving theoretical and practical problems. A personal apply to oneself, necessity in professional self-realization, obtaining

professional experience are urgent and characterize social needs.

Analysis of recent research and publications. A number of publications is devoted to would-be foreign languages teachers training in Great Britain, Germany, France, Canada, Turkey, Finland, Denmark and others (N. Avsheniuk, V. Bazurina, O. Chorna, L. Diachenko, O. Khyzhniak, K. Kotun, I. Kozachenko, M. Marusynets, O. Ohienko, N. Postryhach, I. Samoiliukevych, O. Sulyma, I. Zadorozhna and others).

Developing the issue of acmeological approach applying in educational process, researchers in Pedagogy rely on the works of the psychologists who studied a person's achievements in an individual personalized and professional development ("acme"), – A. Maslow, K. Rodgers and others. Specific issues of teachers vocational training using acmeological approach were studied by N. Nychkalo, A. Rean, I. Ziaziun and others.

In the study, a team of authors (N. Avsheniuk, L. Diachenko, K. Kotun, M. Marusynets, O. Ohienko, N. Postryhach, O. Sulyma) describes national systems of would-be teachers training in foreign countries and states the following key specific features of vocational training:

- extension of the component of pedagogical practice of would-be foreign languages teachers training (through workshops and increasing hours for the training);
- development of the programs for internship;
- varying from university programs (of Bachelor's, Master's degree) till pedagogical courses;
- involving the best graduates of institutions of higher education into professional activity, tightening recruiting rules for employment in pedagogical specialties;
- formation of the system of continuous professional development starting from studying at a higher educational establishment up to ending the professional career as a priority task;
- transferring professional development programs to the institutions of general secondary education implies a systemic cooperation of the educational process participants.

The purpose of the article is to analyze specific features of would-be foreign languages teachers training on the basis of acmeological approach in European countries.

Summary of the main research material. Since, studying foreign experience promotes new possibilities for the development of continuous pedagogical education in Ukraine, we support the idea to view the current urgent issues of vocational education in Great Britain. The latter is very important for the study because the country has made a significant contribution to improving mechanisms for methodological training at pedagogical institutions of higher education in Ukraine by realizing the project "School Teacher of a New Generation" initiated by the British Council in Ukraine and the Ministry of Education and Science of Ukraine in March, 2013.

Having inspected the studying material of I. Samoiliukevych, we stress on the theoretical component of the courses of vocational training of would-be foreign languages teachers in Great Britain mostly to be similar to the content of the corresponding Ukrainian programs. It is sure to include the courses in Pedagogy, lingual training, history, literature and culture of the country under studying, linguistic theory (Comparative Linguistics, Social Linguistics, Psycho Linguistics), foreign languages teaching methodologies. However, unlike the Ukrainian institutions of higher education, British universities both teach higher education applicants to use ICT in educational purposes and introduce a compulsory testing these skills as a component of the finals.

In accordance with the scientist, some British institutions of higher education include the aspects of intercultural and social cultural Pedagogy into vocational training of would-be foreign languages teachers. Studying abroad is an inseparable part of vocational training of British higher education applicants, usually within the projects "Foreign Language Assistant".

The described by I. Samoiliukevych practical studying component deserves attention as well – pedagogical practice. It comprises a long-term training both in the schools of Great Britain and abroad. Especially, undergraduate students should spend two thirds of the academic hours in two different schools, in the classes of different level of education. While school pedagogical practice, higher education applicants cooperate with teacher-mentors who are also involved into planning the programs for would-be teachers training.

It is important to accentuate that the quality evaluating vocational training of foreign languages teachers in Great Britain is held within the standards formulated by the agency of pedagogical education. They imply a peculiar base for the current and final control.

Considering our study, supply the support of the continuous professional development of foreign languages teachers on a state level in Great Britain is very crucial. Within this purpose, there function specific institutions which productivity embraces the three directions:

- 1) teachers re-training and introducing new ideas and approaches, especially within the use of ICT;
- 2) teacher's assistance to win the challenges which have appeared in a specific professional context;
- 3) implementing new strategies developed on the Ministry level.

We consider this systemic organization of continual support for teachers in different aspects of their professional activity indicates the practical realization of acmeological approach.

Another evidence to apply the acmeology sense in foreign language teachers training includes filling their professional portrait. Providing no detailed analysis of its components, here we are to concentrate the attention on one of them – valuables. They include:

- considering the importance of learning and teaching foreign languages for social, political, economic and cultural development of the country and a personality;
- mastering a critical approach to the education which comprises self-estimation, mutual observation, practical and research activity and implementation of pedagogical studies outcomes into the practice of foreign languages teaching;
- considering the necessity of constant professional and personalized self-development, mastering new educating strategies;
- understanding the significance of the cooperation outside the school, mastering the experience of multicultural communication;
- mastering the teaching methods in accordance with professional, social and cultural, and personal needs of their pupils / students [9].

Proceeding from the above information, in the list of teachers' self-estimation, their considering the need for constant professional and personalized self-development, their mastering new educating strategies are the values to determine a personal and professional development of would-be teachers on the basis of acmeological approach.

Acmeological trend is also inherent in professional standards which regulate would-be teachers training in Great Britain. Describing the standards content within the self-study organization of the higher education applicants who master foreign languages teaching profession at British universities, V. Perevozniuk outlines their chapter which include the information on teacher's professional development; here a specific importance is for formatting the following skills and abilities:

- analysis and improvement of their own pedagogical activity, independent determination of the purposes and trends of the further development and self-improvement;
- critical, creative and constructive attitude to innovations and the readiness to implement the most useful of them in their own practice with children.

The scientist stresses, in order to form a self-educational competence of would-be English teachers in Great Britain, there may appear an individual educational trajectory that should promote considering to run a self-study activity, determine personalized and professional needs, improve relationships with the environment, provide for reflexing their own education [8].

In this aspect we may indicate I. Kozachenko who studies the development forms and methods of self-study competence of would-be English teachers. She outlines the British universities where one may identify an increase part of self-study work of higher education applicants [4]. Thus, to conclude, we state that it is the time to study at a university where would-be British teachers master skills, abilities, and especially their own experience to program and run the self-development. The abilities thus acquired may be used during their further professional activity.

Based on the comparative analysis of would-be foreign languages teachers training in Great Britain and Ukraine, I. Kozachenko offers to implement the positive experience of British institutions of higher education within the following changes: increasing attention to recruiting applicants for pedagogical specialties within the aptitude test, introductory practice for would-be educators during the first weeks at a university; increasing academic hours for self-study of higher education applicants; extension of their choice possibility between academic courses according to the applicants interests, extension of the practice period by reducing academic hours for theoretical training and the specific courses integration; introducing educational probation for higher education applicants in the countries of the language studied; professional development with innovational direction for trainee teachers; organizing a flexible course system of post-graduate study, for would-be teachers it may become an effective stimuli to increase their professional level.

Proceeding from the above mention list of the proposed changes in would-be foreign languages teachers training, this process requires some improvements in the aspect of its orientation into the standards and recommendations being realized in the European educational community. Therefore, we support her conclusion to be the most important - it is the Europeanisation of language education and getting the status of a priority field for vocational education of a would-be foreign languages teacher that work as main trends to improve Ukrainian educational system [5].

O. Chorna describes the following achievements of pedagogical education of Great Britain in the sphere of teachers-philologists training as useful for Ukraine:

- pedagogical practice, its role, a close bond of an institution of higher education and a school: school influences the content of professional and pedagogical training, school teachers and college / university tutors participate in developing curricula and teachers training programs;
- probation abroad, especially in the country of the studied language;
- teaching a practical course by native speakers at an institution of higher education;
- practical orientation of the training, the theory and practice bond;
- to compare with the Ukrainian reality, the fact that at most institution the curricula are built according to a module principal sounds as a similar; it provides for more flexibility and variability [13].

Studying the content, forms and teaching methods of pedagogical personnel for scientific and research work in Great Britain, I. Kozubovska, I. Popovych and N. Rokosovych accentuate their attention on reflexing during lessons and reflexive practice that includes self-analysis of the performed practical events in order to fix their results, analysis and increasing their further effectiveness. An interesting fact performs that the practice accompanies the whole training process of a would-be teacher, promotes the development of the critical thinking skills and involves higher education applicants into career-oriented activity [6].

Covering the specific features of methodological training of would-be English teachers in Great Britain, I. Zadorozhna states the following aspects of this process possibly to be useful while training would-be German teachers at native institutions of higher education:

- using module technologies;
- considering the interests of higher education applicants while choosing academic courses;
- flexible combination of theoretical and practical components;
- priority for modern theories and approaches;
- practical orientation;
- stress on higher education applicants' self-study work and the development of critical thinking;
- personalized learning.

She determines the next aspects as specific features of the teachers training of English as a foreign language:

- involving non-state institutions of education run by the specific organizations;
- training of British and foreign higher education applicants;
- existing different training levels;
- practical character;
- combination of linguistic and methodological training;
- analysis of some theoretical issues within the practical work with students;
- use of communicative approach;
- wide use of problem learning;
- reflexive direction;
- differentiation approach considering the specific features of further activity in different pedagogical systems [3].

Proceeding from the described specific features, we prove the principals of acmeological approach not to be declared but realized, e.g., in active higher education applicants involving into self-estimation, reflexivity, problem learning, etc.

Acmeological aspiration of would-be foreign languages teachers, including teachers of the English and German languages, may be greatly motivated while pedagogical practice. Many scientists who studied foreign languages teachers training in different countries prove this fact. Thus, Y. Spitsyn and V. Chernysh outline specific features of practical training of would-be foreign languages teachers in Western European countries. We draw your attention on the stated by the scientists, key role of a mentor while pedagogical practice. He is a teacher of the pedagogical personnel of the school which holds the pedagogical practice. Mentor's tasks include methodological help for a practicing student while getting ready and conducting lessons, planning them, supporting while problems solving when a higher education applicant is providing his professional skills. Simultaneously, a mentor evaluates the effective level of a trainee's work as a teacher.

Mentor is responsible for:

- consulting a trainee teacher on guiding the subject of his specialty;
- supporting a higher education applicant to clear the mechanism of considering and teaching children and organize his lessons accordingly;
- advising a higher education applicant in class management, schedule organization, pupils knowledge assessment and setting his own example as well;
- being a member of the school teaching staff and demonstrating a responsibility in the

aspects of pedagogical training which exist at school;

–observing a trainee teacher’s professional development, his progress in the subject considering, teaching competences, knowledge mastering and applying, pupils’ activity assessing and reporting [11].

Proceeding from the mentor’s duties mentioned above, we may conclude it is observation of a trainee teacher’s development that may become a motivating factor for the would-be teacher, because simultaneously he gets both qualified advices on the professional activity sense and the support within his achievements and progress evaluation in his specialty.

Different aspects of would-be German teachers training were key in the studies of both native and foreign scientists. To begin with, the issues of the approaches in vocational training of these specialists were the main. A. Stepanenko stressed on the importance to realize personally oriented learning using the appropriate pedagogical technologies oriented on a person’s creative development. According to the scientist, the realization of personally oriented education is possible “... if the pedagogical factors are created; they include a developmental environment as a basis. It is characterized by a new educational sense – educational task is of great importance, and organizational forms, methods, teaching instruments are of subject-subjective nature of pedagogical cooperation” [12].

V. Hamaniuk pays attention to the urgent changes in would-be foreign languages teachers training within the tendency of multilingual education. As for the scientist, there are views on the fact that social and political transformations influence a lingual sphere that leads to its constant transformation. It explains the necessity to revise and analyze the tendencies of vocational training of foreign languages teachers within an active phase of multilingual education development. Most researchers are unanimous in the view to determine the linguistic, methodological, social and cultural, discursive, social and compensative in the structure of professional competences of a foreign language teacher. We share the idea that under the conditions of multilingual education it is “... a teacher’s multilingual and intercultural competence that includes both the knowledge of several foreign languages, introducing diverse cultures, tolerant attitude to them, and formed European identity ...” are of specific significance [2].

Many scientists have recently accentuated on the practice to implement the Internet resources while training would-be German teachers. It is especially H. Palytsia who explores resource and functional opportunities of the platform derdieDaF in forming professional competence of would-be German teachers. She states the conditions to use this site in the practice of their professional training that include “... compliance with the applicable standards on the professional competence of the German language teacher, adaptation to the pedagogical education content on this specialty, creative combination of the resources and materials within the specific themes of academic courses and subjects, considering the specific features to use them accounting on the diverse forms of educational process organization” [7].

O. Yasko interprets the Internet networks to be reasonably used in order to form communicative culture of would-be foreign languages teachers. Internet resources have become relevant in the present informatization society and an important instrument of vocational training of would-be teachers [14].

We share the idea of I. Sokolova that a vocational training of a would-be teacher-philologist is a social and pedagogical system which is oriented on the formation of a would-be teacher’s value views in order for him to perform his professional activity. Supporting the thesis on a systemic competence of the training and its legal continuity in the combination of the general, specific, individual and specifically subject matter, the scientist specifies these aspects. In general, she describes this training as a component of the continuous education that is reasoned by the specific historical conditions of the society development, considers the present tendencies, native

and foreign experience of a step-by-step would-be teachers training at a higher pedagogical institution. When she mentions the specific – the specific features of the professional training of a would-be teacher-philologist are explained. They are caused by the educational sector “Humanities”, the training areas of a would-be specialist (“Pedagogical education”, “Philology”), Bachelor’s and Master’s educational degrees. The individual aspect is described as the organization of effective stimuli for professional and personalized development of a would-be teacher-philologist, on a philological faculty. It is realized by implementing the modern pedagogical technologies, pedagogical monitoring the quality of the realization of educational and professional programs on the specialty “Philology” on every stage of a specialist’s vocational training at a higher education institution. On the level of specifically subject matter – considering the specific features of the further work of the teacher-philologist of the subject “Foreign language” in the content, forms, methods and pedagogical technologies [10].

Conclusions. Thus, the described works on the foreign experience of would-be foreign languages teachers training have proved the similarity of educational components in the training programs of would-be teachers of the field at Ukrainian and British institutions of higher education. It justifies the courses on pedagogy, psychology, practical course of a foreign language, literature and culture of the country which language is being studied, teaching methodology of foreign languages, etc. At the same time, we state more focus of foreign programs for would-be foreign languages teachers training on the acmeological principals. It is reflected in longer practice hours and its mentor accompany, extent involving higher education applicants into self-estimation, stressing the self-study component in the whole academic hours. The prospects of further research imply studying the issues on the development of facilitating skills of would-be teachers, formation their empathy, the experience to implement innovative educational technologies.

References:

1. Avsheniuk, N., Diachenko, L., Kotun, K. et al. (2017). Zarubizhnyi dosvid profesiinoi pidhotovky pedahohiv. Kyiv [in Ukrainian].
2. Hamaniuk, V. A. (2014). Pidhotovka vchyteliv inozemnykh mov na tli tendentsii do bahatomovnoi osvity. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Pedahohika, psyholohiia, filosofiiia - Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Natural Utilization of Ukraine. Series: Pedagogy, psychology, philosophy, issue 199(1), 86–91* [in Ukrainian].
3. Zadorozhna, I. P. (2002). Osoblyvosti metodychnoi pidhotovky vchyteliv anhliiskoi movy u Velykii Brytanii. *Extended abstract of candidate’s thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
4. Kozachenko, I. V. (2015). Innovatsiini tekhnolohii v systemi pidhotovky maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u Velykii Brytanii ta Ukraini (porivnialnyi analiz). *Candidate’s thesis*. Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].
5. Kozachenko, I. V. (2016). Pidhotovka vchyteliv inozemnykh mov u Velykii Brytanii. Pozytyvnyi dosvid dlia Ukrainy. *Molodyi vchenyi – A Young Scientist, issue 4, 379–383* [in Ukrainian].
6. Kozubovska, I., Popovych, I., Rokosovyyk, N. (2019). Zmist, formy i metody pidhotovky pedahohichnykh kadriv do naukovo-doslidnytskoi diialnosti u Velykii Brytanii: metodychni rekomendatsii. Uzhhorod [in Ukrainian].
7. Palytsia, H. S. (2021). Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv nimetskoii movy zasobamy suchasnykh internet-resursiv. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 05. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific journal of the M. P. Drahomanov National Pedagogical University. Series 05. Pedagogical sciences: realities and prospects, issue 79, 35–38* [in Ukrainian].
8. Perevozniuk, V. (2020). Dosvid formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy u Velykii Brytanii. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences, issue 28, 3, 182–187* [in Ukrainian].
9. Samoiliukevych, I. V. (2007). Profesiinyi portret suchasnoho vchytelia inozemnykh mov u Velykii Brytanii. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University, issue 33, 40–44* [in Ukrainian].
10. Sokolova, I. V. (2008). Teoretychni ta metodychni osnovy profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia za dvoma spetsialnostiamy na filolohichnykh fakultetakh vyshchykh navchalnykh zakladakh. *Extended abstract of candidate’s thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

11. Spitsyn, Ye., Chernysh, V. (2021). Osoblyvosti praktychnoi pedahohichnoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv inozemnykh mov u kraïnah Zakhidnoi Yevropy. *Inozemni movy – Foreign Languages*, issue 3, 51–59 [in Ukrainian].
12. Stepanenko, A. V. (2018). Pidhotovka maibutnykh vchyteliv inozemnoi movy do realizatsii osobystisno-orientovanoho navchannia v suchasniï shkoli v konteksti inkliuzyvnoi osvity. *Naukovi zapysky TsDPU. Seriya: Filolohichni nauky - Scientific notes of the Central Ukrainian State Pedagogical University. Series: Philological sciences. issue 165, 574–578* [in Ukrainian].
13. Chorna, O. A. (2011). Osoblyvosti suchasnoi pidhotovky vchyteliv-filolohiv u Velykii Brytanii. *Naukovyi visnyk Pivdenoukraiïnskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu im. K. D. Ushynskoho - Scientific Bulletin of the K. D. Ushynskiy South Ukrainian National Pedagogical University, issue 5–6, 3–10* [in Ukrainian].
14. Vozniuk, O. V., Dubaseniuk, O. A., Kostyushko, Yu. et al. (2020). Teoriia i praktyka profesiinoi akmeolohii. Zhytomyr: Yevro-Volyn [in Ukrainian].
15. Yasko, O. (2017). Formuvannia komunikatyvnoi kultury maibutnykh uchyteliv inozemnykh mov zasobamy resursu Internet. *Candidate's thesis. Starobilsk* [in Ukrainian].
16. Terminology of European Education and Training Policy: a selection of 100 key terms. CEDEFOP. European Centre for the Development of Vocational Training (2008). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Література:

1. Авшенюк Н., Дяченко Л., Котун К. та ін. Зарубіжний досвід професійної підготовки педагогів: монографія / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2017. 84 с.
2. Гаманюк В. А. Підготовка вчителів іноземних мов на тлі тенденцій до багатомовної освіти. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. Київ, 2014. Вип. 199(1). С. 86–91.
3. Задорожна І. П. Особливості методичної підготовки вчителів англійської мови у Великій Британії: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2002. 20 с.
4. Козаченко І. В. Інноваційні технології в системі підготовки майбутніх учителів іноземних мов у Великій Британії та Україні (порівняльний аналіз): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Переяслав-Хмельницький, 2015. 219 с.
5. Козаченко І. В. Підготовка вчителів іноземних мов у Великій Британії. Позитивний досвід для України. *Молодий вчений*. Одеса, 2016. Вип. 4. С. 379–383.
6. Козубовська І., Попович І., Рокосовик Н. Зміст, форми і методи підготовки педагогічних кадрів до науково-дослідницької діяльності у Великій Британії: методичні рекомендації / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2019. 32 с.
7. Палиця Г. С. Професійна підготовка майбутніх учителів німецької мови засобами сучасних інтернет-ресурсів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 05. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ, 2021. Вип. 79. Т. 2. С. 35–38.
8. Перевознюк В. Досвід формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів англійської мови у Великій Британії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич, 2020. Вип. 28. Т. 3. С. 182–187.
9. Самойлюкевич І. В. Професійний портрет сучасного вчителя іноземних мов у Великій Британії. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2007. Вип. 33. С. 40–44.
10. Соколова І. В. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки майбутнього вчителя за двома спеціальностями на філологічних факультетах вищих навчальних закладах: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2008. 44 с.
11. Спіцин Є., Черниш В. Особливості практичної педагогічної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у країнах Західної Європи. *Іноземні мови*. Київ, 2021. Вип. 3. С. 51–59.
12. Степаненко А. В. Підготовка майбутніх вчителів іноземної мови до реалізації особистісно-орієнтованого навчання в сучасній школі в контексті інклюзивної освіти. *Наукові записки ЦДПУ. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький, 2018. Вип. 165. С. 574–578.
13. Теорія і практика професійної акмеології: монографія / Вознюк О. В., Дубасенюк О. А., Костюшко Ю. О., Осадчук Н. П., Сидорчук Н. Г. Житомир: Євро-Волинь, 2020. 392 с.
14. Чорна О. А. Особливості сучасної підготовки вчителів-філологів у Великій Британії. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. Одеса, 2011. Вип. 5–6. С. 3–10.
15. Ясько О. Формування комунікативної культури майбутніх учителів іноземних мов засобами ресурсу Інтернет: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Старобільськ, 2017. 300 с.
16. Terminology of European Education and Training Policy: a selection of 100 key terms. CEDEFOP. European Centre for the Development of Vocational Training. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008. 246 p.

UDC 378.147:37.017

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-382-388](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-382-388)

Kornytska Yuliia Anatolyivna PhD (Education), associate professor, Department of English for Humanities, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Prospect Beresteyskyi, 37, Kyiv, 03056, <https://orcid.org/0000-0002-4781-0807>

Dukhanina Natalia Marianivna PhD (Education), associate professor, Department of English for Humanities, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Prospect Beresteyskyi, 37, Kyiv, 03056, <https://orcid.org/0000-0002-2228-7984>

ACADEMIC INTEGRITY AND ETHICAL LEADERSHIP: SHAPING THE PATH FOR FUTURE MANAGERS

Abstract. The Ukrainian higher education system has faced significant challenges due to the COVID-19 pandemic and the outbreak of war in 2022. Despite these difficulties, the teaching community has demonstrated commitment in ensuring the continuity of education through online delivery. Academic integrity is crucial in this context as the virtual landscape presents new challenges and temptations that could compromise its principles, preserving the integrity of the educational process and equipping students with the ethical foundation necessary for their future professional endeavors. In the realm of business education, academic integrity plays a pivotal role in shaping the next generation of managers who navigate the complex business landscape ethically and effectively. This study builds on recent research and insights from the educational community to comprehensively explore the facilitation of academic integrity in online instruction, aiming to present findings and propose solutions that establish crucial prerequisites for the successful implementation of online teaching methods and contribute to the existing knowledge base, promoting academic integrity in online learning environments. The findings of this study demonstrate that promoting academic integrity in online teaching revolves around two main trajectories: cultivating academic honesty by establishing clear expectations, informing students about consequences, and emphasizing its significance, and focusing on creating the unique, tailored course assignments that maintain academic integrity and foster a culture of trust and responsibility through original designs aligned with learning objectives and higher-order thinking skills. By integrating these trajectories, educators can contribute to the ongoing efforts to promote academic integrity in online learning environments, while future research should focus on approaches to further enhance academic integrity in online language teaching.

Keywords: academic integrity, higher education, assignments, cultivation, future managers, online instruction.

Корницька Юлія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри АМГС № 3, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", просп. Берестейський, 37, м, Київ, 03056, <https://orcid.org/0000-0002-4781-0807>

Духаніна Наталія Мар'янівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри АМГС № 3, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", просп. Берестейський, 37, м, Київ, 03056, <https://orcid.org/0000-0002-2228-7984>

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ТА ЕТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО: ФОРМУВАННЯ ШЛЯХУ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ

Анотація. Пандемія COVID-19 та тривала війна в Україні поставили перед освітнім сектором неймовірні виклики. Незважаючи на ці складнощі, освітня спільнота продемонструвала свою відданість, забезпечуючи неперервність навчання через онлайн-формат. Важливим аспектом у такому контексті стає академічна чесність, оскільки віртуальне середовище приносить нові виклики, які можуть підірвати засади академічної чесності. Збереження академічної чесності не тільки гарантує цілісність освітнього процесу, але й надає студентам етичну основу, необхідну для їхньої майбутньої професійної кар'єри. У сфері бізнес-освіти академічна чесність відіграє ключову роль у формуванні наступного покоління менеджерів, які здатні етично та ефективно працювати у сучасному бізнес-середовищі. Дослідження ґрунтується на результатах актуальних наукових розвідок та інсайтах освітньої спільноти і має на меті комплексне вивчення сприяння академічній чесності в онлайн-навчанні, а також представлення висновків та пропозицій, які створюють необхідні передумови для успішної реалізації онлайн-методів навчання та сприяють розвитку академічної чесності в онлайн-навчальних середовищах. Автори мають не меті зробити свій внесок у постійні зусилля з просування академічної чесності в онлайн-середовищах навчання. Дослідження демонструє, що сприяння академічній чесності в онлайн-навчанні базується на двох основних напрямках. Перший напрямок полягає в культивуванні академічної чесності шляхом встановлення чітких очікувань, інформування студентів про наслідки академічної нечесності та підкреслення її важливості як невід'ємної частини освітнього шляху студентів. Другий напрямок зосереджений на створенні унікальних завдань, що забезпечують академічну чесність та сприяють формуванню культури довіри та відповідальності за допомогою оригінального дизайну, відповідності навчальним цілям та вимогам вищого рівня мислення. Інтеграція цих напрямків дозволяє викладачам внести свій внесок у постійні зусилля щодо просування академічної чесності в онлайн-середовищах навчання. Майбутні дослідження повинні зосередитись на підходах до подальшого зміцнення академічної чесності у онлайн-навчанні мови.

Ключові слова: академічна чесність, вища освіта, завдання, культивування, майбутні менеджери, онлайн-навчання.

Problem statement. The Ukrainian higher education system had already been facing challenges posed by the COVID-19 pandemic when, in 2022, the outbreak of war further intensified the difficulties. However, despite the hindering circumstances and the need to shift higher education to online delivery, the teaching community continues to demonstrate commitment and skills, putting in concerted efforts to ensure the continuity of education.

In this context, academic integrity has become crucially relevant as the educational system strives to maintain its quality and excellence. Academic integrity has always been regarded as a crucial component of professional higher education, ensuring that students uphold the values of honesty, integrity, and intellectual rigor. However, in the current context of Ukrainian higher education, the significance of academic integrity becomes even more pronounced. As the virtual landscape becomes the primary medium for education, it brings about unique challenges and temptations that could compromise the principles of academic integrity. With the increased accessibility to digital resources and the potential for unethical practices such as plagiarism or cheating, addressing and emphasizing the importance of academic integrity has become an especially relevant and pressing topic for Ukrainian students. Upholding academic integrity in the online learning environment not only preserves the integrity of the educational process but also

equips students with the ethical foundation necessary to succeed in their future professional endeavors as it serves as a cornerstone in shaping the professionalism, instilling in them the values of ethical conduct, integrity, and a commitment to excellence that are essential in their future roles.

In the realm of business education, the significance of academic integrity cannot be overstated when it comes to shaping the next generation of managers. Upholding academic integrity equips future managers with the tools to navigate the complex business landscape ethically and effectively. It instills core values of honesty, integrity, and fairness, building a reputation based on trustworthiness. Fostering academic integrity cultivates critical thinking, problem-solving skills, and a profound respect for intellectual property. It also develops qualities of discipline, perseverance, and a drive for excellence, ensuring long-term success. Also, academic integrity plays a pivotal role in shaping ethical leadership capabilities and preparing aspiring managers for managerial roles with the highest ethical standards.

Recent Studies and Publications. The issues of academic integrity in online education have long been a focal point for researchers. However, the period from 2020 to 2023 has witnessed a surge of studies in this field, primarily driven by the worldwide impact of the COVID-19 pandemic. Eaton [8] highlighted the significant concerns regarding academic integrity during the transition to online teaching. Adding to this, Liu X. et al. [14] conducted an investigation revealing an increase in academic misconduct during this transition period. In response to these challenges, Chiang et al. [4] and Rapanta [16] conducted studies aimed at identifying factors contributing to academic dishonesty in online learning environments, providing valuable recommendations for prevention and intervention. These studies collectively underscore the critical importance of promoting academic honesty in online education, particularly in times of crisis.

In addition, a range of research endeavors has contributed to our understanding of academic dishonesty in online learning environments and its broader implications. Chiang [4] conducted a systematic study to analyze trends and identify potential areas for further research, while Dendir focused on assessing the prevalence of academic dishonesty in online courses. Holden [11] provided a comprehensive review of current research on academic integrity in higher education, with a specific focus on its application to assessment practices in online courses. Malik conducted a study examining academic cheating behaviors and the perceived effectiveness of online education during the COVID-19 period among students from various educational institutions. Lastly, Putra [5] investigated the impact of lecture administration, lecturer-student interaction, and learning satisfaction on the occurrence of academic dishonesty.

Collectively, these studies significantly contribute to our existing knowledge base on academic integrity in online education. They offer valuable insights into various aspects of academic dishonesty, including cheating behaviors, prevalence, assessment practices, and the impact of online learning environments on academic performance. This body of research plays a crucial role in informing efforts to address academic dishonesty and foster a culture of integrity in online education settings.

Objectives. Building on recent scholarly research and insights from the educational community, our study aims to comprehensively explore the facilitation of academic integrity in online instruction. As a result, we aim to present our findings and propose solutions that establish crucial prerequisites for the successful implementation of online teaching methods. By addressing this objective, we strive to contribute to the existing knowledge base into promoting academic integrity in online learning environments.

Findings. The promotion of academic integrity in online teaching revolves around two main trajectories. The first trajectory involves the cultivation of academic honesty, emphasizing the importance of integrity in academic work and upholding ethical standards. The second trajectory focuses on creating course assignments that maintain academic integrity, fostering a

culture of trust and responsibility. By integrating these trajectories, online teaching can train future managers who possess not only knowledge but also a strong ethical compass for navigating professional environments.

Cultivation of Academic Honesty.

Establishing clear expectations for academic integrity and outlining the repercussions of academic dishonesty is the crucial first step in shaping a culture of academic integrity in online language teaching. By effectively communicating these expectations and consequences to students, instructors can discourage cheating and unethical practices [4-6; 13]. This includes clearly articulating expectations regarding academic honesty, such as proper citation practices, source usage, collaboration, and the submission of original work. By explicitly outlining these expectations, students gain a clear understanding of what is considered acceptable and are more likely to uphold the principles of integrity.

Equally important is informing students about the consequences of academic dishonesty. Instructors should clearly state the potential repercussions of cheating, such as a failing grade, academic probation, or disciplinary action. It is essential for instructors to be vigilant in detecting cases of cheating, implementing fair processes, and administering appropriate penalties when misconduct is confirmed. By maintaining consistency in addressing academic dishonesty, instructors send a strong message that dishonest behavior will not be tolerated and that academic integrity is an unwavering expectation.

Emphasizing the significance of academic integrity as an integral part of students' educational journey is crucial. Instructors should highlight the value of honesty, integrity, and the pursuit of knowledge, instilling in students a sense of pride and responsibility for their work and achievements. This can be achieved through various means, such as, for instance, reflective assignments [2; 7].

Promoting a culture of integrity in online language teaching, particularly in the context of training future managers, also relies on encouraging academic honesty through discussions and ethical cases analysis. These discussions serve as a powerful tool to promote ethical behavior by raising awareness about the negative consequences of dishonesty and emphasizing the value of integrity not only in academic, but in business settings. Through these discussions, students can gain a deeper understanding of the ethical implications of their actions and develop a sense of responsibility. Additionally, these discussions provide an opportunity for instructors to emphasize the importance of taking pride in one's own work, fostering a sense of ownership and personal investment in pursuits. By appreciating the significance of their contributions, students are more likely to engage in authentic and original work, reducing the inclination to resort to dishonest practices [3; 11; 14].

Furthermore, providing resources such as writing and study skill workshops plays a vital role in supporting students' academic development and integrity. These workshops equip students with the necessary skills, including proper citation practices, effective research techniques, and critical thinking strategies, enabling them to engage in academic work with integrity. Access to these resources ensures that students have the tools and knowledge to produce high-quality work and make informed ethical decisions.

By combining these efforts, instructors can contribute to the development of responsible and ethical learners who actively engage in their academic pursuits with integrity, thereby nurturing a culture of academic excellence and integrity in online language teaching settings.

Assignments.

Unique. One effective strategy is to avoid relying on readily available assignments or materials accessible online. The temptation for students to engage in academic dishonesty is heightened when assignments can be easily found through a quick internet search. By opting for

original assignments, instructors can reduce the likelihood of cheating and encourage more authentic student engagement in the learning process. To achieve this, instructors should design assignments that are tailored to the specific learning objectives and aligned with the course content, rather than using pre-existing materials [6; 12; 16].

Within an ESP course, instructors may enjoy the flexibility to design original assignments that cater to the needs of future managers. These assignments can be in diverse formats, such as case studies that prompt students to apply their skills in proposing practical solutions. Alternatively, open-ended projects provide opportunities for students to delve into topics of interest, conduct independent research, and creatively present their findings with multimedia presentations, reports, or other forms common for business communication. By embracing this approach, instructors not only foster academic integrity but also empower future managers to demonstrate their knowledge and skills in dynamic ways, preparing them for the challenges of the business world.

Furthermore, the creation of original assignments provides an opportunity for instructors to align assessments with the specific learning outcomes of the course. By tailoring assignments to address desired language skills and competencies, instructors ensure that students actively participate in the learning process and that assessments accurately measure their progress. This alignment between assignments and learning outcomes helps students comprehend the purpose and relevance of their work, further motivating them to approach assignments with integrity and a commitment to academic excellence [1; 5; 8; 11].

Cognitive. The strategic design of assessments that demand higher-order thinking skills serves as a potent tool to foster academic integrity and deter cheating.

In the context of English for Specific Purposes (ESP) and the development of future managers, designing assessments that go beyond surface-level comprehension, instructors can foster academic integrity and deter cheating in online language teaching. These types of assessments challenge students to analyze complex business scenarios, evaluate multiple perspectives, and propose creative solutions, aligning with the cognitive demands future managers will face in real-world situations.

Moving away from mere fact memorization, higher-order thinking assessments require students to think critically, reason logically, and apply their knowledge in authentic and context-specific ways. By engaging students in these cognitive processes, instructors not only cultivate a learning environment that values critical thinking but also equip future managers with the skills necessary for problem-solving, decision-making, and effective communication in the business world. This approach not only promotes academic integrity but also nurtures a deeper understanding of the subject matter and its practical applications for aspiring managers in their respective fields [2; 8; 13-15].

Collaborative. Promoting collaboration among students in online language teaching is not only a pedagogical approach but also an effective strategy to cultivate integrity within the virtual learning environment. Collaborative learning activities in online language teaching offer numerous benefits that contribute to the promotion of academic integrity, especially in the context of English for Specific Purposes (ESP). Firstly, collaboration encourages active student engagement, which can reduce the motivation for students to resort to cheating. Future managers need to work effectively with others, so engaging in collaborative tasks helps them develop essential teamwork skills and a strong work ethic. Moreover, collaborative learning fosters a sense of community, which is crucial for future managers who will likely work in team-based environments. By working together towards common goals, students develop a stronger connection with their peers, leading to a shared responsibility for upholding academic integrity. This sense of community and mutual respect aligns with the values and expectations of future managerial roles.

Collaborative learning activities also provide an avenue for peer learning, which is particularly valuable for future managers in ESP. Through collaborative tasks, students have the opportunity to learn from their peers, share diverse perspectives, and collectively construct knowledge. This peer-to-peer learning approach promotes a deeper understanding of the subject matter and encourages critical thinking and problem-solving skills, all of which are vital for future managers who need to make informed decisions and manage complex situations. To effectively promote collaboration and academic integrity in ESP for future managers, instructors can incorporate various strategies and tools into their online curricula. For instance, they can design case studies or group projects that require students to work together to solve real-world business challenges. Utilizing online collaboration platforms and discussion boards can provide a space for students to collaborate virtually, share ideas, and engage in meaningful dialogue related to their future managerial roles. By setting clear objectives and creating a supportive environment that values teamwork and ethical behavior, instructors can instill the principles of academic integrity and prepare future managers for their professional careers [1; 7; 16].

Conclusion. While online learning has proved invaluable in supporting education in Ukraine, it is essential to establish a well-organized framework based on the principles of academic integrity to maximize its effectiveness. The significance of upholding academic integrity cannot be overstated, as it plays a pivotal role in shaping the next generation of managers, equipping them with the ethical foundation and skills necessary to navigate the intricate business landscape with integrity, fairness, and honesty. Therefore, further investigation and implementation of remedies are crucial to address concerns related to academic integrity, as it serves as a cornerstone in developing the professionalism of future managers and instilling in them the values of ethical conduct, integrity, and a commitment to excellence that are fundamental to their future roles.

As in the Ukrainian education system the availability of online courses expands, these issues will continue to grow in magnitude. Further research in this field would assist educators and institutions in delivering the highest-quality online educational offerings.

References:

1. Awdry, R., & Ives, B. (2022). International predictors of contract cheating in higher education. *Journal of Academic Ethics*. Advance online publication. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1007/s10805-022-09449-1>
2. Ali, M. M. (2011). Creating learning management system using randomly selected question banks for effective e-learning. *Journal of E-Technology*, 2(2), 83.
3. Burgason, K. A., Sefiha, O., & Briggs, L. (2019). Cheating is in the eye of the beholder: An evolving understanding of academic misconduct. *Innovations in Higher Education*, 44(3), 203–218. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1007/s10755-019-9457-3>
4. Chiang, F., Zhu, D., & Yu, W. (2022). A systematic review of academic dishonesty in online learning environments. *Journal of Computer Assisted Learning*. Advance online publication. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1111/jcal.12656>
5. Comas-Forgas, R., Lancaster, T., Calvo-Sastre, A., & Sureda-Negre, J. (2021). Exam cheating and academic integrity breaches during the COVID-19 pandemic: An analysis of internet search activity in Spain. *Heliyon*, 7, e08233. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e08233>
6. Bretag, T., Mahmud, S., East, J., Green, M., James, C., McGowan, U., Partridge, L., Walker, R., & Wallace, M. (2018). Contract cheating and assessment design: Exploring the relationship. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 44(5), 676–691. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1080/02602938.2018.1527892>
7. Curtin, R. (2021). Transitioning to the post-COVID classroom. *Journal of Chemical Education*, 98(5), 1435-1436.
8. Eaton, S. E. (2020). Academic integrity during COVID-19: Reflections from the University of Calgary. *International Studies in Educational Administration*, 48(1), 80-85.
9. Golden, J., & Kohlbeck, M. (2020). Addressing cheating when using test bank questions in online classes. *Journal of Accounting Education*, 52. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1016/j.jaccedu.2020.100671>
10. Hamilton, M., & Richardson, J. (2007). An academic integrity approach to learning and assessment design. *Journal of Learning Design*, 2(1). [Online]. Available: <https://doi.org/10.5204/jld.v2i1.27>

11. Holden, O. L., Norris, M. E., & Kuhlmeier, V. A. (2021). Academic integrity in online assessment: A research review. *Frontiers in Education*, 6. [Online]. Available: <https://doi.org/10.3389/feduc.2021.639814>
12. Lathrop, A., & Foss, K. (2000). Student cheating and plagiarism in the internet era: A wake-up call. *Libraries Unlimited*.
13. Jenkins, B. D., Golding, J. M., Le Grand, A. M., Levi, M. M., & Pals, A. M. (2022). When opportunity knocks: College students' cheating amid the COVID-19 pandemic. *Teaching of Psychology*, 0(0), 1–13. <https://doi.org/10.1177/00986283211059067>
14. Liu, X., Magalhães, R., & Vogel, D. (2021). Academic misconduct in the online learning environment of higher education: A review of the literature. *Journal of Computing in Higher Education*, 33(2), 339-358.
15. Peterson J. Formative Evaluations in Online Classes. *The Journal of Educators Online*. 2016. Vol. 13, no. 1. URL: <https://doi.org/10.9743/jeo.2016.1.8>
16. Rapanta, C., Botturi, L., Goodyear, P., Guardia, L., & Koole, M. (2020). Online university teaching during and after the COVID-19 crisis: Refocusing teacher presence and learning activity. *Postdigital Science and Education*, 2(3), 923-945. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00155-y>

Література:

1. Awdry, R., & Ives, B. (2022). International predictors of contract cheating in higher education. *Journal of Academic Ethics*. Advance online publication. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1007/s10805-022-09449-1>
2. Ali, M. M. (2011). Creating learning management system using randomly selected question banks for effective e-learning. *Journal of E-Technology*, 2(2), 83.
3. Burgason, K. A., Sefiha, O., & Briggs, L. (2019). Cheating is in the eye of the beholder: An evolving understanding of academic misconduct. *Innovations in Higher Education*, 44(3), 203–218. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1007/s10755-019-9457-3>
4. Chiang, F., Zhu, D., & Yu, W. (2022). A systematic review of academic dishonesty in online learning environments. *Journal of Computer Assisted Learning*. Advance online publication. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1111/jcal.12656>
5. Comas-Forgas, R., Lancaster, T., Calvo-Sastre, A., & Sureda-Negre, J. (2021). Exam cheating and academic integrity breaches during the COVID-19 pandemic: An analysis of internet search activity in Spain. *Heliyon*, 7, e08233. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e08233>
6. Bretag, T., Mahmud, S., East, J., Green, M., James, C., McGowan, U., Partridge, L., Walker, R., & Wallace, M. (2018). Contract cheating and assessment design: Exploring the relationship. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 44(5), 676–691. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1080/02602938.2018.1527892>
7. Curtin, R. (2021). Transitioning to the post-COVID classroom. *Journal of Chemical Education*, 98(5), 1435-1436.
8. Eaton, S. E. (2020). Academic integrity during COVID-19: Reflections from the University of Calgary. *International Studies in Educational Administration*, 48(1), 80-85.
9. Golden, J., & Kohlbeck, M. (2020). Addressing cheating when using test bank questions in online classes. *Journal of Accounting Education*, 52. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1016/j.jaccedu.2020.100671>
10. Hamilton, M., & Richardson, J. (2007). An academic integrity approach to learning and assessment design. *Journal of Learning Design*, 2(1). [Online]. Available: <https://doi.org/10.5204/jld.v2i1.27>
11. Holden, O. L., Norris, M. E., & Kuhlmeier, V. A. (2021). Academic integrity in online assessment: A research review. *Frontiers in Education*, 6. [Online]. Available: <https://doi.org/10.3389/feduc.2021.639814>
12. Lathrop, A., & Foss, K. (2000). Student cheating and plagiarism in the internet era: A wake-up call. *Libraries Unlimited*.
13. Jenkins, B. D., Golding, J. M., Le Grand, A. M., Levi, M. M., & Pals, A. M. (2022). When opportunity knocks: College students' cheating amid the COVID-19 pandemic. *Teaching of Psychology*, 0(0), 1–13. <https://doi.org/10.1177/00986283211059067>
14. Liu, X., Magalhães, R., & Vogel, D. (2021). Academic misconduct in the online learning environment of higher education: A review of the literature. *Journal of Computing in Higher Education*, 33(2), 339-358.
15. Peterson J. Formative Evaluations in Online Classes. *The Journal of Educators Online*. 2016. Vol. 13, no. 1. URL: <https://doi.org/10.9743/jeo.2016.1.8>
16. Rapanta, C., Botturi, L., Goodyear, P., Guardia, L., & Koole, M. (2020). Online university teaching during and after the COVID-19 crisis: Refocusing teacher presence and learning activity. *Postdigital Science and Education*, 2(3), 923-945. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00155-y>

УДК 378.018.8:373.2.011.3-051

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-389-396](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-389-396)

Авраменко Оксана Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28,
м. Умань, тел.: (068) 103-28-72, <https://orcid.org/0000-0003-1295-8841>

ДИСЦИПЛІНА «ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РАНЬОГО ДИТИНСТВА» У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття містить аналіз змісту та методичних аспектів викладання навчальної дисципліни «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» студентам, які здобувають освітній ступінь бакалавра спеціальності 012 Дошкільна освіта та 016 Спеціальна освіта. У статті обґрунтовано актуальність даного курсу, визначено його специфіку, мету, завдання, уміння та навички, якими повинні оволодіти студенти у результаті вивчення даної дисципліни. Зазначено, що програма курсу «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» складається з таких модулів: «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства як галузь педагогічної науки» та «Розвиток та виховання дітей раннього віку». Детально проаналізовано зміст кожного змістового модуля навчальної дисципліни. У статті розглядаються методичні аспекти організації та проведення лекційних і практичних занять з навчальної дисципліни «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства», визначено їх специфіку. Проаналізовано змістове наповнення, форми, методи навчання, контролю та оцінювання знань студентів. Наголошується на ефективності проблемного викладу матеріалу, використанні у процесі проведення занять дискусій, ділових і рольових ігор, тренінгів, що сприятиме формуванню системи знань, умінь та навичок, які відповідають вимогам сучасності, та дозволять студентам ефективно їх реалізувати у майбутній практичній діяльності вихователя закладу дошкільної освіти. Підвищення якості освіти, її інноваційний розвиток відповідно до світових стандартів, сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовного та морального потенціалу особистості педагога. Висока якість знань може бути забезпечена лише за умови їхньої фундаментальності, а навчання має будуватися як єдиний, цілісний процес, який починається з дисциплін загального і фахового блоків, що складають теоретичну базу профільної підготовки, професійних знань та компетентностей майбутніх фахівців.

Ключові слова: лекція, практичне заняття, самостійна робота, навчально-методичне забезпечення, сучасні методи навчання.

Avramenko Oksana Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St.,28, Uman, tel.: (068) 103-28-72,
<https://orcid.org/0000-0003-1295-8841>

DISCIPLINE «PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FUNDAMENTALS OF EARLY CHILDHOOD» IN THE TRAINING SYSTEM OF FUTURE TEACHERS OF PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article contains an analysis of the content and methodological aspects of teaching the educational discipline "Psychological and pedagogical foundations of early

childhood" to students who obtain a bachelor's degree in the specialty 012 Preschool Education and 016 Special Education. The article substantiates the relevance of this course, defines its specificity, purpose, tasks, abilities and skills that students should master as a result of studying this discipline. It is noted that the program of the course «Psychological-pedagogical foundations of early childhood» consists of the following modules: «Psychological-pedagogical foundations of early childhood as a branch of pedagogical science» and «Development and education of young children». The content of each content module of the academic discipline is analyzed in detail. The article examines the methodological aspects of organizing and conducting lectures and practical classes in the educational discipline "Psychological and Pedagogical Principles of Early Childhood", and defines their specifics. Content content, forms, methods of teaching, control and assessment of students' knowledge were analyzed. Emphasis is placed on the effectiveness of the problematic presentation of the material, its use in the course of discussions, role-playing games, trainings, which will contribute to the formation of a system of knowledge, abilities and skills that meet the requirements of modern times, and will allow students to effectively implement them in the future practical activities of a preschool teacher. Improving the quality of education, its innovative development in accordance with world standards, will contribute to the significant growth of the intellectual, cultural, spiritual and moral potential of the teacher's personality. The high quality of knowledge can be ensured only under the condition of their fundamentality, and training must be built as a single, integral process, which begins with the disciplines of general and specialized blocks, which make up the theoretical basis of specialized training, professional knowledge and competencies of future specialists.

Keywords: lecture, practical class, individual work, educational and methodological support, modern teaching methods.

Постановка проблеми. Система вищої освіти є стратегічним ресурсом зміцнення авторитету та конкурентоспроможності держави на міжнародній арені, забезпечення національних інтересів, формування позитивного іміджу нашої держави та створення умов для самореалізації кожної особистості.

Згідно з Національною доктриною – пріоритетами державної політики в галузі освіти є особистісна орієнтація освіти, удосконалення системи неперервної освіти впродовж життя, створення ринку освітніх послуг, інтеграція української освіти в європейській та світовий простір. З огляду на визначені пріоритети, найважливішим для держави є виховання людини сучасного типу мислення та культури з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства та держави. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, формування нових життєвих орієнтирів особистості. Конструювання та впровадження нових освітніх моделей потребує певних змін у світоглядних засадах освіти, зокрема вітчизняної.

У зв'язку з цим особливі вимоги висуваються і до підготовки майбутніх фахівців закладів освіти, які повинні забезпечити створення оптимальних умов для виховання творчої активної особистості у відповідності з віковими, індивідуальними особливостями психічного розвитку та можливостями кожної дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж проблем покращення системи професійної підготовки майбутніх педагогів різних спеціальностей у закладах вищої освіти гострою є проблема підготовки фахівців системи дошкільної освіти. На її актуальність вказують державні документи: «Концепція змісту безперервної освіти», закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту».

У термінологічному словнику поняття «професійна підготовка» розкривається як сукупність спеціальних знань, умінь та навичок, якостей особистості, досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної праці за обраною професією.

Окремі аспекти фахової підготовки та професійного становлення майбутніх педагогів закладів дошкільної освіти висвітлено в роботах О. Амацької, Л. Артемової, Г. Беленької, О. Богініч, А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Жаровцевої, Л. Загородньої, Л. Зданевич, Л. Іщенко, Л. Карнаух, Е. Карпової, І. Княжевої, О. Кононко, О. Ковшар, Ю. Косенко, О. Листопад, Н. Ничкало, Т. Поніманської, І. Рогальської-Яблонської, К. Щербакової. Автори суголосні в думці, що педагог закладу дошкільної освіти – одна з найважливіших професій, адже формує найцінніше: особистість людини

Питання дітей раннього віку належить до малодосліджуваних. Серед небагатьох ґрунтовних досліджень відзначимо праці Н. Гавриш, Т. Гурковської, О. Дронової, О. Іваненко, Л. Олійник, Р. Савченко, Н. Сиротич, Г. Сухорукової, Л. Шульги та ін. Науковці звертають увагу на потенціал даного вікового періоду та пропонують власні методи, прийоми засоби і форми ефективної реалізації взаємодії педагогів і дітей.

Метою статті є обґрунтування змісту та методичних засад викладання навчальної дисципліни «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» для студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта та 016 Спеціальна освіта.

Виклад основного матеріалу. Сучасні вчені розглядають підготовку майбутніх фахівців галузі дошкільної освіти як систему педагогічних знань, практичних умінь і навичок, необхідних для здійснення професійної діяльності. Виклики мінливого соціуму спонукають педагогічні заклади вищої освіти створювати оптимальне освітнє середовище для повноцінного формування фахівця, а саме: як збереження вже існуючого позитивного освітнього досвіду, так і пошук та експериментальне впровадження ефективних інноваційних технологій набуття студентами професійної компетентності впродовж навчання у закладі вищої освіти, а після його завершення – у практичній діяльності.

Нещодавно прийняті Стандарт вищої освіти України за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [14] та Професійний стандарт вихователя закладу дошкільної освіти стали важливим чинником для переосмислення змісту та мети освіти майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти [12].

Відповідно до вище зазначених нормативних документів заклади вищої освіти створюють освітньо-професійну програму підготовки студентів. Освітньо-професійна програма передбачає сформованість певних загальних і професійних компетентностей та визначає програмні результати навчання майбутніх вихователів. У навчальному плані (в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини) спеціальності 012 «Дошкільна освіта» для студентів освітнього ступеня «бакалавр», передбачено вивчення навчальної дисципліни «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» і відводиться 120 годин, що становить 4 кредити.

Зміст навчального курсу розкриває основні вимоги та способи інтеграції освітніх напрямів, методів та видів діяльності на основі системного і всебічного розкриття процесів та явищ, спрямованих на забезпечення цілісності знань і вмінь, з урахуванням вимог до формування компетентностей дітей дошкільного віку, визначених Базовим компонентом дошкільної освіти.

Метою вивчення дисципліни «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» є оволодіння студентами глибокими різнобічними знаннями в сфері педагогіки і психології раннього дитинства, формування у них вмінь та навичок щодо розвитку, навчання й

виховання дітей раннього віку, розвиток здатності творчого застосування знань і умінь в практичній педагогічній діяльності.

Основними завданням вивчення дисципліни «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» є ознайомити студентів: з сучасними інформаційними технологіями пренатальної освіти і сучасних проблем материнства; з основними закономірностями росту і розвитку дітей раннього віку; дати знання про вікові та індивідуальні особливості та зміст особистісно-орієнтованої взаємодії з дітьми раннього віку; сформувати вміння та навички організовувати та проводити різні види діяльності з дітьми раннього віку.

Освітньо-професійною програмою спрогнозовано результати навчання майбутніх фахівців: розуміти й аналізувати процеси розвитку, навчання та виховання дітей раннього і дошкільного віку з використанням базових психологічних і педагогічних понять та категорій; володіти когнітивними та практичними вміннями організації розвивального предметно-ігрового, природно-екологічного, пізнавального, мовленнєвого середовища в різних групах раннього і дошкільного віку; здійснювати міжсуб'єкту взаємодію закладу дошкільної освіти та сім'ї; залучати батьків до освітнього процесу з дітьми раннього і дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти; розуміти і визначати особливості усіх видів діяльності дітей дошкільного віку, способи їх організації; оволодіння практичними навичками складання індивідуальних програм соціалізації й адаптації дітей раннього і дошкільного віку.

Вивчення навчальної дисципліни «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» передбачає такі форми навчання як: лекційні та практичні заняття з використанням таких методів, як навчальна дискусія, пояснення, розповідь, бесіда, бліц-гра, моделювання, розв'язання педагогічних ситуацій, робота з першоджерелами, науковими статтями, усний, письмовий, модульний, тестовий контроль і самоконтроль.

Навчальний матеріал курсу «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» структурований за двома змістовими модулями: «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства як галузь педагогічної науки» та «Розвиток та виховання дітей раннього віку». Здобувачі вищої освіти під час вивчення навчальної дисципліни засвоюють вікові, індивідуальні особливості у психічному розвитку дитини та доцільне їх урахування в організації освітнього процесу, як то: у навчанні та вихованні дітей раннього віку; у здійсненні індивідуального підходу; у формуванні інтересу до пізнання Світу; заохоченні активності та почутті допитливості кожної дитини; у визначенні причин та подоланні труднощів, які виникають у дітей при взаємодії та спілкуванні з однолітками; у готовності дітей раннього віку до експериментування.

Так, ознайомлюючись з змістом першого модуля, студенти опановують теоретичні знання про психофізіологічні особливості розвитку дітей раннього віку, психологію материнства, деривації і «госпіталізм» дітей раннього віку, вивчають різні діагностичні методики рівня психічного і фізичного розвитку дитини раннього віку. Другий змістовий модуль присвячений особливостям розвитку і виховання дітей перших 3 - х років та вивченню традиційних і інноваційних методик організації і проведення різних видів діяльності з дітьми раннього віку.

Нині, викладачі закладу вищої освіти знаходиться у постійному пошуку нових форм і методів викладання, акцентуючи свою увагу на використанні інноваційних підходів та користуючись досвідом застосування нетрадиційних, сучасних методів в організації занять зарубіжними та вітчизняними педагогами.

Викладання навчальної дисципліни «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» передбачає поєднання інтерактивних і традиційних форм навчання з елементами дистанційного навчання MOODLE, ZOOM; освітніх платформ для вихователів

закладів дошкільної освіти та спеціальних інформаційних технологій, таких як відео, інтерактивні елементи, онлайн консультування тощо.

Погоджуємося з думкою О. Богініч, яка зазначила, що процес набуття професійного досвіду кожним студентом залежить від активності суб'єктів педагогічного процесу, на основі взаємодії та мотивації діяльності, ядром педагогічної діяльності має стати взаємодія суб'єктів педагогічного процесу на основі партнерського, особистісно орієнтованого спілкування, що спрямована на підвищення активізації навчальної діяльності кожного студента і носить суб'єкт-суб'єктивний характер[2]. Основні переваги проблемного навчання полягають у тому, що воно розвиває розумові здібності студентів як суб'єктів учіння; викликає у них інтерес до навчання і відповідно сприяє виробленню мотивів і мотивації навчально-пізнавальної діяльності; пробуджує їх творчі нахили; має різнобічний характер; виховує самостійність, активність і креативність студентів; сприяє формуванню всебічно розвинутої особистості, спроможної вирішувати майбутні професійні та життєві проблеми.

Саме тому, досить ефективною, вважаємо технологію проблемного навчання, яка дозволяє уникнути пасивного сприйняття готової інформації студентами, а знання та вміння здобувати шляхом вирішення теоретичних та практичних проблем. Проблемний підхід під час лекційних та практичних занять активізує увагу, творчу активність, уміння висловлювати власну точку зору, обстоювати її, сприяє глибшому засвоєнню матеріалу.

Лекційний курс передбачає використання сучасних форм викладення теоретичного матеріалу і спрямований не лише на передачу знань, а й формування умінь давати критичну оцінку прослуханому матеріалу, стимулювання прагнення до самостійного пошуку додаткового матеріалу, розвиток самостійної творчої активності та ініціативності. На лекціях досвідчений викладач може ефективно впливати на погляди і переконання студентів, формувати у них уміння критично оцінювати отриману інформацію, ознайомлювати слухачів з новітніми науковими досягненнями[10].

З метою проблематизації ситуації на лекціях використовуються мікродискусії, які ґрунтуються на обміні думок з певної тематики. Вони дозволяють глибше зрозуміти проблему, формують уміння не лише захищати свою точку зору, а й рахуватися з думкою інших, сприяють розвитку самостійності, критичності мислення.

Важливе місце у процесі підготовки майбутніх педагогів закладів освіти відводиться різноманітним засобам навчання, вибір яких залежить від дидактичної концепції, мети, змісту, методів і умов навчального процесу. Поряд з іншими нами широко застосовуються мультимедійні засоби.

До всього навчального курсу «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» розроблені мультимедійні лекції. Використання засобів мультимедіа в початковому процесі дозволяє не тільки забезпечити перехід від механічного засвоєння знань до оволодіння навичками самостійно здобувати нові знання й вміння, але й оптимізувати освітній процес. Мультимедійна лекція є однією з найефективніших форм проведення занять у закладах вищої освіти, оскільки студент отримує можливість засвоїти значно більший об'єм інформації ніж за той самий час самостійної роботи.

Метою практичних занять є поглиблення і закріплення знань отриманих на лекційних заняттях та під час самостійної роботи, формування умінь і навичок їх практичного застосування. У своїх дослідженнях Л. Зданевич поняття «практичні заняття» трактує як заняття, що проведені під керівництвом викладача й спрямовані на поглиблення науково-теоретичних знань і оволодіння певними методами роботи за тією чи іншою дисципліною навчального плану. На думку дослідниці, практичні заняття є методом репродуктивного навчання, що забезпечує зв'язок теорії та практики, який сприяє

виробленню в майбутніх вихователів умінь і навичок застосування знань, отриманих на лекціях і в ході самостійної роботи [5, с.164].

Організація практичного заняття передусім включає підготовчу роботу студента: опрацювання основної та додаткової літератури й підготовка відповідей на запитання, аналіз освітніх документів і праць класиків педагогіки, розв'язання педагогічних ситуацій, підготовка до участі в ділових іграх, розробка фрагментів занять, виконання творчих завдань, рефлексивних вправ, створення проєктів. Завершення роботи над завданням відбувається безпосередньо на практичному занятті.

Процеси модернізації, що відбуваються в освіті вимагають інноваційних підходів до організації самостійної роботи студентів. Найбільш міцними є ті знання, уміння й навички, які здобуваються самостійно, а майбутній фахівець буде висококваліфікованим тоді, коли проявляючи пізнавальний інтерес і власну ініціативу в навчанні, привчив себе працювати систематично, наполегливо творчо, самостійно оволодіваючи новими надбаннями світової культури.

Організована самостійна робота обумовлює активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів; навчає самостійно працювати з науково-технічною та методичною літературою, здобувати необхідні знання, набувати практичні вміння й навички для формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Самостійна робота студента – це інтелектуальна діяльність, яку він здійснює самостійно, власною працею здобуваючи знання впродовж лекції, на лабораторно-практичних заняттях, у позаурочний час, тобто вся навчальна робота, яка пов'язана з пошуком на шляху пізнання. Удосконалення і розвиток самостійної роботи студентів в умовах застосування різних методів і засобів навчання є одним із основних аспектів ефективного навчання у вищих навчальних закладах [7].

Виконання індивідуальні навчально-дослідницьких завдань передбачає створення проєкту за самостійно обраним завданням упродовж упродовж семестру, і має соціальну, особистісну значущість та кінцевий результат. Проєктний метод уведений з метою отримання досвіду самостійної практичної діяльності та здобуття професійно-педагогічних навичок.

Системою оцінювання передбачено усний, письмовий, модульний, тестовий контроль. За весь навчальний курс «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» студент може накопичити 100 балів.

На думку С. Сисоевої та О. Рейпольської «побудова освітнього простору в закладі дошкільної освіти, співзвучного з цінностями гуманістичної філософії та педагогіки, активне і цілеспрямоване залучення дітей до проєктної, ігрової, дослідно-пошукової видів діяльності, застосування багатьох форм і методів їх організації можливі лише за умови професіоналізму педагогічних працівників» [13].

Суттєвим підґрунтям для формування в майбутніх фахівців дошкільної галузі професійних компетентностей, є засвоєння окремих теоретико-практичних, методичних аспектів під час вивчення нормативних дисциплін «Вступ до спеціальності», «Педагогіка загальна», «Дошкільна педагогіка з історією», «Психологія дитяча». Наявність у професійній підготовці майбутніх педагогів нових педагогічних ідей та бачення науковцями шляхів їхньої реалізації не забезпечують оновлення системи дошкільної та спеціальної освіти повною мірою. Для успішної діяльності необхідні практичні уміння, які формуються під час проходження педагогічної практики.

Висновки. Отже, дисципліна «Психолого-педагогічні засади раннього дитинства» призначена для студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта та 016 Спеціальна освіта. Її зміст складається із двох змістових модулів і передбачає такі види діяльності, як лекційні

та практичні заняття, самостійну роботу, виконання індивідуальні навчально-дослідницьких завдань. Опанування змістом дисципліни сприяє формуванню професійних компетентностей в майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, гармонізації процесів їхньої підготовки до реальної фахової діяльності, засвоєнню інших професійно спрямованих дисциплін, та цілому забезпечує успішну професійну підготовку.

Підвищення якості вітчизняної освіти, її інноваційний розвиток відповідно до світових стандартів, сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовного, морального потенціалу суспільства та особистості.

Література:

1. Виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти різних типів: монографія. С. А. Васильєва, Н. В. Гавриш, В. В. Рагозіна. за наук. ред. Н. В. Гавриш. Кропивницький : ІМЕКС-ЛТД, 2021. 226 с
2. Богиніч О.Л. Шляхи вдосконалення системи підготовки фахівців дошкільної освіти. Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденціїро-звитку, 2008. Вип. No1. URL: http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n1_2008_st_9/7.
3. Державний стандарт дошкільної освіти (нова редакція 2021) Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20do_shkilnoi%20osvity.pdf
4. Дитина: Освітня програма розвитку дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: О.В. Огнєвюк, авт.кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богиніч, В.М. Вертугіна [та ін.]. ; наук. ред. : Г.В. Беленька, М.А. Машовець; Мін. osv. і наук. України, Київ. у-нт ім. Б. Грінченка. К.: Київ, у-нт ім. Б. Грінченка, 2020. 440 с.
5. Зданевич Л. В. Бліц-гра як форма проведення практичного заняття з майбутніми вихователями дошкільних навчальних закладів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. Вип. 30 (83). С.163-168. URL: [http://www/Pfto_2013_30_28%20\(1\).pdf](http://www/Pfto_2013_30_28%20(1).pdf).
6. Калічак Ю. Формування компетентності вихователя закладів дошкільної освіти в процесі професійної підготовки / Ю. Калічак // Молодь і ринок. – 2018.– №6 (161). – С.65-70.
7. Козаков В. А. Самостійна робота студентів та її інформаційно-методичне забезпечення. К.: Вища школа, 1990 248 с.
8. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку / Національна академія педагогічних наук України. Київ: ФОП Ференець В. Б., 2020. 44 с.
9. Розвиваємо, навчаємо, виховуємо дитину третього року життя: методичний посібник. Кузьмук Л. І. та ін.; за ред. Т. І. Поніманської. Вид. 3-тє. Київ. Видавничий Дім «Слово», 2019. 568 с.
10. Лозенко А. Проблемна лекція у контексті особисті-сно спрямованої дидактичної підготовки майбут-ніх вчителів початкової школи. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, 2011. Вип. 39. С.132-137.
11. Підготовка вихователя до розвитку особистості дитини в дошкільному віці / Г. В. Беленька, О. Л. Богиніч, З. Н. Борисова та ін. ; за заг. ред. І. І. Загарницької. К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. 310 с.
12. Професійний стандарт «Вихователь закладу дошкільної освіти», 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-profesijnogostandartu-vihovatel-zakladu-doshkilnoi-osviti>.
13. Сисоєва С.О., Рейпольська О.Д. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку: новий погляд. Вісник Національної академії пед. наук України. 2020. № 2 (1). С. 1–10.
14. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 012 «Дошкільної освіти» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Київ, 2019. 20 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/11/22/2019-11-22-012doshkilna-B.pdf>

References:

1. Vasylieva S. A., Havrysh N. V., (2021) *Vykhovannia ditei rannoho viku v zakladakh doshkilnoi osvity riznykh typiv: monohrafiia* [Education of young children in preschool education institutions of various types: monograph]. Rahozina. za nauk. red. N. V. Havrysh. (pp. 226). Kropyvnytskyi : IMEKS-LTD. [in Ukrainian].
2. Bohinich, O.L. (2008). *Ways to improve the system of training of preschool teachers. Pedagogical science: history, theory, practice, development trends*, 1. Retrieved from http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n1_2008_st_9. [in Ukrainian].
3. *Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity* (nova redaktsiia 2021) [State standard of preschool education]. 1. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoi%20osvity.pdf. [in Ukrainian].

4. *Dytyna: Osvitnia prohrama rozvytku ditei vid dvokh do semy rokiv* (2020) [Child: Educational program for the development of children from two to seven years old]. / nauk. ker. proektu: O.V. Ohneviuk, avt.kol.: H.V. Bieliienka, O.L. Bohinich, V.M. Vertuhina [ta in.]. ; nauk. red. : H.V. Bieliienka, M.A. Mashovets; Min. osv. i nauk. Ukrainy, Kyiv. u-nt im. B. Hrinchenka. (pp.440.) K.: Kyiv, u-n-t im. B. Hrinchenka. [in Ukrainian].
5. Zdanevych L. V. (2013). *Blits-hra yak forma provedennia praktychnoho zaniattia z maibutnimy vykhovateliamy doshkilnykh navchalnykh zakladiv*. [Pedagogika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh.] Vyp. 30 (83). (pp. 163-168). URL: [http://www/Pfto_2013_30_28%20\(1\).pdf](http://www/Pfto_2013_30_28%20(1).pdf). [in Ukrainian].
6. Kalichak Yu. (2018) *Formuvannia kompetentnosti vykhovatelja zakladiv doshkilnoi osvity v protsesi profesiinoi pidhotovky*. [Molod i rynek] №6 (161). (pp. 65-70) [in Ukrainian].
7. Kozakov V. A. (1990). *Samostiina robota studentiv ta yii informatsiino-metodychne zabezpechennia*. [Vyshcha shkola]. (pp. 248). K. [in Ukrainian].
8. *Kontseptsii osvity ditei rannoho ta doshkilnogo viku* (2020) [Concept of education of early and pre-school children]. [Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. (pp. 44). Kyiv: FOP Ferenets V. B. [in Ukrainian].
9. Lozenko, A. (2011). *Problem lecture in the context of personally oriented didactic training of future primary school teachers*. [Psychological and pedagogical problems of rural school, (pp. 132–137). [in Ukrainian].
10. Bieliienka H. V., Bohinich O. L., Borysova Z. N. ta in. *Pidhotovka vykhovatelja do rozvytku osobystosti dytyny v doshkilnomu vitsi* (2009.). ; za zah. red. I. I. Zaharnytskoi. (pp. 310). K. : Vyd-vo NPU imeni M.P.Drahomanova. [in Ukrainian].
11. *Profesiinyi standart «Vykhovatel zakladu doshkilnoi osvity»* (2021). URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-profesijnogostandartu-vihovatel-zakladu-doshkilnoyi-osviti>. [in Ukrainian].
12. *Rozvyvaiemo, navchaiemo, vykhovuiemo dytynu tretoho roku zhyttia* [We develop, teach, raise a child of the third year of life]: metodychni posibnyk (2019). Kuzmuk L. I. ta in.; za red. T. I. Ponimanskoj. Vyd. 3-tie. (pp.568). Kyiv. Vydavnychi Dim «Slovo». [in Ukrainian].
13. Sysoieva S.O., Reipolska O.D. (2020). *Kontseptsii osvity ditei rannoho ta doshkilnogo viku: novyi pohliad*. [Visnyk Natsionalnoi akademii ped. nauk Ukrainy]. № 2 (1). (pp. 1–10). [in Ukrainian].
14. *Standard of higher education in specialty 012 «Preschool education» for the first (bachelor's) level of higher education* (2019). (pp. 20). Kyiv. [in Ukrainian].

УДК 53(07)+372.853

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-397-407](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-397-407)

Атаманчук Петро Сергійович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри фізики та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, 32300, тел.: (097)-214-08-53, <https://orcid.org/0000-0002-3646-8946>

Атаманчук Вікторія Петрівна, доктор філологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу інформаційно-дидактичного моделювання, Національний центр «Мала академія наук України», головний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України, вул. Дегтярівська 38-44, м. Київ, 04119, тел.: (097)-119-42-68, <https://orcid.org/0000-0002-5211-2480>

БІНАРНІСТЬ ЦІЛЮВИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Анотація. Сучасна знаннєва парадигма декларує, що в категорії знаннях індивіда фокусуються два начала – **істина + віра**, або ж, по-іншому – **інтелект (компетентність) + світогляд**. Матеріал презентованої публікації відображає в собі спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток особистостісних якостей індивіда (компетентностей та світогляду). Цілісно стаття є наслідком узагальнень низки досліджень науковців та власних авторських досліджень та апробацій, спрямованих на пошук шляхів ефективного розв'язання проблеми управління процесами формування компетентнісного та світоглядного становлення майбутнього педагога фізико-технологічного профілю. З власного досвіду нам відомо, – зокрема, *один з авторів (Атаманчук П.С.) впродовж 37 років (1983–2020) здійснював керівництво кафедрою методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі, яка опікувалась загально-технічними та всіма безпековими дисциплінами*, – що найвищому рівню фахової підготовки педагога відповідає сформованість його власного педагогічного кредо, на основі бінарної цілезорієнтованості навчання (**навчальний предмет + методика навчання цього навчального предмета**). Безперечно, що вимоги сучасної освітньої парадигми та Законів України «Про вищу освіту», орієнтують науковців на розробку, створення та обґрунтування основ управління навчанням, методології освітнього прогнозу й сценаріїв інноваційних технологій результативного і безпечного в умовах воєнного стану навчання, що відповідатимуть світовому рівню підготовки фахівців із збереженням переваг національної системи формування професійних якостей педагога-фізика [1–2]. Ідеологію проєкту варто вибудовувати на діалектичних принципах народної педагогіки, яка категорично не визнає феномену нездібності суб'єкта, але утверджує впевненість, що в своєму житті кожен індивід є одночасно учителем і вічним учнем. Здатність до гарантованого формування прогнозованого авторського педагогічного кредо майбутнього педагога трактуємо як закономірний наслідок становлення майбутнього вчителя будь-якого профілю.

Ключові слова: освітній прогноз, цільова програма, управління, компетентність, світогляд, природничо-наукова грамотність, педагогічне кредо, світовий науковий простір.

Atamanchuk Petro Serhiyovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Physics and Methods of its Teaching, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 32300, tel.: (097)-214-08-53, <https://orcid.org/0000-0002-3646-8946>

Viktoriia Petrivna Atamanchuk Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Leading Researcher of the Department of Information and Didactic Modeling, National Center “Junior Academy of Sciences of Ukraine”; Principal Researcher of the Department of Teaching Languages of National Minorities and Foreign Literature of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Degtyarivska St., 38-44, Kyiv, 04119, tel.: (097)-119-42-68, <https://orcid.org/0000-0002-5211-2480>

BINARY OBJECTIVE ORIENTATIONS IN THE PROFESSIONAL FORMATION OF THE FUTURE TEACHER

Abstract. The modern cognitive paradigm declares, that in the category of knowledge of an individual, two principles are focused – truth + faith or in other words – intelligence (competence) + outlook. The material of the presented publication reflects the focus of the educational process on the formation and development of an individual’s personal qualities (competencies and outlook). In general, the article is the result of the generalizations of a number of scientists’ researches and the author’s own researches and tests, aimed at finding ways to effectively solve the problem of managing the processes of competence and worldview formation of the future teacher of the physical and technological profile. From our own experience, we know that – in particular, one of the authors (P. S. Atamanchuk) for 37 years (1983–2020) was the head of the Department of Teaching Methods of Physics and Disciplines of the Technological Educational branch, which took care of general technical and all life safety disciplines, – that the highest level of professional training of a teacher corresponds to the formation of his own pedagogical credo, based on the binary goal orientation of education (subject + teaching method of this subject). It is indisputable that the requirements of the modern educational paradigm and the Laws of Ukraine “On Higher Education” guide scientists to the development, creation and substantiation of the foundations of training management, the methodology of educational forecasting and the scenarios of innovative technologies of effective and safe training under the conditions of martial law, which will correspond to the world level of specialist training while preserving the advantages of the national system of formation of professional qualities of a Physics teacher [1–2]. The ideology of the project should be built on the dialectical principles of folk pedagogy, which categorically does not recognize the phenomenon of the person’s inability, but affirms the confidence that in his life every individual is both a teacher and an eternal student. We interpret the ability to guarantee the formation of the predicted author’s pedagogical credo of the future teacher as a natural consequence of the formation of the future teacher of any profile.

Keywords: educational forecast, target program, management, competence, worldview, scientific literacy, pedagogical credo, global scientific space.

Постановка проблеми. Актуальність низки наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців ([1–5]; [9]), як і здійснених нами апробацій та набутого досвіду [6; 7; 8], переконливо співвідносяться з необхідністю тотального підвищення природничо-наукової обізнаності кожної молодої людини, незалежно від обраної нею у майбутньому професії. І лише сутнісне підвищення рівня природничо-наукової компетентності та світогляду майбутнього педагога може стати запорукою підготовки освіченої, патріотично налаштованої молоді, здатної до реалізації, в умовах воєнного стану, важливих державних програм по створенню високоточної військової та цивільної техніки, впровадженню нано- та цифрових технологій, розробці і втіленню елементів космічних програм тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, сьогодні ще не вироблено системного підходу щодо проектування змісту фундаментальної та методичної підготовки вчителів природничо-наукових дисциплін та організації навчального процесу, – в основі

яких лежить функціонально-галузевий підхід, як визначальний чинник підготовки майбутніх фахівців. В умовах реалізації принципів мульти-дисциплінарності та інтегративності сучасної STEM-освіти, – виникає необхідність створення концептуальних основ управління формуванням природничо-наукової компетентності та світогляду індивіда.

Інтеграція України в загальноєвропейський освітній простір усе більш явно ставить у центр вітчизняної системи освіти пріоритети особистості [1, с. 586–619]. Цим зумовлюється перехід від типових педагогічних технологій навчання до особистісно-орієнтованих [1–9].

Мета статті (постановка завдання). Орієнтуючись на досвід в підготовці майбутніх фахівців-педагогів [1–9], – *достатній рівень загально-теоретичної підготовки з методик навчання фізики, трудового навчання, безпекових дисциплін та психолого-педагогічної підготовки; наявність професійних умінь і навичок з методики і техніки навчального фізичного есперименту; сформованість умінь планувати навчальну та позакласну роботу з фізики та технологій; досвід технічної конструкторської діяльності та комплексного використання технічних засобів навчання, мультимедійних засобів; обізнанність з питань безпеки життєдіяльності людини та охорони оточуючого середовища тощо,* – нескладно вибудовувати концептуальні лінії дослідження як специфічні форми узагальнень.

Саме тому, одразу ж, констатуємо, що дієве формування природничо-наукової грамотності індивіда в умовах сучасного інформаційно-комунікаційного середовища та мульти-дисциплінарності сучасної природничо-наукової системи освіти має відбуватися на основі достеменно реалізації принципів наступності, неперервності та наскрізної підготовки, починаючи з молодшої та старшої школи, і, закінчуючи навчанням у закладах вищої освіти. Зорієнтованість навчального процесу на високі результативність і якість навчання набуває **надзвичайної актуальності**, особливо, в аспекті забезпечення **тотальної природничо-наукової грамотності** [1; 2] індивіда (рис. 1) (важливий ціннісний пріоритет розвинутого інформаційно-комунікаційного навчального середовища).

ЗНАННЯ ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА

Знання = Істина + Віра

Істина – формується на науково обґрунтованих твердженнях;

Віра – утверджується на причинно-наслідкових зумовленостях та законах діалектики

Знання = Інтелект + Світогляд

«Двокрилий» птах – **До успіху!;**

«Однокрилий» птах – **Особистісне роздвоєння!**

Результативне та якісне навчання індивіда:

**НАУКОВО-СВІТОГЛЯДНА ГРАМОТНІСТЬ →
ПАТРІОТИЧНА ОСОБИСТІТЬ!**

Рис. 1. Фундаментальна функція категорії знань

Презентація, з черговою апробацією, набутого авторського досвіду впровадження принципу бінарності цільових орієнтацій у професійному становленні майбутнього педагога – **основне завдання** даної статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теперішні науково-дидактичні дослідження орієнтують, що фундаментальна природничо-наукова підготовка сучасної молоді людини є одним з основних чинників розвитку особистості та потребує адекватного оновлення, відповідно до нинішніх запитів суспільства [9, с. 433–445].

Переорієнтація природничо-наукової освіти на розвиток здатності молоді людини самостійно розв'язувати навчально-пізнавальні завдання, які надаватимуть їй можливість успішно застосовувати природничі знання у житті, обумовлює проблему компетентісно зорієнтованої освіти. Реформування системи природничо-наукової освіти в Україні на засадах компетентісно-світоглядного підходу (знання освітня парадигма) може повноцінно вирішуватися лише за умови комплексного переосмислення цієї проблеми на основі оновлення державних стандартів, навчальних програм, підручників, виробничо-педагогічних практик тощо.

Формування природничо-наукової компетентності індивіда відбувається у процесі опанування ним сукупності наук, які вивчають природу та її закони. Формування природничо-наукової компетентності та світогляду реалізується у ході вивчення таких навчальних дисциплін, як: фізика, астрономія, хімія, біологія, географія та екологія, які охоплюють широкий спектр питань про різноманітні властивості, об'єкти і явища природи.

Наш задум вибудовується на тлі критично-креативного переосмислення наступних реалій у навчанні як молоді, так і дорослої людини:

не чітке окреслення природничо-наукової компетентності та предметних компетентностей яких має набути студент (учень) у процесі вивчення математики, фізики, хімії, астрономії, технологій, географії, біології тощо;

не визначено також структури природничо-наукової компетентності та її зв'язку з базовими компетентностями в галузі природознавства;

цілі та державні вимоги до рівнів компетентісно-світоглядної підготовки студентів (учнів) сформульовано надто узагальнено (розпливчасто) й безвідносно до результатів та якості навчання конкретного здобувача освіти.

Як зазначалось вище, досвід підготовки майбутнього фахівця-педагога викристалізувався внаслідок тривалого часу педагогічної діяльності авторів на посадах вчителів, викладачів та науковців (1983–2023). Коротко окреслимо основні сутнісні інновації в масштабній і різноплановій діяльності кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі:

з перших днів навчання (аж до отримання диплома!) кожен студент обирав тему для своїх методичних і наукових досліджень (звісно, що у цьому виборі його консультували кваліфіковані фахівці) і працював у цьому напрямі, готуючись до навчальних занять, беручи участь в навчально-наукових дискусіях, конкурсах, олімпіадах тощо, а також, здійснюючи свої перші науково-методичні публікації, виконуючи курсові та дипломні роботи;

практично майбутній фахівець, відповідно до обраного ним науково-методичного напрямку досліджень, долучався, на засадах добровільності, до виконання науково-дослідницьких завдань та пошуково-креативної діяльності, – показовим в цьому ракурсі є, зокрема, факт участі (що відображено у передмові) кількох сотень студентів-старшокурсників (впродовж декількох років) до написання та підготовки до видання «Збірника задач з фізики» [3] (еталонні вимірники якості знань [5, с. 24–38]), виданого масовим тиражем у видавництві – Київ: «Школяр», (1996);

професійне становлення майбутнього педагога в нашому досвіді – це запровадження принципу об'єднання цільових орієнтацій змісту навчального предмету і змісту методики його навчання – *бінарна цільова програма* як організаційний документ особистісно-діяльнісного забезпечення в закладі вищої педагогічної освіти (протягом усіх років навчання) результативної і якісної фахової його підготовки, про що детальніше буде сказано нижче;

окремі наголоси – (окрім стандартно-професійних, в статусі випускової (1983–2020), – *кафедра методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі*

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, – забезпечувала низку функцій, що сприяло належній дієвості та результативності в підготовці майбутніх фахівців-педагогів: (1995 – по-нині) – Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна (**категорія Б**) / [редкол.: П.С.Атаманчук (голова, наук. ред.) та ін.]; (1999–2020) – аспірантура з теорії та методики навчання фізики, (2015–2020) – докторантура з теорії та методики навчання фізики – з відповідними захистами дисертацій; 1993 – Теоретико-технологічні аспекти об'єктивізації контролю навчальної діяльності (наукова школа П.С.Атаманчука), яка нині (з квітня 2022) функціонує під юрисдикцію кафедри фізики та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (професор кафедри П.С.Атаманчук) та ін.

Загалом можна констатувати, що об'єднання цільових орієнтацій змісту навчального предмету і змісту методики його навчання – дієвий механізм особистісно-ціннісних орієнтирів [4, с. 6–13] в забезпеченні якісної підготовки майбутнього фахівця-педагога. Неспроста важливими ознаками особистісно орієнтованого навчання вважається багатоваріативність методик і технологій, уміння організовувати навчання одночасно на різних рівнях складності, утвердження всіма засобами цінності емоційного благополуччя, позитивного ставлення до світу, тобто внутрішньої мотивації [5 с. 18–24,]. В цілісному плані – це процедура діалектична: буття творить суб'єкт, а суб'єкт творить буття. Такий підхід кардинально змінює функції навчального процесу, основними серед яких стають розвивальна і функція самовдосконалення, а не навчальна і виховна, як у традиційній системі: в конструюванні і реалізації навчального процесу враховується суб'єктний досвід кожної індивіда. Саме діяльність стає засобом розвитку людини. Зокрема, діяльнісний підхід в забезпеченні професійної підготовки майбутнього учителя виступає в двоєдиній ролі: не лише як взаємодія викладача і студента, але і як предмет вивчення засобів професійної діяльності майбутнього учителя-предметника. Технологія бінарності (двоєдності) [1–9] у формуванні педагогічного кредо майбутнього педагога дає підстави зробити наступний висновок: в умовах вимог особистісно-орієнтованого навчання [8, с. 16–20] та переходу на сучасні стандарти природничо-наукової (фізико-технологічної) освіти [1, с. 586–619] існує реальний шлях [2; 3; 6–9] дієвої підготовки фахівця на основі орієнтирів цільових навчальних програм (зміст конкретного навчального предмета + методика його навчання).

Досвід [1–9] засвідчує – у підготовці майбутніх учителів необхідно забезпечити чітку цілеспрямованість щодо суті, місця і компонентного коментування того чи іншого досліду, спостереження, трактування експериментальної задачі тощо. Окреслення кінцевої мети діяльності студента в процесі навчально-пізнавальної діяльності можливе лише за умови комплексного аналізу вимог освітньо-професійної програми фахової підготовки майбутнього педагога та вимог освітньо-професійної програми відповідного шкільного предмета. Вивчаючи конструкцію, призначення і правила експлуатації приладів, ресурсне оснащення середньої школи, студент вчиться користуватися обладнанням і засобами навчання та давати оцінку їхнім педагогічним і технічним якостям, пізнає загалом порядок виконання основних дослідів та демонстрацій, складає установки за схемами й описами, які вміщені в методичних посібниках; опановує методику і техніку виконання різних видів шкільного навчального експерименту з дотриманням основних дидактичних вимог до них; навчається чітко демонструвати і правильно пояснювати передбачені навчальними програмами досліди, супроводжувати досліди чіткими, вичерпними і короткими поясненнями на рівні доступному для учнів відповідного віку, робити записи і зарисовки в конспекті; здобуває навички в дотриманні правил безпеки в ході проведення різних видів навчальних демонстрацій та експериментувань. Однак, цей не повний перелік педагогічних

задач в навчальних програмах недостатньо детермінується об'єктивними визначниками, які мали б дати відповідь на основне питання навчального процесу: чи в достатній мірі створюються умови для забезпечення сформованості в студента адекватних професійно значущих знань?

Для усунення такого протиріччя – змістове наповнення з однієї сторони і відсутність конкретизованої мети діяльності з другої – пропонується в якості цілеспрямування експериментальної діяльності використання *цільової програми – організаційний документ як визначальний змістовий компонент навчального матеріалу*. Цільова навчальна програма є нормативним документом, який визначає зміст конкретної навчальної дисципліни та розподіл його за роками навчання, а також окреслює еталонні вимоги до знань учнів з цієї дисципліни. Цільовий характер навчальної програми одразу ж розширює її функції до меж своєрідного «упереджувального регулятора» – визначального професійного орієнтира навчально-пізнавальної діяльності індивіда (див. таблицю 1).

Таблиця 1.

Компетентнісно-світоглядні характеристики якості знань індивіда

Рівень	Еталон	Позначення	Ціннісні новоутворення (якість знань)
Нижчий	Завчені знання	ЗЗ	Індивід механічно відтворює зміст пізнавальної задачі в об'єкті зв'язу та структурі її засвоєння (репродуктивне відтворення)
	Наслідування	НС	Індивід копіює головні моторні чи розумові дії, пов'язані із засвоєнням навчального матеріалу, під впливом внутрішніх чи зовнішніх мотивів
	Розуміння головного	РГ	Молода людина свідомо відтворює головну суть у постановці і розв'язуванні пізнавальної проблеми
Оптимальний	Повне володіння знаннями	ПВЗ	Здатність індивіда не тільки зрозуміти головну суть пізнавальної проблеми, а й здатність відтворити зміст її розв'язку в будь-якій структурі викладу
Вищий	Навичка	Н	Фахівець здатний використовувати набуті знання на підсвідомому рівні, як автоматично виконувані операції (індикатор автоматизму – регламентується в часі)
	Уміння застосовувати знання	УЗЗ	Здатність свідомо застосовувати набуті знання у нестандартних навчальних ситуаціях (творче перенесення)
	Переконання	П	Це знання, незаперечні для особистості, які вона свідомо долучає у свою життєдіяльність, в істинності яких вона упевнена і готова їх обстоювати, захищати в рамках дії механізму діалектичного сумніву (нові наукові факти можуть скоригувати точку зору)

В умовах сучасних модернізацій середньої та вищої освіти, прогнозовані рівні навчальних досягнень індивіда [6, с. 5–10] – **нижчий: ЗЗ** (завчені знання); **НС** (наслідування); **РГ** (розуміння головного); **оптимальний: ПВЗ** (повне володіння знаннями); **вищий: Н** (навичка); **УЗЗ** (уміння застосовувати знання); **П** (переконання) – набувають одразу ж ознак самочинності, якщо вступає в дію механізм цілеспрямованих особистісних цільових орієнтацій індивіда.

Ідеологію бінарності цільових навчальних програм [6–8] (методики навчання фізики та методик навчання низки безпекових та загально-технічних дисциплін) вперше у вітчизняній і світовій практиці нами обґрунтовано та впроваджено, – (див., зокрема:

Атаманчук П.С., Ляшенко О.І., Мендерецький В.В., Ніколаєв О.М. *Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі: Підручник для студентів вищих навчальних закладів (Гриф МОН України)*. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, 2010. 292 с.;

Атаманчук П.С., Ляшенко О.І., Мендерецький В.В., Ніколаєв О.М. *Методика і техніка навчального фізичного експерименту в старшій школі: Підручник для студентів вищих навчальних закладів (Гриф МОН України)*. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, 2011. 420 с.), – технологію **бінарних** цілеорієнтацій (**конкретна навчальна дисципліна + методика її навчання**) як механізм формування цілісного педагогічного кредо майбутнього вчителя-предметника [1–9].

За нашої безпосередньої участі (2010–2021 роки) ідеї **бінарності** цільових орієнтацій дисциплін природничо-наукової галузі успішно використовувались і впроваджувались у педагогічних і технічних вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації (**Україна, Болгарія, Польща, Словаччина, Молдова**).

З таких позицій ([4, с. 6–41]; [5, с. 38–64]) легко помітити, що поки-що в багатьох, педагогічно орієнтованих, освітньо-професійних програмах (ОПП) прогнозовані рівні фахових компетентностей і світогляду, – природничо-наукова обізнаність індивіда, – ще недостатньо детермінуються об'єктивними чинниками, які мали б налаштовувати навчальний процес на формування в студента професійно значущих якостей; і, що, для усунення цього протиріччя, – **зміст навчально-пізнавальної діяльності, з одного боку, у його співвіднесенні з цілями навчання, з іншого боку, –** варто тому орієнтуватись на бінарну цільову програму, що вона забезпечує можливість професійного узгодження змісту конкретної навчальної дисципліни зі змістом методичної підготовки майбутнього педагога.

Дидактична модель управління навчанням [4, с. 111–168]: Формування найвищих рівнів професійних компетентностей і світогляду (вміння, навички, переконання, готовність до вчинку, звичка, авторське педагогічне кредо) може відбуватися тільки внаслідок остаточного і категоричного подолання кризових явищ в освіті (авторитаризм, догматизм, формалізм, консерватизм, суб'єктивізм, «синдром пташеняти» тощо). Пріоритетного і принципового значення набуває поняття результату навчання. Орієнтація на результат навчання призводить до переосмислення і перегляду традиційного поняття кваліфікація, що асоціюється з поєднанням уже наявного у суб'єкта досвіду з набутими ним у процесі навчання компетентностями і світоглядом, які він зможе ефективно використовувати у своїй трудовій діяльності. Проблему результативності необхідно трактувати, як науку про оптимізацію і закономірності організації, контролю та управління процедурою навчання, предмет котрої співвідноситься з корисними установками, прогнозованою мірою обізнаності, власною системою цінностей.

Безумовно, що така система потребує свого наступного розвитку, продовження, доповнення та вдосконалення в ракурсі обґрунтування та впровадження теоретичних і практичних основ дієвого становлення майбутнього педагога фізико-технологічного профілю.

Новизна дослідження [6–9]. Процедура управління процесами формування компетентнісних і світоглядних якостей майбутніх фахівців природничо-наукових галузей побудована на 3-х компонентній основі: **Передумови створення теорії → Ядро теорії → Наслідки з теорії**.

Відомо [2, с. 1–22], що наукова теорія як форма організації знань забезпечує розширення сфери знання за межами безпосереднього спостереження, тому вона відрізняється від простої реєстрації спостережень і характеризується наявністю таких елементів: загальних законів і сфери їх застосування, де вона пояснює явища, які відбуваються; сфери передбачення невідомих явищ; логіко-математичного апарату виведення наслідку із законів; визначення концептуальної схеми, без якої неможливе

пізнання об'єктів цієї теорії. Як впливає з досліджень, оцінок, здогадок, набутого досвіду тощо, передумови створення теорії управління навчанням складають певні постулати, інтуїтивні начала та апробований у віках емпіричний базис. А в основі всього лежить – геніальна, з часів Конфуція, мудрість (рис. 2).

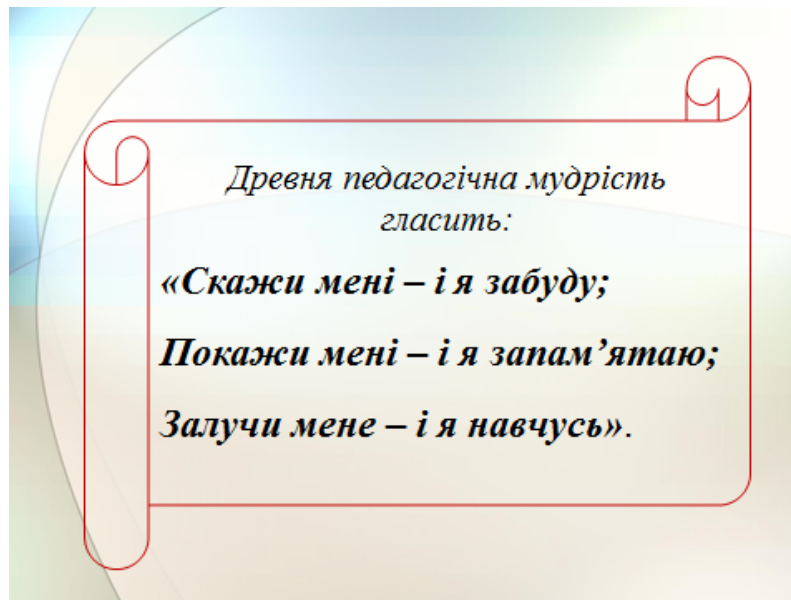

Рис. 2. Механізм дієвості навчально-пізнавальної діяльності індивіда

Досвід свідчить [4, с. 55–72]: **комфортне «залучення»** індивіда до процедури навчально-пізнавальної діяльності – це наслідок спрацьовування механізму психологічної установки (готовність до дії, прийнята на підсвідомому рівні; як правило, ця готовність проявляється, коли рівень вимог навчальної програми відповідає рівню домагань індивіда). При цьому прогнозовані результат і якість навчання (рівні компетентності та світогляду) досягаються всіма учнями в таких навчальних процедурах, коли «теоретик» більше експериментує, а «емпірик» більше теоретизує, а показником готовності учня до засвоєння конкретного навчального матеріалу виступає його здатність фантазувати, висувати гіпотези, будувати плани, розробляти проекти та ін., що є наслідком забезпечення підсильності (сумірності, узгодженості) пізнавальних можливостей індивіда з конкретними його пізнавальними потребами).

Впровадження в навчальній діяльності принципу [6, с. 52–86], в основі якого лежить давня мудрість: **скажи мені, – і, я забуду, покажи мені, – і, я запам'ятаю, долучи мене, – і, я навчуся**, – тобто той, кого навчають і сам повинен когось навчати (консультувати, коментувати, експериментувати, тлумачити, оскаржувати, захищати, створювати, наставляти тощо) – умова досягнення у навчанні прогнозованого результату. При цьому необхідне також забезпечення адекватності навчального (інформаційно-комунікаційного) середовища та навчального матеріалу [7, с. 11–410] (прогнозованого і дієвого результату навчання можна досягти тільки при належному матеріально-ресурсному та ідейно-технологічному супроводі цього процесу).

Дієве управління [4, с. 55–100] результативністю та якістю компетентнісного і світоглядного становлення особистості можливе тільки в умовах об'єктивного контролю [9, с. 433–445] як проміжних, так і кінцевих (прогнозованих) результатів навчання (запропоновані в монографіях і статтях градації параметрів пізнавальної задачі і відповідних їм критеріїв (рівнів, еталонів контролю [5, с. 44–64]) або компетентнісних характеристик індивіда відповідають заданим вимогам).

«Залучення» – це продуктивна, пошуково-наукова (творча) співпраця обидвох учасників навчальної процедури: (індивід (учень) + наставник (учитель)). Ця діяльність, як правило, здійснюється фахівцем-наставником на засадах гарантованого забезпечення підсильності, – (індикатор підсильності – індивід охоче генерує різні проєкти, плани, ідеї, гіпотези з приводу навчальної проблеми і в умовах комфортної співпраці з наставником успішно її розв’язує), – та привабливості навчально-пізнавальної діяльності індивіда [5, с. 64–96].

Необхідною умовою досягнення прогнозованих результатів навчально-пізнавальної діяльності суб’єкта є забезпечення підсильності навчального матеріалу, яка визначається доказовим рівнем співрозмірності інтелектуальних можливостей індивіда (рівень обізнаності) та вимог, окреслених цільовими програмами та державними стандартами навчальних дисциплін [6–41].

В наших підручниках з методики і техніки навчального фізичного експерименту, – (Атаманчук П.С., Мендерецький В.В., Криськов А.А. Збірник задач з фізики. К. : Школяр, 1996. 304 с.; Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [П.С. Атаманчук, О.І. Ляшенко, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв]. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 292 с.; Методика і техніка навчального фізичного експерименту в старшій школі : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [П.С. Атаманчук, О.І. Ляшенко, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв]. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 412 с.; Методичні основи організації і проведення навчального фізичного експерименту: Навч. посіб. / П.С.Атаманчук, О.І.Ляшенко, В.В.Мендерецький, А.М.Кух. – Кам’янець–Подільський: ПП Буйницький О.А., 2006. – 216 с.: іл., табл.), – матеріал скомпоновано за єдиним алгоритмом: **Мета роботи** → **Бінарна цільова програма** → **Підготовка до роботи** → **Технологія і техніка виконання експериментів** → **Експериментальні завданнрація** → **Завдання для підсумкового контролю**. Нижче наводимо [7, с. 28–38] короткий презентаційний фрагмент орієнтований на демонстрації під час вивчення законів Ньютона (рис. 3).

РОБОТА № 3

ДЕМОНСТРАЦІЇ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЗАКОНІВ НЬЮТОНА

Мета роботи: ознайомитися з методикою і технікою демонстраційних дослідів при вивченні законів Ньютона

І.ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА

№ п/п	Перелік пізнавальних задач	Рівень знань	
		Початковий	Кінцевий
ЗМІСТОВІ			
1.	Тіла та їх оточення. Перший закон Ньютона	ПВЗ	УЗЗ
2.	Взаємодія тіл. Прискорення тіл під час їх взаємодії	ПВЗ	П
3.	Інертність і маса тіл	ПВЗ	УЗЗ
4.	Сила. Другий закон Ньютона	ПВЗ	П
5.	Третій закон Ньютона	ПВЗ	УЗЗ
МЕТОДИЧНІ			
6.	Особливості експериментальної підготовки учнів при вивченні законів Ньютона	РГ	ПВЗ
7.	Формування умінь інтерпретації результатів навчального експерименту	РГ	П
8.	Досліди, які дають уявлення про закони Ньютона	РГ	ПВЗ

II. ПІДГОТОВКА ДО РОБОТИ

1. Повторіть за шкільними та підручниками для ВНЗ питання, що пов'язані з вивченням законів динаміки. Ознайомтесь з будовою та можливостями використання приладів для дослідів з динаміки.

2. Діагностика початкового рівня знань:

- 1 (ПВЗ). Наведіть приклади варіантів дослідів для перевірки першого закону Ньютона.
- 2 (ПВЗ). Поясніть з погляду фізики технологію демонстрації явища інерції.
- 3 (ПВЗ). Які системи відліку використовуються в механіці?
- 4 (ПВЗ). Порекомендуйте спосіб за допомогою якого можна було б в доступній формі ознайомити учнів з поняттям інертності тіла.
- 5 (ПВЗ). Який зв'язок між масами тіл і прискореннями, яких вони набувають під час взаємодії?
- 6 (ПВЗ). Змодельуйте процес введення поняття сили. Дана величина векторна чи скалярна?
- 7 (ПВЗ). Як формулюється другий закон Ньютона?
- 8 (ПВЗ). Переконайте «уявного» учня в тому, що не можна на основі формули $F = ma$ стверджувати, що сила F , яка прикладена до тіла, залежить від маси тіла m і від його прискорення a .
- 9 (ПВЗ). Запропонуйте доступну версію пояснення причинно-наслідкової зумовленості третього закону Ньютона.
- 10 (ПВЗ). Чи зрівноважують одна одну сили, що виникають внаслідок взаємодії двох сил?

Рис. 3. Бінарність цільових орієнтацій (зміст + методика)

Висновки. Доведено [2] дієвість моделі управління процесами становлення фахівця-педагога на основі бінарної синхронізації (навчальний предмет + методика навчання цього предмета) навчання студента в закладі вищої освіти [6–9].

Досягнуто також переконаності в тому [2–6], що в таких процедурах однозначно реалізується принцип динамічного балансу між раціонально-логічним і емоційно-ціннісним особистісними початками в сприйнятті та засвоєнні конкретного навчального матеріалу [19–20]. І, що це відбувається на рівні сформованості в молодій людині особистісних компетентісно-світоглядних якостей вищого рангу, а в студентів (майбутніх фахівців природничо-наукового профілю) – власного (авторського) педагогічного кредо.

Оптимістичний прогноз: природничо-наукова компетентність та професійно-науковий світогляд стануть важливими пріоритетами в житті кожної людини. На такому підґрунті можемо очікувати багато корисних науково-технічних знахідок і впроваджень (див.: gisap.eu/ru/user/1943;

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=xoeKrv0AAAAJ&hl=uk>;

<http://mvf.kpnu.edu.ua>; <http://Victoria-At>).

Перспективи наступних досліджень:

Фіксовані умови та часова тривалість термінів незворотного переведення навчання в саморегульований процес [1–9] – проблема, що потребує свого багатовекторного і глибокого дослідження.

Забезпечення доказового наукового обґрунтування оптимізації змісту та обсягів навчального навантаження індивіда (в кількості годин та років навчання), визнаючи необхідність забезпечення тотальної природничо-наукової грамотності кожної молоді людини

Література:

1. Атаманчук В.П., Атаманчук П.С. STEM-інтеграційні аспекти становлення сучасної природничо-наукової освіти. Педагогіка XXI століття: сучасний стан та тенденції розвитку: колективна монографія : у 2 ч. Ч. 2/ відп. за випуск О.Є. Карпенко. Львів-Торунь: Ліга-Прес, 2021. С. 586–619. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-241-1-22>.

2. Атаманчук В.П., Атаманчук П.С. Теоретичні основи управління процесом формування природничо-наукових компетентностей і світогляду майбутнього фахівця. *Історія становлення та сучасного розвитку педагогіки та психології: колективна монографія*. Рига: «Baltija Publishing», 2022. С. 1–22. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-245-6-1>.

3. Атаманчук П.С., Мендерецький В.В., Криськов А.А. Збірник задач з фізики. К. : Школяр, 1996. 304 с.

4. Атаманчук П.С. Інноваційні технології управління навчанням фізики: монографія. Кам'янець-Подільський : К-ПДП, 1999. 172 с.

5. Атаманчук П.С. Управління процесом навчально-пізнавальної діяльності: монографія. Кам'янець-Подільський : К-ПДП, 1997. 136 с.

6. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [П.С. Атаманчук, О.І. Ляшенко, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 292 с.

7. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в старшій школі : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [П.С. Атаманчук, О.І. Ляшенко, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 412 с.

8. Методичні основи організації і проведення навчального фізичного експерименту: Навч. посіб. / П.С.Атаманчук, О.І.Ляшенко, В.В.Мендерецький, А.М.Кух. – Кам'янець–Подільський: ПП Буйницький О.А., 2006. – 216 с.: іл., табл.

9. Атаманчук П.С., Атаманчук В.П. Моделювання інтелектуальних і світоглядних якостей індивіда в умовах пріоритетності природничо-наукової системи освіти. Журнал (категорія Б) «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2023. № 5(19) 2023. 636 с. С. 433–445. DOI: <https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5> (19)

References:

1. Atamanchuk V.P., Atamanchuk P.S. (2021). STEM-intehratsiini aspekty stanovlennia suchasnoi pryrodnycho-naukovoї osvity [STEM integration aspects of the formation of modern natural science education]. *Pedahohika XXI stolittia: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku: kolektyvna monohrafiia - Pedagogy of the 21st century: current state and development trends: collective monograph*: in 2 parts. P. 2/ vidp. za vypusk O.Ie. Karpenko. Lviv-Torun: Liha-Pres, 586–619. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-241-1-22>. [in Ukrainian].

2. Atamanchuk V.P., Atamanchuk P.S. (2022). Teoretychni osnovy upravlinnia protsesom formuvannia pryrodnycho-naukovykh kompetentnostei i svitohliadu maibutnoho fakhivtsia [Theoretical foundations of managing the process of formation of natural and scientific competences and outlook of the future specialist]. *Istoriia stanovlennia ta suchasnoho rozvytku pedahohiky ta psykholohii: kolektyvna monohrafiia – History of formation and modern development of pedagogy and psychology: collective monograph*. Ryha: Baltija Publishing, 1–22. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-245-6-1>. [in Ukrainian].

3. Atamanchuk P.S., Menderetskyi V.V., Kryskov A.A. (1996). Zbirnyk zadach z fizyky – A collection of physics problems. K. : Shkoliar. [in Ukrainian].

4. Atamanchuk P.S. (1999). Innovatsiini tekhnolohii upravlinnia navchanniam fizyky : monohrafiia – Innovative technologies of physics teaching management: monograph. Kamianets-Podilskyi : K-PDPI. [in Ukrainian].

5. Atamanchuk P.S. (1996). Upravlinnia protsesom navchalno-piznavalnoi diialnosti : monohrafiia – Management of the process of educational and cognitive activity: monograph. Kamianets-Podilskyi : K-PDPI. [in Ukrainian].

6. Metodyka i tekhnika navchalnoho fizychnoho eksperymentu v osnovnii shkoli : pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv – Methodology and technique of educational physical experiment in elementary school: a textbook for students of higher educational institutions / [P.S. Atamanchuk, O.I. Liashenko, V.V. Menderetskyi, O.M. Nikolaiev]. Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 2010. [in Ukrainian].

7. Metodyka i tekhnika navchalnoho fizychnoho eksperymentu v starshii shkoli : pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv – Methodology and technique of educational physical experiment in high school: a textbook for students of higher educational institutions / [P.S. Atamanchuk, O.I. Liashenko, V.V. Menderetskyi, O.M. Nikolaiev]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 2011. [in Ukrainian].

8. Metodychni osnovy orhanizatsii i provedennia navchalnoho fizychnoho eksperymentu: Navch. posib. / P.S.Atamanchuk, O.I.Liashenko, V.V.Menderetskyi, A.M.Kukh. – Kamianets–Podilskyi: PP Buinytskyi O.A., 2006. – 216 s.: il., tabl.

9. Atamanchuk P.S., Atamanchuk V.P. Modeliuvannia intelektualnykh i svitohliadnykh yakostei indyvida v umovakh priorytetnosti pryrodnycho-naukovoї systemy osvity. Zhurnal (katehoriia B) «Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii» (Serii «Upravlinnia ta administruvannia», Serii «Pravo», Serii «Ekonomika», Serii «Psykholohiia», Serii «Pedahohika»): zhurnal. 2023. № 5(19) 2023. 636 s. S. 433–445. DOI: <https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5> (19).

УДК 378.14

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-408-413](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-408-413)

Біла Олена Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, 68610, тел.: (04841) 6-30-01

Панченко Інна Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри французької філології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65000, тел.: (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0001-5589-4206>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ БУДІВЕЛЬНИКІВ ТА АРХІТЕКТОРІВ

Анотація. У статті розглядається проблема формування комунікативної компетентності майбутніх бакалаврів архітектури та будівництва. Дослідження наукових праць дозволяє стверджувати, що комунікативну компетентність доцільно представляти системою практичних умінь, що відображають мовний та мовленнєвий ракурси цієї компетентності, а саме відповідність усного та писемного мовлення бакалаврів архітектури та містобудування граматичним, лексичним та стилістичним нормам рідної та іноземної мови; логічність, доречність, правильність, точність передачі інформації задля вирішення проблем, що виникають у практичній діяльності.

Важливим для фахівців є також уміння ініціювати спілкування, підтримувати й завершувати його; враховувати особливості ситуації спілкування; використовувати прийоми вербального й невербального впливу на співрозмовників. До того ж має сенс акцентувати на значущості забезпечення у освітньому процесі інтелектуально-пізнавальної мотивації, прагнення до розширення знань культурної спадщини різних народів. Не менш значущим є виховання бажання підтримувати партнера по спілкуванню, формування позитивних диспозицій та готовності до відкритої динамічної комунікації з представниками інших народів. Має сенс сформуванню низку вимог щодо формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі архітектури та містобудування, а саме використання методів засвоєння мовленнєвого етикету; ознайомлення з особливостями національних стилів спілкування; розуміння ділової культури тих країн, представники яких навчаються в закладах вищої освіти. Неабиякого значення набуває впровадження цілісної системи вправ для формування лексико-граматичної компетенції майбутніх бакалаврів архітектури та містобудування, що є компонентом їхньої комунікативної компетентності. Було розроблено та впроваджено систему граматичних вправ, що базується на творах французьких письменників й розвиває не лише лексичний фонд студентів, посилює граматичну підготовку, а й дозволяє сформуванню широку ерудицію, знання творів французької літератури, традицій народів світу.

Ключові слова: комунікативна компетентність, студенти, іноземці, заклади вищої освіти, будівництво, архітектура.

Bila Olena Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor in the Department of Preschool and Primary Education, Izmail State University of Humanities, Rieпина St., 12, Izmail, tel.: (04841) 6-30-01

Panchenko Inna Volodymyrivna Doctor of Philosophy in Linguistics, Associate Professor in the Department of French Philology, Odessa I. I. Mechnikov National University, Dvorianska St., 2, Odesa, 65000, tel.: +38 (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0001-5589-4206>

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE BUILDERS AND ARCHITECTS

Abstract. The article examines the problem of forming communicative competence of future bachelors of architecture and construction. The study of scientific works allows us to assert that communicative competence should be represented by a system of practical skills that reflect the language and speech aspects of this competence, namely the compliance of the oral and written speech of bachelors of architecture and urban planning with the grammatical, lexical and stylistic norms of the native and foreign languages; logicity, appropriateness, correctness, accuracy of information transmission to solve problems arising in practical activities.

The ability to initiate, maintain and complete communication is also important for specialists; take into account the peculiarities of the communication situation. In addition, it makes sense to emphasize the importance of the desire to expand knowledge of the cultural heritage of various peoples. No less significant is the cultivation of the desire to support a partner in communication, the formation of positive dispositions and readiness for open dynamic communication with representatives of other nations. It makes sense to form a number of requirements for the formation of communicative competence of future specialists in the field of architecture and urban planning, namely the use of methods of learning speech etiquette; familiarization with the peculiarities of national communication styles; understanding of the business culture of those countries whose representatives study in institutions of higher education. The introduction of a complete system of exercises for the formation of the lexical and grammatical competence of future bachelors of architecture and urban planning, which is a component of their communicative competence, is of considerable importance. A system of grammar exercises was developed and implemented, which is based on the works of French writers and develops not only the lexical fund of students, strengthens grammar training, but also allows to form a broad erudition, knowledge of works of French literature, traditions of the peoples of the world.

Keywords: communicative competence, students, foreigners, institutions of higher education, construction, architecture.

Постановка проблеми. Важливим завданням професійної освіти є підготовка майбутніх фахівців до комунікації у професійній сфері, формування у них здатності критично осмислювати проблеми у виробничій сфері, генерувати оригінальні підходи до вирішення проблемних ситуацій. Саме тому набуває актуальності питання формування комунікативної компетентності у майбутніх бакалаврів архітектури та містобудування.

Ця проблема пов'язана з такими важливими науковими завданнями, як-от забезпечення конкурентоздатності фахівців, формування у них загальних та спеціальних компетентностей, їх підготовка до саморозвитку впродовж життя, виховання прагнення до професійної самореалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема висвітлювалася у ракурсі розробки теоретичних засад, концептуальної моделі, педагогічних умов та методичного інструментарію формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців [1],[2].

Утім проблема розробки та впровадження методів формування комунікативної компетентності майбутніх будівельників потребує більш ґрунтовного дослідження.

Мета статті – висвітлити вимоги та вправи з формування комунікативної компетентності майбутніх будівельників та архітекторів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження наукових праць дозволяє стверджувати, що комунікативну компетентність доцільно представляти системою практичних умінь, що відображають мовний та мовленнєвий ракурси цієї компетентності, а саме:

- відповідність усного та писемного мовлення бакалаврів архітектури та містобудування граматичним, лексичним та стилістичним нормам рідної та іноземної мови;
- логічність, доречність, правильність, точність передачі інформації задля вирішення проблем, що виникають у практичній діяльності.

Важливим для фахівців є також уміння ініціювати спілкування, підтримувати й завершувати його; враховувати особливості ситуації спілкування; використовувати прийоми вербального й невербального впливу на співрозмовників.

До того ж має сенс акцентувати на значущості забезпечення у освітньому процесі інтелектуально-пізнавальної мотивації, прагнення до розширення знань культурної спадщини різних народів. Не менш значущим є виховання бажання підтримувати партнера по спілкуванню, формування позитивних диспозицій та готовності до відкритої динамічної комунікації з представниками інших народів [2].

На нашу думку має сенс сформулювати низку вимог щодо формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі архітектури та містобудування, а саме:

- використання методів засвоєння здобувачами вищої освіти мовленнєвого етикету,
- ознайомлення з особливостями національних стилів спілкування в студентських спільнотах;
- розуміння ділової культури тих країн, представники яких навчаються в закладах вищої освіти архітектурно-будівельного профілю;
- залучати студентів до різноманітних програм стажування та в обмінних проєктах.

Неабиякого значення набуває створення умов для розширення практики кроскультурної комунікації здобувачів вищої освіти зі студентами інших іноземних університетів.

Останнім часом пріоритетним є активне використання віртуальної форми міжнародного співробітництва, що сприяє багатомовному навчанню студентів, їхній успішній соціалізації в поліетнічному просторі.

Варто наголосити, що дидактично потужним є підхід до проектування професійної підготовки майбутніх будівельників та архітекторів, котрий віддзеркалює такі основні положення, як-от:

- розширення знань здобувачів вищої освіти про особливості мовної підготовки у освітніх системах країн, які представляють студенти;
- аналіз етнічних цінностей, релігійної приналежності студентів як передумови розвитку їхньої комунікативної компетентності;
- упровадження інтерактивних методів роботи в багатонаціональних студентських групах;
- використання практичних прийомів словесного балансування;
- розробка мультимедійних засобів навчання іноземних студентів на заняттях.

Окрім цього, важливою є спеціальна підготовка викладачів закладів вищої освіти до формування комунікативної компетентності майбутніх будівельників та архітекторів, що передбачає проведення семінарів, спрямованих на формування відповідної майстерності викладачів, організація їхньої додаткової лінгводидактичної підготовки через запровадження крос-культурних навчальних модулів («Імідж-тренінг»), проведення круглих столів, тематичних відеолекцій для практикуючих викладачів вищих закладів освіти задля їх ознайомлення із соціальними, освітніми та особистісними проблемами сучасних студентів з різних країн.

Окрім цього, неабиякого значення набуває впровадження цілісної системи вправ для формування лексико-граматичної компетенції майбутніх бакалаврів архітектури та містобудування, що є компонентом їхньої комунікативної компетентності. Нижче наведемо систему вправ, котрі були запропоновані студентам, котрі приїхали з країн, у яких офіційною мовою є французька.

Репрезентована нижче система вправ базується на творах французьких письменників й розвиває не лише лексичний фонд студентів, посилює граматичну підготовку, а й дозволяє сформувати широку ерудицію, знання творів французької літератури.

Наведемо приклади вправ, котрі відрізняються найбільшим дидактичним впливом на формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти.

– Nommez le mode et le temps du verbe «être» dans la phrase suivante : «...ils ne veulent rien voir, rien entendre, avant que le bétail soit rentré, le gros loquet poussé sur la petite porte à claire-voie, et les bergers attablés dans la salle basse. ».

– Formulez les règles de la formation du subjonctif. Faites attention aux particularités de la conjugaison de quelques verbes du 3-ème groupe.

– Reformulez les phrases (avec les verbes et les expressions de volonté ou de sentiments) et changez le mode des verbes, en employant le présent du subjonctif :

1). Quelqu'un de très étonné aussi, en me voyant, c'est le locataire du premier, un vieux hibou sinistre, à tête de penseur, qui habite le moulin depuis plus de vingt ans.

2). N'importe ! tel qu'il est, avec ses yeux clignotants et sa mine renfrognée, ce locataire silencieux me plaît encore mieux qu'un autre, et je me suis empressé de lui renouveler son bail.

3). Et que de jolies choses autour de moi ! Il y a à peine huit jours que je suis installé, j'ai déjà la tête bourrée d'impressions et de souvenirs...

– Reformulez les phrases (avec les verbes et les expressions de volonté ou de sentiments) et changez le mode des verbes, en employant le passé du subjonctif :

1). Et maintenant, comment voulez-vous que je le regrette, votre Paris bruyant et noir ?

2). Les agneaux, les tout petits, ceux qui sont nés dans le voyage et n'ont jamais vu la ferme, regardent autour d'eux avec étonnement.

3). Le temps d'entrouvrir une lucarne, frft ! voilà le bivouac en déroute, et tous ces petits derrières blancs qui détalent, la queue en l'air, dans le fourré.

– Dans le texte « Installation », choisissez une proposition et modifiez-la, en employant le présent ou le passé du subjonctif, pour exprimer:

a) la joie ; b) l'étonnement ; c) le regret ; d) le doute ; e) la crainte ; f) la condition ; g) la concession.

– Composez 12 phrases avec une subordonnée complétive, 8 – une subordonnée relative, 12 – une subordonnée circonstancielle.

– Faites entrer les unités lexicales, tirées de la nouvelle «Installation», dans quelques dialogues. Mettez les verbes au présent du subjonctif.

– Comment tournez-vous le discours direct au discours indirect ? Nommez les règles.

– Tournez le discours direct au discours indirect :

« – Pauvre de moi ! disait-il. Maintenant, je n'ai plus qu'à mourir... Le moulin est déshonoré. Et il sanglotait à fendre l'âme, appelant son moulin par toutes sortes de noms, lui parlant comme à une personne véritable.

À ce moment, les ânes arrivent sur la plate-forme, et nous nous mettons tous à crier bien fort comme au beau temps des meuniers :

– Ohé ! du moulin !... Ohé ! maître Cornille !

Et voilà les sacs qui s'entassent devant la porte et le beau grain roux qui se répand par terre, de tous côtés...

Maître Cornille ouvrait de grands yeux. Il avait pris du blé dans le creux de sa vieille main et il disait, riant et pleurant à la fois :

– C'est du blé !... Seigneur Dieu !... Du bon blé !... Laissez-moi, que je le regarde.

Puis, se tournant vers nous :

– Ah ! je savais bien que vous me reviendriez... Tous ces minotiers sont des voleurs.

Nous voulions l'emporter en triomphe au village :

– Non, non, mes enfants ; il faut avant tout que j'aie donné à manger à mon moulin...

Pensez donc ! il y a si longtemps qu'il ne s'est rien mis sous la dent ! ».

– Transformez au style indirect les répliques des dialogues ci-dessous :

« – Pauvre de moi ! disait-il. Maintenant, je n'ai plus qu'à mourir... Le moulin est déshonoré. Et il sanglotait à fendre l'âme, appelant son moulin par toutes sortes de noms, lui parlant comme à une personne véritable.

À ce moment, les ânes arrivent sur la plate-forme, et nous nous mettons tous à crier bien fort comme au beau temps des meuniers :

– Ohé ! du moulin !... Ohé ! maître Cornille !

Et voilà les sacs qui s'entassent devant la porte et le beau grain roux qui se répand par terre, de tous côtés...

Maître Cornille ouvrait de grands yeux. Il avait pris du blé dans le creux de sa vieille main et il disait, riant et pleurant à la fois :

– C'est du blé !... Seigneur Dieu !... Du bon blé !... Laissez-moi, que je le regarde.

Puis, se tournant vers nous :

– Ah ! je savais bien que vous me reviendriez... Tous ces minotiers sont des voleurs.

Nous voulions l'emporter en triomphe au village :

– Non, non, mes enfants ; il faut avant tout que j'aie donné à manger à mon moulin...

Pensez donc ! il y a si longtemps qu'il ne s'est rien mis sous la dent ! »

– Introduisez dans les propositions qui suivent un verbe introducteur (dire, affirmer, annoncer, assurer, déclarer, expliquer) pour obtenir une phrase déclarative exprimant l'antériorité :

1). Francet Mamaï, un vieux joueur de fifre, qui vient de temps en temps faire la veillée chez moi, en buvant du vin cuit, m'a raconté l'autre soir un petit drame de village dont mon moulin a été témoin il y a quelque vingt ans.

2). Les gens prirent l'habitude d'envoyer leurs blés aux minotiers, et les pauvres moulins à vent restèrent sans ouvrage.

– Introduisez dans les propositions qui suivent un verbe introducteur (dire, affirmer, annoncer, assurer, déclarer, expliquer) pour obtenir une phrase déclarative exprimant la postériorité :

1). Sans perdre une minute, je courus chez les voisins, je leur dis la chose en deux mots.

2). Le mistral avait beau souffler, les ailes restaient immobiles... Puis, un beau jour, la commune fit jeter toutes ces mesures à bas, et l'on sema à leur place de la vigne et des oliviers.

– Introduisez dans les propositions qui suivent un verbe introducteur (dire, affirmer, annoncer, assurer, déclarer, expliquer) pour obtenir une phrase déclarative exprimant la simultanéité :

1). La pauvre petite fut obligée de gagner sa vie et de se louer un peu partout dans les mas, pour la moisson, les magnans ou les olivades. Et pourtant son grand-père avait l'air de bien l'aimer, cette enfant-là.

2). On trouvait très mal aussi qu'un homme du renom de maître Cornille, et qui, jusque-là, s'était respecté, s'en allât maintenant par les rues comme un vrai bohémien.

– Reliez correctement les deux parties de la phrase, en faisant l'attention aux temps et aux pronoms qui conviennent :

1. a) Il lui a demandé ;

b) le vieux ne me donna pas le temps de finir, et me cria fort malhonnêtement de retourner à ma flûte.

2. a) Il voulait savoir ;

b) à ce moment, les ânes arrivent sur la plate-forme, et nous nous mettons tous à crier bien fort comme au beau temps des meuniers.

– Dites les modes et les temps des verbes dans le fragment proposé : « Un instant, j'ai regretté qu'il ne vienne pas pour moi; je l'aurais remercié, consolé... Note qu'il ne demandait rien, pas même à te voir... Mais si j'étais toi... Tu le recevrais? Oui, un instant... Voilà des semaines que ça dure. Et les vacances arrivent. Tu vas partir... Donc pas de risque qu'il s'incrute... ».

– Transformez au style indirect les répliques des dialogues ci-dessous :

- 1). Une camarade dit (passé simple) à Jenny:
  - Je l'ai vu, ton Polytechnicien... Il a une charmante tête romantique.
  - Comment sais-tu que c'était le mien?
  - Parce que je me suis trouvée, par hasard, chez le concierge au moment où il apportait ses fleurs.
- 2). Ce soir-là, en sortant, elle dit (passé simple) au concierge:
  - Bernard, mercredi prochain quand ce Polytechnicien viendra avec ses violettes, dites-lui de me les apporter lui-même après le trois... Je joue le *Misanthrope*. Mon rôle a une seule robe. Je remonterai dans ma loge et je l'y recevrai... Non! Je l'attendrai dans le couloir, au pied de l'escalier.
- 3). Nerveuse, impatiente, elle courut chez les huissiers:
  - On ne m'a pas demandée?
- 4). Puis, comme le colonel se levait, elle prit ses deux mains (et dit):
  - Je crois que je n'ai rien fait de mal, dit-elle, et pourtant... Et pourtant il me semble que j'ai, moi aussi, des devoirs envers cette ombre, hélas! insatisfaite... Écoutez, colonel, dites-moi où votre fils est enterré... Je vous jure que, jusqu'à ma mort, j'irai placer, chaque mercredi, un bouquet de violettes sur sa tombe.
    - Reformulez les phrases suivantes, en employant devant les substantifs en gras, (là, où le cas s'impose), a) l'article défini, b) l'article indéfini, c) l'article partitif, d) la préposition de :
      - 1). – C'est une folie que de mépriser ... admirateurs au temps où ils sont nombreux et jeunes.
      - 2). Elle l'accueillit avec ... aisance gracieuse qu'elle devait à la scène autant qu'à la nature.
      - 3). Les murs de sa chambre étaient couverts de ... portraits.
      - 4). Vous représentiez pour lui ... perfection, ... grâce.
      - 5). Et je vous assure qu'André était digne de ... grand amour.
    - Quelles nuances émotionnelles donnent au récit les verbes au subjonctif, au conditionnel ?

Висновки. Таким чином, комунікативна компетентність майбутніх фахівців архітектури та містобудування є здатністю висловлюватися правильно, доречно, чітко згідно з нормами мови, яка вивчається. До того ж ця компетентність репрезентує систему загальних знань, а також знань про основні правила вживання професійно значущої лексики, граматичні структури. Відносимо до структури комунікативної компетентності й прагнення ознайомлюватися із культурною спадщиною різних народів світу. Ефективність оволодіння комунікативною компетентністю забезпечується за умови впровадження спеціально розробленої системи вправ, пропедевтичної підготовки викладачів закладів вищої освіти до роботи із іноземними студентами, створення в академічній групі позитивної атмосфери на засадах гуманістичної педагогіки. Перспективи дослідження вбачаються нами у розкритті методів самостійної роботи як важливої передумови формування наполегливості, самостійності, відповідальності, дисциплінованості здобувачів вищої освіти у процесі оволодіння ними комунікативною компетентністю.

Література:

1. Князян, М. О. Система формування самостійно-дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов у процесі ступеневої підготовки: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Князян Маріанна Олексіївна. Ізмаїл, 2007. 445 с.
2. Common European Framework of Reference for Languages (CERF). 2020. <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>

References:

1. Kniazian M. O. (2007). *Systema formuvannia samostiino-doslidnytskoi diialnosti maibutnix uchyteliv inozemnykh mov u protsesi stupenevoi pidhotovky* [The system of formation of independent research activities of future teachers of foreign languages in the process of graduate training]: Dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04 / Kniazian Marianna Oleksiivna. Izmail. 445 s.
2. Common European Framework of Reference for Languages (CERF). (2020). <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>

УДК 37.091.12

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-414-421](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-414-421)

Білер Оксана Славівівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної і початкової освіти, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, <https://orcid.org/0000-0001-9969-3289>

Бутенко Віта Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної і початкової освіти, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, <https://orcid.org/0000-0002-3578-8147>

РОЗВИТОК 4К НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗДО ТА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. Сучасне суспільство швидко змінюється, вимагаючи від нас нових підходів до навчання та виховання наступного покоління. У цьому контексті, формування «soft skills» (м'яких навичок) у майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти та вчителів початкових класів стає важливим й актуальним завданням. Це вимагає включення в освітній процес закладу вищої педагогічної освіти педагогічних технологій, методів та прийомів спрямованих не лише на передачу знань, але й на розвиток комунікаційних, лідерських, творчих та інших навичок.

У цій статті відбувається розгляд суті поняття «soft skills», відповідно до якого визначено складові «4К навичок» (комунікаційні навички, навички командної роботи, креативність та критичне мислення). Зазначимо, що специфіка «4К навичок» у вихователів і вчителів початкових класів полягає в тому, що вони є ключовими компетенціями, необхідними для успішного викладання у початковій школі чи організації освітнього процесу в ЗДО. Перш за все, вихователі ЗДО і вчителі початкових класів повинні мати вміння критично та креативно мислити, ефективно спілкуватися зі здобувачами та їх батьками, виявляти емпатію, розвивати співпрацю та колективну роботу. Вони також повинні мати навички організації та реалізації командної роботи, щоб керувати класом та мотивувати здобувачів освіти до досягнення успіху.

Автори описують особливості розвитку 4К навичок у процесі підготовки майбутніх вихователів ЗДО та вчителів початкових класів становлять конкретні вправи, прийоми, алгоритми та інформаційні технології, що сприяють формуванню «4К навичок». Загалом, науковці доходять висновку, що «4К навичок» є не менш важливими, ніж «hard skills» (жорсткі навички) та впливають на багато аспектів освітнього процесу. Тому їх формування та розвиток має бути важливою складовою професійної підготовки майбутніх вихователів та вчителів початкових класів, що, своєю чергою, обумовить створення сприятливого середовища для розвитку здобувачів початкової освіти та в цілому покращить освіту в Україні та швидше долучить її до єдиної європейської спільноти.

Ключові слова: soft skills, 4К навички, освітній процес, здобувачі вищої освіти, вихователі, вчителі початкових класів, здобувачі освіти.

Bilier Oksana Slavikivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Chair of Preschool and Primary Education, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, <https://orcid.org/0000-0001-9969-3289>

Butenko Vita Hryhorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Chair of Preschool and Primary Education, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, <https://orcid.org/0000-0002-3578-8147>

DEVELOPMENT OF 4C' SKILLS IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE EDUCATORS OF PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS AND PRIMARY CLASS TEACHERS

Abstract. Modern society is changing rapidly, demanding from us new approaches to education and upbringing of the next generation. In this context, the formation of «soft skills» in future pre-school teachers and primary school teachers becomes an important and urgent task. This requires the inclusion in the educational process of the institution of higher pedagogical education of pedagogical technologies, methods, and techniques aimed not only at the transfer of knowledge, but also at the development of communication, leadership, creative and other skills.

This article examines the essence of the concept of “soft skills”, according to which the components of the «4C' skills» (communication, cooperation, creativity and critical thinking skills) are defined. It should be noted that the specificity of «4C' skills» for pre-school teachers and primary school teachers is that they are key competencies necessary for successful teaching in primary school or organization of the educational process in a preschool education institution. Firstly, educators and teachers of elementary grades must have the ability to think critically and creatively, communicate effectively with students and their parents, show empathy, develop cooperation and teamwork. They must also have organizational and teamwork skills to manage the classroom and motivate learners to succeed.

The authors describe the specifics of the development of 4C' skills in the process of training future pre-school teachers and primary school teachers, which include specific exercises, techniques, algorithms and information technologies that contribute to the formation of «4C' skills». In general, scientists conclude that «4C' skills» is no less important than «hard skills» and influence many aspects of the educational process. Therefore, their formation and development should be an important component of the professional training of future pre-school teachers and primary school teachers, which, in turn, will determine the creation of a favourable environment for the development of primary education students and, in general, improve education in Ukraine and quickly integrate it into the single European community.

Keywords: soft skills, 4C' skills, educational process, students of higher education, pre-school teachers, primary school teachers, students of education.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство швидко змінюється, вимагаючи від нас нових підходів до навчання та виховання наступного покоління. У цьому контексті, формування «soft skills» (м'яких навичок) у майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти та вчителів початкових класів стає важливим й актуальним завданням. Оскільки м'які навички охоплюють широкий спектр компетенцій, пов'язаних зі спілкуванням, міжособистісними взаємодіями, емоційним інтелектом та саморегуляцією. Вони необхідні не тільки для побудови ефективних стосунків з дітьми та/або здобувачами початкової освіти, але й для забезпечення їхнього повноцінного розвитку та успіху у майбутньому. Важливо, щоб майбутні вихователі та вчителі мали не лише глибокі професійні знання, але й вміння працювати в команді, спілкуватися ефективно з різними людьми, розв'язувати конфлікти та стимулювати творчий потенціал своїх вихованців.

Європейська освіта визнає цю потребу і встановлює вимоги щодо розвитку особистісних якостей та навичок, що сприяють соціальній адаптації та готовності до життя у сучасному світі. Це вимагає включення в освітній процес закладу вищої педагогічної освіти педагогічних технологій, методів та прийомів спрямованих не лише на передачу знань, але й на розвиток комунікаційних, лідерських, творчих та інших навичок. Це допоможе майбутнім вихователям та вчителям краще розуміти потреби та інтереси своїх вихованців та сприятимуть їх професійному зростанню відповідно до вимог європейської освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування soft skills знаходиться у фокусі науковців по всьому світі. Так, Джеймс Комер (James P. Comer) у своїх

дослідженнях розглядає вивчає вплив соціально-емоційного розвитку на освітній процес та пропонує власну модель навчальних програм [6]. Джон Гарднер (John Gardner), Wynne Harlen, Louise Hayward, Gordon Stobart у своєму дослідженні «Developing Teacher Assessment» [9] окреслюють важливість формування емоційного інтелекту, комунікативних навичок та соціальної компетентності для професійного успіху вчителів.

Цінними також є праці Л. Коваль [2], в яких науковець здійснює класифікацію «soft skills» на індивідуальні, комунікативні, управлінські та досліджено можливість їх розвитку у студентів; Н. Длугунович [1], у свою чергу, розглядає проблему формування та розвитку «soft skills» у системі підготовки майбутніх програмістів; дослідниця А. Тютюнник [3] акцентує на розвитку цих навичок у студентів із використанням хмарних сервісів. Однак, запропоновані рішення не висвітлюють проблему розвитку «soft skills» у майбутнього вихователя ЗДО та вчителя початкових класів у освітньому процесі ЗДО.

Мета статті – розглянути суть поняття «soft skills», визначити та охарактеризувати складові «4К навичок», описати особливості розвитку 4К навичок у процесі підготовки майбутніх вихователів ЗДО та вчителів початкових класів

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі все більшої ваги набуває розвиток не тільки технічних та професійних навичок, але і так званих «м'яких навичок», що зазвичай описуються терміном «Soft skills».

А. Бергланд, Ф. Хейнтс [5] під «soft skills» розуміють уніфіковані навички та особистісні якості, що сприяють підвищенню ефективності роботи та взаємодії з оточуючими людьми, відносячи до цих навичок «управління особистим розвитком, вміння надати першу допомогу, грамотно керувати власним часом, переконувати, навик ведення переговорів, лідерство тощо»

Цінним є визначення Я. Кателлі, що розглядає «soft skills» як «соціально-психологічні навички: комунікативні, лідерські, командні, публічні та інші» [4]. Науковець вважає, що ці навички можуть бути корисними «у більшості життєвих ситуацій» і пов'язані із взаємодією людей один з одним.

У свою чергу, Дж. Хекмен та Т. Крауз [7] для опису «soft skills» використовують концепцію емоційного інтелекту, що визначається «здатністю людини правильно зчитувати зовнішні умови, вловлювати те, чого потребують інші люди, знати їх сильні і слабкі сторони, не піддаватися негативу і бути привабливим для інших»

Загалом, «soft skills» допомагають особистості успішно вирішувати різноманітні завдання, адаптуватися до змін та забезпечують більш ефективну співпрацю з оточуючими.

Зазначимо, що Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) активно займається дослідженням та розвитком м'яких навичок і визнає їх важливість у сучасному світі професійної діяльності (рис.1). Особливо відмічене цінність набуття 4К навичок [8], тобто комунікаційні навички, навички командної роботи, креативність та критичне мислення.

Рис.1. Top «Soft skills» визначений Організація економічного співробітництва та розвитку

Аналіз наукової літератури [4,5,7,8] дав підстави стверджувати, що набуття вихователями ЗДО й учителями початкових класів «4К навичок» має особливе значення, оскільки ці навички допомагають педагогам успішно взаємодіяти зі своїми здобувачами, створювати позитивний клімат в класі, підтримувати мотивацію здобувачів до освіти, розвивати їхні соціальні та емоційні навички та робити ефективнішим реалізацію діяльнісного підходу в освітньому процесі закладу дошкільної освіти та початкової школи. Тому, формування «4К навичок» у педагогів початкової ланки освіти є однією з ключових задач сьогодення.

Специфіка «4К навичок» у вихователів і вчителів початкових класів полягає в тому, що вони є ключовими компетенціями, необхідними для успішного викладання у початковій школі чи організації освітнього процесу в ЗДО. Перш за все, вихователі ЗДО і вчителі початкових класів повинні мати вміння ефективно спілкуватися зі здобувачами та їх батьками, виявляти емпатію, розвивати співпрацю та колективну роботу. Вони також повинні мати навички організації та реалізації командної роботи, щоб керувати класом та мотивувати здобувачів освіти до досягнення успіху.

Сучасні педагоги повинні бути готові до адаптації до змін, бути креативними та здатними бачити розвиток своїх здобувачів як процес, що вимагає індивідуального підходу до кожного учня. Важливо зазначити, що «4К навичок» у вихователів і вчителів початкових класів необхідні не лише для успішного навчання, але і для створення сприятливої атмосфери в освітньому осередку (класі чи групі), де діти почуваються комфортно, впевнені та мають можливість вільно спілкуватися та висловлювати свої думки.

Підтвердженням вищезазначеного слугує проведене у 2019 році в Україні дослідження серед вчителів початкових класів Нової української школи [2], що виявило наступне: вчителі з «4К навичками» є більш ефективними в своїй роботі та досягають кращих результатів у навчанні своїх учнів.

Інше дослідження, проведене в США у 2020 році [8], виявило, що педагоги, які мають розвинені «4К навички», здатні краще співпрацювати зі своїми колегами та батьками учнів, що в свою чергу позитивно впливає на навчання та успішність останніх.

Також важливо зазначити, що формування «4К навичок» у вихователів і вчителів початкових класів є ключовим елементом розвитку сучасного ЗДО і Нової української школи. У новій системі освіти акцент зроблено на розвитку особистості здобувача, що суттєво відрізняється від попередніх пріоритетів, а саме передачі конкретних знань, умінь і навичок. Отже, майбутні педагоги мають бути здатні до розвитку «soft skills» у своїх здобувачів, що є необхідними для успішного життя в майбутньому.

Далі розглянемо особливості «4К навичок» у розрізі професії вихователя ЗДО і вчителя початкових класів. Підсумовуючи думки науковців щодо визначення поняття комунікація, можемо у загальному охарактеризувати його як процес передачі і обміну інформацією, ідей, думок та почуттів між людьми, що забезпечує взаєморозуміння. Процес комунікації включає в себе передачу повідомлень, а також розуміння, відповіді та зворотний зв'язок. Комунікація може здійснюватися за допомогою різних каналів, таких як усна мова, письмові повідомлення, зображення, жести, міміка та інші невербальні засоби. Ефективна комунікація включає в себе ясність, точність, контекстуалізацію та адаптацію до потреб та особливостей співрозмовника. Тож, вихователі й вчителі з розвинутою навичкою комунікації здатні ефективно спілкуватися зі здобувачами, їх батьками та колегами, а також створювати позитивний колектив. Вони краще розуміють потреби та емоції дітей, що, у свою чергу, здійснює позитивний вплив на розвиток їх соціальних та емоційних навичок, здобувачі вчаться ефективно розв'язувати конфлікти та керувати своїми емоціями.

Щодо креативності, то з точки зору м'яких навичок, це поняття можна визначити як здатність генерувати нові ідеї, концепції, варіанти рішень та підходів, а також знаходити нестандартні способи підходу до проблем і завдань. Воно включає творчість, оригінальність та гнучкість мислення, що дозволяють особистості розширювати власні межі та формувати новаторські рішення в різних сферах життя і роботи [6].

Креативність також включає здатність до інноваційного мислення, спроможність знаходити нетрадиційні шляхи розв'язання проблем і досягнення поставлених цілей. Педагоги з креативним мисленням здатні створювати цікаві та ефективні навчальні програми та методики, що сприяють розвитку здобувачів, а також використовувати нові технології та підходи для забезпечення максимальної ефективності освітнього процесу.

Креативність вимагає критичного мислення, здатності поглянути на проблему з різних перспектив, уяви та експериментування. Вона може виявлятися у створенні нових продуктів, дизайні, мистецтві, наукових дослідженнях, розв'язанні складних завдань і спрощенні процесів.

Критичне мислення з точки зору м'яких навичок можна визначити як здатність аналізувати, оцінювати та розуміти інформацію, доводи, аргументи та ситуації, що дозволяє приймати обґрунтовані та об'єктивні рішення [7]. Це мислення, що дозволяє ставити під сумнів прийняті концепції, переконання та думки, і прагне з'ясувати основи й відшукує обґрунтування їхньої правомірності.

Критичне мислення включає уміння аналізувати інформацію, розпізнавати логічні помилки, переконувальні методи та недостовірні джерела. Воно вимагає розуміння контексту, широкого кругозору та здатності до самокритики, що є складовими професійної компетентності вчителя початкових класів. Критичне мислення є важливою навичкою для прийняття обґрунтованих рішень, вирішення проблем, критичного аналізу інформації та підвищення ефективності в різних сферах життя і роботи.

Розвинена навичка критичного мислення стимулює вихователів і вчителів початкових класів до постійного професійного розвитку. Вони будуть шукати нові методи, дослідження та інновації, що допоможе покращити їхню професійну практику.

Описуючи сутність останньої 4К навички – колективної роботи, зазначимо, що вона полягає в розвитку здатності співпрацювати, взаємодіяти та працювати разом з іншими. Це включає в себе спільне планування та організацію діяльності, співробітництво з колегами.

Важливість формування навичок колективної роботи у вихователів та вчителів початкових класів полягає в тому, що колективна робота сприяє створенню сприятливого освітнього середовища, де педагоги можуть обмінюватися ідеями, досвідом та найкращими практиками. Це сприяє професійному зростанню вчителів та покращенню якості навчання; дозволяє вихователям і вчителям початкових класів об'єднувати свої зусилля та ресурси для досягнення спільних цілей. Вони можуть обмінюватися розробками занять чи уроків, матеріалами, методиками тощо.

У результаті, формування навичок колективної роботи у вихователя чи вчителя початкових класів є сприяє покращенню якості освіти, розумінню емоцій, реакцій, а також розвиток соціальних навичок здобувачів, підвищенню мотивації та ефективності освітнього процесу.

Доцільним буде навести результати дослідження, що були опублікованими у журналі «Teaching and Teacher Education» [9], що підтверджують, що педагоги, які проявляли мали розвинену навичку організації колективної роботи, більш ефективно викладали матеріал та мали кращі стосунки зі своїми здобувачами. Крім того, педагоги з розвиненими комунікаційними навичками можуть більш ефективно спілкуватися зі своїми здобувачами, що забезпечує більш якісне засвоєння навчального матеріалу.

Наступним етапом нашого дослідження вважаємо за доцільне розглянути особливості формування «4К навичок» у майбутніх вихователів ЗДО та вчителів початкових класів продовж реалізації освітнього процесу в

Для розвитку комунікативних навичок під час навчання майбутніх вихователів та вчителів початкових класів можна використовувати різні методи та прийоми. Розвиваючи складову комунікативної навички – слухання, слід вчити педагогів активно слухати один одного, й надавати можливості висловлювати свої думки та почуватися почутими. Для цього ефективно буде створювати навчальні дібати чи дискусії, пропонуючи студентам займати протилежні погляди. Для розвитку наступної складової – мовлення, слід навчати студентів педагогічних ЗВО ясно та зрозуміло формулювати свої думки, використовуючи різні форми мовлення (наприклад, публічні виступи, імітацію виступу на батьківських зборах, нарад тощо), а також використовувати різні засоби комунікації (вербальні та невербальні).

Обов'язковою складовою є налагодження комунікації є створення сприятливої атмосфери, для чого слід використовувати наступні прийоми діагностування емоційного стану здобувачів на початку і наприкінці зустрічі. Ефективними є такі вправи як екран настрою, тепломір настрою, кольоротерапія (вправа метелик) або сугестії (долонька бажань, абетка гарних слів тощо). Також слід практикувати проведення бінарних лекцій, в яких практично ілюструвати міжособистісне спілкування між викладачами, як приклад ефективною діяльністю взаємодії для вирішення освітніх завдань. Суттєву роль відіграють і рефлексії, що є одним із способів комунікації.

В залежності від мети і часу відведеного на рефлексію можливо використовувати різні способи для її отримання швидко – за допомогою застосунка Mentimeterта розгорнута, до прикладу вправа колючка, брунька, троянда.

Для розвитку кооперації та колективної роботи майбутніх вихователів і вчителів початкових класів можна запроваджувати різні форми та методи роботи, такі як: регулярні зустрічі, на яких можна обговорювати найважливіші питання навчання та виховання здобувачів; створення робочих груп, які будуть займатися розробкою нових прийомів навчання та виховання здобувачів; організація спільних заходів, таких як конкурси, фестивалі, тематичні вечори та інші, які допомагають залучати різних стейкхолдерів до освітнього процесу. Використання інформаційних технологій, що дозволяють швидко генерувати команди випадково або за вподобаннями здобувачів (застосунки Classroomscreen чи WordWall).

Розвитку креативного мислення у майбутніх вихователів і вчителів початкових класів сприяє заохочення їх до письма, малювання, танців, музики або будь-яких інших форм творчого самовираження. Це допоможе розвивати їхню уяву, інноваційність та здатність до нестандартного мислення. Використовувати технології, такі як відео, мультимедійні ресурси, цифрові інструменти та програми, щоб залучити студентів до творчого мислення, та, відповідно, навчайте їх використовувати ці інструменти для створення інтерактивних уроків та креативних завдань. Це одним дієвим прийомом є стимулювання майбутніх педагогів до розв'язання проблем, постановці запитань і пошуку альтернативних рішень реальних педагогічних ситуацій. Під час лекцій дієвим є пропонувати студентам систематизувати та записувати (закодовувати) отриману інформацію засобами інфографіки чи створювати швидкі нотатки (здобувачі можуть або стисло записати тезу, або скопіювати фрагмент презентації та вставити до себе на електронну дошку) тощо.

Останнім розглянемо особливості формування в майбутніх вихователів та вчителів початкових класів навички критичного мислення, саме ця навичка допомагає стати

компетентними та ефективними професіоналами. Розглянемо складові критичного мислення серед них: аналітичні навички, навизки запитання, навичка об'єктивного й відкритого сприйняття різних поглядів, навичка обґрунтування та інноваційного мислення.

Для вироблення аналітичних навичок слід пропонувати майбутнім педагогам виділяти основну інформацію, розпізнавати біаси та використовувати критичне мислення для оцінки вірогідності даних. Дієвим є використання квадратного словника для представлення певних понять, що включатиме чотири складових на які здобувач ВО має розділити отриману інформацію див.рис.2.

ЩО? (ключові слова до поняття)	ЯК? (за яких умов набувається цінність та ефективність)
ДЛЯ ЧОГО? (потрібно у професійній діяльності)	ВІЗУАЛІЗАЦІЯ- АСОЦІАЦІЯ ПОНЯТТЯ (малюнок-символ)

Рис. 2. Квадратний словник для аналізу понять

Для розвитку навичок запитання викладачі упродовж лекцій та практичних мають практикувати активне запитання, тобто практикувати запитання, що стимулюють роздуми, аналіз і обговорення. Слід надавати приклади відкритих питань, що, спрямовані на стимулювання думок та розвиток критичного мислення. Під час ілюстрації таких прикладів слід надавати здобувачам ВО постійний зворотній зв'язок, а саме обговорювати, чому певні запитання є ефективними і як вони сприяють розвитку критичного мислення учнів. Ефективним буде практикувати з майбутніми вихователями і вчителями формулювання різних типів запитань: для отримання інформації, аналітичні запитання, запитання для стимулювання обговорення тощо відповідно до конкретних тем чи уроків та скласти запитання, які сприяють роздумам, аналізу та вирішенню проблем.

Для розвитку навички відкритого сприйняття різних поглядів, слід залучати до лекцій експертів, зробити дискусії обов'язковою складовою лекційного викладання, також слід навички майбутніх вихователів і вчителів початкових класів розуміти та відчувати почуття та переживання інших людей. Розвивати навички обґрунтування ефективно застосовуючи вправу «Проти і за» (об'єднати групу у дві команди й надати їм різні теми для обговорення. Одна команда повинна аргументувати позитивні аспекти теми, а інша - негативні. Командам потрібно буде розробити аргументи та представити їх перед аудиторією), це допоможе майбутнім вихователям і вчителям навчитися шукати обґрунтування з різних точок зору. Дієвою є також вправа «Рекламні промови», здобувачі ВО мають створити коротку рекламну промову на підтримку певної ідеї чи проекту. Вони повинні переконати аудиторію у своїй точці зору та використовувати аргументи, щоб підтвердити важливість та переваги свого вибору. Це підсилить навичку обґрунтовувати власні дії на аналізі та доказах. Щоб стимулювати інноваційне мислення, слід на практичних заняттях в ЗВО створювати умови для пошуку нестандартних підходів до вирішення проблем, чи випробовування нових ідей та методів навчання.

Висновки. Отже, майбутні вихователі та вчителі початкових класів повинні бути відкритими до зворотного зв'язку, вміти слухати та використовувати позитивну спільноту. Педагоги повинні бути здатними до самовдосконалення, це може включати в себе здобуття нових компетентностей, розуміння потреб своїх здобувачів та розвитку методів, що

покращують їх ефективність. Розвиток «4К навичок» може допомогти вихователям ЗДО та вчителям початкових класів бути впевненими у своїх здібностях, керувати групою чи класом та відносинами з дітьми, колегами та батьками, а також досліджувати нові методи навчання та професійно самовдосконалюватися.

Загалом, «4К навичок» є не менш важливими, ніж «hard skills» та впливають на багато аспектів освітнього процесу. Тому їх формування та розвиток має бути важливою складовою професійної підготовки майбутніх вихователів та вчителів початкових класів, що, своєю чергою, обумовить створення сприятливого середовища для розвитку здобувачів початкової освіти та вцілому покращить освіту в Україні та швидше долучить її до єдиної європейської спільноти.

Література:

1. Длугонович Н. А. Soft skills як необхідна складова підготовки ІТ-фахівців. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. № 6 (219). С. 239–242
2. Коваль К. О. Розвиток «Soft Skills» у студентів один з важливих чинників працевлаштування [Електронний ресурс]. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2015. URL : [https:// visnyk.vntu.edu.ua/index.php/vis-nyk/article/view/827](https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/vis-nyk/article/view/827). (дата звернення: 23.01.2021).
3. Тютюнник А. В. Використання хмарних технологій та soft skills в освітній діяльності студентів та викладачів [Електронний ресурс]. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2015. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oee-emu_2015_1_15.
4. Ashworth, P., & Saxton, J. (2013). *Essential Skills for Classroom Management*. Sage Publications.
5. Baker, S. R., & Boon, R. T. (2018). *Soft skills: The future of success*. Routledge.
6. Comer, James. (2019). Commentary: Relationships, developmental contexts, and the school development program. *Applied Developmental Science*. 24. 1-5. 10.1080/10888691.2018.1515296.
7. Greenberg, M. T., & Weissberg, R. P. (2018). Enhancing school-based prevention and youth development through coordinated social, emotional, and academic learning. *American Psychologist*, 73(3), 404-415.
8. OECD (2019), *Future of Education and Skills 2030 Concept: The OECD PISA global competence framework*: https://www.oecd.org/education/2030-project/teaching-and-learning/learning/skills/Skills_for_2030_concept_note.pdf.
9. Special education faculty decision-making regarding designing and delivering family-professional partnership content and skills in the U.S. (2021) *Teaching and Teacher Education* <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0742051X21001438#preview-section-abstract>.

References:

1. Dluhunovych, N. A. (2014). Soft skills yak neobkhdna skladova pidhotovky ITfakhivtsiv [Soft skills as a necessary component of training IT professionals]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*. 6 (219). 239–242 [in Ukrainian].
2. Koval, K. O. (2015). Rozvytok «Soft Skills» u studentiv-odyn z vazhlyvykh chynnykiv pratsevlashtuvannia [The development of «Soft Skills» for students is one of the important factors of employment]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu – Bulletin of Vinnytsia Polytechnic Institute*. 2015. Retrieved from: [https:// visnyk.vntu.edu.ua/index.php/vis-nyk/article/view/827](https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/vis-nyk/article/view/827) [in Ukrainian].
3. Tiutiunnyk, A. V. (2015). Vykorystannia khmarnykh tekhnolohii ta soft skills v osvitnii diialnosti studentiv ta vykladachiv [The use of cloud technologies and soft skills in the educational activities of students and teachers]. *Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open educational e-environment of a modern university*. 2015. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oee-emu_2015_1_15/ [in Ukrainian].
4. Ashworth, P., & Saxton, J. (2013). *Essential Skills for Classroom Management*. Sage Publications.
5. Baker, S. R., & Boon, R. T. (2018). *Soft skills: The future of success*. Routledge.
6. Comer, James. (2019). Commentary: Relationships, developmental contexts, and the school development program. *Applied Developmental Science*. 24. 1-5. 10.1080/10888691.2018.1515296.
7. Greenberg, M. T., & Weissberg, R. P. (2018). Enhancing school-based prevention and youth development through coordinated social, emotional, and academic learning. *American Psychologist*, 73(3), 404-415.
8. OECD (2019), *Future of Education and Skills 2030 Concept: The OECD PISA global competence framework*: https://www.oecd.org/education/2030-project/teaching-and-learning/learning/skills/Skills_for_2030_concept_note.pdf.
9. Special education faculty decision-making regarding designing and delivering family-professional partnership content and skills in the U.S. (2021) *Teaching and Teacher Education* <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0742051X21001438#preview-section-abstract>.

УДК 378.6.018.8:[373.011.2/3-051:51]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-422-427](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-422-427)

Бурчак Ліана Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології та основ сільського господарства, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (05444) 7-29-09, <https://orcid.org/0000-0003-3807-4243>.

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЯК ЧИННИК ЇХНЬОГО ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ

Анотація. У статті розкрито сутність інноваційної діяльності майбутніх педагогів як одного з чинників їхнього професійного зростання. Відмічено, що саме інноваційна діяльність майбутніх педагогів, використання інноваційних технологій в їхній освітній діяльності створюють своєрідний фундамент у процесі формування ключових і предметних компетентностей, виховання свідомих громадян, патріотів своєї держави, які володіють такою системою цінностей, яка уможливить реалізацію фахівців у сучасному соціумі, їхнє професійне зростання, а упровадження інновацій в освітній процес закладів загальної, фахової передвищої і вищої освіти позитивно впливає на розв'язання переважної більшості проблем, що виникли в системі освіти України, оскільки використання інновацій сприяє більш ґрунтовному й ефективному розвитку сучасного суспільства і, разом з тим, зазначений процес має всеохоплюючий характер в системі освіти нашої країни.

Представлено аналіз професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», який передбачає вчителя зі значним рівнем розвитку інноваційної компетентності.

У публікації на основі аналізу філософських, психолого-педагогічних літературних джерел, дотримуючись принципів визначення понять, інноваційність, інноваційна діяльність майбутніх педагогів поняття «інноваційна компетентність» потрактовано саме поняття «інноваційна компетентність майбутніх педагогів» та представлено його як багатокомпонентну структуру, побудовану на основі взаємообумовлених, взаємопов'язаних і динамічних компонентів (мотиваційно-ціннісного, знаннєвого, діяльнісного, особистісно-рефлексивного).

Зазначено, що перспективами подальших досліджень є обґрунтування системи формування інноваційної компетентності майбутніх педагогів та побудові її моделі.

Ключові слова: інновації в освіті, інноваційна діяльність, майбутні вчителі, освітній процес, реформування освіти, структура інноваційної діяльності.

Burchak Liana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Biology and Agricultural Basics, Glukhiv National Pedagogical University named after O. Dovzhenko, Kyivska St., 24, Glukhiv, 41400, tel.: (05444) 7-29-09, <https://orcid.org/0000-0003-3807-4243>.

INNOVATIVE ACTIVITIES OF FUTURE TEACHERS AS A FACTOR OF THEIR PROFESSIONAL GROWTH

Abstract. The article reveals the essence of innovative activity of future teachers as one of the factors of their professional growth. It was noted that it is the innovative activity of future

teachers, the use of innovative technologies in their educational activities that create a kind of foundation in the process of forming key and subject competencies, educating conscious citizens, patriots of their country, who possess such a system of values that will enable the realization of specialists in modern society, their professional growth, and the introduction of innovations into the educational process of institutions of general, professional pre-higher and higher education has a positive effect on solving the vast majority of problems that have arisen in the education system of Ukraine, since the use of innovations contributes to a more thorough and effective development of modern society and, at the same time, the specified process has a comprehensive character in the education system of our country.

An analysis of the professional standard for the professions «Teacher of primary classes of a general secondary education institution», «Teacher of a general secondary education institution», «Teacher of primary education (with a junior specialist's diploma)» is presented, which provides for a teacher with a significant level of development of innovative competence.

In the publication, based on the analysis of philosophical, psychological and pedagogical literary sources, following the principles of defining concepts, innovativeness, innovative activity of future teachers, the concept of «innovative competence» treated the very concept of «innovative competence of future teachers» and presented it as a multi-component structure built on the basis of mutually determined, interconnected and dynamic components (motivational-value, knowledge, activity, personal-reflexive).

It is noted that the prospects for further research are the substantiation of the system of formation of innovative competence of future teachers and the construction of its model.

Keywords: innovations in education, innovative activity, future teachers, educational process, reforming education, structure of innovative activity.

Постановка проблеми. Зміни сучасної системи освіти зумовлені переважно тим, що здобувач освіти сьогодні є принципово новим у соціумі типом людини – людина креативна, інформаційна, творча, інноваційна.

Аналіз результатів численних наукових досліджень, надає можливостей висновкувати, що саме інноваційна діяльність майбутніх педагогів, використання інноваційних технологій в їхній освітній діяльності створюють своєрідний фундамент у процесі формування ключових і предметних компетентностей, виховання свідомих громадян, патріотів своєї держави, які володіють такою системою цінностей, яка уможливить реалізацію фахівців у сучасному соціумі, їхнє професійне зростання [2],[6].

Упровадження інновацій в освітній процес закладів загальної, фахової передвищої і вищої освіти позитивно впливає на розв'язання переважної більшості проблем, що виникли в системі освіти України, оскільки використання інновацій сприяє більш ґрунтовному й ефективному розвитку сучасного суспільства і, разом з тим, зазначений процес має всеохоплюючий характер в системі освіти нашої країни [1],[7].

Тому одним із головних завдань сучасного педагогічного закладу вищої освіти є інтеграція різноманітних освітніх (в тому числі інноваційних) технологій у процесі професійної підготовки майбутніх учителів.

У зв'язку з цим досі актуальною залишається проблема відбору зі значної кількості освітніх технологій лише тих, які є найбільш ефективними під час підготовки здобувачів вищої педагогічної освіти до виконання професійних обов'язків, розвитку їхнього творчого, критичного мислення, а, отже, є чинниками їхнього професійного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базу досліджень в Україні щодо проблеми інноваційної діяльності вчителя складають наукові роботи А. Гуржій, Р. Гуревича, Л. Даниленко, М. Жалдака, Л. Захарової, В. Ковальчука, А. Кузьмінського,

В. Кухаренко, А. Литвин, Л. Шевченко, О. Ярошинської та ін. Учені зарубіжних країн також опікуються цією проблемою, зокрема І. Кежковська, Ю. Маргуліс, І. Роберт, Б. Скіннер, Є. Толман, Дж. Хартлі та ін. Основні напрями та особливості педагогічної майстерності в професійній діяльності, зокрема і до інноваційної, висвітлено в роботах І. Зязюна, А. Красовського, С. Максименка, В. Рибалки та ін. Готовність майбутніх учителів до інноваційної діяльності стала предметом вивчення таких учених: В. Ачкан, І. Гавриш, О. Дубасенюк та ін. Підготовка здобувачів освіти до інноваційної діяльності розкрита в працях А. Андрєєва, С. Беляєва, І. Дичківської, Л. Козак, І. Коновальчука, О. Красовської та ін.

Різних аспектів інноваційної діяльності та дотичних до неї понять торкалися такі науковці як: Л. Бірюк, М. Бойко, Л. Гриневиц, Л. Загородня, Л. Задорожна-Княгницька, Л. Іщенко, І. Коренева, В. Курок, П. Лузан, Г. Луценко, Н. Морзе, Н. Нічкало, В. Радкевич, Н. Ткаченко та ін.

Чинники здійснення інновацій в освіті та умови розвитку інноваційної компетентності обґрунтовано в розвідках В. Войтко, Н. Венцевої, І. Дичківської, І. Коновальчука, К. Ляшенко, Л. Петриченко, Л. Штефан та ін.

Потреба в інноваційній спрямованості педагогічної діяльності в сучасних умовах розвитку освіти викликана необхідністю оновлення організації освітнього процесу в закладах освіти різного типу. Інноваційні педагогічні технології стають типовим явищем освітянської практики, а готовність до їх застосування – вимогою до всіх педагогів [5].

Мета статті - з'ясувати роль і місце інноваційної діяльності майбутніх педагогів як одного з чинників їхнього професійного зростання.

Виклад основного матеріалу. Найважливіші завдання сучасних освітніх систем, напрями політики України щодо сталого розвитку освіти відповідно до актуальних викликів, розвитку кожної особистості, творчої реалізації громадян, забезпечення інноваційного розвитку особистості педагога нового покоління відображено в нормативних документах держави.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013), Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 рр. (2015), у матеріалах Туринського процесу (2010) йдеться про забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійного саморозвитку педагогів, підвищення їхнього статусу, що стає пріоритетним напрямом державної політики.

У Концепції розвитку педагогічної освіти (2018), Концепції «Нова українська школа» (2016), Доктрині збалансованого розвитку «Україна 2030» (2012), у переліку основних навичок особистості, визначених експертами на Світовому економічному форумі в Давосі (2019), акцентується увага на принципі пріоритетності людини як основи реформування системи освіти, відповідно до якого потрібно створити нову соціально орієнтовану модель економічного розвитку, де найвищою цінністю є Людина, головною рушійною силою розвитку – інновації в усіх видах діяльності, в тому числі – в освіті.

Провідна ідея сучасної педагогічної освіти – формування педагога-професіонала, який відзначатиметься компетентністю та мобільністю, самостійністю й ініціативністю, нестандартним мисленням і творчим підходом до роботи, індивідуальним методичним стилем і вмінням організувати освітній процес з урахуванням потреб та особливостей кожного учня [3].

Зазначене вище впливає, в тому числі, і з аналізу професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», який має враховуватися у змісті освітньо-професійних програм за спеціальністю 014 Середня освіта, що реалізуються у вітчизняних закладах вищої освіти.

Мета професійної діяльності вчителя в зазначеному нормативному документі полягає в організації навчання та виховання учнів під час здобуття ними повної загальної середньої освіти шляхом формування у них ключових компетентностей і світогляду на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, необхідних для успішної самореалізації та продовження навчання [4].

Серед загальних компетентностей, вказаних Професійним стандартом зазначено:

ЗК.04 – здатність до прийняття ефективних рішень у професійній діяльності та ставлення до обов'язків, мотивування людей до досягнення спільної мети (лідерська компетентність);

ЗК.05 – здатність до генерування нових ідей, виявлення та розв'язання проблем інноваційності, ініціативності та підприємливості (підприємницька компетентність), що є важливими здатностями в процесі підготовки майбутніх учителів до інноваційної діяльності.

Аналіз переліку трудових функцій (професійних компетентностей, що входять до них) дозволив виокремити ті компетентності, розвиток яких певним чином залежить від розвитку інноваційної компетентності майбутніх учителів:

- А2.4 : здатність добирати і використовувати сучасні та ефективні методики і технології навчання, виховання і розвитку;
- А2.5 : здатність розвивати в учнів критичне мислення;
- А2.7 : здатність формувати ціннісні ставлення в учнів;
- А3.1: здатність орієнтуватися в освітньому просторі, критично оцінювати інформацію, оперувати нею у професійній діяльності;
- А3.3 : здатність використовувати цифрові технології в освітньому процесі;
- Б3.1: здатність до суб'єкт-суб'єктної (рівноправної та особистісно зорієнтованої взаємодії) з учнями освітньому процесі;
- Б3.3: здатність працювати в команді із залученими фахівцями, асистентами вчителя для надання додаткової підтримки особам з особливими освітніми потребами;
- В1.1: здатність створювати умови, що забезпечують функціонування інклюзивного освітнього середовища;
- В3.1: здатність проєктувати осередки навчання, виховання і розвитку учнів;
- Г2.1: здатність організовувати процес навчання, виховання і розвитку учнів;
- Г3.3: здатність забезпечувати самооцінювання та взаємооцінювання результатів навчання учнів;
- Д1.2: здатність використовувати інновації у професійній діяльності;
- Д1.3: здатність застосовувати різноманітні підходи до розв'язання проблем у педагогічній діяльності;
- Д3.1: здатність здійснювати моніторинг власної педагогічної діяльності і визначати індивідуальні професійні потреби [4].

Аналіз опису трудових функцій вчителя і професійних компетентностей вчителя відповідно до кваліфікаційних категорій педагогічних працівників дозволяє стверджувати, що зазначений Стандарт передбачає вчителя зі значним рівнем розвитку інноваційної компетентності, оскільки серед професійних компетентностей зазначено:

- володіння інноваційними методиками моделювання змісту,
- підтримка ініціативності й творчості в усіх учасників освітнього процесу,
- застосування інноваційних методів, форм, засобів навчання,
- застосування різноманітних методів наукового пізнання,
- розроблення навчальних програм на основі модельних навчальних програм (індивідуально та/або у складі творчих груп) тощо.

Загально відомими є чотири основні чинники, аналіз яких відбувається під час моніторингу інноваційної діяльності закладів освіти:

- як потреба ефективного освітнього середовища – інноваційна діяльність педагогів;
- як основа впровадження досягнень сучасної педагогічної науки в галузі інноваційних технологій – упровадження передового педагогічного досвіду;
- готовність колективу педагогічного закладу вищої освіти щодо упровадження інновацій у власній професійній діяльності;
- залучення педагогів до інноваційної діяльності в управлінні закладом освіти.

Як один із чинників професійного зростання майбутніх педагогів у своєму дослідженні ми розглядаємо підготовку їх до інноваційної діяльності, результатом якої вбачаємо сформовану на певному рівні інноваційну компетентність майбутніх учителів.

На основі аналізу філософських, психолого-педагогічних літературних джерел, дотримуючись принципів визначення понять, інноваційність, інноваційна діяльність майбутніх педагогів поняття «інноваційна компетентність майбутніх педагогів» потрактуємо як *інтегративну властивість особистості, що базується на спадкових, уроджених нахилах суб'єкта до інноваційної діяльності, вчинках і поведінкових проявах особистості, уможливорює здатність фахівця до кваліфікованої інноваційної педагогічної діяльності на основі системи знань, умінь, потреб, мотивів, пізнавальних процесів і особистісних якостей, готовності до інноваційного самовдосконалення й саморозвитку в процесі виконання професійних обов'язків.*

Структуру інноваційної компетентності майбутніх педагогів представлено на (рис.1).

Рис. 1. Структура інноваційної компетентності майбутніх педагогів

У своєму науково-педагогічному дослідженні зазначене поняття вбачаємо як багатокомпонентну структуру, побудовану на основі взаємообумовлених, взаємопов'язаних і динамічних компонентів (мотиваційно-ціннісного, знаннєвого, діяльнісного, особистісно-рефлексивного).

Висновки. Отже, в статті представлено аналіз професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», який має враховуватися у змісті освітньо-професійних програм за спеціальністю 014 Середня освіта, що реалізуються у вітчизняних закладах вищої освіти, який дозволяє стверджувати, що зазначений Стандарт передбачає вчителя зі значним рівнем розвитку інноваційної компетентності, яка виступає одним із чинників його професійного зростання. Адже серед професійних компетентностей зазначено: володіння

інноваційними методиками моделювання змісту, підтримка ініціативності й творчості в усіх учасників освітнього процесу, застосування інноваційних методів, форм, засобів навчання, застосування різноманітних методів наукового пізнання, розроблення навчальних програм на основі модельних навчальних програм (індивідуально та/або у складі творчих груп) тощо, що створює своєрідний фундамент професійного зростання сучасного майбутнього педагога.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні системи формування інноваційної компетентності майбутніх педагогів та побудові її моделі.

Література:

1. Будас Ю.О. Підготовка майбутніх вчителів до інноваційної педагогічної діяльності засобами ділової гри: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2010. 20 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
3. Кремень В.Г. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. В.Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка. 2008. 472 с.
4. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». Наказ Міністерства освіти і науки України № 2736 від 23.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>
5. Петриченко Л.О. Шляхи підготовки майбутніх вчителів до інноваційної діяльності. Наукові записки кафедри педагогіки ХНУ ім.В.Н. Каразіна. Випуск 16. Харків, 2006. С. 177-182.
6. Собченко Т. М. Підготовка майбутніх педагогів до інноваційної професійної діяльності. Педагогіка та психологія. 2020. Вип. 63. С. 159–167.
7. Стратегія розвитку педагогічної освіти в Україні: концептуальні положення / О.Г. Кучерявий; за наук. ред. член-кор. НАПН України Л.Б. Лук'янової; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ : ТОВ «ДКС-Центр», 2016. 43 с.

References:

1. Budas Yu.O. (2010) Pidhotovka maibutnix vchyteliv do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti zasobamy dilovoi hry: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. [Preparation of future teachers for innovative pedagogical activity by means of a business game]. Vinnytsia, 20 p. [in Ukrainian].
2. Dychkivska I.M. (2004) Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii. [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv : Akademvydav. 352 p. [in Ukrainian].
3. Kremen V.H. (2008) Fenomen innovatsii: osvita, suspilstvo, kultura: monohrafiia [Innovation phenomenon: education, society, culture:] / za red. V.H. Kremenia. Kyiv : Pedahohichna dumka. 472 p. [in Ukrainian].
4. (2020) Profesiinyi standart za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoї osvity (z dypломom molodshchoho spetsialista)». [Professional standard for the professions «Teacher of primary classes of a general secondary education institution», «Teacher of a general secondary education institution», «Teacher of primary education (with junior specialist diploma)»]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 2736 vid 23. 12. 2020 r. [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> [in Ukrainian].
5. Petrychenko L.O. (2006) Shliakhy pidhotovky maibutnix vchyteliv do innovatsiinoi diialnosti. [Ways of preparing future teachers for innovative activities]. Naukovi zapysky kafedry pedahohiky KhNU im.V.N. Karazina. Vypusk 16. Kharkiv. Pp. 177-182. [in Ukrainian].
6. Sobchenko T. M. (2020) Pidhotovka maibutnix pedahohiv do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti. [Preparation of future teachers for innovative professional activities]. Pedahohika ta psykholohiia. Vyp. 63. Pp. 159–167. [in Ukrainian].
7. Stratehiia rozvytku pedahohichnoi osvity v Ukraini: kontseptualni polozhennia (2016) [Strategy for the development of pedagogical education in Ukraine: conceptual provisions]/ O.H. Kucheriavyi; za nauk. red. chlenkor. NAPN Ukrainy L.B. Lukianovoi; Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. Kyiv: TOV «DKS-Tsentr». 43 p. [in Ukrainian].

УДК 376.017-056.26:305J-047.36:37.01(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-428-435](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-428-435)

Бутенко Ольга Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 26, м. Умань, 20300, тел.: (063) 178 61 09, <https://orcid.org/0000-0003-2763-185X>

Зубко Ольга Сергіївна здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, освітньо-наукова програма «Освітні, педагогічні науки», факультет соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 26, м. Умань, 20300, тел.: (097) 449 54 03, <https://orcid.org/0009-0003-4911-9731>

МОНІТОРИНГ ВИХОВАНOSTI ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

Анотація. Нині пріоритетними напрямками державної освітньої політики в Україні визнано розвиток освіти та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів. Підвищується роль дошкільної освіти як невід'ємного складника освітньої системи, що має потужний потенціал для формування та розвитку особистості. В основі державних документів, що регулюють діяльність дошкільної освіти – ідеї гуманістичної педагогіки, громадянського та патріотичного виховання; спільної відповідальності держави, громадськості, родини, педагогів; а також гендерний підхід, що передбачає створення умов для формування егалітарної свідомості, вільної від гендерних стереотипів і відповідальності за свої міжособистісні взаємини в соціумі.

Разом з тим, у контексті реформування системи освіти зростає роль об'єктивної інформації про якість надання освітніх послуг закладами дошкільної освіти. Надійним інструментом, який дозволяє визначити, виміряти якість освіти, є її моніторинг. Виходячи з цього, наразі актуальною і своєчасною є організація і проведення моніторингу вихованості гендерної толерантності у дітей дошкільного віку, результати якого дадуть змогу з'ясувати реальний стан проблеми, отримати базові дані для розробки та апробації моделі виховання гендерної толерантності у старших дошкільників у взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї.

Таким чином, результати проведеного нами моніторингу дають підстави констатувати, що підґрунтям для оцінки рівня вихованості гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку визначено когнітивний, емоційно-почуттєвий і поведінковий критерії з показниками до кожного з них. Виявлено, що вихованість гендерної толерантності у старших дошкільників проявляється на достатньому, задовільному і низькому рівнях. За результатами моніторингу визначено, що старшим дошкільникам загалом притаманний задовільний та низький рівні вихованості гендерної толерантності.

У ході моніторингу виявлено причини, що знижують ефективність процесу виховання гендерної толерантності у дітей: освітня діяльність педагогів носить несистематичний характер; відсутність методики виховання гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку; одноманітність і недостатня ефективність форм та методів роботи з дітьми; відсутність співпраці з батьками у процесі виховання гендерної толерантності у дітей.

За результатами моніторингу ми дійшли висновку, що стан вихованості гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку можна схарактеризувати як недостатній. Потребує вдосконалення робота з професійної підготовки вихователів закладів дошкільної освіти до процесу виховання у дітей гендерної толерантності; налагодження роботи закладів дошкільної освіти із сім'ями з метою надання батькам допомоги у цьому процесі; розробка моделі виховання гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку у взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї.

Ключові слова: моніторинг, якість освіти, дошкільна освіта, гендер, гендерна толерантність, вихованість гендерної толерантності, діти старшого дошкільного віку.

Butenko Olha Hryhorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 26, Uman, 20300, tel.: (063) 178-61-09, <https://orcid.org/0000-0003-2763-185X>

Zubko Olha Serhiivna recipient of the third (educational and scientific) level of higher education, educational and scientific program «Educational and Pedagogical Sciences», Faculty of Social and Psychological Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 26, Uman, 20300, tel.: (097) 449-54-03, <https://orcid.org/0009-0003-4911-9731>

MONITORING EDUCATION OF GENDER TOLERANCE IN CHILDREN OF OLDER PRESCHOOL AGE: THEORY AND METHODOLOGY OF EDUCATION

Abstract. Currently, the development of education and bringing it into line with international standards are recognized as priority directions of the state educational policy in Ukraine. At the same time, the role of preschool education is increasing as an integral component of the education system, which has a powerful potential for the formation and development of personality. In the context of reforming the education system, objective information about the quality of provision of educational services by preschool education institutions is necessary. A reliable tool that allows you to determine and measure the quality of education is monitoring as a complete system of research.

Based on the above, it is currently relevant and timely to organize and conduct monitoring of the formation of gender tolerance in preschool children, the results of which will make it possible to clarify the real state of the problem, to obtain basic data for the development and approval of a model of the formation of gender tolerance in older preschoolers.

The results of the monitoring give reasons to state that the basis for assessing the level of gender tolerance in older preschool children is defined as cognitive, emotional-sensual and behavioral criteria with indicators for each of them. It was found that the formation of gender tolerance in older preschoolers is manifested at sufficient, satisfactory and low levels. Based on the monitoring results, it was determined that older preschoolers generally have a satisfactory and low level of gender tolerance.

In the course of monitoring, the reasons that reduce the effectiveness of the process of forming gender tolerance among children were also revealed: the educational activity of teachers is unsystematic; lack of methods for the formation of gender tolerance in children of older preschool age; monotony and insufficient effectiveness of forms and methods of working with children; lack of cooperation with parents in the process of forming gender tolerance in children.

Based on the monitoring results, it was determined that older preschoolers generally have a satisfactory and low level of gender tolerance. In the course of monitoring, the reasons that reduce the effectiveness of the process of forming gender tolerance among children were also revealed: the educational activity of teachers is unsystematic; lack of methods for the formation of

gender tolerance in children of older preschool age; monotony and insufficient effectiveness of forms and methods of working with children; lack of cooperation with parents in the process of forming gender tolerance in children.

Keywords: monitoring, quality of education, pre-school education, gender, gender tolerance, formation of gender tolerance, children of older preschool age.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена визначеними нині пріоритетними напрямками державної освітньої політики в Україні, серед яких – розвиток освіти та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів, тобто впровадження в освітню практику основ демократії, рівних прав і можливостей незалежно від гендерної приналежності та стану фізичного, психічного, розумового розвитку особистості; врахування її індивідуальних можливостей, здібностей, інтересів, талантів та запитів.

Згідно з критеріями Організації Об'єднаних Націй, одним із провідних індикаторів якості життя визнано якість освіти [1]. Гарантом права громадян України на якісну освіту є Конституція України. Цей основний правовий документ визначає і закріплює право кожного громадянина нашої країни на освіту і нівелює привілеї чи обмеження за ознаками віку, статі, раси, стану здоров'я, особливих освітніх потреб, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак [2].

Принагідно зауважимо про визнання зростаючої ролі дошкільної освіти як невід'ємного складника і першого рівня системи освіти, що має потужний потенціал для формування та розвитку особистості. Основними державними документами, що регламентують діяльність дошкільної освіти є Закон України «Про освіту», Закон України «Про дошкільну освіту», Закон України «Про охорону дитинства», Конвенція про права дитини, Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (Державний стандарт дошкільної освіти в Україні), Концепція Нової української школи та ін. В основі зазначених документів – ідеї гуманістичної педагогіки, громадянського та патріотичного виховання; спільної відповідальності держави, громадськості, родини, педагогів та інших фахівців, причетних до виховання та розвитку дитини-дошкільника; а також гендерний підхід, що передбачає створення умов для формування егалітарної свідомості, вільної від гендерних стереотипів і відповідальної за свої міжособистісні взаємини в соціумі [3].

Разом з тим, у контексті реформування системи освіти зростає роль об'єктивної інформації про якість надання освітніх послуг закладами дошкільної освіти. Ми погоджуємося з думкою сучасних дослідників дошкільного дитинства (Г. Беленька, О. Коваленко, Т. Шинкар), що надійним інструментом, який дозволяє визначити, виміряти якість освіти, є моніторинг як цілісна система досліджень [4]. Документами, що регламентують проведення моніторингових досліджень якості освіти в Україні є Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.01.2020 року № 54 «Про затвердження Порядку проведення моніторингу якості освіти», Лист Міністерства освіти і науки України від 06.11.2015 року № 1/9-535 щодо визначення рівня розвитку дитини старшого дошкільного віку за допомогою кваліметричної моделі та ін.

Зважаючи на означене, упевнені, що саме моніторинг дасть можливість з'ясувати реальну ситуацію в закладах дошкільної освіти щодо надання якісних освітніх послуг з виховання у дошкільників гендерної толерантності, виявити наявні проблеми і спрогнозувати шляхи усунення прогалин у діяльності освітніх закладів щодо створення гендерночутливого гуманного середовища в освітніх закладах, формування гендерної культури та гендерної рівності в системі дошкільної освіти, профілактики гендерно зумовленого насильства тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання якості освіти у своїх дослідженнях піднімають О. Безлюдний, Д. Бодненко, О. Бялик, М. Гагарін, Н. Дудник,

О. Кірдан, О. Коберник, Н. Коляда, Т. Кочубей, О. Кравченко, В. Кремень, О. Локшина, В. Луговий, В. Огнев'юк, О. Савченко та ін. Проблеми якості дошкільної освіти стали предметом наукових розвідок Г. Беленької, Л. Іщенко, І. Кіндрат, Л. Козак, О. Кононко, К. Крутій, Н. Лисенко, О. Половіної, С. Попиченко, Т. Піроженко, Н. Савінової, Л. Швидкої та ін.

Цінними для нашого дослідження є погляди науковців Л. Ващенко, К. Гудименко, Н. Денисової, О. Ішутіної, Т. Лукіної, О. Ляшенко, І. Проценко, О. Савченко, Р. Яковлевої та ін. на систему моніторингу освітньої галузі в Україні, а також ґрунтовні роботи Л. Богословець, К. Крутій, Н. Соколової, О. Янко та ін. щодо розкриття сутності педагогічного моніторингу у закладах дошкільної освіти та шляхів подолання проблем його впровадження.

Дослідженням теоретичних засад гендерної культури, технологій інтеграції гендерного підходу в освітній простір закладів освіти, сутності і змісту категорії «гендер», специфіки організації гендерного виховання дітей дошкільного та шкільного віку, гендерного становлення особистості дитини переймаються науковці О. Бялик, С. Вихор, Т. Говорун, М. Зубілевич, В. Каган, Л. Карнаух, А. Карнаухова, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Кравченко, Л. Лохвицька, О. Луценко, М. Машовець, Л. Міщик, І. Мунтян, Л. Олійник, С. Пехарева, Н. Приходько, М. Савченко, Ю. Ткалич, Л. Штильова, О. Цокур, Л. Яценко та ін.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу наукових досліджень та психолого-педагогічної літератури, доходимо висновку, що, незважаючи на численність наукових напрацювань із проблем моніторингу якості освіти та гендерної проблематики, залишається недостатньо висвітленим процес організації та проведення моніторингу вихованості гендерної толерантності у дітей дошкільного віку.

Мета статті – визначення й обґрунтування ролі і місця моніторингу у вихованні гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «моніторинг» (від. лат. *monitor* – той, хто контролює, наглядає) було введено в науковий обіг у 60-х роках ХХ ст. представниками екологічних і технічних наук. Вперше нормативне визначення моніторингу було запропоновано в 1977 р. у Міжнародній енциклопедії освіти і трактувалось як технологія постійного спостереження конкретного явища, його оцінки і прогнозування розвитку. Нині моніторинг у галузі освіти розглядається як система збору, збереження та розповсюдження інформації про освітню систему або окремі її компоненти, що дає змогу дійти висновку про стан об'єкта і спрогнозувати його розвиток (О. Локшина, Т. Лукіна, О. Ляшенко та ін.) [5].

Нам імponує визначення педагогічного моніторингу, запропоноване Н. Гагаріною. Авторка, узагальнивши думки дослідників, дійшла висновку, що педагогічний моніторинг – це діяльність, що забезпечує цілісність педагогічного процесу завдяки поєднанню його основних складових: діагностики (систематичний збір інформації), прогнозування (аналіз отриманої інформації) та корекції (використання отриманої інформації з метою вдосконалення освітнього процесу) [6].

Вітчизняні заклади дошкільної освіти, як зауважує К. Крутій, нині перебувають в умовах, коли постійно мають доводити свій іміджевий статус, привабливість та необхідність. На переконання вченої, цього можна досягти високою якістю освітнього процесу. У свою чергу, якість освітнього процесу забезпечує професійно організований моніторинг, який дає змогу: своєчасно виявляти випадки порушення і невиконання законодавчих та інших нормативно-правових актів; здійснювати аналіз причин цих порушень та проводити превентивну роботу щодо їх попередження в майбутньому; вивчати ефективність діяльності органів управління освіти і підвідомчих їм освітніх установ, посадовців; виявляти позитивні та негативні тенденції в розвитку територіальних систем дошкільної освіти; розробляти пропозиції з усунення негативних чинників і ознайомлення з позитивним управлінським досвідом. Тобто, моніторинг у закладі дошкільної освіти – це спеціально організоване, системне, цільове спостереження за якістю надання освітніх послуг освітнім закладом, що дає змогу відстежувати як відхилення від державних освітніх стандартів, так і рівень задоволення освітніх потреб населення [7].

Беззаперечним є той факт, що вже в дошкільному віці між дітьми існує доволі складна система міжособистісних відносин. Ще до того, як у процесі організованої вихователем спільної діяльності між дітьми складуться ділові відносини, виникають відносини особистісні, особливістю яких є прояви почуття симпатії чи антипатії, взаємодії чи односторонньої приязні чи неприязні. Хоча особистісні відносини, на відміну від ділових, складаються головним чином, стихійно, між ними існує взаємовплив. Система особистісних відносин, базована на почуттях симпатії, антипатії, прихильності тощо, є домінуючою в групі дошкільників і відіграє провідну роль у формуванні як особистості кожної дитини, так і дитячого колективу загалом, доброзичливих відносин між його членами, впливає на емоційний настрій дітей та психологічний клімат у групі, а також на виховання гендерних відносин між дітьми [8].

Отже, враховуючи, що в дошкільному віці закладається базис культури особистості, відбувається становлення механізмів моральності, уявляється виправданим розглядати саме цей вік як сензитивний період для виховання гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку [8].

Виходячи з вищезазначеного, наразі актуальною і своєчасною є організація і проведення моніторингу вихованості гендерної толерантності у дітей дошкільного віку, результати якого дадуть змогу з'ясувати реальний стан проблеми, отримати базові дані для розробки та апробації моделі виховання гендерної толерантності у старших дошкільників.

Для проведення моніторингу вихованості гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку було обрано заклади дошкільної освіти № 5 та № 12 м. Умань Черкаської обл. Ми врахували, що гендерна толерантність у дітей виховується у процесі організованого цілеспрямованого освітнього процесу під впливом інтеграції найближчого соціального оточення: педагогів, батьків і однолітків своєї і протилежної статей. Тому моніторинговим дослідженням були охоплені дошкільники (52 особи), педагоги (8 осіб) і батьки (14 осіб).

Моніторинг був спрямований на виявлення критеріїв вихованості гендерної толерантності у дітей дошкільного віку з показниками до кожного з них, представленими у таблиці 1.

Таблиця 1

Критерії та показники вихованості гендерної толерантності у дітей дошкільного віку

Критерії	Показники
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> - наявність у дітей уявлень про гармонійні відносини з представниками своєї та протилежної статей; - спроможність розуміти правильність учинків однолітків і власних стосовно інших дітей; - відповідність уявлень дітей про гармонійні відносини з однолітками типовим проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності
Емоційно-почуттєвий	<ul style="list-style-type: none"> - орієнтування в основних емоціях і почуттях представників своєї і протилежної статей, уміння їх визначати та адекватно реагувати на них; - здатність відчувати і розуміти емоційний стан однолітків своєї і протилежної статей та причини, що його викликали; - здатність до емоційного співпереживання одноліткам своєї і протилежної статей; - уміння усвідомлювати свої переживання і здатність керувати власними емоціями; - прояви цікавості до ситуацій взаємодії людей різної статі, потреба у взаємодії з однолітками протилежної статі
Поведінковий	<ul style="list-style-type: none"> - уміння дитини надати безкорисливу допомогу одноліткам своєї і протилежної статей у повсякденних ситуаціях; - співвіднесення мотивів «хочу» і «потрібно»; - уміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний учинок щодо представників своєї і протилежної статей; - здатність давати мотивовану оцінку вчинкам представників різних статей

Для виявлення рівня вихованості гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку за кожним із вищезазначених показників було розроблено та дібрано відповідні методики (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Діагностичний інструментарій виявлення рівня вихованості гендерної толерантності у дітей дошкільного віку

Критерії	Методики
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> – <i>бліц-питальник</i> (наявність у дітей уявлень про гармонійні відносини з представниками своєї та протилежної статей); – <i>«Закінчи історію»</i> (спроможність розуміти правильність учинків однолітків і власних стосовно інших дітей); – <i>спостереження за дітьми</i> (відповідність уявлень дітей про гармонійні відносини з однолітками типовим проявами їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності)
Емоційно-почуттєвий	<ul style="list-style-type: none"> – <i>дидактична вправа «Відгадай настрій»</i> (орієнтування в основних емоціях і почуттях представників своєї і протилежної статей, уміння їх визначати та адекватно реагувати на них); – <i>дидактична гра «Чому так сталося?»</i> (здатність відчувати і розуміти емоційний стан однолітків своєї і протилежної статей та причини, що його викликали; здатність до емоційного співпереживання одноліткам своєї і протилежної статей; уміння усвідомлювати свої переживання і здатність керувати власними емоціями); – <i>«Малюнок моєї групи»</i> (адапована до мети дослідження проєктивна методика «КМС – кінетичний малюнок сім'ї» (Р. Бернс, С. Кауфман) [9] (прояви цікавості до ситуацій взаємодії людей різної статі, потреба у взаємодії з однолітками обох статей)
Поведінковий	<ul style="list-style-type: none"> – <i>ситуації вибору «Добре-погано»</i> (здатність давати мотивовану оцінку вчинкам представників різних статей); – <i>ситуації морального вибору «Як би я вчинив»</i> (уміння дитини надати безкорисливу допомогу одноліткам своєї і протилежної статей у повсякденних ситуаціях; співвіднесення мотивів «хочу» і «потрібно»); – <i>спостереження за дітьми</i> (уміння самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний учинок щодо представників своєї і протилежної статей)

Аналіз виконаних старшими дошкільниками завдань дав змогу розподілити їх на три рівні вихованості гендерної толерантності за кожним критерієм – *достатній, задовільний і низький*. Так, за когнітивним критерієм достатній рівень вихованості гендерної толерантності продемонстрували 20,5 % дітей; задовільний – 46,9 % дітей; низький – 32,6 % дітей. За емоційно-почуттєвим критерієм до достатнього рівня вихованості гендерної толерантності нами було віднесено 20,9 % дітей; до задовільного – 41,0 % дітей; до низького – 38,1 % дітей. За поведінковим критерієм до достатнього рівня вихованості гендерної толерантності було віднесено 19,6 % дітей; до задовільного – 38,1 % дітей; до низького – 42,3 % дітей.

Відповідно до отриманих результатів моніторингу було визначено загальний коефіцієнт вихованості гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

Таким чином, відповідно до якісної характеристики рівнів вихованості гендерної толерантності *достатній рівень* продемонстрували 20,3 % дітей старшого дошкільного віку. Ці діти мають уявлення про відносини з представниками своєї та протилежної статей; спроможні розуміти правильність учинків однолітків і власних стосовно інших дітей; уявлення дітей про відносини з однолітками відповідають типовим проявами їхньої

поведінки в реальних умовах життєдіяльності; орієнтуються в основних емоціях і почуттях представників своєї і протилежної статей, уміють визначати їх та адекватно на них реагують; відчувають і розуміють емоційний стан однолітків своєї і протилежної статей та причини, що його викликали; ставляться до представників своєї і протилежної статей та до себе як найвищої цінності; здатні до емоційного співпереживання одноліткам своєї і протилежної статей; усвідомлюють свої переживання, уміють керувати власними емоціями; проявляють цікавість до ситуацій взаємодії людей різної статі; відчувають потребу у взаємодії з однолітками протилежної статі; готові надати безкорисливу допомогу одноліткам своєї і протилежної статей у повсякденних ситуаціях, співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно» та самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний учинок щодо представників своєї і протилежної статей; здатність давати мотивовану оцінку вчинкам представників різних статей.

До *задовільного рівня* вихованості гендерної толерантності було віднесено 42 % дітей старшого дошкільного віку. Ці діти мають недостатні уявлення про відносини з представниками своєї та протилежної статей, не завжди розуміють власні вчинки і вчинки своїх однолітків стосовно інших дітей; уявлення дітей про відносини з однолітками не завжди відповідає типовим проявам їхньої поведінки в реальних умовах життєдіяльності; не достатньо орієнтуються в основних емоціях і почуттях представників своєї і протилежної статей, не завжди можуть їх визначати та адекватно на них відреагувати; недостатньо відчувають і розуміють емоційний стан однолітків своєї і протилежної статей та причини, що можуть його викликати; не завжди здатні до емоційного співпереживання одноліткам своєї і протилежної статей; частково усвідомлюють свої переживання і не завжди уміють керувати власними емоціями; періодично проявляють цікавість до ситуацій взаємодії людей різної статі та відчувають потребу у взаємодії з однолітками протилежної статі; не завжди готові надати безкорисливу допомогу одноліткам своєї і протилежної статей у повсякденних ситуаціях; часто керуються у своїй поведінці егоїстичними мотивами і не завжди вміють співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно» та самостійно знаходити правильний вихід із ситуації, що передбачає моральний учинок щодо представників своєї і протилежної статей; не завжди можуть давати мотивовану оцінку вчинкам представників різних статей.

Низький рівень вихованості гендерної толерантності виявлено у 37,7 % дітей старшого дошкільного віку. Це діти з обмеженим обсягом уявлень про відносини з представниками своєї та протилежної статей; не спроможні оцінити власні вчинки і вчинки своїх однолітків стосовно інших дітей і дати їм правильну моральну оцінку; емоційна чутливість таких дітей зорієнтована на власні переживання; їм притаманні короткочасні емоційні відгуки на біль та неприємності інших дітей або взагалі їх відсутність; не вміють чи не бажають надати безкорисливу допомогу одноліткам своєї і протилежної статей у повсякденних ситуаціях; не вміють співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно»; у своїй поведінці керуються суто егоїстичними мотивами; не можуть дати мотивовану оцінку вчинкам представників різних статей.

Підсумовуючи результати моніторингового дослідження, зауважимо, що стан вихованості гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку можна схарактеризувати як недостатній. Потребує вдосконалення робота з професійної підготовки вихователів закладів дошкільної освіти до процесу виховання у дітей гендерної толерантності; налагодження роботи закладів дошкільної освіти із сім'ями з метою надання батькам допомоги у цьому процесі; розробка моделі виховання гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку у взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї.

Висновки. Отже, результати моніторингу дають підстави констатувати, що підґрунтям для оцінки рівня вихованості гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку визначено когнітивний, емоційно-почуттєвий і поведінковий критерії з показниками до кожного з них. Виявлено, що вихованість гендерної толерантності у старших дошкільників проявляється на достатньому, задовільному і низькому рівнях.

За результатами моніторингу визначено, що старшим дошкільникам загалом притаманний задовільний (42 % дітей) та низький (37,7 % дітей) рівні вихованості гендерної толерантності. Достатній рівень було виявлено у 20,3 % дітей.

Результати моніторингу розкривають перспективи для розробки та апробації моделі виховання гендерної толерантності у дітей старшого дошкільного віку у взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї.

Література:

1. Проценко І. І., Гудименко К. М. Моніторинг як інструмент визначення якості освіти. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2012. № 4(48). С. 247-255. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/1573/1/Monitorynh%20yak%20instrument%20.pdf>

2. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

3. Цокур О., Іванова І. *Розвиток гендерного підходу в освіті*. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/313/>

4. Беленька Г. В., Коваленко О. В., Шинкар Т. Ю. Якість дошкільної освіти в Україні та країнах ЄС: параметри виміру та методичний супровід. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 72. С. 33-39.

5. Козак Л. В. Педагогічний моніторинг як технологія управління якістю дошкільної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць*. № 30, 2018. С. 40-45. URL: <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/203/295>

6. Гагаріна Н. П. Моніторинг та його значення в системі дошкільної освіти. *Наукові записки*. Випуск 87. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. С. 44 – 47.

7. Крутий К. Л. *Освітній простір дошкільного навчального закладу*: монографія: у 2-х ч. Ч. II. Концепція, Програма розвитку та освітні програми ДНЗ. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2010. 284 с.

8. Бутенко О. Формування гармонійних взаємин старших дошкільників у середовищі різновікового колективу дошкільного навчального закладу, *Психолого-педагогічний супровід формування особистості дошкільника*: колективна монографія, за заг. ред. В. Кузя, Умань : ВПЦ «Візаві». 2017. С. 173–191.

9. Трубавіна. І. М., Бугасець Н. А. *Методи вивчення сім'ї: Науково-методичні матеріали*, Київ: УДЦССМ. 2001.

References:

1. Protsenko I. I., Hudymenko K. M. (2012). Monitorynh yak instrument vyznachennya yakosti osvity [Monitoring as a tool for determining the quality of education]. *Pedahohichni nauky : teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi*. 4(48). 247-255. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/1573/1/Monitorynh%20yak%20instrument%20.pdf> [in Ukrainian].

2. Konstytutsiya Ukrayiny (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 1996, № 30, st. 141 [The Constitution of Ukraine The Constitution of Ukraine (Reports of the Verkhovna Rada of Ukraine (RVR), 1996, No. 30, p. 141] URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> [in Ukrainian].

3. Tsokur O., Ivanova I. Rozvytok hendernoho pidkhdou v osviti [Development of gender approach in education] URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/313/> [in Ukrainian].

4. Byelyen'ka H. V., Kovalenko O. V., Shynkar T. Y. (2020). Yakist' doshkil'noyi osvity v Ukrayini ta krayinakh YES: parametry vymiru ta metodychnyy suprovid [Quality of preschool education in Ukraine and EU countries: measurement parameters and methodical support]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahal'noosvitniy shkolkakh*. 72. 33–39 [in Ukrainian].

5. Kozak L. V. (2018). Pedahohichnyy monitorynh yak tekhnolohiya upravlinnya yakystyu doshkil'noyi osvity. *Pedahohichna osvita: teoriya i partyka* [Pedagogical monitoring as a technology for managing the quality of preschool education. Pedagogical education: theory and politics]. *Psykhologhiya. Pedahohika : zbirnyk naukovykh prats'*. 30. 40–45. URL: <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/203/295> [in Ukrainian].

6. Haharina N. P. (2009). Monitorynh ta yoho znachennya v systemi doshkil'noyi osvity [Monitoring and its importance in the preschool education system]. *Naukovi zapysky*. Vypusk 87. Seriya : Pedahohichni nauky. Kirovohrad : RVV KDPU im. V. Vynnychenka. 44–47 [in Ukrainian].

7. Krutiy K. L. (2010). Osvitniy prostir doshkil'noho navchal'noho zakladu [Educational space of a preschool educational institution]: monohrafiya : u 2-kh ch. CH. II. Kontseptsiya, Prohrama rozvytku ta osvitni prohramy DNZ. Zaporizhzhya : TOV «LIPS» LTD. 284 [in Ukrainian].

8. Butenko O. (2017). Formuvannya harmoniynykh vzayemyn starshykh doshkil'nykiv u seredovyschii riznovikovooho kolektyvu doshkil'noho navchal'noho zakladu [The formation of harmonious relationships of older preschoolers in the environment of a multi-age collective of a preschool educational institution]. *Psykhologo-pedahohichnyy suprovid formuvannya osobystosti doshkil'nyka : kolektyvna monohrafiya, za zah. red. V. Kuzya, Uman' : VPTS «Vizavi»*. 173–191 [in Ukrainian].

9. Trubavina. I. M., Buhayets' N. A. (2001). *Metody vyvchennya sim'yi : Naukovo-metodychni materialy* [Methods of studying the family: Scientific and methodological materials], Kyiv: UDTSSSM [in Ukrainian].

УДК 37.014.5:005.336.2-047.42:371 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-436-447](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-436-447)

Єщенко Марина Миколаївна доцент кафедри педагогічної майстерності та інклюзивної освіти, Полтавська академія неперервної освіти ім. М.В. Остроградського, 36014, м. Полтава, вул. Соборності, 64 ж, тел.: (099)567-65-13. <https://orcid.org/0000-0002-2771-8114>

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. В умовах реформування системи освіти відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» особливого значення, оновлених професійних стандартів та суттєвих змін щодо професійного розвитку педагогічних та управлінських кадрів набуває питання розвитку та оцінювання ключових, а також загальних та професійних компетентностей. Актуальним є питання розвитку громадянських компетентностей керівників шкіл, особливо в умовах демократизації освіти як складової реформи, та демократизації управління освітою, зокрема й закладом освіти.

У статті представлено результати експериментального дослідження чинників розвитку громадянських компетентностей керівників закладів загальної середньої освіти у процесі підвищення кваліфікації, що здійснювалося на базі Полтавської академії неперервної освіти ім. М.В. Остроградського впродовж 2021–2022 років.

В основу експериментального дослідження покладено кілька ключових ідей: по-перше, розуміння громадянських компетентностей як інтегративної якості особистості, що містить систему цінностей, знання та вміння орієнтуватися в суспільному житті, активно, ефективно взаємодіяти із суспільством, реалізуючи права, обов'язки та свободи з метою розвитку демократичного суспільства; усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку. Інтегративний підхід визначив необхідність розробки інструментарію експериментального дослідження, а саме: анкети, що містить структуру показники та фактичні індикатори громадянських компетентностей для отримання кількісних оцінок їх розвитку.

По-друге: необхідність оновлення змісту, форм, технологій розвитку громадянських компетентностей керівників закладів загальної середньої освіти. Оскільки сама по собі освітня програма курсів підвищення кваліфікації не вирішує повністю завдання розвитку громадянських компетентностей особистості, а, особливо керівника закладу освіти. Професійний розвиток має бути системним, циклічним процесом, що не обмежується певною традиційною формою та поєднується з практикою реалізації компетентностей у власній керівній діяльності директорів шкіл. Таким чином дослідження містить три ряди кількісних оцінок: самооцінка сформованості громадянських компетентностей, оцінка потенціалу освітньої програми у системі післядипломної педагогічної освіти та оцінка розвитку громадянських компетентностей у закладі освіти, який очолюють директори шкіл, що взяли участь в експерименті.

Ключові слова: громадянські компетентності, громадянська освіта, розвиток компетентностей керівників закладів освіти, система післядипломної педагогічної освіти.

Yeshchenko Maryna Mykolayivna Associate Professor of Department of Pedagogical Excellence and Inclusive Education, Poltava Academy of Continuing Education. M.V. Ostrogradsky, Poltava, Ukraine, Sobornosti St., 64, Poltava, 36014, tel.: (099)567-65-13, <https://orcid.org/0000-0002-2771-8114>

EXPERIMENTAL STUDY OF FACTORS OF DEVELOPMENT OF CIVIC COMPETENCIES OF MANAGERS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE PEDAGOGICAL EDUCATION

Abstract. In the context of reforming the education system in accordance with the Concept for the Implementation of State Policy in the Field of General Secondary Education Reform "New Ukrainian School", the issue of developing and assessing key, general and professional competencies is of particular importance, as well as updated professional standards and significant changes in the professional development of teaching and management personnel. The issue of developing the civic competencies of school leaders is relevant, especially in the context of the democratization of education as part of the reform, and the democratization of education management, including educational institutions.

The article presents the results of an experimental study of the factors of development of civic competencies of heads of general secondary education institutions in the process of professional development, which was carried out on the

Poltava Academy of Continuing Education. M.V. Ostrogradsky in 2021-2022.

The pilot study is based on several key ideas: first, the understanding of civic competencies as an integrative quality of a personality that contains a system of values, knowledge and skills to navigate public life, actively and effectively interact with society, exercising rights, responsibilities and freedoms in order to develop a democratic society; to realize the values of civil society and the need for its sustainable development. The integrative approach determined the need to develop an experimental research tool, namely a questionnaire containing the structure of indicators and actual indicators of civic competencies to obtain quantitative assessments of their development.

Secondly, the need to update the content, forms, and technologies for developing the civic competencies of heads of general secondary education institutions. Since the educational program of in-service training courses by itself does not fully solve the problem of developing civic competencies of a person, and especially of the head of an educational institution. Professional development should be a systematic, cyclical process that is not limited to a certain traditional form and is combined with the practice of implementing competencies in the school principals' own management activities. Thus, the study includes three sets of quantitative assessments: self-assessment of civic competencies, assessment of the potential of the educational program in the system of postgraduate teacher education, and assessment of the development of civic competencies in the educational institution headed by the school principals who participated in the experiment.

Keywords: civic competencies, civic education, development of competencies of heads of educational institutions, system of postgraduate pedagogical education.

Постановка проблеми. Опіраючись на концептуальний аналіз особливостей професійного розвитку керівних кадрів в умовах реформування системи освіти, встановлені в межах дослідно-експериментальної роботи об'єктивні потреби та актуальний запит щодо розвитку їх громадянських компетентностей, проведено експериментальне дослідження чинників, які зумовлюють ефективність такої діяльності в системі післядипломної педагогічної освіти.

Мета статті – дослідження чинників розвитку громадянських компетентностей керівників закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) у системі післядипломної педагогічної освіти (ППО).

Виклад основного матеріалу. Громадянські компетентності неможливо виміряти об'єктивними інструментами, це ментальний, суб'єктивний феномен, який вдається ідентифікувати лише через релевантні ситуації: постійний професійний розвиток та власну

управлінську діяльність суб'єкта. Таким чином, наше експериментальне дослідження базується на загальних методологічних підходах та принципах розвитку громадянських компетентностей керівників ЗЗСО в системі ППО – компетентісному, андрагогічному, аксіологічному, змістово-технологічному [4].

Мета експерименту – перевірка ефективності чинників розвитку громадянських компетентностей керівників ЗЗСО у системі ППО.

Завдання експерименту:

– визначити критерії та показники оцінювання рівня громадянських компетентностей керівників ЗЗСО;

– розробити інструментарій для вивчення таких чинників;

– простежити залежності, які існують у розвитку громадянських компетентностей керівників ЗЗСО у системі ППО;

– проаналізувати отримані результати та на їх підставі здійснити розробку науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо розвитку громадянських компетентностей керівників ЗЗСО у системі ППО.

Об'єкт експериментального дослідження – система управління розвитком громадянських компетентностей керівників ЗЗСО. Предмет – чинники, що впливають на його ефективність.

Експериментальна гіпотеза полягає у тому, що існують значущі залежності між формами організованого навчання громадянській освіті, практичною організаційною діяльністю щодо її впровадження у ЗЗСО та рівнем розвитку громадянських компетентностей керівників ЗЗСО.

Для реалізації мети, завдань та гіпотез дослідження створено спеціальний опитувальник, який базується на структурі показників та індикаторів громадянських компетентностей.

Таблиця 1.

Структура індикаторів для оцінки розвитку громадянських компетентностей

	<i>Складові громадянських компетентностей керівників ЗЗСО</i>	<i>Індикатори для експериментального дослідження</i>
1	Ціннісно-мотиваційний компонент	1.1. Орієнтація на цінності і норми, що утворюють зміст громадянськості: свобода, рівність, справедливість, демократія, обов'язок, відповідальність
		1.2. Рівень загальної та професійної культури: національна самосвідомість, патріотизм, законослухняність, науковий світогляд, широкий кругозір
		1.3. Активна життєва позиція, готовність до захисту цінностей демократії, прав людини, громадянського суспільства
2	Когнітивний компонент	2.1. Знання сучасних педагогічних концепцій та технологій, заснованих на принципах демократії та громадянської освіти
		2.2. Розуміння процедур оцінювання освітнього середовища та діяльності підлеглих у системі управління освітнім процесом
		2.3. Відкритість до інновацій, засвоєння нового, освіти протягом життя, толерантність до культурного різноманіття

3	Операційно-діяльнісний компонент	3.1. Готовність до діяльності щодо реалізації заходів громадянської освіти
		3.2. Навички громадсько-активного управління закладом освіти у професійній діяльності
		3.3. Активність, ініціативність, впровадження проєктів розвитку школи, громади, регіону
4	Особистісний компонент	4.1. Моральність: гуманізм, чуйність, відповідальність, емпатія
		4.2. Управлінські якості: мобільність, гнучкість, самокритичність, вимогливість
		4.3. Позитивна соціальна орієнтація: повага, справедливість, емоційна стійкість, конструктивна взаємодія
5	Дослідницько-рефлексивний компонент	5.1. Прагнення критичного осмислення власної діяльності, організації рефлексії ситуації в колективі
		5.2. Пошук шляхів самореалізації та розвитку в професійному та соціальному контексті
		5.3. Здатність до аналізу, масштабування, розробки стратегій діяльності, орієнтованих на громадські інтереси

Анкета містила перелік індикаторів та кількісну шкалу оцінок від 1 до 7. На першому кроці опитування – “Оцінка власних громадянських компетентностей (ГК) за системою показників” – респонденту пропонувалося оцінити себе щодо кожного індикатора, застосовуючи шкалу.

На другому кроці опитування – “Оцінка програми підвищення кваліфікації у частині розвитку громадянських компетентностей (ГК) за системою показників” – респонденту пропонувалося оцінити формат навчання у ППО.

На третьому кроці опитування – “Оцінка освітньої діяльності закладу освіти щодо розвитку громадянських компетентностей (ГК) здобувачів освіти” – респонденту пропонувалося оцінити власну професійну діяльність.

Опитування проходило онлайн, в спеціально створеній формі. Участь у дослідженні була добровільною та анонімною. Один учасник/учасниця могли дати одну відповідь. Всього в опитуванні взяли участь 283 респонденти — керівники ЗЗСО Полтавської області, що становить майже половину зальної спільноти фахівців.

Для аналізу результатів опитування ми отримали ряди кількісних оцінок, які можна структурувати для статистичної обробки. Треба зазначити, що по-суті, всі ці ряди є самооцінкою, але спрямованою на різні об'єкти оцінювання. Однак, застосування описаної методології дає можливість кількісно співвіднести окремі компоненти у структурі громадянських компетентностей, їх представленийість у програмах ППО та практичній діяльності.

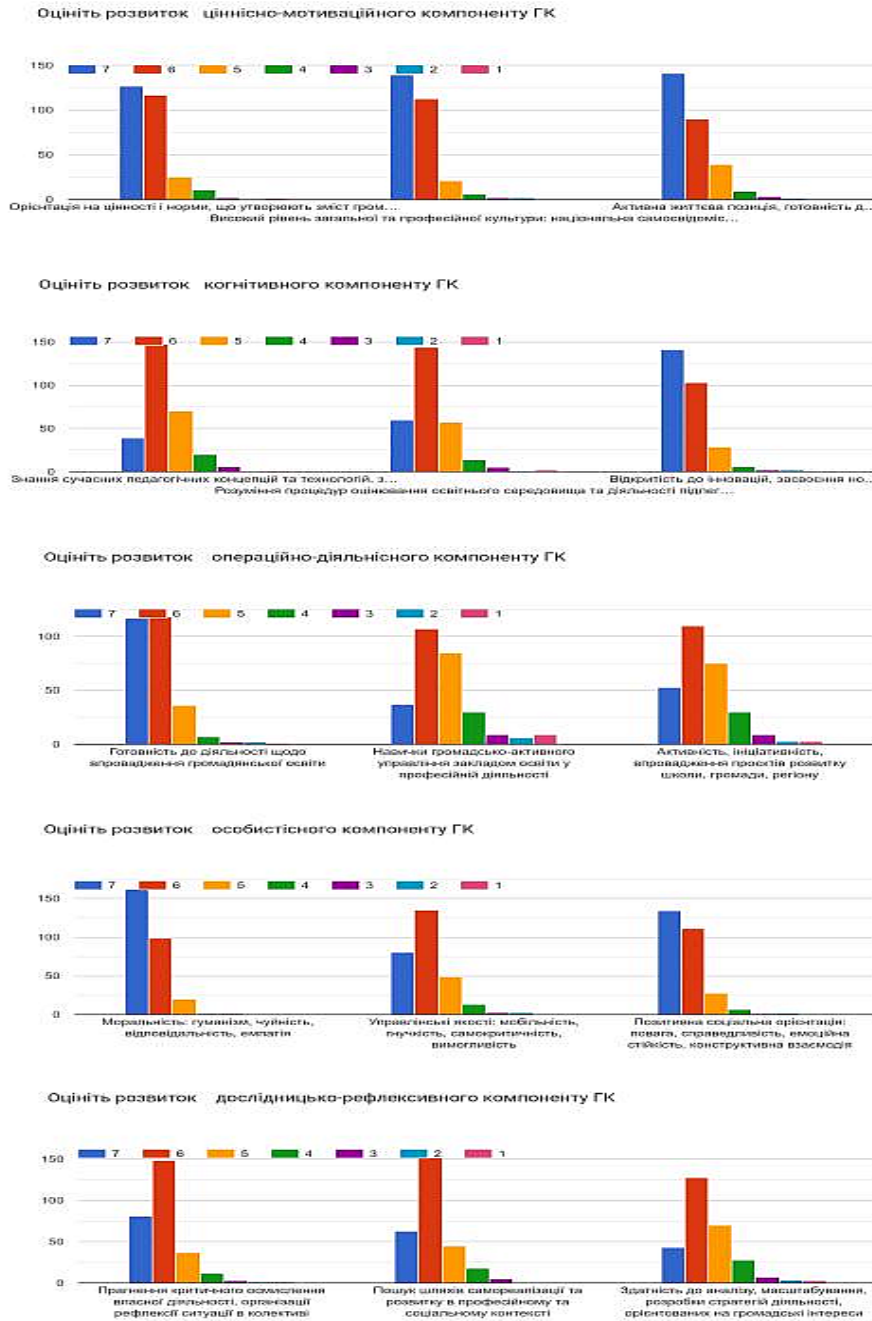
Розроблений для цілей нашого дослідження інструментарій має самостійну цінність та може бути використаний для рішення широкого кола питань: дизайнування інших наукових досліджень з теми громадянської освіти, створення стратегій розвитку закладу освіти, розробки внутрішньої системи якості освіти, тощо.

Первинні результати самооцінки рівня розвитку громадянських компетентностей керівників ЗЗСО показано на Рис. 1.

Рисунок 1.

Діаграми розподілу оцінок по компонентам розвитку громадянських компетентностей

На діаграмах представлено кількість вживання оцінок семи-бальної шкали за результатами самооцінювання: візуально, на базі описової статистики видно, що переважають верхні, вищі бали шкали. Однак, кількість апелювання до високих балів значно відрізняється у різних компонентах громадянської компетентності. Найбільше їх у ціннісно-мотиваційному компоненті, найменше – у дослідницько-рефлексивному.

Закономірно виникає припущення, що в структурі громадянських компетентностей керівників ЗЗСО окремі компоненти мають різну динаміку формування.

Для перевірки гіпотези застосуємо коефіцієнт Стьюдента (t-критерій), який розроблений для таких задач та доцільно застосовується у гуманітарних науках.

Для обчислення емпіричного значення t-критерію в ситуації перевірки гіпотези про відмінності між двома залежними вибірками застосовують таку формулою:

$$t_{\text{екс}} = \frac{\bar{d}}{Sd}$$

$$\bar{d} = \frac{\sum d}{n} = \frac{\sum(x - y)}{n}$$

де $d = x - y$ – різниця між відповідними значеннями змінних x і y ;

$\bar{d}$ – середнє значення цих різниць;

$$Sd = \sqrt{\frac{\sum d^2 - \frac{(\sum \bar{d})^2}{n}}{n(n-1)}}$$

Числ

Таблиця 2.

Кількісні показники самооцінки розвитку громадянських компетентностей керівників ЗЗСО

Складові громадянських компетентностей		Індикатори для експериментального дослідження (скорочено), середній бал по опитуванню		
1	Ціннісно-мотиваційний компонент	Орієнтація на цінності і норми	Рівень загальної та професійної культури	Активна життєва позиція
		6,25	6,33	6,26
2	Когнітивний компонент	Знання сучасних педагогічних концепцій та технологій	Розуміння процедур оцінювання освітнього середовища	Відкритість до інновацій, засвоєння нового
		5,67	5,82	6,30
3	Операційно-діяльнісний компонент	Готовність до діяльності щодо реалізації заходів	Навички громадсько-активного управління	Активність, ініціативність, впровадження проєктів
		6,17	5,29	5,53
4	Особистісний компонент	Моральність	Управлінські якості	Позитивна соціальна орієнтація
		6,49	5,95	6,29
5	Дослідницько-рефлексивний компонент	Прагнення критичного осмислення	Пошук шляхів самореалізації та розвитку	Здатність до аналізу діяльності
		6,01	5,88	5,53

Бачимо, що кількісні показники, отримані шляхом усереднення всього масиву оцінок, відображають описану вище тенденцію: вони значно відрізняються по окремим компонентам, але в цілому, всі вище номінального середнього для семи-бальної шкали. Найвищі бали мають індикатори особистісного компоненту “Моральність: гуманізм,

чуйність, відповідальність, емпатія” – 6,49 бали в середньому по вибірці, ціннісно-мотиваційного компоненту “Рівень загальної та професійної культури: національна самосвідомість, патріотизм, законслухняність, науковий світогляд, широкий кругозір” – 6.3 бали та “Позитивна соціальна орієнтація: повага, справедливість, емоційна стійкість, конструктивна взаємодія” (теж з особистісного компоненту) – 6.29 бали. Все це дає уявлення про керівника школи як лідера з гуманістичними ідеалами, відкритого, відповідального та патріотичного. Очевидно, що висока самооцінка може не відповідати реальній картині, але ми досліджуємо не сам по собі рівень розвитку громадянських компетентностей, а систему, в якій він формується. За обраним дизайном експериментального дослідження інформативним є порівняння оцінок методами описової статистики та пошуку достовірних зв'язків. Так, бачимо, що суттєво нижчі бали має кластер індикаторів з інших компонентів громадянських компетентностей керівників: операційно-діяльнісного та дослідницько-рефлексивного. Несподівано, найнижчий бал – 5,29 – має індикатор “Навички громадсько-активного управління закладом освіти у професійній діяльності”. Тобто вже на рівні описової статистики ми спостерігаємо парадокс: керівники з високим (заявленим у самооцінці) рівнем розвитку громадянських компетентностей декларують дефіцит навичок реалізації такої компетентності на практиці. Нижчі за середню по вибірці оцінки спостерігаємо щодо індикатора “Активність, ініціативність, впровадження проєктів розвитку школи, громади, регіону” – 5,33 бали, та, показово, щодо індикатора рефлексії: “Здатність до аналізу, масштабування, розробки стратегій діяльності, орієнтованих на громадські інтереси” – теж 5,33 бали.

Тому перевірка достовірних зв'язків між компонентами громадянської компетентності у вибірці керівників закладів освіти є дуже актуальною та інформативною для завдань дослідження. Розрахунок коефіцієнту Стьюдента було зроблено для кожної пари компонентів громадянських компетентностей. При застосуванні *t*-критерію його емпіричне значення порівнюють з табличним (нормативним) для певної кількості ступенів свободи (*df*). Рішення про достовірність відмінностей приймають у тому разі, якщо обчислена величина *t* перевищує табличне значення. У нашому випадку табличні значення *t*-критерію становлять $t = \{ 4,30 \text{ для } p \leq 0,05; 9,92 \text{ для } p \leq 0,01 \}$, а значить, ми шукаємо ті пари, у яких обчислений емпірично *t*-критерій буде вищим.

Таблиця 3.

Результати обрахунку коефіцієнта Стьюдента (*t*-критерію) для даних окремих компонентів громадянських компетентностей керівників ЗЗСО

Компоненти	Статистичний зв'язок				
	Ціннісно-мотиваційний	Когнітивний	Операційно-діяльнісний	Особистісний	Дослідницько-рефлексивний
Ціннісно-мотиваційний					
Когнітивний	0,22				
Операційно-діяльнісний	0,16	0,56*			
Особистісний	0,36	0,35	0,05		
Дослідницько-рефлексивний	0,03	0,93**	0,86*	0,02	

* - достовірність відмінностей на рівні значущості $p < 0,05$;

** - достовірність відмінностей на рівні значущості $p < 0,01$.

Отже, маємо встановлену достовірність відмінностей між кількісними показниками у таких парах компонентів громадянських компетентностей: когнітивний/операційно-діяльнісний, операційно-діяльнісний/дослідницько-рефлексивний (на рівні значущості $p < 0,05$). Найвищий рівень достовірності (99%) мають відмінності між когнітивним та дослідницько-рефлексивним компонентами. Показники ціннісно-мотиваційного та особистісного компоненту не мають достовірних відмінностей у порівнянні з жодним іншим компонентом.

Проведений статистичний аналіз свідчить про те, що існуюча система розвитку громадянських компетентностей керівників ЗЗСО, імовірно, не забезпечує їх повноцінного удосконалення: значуще «випадають» практичні навички, а, головне, ґрунтовна рефлексія досвіду. Дослідницько-рефлексивний компонент в освіті взагалі, та в освіті дорослих, зокрема, має принципове значення, яким часто нехтують, зосереджуючись на фундаментальних, чи, навіть, прикладних аспектах навчання. Тому, є потреба розширення форм підвищення кваліфікації в системі ППО, які містять рефлексивний компонент, циклічність, неперервність.

Другим кроком у експериментальному дослідженні оцінювалося проходження освітніх програм професійного розвитку та їх вплив на розвиток громадянських компетентностей керівників ЗЗСО.

Таблиця 4.

Кількісні показники оцінки програми підвищення кваліфікації у частині розвитку громадянських компетентностей за системою показників

Складові громадянських компетентностей		Індикатори для експериментального дослідження (скорочено), середній бал по опитуванню		
1	Ціннісно-мотиваційний компонент	Орієнтація на цінності і норми	Рівень загальної та професійної культури	Активна життєва позиція
		6,13	6,22	6,18
2	Когнітивний компонент	Знання сучасних педагогічних концепцій та технологій	Розуміння процедур оцінювання освітнього середовища	Відкритість до інновацій, засвоєння нового
		5,93	5,86	6,24
3	Операційно-діяльнісний компонент	Готовність до діяльності щодо реалізації заходів	Навички громадсько-активного управління	Активність, ініціативність, впровадження проєктів
		6,14	5,58	5,81
4	Особистісний компонент	Моральність	Управлінські якості	Позитивна соціальна орієнтація
		6,33	6,00	6,28
5	Дослідницько-рефлексивний компонент	Прагнення критичного осмислення	Пошук шляхів самореалізації та розвитку	Здатність до аналізу діяльності
		6,01	5,97	5,81

Як і в самооцінці рівня громадянських компетентностей, керівники ЗЗСО користуються оцінками, що вищі за номінальне середнє по семи-бальній шкалі. Високо

оцінюється вплив освіти в першу чергу на особистісний та когнітивний компоненти громадянських компетентностей. Однак, і в ситуації навчання, найнижчий бал має індикатор «Навички громадсько-активного управління закладом освіти у професійній діяльності» 5,58, однак він вищий за відповідний бал у самооцінці. Дещо вищими, у порівнянні з самооцінкою, балами респонденти оцінили також когнітивний та дослідницько-рефлексивний компоненти громадянських компетентностей, що здається закономірним для даних про оцінку системи ППО. Але в цілому, середні бали по індикаторам суттєво не відрізняються, що може свідчити про те, що навчальні програми відповідають як завданню громадянської освіти, так і очікуванням здобувачів.

Третім кроком у експериментальному дослідженні оцінювалася практика впровадження громадянської освіти у діяльності закладу освіти керівниками, що взяли участь у опитуванні.

Таблиця 5.

Кількісні показники оцінки освітньої (навчально-виховної) діяльності закладу освіти щодо розвитку громадянських компетентностей здобувачів освіти

<i>Складові громадянських компетентностей</i>		<i>Індикатори для експериментального дослідження (скорочено), середній бал по опитуванню</i>		
1	Ціннісно-мотиваційний компонент	Орієнтація на цінності і норми	Рівень загальної культури	Активна життєва позиція
		6,22	6,26	6,20
2	Когнітивний компонент	Знання сучасних лідерських концепцій та технологій	Розуміння значущості демократичного середовища	Відкритість до інновацій, засвоєння нового
		5,82	6,15	6,21
3	Операційно-діяльнісний компонент	Готовність до діяльності щодо реалізації заходів	Навички громадсько-активного врядування	Активність, ініціативність, впровадження проєктів
		6,19	5,88	5,97
4	Особистісний компонент	Моральність	Лідерські якості	Позитивна соціальна орієнтація
		6,26	5,99	6,20
5	Дослідницько-рефлексивний компонент	Прагнення критичного осмислення	Пошук шляхів самореалізації та розвитку	Здатність до аналізу діяльності
		6,03	6,00	5,84

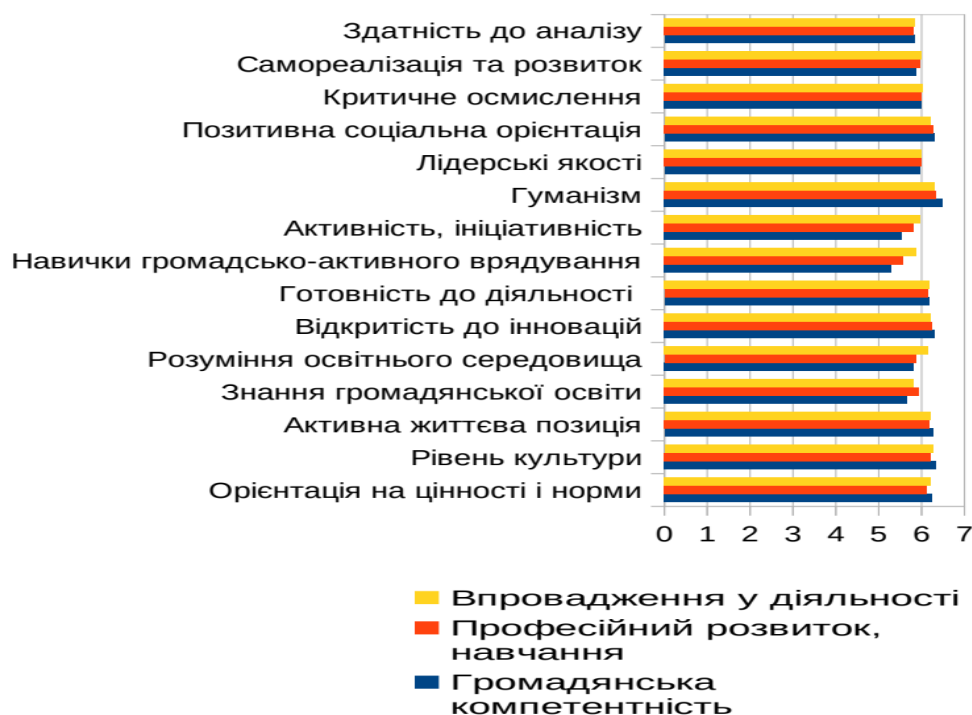
Усі кількісні оцінки цієї таблиці відображають раніше встановлені тенденції: перевагу особистісного компоненту над операційно-діялісним, високий рівень ціннісно-нормативного компоненту і знижений дослідницько-рефлексивного тощо.

Для порівняння всіх трьох кроків опитування кількісні оцінки зведено в спільну діаграму.

Рисунок 2.

Діаграма розподілу середніх балів по індикаторам громадянських компетентностей керівників ЗЗСО для трьох кроків експериментального дослідження

Кількісний вираз отриманих оцінок дуже близький за значеннями та розподілом по індикаторах, що свідчить про внутрішній зв'язок між ними. Таку дослідницьку гіпотезу перевіримо статистичним методом, що дасть змогу уточнити системну картину стану громадянської освіти як цілісного динамічного процесу.

Рангова кореляція – один з математично достовірних способів визначення міри зв'язку між факторами. Для застосування методу рангової кореляції одержані кількісні значення розташовуються у порядку зростання: найвищий ранг отримує індикатор, що набрав найбільше ствердних відповідей у опитуванні. Рангова кореляція дає змогу визначати зв'язок між двома рядами рангів (зроблених за однаковим принципом), вона статистично відображає подібність у порядку прямування величин у таких рядах.

Коефіцієнт кореляції рангів обчислюють за формулою Спірмена:

$$r_p = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n(n^2 - 1)}$$

де d – різниця між рангами елементів сукупності у першій і другій групі, n – кількість спостережень.

Числове значення наявності кореляції виражається її коефіцієнтом, який для формули Спірмена може набувати значень від +1 (максимально вираженого зв'язку) до -1 (максимальної відсутності зв'язку) десятковими дробами з точністю до другого знака після коми. Кількісну міру зв'язку прийнято розрізняти на декількох рівнях: слабкий зв'язок – при коефіцієнті кореляції до 0,30, середній зв'язок – при коефіцієнті кореляції від 0,31 до 0,69, сильний зв'язок – при коефіцієнті кореляції від 0,70 до 0,99.

Для перевірки гіпотези про кореляцію зведено всі отримані дані в спільну таблицю та проранжовано їх.

Таблиця 6.

Зведені кількісні показники оцінки громадянських компетентностей керівників ЗЗСО в системі ППО по трьом крокам опитування та результати їх ранжування

			Бал	Ранг	Бал	Ранг	Бал	Ранг
	<i>Складові</i>	<i>Індикатори для експериментального дослідження (скорочено)</i>	<i>Громадянська компетентність</i>		<i>Професійний розвиток, освіта</i>		<i>Впровадження у діяльності</i>	
1	Ціннісно-мотиваційний компонент	Орієнтація на цінності і норми	6,25	6	6,13	7	6,22	3
		Рівень загальної та професійної культури	6,33	2	6,22	4	6,26	2
		Активна життєва позиція	6,26	5	6,18	5	6,20	6
2	Когнітивний компонент	Знання сучасних концепцій громадянської освіти	5,67	13	5,93	11	5,82	14
		Розуміння оцінювання освітнього середовища	5,82	12	5,86	12	6,15	8
		Відкритість до інновацій	6,30	3	6,24	3	6,21	4
3	Операційно-діяльнісний компонент	Готовність до діяльності	6,17	7	6,14	6	6,19	7
		Навички громадсько-активного управління	5,29	15	5,58	15	5,88	13
		Активність, ініціативність	5,53	14	5,81	14	5,97	12
4	Особистісний компонент	Моральність	6,49	1	6,33	1	6,29	1
		Управлінські якості	5,95	9	6,00	9	5,99	11
		Позитивна соціальна орієнтація	6,29	4	6,28	2	6,20	5
5	Дослідницько-рефлексивний компонент	Прагнення критичного осмислення	6,01	8	6,01	8	6,03	9
		Пошук шляхів самореалізації	5,88	10	5,97	10	6,00	10
		Здатність до аналізу	5,83	11	5,81	13	5,84	15

У парі “Компетентність-Освіта” коефіцієнт кореляції, обрахований за формулою Спірмена, становить 0,96, у парі “Компетентність-Діяльність” коефіцієнт кореляції становить 0,89, у парі “Освіта-Діяльність” відповідно 0,87.

За таблицею достовірності для формули кореляції Спірмена встановлений коефіцієнт може бути визнаний значущим в тому випадку, якщо його величина буде

перевищувати табличне значення для певної кількості парних спостережень; за таблицею для 15 пар (як у даному дослідженні) критичні значення коефіцієнта дорівнюють 0,456 (при рівні значущості 0.05) та 0,645 (при рівні значущості 0.01). Таким чином, на рівні значущості 0.01 (99% відсотків імовірності) можна зробити висновок про наявність вираженого статистичного зв'язку між відповідями респондентів у кожній парі за умов трьох різних кроків опитування ($0.645 < 0.96$, $0.645 < 0.89$, $0.645 < 0.87$). При цьому зазначимо, що найвиразніший зв'язок, близький до функціонального (+1) зафіксовано у парі «Компетентність-Освіта», хоча всі три коефіцієнти є дуже високими і означають наявність вираженої кореляції між групами даних.

Висновки. Таким чином, експериментальне дослідження дозволило довести дослідницьку гіпотезу про те, що існують значущі залежності між формами організованого навчання громадянській освіті, практичною організаційною діяльністю щодо її впровадження у ЗЗСО та рівнем громадянських компетентностей керівників ЗЗСО. Такі залежності мають вигляд прямої кореляції, тобто тісно співвідносяться між собою; а значить, управління розвитком громадянських компетентностей повинно відбуватися у цілісній системі.

Література:

1. Єщенко М. М. Теоретичні засади формування та розвитку громадянських компетентностей. Імідж сучасного педагога: електрон. наук. фах. журн. 2020. № 1(190). С. 98–102. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-1\(190\)-98-102](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-1(190)-98-102).
2. Клокар Н. І. Розвиток ціннісної складової громадянських компетентностей директорів шкіл у системі підвищення кваліфікації / Н. І. Клокар // Педагогічний альманах: зб. нак. праць. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». –2017.– Випуск 35. – С.188–194.
3. Yeshchenko M. State of formation civil competences heads institutions of general secondary education. Multidisciplinnrmi mezinárodní vědecký magazín «Věda a perspektivy» je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. No 11(18). 2022. Str. 133–145. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-11\(18\)](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-11(18)).

References:

1. Eshhenko, M. M. (2020). Teoretichni zasadi formuvannja ta rozvitku gromadjans'kih kompetentnostej [Theoretical principles of formation and development of civil competences]. Imidzh suchasnogo pedagoga - Image of a modern teacher, 1 (190), 98–102 [in Ukrainian].
2. Klokar, N. I. (2017). Rozvitok cinnisnoï skladovoï gromadjans'kih kompetentnostej direktoriv shkil u sistemі pidvishhennja kvalifikacii [Development of the valuable component of civic competences of school principals in the system of professional development]. Pedagogichnij al'manah - Pedagogical almanac, 35, 188–194 [in Ukrainian].
3. Yeshchenko M. State of formation civil competences heads institutions of general secondary education. Multidisciplinnrmi mezinárodní vědecký magazín «Věda a perspektivy» je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. No 11(18). 2022. Str. 133–145. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-11\(18\)](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-11(18)) [in English].

УДК 657:004 (075)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-448-456](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-448-456)

Кінд-Войтюк Наталія Василівна кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Шопена, 24, м. Луцьк, 43024, тел.: (03322) 24-80-30, <https://orcid.org/0000-0002-7746-2807>

УЧИТЕЛЬ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ: ПРИЙОМИ ТА ФОРМИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню інноваційних методів і форм проведення семінарських занять при підготовці студентів зі спеціальності «Історія».

Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті закріпила положення про те, що підготовка конкурентоспроможних фахівців є центральним завданням модернізації освіти, провідним принципом державної освітньої політики.

Вагомим аспектом професійної діяльності кожного фахівця є постійне поповнення й оновлення знань. Обсяг інформації, необхідний для плідної роботи за фахом, неупинно зростає. Вивчений матеріал швидко втрачає актуальність і потребує оновлення.

Першочерговою є проблема формування таких якостей людини, які дають можливість самостійно засвоювати нову інформацію, розвивати вміння та навички, необхідні для виконання діяльності на високому професійному рівні. Тому вітчизняна модель професійної підготовки, яка була спрямована в основному на передачу молодому спеціалістові необхідних знань, умінь і навичок, втрачає свою значущість. Сьогодні при викладанні кожної навчальної дисципліни, у тому числі й історії, університети України широко використовуються як традиційні, так і нетрадиційні методи навчання.

Жодним чином не відмовляючись від традиційних методів навчання у вищій школі, все частіше стали використовувати нетрадиційні методи, оскільки вони більше активізують студентів, розвивають їхні індивідуальні здібності, ерудицію й уяву, сприяють діалогові між викладачем і студентами, виявленню часом суперечливих проблем.

Призначення семінарських занять із історії: розвивати самостійність студентів; вдосконалювати та поглиблювати закріплені знання; розвивати вміння і навички роботи з додатковою та довідковою літературою; вчитися виділяти головне; вчити студентів користуватися різними формами роботи.

Ключові слова: семінар, диспут, дискусія, кейс, полеміка, «мозковий штурм», «дерево рішень», дебати, колоквиум, симпозіум.

Kind-Voytiuk Nataliya Vasylivna Candidate of Historical Sciences, Assistant profesor of the Department of History of Ukraine and Archaeology, Lesya Ukrainka Volyn National University, Chopena St., 24, Lutsk, 43024, tel.: (03322) 24-80-30, <https://orcid.org/0000-0002-7746-2807>

THE TEACHER IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: METHODS AND FORMS OF LEARNING HISTORY

Abstract. The article is devoted to the research of innovative methods and forms of conducting seminar classes in the preparation of students majoring in "History".

The national doctrine of education development of Ukraine in the 21st century established the provision that the training of competitive specialists is the central task of education modernization, the leading principle of the state educational policy.

An important aspect of the professional activity of every specialist is the constant replenishment and updating of knowledge. The volume of information necessary for fruitful work in the profession is constantly growing. The studied material quickly loses its relevance and needs to be updated.

The first priority is the problem of forming such human qualities that make it possible to independently learn new information, develop the skills and abilities necessary to perform activities at a high professional level. Therefore, the domestic model of professional training, which was aimed mainly at imparting the necessary knowledge, skills and abilities to a young specialist, is losing its significance. Today, when teaching every academic discipline, including history, Ukrainian universities widely use both traditional and non-traditional teaching methods.

By no means abandoning traditional methods of teaching in higher education, non-traditional methods are increasingly being used, as they make students more active, develop their individual abilities, erudition and imagination, contribute to the dialogue between the teacher and students, and the identification of sometimes controversial problems.

Purpose of history seminar classes: to develop students' independence; to improve and deepen established knowledge; develop skills and abilities to work with additional and reference literature; learn to highlight the main thing; teach students to use different forms of work.

Keywords: seminar, dispute, discussion, case, polemic, "brainstorming", "decision tree", debate, colloquium, symposium.

Постановка проблеми. Важливою метою розбудови української держави є розвиток всебічно розвиненої, активної та відповідальної особистості, яка вміє швидко приймати рішення в умовах постійних змін, адекватно реагувати, гнучко змінювати поведінку. Суттєві зміни, що мають місце у житті українського суспільства, нові соціальні умови його розвитку також підсилюють необхідність розвитку активності, самостійності та відповідальності як особистісних та професійних рис успішного фахівця.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті закріпила положення про те, що підготовка конкурентоспроможних фахівців є центральним завданням модернізації освіти, провідним принципом державної освітньої політики.

Вагомим аспектом професійної діяльності кожного фахівця є постійне поповнення й оновлення знань. Обсяг інформації, необхідний для плідної роботи за фахом, невпинно зростає. Вивчений матеріал швидко втрачає актуальність і потребує оновлення.

Тому навчання, орієнтоване лише на запам'ятовування, не може задовольнити сучасні вимоги до фахівця. Першочерговою є проблема формування таких якостей людини, які дають можливість самостійно засвоювати нову інформацію, розвивати вміння та навички, необхідні для виконання діяльності на високому професійному рівні. Тому вітчизняна модель професійної підготовки, яка була спрямована в основному на передачу молодому спеціалістові необхідних знань, умінь і навичок, втрачає свою значущість.

Сьогодні при викладанні кожної навчальної дисципліни, у тому числі й історії, у ВНЗ України широко використовуються як традиційні, так і нетрадиційні методи навчання.

Жодним чином не відмовляючись від традиційних методів навчання у вищій школі, все частіше стали використовувати нетрадиційні методи, оскільки вони більше активізують студентів, розвивають їхні індивідуальні здібності, ерудицію й уяву, сприяють діалогові між викладачем і студентами, виявленню часом суперечливих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз попередніх досліджень показує зростання уваги до використання нетрадиційних методів навчання у вищій школі. Деякі аспекти застосування нетрадиційних, зокрема інтерактивних, методів навчання розглянуто у працях С. Вітвицької [1], І. Дичківської [2], А. Кузьмінського [3], В. Нагаєва [4], В. Ортинського [5], В. П'ятницької [6], О. Резван О. [8], В. Стинської [10], Г. Цехмістрової [13-14]. Однак комплексне використання нетрадиційних методів навчання, зокрема семінарських занять з історії, для підготовки майбутніх істориків з урахуванням засад ще не дістало належного розгляду.

Мета статті – дослідження інноваційних методів і форм проведення семінарських занять при підготовці студентів зі спеціальності «Історія».

Виклад основного матеріалу. Семінарське заняття з історії - форма навчального заняття, при якій викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених завдань, до котрих студенти готуються заздалегідь.

Семінарські заняття проводяться з однією академічною групою. Перелік тем семінарських занять визначається силабусом дисципліни.

На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені студентами виступи, активність у дискусії, вміння формулювати і відстоювати свою позицію тощо. Підсумкові оцінки за кожне семінарське заняття виставляються у навчальний журнал. Отримані студентом оцінки за семінарські заняття враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Типи семінарських занять із історії:

Семінар з використанням евристичної бесіди:

- постановка та вирішення пізнавальних завдань;
- використання запитань і організація відповіді студентів.

Семінар-диспут:

• студенти в ситуаціях полеміки вчаться аргументовано захищати свої ідеали, думки, переконання, ідеї;

- наявність питань, що розглядаються;
- вибір методів роботи студентів.

Семінар з виступами студентів:

- видача індивідуальних завдань студентам;
- виконання студентами рефератів, доповідей, повідомлень;
- наявність обговорюваних питань чи проблем;
- форми роботи для вирішення питань, проблем.

Міждисциплінарний семінар:

- наявність проблемних запитань, запитань з декількох навчальних дисциплін;
- обговорення проблемних запитань;
- вибір форм і методів роботи студентів.

Комбіноване семінарське заняття:

- постановка навчальних завдань;
- наявність цих завдань;
- доповіді, реферати, повідомлення, які переходять у розгорнуту бесіду або дискусію.

Семінар-практикум:

- наявність запланованих питань;
- складання відповідно до плану завдань творчого, пошукового та дослідного характеру;
- обговорення та вирішення поставлених завдань.

Види семінарських занять [3].

Рекомендуються такі види семінарських занять:

- Семінар-колоквиум – активна жвава бесіда на зазначену в плані тему, коли і викладач, і студенти ставлять запитання, в обговоренні яких беруть участь усі студенти.
- Семінар-вивчення першоджерел – обговорення і аналіз історичних джерел, їх критика, дешифрування, коментування та реконструкція історичних фактів.
- Семінар-диспут – дискусія навколо проблем, які по-різному тлумачаться, висвітлюються вченими різних наукових напрямків(шкіл) або в різних країнах.
- Семінар-рольові ігри – висвітлення позицій політичних діячів, відомих педагогів та вчених, з'ясування їх поглядів при висвітленні проблем розвитку суспільства у вигляді ділової гри.
- Семінар-симпозіум – обговорення усних виступів і підготовлених рефератів.
- Метод ситуацій (кейс-метод) – використання опису реальних соціальних і економічних ситуацій, аналіз ситуацій, виявлення суті проблеми, пропонування можливих розв'язків і вибір кращих з них.

Форми і методи семінарського заняття урізноманітнюються в залежності від характеру навчальної дисципліни, теми, особливостей студентської аудиторії та її реальних можливостей. Рекомендується також проводити змішані (комбіновані) види семінарських занять.

Кожне семінарське заняття має містити елементи дискусії між студентами і активну участь всіх присутніх.

На семінарських заняттях практикується використання мультимедійних і відеоматеріалів та Інтернет.

Призначення семінарських занять із історії: розвивати самостійність студентів; вдосконалювати та поглиблювати закріплені знання; розвивати вміння і навички роботи з додатковою та довідковою літературою; вчитися виділяти головне; вчити студентів користуватися різними формами роботи.

Вимоги до семінарських занять із історії

- високий організаційний, науково-методичний рівень семінарських занять;
- проведення семінарського заняття після прочитання циклу лекцій на відповідну тему навчальної дисципліни;
- виділення науково обґрунтованого об'єму літератури самостійної роботи при підготовці до семінару;
- наявність графіка групових та індивідуальних консультацій за темою семінарського заняття.

Якісні характеристики семінарського заняття із історії:

- ефективність навчально-виховного впливу на студентів;
- відповідність планів семінарських занять програмі курсу;
- підготовка викладача, змістовність вступного і заключного слова викладача, характеристика доповідей студентів;
- глибина розгляду основних питань, уміння встановлювати міждисциплінарні зв'язки.
- активність студентів;
- взаємодія в різних формах роботи;
- порядок обліку і контролю.

Викладач під час проведення семінарського заняття здійснює:

- контроль відвідування;
- контроль якості виступів студентів, виконаної ними роботи;

- характеристику відповідей студентів, вказує на недоліки, шляхи та засоби їх подолання;

- виставлення кожному студенту оцінки.

Структура семінарського заняття із історії:

Організаційна частина

- ознайомлення з темою та планом заняття;
- визначення критеріїв оцінювання.

Навчально-дискусійна частина

- диспут на визначену тему за повідомленим планом;
- виступи доповідачів та їх опонентів;
- робота зі студентами, що не взяли участі в диспуті, але готові до відповіді;
- рецензування та обговорення рефератів;
- "мозковий штурм";
- класичний семінар (семінар із історії з виступами студентів) відповідей;
- висновок, узагальнення з кожного питання.

Заклучна частина

- мотивована оцінка роботи студентів;
- поточний контроль знань.

Студент повинен заздалегідь знати тему і мету семінару, отримати план або перелік питань, що виносяться на семінарське заняття. Питання до семінарського заняття формулюються так, щоб студент мав змогу мислити або висловлювати свої думки. Семінарське заняття повинно сприяти тому, щоб студенти самостійно дійшли висновків і узагальнень щодо теми, яка виносить на семінар. На семінарському занятті бажано застосовувати дискусійний характер, а студенти матимуть змогу формувати систему поглядів на те чи інше явище. Найцікавішим буде той семінар, який ставитиме для студентів певну проблематику, носитиме дискусійний характер [1].

Головна мета семінарського заняття полягає не в механічному повторенні теоретичного курсу (змісту лекцій), а в напруженій роботі думки, високій пізнавальній активності, виробленні практичних навичок застосування матеріалу.

Методичні рекомендації до семінарського заняття повинні мати такі елементи:

- номер і тему заняття;
- мету і завдання заняття;
- план семінару;
- за потреби словник або визначення найбільш важливих термінів, понять тощо;
- контрольні питання;
- порядок проведення семінару;
- критерії оцінювання роботи студента на семінарі;
- рекомендовану літературу та джерела інформації щодо теми, яка розглядається.

Методичні вимоги до організації семінарського заняття:

- Наявність стабільного розкладу семінарських занять.
- Обговорення і затвердження на засіданні кафедри планів семінарських занять як організуючого фактора самостійної роботи студентів.
  - Укладання списків рекомендованої літератури з поділом її на основну і додаткову із зазначенням сторінок першоджерел, що належать до конспектування (у відповідності з бюджетом часу, відведеного для самостійної роботи з даної дисципліни згідно вимог силабусу).
  - Наявність методичних рекомендацій до семінарських занять.
  - Забезпечення занять наочно-ілюстрованими матеріалами, сучасними комп'ютерними засобами навчання, письмовими завданнями, тестами тощо.

Важливу роль в удосконалюванні методики навчання відіграє впровадження у практику семінарських занять нетрадиційних методів активного навчання. Найбільш ефективними серед них є такі методи, як-от ігрове проектування й аналіз конкретних ситуацій (кейс-метод).

Такі заняття проводяться, зазвичай, на I курсі головним чином з метою ознайомлення студентів зі специфікою самостійної роботи, а також з літературою, джерелами, методикою роботи над ними. На просемінарах студенти готують реферати на певні теми й обговорюють їх з учасниками просемінару, роблять за допомогою викладача висновки й узагальнення.

Семінари, які широко застосовуються на II-III курсах, особливо спеціальні семінари на випускних IV-V курсах, спрямовуються на вироблення в студентів дослідницького підходу до вивчення матеріалу. Спецсемінар - спеціально організоване спілкування починаючих дослідників з певної проблеми. Успіх спецсемінару ще більш, аніж просемінару та семінару, залежить від того, хто їм керує. Спецсемінар, керований провідним фахівцем, набуває характер наукової школи, яка привчає студентів до колективного мислення та творчості. Наприкінці заняття керівник, як правило, робить повний огляд заняття в широкому науковому плані, розкриваючи обрії подальшого дослідження проблем, формуючи інтерес студентів до науки [11].

У вищій школі встановилися типи семінарських занять: семінар, що націлений на поглиблене вивчення певного систематичного курсу та тематично міцно пов'язаний з ним; семінар, призначений для ретельного опрацювання окремих, найбільш важливих і типових у методологічному відношенні тем курсу чи навіть однієї теми; семінар або спецсемінар дослідницького типу, присвячений більш ретельній розробці часткових проблем науки [12]; семінари-практикуми, присвячені обговоренню рівних варіантів розв'язання практичних ситуаційних задач і завдань.

При ігровому проектуванні відтворюється процес створення або вдосконалювання умовного або модельованого об'єкта. В основі технології проведення таких занять лежать три стрижневі елементи: 1) механізм визначення функціонально-рольових інтересів учасників ігрового проектування; 2) алгоритм розробки проекту; 3) механізм "експертної оцінки" проекту або ігрового "випробування проекту в дії". Такі технології навчання особливо ефективні, якщо вони реалізуються безпосередньо на підприємстві, де здійснюються впровадження нововведень, розробка й освоєння інновацій, що перетворюють ігрове проектування в моделювання реальних процесів [9, с. 37].

Аналіз конкретних ситуацій сприяє формуванню в майбутнього фахівця вміння формулювати й вирішувати завдання (проблему) у певних обставинах. Ситуаційні завдання суттєво відрізняються від навчальних завдань-вправ: якщо там завжди сформульована умова та вимога, то в ситуаційному виробничому завданні, як правило, таких параметрів немає.

Майбутньому фахівцеві під час вирішення подібних завдань необхідно, насамперед, розібратися в реальній ситуації, визначити, чи існує проблема, у чому власне вона полягає, самостійно визначитись, що йому відомо й що треба здійснити для ухвалення рішення.

Ситуаційне завдання може мати кілька варіантів рішення, які виявляться прийнятними в конкретній ситуації, що вимагає від фахівця вміння обрати з них найбільш оптимальний. У такий спосіб розвивається здатність визначати раціональні способи аналізу проблемної ситуації та шляхи її вирішення.

Аналіз конкретних ситуацій або кейс-метод - це ситуаційне завдання та інформація, необхідна для її вирішення, що розміщена в спеціальній папці (конверті).

Кейс (від англ. case - випадок, обставина, стан справ; доказ, аргумент) - модна та досить поширена форма проведення економічних занять і здійснення контролю знань

студентів і дорослих за окремою темою, конкретним курсом, а також для розроблення міждисциплінарних завдань і занять на професійну компетентність [11] у ході семінарських занять з будь-якої дисципліни.

Конструктор кейс-методу.

1. Вивчення студентами тексту та змісту ситуації позааудиторно.

2. Ознайомлення зі структурою кейсу (ситуацією, наявними умовами, вимогами до результатів тощо).

3. Постановка викладачем завдання за кейсом.

4. Об'єднання студентів у малі групи.

5. Робота студентів у малих групах.

6. Презентація роботи груп.

Ігрове проектування та кейс-метод можуть бути застосовані в якості окремої частини семінарського заняття та значно покращити якість його проведення.

Існує досить поширена думка, що лекції та семінари повинен проводити один викладач. За цих умов можливі єдиний підхід до бачення окремих тем чи питань курсу, послідовність і чіткість засвоєння матеріалу, здійснення систематичного контролю за самостійною роботою студентів. Проте, це не завжди можливо, тому зазвичай семінарські заняття проводить асистент чи старший викладач кафедри.

Ефективність семінарського заняття можна визначити за наступними критеріями [13, с. 14]:

- цілеспрямованість: постановка проблеми, прагнення пов'язати теорію з практикою, з використанням матеріалу в майбутній професійній діяльності;

- планування; виділення головних питань, пов'язаних з профілюючими дисциплінами, наявність у списку нової літератури;

- організація семінару: вміння викликати та підтримувати дискусію, конструктивний аналіз усіх відповідей і виступів, наповненість навчального часу обговоренням проблем, поведінка самого викладача;

- стиль проведення семінару: пожвавлений, з постановкою гострих питань, сприяння дискусії, збудження думки, прагнення висловити думку та ін.;

- відносини "викладач-студент": вимогливі, поважні;

- управління групою: швидкий контакт із студентами, упевнена поведінка в групі, розумні та справедливі взаємини зі студентами;

- зауваження викладача: кваліфіковані, узагальнені, конкретизовані;

- студенти ведуть записи на семінарах: регулярно, рідко, не ведуть.

Проблем на семінарі можна розглянути кілька, і всі обов'язково розв'язувати в групах. Але неодмінною умовою є наявність проблеми та робота з нею в групах, прийняття узгодженого рішення і діалог за підсумками роботи.

Діалог – це співробітництво учасників навчального процесу, з одного боку – різних груп студентів, з другого – студентів і викладача з метою спільного пошуку рішення. Тому воно направлено на пошук спільних знаменників, розширення і можливу зміну власного погляду, відвертість у взаємовідносинах. Як доводять дослідження, групові дискусії сприяють засвоєнню 50% матеріалу.

Дискусії – це словесний обмін ідеями, думками з будь-якої теми. Корисні тим, що дають можливість активізувати розумову діяльність студентів, вміння висловлювати власні думки, використовувати набуті знання.

„Мозкова атака” достатньо популярний засіб навчання у дискусії. Ведучий пропонує якусь проблему або життєву ситуацію, для її вирішення пропонується якомога більше альтернативних засобів, які потім аналізуються самими студентами.

Форми організації дискусії.

„Дерево рішень” – метод усіх можливих варіантів. Цей метод застосовується при аналізі ситуацій і допомагає досягнути повного розуміння причин, які призвели до прийняття того чи іншого важливого рішення, події в минулому. Студенти мають зрозуміти механізм складних рішень, роль викладача – заносити (можна залучати студентів) у колонки переваги і недоліки кожного з них. В ході обговорення студенти заповнюють таблицю.

Результати обговорюються, викладач порівнює отримані результати, відповідає на поставлені запитання. Дискусія проходить у стилі телевізійного ток-шоу.

Методика проведення дискусії:

1. Викладач ставить проблему, студенти її обговорюють. У дискусії беруть участь за регламентом 3-5 студентів.
2. Інші студенти через 15-20 хвилин беруть участь в обговоренні.
3. Після закінчення дискусії викладач підбиває підсумки, дає оцінку учасникам дискусії.

Структуровані дебати. Це змагання між двома командами.

Основні умови:

- кожна команда повинна ретельно готувати свої аргументи: вирішити, які пункти, підтвержені джерелами та документами, висувують виступаючі, бути готовими до аргументів супротивників;
- учасники дебатів виступають послідовно.

Перемога надається команді, яка більш ефективно й аргументовано довела свої позиції і спростувала протилежні.

До активних форм навчання, які сприяють засвоєнню до 70% матеріалу, відносяться рольові ігри. Під час їх проведення розігруються ситуації, які студентам не траплялися у повсякденному житті. Кожна рольова гра може тривати декілька хвилин, за цей час студент має розіграти певну ситуацію всіма придатними для цього засобами. Метою рольових ігор є допомога студентам у дослідженні їх почуттів, думок та дій у вільній сприятливій обстановці. Рольові ігри можуть дати багатий матеріал для обговорення.

Методика проведення:

- сформулювати проблему, яку буде ілюструвати рольова гра;
- визначити відповідно до сценічних ситуацій дійових осіб, їх кількість;
- вибрати спостерігачів рольової гри;

Рольові ігри імітують реальні життєві події, тому вони повинні стосуватися проблем, на які немає однозначної відповіді. Викладач, не нав'язуючи своє бачення, може підкреслити ті моменти, в яких вдалося досягти згоди, і залишити відкритими ті, які потребують подальшого обговорення.

Висновки. Нові потреби суспільства й особистості визначили соціальне замовлення до системи вищої освіти. Навчальна діяльність дуже специфічна, й у першу чергу тому, що організовується не суб'єктом діяльності, не тим, кого навчають, а іншою людиною; у вищій школі - викладачем. Кінцевою метою навчання є формування способу дій, що забезпечують здійснення фахівцем майбутньої професійної діяльності.

Зміст семінарських занять у вищій школі має бути професійно спрямованим, забезпечувати розкриття на конкретних прикладах єдності теорії та практики. Застосовувані методи навчання повинні сприяти формуванню в студентів творчого підходу, залучати їх до активної пізнавальної діяльності. Підготовка викладача до семінару має певні особливості. Необхідно мати на увазі, що семінарські заняття проводяться за планом, відповідним програмі дисципліни, затвердженим кафедрою університету, а обсяг і зміст матеріалу, навіть провідні форми та методи роботи на семінарі, у більшості випадків, розробляються заздалегідь провідними фахівцями.

Таким чином, у сучасній педагогіці має місце багатоваріантність форм і методів інноваційного навчання, спрямованих на якісне засвоєння знань студентами, розвиток їх розумової діяльності, виявлення умінь та навичок критичного осмислення проблем, набуття досвіду самостійного опрацювання навчального матеріалу, пошукової роботи, набуття якостей, які стануть у нагоді в подальшому житті.

Література:

1. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи. К.: Центр навчальної літератури, 2020. 384 с.
2. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2020. 352 с.
3. Кузьмінський А. Педагогіка вищої школи: навч. Посібник. К.: Знання, 2021. 486 с.
4. Нагаєв В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2017. 232 с.
5. Ортинський В. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2019. 472 с.
6. П'ятницька В. Основи наукових досліджень у вищій школі. К.: Центр навч. літ-ри, 2021. 116 с.
7. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник / [Курлянд З.Н., Хмельюк Р.І., Семенова А.В. та ін.]; за ред. З.Н.Курлянд. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2005. – 399 с.
8. Резван О. Методика викладання у вищій школі. Харків, ХНАДУ: «Міськдрук», 2020. 152 с.
9. Стеценко В. Організація практичної підготовки студентів у магістратурі. Нові технології навчання: науково-методичний збірник. К.: Науково-методичний центр вищої освіти, 2004. Вип. 37. С. 37 – 43.
10. Стинська В. В. Методика викладання у вищій школі. Методичні рекомендації. Івано-Франківськ, 2016. 65 с.
11. Туркот Т. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Кондор, 2021. 628 с.
12. Фіцула М. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2006. 351 с.
13. Цехмістрова Г. Методологічне обґрунтування проведення семінарських занять у вищих навчальних закладах. *Проблеми освіти. К., 2001. Вип. 24. С. 14 – 25.*
14. Цехмістрова Г. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2020. 240 с.
15. Шейко В. Організація та методика науково - дослідницької діяльності: . К.: Знання, 2020. 307 с.
16. Якса Н. Основи педагогічних знань: навч. Посібник. К.: Знання, 2019. 357 с.

References:

1. Vitvycjka S. *Osnovy pedagoghiky vyshhoji shkoly: pidruchnyk za modulnorejtynghovoju systemoju navchannja dlja studentiv maghistratury.* K.: Centr navchaljnoji literatury, 2020. 384 s.
2. Dychkivsjska I. *Innovacijni pedagoghichni tekhnologhiji: navchaljnij posibnyk.* K.: Akademvydav, 2020. 352 s.
3. Kuzjminskij A. *Pedagoghika vyshhoji shkoly: navch. Posibnyk.* K.: Znannja, 2021. 486 s.
4. Naghajej V. *Metodyka vykladannja u vyshhij shkoli: navchaljnij posibnyk.* K.: Centr uchbovoji literatury, 2017. 232 s.
5. Ortynskij V. *Pedagoghika vyshhoji shkoly: navchaljnij posibnyk.* K.: Centr uchbovoji literatury, 2019. 472 s.
6. P'jatnycjka V. *Osnovy naukovykh doslidzhenj u vyshhij shkoli.* K.: Centr navch. lit-ry, 2021. 116 s.
7. *Pedagoghika vyshhoji shkoly: navchaljnij posibnyk / [Kurljand Z.N., Khmeljuk R.I., Semenova A.V. ta in.]; za red. Z.N.Kurljand. 2-ghe vyd., pererob. i dop.* K.: Znannja, 2005. – 399 s.
8. Rezvan O. *Metodyka vykladannja u vyshhij shkoli.* Kharkiv, KhNADU: «Misjkdruk», 2020. 152 s.
9. Stecenko V. *Orghanizacija praktichnoji pidgotovky studentiv u maghistraturi. Novi tekhnologhiji navchannja: naukovo-metodychnij zbirnyk.* K.: Naukovo-metodychnij centr vyshhoji osvity, 2004. Vyp. 37. S. 37 – 43.
10. Stynsjska V. V. *Metodyka vykladannja u vyshhij shkoli. Metodychni rekomendaciji.* Ivano-Frankivsk, 2016. 65 s.
11. Turkot T. *Pedagoghika vyshhoji shkoly: navchaljnij posibnyk dlja studentiv vyshhykh navchaljnykh zakladiv.* K.: Kondor, 2021. 628 s.
12. Ficula M. *Pedagoghika vyshhoji shkoly: navchaljnij posibnyk.* K.: Akademvydav, 2006. 351 s.
13. Cekhmistrova Gh. *Metodologhичne obruntuvannja provedennja seminarjskykh zanjatj u vyshhykh navchaljnykh zakladakh. Problemy osvity. K., 2001. Vyp. 24. S. 14 – 25.*
14. Cekhmistrova Gh. *Osnovy naukovykh doslidzhenj: navchaljnij posibnyk.* K.: Vydavnychij Dim «Slovo», 2020. 240 s.
15. Shejko V. *Orghanizacija ta metodyka naukovo - doslidnyckoji dijalnosti.* K.: Znannja, 2020. 307 s.
16. Jaksa N. *Osnovy pedagoghichnykh znanj: navch. Posibnyk.* K.: Znannja, 2019. 357 s.

УДК 378:005.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-457-461](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-457-461)

Колечинцева Тетяна Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничо-наукової підготовки, Херсонська державна морська академія, вул. Ушакова, 20, м. Херсон, 73003, тел.: (067) 901-64-20, <https://orcid.org/0000-0002-5613-7159>

ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙНОВИХ СИМУЛЯЦІЙ З ФІЗИКИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ МОРЬСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність впровадження дистанційного навчання з фізики для якісного засвоєння необхідних базових знань та умінь з зазначеної дисципліни здобувачами вищої освіти вищих навчальних закладів морського профілю. Вказано на необхідність для його реалізації застосування викладачами відповідних технологій навчання, наявності знань та навичок в інформаційній сфері. Підкреслено необхідність орієнтуватися на візуалізацію фізичних процесів, явищ для кращого розуміння матеріалу.

Представлено визначення поняття «дистанційне навчання», його форми. Вказано на необхідність використання платформи для розміщення контенту з дисциплін в умовах дистанційного навчання. Наведено приклад деяких можливостей платформи MOODLE в умовах онлайн навчання здобувачів вищої освіти.

Вказано на необхідність підвищення ефективності навчання здобувачів вищої освіти морського спрямування в умовах дистанційного навчання з фізики шляхом використання віртуальних симуляцій. Подане визначення поняттю «симуляція». Вказано на її переваги під час дистанційного навчання, умови використання.

Надано опис платформи Labster з віртуальними лабораторними дослідженнями (віртуальними лабораторними роботи) для здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів морського спрямування з фізики. Акцентовано увагу на тому, що симулятор Labster є повноцінним онлайн-комплексом з відео та аудіо інструкцією, теоретичним матеріалом та інтерактивними завданнями. Вказано теми з фізики, для яких є можливість використати представлені віртуальні дослідження.

Запропоновано можливості використання симуляцій під час проведення онлайн занять, для організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів морського спрямування.

Наведено приклад завдань з теми «Гідростатика», створеними майбутніми судноводіями після самостійного опрацювання віртуальної симуляції «Applications of Buoyancy: flotation» платформи Labster. Наголошено на підвищенні якості навчання при використанні самостійних робіт з віртуальними симуляціями майбутніми судноводіями, при умові підготовки завдань (питань, задач) професійного спрямування здобувачами вищої освіти.

Ключові слова: дистанційне навчання, фізика, віртуальне моделювання, Labster, самостійна робота.

Kolechintseva Tetiana Sergiivna PhD in Pedagogy, Associate Professor of Department of Natural Sciences, Kherson state maritime academy, Ushakova St., 20, Kherson, 73003, tel.: (067) 901-64-20, <https://orcid.org/0000-0002-5613-7159>

THE USE OF ONLINE SIMULATIONS IN PHYSICS TO ENSURE THE QUALITY EDUCATIONAL PROCESS IN THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION OF MARITIME DIRECTION DURING DISTANCE EDUCATION

Abstract. The article substantiates the need for the introduction of distance learning in physics for high-quality acquisition of the necessary basic knowledge and skills in the specified discipline by students of higher educational institutions of a maritime profile. It is pointed out the need for teachers to use appropriate learning technologies, knowledge and skills in the information field for its implementation. The need to focus on the visualization of physical processes and phenomena for a better understanding of the material is emphasized

The definition of the term "distance learning" and its forms are presented. The necessity of using a platform for posting content from disciplines in the conditions of distance learning is indicated. An example of some capabilities of the MOODLE platform in the conditions of online training of higher education applicants is given.

It is pointed out the need to increase the effectiveness of training of students of higher education in the maritime field in the conditions of distance learning in physics through the use of virtual simulations. The given definition of the term "simulation". Its advantages during distance learning, conditions of use are indicated.

A description of the Labster platform with virtual laboratory studies (virtual laboratory work) for students of higher education in higher educational institutions in the field of marine physics is provided. Attention is focused on the fact that the Labster simulator is a full-fledged online complex with video and audio instructions, theoretical material and interactive tasks. Physics topics for which it is possible to use the presented virtual studies are indicated.

Possibilities of using simulations during online classes to organize independent work of students of higher education at maritime higher education institutions are proposed.

An example of tasks on the topic "Hydrostatics" created by future shipmasters after independently processing the virtual simulation "Applications of Buoyancy: flotation" of the Labster platform is given. Emphasis is placed on the increased quality of learning when using independent work with virtual simulations by future shipmasters, under the condition of preparation of tasks (questions, tasks) of a professional direction by students of higher education.

Keywords: distance learning, physics, virtual simulation, Labster, independent work.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти є актуальним впровадження дистанційного навчання. Доступні різноманітні електронні освітні ресурси, є можливість запроваджувати різні види самостійної роботи, здійснювати самоосвітню діяльність, індивідуалізоване навчання, автоматизований контроль. Таке навчання охоплює широке коло здобувачів вищої освіти, незалежно від їх місцезнаходження, дає можливість працювати за індивідуальним графіком.

Для ефективного використання дистанційного навчання в освітньому просторі та забезпечення якісного навчального процесу є необхідним застосування викладачами відповідних технологій навчання, наявності знань та навичок в інформаційній сфері. Ефективність зазначеного навчання забезпечується використанням інтерактивних симуляцій, зокрема під час викладання фізики у вищих навчальних закладах. За допомогою віртуальних комплексів можливо візуалізувати фізичні процеси, явища; використовувати симуляції для самостійного опрацювання матеріалу здобувачами вищої освіти; підвищити пізнавальний та професійний інтерес, якість знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми впровадження і використання інформаційно-комунікаційних технологій висвітлено у працях науковців: В. Бондаренко,

В. Гетта, М. Жалдака, В. Кухаренка, А. Коляди, С. Величко, М. Садовиого, М. Сергієнко, О. Слободяника та ін. Підвищення ефективності самостійної роботи з використанням Інтернет-технологій розглядали: І. Войтович, М. Мясковська та ін. Віртуальні лабораторні роботи з фізики з використанням інтерактивних комп'ютерних моделювань в освітньому процесі під час дистанційної і змішаної форм навчання висвітлені науковцями: Н. Дементієвською, О. Соколюк М. Особливості використання платформи Moodle у підготовці майбутніх судноводіїв під час дистанційного навчання розглянуто І. Нагрибельною., Н. Бобришевою. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх судноводіїв представлено у дослідженні О. Безбаха, Ю. Бузовської, С. Волошинова, А. Юрженко та ін.

Незважаючи на досліджуваність можливостей дистанційного навчання, використання симуляційних англійськими моделями з фізики для підвищення рівня пізнавальної активності, ефективності навчання, формування професійних компетентностей майбутніх судноводіїв у вищих навчальних закладах морського спрямування при впровадженні зазначеного навчання є недостатньо розкритою.

Мета статті. Тому метою нашої статті є розгляд можливостей використання англійськими симуляційними моделями на платформі Labster під час дистанційного навчання фізики здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів морського спрямування для ефективного засвоєння матеріалу з фізики.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне навчання - індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [4]. За умов дистанційного навчання, воно стає наочним, інтерактивним та забезпечується електронними засобами: довідково-інформаційними, демонстраційно-моделювальними, контролюючими, програмними. Існують різні форми дистанційного навчання, серед них найбільш популярні: адаптивне навчання, змішане навчання, перевернуті класи, навчальна аналітика. Дистанційне навчання можна проводити у синхронному та асинхронному режимі роботи, що є дуже зручним для майбутніх мореплавців.

Для організації та управління дистанційним навчанням використовуються програмний продукт - платформа. У Херсонській державній морській академії (ХДМА) для зазначених цілей використовують безкоштовну платформу MOODLE (модульне об'єктно орієнтоване динамічне навчальне середовище), на якій представлено завантажені викладачами необхідні матеріали для навчання здобувачів вищої освіти, є можливості проведення консультацій, он-лайн занять, використання інтерактивних лекцій, проведення контролю знань та вмінь здобувачів вищої освіти, у тому числі автоматизованого. В умовах дистанційного навчання з фізики майбутніх судноводіїв для підвищення ефективності навчання до зазначених матеріалів, викладачі з фізики використовують віртуальні симуляції.

Симуляція – це імітація певної реальної речі, ситуації чи процесу. Процес симуляції зазвичай включає відтворення деяких ключових властивостей чи поведінки обраної фізичної чи абстрактної системи [5]. Симуляції мають ряд переваг: постійна наявність у мережі, оновлення, доступність, інтерактивність. Вони можуть бути використані на будь-якому етапі заняття, для самостійної роботи, здійснення самоосвітньої діяльності, контролю, самоконтролю, рефлексії. Найбільш популярні онлайн платформи, симуляцій, моделей які використовуються з фізики у дистанційному та змішаному навчанні: Amrita Merlot, Virtual Lab, Myphysicslab, Open Source Physics, Vlab PhET. Вони подані на різних

мовах, у тому числі англійській, але за допомогою браузера можна перейти на українську мову.

Ефективність використання симуляції з фізики для майбутніх судноводіїв забезпечується дотриманням умов: 1) формулювання навчальних цілей виконання завдання; 2) спонукання до пошуку причинно-наслідкових зв'язків, висновків; 3) залучання знань з професійних дисциплін; 4) вимоги презентувати висновки, аргументи наочно, доказово; 5) спонукання до самоконтролю та самооцінки. [1-3]

Викладачам фізики ХДМА було надано безкоштовного доступу до платформи Labster з 2022 року. Ця платформа створена для засвоєння матеріалу, візуалізації явищ і процесів з природничих дисциплін. На Labster представлені віртуальні лабораторні дослідження (віртуальні лабораторні роботи), в кожній сформульована мета, є алгоритм дії, можна ознайомитися з теоретичною частиною теми з фізики, удосконалити знання з англійської мови, прослуховуючи аудіосупровід до теоретичної частини симуляції. Використовується гейміфікація, яка дозволяє викликати інтерес до фізики, підвищити мотивацію до навчання, забезпечити зворотній зв'язок.

Відповідно до програми з фізики вищого навчального закладу нами було використано 40 віртуальних симуляцій з фізики з розділів: «Механіка», «МКТ та термодинаміка», «Рідини, газу, тверді тіла», «Механічні, електромагнітні хвилі та коливання», «Електрика і магнетизм», «Хвильова і геометрична оптика». «Атомна і ядерна фізика». Матеріал використовувався на лекційних (наочне представлення процесу), практичних заняттях (використання завдань симуляції, підтвердження математичних закономірностей дослідом), для підготовки до виконання лабораторних робіт, у якості домашньої самостійної роботи.

Віртуальних симуляцій на платформі Labster виявились особливо корисними для організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти, що сприяло глибшому засвоєнню матеріалу, формуванню навичок самоосвіти. При самостійному опрацюванні симуляції, додатково студенти готували завдання (питання, задачі) до неї, з професійно-орієнтованим змістом, пошукового характеру. Такі завдання можна було використовувати під час лекції, на практичному занятті. Розглянемо деякі, запропоновані студентами з теми «Гідростатика», створеними в результаті самостійного опрацювання симуляції «Applications of Buoyancy: flotation». Тема «Гідростатика» дуже важлива для майбутніх судноводіїв, умови плавання тіл є базовою для вивчення теми «Остійність судна» дисципліни «Теорія та будова судна», формування професійної компетентності «Підтримання судна в морехідному стані».

1) Як ви вважаєте, що буде відбуватися з тілами різної маси та однакового об'єму у рідині? Як зміна об'єму тіла буде впливати на умови його плавання у рідині? (правилі відповіді підтверджуються дослідами з віртуальної демонстрації).

Що потрібно робити, щоб забезпечити знаходження судна на плаву?

2) Як перевірити дослідим шляхом від яких величин залежить сила Архімеда?

3) Пояснити чому судно виготовлено з заліза, а не тоне у воді? Чому при наявності пробоїни у судні, воно швидко тоне? До яких пір буде відбуватися занурення судна при даних умовах?

4) Чи можна буде підняти човен, що опустилося на глинясте або піщане дно з води? Чи буде на нього діяти виштовхувальна (Архімеда) сила?

5) При яких умовах у морській справі, можна спостерігати зміну підводного об'єму зануреної частини судна і від чого ця зміна буде залежати?

6) Пояснити і позначити на рисунку де знаходяться центр тяжіння та центр плавучості судна при його стійкій рівновазі. Дати визначення понять: метацентр, метацентрична висота. Пояснення супроводжувати обов'язково відповідним рисунком.

Обов'язково повинні бути підготовлені питання студентом викладачу, після самостійного опрацювання симуляції, щодо незрозумілого у даній темі; обговорення створених здобувачами вищої освіти питань. Такі бесіди на онлайн заняттях, сприяли успішності навчання, розвитку мислення, пам'яті здобувачів вищої освіти, інтересу до фізики.

Висновки. Використання віртуальних симуляцій з фізики під час дистанційного навчання допомагає підвищити рівень знань, підготувати конкурентноспроможного фахівця морської галузі, забезпечує формування інформаційної, іншомовної, професійної компетентностей. Сприяє формуванню активної, самостійної, самовдосконаленої особистості, готової до самоосвіти впродовж життя.

Література:

1. Дементієвська Н.П. Віртуальні лабораторні роботи з фізики з використанням інтерактивних комп'ютерних моделювань: збірник навчальних матеріалів. [Електронний ресурс] / Н.П. Дементієвська, О.М. Соколюк. - Київ: ЦО НАПН України, 2022. - 157 с. – Режим доступу : https://lib.iitta.gov.ua/733495/1/Збірник_навч_матер_ВЛР.pdf
2. Дистанційне навчання: дидактика, методика, організація: монографія / В.Г. Гетта, С.М. Єрмак, Г.В. Джевага, О.М. Шульга, І.В. Повечера, Н.М. Носовець, А.М. Коляда. – Чернігів, 2017. – 286 с.
3. Кухаренко В.М., Бондаренко В.В. Екстрене дистанційне навчання в Україні: монографія. / В.М. Кухаренко, В.В. Бондаренко. - Харків, 2020. - 409 с.
4. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.
5. Сайт «Вікіпедія». [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

References:

1. Dementievska N.P. & Sokoliuk O.M. (2022) Virtualni laboratorni roboty z fizyky z vykorystanniam interaktyvnykh kompiutornykh modeliuvan [Virtual laboratory works in physics using interactive computer simulations]. Kyiv: IZO NAPN Ukraine. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/733495/1/Збірник_навч_матер_ВЛР.pdf [in Ukrainian].
2. Getta V.G. Yermak S.M., Dzhevaga O.M., Shulga O.M., Povechera, Nosovez N.M. & et al. (2017) *Dystanziine navchanna: dydaktyka, metodyka, organizatsiia* [Distance learning: didactics, methodology, organization]. Chernigov. [in Ukrainian]
3. Kukhareno, V.M., Bondarenko, V.V. (2020) *Ekstrene dystantsiine navchannia* [Emergency distance learning in Ukraine]. Kharkiv.
4. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystanziine navchannia» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On the approval of the Regulation on distance learning»] Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.
5. Sait Vikipediia [Wikipedia website] Retrieved from <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

УДК 378.14

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-462-471](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-462-471)

Костенко Дмитро Вікторович доктор філософії в галузі державного управління, кандидат педагогічних наук, Навчально-науковий інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів, доцент кафедри мовної підготовки Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, Національної академії педагогічних наук України, докторант Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0000-0002-4030-2287>

Токуєва Наталія Володимирівна кандидат педагогічних наук, Полтавський державний аграрний університет, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, <https://orcid.org/0000-0003-1840-1382>

Гречановська Олена Володимирівна доктор педагогічних наук, Вінницький національний технічний університет, професор кафедри філософії та гуманітарних наук, вул. Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-8342-5017>

Вереш Марія Тіборівна, кандидат філологічних наук, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», доцент кафедри німецької філології, пл. Народна, 3, м. Ужгород, тел.: (099) 753-75-85, <https://orcid.org/0000-0002-5923-7243>

Кланічка Юрій Володимирович кандидат фізико-математичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, доцент кафедри математики та інформатики і методики навчання, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, тел.: (050) 581-89-35, <https://orcid.org/0000-0002-8419-3211>

ВПРОВАДЖЕННЯ ВІРТУАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА У ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Анотація. У статті розглянуто основні характеристики віртуальної освітньої моделі, особливості використання віртуального інформаційного простору у процесі організації самостійної роботи студентів. Розвиток інформаційних технологій зумовлює сьогодні модифікацію всіх сфер життєдіяльності людини. Це численні комп'ютерні та телекомунікаційні інновації(персональні мобільні прилади, різноманітні соціальні Інтернет-мережі, відкриті освітні ресурси, «хмарні» сервіси, де зберігаються значні масиви даних тощо). Інформаційно-комп'ютерні технології впливають також і на архітектуру сучасних освітніх процесів. У цьому ракурсі багато науковців говорить сьогодні про становлення нової, так званої «віртуальної» моделі навчання, що сприяє ефективній реалізації принципу освіти впродовж життя.

У статті окреслено основні функції та переваги використання інформаційних можливостей комп'ютерних технологій та мережі Інтернет для досягнення освітніх цілей у процесі самопідготовки студентів; проаналізовано можливості реалізації процесу самопідготовки майбутніх фахівців із використанням віртуального інформаційного простору. Застосування технологій віртуальної реальності в освіті призвело до появи віртуального освітнього середовища, в рамках якого можлива безперервна самореалізація

й саморозвиток вільної, активної і творчої особистості за умови організації та функціонування освітніх систем на базі технологій віртуальної реальності із реалізованою відкритістю й «масштабованістю» цих систем, інтегративність і адаптованість технологій. В освітньому процесі переважає інтерактивне самонавчання за наявності постійного зворотного зв'язку в системі «викладач-студент», а організація самостійної роботи спрямовується на розвиток навичок творчості, пізнавальної активності й системності мислення суб'єктів навчання. На сьогоднішній день на ринку освіти найбільшої популярності в сегменті «DIY» набула LMS-система «Moodle» (Австралія), яку використовують багато навчальних закладів. Надійність та доступність системи дозволяють ефективно викладати та навчатися в онлайн-режимі.

Ключові слова: віртуальне освітнє середовище, освітні технології, персональне освітнє середовище викладача, LMS Moodle, інформаційні ресурси.

Kostenko Dmytro Viktorovych PhD in Public Administration, PhD in Pedagogy, Assistant Professor of the Department of Foreign languages for Mathematical Faculties, Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv; Associate Professor in the Department of Language Training, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection; doctoral student of the Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-4030-2287>

Tokuieva Nataliia Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities and Social Disciplines, Poltava State Agrarian University, Poltava, <https://orcid.org/0000-0003-1840-1382>

Hrechanovska Olena Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of philosophy and humanities, Vinnytsia National Technical University, Vinnitsa, <https://orcid.org/0000-0002-8342-5017>

Veresh Mariya Tiborivna PhD in Philology, Uzhhorod National University, Associated Professor of the Department of German philology, pl. Narodna 3, Uzhhorod, <https://orcid.org/0000-0002-5923-7243>

Klanichka Yuriy Volodymyrovych Ph.D. in Physical and Mathematical Sciences, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Associated Professor of the Department of Mathematics and Informatics and Methods of Teaching, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-8419-3211>

IMPLEMENTATION OF VIRTUAL INFORMATION ENVIRONMENT IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article examines the main characteristics of the virtual educational model, features of using the virtual information space in the process of organizing students' independent work. The development of information technologies today leads to the modification of all spheres of human activity. These are numerous computer and telecommunication innovations (personal mobile devices, various social Internet networks, open educational resources, "cloud" services where large amounts of data are stored, etc.). Information and computer technologies also affect the architecture of modern educational processes. In this perspective, many scientists are talking today about the formation of a new, so-called "virtual" model of learning, which contributes to the effective implementation of the principle of lifelong education.

The article outlines the main functions and advantages of using the information capabilities of computer technologies and the Internet to achieve educational goals in the process of self-training of students; the possibilities of implementing the process of self-training of future specialists with the use of virtual information space are analyzed. The application of virtual reality technologies in education has led to the emergence of a virtual educational environment, within which continuous self-realization and self-development of a free, active and creative personality is possible, provided the organization and functioning of educational systems based on virtual reality technologies with realized openness and "scalability" of these systems, integrative and technology adaptability. In the educational process, interactive self-learning prevails in the presence of constant feedback in the "teacher-student" system, and the organization of independent work is aimed at developing the skills of creativity, cognitive activity and systematic thinking of the subjects of education. To date, the LMS system "Moodle" (Australia), which is used by many educational institutions, has gained the most popularity in the "DIY" segment of the education market. The reliability and availability of the system allow effective teaching and learning in the online mode.

Keywords: virtual educational environment, educational technologies, teacher's personal educational environment, LMS Moodle, information resources.

Постановка проблеми. Динамічні зміни у сучасному світі знаходять своє відображення у віртуальному інформаційному просторі, що створений з використанням комп'ютерної техніки та мережі Інтернет. Розвинуте інформаційне середовище надає широкі можливості застосування нових форм та методів у процесі підготовки майбутніх фахівців та стає підґрунтям для пошуку нових технологій, що спрямовані на підвищення ефективності навчальної діяльності у навчальних закладах, адже формування професійної компетенції вимагає постійного розширення та поглиблення знань [1].

У віртуальному освітньому середовищі кардинально змінюються вектор і зміст діяльності викладача та студента. Тут метою освіти є не просто засвоєння певного масиву знань, а розвиток вільної, талановитої особистості студента. Навчання є активним процесом, що вимагає від студента опанування знань. Тобто віртуальна модель навчання лише створює основу для конструктивних зусиль здобувача із самостійного засвоєння знань, розглядаючи його не як об'єкт, а як активного суб'єкта навчання, спроможного самостійно впливати на свій освітній розвиток. Це мультифункціональна відкрита система, що перебуває в стані швидкого перманентного розвитку та має такі основні елементи: технології специфічної комунікації між учасниками освітнього процесу в режимі асинхронного індивідуалізованого навчання; інформаційні масиви: бази даних, віртуальні бібліотеки, електронні навчальні курси; сучасні програмні засоби: платформи онлайн-курсів, засоби електронної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика здійснення навчання засобами віртуального освітнього середовища, становлення нової культури віртуальної освітньої комунікації активно досліджується у зарубіжних і вітчизняних наукових працях [1-5]. У педагогічній літературі останніх років часто використовуються поняття, пов'язані з інформатизацією освітньої галузі, зокрема термін «віртуальне освітнє середовище» (англ. *virtually learningenvironment*). М.Л. Смульсон трактує віртуальне навчальне (освітнє) середовище як «весь комплекс контенту розміщених в Інтернеті (тобто створених за допомогою програмного забезпечення або комп'ютерних мереж) різноманітних навчальних та інших матеріалів: курсів, як систематичних, які відповідають навчальним програмам середніх та вищих навчальних закладів, курсів підвищення кваліфікації тощо, так і «не програмних», випадкових, розрізнених, так званих «тренингових», а також інформаційних

матеріалів, навчального контенту на сайтах іншого (найрізноманітнішого) спрямування та в соціальних мережах» [3].

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження основних характеристик віртуальної освітньої системи як нової педагогічної парадигми, що сьогодні поступово видозмінює традиційну освіту індустріальної епохи.

Виклад основного матеріалу. Віртуальне освітнє середовище - це відкрита система, в рамках якої на основі застосування технологій віртуальної реальності забезпечується ефективно-інтерактивне самонавчання в освітньому процесі. Віртуальне освітнє середовище є соціокультурним феноменом реальної дійсності, але його дидактичний потенціал залишається недостатньо розкритим, оскільки наявності суперечності між потребами освітньої практики в ефективному освітньому середовищі і станом наукового знання про них. Важливою проблемою є розроблення моделі віртуального освітнього середовища та визначення шляхів оптимального застосування технологій віртуальної реальності в освіті [4]. Застосування технологій віртуальної реальності в освіті призвело до появи віртуального освітнього середовища, в рамках якого можлива безперервна самореалізація і саморозвиток вільної, активної і творчої особистості за умов організації та функціонування освітніх систем на базі технологій віртуальної реальності із реалізованою відкритістю і “масштабністю” цих систем, інтегративність і адаптованість технологій.

В освітньому процесі переважає інтерактивне самонавчання за наявності постійного зворотного зв'язку в системі «викладач-студент», а організація освітнього процесу спрямовується на розвиток навичок творчості, пізнавальної активності і системності мислення суб'єктів навчання. Важливими складниками є забезпечення доцільності навчання за рахунок дотримання пріоритету навчання перед викладанням; домінування діяльнісного типу навчання; організації самостійної навчальної діяльності; підвищення мотивації навчання за допомогою використання засобів комплексного представлення та маніпулювання аудіовізуальною інформацією; підвищення рівня емоційного сприйняття інформації та формування умінь реалізовувати різні форми самостійної діяльності щодо обробки інформації [5].

Нормативно-правову базу організації електронного освітнього середовища складають: Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII; Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. №1556-VII; Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (затверджено Постановою Міністерства освіти і науки України від 20.12.2000 р.); Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» (№ 386-р від 15.05.2013 р.) [6-8]. Електронне навчання (е-навчання) - організація процесу навчання з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та електронних пристроїв задля створення доступного електронного освітнього контенту, активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів і підвищення її результативності. Електронний освітній ресурс - навчальні, наукові, інформаційні, довідкові матеріали і засоби, розроблені в електронній формі та збережені на носіях будь-якого типу або розміщені в комп'ютерних мережах, які відтворюються за допомогою електронних цифрових технічних засобів і є складовою навчально-методичного забезпечення освітнього процесу. Суб'єкти електронного навчання - здобувачі; науково-педагогічні та педагогічні працівники, які забезпечують функціонування електронного освітнього середовища.

Впровадження віртуального інформаційного середовища в освітній простір забезпечує реалізацію наступних функцій:

- інформаційно-навчальної - надання відкритого доступу до інформації,

створення сприятливих умов для інформаційного обміну;

- комунікаційної - сприяння оптимізації комунікацій інформаційної системи; підтримка різнорівневих віртуальних зв'язків всіх учасників освітньої діяльності, сприяння налагодженню їх контактів із «зовнішнім» інформаційним простором;
- координуючої - віртуальна взаємодія та соціальне партнерство всіх учасників освітнього процесу;
- управлінсько-регуляторної - забезпечення відкритості і публічності в управлінській діяльності; підтримка на належному рівні процесів організації; планування та контролю за процесом освітньої діяльності; стимулювання мотивації учасників освітнього процесу до підвищення його якості;
- розвивальної - розвиток суб'єктів освітньої діяльності у процесі активного використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій, інноваційних форм і методів навчання;
- контрольної-аналітичної - діагностика, статистика, аналітика кількісних і якісних показників освітньої діяльності закладу за допомогою інформаційних систем та технологій тощо;
- культуро-формуєчої - сприяння розвитку інформаційної культури.

Застосування електронних ресурсів у навчальному процесі дає змогу найбільш повно реалізувати принцип індивідуалізації та особистісно-орієнтованого навчання. Індивідуалізація процесу навчання здійснюється завдяки великому потенціалу комп'ютерних засобів щодо адаптації до потреб кожного студента та врахування його індивідуальних психологічних характеристик. Використання можливостей і ресурсів Інтернету в освітньому процесі, включення матеріалів мережі Інтернет у зміст занять, є важливою передумовою для реалізації навчальних цілей при володінні базовими технологіями роботи з Інтернетом: пошук інформації в Інтернет, робота з електронною поштою, спілкування в реальному часі, а також представлення власної інформації у вигляді Web-документів (створення Web-сторінок і Web-сайтів) і її розміщення в мережі [9].

Проте слід зазначити, що у наш час стрімкого розвитку та поширення інформаційних технологій студенти переважно володіють основними сервісами мережі Інтернет (електронна пошта, телеконференції, файлові архіви), навичками пошуку інформації з використанням операторів пошуку тощо. Згідно з останніми опитуваннями, загальна Інтернет-аудиторія в Україні зросла до 59%, при цьому серед молодих людей у віці 15-29 років абсолютна більшість опитаних (91%) постійно користується мережею Інтернет. Це створює вигідні передумови для використання інноваційних технологій у процесі самопідготовки майбутніх фахівців. Серед 134 країн світу, Україна у 2020 році займала 64 місце в рейтингу, який відображає інноваційний і технологічний потенціал країн світу. Про це під час публічного обговорення проекту Національної економічної стратегії-2030 заявив виконавчий директор Центру економічного відновлення. В цілому по індексу мережевої готовності, то він у нас фактично середній - це 64 місце зі 134, але ми в ньому постійно зростаємо. Хоча ми поступаємося країнам ЄС та навіть деяким країнам пострадянського простору.

Індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index) відображає інноваційний і технологічний потенціал країн світу, а також можливості їх розвитку у сфері високих технологій та цифрової економіки. Індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index) вважається одним із найважливіших показників інноваційного та технологічного потенціалу країн світу та можливостей їх розвитку у сфері високих технологій та цифрової економіки. Дослідження також використовується як засіб аналізу для побудови порівняльних рейтингів, що відображають рівень розвитку інформаційного суспільства в

різних державах. Індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index) – це комплексний показник, що характеризує рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та мережевої економіки у країнах світу. Індекс розроблено у 2002 році і раніше випускався Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum) та міжнародною школою бізнесу INSEAD у рамках спеціальної щорічної серії доповідей щодо розвитку глобального інформаційного суспільства [10] (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинг країн світу за Індексом мережевої готовності (Portulans Institute: Networked Readiness Index 2019 -2021)

2021 рік		2020 рік		2019 рік	
Країна (рейтингове місце)	Індекс мережевої готовності	Країна (рейтингове місце)	Індекс мережевої готовності	Країна (рейтингове місце)	Індекс мережевої готовності
Нідерланди (1)	82.06	Швеція (1)	82.75	Швеція (1)	82.65
Швеція (2)	81.57	Данія (2)	82.19	Сінгапур(2)	82.13
Данія (3)	81.24	Сінгапур (3)	81.39	Нідерланди (3)	81.78
США (4)	81.09	Нідерланди(4)	81.37	Норвегія (4)	81.30
Фінляндія (5)	80.47	Швейцарія (5)	80.41	Швейцарія (5)	81.08
Швейцарія (6)	80.20	Фінляндія(6)	80.16	Данія (6)	81.08
Сінгапур (7)	80.01	Норвегія (7)	79.39	Фінляндія (7)	80.34
Німеччина (8)	78.95	США (8)	78.91	США (8)	80.32
Норвегія (9)	78.49 (9)	Німеччина (9)	77.48	Німеччина (9)	78.23
Великобританія (10)	76.60 (10)	Великобританія (10)	76.27	Великобританія (10)	77.73
Україна (53)	55.70 (53)	Україна (64)	49.43	Україна (67)	48.92

*Джерело: складено за даними [10]

Лідирує в даному рейтингу у 2020 році Швеція. Індекс мережевої готовності складається з чотирьох окремих складових [10]:

1. Доступ до технологій та інтернет-інфраструктури. Цей рівень відповідає за наявність цифрових інфраструктур, їх якість та орієнтованість на нові технології. У цьому рейтингу наша країна на 62 місці із 134 держав.

2. Використання технологій громадянами, бізнесом та державою. Наступним кроком є використання цифрових технологій громадянами задля підвищення продуктивності, досягнення певних соціальних та комерційних цілей. У цьому рейтингу наша країна на 65 місці із 134 держав.

3. Регулювання та управління сферою технологій. Рівень відповідає за оцінку державної спроможності правовому регулюванні та підвищенні довіри до цифрових технологій. У цьому рейтингу наша країна на 58 місці із 134 держав.

4. Вплив технологій на економіку та якість життя. Цей рівень визначає, на скільки цифрові технології впливають на повсякденне життя громадян, їх якість життя, ведення бізнесу. У цьому рейтингу наша країна на 64 місці із 134 держав.

Віртуальне освітнє середовище закладів освіти є елементом їх інформаційного простору, яке розташовується на певному веб-сервері та працює за допомогою навчальної платформи. Це комплексне поєднання комп'ютерних, комунікаційних ресурсів вузу, елементів його дистанційної системи. Структура віртуального освітнього середовища може бути представлена такими складниками: ресурсний (веб-сайт закладу освіти, персонал, електронні навчальні посібники), комунікаційний (відеоконференції, чати, форуми,

електронне листування тощо), контроль-управлінський (формування навчальних груп, тестування студентів тощо).

Основою для проектування віртуального освітнього середовища закладів освіти може бути платформа Moodle [11]. Наявність у даній системі чітких алгоритмів допоможе розробити курс вивчення будь-якої університетської навчальної дисципліни. До елементів дистанційного курсу Moodle належать – глосарій – словник термінів навчального курсу; wiki– елемент, що дозволяє здійснювати роботу над документом одночасно декільком студентам; завдання – створені викладачем матеріали; лекція – навчальний матеріал у вигляді сторінок (наприкінці сторінки подається питання для перевірки розуміння матеріалу, якщо відповідь правильна, студент може переходити далі, якщо ні – система повертає його на попередню сторінку для повторного доопрацювання інформації); опитування – система для проведення «голосування» серед студентів; різноманітні тести; форум та чат як спеціальні форми комунікації між студентами і викладачем. Форум – це організована асинхронно комунікація, чат – спілкування в режимі реального часу.

Система Moodle дозволяє також створити портфоліо робіт кожного студента – тут містяться всі виконані ним завдання та проекти, його оцінки та коментарі викладача тощо. У системі Moodle можна використовувати сучасні ефективні програми для спілкування у форматі аудіо, відео, текстових повідомлень – Skype, Conferendo. Система Conferendo – це відеозв'язок через Інтернет у режимі реального часу. Дана програма уможливує процес створення відеоконференцій, запису відеодзвінків, мобільний відеочат [12]. За допомогою програми Conferendo можна підготувати навчальний вебінар (Інтернет-семінар), де студенти переглядають виступ модератора в прямому ефірі, беруть участь в обговоренні питань, створюють записи на віртуальній дошці тощо.

Говорячи про віртуальну модель навчання, слід наголосити на необхідності створення персонального освітнього середовища викладача. Для цього в закладах освіти можна створити веб-портал, на якому і будуть розміщені персональні освітні середовища його викладачів. На думку науковця О.М. Самойленко [13], персональне освітнє середовище викладача може містити загальні дані про нього та його навчальні модулі, навчально-методичні матеріали змістових модулів, матеріали для проведення підсумкової атестації тощо. Це можуть бути: 1) теоретичні матеріали: мультимедійні презентації лекцій, структуровані електронні навчальні матеріали, електронні конспекти лекцій, аудіо-, відео-, анімаційні навчальні ресурси, список друкованих та Інтернет-джерел, посилення на електронну бібліотеку; 2) практичні, семінарські роботи: зміст, методичні вказівки з їхнього виконання, відео та інші мультимедійні матеріали, список індивідуальних завдань та питань для обговорення, завдання для проектної діяльності, тематика спецкурсів, форма подання результатів виконання, критерії та форми оцінювання .

Персональне освітнє середовище викладача може бути також організоване через соціальні мережі – Facebook, Twitter. Так за кордоном Facebook вже давно використовують як ефективне освітнє Інтернет-середовище, створено навіть спеціальний посібник для викладачів [14].

Модель побудови віртуального освітнього середовища повинна базуватися на таких принципах [15]:

- принцип гуманізації навчання - повага до прав і свобод людини, формування толерантності та взаєморозуміння в межах освітнього середовища, відсутність дискримінації, визнання однакової цінності кожного здобувача;
- принцип індивідуалізації освітнього процесу відповідно до потреб, особливостей і можливостей кожного здобувача з урахуванням динаміки розвитку його особистості;

- принцип мультикомпонентності - формування електронного освітнього простору як багатокомпонентного середовища, що включає навчально-методичні матеріали, наукоємне програмне забезпечення, тренінгові системи, системи контролю знань, технічні засоби, бази даних і інформаційно-довідкові системи, сховища інформації та ін., що взаємопов'язані між собою;

- принцип інтегральності - включення в інформаційний компонент електронного освітнього простору всієї необхідної сукупності базових знань у галузях науки і техніки з виходом на світові ресурси, які визначаються профілями підготовки фахівців, врахування міждисциплінарних зв'язків;

- принцип розподіленості - оптимальний розподіл інформаційного компонента електронного освітнього простору по сховищах інформації (серверах) з урахуванням обмежень сучасних технічних засобів та економічної ефективності;

- принцип адаптивності - розбудова та функціонування електронного освітнього простору має не порушувати структури і принципів побудови існуючою системою освіти, а давати можливість модифікувати інформаційне ядро;

- принцип оперативного зворотного зв'язку між суб'єктами електронного навчання;

- принцип педагогічної доцільності застосування інформаційно-комунікаційних технологій;

- принцип інформаційної доступності - формування віртуальної бібліотеки електронних навчальних курсів, банків даних і баз знань із дотриманням норм авторського права, доступних для учасників електронного освітнього середовища ;

- принцип гарантування безпеки інформації, наявної в електронній базі освітнього простору.

Віртуальне освітнє середовище має на меті удосконалення навчального процесу та забезпечення відкритого доступу до навчальних документів – навчально-методичного забезпечення; оффлайн консультацій викладачів електронної бібліотеки та ін. Повноцінний блок електронного навчально-методичного комплексу складається з: інструктивного блоку, інформаційного блоку (системи інформаційного наповнення ресурсу), контрольного блоку (механізму тестування та оцінки), комунікативного блоку (системи інтерактивного викладання) і керуючої системи, об'єднуючої все це в єдине. Вивчення дисципліни представляє цілісний процес, що включає лекції, семінари, консультації, контрольні заходи та самостійна робота (пошук і обмін інформацією, звернення до баз даних, інформаційних видань) [16].

Головними завданнями запровадження віртуального інформаційного середовища в освітній простір є [15]:

- підвищення якості, доступності та варіативності надання освітніх послуг;
- об'єднання інформаційних, технологічних, довідкових, освітніх ресурсів і сервісів, що задіяні в навчальному процесі, в єдиний інформаційний простір;

- інтеграція та впорядкування всіх освітніх ресурсів ;

- забезпечення структурованого, уніфікованого та безпечного доступу до всіх інформаційно-освітніх ресурсів;

- застосування інформаційно-комунікаційних технологій для здійснення електронного супроводу навчання студентів;

- осучаснення методів і засобів електронного навчання, урізноманітнення форм і способів подачі навчальної інформації;

- модернізація освітнього менеджменту; запровадження сучасних інформаційних технологій документообігу, контролю за виконанням управлінських рішень, скорочення кількості документів внутрішнього обігу;

- підтримка широкого впровадження принципів академічної мобільності викладачів та здобувачів;
- сприяння розвитку системи додаткової освіти, перепідготовки, підвищення кваліфікації;
- розширення співробітництва у міжнародному освітянському просторі та кооперації з провідними закладами освіти;
- підвищення конкурентоспроможності закладів освіти в українському та міжнародному науково-освітянському просторі.

Висновки. Досить важливим для працівників галузі освіти є питання щодо вдосконалення та пошуку нових методик навчання здобувачів у підготовці до їхньої майбутньої професійної діяльності й формування в них професійних компетенцій. Така зосередженість роботи викладачів саме в цьому напрямі зумовлена Державними стандартами вищої освіти, де йдеться про забезпечення високого рівня науково-теоретичного та методичного рівня викладання дисциплін у повному обсязі освітньої програми відповідно до спеціальності, а також здійснення освітньої діяльності певного напрямку, яка забезпечує якісну підготовку фахівців відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів і відповідає стандартам освіти. Саме тому неабиякої актуальності сьогодні набуває впровадження віртуального середовища в освітній процес, а також наукове обґрунтування віртуального освітнього середовища та конкретизації шляхів, у рамках яких можливе його ефективне використання в освітніх системах.

Література:

1. Кожедуб Л.Г. Використання віртуального інформаційного простору у процесі самостійної підготовки майбутніх філологів. *Відкрите освітнє e-середовище сучасного університету*. № 2 (2016). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2016_2_16
2. Скуратівська М. О., Попадюк С. С. Віртуальне освітнє середовище як інноваційна складова навчального процесу у вищій школі. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Випуск LXXX. Том 2. Херсон : Херсонський державний університет, Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. С. 251 – 255.
3. Смільсон М.Л. Психологічна характеристика віртуального освітнього простору. *Наука і освіта*. № 10. 2015. С. 10–15.
4. Журавель Т.В., Хайдарі Н.І. Віртуальне освітнє середовище як засіб формування країнознавчої та лінгвокраїнознавчої компетенцій у студентів немовних спеціальностей. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Т. 1. 2017. С. 208-212.
5. Гриб'юк О. О. Віртуальне освітнє середовище як інноваційний ресурс для навчання і дослідницької діяльності студентів. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/1115/>
6. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
7. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014р. №1556-VII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
8. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» (№ 386-р від 15.05.2013р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p#Text>
9. Горелова Л. М. Використання Інтернет-ресурсів у навчанні іноземної мови для підвищення соціокультурної компетенції студентів. *Наукові праці : наук.-метод. журн. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П.Могили*. 2023. – Т.25 : Сер. Педагогічні науки. С. 144 – 148.
10. Networked Readiness Index. Portulans Institute. URL: <http://networkreadinessindex.org/>
11. Zabolotniaia M. Use of the LMS Moodle for an Effective Implementation of an Innovative Policy in Higher Educational Institutions. *International Journal of Emerging Technology in Learning* Volume 15, Number 13, Jul 10, 2020. ISSN 1863-0383.
12. Герасименко І. В. Створення навчального курсу в системі електронного навчання на базі Moodle. *Педагогічний альманах. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»/ 2019*. Вип. 16. С. 109-115.
13. Самойленко О.О. Використання мобільної версії LMS MOODLE у процесі підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі післядипломної освіти. *Професійний розвиток фахівців у системі освіти дорослих : історія, теорія, технології: збірник матеріалів II-ї Всеукраїнської Інтернет-конференції* 28 квітня 2017 р. м. Київ. К.: ЦППО, 2017. 424 с. С. 147– 150.
14. Facebook Guide for Educators. A Tool for Teaching and Learning. UK, London : The Education Foundation, 2020. 17 p.

15. Концепція розвитку електронного освітнього середовища «Віртуальний університет» (2019-2022 pp.) URL:http://www.ndu.edu.ua/storage/norm_baza/virtualnuu_universitet.pdf
16. Грінченко М.С. Впровадження віртуального освітнього середовища у навчальний процес ВНЗ. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Випуск 12 (55). Ч. 2. Київ : Міленіум, 2019. С. 461-469.

References:

- Kozhedub, L.H. (2016). Vykorystannia virtual'noho informatsijnoho prostoru u protsesi samostijnoi pidhotovky majbutnikh filolohiv [Use of virtual information space in the process of independent training of future philologists]. *Vidkryte osvितnie e-seredovysche suchasnoho universytetu [Open educational e-environment of a modern university]*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2016_2_16[in Ukrainian].
- Skurativ's'ka, M. O., Popadiuk, S. S. (2017). Virtual'ne osvितnie seredovysche yak innovatsijna skladova navchal'noho protsesu u vyschij shkoli [Virtual educational environment as an innovative component of the educational process in higher education]. *Zbirnyk naukovykh prats'. Pedagogichni nauky [Collection of scientific papers. Pedagogical sciences]*. Vypusk LXXX. Tom 2. Kherson. S. S. 251 – 255.[in Ukrainian].
- Smul'son, M.L. (2015). Psykholohichna kharakterystyka virtual'noho osvितn'oho prostoru [Psychological characteristics of the virtual educational space]. *Nauka i osvita [Science and education]*. № 10. S. 10–15.[in Ukrainian].
- Zhuravel', T.V., Khajdari, N.I. (2017). Virtual'ne osvितnie seredovysche yak zasib formuvannia krainoznavchoi ta linhvokrainoznavchoi kompetensij u studentiv nemovnykh spetsial'nostej [Virtual educational environment as a means of formation of country studies and linguistic country studies competences in students of non-linguistic specialties]. *Zbirnyk naukovykh prats' «Pedagogichni nauky» ["Pedagogical Sciences"]*. T. 1. S. 208-212.[in Ukrainian].
- Hryb'iuk, O.O. (2020). Virtual'ne osvितnie seredovysche yak innovatsijnyj resurs dlia navchannia i doslidnyts'koi diial'nosti studentiv [Virtual educational environment as an innovative resource for students' learning and research activities]. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/1115/>[in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 p. № 2145-VIII (iz zminamy i dopovnenniamy) [Law of Ukraine "On Education" dated September 5, 2017 p. No. 2145-VIII (with changes and additions)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>[in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro vyschu osvitu» vid 01.07.2014p. №1556-VII (iz zminamy i dopovnenniamy) [Law of Ukraine "On Higher Education" dated 07.01.2014p. No. 1556-VII (with changes and additions)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>[in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia stratehii rozvytku informatsijnoho suspil'stva v Ukraini» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the strategy for the development of the information society in Ukraine"] (№ 386-r vid 15.05.2013p.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-r#Text>[in Ukrainian].
- Horelova, L.M. Vykorystannia Internet-resursiv u navchanni inozemnoi movy dlia pidvyschennia sotsiokul'turnoi kompetensii studentiv [Use of Internet resources in foreign language learning to increase sociocultural competence of students]. *Naukovi pratsi : nauk.-metod. zhurn. – Mykolaiv [Scientific works: science and method. journal – Mykolaiv]: Vyd-vo MDHU im. P.Mohyly. 2023. – T.25 : Ser. Pedagogichni nauky. S. 144 – 148.*[in Ukrainian].
- Networked Readiness Index. Portulans Institute. URL: <http://networkreadinessindex.org/>[in English].
- Zabolotniaia M. Use of the LMS Moodle for an Effective Implementation of an Innovative Policy in Higher Educational Institutions. *International Journal of Emerging Technology in Learning* Volume 15, Number 13, Jul 10, 2020. ISSN 1863-0383.[in English].
- Herasymenko, I.V. (2019). Stvorennia navchal'noho kursu v systemi elektronnoho navchannia na bazi Moodle [Creating a training course in an electronic learning system based on Moodle]. *Pedagogichnyj al'manakh. Kherson: KVNZ «Kherson's'ka akademiia neperervnoi osvity» [KVNZ "Kherson Academy of Continuing Education"]*. Vyp. 16. S. 109-115. [in Ukrainian].
- Samojlenko, O.O. (2017). Vykorystannia mobil'noi versii LMS MOODLE u protsesi pidvyschennia kvalifikatsii pedagogichnykh pratsivnykiv u systemi pislidyploinoi osvity [Using the mobile version of LMS MOODLE in the process of improving the qualifications of pedagogical workers in the postgraduate education system]. *Profesijnyj rozvytok fakhivtsiv u systemi osvity doroslykh : istoriia, teoriia, tekhnologii: zbirnyk materialiv II-i Vseukrains'koi Internet-konferentsii 28 kvitnia 2017 r. m. Kyiv [Professional development of specialists in the adult education system: history, theory, technologies: collection of materials of the II All-Ukrainian Internet Conference, April 28, 2017, Kyiv]*. K.: TsIPPO, 2017. 424 s. S. 147– 150.[in Ukrainian].
- Facebook Guide for Educators. A Tool for Teaching and Learning. UK, London : The Education Foundation, 2020. 17 p. [in English].
- Kontseptsiiia rozvytku elektronnoho osvितn'oho seredovyscha «Virtual'nyj universytet» (2019-2022 pp.) [Concept of the development of the electronic educational "Virtual University" (2019-2022)]. URL:http://www.ndu.edu.ua/storage/norm_baza/virtualnuu_universitet.pdf[in Ukrainian].
- Hrinchenko, M.S. (2019). Vprovadzhenntia virtual'noho osvितn'oho seredovyscha u navchal'nyj protses VNZ [Implementation of a virtual educational environment in the educational process of universities]. *Naukovi zapysky Rivnens'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu [Scientific notes of the Rivne State Humanities University]*. Vypusk 12 (55). Ch. 2. Kyiv : Milenium. S. 461-469.[in Ukrainian].

УДК: 351.91-043.83:373.3.016:3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-472-479](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-472-479)

Кузьма-Качур Марія Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, тел.: (03131) 21-109, <https://orcid.org/0000-0002-8580-5830>

Горват Маріанна Васи́лівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, тел.: (03131) 21-109, <https://orcid.org/0000-0003-2320-9731>

ФОРМУВАННЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА САМООЦІНЮВАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ВПРАВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Анотація. Актуальність проблеми формування контрольної-оцінної діяльності у здобувачів початкової освіти обумовлена реформами та нововведеннями у нормативному забезпеченні закладів загальної середньої освіти, що спрямовують на впровадження педагогіки співробітництва, де учень є не просто діяльним учасником, а бере на себе частину відповідальності за своє навчання. Уточнено та розглядається дефініція вправи як багаторазове повторення певних дій або видів діяльності для їх засвоєння, яке опирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем та коректуванням. Виявлено, що проблема формувального оцінювання й таких його складових як самооцінка і самоконтроль знаходить свій розвиток у публікаціях науковців та практиків, на освітніх платформах «Всеосвіта», «На урок», «Prometheus», «EdEra» та ін.

У статті обґрунтовано важливість використання вправ для формування навичок самооцінки та самоконтролю у процесі вивчення тем курсу «Я досліджую світ» згідно реалізації основних завдань Концепції Нової української школи. Авторами розроблено вправи різного рівня складності для здобувачів початкової освіти, спираючись на компонент «оцінювання» за оновленою версією таксономії Б. Блума. Запропоновані до застосування у освітньому процесі вправи спрямовані на формування у здобувачів початкової освіти предметних дій самоконтролю та самооцінювання при вивченні тем інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Корисними, вважають, мають бути картки-інструкції з послідовністю навчальних дій самоконтролю і самооцінювання, які містять пояснення про те, коли і яким чином здобувачі освіти повинні контролювати, оцінювати свої дії і свій результат.

Ключові слова: полісуб'єктна контрольна-оцінювальна діяльність, самоконтроль, самооцінювання, вправи, здобувачі початкової освіти, інтегрований курс «Я досліджую світ».

Kuzma-Kachur Maria Ivanovna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Primary Education, Mukachevo State University, Uzhhorodska St., 26, Mukachevo, 89600, tel.: (03131) 21-109, <https://orcid.org/0000-0002-8580-5830>

Horvat Marianna Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Primary Education, Mukachevo State University, Uzhhorodska St., 26, Mukachevo, 89600, tel.: (03131) 21-109, <https://orcid.org/0000-0003-2320-9731>

THE FORMATION OF SELF-CONTROL AND SELF-ASSESSMENT IN THE APPLICANTS OF PRIMARY EDUCATION BY MEANS OF EXERCISES IN THE PROCESS OF STUDYING THE COURSE "I EXPLORE THE WORLD".

Abstract. The relevance of the problem of forming control and evaluation activities for the applicants of primary education has been determined by reforms and innovations in the regulatory support of general secondary educational institutions aimed at introducing a pedagogy of cooperation, where the applicant is not just an active participant, but takes part of the responsibility for his/her learning. The definition of exercise has been clarified and considered as a numerous repetition of certain actions or activities for their mastering, which is based on understanding and is accompanied by conscious control and correction. It has been found that the problem of formative assessment and its components such as self-assessment and self-control has been developed in the publications of scientists and practitioners, on the educational platforms "Vseosvita", "Na urok", "Prometheus", "EdEra", etc.

The author of the article has substantiated the importance of using exercises to develop self-assessment and self-control skills in the process of studying the topics of the course "I Explore the World" in accordance with the implementation of the main tasks of the Concept of the New Ukrainian School. The authors have developed exercises of different levels of complexity for the applicants of primary education, based on the component of "assessment" according to the updated version of B. Bloom's taxonomy. Bloom's taxonomy. The exercises proposed for usage in the educational process have been designed to form the subjective actions of self-control and self-assessment in primary education students while studying the topics of the integrated course "I Explore the World".

In their opinion, instruction cards with a sequence of learning actions for self-monitoring and self-assessment, which contain explanations of when and how applicants should monitor and evaluate their actions and results, should be useful.

Keywords: multi-subjective control and evaluation activity, self-control, self-assessment, exercises, applicants of primary education, integrated course "I Explore the World".

Постановка проблеми. Згідно Державного стандарту загальної початкової освіти та Концепції Нової української школи у початкових класах вивчається інтегрований курс «Я досліджую світ», побудований на міжпредметній інтеграції. Міжпредметна інтеграція сприяє формуванню низки загальних та предметних компетентностей, що обумовлюють цілісність сприйняття здобувачами початкової освіти як навколишньої дійсності, так і окремих її компонентів (соціальних та природних). Одним із завдань курсу «Я досліджую світ» у початковій школі є розвиток пізнавальної активності та самостійності в отриманні знань про навколишній світ, розвиток регулятивних універсальних дій, які спрямовані на формування природничо-наукової компетентності молодших школярів.

Курс «Я досліджую світ» має великий потенціал змісту, методів та форм організації освітнього процесу для формування у здобувачів початкової освіти навчальних дій самоконтролю та самооцінювання. Підтвердження цьому знаходимо у діяльності здобувачів початкової освіти на уроках (описі і зіставленні об'єктів та явищ природного й суспільного оточення, проведення спостережень за об'єктами та явищами навколишньої дійсності, проведення експериментів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, особливостей національної культури та ін.).

Освітній процес курсу, на відміну від інших шкільних предметів, заснований на близькому, знайомому з повсякденного досвіду учневі матеріалі, впливає на його почуття та викликає інтерес, що є сприятливою умовою для формування умінь самоконтролю і самооцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти вивчалася на різних етапах становлення та реформування школи і не є новою в наукових колах. Більше того особливо актуальною вона стала у сучасний період трансформаційних процесів освіти в Україні. Психологічні основи самоконтролю та самооцінювання знаходимо в наукових доробках В. Баранник, Л. Гримак, В. Співак та ін.; теоретичні аспекти самооцінки висвітлені в роботах І. Зязюн, І. Киричук, М. Москалець, Г. Радчук, А. Ратінов, С. Рубінштейн, І. Сєрьогіна, В. Співак та ін.; методичним засадам оцінювання та контролю навчальних досягнень приділяли увагу Т. Байбара, Н. Бібік, М. Вашуленко, Т. Гільберг, Н. Коваль, В. Мартиненко, К. Пономарьова, О. Прищепа та ін. Особливу увагу привертають нині публікації науковців та практиків, які присвячені формульованню оцінюванню для відстеження розвитку компетентностей при вивченні предметів освітніх галузей початкової школи (О. Барни, Т. Гільберг, Н. Морзе, О. Пометун, Т. Ремех, В. Уліщенко та ін).

Так А. Предик у своїх публікаціях зосереджує увагу на організації формульованого оцінювання у початковій школі, наголошує на дотриманні відповідних функцій (інформаційної, діагностувальної, прогностичної, коригувальної, розвивальної, виховної, мотиваційної та стимулювальної), наводить приклади технік для здійснення означеної діяльності [1].

Науковець С. Покрова досліджувала розвиток оцінювальної компетентності вчителів початкових класів у системі післядипломної педагогічної освіти. У своїх публікаціях науковець пропонує педагогічні умови формування оцінювальної самостійності здобувачів освіти («критеріальна безбальна оцінювальна система як основа формування оцінювальної самостійності молодших школярів; діяльнісний підхід до організації освітнього процесу») та переконливо доводить, що «процес формування оцінювальної самостійності здобувачів освіти буде ефективним за умови, що контроль-оцінювальні дії є складовою навчання, тобто вчитель не лише займається формуванням цих умінь, а й відстежує рівень їхньої сформованості» [2].

На думку В. Глазової педагогічний процес повинен складатися з двох основних елементів контроль-оцінювальної діяльності. А саме: контроль-оцінювальна діяльність педагога і контроль-оцінювальна діяльність учнів (відносно самих себе – самоконтроль і самооцінка та по відношенню одне до одного – взаємоконтроль й взаємооцінка) [3].

Проблема формульованого оцінювання та таких його складових як самооцінка й самоконтроль знаходить свій розвиток у публікаціях науковців та практиків, на освітніх платформах «Всеосвіта», «На урок», «Prometheus», «EdEra» та ін.

Є очевидним, що нововведення у нормативному забезпеченні ЗЗСО спрямовують на впровадження педагогіки співробітництва, в якій здобувач освіти є не просто діяльним учасником, а бере на себе частину відповідальності за своє навчання. І такий складник цього процесу як контроль-оцінювальна діяльність стає полісуб'єктною. Полісуб'єктна контроль-оцінювальна діяльність передбачає застосування різноманітних технік, методів та прийомів, серед яких виділимо вправи.

Мета статті – продемонструвати вправи для формування контроль-оцінювальної діяльності у здобувачів початкової освіти з самоконтролю і самооцінки при вивченні тем інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Виклад основного матеріалу. З метою обґрунтування системи вправ, спрямованої на забезпечення успішного процесу формування контроль-оцінювальної діяльності з самоконтролю і самооцінки у здобувачів початкової освіти уточнимо сутність поняття «вправа».

У тлумачному словнику української мови «вправа» – це спеціально організоване за навчальних умов багаторазове виконання окремих операцій, дій або діяльності з метою оволодіння ними для їх удосконалення, спеціальне завдання, котре виконується для набуття певних навичок або закріплення наявних знань» [4, с.205].

У педагогіці «вправа» – це планомірно організоване, свідомо осмислене багаторазове повторення певних дій і прийомів, які ускладнюються, з метою формування, закріплення та вдосконалення практичних навичок і вмінь учнів» [5]; «... як багаторазове повторення певних дій або видів діяльності з метою їх засвоєння, яке спирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем» [6, с. 140].

Очевидним є те, що науковці наголошують на «планомірному багаторазовому повторенні певних дій». Ми погоджуємось з думкою педагогів та вважаємо, що при підборі системи вправ слід дотримуватися принципу природовідповідності.

Таким чином, вправи – це багаторазове повторення певних дій або видів діяльності для їх засвоєння, яке опирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем та коректуванням. Вправа – практичний метод навчання, який передбачає планомірне, організоване, повторне виконання дій із метою оволодіння ними або підвищення їх якості.

Переконливими є думки знаних авторитетів педагогіки щодо важливості використання вправ для досягнення заданих цілей. Я. Коменський писав: «Так як тільки вправа робить людей тямущими в усіх речах... і тому здатними до всього, ми вимагаємо, щоб в усіх класах учні вправлялись на практиці: в читанні і письмі, в повторенні і суперечках, в перекладах прямих і зворотних, в диспутах і декламації тощо» [7]. А Й.-Г. Песталоцці наголошував на необхідності спеціальних систематичних вправ, розміщених у порядку наростаючої трудности – «від навички в дуже простих справах до навички в надзвичайно складних» [8].

У педагогіці вправи класифікують за різними критеріями. Зосередимо увагу на критерій «спосіб виконання»: усні, письмові, графічні, навчально-трудові. А із них на усних, письмових, графічних, поза як саме вони частіше використовуються при формуванні у здобувачів початкової освіти умінь самоконтролю і самооцінювання в інтегрованому курсі «Я досліджую світ».

У процесі моделювання вправ ми спиралися на розроблену Л. Андерсоном і Д. Кратвол оновлену версію таксономії Б. Блума щодо системи дій здобувача освіти з самооцінювання через завдання, що формулювалися за допомогою дієслів. Науковець О. Пометун запропонувала питальні слова і дієслова для різного рівня навчальних результатів за таксономією Б. Блума. У їх переліку для оцінювання дослідника пропонує такі:

– «питальні слова, за допомогою яких формулюється запитання: Добре чи погано...?; Які переваги або недоліки...?; Правильно чи помилково...?; Ефективно чи неефективно...?; Чи згодні ви, що...?; Чому?»;

– дієслова, з використанням яких можна побудувати діяльність учнів: оцініть, порівняйте, що найкраще, хто правий, доведіть, переконайте, обґрунтуйте, порекомендуйте, підтримайте, перевірте, оцініть» [9].

У конструкторі навчальних цілей за таксономією Л. Андерсона і Д. Кратвол у категорії «оцінювання» запропоновано приклади таких орієнтовних запитань:

- «діяльність учнів: оцінює інформацію згідно з визначеними критеріями;
- дієслова для формулювання цілей та конструювання завдань: висловіть свою думку, оцініть, аргументуйте свою відповідь, надайте докази;
- орієнтовні запитання: Що ви думаєте з приводу цієї події? Ця думка правильна чи хибна? Які докази ви наведете? Які переваги й недоліки? Що порадите?» [10].

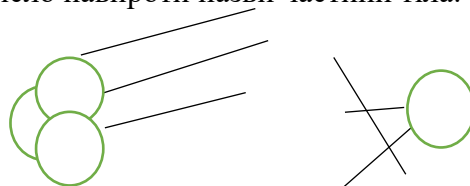
Аналіз програми інтегрованого курсу «Я досліджую світ» засвідчує, що авторами у процесі її створення було використано обидві таксономії і у вимогах навчальних результатів виділено всі 6 когнітивних рівні: знає зміст, розрізняє, пояснює, використовує, оцінює, створює.

Підібрані нами вправи спрямовані на формування у здобувачів початкової освіти предметних дій самоконтролю та самооцінювання при вивченні тем інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Кожна вправа має навчальну мету, відповідно до свого типу і етапу, на якому вона застосовується. Застосовувати вправи можна на будь-якому етапі уроку, незалежно від того, до якого типу він належить. Опишемо приклади вправ для використання на уроках у різних класах.

Вправа для порівняння виконаної роботи із зразком, на формування підсумкового самоконтролю і самооцінки у першому класі при вивченні теми «Комахи». Завдання.

– Визначте частини тіла комахи. Запишіть число навпроти назви частини тіла.

- ___ голова,
- ___ груди,
- ___ черевце,
- ___ ніжки.

Перевір себе: 1 – груди, 2 – ніжки, 3 – голова, 4 – черевце.

Оцініть себе, зафарбуйте кружечок одним із кольорів :

- – вірно, виконав сам/а;
- – виконав сам/а, є помилки;
- – не зміг/змогла виконати, але тепер уже знаю.

Проілюструємо приклад вправи на виконання діяльності за зразком з метою формування підсумкового самоконтролю і самооцінки у першому класі до теми «Дикорослі та культурні рослини». Завдання:

– Розділіть зображені на фотографіях рослини на дикорослі і культурні. Заповніть схему. За якими ознаками ви будете їх розділяти?

Якщо вам важко, скористайтеся підказкою.

Рослини

Дикорослі

Культурні

1. цибуля

2. мати-й-мачуха

3. виноград

4. подорожник

Підказка: до дикорослих відносять рослини, яких ніхто не саджав і ніхто не доглядає; культурні – рослини, які вирощують люди.

Оцініть себе, зафарбуйте кружечок одним із кольорів :

- – вірно, виконав сам/а не користуючись підказкою;
- – користуючись підказкою виконав/ла вірно;
- – використовуючи підказку, допустив/ла помилку.

Для виконання дій за зразком у другому класі доцільно виконувати вправи на відповідність. Розглянемо приклад завдання до теми «Цифрові пристрої» [11, с. 26]:

– Познач на схемі цифрові пристрої: для навчання, для побуту, для гри, для безпеки. Схему №1 заповни користуючись підручником, після чого накрій її аркушем паперу. Схему №2 заповни самостійно.

Перевір себе за схемою 1.

Оціни себе, зафарбуй кружечок з тим результатом, який отримав/ла:

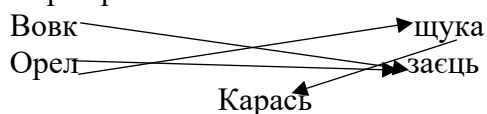
- виконано вірно ;
- є помилки ;
- виникли труднощі, але тепер я знаю .

У другому класі виконують вправи з ускладненням, спрямовані на виконання дій за розгорнутою інструкцією, а також на формування поопераційного контролю. Проте, уже у цей період використовують вправи й для здійснення ще парного контролю. Наведемо приклад такої вправи до теми «Невидимі ланцюги живлення»:

– Визнач, хто ким харчується. З'єднай тварин лініями.

Перевір себе.

Оціни себе, зафарбуй кружечок в таблиці оцінювання кольором з тим результатом, який отримав/ла:

- виконано вірно ;
- допустив 1-2- помилки ;
- допустив 3-4 помилки . .

Нехай сусід за партою перевірить і оцінить вашу роботу. Перевірте і оцініть роботу товариша за зразком.

Оціночна таблиця

Самооцінка	Оцінка товариша	Оцінка вчителя
		

У 3-4 класах для оцінки певних явищ, на наш погляд, необхідно використовувати запитання з аргументованими очікуваними відповідями. Прикладом можуть бути такі завдання:

- Яка користь тваринам приносить життя у спільноті? Аргументуйте свою відповідь прикладами.
- Чому важливо у ставленні між людьми уникати різного роду дискримінації. Висловіть свою думку.
- Що означає вираз «забезпечити особистий простір»? Які приклади ви наведете? та ін.

Наведемо приклад вправ, виконання яких передбачає формування у здобувачів початкової освіти прогностичної самооцінки:

- Прочитай уважно текст, знайди 2 помилки. Підкресли їх. Якщо відчуваєш труднощі, скористайся підручником, картою півкуль, глобусом: «Ділянки суходолу дуже різні. Найменші з них називають материками. Карти, на яких показано обриси материків, висоту суходолу, глибину водойм називають фізичними. На карті проведені умовні лінії – паралелі та меридіани. Лінії на глобусі та карті, які з'єднують Північний і Південний полюси називають паралелями».

Перевір себе (підкресли):

- впевнений, що виконав завдання правильно;
- є сумніви, думаю, що допустив помилки.

Порівняй свою роботу із зразком.

«Ділянки суходолу дуже різні. Найменші з них називають материками. Карти, на яких показано обриси материків, висоту суходолу, глибину водойм називають фізичними. На карті проведені умовні лінії – паралелі та меридіани. Лінії на глобусі та карті, які з'єднують Північний і Південний полюси називають паралелями».

Оціни себе: знайшов у тексті 2 помилки – відмінно, знайшов 1 помилку – добре, не знайшов помилки – треба ще довчити.

При цьому помилок може бути і більше, а заявляти слід менше. У такому випадку, під час обговорення, здобувачі освіти можуть подавати по дві помилки, але різні. У підсумку виявляється загальна кількість помилок, що сприятиме розвитку уваги.

Отже, підібрані таким чином вправи сприяють навчанню здобувачів початкової освіти методам самоконтролю та самооцінки. Проте, на початковому етапі однією з основних умов формування в учнів навчальних дій самоконтролю і самооцінки є наявність вказівок вчителя про алгоритм діяльності при виконанні вправи, які подаються в процесі проведення інструктажу. Для цього доцільно використовувати картки-інструкції з послідовністю навчальних дій самоконтролю і самооцінювання. Вони повинні містити пояснення про те, коли і яким чином здобувачі освіти повинні контролювати, оцінювати свої дії і свій результат.

Висновки. Відтак, вправа як практичний метод формування контрольної-оцінної діяльності передбачає планомірне, організоване, повторне виконання дій з метою оволодіння та удосконалення самооцінки та самоконтролю у здобувачів початкової освіти. Їх використання в освітньому процесі інтегрованого курсу «Я досліджую світ» сприяє розвитку уваги та відповідальності, привчає їх виконувати завдання без помилок, а при виявленні їх – зразу виправляти, самооцінювати якість виконаної роботи та підвищувати рівень освіти.

Перспективним видається більш детальне вивчення результатів формувального оцінювання навчальних досягнень здобувачів початкової освіти з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у порівняльному аспекті.

Література:

1. Предик А. Формувальне оцінювання як ключовий чинник якісної освіти в НУШ. Матеріали VI Усеукраїнської науково-практичної Інтернет- конференції: «Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти»: збірник наукових статей / За заг. ред. Г. Л. Єфремової. Суми, 440с. С.156-159.
2. Покрова С. В. Формування контрольно-оцінювальної самостійності./С.В.Покрова// Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Випуск 86, 2022 – С. 161 – 165.
3. Глазова В.В. До питання про формування контрольно-оцінних умінь у молодших школярів у процесі навчальної діяльності. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2008/8_9_2008/55.pdf
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ, 2009. – с. 205.
5. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
https://eduknigi.com/ped_view.php?id=23
6. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посібник/ М.М.Фіцула. – 2-е вид., перероблене та доповнене – Київ: Академвидав, 2007. – 352с.
7. Педагогічна система Яна Амоса Коменського. URL: <https://ukped.com/materialy/istoriia-pedahohiky/2639-pedagogichna-sistema-jana-amosa-komenskogo.html>
8. Педагоги-класики кінця XVIII – XIX ст. URL: http://megalib.com.ua/content/4050_Pedagogi_klasiki_kincy_XVIII_XIX_st.html
9. Освітня платформа «Критичне мислення» О.Пометун. Що таке таксономія Б.Блума і як вона працює на уроці? 2017. URL: <https://www.criticalthinking.expert/usi-materialy/shho-take-taksonomiya-bluma-i-yak-vona-pratsyuue-na-urotsi/>
10. Таксономія Л. Андерсона та Д. Кратвола. Конструктор навчальних цілей. Цілепокладання та вироблення критеріїв у процесі формувального оцінювання. URL: https://nuschool.com.ua/lessons/elementary/assessment_5/7.html
11. Гільберг Т.Г. Я досліджую світ: підруч. для 2-го кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.): ч. 1/ Тетяна Гільберг, Світлана Тарнавська, Ніна Павич. – Київ: Генеза, 2019. – 144с.

References:

1. Predyk, A. Formuvalne otsiniuvannya yak kliuchovyi chynnyk yakisnoi osvity v NUSh [Formative assessment as a key factor in quality education at the National University of Higher Education]. *Innovatsiini tekhnolohii rozvytku osobystisno-profesiinoi kompetentnosti pedahohiv v umovakh pisljadiplomnoi osvity: Materialy VI Useukrainskoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii - Innovative technologies for the development of personal and professional competence of teachers in the conditions of postgraduate education: Materials of the VI All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference.* (pp. 156-159). Sumy [in Ukrainian].
2. Pokrova, S. V. 2022. Formuvannya kontrolno-otsiniuvainoi samostiinosti [Formation of control and assessment independence]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy. - Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects,* 86, 161–165 [in Ukrainian].
3. Hlazova, V. V. Do pytannia pro formuvannia kontrolno-otsinnykh umin u molodshykh shkoliariv u protsesi navchalnoi diialnosti [To the question of the formation of control and assessment skills in younger schoolchildren in the process of educational activities]. Retrieved from: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2008/8_9_2008/55.pdf [in Ukrainian].
4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. (2009). Kyiv [in Ukrainian].
5. Yahupov, V. V. (2002). *Pedahohika [Pedagogy]*. Kyiv: Lybid. Retrieved from: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=23 [in Ukrainian].
6. Fitsula, M. M. (2007). *Pedahohika [Pedagogy]*. 2nd ed., revised and supplemented. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].
7. *Pedahohichna sistema Yana Amosa Komenskoho [Pedagogical system of Jan Amos Comenius]*. Retrieved from: <https://ukped.com/materialy/istoriia-pedahohiky/2639-pedagogichna-sistema-jana-amosa-komenskogo.html> [in Ukrainian].
8. Pedahohy-klassyky kintsia XVIII – XIX st. [Classical teachers of the late 18th - 19th centuries]. Retrieved from: http://megalib.com.ua/content/4050_Pedagogi_klasiki_kincy_XVIII_XIX_st.html [in Ukrainian].
9. Osvitnia platforma «Krytychne myslennia» O. Pometun. Shcho take taksonomiia B. Bluma i yak vona pratsiuie na urotsi? [Educational platform "Critical thinking" O. Pometun. What is B. Bloom's taxonomy and how does it work in the lesson?]. (2017). Retrieved from: <https://www.criticalthinking.expert/usi-materialy/shho-take-taksonomiya-bluma-i-yak-vona-pratsyuue-na-urotsi/> [in Ukrainian].
10. Taksonomiia L. Andersona ta D. Kravola. Konstruktor navchalnykh tsilei. Tsilepokladannia ta vyrobлення kryteriiv u protsesi formuvalnoho otsiniuvannia [Taxonomy by L. Anderson and D. Kravol. Constructor of learning objectives. Goal setting and development of criteria in the process of formative assessment]. Retrieved from: https://nuschool.com.ua/lessons/elementary/assessment_5/7.html [in Ukrainian].
11. Hilberh, T. H., Tamavska, S., & Pavych, N. (2019). *Ya doslidzhuiv svit. U 2-kh ch. Ch. 1. [I explore the world. In 2 parts, Part 1]*. Kyiv: Genesis [in Ukrainian].

УДК 378.091.3.016:813.122

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-480-486](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-480-486)

Левун Галина Григорівна Асистент, Кафедра іноземних мов, Національний університет водного господарства та природокористування, вул. Соборна 11, м. Рівне, 33000, <https://orcid.org/0000-0002-6905-1696>.

Костик Євгенія Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання з наукової роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, <https://orcid.org/0000-0002-7611-0770>.

Петрик Лада Вікторівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 4053, <https://orcid.org/0000-0001-9936-176X>.

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ TASK BASED LEARNING У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. У статті доведено, що метод TBL повністю виправдовує себе в сучасних умовах освіти в немовному ЗВО, де іноземна мова – не самоціль, а лише один із інструментів у вирішенні життєвих та професійних завдань. Наявність конкретних цілей, зрозумілих кожному студенту, сприяє формуванню їхньої мотивації. Важливо гармонійно комбінувати цей метод із системним граматичним та лексичним підходом, максимально адаптуючи його до потреб та можливостей студентів. За цієї умови процес навчання буде не лише захопливим, а й максимально результативним. Зазначено, що одне з найскладніших завдань, яке постає перед викладачами іноземної мови, полягає в тому, щоб стимулювати уяву своїх студентів, мотивуючи їх до навчання. З огляду на це процес пошуку та розробки навчальних матеріалів, які можуть бути використані як додаток до основних підручників з курсу навчання, є одним із найважливіших напрямів діяльності викладача з планування заняття. Здебільшого викладачі під час планування заняття з англійської мови орієнтуються на традиційний підхід PPP (Presentation, Practice, Production) – презентація (пояснення нового матеріалу), практика, продукція (те, як студенти можуть застосувати отримані знання на практиці). Досвідом доведено, що цей метод надійний та дієвий. Це та основа, на якій можна організувати серію занять. Крім того, ця методика визнається кращою на сьогодні, оскільки охоплює всі галузі лексики та граматики підручників або програм, що використовуються. Перевага методики TBL порівняно з традиційними підходами полягає в тому, що вона дозволяє студентам зосередитися на реальному спілкуванні, перш ніж починати виконувати будь-який серйозний аналіз мови. Вона фокусується на потребах студентів шляхом створення для них комунікативних ситуацій та надає можливість використовувати всі свої мовні ресурси для виконання завдання. Методика допомагає студентам чітко визначити: що вони знають, чого не знають і над чим потрібно ще попрацювати. Подібна практика допомагає студентам краще усвідомити свої слабкі місця у знанні мови та заохочує їх взяти на себе (часткову) відповідальність за своє навчання. TBL добре підходить для груп студентів із різним рівнем знання мови; одне й те саме завдання може бути успішно виконане більш слабкими та більш сильними студентами з більшою чи меншою точністю та правильністю. Важливо те, що студенти з різним рівнем мовних знань

розвивають навички спілкування та усвідомлюють свої індивідуальні потреби в навчанні.

Ключові слова: метод TBL, іноземна мова, немовні спеціальності, професійна освіта, сучасні методи викладання іноземної мови.

Levun Halyna Hryhorivna Assistant, Department of Foreign Languages, National University of Water and Environmental Engineering, Soborna St., 11, Rivne, 33000, <https://orcid.org/0000-0002-6905-1696>.

Kostyk Yevheniia Volodymyrivna Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Deputy Head of the Department of Foreign Philology, Translation and Methods of Teaching for Scientific Work, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskyi St., 30, Pereiaslav, 08401, <https://orcid.org/0000-0002-7611-0770>.

Petryk Lada Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of Foreign Languages and Methodology Department, Borys Grinchenko Kyiv University, Bulvarno-Kudryavska, St., 18/2, Kyiv, 4053, <https://orcid.org/0000-0001-9936-176X>.

APPLICATION OF THE TASK BASED LEARNING METHOD IN TEACHING ENGLISH TO NON-LINGUISTIC STUDENTS

Abstract. The article proves that the TBL method fully justifies itself in modern conditions of education in a non-language university, where a foreign language is not an end in itself, but only one of the tools in solving life and professional tasks. The presence of specific goals that are clear to each student contributes to their motivation. It is important to harmoniously combine this method with a systematic grammatical and lexical approach, adapting it to the needs and capabilities of students as much as possible. And then the learning process will be not only exciting, but also as effective as possible. It is noted that one of the most difficult tasks facing foreign language teachers is to stimulate the imagination of their students, motivating them to study. In view of this, the process of finding and developing educational materials that can be used as an addition to the main textbooks for the course of study is one of the most important directions of the teacher's activity in lesson planning. For the most part, when planning an English class, teachers focus on the traditional PPP (Presentation, Practice, Production) approach – presentation (explanation of new material), practice, production (how students can apply the acquired knowledge in practice). It has been proven that this happens because this method is reliable and effective. This is the basis on which you can organize a series of classes. In addition, this technique is recognized as the best today, as it covers all areas of vocabulary and grammar of the textbooks or programs used. The advantage of TBL over traditional approaches is that it allows students to focus on actual communication before doing any serious language analysis. It focuses on the needs of students by creating communicative situations for them and gives them the opportunity to use all their linguistic resources to complete the task. The methodology helps students to clearly define for themselves: what they know, what they don't know and what they still need to work on. Such practice helps students become more aware of their language weaknesses and encourages them to take (partial) responsibility for their learning. TBL works well for groups of students with different levels of language proficiency; the same task can be successfully completed by weaker and stronger students with greater or lesser accuracy and correctness. It is important that students with different levels of language proficiency develop communication skills and are aware of their individual learning needs.

Keywords: TBL method, foreign language, non-language specialties, professional

education, modern methods of teaching a foreign language.

Постановка проблеми. Сучасна освіта вимагає, щоб навчання іноземних мов відповідало запитам суспільства. Сьогодні основною вимогою до здобутого в закладі вищої освіти рівня володіння іноземною мовою є вміння вирішувати життєві та професійні проблеми. З огляду на це іноземна мова перестала бути самоціллю, а почала розглядатися як спосіб пізнання навколишнього світу, самопізнання та саморозвитку. Формування та удосконалення соціокультурних навичок і навіть їх реалізація відбувається у процесі спілкування, а відтак, основою сучасного навчання іноземних мов є реалізація комунікативного підходу.

Одне з найскладніших завдань, яке постає перед викладачами іноземної мови, полягає в тому, щоб стимулювати уяву своїх студентів, мотивуючи їх до навчання. З огляду на це процес пошуку та розробки навчальних матеріалів, які можуть бути використані як додаток до основних підручників з курсу навчання, є одним із найважливіших напрямів діяльності викладача з планування заняття. Здебільшого викладачі під час планування заняття з англійської мови орієнтуються на традиційний підхід PPP (Presentation, Practice, Production) – презентація (пояснення нового матеріалу), практика, продукція (те, як студенти можуть застосувати отримані знання на практиці). Досвід доводить, що цей метод надійний та дієвий. Це та основа, на якій можна організувати серію занять. Крім того, ця методика визнається кращою на сьогодні, оскільки охоплює всі галузі лексики та граматики підручників або програм, що використовуються. [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія впровадження методу комунікативних завдань сягає 1980-х років. З цього часу цей метод став досить популярним. Значну увагу його дослідженню приділяють Р. Елліс (R. Ellis), Д. Нунан (D. Nunan), П. Скехан (P. Skehan), Д. Уїлліс (D. Willis), Дж. Уїлліс (J. Willis). Серед науковців, які вивчали зазначену проблему, слід згадати таких, як L. Bartlett L., R. Brown R., Dulay H., Burt M., Krashen S., Gardner R.C., Lambert W.E., Giles H., Byrne J.L. тощо. Останніми роками цим питанням займалися J. Richards & T. Rodgers (2014), M. Tanasarnsanee (2018), D. Willis and J. Willis (2019). Важливо зазначити, що найновіші дослідження стосуються також можливості використання згаданої методики в сучасних умовах інтерактивності навчального процесу та застосування нових інформаційних технологій.

Мета статті – дослідження особливостей та механізмів застосування методу task based learning у навчанні англійської мови студентів немовних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Головна ідея методу Task-based learning полягає в тому, щоб створити для студента комунікативну ситуацію та попросити його виконати комунікативне завдання. Фактично, комунікативна ситуація – це будь-яка життєва ситуація, у якій використовується мова, зокрема і small talks з колишніми однокласниками, і дискусія на тему методів навчання тощо. Лексика та граматика не завжди є фокусом завдання. Йдеться про те, що студенти вже вивчили граматичні конструкції та лексику за допомогою підручника, а тепер удосконалюватимуть практичну майстерність. Отже, на наш погляд, методика TBL є швидше допоміжною, а не основною на заняттях.

Ефективність виконання такого завдання оцінюється за отриманим результатом – досягнуто мети комунікації чи ні. Використання даної методики виявило, що під час викладання теорії та практики до уваги не завжди беруться індивідуальні потреби та особливості кожного студента; зміст заняття майже завжди визначений підручником чи навчальною програмою. Викладачі нечасто дають своїм студентам завдання виконати в навчальній аудиторії таку вправу, зміст якої відповідає ситуаціям з повсякденного життя, у яких використовується рідна мова [2]. Вбачається, що лише за умови, коли викладачі

зроблять засвоєння іноземної мови осмисленим, а, отже, незабутнім, студенти зможуть природним шляхом запам'ятовувати мову та застосовувати її в різних ситуаціях. Навчання за допомогою методу TBL (Task-based Learning) чи методу комунікативних завдань (МКЗ) надає студенту саме таку можливість [3].

Застосування зазначеного методу має на меті допомогти відшліфувати навички практичного використання мови шляхом створення комунікативних ситуацій, що існують у реальному світі; ситуацій, коли усне спілкування має важливе значення до виконання конкретного завдання. У центрі уваги в такому разі перебуває саме комунікація, досягнення конкретного результату, а не граматичні чи лексичні вправи на підстановку. Метою таких завдань є не вивчення структури мови, а досягнення комунікативних цілей. Проте, щоб успішно впоратися із завданням, студенти повинні правильно використовувати мову та обмінюватися своїми ідеями. Таким чином, мова стає інструментом комунікації, спрямованим на те, щоб допомогти студенту успішно впоратися з поставленим завданням. Завдяки цьому відбувається занурення в мовне середовище і студенти починають спілкуватися іноземною мовою з практичною метою. Головним стає саме досягнення цієї мети [4].

Зазвичай, не існує єдино правильного варіанта розв'язання подібних завдань. Проведення гри, вирішення будь-якої проблеми, обмін інформацією чи досвідом – усе це може розглядатися як актуальні та автентичні завдання. Проте, завдання, у якому студенти отримують список слів, необхідних для використання, не може розглядатися як автентичне. Те саме стосується й звичайної рольової гри, якщо вона не містить елементів вирішення певної проблеми або студентам не була поставлена мета, якої необхідно досягти [5]. У багатьох рольових іграх студенти лише грають свою роль. Проте рольова гра, у якій студенти повинні зіграти ролі керівників підприємств, але при цьому необхідно дійти згоди або знайти правильне вирішення нагальної проблеми протягом певного періоду часу, написати звіт про результати обговорення, діловий лист тощо, може вважатися завданням, створеним за допомогою МКЗ.

Роль викладача при цьому суттєво відрізняється від тієї традиційної центральної ролі наставника, до якої ми звикли.

Це означає, що викладач має дещо послабити контроль над навчальним процесом, визнати, що не може контролювати те, чому кожен студент навчився протягом, наприклад, двох занять з іноземної мови. При навчанні із застосуванням МКЗ студент повинен зазнавати впливу іноземної мови настільки максимально, наскільки це буде можливо, потім висувати свої гіпотези і, в підсумку, експериментувати. Однією з головних цілей при виборі МКЗ є збільшення активності студента: МКЗ орієнтований на діяльність студента, а не викладача (Student-centered class, NOT teacher-centered); викладач має дати студентам певні завдання, завдяки яким з'явиться можливість спонтанного, індивідуального та оригінального експерименту з іноземною мовою [3]. Як результат виконання кожного такого завдання у студента з'явиться певний особистий досвід використання іноземної мови, і на цьому етапі викладач відіграватиме дуже важливу роль. Він повинен допомогти студенту дійти усвідомлення виконуваної діяльності, яка слідує за експериментом. Таке усвідомлення або усвідомлене виконання завдання є вирішальним для успіху МКЗ, саме на цьому етапі викладач має допомогти студентам зрозуміти відмінності та подібності, допомогти їм відкоригувати, прояснити та поглибити свої уявлення про іноземну мову.

Заняття складається з таких стадій:

Pre-Task. Викладач демонструє студенту мовну одиницю таким чином, щоб студент запам'ятав її значення з допомогою тексту, гіпотетичної ситуації чи діалогу.

Припустімо, що студенти отримують завдання забронювати квиток на літак або

потяг. Для початку викладач може допомогти студентам та показати відео, де вирішується подібна комунікативна ситуація. Також можна обговорити слова та структури, які будуть корисними для виконання завдання.

Мета стадії – підготувати студентів ментально та лінгвістично до виконання завдання.

Task preparation. Студенти одержують чіткі інструкції, яких вони будуть дотримуватися у процесі виконання завдання.

During task. Студенти виконують завдання, використовуючи наявні знання. Додатково звернемо увагу – студенти переважно самі обирають лексику та граматичні структури; етап *pre-task* тут допоміжний і студентам не обов'язково використовувати запропоновані викладачем конструкції. Мовлення студентів має бути спонтанним, а мета – виконати завдання, а не досягти 100% правильності мови.

У цей час викладач моніторить процес, роблячи нотатки про сильні та слабкі сторони мовної компетенції студентів. Потім студенти презентують виконане завдання перед усією групою, використовуючи всі набуті навички та вміння, а також креативність. Викладач продовжує робити нотатки, не перериваючи студентів для виправлення помилок та не допомагаючи їм.

Post-Task. Зворотній зв'язок від викладача. Наприкінці заняття виділяється декілька хвилин для обговорення сильних та слабких мовних структур. Також уточнюється, які структури виявились найбільш і найменш вдалимими.

Слід зауважити, що викладачі використовують зазначену методику по-різному. Деякі інтегрують її в чинну програму, деякі повністю замінюють нею навчальну програму, деякі використовують її як додаткові завдання до традиційної аудиторної роботи. Але загалом викладачі, які використовують “TBL” як основну викладацьку методику, виокремлюють у занятті три етапи:

Етап 1: Попереднє завдання. Викладач дає тему та ознайомлює студентів із ситуаціями/лексикою/текстами (читання та аудіювання). Це залучає студентів до теми, що вивчається, і покращує мовні знання, що може бути дуже корисним. Потім викладач пояснює, у чому полягає сутність самого завдання та організовує діяльність студентів на занятті.

Етап 2: Студенти виконують завдання в парах чи групах. Після цього вони можуть подати свої ідеї та висновки іншим учасникам. На цьому етапі помилки не є важливими; викладач забезпечує підтримку та стежить за правильним виконанням завдань. Студенти зосереджуються на спілкуванні, а не на бездоганному дотриманні правил граматики (це питання розглядатиметься на наступному етапі).

Етап 3: Викладач продовжує роботу над питаннями, поставленими на другому етапі. Під час моніторингу більшість викладачів роблять собі позначки щодо помилок студентів, щоб максимально враховувати індивідуальні потреби кожного у вивченні мови. На цьому етапі студенти повинні спиратися на знання англійської мови, щоб добре впоратися із завданням. Їм надається можливість сконцентруватися на точності та правильності вимови та використанні мови, позбавитися будь-яких сумнівів чи вирішити проблеми, з якими вони стикаються.

Завдання можуть бути найрізноманітнішими та досить простими, наприклад: скласти список видів транспорту в місті, класифікуючи їх за певним принципом, а потім узгодити все зі своїм партнером. Можуть бути більш складними: провести опитування, з'ясувати, у якій частині міста живуть люди з вашої групи і як вони дістаються до університету, після чого скласти карту або діаграму. Або це може бути щось справді складне, наприклад: рольова гра на тему “Зустріч членів ради директорів освітнього закладу

з метою вибору кандидата на посаду голови освітнього комітету» [2]. Проте, слід зауважити, що яким би не було завдання, воно завжди повинно мати якийсь логічне завершення, якого прагнуть студенти. Це обов'язково якийсь конкретний, відчутний результат (карта, лист, відеоролик тощо).

Перевага методики TBL порівняно із традиційними підходами полягає в тому, що вона дозволяє студентам зосередитися на реальному спілкуванні, перш ніж починати виконувати будь-який серйозний аналіз мови. Вона фокусується на потребах студентів шляхом створення для них комунікативних ситуацій та надає можливість використовувати всі свої мовні ресурси для виконання завдання. Методика допомагає студентам чітко визначити: що вони знають, чого не знають і над чим потрібно ще попрацювати. Подібна практика допомагає студентам краще усвідомити свої слабкі місця у знанні мови та заохочує їх взяти на себе (часткову) відповідальність за своє навчання. TBL добре підходить для груп студентів із різним рівнем знання мови; одне й те саме завдання може бути успішно виконане більш слабкими та більш сильними студентами з більшою чи меншою точністю та правильністю. Важливо те, що студенти з різним рівнем мовних знань розвивають навички спілкування та усвідомлюють свої індивідуальні потреби в навчанні.

Ще одна перевага цього підходу полягає в тому, що студенти мають можливість практикувати широкий спектр мовних знань (не лише граматику). Поєднання слів, фраз, частин мови та інші моменти, які часто не використовуються під час проведення занять за традиційними програмами, активно застосовуються на заняттях за методикою TBL.

Проте іноді це також може бути недоліком. Одне із критичних зауважень до цієї методики – хаотичність, яка часто не відповідає виданим книжковим курсам або програмам, що прагнуть упорядкувати і систематизувати заняття. Деякі викладачі (і студенти) вважають відхід від чітко структурованих мовних вправ важким і навіть анархічним. Частина викладачів також згодна з тим, що цю методику краще не використовувати при роботі з новачками, оскільки вони ще не можуть спиратися тільки на свої знання і не зможуть виконувати більшість основних завдань.

Проте наш досвід доводить, що застосування даної методики в навчанні студентів 2, 3, 4 курсів немовного закладу вищої освіти є досить успішним. Заради справедливості треба зазначити, що на початку використання методу МКЗ на заняттях з англійської мови ми помітили деяке невдоволення студентів: більшість із них звикла до навчання, центрованого на викладачі, коли не схвалюються автономність та самостійність навчання. Траплялися випадки, коли студенти коментували заняття зауваженнями з приводу того, що викладач не виконує своєї роботи, тобто не пише на дошці конкретний зразок діалогу, який їм треба використовувати під час рольової гри. У цьому випадку доводилося пояснювати мету завдання знову.

Проте поступово невдоволення змінилося розумінням цілей та завдань, а головне – ефективності даного методу. Наші заняття, побудовані на МКЗ, виявлялися більш гнучкими: студенти починали практикувати мовні навички на ранніх етапах заняття, що надавало можливість викладачеві адаптувати наступні етапи відповідно до потреб студентів. На традиційних заняттях з англійської мови студенти не мають можливості продукувати мовлення аж до останнього етапу заняття. Цілком ймовірно, що багато хто з них вже має потрібні навички, а цінний час на занятті витрачається на етапи уявлення та практики. На даний момент, за умови наявності двох академічних годин англійської мови на тиждень, це особливо важливо, оскільки час на занятті використовується значно ефективніше.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що метод TBL повністю виправдовує себе в сучасних умовах освіти в немовному ЗВО, де іноземна мова – не самоціль, а лише

один із інструментів у вирішенні життєвих та професійних завдань. Наявність конкретних цілей, зрозумілих кожному студенту, сприяє формуванню їхньої мотивації. Важливо гармонійно комбінувати цей метод із системним граматичним та лексичним підходом, максимально адаптуючи його до потреб та можливостей студентів. За цієї умови процес навчання буде не лише захопливим, а й максимально результативним. У завданнях, складених за методом TBL, акцент завжди на спонтанності, а не на точності мови. Викладачеві важливо не акцентувати увагу на помилках під час виконання завдання; можна робити нотатки, давати зворотний зв'язок після, але в жодному разі не заважати виконувати завдання шляхом виправлення помилок. Task-based learning доцільно зміщує фокус із механічного повторення вивчених мовних одиниць на усвідомлене використання мови. Якщо викладач помітив, що заняття стали рутинними і студентам не вистачає стимулів для використання мови, доречно застосувати завдання, створені за методом TBL, що, без сумніву, активізує студентів та підвищить їх зацікавленість процесом навчання.

Література:

1. Bartlett L. Teacher development through reflective teaching. N.Y.: Cambridge University Press, 2015, 3-ed.
2. Brown R. Classroom pedagogics - a syllabus for the interactive stage // The teacher trainer. 2019. № 2, 3, 8-9. 3=2-ed.
3. Dulay H., Burt M., Krashen S. Language Two. N.Y.: Oxford University Press, 2019.
4. Gardner R.C., Lambert W.E. Attitudes and motivation in Second-Language Learning. Rowley. Mass.: Newbury House, 2020. 3-ed.
5. Giles H., Byrne J.L. An intergroup approach to second language acquisition // Journal of Multilingual and Multicultural Development. 2016. 2-ed.
6. Littlewood W. Communicative Language Teaching. N.Y.: Cambridge University Press, 2015.

References:

1. Bartlett L. (2015) Teacher development through reflective teaching. N.Y.: Cambridge University Press, 2015, 3-ed.
2. Brown R. (2019) Classroom pedagogics - a syllabus for the interactive stage // The teacher trainer. 2019. № 2, 3, 8-9. 2-ed.
3. Dulay H., Burt M., Krashen S. (2019) Language Two. N.Y.: Oxford University Press, 2019.
4. Gardner R.C., Lambert W.E. (2020) Attitudes and motivation in Second-Language Learning. Rowley. Mass.: Newbury House, 2020. 3-ed.
5. Giles H., Byrne J.L. (2016) An intergroup approach to second language acquisition // Journal of Multilingual and Multicultural Development. 2016. 2-ed.
6. Littlewood W. (2015) Communicative Language Teaching. N.Y.: Cambridge University Press, 2015.

УДК 378.14

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-487-493](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-487-493)

Лесіна Тетяна Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, 68610, тел.: (04841) 6-30-01, <https://orcid.org/0000-0002-7923-2247>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОГО ПРОФІЛЮ

Анотація. У статті розкриваються методологічні орієнтири дослідження комунікативної компетентності студентів-іноземців у закладах вищої освіти архітектурно-будівельного профілю. Основними методологічними підходами професійної підготовки майбутніх будівельників є компетентнісний, контекстний та системний. Системне вивчення дозволяє підвищити пізнавальну мотивацію у студентів, активізувати здібності, сформувати здатність до орієнтації у професійній та особистісній сферах, максимально повно використовувати наявні ресурси. Науковці запропонували алгоритм системного розгляду фактів дійсності, а саме: виявлення зв'язків між об'єктами системи; висвітлення унікальних властивостей системи; розкриття ієрархії компонентів системи у їх вертикальному розташуванні; дослідження закономірностей інтегрування структурних складових системи в інші системи; визначення цілісності кожної складової системи, можливості її розгляду як особливої системи тощо. Контекстний підхід передбачає асиміляцію професійно важливих знань, встановлення їх зв'язку із особливостями функцій трудової діяльності, врахування вимог до неї, відображення цієї інформації в змісті освітніх компонентів. Саме цей підхід забезпечує активність здобувачів вищої освіти; моделювання елементів трудової діяльності; проблемний характер викладання освітніх компонентів; використання потенціалу професійно-творчої діяльності; рефлексію отриманих результатів. Компетентнісний підхід орієнтує на дослідження ролі комунікативної компетентності в системі професійної підготовки майбутнього будівельника. Вона є здатністю спілкуватися мовами усно й письмово, обмінюватися інформацією з представниками різних професійних груп, бути успішним у міжособистісній взаємодії. Зазначені методологічні орієнтири дозволили сформулювати систему вимог щодо формування комунікативної компетентності студентів-іноземців: врахування стартових можливостей, рівня комунікативної підготовки; забезпечення індивідуальної траєкторії професійного становлення; системний вплив на розвиток знань, умінь, особистісних якостей здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: комунікативна компетентність, студенти-іноземці, архітектура, будівництво, заклади вищої освіти.

Lesina Tetiana Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor in the Department of Preschool and Primary Education, Izmil State University of Humanities, Riepina St., 12, Izmil, tel.: (04841) 6-30-01, <https://orcid.org/0000-0002-7923-2247>

METHODOLOGICAL GUIDELINES FOR STUDYING THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FOREIGN STUDENTS IN ARCHITECTURAL AND CONSTRUCTION PROFILE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article reveals the methodological guidelines for researching the communicative competence of foreign students in higher education institutions of the architectural

and construction profile. The main methodological approaches to professional training of future builders are competence-based, contextual and systemic. The systematic study allows to increase the cognitive motivation of students, to activate capabilities, to form the ability to orientate in professional and personal spheres, to use the available resources as fully as possible. The scientists proposed an algorithm for the systematic review of the facts of reality, namely: detection of connections between objects of the system; highlighting the unique properties of the system; revealing the hierarchy of system components in their vertical arrangement; study of patterns of integration of structural components of the system into other systems; determining the integrity of each component system, the possibility of considering it as a special system, etc. The contextual approach involves the assimilation of professionally important knowledge, establishing their connection with the specifics of the functions of work, taking into account the requirements for it, and reflecting this information in the content of educational components. It is this approach that ensures the activity of higher education seekers; modeling of labor activity elements; the problematic nature of teaching educational components; use of the potential of professional and creative activity; reflection of the obtained results. The competence approach focuses on the study of the role of communicative competence in the system of professional training of the future builder. It is the ability to communicate in languages orally and in writing, to exchange information with representatives of various professional groups, to be successful in interpersonal interaction. The specified methodological guidelines made it possible to formulate a system of requirements for the formation of communicative competence of foreign students: taking into account starting opportunities, the level of communicative training; ensuring an individual trajectory of professional development; systemic impact on the development of knowledge, skills, and personal qualities of higher education students.

Keywords: communicative competence, foreign students, architecture, construction, higher education institutions.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших питань професійної підготовки майбутніх будівельників та архітекторів є формування у них здатності до комунікації та взаємодії з колегами, експертами, представниками компаній тощо. У цьому аспекті набуває значущості забезпечення ефективної підготовки до комунікації майбутніх фахівців, котрі прибули здобувати вищу освіту в Україну з різних країн світу, оскільки в такому випадку мало говорити про комунікативну компетентність у розрізі професійної діяльності; постає проблема спілкування в середовищі, яке є іншомовним для студентів-іноземців.

Наголосимо, що проблема формування комунікативної компетентності пов'язана з такими важливими науково-практичними завданнями, як-от забезпечення готовності майбутніх будівельників та архітекторів до ефективної взаємодії як у професійному колективі, так і з представниками професійних та соціальних груп різного рівня, розвиток критичності мислення, здатності до саморозвитку знань, збагачення досвіду роботи, демонстрації конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема висвітлювалася в напрямках дослідження змісту системного підходу, контекстного навчання, компетентнісної парадигми у професійній підготовці майбутніх фахівців та професіоналів [1],[2],[3], [4].

Поряд з цим проблема висвітлення методологічного базису наукового пошуку в розрізі саме формування комунікативної компетентності майбутніх будівельників та архітекторів потребує більш детального вивчення.

Мета статті – розкрити методологічні орієнтири (системний, контекстний, компетентнісний підходи) дослідження комунікативної компетентності іноземних студентів – майбутніх фахівців будівельно-архітектурної галузі.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід наголосити на тому, що, висвітлюючи методологічні орієнтири професійної підготовки студентів-іноземців, котрі навчаються в університетах будівництва та архітектури, слід зупинитися на необхідності створення професійно-педагогічної концепції, котра має бути репрезентована методологічними підходами, серед яких принципово важливими постають компетентнісний, контекстний та системний.

Зазначимо, що термін «концепція» (від латинського «conception») доцільно розкривати як основний задум, пріоритетний принцип тих явищ, котрі досліджуються, та котрий визначає зміст моделей-концептів, що репрезентують концепцію.

До того ж поняття «концептуалізація» віддзеркалює процес визначення концептів (а також зв'язків між ними), що відповідають певній предметній галузі, науковому підходу. При цьому модель-концепт відтворює розуміння проблеми, є інструментом, що визначає варіативність шляхів динаміки системи.

Акцентуємо на тому, що саме *системний підхід* передбачає послідовний, багатоструктурний аналіз явищ, зокрема комунікативної компетентності студентів-іноземців у університетах архітектури та будівництва.

Так, [1] наголошують на тому, що саме системне вивчення процесів навколишнього світу дозволяє підвищити пізнавальну мотивацію у тих, хто навчається, активізувати когнітивні можливості, сформувані здатність до орієнтації у професійній та особистісній сферах, цілісність усвідомлення та розуміння ситуацій, котрі мають місце, максимально повно використовувати наявні ресурси.

Науковці запропонували алгоритм системного розгляду фактів дійсності, котрий спрямовує на такі дії, як-от:

- виявлення тих зв'язків, що інтегрують елементи множинних об'єктів системи;
- висвітлення унікальних властивостей системи, котрі передаються нею кожній із складових;
- розкриття ієрархії компонентів системи у їх вертикальному розташуванні, особливостей взаємовпливу її верхніх та нижчих щаблів;
- дослідження закономірностей інтегрування структурних складових системи в інші утворення системи;
- визначення цілісності, неподільності кожної складової системи, можливості її розгляду як особливої системи;
- вивчення того, який комплексний, інтеграційний результат має система як несумативного ефекту взаємовпливу її окремих складників;
- виявлення конкретизованих цілей, що відображають певні рівні ієрархії системи;
- розкриття провідних тенденцій інтегрування, як-от вертикальної (базової ознаки, котра функціонує на будь-якому ієрархічному щаблі та забезпечує цілісний характер системи) та горизонтальної (висвітлення локальних цілей, що забезпечують відносну незалежність підсистем);
- дослідження того, ким є характер входження кожного компонента у структуру інших систем;
- визначення такого компонента, який пов'язує системи, котрі функціонують відносно самостійно;
- висвітлення взаємовпливу між складниками системи, зміна характеру яких вносить певні зрушення у функціонування системи;
- виявлення часткової реалізації якостей кожного компонента у форматі певної системи;
- аналіз ознак якихось подій не взятих окремо, а у кадрі конкретних систем.

У цьому контексті є слушною думка [2], відповідно до якої правомірно наполягається на тому, що в процесі дослідження певного об'єкта, є необхідним визначити насамперед систему його цілей, котрі є взаємопов'язаними, впливають одна на іншу, знаходяться у стані конкурування. Говорячи про педагогічний процес науковець зазначав такі його характеристики як системи, наприклад:

- поліцентризм, діалогічність, полілогічність;
- нестійкість, хаотичність;
- стійкість, закономірність;
- співвідношення опозицій;
- гетерогенність природи;
- антиномічність;
- активність.

Отже, системний підхід дозволяє організувати процес формування комунікативної компетентності як системи з урахуванням специфіки функціонування його окремих компонентів, взаємовпливу їхніх особливостей, реалізації характеристик усіх складових задля повного досягнення очікуваного результату.

Забезпечити ефективність системи формування комунікативної компетентності студентів-іноземців у закладах вищої освіти архітектурно-будівельного профілю є можливим за умов розробки концептуальної моделі, педагогічних умов тощо, виходячи з основних положень *контекстного підходу*.

Цей методологічний орієнтир передбачає асиміляцію професійно важливих знань, встановлення їх зв'язку із особливостями функцій трудової діяльності, врахування вимог до неї, відображення цієї інформації в змісті освітніх компонентів.

На думку науковців контекст відбиває систему внутрішніх і зовнішніх умов професійної діяльності; до того ж саме ця система впливає на рецепцію й перетворення людиною певної ситуації, котра набуває предметного, соціокультурного, просторово-часового змісту. Наголошується на тому, що в процесі контекстного навчання професійно значущі знання включаються в активну діяльність, що допомагає відтворити професійно важливі потреби, цілі, дії, процедури, що сприяє досягненню запланованого результату.

Саме контекстний підхід забезпечує таке:

- активність здобувачів вищої освіти;
- моделювання елементів трудової діяльності;
- проблемний характер викладання освітніх компонентів;
- використання потенціалу професійно-творчої діяльності;
- рефлексію отриманих результатів.

Варто наголосити на тому, що майбутній фахівець-архітектор має вміти прогнозувати свої подальші дії, виходячи з аналізу професійного контексту.

Окрім цього, є важливим формувати у студентів-іноземців інтерес до розширення системи знань, пов'язаних з особливостями комунікації з колегами, експертами, досвідченими практиками у контексті будівництва та архітектури.

Слід наголосити, що неабиякого значення набуває *компетентнісний підхід* як методологічний орієнтир формування комунікативної компетентності студентів-іноземців. Компетентність є здатністю до успішного виконання завдань у професійній діяльності; вона відображає знання, вміння, ставлення, емоції, досвід особистості в тій або іншій сфері.

Дослідження наукових праць переконує в тому, що в системі компетентностей майбутнього будівельника важливими є соціально-етичні, громадянські, технічні компетентності. Неабиякого значення серед них набуває й комунікативна компетентність як здатність спілкуватися державною та іноземною мовами усно й письмово, обмінюватися

інформацією з представниками різних професійних груп, бути успішним у міжособистісній взаємодії [4].

Слід акцентувати на тому, що в педагогічній науці існують різні підходи щодо висвітлення сутності поняття «комунікативна компетентність особистості». Наприклад, ця компетентність відображає систему складників, до котрих відносимо інтерес як до рідної мови та культури, так і до мови й культури інших народів світу, етичні норми спілкування, демонстрування толерантності й взаємоповаги. Окрім цього актуальними є також професійно значущі, академічні, культурологічні, лінгвістичні, знання, як і вміння організовувати власне висловлювання згідно з орфоепічними, лексичними, граматичними й стилістичними нормами. Важливим є вияв у мовленні фахівця-будівельника точності, логічності, правильності, ясності, оскільки непорозуміння може спричинити помилки інженерно-технічного характеру.

До структури комунікативної компетентності маємо змогу віднести й комунікативні здібності, котрі є таким системним утворенням психологічних та психофізіологічних особливостей, котрі сприяють активному спілкуванню, інтеракції, рецепції та продукуванню інформації, чіткому усвідомленню власної ролі у взаємобміні з іншими людьми думками, своєї поведінки, зовнішнього вигляду, характеру впливу на інших людей.

Має сенс прицільно розкрити й роль іншомовного спілкування в контексті розгляду комунікативної компетентності майбутніх будівельників. Це є така професійна взаємодія у процесі інформаційно-пізнавальної співпраці, за якої відбувається обмін знаннями й досвідом з використанням засобів іноземної мови, встановлюється зворотний зв'язок, відбувається потійна рефлексія та самокорекція. До того ж є необхідним урахування рівня володіння іншомовним мовленням учасників комунікації, їхніх професійних інтересів та цілей, а також етикету носіїв мови.

Варто зазначити, що структуру комунікативної компетентності майбутніх фахівців репрезентують й мовленнєві уміння. До системи цих умінь є доцільним включати такі, як-от:

- висловлюватися правильно й доречно, слідкувати за логікою викладення ідей, демонструвати інтонаційну варіативність, мовленнєвий етикет, прогнозувати комунікативну поведінку співрозмовників, активізувати висловлювання та здійснювати емоційний та експресивний вплив на інших;

- формувати мету повідомлення, ввічливо ініціювати висловлювання, адаптуватися до умов, у яких відбувається професійно спрямоване говоріння, контролювати якість викладу своєї позиції, аналізувати його й вчасно коригувати.

Зупинимось й на тому, що комунікативна компетентність є дотичною й до поняття «культура професійного мовлення», котра передбачає володіння нормами літературної мови, вміння використовувати доречні виражальні засоби згідно з контекстом комунікативної взаємодії згідно з цілями та змістом повідомлення. Не варто забувати, що кожний фахівець власним мовленням має розповсюджувати певні етичні ціннісні норми, бути взірцем для молодого покоління.

До того ж сутність комунікативної компетентності може бути якнайповніше висвітлена за умов розкриття функцій професійного спілкування фахівців у сфері будівництва та архітектури. Серед цих функцій слід указати такі важливі, як-от:

- інформування: передача знань з метою ефективного виконання діяльності;
- відображення: віддзеркалення специфіки спілкування відповідно до змісту професійної діяльності;
- регуляції: здійснення комунікативного впливу на колег з метою зміни їхньої діяльності та поведінки;

- експресії: відображення психоемоційного стану учасників комунікації з використанням вербальних та невербальних засобів;
- розвитку: забезпечення здатності до професійного саморозвитку, формування аналітичного, творчого мислення;
- виховання: оволодіння ціннісними орієнтирами, етичними нормами, культурою мовлення;
- соціалізації: формування досвіду позитивної соціально-комунікативної взаємодії з іншими у процесі вирішення професійно важливих завдань;
- мотивування: спонукання до виявлення ініціативи в комунікативній діяльності з метою кращого залучення кожного до виробничого процесу.

Слід наголосити й на важливості віддзеркалення в мовленні фахівця, а отже й в структурі комунікативної компетентності елементів культури професійного спілкування. Це поняття синтезує гуманістичну спрямованість спілкування, знання норм мови та мовлення, повагу до комунікантів, творчі здібності особистості тощо.

Особливу увагу слід приділити й питанню впливу комунікативної компетентності на характер соціалізації студентів-іноземців у україномовному середовищі. У цілому, науковці наполягають на важливості віднесення до складу соціальних компетентностей елементів комунікативної взаємодії.

Наприклад, вчені з Австрії, Бельгії відносять до соціальної компетентності такі складові, як-от лінгвістична, соціолінгвістична, особистісна (відповідальність, цілеспрямованість, зрілість).

Натомість науковці з Фінляндії підкреслюють важливість поєднання комунікативної компетентності із здатністю до пошуку та використання інформації, до самонавчання.

Поряд з цим дослідники компетентнісного підходу з Німеччини наголошують на важливості формування у майбутніх фахівців методологічної компетентності, котра концентрує готовність до застосування гнучких, багатоваріантних конструкцій, інформаційно-комунікаційних технологій, а також здатність до спілкування.

Експерти [5] підкреслюють, що є слушним виокремлювати загальні компетенції, котрі не є специфічними для мовлення, проте слугують базисом для повноцінного функціонування особистості в соціумі, а також і комунікативні мовні компетентності, котрі сприяють результативності й професійної діяльності, оскільки передбачають використання в ній широкого спектру лінгвістичних засобів.

Отже, на основі репрезентованих вище методологічних орієнтирів маємо змогу розкрити сутність комунікативної компетентності студентів-іноземців, майбутніх фахівців у галузі будівництва та архітектури як здатність до ефективного спілкування з особистісних та професійних проблем, систему знань про норми мови й мовлення, зміст та специфіку архітектурно-будівельної галузі, гуманістичні цінності (толерантність, взаємна повага), вміння точно, правильно, повно передавати власні думки у письмовій та усній формах, готовність розвивати себе як професіонала через спілкування з експертами, представниками різних економічних галузей.

Окреслені методологічні орієнтири дозволяють сформулювати систему вимог щодо формування комунікативної компетентності студентів-іноземців в освітньому процесі закладів вищої освіти архітектурно-будівельного профілю, серед яких:

- активне впровадження гуманістичного підходу, який би дозволяв якнайповніше враховувати стартові можливості студентів-іноземців, наявний рівень комунікативно-професійної підготовки;
- застосування студентоцентрованого підходу до оволодіння комунікацією, щоб максимально забезпечувати індивідуальну траєкторію професійного становлення

здобувачів вищої освіти, формуючи їхні лінгвістичні, соціолінгвістичні, країнознавчі компетентності згідно з потребами професійної сфери;

– системний, поетапний вплив на розвиток знань, умінь, особистісних якостей здобувачів вищої освіти з метою досягнення конкурентоспроможності на світовому ринку праці;

– мотивування до самонавчання, оволодіння українською та іноземними мовами в контексті актуальних вимог професії.

Висновки. Отож системний підхід орієнтує в процесі дослідження комунікативної компетентності студентів-іноземців у закладах вищої освіти архітектурно-будівельного профілю на виявлення зв'язків досліджуваного явища як системи, висвітлення її унікальних властивостей, ієрархії компонентів, закономірностей їх інтеграції та зв'язку з іншими системами у контексті професійної підготовки фахівців.

До того ж у смисловому полі контекстного підходу набуває важливості введення здобувачів вищої освіти у проблеми виробничого процесу, активізація критичного мислення, здатності до продукування оригінальних ідей щодо вирішення проблемних ситуацій.

Компетентнісний підхід орієнтує на виявлення сутності, структури комунікативної компетентності, виявлення її функцій, особливостей формування саме з урахуванням специфіки професійної підготовки студентів-іноземців.

Перспективи розгляду зазначеної проблеми полягають у розкритті методичного інструментарію проектної діяльності, проблемного навчання та професійної творчості у формуванні комунікативної компетентності майбутніх будівельників.

Література:

1. Семиченко, В. А., Заслуженюк, В. С. Психологічна структура педагогічної діяльності: Навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. Ч. II. 230 с.
2. Кушнір, В. А. Системний аналіз педагогічного процесу: методологічний аспект : Монографія. Кіровоград : Видавничий центр КДПУ, 2001. 348 с.
3. Романовський О. Г. Михайличенко, В. Є. Грень Л. М. Педагогіка успіху : підручник. Харків : НТУ «ХПІ», 2011. 368 с.
4. Князян, М. О. Система формування самостійно-дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов у процесі ступеневої підготовки: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Князян Маріанна Олексіївна. Ізмаїл, 2007. 445 с.
5. Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). 2020. <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>

References:

1. Semychenko, V. A., Zasluzheniuk, V. S. (2001). *Psychologichna struktura pedahohichnoi diialnosti* [Psychological structure of pedagogical activity]: Navchalnyi posibnyk. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2001. Ch. II. 230 s.
2. Kushnir, V. A. (2001). *Systemnyi analiz pedahohichnogo protsesu: metodologichnyi aspekt* [System analysis of the pedagogical process: methodological aspect] : Monohrafiia. Kirovohrad : Vydavnychiy tsentr KDPU, 2001. 348 s.
3. Romanovskiy O. H. Mykhailychenko, V. Ye. Gren L. M. (2011). *Pedahohika uspihku* [Pedagogy of success] : pidruchnyk. Kharkiv : NTU «KhPI», 2011. 368 s.
4. Kniazian M. O. (2007). *Systema formuvannia samostiino-doslidnytskoi diialnosti maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u protsesi stupenevoi pidhotovky* [The system of formation of independent research activities of future teachers of foreign languages in the process of graduate training]: Dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04 / Kniazian Marianna Oleksiivna. Izmail. 445 s.
5. Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). (2020). <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>

УДК 911.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-494-501](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-494-501)

Мамчур Ольга Ігорівна кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, тел.: (032) 239-46-57, <https://orcid.org/0000-0003-3642-4385>

ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ТИПІЗАЦІЇ КРАЇН У ШКІЛЬНОМУ КРАЇНОЗНАВСТВІ І РЕГІОНОЗНАВСТВІ

Анотація. У статті проаналізовано у порівняльному аспекті нові підходи до типізацій країн світу та традиційні індекси. Дослідження типів країн світу, а також регіонів, що сформується із цих країн, є головним завданням методу. Поруч із аналізом суспільно-географічного положення, суспільно-географічних чинників розвитку типізація країн є традиційним підходом в характеристиці країн і регіонів світу, що висвітлює відмінності суспільно-географічного розвитку (в т. ч., демо-, соціально-, економіко-, політико-географічного).

Мета статті - дослідження є виявлення особливостей застосування методики групування й типізації країн світу в у шкільному країнознавстві та регіонознавстві як спосіб виявлення соціально-економічних особливостей країн, зокрема для потреб вивчення економічної і соціальної географії у школі.

Інноваційні підходи до навчання містять розвиток дослідницької діяльності учнів. Методика типізації й групування країн допоможе розвинути такі компетенції і сприяти загальному розвитку дослідницької діяльності учнів у старшій школі. Завданнями вчителя є формування навчального змісту та застосування міжнародних типізацій й рейтингів для характеристики соціально-економічних особливостей країн макрорегіонів; підбір і створення переліку рейтингів держав світу для потреб шкільної суспільної географії; опрацювання і генералізація знань про методику рейтингу; розробка дидактичних завдання для виконання практичних робіт, позакласних заходів, інтерактивних занять із застосуванням міжнародних рейтингів для характеристики соціально-економічних особливостей держав макрорегіону

Застосування підходів типізації країн у шкільній географії, посилить як загальні компетенції учнів (вміння пошуку інформації, обробки даних), так і допоможе розвитку спеціальних навиків, зокрема створення рейтингу країн, аналізування рейтингу, створення карт, аналізу вияву окремих глобальних і регіональних проблем у певних державах, виявлення відмінностей і спільних рис розвитку цих країн із Україною (що забезпечує україноцентричний підхід у дослідженнях) тощо.

Ключові слова: типізація, групування, тип країн, дослідницька діяльність учнів, бази даних, індекси.

Mamchur Olha Ihorivna Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of the Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenko, St. 41, Lviv, 79000, tel.: (032) 239-46-57, <https://orcid.org/0000-0003-3642-4385>

TRADITIONAL AND INNOVATIVE APPROACHES TO THE TYPIFICATION OF COUNTRIES IN SCHOOL COUNTRY AND REGIONAL STUDIES

Abstract. The article analyses new approaches to the typification of countries and traditional indices in a comparative perspective. The main task of the method is to study the types

of countries of the world, as well as the regions that will be formed from these countries. Along with the analysis of the socio-geographical situation, human-geographical factors of development, typification of countries is a traditional approach to characterising countries and regions of the world, which highlights the differences in socio-geographical development (including demographic, social, economic, political and geographical).

The purpose of the article is to identify the peculiarities of using the methodology of grouping and typing countries of the world in school country and regional studies as a way to identify socio-economic features of countries, in particular for the needs of studying economic and social geography at school.

Innovative approaches to teaching include the development of students' research activities. The methodology of typing and grouping countries will help to develop such competences and contribute to the overall development of students' research activities in high school. The teacher's tasks are to form the educational content and apply international typifications and rankings to characterize the socio-economic characteristics of macro-regional countries; select and create a list of world rankings for the needs of school social geography; develop and generalize knowledge about the ranking methodology; develop didactic tasks for practical work, extracurricular activities, interactive classes using international rankings to characterise the socio-economic characteristics of macro-regional countries.

The use of country typification approaches in school geography will strengthen both the general competencies of students (information retrieval and data processing skills) and help develop special skills, including creating a country ranking, analysing the ranking, creating maps, analysing the manifestation of certain global and regional problems in certain countries, identifying differences and common features of the development of these countries with Ukraine (which ensures a Ukrainian-centric approach to research), etc.

Keywords: typification, grouping, type of countries, students' research activities, databases, indices.

Постановка проблеми. Вивчення країн та регіонів завдяки типізації на основі соціально-економічних показників дозволяє зрозуміти суть та головні суспільно-географічні тенденції розвитку, визначення головних типів соціально-економічних проблем, позиціонування держав поміж собою та іншими регіонами. Такий підхід поглиблює знання про регіони світу. Роль шкільного предмету географії, особливо 10 класу («Країни та регіони») та 11 класу («Географічний простір Землі») із розділом про проблеми глобалізації для розвитку знань та вмій у сфері глобалістики, регіонознавства і країнознавства є визначальною. Типологічний підхід дає змогу побачити багатогранність та одночасно виявити своєрідності загальних процесів в регіонах.

Дослідження типів країн світу, особливо у контексті вивчення географії регіонів, є важливими для суспільно-географічної освіти на сучасному етапі. Такі методичні підходи можуть бути використані для програм навчальних курсів з географії як рівня стандарту, так і профільного рівні на шкільних заняттях та позакласній роботі. Розвиток дослідницьких компетенцій учнів є головною метою вчителя старшої школи. А географічні дослідження країн на глобальному рівні дозволяють проаналізувати місце цих країн у сучасних геоекономічних процесах і геостратегічних аспектах. Такий аналіз дає змогу визначити проблеми у економічному й соціальному розвитку країн та сприяти їх вирішенню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних вчених-географів велику кількість наукових праць щодо економічної-соціально-географічної глобалістики країн та регіонів має Мирослава Книш [1-2], Борис Яценко, Петро Масляк. Ряд актуальних наукових праць щодо типізації країн стосується львівської школи суспільної географії [1-6].

Важливим джерелом інформації та методичних підходів є публікації міжнародних організацій, авторитетних громадських організацій, авторизованих баз даних тощо.

Метою статті є виявлення особливостей застосування методики групування й типізації країн світу в у шкільному країнознавстві та регіонаознавстві як спосіб виявлення соціально-економічних особливостей країн, зокрема для потреб вивчення економічної і соціальної географії у школі.

Методика дослідження. У суспільно-географічних дослідженнях більшість досліджень опираються на виокремлення окремих типів країн, при цьому саме методології відводиться менше уваги.

Для типізації країн досліджуваного регіону можна застосовувати від одного виміру до багатфакторних типологічних ознак. Для того, щоб обрати необхідну кількість показників, потрібно зрозуміти, як відбудеться їхнє поєднання у кінцевому результаті. У дослідженнях Книш М. М. з'ясовано, що до кожної країни характерними є три види ознак: універсальні, домінантні та унікальні [2].

Найчастіше типізація та групування країн відбувається з урахуванням наступних ознак: рівень і тип економічного розвитку (оцінка ВВП, ВВП на особу, щорічні темпи приросту на особу, частки промисловості, сільського господарства та сфери послуг у ВВП); рівень науково-технічного розвитку; участь у світових процесах глобалізації (частка експорту товарів у кожній із сфер); рівень якості життя (середня очікувана тривалість життя, частка від ВВП на охорону здоров'я, на освіту); демографічних розвиток (людність країн, темпи приросту населення) [3-7].

Відповідно, врахувавши особливості кожної із ознак та показників формуються новітні підходи до типології і класифікації країн та регіонів.

Виклад основного матеріалу. Типологічний підхід є засадничо вагомим зняряддям у географічній освіті, а також у суспільно-географічних дослідженнях країн і регіонів світу. З його застосуванням, можна групувати країни за цілою низкою критеріїв, наприклад, такими як економічні, політичні, соціальні, екологічні, культурні та інші. Проаналізувавши місце країн за конкретними показниками у певних умовах, можна визначити їхнє положення у просторі. Це з'ясувати позицію досліджуваної країни на регіональному та/або глобальному рівнях.

Типізація країн загалом стосується більш ширшого терміну групування. Групування – це об'єднання країн на групи, які схожі між собою за певними ознаками [2]. З його застосуванням, можна об'єднувати країни за цілою низкою критеріїв, наприклад, такими як економічні, політичні, соціальні, екологічні, культурні та інші. Проаналізувавши місце країн за конкретними показниками у певних умовах, можна визначити їхнє положення у геопросторі. Таким чином, ми маємо можливість з'ясувати позицію досліджуваної країни на регіональному та/або глобальному рівнях.

Тип країни – об'єктивно сформований і відносно стійкий комплекс властивих їй умов, ресурсів і особливостей розвитку, що характеризує її роль і місце у світовому співтоваристві на певному етапі її розвитку [2,3,4].

Типізація – групування країн за їхніми спільними ознаками і закономірностями розвитку [2]. Часто поряд з поняттям “типізація” (і замість нього) використовують ще й термін “типологія”. Насправді, у науковому розумінні, типологія – це вчення (чи наука) про типи й процедури їх виділення, а типізація – сама процедура виділення типів [3]. Головною методологічною проблемою типізації постає виокремлення еталонних показників, які не можуть бути випадковими і пов'язаними між собою. Також, типологія – вид наукової систематизації, класифікації чогось за спільними ознаками з допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких фіксуються найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів [3, 7].

Проаналізуємо традиційні підходи на прикладі макрорегіону Південно-Східної Азії. Розглянемо відмінності й спільні риси країн регіону з різних точок зору, а саме: фізичної, економічної та соціальної географії.

Макрорегіон охоплює близько 4,5 млн км², що становить 10,5% Азії або 3% загальної площі Землі. Його загальне населення становить понад 660 млн осіб, що становить близько 8,5% населення Землі. Це третій за чисельністю населення географічний макрорегіон Азії після Південної та Східної Азії. Регіон відрізняється культурною та етнічною різноманітністю, оскільки тут налічуються сотні мов, якими розмовляють різні етнічні групи.

Традиційно аналізують країни за такими критеріями (табл 1).

Таблиця 1

Традиційна характеристика країн регіону Південно-Східної Азії

Держава	Столиця	Площа (км ²)	Людність, тис. осіб (2020)	Щільність (ос/км ²)
Бруней	Бандар-Сері-Бегаван	5 765	437,5	74
В'єтнам	Ханой	331 210	95 546,0	288
Індонезія	Джакарта	1 904 569	267 670,5	141
Камбоджа	Пномпень	181 035	16 719,0	90
Лаос	В'єнтьян	236 800	7 061,5	30
М'янма	Найп'їдо	676 578	53 708,3	79
Малайзія	Путраджая	329 847	31 528,0	96
Сінгапур	Сінгапур	719,2	5 757,5	8,005
Тимор-Лешті	Ділі	148 74	1 268,0	85
Таїланд	Бангкок	513 120	69 428,5	135
Філіппіни	Маніла	300 000	106 651,4	356

Складено автором

Критерії типізації – це критерії, які об'єднують низку країн в одну групу (тип, підтип) і водночас вирізняють їх від інших. Розрізняють кількісні (розміри території, кількість населення, обсяги ВВП, ВВП одну особу і т. д.) і якісні (національні і регіональні традиції, суспільний лад і т. д.) критерії типізації.

Підхід типізації та рейтингування країн, що базується на використанні міжнародних статистичних баз даних, може бути представлений вчителем на уроках із суспільної географії, особливо за навчальними програмами 10 та 11-го класів. Це дозволить розвивати дослідницькі компетенції учнів, мотивувати активізувати розвиток їхнього наукового потенціалу, представити практичну роль міжнародних організацій, що вивчають проблеми розвитку держав світу, а також може бути широко застосований у позакласній роботі, особливо у класах із навчальною програмою профільного рівня.

Окрема методика стосується опрацювання міжнародних баз даних, самостійно або з учителем, на уроці чи під час домашньої роботи, зазвичай англомовних, що потребує від учнів спеціальних знань із англійської мови. Можна припустити, що це може слугувати прикладом міждисциплінарного шкільного заняття в 10 чи 11 класі на базі уроків з географії на англійській мові.

Розробка методики застосування міжнародних рейтингів держав у шкільній географії, посилить як загальні компетенції учнів, як от вміння пошуку інформації, обробки даних, так і допоможе розвитку спеціальних навиків, розвитку географічних компетенцій, зокрема створення рейтингу країн, аналізування рейтингу, створення карт, аналізу вияву окремих глобальних і регіональних проблем у певних державах, виявлення відмінностей і спільних рис розвитку цих країн із Україною.

.Для характеристики типів країн макрорегіону традиційно індекс людського розвитку (до 2013 р. – розвитку людського потенціалу) - це комплексний індекс, що одночасно характеризує різні сфери суспільства. У табл. 2 представлено динаміку ІЛР країн Південно-Східної Азії у період з 1990 р. до 2019 р. [6-7].

Таблиця 2

Динаміка ІЛР у Південно-Східній Азії*

№	Країна	Роки									
		1990	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Бруней	0,767	0,802	0,827	0,852	0,838	0,838	0,852	0,853	0,836	0,852
2	В'єтнам	0,483	0,586	0,654	0,67	0,678	0,688	0,689	0,694	0,7	0,704
3	Індонезія	0,523	0,603	0,661	0,675	0,683	0,689	0,691	0,694	0,712	0,718
4	Камбоджа	0,386	0,424	0,537	0,553	0,566	0,57	0,576	0,582	0,585	0,594
5	Лаос	0,405	0,471	0,546	0,569	0,586	0,589	0,598	0,601	0,609	0,613
6	Малайзія	0,643	0,723	0,772	0,781	0,791	0,796	0,799	0,802	0,805	0,81
7	М'янма	0,342	0,414	0,53	0,549	0,564	0,557	0,574	0,578	0,579	0,583
8	Сінгапур	0,721	0,821	0,819	0,92	0,926	0,931	0,932	0,933	0,936	0,938
9	Таїланд	0,577	0,652	0,724	0,731	0,735	0,749	0,748	0,755	0,772	0,777
10	Східний Тимор	-	0,484	0,619	0,599	0,61	0,61	0,631	0,625	0,599	0,606
11	Філіппіни	0,593	0,632	0,665	0,671	0,696	0,701	0,703	0,708	0,711	0,718
12	Південно-Східна Азія	0,544	0,601	0,669	0,688	0,698	0,702	0,708	0,711	0,713	0,719
13	Світ	0,601	0,644	0,699	0,709	0,72	0,724	0,726	0,732	0,734	0,737

*Складено автором

На початку спостереження (у 1990 р.) тільки три країни у регіоні Південно-Східної Азії мали показники ІЛР вищими, ніж середньосвітові – це Бруней, Сінгапур та Малайзія. Натомість, у 2019 році до цього переліку долучився Таїланд. Варто також зазначити, що чотири країни з групи країн з низьким ІЛР перейшли у групу із середнім показником – це В'єтнам, Лаос, Камбоджа та М'янма. Найбільш динамічне зростання ІЛР спостерігається в таких країнах, як М'янма, В'єтнам та Сінгапур. Що стосується показника ІЛР, країни Південно-Східної Азії мають дуже високий ІЛР (3 країни), високий ІЛР (4 країни) та середній ІЛР (4 країни) згідно з класифікацією ПРООН. Таким чином, з 2014 р. у макрорегіоні не залишилось держав з низьким рівнем ІЛР (до 2014 р. такою була М'янма).

Індекс якості життя має на меті визначити, яка країна дає найкращі можливості для здорового, безпечного та процвітаючого життя в наступні роки [21]. Він заснований на методі, який пов'язує результати суб'єктивних опитувань щодо задоволеності життям з об'єктивними детермінантами якості життя в різних країнах разом із елементом перспективного розвитку. (ІЯЖ) Методика визначення індексу якості життя полягає у використанні 10 показників, серед яких: вимір матеріального добробуту (рівень ВВП на одну особу); вимір здоров'я (очікувана тривалість життя); вимір сімейного життя (рівень розлучень); вимір політичної свободи; вимір гарантованого працевлаштування (рівень безробіття); вимір географії (особливості клімату – принцип географічного детермінізму);

вимір особистої фізичної безпеки (ґрунтується переважно на зареєстрованих показниках вбивств і рейтингів ризику злочинності та тероризму); вимір громадського життя (членство громадян у соціальних організаціях); вимір політичної стабільності та безпеки (вимірюється рівнем корупції); вимір статевої рівності (відношення середньої зарплатні чоловіків до середньої зарплатні жінок) [6-8].

Ще одним дуже цікавим, відносно новим, індексом є індекс щасливої планети (ІЩ, також відомий як індекс щастя планети (ІЩП)) – це індекс добробуту людини та впливу на навколишнє середовище, який був запроваджений Фондом нової економіки в 2006 р. Значення ІЩ кожної країни є функцією її середньої суб'єктивної задоволеності життям, очікуваної тривалості життя при народженні та екологічного сліду на душу населення. Точна функція трохи складніша, але концептуально вона наближається до множення задоволеності життям і очікуваної тривалості життя і ділення цього на екологічний слід. Індекс розрахований так, щоб дати прогресивно вищі оцінки країнам з нижчим екологічним слідом.

Індекс створений, щоб доповнити традиційні індекси розвитку країн, такі як валовий внутрішній продукт (ВВП) та індекс людського розвитку (ІЛР), які вважаються такими, що не враховують стійкість. Зокрема, ВВП вважається невідповідним, оскільки звичайною кінцевою метою більшості людей є не бути багатими, а щасливими та здоровими. Крім того, поняття сталого розвитку вимагає вимірювання екологічних витрат для досягнення цих цілей [6, 7].

ІЩ базується на загальних утилітарних принципах – більшість людей хочуть прожити довге та повноцінне життя, а країна, яка робить найкраще, є та, яка дозволяє своїм громадянам робити це, уникаючи при цьому посягання на можливості майбутніх людей і людей.

Таблиця 3

Динаміка новітнього Індексу щастя у країнах Південно-Східної Азії

	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2019
Бруней	-	-	-	-	-	-	-
В'єтнам	55,3	55,6	52,6	54,5	50	47,9	48,4
Індонезія	47,2	46,1	50,7	50	51,4	48,5	49,6
Камбоджа	36,5	43,4	41,5	39,5	39,9	44	48
Лаос	44	44,9	43,3	43,8	-	-	42,8
М'янма	-	-	-	40,5	42,3	41,1	40
Малайзія	42,8	42,7	43,3	45,1	44,1	45,6	41,7
Сінгапур	40,4	40,3	42,9	40,2	47	41,1	45,5
Східний Тимор	-	-	-	-	-	-	-
Таїланд	51,3	50,2	54,2	53,4	60,3	53,9	52,9
Філіппіни	47,1	46,6	49,7	50,4	53,1	52,4	57,1

* Складено автором за [7]

Оскільки індекс щастя має на меті з'ясувати реальний добробут націй, за даними 2019 р. найщасливішою державою макрорегіону є Філіппіни. Також високим рівнем відзначається Таїланд. Незважаючи на те, що за ІЛР та ІК лідером виступав Сінгапур, за індексом щастя він посідає місце по середині рейтингу країн Південно-Східної Азії. Найменш щасливими є Малайзія та М'янма.

Такі результати аналізу індексу щастя наштовхують на роздуми про цінності у житті людини, а також розвивають ціннісні компетенції учнів.

Інноваційні підходи до навчання містять розвиток *дослідницької діяльності* учнів. Методика типізації групування допоможе розвинути такі компетенції і сприяти загалом розвитку дослідницької діяльності учнів у старшій школі.

Головними завданнями вчителя із цієї теми будуть такі: 1) з'ясувати навчальний зміст та застосувати міжнародних типізацій й рейтингів для характеристики соціально-економічних особливостей країн макрорегіонів; 2) підбір і створення переліку рейтингів держав світу для потреб шкільної суспільної географії; опрацювання і генералізація знань про методику рейтингу; 3) розробити дидактичні завдання для виконання практичних робіт, позакласних заходів, інтерактивних занять із застосуванням міжнародних рейтингів для характеристики соціально-економічних особливостей держав макрорегіону [7,8].

Висновки. Типізація є важливим інструментом у суспільно-географічних дослідженнях, оскільки дозволяє здійснити аналіз за значною кількістю показників та визначити відповідне місце країни за конкретних умов.

Дослідження типів країн світу, а також регіонів, що сформуються із цих країн, є головним завданням методу. Поруч із аналізом суспільно-географічного положення, суспільно-географічних чинників розвитку типізація країн є традиційним підходом в характеристиці країн і регіонів світу, що висвітлює відмінності суспільно-географічного розвитку (в т. ч., демо-, соціально-, економіко-, політико-географічного).

Серед інноваційних підходів – аналіз міжнародних рейтингів країн світу, що дозволяє відображати особливості країн і макрорегіонів, й тим самим має велике значення для суспільно-географічних досліджень та для освітньої мети. Також учні мають змогу розвивати дослідницьку діяльність, навчаються аналізувати та інтегрувати групи/типи країни для подальшого використання.

Розробка методики застосування типізації країн у шкільній географії, посилить як загальні компетенції учнів, як от вміння пошуку інформації, обробки даних, так і допоможе розвитку спеціальних навиків, зокрема створення рейтингу країн, аналізування рейтингу, створення карт, аналізу вияву окремих глобальних і регіональних проблем у певних державах, виявлення відмінностей і спільних рис розвитку цих країн із Україною (що забезпечує україноцентричний підхід у дослідженнях) тощо.

Література:

1. Книш М. М. Регіональна економічна і соціальна географія світу (Латинська Америка та Карибські країни, Африка, Азія, Океанія) : навч. посібник / М. М. Книш, О. І. Мамчур. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. – 372 с.
2. Книш М. М. Суспільна географія країн, що розвиваються: проблеми теорії, методології та методики : монографія. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. – 276 с.
3. Шаблій О. Суспільна географія. (Кн. 1. Проблеми теорії, історії та методики дослідження). ЛНУ імені Івана Франка. Львів, 2015. 814 с.
4. Блій Г. де, Муллер П., Шаблій О. Географія: світи, регіони, концепти: пер. з англ. Київ: Либідь, 2004. 740 с.
5. Мамчур О. І. Новітні економічні типології країн світу / О. І. Мамчур, С. В. Сідорова // Геополітика і екогеодинаміка регіонів : науковий журнал. – Сімферополь : Кримський науковий центр Національної академії наук України, 2014. – Т. 10. – Вип. 2. – С. 141–146.
6. Мамчур О.І. Комплексні типології країн світу у суспільно-географічних дослідженнях / О. І. Мамчур // Географія, картографія, географічна освіта: історія, методологія, практика : матеріали міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю створення кафедри географії України та регіоналістики і 80-річчю з дня народження професора Ярослава Жупанського (м. Чернівці, 9–11 жовтня 2014 р.). – Чернівці, 2014. – С. 149–151.
7. Мамчур О. І., Марків Т. І. Держави макрорегіону Південно-Східної Азії у міжнародних рейтингах світу: значення методу типізації і рейтингування країн у шкільній суспільній географії. Шості Сумські наукові географічні читання: збірник матеріалів Всеукр. наук. конференції (м. Суми, 15-17 жовтня 2021 р.). Суми, 2021. С. 195-200.

8. Мамчур О. І. Суспільно-географічні дисципліни: роль у формуванні професійних компетентностей / О. Мамчур, І. Ванда, Л. Котик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль : СМП “Тайп”. – № 1 (випуск 40). – 2016. – С. 73–81.

References:

1. Knysh M. M., Mamchur O. I. Regional Economic and Social Geography of the World (Latin America and Caribbean countries, Africa, Asia, Oceania). Educational textbook. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 2022. 372 (in Ukrainian)
2. Knysh M. M. Human Geography of the Developing Countries: Problems of Theory, Methodology and Methodics: monograph. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 2019. 276 p. (in Ukrainian)
3. Shabliy O. Social geography. (Book 1: Problems of theory, history and research methods). Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2015. 814 c.
4. Blyi G. de, Muller P., Shabliy O. Geography: Worlds, Regions, Concepts: translated from English. Kyiv: Lybid, 2004. 740 c.
5. Mamchur O. I., Sidorova S. V. The Latest Economic Typologies of Countries. Geopolitika i ekogeodynamika regionov. Scientific journal. – Simferopol: Krymskyy Naukovyy tsentr Natsionalnoi akademiyi nauk Ukrainy, 2014. – T. 10. – Iss. 2. – Pp. 141–146. (in Ukrainian)
6. Mamchur O. I. Complex country typology in human-geographical research // Geography, cartography, geographical education: history, methodology, practice: materials intern. scientific-practical conference dedicated to the 25th anniversary of the Department of Geography of Ukraine and Regional Studies and the 80th anniversary of the birth of Professor Yaroslav Zhupansky (Chernivtsi, October 9-11, 2014). - Chernivtsi, 2014. - P. 149–151. (in Ukrainian)
7. Mamchur O. I., Markiv T. I. States of the Southeast Asian macroregion in international world rankings: the importance of the method of typification and ranking of countries in school social geography. Sixth Sumy Scientific Geographical Readings: collection of materials of the All-Ukrainian Scientific Conference (Sumy, 15-17 October 2021). Sumy, 2021. С. 195-200.
8. Mamchur O. I. Human-geographical disciplines: role in the formation of professional competences / О. Мамчур, І. Ванда, Л. Котик // Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: geography. - Ternopil: SMP "Taip." - No. 1 (issue 40). - 2016. - P. 73-81.

УДК 373.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-502-509](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-502-509)

Марчук Оксана Олександрівна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університеті імені академіка Степана Дем'янчука», вул. акад. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33000, тел.: (0326) 63-72-34, <https://orcid.org/0000-0002-2922-285X>

Сойко Інна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, декан педагогічного факультету, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університеті імені академіка Степана Дем'янчука», вул. акад. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33000, тел.: (0326) 63-72-34, <https://orcid.org/0000-0003-1502-6011>.

ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ ІНТЕГРАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Анотація. В останні десятиліття гостро постає потреба у виробленні нових підходів до збереження та охорони природи. Запровадження воєнного стану та активні бойові дії, що ведуться на території України з лютого 2022 р., спричинили значні руйнування та знищення екосистем, на відновлення яких потрібно багато років. Це зумовлює необхідність у формуванні в підростаючого покоління екологічної культури, відповідно, в закладах дошкільної освіти слід виробити комплексну систему виховання, спрямовану на формування екологічної свідомості. Інтеграція освітнього процесу - ефективний засіб виховання дошкільників, яка дозволяє осмислено пізнавати явища навколишньої дійсності. Принципи інтегрованого навчання (науковість, систематичність, цілісність, природовідповідність, принцип зв'язку навчання і виховання із життям, варіативність змістових ліній, гармонізація, індивідуалізація) доцільно використовувати у процесі формування екологічної культури старших дошкільників.

Екологічна компетентність дошкільника – це знання дитини про навколишній світ та усвідомлення нею необхідності його збереження, що виражається в її щоденній діяльності, спрямованій на захист природи. Екологічна культура - це невід'ємна частиною загальної культури людини, коли її інтереси, потреби, установки, емоції, переживання, почуття, естетичні оцінки, смаки, звички спрямовуються на збереження природи.

У статті розроблено педагогічну організаційну модель «Формування екологічної культури старших дошкільників в контексті інтеграції». Формування екологічної культури із застосуванням інтегрованого навчання трактуємо як процес формування в дитини природозберігаючої компетенції шляхом комплексного застосування відповідних форм, методі та прийомів виховання на заняттях в ЗДО, у роботі із батьками та із залучення широких кіл громадськості, що пропагують необхідність збереження та охорони природи. При використанні принципів інтеграції у формуванні екологічної культури вихователям доцільно проводити узагальнюючі заняття, на яких разом із дітьми складати екологічні казки, інсценізувати їх, робити цікаві вироби, малювати малюнки, проводити ігри, конкурси, вікторини із залученням батьків та громадськості. Формування екологічної культури повинно бути цілісним освітнім процесом, в ході якого дитина повинна усвідомити необхідність збереження та примноження дарів природи.

Ключові слова: екологічна культура, принципи інтеграції, природа, формування екологічної свідомості, освітній процес.

Marchuk Oksana Olexandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Docent, Professor of the department of General Pedagogy and Preschool Education, Private Higher Education Establishment «Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities», Academician Stepan Demianchuk St., 4, Rivne, 33000, tel.: (0326) 63-72-34, <https://orcid.org/0000-0002-2922-285X>

Soyko Inna Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Dean of the Faculty of Pedagogy, Private Higher Education Establishment «Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities», Academician Stepan Demianchuk St., 4, Rivne, 33000, tel.: (0326) 63-72-34, <https://orcid.org/0000-0003-1502-6011>

USE OF THE PRINCIPLES OF INTERACTION IN THE FORMATION OF THE ENVIRONMENTAL CULTURE OF SENIOR PRESCHOOL STUDENTS

Abstract. Nowadays there is an urgent need to develop new approaches to the nature conservation and protection. The introduction of martial law and the active hostilities that have been taking place on the territory of Ukraine since February 2022 have caused the significant destruction of ecosystems which will take many years to restore. This process necessitates the formation of the ecological culture in the younger generation, preschool education institutions should develop the comprehensive system of education aimed at the formation of the environmental awareness. The integration of the educational process is effective method of educating which allows preschoolers to meaningfully learn about the phenomena of the surrounding reality. The principles of integrated education (scientific, systematic, integrity, conformity to nature, the principle of connection of the education and upbringing with life, variability of content lines, harmonization, individualization) are recommended to use in the process of forming the ecological culture of older preschoolers.

The environmental competence of the preschooler is a child's knowledge of the surrounding world and the awareness of the need to preserve it which is expressed in the daily activities aimed at the protecting nature. The ecological culture is an integral part of the general culture of a person when the interests, needs, attitudes, emotions, experiences, feelings, aesthetic evaluations, tastes, habits are directed to the preservation of nature.

The article has a pedagogical organizational model "The formation of environmental culture of older preschoolers in the context of integration". We interpret the formation of ecological culture with the using of the integrated education as the process of forming a child's nature conservation competence through the comprehensive application of appropriate forms, methods and methods of education in classes, in work with parents and the public persons who promote the need for conservation and protection of the nature. Using the principles of integration in the formation of ecological culture the teachers can conduct generalizing classes where together with children they compose ecological fairy tales, stage them, make interesting crafts, draw pictures, conduct games, contests, quizzes with the involvement of parents and the public. The formation of ecological culture is a long educational process during which the every child must realize the need to preserve and increase the gifts of nature.

Keywords: ecological culture, principles of integration, nature, formation of ecological consciousness, educational process.

Постановка проблеми. Екологічне виховання – це систематична робота педагогів, батьків та представників громадськості, спрямована на розвиток у молодого покоління екологічної культури. Воно передбачає формування у дітей екологічної компетентності,

усвідомлення необхідності збереження природного середовища та розумну взаємодію людини з природою. В Законі України «Про освіту» написано, що «засадами державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля» [2], відтак здобувачі дошкільної освіти повинні оволодіти навиками бережливого ставлення до природи. В іншому освітньому документі «Базовому компоненті дошкільної освіти» виокремлено окремий освітній напрям «Дитина в природному середовищі» і пояснено, що дитина повинна бути «обізнана з позитивним і негативним впливом людини на природне довкілля, проблемами довкілля, насамперед змінами клімату, і необхідністю заощаджувати енергію, воду, сортувати сміття тощо у повсякденному житті і мати первинні навички такої поведінки» [1]. Тому в сучасних ЗДО повинні бути створені належні умови для виховання у дошкільників екологічної свідомості під час проведення інтегрованих занять. Сучасні вчені так обґрунтували необхідність впровадження інтегрованого підходу в закладах освіти: «Інтегрована освіта є безумовним гарантом для кожної дитини в самостійному досягненні життєвої мети, джерелом творчого зростання та самореалізації в соціумі. Без інтеграції неможливим стає прогрес сучасної науки та цивілізаційний розвиток. Наукова думка дедалі більше тяжіє до об'єднання окремих, ізольованих об'єктів і явищ в єдине ціле» [7, с. 24].

У лютому 2022 р. в Україні було введено воєнний стан, однак більшість ЗДО продовжують працювати і збереження природи не втратило своєї актуальності. Навпаки сьогодні руйнуються природні екосистеми і потрібно готувати підростаюче покоління до відповідальної і довготривалої роботи із відновлення навколишнього середовища України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування екологічної компетенції дітей не є новим. Проблеми взаємодії людини із навколишнім середовищем були об'єктом обговорення всіх історичних епох - починаючи від часів Античності до сьогодення. Ще вчений Арістотель наголошував на необхідності гармонійного життя людини в природі, що знайшло відображення в працях «Фізика». «По виникненню і знищенню», «Історія тварин», «Про рухи тварин», «Про розподіл тварин». Цікавим було вчення засновника школи «Будинок радості» Вітторіно де Фельтре, який закликав проводити заняття із дітьми на свіжому повітрі та викликати у вихованців допитливість шляхом спостереження за природою. Педагоги -гуманісти висловили своє бачення на виховання дитини в природі (Я.-А. Коменський, Й. Песталоцці, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо). На думку Ж.-Ж. Руссо, на формування характеру людини найбільше впливають такі фактори, як: природа, люди та суспільство. Аналізуючи питання формування дитячої особистості в контексті збереження природи доцільно вивчати досвід зарубіжних педагогів-реформаторів поч. ХХ ст., які виробили вчення про вплив середовища на формування особистості (П.Наторп, Д. Дьюї, Г. Кершенштейнер). Великий внесок у розвиток екологічного виховання зроблено українським вченим В. Сухомлинським. Він закликав вихователів та вчителів приділяти значну увагу екологічному вихованню, розвивати дитячу фантазію та уяву, спостерігаючи за явищами навколишнього світу: «Слухаючи, наприклад, розповідь учителя про подорожі краплини води, вона малює в своїй уяві і срібні хвилі ранішнього туману, і темну хмару, і гуркіт грому, і весняний дощ. Чим яскравіші в її уявленні ці картини, тим глибше вона осмислює закономірність природи» [9, с. 33].

Питання екологічного виховання дошкільників досліджено в працях Л.Іщенко, Н.Лисенко, І.Мельника, Л.Різник, З.Плохій, Н.Пустовіт, Г.Пустовіта, Г.Тарасенко, Д.Струннікової, Л.Шаповала та ін. Авторка Маршинська В. зробила висновок про те, що «у дітей старшого дошкільного віку є необхідні передумови формування позитивного

емоційно-ціннісного ставлення до природи» [Маршинська. с. 2]. Концептуальні засади інтегрованого навчання досліджено в науковому доробку сучасних вчених (Н. Бібік, Л. Грищенко, Н. Коваль, Т. Каліновська, О. Макареня, Л. Ніколенко, О. Просіна, Т. Пушкарьова, О. Савченко, Н. Суртаєва, Л. Хомич та ін.). За спостереженнями Мураченко О., в процесі інтеграції дитина повинна сама робити висновки та узагальнення про певний об'єкт, відповідно «педагогічний процес характеризується інтегративною діалектичною цілісністю, яка полягає в постійному конструктивному синтезі протилежних опозицій різного рівня, що призводить до якісно нового результату» [7, с. 37].

Мета статті - проаналізувати процес формування екологічної культури старших дошкільників із застосуванням принципів інтеграції в освітньому процесі ЗДО.

Виклад основного матеріалу. Проведення занять на екологічну тематику в ЗДО допомагає старшим дошкільникам пізнавати красоту природи, навчає співчувати живим істотам, навчить дітей світ живої і неживої природи. На заняттях діти навчаються дбайливо ставитися до природи. Завдання вихователя - подати відомості про забруднення природи та закликати дітей і їх батьків прихильно ставитися захисників навколишнього світу.

Екологічна компетентність дошкільника – це знання дитини про навколишній світ та усвідомлення нею необхідності його збереження, що виражається в її щоденній діяльності, спрямованій на захист природи. Екологічна культура - це невід'ємна частиною загальної культури людини, коли її інтереси, потреби, установки, емоції, переживання, почуття, естетичні оцінки, смаки, звички спрямовуються на збереження природи. Незважаючи на воєнний стан, в закладах дошкільної освіти ведеться природоохоронна діяльність, спрямована на формування екологічної культури дітей. Формування екологічної компетентності, на думку З. Плохій, залежить від таких чинників:

- формування знань про природу відбувається належним чином тоді, коли виконуються різноманітні види діяльності в процесі інтегрованого підходу;
- в ЗДО доцільно використовувати такі методи дослідження навколишнього світу із метою формування екологічної компетентності: експериментування, продуктивна діяльність, моделювання, спостереження, розв'язання проблемних ситуацій, педагогічне спілкування.
- в процесі інтеграції освітнього процесу використовувати різноманітні методи, форми та прийоми виховання дітей;
- створення атмосфери радості від пізнання навколишнього світу;
- врахування при формуванні екологічної культури особливостей розвитку та саморозвитку дитини;
- формування екологічної культури в процесі інтеграції повинно спрямовуватися на вдосконалення моральних особистісних якостей та вироблення гуманістичних цінностей [9, с. 7].

В «Українському енциклопедичному словнику» С. Гончаренка пояснено, що метою екологічної освіти та виховання є «формування системи знань, поглядів і переконань, спрямованих на виховання моральної відповідальності особистості за стан навколишнього середовища» [2, с. 150]. Сучасні науковці подають таке визначення терміну інтеграція в дошкільній освіті: «це цілеспрямований і систематичний процес об'єднання освітніх напрямів під час спеціально організованої взаємодії педагогів і вихованців, спрямований на вирішення освітніх завдань на основі інтеграції змісту освіти та видів дитячої діяльності» [5]. До основних принципів інтеграції освітнього процесу в ЗДО належать: науковість, систематичність, цілісність, природовідповідність, принцип зв'язку навчання і виховання із життям, варіативність змістових ліній, гармонізація, індивідуалізація.

Нами було розроблено модель «Формування екологічної культури старших дошкільників в контексті інтеграції» (рис. 1), яка включає інтеграційний, змістовий та цільовий блоки.

Нами виділено наступні педагогічні умови формування екологічної культури дошкільників в умовах воєнного стану:

- використання інтегрованого підходу до проведення занять;
- систематичне застосування інноваційних форм, методів та прийомів роботи з дітьми;
- активне впровадження онлайн технологій виховання, спрямованих на формування екологічної культури;

Рис. 1. Модель «Формування екологічної культури старших дошкільників в контексті інтеграції занять»

- систематичне проведення в освітньому процесі ЗДО екскурсій, екологічних стежин, спостереження за живою та неживою природою (в тому числі і онлайн, ЗД-формат);

– створення екологічних куточків в ЗДО;
– налагодження тісної співпраці з батьками та представниками громадськості щодо формування екологічної культури у дітей старшого дошкільного віку.

За визначеннями сучасних вчених, «інтегрований підхід реалізується під час вивчення інтегрованих курсів чи окремих предметів з освітньої галузі, коли цілісність знань формується завдяки інтеграції їх на основі спільних для всіх предметів понять; застосування методів і форм навчання, контролю і корекції навчальних досягнень учнів, що спрямовують навчальний і виховний процес на об'єднання знань» [8, с. 118].

На основі визначень сучасних науковців подамо власне розуміння формування екологічної культури із застосуванням інтегрованого навчання як процесу формування в дитини природозберігаючої компетенції шляхом комплексного застосування відповідних форм, методів та прийомів виховання на заняттях в ЗДО, у роботі із батьками та із залучення широких кіл громадськості, що пропагують необхідність збереження та охорони природи.

Під час проведення інтегрованих занять пропонуємо, перш за все, ознайомити старших дошкільників, із базовими (основними) термінами екологічними термінами. До них належать такі лексеми: *Земля, океан, планета, материк, звірі, рослини, екологія, море, озеро, річка, охорона, довкілля, навколишній світ, аварія, забруднення, повітря, бактерії, вода, мікроби, сміття, парк, ботанічний сад, побутові відходи, клімат, айсберг, льодовик.* Для розуміння цих термінів вихователь в процесі самоосвіти може використовувати спеціальні словники [11; 12]

При впровадженні інноваційних форм, методів та прийомів роботи з дітьми в ЗДО щодо підвищення їх екологічної культури доцільно проводити інтегровані заняття на теми: «Подорож разом з Водою», «В країні Чистоти і Порядку», «В гості до Царства звірів», «Таємниці Осіннього лісу», «Зима зачаровує красою». Цікавим є поєднання змістового матеріалу занять із навколишнього середовища. музики, образотворчого мистецтва, фізичної культури. Пропонуємо вихователю до занять підбирати цікаві епіграфи на кшталт:

- 1) «Люби, вивчай свій рідний край»;
- 2) «В нас природна одна, в неї - мила краса»;
- 3) «Ми природу збережемо, шлях до успіху знайдемо»;
- 4) «Вчимось в природи творчого спокою»

При проведенні інтегрованих занять, спрямованих на формування та підвищення екологічної культури дошкільників, вихователь повинен підібрати музичний супровід, дидактичні матеріали, мультфільми про природу тощо. Цікавою формою роботи буде продовжити чи придумати казка, яка, на думку В. Сухомлинського, «є животворним джерелом дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень» [4, с. 149]. Рекомендуємо вихователям запропонувати дітям образи казки. Це можуть бути образи тварин, людина, явища природи. Варто акцентувати увагу дітей, що казці добро повинно перемогти зло, любов до природи - сили зла, чистота і правда - бруд і брехню тощо. Вихователь, наприклад, може запропонувати такі початки казок:

А) У далекому царстві Природи виник справжній переполох. Коли одного літнього ранку лісові мешканці прокинулися, то вони побачили на деревах пожовкле листя. А був тоді лише початок червня. Сміливий Їжачок та його сестричка Синичка вирішили дізнатися правду, що сталося...

Б) Трапилася ця прикра пригода нещодавно. Маленькі лисенята побачили багато сміття на галявині. Вони почали тильно стежити за тим, хто входить до лісу. Одного разу вони почули гуркіт грузовика...

В) Вирішив Бруд, що він - король Всесвіту. І прийняв рішення розіслати своїх слуг по всій планеті. От і прибули його вірні слуги до лісу, в своїх корзинах вони мали багато сміття...

Такий від роботи сприяє формуванню уяви дошкільників. Вихователь може запропонувати дітям зробити спільну казку, коли дитина починає говорити, а інші - продовжують. До екологічних казок можна підібрати ілюстрації, розробити «малюнки - маршрути». Коли казка закінчується, діти під керівництвом наставника можуть намалювати малюнки чи інсценізувати власну казку. Вихователі можуть запропонувати придумати екологічні казки також і батькам. Результатом роботи над казками в ЗДО може бути видання збірника.

Формуванню екологічної культури сприяє проведення інтегрованих занять із розвитку мовлення та образотворчого мистецтва. Пропонуємо вихователю ознайомити дошкільників із синонімами до слів на екологічну тематику (табл. 1).

Таблиця 1

Синоніми до слів на екологічну тематику

№	Слово	Синоніми
1	Сміття	Виміт, покидьки, непотріб, сміттячко бруд, побутові відходи
2	Рослина	зілля, рослинність, трава, урожай, дерево, кущ
3	Берегти (природу)	Охороняти, любити, шанувати, оберігати, захищати
4	Прекрасна (природа)	чарівна, гарна, чудова, чудесна, принадна, неповторна

На заняттях із образотворчого мистецтва діти можуть намалювати малюнки на здоров'язберігаючу тематику та обговорити різноманітні ситуації. Пропонуємо таку тематику бесід за опорними малюнками: «Правила поведінки на природі», «Комп'ютери і природи», «Помилки дорослих», «Як примножити красу природи», «Проліски хочуть жити», «Вогонь: друг чи ворог?». Під керівництвом вихователя діти також можуть виготовити різноманітні вироби на екологічні тематику, придумати про них історії, застосовувати їх у драматургії та інсценізації. За рекомендацією сучасних науковців, «інтегровані заняття доцільно проводити як узагальнюючі, на яких розкриватимуться проблеми найважливіші для обох розділів програми, за якою працює заклад дошкільної освіти» [13, с. 240].

В процесі інтеграції до формування екологічної свідомості варто долучати батьків, які можуть допомагати дітям виготовляти вироби чи малювати малюнки. Цікавим видом роботи є монтування відео про чисте довкілля. Пропонуємо зробити разом із батьками відео на такі теми: «Чистота мого двору (міста, села)», «Тут побувала некультурна людина», «На сторожі чистоти природи», «Ні - забрудненню!». Вихователі можуть роздати родичам дітей різноманітні флайєри та постери про збереження довкілля, організувати природознавчі екскурсії, зустрічі із відомими природоохоронцями.

Отже, інтегрований підхід до формування екологічної культури значно сприяє формуванню природозберігаючої свідомості старших дошкільників, розширює їх знання про навколишнє середовище та сприяє збереженню охорони довкілля. Виховання екологічної культури дітей – складний і довготривалий процес, який вимагає посиленої уваги до пошуку ефективних засобів, форм, методів екологічного виховання із застосуванням принципів інтеграції.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) URL: <https://ezavdnz.mcfrr.ua/867844>.
2. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне, 2011. 552 с.
3. Закон України «Про освіту» 2017 р. URL: <https://base.kristti.com.ua/?p=5895> (дата звернення: 23.04.2023 р.)
4. Козир М., Малащенко А. Педагогічні умови використання казок В. Сухомлинського як засобу формування морально-етичних понять у старших дошкільників. *Інноватика у вихованні*. 2020. Вип. 12. С. 147-160.

5. Консультація «Інтегрований освітній процес як спеціально організована взаємодія дитини і дорослого» URL: <http://sadiq-marinka.in.ua> (дата звернення: 28.04.2023 р.)
6. Маршинська В. В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку: автореф... кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2003. 20 с.
7. Муращенко О. В. Підготовка вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти до інтегрованого навчання молодших школярів: дис.... на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 329 с.
8. Муращенко О.В. Шляхи здійснення міжпредметних зв'язків як засіб реалізації інтегрованого навчання. *Сучасна освіта: методологія, теорія, практика* : зб. тез доповідей II Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю. Дніпро : Акцент ПП, 2019. С. 115-118.
9. Плохій З. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу (інноваційні підходи). *Дошкільне виховання*. 2010. №7. С. 6-10.
10. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибр. твори : в 5- ти т. Т. 3. К., 1977. С. 5-279.
11. Термінологічний словник-довідник природоохоронних термінів URL: <https://naurok.com.ua/terminologichniy-slovnik-dovidnik-prirodoohoronnihterminiv-300871.html> (дата звернення: 26.05.2023 р.)
12. Тлумачний словник екологічних термінів та понять, пов'язаних з охороною навколишнього середовища / уклад. Л. В. Левандовський, Л. І. Танащук, Л. Ф. Степанець, В. Х. Суходол. К.: НУХТ, 2006. 61 с.
13. Щербакова К. Й., Макаренко Л. В. Інтегровані музично-математичні заняття у закладах дошкільної освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2020. Вип. 1. С. 237-246.

References:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia) [The Basic component of the preschool education (new edition)]. Retrieved from <https://ezavdnz.mcfir.ua/867844> [in Ukrainian].
2. Noncharenko S. (2011) *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary], 552 p. [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»* [About education] 2017 r. URL: <https://base.kristti.com.ua/?p=5895> (data zvernennia: 23.04.2023 r.) [in Ukrainian].
4. Kozyr M., Malashchenko A. (2020). *Pedahohichni umovy vykorystannia kazok V. Sukhomlynskoho yak zasobu formuvannia moralno-etychnykh poniat u starshykh doshkilnykiv* [The Pedagogical conditions of using V. Sukhomlynskyi's fairy tales as a means of forming moral and ethical concepts of older preschoolers.]. *Innovatyka u vykhovanni*. Vyp. 12. S. 147-160 [in Ukrainian].
5. Konsultatsiia «Intehrovanyi protses yak spetsialno orhanizovana vzaiedodiia dytyny i dorosloho» [Consultation "Integrated educational process as a specially organized interaction of a child and an adult"]. URL: <http://sadiq-marinka.in.ua> (data zvernennia: 28.04.2023 r.) [in Ukrainian].
6. Marshynska V. V. (2003). *Vykhovannia emotsiino-tsinnisnoho stavlennia do pryrody u ditei starshoho doshkilnoho viku* [The uu-bringing of the emotional and valuable attitude towards nature in children of older preschool age] : avtoref. ... kandydata pedahohichnykh nauk za spetsialnistiu 13.00.08 «Doshkilna pedahohika» / Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy. Kyiv, 20 s [in Ukrainian].
7. Murashchenko O. V. (2021). *Pidhotovka vchyteliv pochatkovykh klasiv u systemi pislidyplomnoi osvity do intehrovanoho navchannia molodshykh shkoliariv* [The training of primary school teachers in the post-graduate education system for integrated education of junior high school students]: dys.... na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk za spetsialnistiu 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity» / Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Zaporizhzhia, 329 s. [in Ukrainian].
8. Murashchenko O.V. (2019). *Shliakhy zdiisnennia mizhpredmetnykh zviazkiv yak zasib realizatsii intehrovanoho navchannia* [The Ways of implementing interdisciplinary connections as a means of implementing integrated education]. *Suchasna osvita: metodolohiia, teoriia, praktyka* : zb. tez dopovidei II Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnarodnoiu uchastiu. Dniipro : Aktsent PP., S. 115-118. [in Ukrainian].
9. Plokhii Z. (2010). *Ekoloho-rozvyvalne seredovyshche doshkilnoho navchalnoho zakladu (innovatsiini pidkhody)* [The ecological and developmental environment of a preschool educational institution (innovative approaches)]. *Doshkilne vykhovannia*. №7. S. 6-10.
10. Sukhomlynskyi V.O. *Sertse viddaiu ditiam* [I give my heart to children] . Vyrb. tvory : v 5- ty t. Т. 3. К., 1977. S. 5-279. [in Ukrainian].
11. *Terminolohichni slovnyk-dovidnyk pryrodookhoronnykh terminiv* [Terminological dictionary of environmental terms] URL: <https://naurok.com.ua/terminologichniy-slovnik-dovidnik-prirodoohoronnihterminiv-300871.html> (data zvernennia: 26.05.2023 r.) [in Ukrainian].
12. *Tlumachnyi slovnyk ekolohichnykh terminiv ta poniat, poviazanykh z okhoronoiu navkolyshnoho seredovyshcha* (2006). [Explanatory dictionary of ecological terms and concepts about environmental protection] / uklad. L. V. Levandovskiy, L. I. Tanashchuk, L. F. Stepanets, V. Kh. Sukhodol. K. 61 s. [in Ukrainian].
13. Shcherbakova K. Y., Makarenko L. V. (2020). *Intehrovani muzychno-matematychni zaniattia u zakladakh doshkilnoi osvity*. [Integrated musical and mathematical classes in preschool education institutions.] *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu*. Vyp. 1. S. 237-246. [in Ukrainian].

УДК 378.018.8:373.2.011.3-051:004]:37.018.43(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-510-517](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-510-517)

Мельникова Ольга Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-45-33, <https://orcid.org/0000-0002-6051-3372>

СУЧАСНІ ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ У РОБОТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Сучасні інформаційні технології відкривають нові можливості задля підвищення ефективності освітнього процесу закладу дошкільної освіти. Відповідно, задля забезпечення гармонійного розвитку дітей дошкільного віку, освітня практика також переорієнтовується.

У статті обґрунтовано можливості використання сучасних цифрових інструментів у роботі майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти в умовах дистанційного навчання. Доведено, що важливою складовою професійної компетентності в сучасних умовах інформатизації освіти України є цифрова компетентність майбутніх дошкільних педагогів.

З'ясовано, що протягом останніх років у закладах дошкільної освіти відбувається активне упровадження інформаційних технологій у освітній процес, адже універсальність онлайн інструментів та технологій сприяє ефективному їх використанню при організації дистанційного навчання дітей дошкільного віку; відбувається знайомство здобувачів вищої освіти з веб-ресурсами, які можуть використовувати педагоги закладу дошкільної освіти.

Запропоновано та схарактеризовано основні цифрові інструменти, ресурси та технології, які можуть використовувати майбутні педагоги закладів дошкільної освіти. Доведено, що їх застосування сприятиме формуванню цифрової компетентності у контексті вивчення освітніх компонентів, що надасть можливість здобувачам вищої освіти розширити професійні знання, сформувати педагогічні вміння використовуючи цифрові інструменти та технології у роботі з дітьми дошкільного віку.

Зроблено висновки про те, що використання цифрових інструментів та інтернет-ресурсів у роботі майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти є потужним інструментом особистісного розвитку, які завдяки правильному використанню спроможні суттєво підвищити якість освітнього процесу закладів дошкільної освіти, що сприяє залученню дітей до активної праці, підвищенню їхнього інтересу до навчання, кращому засвоєнню матеріалу і підвищує ефективність учіння в цілому.

Ключові слова: підготовка майбутніх фахівців, заклад дошкільної освіти, цифрові інструменти, цифрова компетентність, дистанційне навчання.

Melnykova Olga Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor, acting head of the preschool education department of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, 20300, tel.: (04744) 3-45-33, <https://orcid.org/0000-0002-6051-3372>

MODERN DIGITAL TOOLS IN THE WORK OF FUTURE SPECIALISTS OF PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS IN CONDITIONS OF DISTANCE EDUCATION

Abstract. Modern information technologies open up new opportunities for increasing the effectiveness of the educational process of the preschool education institution. Accordingly, in

order to ensure the harmonious development of preschool children, educational practice is also being reoriented.

The article substantiates the possibility of using modern digital tools in the work of future specialists of preschool education institutions in the conditions of distance learning. It has been proven that the digital competence of future teachers is an important component of professional competence in modern conditions of informatization of education in Ukraine.

It has been found that in recent years, information technologies have been actively introduced into the educational process in preschool education institutions, because the universality of online tools and technologies contributes to their effective use in the organization of distance learning of preschool children; students of higher education are introduced to web resources that can be used by teachers of preschool education institutions.

The main digital tools, resources and technologies that can be used by future teachers of preschool education institutions are proposed and characterized. It has been proven that their application will contribute to the formation of digital competence in the context of studying educational components, which will provide an opportunity for students of higher education to expand professional knowledge, form pedagogical skills using digital tools and technologies in working with preschool children.

It was concluded that the use of digital tools and Internet resources in the work of future specialists of preschool education institutions is a powerful tool for personal development, which, thanks to their correct use, can significantly improve the quality of the educational process of preschool education institutions, which contributes to the involvement of children in active work, increasing their interest in learning, better assimilation of the material and increases the effectiveness of learning in general.

Keywords: training of future specialists, preschool education institution, digital tools, digital competence, distance learning.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій суттєво перебудовують практику повсякденного життя людини. Адже сучасні інформаційні технології відкривають нові можливості задля підвищення ефективності освітнього процесу закладу дошкільної освіти. Вагомого значення набуває використання методів активного пізнання, самоосвіти, програм дистанційного навчання, тощо.

У зв'язку із уведенням воєнного стану на території України, система освіти нашої держави опинилася в нових реаліях функціонування, а перед освітніми менеджерами постали такі питання, які до сьогодні ніхто не вирішував. Так, освітній процес наразі відбувається з використанням усіх доступних форм: онлайн (із застосуванням ІТ-технологій і дистанційного доступу на територіях, близьких до місць бойових дій), офлайн (на територіях, віддалених від місць боїв), у змішаному режимі [4].

Відповідно, задля забезпечення гармонійного розвитку дітей дошкільного віку, освітня практика також переорієнтовується. Відтак, у реаліях сьогодення актуальності набуває дистанційне навчання дітей дошкільного віку, яке за наявності сучасних комп'ютерних технологій та доступності інтернету, стає зручним та доступним для учасників освітнього процесу закладу дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійна діяльність вихователя закладу дошкільної освіти розкрито в працях І. Беха, Л. Іщенко, О. Кононко, Н. Кравчук, Л. Карнаух, К. Крутій, В. Кузьменко, Н. Кузьміної, Е. Панько, Н. Трофаїла та ін.

Проблемою впровадження й використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті займалися науковці В. Безпалько, В. Биков, С. Гончаренко, Р. Гуревич, М. Жалдак, М. Кадемія, Ю. Машбиць, Є. Полат, І. Роберт, С. Сисоева та ін.

Питання удосконалення підготовки майбутніх педагогів у контексті інформаційних і комунікаційних технологій висвітлено у наукових розвідках С. Атонасян, Б. Семчука, А. Кравцової, Т. Лавиної, М. Лебедевої, А. Могильова, О. Смолянінова, С. Удалова та ін.

Формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти досліджували С. Дяченко, Т. Котик, І. Таран, С. Семчук та ін. Проблеми розвитку цифрової педагогіки висвітлено у зарубіжних працях П. Андерсон, О. Бйорк, Дж. Браєра, С. Варнок, Р. Вітсон, С. Давідсон, Д. Джакацкі, Б. Гірша, Р. Ленема, Т. Клемент, П. Фіфе та ін.

Згадані вище наукові розвідки є безсумнівним внеском у вирішення проблеми запропонованого дослідження, проте у них не достатньо обґрунтовувалося можливості використання сучасних цифрових інструментів у роботі майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти в умовах дистанційного навчання.

Мета статті – обґрунтування можливості використання сучасних цифрових інструментів у роботі майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти в умовах дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою професійної компетентності в сучасних умовах інформатизації освіти України є цифрова компетентність майбутніх педагогів.

Поняття «цифрова компетентність» потрактовується як здатність особистості впевнено та ґрунтовно користуватися засобами цифрових технологій у таких сферах, як професійна діяльність і працевлаштування, освіта, дозвілля, громадська діяльність, що є життєво необхідними для участі у щоденному соціально-економічному житті. До складових (сфер) цифрової компетентності відносяться: інформація та цифрова грамотність, комунікація та співробітництво, створення цифрового контенту, безпека, вирішення проблем. Рамка цифрової компетентності містить дескриптори з восьми рівнів майстерності [1, с. 109].

Цифрова компетентність вихователя – це здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати дані та оперувати ними відповідно до власних потреб і вимог сучасного цифрового суспільства [3].

Використання цифрових технологій в освіті дозволяє поглибити операційні можливості педагогічно-віртуальної реальності, що визначаються такими характеристиками: перехід в паралельну реальність (книжкову, інформаційно-комунікаційну, інтернетну); переміщення в часі й уявний перехід у минулу епоху, комунікація з людьми, що жили в різні історичні часи; подорож у світ людинознавчих, філологічних, математичних, мистецьких, природничих понять; корекція явищ, що відбулися; одухотворення персонажів, явищ, категорій і спілкування з ними.

Якість дошкільної освіти в Україні забезпечується Законами України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2001), Концепцією розвитку дошкільної освіти (2020), Концепцією освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020), Стандартом вищої освіти за освітнім ступенем «бакалавр» (2019), Професійним стандартом «Вихователь закладу дошкільної освіти» (2021), класифікатором професій, Базовим компонентом дошкільної освіти (2021) та іншими нормативно-правовими документами.

Важливим документом у контексті запропонованого дослідження є Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі (2022), де окреслено світоглядні підходи до вирішення проблеми виховання дітей та молоді у цифровому просторі; наголошено на необхідності впровадження засобів захисту дитини від кібербулінгу, протидії засобам технологічно-маркетингового руйнування базових цінностей; розвитку цифрової компетентності педагогічних працівників; формування в дітей та молоді ціннісно-

змістової вибіркості; збереження фізичного, психічного, соціального, духовного здоров'я дітей та молоді; використання здоров'язберезувального потенціалу сімейної медіаосвіти; виховання культури поведінки дітей та молоді в цифровому освітньому просторі; партнерської взаємодії батьків і вихователів щодо попередження негативних впливів цифрового середовища на дітей та молоді; науково-методичного забезпечення виховання дітей та молоді в цифровому просторі [3].

Оскільки розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, платформ і застосунків відбувається переважно за економічною моделлю реклами, коли сервіс пропонується безкоштовно, а інформація в ньому використовується для модифікації поведінки споживача, виховання має підготувати дитину до «входження» в технологічний світ. Цифровий простір дає інформацію про те, що має подобатися, що маємо любити, ким повинні бути. Важливо виховати в дитини впевнене розуміння власних інтересів, яке ґрунтується на розумінні того, хто ми є - наша сім'я, родина, рід, громада, країна, людство - у глобальному різноманітному світі.

Відтак, особливість виховання в інформаційно-цифрову епоху полягає в тому, щоб забезпечити для дитини позитивну перспективу майбутнього. Значну кількість негативних прогнозів, описів загроз і викликів діти отримують у відкритому цифровому медіаінформаційному просторі.

Потребують оновлення програми професійної підготовки педагогів з урахуванням потреб виховання в цифрову епоху, оскільки вони мають включати розширене філософсько-психологічне опрацювання проблем цифрової трансформації і ґрунтовну психолого-педагогічну інструменталізацію наявної педагогічної практики стосовно новітніх викликів, аби забезпечувати: офлайн-першість випереджальної соціалізації в базовій реальності; збереження людності від загроз постгуманізму; виховну протидію звабам технологічно-маркетингового руйнування базових цінностей; позитивність перспективи технологічного розвитку й роль вчинкової дії в забезпеченні динамічної картини світу [3, с. 12.]

Зазначимо, що підготовка майбутніх вихователів до використання цифрових інструментів та технологій у роботі з дітьми дошкільного віку здійснюється в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Зокрема, на факультеті дошкільної та спеціальної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини для реалізації означеної вимоги у структурованні підготовки здобувачів вищої освіти, освітньо-професійною програмою «Дошкільна освіта» передбачено наступні освітні компоненти, як-от *цифрова педагогіка в дошкільній та спеціальній освіті, медіаосвіта дітей дошкільного віку, комп'ютерні технології у роботі з дітьми, які є практикоорієнтованими* [5]. Під час навчання акцентується увага на проблемних та актуальних питаннях дошкільної освіти, практичної підготовки здобувача, створення інформаційно-освітнього контенту для стимулювання самоосвіти здобувачів вищої освіти, проєктної діяльності [2]. Відповідно, здійснюється перенесення одержаних знань, практичних умінь і навичок у різні види педагогічної практики впродовж усього терміну навчання у закладі вищої освіти.

Відтак, протягом останніх років у закладах дошкільної освіти відбувається активне упровадження інформаційних технологій у освітній процес. Адже універсальність онлайн інструментів та технологій сприяє ефективному їх використанню при організації дистанційного навчання дітей дошкільного віку. Зокрема, відбувається знайомство здобувачів вищої освіти з веб-ресурсами, які можуть використовуватися у закладі дошкільної освіти:

Соціальні пошукові системи – це ресурси для здійснення індивідуального або колективного пошуку в мережі):

- пошукова система «Google» (<https://www.google.com/>), яка є найбільшою пошуковою системою у світі;

- українська пошукова система (<https://search.com.ua/>) – масштабована система збору інформації зі сторінок українських сайтів, піддоменів зони .UA та .УКР та показу його результатів;

- Google Академія (<https://scholar.google.com>) – вільна доступна пошукова система, яка індексує повний текст наукових публікацій.

Системи для створення цифрових практичних завдань:

- Google Classroom (<https://classroom.google.com/h>) – безкоштовний веб-сервіс, створений Google для закладів освіти з метою спрощення створення, поширення і класифікації завдань безпаперовим шляхом задля прискорення процесу поширення файлів між педагогами та здобувачами освіти;

- Learning Apps (<https://learningapps.org/>) – інструмент, який дозволяє створювати інтерактивні вправи;

- Kahoot! (<https://kahoot.com/>) – надає багато інструментів для створення дидактичних вправ. Підходить як для заняття в класі, так і для позакласного навчання;

- Story Jumper (<https://www.storyjumper.com>) – інструмент для створення онлайн-книг.

Системи створення веб-журналів – це сайти, основний зміст яких постійно оновлюються новими записами, що можуть містити інформаційні ресурси різних форматів (текстові, графічні, звукові та відеоресурси) і відображається у хронологічному порядку):

- Live Journal (<http://livejournal.com>) – блог-платформа для розміщення щоденників, або ж інших блогів («щоденників», «журналів»);

- Word press (<https://wordpress.com/>) – сервіс, що дозволяє вести блог з використанням популярної системи керування вмістом Word press;

- Blogger (<https://www.blogger.com/>) – сервіс для ведення блогів, за допомогою якого будь-який користувач може легко завести собі власний блог.

Вікі-енциклопедія – сайти довідкового характеру, наповнення якого здійснюється спільними зусиллями великої кількості учасників):

- Вікіпедія (<http://uk.wikipedia.org>) – загальнодоступна вільна багатомовна онлайн-енциклопедія;

- Портал освітян України «Педрада» (<https://www.pedrada.com.ua>) – сайт, де змістовно описується про діяльність закладів дошкільної та загальної середньої освіти;

- Український освітній онлайн-портал для педагогів «На Урок» (<https://naurok.com.ua>) – ресурс, де надано доступ до написання інформативних статей, які стосуються освітнього життя, проведення тематичних вебінарів, запровадження різноманітних освітніх конкурсів, залучення кращих розробок від педагогів з усієї України;

- електронний журнал «Вихователь-методист дошкільного закладу» (<https://emetodyst.mcfr.ua>) – це фахове видання з потужним функціоналом, покликане спростити роботу фахівця закладу дошкільної освіти.

Системи збереження мультимедійних веб-ресурсів – це ресурси для збереження, класифікації, обміну цифровими фотографіями, звуковими та відеоресурсами, текстовими документами, презентаціями:

- Pinterest (<https://www.pinterest.com/>) – соціальний фото-сервіс, який дозволяє прикріпити практично будь-яке зображення, яке Ви вважаєте цікавим і важливим для розміщення, багато педагогів використовують його як сховище розгорнутих планів занять, проектів і різних надихаючих матеріалів;

- Flickr (<https://Flickr.com>) – сервіс для зберігання та подальшого використання цифрових фотографій;

- Youtube (<https://youtube.com>) – соціальний сервіс, призначений для зберігання, перегляду та обговорення цифрових відеозаписів;

- SlideShare (<http://www.slideshare.net>) – соціальний сервіс, призначено для зберігання і особистого або спільного використання, який дозволяє конвертувати презентації PowerPoint у формат Flash.

Платформи для взаємодії онлайн:

- Google Meet (<https://meet.google.com/>) – сервіс відеотелефонного зв'язку;

- Skype (<https://www.skype.com/uk/>) – програма для відео та аудіодзвінків з функцією розмов, чатів і можливістю взаємодії;

- Zoom (<https://zoom.us>) – сервіс для проведення відеоконференцій та онлайн-зустрічей;

- Moodle (<https://moodle.org/>) – сервіс, який дозволяє подавати навчальний матеріал у різних форматах (текст, презентація, відеоматеріал, веб-сторінка; заняття як сукупність веб-сторінок із можливим проміжним виконанням тестових завдань), здійснювати тестування та опитування, інструментів моніторингу результатів навчання.

Ми переконані, що застосування запропонованих цифрових інструментів та технологій у роботі з дітьми дошкільного віку сприятиме формуванню цифрової компетентності у контексті вивчення освітніх компонентів, що надасть можливість здобувачам – майбутнім вихователям розширити професійні знання, сформувані педагогічні вміння.

Відтак, в умовах дистанційного навчання однією з сутнісних характеристик цифрової компетентності вихователя закладу дошкільної освіти є ефективне використання інформаційно-комунікаційних, медіа технологій, що дозволяє ефективно здійснювати професійну діяльність відповідно до умов закладу дошкільної освіти.

Пропонуємо деякі *цифрові інструменти та ресурси*, які може використовувати педагог закладу освіти як-от:

Padlet онлайн-дошка (стіна) (<https://uk.padlet.com/>) – мультимедійний ресурс для створення, спільного редагування та зберігання інформації; дозволяє розміщувати різноманітний контент: фотографії, малюнки, аудіофайли, відеоролики, нотатки, покликання на інші сайти мережі Інтернет.

«Конструктор тестів» від «Всеосвіти»: новий незамінний інструмент для педагогів.

Разом з тим, нині набуває популярності використання інтернет сервісів для створення цікавих дидактичних матеріалів з будь-якої теми з використанням текстів, зображень, відео та аудіо фалів, у тому числі інтерактивних. Дані сервіси є зручним інструментом для створення електронного супроводу освітнього процесу закладу освіти. Серед великого різноманіття виокремимо сервіс LearningApps, є найкращим вибором у розробці інтерактивних завдань для дітей, зокрема дошкільного віку. Даний інтернет-сервіс виступає зручним інструментом для створення інтерактивного курсу з великою кількістю шаблонів різної категорії та складності, що можна безоплатно використовувати для подання, закріплення, перевірки та узагальнених набутих компетентностей дітей.

Створення пазлів (www.jigsawplanet.com) даний цифровий ресурс призначений для формування образного мислення в дітей дошкільного та шкільного віку. Складаючи пазли, дитина «занурюється» в тему, яка вивчається; згадує навчальний матеріал не тільки в образі друкованого тексту, а й візуальних об'єктів, які вона повинна реконструювати.

Сервіс wizer.me (<https://app.wizer.me/>) дозволяє створювати інтерактивні робочі аркуші, які можна використовувати при дистанційному навчанні, для виконання домашніх робіт, для роботи в класі на інтерактивній дошці. Можливість організації групової роботи в сервісі педагог може створювати робочі аркуші на основі відеоуроків, прикріплювати до них різні завдання і запрошувати учнів до роботи. За допомогою сервісу можна створювати цікаві дидактичні матеріали з будь-якої теми шкільної програми з використанням текстів, відео, аудіо, зображень, у тому числі інтерактивних.

ClassTools.NET (<http://www.classtools.net/>) – онлайн-сервіс для створення інтерактивних Flash-ресурсів, і, насамперед, дидактичних ігор для уроків / занять. Більшість дидактичних ігор можна успішно використовувати на інтерактивній дошці.

Study Stack (<https://www.studystack.com/>) – онлайн-сервіс для створення дидактичних матеріалів до уроків. Різноманітність завдань з одним і тим же змістом допомагає краще засвоїти навчальний матеріал, використовуючи його в різних ігрових ситуаціях.

Wordwall (<https://wordwall.net/>) є багатофункціональним інструментом для створення як інтерактивних, так і друкованих матеріалів. Більшість шаблонів доступні, як в інтерактивній, так і в друкованій версії.

Також пропонуємо інтернет-ресурси, які безпосередньо застосовують педагоги закладів дошкільної освіти для роботи з дітьми дошкільного віку:

Дитячі пошукові системи:

- Kiddle (<https://www.kiddle.co>) – дитяча пошукова система від Google для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку;

- KidzSearch (<https://www.kidzsearch.com>) – візуальна безпечна для дітей пошукова система для дітей дошкільного та шкільного віку;

- Youtube Kids (<https://www.youtube.com/kids/>) – додаток YouTube Kids для безпечнішого пізнання світу відео в Інтернеті.

Системи з практичними завданнями:

- МегаЗнайка (<http://www.megaznaika.com.ua>) – веб-ресурс для дітей та батьків, де зібрана величезна кількість цікавої і корисної інформації: казки, вірші, ігри, пісні, цікаві факти про різноманітні предмети та явища, про рослинний і тваринний світ, про людину та її діяльність;

- Пустунчик (<https://pustunchik.ua/ua>) – інформаційно-розважальний портал присвячений розвитку, навчанню та відпочинку дитини, який пропонує різноманітний контент: ігри, аудіотеку, творчість, рукоділля, дозвілля, віртуальну школу та багато цікавого, що дозволить організувати відпочинок та розвиток дошкільників.

Системи вікі-енциклопедій – веб-проект «Читанка» (<http://chytanka.com.ua/>) – дитяча публічна онлайн-бібліотека.

Онлайн-платформи:

- Новітня онлайн-платформа «OPTIMA KIDS» (game.optima.school/home) пропонує безоплатне навчання для дошкільнят. Додаток можна встановити на гаджет із будь-якою операційною системою. Інтерактивні вправи відповідають віковим особливостям малюків, утримують їхню увагу, формують пізнавальні процеси (пам'ять, моторику, уважність до деталей, мислення, сприйняття навколишнього світу);

- Дитячий садок онлайн від НУМО, (<https://www.unicef.org/ukraine/stories/numo-nursery-school>) за підтримки ЮНІСЕФ та МОН з представлено відеозаняттями для дітей віком від 3 до 6 років;

- Дитячий садок онлайн на сайті освітнього хабу м. Києва - <https://eduhub.in.ua>;

- Освітня платформа «OkStudy» пропонує безоплатні щоденні онлайн-зустрічі з дітьми від 6 років: танці, ігри, англійська, перегляд фільмів тощо.

Телеграм-канали для дошкільників:

- Mr.Leader Інноваційна платформа для раннього розвитку дитини. https://t.me/mrleader_brand пропонує батькам цікаві активності для малечі віком від 2 до 6 років.

- «Підтримай дитину» <https://t.me/pidtrumaidutuny>, який створено за підтримки Міністерства освіти і науки педагогами та дитячими психологами. На каналі можна віднайти корисні вправи, руханки, вірші аудіоказки (читаються відомими акторами, письменниками, співаками), відео контент з корисними роликами для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

- «Казкова хатинка» <https://t.me/kazkaur>, гаслом якого є: говоріть з дітьми українською, читайте їм книжки і казки, вчіть разом вірші і пісні. На каналі є вірші, казки, пригодницькі книги та інша дитяча література.

- «Дерево казок» <https://t.me/derevokazok>, де зібрані текстові та аудіоказки: українські та різних народів світу, народні та авторські. Окрім казок, є розмальовки та розваги: пазли, загадки, онлайн-ігри за мотивами улюблених казок.

- Веселун https://t.me/veselun_quiz – вікторини на казкові тематики.

Таким чином, цифрова компетентність вихователів закладів дошкільної освіти є умовою їхньої швидкої орієнтації в цифровому просторі, участі в українському та міжнародному професійному співробітництві. На нашу думку, цифрова компетентність, є важливим складником професійної компетентності майбутнього фахівця дошкільної освіти, яка зосереджує знання та вміння застосовувати сучасні цифрові технології для організації освітнього процесу в закладах вищої освіти, критично оцінювати медіаінформацію та вміти використовувати її у майбутній професійній діяльності.

Висновки. Отже, використання цифрових інструментів та інтернет-ресурсів у роботі майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти є потужним інструментом особистісного розвитку, які завдяки правильному використанню спроможні суттєво підвищити якість освітнього процесу закладів дошкільної освіти, що, сприяє залученню дітей до активної праці, підвищенню їхнього інтересу до навчання, кращому засвоєнню матеріалу і підвищує ефективність учіння в цілому. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в обґрунтуванні педагогічних умов виховання культури поведінки дітей дошкільного віку в цифровому освітньому просторі.

Література:

1. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті: словник. Київ: ЦП Компринт, 2019. 134 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/44182/1>
2. Карнаух Л. П., Мельникова О. М. Формування фахових компетентностей бакалаврів дошкільної освіти в контексті теоретико-практичної підготовки в закладі вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2023. (4). С. 113–119.
3. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. Національна академія педагогічних наук України. Київ: «Інтерсервіс», 2022, 51 с.
4. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. За загальною редакцією С. Шкарлета, Київ 2022. 358 с.
5. Освітньо-професійна програма Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Дошкільна освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fdo.udpu.edu.ua/osvitni-programy/>.

References:

1. *Informatsiino-komunikatsiini tekhnologii v osviti [Information and communication technologies in education]: slovnyk*. Kyiv: TsP Komprynt, dspace.nau.edu.ua Retrieved from: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/44182/1> [in Ukrainian].
2. Karnaukh, L. P., Melnykova, O. M. (2023) Formuvannia fakhovykh kompetentnosti bakalavriv doshkilnoi osvity v konteksti teoretyko-praktychnoi pidhotovky v zakladi vyshchoi osvity [Formation of professional competences of bachelors of preschool education in the context of theoretical and practical training in a higher education institution]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka – Pedagogical sciences: theory and practice*. (4), 113–119 [in Ukrainian].
3. *Kontsepsiia vykhovannia ditei ta molodi v tsyfrovomu prostori [The concept of raising children and youth in the digital space]*. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. Kyiv: «Interservis» [in Ukrainian].
4. *Osvitnio-profesiina prohrama Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny "Doshkilna osvita" pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity spetsialnosti 012 Doshkilna osvita [Educational and professional program of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University "Preschool Education" of the first (bachelor's) level of higher education of speciality 012 Preschool Education]*. (n.d.). fdo.udpu.edu.ua. Retrieved from: <https://fdo.udpu.edu.ua/osvitni-programy/> [in Ukrainian].
5. Shkarlet, S. (Eds.). (2022) *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Education of Ukraine under martial law]*. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 371:004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-518-527](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-518-527)

Мізюк Вікторія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри математики, інформатики та інформаційної діяльності, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, 68610, тел.: (095) 579-58-48, <https://orcid.org/0000-0001-8291-6597>

Дмитрієва Марина Вікторівна викладач кафедри математики, інформатики та інформаційної діяльності, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, 68610, тел.: (066) 850-23-61, <https://orcid.org/0000-0002-7139-9800>

Абросімов Євгеній Олександрович викладач кафедри математики, інформатики та інформаційної діяльності, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, 68610, тел.: (093) 792-82-06, <https://orcid.org/0000-0002-7139-9800>

Поволяшко Кирилло Валерійович здобувач вищої освіти 2-го курсу факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, 68610, тел.: (097) 556-35-02, <https://orcid.org/0009-0001-8699-5701>

ПРО ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ MS EXCEL ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ РЕСУРСОЗАТРАТНИХ ЗАДАЧ

Анотація. Тема автоматизації ресурсозатратних задач, зокрема реєстрації студентів в корпоративних системах університету, є на сьогодні надзвичайно актуальною, адже починаючи з 2019 року і по-сьогодні вимушений дистанційний формат навчання у закладах освіти України реалізується завдяки організації корпоративних електронних освітніх платформ, що, у свою чергу, потребує реєстрацію в них великої кількості здобувачів освіти за певними логінами і паролями.

Автоматизація вводу даних здобувачів в електронну може принести численні переваги, включаючи ефективність, точність, економію ресурсів, безпеку даних, зручність та швидкість в обслуговуванні. Це особливо важливо в контексті постійної зміни контингенту студентів, складності особистих даних, які потребують обробки. Застосування автоматизації допомагає організаціям забезпечувати ефективний та точний ввід даних, що є особливо важливим в умовах регуляторної документації та вимог до збереження конфіденційності.

В статті подано порівняння способів самоавторизації здобувачів і реєстрації під контролем закладу, доведено, що само авторизація не є ефективною і може вплинути на продуктивність системи та якість обслуговування для решти користувачів. Розкрито один із способів використання інструментів MS Excel для створення електронних облікових скриньок для студентів університету. Доведено, що саме цей інструмент є найбільш ефективним завдяки точності, економії ресурсів, зручності і легкості.

Авторами описано загальні підходи та покрокові етапи механізму автоматизації створення електронних облікових скриньок для студентів університету за допомогою MS Excel, наведено приклади з практичного досвіду роботи. Сформульовані загальні рекомендації для уникнення ресурсозатратності при вводі великої кількості логінів студентів в електронну систему навчання.

Ключові слова: автоматизація ресурсозатратних задач; Google Workspace; Moodle; вбудовані засоби MS Excel.

Miziuk Viktoriia Anatolyivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor Of Department of Mathematics, Informatics and Information Activity, Izmail State University of Humanities, Repina St., 12, Izmail, 68610, tel.: (095) 579-58-48, <https://orcid.org/0000-0001-8291-6597>

Dmytriieva Maryna Viktorivna Lecturer of Department of Mathematics, Informatics and Information Activity, Izmail State University of Humanities, Repina St., 12, Izmail, 68610, tel.: (066) 850-23-61, <https://orcid.org/0000-0002-7139-9800>

Abrosimov Yevhenii Oleksandrovich Lecturer of Department of Mathematics, Informatics and Information Activity, Izmail State University of Humanities, Repina St., 12, Izmail, 68610, tel.: (093) 792-82-06, <https://orcid.org/0000-0002-7139-9800>

Povoliashko Kyrylo Valeriyovych the second year student of the Faculty of Management, Administration and Information Activities, Izmail State University of Humanities, Repina St., 12, Izmail, 68610, tel.: (097) 556-35-02, <https://orcid.org/0009-0001-8699-5701>

ABOUT ONE OF THE WAYS TO USE MS EXCEL TO AUTOMATE RESOURCE-INTENSIVE TASKS

Abstract. The topic of automating resource-intensive tasks, specifically student registration in university corporate systems, is highly relevant today. Since 2019, the mandatory distance learning format in educational institutions in Ukraine has been implemented through the organization of corporate e-learning platforms, which in turn requires the registration of a large number of students with specific usernames and passwords.

Automating the input of student data into electronic systems can bring numerous advantages, including efficiency, accuracy, resource savings, data security, convenience, and speed of service. This is particularly important in the context of constantly changing student populations and the complexity of personal data requiring processing. The application of automation helps organizations ensure efficient and accurate data entry, which is crucial in the context of regulatory documentation and confidentiality requirements.

The article presents a comparison of self-authorization and institution-controlled registration methods, demonstrating that self-authorization is not effective and can impact system performance and service quality for other users. It explores one of the ways to use MS Excel tools to create electronic accounts for university students. It is proven that this tool is the most efficient in terms of accuracy, resource savings, convenience, and ease of use.

The authors describe general approaches and step-by-step stages of the mechanism for automating the creation of electronic student accounts using MS Excel, providing examples from practical experience. General recommendations are formulated to avoid resource-intensive input of a large number of student logins into the e-learning system.

Keywords: automation of resource-intensive tasks, Google Workspace, Moodle, built-in MS Excel tools.

Постановка проблеми. Починаючи з 2019 року і по-сьогодні у всіх закладах освіти, починаючи від закладів загальної середньої освіти до вищих впроваджено дистанційний формат навчання, який реалізується у різний спосіб, але у більшості, завдяки організації

корпоративних електронних освітніх платформ, таких як Google Workspace for Education, LMS Moodle та подібні, доступ до яких потребує реєстрацію великої кількості здобувачів освіти. Дана робота покладається зазвичай, на спеціалістів комп'ютерних лабораторій вишу і є доволі ресурсозатратна, адже для кожного користувача корпоративної системи вишу треба сформувати унікальний логін, яким він буде користуватися протягом всього навчання. Крім того, кожного року база логінів поповнюється новими обліковими записами. Однак, ручний ввід великої кількості даних є часо- та ресурсозатратним процесом, неефективним з точки зору швидкості та точності. Це спонукає до пошуку автоматизованих варіантів реєстрації користувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема автоматизації різних процесів у різних сферах діяльності людини завжди привертало увагу науковців.

СЕО та фаундер ІТ-компанії Integrity Vision І. Соловійова називає автоматизацію і хмарні технології одними з головних технологічних трендів, як стануть актуальними у сучасному суспільстві і запорукою економії людських ресурсів. Їх впровадження в роботу установ «...дає можливість концентруватись на більш важливих задачах, ... підвищити свою ефективність і покращити обслуговування клієнтів» [5].

Аналіз наукових розробок показав, що більшість з них досліджували автоматизацію процесів збору і аналізу даних у сфері виробництва і бізнесу. Освітня сфера найменш піддається автоматизації у зв'язку з особливостями діяльності. Однак і в даній області вчені шукають різні способи автоматизації процесів роботи. Так, В. Шаповалов і Є. Шаповалов досліджували можливості сучасних інформаційних систем для підготовки документів у сфері науки. Автори запропонували схему підготовки документів із врахуванням різних рівнів погодження та електронного підпису [7].

Є. Гончаренко, С. Данилишин і О. Стельмачоно вивчали можливості автоматизації інформаційних потоків в межах закладу вищого освіти. Автори, використовуючи середовище Visual Studio Community 2019 розробили систему, яка враховує рівні роботи з документами та роботи з ролями користувачів [2].

Науменко Є.О. у своїй роботі запропонував спосіб автоматизованого підписання документів шляхом розробки вебдодатку із використанням мови програмування JVM, середовища розробки IntelliJ IDEA і Spring Boot v2.6.x. як фреймворк для розробки [3].

Наведені приклади досліджень в сфері автоматизації даних в освітній сфері показують, що наявні розробки, які мають на меті уникнути затрати людських ресурсів при обробці великих обсягів інформації. Але для їх розробки потрібні фахівці, які володіють навичками програмування. Більш менші за обсягом завдання, до яких і відносяться реєстрації користувачів в освітніх середовищах, досліджено недостатньо, хоча і є доволі частою проблемою.

Метою статті є дослідження можливостей MS Excel для автоматизації процесу створення робочих облікових скриньок для великої кількості здобувачів освіти та розробка механізму автоматизації цього процесу на прикладі реєстрації до LMS Moodle та Google Workspace.

Виклад основного матеріалу. Впровадження дистанційного формату навчання у заклади освіти, яке було розпочато внаслідок поширення Ковід-19, а потім через військові дії в Україні, реалізується завдяки впровадження різних цифрових освітніх платформ і розповсюджених онлайн сервісів.

В Ізмаїльському державному гуманітарному університеті спочатку дистанційний, а потім і змішаний формат навчання, підтримується завдяки підключенню до Google Workspace та розгортання LMS Moodle.

Зазначимо, що Google Workspace – це сервіс, що дозволяє користувачу використати набір хмарних інструментів замість локальних рішень. Google Workspace, до складу якого входить Google Meet, що важливо для організації дистанційного синхронного навчання, надає можливості:

- заводити власні облікові записи Gmail із доменним ім'ям компанії;
- вести декілька версій розширеного календаря, серед яких можна налаштувати доступ для всіх співробітників закладу або групі користувачів;
- зберігати необмежену кількість інформації на Google Диску з можливістю спільної роботи з колегами у Google документах;
- працювати з файлами Microsoft Office без необхідності автоматичного перетворення на Google, експорту файлів в сторонні формати без необхідності встановлення або купівлі додаткового програмного забезпечення та ще багато корисного для організації дистанційного формату навчання [8].

LMS Moodle – це навчальна платформа, призначена для об'єднання адміністраторів, педагогів і студентів в єдину інтегровану систему для створення персоналізованого цифрового навчального середовища [9].

Для роботи в системах потрібно було організувати реєстрацію великої кількості здобувачів освіти. Дана робота покладається зазвичай, на спеціалістів комп'ютерних лабораторій вишу і є доволі ресурсозатратна, адже для кожного користувача корпоративної системи ВНЗ треба сформувати унікальний логін, яким він буде користуватися протягом всього навчання. Крім того, кожного року база логінів поповнюється новими обліковими записами. Ручне введення великої кількості даних є часо- та ресурсозатратним процесом, неефективним з точки зору швидкості та точності. Тому було поставлено завдання для пошуку можливості автоматизації даного процесу.

Зауважимо, що LMS Moodle дозволяє користувачам самостійно реєструватися і отримувати доступ до ресурсів. Однак, при обговоренні питання щодо автореєстрації в системі LMS Moodle, варто звернути увагу на кілька причин, чому необхідно утримуватися від використання автореєстрації.

По-перше, автореєстрація може призвести до збільшення кількості недійсних або фіктивних облікових записів. Це створює проблеми з управлінням користувачами, адмініструванням та забезпеченням безпеки системи.

По-друге, відсутність контролю над автореєстрацією може дозволити небажаним користувачам отримати доступ до ресурсів, які не призначені для них. Це може призвести до порушення конфіденційності, пошкодження даних або появи недостовірної інформації.

Нарешті, автореєстрація може призвести до надмірного навантаження на сервер Moodle через велику кількість непотрібних облікових записів, що може вплинути на продуктивність системи та якість обслуговування для решти користувачів.

Практичний досвід показав, що реєстрація університетом є більш ефективним, адже самореєстрація здобувачів призводить до хаосу в облікових записах, у недотриманні правил формування унікального імені, після чого викладачам складно ідентифікувати певних студентів під час оцінювання. Задля безпечності та ефективності роботи системи, рекомендується відмовитися від використання автореєстрації в LMS Moodle та замість цього використовувати контрольовану реєстрацію, де цей процес відбувається адміністраторами системи.

Основні переваги автоматизації вводу особистих даних включають:

- ефективність. Автоматизація дозволяє значно зменшити час, необхідний для введення великого обсягу даних. Це дозволяє прискорити робочі процеси та звільнити ресурси для інших завдань;

- точність. Ручний ввід даних може призводити до помилок, таких як описки або неточні дані. Автоматизація дозволяє уникнути таких помилок, оскільки комп'ютерні системи можуть забезпечити високу точність при розпізнаванні та введенні даних;
- економія ресурсів. Автоматизація дозволяє зменшити витрати на людські ресурси, які витрачаються на введення даних вручну, що може призвести до зниження витрат організації та звільнення робочого часу для виконання більш складних завдань;
- зручність та легкість. Автоматизація процесів дозволяє зручно і швидко обробляти дані, щоб забезпечити вчасність початку освітнього процесу із використанням електронного середовища [3; 7].

В межах нашого дослідження було проаналізовано різні доступні сервіси для автоматизації задач. У таблиці 1 подано порівняльні характеристики таких сервісів як MS Excel, Google Sheets, Python та Automate.io, які найбільш підходять для процесу автоматизованої реєстрації користувачів.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика сервісів для автоматизації задач

Критерій	Excel	Google Sheets	Python (Pandas/NumPy)	MS Power Automate
Обсяг даних	Великий	Обмежений	Великий	Обмежений
Функціональність	Висока	Середня	Висока	Висока
Онлайн-доступ	Немає	Є	Немає	Є
Спільна робота	Немає	Є	Немає	Є
Швидкість обробки	Висока	Середня	Висока	Середня
Програмування	Обмежене	Немає	Є	Немає
Інтеграція з іншими сервісами/програмами	Є	Є	Є	Є

Джерело: сформовано авторами на основі власного аналізу

Зазначимо, що для автоматизації реєстрації студентів можна використати будь-яку мову програмування, наприклад, Python. Але для цього в програмі повинні бути вхідні і вихідні дані, які прописуються вручну, і далі їх можливо імпортувати в якусь допоміжну програму, наприклад Блокнот або Excel. Навіть якщо для програми буде розроблено графічний інтерфейс, все одно вхідні дані мають бути оформлені правильно, без помилок.

Однак, огляд наведених характеристик демонструє, що MS Excel має певні переваги у порівнянні з іншими, а саме:

- найпопулярніший та широко використовуваний сервіс для автоматизації задач;
- можливість працювати з великим обсягом даних та розрахунків;
- гнучкість та широкий набір функцій для обробки даних, створення формул та макросів;
- інтеграція з іншими продуктами Microsoft Office, такими як Word та PowerPoint;
- можливість створення графіків, діаграм та інших візуалізацій для аналізу даних;
- локальний режим роботи, який дозволяє працювати без підключення до Інтернету;
- всі макроси можна записати, не використовуючи мову програмування [1; 6].

Аналіз можливостей для генерації автоматичних логінів студентів в електронну систему навчання може включати наступні етапи:

1. Визначення критеріїв для генерації логінів. Треба розглянути різні критерії, за якими можна згенерувати логіни студентів. Наприклад, можна використовувати

комбінацію ім'я-прізвище, унікальні ідентифікатори або номери студентського квитка. Важливо, щоб генеровані логіни були унікальними та легко ідентифікованими.

2. Розробка алгоритму генерації. Перед початком роботи варто розглянути різні методи генерації логінів, які відповідають визначеним критеріям. Наприклад, ви можете використовувати комбінацію перших літер імені та прізвища, додаткові числові або символічні компоненти, або використовувати інші унікальні параметри. Розроблений алгоритм допоможе автоматично згенерувати логіни на основі цих критеріїв.

3. Унікальність логінів. Після першої генерації логінів треба переконатися, що генеровані логіни є унікальними в межах вашої системи навчання. Не необхідно для уникнення можливості конфлікту логінів, якщо вже існують студенти з подібними іменами або іншими ідентифікаторами. Тому до алгоритму генерації логінів доцільно додати механізм, який гарантує унікальність логінів.

4. Тестування та перевірка. Перед впровадженням автоматичної генерації логінів, необхідно провести тестування і перевірку алгоритму. Переконайтеся, що генеровані логіни відповідають визначеним критеріям, є унікальними і не містять помилок. Важливо також забезпечити, щоб згенеровані логіни були легкими для сприйняття та використання студентами.

Перед початком опису порядку роботи зауважимо, що в університеті для всіх студентів створюються корпоративні акаунти Google Workspace, на основі яких вони отримують доступ до корпоративної пошти, і акаунти LMS Moodle, які реєструються із використанням корпоративної пошти. Це дозволяє уникнути необхідності збирання особистої пошти здобувачів, що є обов'язковим при реєстрації і LMS Moodle.

На початку реєстрації електронних скриньок доцільно продумати загальний шаблон, наприклад, «Прізвища студентів на латиниці, код спеціальності, доменне ім'я поштової скриньки - idguonline.net. У нашому випадку шаблон виглядає наступним чином: *prizvyshcheKod@idguonline.net*.

Далі налаштовується робочий документ MS Excel, який містить листи для автоматизації корпоративних акаунтів і акаунтів LMS Moodle.

При автоматизації корпоративних акаунтів перший аркуш («Вхідні») має містити вхідні дані, тобто повне прізвище, ім'я, по батькові, код групи, яка містить номер курсу. Ці дані інтегруються з бази даних вступників. Зазвичай будь-яке АСУ дозволяє це зробити швидко. Далі оформлюються стовпчики «ПІБ (повне, яке інтегрується з АСУ)», «група», «рік вступу». Далі йдуть три стовпчики, в яких буде повне ПІБ буде розбито на прізвище, ім'я і по батькові окремо. Для цього використовуємо формулу «=SPLIT(A2;" ";true;true)», де A2 – вхідні дані, які потрібно поділити, " " – потрібний нам елемент, а true – підтвердження того що в наступні стовпчики ми вписуємо залишок (рис.1).

	A	B	C	D	E	F	G
1	ПІБ	група		рік вступу	поділимо ПІБ на частини		
2	Зеленіков Володимир Борисович	12пз	2пз	2022	Зеленіков	Володимир	Борисович
3	Турга Вадим Сергійович	12пз	2пз	2022			
4	Щокіна Вікторія Василівна	12пз	2пз	2022			

Рис.1. Приклад поділення повного ПІБ на окремі частини

За допомогою формули «=lower(JOIN("";B2;D2))» об'єднаємо дані про групу та рік вступу у стовпчику Н.

Далі доцільно створити аркуші, дані яких використовуються для створення CSV-файлу, який надалі потрібен для введення і реєстрації великої кількості корпоративних акаунтів Google Workspace і LMS Moodle за один раз.

Так, на рисунку 5 продемонстровано можливість для додавання користувачів за допомогою CSV-файлу.

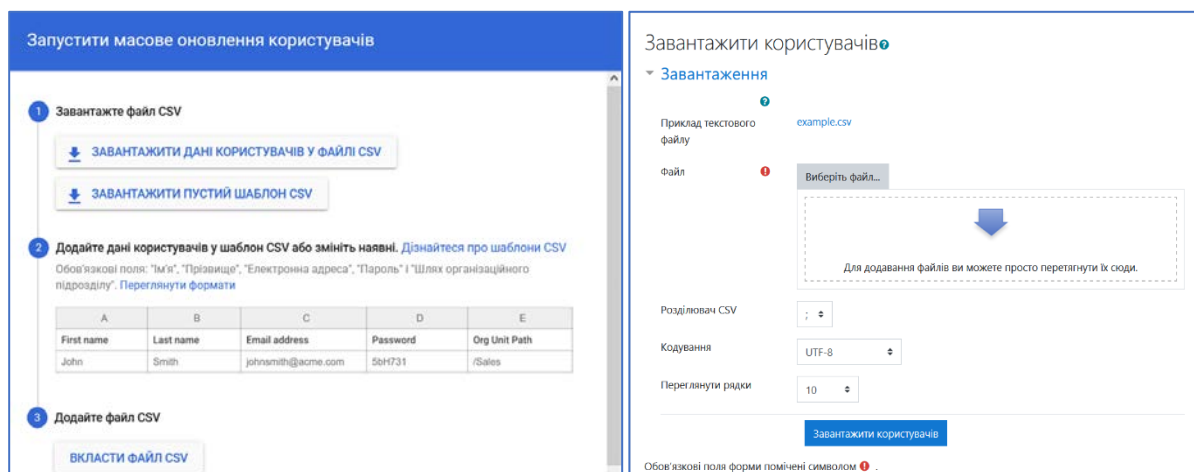

Рис.5. Використання CSV-файлу для масового оновлення користувачів

Отже, застосування електронних таблиць у процесі створення автоматизованого процесу отримання вихідних даних для генерації облікових запитів для студентів та викладачів, може бути гарною альтернативою для людей без знань мов програмування.

Наведені вище процеси демонструють, що MS Excel має достатню кількість функцій для автоматизації певних процесів, а саме: широкий набір функцій та можливостей, гнучкість у налаштуванні, локальний режим роботи, інтеграція з іншими продуктами Microsoft Office, можливість використання без ґрунтовних знань з програмування.

Висновки. Автоматизація вводу особистих даних в електронну базу даних має значення для багатьох сфер життя і може принести численні переваги, включаючи ефективність, точність, економію ресурсів, безпеку даних, зручність та покращення якості обслуговування. Вона продовжує бути актуальною і важливою в контексті постійного зростання обсягу та складності особистих даних, які потребують обробки. Застосування автоматизації допомагає організаціям забезпечувати ефективний та точне введення даних, що є особливо важливим в умовах регуляторної документації.

Зростання кількості даних, пов'язаних з особистими записами, також вимагає забезпечення високого рівня безпеки. Автоматизована система вводу даних може включати механізми контролю доступу, шифрування та захисту від несанкціонованого доступу. Це сприяє збереженню конфіденційності та запобіганню витоку особистих даних. Крім того, автоматизація процесу вводу даних допомагає уникнути помилок та забезпечити оновлення даних в реальному часі.

Існують інструменти та програми, які спеціалізуються на автоматизації введення даних. Наприклад, ви можете використовувати скрипти або програми автоматичного введення даних, які можуть взяти дані зі структурованого джерела (наприклад, Excel-файлу) і автоматично ввести їх у систему навчання.

Результати апробації зазначеної в статті проблеми, а саме уникнення ресурсозатратності при введенні великої кількості логінів студентів в електронну систему навчання, дозволяють дати певні рекомендації для автоматизації роботи:

- якщо вам необхідно створити нові логіни для студентів, варто використовувати автоматичну генерацію логінів. Для цього доцільно створити алгоритм, який генерує логіни на основі інформації про студентів, таких як прізвище, ім'я, номер групи або студентського квитка. Це дозволить вам швидко створити унікальні логіни для кожного студента без необхідності вручну вводити їх;

- якщо в організації вже існує система керування студентами або база даних, варто скористатися інтегрованими рішеннями. Це допоможе автоматизувати процес введення логінів, обмеживши потребу введення інформації в ручному режимі;

- замість ручного введення логінів для кожного студента окремо, варто скористатися можливістю імпорту даних. Збережені дані про логіни студентів у структурованому форматі, такому як CSV або Excel-файлі, можна використати при імпорту в систему навчання для масового завантаження логінів студентів.

- використання масового оновлення допоможе в ситуації, коли необхідно оновити або додати нові дані. Це дозволить вам завантажити файл зі зміненими логінами і застосувати їх до відповідних студентських облікових записів.

Використання зазначених підходів до автоматизації введення логінів студентів допоможе економити час і зусилля, а також зменшить ресурсозатратність процесу введення великої кількості логінів студентів в електронну систему навчання. Він також забезпечить унікальність логінів, дотримання правил безпеки та полегшить процес управління обліковими записами студентів.

Проте, перед впровадженням автоматичної генерації логінів, рекомендується провести пілотний проект або тестування, щоб переконатися в ефективності та правильності алгоритму генерації. Також слід забезпечити механізми перевірки і контролю унікальності логінів та вирішення можливих конфліктів.

Крім того, важливо забезпечити підтримку інфраструктури для автоматичної генерації логінів, зокрема розробку відповідного програмного забезпечення або інтеграцію з існуючою системою навчання. Переконайтеся, що ваша інфраструктура може обробляти великий обсяг логінів швидко і ефективно.

Загалом, автоматична генерація логінів є потужним інструментом для оптимізації процесу введення особистих даних студентів в електронну базу даних. Вона дозволяє зекономити час, зусилля та ресурси, покращує точність та унікальність логінів і сприяє ефективному управлінню обліковими записами студентів.

Література:

1. Гевлич І. Г. Аналіз даних засобами MS Excel. Методичні вказівки до виконання лабораторних робіт та завдань з самостійної роботи студентів. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. 54 с. Режим доступу до ресурсу: http://r.donnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2464/%d0%93%d0%b5%d0%b2%d0%bb%d0%b8%d1%87_excel%20d0%be%d0%b1%d1%80.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

2. Гончаренко Є., Данилишин С., Стельмачонок О. Розробка системи електронного документообігу «Канцелярія-Факт» [Електронний ресурс]. International Scientific-Practical Conference of young scientists "Build-Master-Class-2020" November 2020, Kyiv. С. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/hppvo>.

3. Науменко Є. О. Автоматизація документообігу на основі мікросервісної архітектури: дипломна робота на здобуття ступеня бакалавра за освітньо-професійною програмою «Інтелектуальні сервіс-орієнтовані розподілені обчислювання» зі спеціальності 122 "Комп'ютерні науки", 2022. Режим доступу до ресурсу: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/53735/1/Naumenko_bakalavr.pdf

4. Повний посібник із Google Таблиць [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://websetnet.net/uk/the-ultimate-guide-to-google-sheets/>.

5. Соловійова І. ІТ-тренди на найближчі кілька років: світові прогнози аналітиків та чого чекати в Україні: електронне видання AIN.UA. Режим доступу до ресурсу: <https://ain.ua/2022/08/14/it-trendy-na-najblyzhchi-kilka-rokiv-svitovi-prognozy-analitykiv-ta-chogo-chekaty-v-ukrayini/>

6. Табличний процесор MS EXCEL: просунутий рівень: практикум / А. А. Гаврилова, Н. О. Бринза, О. Г. Король. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. 243 с.

7. Шаповалов В. Шаповалов Є. Автоматизація документообігу у науковій діяльності із автозаповненням відомостей про вчених. Відкрита наука та інновації в Україні 2022: матеріали I Міжнародної конференції. Київ: УкрІНТЕІ, 2022. С. 83 - 85. Режим доступу до ресурсу: <http://doi.org/10.35668/978-966-479-129-5>.

8. Google Workspace [Електронний ресурс]: офіційна сторінка системи. – Режим доступу до ресурсу: <https://workspace.google.com/intl/uk/>.

9. Moodle в Україні [Електронний ресурс]: офіційна сторінка системи. Режим доступу до ресурсу: <https://moodle.org/mod/page/view.php?id=8174>.

References:

1. Hevlych I. G. (2022). Analiz danykh zasobamy MS Excel. Metodychni vказivky do vykonannya laboratornykh robot ta zavdan' z samostiyanoi roboty studentiv [Data Analysis with MS Excel. Guidelines for Laboratory Work and Independent Assignments for Students]. Vinnytsia: Vasyl Stus Donetsk National University. Retrieved from: http://r.donnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2464/%d0%93%d0%b5%d0%b2%d0%bb%d0%b8%d1%87_excel%20%d0%be%d0%b1%d1%80.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

2. Honcharenko Ye., Danylyshyn S. & Stelmachonok O. (2020). Rozrobka systemy elektronnoho dokumentoobihu «Kantselyariya-Fakt» [Development of the electronic document circulation system "Kantseliariia-Fakt"]. International Scientific-Practical Conference of young scientists "Build-Master-Class-2020". Retrieved from: <http://surl.li/hppvo> [in Ukrainian].

3. Naumenko Ye. O. (2022). Avtomatyzatsiia dokumentoobihu na osnovi mikroservisnoi arkhitektury [Automation of Document Flow based on Microservice Architecture]: Bachelor's thesis in "Intelligent Service-Oriented Distributed Computing" under the specialty 122 "Computer Science". Retrieved from: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/53735/1/Naumenko_bakalavr.pdf [in Ukrainian].

4. Povnyi posibnyk iz Google Tablyts The Complete Guide to Google Sheets [Electronic resource]. Retrieved from: <https://websetnet.net/uk/the-ultimate-guide-to-google-sheets/> [in Ukrainian].

5. Solovyova I. (2022). IT IT-trendy na nabylyzhchi kil'ka rokiv: svitovi prohozy analitykiv ta choho chekaty v Ukraini [Trends for the Next Few Years: Global Analysts' Forecasts and What to Expect in Ukraine]: Elektronne vydannya AIN.UA. Retrieved from: <https://ain.ua/2022/08/14/it-trendy-na-nabylyzhchi-kilka-rokiv-svitovi-prohozy-analitikiv-ta-choho-chekaty-v-ukrayini/> [in Ukrainian].

6. Havrylova A., Brynza N. & Korol O. (2021). Tablychnyi protsesor MS EXCEL: prosunutyi riven: praktykum [Spreadsheet Processor MS EXCEL: Advanced Level: Workshop] / Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznetsia [in Ukrainian].

7. Shapovalov V. & Shapovalov Ye. (2022). Automation of Document Flow in Scientific Activities with Auto-filling of Information about Scientists [Avtomatyzatsiia dokumentoobihu u naukovii diialnosti iz avtozapovnenniam vidomostei pro vchenykh]. Vidkryta nauka ta innovatsii v Ukraini 2022: materialy I Mizhnarodnoi konferentsii - Open Science and Innovation in Ukraine 2022: Proceedings of the 1st International Conference. Kyiv: UkrINTI, 83-85 [in Ukrainian].

8. Google Workspace [Electronic resource]: official system page. – Retrieved from: <https://workspace.google.com/intl/uk/> [in Ukrainian].

9. Moodle в Україні [Electronic resource]: official system page. Retrieved from: <https://moodle.org/mod/page/view.php?id=8174> [in Ukrainian].

УДК 81'243:316.77

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-528-534](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-528-534)

Назаренко Ірина Миколаївна викладач кафедри англійської мови технічного спрямування №1, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», проспект Берестейський, 37, м. Київ, тел.: (044) 204-81-99, <https://orcid.org/0000-0002-7919-7939>

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСВОЄННЯ ЗНАТЬ (АНГЛІЙСЬКА МОВА) МАЙБУТНІМИ ІНЖЕНЕРАМИ ПРОГРАМНОГО ЗАПЕЗПЕЧЕННЯ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ. ЗНАЧЕННЯ УВАГИ

Анотація. У статті розглядається поняття ефективності засвоєння знань (англійська мова) майбутніми інженерами програмного забезпечення та вивченням можливостей впливу під час викладацької діяльності на цей аспект, в тому числі і під час дистанційної форми роботи. В цьому контексті розглядаються внутрішні складові засвоєння знань (увага, пам'ять), а також і зовнішні аспекти, як от умови навчання, підходи до планування і систематизації роботи з опанування знаннями. Загальноприйнятою думкою питанні засвоєння знань є погляд С. Л. Рубінштейна, що усі процеси, що входять до засвоєння та формуються у двобічному процесі навчання, в якому існує взаємозв'язок і взаємообумовленість трьох складових – учень, вчитель і навчальний матеріал. З огляду на це, питання засвоєння знань варто розглядати двобічно: із зовнішнього боку це викладач і педагогічне забезпечення навчання, з іншого студент – і його учбова діяльність. Розглядаються необхідні навички і вміння, які мають бути сформованими серед студентів з урахуванням специфіки навчальної дисципліни (професійно орієнтована англійська мова), зокрема лексичні, граматичні, фонетичні, а також вміння у говорінні, письмі, аудіюванні та читанні. Набуття цих навичок і опанування цими вміннями визначає поняття засвоєння знань в даній сфері знань. У статті зазначається, що власне методика ще не обов'язково призводить до ефективності навчання, оскільки воно є складним психологічним процесом. Розглядаються ці чинники (зокрема увага та її види), а також можливість вплинути на процес ефективного засвоєння знань. Відмічається позитивне ставлення до навчання, як важливий компонент засвоєння матеріалу. Відмічається, що увага і пам'ять не можуть функціонувати окремо один від одного. До того ж засвоєння знань, за І.М. Сеченовим, є злиттям нової інформації з попередньо засвоєною. Саме цей аспект гарантує стійкість набутих знань і збільшує вірогідність їх подальшого відтворення, а отже, не буде виконуватись одна з необхідних умов ефективного засвоєння знань. Робиться висновок, що під час навчання майбутніх інженерів програмного забезпечення англійської мови варто вчасно переключати їх увагу з однієї діяльності на іншу, забезпечувати динамічне проведення занять. Необхідно опосередковано спливати на внутрішні процеси засвоєння знань студентами, наголошуючи їм на особливостях їх власної мнемічної діяльності, а також сприяти позитивному ставленню до навчання.

Ключові слова: засвоєння знань, майбутні інженери програмного забезпечення, ефективність навчання, увага.

Nazarenko Iryna Mykolaivna Teacher of the English language department of technical direction No. 1, National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Beresteyskyi prospect, 37, Kyiv, tel.: (044) 204-81-99, [https:// orcid.org/0000-0002-7919-7939](https://orcid.org/0000-0002-7919-7939)

EFFECTIVENESS OF KNOWLEDGE LEARNING (ENGLISH LANGUAGE) BY FUTURE SOFTWARE ENGINEERS IN TODAY'S REALITIES. MEANING OF ATTENTION

Abstract. The article examines the concept of the effectiveness of knowledge acquisition (English language) by future software engineers and the study of the possibilities to influence on this aspect during the teaching process, including distant work. In this context, internal components of knowledge acquisition (attention, memory), as well as external aspects, such as learning conditions, approaches to planning and systematization of knowledge acquisition work, are considered. The generally accepted opinion on the issue of knowledge acquisition is S. L. Rubinstein's view that all processes that are part of acquisition and are formed in a two-way process of learning, in which there is an interrelationship and interdependence of three components - the student, the teacher and the educational material. In view of this, the issue of knowledge acquisition should be considered bilaterally: from the external side, it is the teacher and the pedagogical support of education, on the other hand, the student - and his educational activity. The necessary skills and abilities that must be formed among students taking into account the specifics of the academic discipline (professionally oriented English), in particular lexical, grammatical, phonetic, as well as speaking, writing, listening and reading skills, are considered. Acquiring these skills and mastering these skills defines the concept of acquiring knowledge in this field of knowledge. The article notes that the actual method does not necessarily lead to the effectiveness of training, as it is a complex psychological process. These factors are considered (in particular, attention and its types), as well as the possibility of influencing the process of effective assimilation of knowledge. A positive attitude towards learning is noted as an important component of learning the material.

Keywords: knowledge acquisition, English language, future software engineers, the effectivity of learning, attention.

Постановка проблеми. Одвічним питанням у сфері освіти є і залишається ефективність засвоєння знань, а у ширшому розумінні навчання в цілому. Чому одна людина вчиться швидко і засвоює знання без особливих затрат часу і зусиль, в той час, як інша – потребує неабиякої наполегливої праці над собою. Стандарти світи і навчальні програми розробляються, беручи до уваги середні показники, а в реальній роботі кожен викладач бачить, що навіть студенти одного курсу і спеціальності демонструють різні показники навченості після проходження теми чи програми. Актуальність статті зумовлена двома факторами, по-перше: реформуванням української системи освіти відповідно до європейських стандартів, пріоритетним напрямком чого є збільшення усвідомленості засвоєння знань. З іншого боку практичною необхідністю, продиктованою реаліями сьогодення, оскільки на сучасному етапі розвитку освіти в Україні, з поширенням дистанційної форми роботи, величезного значення набуває самоосвіта і здатність студентів (в контексті нашого дослідження майбутніх інженерів програмного забезпечення) отримувати і засвоювати знання самостійно, користуючись ресурсами, які їм надані в електронному вигляді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням навчання англійської мови студентів технічних спеціальностей присвятили свої роботи числені науковці, зокрема Л. І. Бондар (2011), Л. О. Конопленко (2015), Т. П. Дружченко (2018), Н. С. Саєнко (2015), О. С. Синєкоп (2022), В. В. Стрілець (2010), І. О. Сімкова (2010) та інші. Автори виділяли необхідність диференціації навчання (Л. І. Бондар, Т. П. Дружченко, О. С. Синєкоп), запропонували методики, що враховували специфічні умови спілкування і обставини

дійсності майбутніх фахівців (Л. О Коноplenко, І. О. Сімкова). Проте питання ефективності навчання і результативності гарно розробленої методики навчання не завжди гарантує навченість, як таку. Тож,

звернемося до витоків поняття «засвоєння знань». Надаючи теоретичне обґрунтування поняттю «засвоєння знань» науковці зазначають, що серед усіх теорій навчання, учбової діяльності, а також учіння, саме це поняття є ключовим. [1]. Теоретичний аналіз праць Л. С. Виготського, П. Я. Гальперіна, О. В. Запорожець, А. І. Зимньої, І. Я. Лернера, О. М. Леонтєва, Н. Ф. Талізної, І. С. Якиманської та інших дозволяють стверджувати, що це поняття є надзвичайно багатограним і його можна трактувати з огляду на різні підходи. І. М. Сеченов розглядає засвоєння знань, як злиття нової інформації з попередньо засвоєною, перетворення накопичувального соціального досвіду на здобуток особистості і тим самим на її якість. За Н. О. Мечинською, «поступовий рух від неповного знання до повного» представляє собою складну інтелектуальну діяльність людини, яка містить ті пізнавальні процеси, які забезпечують прийом, смислову переробку, зберігання отриманої інформації та її застосування під час вирішення практичних і теоретичних завдань. Важливим аспектом є те, що на думку О. М. Леонтєва в педагогічному процесі організується не лише дійсність, але і спосіб діяльності по відношенню до цієї дійсності. [1]. Отже, це підсилює важливість не лише вивченні внутрішніх чинників ефективності засвоєння знань, але і вивчення процесуального аспекту навчання. Враховуючи, що майбутні інженери програмного забезпечення в Національному технічному університеті України «Київських політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» останні декілька років вивчають англійську мову у дистанційному форматі, варто окрему увагу звернути на дистанційне навчання і його особливості.

Дослідження психологічних особливостей дистанційного навчання в підготовці майбутніх психологів О. Васильєвої доводить, що дистанційне навчання не може повністю замінити повноформатне очне спілкування, і потребує трансформації науково-методологічних підходів до його запровадження. Автор рекомендує низку заходів для впровадження в навчальний процес на компенсацію відсутності тісного особистісного спілкування між викладачем і студентом в аудиторії, про мова піде далі у статті.

Мета статті. У даній статті ми ставимо за мету розглянути ефективність засвоєння знань (англійська мова) майбутніми інженерами програмного забезпечення та можливі фактори впливу під час викладацької діяльності на цей аспект, в тому числі і під час дистанційної форми роботи. В цьому контексті ми розглянемо такі внутрішні складові засвоєння знань (пам'ять, увага, концентрація), так і зовнішні аспекти умови навчання, стратегічні підходи до планування і систематизації роботи з опанування знаннями.

Виклад основного матеріалу. Ефективність вивчення англійської мови студентами технічних спеціальностей завжди потребує особливого підходу. З одного боку студенти не обов'язково володіють гарними базовими навичками і вміннями з цього предмету, що відразу обумовлює різноманітність навчальних груп. З іншого боку, вони усвідомлюють тенденції сьогодення і перспективність цих знань, але подекуди мають недостатню кількість годин на опанування цих знань і оволодіння цими вміннями. В цьому контексті надважливим є звернення як студентів, так і викладачів до розгляду і активізації природних процесів, які дозволяють людині ефективно опанувати знання.

Загальноприйнятою думкою питання засвоєння знань є погляд С. Л. Рубінштейна, що усі процеси, що входять до засвоєння та формуються у двобічному процесі навчання, в якому існує взаємозв'язок і взаємообумовленість трьох складових – учень, вчитель і навчальний матеріал. Це обумовлює розгляд питання засвоєння знань двобічно: із зовнішнього боку це викладач і педагогічне забезпечення навчання, з іншого студент – і

його учбова діяльність. Цікавим і глибоким є вивчення рівнів засвоєння знань, зроблений Н. О. Менчинською. Вчена зазначає, що розумовий розвиток є явищем багаторівневим і складається з поверхових, зовнішніх та більш глибоких шарів, де знання це є верхнім шаром. Педагогічний аспект проблеми засвоєння знань відповідає за постановку мети навчання, розробки змісту навчання і підбір методики викладання. Більш глибоким є володіння прийомами розумової діяльності та вміння використовувати розумові операції під час отримання і засвоєння знань. За словами О. М. Леонтєва «проблема педагогічної організації процесу опанування учнями науковим поняттям є завжди проблема зовнішньої організації дійсності, зовнішньої організації практики дитини.» [1]. В сучасних умовах навчання часто ця організація праці передбачає опосередковане спілкування в умовах дистанційної роботи, особливості якої не завжди дають можливість викладачеві прослідкувати за виконанням робочих завдань, а отже і гарантувати результативність навчання. В цьому контексті наперед виходять внутрішні складники цього багатшарового процесу, обумовлені переважно психологічними чинниками.

Опитування серед 60 студентів майбутніх інженерів програмного забезпечення щодо особливостей їх роботи під час засвоєння знань виявило, що більшість з них (37%) пов'язують ефективність засвоєння знань з власними зусиллями, 14% - зі здатністю запам'ятовувати, 27% - з умовами роботи, 12% - з бажанням працювати, 10% - з позитивним ставленням до предмету і викладача. Отже, не дивлячись на такі складні умови і обставини дійсності, за яких відбувається навчання в Україні останній рік, студенти усвідомлюють, що саме вони є причиною низького засвоєння знань. Очевидно, що дистанційне навчання теж зіграло свою роль. Проте, серед найкращих студентів спостерігалось збільшення досягнень (студенти опанували матеріал самостійно і демонстрували гарний результат навченості, отримували міжнародні сертифікати, що підтверджували рівень знань, перемагали в конкурсах). Після обговорення цього питання з'ясувалось, що іншим було відношення студента до навчання і більш усвідомлене регулювання власної навчальної діяльності, включаючи володіння прийомами ефективного запам'ятовування, регуляція власної праці тощо.

Отже, розглянемо детальніше поняття знання і процес їх засвоєння. Саме поняття «знання» є багатозначним і має декілька визначень. Це і частина свідомості, дещо загальне у відображенні предметної реальності. Водночас це спосіб впорядкування дійсності, узагальнена форма вираження сутності явищ, як продукт і результат пізнання. Засвоєння знань є складним інтелектуальним процесом, який передбачає формування людиною індивідуального досвіду, що відбувається протягом життя і є результатом спостереження, узагальнення, прийняття власних рішень. Під час цієї діяльності всі пізнавальні процеси поєднуються, зокрема сенсорно-рецептивні, мисленнєві, мнемічні та метакогнітивні. Усі вони забезпечують отримання, обробку знань, збереження і їх подальше відтворення. Це і є результатом навчальної діяльності - ефективно засвоєні знання, міцні та систематизовані.

У сучасній педагогічній психології не існує однозначного трактування поняття «засвоєння». Одні вчені вважають його активним процесом, пов'язаним з розв'язанням студентом поставлених перед ним розумових завдань. (С. Рубінштейн) Інші відносять його до організованої пізнавальної діяльності, яка охоплює всі пізнавальні процеси (сприйняття, розуміння, пам'ять, мислення і уяву) (Д. Ельконін). Продуктивність засвоєння залежить від суб'єктивних і об'єктивних факторів. До цих факторів належать організація навчального процесу, зміст матеріалу, що має бути засвоєний, методику викладання, педагогічну майстерність, особистісні якості викладача, рівень психічного розвитку студента, а також його інтереси, здібності та ставлення до навчання. [4]. Засвоєння знань, за І.М. Сеченовим, є злиттям нової інформації з попередньо засвоєною. Саме цей аспект гарантує стійкість набутих знань і збільшує вірогідність їх подальшого відтворення. [1].

В методиці навчання іноземних мов засвоєння знань з дисципліни «англійська мова професійного спрямування» можна розуміти, як опанування студентами мовними знаннями, формуванням граматичних, фонетичних і лексичних навичок, а також розвиток вмінь вживати англійську мову у чотирьох видах мовленнєвої діяльності: говорінні, письмі, читанні і аудіюванні. Навчання відбувається у процесі вирішення розумових завдань, сходження від загального (правила утворення того чи іншого часу, тексту) до конкретного (вживання правильного слова в контексті того чи іншого речення чи словосполучення) і навпаки від конкретних прикладів (на рівні речень чи мовних зразків на рівні словосполучень) до продукування текстів в усній чи письмовій формах із певним комунікативним завданням фахівця з інженерії програмного забезпечення.

На думку О.М. Леонтєва, «в педагогічному процесі організується не тільки дійсність, але й спосіб діяльності по відношенню до цієї діяльності дійсності. Відповідно, «щоб в думці дитини виникло вище узагальнення – поняття, необхідно побудувати у неї відповідну цьому вищому узагальненню систему психологічних операцій, тобто, що зміна свідомості настає в результаті зміни її інтелектуальної діяльності як системи психологічних операцій, яка визначається реальним відношенням дитини до дійсності, а не навпаки» [1]. Іншими словами, кожній діяльності відповідає своя система засвоєння знань, яка вибудовувалась протягом усього періоду опанування тієї чи іншої дисципліни. Таким чином, в процесі опанування студентами певного матеріалу (в нашому дослідженні це професійно орієнтоване англійське спілкування) студенти формують певний індивідуальний стиль навчальної діяльності, який належить до числа формально-динамічних факторів, що визначають успішність.

Науковці виділяють такі психологічні компоненти засвоєння, як: позитивне ставлення до учіння, процеси безпосередньо чуттєвого сприймання матеріалу, мислення як процес активного перероблення отриманого матеріалу, а також запам'ятовування і збереження отриманої і опрацьованої інформації [4]. Розглянемо вище наведені чинники.

Позитивне ставлення до навчання є важливим компонентом засвоєння матеріалу, оскільки він виявляється в інтересі до конкретного уроку і його змісту, уважному і більш відповідальному ставленні до навчальних завдань, а також, що надзвичайно важливо особливо в умовах дистанційної форми роботи, готовності проявляти неабиякі вольові зусилля під час подолання труднощів.

Відображаючи дійсність, людина завжди спрямовує свою психічну діяльність на ті предмети і явища, які для неї мають важливе значення, відповідають її потребам. Ця вибірковість психічної діяльності пов'язують із такою властивістю психіки, як увага [3].

Увага є надзвичайно важливим компонентом успішності навчання і засвоєння знань. К. Ушинський називав її «єдиними дверима», через які знання входять у свідомість учнів. В процесі роботи увага вдосконалюється і стає довільною, регульованою. Послаблення інтенсивності уваги призводить до зниження якісних показників у роботі. Перебувати у стані напруженої уваги пов'язано з активною працею над чимось. Найважливішою функцією уваги є регуляція діяльності та контроль за її перебігом. Від того, на чому зосереджується студент залежить чіткість і повнота відчуттів, сприймань і думок. На відміну від інших пізнавальних процесів, таких як сприймання, мислення, пам'ять, увага не має власного змісту. Вона виявляється в усіх цих процесах і характеризує їх перебіг. Сутність уваги виявляється у відборі значущих впливів і гальмуванні несуттєвих на даний момент, побічних. Розрізняють мимовільну, довільну і післядовільну увагу. Довільна увага – це увага, яку особистість свідомо викликає, спрямовує і регулює, в той час, як мимовільна увага – це та увага, яка виникає до певного предмета чи явища мимовільно, несвідомо і має відношення до її інтересів, бажань та афективних станів. Довільна увага виникає на основі

мимовільної, але вона є суспільною за своєю природою. Вона формується в процесі праці і спілкування людей. Інтелектуальна за передумовами, довільна увага є вольовою за характером. Досягнення віддалених цілей з опанування англомовним мовлення на професійну тематику потребує активності, тривалої зосередженості на процесі діяльності, кінцевому результаті, а також сили волі для подолання складнощів. Післядовільна увага виникає на основі інтересу до процесу діяльності.[3, ст.110]

Увага характеризується стійкістю, що є тривалістю збереження цілеспрямованої уваги на певному об'єкті діяльності. Проведені дослідження, а також вивчення діяльності передових вчителів доводить, що основним засобом збудження уваги є динамічне проведення занять, із використанням прийомів навчання, які активізують студентів, вчасно переключають їх увагу з одного виду діяльності на інший, а також усунення зовнішніх подразників, що забирають їх увагу. Очевидно, що за умов дистанційного навчання це стає надзвичайно складно реалізувати. Якщо методично правильно і талановито провести заняття викладач може, то в умовах дистанційного навчання досить складно контролювати зовнішні подразники, що забирають увагу студентів. А отже, не буде виконуватись одна з необхідних умов ефективного засвоєння знань. Робимо висновок, що під час навчання майбутніх інженерів програмного забезпечення англійської мови варто вчасно переключати їх увагу з однієї діяльності на іншу, забезпечувати динамічне проведення занять і викликати цікавість шляхом залучення актуальних і цікавих автентичних текстів. Водночас, варто подбати про усунення усіх можливих дистракторів. Студентам необхідно наголошувати на тому, що саме увага визначає яке з понять зараз розглядаються в їх свідомості, керує пізнавальними процесами.

Увага і пам'ять не можуть функціонувати окремо один від одного. Мислення як процес активного перероблення отриманого матеріалу, а також запам'ятовування і збереження інформації тісно пов'язані з пам'яттю. Розрізняють довготривалу і короткочасну пам'ять. Людська природа передбачила механізм забування - звільнення людського мозку від надлишкової, або ж просто не настільки потрібної інформації в той чи інший період. Подекуди це нас рятує. Але коли студенти вчать англійські слова чи терміни, вони навряд чи хочуть звертатись до словника знову і знову щоб пересвідчитись в правильності їх розуміння. Для того, щоб інформація потрапила до довготривалої пам'яті, варто її засвоювати усвідомлено, а отже уважно розглядати матеріал для засвоєння і концентруватись на ньому. Цікаво також знати, що інформація потрапляє о довготривалої пам'яті тільки під час нашого сну. Отже, гарною порадою є виспатись перед відповідальним екзаменом чи заняттям. В будь-якому випадку наперед виходить усвідомлене ставлення до процесу навчання, який є загалом, все одно зусиллям над собою. Варто також зазначити, що на ефективність засвоєння знань значною мірою впливає систематизація знань, адже за І.М. Сеченовим це є злиттям нової інформації з попередньо засвоєною. Але, напевно, ми приділимо цьому питанню більшої уваги і подальших розвідках.

Висновки. Питання ефективності навчання нерозривно пов'язане з питанням ефективності засвоєння знань. Всебічний розгляд цього поняття дозволяє стверджувати, що воно багатогранне і включає не лише діяльність студента з опанування англомовним мовленням, але і навчальну діяльність викладача, а також сам навчальний матеріал. До того ж, процес засвоєння знань відбувається на декількох планах, внутрішньому плані (мисленнєва діяльність студента, його увага, пам'ять), а також зовнішньому, як от обставини та умови навчання, зовнішні дистрактори. З боку викладача, ми можемо вплинути на внутрішній план, на цікавий і динамічний перебіг навчання, змінюючи види діяльності, вчасно переключаючи увагу студентів, проте на внутрішній план ми можемо здійснити лише опосередкований вплив, зокрема, надаючи значення питанню

усвідомленого ставлення до навчання і планування власної навчальної діяльності, поширення ідей усвідомленості при фокусуванні уваги та її переключенні, зменшуючи долю зовнішніх впливів.

Варто також подбати про пам'ятати про важливість цікавості навчальних матеріалів і подбати про залучення актуальних і цікавих автентичних текстів. Студентам необхідно наголошувати на тому, що саме увага визначає яке з понять зараз розглядаються в їх свідомості, керує пізнавальними процесами. Ці фактори, можуть позитивно вплинути на ефективність засвоєння знань і навчання в цілому. В умовах дистанційного навчання, ми підтримуємо думку Васильєвої [2] про те, що необхідно враховувати запити студентів і цілі професійної освіти у запровадженні дистанційних технологій, а також організовувати психолого-педагогічну підтримку студентів, застосовувати змішані форми навчання, аж створювати позитивне мотиваційно-емоційного середовища в організації комунікації.

Література:

1. Маслянікова І.В. Проблема засвоєння знань у психологічно-педагогічній науці. Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: психологія <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.2/06>
2. Васильєва, О. (2022). Психологічні особливості дистанційного навчання в підготовці майбутніх психологів. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету, (58), С. 36-44. вилучено із <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/541>
3. О. М. Степанов. М. М. Фіцула. Основи психології і педагогіки ам льма матер. Серія «Альма матер». 260 ст.
4. О. М. Степанов. Педагогічна психологія навчальний посібник “Академвидав” 2011. – 416 стор.
5. Фіцула М. М. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 1997. - 192с.
6. Хохліна О. П. Мета освіти в контексті формування загальних і спеціальних здібностей // Педагогіка і психологія. - К.: Педагогічна думка, 2003. - № 3- 4- С. 72-76.
7. Хохліна О. П. Психічні прояви розумової сфери у школярів з різними інтелектуальними можливостями в процесі трудової діяльності // Педагогіка і психологія. - К.: Педагогічна думка, 2004. - № 1 - С. 81-91.
8. Чобітько М. Г. Самовдосконалення студентів - майбутніх учителів - у процесі особистісно орієнтованої професійної підготовки // Педагогіка і психологія. - К.: Педагогічна думка, 2004. - № 1 - С. 57-69.
9. Konoplenko L. Approaches to integrated language learning in Ukrainian and foreign methodologies / L. Konoplenko // Global English – Global Decisions. XVIII TESOL – Ukraine National Conference. April 12-13, 2013. Book of papers – Севастополь: Рибест, 2013. – С.144-146.
10. Hutchinson T. English for specific purposes. A learning-centred approach/ T. Hutchinson, A. Waters. – Cambridge University press, 1991. - 188 p.

References:

1. Masljanikova I.V. Problema zasvoennja znan' u psihologichno-pedagogichnij nauci. Tavrijs'kij nacional'nij universitet imeni V.I. Vernads'kogo Vcheni zapiski TNU imeni V.I. Vernads'kogo. Serija: psihologija <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.2/06>
2. Vasil'eva, O. (2022). Psihologichni osoblivosti distancijnogo navchannja v pidgotovci majbutnih psihologiv. Naukovij visnik Izmail'skogo derzhavnogo humanitarnogo universitetu, (58), S. 36-44. vilucheno iz <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/541>
3. O. M. Stepanov. M. M. Ficula. Osnovi psihologii i pedagogiki am l'ma mater. Serija «Al'ma mater». 260 st.
4. O. M. Stepanov. Pedagogichna psihologija navchal'nij posibnik “Akademvidav” 2011. – 416 stor.
5. Ficula M. M. Pedagogika. Navchal'nij posibnik dlja studentiv vishhjih pedagogichnih zakladiv osviti. - Ternopil': Navchal'na kniga - Bogdan, 1997. - 192s.
6. Hohlina O. P. Meta osviti v konteksti formuvannja zagal'nih i special'nih zdbnostej // Pedagogika i psihologija. - K.: Pedagogichna dumka, 2003. - № 3- 4- S. 72-76.
7. Hohlina O. P. Psihichni projavi rozumovoї sferi u shkoljariv z riznimi intelektual'nimi mozhlivostjami v procesi трудової dijal'nosti // Pedagogika i psihologija. - K.: Pedagogichna dumka, 2004. - № 1 - S. 81-91.
8. Chobit'ko M. G. Samovdoskonalennja studentiv - majbutnih uchiteliv - u procesi osobistisne orijentovanoї profesijnої pidgotovki // Pedagogika i psihologija. - K.: Pedagogichna dumka, 2004. - № 1 - S. 57-69.
9. Konoplenko L. Approaches to integrated language learning in Ukrainian and foreign methodologies / L. Konoplenko // Global English – Global Decisions. XVIII TESOL – Ukraine National Conference. April 12-13, 2013. Book of papers – Sevastopol': Ribest, 2013. – S.144-146.
10. Hutchinson T. English for specific purposes. A learning-centred approach/ T. Hutchinson, A. Waters. – Cambridge University press, 1991. - 188 p.

УДК 373.5.091

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-535-543](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-535-543)

Новак Ганна Едуардівна аспірантка кафедри загальної педагогіки і спеціальної освіти, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, 68610, тел.: (097) 175-72-88, <https://orcid.org/0009-0005-1467-2750>

НАСТУПНІСТЬ ЛАНОК СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ФАКТОР УСПІШНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Реформаційні процеси, що відбуваються у сучасному освітньому просторі у зв'язку із входженням національної освіти до європейського освітнього простору, вносять концептуальні зміни в структуру, зміст, форми та підходи сучасної вітчизняної загальної середньої освіти і обумовлюють потребу в якісному оновленні системи ступеневої підготовки майбутніх вчителів, що, зокрема, пов'язано із впровадженням параметрів Нової української школи, а також зумовлюють нагальність розв'язання комплексних соціальнопедагогічних завдань, одним з яких є забезпечення наступності між суміжними ланками освіти в рамках середньої школи. В статті досліджується наступність ланок середньої школи, під яким автор розуміє зв'язок явищ у процесі розвитку знань учнів, врахування змістового забезпечення кожної ланки освіти, вікові й індивідуально-психологічні особливості дітей у процесі навчання. Встановлено, що наступність у закладах загальної середньої освіти є важливим принципом, який сприяє ефективному навчанню та розвитку учнів. Дотримання наступності в освітньому процесі допомагає створити систематичну та послідовну структуру навчання, де нові знання та вміння будуються на основі попереднього досвіду й успіхів учнів. Доведено, що наступність є одним із найважливіших значущих факторів, що сприяють успішності навчального процесу на кожному етапі процесу, а також однією з обов'язкових умов реалізації неперервності освіти. Це, у свою чергу, підвищує вимоги до професійної підготовки майбутнього вчителя, здатного організувати і впровадити наступність у професійній діяльності, адекватно реагувати і приймати нестандартні рішення, застосовувати творчі методи задля забезпечення безкризового розвитку дитини. Запропоновано напрями реалізації принципу наступності ланок середньої шкільної освіти, які ґрунтуються на загальній концепції багаторівневого процесу шкільної освіти в Україні.

Ключові слова: наступність, ланка освіти, середня школа, середня освіта, НУШ, освітній процес, фактор успішності освіти.

Novak Hanna Eduardivna Graduate student of the Department of General Pedagogy and Special Education, Izmail State University of Humanities, Repina St., 12, Izmail, 68610, tel.: (097) 175-72-88, <https://orcid.org/0009-0005-1467-2750>

CONTINUITY OF SECONDARY SCHOOL STAGES AS AN OBLIGATORY FACTOR EDUCATIONAL PROCESS SUCCESS

Abstract. Reformation processes occurring in the modern educational space due to the integration of national education into the European educational space bring about conceptual changes in the structure, content, forms, and approaches of contemporary domestic general

secondary education. They necessitate a qualitative update of the system of preparing future teachers, which is associated with the implementation of the parameters of the New Ukrainian School. Furthermore, they underscore the urgency of addressing complex socio-pedagogical tasks, one of which is ensuring continuity between adjacent links of education within secondary school. This article explores the continuity of links within secondary school, whereby the author understands the connection of phenomena in the process of knowledge development among students, taking into account the content of each educational link and the age and individual psychological characteristics of children in the learning process. It is established that continuity in general secondary education institutions is an important principle that contributes to effective learning and student development. Adhering to continuity in the educational process helps create a systematic and sequential structure of education, where new knowledge and skills are built upon prior experiences and student achievements. It is proven that continuity is one of the most significant factors contributing to the success of the educational process at each stage and is also a necessary condition for the implementation of educational continuity. Consequently, it raises the requirements for the professional training of future teachers capable of organizing and implementing continuity in their professional activities, responding and making non-standard decisions, and employing creative methods to ensure crisis-free child development. Directions for implementing the principle of continuity in the links of secondary school education are proposed, which are based on the general concept of the multilevel process of school education in Ukraine.

Keywords: continuity, link of education, secondary school, secondary education, NUS, educational process, educational success factor.

Постановка проблеми. Одним з аспектів освітнього середовища є забезпеченість наступності ланок середньої освіти, значущість чого значно зростає у зв'язку із реформаційними процесами, що відбуваються у сучасному освітньому просторі, які зумовлюють нагальність розв'язання комплексних соціальнопедагогічних завдань [1, с. 58].

У відповідності з чинним законодавством та нормативно-правовими документами саме наступність є однією з обов'язкових умов здійснення неперервності здобуття освіти, яка певною мірою має забезпечити єдність, взаємозв'язок та узгодженість мети, змісту, методів, форм навчання й виховання з урахуванням вікових особливостей дітей на суміжних щаблях освіти [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Успіх сучасних трансформаційних зрушень у суспільному житті, які наразі досить активно відбуваються в різних сферах, у вирішальній мірі залежить від якості професійної підготовки майбутніх фахівців, які залучатимуться до освітнього процесу.

Поступове входження вищої національної освіти до європейського освітнього простору та концептуальні зміни в структурі, змісті, формах та підходах сучасної вітчизняної загальної середньої освіти обумовлюють потребу в якісному оновленні системи ступеневої підготовки майбутніх вчителів, що викладатимуть на різних етапах шкільної освіти [1; 4], а також програм шкільної освіти, що відповідали б сучасним вимогам, одна з яких передбачає дотримання наступності ланок освіти для забезпечення успішності навчального процесу в плані націленості на результат. У цьому вимірі надзвичайно зростає соціальна значущість компетентного фахівця, здатного до реалізації наступності у закладах загальної середньої освіти [1, с. 14; 11, с. 34]. Це також вимагає комплексної уваги усіх учасників освітнього процесу до дотримання наступності його ланок в структурі шкільної освіти, що має забезпечити найвищу якість освіти і здатність до більш комфортної інтегрованості та адаптації учнів на будь-якому з етапів [2; 3; 4].

Дотримання наступності ланок середньої освіти є особливо релевантним у зв'язку з

впровадженням у заклади загальної середньої освіти інтегрованого курсу «Природничі науки», що передбачає інтеграцію декількох предметів в один [7; 10]. Особливої значущості у зв'язку із цим набуває не лише загальний інформативний зміст інтеграції, а й необхідність перегляду педагогічних підходів до навчання [6]. Це, у свою чергу, потребує перегляду змісту і методики підготовки вчителів до реалізації як загальних соціальних функцій, так і предметного складника, спрямованого на засвоєння логіки подання інформації під час освітнього процесу із збереженням принципу наступності [8; 9; 11].

У системі реалізації нових завдань сучасної освіти навчально-виховного плану середня школа покликана виступити фундаментом, на якому будується засвоєння системи наукових понять. На жаль, етапи початкової і середньої освіти, як і раніше, залишались довгий час не виразно пов'язаними і трансформаційні процеси теоретичного і методологічного плану наразі є в процесі.

Спостереження показують, що далеко не завжди досягається навіть організаційна і методична наступність, яка безпосередньо залежить від учителів. Тому на сьогодні проблема наступності ланок середньої освіти набуває нагальності її вирішення не лише у зв'язку із загально-соціальними і соціально-педагогічними факторами, але й безпосередньою зміною змістового наповнення багатьох курсів шкільної освіти, які набули змін в рамках НУШ.

Система середньої освіти є основним етапом у інтелектуальному становленні і розвитку, формуванні творчих здібностей учнів, їх самостійності та спрямуванні їхньої навчальної діяльності, що зумовлює необхідність переосмислення ролі різних ланок в системі шкільної освіти та визначає актуальність цієї статті.

Виклад основного матеріалу. З-поміж найбільш нагальних проблем сучасної освіти, зокрема, її шкільної ланки, є необхідність реалізувати принципи наступності і системності, які були б забезпечені на практиці і обумовлювали б безперервність освітнього процесу, охоплюючи всі стадії.

Перш ніж надати узагальнення або міркування з приводу наступності ланок середньої шкільної освіти як фактора успішності освітнього процесу, треба визначитись із поняттям терміну "наступність" стосовно рівневої структури освіти.

У закладах загальної середньої освіти поняття "наступність" відноситься до послідовності та зв'язку між різними етапами (ланками) освітнього процесу. Кожна ланка має свої власні освітні програми та вимоги до учнів, які відповідають їхньому рівню розвитку та віку. Дотримання послідовності означає, що навчальні програми та предмети, які вивчаються на одному рівні, будуть слугувати підґрунтям для подальшого навчання наступних класів або рівнів.

Наступність також включає в себе забезпечення плавного переходу від одного класу або рівня до наступного, забезпечення континууму освітнього процесу. Це означає, що навчальна програма має бути організована таким чином, щоб учні могли без перешкод адаптуватися до нових вимог та матеріалів, що вивчаються.

Отже, поняття наступності з'являється внаслідок усвідомлення того, що в кожній новій ланці освітнього процесу має відбуватись закріплення, а потім – розширення і ускладнення тих знань, умінь і навичок, що становили зміст навчальної діяльності на попередньому етапі. Це наголошує на дотримання системного підходу до навчання з метою реалізації поступового розвитку учнів кожному рівні.

Все це стає особливо актуальним під час залучення нового досвіду викладання природничих дисциплін в рамках НУШ, що передбачає їх інтеграцію [10], а також частого поєднання декількох навчального предметів в одному навчальному циклі наук, як, зокрема, в циклі природничих поєднуються в сучасній системі освітнього процесу такі дисципліни

як біологія, фізика, хімія.

Успіх сучасних трансформаційних зрушень у суспільному житті, які наразі досить активно відбуваються в різних сферах, у вирішальній мірі залежить від мотиваційної бази, освітнього середовища, збереження принципів освітнього процесу також якості професійної підготовки майбутніх фахівців, які залучатимуться до освітнього процесу (викладачів). Зважаючи на суттєві зміни в умовах реформування українського суспільства соціальна значущість компетентного фахівця надзвичайно зростає, що ключовим чином характеризує насамперед сферу освіти [1; 2].

Важливим напрямом трансформаційних змін є підготовка майбутніх педагогів різних галузей на компетентнісних засадах наряду із принципом наступності, що обумовлено, з одного боку, якісними ознаками компетентнісної парадигми в контексті сучасних умов суспільно-економічного і духовного розвитку соціуму, змін в особливостях та змісті трудового процесу, ускладненням і підвищенням вимог саме до результатів діяльності [3], а з іншого – необхідністю більш прискореного подолання негативних явищ у системі підготовки майбутніх фахівців, від яких, в свою чергу, залежить можливість впровадження системності в освітній процес.

Зокрема, це було б релевантним під час процесів, спрямованих на засвоєння логіки подання інформації під час шкільного навчання, успішність якого вимагає збереження принципу наступності [1; 2; 4; 6; 11], а також, з огляду на реформи в сфері освіти, потребує докорінних змін у підходах до процесу фахової підготовки майбутнього викладача, який безпосередньо приймає участь у навчальному процесі як координатор, та у зв'язку з потенційною ідеєю переходу на профілізацію в старших класах, де залучається досвід інтеграції декількох предметів в один [2].

Оскільки фахова діяльність педагога в умовах концепції Нової Української школи наповнюється якісно новим змістом, обумовленим новими вимогами соціуму, помітно підвищуються і професійні вимоги до підготовки майбутнього вчителя.

Так, виходячи із розуміння, що кожен навчальний предмет виступає засобом розвитку особистості учня, зокрема, шляхом розширення його знань і усвідомленості уявлень про навколишній світ і середовище, виключного значення набуває проблема формування предметної компетентності, що, зокрема, стосується і таких предметів як хімія, фізика, біологія для майбутніх вчителів природничих наук. Це є значущим для забезпечення ефективності роботи вчителя Нової української школи [3; 8], що також повинно здійснюватись з урахуванням затвердженого стандарту вищої освіти за спеціальністю, компетентнісного підходу, і звичайно – збереження принципу наступності ланок освіти.

Отже, визначимось із принципами, які забезпечують наступність ланок навчального процесу на етапі шкільного віку, завдяки чому створюється успішність сприйняття учнями інформації і, врешті-решт, результату освіти.

Так, серед принципів, що забезпечують наступність ланок навчального процесу в рамках шкільної освіти – принцип системності начального процесу, що передбачає узагальнення і послідовність навчальних етапів та інформативних блоків, де дані подаються із встановленням логічних зв'язків між ними, від нижчого рівня складності — до вищого рівня, від попереднього — до наступного, для чого зміст навчального предмету поділяється на логічно завершені частини – теми, блоки або модулі, де поєднується зміст викладеного раніше із новим матеріалом на засадах побудови нової системи зв'язків.

Звідси витікає також принцип зв'язку навчання з життям, що передбачає взяття до аналізу та емпіричного підґрунтя положень теоретичного плану, що вивчаються. Наприклад, при вивченні природничих наук, для реалізації цієї задачі, відповідно до віку, застосовуються приклади з реальних життєвих ситуацій та взаємодії з природою, де

біологічні, фізичні та хімічні процеси можна спостерігати на кожному шляху.

Дотримання останнього принципу в контексті реалізації наступності ланок середньої освіти актуально не лише з точки зору практичного впровадження, але і з теоретичної – відбувається наступність ланок освіти не лише стосовно певного предмета, що в наслідок профілізації, може поєднувати декілька з них, але і забезпечує загальний міждисциплінарний контекст, коли інтегруються знання декількох наук, які взаємодіють за об'єктом, метою, задачами тощо. Таким чином забезпечується також міждисциплінарна наступність, створюючи цілісність знань.

Це, до речі, дозволяє представити наступність ланок середньої шкільної освіти не лише в горизонтальному зрізі, але й вертикальному, де мається на увазі не лише хронологічна і логічна концептуальна послідовність, що торкається, перш за все, змісту та слідування від простого до складного в рамках однієї дисципліни, а також наступність в міждисциплінарному зрізі, коли до введення матеріалу з одного предмету залучається інформація, отримана на іншому, яка інтерпретується і розуміється в термінах іншого наукового напрямку.

На цьому етапі виробки основних параметрів навчального процесу відбувається визначення основних підходів навчання, серед яких головними є системний, компетентнісний, діяльнісний, та інноваційний підходи, які можна застосувати в освітньому процесі.

Таким чином, наступність ланок середньої освіти залежить від наявності безпосередньо основних складових, як зміст і форми організації навчання, що включає також ознайомлення з ефективними методами, методиками та технологіями, які викладач може застосувати в навчанні і наступному викладанні в школі.

Зміст навчання, звичайно, повинен узгоджуватись з освітніми державними стандартами, навчальними планами і освітніми програмами, робочими навчальними програмами, що розроблені і застосовуються в закладах вищої освіти, оскільки вони розробляються із дотриманням наступності як головного принципу навчання.

Однією з ключових вимог, які висувуються до якості шкільної освіти, є збереження наступності між її ланками, зокрема, між початковою і основною етапами.

Наступність між початковою освітою і основним етапом середньої школи – це забезпечення неперервності здобуття людиною освіти, що необхідно для створення єдиного освітнього процесу, що логічно продовжується від початкового етапу школи до випуску, що допомагає досягти цілісного розвитку особистості та цілісну сформованість отриманих знань [9, с. 14].

Під час навчання в школі у дітей формуються базові компетентності – вміння, знання та навички, які необхідні для подальшого навчання та життя загалом. Володінню мовами, математичних навичок, знань в галузі природничих наук та інших предметів здобувач шкільної освіти навчається на основному її етапі завдяки тим компетентностям, що сформувались у неї на її початковому рівні, що відбувається завдяки їх поглибленням і розширенням [8]. Принцип наступності в такому ракурсі формується і спрацьовує тоді, коли нова інформація базується на попередній – добре відомій, зрозумілій, усталеній і вже добре систематизованій.

Це сприяє поступовості отримання знань і полегшує період адаптації при переході з початкового рівня школи на основний, а також підтримує рівень мотивації учнів до навчання. Тож вчитель має сприяти організації освітнього процесу у такий спосіб, щоб забезпечити наступність етапів шкільної освіти, адекватно реагуючи на зміни, що можливо для вчителя з високим рівнем професійної і педагогічної підготовки, знань, вмінь і навичок, що сприяють швидкому освоєнню нового інформаційного поля, даючи змогу до

прийняття нестандартних рішень, творчих і ефективних дій [6, с. 28-37].

Зокрема, педагогічний простір початкової ланки освіти об'єднує слідування реформаційним процесам, реалізація при переході з початкової на основну ланку шкільної освіти інтегрованого, діяльнісного, особистісно-орієнтованого, компетентнісного підходів. У навчанні природничих наук, зокрема, відбувається інтегрування природничих та соціальних знань у рамках шкільного предмету «Я досліджую світ». Змістовою основою дисципліни «Я досліджую світ» є домінантна природнича освітня галузь, що вимагає від педагогічних ВИШів України підготовки студентів бакалаврату до роботи в умовах шкільної реформи [9; 11] для підготовки фахівців, які зможуть в майбутньому впроваджувати принцип наступності в освітній процес на рівні середньої школи.

Сучасний вчитель початкової школи повинен вміти грамотно оцінити особливості навчання природничої освітньої галузі і свідомо організовувати свою практичну діяльність, направлену на ознайомлення молодших школярів з навколишнім світом, що потребує розробки нової методики викладання природничої освітньої галузі, що враховувало б існування в сучасній школі варіативних програм, алгоритмів і інновацій у вивченні природничих дисциплін [8].

Логіка вивчення дисциплін природничого циклу (біологія, хімія, фізика), повинна визначатись тематичними планами лекційних, семінарських, практичних занять, тематиками самостійної роботи, змістом вимог до контролю якості навчальних досягнень, ознайомленням з базовою та допоміжною літературою з дисциплін. Такий підхід покликаний вирішити такі завдання як посилення самостійної діяльності шляхом необхідності вирішення поставлених перед студентами завдань, вдосконалення комунікативних якостей майбутніх учителів, розвиток вміння студентів переносити теоретичні знання в свою практичну діяльність, і цілісного формування здатності організації освітнього процесу навчання школярів основного етапу середньої школи природничої освітньої галузі у наступності з початковим етапом.

Отже, провідною функцією наступності ланок освітнього процесу є забезпечення безкризового розвитку дитини впродовж перехідних вікових періодів та її адаптацію, що, серед іншого, забезпечується дотриманням принципу наступності шляхом подання інформації логічним чином, спираючись на те, що учень вже знає і засвоїв, а може навіть може застосовувати на практиці.

Саме наступність запобігає кризовим явищам у психічному розвитку особистості. Особливої значущості набуває реалізація принципу наступності на початкових етапах навчання, між початковою і середньою ланками освіти, що на рівні середньої ланки має лише зберігатись і підтримуватись, коли учень набуває вже певну самостійність мислення.

Наступність і перспективність повинна передбачати орієнтацію класних вчителів на розвивальний тип взаємодії з дітьми, який враховує вікову дитячу індивідуальність, спонукає її до творчого самовиявлення, зберігає унікальність і самобутність дошкільного дитинства, забезпечує безкризовий перехід в позицію особистості дитини, що водночас віддзеркалює розвивальний характер освіти.

Систематизуючи думки дослідників, які фокусуються на вивченні особливостей збереження наступності між ланками освіти (в більшості випадків – між етапом дошкільної освіти і початкового етапу середньої школи), а також узагальнюючи власні міркування з приводу теми дослідження, сформулюємо ключові принципи підтримання наступності ланок освіти в середній школі.

Так, вважаємо, що для забезпечення наступності освітніх ланок потрібно створити відповідні психолого-педагогічні умови, а саме:

- умова гармонійності переходу та взаємозв'язку в завданнях і змісті програмно-

навчального матеріалу, що базується на підґрунті поступового розширення, ускладнення і поглиблення тих знань, умінь і навичок, які були засвоєні на попередньому етапі, перспективна спрямованість на вимоги систематичного навчання у школі;

- забезпечення взаємозв'язку ігрової і навчальної діяльності;
- узгодження форм, методів і засобів організації навчально-виховної роботи поаткової і середньої школи;
- єдність методичного забезпечення щодо різних видів діяльності учнів початкових класів школи та подальших його етапах;
- створення єдиного освітнього розвивального середовища для дітей, починаючи з учнів початкової школи і завершуючи випускниками;
- розробка єдиної цільової спрямованості співпраці середньої школи з дошкільними закладами, родиною і соціумом та вищими навчальними закладами;
- підвищення рівня професійно-педагогічної компетентності педагогів обох ланок навчання – початкової і середньої.

Таким чином, наступність освітнього процесу забезпечується шляхом формування обізнаності педагогів кожної ланки освіти з Державним стандартом освіти, програмами і технологіями навчання і виховання учнів початкової та інших ланок школи, що дозволяє дозволяє визначити адекватні віку орієнтовні показники засвоєння учнями знань, умінь і навичок, і забезпечувати їхній рівень розвиненості, навченості і виховання.

Висновки. Вважаємо, що перспективність залучення принципу наступності освіти в організацію процесу навчання в початковій школі передбачає створення передумов для успішної реалізації мети навчання наступної освітньої ланки, тобто передбачення в завданнях, змісті, процесуальному аспекті початкового етапу освіти що готує учня до засвоєння змісту шкільної програми до етапу старшої школи.

Аналіз навчально-методичних документів і навчальних програм засвідчив необхідність підсилення дотримання принципу наступності у змісті навчання учнів у Державних стандартах освіти, де повинні бути враховані досягнення дитини в розвитку, навчанні і вихованні, перспективи того, з чим доведеться стикатись учню в початковій школі і при переході на середній етап освітнього процесу оскільки наразі не завжди врахованими залишаються психологічні особливості розвитку дітей початкової і середньої школи, окремі змістові лінії навчання учнів різних етапів школи переобтяжені складними і непотрібними для певного віку завданнями або інформацією, або ж шкільні програми подекди містять повторюваність інформації на різних ланках шкільної освіти, той час як це повинно відбуватись за принципом поглиблення і розширення вже відомих фактів і тем.

Визначимо напрями, які, на нашу думку, посприяють реалізації принципу наступності ланок середньої шкільної освіти, серед яких ключовими є:

- обізнаність представників педагогічного складу шкільних установ різних ланок з особливостями психології учнів школи різних вікових категорій, з державними стандартами освіти, зі змістом навчальних і робочих програм школи, з методиками, формами і методами навчання на початковому і середньому етапах шкільної освіти;
- узгодження змісту роботи між ланками освітнього процесу не лише між початковим і середнім етапами в рамках шкільної освіти, але й опціонально враховуючи дошкільні варіанти освіти, і обов'язково – з етапом вищої або професійної освіти;
- координація змісту початкової і середньої освіти з метою визначення пріоритетних напрямів діяльності кожної з цих ланок та усунення диспропорції між провідними змістовими лініями шкільної освіти, що повинна містити сьогодні не лише пізнавальний розвиток, що є, безпечно, домінуючим, але й фізичний, соціально-особистісний, морально-етичний, естетичний і креативний тощо;

Враховуючи зазначені аспекти, на наш погляд, більш реальною виглядає потенційна можливість реалізації принципів наступності й перспективності в роботі двох ключових ланок освіти в рамках середньої школи, що дозволить не лише адаптувати освітньо-виховні програми суміжних ланок освіти, а й модернізувати їх відповідно до сучасних вимог, що існують у всесвітньому освітньому просторі, що є особливо значущим на етапі значних реформаційних процесів в сфері освіти в Україні.

Незважаючи на те, що, як продемонстрував аналіз наукових джерел сфери педагогіки, що свідчить про накопичення значного досвіду ступеневої підготовки майбутніх вчителів, серед невирішених аспектів спостерігаємо і теоретичні, і методологічні проблеми, і проблеми впровадження доробку науковців до викладацького процесу.

Натомість, невирішені питання охоплюють і необхідність особливої уваги, якої вимагає впровадження іноваційних технологій до освітнього процесу шкільного рівня, наукове обґрунтування системи підготовки майбутніх вчителів до інтеграційного сприйняття освіти в початкових т класах та основній ланці шкільної освіти.

До того ж, всі згадані аспекти повинні не мати суперечностей із новітніми державними вимогами до підготовки майбутніх бакалаврів як вчителів середньої школи, а також не мати проблем із недостатнім рівнем реалізації принципів наступності та неперервності змісту, форм, методів як в ході підготовки майбутніх учителів до здійснення педагогічної діяльності, так і безпосередньо в ході здійснення ними цієї діяльності, із забезпеченням тих самих параметрів наступності на початковому та основному етапах шкільної освіти.

Суперечності методичного і методологічного плану охоплюють проблеми домінування традиційних методів в навчанні на кожному етапі освітнього процесу, недостатнім рівнем розробленості комплексу методичних засад і навчально-методичних матеріалів для забезпечення якісної підготовки бакалаврів, а також їх педагогічної підготовки для забезпечення якості і наступності шкільної освіти. Тож для успішної реалізації наступності ланок шкільної освіти перспективним є формування моделі освітнього процесу кожної з дисциплін, що вивчаються в школі у їх взаємодії, яка б відображала загальну концепцію багаторівненого процесу шкільної освіти в Україні.

Література:

1. Бальоха А. С. Природознавча компетентність майбутнього вчителя початкової школи як психолого-педагогічна проблема сучасної освіти. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія: Педагогіка. 2014. Т. 246, Вип. 234. С. 55–59.
2. Василюк А.В. Особливості реформування освіти в умовах викликів ХХІ ст. *Педагогічний дискурс: зб. наук. праць*. Хмельницький : ХГПА. Вип. 19. 2017. С. 24-29.
3. Войтович О.П. Фахова підготовка майбутніх учителів природничих наук. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. №194. С. 13-17.
4. Граматик Н. Проблема підготовки майбутніх учителів природничих наук: аналітичний огляд. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. Випуск 3 (128). Одеса, 2019. С. 126-133.
5. Грицай Н. Підготовка майбутніх учителів природничих наук до роботи в новій українській школі. *Українська професійна освіта*. 2021. № 9-10. С. 136-143.
6. Дубасенюк О.А., Антонова О. Є., Вітвицька С. С., Сидорчук Н. Г. Професійна педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку: монографія. Вид. 2-е, доп. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2019. 480 с.
7. Засекіна Т. Інтеграція в природничій шкільній освіті: теорія і практика. Київ: Педагогічна думка, 2020. 400 с.
8. Коршевніук Т. В. Детермінанти розвитку змісту шкільної біологічної освіти в Українському хронотопі. *Іноваційна педагогіка*. Випуск 11 (Т.2), 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/11/part_2/13.pdf
9. Непорожня Л. В. Формування природничо-наукової компетентності старшокласників у процесі навчання фізики: методичний посібник. К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 204 с.

10. Подопрігора Н.В. Активізація пізнавальної діяльності студентів засобами гібридного навчання природничих наук. *Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. 26-27 травня 2022 р., м. Тернопіль. С. 282-285.*

11. Сільвейстр А., Моклюк М. Підготовка майбутнього вчителя природничих наук з курсу загальної фізики в умовах реформування вищої освіти. *Освіта. Інноватика. Практика. 2022. 10 (5), С.34-41.*

References:

1. Baliokha A. S. (2014). Pryrodnoznavcha kompetentnist' maibutnyogo vchytelia pochatkovoyi shkoly iak psykhologo-pedagogichna problema suchasnoyi osvity [The natural science competence of future primary school teachers as a psycho-pedagogical problem of modern education]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiya»]*. Seriya: Pedagogika. - Scientific works [of the Petro Mohyla Black Sea State University complex "Kyiv-Mohyla Academy"]. Series: Pedagogy, 246 (234), 55–59 [in Ukrainian].

2. Vasyliuk A.V. (2017). Osoblyvosti reformuvannya osvity v umovakh vyklykiv XXI st. [Features of education reform in the face of challenges of the 21st century]. *Pedagogichnyy diskurs - Pedagogical Discourse*, 19, 24-29 [in Ukrainian].

3. Voitovych O.P. (2021). Fakhova pidhotovka maibutnikh vchyteliv pryrodnychikh nauk [Professional training of future teachers of natural sciences Naukovi zapysky]. *Naukovi zapysky. Pedagogichni nauky - Scientific Notes. Pedagogical Sciences*, 194, 13-17 [in Ukrainian].

4. Gramatyk N. (2019). Problema pidhotovky maibutnikh uchiteliv pryrodnychikh nauk: analitychnyi ohliad [Problem of preparing future teachers of natural sciences: an analytical review]. *Naukovy visnyk Pivdenoukrayinskoho natsionalnoho pedahohychnoho universytetu imeni K.D. Ushyns'koho - Scientific Bulletin of K.D. Ushinsky South Ukrainian National Pedagogical University*, 3 (128), 126-133 [in Ukrainian].

5. Grytsai N. (2021). Pidhotovka maibutnikh uchiteliv pryrodnychikh nauk do roboty v novii ukrayins'kii shkoli [Preparation of future teachers of natural sciences for work in the new Ukrainian school]. *Ukrainska profesiyna osvita - Ukrainian Vocational Education*, 9-10, 136-143 [in Ukrainian].

6. Dubasenyuk O.A., Antonova O.Ye., Vitvitska S.S. & Sydoruk N.H. (2019). Profesiyna pedahohychna osvita: suchasni kontseptualni modeli ta tednetsii rozvytku [Professional pedagogical education: modern conceptual models and development trends]. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian]

7. Zasiakina T. (2020). Integratsiya v pryrodnychiy shilnyi osviti: teoriya i praktyka [Integration in natural science education: theory and practice]. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].

8. Korshevnyuk T. V. (2019). Determinanty rozvytku zmistu shkilnoyi biolohichnoyi osvity v Ukraini'komu khronotopi [Determinants of the development of the content of school biological education in the Ukrainian chronotope]. *Innovatsiyna pedahohika - Innovative Pedagogy*, 11(2). Retrieved from: www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/11/part_2/13.pdf [in Ukrainian].

9. Neporozhnia L.V. (2018). Formuvannya pryrodnycho-naukovoyi kompetentnosti starshoklasnykiv u protsesi navchannya fizyky [Formation of natural science competence of high school students in the process of studying physics]. Kyiv: TOV «KONVI PRINT» [in Ukrainian].

10. Podopryhora N. B. (2022). Aktyvizatsiya piznavalnoi diyal'nosti studentiv zasobamy hibrydnoho navchannya pryrodnychikh nauk [Activation of cognitive activity of students using hybrid learning tools in natural sciences]. *Pidhotovka maibutnikh uchiteliv fizyky, khimii, biologii ta pryrodnychikh nauk u konteksti vymoh Novoi ukrayins'koi shkoly - Preparation of future teachers of physics, chemistry, biology, and natural sciences in the context of the requirements of the New Ukrainian School: Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference* (pp. 282-285). Ternopil [in Ukrainian].

11. Silveyster A., Moklyuk M. (2022). Pidhotovka maibutnyoho vchytelia pryrodnychikh nauk z kursu zahalnoi fizyky v umovakh reformuvannya vyschoi osvity [Training of future teachers of natural sciences in the course of general physics in the context of higher education reform]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka - Education. Innovations. Practice*, 10 (5), 34–41 [in Ukrainian].

УДК 37.015.3:378.4:069.5(4-77)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-544-552](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-544-552)

Паска Андрій Валерійович аспірант, провідний фахівець навчально-методичного відділу, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 59-60-40, <https://orcid.org/0000-0002-4596-1775>

МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті висвітлено результати теоретичних напрацювань та сучасних наукових підходів до проблеми використання освітнього середовища музеїв, методів музейної педагогіки в навчальному процесі закладів вищої освіти України і Республіки Польщі. Акцентовано увагу на важливому практичному значенні музейної справи для розвитку закладів освіти, необхідності вдосконалення досвіду музейно-педагогічної діяльності, функціонуванні музеїв як ефективних навчальних платформ у закладах вищої освіти. Розкрито теоретико-методичні аспекти функціонування музеїв у закладах вищої освіти, висвітлено окремі концептуальні положення про музеєзнавчу, пам'ятко-охоронну діяльність, що обґрунтована в наукових дослідженнях українських та польських учених, освітян, музейних педагогів. Підкреслюється необхідність реалізації освітньо-виховного потенціалу сучасних музеїв у закладах вищої освіти, використання засобів музейної педагогіки в процесі підвищення рівня професійної компетентності здобувачів вищої освіти.

Висвітлено історіографічні аспекти дослідження функціонування музейних комплексів у низці українських і польських університетів, академій, інститутів, закладів післядипломної освіти. Підкреслюється, що польський досвід освітньої та наукової діяльності музеїв є актуальним для України, він відповідає сучасній гуманістичній парадигмі навчання та виховання у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Акцентується увага на наукових дослідженнях соціокультурної ролі музеїв у науковій освіті, особливостей взаємодії закладів вищої освіти і державних, громадських та приватних музеїв у сучасному освітньому просторі, розширенні форм сучасної музейної комунікації, впровадженні інноваційних форм та методів роботи із студентською аудиторією в музейній педагогіці. Окреслено можливі напрями й аспекти співпраці закладів вищої освіти, музейних установ та музейних педагогів України і Польщі щодо популяризації музейної педагогіки в умовах цифрової трансформації суспільства та глобальних викликів сучасності, зокрема пандемії та військового стану.

Ключові слова: музейна педагогіка, заклад вищої освіти, музейна комунікація, музейна освіта, музеологія, освітній простір, музейно-педагогічна компетентність, музейна колекція, музейні ресурси, здобувачі вищої освіти.

Paska Andrii Valeriyovych PhD student, senior specialist of the educational and methodical department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenka St., 57, tel.: (0342) 59-60-40, <https://orcid.org/0000-0002-4596-1775>

MUSEUM PEDAGOGY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND (HISTORIOGRAPHICAL ASPECT)

Abstract. The article highlights the results of theoretical developments and modern scientific approaches to the problem of using the educational environment of museums, methods

of museum pedagogy in the educational process of higher education institutions of Ukraine and the Republic of Poland. Attention is focused on the important practical significance of museums for the development of educational institutions, the need to improve the experience of museum and pedagogical activities, and the functioning of museums as effective learning platforms in higher education institutions. The theoretical and methodological aspects of the functioning of museums in higher education institutions are revealed, some conceptual provisions on museological, monument and conservation activities, which are substantiated in scientific research by Ukrainian and Polish scientists, educators, museum educators, are highlighted. The need to realize the educational potential of modern museums in higher education institutions, the use of museum pedagogy in the process of improving the level of professional competence of higher education students is emphasized.

The historiographical aspects of the study of the functioning of museum complexes in a number of Ukrainian and Polish universities, academies, institutes, and postgraduate education institutions are highlighted. It is emphasized that the Polish experience of educational and scientific activities of museums is relevant for Ukraine, it corresponds to the modern humanistic paradigm of education and upbringing in the context of integration into the European educational space. The article focuses on scientific research on the socio-cultural role of museums in scientific education, the peculiarities of interaction between higher education institutions and state, public and private museums in the modern educational space, the expansion of forms of modern museum communication, and the introduction of innovative forms and methods of working with student audiences in museum pedagogy. Possible directions and aspects of cooperation between higher education institutions, museums and museum educators in Ukraine and Poland to popularize museum pedagogy in the context of the digital transformation of society and global challenges of our time, including the pandemic and martial law are outlined.

Keywords: museum pedagogy, higher education institution, museum communication, museum education, museology, educational space, museum pedagogical competence, museum collection, museum resources, higher education students.

Постановка проблеми. У період після проголошення незалежності України та ліквідації тоталітарної системи в Польщі у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) цих країн почали активно впроваджуватися сучасні методи музейної педагогіки. Наприкінці ХХ століття почався процес перепрофілювання існуючих музеїв ЗВО, їхнє оновлення та реекспозиція, створення нових природничих, технічних, етнографічних, мистецтвознавчих, історичних музейних установ. Змінилися функції та завдання музеїв ЗВО. Якщо раніше провідна роль відводилась зберіганню та колекціонуванню артефактів, то тепер значна увага приділяється науково-дослідницькій діяльності викладачів та студентів, освітньо-виховній функції та передачі цінного досвіду аудиторії.

В останні десятиліття загальні питання співпраці музеїв та закладів освіти як приклад ефективного освітнього діалогу, досвід освітньо-культурної діяльності музеїв ЗВО України і Польщі, різноманітні аспекти використання музейної педагогіки у роботі зі студентами висвітлювали українські та польські науковці, педагоги, музеологи. Проведено серію науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, видано ряд наукових праць, в яких проаналізовано досвід музейно-педагогічної діяльності в ЗВО у процесі підготовки майбутніх фахівців, форми сучасної музейної комунікації, інноваційні форми і методи роботи зі студентською аудиторією, значення музейної справи для перспективного розвитку закладів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії і практики педагогічної діяльності музеїв у сучасному освітньому просторі, використання музейної педагогіки в

процесі професійної підготовки здобувачів вищої освіти досліджували українські науковці Т. Белофастова, Ю. Бойчук, І. Гаврилова, Л. Грабинська, І. Данильченко, О. Дрогобицька, А. Королько, Г. Маслай, В. Мороз, В. Музиченко, В. Овсяннікова, Ю. Павленко, Н. Писаревська, А. Погорелова, Л. Пропоків, О. Рокицька, С. Руденко, В. Снагощенко, Н. Філіпчук, І. Червінська, С. Чибирак, І. Чиркова, Г. Ясінська та ін.

Міжнародний досвід, зокрема польський, використання музейної педагогіки як інструмента взаємодії закладів вищої освіти і музеїв у сучасному соціокультурному просторі розглядали у своїх дослідженнях В. Бітаєв, М. Васишин, В. Вдовиченко, Л. Жванко, О. Караманов, О. Кузьмук, Р. Маньковська, Н. Місяць, С. Муравська, Д. Свириденко, О. Топузов, А. Червінський та ін.

Теоретичні та практичні аспекти музейної освіти у Польщі, місце і роль музеїв у вихованні дітей та молоді, значення музейної педагогіки у формальній та неформальній освіті висвітлювали польські науковці Я. Бишевський, І. Войнар, П. Гураець, Г. Краєвська, Й. Крук, Ф. Мідура, К. Мілевська, А. Надольська-Стичинська, А. Наласковський, Р. Патер, Д. Поршинський, Й. Скутнік, А. Томашевський, Л. Турос, Д. Фольга-Янушевська, М. Шелонг та ін.

Мета статті. Здійснити аналіз української та польської історіографії дослідження проблеми розвитку музейної педагогіки в закладах вищої освіти України та Республіки Польща, довести необхідність співпраці науковців обох країн у вивченні досвіду діяльності музейних установ ЗВО, розвитку музейної освіти в контексті сучасних соціокультурних змін у Європі.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХХ ст., у період після проголошення незалежності України та встановлення демократії в Республіці Польщі, активізувався розвиток музейної педагогіки в системі вищої освіти. Українські та польські науковці, освітяни, музейні працівники в нових умовах активно вивчають основні тенденції і напрями діяльності музеїв ЗВО у контексті європейських інтеграційних освітніх процесів, аналізують переваги і недоліки у розвитку музейного освітнього середовища, пропонують оптимальні шляхи ефективного використання потенціалу музеїв для професійного становлення здобувачів вищої освіти.

Українсько-польська співпраця в галузі музейної педагогіки реалізується шляхом проведення міжнародних конференцій, круглих столів, семінарів, виставок, організацій спільних проєктів. Важливо, що вже після повномасштабного російського вторгнення в Україну (24.02.2022 р.) проведено обмін думками щодо його впливу на освітньо-наукову роботу музеїв, збереження пам'яток культури та музейних артефактів в умовах війни, ролі інформаційно-комунікаційних технологій у музейній педагогіці в контексті глобалізації, пандемії Covid-19 та воєнного стану [6; 3].

Актуальні проблеми теорії і практики педагогічної діяльності музеїв ЗВО в сучасному освітньому просторі України досліджує доктор педагогічних наук, завідувач науково-навчальної лабораторії музейної педагогіки Львівського національного університету ім. І. Франка Олексій Караманов. Серед актуальних праць науковця – «Педагогічна діяльність музеїв в сучасному освітньому просторі України» (2020), «Музейна педагогіка у системі підготовки бакалаврів: можливості педагогічного коледжу» (2020), «Сучасні підходи до організації проєктної та науково-дослідної роботи студентів у просторі музею» (2017), «Дидактичні засоби музейної педагогіки як елемент формування нового освітнього простору» (2021), «Музей – ВНЗ: принципи побудови інтегрованого заняття» (2011), «Вищий навчальний заклад у просторі музею: перспективи впровадження інтегрованих курсів» (2010) та ін.

О. Караманов підкреслює, що в сучасних умовах орієнтації на креативну парадигму, вітчизняні дослідження музейної педагогіки наповнюються новим змістом, застосовуючи різновекторний підхід, поєднуючи кращі українські та зарубіжні освітні зразки педагогічної діяльності музеїв, а також актуалізуючи потенціал власних культурних практик. Автор, аналізуючи педагогічну діяльність музеїв в історичній ретроспективі, підкреслює, що її розвиток був зумовлений переважно появою перших просвітницьких практик в музеях, усвідомленням музею як освітньої інституції, активною популяризацією музейної діяльності та музейних колекцій серед широкої громадськості, організацією співпраці музеїв із закладами освіти, розробкою та удосконаленням музейно-педагогічної термінології [5, с. 60].

Науковцем проаналізовано особливості організації освітнього середовища ЗВО у процесі взаємодії з музейними установами, визначено шляхи впровадження музейно-педагогічних програм та інтегрованих курсів в освітній процес ЗВО. На думку О. Караманова найбільш ефективну взаємодію викладача і студента у середовищі музею з метою створення умов для засвоєння необхідних знань, опанування практичних методів і прийомів музейно-педагогічної діяльності забезпечуватимуть такі спеціалізовані курси, як «Основи музейної педагогіки», «Музеезнавство» («Музеологія»), «Музейна комунікація», «Історичне краєзнавство». Організація продуктивних музейно-педагогічних занять «активізує творчі можливості студентів, стимулює їх до вияву креативних якостей, гнучкості мислення, винахідливості, спостережливості, уяви..., розвитку здатності бачити проблему у багатоманітності підходів, сприяти розвитку емоційної та творчої свободи у групі» [4, с. 140]. Аналізуючи сучасні тенденції розвитку музейної педагогіки в Україні, науковець підкреслює необхідність створення масштабного координуючого центру (за прикладом Польщі та Німеччини), лабораторій, експериментальних педагогічних майданчиків для всебічної апробації та популяризації ідей музейної педагогіки.

Доктор історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська Політехніка» Світлана Муравська характеризує університетський музей як соціокультурне явище, покликане транслювати духовний і культурний досвід спільноти навчального закладу. У праці «Музейні заклади у системі вищої освіти Західної України на тлі світових тенденцій» (2018) вона підкреслює, що перспективи розвитку музеїв вищої школи «тісно пов'язані зі зміною іміджу музеїв, розвитком музейної комунікації і з перетворенням музеїв у соціальний інститут, який створює і надає потрібну інформацію і масовий доступ до інтелектуальної, історико-культурної та природної спадщини» [7, с. 34].

Автор висвітлює особливості проведення наукових досліджень, а також навчальну, просвітницьку, виставкову та громадсько-культурну роботу на базі музеїв Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, Львівського національного університету ім. І. Франка, Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва, Львівського державного інституту економіки і туризму та ін.

Важливе значення мають напрацювання щодо набуття досвіду музейно-педагогічної діяльності у процесі підготовки майбутніх учителів. Досвід використання потенціалу музейної педагогіки для професійної підготовки майбутніх педагогів актуалізується в працях таких дослідників як А. Бойко, Н. Карапузова, Ю. Павленко, Н. Пусепліна, В. Снагощенко, В. Ходецький, М. Юхневич та ін.

Науковиця кафедри початкової освіти Полтавського педагогічного університету ім. В. Г. Короленка Юлія Павленко виділяє п'ять напрямів уведення музейної складової в

процес професійної підготовки майбутніх учителів, а саме: навчальна робота; наукова робота; виховна робота; музейна робота; спеціальна підготовка до використання потенціалу музеїв у школі – вивчення спеціального курсу, що забезпечить цілеспрямоване формування музейнопедагогічної компетентності. Дослідниця підкреслює, що використання музейного потенціалу у структурі професійної підготовки майбутніх учителів «є запорукою істотного розширення соціальних функцій сучасного вчителя, істотно збагачує зміст практичного досвіду студентів, а також сприяє реалізації принципу зв'язку професійної підготовки зі шкільною практикою» [8, с. 107].

У досліджуваній період досвід діяльності музейних установ ЗВО, впливу освітнього середовища музею на соціально-психологічну адаптацію студентів та їхнє професійне становлення висвітлювали у наукових публікаціях Посохов С., Андрусишина А. (Харківський національний університет ім. В. Каразіна), Угорчак Ю., Дрогобицька О., Гаврилів Б., Кузенко П. (Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка, м. Івано-Франківськ), Яновська Л. (Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, м. Одеса), Надольська В. (Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк), Муравська С. (Національний університет «Львівська Політехніка»), Караманов О., Сурмач О., Шукалович А. (Львівський національний університет ім. І. Франка), Хлонь Н., Данильченко І. (Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка), Годзінська І., Ткебучава І. (Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича), Писаревська Н. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського»), Харитонов В. (Криворізький національний університет), Соломченко О. (Косівський інститут прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв), Жванко Л. (Державний біотехнологічний університет, м. Харків), Песоцька Ю. (Харківська гуманітарно-педагогічна академія), Астахова К. (Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»), Камінська В. (Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк), Рокицька О. (Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів, м. Біла Церква) та ін.

Дослідниця Марія Василишин відзначає, що музеї України і Польщі «все більш активно переймають місію освітніх установ, інтегрованих у систему традиційних освітніх інститутів: дошкільних, шкільних та вищих навчальних закладів» [2, с. 77]. Вона підкреслює, що польський досвід співпраці музеїв і закладів освіти є актуальним для України «з огляду на формування відкритого суспільства, діалог та комунікацію, що відповідає сучасній гуманістичній парадигмі навчання й виховання та інтеграції до європейського освітнього простору» [1, с. 54].

У Польщі однією з провідних дослідниць музейної педагогіки є доктор гуманітарних наук Рената Патер - науковиця кафедри загальної та філософської педагогіки Ягеллонського університету в Кракові. Важливі аспекти музейної освіти висвітлені нею у працях: «Час для музею» (2010), «Місце музею у вихованні дітей та молоді» (2011), «Музеї для дітей та молоді – сучасні освітні простори» (2011), «Музей у просторі відкритої освіти» (2012), «У пошуках стандартів музейної освіти» (2012), «Естетична освіта в постійному розвитку особистості: освітня діяльність музеїв і наукових центрів» (2016), «Музейна освіта – освіта для активної участі в культурі» (2017), «Культурна спадщина технологій у музейній освіті» (2018), «Формування культурних компетенцій у «нових» музеях. Дидактика музейної освіти» (2019) та ін. Зокрема, у праці «Музейна освіта – освіта для активної участі у культурі» дослідниця розкриває просвітницьку діяльність у музеях, спрямовану на виховання дітей та молоді, а також на різні групи дорослих. У контексті педагогіки культури, культурної освіти, естетичного виховання, художньої освіти, історичної освіти вона

характеризує музей як важливу сферу освітніх досліджень, яка порівняно мало вивчена педагогічною спільнотою Польщі. Відзначаючи динамічний розвиток польських музеїв в останні десятиліття, на основі досвіду музейної діяльності та наукової літератури, автор підкреслює роль музеїв як актуального і важливого простору для виховання активної участі в соціокультурному житті країни.

У статті «У пошуках стандартів музейної педагогіки» Р. Патер пропонує рекомендації щодо стратегій формування музейного простору. Автор наголошує на необхідності розробки інтерактивних музейних експозицій відповідно до сучасних освітніх вимог, які враховували б особливості різновікових категорій відвідувачів. У праці «Музей у просторі відкритої освіти» Р. Патер звертає увагу на те, що використання сучасних мультимедійних засобів у музеї покликане доповнити зміст експозиції і пробудити інтерес у здобувачів освіти. Однак, їх надмірне і часто необґрунтоване використання може спричинити втрату сенсу музейної комунікації – живої взаємодії із музейними об'єктами, артефактами, творами мистецтва [12, с. 20].

Науковець Домінік Порчинський у праці «Музейна освіта на напівпериферіях: соціальні, культурні та економічні аспекти глобалізації польських і словацьких інституцій спадщини» (2020) розглядає проблеми змін музейної освіти Центрально-Східної Європи в умовах глобалізації, поширення в колишніх державах соціалістичного блоку шаблонів музейної діяльності, що розроблені у розвинутих країнах, країнах Заходу, зокрема музеїв Підкарпатського та Кошицького регіонів. Дослідник робить висновок, що глобалізація є «дискурсивним процесом, який залучає глобальні, національні та локальні культурні елементи», що ведуть до зміни місцевих моделей музейної освіти [11].

Учений-музеолог Марчін Шелонг у праці «Майбутня роль музейної освіти у Польщі» (2009) розкриває стан польської музейної освіти та перспективи, які вона відкриває у процесі переосмислення традиційних завдань і функцій музейної діяльності. На переконання науковця, освітня діяльність музеїв має перебувати у партнерстві з усіма іншими функціями музеїв, зокрема, збереженням колекцій, науковими дослідженнями, організацією обслуговування, проведенням виставок та колекціонуванням. Автор робить висновок про те, що Польща потребує нової, альтернативної формули навчання і виховання засобами музейної педагогіки. Актуальність проблеми зумовлена тим, що у країні впродовж майже всього періоду незалежності, як міжвоєнного, так і післявоєнного, не надавалося належного значення ролі музеїв, зокрема їхнім просвітницьким завданням. На думку М. Шелонга, музейні установи Польщі, за прикладом інших країн, повинні «не лише докладати зусиль для збереження свідчень людської культури, але й прагнути діяти якомога ефективніше на користь тієї групи людей, громади чи нації, яка покликала їх до життя... Музеї повинні діяти з усвідомленням того, що вони служать науці, знанням, мистецтву» [10, с. 236].

Дослідник підкреслює, що сутність музейного процесу полягає у творенні смислів (про реальність, мистецтво та ін.), під час якого аудиторія (у тому числі освітяни, вчителі, студенти), критики, дослідники, науковці, митці стають хранителями індивідуального та суспільного пізнання. Автор наголошує, що музей повинен не лише змінитися, але й серйозно поставитися до своєї освітньої діяльності, надаючи їй належного рангу і значення в рамках складних і різноманітних завдань, які виконує ця установа. М. Шелонг звертає увагу на необхідність зміни форм музейної освіти. Він пропонує використовувати в освітній практиці сучасних музеїв інтернет-проекти та інші сучасні технології та методи, вмільо поєднуючи їх з традиційними засадами музейної освіти.

Дослідниця Йоланта Скутнік у працях «Музей сучасного мистецтва як простір навчання» (2008), «Молодь у музеї – вибрані контексти мистецької освіти» (2014) розглядає музей як простір міжособистісної взаємодії. Автор підкреслює, що у концепції сучасного

музею головне – перетворення музейного закладу у простір, де навчання, мистецтво і громадське життя взаємопов'язані та інтегровані. Це передбачає розробку відповідних освітньо-культурних заходів, спрямованих на залучення відвідувачів до активного обговорення музейних експозицій та розвиток інтелекту здобувачів освіти [13].

У праці «Музеї в Польщі. 1989-2008», виданій у Варшаві у 2009 р. дослідниця Дорота Фольга-Янушевська висвітлює стан, поточні зміни та напрямки розвитку музеїв у Європі та пропонує рекомендації для польських музеїв та розвитку музейної педагогіки в ЗВО. Вона звертає увагу на необхідність законодавчих ініціатив та відповідної інвестиційної політики щодо музеїв, підтримки колекційної політики музеїв, створення центрів обміну інформацією про музейні колекції та нових міжмузейних інституцій та мереж.

Особливу увагу автор звертає на розвиток музейної освіти, бакалаврські та магістерські дослідження у сфері музеєзнавства. Вона підкреслює, що реалізація більшості завдань, пов'язаних з модернізацією музеїв, можлива за умов наявності кваліфікованих кадрів, професійно підготовлених до роботи в музеї та у сфері музеєзнавства. У цьому контексті Д. Фольга-Янушевська аналізує досвід викладання музеології у таких ЗВО Польщі, як Університет Миколи Коперника в Торуні, Ягеллонський університет в Кракові, Варшавський університет, Університет Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві, Люблінський католицький університет. Вона пропонує рекомендації щодо створення повномасштабних музеологічних студій зі стандартами викладання на рівні бакалаврату та магістратури на факультетах історії, соціальних наук або культурології у польських ЗВО. Погоджуємося з висновком дослідниці про те, що «вдало побудоване законодавство, ефективна фінансова система та освічені музейні працівники будуть достатніми, щоб у цьому дуже індивідуалізованому і різноманітному світі перетворити музеї на антидоти глобалізації та створювати нові якості і цінності» [9, с. 41].

Висновки. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в українській та польській педагогічній думці всебічно вивчалася і популяризувалася музейна педагогіка як важливий складник системи вищої освіти, що активно сприяє вихованню молодого покоління, його всебічному розвитку та формуванню творчої особистості, залученню студентів до наукової діяльності.

Серед перспективних напрямів співпраці ЗВО, музейних установ та музейних педагогів України і Польщі в умовах цифрової трансформації суспільства та глобальних викликів сучасності, на нашу думку, можна виділити такі:

- проведення спільних конференцій, семінарів, круглих столів з проблем дослідження феномену сучасного музею як інституту пам'яті, підтримки музейних установ та їх функціонування в умовах воєнного стану, збереження музейних фондів та захисту музейних працівників під час війни;
- організація спільних науково-дослідних проєктів у галузі музейної педагогіки, зокрема в рамках програм транскордонного співробітництва;
- обмін досвідом роботи українських і польських музеїв ЗВО щодо діджиталізації музейних ресурсів, промоції музейних колекцій, надання музейним колекціям інклюзивності;
- започаткування спільних бакалаврських та магістерських програм з музеології для студентів ЗВО України і Польщі, у тому числі за програмами подвійних дипломів;
- організація музейної практики та навчальних екскурсій для українських студентів у Польщі та польських студентів в Україні.

Література:

1. Васишин М. Дослідження співпраці музею і школи у працях сучасних польських дослідників. *Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти*: зб. тез XIV Всеукраїнської історико-педагогічної наук.-практ. конф., м. Київ, 14 листопада 2014 р. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2014. С. 53-54.

2. Васишин М. Сучасний урок в музеях художньо-мистецького профілю України і Польщі. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2015. №2. С 77-83.
3. Відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Музейна педагогіка в контексті викликів сучасної освіти». URL: <https://lnu.edu.ua/vidbulasia-mizhnarodna-naukovo-praktychna-konferentsiia-muzeyna-pedahohika-v-konteksti-vyklykiv-suchasnoi-osvity/> (дата звернення: 12.05.2023).
4. Караманов О. Вищий навчальний заклад у просторі музею: перспективи впровадження інтегрованих курсів. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. №26. С. 134-142.
5. Караманов О. Теорія і практика педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України : дис. на здобуття наук. ступ. доктора пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2020. 485 с.
6. Музейна педагогіка в умовах воєнного стану : зб. матеріалів Міжнародного круглого столу, м. Київ, 26 травня 2022 р. / за наук. ред. С. О. Довгого. Київ: Національний центр «Мала академія наук України», 2022. 424 с.
7. Муравська С. Музейні заклади у системі вищої освіти Західної України на тлі світових тенденцій. Львів: Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, 2018. 244 с.
8. Павленко Ю. Музейно-педагогічна складова в структурі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. онлайн-конференції. Бердянськ, 2017. С. 104-107.
9. Folga-Januszewska, D. "Muzea w Polsce 1989-2008". *Muzealnictwo*. 2009. P. 18-46.
10. Marcin S. Przyszła rola edukacji muzealnej w Polsce. *Muzealnictwo*. 2009. №50. P. 234-242.
11. Museum education in semi-peripheries: social, cultural and economic aspects of the globalisation of Polish and Slovak heritage institutions. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=878653> (дата звернення: 12.05.2023).
12. Pater R. Muzeum w przestrzeni edukacji otwartej. *Biuletyn Programowy NIMOZ*. Warszawa, 2012. №5. P. 18-24.
13. Skutnik J. "Młodzież w muzeum—wybrane konteksty edukacji artystycznej" *Sztuka—edukacja—kultura. Z teorii i praktyki edukacji artystycznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014. P. 178-190.

References:

1. Vasylyshyn M. (2014). Doslidzhennia spivpratsi muzeiu i shkoly u pratsiakh suchasnykh polskykh doslidnykiv [Studies of museum-school cooperation in the works of contemporary Polish researchers]. *XIV Vseukrainska istoriko-pedahohichna naukovo-praktychna konferentsiia "Aktualni problemy suchasnykh istoriko-pedahohichnykh doslidzhen shkilnoi osvity" - XIV All-Ukrainian Historical and Pedagogical Scientific and Practical Conference "Actual Problems of Modern Historical and Pedagogical Research of School Education"*. (pp. 53-54). Kyiv: Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Vasylyshyn M. (2015). Suchasnyi urok v muzeiakh khudozhno-mystetskoho profilu Ukrainy i Polshchi [A contemporary lesson in art museums in Ukraine and Poland]. *Porivniaino-pedahohichni studii - Comparative pedagogical studies*, 2, 77-83 [in Ukrainian].
3. Vidbulasia Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Muzeina pedahohika v konteksti vyklykiv suchasnoi osvity» [The International Scientific and Practical Conference «Museum Pedagogy in the Context of Challenges of Modern Education» was held]. URL: <https://lnu.edu.ua/vidbulasia-mizhnarodna-naukovo-praktychna-konferentsiia-muzeyna-pedahohika-v-konteksti-vyklykiv-suchasnoi-osvity/> (12.05.2023) [in Ukrainian].
4. Karamanov O. (2010). Vyshchyi navchalnyi zaklad u prostori muzeiu: perspektvy vprovadzhennia intehrovanykh kursiv [Higher Education Institution in the Museum Space: Prospects for Implementing Integrated Courses]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohichna - Bulletin of Lviv University. Pedagogical series*, 26, 134-142 [in Ukrainian].
5. Karamanov O. (2020). Teoriia i praktyka pedahohichnoi diialnosti muzeiv v suchasnomu osvitnomu prostori Ukrainy [Theory and Practice of Pedagogical Activity of Museums in the Modern Educational Space of Ukraine] Doctor's thesis. Derzhavnyi zaklad «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
6. *Museum pedagogy under martial law* (2022). Kyiv: Natsionalnyi tsentr «Mala akademiia nauk Ukrainy»
7. Muravska S. (2018) Muzeini zaklady u systemi vyshchoi osvity Zakhidnoi Ukrainy na tli svitovykh tendentsii [Museum Institutions in the Higher Education System of Western Ukraine Against the Backdrop of Global Trends] Lviv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK [in Ukrainian].
8. Pavlenko Yu. (2017). Muzeino-pedahohichna skladova v strukturі profesiinoy pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovoї shkoly [Museum and pedagogical component in the structure of professional training of future primary school teachers]. *Vseukrainska naukovo-praktychna onlain-konferentsiia "Pidhotovka maibutnykh pedahohiv u konteksti standartyzatsii pochatkovoї osvity" - All-Ukrainian Scientific and Practical Online Conference "Training of Future Teachers in the Context of Primary Education Standardization"* (pp. 104-107). Berdiansk [in Ukrainian].

9. Folga-Januszewska D. (2009). "Muzea w Polsce 1989-2008" [Museums in Poland 1989-2008]. *Muzealnictwo – Museology*, 18-46 [in Polish].
10. Marcin S. (2009). Przyszła rola edukacji muzealnej w Polsce [The future role of museum education in Poland]. *Muzealnictwo – Museology*. 2009, 50, 234-242 [in Polish].
11. Museum education in semi-peripheries: social, cultural and economic aspects of the globalisation of Polish and Slovak heritage institutions. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=878653> (12.05.2023) [in English].
12. Pater R. (2012). Muzeum w przestrzeni edukacji otwartej [Museum in the open education precinct]. *Biuletyn Programowy NIMOZ - NIMOZ Program Bulletin*. Warszawa, 5, 18-24 [in Polish].
13. Skutnik J. (2014). "Młodzież w muzeum—wybrane konteksty edukacji artystycznej" ["Youth in the Museum- Selected Contexts of Art Education"]. *Sztuka–edukacja–kultura. Z teorii i praktyki edukacji artystycznej - Art-education-culture. From the theory and practice of art education*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 178-190 [in Polish].

УДК 167.23:37.091.12:[378:373.2.011.3-051]:373.2.091.2-053.4:159.93

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-553-560](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-553-560)

Попович Оксана Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, декан педагогічного факультету, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, <https://orcid.org/0000-0002-0321-048X>

РЕЗУЛЬТАТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ З УПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ РАНЬОГО ВІКУ В СЕНСОРНО ЗБАГАЧЕНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Проаналізовано результати експериментальної перевірки дієвості авторської системи підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі.

Встановлено позитивний вплив розробленої педагогічної системи на рівень готовності майбутніх вихователів до організації роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі. Здобувачі вищої освіти ЕГ критично ставились до власної професійної діяльності, адекватно оцінювали рівень своєї підготовленості до виконання професійних обов'язків, контролювали свої вчинки, прагнули нового досвіду, здійснення дослідницької діяльності з метою саморозвитку та самовдосконалення, демонстрували підвищення інтересу до професійної компетентності, для більшості з них вона набула особистісного значення. Майбутні вихователі рефлексивно оцінювали свою професійну діяльність, спрямовували її на саморозвиток та самовдосконалення, були більш впевнені в своєму професійному потенціалі. Натомість здобувачі КГ відмічали, що мали значні труднощі при необхідності оцінити свою діяльність, здебільшого були схильні занижувати свій рівень підготовленості, прагнули обов'язкового керівництва.

Як показали результати моніторингу, високий рівень професійної підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку в ЕГ вище, ніж у КГ (різниця 7,3%). Достатній рівень готовності в ЕГ склав 41,6%, що на 12,9% вище, ніж у КГ (28,7%). Середній рівень зафіксовано у 26,6% здобувачів ЕГ та 38,0% КГ (різниця складає 11,4%); початковий рівень становить відповідно 24,5% і 32,3% (різниця 7,8%). Кількісна та якісна інтерпретація даних експериментальних досліджень свідчить про ефективність створеної педагогічної системи професійної підготовки та поетапної організації процесу формування готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі.

Ключові слова: педагогічна система, професійна підготовка, сенсорно збагачене середовище, вихователь закладу дошкільної освіти.

Popovych Oksana Mykhailivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Pedagogical Faculty, Mukachevo State University, Uzhhorodska St.,26, Mukachevo, 89600, <https://orcid.org/0000-0002-0321-048X>

THE RESULTS OF THE PEDAGOGICAL EXPERIMENT ON THE IMPLEMENTATION OF A SYSTEM OF TRAINING FUTURE EDUCATORS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS TO WORK WITH CHILDREN OF EARLY AGE IN A SENSORY ENRICHED ENVIRONMENT

Abstract. We have analyzed the results of the experimental verification of the effectiveness of the author's system of training future educators of preschool educational institutions to work with children of early age in a sensory enriched environment.

The positive influence of the developed pedagogical system on the level of future educators' readiness to organize work with children of early age in a sensory enriched environment has been established. Higher education applicants of EG had a critical attitude to their own professional activities, adequately assessed the level of their readiness to perform professional duties, controlled their actions, sought new experiences, research activities for self-development and self-improvement, demonstrated an increased interest in professional competence, for most of them it acquired personal significance. Future educators have reflexively evaluated their professional activities, directed them towards self-development and self-improvement, and have been more confident in their professional potential. In contrast, the CG applicants had significant difficulties in assessing their performance, tended to underestimate their level of readiness, and sought mandatory guidance.

According to the monitoring results, the high level of professional training of future educators to work with children of early age in the EG is higher than in the CG (difference 7.3%). The sufficient level of readiness in the EG was 41.6%, which is 12.9% higher than in the CG (28.7%). The intermediate level was recorded in 26.6% of EG applicants and 38.0% of CG applicants (difference is 11.4%); the initial level was 24.5% and 32.3%, respectively (difference is 7.8%). The quantitative and qualitative interpretation of the experimental research data has demonstrated the effectiveness of the created pedagogical system of professional training and the phased organization of the process of forming the readiness of future educators to work with children of early age in a sensory enriched environment.

Keywords: pedagogical system, professional training, sensory enriched environment, educator of preschool educational institution.

Постановка проблеми. Професійна підготовка майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти є цілісним процесом засвоєння та закріплення загальних і спеціальних знань, умінь та навичок, що орієнтують майбутніх фахівців на виконання певних професійних завдань, у наслідку чого формуються професійні компетентності. Йдеться про набуття комплексу інтегральних якостей, які реалізуються шляхом поєднання необхідних навичок і знань та самостійного розвитку випускників закладу вищої освіти.

Підґрунтям упровадження педагогічної системи підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі є нормативно-правові акти, що відображено в міжнародних і державних документах, зокрема: Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), Базовому компоненті дошкільної освіти (Державний стандарт, 2021 р.), Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років (2014 р.), Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020 р.), Стандарти вищої освіти України. Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, спеціальність 012 Дошкільна освіта (2019 р.), концептуальні положення яких відбивають пріоритети в професійній освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні, теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти визначено в наукових доробках А. Богуш [1], Н. Гавриш [3], І. Дичківської [6], Л. Зданевич [7], Т. Поніманської [10] та ін.

Ранній вік є унікальним, стратегічно важливим для усього подальшого розумового, фізичного, мовленнєвого й емоційного розвитку дитини, найсприятливішим періодом формування багатьох психічних функцій. Різні аспекти розвитку, навчання та виховання дітей раннього віку представлено в дослідженнях, як-от: Г. Борин (підготовка майбутніх вихователів до роботи з батьками дітей раннього віку [2]); Н. Грама (сенсорний розвиток дітей раннього віку [4]); З. Гуріна (умови становлення самостійності у дітей раннього віку [5]);

Н. Манько (діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку [8]); Л. Олійник (формування уявлень про властивості і співвідношення предметів у дітей раннього віку [9]) та ін.

Мета статті полягає у висвітленні результатів експериментального впровадження педагогічної системи підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Задля перевірки дієвості педагогічної системи професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі проведено педагогічний експеримент. Вивчення динаміки сформованості рівнів професійної підготовки стало можливим за умови проведення трьох діагностичних зрізів:

– перший мав за мету отримання початкових даних для порівняння аналізу показників сформованості готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі та проводився до формувального етапу експериментальної роботи;

– другий – для систематичного діагностування досягнень здобувачів вищої освіти, своєчасної корекції засобів формування;

– третій – націлено на виявлення рівнів сформованості структурних компонентів педагогічної системи професійної підготовки після формувального етапу експериментального дослідження.

Формувальний етап педагогічного експерименту проводився упродовж 2020–2023 років у Мукачівському державному університеті та Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії. Для одержання достовірних результатів експерименту було зафіксовано вхідний стан сформованості готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі за всіма компонентами з урахуванням критеріїв, їх показників та індикаторів; організовано спостереження за динамікою їх формування у традиційних умовах професійної підготовки (контрольна група – КГ) та під дією цілеспрямовано реалізованих педагогічних умов, передбачених програмою експерименту (експериментальна група – ЕГ), а також відбулося зіставлення отриманих емпіричних даних КГ та ЕГ між собою.

На початку формувального етапу здобувачів вищої освіти було розподілено на КГ та ЕГ за умови подібності показників рівнів сформованості компонентів (табл. 1).

Таблиця 1

**Загальна характеристика рівнів сформованості
компонентів системи професійної підготовки
майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку
на констатувальному етапі експериментального дослідження**

Групи	Рівні	Компоненти							
		Емоційно-мотиваційний		Когнітивно-діяльнісний		Комунікативно-творчий		Рефлексивно-партисипативний	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
ЕГ	Високий	19	9,9	10	5,2	7	3,6	0	0
	Достатній	24	12,5	48	25	36	18,8	24	12,5
	Середній	83	43,2	87	45,3	76	39,6	76	39,6
	Початковий	66	34,4	47	24,5	73	38	92	47,9
КГ	Високий	23	11,9	12	6,3	12	6,3	5	2,6
	Достатній	31	16,2	58	30,2	48	25	34	17,7
	Середній	79	41,2	83	43,2	61	31,8	70	36,5
	Початковий	59	30,7	39	20,3	71	36,9	83	43,2

Як засвідчує таблиця, за даними констатувального етапу розподіл показників в ЕГ та КГ є подібним за незначної переваги кількості представників високого та достатнього рівнів у КГ та середнього й початкового рівнів у ЕГ.

Далі наведемо динаміку одержаних результатів за кожним із компонентів педагогічної системи професійної підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі.

Середнє значення коефіцієнту сформованості емоційно-мотиваційного компоненту у здобувачів ЕГ та КГ представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка формування емоційно-мотиваційного компоненту системи професійної підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі

Рівень сформованості компоненту	Експериментальна група				Контрольна група			
	Констатувальний експеримент		Контрольний експеримент		Констатувальний експеримент		Контрольний експеримент	
	абс.	(%)	абс.	(%)	абс.	(%)	абс.	(%)
Високий	19	9,9	34	17,1	23	11,9	24	12,5
Достатній	24	12,5	52	27	31	16,2	35	18,3
Середній	83	43,2	68	35,5	79	41,2	81	42,1
Початковий	66	34,4	38	20,4	59	30,7	52	27,1

Якісний аналіз результатів, наведених у таблиці, засвідчує збільшення кількості здобувачів із яскраво вираженим інтересом до професії вихователя дітей раннього віку, бажанням вирішувати педагогічні завдання, які демонструють тривалість прояву мотивів. Також збільшилась кількість студентів, що усвідомлюють сенс мотивації у професійній діяльності компетентного фахівця та демонструють незалежність прояву емоційних модальностей. У кількісних показниках результати розподілилися так: у ЕГ високий рівень сформованості емоційно-мотиваційного компоненту виявився в 17,7% респондентів, достатній – у 27%, середній – у 35,5%, 20,4% демонструють початковий рівень, проте у контрольній групі цей показник нижчий і становить 12,5% – високий рівень, 18,3% – достатній рівень, 42,1% – середній рівень, 27,1% – початковий рівень. Так, після другого діагностичного зрізу кількість здобувачів ЕГ, що знаходяться на початковому рівні, зменшилася на 14,0%. Відзначимо, що зросла кількість майбутніх вихователів, які знаходяться на достатньому та високому рівнях (різниця 14,0% та 7,2% відповідно). Отже, є позитивна динаміка формування емоційно-мотиваційного компоненту. В КГ зафіксовано перехід з початкового рівня на середній рівень лише 3,6% студентів. На початковому рівні залишилося 27,1% респондентів.

Співвідношення рівнів сформованості когнітивно-діяльнісного компоненту у здобувачів вищої освіти ЕГ та КГ наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка формування когнітивно-діяльнісного компоненту системи професійної підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі

Рівень сформованості компоненту	Експериментальна група				Контрольна група			
	Констатувальний експеримент		Контрольний експеримент		Констатувальний експеримент		Контрольний експеримент	
	абс.	(%)	абс.	(%)	абс.	(%)	абс.	(%)
Високий	10	5,2	23	11,9	12	6,3	14	7,3
Достатній	48	25	78	40,7	58	30,2	61	31,8
Середній	87	45,3	74	38,5	83	43,2	91	47,4
Початковий	47	24,5	17	8,9	39	20,3	26	13,5

Аналіз показника глибини, точності та системності усвідомлення й осмислення знань із педагогіки раннього дитинства продемонстрував динаміку у знаннях студентів, які були здатні проникнути в сутність педагогічних явищ і ситуацій, уміння системно їх осмислювати, пропонувати своє вирішення проблем. Знизилась кількість логічних і змістовних помилок в аналізі й оцінюванні педагогічних ситуацій у роботі з дітьми раннього віку та власної особистості як майбутнього фахівця. Студенти ЕГ продемонстрували відсутність шаблону в рішеннях педагогічних завдань щодо створення сенсорно збагаченого середовища. Також вони пропонували декілька варіантів створення сенсорно збагаченого середовища. Виявлено істотні зміни в напрямі результативності у студентів ЕГ. Так, після другого діагностичного зрізу кількість здобувачів, що знаходяться на початковому рівні, зменшилася на 15,6%, а кількість тих, хто заходився на середньому рівні – на 6,8%. Відзначимо, що зросла кількість студентів, що знаходяться на високому та достатньому рівні (різниця 6,7% та 15,7% відповідно). У КГ зафіксовано перехід з початкового рівня на середній рівень лише 6,8% студентів. На початковому рівні залишилися 13,5% студентів. Отже, наявна позитивна динаміка формування когнітивно-діяльнісного компоненту респондентів ЕГ, що, вочевидь, зумовлено викладанням дисциплін циклу професійної підготовки з урахуванням та реалізацією міждисциплінарних зв'язків, позаяк саме це сприяло формуванню цілісної структури наукових знань про дітей раннього віку.

Найбільш вагома різниця в динаміці спостерігалась у рівнях сформованості комунікативно-творчого компоненту, як у порівнянні показників ЕГ з показниками КГ, так і при порівнянні показників обох зрізів (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка формування комунікативно-творчого компоненту системи професійної підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі

Рівень сформованості компоненту	Експериментальна група				Контрольна група			
	Констатувальний експеримент		Контрольний експеримент		Констатувальний експеримент		Контрольний експеримент	
	абс.	(%)	абс.	(%)	абс.	(%)	абс.	(%)
Високий	7	3,6	22	11,5	12	6,3	13	6,8
Достатній	36	18,8	65	33,8	48	25,0	49	25,5
Середній	76	39,6	61	31,8	61	31,8	67	34,9
Початковий	73	38,0	44	22,9	71	36,9	63	32,8

Якісний аналіз отриманих даних виявив збільшення числа студентів ЕГ, які знаходяться на високому рівні (різниця 7,9%). Також у цій групі можна відмітити збільшення студентів, що знаходяться на достатньому рівні (різниця 15,0%). Початковий рівень на основі аналізу двох зрізів знизився в ЕГ на 15,1%. Отримані дані свідчать, що здобувачі вищої освіти ЕГ прагнули до реалізації умінь перетворювальної діяльності на засадах компетентнісного підходу, моделювали професійну діяльність на основі забезпечення практичної реалізації отриманих знань, умінь, навичок і досвіду в сенсорно збагаченому середовищі закладу дошкільної освіти. У КГ простежується незначна позитивна динаміка сформованості комунікативно-творчого компоненту. У цій групі спостерігається незначне збільшення високого рівня (різниця 0,5%), достатній і середній рівні зросли відповідно на 0,5% та 3,1%. Показники початкового рівня знизилися на 4,1%.

Останній етап моніторингу було присвячено виявленню змін у рівнях сформованості рефлексивно-партисипативного компоненту педагогічної системи професійної підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку. Отримані результати засвідчують значні відмінності показників у студентів ЕГ та незначні в студентів КГ (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка формування рефлексивно-партисипативного компоненту системи професійної підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі

Рівень сформованості компоненту	Експериментальна група				Контрольна група			
	Констатувальний експеримент		Контрольний експеримент		Констатувальний експеримент		Контрольний експеримент	
	абс.	(%)	абс.	(%)	абс.	(%)	абс.	(%)
Високий	0	0	14	7,3	5	2,6	7	3,5
Достатній	24	12,5	52	27,1	34	17,7	37	19,6
Середній	76	39,6	61	31,8	70	36,5	83	43,2
Початковий	92	47,9	65	33,9	83	43,2	65	33,7

Аналіз отриманих даних дозволив виявити позитивну динаміку в рівнях сформованості рефлексивно-партисипативного компоненту системи професійної підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку. Так, після другого діагностичного зрізу кількість студентів ЕГ, що знаходяться на початковому рівні, зменшилася на 14,2%. Відзначимо, що зросла кількість студентів, які знаходяться на достатньому та високому рівнях (різниця 14,6% та 7,3% відповідно). У КГ зафіксовано перехід з початкового рівня на середній рівень лише 9,5% здобувачів. На початковому рівні залишилося 33,7% студентів, а високий рівень демонструє 3,5% майбутніх вихователів. Натомість студенти КГ відчували значні утруднення за всіма цими показниками. Якісний аналіз звітів з практики дав можливість сформулювати висновок про використання студентами ЕГ аналізу та оцінки результатів професійної діяльності, а також позитивний вплив застосування партисипативного дизайну, спрямованого на оволодіння майбутніми вихователями рефлексивним проєктуванням сенсорно збагаченого середовища для дітей раннього віку із залученням шкали ECERS-R для його експертизи. Студенти КГ здебільшого використовували типові висловлювання, які не конкретизувались, звіти цієї групи не містили висновків або рекомендацій щодо саморозвитку себе як фахівця.

В цілому було встановлено позитивний вплив розробленої педагогічної системи на рівень готовності майбутніх вихователів до організації роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі. Здобувачі вищої освіти ЕГ критично ставились до власної професійної діяльності, адекватно оцінювали рівень своєї підготовленості до виконання професійних обов'язків, контролювали свої вчинки, прагнули нового досвіду, здійснення дослідницької діяльності з метою саморозвитку та самовдосконалення, демонстрували підвищення інтересу до професійної компетентності, для більшості з них вона набула особистісного значення. Майбутні вихователі ЕГ рефлексивно оцінювали свою професійну діяльність, спрямовували її на саморозвиток та самовдосконалення, були більш впевнені в своєму професійному потенціалі. Натомість здобувачі КГ відмічали, що мали значні труднощі при необхідності оцінити свою діяльність, здебільшого були схильні занижувати свій рівень підготовленості, прагнули обов'язкового керівництва.

Висновки. Порівняння результатів моніторингу діагностичних показників, а також математичні розрахунки уможливають висновок про те, що високий рівень професійної підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку в ЕГ вище, ніж у КГ (різниця 7,3%). Достатній рівень готовності в ЕГ склав 41,6%, що на 12,9% вище, ніж у КГ (28,7%). Середній рівень зафіксовано у 26,6% студентів ЕГ та 38,0% КГ (різниця складає 11,4%); початковий рівень становить відповідно 24,5% і 32,3% (різниця 7,8%). Отже, кількісна та якісна інтерпретація даних експериментальних досліджень дає змогу стверджувати про ефективність запропонованої педагогічної системи професійної підготовки та поетапної організації процесу формування готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми раннього віку в сенсорно збагаченому середовищі.

Література:

1. Богуш А. М. Компетентнісний підхід до комунікативно-мовленнєвої професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти. *Комунікативно-мовленнєвий супровід ставлення україномовної особистості майбутніх фахівців дошкільної освіти півдня України*: навч. посіб. Одеса, 2013. С. 32–92.
2. Борин Г. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх вихователів до роботи з батьками дітей раннього віку: Дис. ... канд. пед. наук за спеціальністю 13.00.04. – теорія і методика професійної освіти. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, 2009. 269 с.
3. Гавриш І. Підготовка майбутніх фахівців дошкільного профілю до інноваційної діяльності як педагогічна проблема. *Гуманітарний вісник ДВНЗ. Науково-теоретичний збірник*. 2010. Вип. 14. С. 50–56.

4. Грама Н. Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: монографія. Одеса, 2018. 239 с.
5. Гуріна З. В. Психологічні особливості становлення особистості дитини раннього віку. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 121. С. 99–102.
6. Дичківська І. М. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних закладів до інноваційної педагогічної діяльності: теорія і методика: монографія. Рівне, 2017. 371 с.
7. Зданевич Л. В. Системно-структурна концептуальна модель підготовки майбутніх вихователів ДНЗ до професійної діяльності. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження*: монографія/ за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 173–193.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: дис... канд. пед. наук: 13.00.03 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2007. 310 с.
9. Олійник Л. М. Формування уявлень про властивості і співвідношення предметів у дітей раннього віку: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». К., 2005. 209 с.
10. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: підручник. 4-те видання, перероблене. К.: ВЦ «Академія», 2018. 408 с.

References:

1. Bogush, A. M. (2013). *Kompetentnisnyy pidkhid do komunikatyvno-movlennyevoyi profesiyanoi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv doshkil'noyi osvity [Competency approach to communicative and speech professional training of future specialists in preschool education]*. Odessa [in Ukrainian].
2. Boryn, G. V. (2009). *Orhanizatsiyno-pedahohichni umovy pidhotovky maybutnikh vykhovateliv do roboty z bat'kamy ditey rann'oho viku [Organizational and pedagogical conditions for training future educators to work with parents of young children]*. Candidate's thesis. Ternopil [in Ukrainian].
3. Havrysh I. (2010). *Pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv doshkil'noho profilyu do innovatsiyanoi diyal'nosti yak pedahohichna problema [Preparation of future preschool professionals for innovative activities as a pedagogical problem]*. *Humanitarnyy visnyk DVNZ. Naukovo-teoretychnyy zbirnyk - Humanitarian Bulletin of the DVNZ. Scientific and theoretical collection*, 14, 50–56 [in Ukrainian].
4. Grama, N.G. (2018). *Sensorny rozvytok ditey rann'oho viku: teoriya i praktyka [Sensory development of young children: theory and practice]*. Odessa [in Ukrainian].
5. Hurina, Z. V. (2014). *Psykhohichni osoblyvosti stanovlennya osobystosti dytyny rann'oho viku [Psychological features of the formation of the personality of a young child]*. *Visnyk Chernihiv'skoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu - Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University*, 121, 99–102 [in Ukrainian].
6. Dychkivska, I. M. (2017). *Pidhotovka maybutnikh vykhovateliv doshkil'nykh zakladiv do innovatsiyanoi pedahohichnoyi diyal'nosti: teoriya i metodyka [Preparation of future educators of preschool institutions for innovative pedagogical activity: theory and methodology]*. Rivne [in Ukrainian].
7. Zdanovich, L. V., Dubasenyuk, O. A. (2015). *Systemno-strukturna kontseptual'na model' pidhotovky maybutnikh vykhovateliv DNZ do profesiyanoi diyal'nosti [System-structural conceptual model of training of future preschool educators for professional activities]*. Zhytomyr [in Ukrainian].
8. Manko, N. V. (2007). *Diahnostyka ta korektsiya movlennyevoho rozvytku ditey rann'oho viku [Diagnostics and correction of speech development of children of early age]*. *Candidate's thesis*. K. [in Ukrainian].
9. Oliynyk, L. M. (2005). *Formuvannya uyavlen' pro vlastyvoli i spivvidnoshennya predmetiv u ditey rann'oho viku [Formation of ideas about the properties and relationships of objects in young children]*. *Candidate's thesis*. K. [in Ukrainian].
10. Ponimanska, T. I. (2018). *Doshkil'na pedahohika [Preschool pedagogy]*. K.: VC "Akademiya" [in Ukrainian].

УДК 811.111/81`24+81`23

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-561-569](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-561-569)

Посудієвська Ольга Ростиславівна кандидат філологічних наук, доцент, кафедра англійської мови для нефілологічних спеціальностей, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, тел.: (050) 535-11-33, <https://orcid.org/0000-0002-5049-2192>

Цвстаєва Олена Вікторівна, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, кафедра англійської мови для нефілологічних спеціальностей, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, пр. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, тел.: (067) 724-45-66, <https://orcid.org/0000-0002-8072-6578>

СУГЕСТОПЕДІЯ ЯК МЕТОД НАВЧАННЯ

Анотація. У статті досліджуються теоретичні засади та ключові особливості сугестопедії, методу, який можна застосовувати у викладанні іноземної мови. Сугестопедія – поєднання «навіювання» та «педагогіки» — це метод навчання іноземним мовам, розроблений болгарським психіатром Георгієм Лозановим в 1970-х роках, у якому використовується позитивний вплив на підсвідомість людини для полегшення навчального процесу. У роботі надано обґрунтування доцільності використання сугестопедії у процесі вивчення іноземної мови з позиції теорії мови, виокремлено поняття ментального блоку та афективного фільтру, проаналізовано принципи роботи свідомості та підсвідомості людини, на яких базується використання сугестопедичних прийомів. Розглянуто особливості впровадження сугестопедії в навчальний процес та основні етапи опрацювання нового матеріалу згідно цього методу – презентація, концертна сесія (активна та пасивна), опрацювання та практика. За ствердженням дослідників, головною метою використання сугестопедичних прийомів є видалення ментального блоку, що формується у підсвідомості через страх сприйняття нової інформації, та максимально повне розкриття розумового потенціалу студентів через створення розслабленого та комфортного стану для оволодіння новими знаннями.

Таким чином, метод сугестопедії має безперечні переваги, адже зниження емоційного напруження, атмосфера розслабленості та комфорту сприяють появі у студентів відчуття впевненості у легкості процесу вивчення нового матеріалу. Проте, незважаючи на очевидне полегшення навчання, цей метод має низку недоліків. На думку деяких фахівців, сугестопедичні прийоми можуть чинити інфантилізаційний або навіть гіпнотичний вплив на особистість студента. У статті доводиться, що сугестопедія має елементи, які можна використовувати для підвищення мотивації студентів та покращення атмосфери в навчальному класі.

Ключові слова: сугестопедія, метод, навчально-методичний процес, розслаблений та комфортний стан

Posudiiivska Olha Rostyslavivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, the Department of English Language for Non-Philological Specialities, Oles Honchar Dnipro National University, Gagarin Ave., 72, Dnipro, 49010, tel.: (050) 535-11-33, <https://orcid.org/0000-0002-5049-2192>

Tsvietaieva Olena Viktorivna Candidate of Sciences in Social Communications, Associate Professor, the Department of English Language for Non-Philological Specialities, Oles Honchar Dnipro National University, Gagarin Ave., 72, Dnipro, 49010, tel.: (067) 724-45-66, <https://orcid.org/0000-0002-8072-6578>

SUGGESTOPEDIA AS A METHOD OF TEACHING

Abstract. This article examines the theoretical backgrounds and key features of suggestopedia, a method that can be used in foreign language teaching. Suggestopedia as a combination of «suggestion» and «pedagogy» is a method of learning foreign languages developed by the Bulgarian psychiatrist Georgiy Lozanov in the 1970s, which uses positive influence on subconsciousness in order to facilitate the learning process. The paper provides justification of feasibility of using suggestopedia in the process of learning a foreign language from the standpoint of language theory, identifies the concepts of mental block and affective filter, analyses the principles of functioning of human consciousness and subconsciousness, on which the application of suggestive techniques is based. The authors consider the peculiarities of implementing suggestopedia in the educational process and the main stages of familiarisation with new material according to this method – presentation, concert session (active and passive), elaboration and practice. The researchers confirm that the main aim of using suggestive techniques is to remove the mental block that is formed in the subconsciousness due to the fear of perceiving new information, as well as to reveal students' mental potential to the fullest extent by creating a relaxed and comfortable state for mastering new knowledge.

Thus, the method of suggestopedia has indisputable advantages, as the reduction of emotional stress, the atmosphere of relaxation and comfort contribute to the appearance of a feeling of confidence in the ease of learning new material in students' minds. However, despite the obvious facilitation of learning, this method has a number of disadvantages. According to some scholars, suggestive techniques can have an infantilising or even hypnotic effect on the student's personality. The article proves that suggestopedia has elements that can be used for increasing the motivation of students and improving the atmosphere in the classroom.

Keywords: suggestopedia, method, teaching and learning process, relaxed and comfortable state

Постановка проблеми. Вивчення мови є одним із найважливіших видів діяльності студентів у мовному класі. Можна помітити, що приємна атмосфера та різноманітні методи навчання можуть допомогти студентам навчатися ефективніше у змістовному контексті. В історії вивчення мови існували різні методи навчання та підходи, які наголошували на різних освітніх потребах. Отже, роль викладачів іноземної мови полягає в тому, щоб ефективно застосовувати їх у класі, беручи до уваги кілька факторів, таких як: вік студентів, рівень їхнього володіння мовою, а також їхні інтереси.

Сугестопедія – метод навчання, який запровадив Георгій Лозанов у 1970-х роках. Лозанов (2005) [1] стверджує, що сугестопедія – це система навчання, яка використовує всі можливості, які може запропонувати тендерне навіювання. Пропозиція тут стосується того, що може викликати у студентів задоволення від процесу викладання та навчання.

Лозанов створив цю методику в надії, що студенти отримають задоволення від навчання, особливо вивчення іноземної мови. Сугестопедія спочатку застосовувалася в основному для навчання іноземних мов, і часто стверджується, що вона може навчати мови приблизно втричі швидше, ніж звичайні методи. З цієї причини авторки цієї статті намагаються провести дослідження сугестопедії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з твердженням Голда (Gold), засновника Національної ради сугестопедії (National Council of Suggestopedia), ця методика була створена, щоб полегшити навчання для студентів, тому що вона змушує їх відчувати радість та зацікавленість у процесі викладання та навчання, інакше вивчення іноземної мови стає важким процесом [2]. Важливу роль у розвитку сугестопедії відіграв Лозанов

(2005) з наступною концепцією: «якщо ви хочете вчитися більше, легше, приємніше, стабільніше та з кращим впливом на здоров'я – тоді прийміть сугестопедію, десугестивне навчання, тому що це навчання з любов'ю». Адже, застосовуючи метод сугестопедії, студенти відчують, що вивчати іноземну мову не так складно, як їм здається.

Як вважає Лозанов (1978), студенти відчують труднощі в засвоєнні англійської мови через страх робити помилки. Коли студенти перебувають у такому стані, у них підвищуються серцебиття та артеріальний тиск. Таким чином, в їхній свідомості виникає психічний блок (афективний фільтр). Цей фільтр блокує сприйняття інформації, тому студенти мають труднощі з вивченням мови через страх. Метою сугестопедії є зниження афективного фільтра та мотивація розумового потенціалу студентів до навчання, спрямована на прискорення процесу, за допомогою якого вони вчать розуміти та використовувати цільову мову для спілкування, щоб досягти «супернавчання». Це кінцева мета сугестопедії [3].

Пріятмоджо (Priyatmojo) (2009) [4] у своїй дисертації виявив, що сугестопедія є корисною для вивчення лексики молодих студентів. Адже сугестопедія допомогла студентам добре запам'ятати лексику, що стало однією з переваг її використання в навчально-виховному процесі.

У той же час Нопіянті (Nopiyantri) (2012) [5] також довела, що використання сугестопедії є корисним у процесі навчання навичкам говоріння, адже цей метод може покращити мовленнєві здібності студентів. Це дослідження доводить, що метод сугестопедії може стати корисним у процесі викладання та навчання. Саме тому вивчення сугестопедії було проведено в навчально-виховному процесі на уроці англійської мови.

Лозанов (1978) описує термін «сугестологія» як «науку про звільнення резервних можливостей особистості», а сугестопедію як «освітню та лікувальну десугестивно-сугестивну педагогічну систему». Він стверджує, що пам'ять студентів і швидкість навчання обмежені суспільством [6]. Тому життєво важливо звільнити їх від обмежень, скасувавши вкорінені та підсвідомі соціальні правила. Мехта (Mehta) (2009) стверджує [7], що студенти здатні вчитися набагато більше, ніж вони можуть собі уявити, за умови, що вони використовують силу свого мозку та внутрішні здібності.

Крім того, ДеПортер (DePorter) стверджує, що людський мозок здатний обробляти велику кількість матеріалу, якщо створені відповідні умови для навчання в стані релаксації, і додає, що більшість студентів використовує лише близько 10 відсотків своїх розумових можливостей [8]. За словами Боуена (Bowen) (2009) [9], використання цього методу зі студентами покращує процес опанування мови у 25 разів швидше порівняно з іншими методами.

Мета статті – дослідження особливостей використання сугестопедії у навчальному процесі та аналіз сугестопедичних прийомів, що покращують процес оволодіння новим матеріалом. Так як метод містить багато видів діяльності, які можуть викликати в студентів почуття задоволення в процесі викладання та навчання, а, отже, полегшити сприйняття нової інформації, дослідження впливу сугестопедії на результати вивчення іноземної мови є актуальним.

Виклад основного матеріалу.

I. Теорія мови і навчання

Підходячи до питання теорії навчання, Лозанов, як здається, більше зосереджується на запам'ятовуванні словникового матеріалу (елемент цільової мови разом з його перекладом на L1) і наголошує на перекладі лексичних одиниць, а не на контекстуалізації (RichardandRodgers 2001) [10]. Однак Лозанов час від часу посилається на значення переживання мовного матеріалу в «цілісних осмислених текстах» (Лозанов 1978: 268). Він

зазначає, що сугестопедичний курс веде «студентів не до запам'ятовування словника і набуття мовних навичок, а до актів спілкування» (Лозанов 1978: 109) [6].

За Лозановим (1988), традиційне навчання зосереджено на активізації лівої півкулі мозку. Він виступає за те, що обидві півкулі мозку повинні бути активовані, щоб отримати максимальну ефективність навчання. Крім того, студенти повинні використовувати як свідомі, так і підсвідомі процеси під час навчання, а навчання повинно включати як аналіз, так і синтез одночасно. Лозанов (1988:146) додає, що кожна людина має «непроявлені, але генетично зумовлені здібності, які діють переважно в парасвідомому і перевершують нормальні в кілька разів» [7].

Найважливішою метою сугестопедії є навіювання, яке використовується для мотивації потенціалу студента до навчання, коли воно «завантажує банки пам'яті», сприяючи запам'ятовуванню. Таким чином, десугезія пов'язана з розвантаженням банків пам'яті блокуючих спогадів. Теорія навіювання Лозанова походить від «вузької клінічної концепції гіпнозу як свого роду статичного, схожого на сон, зміненого стану свідомості» (Лозанов 1978: 267). Далі він заявляє, що те, що відрізняє його метод від гіпнозу, полягає в тому, що він не стосується «сугестивно-десугестивного почуття» і не має постійного доступу до резервів мозку через психорелаксацію.

Лозанов (1978) стверджує, що труднощі студентів у засвоєнні мови можуть бути спричинені страхом зробити помилку. Адже, на думку вченого, в мозку студентів є ментальний блок – афективний фільтр, який блокує введення нової інформації. Лозанов рекомендує поєднання десугестії та навіювання, щоб мотивувати розумовий потенціал студентів до навчання та знизити афективний фільтр, маючи на меті можливість полегшити процес, за допомогою якого вони навчаються розуміти іноземну мову для спілкування для досягнення «супернавчання».

Підходячи до питання принципів сугестопедії, слід враховувати досвід Лозанова з сугестології та психотерапії. Існує три основних принципи, сформульовані Лозановим (1978):

- *радість і відсутність напруги*

Сугестопедичні заняття проходять у приємній, радісній атмосфері, далекій від звичайної шкільної обстановки. Класна кімната обладнана зручними стільцями, рослинами та плакатами, які дозволяють студентам скористатися перевагами «периферійного навчання». Максимальна кількість студентів у класі – шістнадцять.

Студенти можуть відчути насолоду та розслаблення завдяки створенню того, що Лозанов (1978) називає «позитивною сугестивною атмосферою». Заняття проходять абсолютно без загроз і без напруги, викладачі роблять акцент на співпраці, а не на змаганнях. Що стосується поєднання навіювання та музики, то вони дозволяють створити стан розслабленої настороженості, який називається «концентраційною психорелаксацією» (Лозанов 1978). Це і є стан розуму, який покращує навчання.

- *єдність свідомих і несвідомих процесів*

Лозанов (1977) стверджує, що «блокування» несвідомих функцій під час свідомо спрямованого процесу навчання не відповідає природному, діалектичному, нерозривному зв'язку між свідомими та підсвідомими процесами». Звісно, це не означає, що несвідомі функції повністю «не використовуються в звичайних підходах до навчання» (Лозанов 1978: 259), але вчений звертає особливу увагу на значення цих функцій і на те, як їх можна ефективно консолідувати в процесі навчання. Щоб краще зрозуміти цей процес, необхідно подивитися на поведінку викладача, а також на матеріали, які використовуються в сугестопедичному навчанні.

На думку М. Целсе-Мурсія (Celce-Murcia, 2000), завдання викладачів полягає в тому, щоб використовувати цільову мову для повсякденного спілкування, прискорюючи процес

навчання. Цього можна досягти, акцентуючи розумові здібності студентів. Викладачі можуть усунути психологічні бар'єри, які виникають у навчальній ситуації, та використовувати техніки для стимулювання «парасвідомої» частини розуму (Celce-Murcia 2000:81) [12].

Слід відзначити, що у роботі Лозанова (1978) існує термін «двопланова поведінка», який означає, що вербальна поведінка викладача повинна відповідати несвідомій невербальній поведінці. Більше того, жести, міміка та зоровий контакт дуже важливі у спілкуванні. Дослідник (1978) вважає, що опанування двопланової поведінки може бути досягнуто лише тоді, коли викладачі використовують ширі, а не штучні прийоми.

Як показують вчені, більша частина навчання в сугестопедії відбувається в режимі дії під час ознайомлення з матеріалами та активного концертного сеансу. Значна частина навчання також проходить у відповідному режимі, що особливо проявляється в пасивному концертному сеансі (Лозанов 1978). Студенти в цьому режимі вважаються такими, що перебувають у стані задуму, вони почуваються розслабленими й не звертають увагу на музику та навчальний матеріал, які демонструються одночасно. Як стверджує Лозанов (1978: 198), «така пасивність сприяє гіпермнезії та звільняє інтелектуальну діяльність, щоб діяти без будь-якого заважаючого напруження».

- *сугестивне втручання*

Лозанов (1978) стверджує, що життєво важливо розширювати потенціал студентів, враховуючи два рівні: психологічний та інтелектуальний. Мета викладача – покращити самооцінку студентів, продуктивність вивчення нового матеріалу, а також ставлення до навчання. Відповідно до М. Целсе-Мурсія (2000), якщо студенти відчувають себе розслабленими та впевненими, вони докладуть усіх зусиль, щоб вивчити мову, і процес їхнього навчання буде більш природним і легким.

Як зазначає Лозанов (1978), навіювання змушує студентів долати бар'єри до навчання. Він вважає, що студенти часто негативно ставляться до свого навчального потенціалу, що може призвести до поганої успішності. Таким чином, непряме позитивне навіювання може мати прямий вплив на впевненість студентів у собі (Celce-Murcia 2000).

Найважливішими характеристиками сугестопедії, які виділяє Лозанов (1978), є оформлення, облаштування класу, музика та викладач як авторитет у класі: «запам'ятовування при навчанні сугестопедичним методом, як здається, прискорюється в 25 разів, ніж при навчанні звичайними методами» (Лозанов 1978: 27).

Метод сугестопедії має шість ключових особливостей, важливих у процесі викладання та вивчення матеріалу з використанням цього методу:

- 1) комфортне середовище;
- 2) використання музики;
- 3) периферійне навчання;
- 4) помилки без покарання;
- 5) обмеження обсягу домашніх завдань;
- 6) музика, театр і мистецтво інтегровані в процес навчання.

Дослідники пропонують використовувати таку діяльність, яка може змусити студентів відчути, що навчання є насправді легким і веселим. Слід зазначити, що, на протипагу теорії Лозанова, за допомогою сугестопедії можна опанувати новий матеріал лише втричі швидше, ніж при використанні звичайного методу. При чому сугестопедичне заняття повинно складатися з чотирьох етапів: презентаційний етап, концертна сесія (активний концерт і пасивний концерт), опрацювання та практичний етап (виступ студентів).

1. Етап презентації.

Головна мета цього етапу – допомогти студентам розслабитися та перейти в позитивний настрій, створити відчуття, що навчання буде легким і веселим. Для досягнення мети цього етапу викладач розставляє місця студентів у зручний спосіб.

При першому ж контакті із студентами викладач вносить дух невимушеності та делікатності у своє ставлення до групи в цілому та до кожного студента як особистості. Замість того, щоб безперервно грати перед студентами, ніби на сцені, і перед прийняттям рішення поступово залучати їх до спілкування, викладач тепер стимулює студентів негайно та охоче приєднуватися до спільного ігрового проекту. Все це позбавляє студентів від нудьги, демотивації та страху вчитися.

2. Концертна сесія.

Лозанов розділяє концертну сесію на дві частини – активний та пасивний концертні сеанси.

Перший, або активний, концерт передбачає активну подачу матеріалу, що вивчається. Наприклад, викладач читає текст, а студенти активно слідкують за його читанням. Тут викладач використовує класичну музику, а читання тексту повинно звучати у гармонії з мелодією, що звучить одночасно. Музичні композиції для активного заняття повинні бути емоційними, мелодійними та гармонійними. Під час цієї сесії студенти отримують переклад, при чому їм повідомляється, що, поки викладач читає, вони дивляться одночасно на текст і на переклад та лише слухають музику, а не намагаються запам'ятати. Поведінка викладача має бути урочистою, як і належить перед початком концерту, а його голос під час читання повинен гармоніювати з відгінками музичної фрази. Дикція має бути чистою і чіткою, а кожне слово – чітким і фонетично правильно складеним. Голос повинен добре сприйматися в резонансній коробці. Читання має бути повільним, ритмічним, дихання рівним.

Активний сеанс зазвичай не повинен тривати більше 45-50 хвилин. Під час другого концерту (пасивного концерту) студентам пропонується розслабитися, закрити книгу та послухати музику стилю бароко, а текст читається дуже тихо на задньому плані. Музика підбирається спеціально для того, щоб привести студентів в оптимальний психічний стан для легкого засвоєння матеріалу. Як зазначає Браун (Brown) (2007:27), «під час тихого відтворення барокової музики можна сприймати величезну кількість матеріалу через збільшення альфа-хвиль мозку та зниження артеріального тиску та частоти пульсу». Отже, можна сказати, що при прослуховуванні барокової музики студенти починають відчувати розслабленість, а посилення роботи мозку в режимі альфа-хвиль інтенсифікує їх розумові здібності.

Дослідники стверджують, що барокова музика з її специфічним ритмом створює розслаблений стан розуму – особливий рівень розслабленої концентрації, що підвищує сприйняття та утримання величезної кількості нового матеріалу. А ось Гастон (1968, цитований Річардом і Роджерсом 2001:100) Gaston (1968 quoted by Richard and Rogers 2001:100) перераховує три функції музики в навчанні:

- сприяння встановленню та підтримці особистих стосунків;
- позитивний вплив на підвищення самооцінки через збільшення самозадоволення під час музичного виконання;
- використання унікального потенціалу ритму для заряджання енергією та наведення порядку.

Як стверджує Лозанов (1978), музика не тільки розслабляє студентів, але також допомагає структурувати навчальний матеріал та підвищувати темп його подання.

3. Опрацювання

Опрацювання викладеного матеріалу фактично розпочинається з першої зустрічі викладача та студентів. Перше слово, яке вимовляє викладач, уже розпочинає діалог.

Наприклад, у перерві між заняттями викладач нагадує студентам, що вони збираються разом підготувати матеріал, необхідний для фільму, який вони планують зняти. Це систематичне опрацювання. На етапі опрацювання особлива увага приділяється свободі та творчості студентів. Також залучаються навіть більше, ніж раніше, усі етапи сугестивної педагогіки, що уніфікуються під час опрацювання шляхом використання нагадуючих інтонацій, пісень, п'єс тощо, тобто викладач продовжує тримати студентів на межі їх лінгвістичних знань. Окрім сприяння спонтанному сміху та співу, викладач цілеспрямовано додає жарти та пісні до плану уроку, щоб допомогти студентам у найскладніших моментах заняття.

4. Етап практики

Цей етап проходить наступного дня після другого концерту. Як зазначає Лозанов, після другого концерту студенти повинні мовчки залишити клас, при чому їм не кажуть виконувати домашнє завдання для опрацювання матеріалу заняття, на якому вони щойно були присутніми, окрім того, щоб побіжно прочитати матеріал один раз перед сном і ще раз перед тим, як встати вранці. На цьому етапі викладач не робитиме чогось стресового для студентів, а для повторення та закріплення вивченого використовуватиме ряд ігор, головоломок тощо.

М. Целсе-Мурсія (2000:84-85) [12] додає до вищеназваних такі методи, які використовуються в сугестопедії:

- *периферійне навчання*

Як стверджує вчений, при вивченні іноземної мови, наприклад, граматики, студенти засвоять матеріал без особливих зусиль, якщо на стінах будуть розміщені плакати, що ілюструють граматичні структури, адже людина підсвідомо помічає набагато більше в своєму оточенні, ніж бачить свідомо. Плакати мають змінюватися щотижня, щоб студенти могли зосередитися на граматичній інформації, яка розглядається в класі.

- *вибір нової особистості*

Студенти можуть вибрати нову ідентичність, наприклад, нове ім'я, професію тощо. Протягом курсу вони навіть можуть створити цілу біографію для власних вигаданих персонажів. Наприкінці курсу їх можна попросити розповісти або написати про свою вигадану родину чи друзів.

- *рольова гра*

Студенти змінюють свою поведінку, щоб зіграти нову роль у взаємодії з іншим студентом або студентами. Вони розігрують розмову, в якій їм належить певна роль, наприклад, вони можуть представитися зовсім іншою людиною. Рольова гра пов'язана з прикиданням кимось іншим, щоб відобразити досвід навчання з точки зору студентів.

- *первинна активація*

Цей прийом пов'язаний з активною фазою уроку. Студенти «грайливо» перечитують діалог цільовою мовою вголос, індивідуально або в групах. Вони можуть читати діалог певним чином, наприклад, сумно, сердито або весело (Celce-Murcia 2000).

- *творча адаптація*

Студенти залучаються до різноманітних видів діяльності, спрямованих на те, щоб допомогти їм вивчити новий матеріал, а потім почати використовувати його спонтанно. Лозанов (1978) рекомендує різні види діяльності для цього методу, наприклад, співи, танці, інсценування, головоломки, ігри тощо. Крім того, дії мають бути різноманітними, щоб студенти не звертали увагу на форму мовного повідомлення, адже їх завдання полягатиме в тому, щоб спілкуватися.

II. Переваги та недоліки сугестопедії

Переваги

Метод сугестопедії надає певні переваги при використанні в мовному класі, а саме – зниження емоційного напруження. Студенти навчаються в приємній обстановці зі зручними кріслами та фоновою музикою, завдяки чому вони розслабляються під час навчального процесу. Як стверджують Ларсен і Фрімен (1985), «якщо студенти розслаблені та впевнені в собі, їм не потрібно буде докладати зусиль, щоб вивчити іноземну мову, оскільки вивчення мови буде відбуватися легко та природно». Крім того, сугестопедія посиляється на теорію подвійної плановості, тобто навчання складається з двох аспектів – свідомого та підсвідомого. Студенти можуть досягти результату навчання не тільки безпосередньо – під час навчального процесу, але й опосередковано – за допомогою середовища, в якому відбувається навчання. Ще однією перевагою сугестопедії є периферійне навчання, адже студентів заохочують застосовувати мову більш самостійно, брати на себе відповідальність за власне навчання. Периферійна інформація також може допомогти заохотити студентів до мовних експериментів, пов'язаних із пошуком інших джерел опрацювання мови, окрім роботи із викладачем.

Недоліки

Сугестопедія має і негативні сторони, оскільки не існує єдиної методики навчання, яку можна було б віднести до категорії найкращих.

Основними недоліками методу є наступні:

- обмеження в оточенні

Однією з проблем, з якою стикаються багато викладачів у всьому світі, є кількість студентів у класі. За таким методом навчання важко навчати великі класи по 30-40 студентів. Щоб навчання було ефективнішим, у класі має бути 10-15 студентів.

- застосування гіпнозу

Незважаючи на заперечення Лозанова, деякі фахівці стверджують, що сугестопедія використовує гіпноз, який може мати глибокі негативні наслідки для людини.

- інфантилізаційне навчання

Сугестопедія часто використовує ситуації, схожі на дитячу гру, проте деяким студентам не подобається, коли до них ставляться як до дітей у мовному класі.

Висновки. Впровадження сугестопедії у процес викладання іноземної мови показало, що покращення результатів навчання спостерігається лише при поєднанні сугестопедичних прийомів з іншими методами та підходами, а полегшення сприйняття нової інформації відбувається за рахунок різноманітності завдань, запропонованих студентам. Безперечно, гарними можливостями для розширення словникового запасу є творча робота, вивчення пісень та участь у рольовій грі, що імітує реальну життєву ситуацію, але у безпечному середовищі. Проте багатьом студентам може не сподобатися виконання видів діяльності, які є більш звичними для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Отже, незважаючи на те, що актуалізація деяких особливостей підсвідомої діяльності людини, досягнення розслабленого та комфортного стану полегшують та прискорюють процес опрацювання нової інформації, можна стверджувати, що не існує єдиного методу, який міг би гарантувати успіх у вивченні мови. Отже, роль викладачів іноземної мови полягає у виборі різноманітних методів або підходів, які можуть бути найбільш прийнятними для певної групи студентів.

Література:

1. Lozanov, G. (2005) Suggestopaedia-Desuggestive Teaching Communicative Method on the Level of the Hidden Reserve of the Human Mind. <http://dr-lozanov.dir.bg/book>
2. Improving Students' Reading Comprehension of Narrative Text Through Suggestopedia Method. Unpublished Research: Tanjungpura University Pontianak. Gold, Lonny. https://www.researchgate.net/publication/366882856_Improving_Students'_Reading_Comprehension_of_Narrative_Text_Through_Directed_Reading-Thinking_Activity_Strategy

3. Bancroft, W.J. 1978. The Lozanov method and its American adaptations. *Modern Language Journal* 62(4): 167-175 <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Lozanov-Method-and-its-American-Adaptations-Bancroft/e5b780b00918234da5d005394368efa0bf1f2326>.
4. *Practical English Language Teaching*. Singapore: Mc Graw Hill. Priyatmojo, A.S. 2009. https://www.academia.edu/34135090/Practical_English_Language_Teaching_pdf
5. *Suggestology and Suggestopedia – Theory and Practice*. Bulgaria: United Nations Education, Scientific and Cultural Organization. Nopiyanti, M.,S. 2012. https://books.google.com/books/about/Suggestology_and_Suggestopedia.html?id=ItCbswEACAAJ
6. Lozanov, G. (1978), *Suggestology and Outlines of Suggestopedya*. New York: Gordon and Breach <https://www2.vobs.at/ludescher/pdf%20files/suggestopaedia%20-%20book.pdf>.
7. Mehta, N. K. (2009). *Vocabulary teaching: Effective methodologies*. *TESL Journal*, 15(3) https://www.academia.edu/21768362/Vocabulary_Teaching_Effective_Methodologies
8. <https://elt.fandom.com/wiki/>
9. Bowen, Tim *Teaching approaches: What is "suggestopedia"?* <https://www.onestopenglish.com/methodology-the-world-of-elt/teaching-approaches-what-is-suggestopedia/146499.article>
10. Jack C. Richards, Theodore S. Rodgers. *Approaches and Methods in Language Teaching* Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/abs/approaches-and-methods-in-language-teaching/suggestopedia/BB0A6AEA27E23BA6F7084ACB293989D6>
11. Lozanov, G. & Gateva, E. (1988). *The Foreign Language Teacher's Suggestopedic Manual*. New York: Gordon and Breach. <http://www.sciepub.com/reference/65>
12. Celce-Murcia, M. (ed.). 1991. *Teaching English as a second or a Foreign Language*. Second Edition. New York: Newbury House. https://www.academia.edu/36244291/Celce_Murcia_ed_Teaching_English_as_a_Second_or_Foreign_Language_pdf

References:

1. Lozanov, G. (2005) *Suggestopaedia-Desuggestive Teaching Communicative Method on the Level of the Hidden Reserve of the Human Mind*. <http://dr-lozanov.dir.bg/book>
2. *Improving Students' Reading Comprehension of Narrative Text Through Suggestopedia Method*. Unpublished Research: Tanjungpura University Pontianak. Gold, Lonny. https://www.researchgate.net/publication/366882856_Improving_Students'_Reading_Comprehension_of_Narrative_Text_Through_Directed_Reading-Thinking_Activity_Strategy
3. Bancroft, W.J. 1978. The Lozanov method and its American adaptations. *Modern Language Journal* 62(4):167-175 <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Lozanov-Method-and-its-American-Adaptations-Bancroft/e5b780b00918234da5d005394368efa0bf1f2326>.
4. *Practical English Language Teaching*. Singapore: Mc Graw Hill. Priyatmojo, A.S. 2009. https://www.academia.edu/34135090/Practical_English_Language_Teaching_pdf
5. *Suggestology and Suggestopedia – Theory and Practice*. Bulgaria: United Nations Education, Scientific and Cultural Organization. Nopiyanti, M.,S. 2012. https://books.google.com/books/about/Suggestology_and_Suggestopedia.html?id=ItCbswEACAAJ
6. Lozanov, G. (1978), *Suggestology and Outlines of Suggestopedya*. New York: Gordon and Breach <https://www2.vobs.at/ludescher/pdf%20files/suggestopaedia%20-%20book.pdf>.
7. Mehta, N. K. (2009). *Vocabulary teaching: Effective methodologies*. *TESL Journal*, 15(3) https://www.academia.edu/21768362/Vocabulary_Teaching_Effective_Methodologies
8. <https://elt.fandom.com/wiki/>
9. Bowen, Tim *Teaching approaches: What is "suggestopedia"?* <https://www.onestopenglish.com/methodology-the-world-of-elt/teaching-approaches-what-is-suggestopedia/146499.article>
10. Jack C. Richards, Theodore S. Rodgers. *Approaches and Methods in Language Teaching* Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/abs/approaches-and-methods-in-language-teaching/suggestopedia/BB0A6AEA27E23BA6F7084ACB293989D6>
11. Lozanov, G. & Gateva, E. (1988). *The Foreign Language Teacher's Suggestopedic Manual*. New York: Gordon and Breach. <http://www.sciepub.com/reference/65>
12. Celce-Murcia, M. (ed.). 1991. *Teaching English as a second or a Foreign Language*. Second Edition. New York: Newbury House. https://www.academia.edu/36244291/Celce_Murcia_ed_Teaching_English_as_a_Second_or_Foreign_Language_pdf

УДК 8. 808.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-570-582](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-570-582)

Прокопова Ольга Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, 32300, тел.: (097) 130-82-92, <https://orcid.org/0000-0002-2108-0009>

Ляска Оксана Петрівна кандидат психологічних наук, доцент, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, 32300, тел.: (067) 912-13-39, <https://orcid.org/0000-0001-6943-8957>

Голіней Василь здобувач вищої освіти освітньо-наукового ступеня «доктор філософії» зі спеціальності 015 «Професійна освіта», Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕТОДІВ БОРОТЬБИ З ПЛАГІАТОМ В НАУКОВИХ ТЕКСТАХ

Анотація. Боротьба з плагіатом у роботах студентів та здобувачів наукових ступенів кандидатів і докторів наук - одна з головних тем, з якої починається будь-який навчальний рік. Актуальність проблеми відчувалася давно, а з кожним роком вона лише зростає. Пропонуємо поглянути на ситуацію набагато ширше і розглянути плагіат як різновид більшого феномена - академічної несумлінності.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники всерйоз висловлюють стурбованість високими темпами поширення несумлінності в сфері освіти і науки. Так, в освіті шахрайство може проявлятися: при вступі до навчального закладу, під час повсякденного навчання (виконання завдань, в тому числі письмових), рубіжного контролю (заліки та іспити), підсумкової атестації; в рамках взаємодії «студент-студент», «студент-викладач», «викладач-викладач» за межами навчального закладу. Серед основних сфер прояви недобросовісності в наукових дослідженнях і розробках можна назвати: безпосереднє проведення досліджень; підготовка публікацій різного рівня (статті, тези, монографії, підручники тощо); оформлення заявок на отримання грантового фінансування; взаємодія з колегами.

Проблеми, що виникають в процесі написання робіт при перевірці тексту на оригінальність, на даний момент є актуальними. Причому актуалізація проблеми неправомірних запозичень розширюється пропорційно складності проведеного дослідження. Так, магістерська робота представляє собою комплексне дослідження, в ході якого розглядається теоретична обґрунтованість досліджуваного об'єкта, викладаються різні підходи щодо вирішення конкретної проблеми, аналізується ефективність тематичної практики. Найчастіше виникає необхідність у прямому цитуванні авторських досліджень з метою викладу точного змісту правових категорій. Написання оригінальної магістерської роботи завжди передбачає звернення до різноманітних джерел, об'єктом яких в тій чи іншій мірі вже ставала досліджувана тема.

Дослідження, яке проходить поза рамками аналізу думок і теорій інших досліджень, є «псевдонауковими». Положення програми, спрямовані на «бездумне» віднесення тексту і його частин до неправомірних запозичень, не сприяють реалізації мети, спрямованих на формування, вдосконалення і розвиток загальнокультурних і професійних компетенцій. На

жаль, програма, покликана прийти на допомогу викладачеві з виявлення авторства роботи. Виникають проблеми і в процесі самої перевірки роботи на оригінальність. Доступна науковцям комерційна версія на даний момент не обладнана багатьма модулями, що є в програмі, де робота буде перевірятися остаточно.

Ключові слова: плагіат, академічна доброчесність, оригінальність тексту, перевірка на плагіат, цитування, наукове дослідження.

Prokopova Olga Petrivna Candidate of pedagogical sciences, associate professor, Institute of Higher Education "Podilskyi State University", Kamianets-Podilskyi, 32300, tel.: (097) 1308292, <https://orcid.org/0000-0002-2108-0009>

Lyaska Oksana Petrivna Candidate of psychological sciences, associate professor, Institute of Higher Education "Podilskyi State University", Kamianets-Podilskyi, 32300, tel.: (097) 912-13-39, <https://orcid.org/0000-0001-6943-8957>

Goliney Vasyl Graduate of higher education with an educational and scientific degree "Doctor of Philosophy" from the specialty 015 "Professional Education", Higher Institution of education "Podilskyi State University"

EFFICIENCY OF METHODS OF FIGHTING PLAGIARISM IN SCIENTIFIC TEXTS

Abstract. The fight against plagiarism in the works of students and candidates and PhD candidates is one of the main topics at the beginning of any academic year. The urgency of the problem has been felt for a long time, and every year it only grows. We suggest looking at the situation much more broadly and considering plagiarism as a type of a larger phenomenon - academic dishonesty.

Domestic and foreign researchers are seriously concerned about the high rate of spreading dishonesty in the field of education and science. Thus, in education, fraud can manifest itself: upon admission to an educational institution, during everyday learning (fulfillment of tasks, including written ones), border control (tests and exams), final attestation; within the framework of "student-student", "student-teacher", "teacher-teacher" interaction outside the educational institution. Among the main areas of manifestation of bad faith in scientific research and development can be named: direct research; preparation of publications of various levels (articles, theses, monographs, textbooks, etc.); registration of applications for receiving grant funding; interaction with colleagues.

Problems that arise in the process of writing works when checking the text for originality are currently relevant. Moreover, the actualization of the problem of illegal loans expands in proportion to the complexity of the conducted research. Thus, the master's thesis is a comprehensive study, during which the theoretical validity of the research object is considered, various approaches to solving a specific problem are presented, and the effectiveness of the thematic practice is analyzed. Most often, there is a need for direct citation of author's studies in order to present the exact content of legal categories. Writing an original master's thesis always involves turning to various sources, the subject of which has already become the subject of research to one degree or another.

Research that goes beyond the analysis of the opinions and theories of other studies is "pseudo-scientific". The provisions of the program aimed at "thoughtlessly" attributing the text and its parts to illegal borrowings do not contribute to the realization of the goal aimed at the

formation, improvement and development of general cultural and professional competences. Unfortunately, the program is designed to help the teacher identify the authorship of the work. Problems also arise in the process of checking the work for originality. The commercial version available to scientists is currently not equipped with many of the modules that are in the program where the work will be tested definitively.

Keywords: plagiarism, academic integrity, text originality, plagiarism check, citation, scientific research.

Постановка проблеми. Боротьба з плагіатом у роботах студентів та здобувачів наукових ступенів кандидатів і докторів наук - одна з головних тем, з якої починається будь-який навчальний рік. Актуальність проблеми відчувалася давно, а з кожним роком вона лише зростає. Пропонуємо поглянути на ситуацію набагато ширше і розглянути плагіат як різновид більшого феномена - академічної несумлінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні юристи пропонують ввести поняття «плагіат» в даний нормативно-правовий акт, трактуючи його як «навмисне скоєне фізичною особою незаконне використання або розпорядження охоронними результатами чужого творчої праці, що супроводжується доведенням до інших осіб неправдивих відомостей про себе як про дійсного автора» [1, с. 32]. Дане визначення містить в собі всі ознаки злочину проти конституційних прав і свобод особистості, яка виступає родовим об'єктом кримінального правопорушення. Об'єктивна сторона полягає в дії у формі придбання право користування власника (користування або розпорядження) - і наслідків - поширення неправдивих відомостей про себе як про дійсного автора, між якими повинен бути причинно-наслідковий зв'язок; суб'єктивною стороною виступає провина у формі прямого умислу, суб'єктом - підсудна фізична особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Згідно ст. 50 Закону України «Про авторське право та суміжні права» плагіат – «це оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору.

Слід зауважити, що у визначенні дане формулювання, є специфічним для кримінального права, в той час як плагіат за своєю природою є цивільним правопорушенням. Авторське право є первинною і центральною ланкою в здійсненні плагіату, кваліфікація якого залежить не від кількості незаконно привласнених ідей і думок, а від характеру подальших дій «псевдо-автора», що виражаються в здійсненні авторських прав.

Мета статті. Здійснити аналіз ефективних методів боротьби з плагіатом в наукових текстах.

Виклад основного матеріалу. У ст. 10 Закону України «Про авторське право та суміжні права» зазначено, що поняття плагіат не повинно підпадати під несанкціоноване розголошення таких об'єктів (оскільки вони не захищені авторським правом).

1. Інформація новин дня або поточних подій, що мають характер звичайної інформації для преси;

2. Фольклорні твори (народної творчості);

3. Офіційні документи політичного, законодавчого, адміністративного характеру (закони, укази, розпорядження, судові рішення, державні стандарти тощо), видані органами державної влади в межах їх повноважень та їх офіційних перекладів;

4. Державні символи України, державні нагороди, символи та знаки органів державної влади, Збройних Сил України та інших військових формувань, символи територіальних громад, символи та знаки компаній, установ та організацій (після їх офіційного затвердження);

5. Банкноти;

6. Плани дорожнього руху, телевізійні та радіопроекти, телефонні довідники та подібні бази даних, які не відповідають критеріям оригінальності та підпадають під законодавство sui-generis (різновид права, право особливого роду).

Також не вважається плагіатом опублікований анонімний твір під своїм ім'ям, оскільки в цьому випадку авторські права не поширюються на анонімний твір.

Таким чином, представлене визначення дозволяє виявити сутність плагіату і відмежувати його від інших суміжних понять. Незважаючи на те, що законодавець провів поділ між інтелектуальними правами і правом власності, правова сила авторів в даній сфері досить широка, особливо право користування результатом інтелектуальної діяльності. У науковій сфері зловживання цим правом може викликати так званий самоплагіат, активно обговорюваний фахівцями у сфері інтелектуального права.

Самоплагіат має місце при повторному використанні автором своєї власної опублікованої або захищеної авторським правом роботи чи її частини в наступних публікаціях, без вказівки посилання на неї. Виявлення самоплагіату є досить складним завданням, оскільки повторне використання матеріалу визнається правомірним як з правової, так і з моральної точки зору, тому дане явище було поставлено під сумнів як внутрішньо суперечливе. Наприклад, Стефані Дж Бед стверджує, що самоплагіат «не є порушенням, так як це визначення стосується лише використання матеріалу інших авторів». Проте, дане значення використовується для позначення конкретних форм некоректних публікацій. Як уточнює Девід Б. Резнік, «самоплагіат передбачає нечесність, але не інтелектуальне злодійство». Але навіть незважаючи на наявність даних трактувань, самоплагіат є різновидом плагіату, оскільки порушує головний принцип авторських публікацій - наукову новизну дослідження, а в разі публікації в наукових журналах та інших ЗМІ праць творчого характеру останні стають відомими певному колу осіб. І.Д. Котлярів справедливо зазначає, що «під час самоплагіату автор обкрадає не себе самого, а той журнал, в якому вихідний матеріал був спочатку опублікований» [3, с. 8]. Іншими словами, істинний автор, як і при плагіаті, порушує чужі права, якими в даному випадку є право наукового журналу на публікацію творчої праці.

Поняття «плагіат» і «порушення авторських прав» перекривають один одного в значній мірі, але в той же самий час не є тотожними поняттями, оскільки багато видів плагіату не визнаються порушенням авторських прав. У зв'язку з цим ми можемо зробити висновок, про те, що плагіат є однією з різновидів цивільних протиправних діянь, що тягнуть за собою несприятливі наслідки для авторів і правовласників. Порушенням авторських прав визнається нехтуванням прав власника авторських прав у випадках, коли матеріали, використання яких обмежено авторськими правами, використовуються без його згоди. Плагіат, навпаки, пов'язаний з нетрудовим приростом до репутації псевдо-автора або отримання винагороди, що досягається за рахунок помилкових тверджень авторства. Таким чином, плагіат вважається «моральним» публічним правопорушенням, вчиненим щодо всієї аудиторії. Висловлювання псевдо-автора в будь-якому випадку повинні кваліфікуватися як плагіат, незалежно від того, чи захищений матеріал авторськими правами або знаходиться у відкритому доступі.

Виходячи з розмежування юридичних термінів і із запропонованого визначення плагіату, можна виділити в ньому такі ознаки:

- має на увазі хибні висловлювання суб'єкта інтелектуальних правовідносин про створення нового об'єкта авторського права;
- є публічно-правовим порушенням, охоплюючи широку аудиторію;
- включає присвоєння авторського права і всіх майнових прав;

- тягне за собою юридичну відповідальність, що встановлюється виходячи з характеру вчиненого діяння.

Слід зазначити, що всі об'єкти авторського права створюються під впливом попередніх досягнень духовної культури. І особливо потужно це проявляється в науковій сфері діяльності, де спостерігається досить тісний взаємозв'язок різних напрямків, що мають схожі методи дослідження. Перед публікацією кандидатських і докторських дисертацій проводиться їх ретельна експертиза.

Надзвичайно важливе значення при встановленні юридичної відповідальності та інших каральних заходів з боку держави має класифікація плагіату на типи і види. Різниця і взаємозв'язок між двома категоріями полягає в тому, що вид є формою, в якій може бути виражена та чи інша форма. Плагіат, в залежності від конструкції суб'єктивної сторони, класифікується на умисний (навмисний) і необережний (випадковий). У більшості випадків випадковий плагіат виникає через нездатність ретельно розрізнити загальнопоширені терміни з зовнішніх джерел і власних думок при прийнятті первісного шаблону для науково-дослідницьких проєктів [4].

Навмисний плагіат виступає переважно у формі неправильного цитування окремих фраз або словосполучень з тексту. Читачі повинні мати можливість бачити початок і кінець запозичених думок, взятих з конкретного першоджерела. Найпоширеніша помилка, здатна ввести аудиторію в оману, - перефразування декількох пропозицій з використанням однієї цитати. Якщо вони знайдені в певному першоджерелі, то при написанні наукової праці можна помилково припустити, що використання єдиної цитати в кінці останньої пропозиції цілком достатньо для всього знайденого матеріалу. Насправді, така цитата означає тільки те, що останнє речення виходить з оригінального джерела, і, таким чином, має на увазі, що всі попередні пропозиції були власними авторськими ідеями і думками. В такому випадку необхідно цитувати кожен пропозицію окремо у відповідних лапках, або зробити так, щоб «каркас» основного матеріалу, що знаходиться на початку перефразованої частини, словесно вказував на те, що всі наступні абзаци і пункти виходять з одного і того ж джерела. Даний метод практично завжди використовується при запозиченні довгих уривків і їх подальшого цитування.

Одним із найбільш поширених видів плагіату - є пряме копіювання і подальше цитування тексту законів та інших нормативно-правових актів, оскільки єдиним суб'єктом, що володіє монополією на правотворчість, є держава в особі органів влади, а також народ в процесі проведення референдуму з найбільш важливих питань. Коли мова йде про виключне право на об'єкт авторського права, дуже велика увага приділяється класифікації творів в залежності від ступеня доступності третім особам, відповідно до якої всі твори науки, літератури і мистецтва поділяються на оприлюднені і не оприлюднені. Не варто забувати про те, що авторське право виділено в окрему самостійну групу цивільних правовідносин зважаючи на свою природну подвійність. Це пояснюється тим, що виключне право на результат інтелектуальної діяльності є майновим авторським правом і може переходити до інших осіб (правовласникам), а саме право авторства є особистим немайновим правом. Отже, привласнення авторства з неоприлюдненого першоджерела, який представляє собою комерційну цінність, буде кваліфікуватися як плагіат із застосуванням відповідних санкцій [6].

Іншим способом плагіату, також широко застосовуваним в повсякденній практиці, є свідоме допущення граматичних, пунктуаційних і лексичних помилок в окремих словах або пропозиціях. Це може бути, як заміна букв, які однаково пишуться українською та англійською мовами (наприклад а, о, е, р і т.д.), так і написання тексту з помилками в деяких мовних одиницях. Зазначений спосіб дуже просто виявляється класичною пошуковою

системою Інтернету, куди вводяться правильно написане речення або його частина, так як описаний метод застосовується не до всього тексту, а комп'ютерна програма не завжди бачить виправлені слова або словосполучення і видає їх за оригінальний фрагмент. Але іноді досить ввести окремі частини написаного документа, щоб виявити запозичення з опублікованої наукової статті чи іншого Інтернет-ресурсу.

Третім різновидом плагіату, найбільш часто використовуваних студентами вищих навчальних закладів, визнається метод «клаптикової ковдри», при якому відбувається копіювання окремих частин тексту з декількох джерел і в результаті виходить новий документ. На відміну від попереднього способу «клаптика» у 80% випадків виявляються сервісом «Антиплагіат», який вперше був застосований у 2006 році в українських ЗВО, а на сьогоднішній день випускна робота кожного студента підлягає перевірці на плагіат. Варто звернути увагу на неповноцінність системи «Антиплагіат», що відповідає лише за перевірку: чи є той чи інший фрагмент тексту запозиченим чи ні внаслідок чого дане запозичення може бути, як плагіатом, так і законною авторською цитатою, оскільки система видає лише посилання на сайти та їх назви. Підсумковий результат виходить з запозичень інформації всього лише з одного виду джерел - комп'ютерних сайтів, а плагіат може бути також виявлений з паперових носіїв інформації, про що говорилося вище. Саме тому в більшості випадків звіт про перевірку містить високий відсоток оригінальності, а запозичення можуть виявитися не такими високими навіть з урахуванням цитування, яке в більшості випадків не перевищує 5%. Природно, подібний результат вже не може бути достовірним щодо магістерських досліджень, монографій, наукових статей, в яких рівень творчого підходу вище в порівнянні з випускними кваліфікаційними роботами і дипломами; щоб уникнути цього явища ЗВО має право встановлювати свої програми з виявлення плагіату в студентських роботах або проєктах, що дозволяють виявити в тексті ідентичні, перефразовані і логічні збіги.

Четвертий вид плагіату зводиться до перестановки слів всередині пропозиції або їх заміні на синоніми і є найпростішим способом обходу комп'ютерних програм, які перевіряють запозичення з першоджерел, оскільки деякі слова або словосполучення не так давно прийшли в українську мову і Microsoft Word може ставити червоним підкресленням помилку, пропонуючи різні варіанти заміни слів. Це можуть бути наукові терміни і трактування (державоведення, нормотворюючий та ін.), А також елементарний словотвір, який зводиться до появи нових слів.

Описані способи, на жаль, є досить популярними в сучасному світі як методи, за яким багато хто намагається приховати незаконно взяті чужі думки і видати їх за свої. Природа плагіату дуже складна, а часом навіть невизначена, тому претендентам наукового ступеня необхідно бути уважними і грамотними при створенні наукових текстів, досліджень.

Порушення авторських і суміжних прав і плагіат не повинні розглядатися в ізоляції один від одного, а аналізуватися як єдина проблема, що призводить до появи різних інтелектуальних правопорушень і, як результат, руйнування цілісності системи нематеріальних цінностей, яка купує досить широкі масштаби. З переходом нашої держави до ринкової економіки зі значним переважанням сфери послуг та інформаційних технологій необхідно ретельно відстежувати зміни законодавства з метою запобігання способів обходу плагіату.

Плагіат - це негативний аспект, який притаманний сучасному суспільству. Розвиток інформаційних технологій сьогодні багато в чому спростило існування людини, що колосально відбилося на її роботі - з'явилася можливість за допомогою простих алгоритмів

і нескладних маніпуляцій вирішувати різні завдання за максимально короткі терміни, наприклад, віднаходити потрібну інформацію.

Досить скористатися Інтернетом, скласти коректний запит для пошукової програми, а через секунду вже можна аналізувати результати пошуку.

Однак є і негативна сторона: така простота і доступність отримання інформації дали можливість недобросовісним студентам, аспірантам, докторантам копіювати чужі думки.

Насправді, запозичення - це важлива частина наукового і культурного розвитку суспільства. Запозичення протягом всієї історії відбувалися у різних областях, наприклад, у сфері української мови. Наші предки також йшли шляхом найменшого опору: проаналізувавши сучасний склад української мови, ми можемо зустріти безліч запозичених слів: - журнал (від фр. Journal щоденник, jour день); - періодичний, періодика (від фр. periodique <фр. periode <грец. Periodos обхід, кругооберт; цикл); - плагіат (від нім. Plagiat, фр. Plagiat <лат. plagiatus викрадений); - публікація (від польск. Publikacja <лат. publication <publicare обнародувати) та багато інших.

Але якщо є галузі, сфери, де людям просто необхідно один у одного щось запозичувати, наприклад, нові слова, просто для того, щоб розмовляти однією мовою, то разом із цим існують і об'єкти авторського права, інтелектуальної власності і т.д., для яких запозичення неприпустимі, так як утискають можливості правовласника.

Запозичення у науковій праці, представляє собою результат наукового дослідження, і це є просто неприпустимим, тому що дане запозичення - це отримання можливостей використовувати чужої частини наукової праці для своїх цілей, не доклавши до цього особливих зусиль.

При цьому сенс будь-якої наукової праці полягає в елементі наукової новизни, а запозичення значних текстових і графічних фрагментів - наукової новизни не додають.

Проблема плагіату торкається не лише звичайних студентів та науковців, але й знаних світових осіб. Декілька років тому преса рясніла яскравими повідомленнями про перевірку докторської роботи міністра оборони Німеччини Карла-Теодора цу Гуттенберга, в якій виявили плагіат. Після цієї події міністр пішов у відставку [2].

Трохи пізніше в університеті Гейдельберга (Німеччина) здійснили перевірку докторської дисертації члена партії FDP, заступника голови Європарламенту Сильван Кох-Мерін, яку теж звинуватили в плагіаті.

В Ірані запідозрили в плагіаті керівників міністерств освіти і науки, які копіювали для своїх робіт матеріали з профільних видань без посилань на джерела [7].

Сьогодні вважається доведеним той факт, що Мартін Лютер Кінг, лауреат Нобелівської премії миру, запозичив значну частину матеріалу для докторської дисертації з теології. Списаним з проповіді одного священника був і текст нобелівської лекції.

Ця проблема не обходить стороною і Україну. Під час перевірки викладачів на оригінальність наукових досліджень, у 2017 році виявили плагіат у працях НПП (Запорізького університету, Подільського державно-технічного університету).

Раніше не звертали уваги на плагіат в студентських роботах, намагалися його не помічати, а можливо, просто не було можливості або бажання швидко його перевірити? Щоб зрозуміти, наскільки це питання актуальне, варто ознайомитися з гучними цифрами дослідження, проведеного в Сполучених Штатах Америки:

☝ 80% студентів зізнаються, що хоча б раз у житті списували,

☝ 36% студентів списують регулярно.

☝ 90% учнів переконані, що їх плагіат ніколи не буде виявлений.

☝ 58% американських школярів в 1969 році вже давали свої роботи для списування своїм однокласникам. 97,5% - у 1989 році.

☝ 54% студентів зізнаються в тому, що вони списували з Інтернету.

☝ 74% студентів визнають, що вони досить регулярно списують.

Проблема плагіату досить широко поширилася в сфері освіти, науки. Але вже сьогодні її не ігнорують, а намагаються вирішувати. Безумовно, це справедливо адже потрібно домогтися виховати «правильне» покоління дослідників, журналістів, науковців.

Що стосується перевірки текстів, то існують програми перевірки текстових документів на наявність запозичень, як правило, із загальнодоступних мережевих джерел. Ці програми досить прості в роботі, поширені в мережі Інтернет, викладачі із задоволенням користуються ними.

Чарлз Калєб Колтон, англійський письменник, священник, говорив: «Якщо ви крадете у сучасників, вас звинуватять за плагіат, а якщо у древніх – похвалять за ерудицію». Це не означає, що користуватися різними джерелами, в тому числі сучасними, читати літературу з теми забороняється, навпаки, наукова робота повинна ґрунтуватися на результатах робіт інших вчених, але не копіювати їх. Практично завжди нова книга вибірково будується на ідеях іншого учасника. А збіг окремих ідей, точок зору, поглядів на проблему - це не плагіат. На підставі ідей інших авторів вчений може запропонувати новий спосіб вирішення певної проблеми, і плагіатом це, природно, бути не буде.

Що стосується серйозних наукових текстів (дисертацій, доповідей, статей), то запозичення (копіювання без вказівки джерела), неприпустимо. Усі дисертації, що надходять на твердження, перевіряється Вищою атестаційною комісією України. Якщо в роботі виявляються запозичення, то авторська праця анулюється.

При згадці чужих думок, цитуванні, автору потрібно бути надзвичайно уважним.

Краще поставити лапки і подати посилання на джерело, ніж просто привласнити собі чужу думку. Цитування допустимо в наукових і полемічних роботах, але автору необхідно вибрати джерело цитати, виділити смислові точні межі цитати, вказати джерело. У разі необхідності (якщо це не вплине на зміст цитати), текст можна скоротити, допускається також виділення слів автора цитати.

Якщо робота редагується, то працівнику видавництва обов'язково потрібно перевірити цитату, правильно її оформити, дотриматися всіх вимог, що пред'являються до цитування [8]. Важливо правильно дати посилання на джерело, а потім вказати в списку використаної літератури видання або його частини, на яке посилається автор. При складанні необхідно керуватися ДСТУ 7152:2010 «Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках».

Тому варто зазначити для всіх авторів, початківців та досвідчених, уважно ставитися як до власного, так і до чужого тексту, з яким відбувається або ознайомлення, або серйозна робота, аналіз. Копіювання чужого говорить лише про незначну спроможність учасника і дискредитує його в очах громадськості.

Академічна етика - є формою професійної етики, прийнятої в науковому та університетському середовищі і торкає всі її зацікавлені сторони, включаючи дослідників і викладачів, студентів, менеджерів та адміністраторів, допоміжний персонал.

Функція професійної етики полягає в нормативному регулюванні діяльності членів професійних співтовариств з метою підтримки довіри до професії з боку споживачів послуг, держави і суспільства. Проблема полягає в тому, що в разі непрацюючої професійної етики накопичується критична маса девіацій, що складаються з окремих нечесних вчинків і несумлінної поведінки членів професійної корпорації, і, як підсумок, можуть бути дискредитовані цілі галузі знань і професійної діяльності. Відсутність довіри призводить до втрат, що здійснюється доходом професійної групи, до якої перестають звертатися за послугами споживачі, а також невдачі у важливих інституційних сферах життя суспільства.

Наприклад, в Україні протягом довгого часу низькою довірою населення користуються професіонали, які працюють в поліції та інших правоохоронних органах, що стало наслідком широкої практики неправомірних дій і корупції з їхнього боку. В результаті громадяни прагнуть за можливості щонайменше звертатись за допомогою до поліцейських: у деяких випадках уникають звернень в поліцію, навіть якщо є постраждалими або свідками злочину. Як результат, страждає все суспільство, в якому у злочинця завжди є шанс уникнути заслуженого покарання через небажання громадян співпрацювати з правоохоронними органами. Подібні приклади можна привести зі сфери медицини, де недовіра до якості і сумлінності лікарів нерідко призводить до спроб самолікування і звернення до знахарів.

Академічна етика з'явилася разом із народженням перших університетів і виросла з корпоративної етики та правил поведінки, яких дотримувались члени міських корпорацій учителів та учнів. Джерелом цієї етики були релігійні встановлення і правила життя професійних співтовариств в середньовічних містах і навіть більш ранні релігійні традиції. Пізніше, в Новий час, академічна етика базувалася на джентльменських кодексах честі і була пов'язана з нормами поведінки дворянського стану і міської буржуазії. ХХ століття істотно змінило ландшафт вищої освіти і науки. Вища освіта і наукові дослідження перестали бути долею нечисленної інтелектуальної еліти, але стали масовим підприємством, в яке майже у всіх країнах виявилася залучена значна частка населення. У цій ситуації виросли ризики несумлінної і нечесної поведінки, а тому виникла необхідність у виробленні детально опрацьованих правил поведінки і етичних норм для представників академічного світу. Так з'явилися кодекси академічної етики як розгорнуті, написані юридичною мовою фоліанти. Тепер у багатьох університетах навчання принципам академічної етики є обов'язковим етапом допуску до викладання і наукової роботи [9].

Звичайно, в сучасній науковій діяльності існують універсальні принципи наукової етики, якою слідує сумлінні вчені та викладачі. Ці принципи відображаються в формальних документах, прийнятих окремими університетами або цілими професійними асоціаціями, - кодексах професійної етики або кодексах поведінки професіоналів у конкретних організаціях. Однак більшість цих принципів є лише формальними правилами, яких потрібно дотримуватися, щоб не потрапити під санкції з боку університету, в якому працюєш. Академічна спільнота (міжнародна й українська) має комплекс неформальних правил, традицій, установок які часто не описані і не проговорюються, але мають на увазі як само собою зрозуміле. Безумовно, плагіат, корупція, використання домінуючої позиції в академічній ієрархії в особистих інтересах, підтасовування експериментальних і будь-яких емпіричних даних, дискримінація за певної підстави і низки інших «гріхів» академічного світу не просто стають об'єктом морального осуду, але нерідко ведуть до виключення з академічної професії і навіть судових розглядів.

Інша справа, що універсальність цих правил не означає простоти їх практичної імплементації. По-перше, незважаючи на те, що академія є однією з найбільш глобалізованих професійних середовищ, де існує тісна міжнародна кооперація між вченими, опосередкована єдиним інформаційним середовищем, все-таки в нашому світі поки ще збереглося безліч культурних та інституційних контекстів, які непросто звести до єдиного знаменника. Наприклад, в одних академічних культурах відносини аспіранта і наукового керівника жорстко регламентуються відповідними юридичними правилами і написаними законами раціоналізувати взаємодії, а в інших працює модель відносин майстра та учня, успадкована з середньовіччя і навіть більш ранньою історією, і в цьому випадку неформальні взаємодії приймають більш широкий характер. По-друге, навіть в практиці роботи вчених і викладачів зустрічаються ситуації, що мають прикордонний

характер, які можуть бути інтерпретовані і як порушення академічної етики, і як помилка або навіть допустиму поведінку вченого або викладача. Сам факт залучення несхвальної уваги колег до можливого порушення вже є значущим символічним покаранням для будь-якого академічного професіонала, і тим більше підходить вкрай уважно до розслідування подібних випадків, так і до їх публічного обговорення [5].

Слід розуміти, що академічна етика не є нав'язаним ззовні порядком речей, а органічно проростає з життєвого світу професійного співтовариства, яке не може функціонувати нормальним чином без довіри до його діяльності з боку суспільства. Тому можна прийняти і зробити обов'язковими до виконання найсуворіші і найдокладніші норми професійної етики, але вони не стануть працювати по-справжньому, якщо спільнота не приймає їх як невід'ємний елемент свого професійного життя. Тобто професійна етика і академічна етика служать не для примусу і репресивного контролю за життям професіоналів, а є необхідним елементом практичного життя, який перетворює індивідів у професійне співтовариство.

В українській університетах є захоплення розробкою деталізованих кодексів академічної етики, що, ймовірно відповідає глобальним тенденціям, однак тут хотілося б застерегти від поспішного і адміністративно впровадження цих регламентів: важливо врахувати сформовані етичні практики і зрозуміти, що тільки прийняті до дії самими професіоналами етичні норми стануть працювати, а не залишаться гучними деклараціями.

Плагіат представляє велику небезпеку для суспільства і держави, і це повинно стати причиною для того, щоб спонукати їх рішуче боротися з цим злом. Однак на справді цього не відбувається. Для того, щоб істотно скоротити обсяги плагіату, потрібен цілий комплекс заходів, що впливають на різні сторони цього явища. Основними з цих заходів є наступні:

1) проведення систематичних просвітницьких лекцій для студентів, аспірантів, молодих викладачів і науковців з теми «Історія, суть і норми науково-дослідницької роботи»;

2) організація у ЗВО постійної служби контролю публікаційної діяльності наукових і педагогічних працівників з метою оперативного виявлення вже наявного (а за можливості випереджаючого виявлення підготовленого) плагіату;

3) неухильне публічне покарання осіб, спійманих на плагіаті.

Діяльність з першого напрямку повинна проводитися науково-педагогічною громадськістю в особі її окремих представників, а також різних організацій, товариств і т.д. Реально така діяльність в даний час не проводиться через майже повну відсутність таких організацій.

Діяльність за другим напрямом повинна проводитися самими закладами вищої освіти та силами відповідних компетентних підрозділів. У дійсності це робиться в небагатьох вузах, як правило - силами служб окремих активних проректорів (заступників директорів) з наукової роботи. При цьому через короткий час ця діяльність, як правило, зупиняється ректором (директором), роздратованим і наляканим активністю своїх підлеглих.

Діяльність з третього напрямку повинна здійснюватися керівництвом ЗВО. Однак на справді вона, мабуть, не проводиться: авторів не відомий жоден випадок публічного покарання співробітника, якого помітили на плагіаті. Зрозуміло, чому так відбувається: адже при публічному покаранні може виникнути публічна дискусія з виявленням винуватих високопосадових осіб, а це є небажаним випадком для адміністрації.

Міжнародна практика впровадження академічних принципів доброчесності, яка є складовою боротьби з плагіатом, уже декілька десятиліть тому почала формуватися на інституційному рівні.

Наприклад, у США в жовтні 1992 року був створений Центр академічної доброчесності для боротьби з шахрайством, плагіатом та академічною недоброчесністю у закладах вищої освіти. У 2010 році Центр офіційно набув статусу міжнародного (International Center for Academic Integrity – ICAI) [13]. Організація працює на шести континентах більш як у двадцяти країнах. Членство в ICAI поширюється на організації, академічні спільноти, викладачів, адміністраторів, студентів та співробітників установ-учасників. ICAI пропонує оцінювальні послуги, ресурси та консультації своїм членам, а також щорічно проводить міжнародні конференції з питань академічної доброчесності.

У 2004 році в Європі під егідою ЮНЕСКО відбулась міжнародна конференція з питань академічної доброчесності, за результатами якої було прийнято Бухарестську Декларацію з етичних цінностей та принципів вищої освіти в Європейському регіоні. В Декларації наголошено, що цінності та етичні стандарти, які підтримують і розвивають сучасні університети не тільки мають вирішальний вплив на академічний, культурний та політичний розвиток своїх вчених, студентів та персоналу, але також допомагають формувати моральні контури суспільства в цілому. Відтак, університети повинні брати відповідальність та вживати заходів для сприяння досягненню найвищих етичних стандартів. Ключовими цінностями академічної спільноти зазначені чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність та підзвітність. Ці цінності мають вирішальне значення для забезпечення результативного навчання та доброякісного дослідження. Забезпечення справедливості в навчанні, оцінка студентів, дослідження, просування персоналу та будь-яка діяльність, пов'язана з присудженням ступенів, повинні базуватися на законних, прозорих, справедливих, передбачуваних, послідовних та об'єктивних критеріях [12].

Існують також успішні моделі підтримки академічної доброчесності на рівні окремих навчальних закладів. Так австралійський Кертінський Університет (Curtin University) зобов'язує усіх нових студентів на початку навчання виконати програму курсу академічної доброчесності (Academic Integrity Program). Мета програми – допомогти студентам ознайомитись із концепцією академічної доброчесності, цінностями Університету та його очікуваннями від них як членів університетської академічної спільноти.

Програма дає студентам інструменти для успішного подолання складних ситуацій, які можуть загрожувати їхній академічній доброчесності. Теми включають етику, цінності Університету, культуру посилань, плагіат, шахрайство, помилкові вчинки та можливі наслідки [11]. На сайті Університету існує окрема сторінка, присвячена академічній доброчесності та університетській політиці із запобігання плагіату, де розміщені Керівництво із запобігання плагіату для студентів, Правила коректного цитування, оформлення посилань, складання списку використаних джерел тощо [10].

Висновки. Таким чином, проблема плагіату існувала в усі часи, але з появою Інтернет-технологій вона набуває величезних масштабів. Запозичення чужих праць при використанні Інтернет-технологій і отримали особливу назву: кіберплагіат. Крім того, в сучасному науковому співтоваристві заговорили про епоху цифрового копіпаста. Skorиставшись словником, можна знайти таке тлумачення даного терміну. Копіпаст - це не авторський текст, а запозичення або плагіат. Це текст, отриманий шляхом механічного копіювання чужого тексту в свій пост, коментар або інший твір, опубліковане під своїм ім'ям.

Проблема плагіату зачіпає різні сфери життя суспільства: від театру і кіно до освіти і науки.

Основні фактори, що спричиняють академічні зриви чесності стосовно поширення плагіату в науці та навчанні: несформоване правове поле в цій галузі; слабе забезпечення

відповідних етичних норм і навпаки – «багаті» традиції негативних практик; нерівномірність / недостатність технічних навичок різних навчальних закладів для виявлення плагіату; безкарність за академічні прояви нечесності; дисбаланс програм вправ та навантажень; застарілість змісту та методів навчання, їх невідповідність вимогам часу, звідси слабка мотивація до навчання. Щоб подолати ці негативні фактори повинні бути націлені на низку заходів, що підлягають затвердженню національної науково-освітньої системи принципів академічної доброчесності. Це має бути важливим кроком у боротьбі з плагіатом у науці та освіті розширення практики розкриття інформації із захисту магістерських робіт.

Література:

1. Бобкова, О.В., Давыдов, С.А., Ковалева, И.А., Плагіат как гражданское правонарушение / О.В. Бобкова, С.А. Давыдов, И.А. Ковалева // Патенты и лицензии. – 2016. – № 7. – С. 31-37.
2. В Германии еще один политик подозревается в плагиате [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusverlag.de/2011/04/14/10296>. – Загл. с экрана.
3. Котляров, И.Д. Самоплагиат в научных публикациях / И.Д. Котляров // Научная периодика: проблемы и решения. – 2011. – №4. – С. 6-12.
4. Мінц М. О. Плагіат як прояв девіантності: спроба соціологічного аналізу проблеми [Електронний ресурс] / М. О. Мінц // Наукові праці. Соціологія. – 2012. – Випуск 172. Том 184. – С. 38-41. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2012/184-172-8.pdf>.
5. Миронець Н. Увага: плагіат! / Н. Миронець // Слово і час. – 2012. – № 3. – С. 117.
6. Петренко, І. І. Питання виявлення плагіату літературного твору в умовах розвитку / І. І. Петренко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності. – Київ, 2009. – С. 57-60.
7. Политика и плагиат [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rus.ruvr.ru/2011/02/24/46006110.html>. – Загл. с экрана
8. Стукало, Н. В., Притикина, О. Л. Методичні вказівки для студентів з питань самостійного опрацювання фахової літератури, написання курсових робіт (проектів) (для студентів напряму «Міжнародна економіка»). – Дніпропетровськ: вид-во «Свідлер А. Л.», 2012. – 56 с.
9. Чепига М. Академічна нечесність викладачів та студентів: шлях її подолання в Україні / М. Чепига // Вища школа. – 2009. – № 11. – С. 79-91.
10. Academic Integrity [Електронний ресурс] // Curtin University. – Режим доступу: <http://academicintegrity.curtin.edu.au/>
11. Academic Integrity Program [Електронний ресурс] // Curtin University. – Режим доступу: <http://academicintegrity.curtin.edu.au/students/AIP.cfm>
12. The Bucharest Declaration on ethical values and principles of higher education in the Europe Region [Електронний ресурс] // Independent Kazakh Agency for Quality Assurance in Education. – Режим доступу: <http://iqaa.kz/en/bologna-process/the-main-documents-of-the-bologna-process>
13. International Center for Academic Integrity [Електронний ресурс] // Official website. – Режим доступу: <http://www.academicintegrity.org/icai/home.php>

References:

1. Bobkova, O.V., Davydov, S.A., Kovaleva, Y.A. (2016). Plahyat kak hrazhdanskoe pravonarushenye [Plagiarism as a civil offense]. Patenty y lytsenzyu [Patents and lytsenzyu]. № 7. s. 31-37 [in Russian].
2. V Hermanyu eshche odyn polytyk podozrevaetsia v plahyate [In Germany, another politician is suspected of plagiarism]. Access mode: <http://www.rusverlag.de/2011/04/14/10296> [in Russian].
3. Kotliarov, Y.D. (2011). Samoplahyat v nauchnykh publykatsiyakh [Self-plagiarism in scientific publications]. Nauchnaia peryodyka: problemy y resheniya [Scientific periodicals: problems and solutions]. №4. s. 6-12[in Russian].
4. Mints, M. O. (2012). Plahiat yak proiav deviantnosti: sproma sotsiolohichnoho analizu problemy [Plagiarism as a manifestation of deviance: a test of sociological analysis of the problem]. Naukovi pratsi. Sotsiolohiia [Scientific practice. Sociology]. V. 172. T. 184. s. 38-41. Access mode: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2012/184-172-8.pdf> [in Ukrainian].
5. Myronets, N.(2012). Uvaha: plahiat! [Warning: plagiarism!]. Slovo i chas [Word and hour]. № 3. s. 117 [in Ukrainian].
6. Petrenko, I. I. (2009). Pytannia vyavlennia plahiatu literaturnoho tvorv v umovakh rozvytku [Nutrition for the manifestation of plagiarism of a literary work in the minds of the development].Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti [Theoretical and practical aspects of the economy and intellectual power]. Naukovo- doslidnyi instytut intelektualnoi vlasnosti. Kyiv, s. 57-60 [in Ukrainian].

7. Polytyka y plahyat. Access mode: <http://rus.ruvr.ru/2011/02/24/46006110.html> [in Russian].
8. Stukalo, N. V., Prytykina, O. L. (2012). *Metodychni vказivky dlia studentiv z pytan samostiinoho opratsiuvannia fakhovoi literatury, napysannia kursovykh robit (proektiv) (dlia studentiv napriamu «Mizhnarodna ekonomika»)* [Methodical introductions for students on the basis of independent interpretation of Russian literature, writing term papers (projects) (directly for students "International Economics")]. Dnipropetrovsk: vyd-vo «Svidler A. L.», 56 s. [in Ukrainian].
9. Chepyha, M. (2009). *Akademichna nechesnist vykladachiv ta studentiv: shliakh yii podolannia v Ukraini* [Academic dishonesty of the vikladachiv and students: the way of the school in Ukraine]. *Vyshcha shkola* [Your school]. № 11. s. 79-91 [in Ukrainian].
10. Academic Integrity. Curtin University. Access mode: <http://academicintegrity.curtin.edu.au/> [in English].
11. Academic Integrity Program. Curtin University. Access mode: <http://academicintegrity.curtin.edu.au/students/AIP.cfm> [in English].
12. The Bucharest Declaration on ethical values and principles of higher education in the Europe Region Independent Kazakh Agency for Quality Assurance in Education. Access mode: <http://iqaa.kz/en/bologna-process/the-main-documents-of-the-bologna-process> [in English].
13. International Center for Academic Integrity. Official website. Access mode: <http://www.academicintegrity.org/icai/home.php> [in English].

УДК 37.015.3:371.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-583-590](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-583-590)

Райтаровська Ірина Валентинівна старший викладач, кафедра спорту і спортивних ігор, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, <https://orcid.org/0000-0002-5316-0660>

Максимченко Володимир Іванович старший викладач, кафедра здоров'я та фізичної рекреації, Білоцерківський національний аграрний університет, Соборна площа, 8/1, м. Біла Церква, <https://orcid.org/0000-0002-6087-934X>

Калитяк Анна Іванівна викладачка циклової комісії шкільної, дошкільної педагогіки, психології та фахових методик, КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, проспект Волі, 36, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0002-5189-1873>

Пінчук Лариса Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри викладання другої іноземної мови, Запорізький національний університет, доцент кафедри, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0001-6968-5122>

Дворніченко Лариса Леонідівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, <https://orcid.org/0000-0002-6221-5555>

САМОВИХОВАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ ПРИ ПРОФЕСІЙНОМУ РОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ

Анотація. У статті розглядається самовиховання та його роль при професійному розвитку студентів. Здійснено аналіз наукових підходів, щодо зазначеної проблематики. На основі цього аналізу визначено, що головною метою підготовки та виховання у закладах вищої освіти є допомога студентам як майбутнім висококваліфікованим фахівцям знайти своє місце в житті, побачити свою самоцінність, знайти своє призначення та покликання, і мотивувати себе до самовдосконалення та самоосвіти. Обґрунтовано, що самовиховання – це довготривалий процес, результатом якого є особистісний розвиток людини протягом всього життя. Виявлено, що самовиховання відноситься до одного з видів самоуправління, направлено на вдосконалення себе. Воно включає перспективне та оперативне самоуправління. Аргументовано, що самовиховання, як і виховання виконує соціальну функцію формування особистості, є свідомим і цілеспрямованим процесом формування етичних і психологічних характеристик людини. Самовиховання є вторинним, воно відбувається тоді, коли людина підготовлена до нього життям і вихованням, тобто коли вона починає розуміти себе як особистість, замислюватися над своєю соціальною роллю в сьогоденні і в майбутньому, а також проявляти певну самостійність у практичному житті, іншими словами, коли вона досягає певного ступеня розвитку свідомості і самосвідомості, життєвого досвіду. Розглянуто головні методи самовиховання, до яких віднесено: самозобов'язання, самозвіт, самоаналіз, самоконтроль, самооцінку і самокритику. Підсумовано, що проблема самовиховання студентів при професійному розвитку на сьогоднішній день є актуальною як ніколи, тому, що займаючись самовихованням студенти набувають бажаних рис характеру та якостей, у них розвивається сила волі, використовується

погана звичка «відкладати все на потім». Вони вчать розуміти свої почуття, відчуття, бажання, регулювати свою поведінкову діяльність, що в результаті приведе не тільки до самовиховання, а й до саморозвитку. Зроблено висновок: самовиховання відіграє одну із важливих ролей в становленні майбутнього фахівця. Необхідно постійно розвивати та вдосконалювати знання, уміння, навички, що формуються у студентів під час навчання у закладі вищої освіти. У процесі формування самовиховання особистості на майбутню успішну професійну діяльність студенти розвивають свої професійні та особистісні здібності і характеристики відповідно до обраних цілей, позбавляються звичок і якостей, які заважають професійній самореалізації. При формуванні навичок до самовиховання у студентів потрібно залучати психологічну службу закладу, кураторів та тьюторів.

Ключові слова: студенти, самовиховання, саморозвиток, особистість, професійний розвиток.

Raitarovska Iryna Valentynivna Senior Lecturer of the Department of Sports and Sports Games, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Ohienko St., 61, Kamianets-Podilskyi, <https://orcid.org/0000-0002-5316-0660>

Maksymchenko Volodymyr Ivanovych Senior Lecturer of the Health and Physical Training Department, Bila Tserkva national agrarian university, Soborna square, 8/1, Bila Tserkva, <https://orcid.org/0000-0002-6087-934X>

Kalytyak Anna Ivanivna Teacher of the Cycle Committee of School and Preschool Pedagogy, Psychology and Professional Methods, Lutsk Pedagogical College of the Volyn Regional Council, Lutsk, Voli Ave., 36, <https://orcid.org/0000-0002-5189-1873>

Pinchuk Larysa Mykolaivna PhD in Pedagogics, Associate Professor, Associate Professor of Second Language Teaching Chair, Zaporizhzhia National University, Faculty of Foreign Philology, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0001-6968-5122>,

Dvornichenko Larysa Leonidivna Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Educational-Scientific Institute of Pedagogy and Psychology of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska St. 87, Sumy, <https://orcid.org/0000-0002-6221-5555>

SELF-EDUCATION AND ITS ROLE IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS

Abstract. The article deals with self-education and its role in the professional development of students. The author analyzes scientific approaches to this issue. Based on this analysis, it is determined that the main purpose of training and education in a higher education institution is to help students as future highly qualified specialists find their place in life, see their self-worth, find their purpose and vocation, and motivate themselves to self-improvement and self-education. It is substantiated that self-education is a long-term process that results in a person's personal development throughout life. It has been found that self-education is one of the types of self-management aimed at improving oneself. It includes perspective and operational self-management. It is argued that self-education, like education, performs the social function of personality formation, is a conscious and purposeful process of forming ethical and psychological characteristics of a person. Self-education is secondary, it occurs when a person is prepared for it

by life and upbringing, that is, when he or she begins to understand himself or herself as a person, to think about his or her social role in the present and future and to exercise a certain degree of independence in practical life, in other words, when he or she reaches a certain degree of development of consciousness and self-awareness, life experience. The main methods of self-education are considered, which include: self-commitment, self-report, self-analysis, self-control, self-assessment and self-criticism. It is summarized that the problem of self-education of students in professional development is more relevant today than ever, because by engaging in self-education, students acquire the desired character traits and qualities, develop willpower, and eradicate the bad habit of "putting everything off for later." They learn to understand their feelings, sensations, desires, and regulate their behavioral activities, which will eventually lead not only to self-education but also to self-development. It is concluded that self-education plays an important role in the formation of a future specialist. It is necessary to constantly develop and improve the knowledge, skills and abilities that students develop while studying at a higher education institution. In the process of forming self-education of a personality for future successful professional activity, students develop their professional and personal abilities and characteristics in accordance with the chosen goals, get rid of habits and qualities that interfere with professional self-realization. When developing students' skills for self-education, the psychological service of the institution, curators and tutors should be involved.

Keywords: students, self-education, self-development, personality, professional development.

Постановка проблеми. Професійний розвиток студентів будь-якої спеціалізації це довготривалий та складний процес, результатом якого є висококваліфікований компетентний фахівець в певній галузі. Трансформації суспільства, які відбуваються в реаліях сьогодення не тільки нашої держави, а і в державах Європи висувають вимоги до підготовки професіонала готового здійснювати свою професійну діяльність в мінливих умовах сучасності. Саме тому одним із шляхів, який допоможе виконати це завдання є самовиховання, самовдосконалення та самопректування особистості.

Самовиховання детермінується суспільством і служить певним суспільним інтересам. Людина не тільки пристосовується до зовнішніх суспільних умов, але і активно впливає на них, і тим самим виступає діячем суспільного розвитку. Самостійна активна діяльність можлива при певному рівні знань об'єктивної дійсності, наявності умінь, навичок і зрілості особистості – моральної, емоційно-вольової і інтелектуальної. Спираючись на досвід попередників і сучасників, особистість прагне максимально розвинути в собі ці необхідні властивості. Виявляючи і пізнаючи свої здібності, людина починає сама формувати їх як у власних інтересах, так і на користь суспільства [1, с 5-6].

Саме тому перед науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти постає завдання активізації процесу самовиховання здобувачів вищої освіти. А отже, актуальність цього дослідження полягає у визначенні основних підходів та методології, щодо перебудови свідомості й особистісного самопізнання, формування спрямованості на успішну професійну діяльність, пошук новітніх шляхів самовиховання та саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив виявити, що в дослідженнях К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського акцент робиться на теорію і практику самовиховання. Серед психологів питання формування особистості та прояву її в діяльності підіймали: Л. Виготський, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе. Професіоналізм особистості та діяльність досліджували: Н. Кузьміна, А. Деркач, Г. Пономарьова. Питанням самовиховання та самоосвіти присвячені роботи: Л. Рувинського, О. Кочетова, В. Сухомлинського, О. Ковальова, Л. Мітіної, Є. Рогової та інших.

Метою статті є розкриття сутності поняття «самовиховання» та визначенні головних особливостей при професійному розвитку студентів.

Виклад основного матеріалу. Сучасна вища освіта в Україні спрямована на особистісно-орієнтований підхід з допомогою якого відбувається особистісний та професійний розвиток студентів, як майбутніх фахівців. Значну роль в процесі професійного розвитку студентів відіграє самовиховання.

В. Васильєв вважає, що шлях людини до самої себе дуже складний: необхідно пізнати себе, свої сили і здібності, визначити свій життєвий шлях, випробувати себе в праці, пережити ненависть і захоплення, стати цікавою людиною для інших, корисним для суспільства громадянином. І при цьому безперервно боротися зі злом в собі і навколишньому світі, виправляти свої помилки, долати слабкості і недоліки, позбавлятися від пороків і негативних якостей, тобто перевиховуватися. Самовиховання і самопізнання, самовдосконалення і самоперевиховання, формування у себе позитивних якостей і подолання наявних недоліків – все це близькі процеси. Завжди і в усьому необхідна самодисципліна, самоконтроль, щоб не дозволяти собі слабіти духом і тілом. Тому, що головні вороги в нашому житті – самозаспокоєність, самовдоволення, самозакоханість. Не прийнятні в житті самоприниження, самобичування та невпевненість в собі. Необхідно кожного дня використовувати самокритичність, самонавіювання та самосхвалення [2].

Таким чином, можемо стверджувати, що головною метою підготовки та виховання у закладі вищої освіти є допомога студентам як майбутнім висококваліфікованим фахівцям знайти своє місце в житті, побачити свою самоцінність, знайти своє призначення та покликання, і мотивувати себе до самовдосконалення та самоосвіти. Обов'язковим з боку студентів є усвідомлення та емоційна налаштованість до обраної майбутньої професії, розуміння її сутності. Саме з допомогою всього цього здобувачі вищої освіти зможуть самоорганізуватися та самоствердитися.

На думку С. Гриценка, самовиховання виконує суспільну функцію з формування особистості. Самовиховання це цілеспрямований, довільний, свідомий процес формування етично-психологічних властивостей особистості. Тому самовиховання він трактує як свідому, планомірну роботу над собою, направлену на формування таких властивостей особистості, які відповідають вимогам суспільства і особистій програмі розвитку [1, с. 6].

А. Царук стверджує, що самовиховання – це свідома, цілеспрямована та самостійна діяльність особистості, що виникає в результаті її активної взаємодії з середовищем і впливає на її розвиток та вдосконалення. Успіх самовиховання залежить від самооцінки особистості [3].

Л. Рувинський, вважає, що самовиховання – це не лише свого роду механізм, який дозволяє людині сформувати в себе ті або інші вміння професійної техніки, але й засіб професійного розвитку особистості, її інтелекту, почуттів та волі [4, с. 107].

О. Кравченко під самовихованням розуміє систематичну і свідому діяльність людини, спрямовану на саморозвиток і формування своєї базової культури. Самовиховання, на його думку, покликане зміцнити і розвинути здатність до добровільного виконання зобов'язань, як особистих, так і заснованих на вимогах колективу, формувати моральні почуття, необхідні звички поведінки, вольові якості. Самовиховання – складова частина і результат виховання всього процесу розвитку особистості [5, с. 197].

Здійснивши аналіз поглядів науковців, щодо визначення поняття «самовиховання», ми дійшли висновку, що самовиховання – це довготривалий процес, результатом якого є особистісний розвиток людини протягом всього життя.

Аналізуючи наукові підходи ми виявили, що самовиховання відноситься до одного з видів самоуправління, направлено на вдосконалення себе. Воно включає перспективне та оперативне самоуправління.

Оперативне управління – це повсякденна регуляція діяльності і поведінки відповідно до раніше поставлених цілей і прийнятих планів.

Перспективне самоуправління – це передбачення майбутнього, відповідно до якого визначаються плани і шляхи діяльності. Перспективне самоуправління зрештою стає оперативним, коли настає час діяти. [1, с. 12].

Особистість формується спеціально організованим самовихованням. Самовиховання складна діяльність. Вона вимагає постановки певної мети і конкретних завдань, розробки програми, планування роботи, обліку і контролю за ходом самовиховання. Самовиховання робить людину відповідальною за свою поведінку в сьогоденні і за своє майбутнє життя. Особистість може вибирати той або інший спосіб життя, вона може регулювати свою поведінку і удосконалювати себе [6].

Важливим аспектом самовиховання, на думку Л. Проців, є логічне мислення, вміння аналізувати кожен свій вчинок, саме це сприяє виробленню вимогливості до себе як постійної риси характеру, без якої неможливо досягти успіху в цій справі. Тому педагоги в індивідуальних бесідах і на зборах детально аналізують порушення правил поведінки, їх причини, привчають молодь до самоаналізу [7, с. 203].

Самовиховання потребує цілеспрямованої свідомості і систематичної роботи студентів над собою для того, щоб забезпечити такий рівень розвитку особистості, який би відповідав суспільним вимогам і особистому ідеалу. Шляхом самовиховання особистість формує потрібні їй для життя і праці властивості і усуває ті, які заважають їй жити і діяти в потрібному напрямі. Самовиховання – природний процес адаптації особистості до соціальних умов і суспільних вимог. Виховання і навчання, які здійснюються суспільством за допомогою сім'ї, дитячого садочку, школи, різних громадських організацій і засобів масової інформації, вимагають не тільки підтримки з боку особистості, що розвивається, але і зустрічної роботи, тобто самовиховання, без чого суспільне виховання малоефективне [1, с. 14].

Ми вважаємо, що здобувачі не просто пристосовуються до зовнішніх соціальних умов, а й активно впливають на них, стаючи тим самим основною ланкою суспільного розвитку. Найпродуктивніша самостійна активність можлива за наявності певного рівня знань, компетентності та особистісної зрілості – моральної, політичної, емоційної, вольової та інтелектуальної. Спираючись на досвід своїх попередників і сучасників, студенти прагнуть всебічно розвинути ці необхідні якості. Усвідомлюючи і розуміючи власні здібності, вони починають формувати їх на своє благо і благо суспільства.

Отже, самовиховання, як і виховання загалом, виконує соціальну функцію формування особистості. Як і виховання, самовиховання є свідомим і цілеспрямованим процесом формування етичних і психологічних характеристик людини. Самовиховання є вторинним, воно відбувається тоді, коли людина підготовлена до нього життям і вихованням, тобто коли вона починає розуміти себе як особистість, замислюватися над своєю соціальною роллю в сьогоденні і майбутньому і проявляти певну самостійність у практичному житті, іншими словами, коли вона досягає певного ступеня розвитку свідомості і самосвідомості, життєвого досвіду.

Потреба в самовихованні виникає тоді, коли особистість певним чином розвивається за певних умов життя і праці. Самовиховання – процес розвиваючий. Цілі і методи самовиховання змінюються протягом життя людини. Цілі стають складнішими і пов'язані з основними життєвими та ціннісними орієнтаціями людини.

Цей процес може охоплювати всі сфери розвитку та діяльності людини. Він може мати форму морального або фізичного самовиховання, емоційної волі чи інтелекту і, нарешті, естетики. Також певні аспекти цілісного розвитку займають різне місце в роботі

над самовдосконаленням, залежно від поточних і майбутніх потреб. Людина розвиває певні риси себе відповідно до свого плану, основного життєвого напрямку або конкретних цілей, поставлених на відомий період життя.

У своїх працях А. Макаренко приділяв увагу саме самовихованню. Він вважав його природним результатом розвитку особистості в колективі. На його думку, на розвиток особистості спочатку впливають зовнішні вимоги, а потім результат самовимог, тобто самовиховання. За А. Макаренком, самовиховання – це не одиничний процес, а спільна діяльність усього колективу. Зовсім непомітно навчальний процес під керівництвом А. Макаренка та обраного ним педагогічного колективу перетворився на процес колективного самовиховання. Саме це вносить А. Макаренко в теорію і практику самовиховання. «Самовиховання, - писав В. Сухомлинський, - це не допомога вихованню, а міцна основа виховання. Ніхто не може виховати людину, якщо вона сама не виховується» [1].

М. Боришевський виділив пріоритетні напрямки самовиховання, до яких відніс:

- цивільно-патріотичні і духовно-етичні, морально-психологічні якості;
- працьовитість, звички досягати всього цілеспрямованою, наполегливою працею і високим професіоналізмом;
- пошана і дбайливість до батьків, людей похилого віку, ветеранів, хворих;
- пошана і гуманне відношення до людей, вшанування їх прав, інтересів і думок;
- демократичність у взаєминах з іншими людьми: визнання їх права на свою думку, відношення до незгоди іншого як до нормального явища, а не прояву ворожнечі, розумової відсталості та ін.;
- відчуття відповідальності, порядності, сумлінності;
- загальна і професійна культура, естетичні якості;
- навички і уміння управляти своєю поведінкою і відчуттями;
- товариськість і культура спілкування;
- етична стійкість;
- пошана до законів, народних традицій, культури, мови;
- пошана до науки і наукових знань;
- пошана до релігійних поглядів, представників інших конфесій, інших національностей;
- стійкість до шкідливих звичок – вживання алкоголю, наркотиків, курінню [8].

С. Мельничук, вважає, що найбільш ефективними методами самовиховання є:

1. Самозобов'язання - це перелік добровільно взятих студентом завдань самому собі на певний період часу.

Самозобов'язання буває колективне та індивідуальне.

Колективне самозобов'язання може виступати у вигляді спільних зобов'язань, що їх одночасно беруть на себе всі здобувачі і сумлінно виконують частину своєї роботи. Індивідуальне самозобов'язання – це друга форма самозобов'язання в системі самовиховання, коли студент самостійно, або з допомогою чи за рекомендацією педагогів бере на себе певні зобов'язання.

2. Самозвіт – це критичний погляд особистості на пройдений шлях за певний період. Цим прийомом користуються регулярно у вигляді особистих самозвітів. Самозвіт як прийом самовиховання привчає студентів звітувати самому собі та іншим у своїх діях і вчинках, може виступати для однокласників засобом обміну позитивним досвідом. Самозвіт підвищує відповідальність здобувача за власні справи, привчає відповідати за дії та вчинки.

3. Самоаналіз – це роздуми студентів стосовно власної діяльності та поведінки за час дії самовиховання (що я можу, яка я людина, що я за товариш, що я здійснив так чи не так

тощо). Самоаналіз здійснюється після закінчення процесу самовиховання, або його окремих етапів. Самоаналіз – це ефективна форма регулювання особистістю її власної діяльності за конкретних умов оточуючої дійсності. Самоаналіз є свого роду поглибленим самоспостереженням і самооцінкою власних потреб, емоцій, норм і прав поведінки.

4. Самоконтроль – це вміння людини стежити за проявом власних почуттів і реакцій, самостійно керувати своєю поведінкою. У самовихованні самоконтроль відіграє роль регулятора власної поведінки.

5. Самооцінка і самокритика, як правило, здійснюються одночасно і передбачають критичне ставлення до себе, до своїх якостей і стану. Правильна самооцінка – це вміння студента суворо оцінювати власні слова і думки, результати своєї діяльності, поведінки, ставлення до людей, до справи, навчання [9, с.15-16].

Отже, проблема самовиховання студентів при професійному розвитку на сьогоднішній день є актуальною як ніколи, тому, що займаючись самовихованням студенти набувають бажаних рис характеру та якостей, у них розвивається сила волі, викорінюється погана звичка «відкладати все на потім». Вони вчаться розуміти свої почуття, відчуття, бажання, регулювати свою поведінку та емоції, що в результаті приведе не тільки до самовиховання, а й до саморозвитку.

Висновки. Здійснивши дослідження поставленої проблематики можемо зазначити, що проблема самовиховання майбутніх фахівців є багатогранною і її вивчення потребує систематизації різних аспектів. Самовиховання відіграє одну із важливих ролей в становленні майбутнього фахівця.

Необхідно постійно розвивати та вдосконалювати знання, уміння, навички та вміння, що формуються у студентів під час навчання у закладі вищої освіти.

Самовиховання – це діяльність та зусилля студентів, які спрямовані на самих себе, ефективність яких залежить від бажання, мотивації та позитивного ставлення до цього процесу та майбутньої професійної діяльності.

Таким чином, у процесі формування самовиховання особистості на майбутню успішну професійну діяльність студенти розвивають свої професійні та особистісні здібності, а також характеристики відповідно до обраних цілей, позбавляються звичок і якостей, які заважають професійній самореалізації. Також вважаємо, що при формуванні та розвитку навичок до самовиховання у студентів потрібно залучати психологічну службу закладу, кураторів та тьюторів.

Література:

1. Грищенко С. В. Самовиховання особистості: монографія. Чернігів: ЧНПУ, 2009. 252 с.
2. Васильєв В.В. Самовизначеність молоді у формуванні їх професійного потенціалу. *Вісник ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка. Серія: педагогічні науки*. 2008. № 50. 253 с.
3. Царук А. Самовиховання як чинник розвитку особистості студента. URL: <http://www.vtei.com.ua/doc/16.10.2015/11/1.5.pdf>
4. Пилипенко Є. О. Самовиховання студента як критерій його професійно-педагогічної культури. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2011. Випуск 26. С. 121 – 129.
5. Кравченко О. В. Самовиховання як основна категорія самовиявлення педагога. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2017. Випуск LXXVIII. Том 1. С. 196 – 200.
6. Ovcharuk, V., Maksymchuk, B., Ovcharuk, V., Khomenko, O., Khomenko, S., Yevtushenko, Y., Rybalko, P., Pustovit, H., Myronenko, N., Syvokhop, Y., Sheian, M., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. (2021). Forming Competency in Health Promotion in Technical Specialists Using Physical Education. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(3). Retrieved from <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2669>
7. Проців Л. Самовиховання як важлива складова національного виховання. *Проблема української народної педагогіки в науковій спадщині М.Стельмаховича: Матеріали Перших Всеукраїнських педагогічних читань*. -Івано-Франківськ, 2004. С.201-206.

8. Шевченко В. В. Особливості розвитку професійно-психологічної компетентності у військовослужбовців Національної гвардії України на етапі фахової підготовки: дис. ...доктора філософії в галузі психології: 19.00.06. Харків, 2022. 296 с.

9. Боришевський М. Я. Трансформація системи цінностей у контексті проблеми ефективності педагогічної взаємодії. *Система цінностей як регулятор педагогічної взаємодії*: Тези доповідей науково-практичної конференції. Київ - Дрогобич. 1994. С. 9-10.

10. Мельничук С. Самовиховання в системі професійної роботи соціального педагога, практичного психолога та вчителя початкових класів. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки*. 2011. Випуск 97. С. 13-17.

References:

1. Hryshchenko S. V. (2009). *Samovykhovannia osobystosti [Self-education of the individual]: monohrafiia*. Chernihiv: ChNPU.

2. Vasyliiev V.V. (2008). *Samovyznachenist molodi u formuvanni yikh profesiinoho potentsialu [Self-determination of youth in the formation of their professional potential]*. *Visnyk ChDPU imeni T.H. Shevchenka. Serii: pedahohichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: pedagogical sciences*. 50.

3. Tsaruk A. *Samovykhovannia yak chynnyk rozvytku osobystosti studenta [Self-education as a factor in the development of the student's personality]*. URL: <http://www.vtei.com.ua/doc/16.10.2015/11/1.5.pdf>

4. Pylypenko Ye. O. (2011). *Samovykhovannia studenta yak kryterii yoho profesiino-pedahohichnoi kultury [Student's Self-Education as a Criterion of His Professional and Pedagogical Culture]*. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific Notes of the Department of Pedagogy*. Vypusk 26, 121 – 129.

5. Kravchenko O. V. (2017). *Samovykhovannia yak osnovna katehoriia samoviyavlennia pedahoha [Self-education as the main category of teacher's self-determination]*. *Zbirnyk naukovykh prats. Pedahohichni nauky – Collection of scientific papers. Pedagogical sciences*. Vypusk LXXVIII. Tom 1, 196 – 200.

6. Ovcharuk, V., Maksymchuk, B., Ovcharuk, V., Khomenko, O., Khomenko, S., Yevtushenko, Y., Rybalko, P., Pustovit, H., Myronenko, N., Syvokhop, Y., Sheian, M., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. (2021). *Forming Competency in Health Promotion in Technical Specialists Using Physical Education*. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(3). Retrieved from <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2669>

7. Protsiv L. (2004). *Samovykhovannia yak vazhlyva skladova natsionalnoho vykhovannia [Self-Education as an Important Component of National Education]*. *Problema ukraïnskoi narodnoi pedahohiky v naukovii spadshchyni M.Stelmakhovycha - The Problem of Ukrainian Folk Pedagogy in the Scientific Heritage of M. Stelmakhovych: Materialy Pershykh Vseukraïnskykh pedahohichnykh chytan*. Ivano-Frankivsk, 2004. S.201-206.

8. Shevchenko V. V. (2022). *Osoblyvosti rozvytku profesiino-psykholohichnoi kompetentnosti u viiskovosluzhbovtziv Natsionalnoi hvardii Ukrainy na etapi fakhovoi pidhotovky [Peculiarities of the Development of Professional and Psychological Competence of Servicemen of the National Guard of Ukraine at the Stage of Professional Training]*. *Doctor of Philosophy dissertation in psychology*. Kharkiv.

9. Boryshevskiy M. Ya. (1994). *Transformatsiia systemy tsinnostei u konteksti problemy efektyvnosti pedahohichnoi vzaiemodii [The transformation of the value system in the context of the problem of the effectiveness of pedagogical interaction]*. *Systema tsinnostei yak rehuliator pedahohichnoi vzaiemodii – The system of values as a regulator of pedagogical interaction*. Kyiv - Drohobych.

10. Melnychuk S. (2011). *Samovykhovannia v systemi profesiinoy roboty sotsialnoho pedahoha, praktychnoho psykholoha ta vchytelia pochatkovykh klasiv [Self-education in the system of professional work of a social pedagogue, practical psychologist and primary school teacher]*. *Naukovi zapysky. Serii: pedahohichni nauky – Scientific notes. Series: pedagogical sciences*. Vypusk 97, 13-17.

УДК 378.14

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-591-599](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-591-599)

Резван Оксана Олексіївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та мовної підготовки, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел.: (050) 591-55-54, <https://orcid.org/0000-0002-7371-3605>

Жигло Оксана Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, педагогіки та мовної підготовки, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел.: (099) 7880-87-76, <https://orcid.org/0000-0002-3183-9840>

ВПЛИВ РЕФЛЕКСІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ ІНЖЕНЕРНОГО ПРОФІЛЮ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню впливу рефлексії на формування професійно-мовленнєвої компетентності студентів-іноземців інженерного профілю. Дослідники визначають самооцінювання студента як розмірковування про власні результати, здібності, прогрес. Проаналізовано проблеми навчання, що можуть виникати у процесі набуття професійно-мовленнєвої компетентності у студентів-іноземців. Завдяки рефлексії стає можливим проаналізувати набутий досвід, мотивацію та покращити вміння саморозвитку особистості. На рефлексію впливає самооцінка; оскільки рефлексія пов'язана зі здібністю прийняття рішень, автономні студенти є більш здатними до самоаналізу. Здобувачі вищої освіти з більш активним виявом самостійності можуть оцінити якість своїх знань з мови, методи навчання, котрі для них є більш ефективними, розуміють свої слабкі сторони. Рефлексія притаманна тим автономним студентам, які не потребують постійного контролю, отож викладачам потрібно створювати рефлексивне середовище для того, щоб студенти виявляли більшу самостійність, розумно підходили до власного навчання; саме за цих умов їх результати професійної підготовки покращаються. Отже ефективне рефлексивне середовище виникає тоді, коли викладач аналізує недоліки у знаннях та вміннях здобувачів вищої освіти, пояснює вибір шляхів їх подолання. Розглянуто досвід іноземних дослідників щодо пошуків засобів покращення рефлексивної діяльності студентів у процесі навчання у вищих закладах освіти. Доведено, що рефлексія потребує уваги з боку викладачів у процесі підготовки фахівців; врахування її специфіки в освітньому процесі є чинником підвищення успішності студентів з англійської мови, оскільки процес навчання стає осмисленим та автономним. Підкреслено значення самоконтролю та критичного мислення для професійного розвитку особистості. Зроблено висновок, що рефлексія суттєво впливає на формування професійно-мовленнєвої компетентності студентів-іноземців, дозволяє їм оцінювати власний рівень знань та навичок з комунікації іноземною мовою та може стати поштовхом до перспективного самовдосконалення.

Ключові слова: рефлексія, англійська мова, студенти-іноземці, компетентність

Rezvan Oksana Oleksiivna Doctor of Pedagogical Sciences, Head of Department of Psychology, Pedagogy and Language Training and Faculty for work with foreign students, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshala Bazhanova St., 17, Kharkiv, 61002, tel.: (050) 591-55-54, <https://orcid.org/0000-0002-7371-3605>

Zhiglo Oksana Oleksandrivna PhD, associate professor Department of Psychology, Pedagogy and Language Training and Faculty for work with foreign students, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshala Bazhanova St., 17, Kharkiv, 61002, tel.: (099) 788-87-76, <https://orcid.org/0000-0002-3183-9840>

THE INFLUENCE OF REFLECTION ON THE FORMATION OF PROFESSIONAL SPEAKING COMPETENCE OF FOREIGN ENGINEERING STUDENTS

Abstract. The article is devoted to the study of the influence of reflection on the formation of professional speech competence of foreign engineering students. Researchers define student self-evaluation as reflection on one's own results, progress. Thanks to reflection, it becomes possible to analyze the acquired experience, motivation and improve the ability of self-development of the individual. Reflection is influenced by self-esteem; since reflection is related to decision making, autonomous students are more capable of introspection. Students of higher education with a more active expression of independence can assess the quality of their knowledge of the language, learning methods that are more effective for them. Reflection is characteristic of those autonomous students who do not need constant control, so teachers need to create a reflective environment so that students show greater independence, intelligently approach their own learning; it is under these conditions that their professional training results will improve. Therefore, an effective reflective environment arises when the teacher analyzes the shortcomings in the knowledge and skills of higher education students, explains the choice of ways to overcome them. The experience of foreign researchers regarding the search for means of improving the reflective activity of students in the process of learning in higher education institutions is considered. It has been proven that reflection requires attention from teachers in the process of training specialists; taking into account its specificity in the educational process is a factor in improving the success of English language students, as the learning process becomes meaningful and autonomous. The importance of self-control and critical thinking for the professional development of an individual is emphasized. It was concluded that reflection significantly affects the formation of professional speaking competence of foreign students, allows them to evaluate their own level of knowledge and communication skills in a foreign language and can become an impetus for prospective self-improvement.

Keywords: reflection, English language, foreign students, competence

Постановка проблеми. На сьогоднішній день соціальні та професійні умови стрімко змінюються, отже студентам необхідно вміти швидко до них пристосовуватися. У ситуації пандемії, яку пережив наш світ, та війни в Україні, самоорганізованість та самодисципліна набуває першочергового значення під час набуття професії у дистанційних, або змішаних формах. Отже зростає потреба у дослідженні та впровадженні нових методів розвитку рефлексивності, професійної компетентності, в тому числі англомовної, у вищих закладах освіти під час пропедевтичних вправ, у процесі виконання студентами професійних тренувань та самооцінювання після виконання завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заохочування студентів до критичного мислення стосовно результатів навчання та готовності до аналізу успіхів та помилок вже є визнаним складником навчання у вищих закладах освіти. Питанням рефлексії та рефлексивності у навчанні займалися українські (І. Беженар, Н. Гупка-Макогін, Ф. Василюк, М. Гінзбург, А. Іващенко, О. Малихін, Т. Самулевич, О. Лазурський, О. Резван та інші) та іноземні дослідники (Ж. Дьюї, Г. Ченг, А. Едстром, Ш. Локхарт, Ж. Річардс та інші).

Рефлексивна компетентність полягає у наявності особистісних якостей, котрі за допомогою досвіду особистості у певній сфері, дозволяють проводити ефективну рефлексивну діяльність. Однак це є можливим за умови того, що особистість є здатною до рефлексії [3].

Ж. Мун ставиться до рефлексії як до обробки інформації розумом, де є мета запуску цієї обробки та іноді є очікуємих результат [10], тобто за допомогою рефлексії відбувається усвідомлення цілей, мотивів, думок особистості та розуміння їх значення [8].

Дослідники визначають самооцінювання студента як розмірковування про власні результати, здібності, прогрес, ефективність особистісного розвитку, судячи зі спостережень та беручи до відома його показники (характеристики) та результати [18].

За допомогою моделювання професійної діяльності у процесі навчання відбувається набуття професійних навичок та досвіду через рефлексивну позицію особистості до своєї діяльності та самоаналізу власної поведінки [15]. Рефлексія через самоаналіз сприяє підвищенню мотивації та у цілому позитивно впливає на компетентність [1].

Ж. Дьюї вважав, що рефлексія потрібна особистостям, які вивчають мову, не тільки для того, щоб усвідомити та проаналізувати результати з вивчення мови, але й для того, щоб зрозуміти, як і де її використовувати [12].

Мета статті – розглянути вплив рефлексії на формування професійно-мовленнєвої компетентності студентів-іноземців.

Виклад основного матеріалу.

Рефлексія допомагає студентам розвивати розумову діяльність; розібратися у процесі навчання; навчитися дивитися на задачі всебічно й об'єктивно; формує автономну поведінку, направлену на розвиток особистості та покращення особистісних результатів; оцінювати себе, власні здібності, навички, знання; сприймати власні помилки як шляхи розвитку; шукати ефективні засоби досягнення власних цілей. Отже рефлексія є формою самопізнання, яка керує та корегує дії студентів.

Кожної особистості притаманна рефлексивна якість – рефлексивність (здатність до самовизначення, самоконтролю та саморозвитку); однак її рівень розвитку у кожної людини різний.

Рефлексія необхідна для осмислення мовленнєвої успішності, вона допомагає зрозуміти особистісні досягнення та невдачі. Саме рефлексія відповідає за аналіз власних дій студентів, прийняття рішень здобувачами вищої освіти з приводу удосконалення мовленнєвих навичок, або демонструє неправильність попередньої навчальної стратегії та демонструє необхідність змін своєї навчальної стратегії.

Згідно із Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти [6] рефлексивний компонент, який полягає у самооцінюванні рівня володіння іноземною мовою, є необхідною складовою мовленнєвої компетентності [9]. Студентам необхідно навчитися аналізувати свої знання, оцінювати рівень володіння іноземною мовою та визначати подальші кроки до самовдосконалення. Вміння об'єктивно оцінювати власні навички та знання, шляхи розвитку, – для цього потрібна життєва та професійна навичка, формування якої є однією з цілей вищої освіти.

На правомірну думку О. Савченко «рефлексивний компонент визначає здатність проаналізувати власний комунікативний акт. Критерієм сформованості є вміння виявити власні помилки та вміння їх виправити» [2, С.191].

У світі, що постійно змінюється, однією з ключових навичок стає навичка адаптації до ситуації, тому вміння вчитися є дуже актуальним. Для того, щоб вивчити одну іноземну мову або декілька, необхідно навчитися вивчати мови та розуміти, як відбувається процес опанування мови, та самостійно керувати своєю навчальною діяльністю [4], оцінюючи свій

рівень, свої сильні та слабкі сторони, підбираючи методи, що підходять саме у даному випадку та саме цій людині, аналізуючи її здібності, засоби сприйняття інформації та інше.

Надін Норман-Марсоне наголошує на тому, що рефлексія потребує часу. Аналіз ситуацій, підтримка викладачів та інших студентів зможуть привести до того, що здобувачі вищої освіти отримують впевненість у собі, власних здібностях та силах, та зможуть займатися розвитком, вивченням, поглибленням знань з мови, спираючись на свої набуті знання, вивчаючи нові стратегії та таким чином мотивуючись до подальшого розвитку у мові [11].

Одним з чинників, які впливають на рефлексивне мислення особистості, є іншомовне культурне середовище, тому іноземні студенти потребують особливого підходу до розвитку рефлексивності.

На першому та другому курсі студенти-іноземці адаптуються до іншомовного навчального середовища, що заважає їм у повному обсязі зануритися у пізнання майбутнього професійного шляху. Наголосимо, що рефлексія відбувається у кожній людині по-різному; протягом навчання студенти набувають навички самоспостереження та самоаналізу, вони усвідомлюють, навіщо вони обрали англійську мову у якості мови навчання, як вона у майбутньому їм знадобиться, та усвідомлюють правильність вибору, тобто формують рефлексивну особистісну позицію. Це є базою для розвитку та формування широкої рефлексії, яка направлена на опанування майбутньої професії. Студенти вже розуміють свої мовленнєві потреби та активно беруть участь в опануванні професійної тематики англійською мовою. Ключовим чинником у формуванні рефлексивної особистісної позиції студентів-іноземців є визначена пізнавальна потреба та мотив їх вибору навчання англійської мови.

Коли, починаючи з третього курсу, відбувається чіткий акцент на опанування професією, формування професійно-рефлексивної позиції стає пріоритетним питанням. Отож завдання з мови, які націлені на занурення студентів – майбутніх будівельників у професійні завдання, як-от підготовка до самопрезентації, до доповіді під час професійної зустрічі, взаємодія з колегами, з керівником за професійними ситуаціями та інше, шляхом виконання різноманітних навчальних завдань з англійської мови за будівельною тематикою, сприяють розумінню студентами власних здібностей.

Рефлексивність та критичність – це взаємопов'язані якості особистості, які набуває студент у процесі оволодіння професійно-мовленнєвою компетентністю.

Рефлексія допомагає людині усвідомити, що вона навчається новому не по заради самого процесу навчання, але у людини є визначена життєва та професійна мета, якої вона прагне досягнути. Саме рефлексія дозволяє студенту задати собі питання, чи на даному етапі він відповідає вимогам володіння англійською мовою, чи йому потрібно покращити свій рівень; це відбувається, коли студент використовує свої іншомовні мовленнєві навички на практиці. Але потрібно зазначити, що практика буває різною: у контексті реальних мовленнєвих ситуацій, та навчальних. Психологічний фактор дуже впливає на мовлення студентів, так, якщо мовлення відбувається в процесі навчання, студенти відчують себе більш впевненими в собі, у них є право на помилку. Натомість, коли вони користуються мовленням у процесі вирішення професійних задач у реальних ситуаціях, вони схильні бути більш прискіпливими до свого мовлення, боятися його застосовувати неправильно. Тому їх рефлексія з приводу їхніх здібностей вести бесіду іноземною мовою веде до того, що вони схильні робити помилки там, де не зробили б, якщо б не хвилювалися, чи навіть мовчати. Острах розмовляти іноземною мовою виникає саме через сумніви особистості в тому, що те, що вона скаже, є правильним. А це може привести до того, що комунікант буде висловлюватися тільки, якщо вважає це вкрай необхідним.

Наголосимо, що рівень вияву рефлексії залежить від особистості та її психологічних та персональних характеристик. На нашу думку, буде доречним виділити два типи людей: до першої групи відносимо тих, хто є схильним до самокритики та пошуку проблем у собі, до другої – тих, хто звинувачує інших у своїх проблемах та невдачах. Так, студенти, які належать до першої групи, прагнуть розібратися у своєму рівні знань та навичок для подальшого їх розвитку та вдосконалення; вони розмірковують, що причиною виникнення труднощів у процесі спілкування є недостатній рівень самопідготовки, вони не були достатньо, на їхню думку, спроможними відреагувати на мовленнєву ситуацію таким чином, щоб задовольнити комунікативні потреби, їм потрібно провести аналіз невдач та приділяти більше уваги розвитку навичок та знань, що бракують. Тобто практика показує, що саме потрібно розвивати. Друга група спрямована на пошук зовнішніх причин, чому рівень володіння мовою є недостатнім та не задовольняє їх. Загалом вони виправдовують себе через брак часу, неякісне викладання, специфіки спілкування з боку співрозмовника, обставини, ситуації тощо. Таким чином, самооцінка залежить повністю від особистості студентів, від їхніх власних критеріїв та того, що вони вважають успішним або неуспішним результатом їхнього мовлення; відповідальність за самооцінку лежить на студентах.

Однак рефлексія студентів не завжди дозволяє їм правильно оцінити свої знання, їм бракує розуміння якості власних знань з мовленнєвої діяльності, вони не розуміють, як правильно себе оцінити, тому пропонується використовувати самооцінювання студентів після виконання завдань, пов'язаних з публічними виступами, дискусіями. Високого рівня рефлексії вимагає від студентів ситуація, коли студенти та викладачі неоднаково оцінюють одну й ту саму нагальну ситуацію.

На жаль у студентів технічних спеціальностей, у тому числі студентів – майбутніх інженерів-будівельників, існує проблема розуміння рівня особистої іншомовної компетентності та фахової компетентності взагалі. Недостатнє розуміння особистісних вмінь за фахом негативно впливає на подальшу реалізацію студентів у майбутній професії, що подекуди веде до бажання змінити фах, оскільки, як їм здається, це потребує менше зусиль. Маємо змогу спостерігати ситуацію, коли студенти через небажання самовдосконалюватися прагнуть перейти з англійської форми навчання на українську, або навпаки. Також є студенти, які переходять з однієї спеціальності до іншої, не розібравшись у доцільності свого рішення. Отже необхідно розвивати адекватне оцінювання фахового рівня студентів та спрямовувати їх на самовдосконалювання та пошуку шляхів розвитку в обраній професії.

Наразі за допомогою рефлексії студенти по-різному реагують на непередбачувані умови навчання, змін навколишньої діяльності та ринку праці. Здобувачі вищої освіти проявляють себе по-різному (наприклад, працездатність може погіршуватися у залежності від їхнього емоційного та психологічного стану). Студенти організують свою діяльність згідно з нагальними потребами свого життя; якщо вони усвідомлюють свій рівень професійно-мовленнєвої компетентності, то можуть проаналізувати власну діяльність та збагнути, що потрібно покращити або змінити. Однак емоційний стан суттєво погіршує можливість рефлексії. Водночас людина потребує бути готовою до постійних змін робочих ситуацій під час виконання професійної діяльності. Усвідомлення ризиків, потреби у виборі ведуть до нестабільного емоційного стану студентів, але й спрямовують на саморозвиток та адаптацію до нових професійних та життєвих реалій, що сприяє розвитку рефлексії та через перешкоди допомагає студенту стати високорозвиненим фахівцем. Тобто необхідно стимулювати студентів до саморозвитку через професійні проблемні ситуації, але у комфортному навчальному середовищі. Моделювання професійних ситуацій на заняттях з мови та можливість опинитися у різних ролях майбутньої професійної сфери допомагають

здобувачам вищої освіти навчитися розуміти один одного, долати негарзди, які виникають під час спілкування, реагувати згідно заданої тематики, усвідомити власні здібності (слабкі та сильні сторони) та проаналізувати свої дії, емоції та реакції згідно з наданими ситуаціями. Під час виконання подібних вправ необхідно, щоб студенти аналізували не тільки власну діяльність, але й дії та реакції співрозмовників.

Підкреслимо, що пошуком підходів до формування рефлексивного компоненту професійної компетентності у вищих навчальних закладах займались норвезькі дослідники, які розглянули «reflection pyramid» – піраміду рефлексії [16], на першому рівні якої є особистісні рефлексії студентів на командні ситуації, що відповідають так званій призмі Брукфілда «Brookfield's lens of reflection», яка полягає у рефлексії стосовно власного досвіду [5]. Для розгляду та обмірковування особистісних рефлексій, студентам пропонувалося застосовувати для особистісних роздумів з приводу роботи в команді спеціальний журнал [14], де вони записують події, які з ними та їх командою відбулися та їхні роздуми стосовно цих подій. Для того, щоб посприяти рефлексивній діяльності студентів, необхідно, щоб вони почували себе достатньо комфортно та відчували довіру та підтримку для того, щоб записувати власні реакції, як вони себе оцінюють та як оцінюють та сприймають інших. Також норвезькі дослідники підкреслюють необхідність рефлексії, аналізуючи власні дії у командній роботі, спілкування з іншими та власні навички спілкування. Рефлексивність (здатність до рефлексії) досягається практикою, тому викладачам необхідно постійно заохочувати студентів мислити та аналізувати свої дії та дії інших людей. Таким чином з кожним разом рівень рефлексії стає все більш глибоким, що відображається на успішності студентів, оскільки вони прагнуть до самовдосконалення. Рефлексивна діяльність як будь-яка діяльність потребує уваги та часу. Але згодом рефлексивні вправи позначаються на глибині самопізнання, аналізу ситуації тощо [7].

Викладачі повинні створювати умови для розвитку рефлексивних умінь студентів та застосовувати засоби, найбільш ефективні для цього. Рефлексія пов'язана з емоціями студентів, що виникають у процесі навчання. Викладачам потрібно звертати увагу на реакції студентів на завдання, їх виконання, їхню успішність, позитивні та негативні емоції. Потрібно, щоб студенти усвідомили свої емоції та разом з викладачем розібрали причини їх виникнення. Викладачам доцільно скорегувати дії студентів так, щоб виправити ситуацію та навчити їх саморегулюванню емоцій, оскільки емоційний стан впливає на досягнення професійного результату.

Рефлексивні здібності впливають на якість навчання студентів. Здобувачі вищої освіти з достатнім рівнем рефлексії мають більш позитивну самооцінку та більшу впевненість у своїх силах та здібностях. Утім, викладачам потрібно зосереджувати увагу студентів на самоаналізі та саморефлексії під час виконання завдань з мови для того, щоб вони були готові до саморозвитку рефлексії. До того ж викладачам доцільно спрямувати студентів до самоконтролю своїх дій та мовленнєвої діяльності, навчити корегувати власні помилки та ставитися з повагою до оцінки інших співрозмовників. Негативна зовнішня оцінка може позначитися на мотивації студентів, тому потрібно навчити здобувачів вищої освіти усвідомлювати зовнішню оцінку, збагнути емоції щодо цієї оцінки, провести саморефлексію. Інтелектуальний рівень студентів грає неабияку роль у рефлексивному процесі взагалі. Впевненість у власних силах та у цінності себе дає значний поштовх студентам для самореалізації у майбутній професії.

Мотивувати студентів до рефлексивного процесу може ситуація, у якій вони не знають як діяти, тоді починають шукати шляхи її подолання; однак студентам потрібно показати засоби, які вони можуть використовувати для вирішення проблеми. Підготовка студентів до рефлексії щодо опанування професією є одним з педагогічних завдань

викладачів вищих закладів освіти. У процесі формування професійної компетентності студентів-іноземців необхідно особливу увагу приділяти рефлексивному компоненту формування їхньої комунікативної компетентності за фахом.

Мета професійної підготовки майбутніх фахівців полягає в тому, щоб їх навчити рефлексивному мисленню з метою подальшого самовдосконалення у професійному житті. Студенти повинні усвідомлювати цілі свого навчання, розуміти, де вони будуть використовувати свої знання у процесі професійної діяльності у майбутньому, та бути готовими до пошуку шляхів і методів самовдосконалення. Знання англійської мови не вичерпуються навчальними матеріалами, що пропонуються в університеті.

Наголосимо, що на перших курсах акцент робиться на формування особистісної рефлексивної позиції, а починаючи з третього курсу вибудовується професійна рефлексивна позиція майбутніх інженерів-будівельників. Рефлексивна позиція сприяє саморозвитку студентів, усвідомленню студентів як особистостей. Коли викладачі створюють рефлексивне навчальне середовище, де у центрі – вияв поваги до особистості, вони вільно висловлюють думки. Ураховуючи індивідуальність кожного студента, маємо змогу сприяти розвитку мовленнєвої компетентності. Підкреслимо, що студенти більш вільно взаємодіють між собою та з викладачем, вони відчують підтримку, що позначається на їхній успішності. Однією з важливих умов розвитку рефлексії є вільний простір для спілкування, атмосфера довіри. Отже стабільний емоційний та психологічний стан є дуже важливим чинником ефективного рефлексивного процесу. Жорсткий зовнішній контроль, догматизм негативно впливає на рефлексію та робить неможливим саморозвиток.

Викладачу доцільно стимулювати критичне мислення студентів через подання особистого прикладу рефлексивної позиції. Коли у студента сформована професійно-рефлексивна позиція, він усвідомлює свій професійний рівень, тоді він може саморозвиватись у своїй професії.

Завдяки рефлексії стає можливим проаналізувати набутий досвід, мотивацію та покращити вміння саморозвитку особистості. На рефлексію впливає самооцінка; оскільки рефлексія пов'язана зі здібністю прийняття рішень, автономні студенти є більш здатними до самоаналізу. Здобувачі вищої освіти з більш активним виявом самостійності можуть оцінити якість своїх знань з мови, методи навчання, котрі для них є більш ефективними, розуміють свої слабкі сторони. Рефлексія притаманна тим автономним студентам, які не потребують постійного контролю, отож викладачам потрібно створювати рефлексивне середовище для того, щоб студенти виявляли більшу самостійність, розумно підходили до власного навчання; саме за цих умов їх результати професійної підготовки покращаться. Отже ефективне рефлексивне середовище виникає тоді, коли викладач аналізує недоліки у знаннях та вміннях здобувачів вищої освіти, пояснює вибір шляхів їх подолання.

Висновки. Самооцінка рівня володіння мовою студентів залежить від їхнього психологічного та емоційного стану та особистісних характеристик (від характеру, впевненості у собі, самовпевненості, власної оцінки своєї особистості тощо).

Однією з важливих умов розвитку рефлексії є створення рефлексивного навчального середовища, пов'язаного з майбутньої спеціальністю, що стає запорукою вдалого опанування професійно-мовленнєвою компетентністю. Під час викладання англійської мови студентам-іноземцям інженерно-будівельного профілю потрібно враховувати їхні аналітичні здібності та акцентувати на рефлексивній позиції щодо сприйняття навчального матеріалу. У процесі навчання потрібно використовувати завдання, наближені до реальних професійних ситуацій, що у свою чергу сприяє розвитку рефлексивних здібностей студентів, забезпечувати їх умовами для активного застосування аналізу та мислення.

Рефлексивний компонент суттєво впливає на формування професійно-мовленнєвої компетентності студентів-іноземців, дозволяє їм оцінювати власний рівень знань та навичок з комунікації іноземною мовою та може стати поштовхом до перспективного самовдосконалення.

Література:

1. Zadorozhna I. Reflective foreign language teaching and learning of university students Наукові записки. серія: педагогіка. 2017. № 4. doi 10:25128/2415-3605.17.4.1
2. Савченко О.О., Розвиток іншомовної комунікативної компетентності студентів інженерно-технічного профілю . Вкладання мов у вищих навчальних закладах освіти. Випуск 16, Харків, 2010, с. 187-194
3. Семиченко В. А. Психологія особистості / Валентина Анатоліївна Семиченко. – К.: Вид. Ешке О. М., 2001. – 427 с.
4. Beacco, J.-C. & Byram, M. (2007). De la diversité linguistique à l'éducation plurilingue: guide pour l'élaboration des politiques linguistiques éducatives en Europe. Strasbourg : Conseil de l'Europe
5. Brookfield, S. (2017). Becoming a critically reflective teacher (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey Bass.
6. Council of Europe (2001): Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Strasbourg: Cambridge University Press
7. Grossman, R. (2009). Structures for facilitating student reflection. *College Teaching*, 57(1), 15–22
8. Jones, Marianne E. Developing your portfolio: enhancing your learning and showing your stuff: a guide for the early childhood student or professional / Marianne Jones and Marilyn Shelton.—2nd ed., 2011, p.171
9. Little, David (2005): “The Common European Framework and the European Language Portfolio: involving learners and their judgements in the assessment process”. *Language Testing* 22.3, 321-336.
10. Moon, J. (2004). A handbook of reflective and experiential learning: Theory and practice. London: Routledge Falmer
11. Nadine Normand-Marconnet, « L'auto-évaluation comme facteur d'évolution du rapport à l'apprentissage des langues », *Recherches en didactique des langues et des cultures [En ligne]*, 9-1 | 2012, mis en ligne le 01 avril 2012, consulté le 16 mars 2020. URL : <http://journals.openedition.org/rdlc/2476> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/rdlc.2476>
12. Rodgers, C. (2002). Defining Reflection: Another Look at John Dewey and Reflective Thinking. *Teachers College Record*, 104(4), 842–866. <https://doi.org/10.1111/1467-9620.00181>
13. E. Spelt, H. Biemans, H. Tobi, P. Luning, M. Mulder (2009) Teaching and Learning in Interdisciplinary Higher Education: A Systematic Review. *Educational Psychology Review*, Volume 21, Number 4, p.365-378, DOI - 10.1007/s10648-009-9113-z
14. Sortland, B. (Ed.). (2018b). Students in Experts in Teamwork. Book of reflections 2019. Trondheim: NTNU
15. Spelt, E. J. H., Biemans, H. J. A., Tobi, H., Luning, P. A., & Mulder, M. Teaching and learning in interdisciplinary higher education: A systematic review. *Educational Psychology Review*, 21, 365–378
16. Sven Veine, Martha Kalvig Anderson, Nina Haugland Andersen, Thomas Christian Espenes, Tove Bredesen Søyland, Patric Wallin & Jonathan Reams (2020) Reflection as a core student learning activity in higher education - Insights from nearly two decades of academic development, *International Journal for Academic Development*, 25:2, 147-161, DOI: 10.1080/1360144X.2019.1659797
17. Tanner KD (2011). Reconsidering “what works.” *CBE Life Sci Educ* 10, 329–333
18. Zimmerman, B. J. (2000). Attaining self-regulation: A social cognitive perspective. In M. Boekaerts, P. R. Pintrich & M. Zeidner (Eds.), *Handbook of self-regulation* (pp. 13-40). San Diego, California: Academic Press

References:

1. Iryna Zadorozhna. Reflective foreign language teaching and learning of university students *Naukovi zapysky. seriia: pedahohika.* — 2017. — № 4. doi 10:25128/2415-3605.17.4.1
2. Savchenko O.O., Rozvytok inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv inzhenerno-tekhnichnoho profilu . Vykkladannia mov u vyshchyykh navchalnykh zakladakh osvity. Vypusk 16, Kharkiv, 2010, s. 187-194 [in Ukrainian]
3. Semychenko V. A. Psykholohiia osobystosti / Valentyna Anatoliivna Semychenko. – K.: Vyd. Eshke O. M., 2001. – 427 s. [in Ukrainian]
4. Beacco, J.-C. & Byram, M. (2007). De la diversité linguistique à l'éducation plurilingue: guide pour l'élaboration des politiques linguistiques éducatives en Europe. Strasbourg : Conseil de l'Europe
5. Brookfield, S. (2017). Becoming a critically reflective teacher (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey Bass.
6. Council of Europe (2001): Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Strasbourg: Cambridge University Press

7. Grossman, R. (2009). Structures for facilitating student reflection. *College Teaching*, 57(1), 15–22
8. Jones, Marianne E. *Developing your portfolio: enhancing your learning and showing your stuff: a guide for the early childhood student or professional* / Marianne Jones and Marilyn Shelton.—2nd ed., 2011, p.171
9. Little, David (2005): “The Common European Framework and the European Language Portfolio: involving learners and their judgements in the assessment process”. *Language Testing* 22.3, 321-336.
10. Moon, J. (2004). *A handbook of reflective and experiential learning: Theory and practice*. London: Routledge Falmer
11. Nadine Normand-Marconnet, « L'auto-évaluation comme facteur d'évolution du rapport à l'apprentissage des langues », *Recherches en didactique des langues et des cultures* [En ligne], 9-1 | 2012, mis en ligne le 01 avril 2012, consulté le 16 mars 2020. URL : <http://journals.openedition.org/rdlc/2476> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/rdlc.2476>
12. Rodgers, C. (2002). Defining Reflection: Another Look at John Dewey and Reflective Thinking. *Teachers College Record*, 104(4), 842–866. <https://doi.org/10.1111/1467-9620.00181>
13. E. Spelt, H. Biemans, H. Tobi, P. Luning, M. Mulder (2009) *Teaching and Learning in Interdisciplinary Higher Education: A Systematic Review*. *Educational Psychology Review*, Volume 21, Number 4, p.365-378, DOI - 10.1007/s10648-009-9113-z
14. Sortland, B. (Ed.). (2018b). *Students in Experts in Teamwork. Book of reflections 2019*. Trondheim: NTNU
15. Spelt, E. J. H., Biemans, H. J. A., Tobi, H., Luning, P. A., & Mulder, M. *Teaching and learning in interdisciplinary higher education: A systematic review*. *Educational Psychology Review*, 21,365–378)
16. Sven Veine, Martha Kalvig Anderson, Nina Haugland Andersen, Thomas Christian Espenes, Tove Bredesen Søyland, Patric Wallin & Jonathan Reams (2020) *Reflection as a core student learning activity in higher education - Insights from nearly two decades of academic development*, *International Journal for Academic Development*, 25:2, 147-161, DOI: 10.1080/1360144X.2019.1659797
17. Tanner KD (2011). *Reconsidering “what works.”* *CBE Life Sci Educ* 10, 329–333
18. Zimmerman, B. J. (2000). *Attaining self-regulation: A social cognitive perspective*. In M. Boekaerts, P. R. Pintrich & M. Zeidner (Eds.), *Handbook of self-regulation* (pp. 13-40). San Diego, California: Academic Press

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-600-608](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-600-608)

Сє Юйдін аспірант кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027

Маркович Марія Йосипівна кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, <https://orcid.org/0000-0002-0510-2001>.

Мацишина Зоя Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, <https://orcid.org/0000-0001-7638-6729>.

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИК ТРЕНІНГ-НАВЧАННЯ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ДИЗАЙНУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу методик тренінг-навчання в контексті навчання дизайнерів. Проаналізовано попередні дослідження, що стосуються тренінг-навчання та його застосування в галузі дизайну. Визначено, що тренінг-навчання – це освітня методика, яка поєднує в собі елементи практичного тренінгу і формального навчання. Цей підхід спрямований на те, щоб надати учасникам можливість навчитися новим знанням і навичкам шляхом активної взаємодії, обміну досвідом і практичного застосування отриманої інформації. Описано теоретичний контекст тренінг-навчання, включаючи основні принципи (активна взаємодія, практичне застосування знань, співпраця та колективна діяльність) та теоретичні моделі, що лежать в основі цих методик. Визначено, що використання методик тренінг-навчання у підготовці фахівців з дизайну є актуальним і ефективним підходом. Вони сприяють розвитку творчості, практичних навичок та критичного мислення у здобувачів, що є необхідними вміннями у сучасному світі дизайну. Адже у тренінг-навчанні використовуються реальні сценарії та проекти, що сприяє орієнтації на реальність і підготовці студентів до професійної діяльності. Важливим елементом тренінг-навчання визначено рефлексію та зворотний зв'язок, що допомагають студентам аналізувати свою роботу, вдосконалювати свої навички та отримувати конструктивну оцінку. Проаналізовано переваги та недоліки використання методик тренінг-навчання у навчанні студентів-дизайнерів. Описано та наведено конкретні приклади застосування методик тренінг-навчання в освітніх програмах з дизайну. Детально розглянуто колективні дискусії, рольові ігри, кейс-студії та використання електронного навчання як інструменти для розвитку креативності, критичного мислення, співробітництва, комунікативних та практичних навичок студентів-дизайнерів. Підсумовано, що методики тренінг-навчання можуть бути використані для практичного навчання дизайну. Вони створюють імітаційне середовище, де студенти можуть випробувати реальні ситуації та розвивати свої професійні навички, такі як комунікація, співпраця, креативне мислення та управління проектами. Використання таких методів допомагає створити затяжний інтерактивний досвід навчання, в якому здобувачі-дизайнери

можуть експериментувати та вдосконалюватись у своїй професійній практиці. Розглянуто виклики, пов'язані з індивідуальними потребами студентів, співпрацею та комунікацією, використанням сучасних технологій, таких як комп'ютерне моделювання, віртуальна реальність та інтерактивні платформи, розвитком критичного мислення та перспективи використання методик тренінг-навчання в підготовці фахівців з дизайну. Сформульовано рекомендації для поліпшення ефективності навчання дизайнерів з використанням цих методик. Окреслено перспективи для подальших досліджень.

Ключові слова: тренінг-навчання, навчання дизайну, тренінгові методики, колективні дискусії, рольові ігри, кейс-студії.

Xie Yuding Ostgraduate of the Fine Arts, Design and Methods of their Teaching Departments, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Maksym Kryvonos St., 2, Ternopil, 46027

Markovych Mariya Yosypivna Candidate of Art Studies, Docent, Docent of the Fine Arts, Design and Methods of their Teaching Departments, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Maksym Kryvonos St., 2, Ternopil, 46027, <https://orcid.org/0000-0002-0510-2001>.

Matsyshyna Zoia Anatolyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Docent of the Fine Arts, Design and Methods of their Teaching Departments, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Maksym Kryvonos St., 2, Ternopil, 46027, <https://orcid.org/0000-0001-7638-6729>.

APPLICATION OF TRAINING AND LEARNING METHODS IN THE TRAINING OF DESIGN PROFESSIONALS

Abstract. The article is devoted to the analysis of training methods in the context of designers' education. Previous studies on training and its application in the field of design are analyzed. It is determined that training-teaching is an educational methodology that combines elements of practical training and formal education. This approach is aimed at providing participants with the opportunity to learn new knowledge and skills through active interaction, exchange of experience and practical application of the information received. The author describes the theoretical context of training and learning, including the basic principles (active interaction, practical application of knowledge, cooperation and collective activity) and theoretical models underlying these techniques. It is determined that the use of training and learning methods in the training of design professionals is a relevant and effective approach. They contribute to the development of creativity, practical skills and critical thinking in students, which are necessary skills in the modern world of design. After all, training and education uses real-life scenarios and projects, which helps to focus on reality and prepare students for professional activities. An important element of training and education is reflection and feedback, which help students analyze their work, improve their skills and receive constructive feedback. The advantages and disadvantages of using training and learning methods in teaching design students are analyzed. Specific examples of the use of training and learning methods in design education programs are described and given. Collective discussions, role-playing games, case studies, and the use of e-learning as tools for developing creativity, critical thinking, cooperation, communication and practical skills of design students are considered in detail. It is summarized that training and learning methods can be used for practical design education. They create a simulation environment where students can experience real-life situations and develop their professional skills, such as communication, collaboration, creative thinking, and project management. The use of such

methods helps to create a long-lasting interactive learning experience in which design students can experiment and improve their professional practice. The challenges associated with individual student needs, collaboration and communication, the use of modern technologies such as computer modeling, virtual reality and interactive platforms, the development of critical thinking, and the prospects for using training and learning methods in the training of design professionals are considered. Recommendations for improving the effectiveness of designers' education using these methods are formulated. Prospects for further research are outlined.

Keywords: training-education, design education, training methods, collective discussions, role-playing games, case studies.

Постановка проблеми. Застосування методик тренінг-навчання у підготовці фахівців з дизайну є актуальною та значущою темою в сучасному освітньому процесі. Розвиток галузі дизайну та зміни в суспільстві вимагають від майбутніх фахівців критичного мислення, комунікативних навичок та здатності до колективної роботи. Традиційні методи навчання, що ґрунтуються на передачі знань викладачем студентам, втрачають свою ефективність, тож важливим є використання нових підходів до навчання. Методики тренінг-навчання акцентують на активній участі здобувачів у процесі навчання. Вони сприяють розвитку гнучкості, креативності, здатності до самостійного розв'язання завдань, які є ключовими для успіху фахівців у галузі дизайну. Методики тренінг-навчання спрямовані на практичне застосування знань і навичок, що дозволяє студентам навчитися швидко реагувати на виклики, працювати з реальними проєктами та розвивати навички роботи з клієнтами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідження методик та особливостей організації тренінг-навчання вчені спираються на те, що традиційні методи навчання, такі як лекції та семінарські (практичні, лабораторні) заняття, не завжди ефективні для розвитку креативності та практичних навичок у студентів. Особливо питання актуалізується, коли говоримо про навчання креативним галузям, до яких належить і дизайн. Основи тренінг-навчання як складової інноваційних технологій навчання здобувачів у вищій школі у своїх дослідженнях розглядають О. Бецько [1], К. Вішневська [2], М. Марко [3], В. Радул [4], О. Тужилкіна [5], О. Шапран [6] та ін. Окремим напрямом наукових пошуків вчених, зокрема, Л. Корзюкова [7], М. Кос [8], І. Марчук [9], Н. Олійник [10], Н. Онищенко [11], О. Синиці [12] та ін. є вивчення ефективності застосування методів, що є частиною тренінг-навчання (кейс-метод, колективні дискусії, рольові ігри, імітаційне моделювання тощо). У проаналізованих дослідженнях було підкреслено значущість впровадження методик тренінг-навчання в університетські освітні програми. Вони сприяють розвитку креативності, творчого мислення та практичних навичок студентів, підготовці до реальних ситуацій у професійній діяльності та сприяють формуванню здатності до самостійного розв'язання проблем. Однак, варто наголосити на важливості подальших досліджень та обґрунтування необхідності впровадження нових підходів до тренінг-навчання саме у галузі дизайну, оскільки ця сторона проблеми досі є мало вивченою.

Мета статті – дослідити актуальні методики тренінг-навчання, які застосовуються в підготовці фахівців з дизайну; розкрити потенціал цих методик у розвитку креативності, творчого мислення та практичних навичок студентів, а також виявити переваги та недоліки їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Поняття «тренінг» означає систематичний процес навчання та розвитку, спрямований на підвищення знань, навичок, компетенцій і ефективності у певній сфері діяльності. «Навчальний тренінг розглядається як активна

навчальна діяльність студентів, під час здійснення якої майбутні фахівці виконують тренінгові вправи, адаптовані до майбутньої професійної діяльності, під керівництвом викладача-тренера на основі спеціально підготовлених інструктивно-методичних матеріалів відповідно до сучасних вимог професійної діяльності» [5, С. 260-261]. Тренінг-навчання – це підхід до освіти й навчання, який активно залучає студентів у практичну діяльність, експериментування та самостійне розв'язання проблем. Цей підхід стимулює студентів до пошуку альтернативних шляхів розв'язання проблем та розвитку творчих рішень. За Т. Синицею в цілому «тренінг являє собою систему активних (інтерактивних) прийомів і засобів, використання яких сприяє формуванню професійної компетентності, розвитку й удосконалення професійних якостей, умінь та навичок. Характерною ознакою тренінг-навчання є активна взаємодія учасників навчального процесу, яка зумовлена ігровою імітацією та моделюванням ситуацій, пов'язаних з професійним досвідом, і спрямована на підвищення мотивації до навчання. Тренінг не передбачає передачу знань та вмій у незмінному вигляді, а створює можливості прямої взаємодії з реальністю, яка вивчається, навчання на власному досвіді» [12, С. 76-77].

Основні принципи тренінг-навчання у контексті навчання дизайнерів базуються на активному включенні студентів у процес навчання, створенні сприятливого середовища для експериментування та розвитку креативних здібностей. Основними принципами тренінг-навчання є: 1) активна участь (викладач стає фасилітатором навчання, стимулюючи активну участь студентів, долучаючи їх до дискусій, спільних проєктів та вирішення реальних дизайнерських завдань. Таким чином здобувачі мають можливість висловлювати власні ідеї, обґрунтовувати рішення та співпрацювати з іншими студентами); 2) експеримент та самостійне розв'язання проблем (тренінг-навчання спонукає здобувачів до експериментування та самостійного розв'язання проблем. Вони вчаться вирішувати складні завдання, розвиваючи творчі рішення та інноваційні підходи до дизайну. Викладачі стимулюють студентів до пошуку альтернативних шляхів розв'язання, розширення меж та переосмислення відомих понять); 3) взаємодія та співпраця (важливим принципом тренінг-навчання є стимулювання взаємодії та співпраці між студентами. Це може бути досягнуто через колективні дискусії, групові проєкти або рольові ігри. Взаємодія допомагає розвивати комунікативні навички, співробітництво та здатність до колективної роботи – навички, які є важливими для побудови успішної кар'єри у сфері дизайну); 4) орієнтованість на реальність (тренінг-навчання у дизайні має бути орієнтованим на реальність, адже студенти мають можливість отримати практичні навички та підготуватись до реальної професійної діяльності тільки коли працюють з реальними проєктами та сценаріями, що відповідають реальним викликам і потребам галузі); 5) рефлексія та зворотний зв'язок (важливою складовою тренінг-навчання є рефлексія та зворотний зв'язок. Здобувачі мають можливість аналізувати свою роботу, оцінювати власні успіхи та помилки, а також отримувати конструктивний зворотний зв'язок від викладачів та колег. Це допомагає їм розвивати свої навички та покращувати свою працю). Окреслені принципи тренінг-навчання у контексті навчання дизайнерів сприяють активному, практичному та стимулюючому навчанню, що допомагає розвивати критичне мислення та практичні навички, необхідні для успішної кар'єри майбутніх фахівців у галузі дизайну.

Для забезпечення багатогранного і цілеспрямованого розвитку майбутніх дизайнерів у процесі їх освітньої підготовки можна використовувати різні теоретичні моделі тренінг-навчання, серед яких: 1) модель експериментального навчання (ґрунтується на принципі експерименту та дослідження. Вона передбачає створення ситуацій, де студенти можуть експериментувати з новими ідеями, методами та матеріалами. Це сприяє розвитку їх творчих здібностей і спробам знаходити нові шляхи в дизайні); 2) проблемно-орієнтована

модель (базується на розв'язанні реальних проблем або завдань у контексті дизайну. Студентам надається можливість працювати над проектами, які мають практичний аспект і вимагають аналізу, креативності та розробки реальних рішень. Це дозволяє їм отримати практичний досвід і підготуватись до викликів, з якими вони зустрінуться в професійній практиці; 3) модель колективного навчання (модель ставить акцент на співпрацю та взаємодію між здобувачами. Вона включає групові проекти, колективні дискусії та обмін думками. Це допомагає студентам розвивати навички комунікації, співпраці та колективної роботи, що є важливими в професійній практиці дизайну); 4) модель особистісного розвитку (спрямована на розвиток особистості студента, зокрема його творчість, самовизначення та самореалізацію. Вона підтримує індивідуальний підхід до навчання, де студентам надається можливість вибирати проекти та завдання, що відповідають їхнім інтересам і потребам. Це сприяє розвитку унікального стилю та ідентичності кожного дизайнера).

Як бачимо, використання методик тренінг-навчання в навчанні студентів-дизайнерів має свої переваги (активна участь, розвиток креативності, практична підготовка, рефлексія та зворотний зв'язок), разом з тим маємо говорити й про складнощі та недоліки у процесі такого навчання: 1) вимоги до тренера (ефективне використання методик тренінг-навчання вимагає висококваліфікованого тренера або викладача, який має не тільки знання в галузі дизайну, але й розвинені навички створення та проведення тренінгу, а також вміння створювати стимулююче освітнє середовище); 2) часові обмеження (методики тренінг-навчання можуть вимагати значних часових затрат, як для тренера, так і для студентів. Це може бути проблематичним в умовах обмеженого часу, особливо якщо є необхідність покриття великого обсягу навчального матеріалу); 3) відсутність індивідуалізації (застосування загальних методик тренінг-навчання може обмежувати індивідуальний розвиток студентів-дизайнерів. Вони можуть мати різні потреби, рівень умінь та інтереси, тому необхідно забезпечити індивідуальний підхід до навчання для кожного здобувача); 4) відсутність контексту реального проекту (деякі методики тренінг-навчання можуть відступати від реального професійного контексту дизайну. Вони можуть недостатньо враховувати справжні виклики та обмеження, з якими стикаються дизайнери у реальних проектах). Тож, використання методик тренінг-навчання вимагає уважного планування, якісного тренера та збалансованого підходу до комбінації загальних методик з індивідуальним підходом до кожного здобувача.

Розглянемо конкретні методи тренінг-навчання, які можуть бути застосовані у процесі підготовки фахівців з дизайну, а саме – колективні дискусії, рольові ігри, кейс-студії.

Колективні дискусії – метод, що передбачає організацію групових дискусій, де учасники можуть обмінюватися думками, досліджувати питання та аналізувати різні погляди. Це стимулює активну участь і поглиблене розуміння матеріалу, а також сприяє розвитку навичок комунікації та співпраці. Цей метод можна застосовувати у багатьох варіаціях, зокрема це можуть бути:

а) Колективна дискусія над критичним аналізом дизайнерських проектів: у рамках навчання дизайну студенти можуть брати участь у колективній дискусії, де вони обговорюють та аналізують роботи один одного. Це сприяє взаємному навчанню, обміну поглядами та знаннями, а також розвитку критичного мислення. Кожен студент має можливість висловити свою думку, запропонувати покращення та взяти участь у конструктивній дискусії з метою вдосконалення свого власного проекту.

б) Розвиток творчих ідей у груповому проекті: використання колективних дискусій може бути особливо корисним при роботі над груповими проектами в дизайні. Студенти з

різними поглядами та навичками можуть обмінюватися ідеями, вносити пропозиції та доповнення до загального концепту проєкту. Це дозволяє збагатити та розширити горизонти творчого процесу, забезпечити більш повне розуміння завдання та знайти нові, неочікувані рішення. Колективна дискусія також допомагає розподілити ролі та відповідальність у групі, забезпечуючи ефективну співпрацю між студентами.

Рольова гра – метод за використання якого, учасники виконують певні ролі або сценарії, що дозволяє їм відчувати ситуацію з різних перспектив і навчитися розв'язувати проблеми в реальному часі. Ще одним ефективним підходом є використання рольових ігор у навчанні дизайну. Дослідження показують, що рольові ігри сприяє здатності студентів до швидкого реагування на нові завдання та дозволяє студентам експериментувати, розв'язувати складні проблеми та розвивати креативні рішення, що є важливими навичками у сучасному дизайні. Наведемо кілька можливих сценаріїв:

а) Рольова гра «Клієнт та дизайнер»: студенти можуть взяти участь у рольовій грі, де одна група виступає в ролі клієнтів, а інша – в ролі дизайнерів. Клієнти представляють вигадану компанію або організацію, яка шукає дизайнерські рішення для свого продукту або бренду. Дизайнери повинні працювати разом, враховуючи вимоги клієнта, його побажання та обмеження. Ця рольова гра допомагає студентам розвинути навички комунікації, співпраці та розуміння потреб клієнтів.

б) Рольова гра «Дизайн-студія»: у цій рольовій грі студенти поділяються на команди, які виступають в ролі дизайн-студій. Кожна команда має отримати завдання проєкту, яке вони повинні виконати протягом обмеженого часу. В середині команди учасники повинні співпрацювати, делегувати ролі та обговорювати кожну фазу проєкту – від концепції до реалізації. На завершальному етапі команди повинні представити результат своєї роботи, доречним буде використати метод взаємного оцінювання. Ця рольова гра сприяє розвитку командних навичок, креативного мислення та вміння працювати під тиском.

Кейс-студії – метод у процесі реалізації якого учасники аналізують ситуації, що вимагають рішення, і працюють над розв'язанням проблеми, використовуючи свої знання та навички. Цей підхід сприяє глибокому засвоєнню матеріалу та практичному застосуванню набутих знань. Пропонуємо такі варіанти для роботи зі студентами-дизайнерами:

а) Кейс-студія з реальним проєктом: здобувачам може бути запропоновано вивчити та проаналізувати реальний дизайнерський проєкт, який був виконаний раніше. Вони отримують можливість дослідити всі аспекти проєкту, включаючи його цілі, цільову аудиторію, концепцію та виконання. Студентам потрібно проаналізувати сильні та слабкі сторони проєкту, запропонувати покращення та розробити власний дизайн, враховуючи набуті знання у процесі дослідження. Цей підхід дозволяє здобувачам отримати практичний досвід та покращити свої навички на основі реального професійного випадку.

б) Кейс-студія з розробки бренду: у цьому випадку здобувачам надається завдання розробити бренд для вигаданої компанії або продукту. Вони повинні проаналізувати цільову аудиторію, конкурентне середовище та ринкові тенденції, щоб створити унікальний бренд, включаючи логотип, кольорову палітру, фірмовий стиль та комунікаційну стратегію. Студенти мають можливість проявити свою креативність, стратегічне мислення та навички проєктування брендів. Кейс-студії з розробки бренду дозволяють студентам практикувати весь процес створення бренду, від дослідження до втілення концепції, що робить їх готовими до реальних професійних завдань.

У процесі сучасної підготовки студентів-дизайнерів не можна забувати про вплив сучасних технологій на тренінг-навчання. Використання електронного навчання, онлайн-курсів (у т.ч. на платформах Udemy, Coursera, Skillshare, LinkedIn Learning), віртуальної

реальності (може використовуватись для візуалізації дизайну простору, симуляції виробничих процесів, створення та перегляду віртуальних макетів та прототипів своїх дизайнів тощо) та інших інтерактивних інструментів (напр. використання професійних програм таких як Adobe Creative Suite, Sketch або Figma) стає все більш популярним. Тож, інтерактивні технології дозволяють створювати імерсивне навчальне середовище, де студенти можуть експериментувати, вчитися на практиці та розвивати свої навички. Усі описані методики можуть бути комбіновані та адаптовані в залежності від особливостей навчального процесу і мети тренінг-навчання.

Використання методик тренінг-навчання у процесі підготовці фахівців з дизайну передбачає подолання ряду викликів та відкриває нові перспективи для розвитку цієї галузі. Так, студенти-дизайнери мають різні індивідуальні потреби та рівні знань. Використання методик тренінг-навчання повинно бути гнучким, щоб враховувати цю варіативність. Навчальні програми повинні бути налаштовані на індивідуальні потреби студентів, надаючи їм можливість вибирати курси, проєкти та завдання, які відповідають їхнім інтересам та професійним цілям. Велике значення у дизайні мають практичні навички. Однак, викладання цих навичок через методики тренінг-навчання може бути викликом, адже це вимагає розробки реалістичних ситуацій, завдань та проєктів, які дозволяють студентам застосовувати свої навички в практичних сценаріях. Дизайнери часто працюють в команді, спілкуючись та співпрацюючи з іншими фахівцями, такими як розробники програмного забезпечення, маркетологи та клієнти. Розвиток навичок комунікації та співпраці є важливим аспектом навчання дизайнерів. Методи тренінг-навчання повинні стимулювати студентів до активної участі в спільних проєктах, дискусіях та колективних діях. Розвиток технологій, таких як штучний інтелект, віртуальна та доповнена реальність, відкриває нові можливості для методик тренінг-навчання в дизайні. Використання цих технологій може поліпшити ефективність навчання та надати студентам нові інструменти для дослідження і творчості, сприяти розвитку критичного мислення студентів, стимулюючи їх до аналізу та оцінки різних дизайнерських підходів та рішень.

Допомогти подолати перешкоди та покращити ефективність підготовки фахівців з дизайну за допомогою методик тренінг-навчання може дотримання таких рекомендацій:

1. Розробка індивідуальних планів навчання: важливо забезпечити можливість студентам вибирати курси, проєкти та завдання, що відповідають їхнім індивідуальним потребам та цілям. Створення індивідуальних планів навчання дозволить студентам розвивати свої сильні сторони та зацікавленість у конкретних аспектах дизайну.

2. Використання інтерактивних технологій: застосування інтерактивних технологій, таких як віртуальна реальність, онлайн-платформи та додатки, для створення захоплюючих та ефективних навчальних середовищ дозволить студентам взаємодіяти з матеріалами та практикувати навички в імерсійному та зручному форматі.

3. Проєктне навчання: необхідно використовувати методику проєктного навчання, де студенти активно займаються розробкою та втіленням дизайн-проєктів. Це дозволить їм отримати практичний досвід, розвивати творчість та працювати в команді, що відповідає реальним умовам роботи в галузі дизайну.

4. Колективні дискусії та співпраця: слід стимулювати студентів до активної участі в колективних дискусіях, співпраці та обміну ідеями, щоб розвивати навички комунікації, критичного мислення та творчого мислення.

5. Зворотний зв'язок та оцінювання: обов'язковий регулярний зворотний зв'язок та оцінювання дозволять здобувачам оцінювати свій прогрес та зрозуміти, в яких аспектах їм потрібно поліпшити ситуацію. Слід також використовувати різні методики оцінювання, такі як портфоліо, пірингова оцінка та самооцінювання.

6. Навчання на основі задач: в основі навчальних програм мають бути покладені реальні задачі та сценарії з галузі дизайну. Це допоможе студентам розвивати практичні навички та здатність застосовувати їх у реальних ситуаціях.

7. Континуальне навчання: важливо забезпечити можливості для студентів здобувати нові знання та навички після закінчення навчального курсу. Так, можна створити мережі підтримки, запропонувати професійні воркшопи чи використати онлайн-ресурси для продовження навчання та розвитку практичних навичок у галузі дизайну.

Вищенаведені рекомендації допоможуть покращити ефективність підготовки фахівців з дизайну та забезпечити їх готовність до реальних викликів галузі.

Висновки. Методики тренінг-навчання є важливим інструментом у підготовці фахівців з дизайну. Вони сприяють активному залученню здобувачів до освітнього процесу, розвивають їхні практичні навички, стимулюють творчість та сприяють розвитку критичного мислення. Хоча методики тренінг-навчання мають багато переваг, серед яких стимулювання активності студентів, залучення до спільних проєктів та використання нових технологій, їм також притаманні деякі недоліки, зокрема - недостатня індивідуалізація, складність в організації колективної роботи та потреба у великих ресурсах, що може стати викликом під час їх використання. Перспективи використання методик тренінг-навчання у підготовці фахівців з дизайну полягають у розвитку нових технологій, які дозволяють створювати більш імерсивні та інтерактивні освітні середовища. Крім того, індивідуалізація навчання, збільшення можливостей співпраці та підвищення якості зворотного зв'язку є ключовими напрямками інтенсифікації використання методик тренінг-навчання у майбутньому. Перспективу подальших досліджень з теми вбачаємо у вивченні ефективних методів адаптації методик тренінг-навчання до конкретних контекстів та груп студентів та розробці індивідуалізованих підходів до навчання дизайнерів, з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, навичок та особливостей, що може покращити ефективність і результативність навчання.

Література:

1. Бецько О. С. Рольова гра в умовах професійного навчання студентів // Сучасні методи викладання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі : матер. науково-практ. конф., м. Київ, 28-30 квітня 2014 р. Київ: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», 2014. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1174>.
2. Вішневська К. Г. Імітаційно-ігрове навчання як процес формування творчих здібностей студентів вищої школи // Педагогічні науки: зб. наук. пр. ХДУ. 2007. Вип. 46. С. 190–193.
3. Марко М. М. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до застосування навчально-ігрових технологій у професійній діяльності: дис. на здобуття наук. ст. канд. пед. наук: 13.00.04. Мукачево, 2018. 272 с.
4. Радул В. В. Інноваційні технології у процесі професійної підготовки фахівців // Науковий вісник Льотної академії. Сер: Педагогічні науки, 2017. С. 353–358.
5. Тужилкіна О. В., Степанова Л. В. Тренінг як засіб формування професійних компетенцій майбутніх фахівців з управління персоналом // Якість вищої освіти: компетентнісний підхід у підготовці сучасного фахівця: матер. XLIII Міжн. науково-метод. конф., м. Полтава, 14-15 листопада 2018 р. Полтава: ПУЕТ, 2019. С. 259–262.
6. Шапран О. Імітаційні технології навчання майбутніх викладачів у вищій школі: сутність, класифікація та різновиди, особливості застосування // Scientia et societas : зб. наук. праць. Переяслав, 2022. Вип. 1. С. 9–19.
7. Корзюкова Л. П. Ділові ігри на заняттях з іноземної мови (за профспрямуванням). Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій: матеріали III Всеукраїнського науково-методичного семінару, м. Суми, 1 листопада 2019 р.. Суми, 2019. С. 156–159.
8. Кос М. В. Імітаційне моделювання в процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів тактичного рівня як науково-педагогічна проблема // Young Scientist, 2018. № 5 (57). С. 49–53.

9. Марчук І. Імітаційні методи формування економічної компетентності в майбутніх магістрів медицини // Український педагогічний журнал, 2019. № 2. С. 133–140.

10. Олійник Н. Ю. Ділова гра як ефективна модель пізнавальної діяльності студентів при вивченні економічних дисциплін // Інноваційна педагогіка, 2022. Вип. 22. Т. 2. С. 141–144. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/22/part_2/33.pdf.

11. Онищенко Н. П. Застосування ігрових технологій під час викладання педагогічних дисциплін у вищій школі // Актуальні питання гуманітарних наук, 2021. Вип. 35. Т. 4. С. 260–267. URL: http://www.apnhjournal.in.ua/archive/35_2021/part_4/41.pdf

12. Синиця Т. В., Осмірко І. В. Формування знаньєвих та практичних компетенцій у студентів економічного профілю // Модернізація структури та змісту економічної освіти на засадах компетентнісного підходу : матеріали наук.-метод. семінару викл. екон. ф-ту ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2016. – С. 75–79.

References:

1. Betsko, O. S. (2014). Rolova hra v umovakh profesiinoho navchannia studentiv. [Role play in the conditions of professional training of students]. Suchasni metody vykladannia inozemnoi movy profesiinoho spriamuvannia u vyshchii shkoli: mater. naukovoprakt. konf. (Kyiv, 28-30 kvitnia 2014 r.). Kyiv: Natsionalnyi tekhnichniy universytet Ukrainy «Kyivskiy politekhnichniy instytut». URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1174> [in Ukrainian].

2. Vishnevsk, K. H. (2007). Imitatsiino-ihrove navchannia yak protses formuvannia tvorchykh zdibnosti studentiv vyshchoi shkoly. [Imitation and game learning as a process of forming creative abilities of high school students]. Pedagogichni nauky: zb. nauk. pr. KhDU, 46, 190-193 [in Ukrainian].

3. Marko, M. M. (2018). Formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do zastosuvannia navchalno-ihrovyykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti. [Forming the readiness of future primary school teachers to use educational and game technologies in professional activities]: dys. na zdobuttia nauk. st. kand. ped. nauk: 13.00.04 - Teoriia i metodyka profesiinoy osvity /Drohobyskiy derzh. ped. un-t imeni Ivana Franka. Mukachivskiy derzh. un-t. Mukachevo [in Ukrainian].

4. Radul, V. V. (2017). Innovatsiini tekhnolohii u protsesi profesiinoy pidhotovky fakhivtsiv. [Innovative technologies in the process of professional training]. Naukovyi visnyk Lotnoi akademii. Ser: Pedagogichni nauky, 353-358 [in Ukrainian].

5. Tuzhykina, O. V. & Stepanova, L. V. (2019). Treninh yak zasib formuvannia profesiinykh kompetentsii maibutnikh fakhivtsiv z upravlinnia personalom. [Training as a means of forming professional competencies of future specialists in personnel management]. Yakist vyshchoi osvity: kompetentnisnyi pidkhid u pidhotovtsi suchasnoho fakhivtsia: mater. XLIII Mizhn. naukovometod. konf., m. Poltava, 14-15 lystopada. Poltava: PUET, 259–262 [in Ukrainian].

6. Shapran, O. (2022). Imitatsiini tekhnolohii navchannia maibutnikh vykladachiv u vyshchii shkoli: sutnist, klasyfikatsiia ta riznovydy, osoblyvosti zastosuvannia. [Imitation technologies for teaching future teachers in higher education: essence, classification and varieties, features of application]. Scientia et societas : zb. nauk. prats. Pereiaslav, 1, 9–19 [in Ukrainian].

7. Korziukova, L. P. (2019). Dilovi hry na zaniattiakh z inozemnoi movy (za profspriamuvanniam). [Business games in foreign language classes (by professional orientation)]. Pidhotovka maistra vyrobnychoho navchannia, vykladacha profesiinoho navchannia do vprovadzhenia v osvittii protses innovatsiinykh tekhnolohii: materialy III Vseukrainskoho naukovometodychnoho seminaru (1 lystopada 2019 r.). Sumy: Vinnychenko M. D., 156-159 [in Ukrainian].

8. Kos, M. V. (2018). Imitatsiine modeliuвання v protsesi profesiinoy pidhotovky maibutnikh ofitseriv taktychnoho rivnia yak naukovopedagogichna problema. [Simulation modeling in the process of professional training of future officers of the tactical level as a scientific and pedagogical problem]. Young Scientist, 5 (57), 49-53 [in Ukrainian].

9. Marchuk, I. (2019). Imitatsiini metody formuvannia ekonomichnoyi kompetentnosti v maibutnikh mahistriv medytsyny. [Simulation methods of formation of economic competence in future masters of medicine]. Ukrainskyi pedagogichnyi zhurnal, 2, 133-140 [in Ukrainian].

10. Oliinyk, N. Iu. (2020). Dilova hra yak efektyvna model piznavalnoi diialnosti studentiv pry vuvchenni ekonomichnykh dystsyplin. [Business game as an effective model of students' cognitive activity in the study of economic disciplines]. Innovatsiina pedagogika, 22, 2, 141-144. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/22/part_2/33.pdf [in Ukrainian].

11. Onyshchenko, N. P. (2021). Zastosuvannia ihrovyykh tekhnolohii pid chas vykladannia pedagogichnykh dystsyplin u vyshchii shkoli. [Application of game technologies during teaching of pedagogical disciplines in higher school]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 35, 4, 260-267. URL: http://www.apnh-journal.in.ua/archive/35_2021/part_4/41.pdf. [in Ukrainian].

12. Synytsia, T. V., & Osmirko, I. V. (2016) Formuvannia znannievykh ta praktychnykh kompetentsii u studentiv ekonomichnoho profilu. [Formation of knowledge and practical competencies in students of economic profile]. Modernizatsiia struktury ta zmistu ekonomichnoyi osvity na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu : materialy nauk.-metod. seminaru vykl. ekon. f-tu KhNPU im. H. S. Skovorody. Kharkiv : KhNPU, 75–79 [in Ukrainian].

УДК: 372.851

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-609-615](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-609-615)

Станіна Ольга Дмитрівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних технологій, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, <https://orcid.org/0000-0001-6754-0317>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН ІНОЗЕМНИМ СТУДЕНТАМ

Анотація. Робота присвячена визначенню особливостей викладання математичних дисциплін (на прикладі вищої математики) для іноземних студентів. Зазначено, що розглядаючи питання адаптації студентів-іноземців до життя та навчання в нашій країні в контексті вивчення математичних дисциплін, можна виокремити три групи аспектів цієї проблеми: фізичні, культурно-психологічні та ментальні аспекти. До фізичних аспектів віднесено всі питання, які пов'язані з безпосереднім проживанням іноземців в Україні (наприклад, питання акліматизації, особливості проживання, мови тощо). До культурно-психологічних всі ті питання, які пов'язані з взаємодією з іншими людьми, такі, наприклад, як необхідність спілкуватися з представниками різних культур, звикати до культурних особливостей проживання в Україні, особливостей емоційного інтелекту українських викладачів, студентів та населення взагалі, тощо. До ментальних аспектів віднесено все те, що стосується понятійного сприйняття дисципліни студентами, наприклад, особливості подання матеріалу, до якого вони звикли, відмінності у традиціях освіти тощо. Наголошено, що загальною особливістю адаптації студентів-іноземців є той факт, що у порівнянні з українськими студентами-першокурсниками у іноземних студентів період адаптації не закінчується через півроку-рік, а продовжується далі і триває набагато довше. Зазначено основні задачі, які постають перед викладачем математичних дисциплін під час роботи зі студентами-іноземцями. Зауважено, що навчання студентів-іноземців потребує від викладача не тільки високого рівня знання своєї дисципліни та професіоналізму, але й готовність пристосовуватися до потреб іноземних студентів, використовувати різноманітні форми навчання, модифікувати під наочні потреби вже існуючі навчально-методичні матеріали та створити мультинаціональне середовище спілкування та навчання.

Ключові слова: математика, навчання, іноземці, природничі науки, методи викладання.

Stanina Olha Dmytrivna Candidate of Engineering Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economic and Information Security, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, <https://orcid.org/0000-0001-6754-0317>

FEATURES OF TEACHING OF MATHEMATICAL DISCIPLINES FOR FOREIGN STUDENTS

Abstract. The work is devoted to determining the features of teaching mathematical disciplines (on the example of higher mathematics) for foreign students. The indicated relevance of this topic is represented in view of the global trend towards international education and student mobility. Considering the issues of adaptation of foreign students to life and education in our country in the context of studying mathematical disciplines, three groups of aspects of this problem

can be significant: physical, cultural-psychological and mental aspects. The physical aspects include all issues related to the direct residence of foreigners in Ukraine (for example, issues of acclimatization, peculiarities of residence, language, etc.). All issues related to interaction with other people, such as the need to communicate with representatives of different cultures, get used to the cultural peculiarities of living in Ukraine, the peculiarities of the mentality of Ukrainian teachers, etc., go to cultural and psychological ones. The mental aspects include everything related to the conceptual perception of the discipline by students, for example, the peculiarities of the presentation of the material to which they are accustomed, differences in the traditions of education, etc. The main tasks facing the teacher of mathematical disciplines while working with foreign students are clearly indicated. Teaching foreign students requires from the teacher not only a high level of knowledge of their discipline and professionalism, but also a willingness to adapt to the needs of foreign students, use various forms of education, modify existing educational and methodological materials for visual needs and create a multinational environment for communication and learning. It is important that each member of this study needs to feel part of a single team.

Keywords: mathematics, education, foreigners, natural sciences, teaching methods.

Постановка проблеми. Загальносвітова тенденція до глобалізації характеризується багатьма рисами, однією з яких є наявність міжнародної освіти та можливості студентської мобільності. Україна в цьому сенсі також є активним учасником загального процесу. Іноземні студенти розглядають наші вузи, з одного боку, через досить високий рівень освіти, а з іншого – через відносно невелику оплату навчання. Крім того, однією з відмінних рис навчання саме в Україні є наявність досить серйозних шкіл та науковців в природних науках, і чи не найперше місце в цій сфері займають математики та фізики.

Тому досить часто викладачі українських вузів, які володіють міжнародними домовленостями про співпрацю, мають необхідність працювати з іноземними студентами та допомагати їм отримати базові знання і вміння, засвоїти відповідні навички, а також отримати відповідні компетенції зі спеціальності.

Особливо часто з такою необхідністю співпрацюють викладачі математичних дисциплін (наприкладі “Вищої математики”), які в більшості є обов’язковими майже для всіх спеціальностей в університеті. Тому для цих спеціалістів особливо важливим є хороше знання відмінностей іноземних студентів від українських для того, щоб доцільним чином побудувати заняття та допомогти студентам-іноземцям адаптуватися до їх нового життя. Створення умов для адаптації в новому середовищі, інтеграція у нього, підвищення мотивації та ефективності навчання [1, 2], створення нових учбово-методичних ресурсів, націлених саме на студентів-іноземців з урахуванням їх особливостей, – все це є далеко не повним переліком задач, які стоять перед викладачем, який співпрацює зі студентами-іноземцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання навчання іноземних студентів сьогодні вже не є новим, але все ще вважається актуальним і одночасно з цим неосяжним. Якщо казати про аналіз наукової літератури, що стосується навчання студентів-іноземців, серед науковців, які працювали в цій сфері, можна виділити роботи Булгакової Н. Б., Дементьєвої Т. І., Лещенко Т. О., Палки О. В., Резван О. О., Рибаченко Л.І, Сін Ч. тощо. Серед авторів, які займалися аналізом особливостей навчання іноземними студентами саме математичних дисциплін, можна виділити роботи Бакало О. М., Віхрової О. В., Зінонос Н. О., Гочієвої М. К., Ємельянова Д. В., Маріни М. С., Тадеуш О. Х., Волосюк М., Проценко О., Гричик Т. А., Гур’євської О. М., Дубової, Н. Б., Клеопи І. А., Крупської Я. В.,

Михайленко І. В., Нестеренко В. О., Моторіної В. С., Романюк С.П., Зінонос Н.О., Дубової Н., Тулупової Л.О. та ін.

Метою статті є визначення особливостей викладання математичних дисциплін (на прикладі вищої математики) для іноземних студентів.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання адаптації студентів-іноземців до життя та навчання в нашій країні в контексті вивчення математичних дисциплін, можна виокремити три групи аспектів цієї проблеми:

- фізичні аспекти;
- культурно-психологічні аспекти;
- ментальні аспекти.

Розглянемо їх докладніше.

Фізичні аспекти. Сюди будемо відносити всі питання, які пов'язані з безпосереднім проживанням іноземців в Україні (наприклад, питання акліматизації, особливості проживання, мови тощо). Зрозуміло, що не завжди ці аспекти впливають безпосередньо на сприйняття та вивчення математичних дисциплін студентами-іноземцями, але свій негативний вклад вони в дійсності вносять.

Питання особливостей проживання студентів-іноземців добре розглянуто в роботі [3]. Єдине, що вже зараз хочеться виокремити та зазначити, – це те, що на практиці такі аспекти досить сильно можуть впливати на увагу й концентрацію студентів-іноземців, особливо тих з них, хто навчається на підготовчих курсах, а також першокурсників, які тільки-тільки пристосовуються до нової країни. Окрім того, через той факт, що студенти-іноземці продовжують жити за тими правилами і нормами, до яких вони звикли у своїй країні, на практиці такий аспект може негативно вплинути на їх взаємовідносини як всередині самої групи (особливо в тому випадку, коли сама група є міжнаціональною), так і з науково-педагогічним складом та допоміжним персоналом.

Питання мови є чи не найбільшою проблемою серед всіх інших, оскільки загальна для всіх мова спілкування (наприклад, англійська), насправді, не є рідною ні для студентів, ні для викладачів, а отже, так чи інакше, в процесі спілкування будуть виникати непорозуміння. Можливим способом вирішення цих проблем може бути паралельний запис на дошці основних моментів, про які розповідає викладач, а краще – навіть представлення повної електронної лекції, щоб дати можливість студентам заздалегідь перекласти для себе ті слова, які для них є невідомими. Крім того, якщо розв'язок тих чи інших прикладів відбувається на дошці у режимі реального часу, дуже важливим є надання студентам-іноземцям додаткового часу на запис та сприйняття інформації, оскільки для них це не просто нова інформація, а ще й необхідність перекласти наданий матеріал на свою рідну мову.

Тут окремим пунктом хочеться вказати про те, що певною перевагою у викладанні саме математичних дисциплін у порівнянні з іншими є універсальність мови математичних символів, які зустрічаються у математиці і якими користуються всі викладачі без виключення. Тому на практиці часто виявляється, що питання рівня знання саме мови спілкування викладача та студентів, які займаються математикою, не стоїть настільки гостро, як, наприклад, в більшості гуманітарних наук. Але в той же час викладач повинен чітко розуміти і не забувати, що студент-іноземець до цього моменту навчався у іншому мовному середовищі, школі, де мав справу з іншою культурою, а відповідно, в нього є всілякі елементи – навіть в межах універсальної математики, – які будуть відрізнятися від того, до чого звик викладач, і, навпаки, буде прослідковуватися різниця в тому, до чого звик сам студент. Тому викладачу бажано виділити якусь частину свого першого заняття такому важливому моменту, щоб безпосередньо зазначити, якими саме позначеннями він буде

користуватися у процесі навчання – для того, щоб в подальшому розмовляти зі студентами «однією мовою».

Більш того, навіть без урахування досить непоганого загального рівня англійської мови, з точки зору професійного (а тим паче – математичного) словникового запасу, можуть виникати проблеми. Вбачається, що ця проблема пов'язана з тим, що більшість студентів вивчають в першу чергу саме побутову англійську мову, а всі специфічні терміни (ті самі математичні) – в останній момент або, взагалі, вже безпосередньо на заняттях в українських вишах.

В такій ситуації особливо важливим буде створення для іноземних студентів, окрім класичних електронних та паперових варіантів конспекту лекцій, ще й опорного конспекту, у якому б містилася основна інформація заняття, важливі визначення, формулювання, що допомагало б швидше зорієнтуватися у матеріалі.

Окреме питання – використання смартфонів під час навчання. Якщо вітчизняні студенти використовують смартфони, скоріш, для того, щоб відволіктися від заняття, що є ознакою низької концентрації на матеріалі, який необхідно засвоїти, у випадку з іноземними студентами це – часто засіб перекладу і знаходження розуміння, а також доволі хороші можливості взаємодії як з викладачем, так і з групою.

До культурно-психологічних аспектів будемо відносити всі ті питання, які пов'язані з взаємодією з іншими людьми, такі, наприклад, як необхідність спілкуватися з представниками різних культур, звикати до культурних особливостей проживання в Україні [4], особливостей емоційного інтелекту українських викладачів, студентів та населення взагалі.

Так, наприклад, у порівнянні з українськими студентами студенти з африканських країн частіше за все є більш емоційно відкритими, вони простіше висловлюють свою думку та готові “спробувати” відповісти на питання, яке, в цілому, не знають. Можливо, саме через це такі студенти часто гірше втримують загальну дисципліну в групі і їм набагато складніше працювати наодинці з собою. Тому доцільним є надавати можливість працювати в парах або в невеликих групах. Така практика, як показує досвід, допомагає всім студентам дещо підняти свій рівень знань та розуміння дисципліни.

Важливим тут буде зазначити той факт, що через необхідність адаптації до нового середовища, його культури та мови студенти-іноземці часто знаходяться у постійному стресі, що безпосередньо впливає на їх загальний емоційний та психологічний стан [5].

Тому, враховуючи зазначені особливості, викладачу слід заздалегідь познайомитися та підтримувати контакт з куратором або відповідальним за іноземних студентів, щоб через розуміння особливостей країн-проживання студентів відповісти собі на питання щодо того, як створити комфортну та доброзичливу атмосферу, а навчальні матеріали зробити ще більш зрозумілими та цікавими.

Остання група аспектів – ментальні. До цієї групи слід відносити все те, що стосується понятійного сприйняття дисципліни студентами, наприклад, особливості подання матеріалу, до якого вони звикли, відмінності у традиціях освіти тощо.

Так, наприклад, практика показує, що українські студенти більше звикли до теоретичного матеріалу, символічної форми запису, абстрактних прикладів, в той час як іноземцям вкрай важливо надавати саме практичні приклади застосування теоретичного матеріалу, представляти багато практичних прикладів та методів їх розв'язку. Слід також зазначити, що часто іноземні студенти просто не готові працювати виключно з теоретичним матеріалом та абстрактними формулами і символічними записами.

Так, вкрай важливим для викладача математики іноземним студентам є звертання до відомих іноземних підручників, таких, наприклад, як підручники від Кембриджського чи

Оксфордського університетів. Справа тут у тому, що структура подібних книжок часто відрізняється від традиційних українських. Вони, насправді, є більш яскравими, мають більше практичних прикладів та спрямовані саме на практичне використання тем дисципліни, що є важливим в роботі зі здобувачами-іноземцями. В той самий час традиційні українські навчальні посібники (і навіть ті з них, які написані англійською мовою) сприймаються студентами-іноземцями як більш наукові та досить складні для сприйняття. Хорошим способом мотивації та заохочення іноземних студентів є також наведення безпосередніх практичних прикладів [6, 7], завдяки яким вони зможуть вирішувати реальні задачі – за допомогою того математичного апарату, який їм представляється на заняттях у українських вишах.

Водночас практика показує доволі сприятливий вплив інформаційних технологій на роботу зі студентами-іноземцями. Використання відеолекцій (бажано, щоб вони були з субтитрами), інтерактивні завдання, робота з комп'ютерними засобами візуалізації даних – все це дійсно сприятливо впливає на загальний емоційний фон в групі та полегшує процес розуміння матеріалу студентами і підвищує результати їх навчання [8].

Окремо слід зазначити той факт, що на практиці зустрічаються студенти-іноземці, які, на жаль, не мають тієї бази математичної освіти, яка притаманна українським студентам-першокурсникам, оскільки базові освіти в різних країнах можуть досить суттєво відрізнятися. А отже, якщо викладач заздалегідь не перевірів їх фундаментальні знання (наприклад, візьмемо розуміння тригонометрії чи логарифмів), в процесі навчання можуть трапитися додаткові непорозуміння, спричинені банальною відсутністю у студентів необхідної бази знань.

Зазначимо, що загальною важливою особливістю адаптації студентів-іноземців є той факт, що у порівнянні з українськими студентами-першокурсниками у іноземних студентів період адаптації не закінчується через півроку-рік, а продовжується далі і триває набагато довше, і зазвичай він проходить набагато складніше.

Таким чином, вбачаються наступні задачі, які повинен вирішувати викладач математичних дисциплін під час роботи зі студентами-іноземцями:

- створити умови для адаптації студентів до нового для них середовища та допомогти у подоланні мовного бар'єру (наприклад, залучаючи до своїх пар українських студентів, для яких англійська мова так само не є рідною і які відносяться до тієї ж вікової та соціальної категорії);

- створити відповідне методичне забезпечення дисципліни з урахуванням мовного аспекту (наприклад, за допомогою опорних конспектів, таблиць, спеціалізованих словників тощо);

- заздалегідь представити студентам-іноземцям терміни та символи, які будуть використовуватися на заняттях, та проілюструвати їх значення (в цьому також може допомогти методичне забезпечення);

- відслідковувати поточний емоційний стан студентів-іноземців, уважно слідкувати за загальною атмосферою у групі, розуміючи, що певні негативні прояви можуть вже з самого початку виглядати не так само, як в нашій країні;

- підтримувати контакт з кураторами груп чи відповідальними особами, щоб мати змогу краще розуміти загальну ситуацію в групі та культурні особливості певних студентів;

- заздалегідь прилаштувати звичні підручники, методичні та роздатковий матеріали до особливостей викладання саме в міжнаціональних групах;

- бути готовим до того, що на перших заняттях багато часу треба буде присвятити підготовчим та організаційним питанням, типу дублювання інформації, яку говорить викладач та записує на дошці (поки студенти ще, можливо, погано сприймають його вимову

або не знають деякі слова), чи досить суттєвому опитуванню з дисципліни (для розуміння початкової бази знань студентів) тощо.

Висновки. Таким чином, навчання студентів-іноземців потребує від викладача не тільки високого рівня знання своєї дисципліни та професіоналізму, але й готовність пристосовуватися до потреб іноземних студентів, використовувати різноманітні форми навчання, модифікувати під наочні потреби вже існуючі навчально-методичні матеріали та створити мультинаціональне середовище спілкування та навчання, кожен член якого буде відчувати себе частиною єдиного колективу, націленого на єдину мету – гідно закінчити університет та отримати якісну вищу освіту.

Література:

1. Насонова С.С. Сучасний підхід до викладання математичних дисциплін у вищих навчальних закладах / С.С. Насонова // Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») – 2022. – № 1(6) – С. 284- 293
2. Насонова С.С. Проблема викладання вищої математики у вищих навчальних закладах та можливі шляхи її вирішення / С.С. Насонова // Міжнародна науково-практична конференція International scientific-practical conference – 2022 – Т. 1. – С. 37-38
3. Бондаренко Л. М., Артьомова О. І. Складності адаптації іноземних студентів до навчання в українських закладах вищої освіти / Л. М. Бондаренко, О. І. Артьомова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. праць. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова – 2019. – Вип. 67. – С. 33-37.
4. Katrushova L, Yalanska S, Rudenko L, Katrushov O. Peculiarities of the process of psychological adaptation of foreign students of ukrainian higher education institutions of medical profile, role of emotional intelligence in the socialization process. / L.Katrushova, S.Yalanska, L.Rudenko, O.Katrushov // Wiadomości Lekarskie. – 2019. – Vol.72(10) – Pp. 1930-1934.
5. Rathakrishnan, B.; Bikar Singh, S.S.; Kamaluddin, M.R.; Ghazali, M.F.; Yahaya, A.; Mohamed, N.H.; Krishnan, A.R. Homesickness and Socio-Cultural Adaptation towards Perceived Stress among International Students of a Public University in Sabah: An Exploration Study for Social Sustainability. / B.Rathakrishnan, S.S. Bikar Singh, M.R Kamaluddin,. M.F. Ghazali, A. Yahaya, N.H.Mohamed, A.R.Krishnan // Sustainability – 2021 – Режим доступу: <https://doi.org/10.3390/su13094924>
6. Насонова С.С., Рижков Е.В. Застосування офісних інформаційних технологій як альтернатива програмному розв'язанню економічних задач на графовій моделі. / С.С., Насонова, Е.В. Рижков // Адаптивне управління: теорія і практика. – 2021. – №10(20). – Режим доступу: <https://amtp.org.ua/index.php/journal2/article/view/365/316>
7. Насонова С.С., Стоєва Т. І. Застосування MS Excel до розв'язання деяких технічних та економічних задач. / С.С. Насонова, Т. І. Стоєва // The XIX International Scientific and Practical Conference «Modern problems in science». – May 17-20, 2022, Vancouver, Canada. – С. 865– 867.
8. Мирошниченко В. О., Станіна О. Д. Інтерактивне навчання як інструмент підвищення професіоналізму викладача вищої школи. / В. О. Мирошниченко, О. Д. Станіна // Журнал «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). – 2022. – № 6(8). – С. 577- 586

References:

1. Nasonova S. S. (2022) Cuchasnyi pidkhid do vykladannia matematychnykh dystsyplin u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Modern approach to teaching mathematical disciplines in higher education institutions] *Prospects and innovations of science" (Series «Psychology», Series «Pedagogy», Series «Medicine»).* № 1(6). 2022. 284– 293 [in Ukrainian].
2. Nasonova S. S. (2022) Problema vykladannia vyshchoi matematyky u vyshchyykh navchalnykh zakladakh ta mozhyvi shliakhy yii vyrishennia [The problem of exposure of higher mathematics in higher educational institutions and possible ways of its solution]. *International scientific-practical conference. 2022/11/12. Vol.1. 37-38* [in Ukrainian].
3. Bondarenko L. N., Artiomoiva O. I. (2019) Skladnosti adaptatsii inozemnykh studentiv do navchannia v ukrainskykh zakladakh vyshchoi osvity [Adaptation difficulties of foreign students when attending Ukrainian universities]. *Scientific journal of M.P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 5 Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives.* Kyiv: Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov. Vol. 67. 33-37. [in Ukrainian].

4. Katrushova L, Yalanska S, Rudenko L, Katrushov O. (2019) Peculiarities of the process of psychological adaptation of foreign students of ukrainian higher education institutions of medical profile, role of emotional intelligence in the socialization process. *Wiadomości Lekarskie*. Vol.72(10). 1930-1934. [in English].

5. Rathakrishnan, B. Bikar Singh, S.S. Kamaluddin, M.R. Ghazali, M.F. Yahaya, A. Mohamed, N.H. Krishnan, A.R. (2021) Homesickness and Socio-Cultural Adaptation towards Perceived Stress among International Students of a Public University in Sabah: An Exploration Study for Social Sustainability. *Sustainability*, 13, 4924. Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/su13094924> [in English]

6. Nasonova S. S., Ryzhkov E. V. (2021) Zastosuvannya ofisnykh informatsiinykh tekhnolohii yak alternatyva prohranomu rozviazanniu ekonomichnykh zadach na hrafovii modeli [Applying of officeinformation technologies as an alternative to the programmatic solution of economic problems on the graph model]. *Adaptive Management: Theory and Practice*. №10(20). Retrieved from: <https://amtp.org.ua/index.php/journal2/article/view/365/316> [in Ukrainian]

7. Nasonova S. S., Stoeva T.I. (2022) Use of MS Excel to solve some technical and economic problems. *The XIX International Scientific and Practical Conference «Modern problems in science»*. May 17 – 20, 2022, Vancouver, Canada. 9. С. 865– 867. [in Ukrainian]

8. Myroshnychenko V., Stanina O. (2022) Interaktyvne navchannia yak instrument pidvyshchennia profesionalizmu vykladacha vyshchoi shkoly [Interactive learning as a tool to increase the professionalism of a high school teacher] *Scientific innovations and advanced technologies (Management and Administration Series, Law Series, Economics Series, Psychology Series, Pedagogy Series)*. № 6(8). 577- 586 [in Ukrainian]

УДК 316

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6\(20\)-616-621](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-6(20)-616-621)

Шевченко Зоя Володимирівна кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії, соціальних та політичних наук, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, тел.: (097)233-16-18, <https://orcid.org/0000-0001-9980-4372>

ЕТАПИ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТЕКСТОВОГО ТА ВІЗУАЛЬНОГО КОНТЕНТУ

Анотація. Антидискримінаційна експертиза освітнього контенту покликана боротися з усіма видами дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мови та ін. відповідно до законів України, зокрема, статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [1]. Крім цього, антидискримінаційна експертиза освітнього контенту спрямована на виявлення та усунення упередженого (стереотипного) ставлення до людей, ситуацій, історичних подій тощо, яке є суб'єктивною думкою авторського колективу та подається учням як єдино вірна, безальтернативна думка.

З 2017 року підручники в Україні проходять разом із предметною антидискримінаційну експертизу. Гендерний компонент антидискримінаційної експертизи покликаний показати учнівству та студентству, що суспільство і культура, з якими вони знайомляться в предметній галузі тієї чи іншої науки, набагато різноманітніші та складніші, ніж картина світу, що нав'язується системою традиційних стереотипів.

Антидискримінаційна експертиза текстового та візуального контенту ґрунтується на європейських цінностях та здійснюється за допомогою контент-аналізу.

Логічна матриця гендерного експертування освітнього контенту [2] була розроблена на основі вітчизняних досліджень та міжнародних звітів UNICEF про випадки дискримінації у підручниках різних країн світу [3] та спрямована на відновлення гендерного паритету у візуальному та текстовому контенті, боротьбу з гендерними стереотипами, у тому числі гендерною сегрегацією та поляризацією; уявленням людини виключно через образ чоловіка; використанням мовного андроцентризму.

У статті розглянуто основні етапи проведення антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту: вибір документу для дослідження, підготовка бази даних, виділення категорій та одиниць аналізу, визначення одиниць рахунку, оцінювання валідності даних, написання експертного висновку. Опис методології антидискримінаційного експертування текстового та візуального контенту спрямован на спрощення, покращення розуміння та стандартизацію процедури дослідження.

Ключові слова: антидискримінаційна експертиза, контент-аналіз, методологія дослідження, етапи антидискримінаційної експертизи.

Shevchenko Zoya Volodymyrivna PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, Social and Political Sciences, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, 18000, tel.: (097)233-16-18, <https://orcid.org/0000-0001-9980-4372>

STAGES OF ANTI-DISCRIMINATION EXAMINATION OF TEXTUAL AND VISUAL CONTENT

Abstract. Anti-discrimination examination of educational content is designed to fight against all types of discrimination based on race, skin color, political, religious and other beliefs, gender, age, disability, ethnic and social origin, citizenship, family and property status, place of residence, language, etc. in accordance with the laws of Ukraine, in particular, Article 1 of the Law of Ukraine "On Principles of Prevention and Counteraction of Discrimination in Ukraine" [1]. In addition, the anti-discrimination examination of educational content is aimed at identifying and eliminating biased (stereotypical) attitudes towards people, situations, historical events, etc., which is the subjective opinion of the author's team and is presented to students as the only valid, unalternative opinion.

Since 2017, textbooks in Ukraine have been subjected to anti-discrimination examination together with the subject examination. The gender component of anti-discrimination examination is designed to show apprentices and students that the society and culture with which they get acquainted in the subject area of a particular science is much more diverse and complex than the picture of the world imposed by the system of traditional stereotypes.

Anti-discrimination examination of textual and visual content is based on European values and is carried out with the help of content analysis.

The logical matrix of gender expertise of educational content [2] was developed on the basis of domestic research and international reports of UNICEF on cases of discrimination in textbooks of different countries [3] and is aimed at restoring gender parity in visual and textual content, combating gender stereotypes, including gender segregation and polarization; the representation of a person exclusively through the image of a man; using linguistic androcentrism.

The article discusses the main stages of anti-discrimination examination of textual and visual content: selection of a document for research, preparation of a database, selection of categories and units of analysis, determination of units of account, assessment of data validity, writing of an expert opinion. The description of the methodology of anti-discrimination examination of textual and visual content is aimed at simplifying, improving understanding and standardizing the research procedure.

Keywords: anti-discrimination expertise, content analysis, research methodology, stages of anti-discrimination expertise.

Постановка проблеми. Антидискримінаційна експертиза виявляє дискримінаційні практики, упередження, стереотипи, які поширюються через візуальний та текстовий контент і формують/впливають на світогляд сучасної людини. З 2017 року підручники в Україні проходять разом із предметною антидискримінаційну експертизу. Як результат, антидискримінаційна експертиза не тільки толерує освітній простір на всіх його рівнях, а й показує учнівству та студентству, що суспільство і культура, з якими вони знайомляться в предметній галузі тієї чи іншої науки, набагато різноманітніші та складніші, ніж та картина світу, що нав'язується системою традиційних уявлень і стереотипів.

Антидискримінаційна експертиза текстового та візуального контенту ґрунтується на європейських цінностях та здійснюється за допомогою методу контент-аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Логічна матриця антидискримінаційного експертування освітнього контенту [2] була розроблена на основі вітчизняних досліджень та міжнародних звітів UNICEF про випадки дискримінації у підручниках різних країн світу [3].

Теоретико-методологічну основу антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту складають наукові доробки Олени Малахової [2], [4], Олега Марущенка [4],

Тамари Марценюк [5], Оксани Кікінеджи та ін. [6], [8], Олени Семиколенової та ін. [7], Наталії Воєвутко та Олени Кулігіної [9], В'ячеслава Доліда і Петра Долганова [10] та ін.

Мета. Метою статті є означення та характеристика основних етапів антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту. Опис методології антидискримінаційного експертування має спростити та покращити процедуру дослідження.

Матеріали і методи. При дослідженні використано системний метод узагальнення та аналізу матеріалів вітчизняних вчених щодо антидискримінації та проведення контент-аналізу.

Виклад основного матеріалу. У процедурі антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту умовно можна виділити шість етапів.

I етап. Вибір документу (джерела) для антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту

Оскільки в основі антидискримінаційної експертизи лежить контент-аналіз – кількісно-якісний метод дослідження документів, на означеному етапі необхідно визначити:

1. Тип джерел текстового та візуального контенту, які можуть підлягати або потребують антидискримінаційної експертизи. Наприклад, друковані або Інтернет-ЗМІ, реклама, політичні та владні ресурси, наукові та освітні матеріали, профілі у соціальних мережах тощо.

2. Вид матеріалу, що буде аналізуватися: публіцистичні статті в електронному або в друкованому вигляді, програми політичних партій, наукові статті, підручники, рекламні плакати та буклети, пости у соціальних мережах тощо.

3. Обсяг текстового та візуального контенту, що буде підлягати антидискримінаційній експертизі. В окремих випадках враховується кількість та частота публікацій, якщо, наприклад, мова йде про пости у соціальних мережах чи Інтернет-ЗМІ.

Для здобуття практичних навичок з антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту радимо обирати зверстані макети або друковані шкільні підручники з приблизним обсягом 250 – 300 сторінок (клас та предмет значення не мають).

II етап. Підготовка бази даних до роботи

Зберігання всіх відібраних для експертизи матеріалів є необхідним, особливо якщо мова йде про роботу з Інтернет- або онлайн-контентом. Найкраще завантажувати матеріали на власні носії інформації (хмарне сховище, комп'ютер тощо), щоб постійно не повертатися до оригінального онлайн-джерела, адже існує ймовірність загубити потрібний контент через оновлення Інтернет-ресурсу.

Якщо матеріал зберігається фрагментарно (наприклад, завантажується кожна публікація окремо), всі його частини повинні мати однакову структуру, тобто складатися з однакових елементів. Наприклад, це можуть бути повні тексти статей, із заголовками та підзаголовками, із вказаним авторством та датою публікації.

Якщо досліджується певний аккаунт соціальної мережі, наприклад Instagram, на цьому етапі необхідно визначити: чи аналізуватимуться тільки картинки, чи також підписи та хештеги до них.

На етапі підготовки бази даних до роботи остаточно визначається обсяг матеріалу, що буде досліджуватись. Це, у власну чергу, дає змогу вирішити питання обробки даних: невеликі обсяги інформації обробляються вручну, великі – за допомогою комп'ютерних методів.

У будь-якому випадку, дослідникам/-цям знадобляться таблиці (для перерахування та структуризації елементів аналізу) та текстові документи. Потрібно прийняти рішення, в

якій програмі працювати: Office/Open Office або онлайнних редакторах на кшталт Google Docs або Google Sheets. В останніх додатках зручно працювати колективно, проте вони залежні від Інтернету та мають обмежені можливості форматування, ніж офлайнні офісні пакети.

III етап. Виділення категорій та одиниць аналізу

Категорії аналізу – це дослідницькі проблеми, ідеї чи теми.

У випадку антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту категоріями аналізу виступають:

- диспропорція представленості людей та антропоморфних персонажів за різними ознаками (статтю, віком, кольором шкіри, віросповіданням, інвалідністю, місцем проживання тощо);
- стереотипні соціальні статуси та соціальні ролі;
- сегрегація та поляризація людей (антропоморфних персонажів) за захищеними ознаками;
- мова ворожнечі.

Одиниця аналізу – це та частина тексту (джерела), яка належить до однієї з виділених категорій аналізу.

Процес антидискримінаційної експертизи передбачає, що одиницями аналізу можуть бути:

- згадування у тексті та на зображеннях чоловіків та жінок, хлопців та дівчат, антропоморфних персонажів;
- соціальні статуси (професійні, сімейні та ін.), якими представлені чоловіки та жінки або антропоморфні персонажі;
- дії, поведінка, зовнішність, риси характеру, які приписуються жінкам та чоловікам, хлопцям та дівчатам, антропоморфним персонажам;
- слова та словосполучення, що підтримують або, навпаки, заперечують мовну дискримінацію за захищеними ознаками.

Можна не задавати одиниці аналізу заздалегідь, а визначити їх у процесі роботи з текстом. У такому випадку відмічаються ті частини в тексті, які є відповідними та релевантними темі, що досліджується.

Окрім того, перелік одиниць аналізу, визначений до початку дослідження, може доповнюватись новими позиціями при роботі з текстом чи зображеннями.

IV етап. Визначення одиниць рахунку

Одиниці аналізу важливо не тільки визначити, а й порахувати. Для цього необхідно ввести одиницю рахунку.

Одиниця рахунку – це міра кількості повторень, згадок частини тексту (джерела), що цікавить експерта/-ку. Такою одиницею може бути слово, словосполучення, речення, абзац, рядок чи ціла стаття.

Наприклад, для категорії «диспропорція представленості людей та антропоморфних персонажів за різними ознаками» одиницями аналізу можуть бути «згадування у тексті чоловіків та жінок, хлопців та дівчат, антропоморфних персонажів», а одиницями рахунку – іменники та власні імена, якими вони позначаються у джерелі дослідження. Якщо мова іде про візуальний контент, то рахуються всі персонажі окремо, навіть якщо вони представлені на одному зображенні.

Згадування на зображеннях можна винести для підрахунку в окрему таблицю, а можна об'єднати із згадуваннями в тексті. Все залежить від задач дослідження.

Для категорії «стереотипні соціальні статуси та соціальні ролі» одиницями аналізу можуть бути «соціальні статуси (професійні, сімейні та ін.), якими представлені чоловіки

та жінки або антропоморфні персонажі» та «дії, поведінка, риси характеру, які приписуються жінкам та чоловікам, хлопцям та дівчатам, антропоморфним персонажам», а одиницями рахунку – слова, словосполучення або навіть цілі речення.

Якщо мова іде про візуальний контент, то відмічаються: зовнішність персонажів (наприклад, сексуалізоване зображення); дії, які вони виконують; аналізується доречність ілюстрації.

Для категорії «мова ворожнечі» одиницями аналізу можуть бути «слова та словосполучення, що підтримують або, навпаки, заперечують мовну дискримінацію за захищеними ознаками», а одиницями рахунку – маскулінитиви, що вживаються, як узагальнюючі іменники для обох статей; маскулінитиви, що вживаються на позначення осіб жіночої статі; зменшувально-пестливі іменники та імена; фемінитиви; стереотипні узагальнення та протиставлення тощо.

V етап. Оцінювання валідності даних

Для проведення етапу оцінювання валідності даних антидискримінаційну експертизу одного джерела виконують два або три експерти/-ки незалежно один/одна від одного/одної. Заповнені таблиці звіряються, обговорюються суперечливі моменти, вносяться корективи та починається робота над експертним висновком.

VI етап. Написання експертного висновку

Експертний висновок – це результуючий документ антидискримінаційної експертизи, в якому надається заключення про відповідність або невідповідність текстового та візуального контенту принципам недискримінації.

Експертний висновок складається із чотирьох основних частин [11]:

- перша частина – відзначаються загальні позитивні (недискримінаційні) характеристики текстового та візуального контенту із посторінковими вказівками;
- друга частина – надаються загальні зауваження та рекомендації (якщо необхідно із посторінковими вказівками) щодо поліпшення текстового та візуального контенту стосовно кожної виділеної категорії аналізу;
- третя частина – висловлюються конкретні зауваження та рекомендації, які можуть поліпшити текстовий та візуальний контент, що досліджувався. Зауваження та рекомендації оформлюються у вигляді таблиці, посторінкові вказівки є обов'язковими. Якщо зауваження повторюється (наприклад, вживання одного й того самого маскулінитиву для позначення особи жіночої статі), його не виносять в окремий пункт, а лише додають вказівку на сторінку до уже створеного зауваження;
- четверта частина – містить відомості про орфографічні, синтаксичні та інші помилки із посторінковими вказівками.

Висновки. Розглянуті етапи антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту дозволяють не тільки краще зрозуміти специфіку процесу дослідження, а й стандартизують його. Це, у власну чергу, забезпечує якість експертних висновків.

Література:

1. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України № 1263-VII від 13.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>
2. Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертів щодо здійснення антидискримінаційної експертизи електронних версій проектів підручників, поданих на конкурсний відбір проектів підручників для 1 класу закладів загальної середньої освіти / За заг. ред. О. А. Малахової. К., 2018. 39 с.
3. МОН пояснює, для чого потрібна антидискримінаційна експертиза підручників [Електронний ресурс]. – Міністерство освіти і науки України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/mon-poyasnyuye-dlya-chogo-potribna-antidiskriminacijna-ekspertiza-pidruchnikiv> (дата звернення: 27.03.2023).

4. Малахова О. А., Марущенко О. А., Дрожжина Т. В., Коробкіна Т. В. Теоретико-методологічні засади гендерної експертизи підручника // Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Педагогічна думка, 2016. С. 48 – 56.

5. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. К., 2014. 65 с.

6. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 1 / Ред. рада Кікінежди О. М., Власов В. С., Магдюк Л. Б., Ладиченко Т. В. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2010. 328 с.

7. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 2 / Ред. рада Семиколєнова О. І., Мелешенко Т. В., Данилевська О. М., Бака Т. В., Вихор С. Т. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2011. 259 с.

8. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 3 / Ред. рада : Кікінежди О. М., Дороніна Т.О., Біла О.Г. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2011. 282 с.

9. Voyevutko N., Kuligina E. Formation of Criteria of the Anti-Discrimination Analysis of School Textbooks in the Ukrainian Educational Field. Rezekne, Rezekne Academy of Technologies, 2019. Pp.460-470.

10. Долід В., Долганов П. Демократичні цінності й толерантність: методологія антидискримінаційної експертизи підручників з історії // Нова педагогічна думка, 2021. Том 106 № 2. С. 113-119.

11. Приклади експертних висновків. URL: <https://cutt.ly/w4FD7yx> (дата звернення: 27.03.2023).

References:

1. *Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini: Zakon Ukrainy № 1263-VII vid 13.05.2014 [On the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine: Law of Ukraine No. 1263-VII of 13.05.2014]* Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> [in Ukrainian].

2. Malakhova, O. A. (Ed.) (2018). *Ekspertyza shkilnykh pidruchnykiv: instruktivno-metodychni materialy dlia ekspertiv shchodo zdiisnennia antydyskryminatsiinoi ekspertyzy elektronnykh versii proektiv pidruchnykiv, podanykh na konkursnyi vidbir proektiv pidruchnykiv dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Examination of school textbooks: instructional and methodical materials for experts regarding the implementation of anti-discrimination examination of electronic versions of textbook projects submitted for the competitive selection of textbook projects for the 1st grade of general secondary education institutions]* Kyiv [in Ukrainian].

3. *MON poiasniuie, dlia choho potribna antydyskryminatsiina ekspertyza pidruchnykiv [MES explains why anti-discrimination examination of textbooks is needed]*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/mon-poyasnyuye-dlya-chogo-potribna-antidiskryminatsiina-ekspertyza-pidruchnykiv> [in Ukrainian].

4. Malakhova O. A., Marushchenko O. A., Drozhzhina T. V., Korobkina T. V. (2016). *Teoretyko-metodolohichni zasady hendernoї ekspertyzy pidruchnyka [Theoretical and methodological principles of gender examination of textbooks]. Ekspertyza shkilnykh pidruchnykiv: instruktivno-metodychni materialy dlia ekspertiv elektronnykh versii proektiv pidruchnykiv dlia uchniv 8 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. – Examination of school textbooks: instructional and methodological materials for examination of electronic versions of textbook projects for 8th grade students general educational institutions*, (pp. 48 – 56). Kyiv: Pedagogichna dumka [in Ukrainian].

5. Martsenyuk, T. (2014). *Henderna rivnist i nedyskryminatsiia: posibnyk dlia ekspertiv i ekspertok analitychnykh tsestriv [Gender equality and non-discrimination: a guide for experts of analytical centers]*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Kikinezhdi, O. M., Vlasov, V. S., Magdyuk, L. B., Ladychenko T. V. (Ed.). (2010). *Henderni standarty suchasnoi osvity: zbirka rekomendatsii. Chastyna 1 [Gender standards of modern education: a collection of recommendations. Part 1]*. Kyiv: Prohrama rozvytku OON v Ukraini [in Ukrainian].

7. Semykolenova, O. I., Meleshchenko, T. V., Danilevska, O. M., Baka, T. V., Vykhор, S. T. (Ed.). (2011). *Henderni standarty suchasnoi osvity: zbirka rekomendatsii. Chastyna 2 [Gender standards of modern education: a collection of recommendations. Part 2]*. Kyiv: Prohrama rozvytku OON v Ukraini [in Ukrainian].

8. Kikinezhdi, O.M., Doronina, T.O., Bila, O.H. (Ed.). (2011). *Henderni standarty suchasnoi osvity: zbirka rekomendatsii. Chastyna 3 [Gender standards of modern education: a collection of recommendations. Part 3]*. Kyiv: Prohrama rozvytku OON v Ukraini [in Ukrainian].

9. Voyevutko, N., Kuligina, E. (2019). *Formation of Criteria of the Anti-Discrimination Analysis of School Textbooks in the Ukrainian Educational Field. Rezekne, Rezekne Academy of Technologies*, (pp.460-470).

10. Dolid V., Dolganov P. (2021). *Demokratychni tsinnosti y tolerantnist: metodolohiia antydyskryminatsiinoi ekspertyzy pidruchnykiv z istorii [Democratic values and tolerance: the methodology of anti-discrimination examination of history textbooks]. Nova pedagogichna dumka – New pedagogical thought (Vols. 106 No. 2.)*, (pp. 113-119) [in Ukrainian].

11. *Pryklady ekspertnykh vysnovkiv [Examples of expert reports]*. Retrieved from <https://cutt.ly/w4FD7yx> [in Ukrainian].

Журнал

**«Наукові інновації та
передові технології»**

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 6(20) 2023

Підписано до друку 07.06.2023 р.
Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com